

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI
KAMU HUKUKU PROGRAMI
DOKTORA TEZİ

ÇEVRENİN KORUNMASINDA BEYAZ ENERJİNİN
ROLÜ VE YARGISAL DENETİMİ

Güven SÜSLÜ

Danışman
Prof. Dr. Oğuz SANCAKDAR

İZMİR- 2021

TEZ ONAY SAYFASI

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Çevrenin Korunmasında Beyaz Enerjinin Rolü Ve Yargısal Denetimi” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

...../...../.....
Güven SÜSLÜ

ÖZET

Doktora Tezi

Çevrenin Korunmasında Beyaz Enerjinin Rolü ve Yargısal Denetimi **Güven SÜSLÜ**

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Kamu Hukuku Anabilim Dalı

Kamu Hukuku Programı

Çevre kavramı fiziksel, kimyasal, biyolojik, sosyolojik ve tıbbi açıdan olmak üzere birçok alanla ilişkili ve yeryüzündeki her canlıyı ilgilendiren bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Çevre ile ilgili bir problem çıkması halinde doğadaki denge bozulma riski altına girmektedir. Canlıların olumsuz yönde etkilenmesi olası hale gelmektedir. Doğadaki dengenin bozulmasına ve çevre problemlerinin ortaya çıkmasında en bilinen sebep çevre kirliliğidir. Çevre kirliliğinin çok fazla çeşidi olmakla birlikte bu kirliliğin önüne geçmek için yenilenebilir enerji kaynakları gibi çevreyi kirletmeyen çözüm yolları gündeme gelmektedir.

Bu çalışma ile günden güne önem kazanan çevre problemleri, çevre kirliliği, iklim değişikliği, çevre hukukunun ilkeleri, çevre hukukunun mevzuatı ve çevre problemlerine alternatif olası çözüm yollar incelenecektir. Ayrıca bahsi geçen konularda bazı yargı kararları ve güncel olaylar da ele alınacak ve konu somutlaştırılacaktır. Son olarak ise çevre sorunlarına büyük ölçüde çözüm sağlayabilecek yenilenebilir enerji ve bu enerji türünün çeşitleri üzerinde durulacak. Bu enerjiye ilişkin hukuki kavramlar ve mevzuat incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Çevre, Kirlilik, Beyaz Enerji, Yenilenebilir Enerji

ABSTRACT
Doctoral Thesis
Doctor of Philosophy(PhD)
The Role of White Energy in Environmental Protection and Its Judicial Review
Güven SÜSLÜ

Dokuz Eylül University
Graduate School of Social Sciences
Department of Public Law
Public Law Program

The term of environment is correlated with plenty of areas such as physical, chemical, biological, sociological and medical areas and it is also related to whole creatures in the World. When the environmental problem occurs, it poses a threat to the balance in the World. All the creatures are likely to be affected negatively. Most known reason why the balance in the World is broken and environmental problems arise from is environmental pollution. There is a lot of different types of pollution, therefore solution like renewable energy sources are on the agenda.

In this work, environmental problems which become more important day by day, environmental pollution, climate change, and principles of environmental law, environment legislations and alternative solutions for the environmental problems will be analyzed elaborately. In addition to these, the provisions of the environmental law and some judicial decisions will be discussed and the topic of this work will be materialized. Lastly, renewable energy sources which may solve the environmental problems and types of renewable energy are addressed. The legislations and legal terms related to this energy will be searched.

Keywords: Environment, Pollution, White Energy, Renewable Energy

ÇEVRENİN KORUNMASINDA BEYAZ ENERJİNİN ROLÜ VE YARGISAL DENETİMİ

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	xv
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ÇEVRE KAVRAMI, ÇEVRE HAKKI VE ÇEVRE SORUNLARI

I. ÇEVRE KAVRAMI	6
A. Çevre Kavramının Tanımı ve Gelişimi	6
B. Ekosistem Kavramı ve Çevre	9
C. Ekoloji ve Çevre	10
II. ÇEVRE HAKKI	10
A. Çevre Hakkı	10
1. Tanım	10
2. Hakkın Varlığı Sorunu	11
3. Çevre Hakkının İnsan Hakları Kategorisinde Yeri	14
4. Çevre Hakkının Gelişimi	15
a. Karşılaştırmalı Hukukta Çevre Hakkının Gelişimi	15
(1) Genel Olarak	15
(2) Bazı Ülke Anayasalarında Çevre Hakkı	19
(3) Türk Hukukunda Çevre Hakkı	22
(i) Osmanlı Döneminde Çevre Hakkı	22

(ii) Türk Hukukunda Anayasal Bağlamda Çevre Hakkı	23
(iii) Türk Hukukunda Çevre Hakkının Yasal Dayanağı	27
b. Uluslararası Hukukta Çevre Hakkının Gelişimi	28
(1) Stockholm Bildirgesi	29
(2) Dünya Doğa Şartı	31
(3) Brundlant Raporu	32
(4) Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı Belgeleri	32
III. ÇEVRE SORUNLARI	35
A. Genel Olarak Çevre Sorunu	35
B. Çevrenin Sosyal Bilimler Arasında Yer Bulması	37
C. Çevre Sorunlarının Çeşitleri	45
1. Kirlilik	46
a. Tanım	46
b. Kirliliğin Unsurları	48
c. Kirlilik Türleri	49
(1) Hava Kirliliği	50
(2) Su Kirliliği	54
(3) Toprak Kirliliği	60
(4) Gürültü Kirliliği	63
2. Ormansızlaşma	66
3. İklim Değişikliği	68
4. Ozon Tabakasının Tahrip Olması	71
IV. ÇEVRE VE EKONOMİ İLİŞKİSİ	73

İKİNCİ BÖLÜM

BEYAZ ENERJİ

I. ENERJİ KAVRAMI VE ENERJİ TÜRLERİ	79
A. Genel Olarak	79

B. Enerjinin Sınıflandırılması	80
1. Yenilenebilirlik Açısından	80
a. Yenilenemeyen Enerji Kaynakları	81
(1) Kömür	81
(2) Petrol	82
(3) Doğalgaz	83
(4) Nükleer Enerji	84
b. Yenilenebilir Enerji Kaynakları	85
(1) Kavram Karmaşası	85
(2) Yeşil Enerji İle Yenilenebilir Enerjinin Harcı: Yeşil İşler	87
(3) Yeşil Enerji ve Yenilenebilir Enerji Kavramlarının Ayrılma Zorunluluğu	88
(4) Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Türleri	89
(i) Rüzgar Enerjisi	90
(ii) Güneş Enerjisi	92
(iii) Hidrolik (hidroelektrik) Enerjisi	93
(iv) Jeotermal Enerji	94
(v) Biyokütle Enerjisi	96
(vi) Dalga, Akıntı ve Gel-git Enerjisi	97
2. Temiz Olup Olmama Açısından	99
a. Yeni Bir Kavram İhtiyacı: Beyaz Enerji	99
b. Beyaz Enerji Hakkı	100
(1) Beyaz Enerjinin Ayrı Bir Hak Olarak Kabulünün Gerekliliği	104
(2) Türk Hukukunda Beyaz Enerji Hakkının Varlığı	105
(i) Anayasal Bağlamda Beyaz Enerji Hakkı	105
(ii) Yasal Bağlamda Beyaz Enerji Hakkı	123
(3) Dünya’da Beyaz Enerji Açısından Durum	125
(i) Amerika Birleşik Devletleri	126
(ii) Avusturya	127
(iii) Almanya	129

(iv) İngiltere	130
(v) Fransa	131
(vi) Çin	133
(4) Beyaz Enerji Hakkının İçeriği	135
c. Beyaz Enerjinin Belirlenmesinde Yararlanılabilecek İlkeler	139
(1) Önleme İlkesi Çerçevesinde Olabildiğince Az Atık ve Etkili Atık Yönetimi İlkesi	140
(2) Çevre Mevzuatının Önlenebilirlik İlkesi Bakımından Değerlendirilmesi	142
(i) Çevre Kanunu	142
(ii) Sıfır Atık Yönetmeliği	144
(iii) Atık Yönetimi Yönetmeliği	146
(iv) Maden Atıkları Yönetmeliği	148
(v) Egzoz Gazı Emisyon Kontrol Yönetmeliği	149
(vi) Sera Gazı Emisyonlarının Takibi Hakkında Yönetmelik	151
(vii) Çevre İzin ve Lisans Yönetmeliği	152
(viii) Değerlendirme	152
(3) Önleme İlkesi Kapsamında Yakınlık İlkesi	153
(4) Çevresel Etki Değerlendirmesine Tabi Olma İlkesi	153
(5) Katılım İlkesi	156
(6) Teknoloji İlkesi	158
(7) Enerjinin Yol Açtığı Olumsuz Sonuca Göre Ayrım İlkesi	160
3. Beyaz Enerji Kavramı Kapsamında Enerji Kaynaklarının Sınıflandırılması	161
a. Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Beyaz Enerji Niteliği Açısından Değerlendirilmesi	162
(1) Hidrolik Enerjinin Beyaz Enerji Niteliği Açısından Değerlendirilmesi	162
(2) Rüzgâr Enerjisinin Beyaz Enerji Niteliği Açısından Değerlendirilmesi	164

(3) Güneş Enerjisinin Beyaz Enerji Niteliği Açısından Değerlendirilmesi	167
(4) Jeotermal Enerjinin Beyaz Enerji Niteliği Açısından Değerlendirilmesi	169
(5) Biokütle Enerjisinin Beyaz Enerji Niteliği Açısından Değerlendirilmesi	173
(6) Dalga ve Gel-git Enerjisinin Beyaz Enerji Niteliği Açısından Değerlendirilmesi	175
b. Yenilenemeyen Enerji Kaynaklarının Beyaz Enerji Niteliği Açısından Değerlendirilmesi	177
(1) Petrolün Beyaz Enerji Niteliği Açısından Değerlendirilmesi	177
(2) Kömürün Beyaz Enerji Niteliği Açısından Değerlendirilmesi	178
(3) Doğalgazın Beyaz Enerji Niteliği Açısından Değerlendirilmesi	179
(4) Nükleer Enerjinin Beyaz Enerji Niteliği Açısından Değerlendirilmesi	181
c. Genel Değerlendirme	185

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ENERJİ FAALİYETLERİNİN ÇEVRESEL ETKİLERİNİN ÖNÜNE GEÇİLMESİNDE HUKUKUN ROLÜ

I. GENEL OLARAK	190
II. ÇEVRESEL ETKİLER ORTAYA ÇIKMADAN ÖNLENMESİNDE HUKUKUN ROLÜ	192
A. Denetim Ve Gözetim Faaliyetleri İle Önleme	194
1. Önleyici Kolluk Faaliyeti	195
2. Önleyici Kolluk Faaliyetlerinin Ana Sebebi Olarak Çevresel Kamu Düzeni	197

3. Çevre-Enerji İlişkisi Bağlamında Önleyici Kolluk Faaliyeti ve Enerji Kolluk Makamları	203
a. Nükleer Enerji Alanında	204
b. Sıvılaştırılmış Petrol Gazı (LPG) Alanında	206
c. Petrol Alanında	207
d. Doğal Gaz Alanında	208
e. Jeotermal Enerji Alanında	208
f. Elektrik Enerjisi Alanında	210
g. Enerji Verimliliği Alanında	212
ğ. Diğer Birimler	213
h. Enerji Tüketiminin Yol Açtığı Bazı Durumlarda Yetkili Kılınan Diğer Birimler	214
4. Enerji Faaliyetlerinin Çevresel Etkileri Alanında Önleyici Kolluk Faaliyetleri İle İlgili Yetkili İdarenin Belirlenmesi	216
5. Önleyici Kolluk Faaliyetleri İle İlgili İdarenin Sorumluluğu	219
a. Genel Olarak	219
b. Kusura Dayanan Sorumluluk	223
c. Kusursuz Sorumluluk	226
d. AİHM ve Anayasa Mahkemesi Kararlarından Örnekler	228
B. Çevresel Etki Değerlendirmesi Yolu İle Önleme	230
1. Tanım ve Tarihsel Süreç	230
2. Çevresel Etki Değerlendirmesinin Hukuki Niteliği	238
3. ÇED Sürecinin ve Süreç Sonucu Ortaya Çıkan İdari İşlemin Unsurları Yönünden İrdelenmesi	240
a. Her İki Süreç İçin Ortak Hükümler	241
(1) Yetki	241
(2) Yükümlülükler	242
(3) Karar Zorunluluğu	243
b. Seçme Eleme Kriterleri Değerlendirme Sürecine Tabi Projeler	244
(1) Değerlendirme Süreci	244
(2) Karar Süreci	245

c. ÇED Sürecine Tabi Projeler	248
(1) ÇED Sürecinin Başlaması ve Ön İnceleme	248
(2) Ön İncelemenin Bitmesi ve Komisyonun Oluşumu ve Halka Duyuru	249
(3) Halkın Katılımı Toplantısı	250
(4) Kapsam ve Özel Formatın Belirlenmesi	256
(5) ÇED Raporunun Hazırlanması	257
(i) ÇED Raporunun Hazırlanması ve Ön İnceleme	257
(ii) Komisyon İnceleme ve Değerlendirme Toplantısı	259
(iii) Nihai Karar	262
d. Seçme Eleme Kriterleri Değerlendirme Sürecine Tabi Projeler ile ÇED Sürecine Tabi Projeler Sonunda Verilen Bakanlık Kararlarının İdari İşlem Unsurları Yönünden İncelenmesi	265
(1) Seçme Eleme Kriterleri Değerlendirme Sürecine Tabi Projeler Sonunda Verilen Bakanlık Kararlarının İdari İşlem Unsurları Yönünden İncelenmesi	265
(i) Yetki	265
(ii) Şekil	266
(iii) Sebep	267
(iv) Konu	268
(v) Amaç	268
(2) ÇED Sürecine Tabi Projeler Sonunda Verilen Bakanlık Kararlarının İdari İşlem Unsurları Yönünden İncelenmesi	269
(i) Yetki	269
(ii) Şekil	269
(iii) Sebep	272
(iv) Konu	274
(v) Amaç	274
4. Çevresel Etki Değerlendirmesine Yargı Organlarının Yaklaşımı	275

C. Ruhsat (İzin-Lisans) Yolu İle Önleme	292
1. Ruhsat Kavramının İkili Yapısı	292
2. Enerji Lisansları ile Çevre İzin ve Lisanslarının Hukuki Niteliği	294
3. Lisans ve İzinlerde Uygulanacak Mevzuatın Belirlenmesi	295
a. Çevre İzin ve Lisans Yönetmeliğine Tabi Olan Enerji Faaliyetleri	296
(1) Çevre İzin veya Çevre İzin ve Lisansı Prosedürü	303
(i) Geçici Faaliyet Belgesi	303
(ii) Çevre İzni veya Çevre İzin ve Lisansı	305
(iii) Çevre İzni veya Çevre İzin ve Lisansı ile İlgili Özel Durumlar	308
(iv) Çevre İzni veya Çevre İzin ve Lisansının İptali	309
(v) Faaliyetin Sona Ermesi	310
b. Çevre İzin ve Lisans Yönetmeliğine Tabi Olmayan Enerji Faaliyetleri	311
(1) Lisanstan Muaf Tutulmak Suretiyle Çevresel Etki Değerlendirmesinden Muaf Tutulan Enerji Faaliyetleri	312
(2) Lisansa Tabi Olsa da Doğrudan Çevresel Etki Değerlendirmesinden Muaf Tutulan Enerji Faaliyetleri	313
c. Diğer Mevzuattaki Düzenlemeler	314
D. Mali Mekanizmalar İle Önleme	315
1. Önleyici Nitelikte Mali Araçlar	318
a. Bir Mali Yükümlülük Olarak Karbon Vergisi	319
(1) Genel Olarak	319
(2) Karbon Vergisinin Etkinliği Sorunu	322
(3) Türkiye’de Karbon Vergisi	326
b. Bir Mali Araç Olarak Karbon Ticareti	330
(1) Karbon Ticaretinin Oluşum ve Gelişimi	330
(2) Karbon Piyasası	332
(i) Genel Olarak	332

(ii) Türkiye’de Karbon Piyasası	334
(iii) Karbon Ticaretinin Etkinliği	336
2. Temiz Enerji Teşvikleri	337
a. Yenilenebilir Enerji Teşvikleri	341
(1) Dünya’da ve Avrupa’da Yenilenebilir Enerji Teşvikleri	341
(i) Tarife Garantisi	342
(ii) Yenilenebilir Portföy Standardı	344
(iii) Vergi Teşvikleri	346
(2) Türkiye’de Yenilenebilir Enerji Teşvikleri	348
(i) Yenilenebilir Enerji Kaynakları Destekleme Mekanizması (YEKDEM)	348
(ii) Arazi Tahsis Teşviği	350
(iii) Vergi Teşvikleri	351
(iv) Genel Değerlendirme	352
b. Enerji Verimliliği Teşvikleri	354
(1) Dünya’da ve Avrupa’da Enerji Verimliliği Teşvikleri	357
(2) Türkiye’de Enerji Verimliliği Teşvikleri	361
(i) Verimlilik Artırıcı Proje Destekleri	361
(ii) Enerji Yoğunluğunu Düşürmeye Yönelik Destekler	362
(iii) Diğer Uygulamalar	363
(iv) Teknik Destek	363
(v) ENVER Etiket Uygulaması	364
(vi) Binalarda Enerji Performansı Uygulaması	366
(vii) Ulaşımında Enerji Verimliliği Uygulaması	371
III. ÇEVRESEL ETKİLERİN OLUŞMASINDAN SONRA KABAHATLERİN VE HUKUKİ SORUMLULUĞUN ÇEVRENİN KORUNMASINDA ROLÜ	374
A. Kabahat Yaratarak Koruma	375
1. Caydırıcılık Noktasında Çevre Suçu ile Kabahatlerinin Kıyaslanması	378
a. Kanunilik İlkesi Açısından	379

(1) Türkiye’de Kabahatlerde Kanunilik İlkesi	380
(2) Diğer Ülkelerde Kabahat ya da İdari Suçlarda Kanunilik İlkesi	385
b. Suç Olmaktan Çıkararak Kabahate Dönüştürme Açısından	387
2. Tüzel Kişi Sorumluluğu Noktasında Çevre Suçu ile Kabahatlerinin Karşılaştırılması	390
3. Uluslararası Alanda Çevre Kabahatleri	392
4. Beyaz Olmayan Enerji Kullanımının Çevreye Etkilerini Önlemeye Yönelik Çevre Kanununda Yer Alan Kabahatler	396
a. Egzoz Emisyonu ile İlgili Kabahatler	396
b. Hava Kirliliği ile İlgili Kabahatler	400
c. Çevresel Etki Değerlendirmesi Süreci İle İlgili Kabahatler	407
d. Atık Tesisleri İle İlgili Kabahat	407
e. Bilgi Verme Yükümlülüğünün İhlali Kabahati	408
f. Gürültü Kurallarının İhlali ile İlgili Kabahatler	408
g. İyonlaştırıcı Olmayan Radyasyon Yayılımı Kabahati	412
ğ. Atıkların Toprağa Bırakılması Kabahati	413
h. Çevre Kanunu 9. Maddesine Aykırılığa İlişkin Kabahatler	415
ı. Umuma Açık Yerlerde Çevreyi Kirletme Kabahati	417
i. Sera Gazı Emisyonlarına İlişkin Kabahatler	418
j. Ortak Hükümler	419
5. 5686 Sayılı Kanunda Düzenlenen Kabahat	422
6. 6491 Sayılı Kanun’da Düzenlenen Kabahat	423
7. Nükleer Düzenleme Kurumu Mevzuatındaki Kabahatler	424
8. Kabahatlere İlişkin İdari Yaptırım Kararlarının Alınma Usulü	426
a. Yetki	427
b. Şekil	430
c. Sebep ve Konu	438
d. Amaç	440
9. Kabahatlerle İlgili İdari ve Yargısal Başvuru Yolları	441
B. Hukuki Sorumluluk Yolu İle Koruma	445

1. Çevresel Zararlara İlişkin Tazminat Sorumluluğunun Ülkesel ve Uluslararası Düzeyde Gelişimi	447
a. Dünya Ölçeğinde Gelişim	447
b. Avrupa Ölçeğinde Gelişim	449
c. Ülkeler Ölçeğinde Gelişim	452
2. Türk Hukukunda Çevresel Zararlara İlişkin Hukuki Sorumluluk	456
a. Çevre Kanununa Göre Tazminat Sorumluluğu	457
(1) Kirletenin Varlığı	459
(2) Çevrede Kirilenmenin Oluşması	460
(3) Nedensellik Bağının Varlığı	464
(4) Zararın Gerçekleşmesi	467
b. Çevre Kanunu'nda Tazminat Davası Dışında Öngörülen Davalar	476
c. Çevre Kanunu Dışında Tazminat Sorumluluğuna İlişkin Düzenlemeler	478
(1) Tehlike Sorumluluğu	479
(2) 5710 Sayılı Kanun'dan Kaynaklanan Sorumluluk	481
(3) 6491 Sayılı Kanun'dan Kaynaklanan Sorumluluk	485
3. İdarenin Çevreye Yönelik Zararlara İlişkin Mali Sorumluluğu	486
a. İdarenin Önleme Yükümlülüğünü İhlalinin Mali Sorumluluğa Dönüşmesi	492
b. İdarenin Ekolojik Zarara Yol Açması Halinde Tazminat Sorumluluğu	493
c. İdarenin İkincil Çevre Zararına Yol Açması Halinde Tazminat Sorumluluğu	496
(1) İdareye Karşı Tam Yargı Davası Açılması	498
(2) İdareye Karşı Tazminat Davası Açılması	507
SONUÇ	512
KAYNAKÇA	528

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AİHM	Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AÜHF	Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi
Bkz.	Bakınız
BM	Birleşmiş Milletler
C	Cilt
CO2	Karbondiyoksit
ÇED	Çevresel Etki Değerlendirmesi
çev.	çeviren
dn.	dipnot
E.	Esas
EC	European Commission
Ed.	Editör
EED	Energy Efficiency Directive
EU	European Union
FBE	Fen Bilimleri Enstitüsü
GDO	Genetiği Değiştirilmiş Organizma
gr.	Gram
Hz	Hertz
İİBF	İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
İYUK	İdari Yargılama Usulü Kanunu
İÜHF	İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi
K.	Karar
Kg	Kilogram
KHK	Kanun Hükmünde Kararname
Kw	Kilowat
kWh	Kilowat saat
m.	Madde
Mw	Megawat

MWh	Megawat saat
Mük.	Mükerrer
OECD	Organisation for Economic Cooperation and Development
R.G.	Resmî Gazete
S.	Sayı
s.	Sayfa
SBE	Sosyal Bilimler Enstitüsü
TBB	Türkiye Barolar Birliği
TCK	Türk Ceza Kanunu
TCK	Türk Dil Kurumu
TEP	Ton Eşdeğer Petrol
TODAİE	Türkiye Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü
TS	Türk Standartları
vd.	ve diğerleri
Y	Yıl

GİRİŞ

Kişilerin sahip oldukları hakların kullanımı, bir çevrenin varlığını gerekli kılmaktadır. Burada kastedilen çevre daha ziyade fiziksel çevre olup çevrenin bundan daha geniş bir anlamı da içerdiği ifade edilmelidir. Fiziksel boyutu ile çevrenin taşıdığı bu önemin insanlık tarafından kavranması, çevrenin tükenebilir olduğunun algılanması ile gerçekleşebilmiştir. Çevrenin tükenilirliği ise özellikle çevre üzerinde yoğun ve aşırı olumsuz etkilere yol açan faaliyetler sonucunda anlaşılmıştır. Bu tür faaliyetlerin başlangıcı Sanayi Devrimi ile başlayan, yoğun fosil kaynak kullanımı ile giderek artan teknolojik gelişmelere dayanmaktadır. Teknolojik ilerlemeyi nüfus artışının da izlemesi, çevrenin henüz bir değer olarak algılanmaması ile birleşince gün be gün artan olumsuz etkiler olarak ortaya çıkmıştır.

Enerji pek çok insan faaliyetinde baş rol oynamaktadır. En temel insan ihtiyaçlarının karşılanmasından başlayarak günlük hayatta enerjiye ihtiyaç duyulmayan bir alan hemen hemen yok gibidir. Enerjinin ise öncelikle üretilmesi akabinde de tüketilmesi mümkündür. Her iki faaliyet kısaca enerji faaliyeti olarak adlandırılabilir. Enerji faaliyetleri, Sanayi Devrimi ile birlikte giderek artan bir ivme ile insan hayatına girmiştir. Sanayi Devrimi önceliğine üretim faaliyetini almış, nüfusa paralel olarak artan mal ve hizmet ihtiyacını karşılamaya yönelik üretim faaliyetleri, enerji ihtiyacının her geçen gün artmasına sebep olmuştur. Enerji kaynakları arasında geleneksel enerji kaynakları olarak da adlandırılan fosil kaynaklar, temin edilmelerinin nispeten basitliği de dikkate alındığında yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Bu kullanımın yarattığı olumsuz dışsallık ise kendisini hissettirene kadar insanlık tarafından dikkate alınmamıştır.

Yirminci yüzyıla gelindiğinde ise artık çevrenin de bedava bir üretim unsuru olmadığı, çevre üzerinde oluşan olumsuz etkilerin çoğu kez geri dönülmesi çok zor etkiler olduğu anlaşılmaya başlanılmıştır. Bu kapsamda çevrenin bir hak olarak kabulü yirminci yüzyılın ikinci yarısında ancak gerçekleşmiştir. Bu durum çevre hakkının sui generis yapısından da kaynaklanmaktadır. Çevre hakkı dayanışma hakları olarak adlandırılan üçüncü kuşak haklar içerisinde bulunan ve bireyi hem hak sahibi hem de hakkın yükümlüsü olarak benimseyen bir hak niteliğini haizdir. Birey sağlıklı bir çevre üzerinde hak sahibi olmasının yanı sıra aynı çevreyi korumakla da yükümlüdür.

Çevre üzerinde olumsuz etkilerde en büyük paylardan birisi de enerji faaliyetlerine aittir. Yukarıda değinildiği üzere enerjinin ihtiyaç duyulmadığı bir alan yok gibidir. Enerjinin ise hem temini hem de tüketilmesi, iki yönlü olarak çevre üzerinde etkiye sebep olmaktadır. Enerjinin temini aşamasında çevrenin olumsuz etkilere maruz kalması ve kirlenmesi söz konusu olabilirken temin edilen enerjinin tüketilmesi de aynı şekilde olumsuz etkilere yol açabilmektedir. Çevresel etkilerin önemli bir özelliği de yer ve zamandan bağımsız etki doğurmasıdır. Bir ülkenin kendi sınırları içerisinde meydana gelen ve çevresel olumsuz etkileri olan bir olayın sadece o ülke ile sınırlı kalacağı söylenememektedir. Keza yürütülen faaliyetlerin çevre üzerindeki etkilerinin belirli bir zaman sonra ortaya çıkması da mümkündür. Günümüzde karbon salınımından kaynaklanan küresel ısınma ve buna bağlı iklim değişikliğinin sadece belirli bir coğrafi bölge ile sınırlı olduğu söylenemeyeceği gibi dünden bugüne meydana gelen olaylar oldukları da iddia edilemez.

Çevresel olumsuz etkilerin sınır tanımaz niteliği, çevrenin uluslararası toplumun dikkatini çekmesinin temel gerekçesini oluşturmaktadır. Günümüzün uluslararası alanda en temel çevre sorunu olduğu konusunda tereddüt olmayan küresel ısınmanın, karbon salınımına dayanması ve karbon salınımında da enerji faaliyetlerinin büyük bir paya sahip olması, bu faaliyetleri, çevreye duyarlı hale getirme çabalarının doğumunu sağlamıştır. Geleneksel fosil enerji kaynakları, yüksek karbon salınım oranları ile çevre üzerinde zararların sebepleri arasında başı çekmektedir.

Yirminci yüzyılın sonunda başlayan süreç ile yirmibirinci yüzyılın başında popüler kavramlar arasına “yenilenebilir enerji” de giriş yapmıştır. Yenilenebilir enerji ile kastedilen fosil enerji kaynaklarının aksine kendini yenileme özelliği bulunan enerji kaynaklarıdır. Ancak kavram ilk başlarda fosil kaynakların tükenir olma gerçeği karşısında yerine ikame edilebilecek ve tükenmeyen enerji kaynaklarını ifade etmek için kullanılırken, çevresel duyarlılıkla birlikte çevre ile dost enerji kaynaklarını ifade etmek üzere de kullanılmaya başlanmıştır. Bu doğrultuda yenilenebilir enerjinin yanı sıra yeşil enerji kavramı da kullanılagelir olmuştur. Yabancı literatür de ise benzer şekilde “Renewable Energy” ve “Green Energy” kavramları biri diğerini karşılayacak biçimde kullanılmaktadır. Oysa bir enerji kaynağının yenilenebilir olması ile çevre dostu olması farklı konulardır. Biri diğerinin ön koşulu değildir. Bir enerji kaynağının

evre dostu olması, yenilenebilir olmasına bağlı olmadığı gibi, bir enerji kaynağının yenilenebilir olması da evre dostu olduğuna karine teşkil etmez. O halde ortaya çıkan bu kavram kargaşasına son vermek adına yeni bir kavram ihtiyacı bulunmaktadır ki bu da ‘‘Beyaz Enerji’’ kavramıdır. Beyaz enerji, bir enerji kaynağının yenilenebilir ya da tükenir olma özelliğinden bağımsız bir şekilde çevreye duyarlı olmasını ifade etmektedir. Dolayısıyla yenilenebilir enerji kaynağı çevresel açıdan zarara yol açabileceği gibi tükenir bir enerji kaynağının da çevreye duyarlı olması mümkündür.

evre ve enerji arasında ekonomik ve hukuki açıdan yakın bir ilişki bulunduğu da söylenmelidir. Bir kere evre, üretim faaliyetleri açısından bir girdi olma özelliği kazanmıştır. Üretim faaliyetlerinde çevresel etkileri önlemek adına alınacak tedbirler maliyet artışına yol açacak, bu durum ise özellikle rekabet açısından dezavantajlı durumlara sebep olabilecektir. Bu dezavantajın ortaya çıkması, ancak yeknesak uygulamalarla önlenebilecektir. Aksi takdirde çevresel hiçbir tedbiri almaksızın üretim yapan işletmeler, maliyet açısından sahip oldukları avantaj sayesinde çevresel duyarlılığa sahip olan işletmelere nazaran ön plana çıkabilecektir. evre deyince günümüzde akla gelen ilkelerden olan ‘‘Sürdürülebilir Kalkınma’’ ilkesi de sürdürülebilir bir evre temelinde üretimi ifade etmektedir.

Çevrenin korunması deyince bunun hukuk olmaksızın gerçekleştirilmesi mümkün değildir. Çevrenin korunmasından hukukun rolü öncelikle önleyici nitelikte karşımıza çıkmaktadır. nleyicilikten kasıt çevresel olumsuz etkilerin ortaya çıkmasını önlemede hukukun devreye girmesidir. Burada ise akla evvela kolluk faaliyetleri gelmektedir. İdari kolluk faaliyeti, kamu düzenini sağlama amacı güden temel idari faaliyetler arasında yer almaktadır. Kamu düzeni ise geleneksel unsurların yanına yeni unsurların da eklenmesi ile genişleme eğilimindedir. Burada evresel kamu düzeni kavramı, kamu düzeninin geleneksel unsurları arasına çevreyi de katarak daha etkin bir kamu düzeni tesis etmeyi amaç edinmektedir. Önleyici kolluk faaliyeti denilince de akla evre denetimi gelmekte ve kirlenmenin nlenmesine yönelik idari makamlarca yapılacak denetimler ön plana çıkmaktadır.

Hukukun nleyici rolünde bir diğer konu evre üzerinde etkiye yol açacak faaliyetlerle ilgili gerek kolluk usulü olarak izin usulünün kullanılması gerekse evre üzerinde etki doğurabilecek nitelikteki kamu hizmetlerinin ruhsat usulüne bağlanmasıdır. Bu sayede bir n denetim olarak mevzuatla belirlenen ltleri

sağlamayan faaliyetlere kolluk makamlarınca izin verilmemekte, kamu hizmeti niteliği taşıyanlara ise bu hizmeti görmelerine dayanak oluşturacak ruhsat verilmemektedir. İdarenin gerek kolluk gerekse kamu hizmeti olarak gerekli izin ve ruhsatın verilmesi hizmetini gereği gibi yerine getirmemesi ise idari sorumluluğun doğmasına yol açabilecektir.

Çevresel etkilerin önleyici bir diğer hukuki araç ise mali mekanizmalarıdır. Özellikle enerji faaliyetlerinin yüksek maliyetli faaliyetler oluşu, bu faaliyetlerin çevresel etkilerini önlemeye yönelik tedbirlerin de yüksek maliyetler doğurmasına yol açmaktadır. Özellikle özel sektörün kar güdüsü ile hareket etmesi, bu tür yüksek maliyetli konulara şüphe ile yaklaşmasına yol açmaktadır. Devlet idaresinin temel işlevleri arasında ise özel sektör açısından teşvik mekanizmalarını kullanarak bazı alanların cazip hale getirilmesi de yer almaktadır. İşte enerji alanında da çevre ile ilgili önleyici tedbir alan özel sektör işletmelerinin teşvik edilmesi, bu noktada önem taşımaktadır. Öte yandan mali yükümlülükler de bu anlamda kullanılabilmekte, çevresel vergiler, çevre üzerinde yaratabilecek tahribatlar açısından caydırıcı özellik gösterebilmektedir. Son olarak çevreye zararlı en temel madde olan karbonun bir mal haline getirilerek alınıp satılan bir piyasaının oluşturulması da mali araçlar arasında giderek popüler hale gelmektedir. Ancak karbon piyasası kirletmeyi adeta bir alınıp satılabilen hak haline getirmesi ile çevreyi koruma amacı taşıyıp taşımadığı konusunda ciddi tereddütlere yol açmaktadır.

Hukuk, önleyici işlevini yerine getiremeyip çevresel olumsuz etki ortaya çıktığında bu sefer bastırıcı yönü ile devreye girmektedir. Artık bu noktada hukuk çevresel etkiye sebep olan eylem sahibine bu eyleminin karşılığını ödettirmek sureti ile görevini yerine getirmekte ve bu anlamda bastırıcı ve caydırıcı olmaktadır. Çevresel olumsuz etkiler doğduktan sonra hukukun devreye girmesi ise özellikle idare hukuku boyutu ile çevresel kabahatler ve çevresel zararın tazmini boyutu ile de özel hukuk sorumluluğu şeklinde gözükmektedir. Çevresel zararın tazmini boyutunda zarara yol açan eylemin sahibinin özel kişi ile idare olması farklı hukuk kurallarının devreye girmesine sebep olmaktadır. Zarar özel kişinin eyleminden kaynaklanmakta ise özel hukuk çerçevesinde tazmin gündeme gelirken idarenin yol açtığı çevresel zararlar açısından ise öncelikle idari sorumluluk kuralları gündeme gelmekte, istisnai olarak idarenin de özel hukuk kuralları çerçevesinde sorumluluğu yoluna gidilebilmektedir.

Çalışmamız üç ana başlıktan oluşmaktadır. İlk başlık çevre konusuna değinerek, çevre kavramı, çevre hakkının gelişimi ve çevre sorunlarına özgülenmiştir. İkinci başlıkta ise enerji kavramı, farklı ölçütlere göre sınıflandırılarak irdelenmiş ve temelde beyaz enerji ölçütü açısından bu ölçütü karşılayıp karşılamama noktasında bir değerlendirme yapılmıştır. Çalışmamızın son bölümü ise beyaz olmayan enerji kullanımının yol açacağı çevresel sorunları önlemede hukukun rolüne ayrılmıştır. Bu bölümde önce hukukun önleyici işlevi, akabinde ise çevresel sorun ortaya çıktıktan sonraki bastırıcı işlevi ele alınmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ÇEVRE KAVRAMI, ÇEVRE HAKKI VE ÇEVRE SORUNLARI

I. ÇEVRE KAVRAMI

A. Çevre Kavramının Tanımı ve Gelişimi

Dünya Sağlık Örgütü'nün tanımına göre çevre insan dışındaki tüm, kimyasal ve biyolojik faktörlerdir¹. Türk Dil Kurumuna göre ise çevre, ilk anlamıyla bir şeyin yakını dolayını ifade ederken, bu çalışmanın konusunu ilgilendiren bir diğer çevre tanımı ise hayatın gelişmesinde etki yapan, tabii, toplumsal, kültürel dış faktörlerin bütünlüğü olarak yer almaktadır².

Çevre; insanların faaliyetleri ve bunun yanında canlı varlıklar üzerine hemen veya bir süre içerisinde dolaylı veya dolaysız bir şekilde etkide bulunabilecek olan fiziksel, kimyasal, biyolojik ve toplumsal etkenlerin bir zaman içerisindeki toplamı olarak tanımlanmaktadır³. Yapılan bir diğer tanım ise çevreyi en genel anlamıyla, insanı etkileyen ve ondan etkilenen dış şartların tamamı şeklinde ifade etmektedir⁴. Yapılan bu tanımlar çevre kavramına insan dışı diğer canlıları kattığı gibi cansız varlıkları da dahil etmektedir. İnsanlar, bitkiler, hayvanlar, dağlar, ormanlar, kırlar, göller, akarsular, dereler, tarım alanları, kumsallar gibi bütün tüm canlı ve cansız varlıkları içeren çevre, canlılar için ortak yaşam alanı niteliği taşıyan hava, su ve toprak ile bunlar üzerinde etkiye sahip olan iklim ve kültürel miras unsurlarından oluşmaktadır⁵. Özetle çevrenin sınırsız bir kavram olduğu ve insana etki eden ve insana ulaşan tüm etkenleri içerdiği sonucuna varılmaktadır⁶.

Çevreyi fiziksel çevre ve toplumsal çevre olarak ikiye ayıran ve fiziksel çevreyi insanın herhangi bir etkisinin söz konusu olmadığı doğal çevre ile bilgi ve kültürel

¹ Ruşen Keleş ve Birol Ertan, **Çevre Hukukuna Giriş**, 1. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2002, (Giriş), s.21

²Türk Dil Kurumunun Resmî Sitesi, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&kelime=%C3%87EVRE, (02.10.2020)

³ Ruşen Keleş ve Can Hamamcı, **Çevrebilim**, İmge Kitabevi, Ankara, 1993, s. 17

⁴ Kemal Görmez, Çevre, Çevre Sorunları ve Çevre Politikaları Üzerine Bazı Mülâhazalar, **Türkiye Günlüğü Dergisi**, S. 3, 1989, s. 6

⁵ Jack Rostron, R. P. Jackson, D. Legge, E. J. Longworth, J. Parry and P. J. Regan, **Environmental Law for The Built Environment**, Cavendish Publishing, London, 2001, s. 63.

⁶ Çağatay Güler, Çevre Hekimliği, **Standard Dergisi**, Y.38, S.422, 1997, s.35

birikimine dayalı olarak doğal çevrede bulunan zenginlikleri kuulanarak yarattığı yapay çevre olarak; toplumsal çevreyi ise fiziksel çevrede yer alan insanların sahip oldukları ekonomik, siyasi ve toplumsal sistem doğrultusunda yarattıkları insani, tarihi ve kültürel ilişkiler toplamı olarak tanımlayan görüşler de bulunmaktadır⁷.

Mevzuata bakıldığında ise çevre kavramının net bir tanımının yapılmadığı görülmektedir. Nitekim çevre kavramının bünyesinde birçok unsuru barındırması böyle bir tanımlamaya gidilmemesine gerekçe olarak gösterilebilir. Birleşmiş Milletler Çevre Programında bu durumun farkına olarak çevreyi tanımlamak yerine, bu kavramı unsurlarına ayırarak göstermeyi seçmiştir. Bu unsurlar arasındaki sistem olarak çevre kavramı gösterilmiştir. Bu unsurlara bakıldığında da aslında herkesçe bilinen kavramlar olduğu görülmektedir. Su, hava, toprak, doğal kaynaklar, flora ve fauna gerçekten de çevre kavramı ile özdeşleşen iç içe kavramlardır. Çevre ile ilgili bir tanım yapılmaması konusundaki mutabakat, bir yandan tanımlama yapılması halinde her şeyi içine alacak genişlikte olma, öte yandan bazı unsurları dışarıda bırakma şeklinde iki riskten kaynaklanmaktadır⁸.

Türk hukuk sistemine bakıldığında çevrenin tanımının bu konudaki temel metin olan 2872 sayılı Çevre Kanunu'nda⁹ canlıların yaşamları boyunca ilişkilerini sürdürdükleri ve karşılıklı olarak etkileşim içinde bulundukları biyolojik, fiziksel, sosyal, ekonomik ve kültürel ortam olarak yapıldığı görülmektedir. Daha önce yürürlükte olan Çevresel Etki Değerlendirme (ÇED) Yönetmeliklerinin aksine 2014 tarihli son ÇED Yönetmeliğinde¹⁰ çevre tanımına yer verilmemesi isabetli olmuştur. Zira 2003 tarihli ÇED Yönetmeliği Kanundan daha uzun ve detaylı bir tanıma yer vermekte idi. Kanuna dayalı bir Yönetmeliğin, Kanundan farklı tanımlama yapması, kavram birliği açısından yerinde değildir. Çevre Kanunu'nda yapılan ve hukuki anlamda çevre olarak nitelendirilen çevre tanımının fiziksel ve sosyal çevreyi içerdiği, fiziksel çevrenin insanın yaşamını sürdürebilmesi için gerekli olan ortamı, sosyal çevrenin ise insanın manevi ve kültürel gelişimini sağlayan ortamı ifade ettiği ifade edilmiştir¹¹. Yasal bağlamda çevre kavramının tanımından Türk hukukunda ekolojik

⁷ Şeref Ertaş, **Çevre Hukuku ve Hayvan Hakları Hukuku**, İleri Kitabevi, İkinci Baskı, İzmir, 2012, s.22-23

⁸ Nükhet Turgut, **Çevre Hukuku**, Savaş Yayınevi, 1. Bası, Ankara, 1998, (Hukuk), s.69

⁹ 11.08.1983 tarih ve 18132 sayılı R.G.

¹⁰ 25.11.2014 tarih ve 29186 sayılı R.G.

¹¹ Ertaş, s.85-86

bakış açısının benimsendiği iddia edilse de konu çevre hakkına ilişkin Anayasal boyuta geldiğinde “sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkı”ndan bahsedilmekle, antroposentrik anlayışın hakimiyet kurduğu görülmektedir. Anayasa çevreyi bir değer olarak kabul etse de bu değer temelde insana yaşamını sürdürebileceği sağlıklı ve dengeli bir çevre sunma arzusundan kaynaklanmaktadır.

Yeknesak bir tanıma ulaşmanın zor olduğu çevre kavramında, kavramın en geniş haliyle kabulü korumanın olabildiğince geniş tutulabilmesi açısından makul olacaktır. Öte yandan, çevre denildiğinde genellikle akla “doğa” kavramı gelmektedir. Ancak çevre, doğayı da içine alan daha geniş bir kavramdır. Çevre, doğanın yanı sıra dünyadaki yapay unsurların bazılarını da içeren bir üst kavramdır¹².

Çevrenin tanımına ilişkin zorluk Anayasa Mahkemesi kararlarında da görülmektedir. Nitekim Mahkeme çevre tanımı yapmamakta, bunun yerine sağlıklı ve dengeli bir çevrenin niteliklerini veya unsurlarını sıralamakla yetinmektedir. Başka bir deyişle Mahkeme, önüne gelen somut olayın özelliklerini dikkate alarak hangi şartlar gerçekleştirilirse sağlıklı ve dengeli bir çevreden söz edilebileceğini veya hangi unsurun sağlıklı ve dengeli çevre kavramına dâhil olduğunu ortaya koymaktadır¹³.

Çevrenin özellikle zarara uğraması hali kapsamında idare hukuku ile bağlantılı olarak kamu malı kavramı ile ilişkisinden bahsedilmektedir. Bu bağlamda sahipsiz mallar ile orta mallarının çevresel varlık niteliği taşıyan kamu malı niteliği taşıdığı ve bu mallara verilen zararların kamu malına verilmiş zarar sayılacağı ve çevresel varlıkların bu statüsü kapsamında oluşan zararın ekolojik zararı da kapsayacak şekilde

¹² Ruşen Keleş, Can Hamamcı ve Aykut Çoban, **Çevre Politikası**, Genişletilmiş 6. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2009, s.50

¹³ Yasemin Semiz, Anayasa Mahkemesi’nin Çevre Hakkı Perspektifi, **Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi**, 4(2) 2014, (Perspektif), s.17. Mahkemenin bu konudaki kararı için bkz. AYM, 24.05.2012 tarih ve 2011/110 E. 2012/79 K. sayılı kararı. 21.07.2012 tarih ve 28360 sayılı R.G. Burada belirtmek gerekir ki Anayasa Mahkemesi, çevre hakkının bireysel başvuruya konu edilmesi üzerine verdiği kararlarda hak ihlali olup olmadığına ilişkin değerlendirme yaparken değerlendirmelerini 56. madde kapsamında değil, Anayasanın 17. maddesinde yer alan “maddi ve manevi varlığın korunması ve geliştirilmesi” hakkı “özel hayat kavramına dahil bir kısım hukuksal değerlerin” düzenlendiği 20. madde, özel yaşamın diğer alt kategorileri olarak ele alınan “konuta dokunulmazlığı” ve “haberleşmenin hürriyetinin” düzenlendiği 21. ve 22. maddelerine ilişkin olarak yapmaktadır. Zira Mahkemeye göre Anayasa’da yer alan “Herkes, Anayasada güvence altına alınmış temel hak ve özgürlüklerinden, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi kapsamındaki herhangi birinin kamu gücü tarafından, ihlal edildiği iddiasıyla Anayasa Mahkemesine başvurabilir.” hüküm, Anayasa’da yer alan ikinci ve üçüncü kuşak hakların ihlal edildiği iddiasıyla bireysel başvuruda bulunulamayacağı şeklinde yorumlanmalıdır. Anayasa Mahkemesi kararının detayları ve genel olarak çevre hakkının bireysel başvuruya konu edilebilirliği hakkında bilgi için bkz. Bahar Konuk Sommer, Türk Hukukunda Çevre Hakkının Bireysel Başvuru Yoluyla Korunması, **Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi**, Y. 4, S.2, 2019, s.180-181

değerlendirilebileceği ifade edilmiştir¹⁴. Bu bakış açısı Çevre Kanunu'nun kabul ettiği çevrenin bütün canlıların ortak varlığı olduğu kabulünü daraltmaktadır. Zira temelde kamu malı kamu tüzel kişinin mülkiyetinde olan malları ifade eder¹⁵. Çevre ise bunun ötesinde bir içeriği haizdir. Ayrıca üzere çevresel varlıkların kamu malı niteliğine yani kamu tüzel kişilerinin mülkiyetine sokulması bu varlıklar üzerinde kamu tüzel kişilerinin dilediğinde tasarrufta bulunma hakkına kavuşmasına yol açacaktır. İleride değinileceği idarenin çevresel varlıklara zarar verici eylemlerinde sorumluluğu da bu kabulle imkânsız hale gelir zira kamu tüzel kişinin kendi mülkiyetinde olan bir mala zarar vermesinin hukuka aykırı bir yönü olmayacaktır. Oysa çevresel varlıkları da içeren çevre sadece kamu tüzel kişilerinin değil, bütün canlıların ortak varlığıdır ve kamu tüzel kişilerine karşı da gerekirse korunması gerekir.

B. Ekosistem Kavramı ve Çevre

Çevre kavramının ekosistem kavramından da farklı olduğunu ifade etmek gerekmektedir. 2872 sayılı Çevre Kanunu 2. maddesinde ekosistem, canlıların kendi aralarında ve cansız çevreleriyle ilişkilerini bir düzen içinde yürüttükleri biyolojik, fiziksel ve kimyasal sistem olarak tanımlanmıştır. Çevre ile ekosistem farklılığını biyolojik çeşitlilik kavramı ile daha iyi fark etmek mümkündür. Biyolojik çeşitlilik Kanunda ekosistemlerin, türlerin, genlerin ve bunlar arasındaki ilişkilerin tamamı şeklinde ifade edilmiştir. Bu anlamda çevrenin korunması ile ekosistemleri de içeren biyolojik çeşitliliğin korunması farklı şeylerdir. Biyolojik çeşitliliğin sürdürülmesi gerekirse bazı hayvan ve bitki türlerine zarar vermeyi gerektirebilir¹⁶. Bu anlamda çevresel etki ile ekolojik etkinin de aynı anlama gelmediği, ekolojiye olumsuz etkilerin önlenmesi için çevreye etki edebilecek müdahalelerin mümkün olduğu ifade edilmiştir¹⁷.

¹⁴ Ali Can Bulut, **İdarenin Çevresel Zararlardan Doğan Sorumluluğu**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2020, s.33-34

¹⁵ Kemal Gözler, **İdare Hukuku**, C.II, Birinci Baskı, Ekin Yayınevi, Bursa, 2003, (İdare), s.747

¹⁶ Bu kapsamda genetiği değiştirilmiş organizmaların (GDO) biyolojik çeşitlilik üzerinde yaptığı olumsuz etkiler, bu organizmaların olumsuz etkilerinin yok edilmesi adına çevreye müdahale edilmesini gerektirebilmektedir. Detaylı bilgi için Simge Aksu, **Genetik Yapısı Değiştirilmiş Organizma ve Ürünlerden Doğan Hukuki Sorumluluk**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2019, s.120

¹⁷ Münici Çakmak, Biyolojik Çeşitliliğin Hukuken Korunması ve Kamu Yararı, **AÜHF Dergisi**, C.57, S.1, 2008, (Biyolojik), s.136. Ayrıca biyolojik çeşitlilik kavramının çevre kavramından bağımsızlaşması

C. Ekoloji ve Çevre

Ekoloji canlı varlıkların yaşadıkları ortamlarla ilişkilerini inceleyen bilim olarak tanımlanmaktadır¹⁸. 2872 sayılı Çevre Kanunu'nun 2. maddesinde ise "Ekolojik Denge" kavramına yer verilmiş ve kavram insan ve diğer canlıların varlık ve gelişmelerini doğal yapılarına uygun bir şekilde sürdürebilmeleri için gerekli olan şartların bütünü olarak tanımlanmıştır. İlk kez Alman biyolog Ernest Haeckel tarafından 1869 yılında kullanılan ekoloji kavramı, çevre hukukunun etkilendiği en önemli bilim dalı olarak ifade edilmektedir¹⁹. Bu etkileşime rağmen çevre kavramı insanları doğal olan ve doğal olmayan ortamlar içerisinde incelemekte iken ekoloji hayvan ve bitki topluluklarının çevreleri ile olan ilişkilerini incelemekte olup bu kapsamda ekoloji, çevreye nazaran daha dar bir nitelik taşımaktadır²⁰.

II. ÇEVRE HAKKI

A. Çevre Hakkı

1. Tanım

İnsanla çevrenin bir bütün olduğu ifade edilerek insan kişiliği ile ilgili her buna bağlı olarak insan haklarının statik bir kavram olmadığı, yeri ve zamanı gelince yeni hakların bu niteliğe kavuşmasının da ileri sürülebileceği vurgulanmaktadır²¹.

Çevrenin, neden bir hak konusu olduğu sorusu, günümüzde karşımıza çıkan çevre sorunlarının ve çevresel bozulmaların, ulusal ve uluslararası düzeyde, insan sağlığına yönelik ciddi bir tehdit haline gelmiş olması ile yanıtlanmaktadır²².

gerektiği, bunun biyolojik çeşitliliğin hakettiği bir gereklilik olduğu ifade edilmiştir. Çakmak, s.151. Biz yazarın çevreye verilen her zararın biyolojik çeşitliliğe zarar verme anlamına gelmediği fikrine katılmakla beraber biyolojik çeşitliliği koruyucu her faydanın çevreye de fayda anlamına geleceği için çevre ile biyolojik çeşitlilik arasında kamu yararı açısından farklılaşmayı gerektirecek bir fark olmadığı kanaatindeyiz.

¹⁸ Keleş ve Ertan, Giriş, s.16

¹⁹ Turgut, Hukuk, s.105

²⁰ Keleş ve Ertan, Giriş, s.16

²¹ Can Hamamcı, Çevre Hakkı Üzerine Düşünceler, **İnsan Hakları Yıllığı**, TODAİE, Ankara, 1983-1984, C: 5-6, s.171-172

²² Özdek, İnsan, s. 88

Çevre hakkı en temel insan hakkı olan yaşam hakkının, insan olmanın bir uzantısı olarak sağlıklı ve dengeli bir biçimde yaşama hakkını ya da insancıl yaşam koşullarını tehdit eden her türlü çevre sorunlarının yaratılmasına karşı direnme ve talepte bulunma hakkını içeren bir hak olarak tanımlanabilir²³. Bir başka şekilde çevre hakkı, hak sahibine, üçüncü kişilerin tehlikeli faaliyetlerden kaçınmasını ve kaliteli bir çevrede yaşamak üzere ilgililerden veya yükümlülerden gerekli ve zorunlu şartları sağlamasını isteme yetkisi veren bir hak olarak ifade edilebilir²⁴.

2. Hakkın Varlığı Sorunu

Genel olarak hak kavramı, hak, kişilere irade kudreti tanınmak suretiyle hukuk düzeni tarafından korunan menfaati ifade etmektedir²⁵. Buradan hareketle çevre hakkı kişilerin hukuk tarafından korunan çevre ile ilgili menfaatleri olarak kısaca belirtilebilir. Konu bu yönü ile hakkın sahibi kavramının tartışılmasını gündeme getirir. Geleneksel hak anlayışı, hak sahibi olarak kişileri ifade etmekte, kişi olarak ise insanlardan oluşan gerçek kişiler ve insanlar tarafından oluşturulmuş olsa da insanların kişilik tanımak sureti ile yarattıkları tüzel kişiler kabul edilmektedir. Bu açıdan bakıldığında aslında bir hakka, “insan” etiketini eklemeye dahi gerek bulunmamaktadır. Çünkü insan dışında bir hak sahibi geleneksel hukuk anlayışı tarafından kabul edilmemiştir. İşte çevre hakkı ile ilgili olarak insan merkezli anlayış, çevre hakkını, insanın yaşama hakkına bağlı olarak tanımlamaktadır²⁶. Oysa çevre, sadece insanı temel almayı terk ederek diğer canlıları da referans almak sureti ile yeniden tanımlanacak olursak; çevre hakkı, tüm canlıların sağlıklı bir çevrede yaşama yetkisi olarak ifade edilebilir²⁷.

Bu durumda karşımıza çıkan dilemma şudur: Çevreyi tanımlarken, yukarıda belirtildiği üzere insan dışı diğer canlıları ve hatta cansız varlıkları da dahil ederken

²³ Gürseler, s.201

²⁴ Yasemin Özdek, s.99 Çevrenin sadece insanlara ait bir hak olmadığı, hayvanlar başta olmak üzere diğer canlı varlıkların da bu hakka sahip olduğu ileri sürülmüştür. İbrahim Ö. Kaboğlu, **Çevre Hakkı**, İmge Kitabevi, Ankara, 1993, (Hak), s.55

²⁵ Kemal Gözler, **Hukukun Temel Kavramları**, 9. Baskı, Ekin Yayınları, Bursa, 2012, (Temel), s.154

²⁶ İlhan Tekeli, **Kültür Politikaları ve İnsan Hakları Bağlamında Doğal ve Tarihi Çevreyi Korumak**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2009, s.85

²⁷ Faruk Bilir ve Berkan Hamdemir, Çevre Hakkı ve Uygulaması, **International Conference On Eurasian Economies 2011**, <https://www.avekon.org/papers/354.pdf>, (20.03.2021), s.143

çevre hakkının sahibi olarak ise sadece (insanın da içinde yer aldığı) “kişi” leri kabul etmek. Dolayısıyla geleneksel hak tanımının yetersizliği açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Bu noktada çevre hakkının bağımsız bir insan hakkı olarak kabul görüp görmemesi tartışmalara konu olmuştur. Özellikle insanı evrende korunması gereken en temel değer olarak gören ve bu yolda dilediğini yapmakta serbest olduğunu ileri süren benmerkezcil anlayış günümüzde yerini, insanın dışında da evrende canlı ve cansız varlıkların değeri haiz olduğu ve korunmaları noktasında insan davranışlarına sınırlama getirilebileceği şeklindeki insanmerkezli anlayışa bırakmış olsa da²⁸ anılan bu antroposenik anlayış, çevre hakkını, ‘çevrenin hakkı’ biçiminde değil de bir ‘insan hakkı’ olarak formüle ederek, insan-merkezli bir bakış açısıyla çevre hakkını sakatlamakta, insanı türler hiyerarşisinin en tepesine yerleştirerek hayvanların, bitkilerin, diğer türlerin ve ekosistemlerin hak sahipleri olarak tanınmasını reddetmekte ve bunların korunmasını insanın yararlanması şartına bağlı kılmaktadır²⁹. Oysa doğamerkezli anlayış olarak adlandırılan yeni bir yaklaşım evrendeki tüm varlıkların eşit öneme sahip olduğu ve insanın diğerlerinden bir üstünlüğü olmadığını vurgulamaktadır. Çevresel varlıklar sırf kendileri için korunmaya layıktır³⁰.

Burada kanımızca asıl önemli olan hakkın sahibinin belirlenmesinden ziyade, hakkın neyi ve kimin için koruma altına alacağıdır. Çevre hakkı, gerçekten ve samimi olarak çevreyi, çevre kavramının içine dahil edilen diğer canlı ve hatta cansız varlıklar için mi korumayı amaçlamalıdır; yoksa çevre adı altında son tahlilde yine insanı ve sadece insan için mi korumalıdır³¹? Soru bu şekilde sorulduğunda artık hakkın öznesinin kim olduğuna ilişkin tartışmalar da önemini yitirmekte, hakkın muhteviyatı önem kazanmaktadır. Şurası muhakkaktır ki çevre için tek tehdit kaynağı insanlardır³². Dolayısıyla insan dışındaki diğer canlıları çevre hakkının yükümlüsü olarak kabul

²⁸ Nükhet Turgut, Hukuk, s.36-37 Çevrenin bir hak olarak kabul edilmesi hakkındaki tartışmalar ve daha detaylı bilgi için bkz. aynı eser s.134 ve devamı.

²⁹ Hakan Olgun ve Volkan Işık, Bir İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkı Ve Türk Hukukundaki Yeri, **Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi**, C.3, S.1, 2017, s.36

³⁰ Turgut, Hukuk, s.37

³¹ Bu konu öğretide Turgut tarafından dile getirilmiş, geleneksel hak anlayışının hak ile korunacak varlık olarak insanı gördüğü bu sebeple insan harici diğer canlı ve cansız varlıkların insanı koruma amacı çerçevesinde ve bunun gerektirdiği ölçüde korunacağı ifade edilmiştir. Turgut, Hukuk, s.144

³² Burada insan kavramını özellikle kullanmayı yeğliyoruz. Tüzel kişi kavramını da dahil edecek şekilde kişi kavramını tercih etmememizin sebebi tüzel kişilerin varsayımsal kişiler oluşu, özünde onlar adına iradenin ve hareketin gerçek kişi olan insanlar tarafından ortaya konulmasıdır. Değilse çevre için asıl tehdidin büyük işletme niteliğindeki tüzel kişiliğe sahip varlıklardan geldiği muhakkaktır.

etmek mümkün olmayıp çevre hakkının sorumluluğu da insana aittir ve diğer canlılar bu hak karşısında sorumsuzdurlar³³.

Ancak buradan hareketle çevrenin, kişilere karşı korunması gereken bir değer olduğu ileri sürülebilir ise de sadece kişiler için korunması gereken bir değer olduğu ileri sürülemez. Çevre hakkının sahibi elbette kişilerdir. Çevre hakkının sahibi olarak o halde gerçek kişilerin yanı sıra tüzel kişileri³⁴ ve bu arada devleti saymak gerekir. Gelecek kuşakları çevre hakkının sahibi olarak kabul eden görüşler³⁵ bu durumu çevre hakkının ayırıcı bir özelliği olarak görmekte ve bu hakkın bugünkü kuşakları olduğu kadar, hatta daha da fazla gelecek kuşakları ilgilendirdiğini, gelecek kuşakların da çevre hakkının öznesi konumunda olduğunda bugünkü kuşakların en önde gelen borcunun, gelecek kuşaklara yaşanabilir bir çevre devretmek olduğunu ileri sürmektedir³⁶. Ancak geleneksel hak tanımı doğrultusunda henüz kişilik kazanmamış ve kazanıp kazanmayacağı dahi belirsiz olan varlıkların hak sahibi olarak kabulü görüşüne katılmanın mümkün olmadığı kanaatindeyiz³⁷. Çevreye ilişkin olayların etkilerinin zaman tanımazlığı ile çevre hakkının süjesi kavramlarının birbirinden bağımsız olduğunu, bugün çevre hakkı sahibi olan ve buna bağlı yükümlülükleri bulunan kişilerin bu yükümlülüklerini gereği gibi ifa ettiklerinde bunun sonuçlarının gelecekte hak sahibi olacak kişiler için doğacağını kabul etmenin yeterli olacağını düşünmekteyiz.

³³ Muhammet Yunus Bilgili, Anayasal Bir Hak Olarak Çevre Hakkı, **Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C.6, S.2, 2015, 567-568

³⁴ Çevre hakkının gerçek kişiler yanında sadece tüzel kişiler tarafından kullanılacağını kabul etmenin bu hakkın kullanım alanını gereksiz yere sınırlayacağı, hukuki bir kişiliği olmadığı halde, topluluk şeklinde bir araya gelen insanların da bu hakkı toplu şekilde kullanabilmelerinin gerektiği yönünde görüş için bkz. Yasemin Özdek, **İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkı**, Ankara, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları No: 249, 1993, (İnsan), s. 108

³⁵ Keleş ve Ertan, Giriş, s.83 vd. Yazarlar çevre hakkının yararlanıcıları başlığı altında hakkın yararlanıcılarının hakkın sahipleri olduğunu belirterek yararlanıcıları dört kategoriye ayırmakta ve kategoriler arasında gelecek kuşakları da zikretmektedirler. Hatta Pensilvanya Anayasası ile SSCB Anayasalarını da hakkın yararlanıcıları olarak gelecek kuşakları da sayan örnekler olarak belirtmektedirler. Yazarlar doğmamış insanların çevre hakkının yararlanıcıları arasına konulmaması halinde gelecekte bu haktan yararlanamama ihtimallerinin olduğunu ifade etmektedirler.

³⁶ İ. Güneş Gürseler, İnsan Hakları, Çevre, Anayasa, **TBB Dergisi**, S.75, 2008, s.201

³⁷ Aynı yönde bkz. Yasemin Semiz, **Çevre Hakkı Kavramı ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Çevre Hakkına Yaklaşımı**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Galatasaray Üniversitesi SBE, İstanbul, 2016, (Yaklaşım) s.38

3. Çevre Hakkının İnsan Hakları Kategorisinde Yeri

Çevre, hukuki metinlere girdiği ilk dönemlerde sağlık hakkının bir uzantısı olarak görülmüştür. Nitekim Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmenin 12. maddesi çevre sağlığının geliştirilmesini düzenlemiştir. Bu durum çevreye zarar verici faaliyetler sonucu artan hava ve su kirliliğinin, insan sağlığını tehdit eden bir durum olarak algılanmasının sonucudur.³⁸ Ancak günümüz itibari ile bu yaklaşımın terk edildiği ve çevre hakkının bağımsız bir hak olduğu tartışmasız kabul edilmektedir³⁹.

Günümüzde çevre hakkı, dayanışma hakları olarak da adlandırılan 3. kuşak haklar arasında kabul edilmektedir. Çevre hakkının da içinde yer aldığı dayanışma haklarının ortaya çıkışının temel sebebi, bilimsel ve teknik ilerlemelerin yarattığı sorunlardır. Dayanışma haklarının ortak temelini ise, mevcut ve gelecek kuşakların yaşam hakkı oluşturmakta ve bu haklar, tek tek bireylerin, birey topluluklarının, kamu ve özel kuruluşların, devletlerin ortak çabası ve dayanışması ile anlam kazanmaktadır⁴⁰.

Çevre hakkını bir dayanışma hakkı olmak yerine yaşam hakkının uzantısı olarak kabul eden bir anlayışa göre çevre hakkının yaşam hakkının bir uzantısı olarak kabul edilmesinin daha tutarlı ve etkin sonuçlar elde edilmesine hizmet edeceği ifade edilmiştir. Bu fıkre göre yaşama hakkı, tüm insan haklarının maddi temelini oluşturma noktasında vazgeçilmez, demokratik toplumun istisnai ve geçici biçimde de olsa yer verdiği olağanüstü hallerde bile dokunulmaz niteliktedir. Ayrıca çevre hakkının yer aldığı hak kategorisine ilişkin tartışmaları da bertaraf etmek adına yaşam hakkının uzantısı olduğunu kabul etmek daha yerinde olacaktır⁴¹.

³⁸ Hamamcı, s.174

³⁹ Mehmet Semih Gemalmaz, Çevre Koruma Sorunu, Çevre Hakkı, Çevre Yasası ve Düşündürdükleri, **İstanbul Barosu Dergisi**, C.61, S.1-2-3, 1987, (Sorun), s.65

⁴⁰ Kemal Dadak, Yeni Kuşak Hak Olarak Çevre Hakkı, **Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi**, C.5, S.5, 2015, s.312-315

⁴¹ Mehmet Semih Gemalmaz, Bir İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkı ve Türk Düzenlemesi, **İÜHF Mecmuası**, C.52, S.1-4, 1987, (Türk), s.234-240

4. Çevre Hakkının Gelişimi

İnsan, hayatını devam ettirebilmek adına içinde yaşadığı çevreye çeşitli şekillerde müdahale etmek durumunda kalmıştır. Fakat bir süreç içerisinde ortaya çıkan endüstrileşme, nüfusta yaşanan artış, şehirleşme ve teknolojik gelişmeler, son iki yüz yıllık bir zaman zarfında çevrenin önemli bir biçimde tahrip edilmesine sebep olmuştur⁴². Ancak özellikle yirminci yüzyılın ikinci yarısında yaşanan- 1952 Londra Hava Kirliliği⁴³ gibi -olaylar çevresel sorunların insan için ne derece tehlikeli olabileceğini ortay koymuş, çevre sorunlarının ulusal üstü niteliği, uluslararası çözüm çabalarını tetiklemiş, bu çabaların sonucunda da çevreyi korumanın en etkili yollarından birinin, onu, hukukun bir öznesi hâline getirmek olduğu sonucuna varılmıştır⁴⁴.

Çevrenin Anayasalara girmesi ile anayasalara ilki çevresel unsurları korumak ikincisi ise bireylere sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşamayı hak olarak tanıma işlevleri yüklenmiştir. Koruma işlevi, korunacak şeyin ne olduğu sorusunu da akla getirmekte ve hakkın konusunun hem yaşayan hem de gelecek kuşakları içerecek şekilde insanın yaşam hakkı olduğu ifade edilmektedir⁴⁵.

a. Karşılaştırmalı Hukukta Çevre Hakkının Gelişimi

(1) Genel Olarak

Çevre hakkının tarihsel süreçte gelişiminde her ne kadar bu hak ilk defa uluslararası bir belgede zikredilmiş olsa da öncelikle ulusal alanlarda çevre ile ilgili bilinçlenme ve kurumsallaşmanın bu duruma yol açtığı ifade edilmelidir. Gerçekten

⁴² Tuncay Önder, **Ekoloji, Toplum ve Siyaset**, Odak Yayınları, Ankara, 2003, s.15-17

⁴³ 5 Aralık 1952 Cuma günü Londra'da başlayan hava kirliliği olayında görüş mesafesini neredeyse sıfıra indiren bir kirlilik sonucunda daha ilk günden bronşit gibi solunum yolları hastalıkları ikiye katlanmış, 10 Aralık'a kadar süren kirlilik sonucunda 4000'den fazla ölüm meydana geldiğinin tahmin edildiği ifade edilse de sonradan ölü sayısının 12000'den fazla olduğu, solunum yollarına bağlı 100.000'den fazla vaka olduğuna ilişkin tartışmalar yaşanmıştır. Yaşanan bu olay ve İngiltere hava kalitesinin günümüzdeki durumu hakkında bkz. J.W.S. Longhurst, J.H. Barnes, T.J. Chatterton, E.T. Hayes & W.B. Williams, Progress with Air Quality Management in the 60 Years Since the Uk Clean Air Act, 1956. Lessons, Failures, Challenges and Opportunities, **Int. J. Sus. Dev. Plann.** C.11, S.4, 2016, s. 491-492,

⁴⁴ Olgun ve Işık, s.34

⁴⁵ Akıncı, Oluşum, s.127

70'li yılların başında başlangıçta sanayileşmiş ülkelerde görülen bilinçlenme, devletler tarafından bu alanda özel birimler oluşturmaları ve kanunlaştırma çalışmaları yapılmasını sağlamıştır⁴⁶.

Çevre olgusunu anayasal düzeyde düzenlemenin gerekip gerekmediği konusunda iki ana akımın olduğu, ilk akımın çevrenin korunması için anayasaya hüküm konulmasını savunduğu, diğer akımın ise anayasa açık hüküm koymaya gerek olmadığı, anayasada var olan yaşam hakkı, sağlık hakkı gibi hakların yorumlanması ile çevre koruma amacına ulaşma ve düzenlemelerin yasal düzeyde yapılması gerektiği ifade edilmiştir⁴⁷.

Ulusal alanda çevre hakkının anayasalara girmesinin önemine değinmek gerekir. Her şeyden önce normlar hiyerarşisindeki yeri itibari ile anayasalar herkes için bağlayıcı temel hukuki metinler olup diğer kural türlerine nazaran anayasaların sağladığı güvence daha ileri seviyededir. Bu bakımdan çevre ile ilgili anayasal bir düzenleme çevresel varlıkların anayasal bağlamda korunan değerler olduğunu ortaya koyarak bu değerlerin anayasada yer alan diğer değerlerle aynı düzeyde ele alınmalarını sağlayacak, böylece çevresel varlıkların korunmasının söz konusu olduğu hallerde anayasada yer alan diğer temel hak ve hürriyetlerin kısıtlanması mümkün olacaktır⁴⁸. Yine çevre hakkının anayasal düzeyde bir hak olarak yer alması, söz konusu anayasanın katı bir anayasa⁴⁹ olması koşulu ile, çevresel korumanın değişen siyasi iktidarlara değişmesini engelleyici bir işlev görecektir.

Çevre hakkının anayasalarda düzenleme biçimlerine genel olarak bakılacak olursa ya doğrudan ya da dolaylı şekillerde düzenleme yolunun tercih edildiği görülmektedir. Dolaylı düzenleme yöntemi çevre hakkının henüz kimliğini kazanmadığı, sağlık hakkının bir uzantısı olarak düşünüldüğü dönemlerde ortaya çıkmış⁵⁰ olup 1961 Anayasasının 49. maddesi bu yönteme örnek olarak verilmektedir.

⁴⁶ Bu özel uzmanlık birimlerine örnek olarak ABD'de "Çevre Koruma Birimi", İngiltere ve Kanada'da "Çevre Bakanlığı" verilebilirken kanunlaştırma örnekleri olarak ise Temiz Hava Yasası, Sular Yasası zikredilebilir. Konunun detayları için bkz. Gemalmaz, Türk, s.243

⁴⁷ Turgut, s.123-124

⁴⁸ Ahmet Güneş, Alman Çevre Hukukunun Anayasal Çerçevesi, **AÜHF Dergisi**, C.58, S.4, 2009, (Alman), s.779. Çevre hakkına diğer menfaatlerle aynı koruma düzeyinin sağlanmasının, çevrenin korunması uğruna bireysel özgürlüklerin feda edilemeyeceği şeklindeki olumsuz ve sığ düşüncenin sorgulanmasını sağlayacağı da ifade edilmiştir. Turgut, Hukuk, s.124

⁴⁹ Kemal Gözler, **Anayasa Hukukuna Giriş Genel Esaslar ve Türk Anayasa Hukuku**, Ekin Yayınları, 27. Baskı, Bursa, 2018, (Anayasa), s.16-17

⁵⁰ Hamamcı, s.176

Adı geçen madde “Sağlık Hakkı” başlığı altında “Devlet, herkesin beden ve ruh sağlığı içinde yaşayabilmesini ve tıbbî bakım görmesini sağlamakla ödevlidir.” hükmüne yer vermekte idi⁵¹. Bu düzenlemeden hareketle insan sağlığına zararlı her etken gibi hava kirini de giderici tedbirler almanın, devlet için bir sağlık hizmeti; bundan yararlanmanın başka bir deyişle temiz hava solumanın, vatandaş için tabîi olduğu kadar Anayasa ile de pekiştirilmiş bir sağlık hakkı olduğu ve bu anlamda vatandaşın bir temiz hava hakkı bulunduğu ifade edilmiştir⁵². 70’li yıllardan itibaren ise çevre hakkının anayasalarda doğrudan düzenleme altına alındıkları görülmektedir⁵³.

Çevre hukukuna ilişkin anayasal hükümler, hükmün içeriği açısından da üç farklı şekilden birisi tercih edilerek düzenlenmekte ve yapılan tercihe bağlı olarak da düzenleme ya Anayasanın haklar bölümünde veya devlet organlarının işleyişine ilişkin temel ilkeler kısmında, nadiren de başlangıç kısmında yer almaktadır⁵⁴:

1-Ödev Olarak Düzenleme

2-Bir Hak Olarak Düzenleme

3-Hak ve Ödev Biçiminde Düzenleme

Ödev şeklinde düzenleme örnekleri incelendiğinde çevreyi korumanın bir “ödev” olduğu vurgulanmış olup bu sorumluluk ilkin devlete ve akabinde “birey” ve “yurttaşlar” gibi katılımcılara atfedilmiş, kimi hükümlerde ise “herkes” ifadesiyle ayırım yapılmaksızın genel bir sorumluluk olarak tanımlamıştır. Almanya, Avusturya, Hollanda, İsveç, İsviçre, İtalya; Polonya, Romanya, Kazakistan, Estonya, Litvanya, Tacikistan, Türkmenistan, Özbekistan; Kanada, Meksika, Küba; Suudi Arabistan, İran, Kuveyt, Filistin, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri, Hindistan gibi ülkelerin anayasaları bu ilkenin benimsendiği anayasalara örnektir⁵⁵. Ödev şeklindeki düzenlemelerin bir anlamda devleti çevreyi korumakla ödevli kılarak onu yönlendirme işlevini haiz olduğu ifade edilmektedir⁵⁶.

⁵¹ <https://www.anayasa.gen.tr/1961ay.htm>, (20.03.2021)

⁵² Hikmet Sami Türk, Türk Hukukuna Göre Hava Kirlenmesi, **AÜHF Dergisi**, C:26, S.3, 1969, s.116

⁵³ Hamamcı, s.176

⁵⁴ Nühket Turgut, Çevre Hakkı- Kuramsal ve Ampirik Çerçeve, İlgili Temel Kavram ve İlkeler: Yargının Rolü, **Danıştay ve İdari Yargı Günü 142. Yıl Sempozyum Bildiri Kitabı**, Ankara, 2011, (Kuramsal), s. 14

⁵⁵ Turgut, Kuramsal, s.15

⁵⁶ İbrahim Ö. Kaboğlu, Çevre Hakkı Üzerine (Bir Danıştay Kararının Düşündürdükleri), **İnsan Hakları Yılı**, TODAİE Yayınları, S.10-11, 1989, (Danıştay), s. 116

Anayasal düzenlemede çevre hakkı kavramını esas alan ülkelerde çevre kavramı “hak” üzerinden tanımlanmıştır. Bu açıdan temiz bir çevrede yaşamak insani bir haktır. Belçika, Norveç, Arjantin, Azerbaycan, Şili, Kamerun, Paraguay, Kongo Demokratik Cumhuriyeti, Güney Kore, Ukrayna gibi ülkeler çevre ile ilgili anayasal hükümlerini hak kavramı üzerinden tanımlayan ülkelere bazılarısıdır.

Çevre ile ilgili anayasa maddelerini hem hak hem de ödev üzerinden tanımlayan devletlerde hem çevre hakkını temel bir insan hakkı olarak doğrudan veya dolaylı olarak vurgulama hem de devlet, yurttaşlar veya her ikisinin de bu husustaki ödevleri vurgulanmaktadır. Bazı ülkelerde bu iki özellik ayrı ayrı maddeler halinde gözlemlenmektedir. Fransa, İspanya, Portekiz, Finlandiya, Yunanistan; Rusya, Bulgaristan, Çeçenistan, Sırbistan, Macaristan, Kırgızistan, Makedonya gibi farklı coğrafyalardan, gelişmişlik düzeylerinden ve kültürlerden ülkelere bu yaklaşımın örneklerini görmek mümkündür⁵⁷.

Çevre hukuku ile ilgili anayasal düzenlemelerin genel olarak hak ve ödev kavramları etrafında yoğunlaştığı söylenebilir. Hak kavramı ülkeden ülkeye farklılık göstermekle birlikte bu kavram belirli imkân ve şartların yararlanıcılarını ifade etmek için kullanılır. Haklar herkesi, yurttaşları, ülkede ikamet edenleri veya genel olarak insan ırkının tamamını kapsayabilmektedir, bu yararlanıcılar gerçek veya tüzel kişiler olabilmektedir⁵⁸.

Çevreyi hak üzerinden tanımlayan anayasalarda çevre, çoğunlukla genel bir kavram olarak kullanılmakla birlikte spesifik maddelerde hava, su, doğal kaynaklar, yenilenebilir enerji gibi çevre ile ilişkili unsurlar farklı maddelerde hakkın konusu olabilmektedir. Hak kavramındaki düzenlemelerin esas odak noktası, insan dışındaki canlı ve cansız varlıkların korunmasının ancak insanı korumak adına gerektirdiği ölçü ve yolla yapılmasıdır⁵⁹. Fakat belirtmek gerekir ki insanlar için çevre hakkının tanınması canlılar için de sağlıklı ve dengeli bir çevre anlamına gelmekte ve bu sayede canlı varlıklara haklar tanımanın ilk aşaması tamamlanmaktadır⁶⁰.

Çevre hakkı düzenlemeleri doğrudan veya dolaylı olabilmektedir. Doğrudan düzenlemede çoğunlukla ayrıntılı sınıflandırmalara odaklanılmaksızın “herkesin”

⁵⁷ Nükhet Yılmaz Turgut, **Çevre Politikası ve Hukuku**, İmaj Yayınevi, Ankara, 2009, (Politika), s.76

⁵⁸ Turgut, Kuramsal, s. 16

⁵⁹ Turgut, Kuramsal, s. 16

⁶⁰ Gürseler, s.202

evre hakkından söz edilmektedir. Herkesin sahip olduğu bu hak, güncel sürdürülebilir kalkınma hedefleri ile de paralel bir şekilde sağlık, hijyen, denge, güvenlik, yaşanabilirlik, eşitlik kavramları üzerinden tanımlanmaktadır. Ülkemiz yasalarında evre, insan yaşamındaki önemli bir araç olarak görülmekte olup belirtilen ifadeler “yaşamak” fiiliyle birleştirilmektedir. Yani genellenen bir şekilde yurttaşların belirtilen sıfatlarla açıklanan çevrede “yaşamaya” hakları onların çevreye dair haklarını ifade eder⁶¹. İnsanın yaşamak için bir çevreye olan ihtiyaç bizi bu sonuca kendiliğinden götürmektedir. Türk hukukunda evre hakkının evre Kanunu’nda düzenlemesinin yerinde olacağı ancak kanun koyucunun bunu tercih etmediği bu bağlamda evre hakkının Türk Medeni Kanunu⁶² 23. ve 24. maddelerde düzenlenen genel kişilik hakları kapsamında özel bir kişilik hakkı olarak değerlendirilmesi gerektiği ifade edilmiřtir⁶³.

Anayasal maddelerde yer alan diğer kavram olan dev ise hak kavramının kapsayıcı özelliğinden farklı olarak vrenin ormanlar, doğal kaynaklar, biyoçeşitlilik gibi kimi unsurlarına odaklanmaktadır. Bu odaklanma, hak kavramında olduğu gibi yararlanabilirlik ve sahibiyet ifadelerinden çok “koruma, yapma, alma” gibi kimi didaktik sorumlulukları karřılamaktadır⁶⁴. Bu didaktik sorumluluklar genellikle emir kipiyle tanımlanmaktadır. Hak kavramı ile insanın içinde yaşayabileceği vrenin önemine atıfta bulunulurken dev kavramında bu vrenin devletler, bireyler ve uluslararası organizasyonlar eliyle “kontrol edilip kirlenmesinin önlenmesi, iyileştirilmesi ve geliştirilmesi; doğal kaynakların rasyonel kullanımı, ekolojik istikrarın gözetilmesi; sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleştirilmesi” gibi görev tanımları ortaya koyulmuştur. Bu görev tanımları kişilerin aktif ve pasif tutumlarını gerektirebilmektedir⁶⁵.

(2) Bazı lke Anayasalarında evre Hakkı

Bazı Avrupa lkelerinin anayasalarına bakılacak olursa bir kısım lkelerin vrenin korunmasını anayasal kurala bağladığı görülmektedir. Bu bağlamda 1978

⁶¹ Turgut, Kuramsal, s. 17

⁶² 08.12.2001 tarih ve 24607 sayılı R.G.

⁶³ Ertaş, s.83

⁶⁴ Turgut, Kuramsal, s. 17

⁶⁵ Turgut, Kuramsal, s. 17

tarıhli İspanya Anayasasının 45. maddesi, “Herkes, kişinin gelişimi için uygun bir çevrede yaşama hakkına sahip olup aynı zamanda bunu koruma görevine de sahiptir. Devlet kurumları tüm doğal kaynakların rasyonel bir biçimde kullanımını takip edecek ve yaşam kalitesini koruma ve iyileştirme ve çevreyi koruma ve geri kazanma amacı gdecektir⁶⁶” hükmüne yer vererek hem hak hem de görev anlayışını yansıtan bir düzenleme ortaya koymuştur. 1949 tarihli Alman Anayasasının, 1994 yılında değişiklik yapılmış 20a maddesinde “Gelecek nesillere karşı sorumluluğunun da bilincinde olarak, devlet, doğal yaşamın ve hayvanların temellerini mevzuat yoluyla ve hukuka ve adalete uygun olarak, icra ve adli eylemlerle, her biri anayasal düzen çerçevesinde olacak şekilde koruyacaktır” hükmü yer almakta olup bu hükümle devletin çevreyi koruma yükümlülüğü ortaya konulmuştur. Ancak belirtmek gerekir ki 1994 tarihli bu değişiklik yapılmadan önce de çevrenin korunması, Almanya’da gerek federal düzeyde gerekse de eyaletler nezdinde önemli bir dev olarak algılanmıřtır⁶⁷. 1968 tarihli Demokratik Alman Anayasasının 15. maddesi “su ve hava kalitesinin, flora fauna ve çevrenin doğal güzelliklerinin korunması yetkili kuruluşlarca yerine getirilir ve bunlardan her vatandaş sorumludur⁶⁸.” düzenlemesine yer vermiştir.

1977 tarihli Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Anayasasında, toplumsal ve siyasal yapıyı düzenleyen birinci bölümün “Ekonomik Sistem” başlıklı ikinci kısmının 18. maddesi şimdiki ve gelecekteki kuşakların yararına çevrenin iyileştirileceğini ve bu amaçla alınan önlemleri düzenlerken, Devlet ve Bireyi düzenleyen ikinci bölümün Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği yurttaşlarının Temel Hakları özgürlükleri ve ödevleri başlıklı yedinci kısmında sağlık hakkını düzenleyen 42. maddede evre temizliği ve sağlığı önlemlerine yer verilmektedir⁶⁹.

Norveç Anayasası’nın 110b maddesi, tüm insanların, verimliliğinin ve çeşitliliğinin korunduğu sağlıklı ve doğal ortamı sağlayan bir evre hakkına sahip olduğu hükmünü iermektedir⁷⁰.

⁶⁶ Lorenzo Cuocolo, AB ye lkelerinin Ulusal Anayasalarında evre Koruma, Avrupa evre Politikasının İlkeleri Ve Avrupa evre Hukukunun Uygulanması, **nc Yuvarlak Masa Avrupa Standartlarına Göre evrenin Korunması**, Ankara, 9-11 Haziran 2010, www.anayasa.gov.tr, (20.03.2021)

⁶⁷ Güneş, Alman, s.793

⁶⁸ R. Lummert, Environmental Law in the German Democratic Republic, European Environmental Law, Bern, 1977, s.308’den aktaran Keleş ve Ertan, Giriş, s.51

⁶⁹ Hamamcı, s.177

⁷⁰ Güneş, Yeni, s.262

Avrupa dışında dünyada kimi ülke anayasalarına bakmak gerekirse, 1988 tarihli Brezilya Anayasası'nın 225. maddesi "Herkesin ekolojik dengeye sahip bir çevrede yaşamaya hakkı vardır; bu, ortak kullanımın temelidir ve sağlıklı bir yaşam kalitesi için esastır ve hem Hükümet hem de toplum bunu şimdiki ve gelecek nesiller için savunma ve koruma görevine sahiptir" düzenlemesine yer vermiştir⁷¹. Maddede, sağlıklı bir çevre yerine "ekolojik olarak dengeli bir çevre" ifadesine yer verilmesinin olumlu bir tercih olduğu çünkü ekolojik denge ifadesinin, çevreye göre daha bütüncül bir yaklaşımı yansıttığı ileri sürülmüştür⁷². 1976 tarihli Küba Anayasası'nın 27. maddesi,

"Devlet çevreyi ve doğal kaynakları korur. Sürdürülebilir ekonomik kalkınma ve sosyal gelişimle olan bağıı tanır ve bu bağ, insan hayatını daha rasyonel bir hale getirmek ve mevcut ve gelecek nesillerin yaşamını sürdürmesi, refahı ve güvenliğinin sağlanması içindir ... Suyun, atmosferin, toprağın korunmasının, floranın, faunanın ve doğanın zengin potansiyelinin korunmasına katkıda bulunmak da vatandaşların görevidir."

hükmüne yer vermiştir⁷³.

Belirtilmesi gereken bir önemli husus da anayasalarında çevre hakkı ya da çevrenin korunması yolunda hüküm bulunmayan kimi devletlerin çevre konusunda tamamen duyarsız olduklarının ileri sürülemeyeceğidir. Gerçekten bazı anayasalar anayasada yer alan sağlık hakkı, mülkiyet hakkı, kişiliğin korunması, yaşama hakkı vb. diğer klasik haklarla bağlantı kurarak ifade etme yolunu tercih etmiştir⁷⁴. Örnek vermek gerekirse Belçika Anayasasında çevre hakkı bağımsız bir maddede düzenlenmemiş, Anayasanın 23. maddesinde çevre hakkı, insan onuruna yakışır bir hayat sürmenin şartlarından olan sosyal ve ekonomik haklardan biri olarak yer almıştır⁷⁵. 1982 Anayasasının da tercih ettiği bu yöntemin bu olduğu, bu bağlamda 1982 Anayasasının konuyla ilgili 56. maddesi hükmünde çevre hakkına doğrudan doğruya ve açıkça değinilmediği zira maddede çevre için bir haktan veya çevre hakkından söz edilmediği, asıl olarak yaşam hakkının vurgulandığı ileri sürülmüştür⁷⁶.

⁷¹ Cuocolo, (20.03.2021)

⁷² Semiz, Yaklaşım, s.33

⁷³ Cuocolo, (20.03.2021)

⁷⁴ Turgut, Hukuk, s.126

⁷⁵ Semiz, Yaklaşım, s.33

⁷⁶ Ahmet Güneş, Yeni Anayasa Tartışmaları Bağlamında Çevre, **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi** C. XV, S. 3, 2011, (Yeni), s.262

Almanya, Yunanistan, Çin, İtalya, Hollanda ve İsveç gibi bir kısım ülkelerin anayasal boyutta tercih ettiği düzenleme yöntemi ise, çevre hakkından bahsetmeyerek çevreyi korumanın devletin bir ödevi olduğu şeklinde genel bir norma yer vermek olmuştur⁷⁷. Bu doğrultuda İsveç Anayasası çevre ile ilgili mülkiyet dışında açık bir düzenleme içermemekte ise de yaşam hakkının bir boyutu olarak sağlıklı ve sürdürülebilir bir çevrede yaşam hakkının varlığı kabul edilmektedir⁷⁸.

(3) Türk Hukukunda Çevre Hakkı

Türk Hukukunda çevre hakkın önce Osmanlı dönemine kısaca değinilecek, ardından çevre hakkı anayasal bağlamda ele alınacak, peşi sıra yasal bağlamda konu irdelenecektir. Anayasal bağlamda ise genel olarak 1982 Anayasası temel alınacak ise de diğer Anayasalara da kısaca değinilecektir.

(i) Osmanlı Döneminde Çevre Hakkı

Osmanlı İmparatorluğunun kuruluş ve sonraki dönemlerinde çok büyük boyutta denilemeyecek çevre sorunlarının düzenlenmesinde Devletin yapısına uygun bir şekilde İslam dininin emirlerine başvurulmuş, çevreyi bozucu eylemlere dinsel inanç yolu ile engel olunmuştur⁷⁹.

Osmanlı İmparatorluğunda Kanuni Sultan Süleyman tarafından 1539 yılında çıkarılan Nişan-ı Hümayun'un büyük önem taşımaktadır. Çevre Temizliği Nizamnamesi olarak nitelendirilebilecek bu belgede Osmanlı'nın çevre temizliği anlayışını yansıtan hükümler yer almaktadır. Hümayun'da başlıca hiçkimsenin evinin çevresini ve dükkanlarını pis tutmayacağı ve pislik görürse temizleyeceği, Subaşı'nın çarşı ve mahallelerde gördüğü pislikler kimin evine ya da avlusuna yakınsa onlar tarafından döküldüğüne kanaat getirerek temizlettireceği, pisliği döken başkaları ise

⁷⁷ Güneş, Yeni, s.263

⁷⁸ Müslüm Akıncı, **İsveç İdare Hukuku**, Birinci Baskı, Yetkin Yayıncılık, 2010, (İsveç), s.239

⁷⁹ Müslüm Akıncı, **Oluşum ve Yapılanma Sürecinde Türk Çevre Hukuku**, Birinci Baskı, Kocaeli Kitap Kulübü Yayınları, 1996, (Oluşum), s.144

dökenlerin cezalandırılacağı, çevrenin her türlü pislik ve leşten temizlettirileceği düzenlemeleri yer almaktadır⁸⁰.

(ii) Türk Hukukunda Anayasal Bağlamda Çevre Hakkı

1876 Kanun-i Esasi'nin "Tebaa Devleti Osmaniyenin Hukuku Umumiyesi" başlıklı tebanın hak ve özgürlüklerinin düzenlendiği 8 ila 26. maddelerine bakıldığında⁸¹ çevre hakkına ilişkin bir düzenlemenin olmadığı görülmektedir. Aynı durum gerek 1921 Anayasası gerek 1924 Anayasası için de geçerlidir⁸². Bu durumun yadırganacak bir yönü bulunmamaktadır zira üçüncü kuşak haklar arasında yer alan ve bir dayanışma hakkı olma özelliği taşıyan çevre hakkının ayrı bir insan hakkı olarak tartışılmaya başlanması için 1970'li yılları beklemek gerekmiştir⁸³.

1961 Anayasası, çevre hakkının henüz bağımsız bir kimlik kazanmadığı dönemlerin ürünü olan dolaylı düzenleme türünün bir örneğidir⁸⁴. Gerçekten 1961 Anayasasında çevre hakkını düzenleyen bir hükme rastlanmasa da Anayasanın 49/1. maddesinde yer alan "Devlet, herkesin beden ve ruh sağlığı içinde yaşayabilmesini ve tıbbi bakım görmesini sağlamakla ödevlidir" hükmünden hareketle, bu düzenlemenin bir çevre hakkını da içerdiği ileri sürülmüştür⁸⁵. Keza bu Anayasanın çevreyi özel bir maddede düzenlemese de ruhu gereği sağlıklı ve dengeli bir yaşam ortamı hakkını kişilere tanımadığını savunmanın zor olduğu ve Anayasa'nın tıpkı 10/2. maddesi gibi, 37. maddesi gibi gerek temel hak ve özgürlükler gerekse Devletin temel amaç ve görevlerine ilişkin maddelerinde çevreye ilişkin düzenlemelere yer verdiği ifade edilmiştir⁸⁶.

⁸⁰ Hasan Tunç ve Yusuf Göven, Çevre Hakkı ve 1982 Anayasası, **Atatürk Üniversitesi Erzincan Hukuk Fakültesi. Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 1, Yıl: 1997, s.110

⁸¹ 1876 Kanun-i Esasi, <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1876-k%C3%A2n%C3%BBn-i-es%C3%A2s%C3%AE/>, (15.12.2020)

⁸² 1921 Anayasası, <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1921-anayasasi/>, (15.12.2020). 1924 Anayasası, <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1924-anayasasi/>, (15.12.2020)

⁸³ Keleş ve Ertan, Giriş, s.78

⁸⁴ Hamamcı, s.176

⁸⁵ Ruşen Keleş, Çevre Sorunları ve Çevre Hakları, **İnsan Hakları Armağanı**, BM Türk Derneği, Ankara, 1978, s.109; 1961 Anayasasının 49. maddesinin bir anlamda 1982 Anayasasının 56. maddesinin prototipi olduğu ifade edilmiştir. Akıncı, Oluşum, s.128

⁸⁶ Akıncı, Oluşum, s.127-128

1982 Anayasasında çevre hakkının anayasal dayanağı “Sosyal ve Ekonomik Hak ve Ödevler” başlığını taşıyan 56. maddedir⁸⁷. Anılan madde çevre hakkına anayasal bir dayanak kazandırmış ise de 1982 Anayasasında bu hak düzenlenmeden önce de ismen olmasa bile çevre hakkının nitelik olarak yer aldığı pekçok mevzuat düzenlemesinin olduğu belirtilmelidir⁸⁸⁸⁹. Çevre hakkının yer aldığı kategori açısından ise, genellikle anayasalarda yapılan sınıflandırmaların eğitimi kolaylaştırma amacı taşıdığı, temel hak ve hürriyetin yer aldığı kategorinin, önemi için bir anlam taşımadığı, bütün temel hak ve hürriyetlerin bir bütün olduğu ve bölünemeyeceği de ifade edilmiştir⁹⁰. Ancak düzenlemenin çevre hakkını sağlık hakkı ile ilişkilendirerek düzenlediği de gözden uzak tutulmamalıdır⁹¹. Bu noktada 56. madde düzenlemesinin antroposentrik bir anlayışı yansıttığı görülmektedir. Evrende insan dışında canlı ve cansız varlıkların da olduğunu ve bunların da korunması gerektiği ve bu amaçla insan eylemlerine sınır getirilmesi gerektiğini ortaya koyan bu anlayış yine de asıl hedefine insanın menfaatlerini koymakta, bir anlamda çevreyi insan için koruma anlayışını

⁸⁷ 1982 Anayasasının 56. maddesine çalışma için önemine binaen burada yer verilmiştir.

Madde 56 – Herkes, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir.

Çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek Devletin ve vatandaşların ödevidir.

Devlet, herkesin hayatını, beden ve ruh sağlığı içinde sürdürmesini sağlamak; insan ve madde gücünde tasarruf ve verimi artırarak, iş birliğini gerçekleştirmek amacıyla sağlık kuruluşlarını tek elden planlayıp hizmet vermesini düzenler.

Devlet, bu görevini kamu ve özel kesimlerdeki sağlık ve sosyal kurumlarından yararlanarak, onları denetleyerek yerine getirir.

Sağlık hizmetlerinin yaygın bir şekilde yerine getirilmesi için kanunla genel sağlık sigortası kurulabilir.

⁸⁸ Burhan Kuzu, Sağlıklı ve Dengeli Bir Çevrede Yaşama Hakkının Gelişim Süreci, **Mukayeseli Hukuk Araştırmaları Dergisi**, Yeni Seri C.20, 1996, (Gelişim), s.148

⁸⁹ Çevre hakkının anayasal dayanakları arasında 1982 Anayasasının 43/2. maddesinde yer alan “Deniz, göl ve akarsu kıyılarıyla, deniz ve göllerin kıyılarını çevreleyen sahil şeritlerinden yararlanmada öncelikle kamu yararı gözetilir.” hükmü, 44/1. maddesinde yer alan “Devlet, toprağın verimli olarak işletilmesini korumak ve geliştirmek, erozyonla kaybedilmesini önlemek ve topraksız olan veya yeter toprağı bulunmayan çiftçilikle uğraşan köylüye toprak sağlamak amacıyla gerekli tedbirleri alır.” hükmü, 45/1. maddede yer alan “Devlet, tarım arazileri ile çayır ve mer’aların amaç dışı kullanılmasını ve tahribini önlemek, tarımsal üretim planlaması ilkelerine uygun olarak bitkisel ve hayvansal üretimi artırmak maksadıyla, tarım ve hayvancılıkla uğraşanların işletme araç ve gereçlerinin ve diğer girdilerinin sağlanmasını kolaylaştırır.” hükmü, 57. maddede yer alan “Devlet, şehirlerin özelliklerini ve çevre şartlarını gözetken bir planlama çerçevesinde, konut ihtiyacını karşılayacak tedbirleri alır, ayrıca toplu konut teşebbüslerini destekler.” hükmü, 63/1. maddede yer alan “Devlet, tarih, kültür ve tabiat varlıklarının ve değerlerinin korunmasını sağlar, bu amaçla destekleyici ve teşvik edici tedbirleri alır.” hükmü ile Ormanların korunması ve geliştirilmesine ilişkin 169. maddeleri de sayılmıştır. Gemalmaz, Türk, s.252-253

⁹⁰ Tunç ve Göven, s.112 Ayrıca 65. madde hükmünün klasik bir sosyal ve ekonomik hak niteliği taşımadığı, düzenlemenin bir program hüküm değil, normatif hüküm niteliği ile bireye Devlettten sağlıklı bir çevrede yaşamaya yönelik insan hakkı tanıdığına yönelik görüş için bkz. Gemalmaz, Türk, s.250, Özdek, İnsan, s.126-127.

⁹¹ Gemalmaz, Türk, s.249

yansıtmaktadır⁹². İşte 56. madde hükmü de sağlıklı ve dengeli bir çevreyi insan için, onun böyle bir ortamda yaşamasına olanak sağlamak adına istemektedir.

Çevre hakkı, üçüncü kuşak haklar ya da dayanışma hakları olarak adlandırılan hak kategorisi içerisinde yer alsa da anayasalarca henüz bu kategori benimsenmediğinden genellikle sosyal ve ekonomik hak kategorisi içerisinde düzenlenmektedir⁹³. Hakkın bu kategoride yer almasının özellikle Anayasanın 65. maddesinde yer alan “Devlet, sosyal ve ekonomik alanlarda Anayasa ile belirlenen görevlerini, bu görevlerin amaçlarına uygun öncelikleri gözeterek malî kaynaklarının yeterliliği ölçüsünde yerine getirir.” hükmü nazara alındığında yerinde olmadığı ileri sürülmüştür⁹⁴. Gerçekten Devlet 56. maddede yer alan çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek ödevinden, 65. madde ile mali kaynakların yeterliliğini ileri sürerek kaçınma imkanına sahiptir. Devletin olumlu edimde bulunmak gibi bir ödevinin olmadığı sosyal ve ekonomik haklarda 65. madde sınırlaması uygulanmayacaktır⁹⁵. Devlet açısından ekonomik bir külfet yaratmayan, sadece pasif durmak ve saygı göstermekle yetindiği, sendika, grev ve toplu sözleşme haklarda sınırlamadan bahsedilemez⁹⁶. Ancak çevre hakkında devletin sadece pasif durma, saygı göstermekle yetinmesi beklenmemekte, aksine devletten çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek için olumlu edimlerde bulunması beklenmektedir⁹⁷. O halde devlet mali yeterliliğe sahip olmadığı için bu olumlu edimleri yerine getirmeme imkanına sahip olacak mıdır? Bu sorunun yanıtının olumsuz olduğunu düşünmekteyiz zira 56. madde yukarıda bulunan ödevleri Devlete ve vatandaşlara eş zamanlı olarak yüklemiştir⁹⁸. Çevrenin korunması,

⁹² Turgut, Hukuk, s.37 Doğamerkezci ya da ekosantrik anlayış ise insanın doğa üzerindeki hakimiyetini kırmayı hedefleyerek insan dahil tüm varlıkların eşit seviyede olduğunu, insanın diğerlerinden üstünlüğü olmadığını, varlıkların insana olan faydaları oranınca değil bizatihi bir değere sahip olduklarını kabul eder. Turgut, Hukuk, s.37

⁹³ Hamamcı, s.176

⁹⁴ Tunç ve Göven, s.113

⁹⁵ Ergun Özbudun, **Türk Anayasa Hukuku**, 14. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara, 2013, s. 151

⁹⁶ Yavuz Sabuncu, **Anayasaya Giriş**, 9. Bası, İmaj Yayınevi, Ankara, 2003, s.150

⁹⁷ Bu noktada Devletin çevreyi koruma yükümlülüklerini ifa edebilecekleri bir ortamı vatandaşlara hazırlama yükümlülüğünün olduğu, vatandaşların çevre hakkına dayanarak idareyi bu ortamı yaratmaya zorlayabilecekleri ileri sürülmüştür. Emin Memiş, **Çevre ve Çevre İdare Hukuku**, İkinci Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2015, s.360-361; Turgut, Hukuk, s.152

⁹⁸ Bu düzenleme Gemalmaz tarafından “...öte yanda, anayasa ilkeleri ve hükümleri, sosyal - devlet kurumsallaşmasındaki yeni gereksinimler ve klasik anlayışın yetersizliği nedenleriyle, doğrudan özel kişiler arasındaki ilişkilere de etkili görülmektedir. Bilindiği gibi, buna «yatay ilişkiler» adı verilmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde, (md. 56/11)'deki «...devletin ve vatandaşların ödevidir»

niteliğine de uygun olarak herkesin hem Devlet hem de vatandaş olarak katılımını, dayanışmasını gerektirmektedir. Bu bağlamda, Devlete 65. madde ile üzerine düşen ödevden kaçınma⁹⁹ olasılığı tanınırken birey için bu olasılığın bulunmaması, en başta hakkın özü olan dayanışma ruhunu bozacaktır. Bu konuda 56. maddede yer alan çevre hakkının yaşam hakkı ile bağlantılı olarak düzenlenmesi sebebi ile 65. madde hükmünün kullanılamayacağı da ileri sürülmüştür¹⁰⁰.

Çevre kavramının çok geniş bir içeriğe sahip olması çevre hakkını mülkiyet hakkı ile yakın bir ilişkiye sokmaktadır. 1982 Anayasasının 35. maddesi mülkiyet hakkının kamu yararı amacıyla sınırlanabileceğini ve mülkiyet hakkının kullanılmasının toplum yararına aykırı olamayacağını düzenlemiştir. Çevre hakkının bir dayanışma hakkı olarak toplumsal yönü dikkate alındığında, çevrenin korunmasındaki kamu yararı dikkate alınarak mülkiyet hakkının sınırlandırılması kabul edilebilecektir¹⁰¹.

Aynı ilişkinin çevre hakkı ile Anayasanın 48. maddesi ile arasında da olduğu söylenebilir. Nitekim Anayasanın 48. maddesi özel teşebbüsler kurmak serbest olduğunu belirttikten sonra, Devlete, özel teşebbüslerin, sosyal amaçlara uygun yürümesini sağlayacak tedbirleri alma yükümlülüğü de getirmiştir. Çevrenin herkesin ortak malı olduğu gerçeğinden hareketle, çevreyi korumaya yönelik alınacak tedbirlerin bir sosyal amaç taşıdığından şüphe edilemez. Bu noktada Devlet, bu sosyal amaç özelinde özel teşebbüslerin temel amacının kar elde etmek olduğu da dikkate alındığında bu amacı örseleyecek ve bir anlamda özel teşebbüs özgürlüğü için sınırlama anlamına gelebilecek tedbirler alabilecektir. Nihayetinde bu durum özel teşebbüs özgürlüğünün, çevre hakkı lehine sınırlandırılması sonucunu doğuracaktır.

biçimindeki anlatım, yatay ilişkilerin düzenlendiğinin açık göstergesidir.” ifadesi ile özel kişiler arasındaki ilişkilere uygulanabilecek bir hüküm olarak kabul edilmektedir. Gemalmaz, Türk, s.252

⁹⁹ 65. maddenin Devletin yükümlülüklerini ortadan kaldırmadığı yalnızca sınırladığı iddia edilmiştir. Halil Kalabalık, **İnsan Hakları Hukuku**, 5. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2017, (İnsan), s.596. Bu görüş, Devletin her halükarda mali yeterliliğinin olacağı ön kabulünden hareket etmektedir. Bu ön kabule göre Devlet var olan mali yeterliliğinde mümkün olan oranda yükümlülüklerini yerine getirecektir ki bu durum 65. maddenin Devletin yükümlülüklerini ortadan kaldırmayıp sınırladığı iddiasını haklı kılar. Oysa Devletin mali yeterliliğinin bulunmaması da bir olgudur ve bu durumda olmayan bir mali yeterlilikte Devlet yükümlülüklerinden tamamen kaçınabilecektir. Bu sebeple anılan görüşe katılamıyoruz.

¹⁰⁰ Turgut, Hukuk, s.128

¹⁰¹ Tunç ve Göven, s.118

Anayasanın 56. maddesinde yer alan çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek ödevinin vatandaşlara yüklenmesi¹⁰² isabetli olmamıştır zira birinci fıkrada hakkı herkese tanırken ödevi sadece vatandaşlara yüklemek hak-ödev ilişkisi içerisinde mantıklı değildir. Türkiye’ye geçici bir süre için de olsa gelen bir yabancınnın bu ödevinin olmadığını düşünmek mümkün değildir.

(iii) Türk Hukukunda Çevre Hakkının Yasal Dayanağı

Çevre hakkının yasal dayanağı 1983 yılında kabul edilen ve halen yürürlükte olan 2872 sayılı Çevre Kanunudur. Ancak 1982 Anayasasında düzenlenerek anayasal dayanağa kavuşmadan önce de mevzuatta farklı düzenlemelerde çevre ile ilgili düzenlemeler olduğunu görmekteyiz. 442 sayılı Köy Kanununun¹⁰³ 13/8. maddesinde çeşme, kuyu ve pınar başlarında gübre, süprüntü bulundurmayıp daima temiz tutmak ve fazla sular etrafa yayılarak bataklık yapmaması için akıntı yapmak, köyün zorunlu işleri arasında düzenlenmiş ve köy halkı için bir nevi çevresel yükümlölük öngörölümüştür. Yine 1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu¹⁰⁴ 1. maddesinde, memleketin sağlık şartlarını ıslah ve milletin sağlığına zarar veren bütün hastalıklar veya sair zararlı etkenlerle mücadele etmek ve gelecek neslin sağlıklı olarak yetişmesini temin ve halkı tıbbi ve sosyal yardıma kavuşturmak Kamu hizmetleri arasında sayılmıştır. Bu bağlamda özellikle 1982 Anayasasının da sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşamak hakkından bahsettiği dikkate alındığında, 1593 sayılı Kanunun 1. maddesinin çevresel açıdan da sağlığı bozan durumlarla mücadeleyi Devlete bir görev olarak yüklediği sonucu çıkmaktadır.

2872 sayılı Çevre Kanunu 1. maddesinde Kanunun amacını bütün canlıların¹⁰⁵ ortak varlığı olan çevrenin, sürdürülebilir çevre ve sürdürülebilir kalkınma ilkeleri doğrultusunda korunmasını sağlamak olarak belirlemiştir.

¹⁰² Anayasanın 56. maddesinin vatandaşlara sadece kirletmeme yükümlölüğü yüklemeyi bunun yanı sıra çevreyi bozucu faaliyetlere karşı çıkarak onları önleme yükümlölüğü de yüklediği ifade edilmiştir. Sezin Öztoprak, Çevre Hukukunda İdari Yaptırımlar, **KTO Karatay Üniversitesi Hukuk Faköltesi Dergisi**, C.3, S.1, 2018, (Çevre), s.44-45

¹⁰³ 07.04.1924 tarih ve 68 sayılı R.G.

¹⁰⁴ 06.05.1930 tarih ve 1489 sayılı R.G.

¹⁰⁵ 26.4.2006 tarih ve 5491 sayılı ‘Çevre Kanunu’nda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun’un 1. maddesiyle yapılan değişiklikle, daha önce bütün vatandaşların ortak malı sayılan çevre bütün canlıların ortak varlığı kabul edilerek Anayasada yapılan ve yukarıda behsedilen “vatandaş” kullanımı yanlış

Kanun, çevre kavramını da ve canlıların yaşamları boyunca ilişkilerini sürdürdükleri ve karşılıklı olarak etkileşim içinde bulundukları biyolojik, fiziksel, sosyal, ekonomik ve kültürel ortam şeklinde son derece geniş bir tanımlama yapmayı tercih etmiştir. Ancak Anayasada açıkça bir hak nitelmesi yapılmasına rağmen Kanunda bir çevre hakkından söz edilmediği, bunun yerine başta idare, meslek odaları, birlikler ve sivil toplum kuruluşları olmak üzere herkesin, çevrenin korunması ve kirliliğin önlenmesi ile görevli oldukları şeklinde bir ödev esaslı anlayışı benimsediği görülmekte ve bu durum eleştirilmektedir¹⁰⁶. Bu eleştirilerin yersiz olduğu, özellikle Kanunun 1. maddesinde tüm canlıların ortak varlığı sayılan bir çevre için herkese yüklenen koruma ve kirlletmeme ödevinin, herkese ait olan bir çevreyi herkesin koruma yükümlülüğü şeklinde algılanması gerektiği, önemli olanın soyut olarak bir hakkın varlığından bahsetmektense hakkı somutlaştıran edim yükümlülüğünün belirtilmesi olduğu düşünülmektedir.

b. Uluslararası Hukukta Çevre Hakkının Gelişimi

Çevrenin uluslararası alanda önem kazanması, çevrenin uluslararası nitelik taşıdığının anlaşılması ile ancak gerçekleşebilmiştir. Çevre, unsurları bir araya geldiğinde unsurlarından daha fazlasını teşkil etmektedir.

Çevre ile ilgili sorunlar boyutları açısından farklılıklar arz edebilmektedir. Günümüzde küresel bir çevre krizi olduğu iddiası her ne kadar haklılık payı taşısa da çevre sorunlarından sadece bir kısmı küresellik payesini taşımaktadır¹⁰⁷. Ulusal nitelik taşımayan çevre unsurlarını ulusal mekanizmalarla korumanın yetersiz kalacağı ortadadır. Sınırları belli ulusal hukuki mekanizmalar, sınır çizilemeyen çevreyi korumakta belirli bir yere kadar etkili olabilecektir. Çevre ile ilgili olarak atılan adımlardan birisi de onun uluslararası alanda hukuki metinlere konu edilmesi ve önemine dikkat çekilmesidir. Günümüzde temiz çevrenin temel bir insan hakkı

giderilmiştir. Bu konu ile ilgili olarak daha değişiklik yapılmadan çevrenin salt vatandaşların değil, insanlığın ortak varlığı olduğu eleştirisi yapılmıştır. Gemalmaz, Türk, s.255

¹⁰⁶ Tunç ve Göven, s.118

¹⁰⁷ Ahmet M. Güneş, Uluslararası Çevre Hukuku Üzerine Bir İnceleme, **İÜHF Mecmuası**, C.70, S.1, 2012, (İnceleme), s.83

olduğuna ilişkin görüşler bulunmaktadır¹⁰⁸. Yine de çevre ile ilgili olan yaşam hakkı, yeterli bir hayat standardı hakkı, sağlık hakkı, gıdaya erişim hakkı ve benzerleri gibi bir dizi genel insan hakları hükümleri uluslararası alanda var olsa da bir insan hakkı olarak temiz çevre hakkına özel olarak yollama yapılmasına çok rastlanmamakta ve yapılan yollamalar muğlak kalmaktadır¹⁰⁹.

Uluslararası alanda çevre hukukunun gelişimim üç aşamalı bir şekilde geliştiği, ilk aşamanın temelde ekonomik amaçların esas tutularak çevrenin ikincil plana atıldığı, daha ziyade belirli hayvan türlerinin korunması ve doğal kaynaklarını sürdürülebilir ekonomi kapsamında kullanımını hedefleyen bir yapıda ortaya çıktığı, ikinci aşamada geleneksel devletler arası komşuluk hukuku kurallarının çevre sorunlarının niteliği gereği bu tür sorunları çözmede yetersiz kalması sebebi ile komşuluk hukukunu bu yönde değişime zorladığı aşama olarak ortaya çıktığı, son aşamanın ise çevreyi korumanın uluslararası alanda önemli bir gündem haline geldiği dönemi içerdiği belirtilmiştir¹¹⁰.

Çevre hakkı ile ilgili gerek bölgesel gerekse dünya genelinde pek çok hukuki metin bulunmakla birlikte temel öneme sahip metinler üzerinde durulacaktır. Uluslararası antlaşmalarla, ortak çevresel değerleri korumak, çevresel kaynakların zarara uğramasını ya da uluslararası nitelik taşıyan çevre kirlenmelerini önlemek gibi amaçların güdüldüğü söylenebilir¹¹¹.

(1) Stockholm Bildirgesi

Öncelikle belirtilmesi gereken husus çevre hakkının ilk kez 1972’de Stockholm’de BM İnsan Çevresi Konferansı Bildirgesi’nin 1. maddesinde “insan, onurlu ve iyi bir yaşam sürmeye olanak veren, nitelikli bir çevrede, özgürlük, eşitlik ve yeterli yaşam koşulları temel hakkına sahiptir...” denilmek suretiyle uluslararası alanda telaffuz edilmiş olduğudur. Bu tanımdan hareketle insanların iyi bir yaşam

¹⁰⁸ Marc Pallemarts, *International Environmental Law from Stockholm to Rio: Back to the Future? Greening International Law* (Ed. P. Sands), Earthscan Publications London, 1993, s. 1-8; Gudmundur Alfredsson ve Alexander Ovsiousk, *Human Rights and the Environment*, **Nordic Journal of International Law**, C.60, S.1, 1991, s.19-28

¹⁰⁹ Malcolm N. Shaw, **Uluslararası Hukuk**, Sekizinci Baskı, Çeviri Editörü: İbrahim Kaya, Çevirenler: Yücel Acer, İbrahim Kaya, M. Turgut Demirtepe, G. Engin Şimşek, TÜBA, Ankara, 2018, s.613

¹¹⁰ Güneş, *İnceleme*, s.85

¹¹¹ Keleş ve Ertan, *Giriş*, s.95

sürmeye olanak veren yani sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkının bulunduğu ifade edilmektedir¹¹². Ancak doğrudan çevre hakkı zikredilmese de çevre ile ilgili daha eski uluslararası metinlere rastlamak mümkündür. Bunlardan kısaca Ramsar Sözleşmesi olarak anılan “Özellikle Su Kuşları Yaşama Ortamı Olarak Uluslararası Öneme Sahip Sulak Alanlar Hakkında Sözleşmenin¹¹³” giriş kısmında Akdin taraflarının, insan ve çevrenin karşılıklı bağımlılıklarını tanımasından söz etmiştir¹¹⁴. Yine 1972 tarihli “Dünya Kültürel ve Doğal Mirasın Korunması Sözleşmesi¹¹⁵”nin 2. maddesinde doğal miras kavramı tanımlanırken, “...tükenme tehdidi altındaki hayvan ve bitki türlerinin yetiştiği kesinlikle belirlenmiş alanlar” dan bahsedilmiş olup¹¹⁶ yapılan bu tanımın da çevre ile bağlantısı yadsınamaz. Kaldı ki 21 Haziran 1993 tarihinde Lugano’da imzalanan “Çevre İçin Tehlikeli Faaliyetlerden Doğan Zararların Tazminine İlişkin Sözleşme”de çevre; “hava, su, fauna ve flora gibi biyotik ve abiyotik doğal kaynaklar ile bu öğeler arasındaki ilişkileri, kültürel mirası oluşturan varlıkları ve peyzajın karakteristik öğelerini içermektedir.” şeklinde tanımlanarak¹¹⁷ bu bağı açıkça ortaya koymuştur.

Aralarında Türkiye’nin de bulunduğu 113 devletin katıldığı Konferans sonucunda kabul edilen Bildirge, çevre hakkının Konferansa katılan ülkeler tarafından temel bir hak olarak kabul edilmesi ve tanınması bakımından çok önemli ilk adım olsa da¹¹⁸ çevre hakkının yine de siyasal bir ilke niteliğinde kaldığı ve Bildirgenin subjektif bir hak sağlayamadığı ifade edilmelidir¹¹⁹. Konferans sonunda, gelişmekte olan ülkeleri, kalkınırken çevre sorunlarının ortaya çıkmasını önlemeye yöneltmenin, zengin ve yoksul ülkeler arasındaki ayrımlar giderilmedikçe çevre koşullarının iyileştirilmesinde önemli bir ilerleme kaydedilemeyeceğinin ve kalkınma ile çevreyi

¹¹² Mesut Kayaer, **Hukuksal Araçlarla Çevrenin Korunması**, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ağustos 2012, s.120.

¹¹³ 28 Aralık 1993 tarihli ve 3958 Sayılı Kanun ile onaylanması uygun bulunan sözleşme 15 Mart 1994 tarihli ve 94/5434 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararıyla onaylanarak, 17 Mayıs 1994 tarih ve 21937 sayılı Resmî Gazete’de yayınlanmıştır.

¹¹⁴ Türkiye Barolar Birliği, **Uluslararası Çevre Koruma Sözleşmeleri**, TBB Yayınları No:247, 2. Basım, Nisan 2014, Ankara, s.39

¹¹⁵ 14.04.1982 tarih ve 2658 sayılı Kanunla katılmamız uygun bulunan bu Sözleşme, 23.05.1982 tarih ve 8/4788 sayılı Bakanlar Kurulu Kararıyla onaylanarak, 14.02.1983 tarih ve 17959 sayılı Resmî Gazete’de yayınlanmıştır.

¹¹⁶ Türkiye Barolar Birliği, s.49

¹¹⁷ Semiz, Yaklaşım, s.7

¹¹⁸ Dadak, s.318

¹¹⁹ Özdek, s.72

koruma arasında bir çelişki olmadığına önemine vurgu yapıldığı da belirtilmelidir¹²⁰. Konferansın önemi, o dönemin dünya siyasi yapısında farklı siyasal bloklara ait olan, keza farklı kalkınma düzeyine sahip ülkeleri ortak ilkeler etrafında bir araya getirerek tüm ülkelerin evrensel hale gelen çevre sorunları karşısında ortak sorumluluklarını kabul eden bir anlayışı kabul etmiş olmasıdır¹²¹. Ancak Bildirge'nin sonuç itibari ile daha iyi bir çevre için insanların isteklerini dikakte alacak ve bu isteklerin gereğinin yerine getirilmesini sağlayacak şekilde Devletlerin yükümlülüklerini ayrıntılı olarak düzenlemek yerine Devletler için bağlayıcılığı olmayan siyasi ve ahlaki bir vaad niteliğinde ilkeleri içerdiği eleştirisi de yapılmıştır¹²².

Stockholm Konferansı'ndan itibaren çevre hakkı, insan hakları alanında ayrı bir hak olarak tanımlanmaya başlanarak gerek uluslararası anlaşma ve belgelerde gerekse de anayasalar ve değişik yasal düzenlemelerde yer aldığı belirtilmelidir¹²³.

(2) Dünya Doğa Şartı

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından 28 Ekim 1982 tarihinde kabul edilen Dünya Doğa Şartı, Stockholm Konferansı'nda dile getirilen ilkeleri genel olarak tekrarlarsa da, hukuki bakımdan bağlayıcı nitelikte değildir¹²⁴. Dünya Doğa Şartı'nda sosyal ve ekonomik kalkınma amaçlı faaliyetlerde çevrenin korunmasının, dikkate alınması gereken bir unsur olduğu belirtilerek doğal kaynakların israf edilmemesi, doğa üzerinde etki doğuran faaliyetlerin kontrol altında olması ve doğa açısından en az risk oluşturacak teknolojilerin kullanılmasına değinilmiştir. Özellikle çevresel katılım hakkına yer verilmesi Şart'ın en önemli özelliklerinden birisini oluşturmaktadır¹²⁵. Yine çevre hakkının uygulamaya geçirilmesine ilişkin gerek devletlerin yerine getirmeleri gereken yükümlülükleri ve gerekse bireylerin katkılarını

¹²⁰ Oktay Ekinci, "5 Haziran 1972 Bildirgesi Işığında İnsan Hakları ve Çevre", **Yeni Türkiye Dergisi**, İnsan Hakları Özel Sayısı II, S. 22, Ankara, 1998, s. 1192.

¹²¹ Gülün Egeli, **Avrupa Birliği ve Türkiye'de Çevre Politikaları**, Türkiye Çevre Vakfı Yayını, Ankara, 1996, s.15

¹²² Marc Pallemerts, Stockholm'den Rio'ya Uluslararası Çevre Hukuku: Geleceğe Doğru Geri Adım Mı? çev.Bülent Duru, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, S.52, No.1, 2017, s.614

¹²³ Güneş, Yeni, s.263-264

¹²⁴ Güneş, İnceleme, s. 86

¹²⁵ Semiz, Yaklaşım, s.23-24

ortaya koyarak somut temelleri belirlemek Şart açısından vurgulanması gereken bir diğer husustur¹²⁶.

Ancak Dünya Doğa Şartı'nın da Stockholm Bildirgesi'nden daha büyük bir hukuksal etki yaratmak amacı taşımadığı, her ne kadar Şartta yer alan ilkelerin ülkelerin iç hukukan aktarılması gerektiği ifade edilse de Şart'ın kendisinin bu konuda yetersiz olduğu ve düzenlemelerinin yükümlülükleri açıkça belirlemek konusunda Devletlerden bir farkının olmadığı eleştirisi yapılmıştır¹²⁷.

(3) Brundlant Raporu

1987 yılında Birleşmiş Milletler'in bir alt kuruluşu olan Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu tarafından hazırlanan Brundlant Raporu bütün insanların sağlık ve refahları için elverişli bir çevre hakkına sahip olduklarını düzenleme altına almıştır¹²⁸. Sürdürülebilir kalkınmayı dünya çapında ayrıntılı bir şekilde ilk kez ele alıp yine ilk kez bu kavram hakkında açık bir tanıma yer veren¹²⁹ Rapor, çevre sorunlarının insan refahı ve dünyadaki yaşam için bir tehdit oluşturduğunu, bu bakımdan sürekli ve dengeli bir kalkınmaya ihtiyaç duyulduğunu, ancak izlenecek kalkınma politikasında bugünün ihtiyaçları karşılanırken gelecek kuşakların ihtiyaçlarından taviz verilmemesi gerektiğini dile getirmiştir¹³⁰. Raporun sürdürülebilir kalkınmaya ilişkin olarak yaptığı "şimdiki kuşakların gereksinimlerini gelecek kuşakların gereksinimlerinin karşılanmasını engellemeden karşılama" tanımlaması dikkat çekicidir¹³¹.

(4) Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı Belgeleri

Birleşmiş Milletler nezdinde 3-14 Haziran 1994 tarihleri arasında Rio de Janeiro'da yapılan Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı'nın temel

¹²⁶ Burhan Kuzu, **Sağlıklı ve Dengeli Bir Çevrede Yaşama Hakkı**, Fakülteler Matbaası, İstanbul 1997, (Denge), s.338

¹²⁷ Pallemarts, s.615

¹²⁸ Lynda Collins, Are We There Yet? The Right to Environment in International and European Law, **JSDLP Journal of Sustainable Development Law and Policy**, C.3, S.2, 2007, s. 132

¹²⁹ Turgut, Politika, s.94

¹³⁰ Güneş, İnceleme, s.86

¹³¹ Pallemarts, s.626

konusu, çevre ve kalkınmadır¹³². 179 ülkenin resmi seviyede temsil edildiği, 116 devlet başkanı, 9 bin gazeteci, çevreci pek çok örgüt, iş ve bilim alanından pek çok kişi ile toplam on bin civarında katılımı yirminci yüzyılın en önemli çevre toplantısı olarak kabul edilen Rio Konferansı, gerek içerik gerekse katılım noktasında benzerlerinden ayrılmıştır. Konferansın sonunda;

-Rio Bildirgesi,

-Gündem 21

-Ormancılık Prensipleri

-Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi

-Birleşmiş Milletler Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi

olmak üzere beş adet metin kabul edilmiş olup, bu beş belgenin ortak özelliği, hepsinde de gelişme politikalarının sürdürülebilir kalkınma ilkesine dayanması gerekliliğinin açıkça belirtilmiş olmasıdır¹³³.

Bu metinlerden Rio Bildirgesi, Stockholm Bildirgesinin üzerine kurulacağı önsözünü taşımaktadır¹³⁴. Bildirge 4 nolu ilkesi ile sürdürülebilir kalkınmayı başarmak amacıyla, çevresel korumanın kalkınma sürecinin gerekli bir kısmını oluşturması ve ondan ayrı olarak düşünülmemesi gerekliliği ifade edilmiş ve kalkınma süreci ile çevre koruma arasında varlığı zorunlu bir bağ kurulmuştur. 7 nolu ilke ise Devletlerin dünya ekosisteminin sağlığı ve bütünlüğünü korumak ve onarmak için küresel bir ortaklık ruhuyla iş birliğine gitmesi gerekliliğini vurgulamakta devamında ise küresel çevresel bozulmaya farklı katkılar bakımından, Devletlerin ortak ancak farklılaştırılmış sorumluluklara sahip olduğu belirtilmektedir¹³⁵. Bu noktada Rio Konferansı sonuç metinlerine sürdürülebilir kalkınma ilkesi değinildiği üzere gelişmiş ülkelerle gelişmekte olan ülkelerin çevrenin korunmasında ortak fakat farklılaşmış sorumluluklarının olduğu ilkesinin Konferansın tüm sonuç belgelerine eklenmesi koşulu ile girebilmiştir¹³⁶.

Gündem 21 İlkeleri Rio Bildirgesinde yer alan ilkelerin ve bilhassa sürdürülebilir kalkınma prensibinin hayata geçirilmesi için yapılması gereken

¹³² Semiz, Yaklaşım, s.25

¹³³ Güneş, İnceleme, s.87

¹³⁴ Pallemarts, s.617

¹³⁵ BM, **Çevre ve Gelişim Hakkında Rio Deklarasyonu**, (1992),

<https://kumid.net/euproject/admin/userfiles/dokumanlar/cevreilave02.pdf>, (20.12.2020)

¹³⁶ Güneş, İnceleme, s.87

faaliyetleri içeren bir eylem planı niteliğini haiz olup Rio İlkelerinin uygulanabilmesini sağlayacak pekçok önlemin ayrıntılı olarak düzenlendiği görülmektedir¹³⁷. “İnsanlık, tarihsel bir dönüm noktasındadır” cümlesiyle başlayan bu metin, gerek ulusal gerek uluslararası boyutta artan eşitsizliklere, yoksulluğa açlık, hastalıklar, cehalet ve ekosistemlerdeki kötüleşmeye dikkat çekerek çözüm yolu olarak küresel ortaklık kavramını öne çıkarmaktadır¹³⁸. Ancak Gündem 21’in 39. maddesinde yer alan sürdürülebilir kalkınma ile ilgili uluslararası hukukun daha da gelişmesinin, çevre ve kalkınma ile ilgili konular arasında hassas dengeye önem verilmesini zorunlu kılacağına ilişkin düzenlemenin, ekonomik gelişmenin önceliklerine çevre korumanın üzerinde bir yer vermek için uluslararası çevre hukukunun yeniden değerlendirilmesi anlamına geldiği eleştirisi yapılmıştır¹³⁹.

Rio Konferansı sonucu ortaya çıkan bir diğer metin olan Ormancılık Prensiplerinin hukuki bağlayıcılığı bulunmamaktadır. Belge tüm ormanları kapsayan ilkelerden oluşan ayrı bir belge olarak hazırlanmış ve devlet ve hükümet başkanları tarafından onaylanmıştır. Bu belge, dünyadaki her bölge ve iklim kuşağı ormanlarının idaresi, korunması ve geliştirilmesine dair ilkeleri toplam 15 ana madde ve 42 prensip olarak düzenlemektedir. Belgenin kapsadığı konular arasında ormanların yönetiminde hem şimdiki hem de gelecek kuşakların sosyal, ekonomik, ekolojik, kültürel ve manevi ihtiyaçlarını karşılamanın dikkate alınması, ormanları korumanın yol açtığı yükün bütün Devletlerce paylaşılması, ülkelerin ormanların ve orman arazilerinin sürdürülebilir şekilde gelişmesine imkan verecek bir çerçeve oluşturacak şekilde ulusal politika ve stratejilerini hazırlamaları ve ormanların, orman kaynaklarının ve orman programlarının ulusal düzeyde izlenmesine ve değerlendirilmesine yönelik mevcut mekanizmaların güçlendirilmesi yer almaktadır¹⁴⁰.

1994 yılında yürürlüğe giren Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi ile insan faaliyetlerinden doğan sera gazı salınımlarının iklimsel olumsuz

¹³⁷ Güneş, İnceleme, s.88

¹³⁸ Mustafa Ökmen ve Kemal Görmez, **Türkiye’de Yerel Gündem 21 ve Yerel Yönetişim Uygulamaları, Yerel Yönetimlerin Güncel Sorunları**, Ed. Kemal Görmez ve Mustafa Ökmen, Beta Yayın, İstanbul, 2009, s.110

¹³⁹ Pallemarts, s.631

¹⁴⁰ Ormancılıkla İlgili Sözleşmeler ve Uluslararası Kuruluşlar, <https://www.tarimorman.gov.tr/ABDGM/Belgeler/UluslararasıKurulu%C5%9Flar/Orman%C4%B1%C4%B1kla%20%C4%B0lgili%20Uluslararası%C4%B1Kurulu%C5%9Flar.pdf>, (16.02.2021), s.14

etkilerini önlemek ve belirli seviyelerde durdurmak için uluslararası iş birliği hedefi ortaya konulmuştur. Türkiye, Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'ne Katılmamızın Uygun Bulunduğuna Dair 4990 sayılı Kanun¹⁴¹ ile 24.05.2004 tarihi itibarı ile Sözleşme'ye taraf olmuştur¹⁴². Birleşmiş Milletler Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi ise hem bitki ve hayvan türlerini hem de bu türlerin yaşam alanlarını korumayı, biyolojik ve genetik çeşitlilik açısından devamlılık sağlayarak sürdürülebilir kullanım esasının geçerli kılınmasını hedeflemektedir¹⁴³.

III. ÇEVRE SORUNLARI

A. Genel Olarak Çevre Sorunu¹⁴⁴

Bütün canlılar için büyük öneme sahip olan çevre, hızla gelişen sanayiye paralel olarak, üretim amaçlı hammadde ihtiyacının karşılanması için doğal kaynakların tüketilmeye başlanması, üretimin sonucunda ortaya çıkan atıkların artması ve bireylerin bilinçsizce doğayı tahrip etmelerinin bir sonucu olarak hızlı bir şekilde kirlenmeye, hasılı yok edilmeye başlanmıştır¹⁴⁵. Tahribatın faili insan olup çevre sorunundan anlaşılması gereken şey insanın çevre ile olan sorunudur ancak bu tek yönlü bir durumu ifade etmektedir. Zira çevrenin insan ile bir sorunu bulunmamaktadır. O halde çevre sorunu, terimin yarattığı intibanın aksine çevrenin fail değil mağdur konumunda, hatta tamamen masum olduğu bir durumu vurgulamak üzere kullanılmaktadır. O halde bu kavramdan anlaşılması gereken şeyin ne olduğuna değinmek gerekir. Fakat belirtildiği üzere hukuk çözüm araçları noktasında devreye girmektedir.

¹⁴¹ 21.10.2003 tarih ve 25320 sayılı R.G.

¹⁴² Özcan Dağdemir, Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi ve Ekonomik Büyüme, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C.60, S.2, 2005, s.52-53

¹⁴³ Güneş, İnceleme, s.88

¹⁴⁴ Çevre Sorunu kavramı benzer Çevre Sorunsalı terimi ile farklı kavramlar olup Çevre Sorunsalı, çevre sorunlarının sayılması ile yetinilmemesini, bu sorunların ortaya çıkma sebeplerinin tüm yönleri ile araştırılması gerekliliğini içermektedir. Keza sorunsal sözcüğünün öğeleri birbirine bağlı sorunlar bütünü anlamı içerdiğini, bu bağlamda çevre ile ilgili bütün sorunların birbirleri ile ilişkileri çerçevesinde ele alınmasının çevre sorunsalı olarak adlandırılabilceği ifade edilmiştir. Turgut, Hukuk, s.1, Keleş, Hamamcı ve Çoban, s.33

¹⁴⁵ Elvan Yalçınkaya, İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerine Göre Çevre Sorunları: Nitel Bir Çalışma. **Marmara Coğrafya Dergisi**, S.27, 2013, s. 417

Günümüze geldiğimizde çevre sorunlarının, yerel olma özelliklerini yitirdiği, tek bir devletin çözebileceği sınırları aştığı ve insanlığın yanı sıra diğer canlı türlerini ve dünya yaşamını yok edecek boyuta geldiği belirtilmiştir¹⁴⁶. Aslında bu husus çevre sorunlarının etki alanının tahmin edilmezliğini ifade etmektedir. Değilse her türlü çevre sorunu için tek bir devletin çözebileceği sınırları aşma niteliğini kabul etmek doğru değildir. Zira bu yaklaşım devletleri kendi başlarına çözemeyecekleri bir sorun karşısında diğer devletlerin devreye girmesini beklemeye ve sonuçta hiçbir devletin devreye girmemesine yol açabilecek bir yaklaşımdır. Oysa çevre sorunları çıkış yerleri itibari ile bölgesel nitelikte, doğuracağı etkiler itibari ile evrensel özellikte olabilmektedir. Yine de günümüzde artık küresel olduğu konusunda hemfikir olunan çevre sorunları da bulunmaktadır ki bunlar temelde küresel ısınma ve ozon tabakasının delinmesidir.

Çevre sorunu, hava, toprak ve suda meydana gelen ve insan ile diğer canlıların sağlığını olumsuz etkileyen kirlenme ve bozulmalar olarak kısaca tanımlanmıştır¹⁴⁷. Bir başka tanıma göre çevre sorunları, yapay çevresini oluşturmaya çalışan insanın, doğal çevre üzerinde yarattığı tüm olumsuzluklar ile doğal kaynakların aşırı ve yanlış kullanımı ve doğal çevrenin tahribi nedeniyle ortaya çıkan sorunlar olarak ifade edilmiştir¹⁴⁸.

Çevre sorunlarının belirli ülke ve sınırları kapsayan bir yapısı yoktur. Aksine sınır tanımaz ve bu sebeple risklerin ve olumsuz sonuçların çözümlenmesinde çok yönlü bir iş birliği ve eşgüdüm ortamını gerekli kılar. Dünyada giderek yükselen çevre sorunları bu sebeple tüm dünya halkının ortak problemi ve çevrenin korunması tüm dünyanın ortak sorumluluğudur¹⁴⁹.

Çevre sorunlarının artma eğiliminde olduğu tartışmasız olarak kabul edilmektedir. Çevre sorunlarını nüfus artışına bağlayan bir görüşe göre daha fazla nüfus, daha fazla tarımsal üretim gerektiren yiyecekleri tüketen daha fazla ağız anlamına gelmekte, ürünleri üretmek için ihtiyaç duyulan arazi, ormanlar yok edilerek

¹⁴⁶ Şafak Kaypak, Çevre Sorunlarının Çözümünde Küresel Çevre Politikalarının Önemi, **Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S.31, 2013, (Çevre), s.20

¹⁴⁷ Keleş ve Ertan, Giriş, s.24

¹⁴⁸ Nurettin Özgen ve Mustafa Kahyaoğlu, **Yaşamsal Mekanların Bozulması: Çevre Sorunları**, Ed. Nurettin Özgen, Günümüz Dünya Sorunları, Eğiten Kitap, Ankara, 2012, s.71

¹⁴⁹ David A. Sonnenfeld ve Arthur P. J. Mol, Globalization and the Transformation of Environmental Governance: An Introduction, **American Behavioral Scientist**, S.45, 2002, s.1323

sağlanmakta, tarımdaki ilerleme, daha fazla su, daha fazla gübre ve daha fazla böcek ilacı kullanılmasını gerektirmekte, gübre ve ilacın temas ettiği toprak verimsizleşmekte, keza nüfustaki artış, yeni ev ve yeni ev inşası için daha fazla alan kullanmına yol açarken ayrıca daha fazla tüketim malına ihtiyaç duyulmasına yol açmakta, son olarak nüfus artışı ile birlikte daha fazla ulaşım aracı ihtiyacı, daha fazla fosil yakıt tüketimine ve daha fazla hava, toprak ve su kirliliğine yol açmaktadır¹⁵⁰.

Bir diğer görüş ise çevre sorunlarının nedeni olarak insan temelli bir düşünce geliştirerek çevre eğitimi, çevre konusunda hassasiyet, çevre bilincindeki vurdumduymazlık ve yetersizlikler, çevresel tutum ve davranışlardaki bozukluklar ve yanlışlıkları sorunların temeli olarak görmektedir¹⁵¹.

Etkin politikalar ile çevre sorunlarına yönelik anlamlı çözüm önerilerinin ve yapıcı programların oluşturulamaması küresel bir panik ve endişe yaratmıştır. Bu açıdan dünya genelinde iş birliği, paylaşımcılık ve eşitliğe dayalı yeni bir politikanın taslağının ortaya konulmasının amaçlandığı ifade edilmiştir. Bu yeni politikanın başlıca ilkeleri şöyle sıralanabilmektedir;

- Çevre sorunlarının çözümü için uluslararası iş birliği ve karşılıklı güven ortamının oluşması,
- Uluslararası planda yoğun bilgi alışverişi ve şeffaf çevre programlarının oluşturulması,
- Oluşturulan çevre programlarının temelini teşkil eden araştırma ve geliştirme çalışmaları için yeterli kaynakların oluşturulması ve gerekli ekonomik desteğin sağlanmasıdır¹⁵².

B. Çevrenin Sosyal Bilimler Arasında Yer Bulması

Çevre sorunlarının ne olduklarının detaylarının teknik bilimler konusuna girdiği söyleminde de görüleceği üzere¹⁵³, çevrenin sosyal bilimler kapsamında bir problem olarak algılanması çok eski bir zamana dayanmasa da sanıldığı kadar yeni bir

150 Rahul Mittal ve Chandi Gupta Mittal, Impact of population explosion on environment. WeSchool Knowledge Builder-**The National Journal**, C.1, S.1, 2013, s.2

151 Emin Atasoy, **Genel Coğrafya**, 2. Baskı, Ezgi Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2010, s.31

152 Steven Recchia, **Explaining the International Environmental Cooperation of Democratic Countries**, Center for the Study of Democracy, 2001, s.2

153 Turgut, Hukuk, s.2

kavram da değildir. Auguste Comte ilk olarak 1838'de sosyoloji terimini ortaya atmış ise de 1960'ların sonlarına ve 1970'lere kadar doğal süreçlerin insanlar üzerindeki etkilerini ve tersini -insan olmayan ekolojik ve insan topluluklarını etkileyen ürün ve teknolojilerin geliştirilmesi ve kullanılmasını araştıran çalışmalara rastlanmamaktadır. Yirminci yüzyılın başlarında pek çok insanın, geniş vahşi alanların korunmasından kentsel alanların iyileştirilmesine kadar çok çeşitli çevresel sorunlarla ilgilendiği söylenmektedir¹⁵⁴.

Sosyal bilimlerin yeni yeni geliştiği ve doğa bilimlerinden ayrıldığı bu dönemde çevrenin araştırılması ve düzenlenmesi hususlarının genel olarak doğa bilimlerinin alanı içerisinde yer aldığı kabul edilmiştir. 1970'lerde bu yaklaşım değişime uğrayarak insanı ve toplumu anlamak ve yaşam şartlarını en adil ve elverişli şekilde düzenlemek isteyen tüm bilimlerin (psikoloji, sosyoloji, hukuk vb.) doğayı göz ardı etmeksizin insan ve doğa etkileşimine çok yönlü bakması gerektiği savunulmuştur. Bu sebeple sosyal bilimciler toplum-çevre ilişkilerini araştırmaya yönelik ilk girişimi temsil eden “yeni bir ekolojik paradigma” geliştirmişlerdir. Bugüne kadar gelen ve üretim ilişkilerindeki değişimlerle daha kritik hale gelen süreçte çevre bir sosyal problem olarak da kabul edilmiştir.

Sosyal, politik ve teknolojik olarak karmaşık, tespit edilmesi zor, potansiyel olarak felaket, bazen etki altında olan ve birden fazla nedenden (ör. çevresel ırkçılık, yağmur ormanı imhası, biyolojik çeşitlilik kaybı, teknolojik kazalar ve iklim değişikliği) ortaya çıkan sorunlara yönelmek tarihi olarak bu sürece rast gelmektedir. Yirminci yüzyılın sonları ve yirmi birinci yüzyılın başlarındaki sosyal bilimciler, çevresel ırkçılıktan¹⁵⁵ elektronik atıkların uluslararası ticaretine ve zehirlenmeye yol açmaya kadar çok çeşitli konuları incelemektedir.

Buradaki odak noktası genel olarak güç ve eşitsizliklerdir. Kimin (hangi grupların veya bireysel aktörlerin) sadece politika kararları vermekle kalmayıp, aynı

¹⁵⁴ Dorceta E. Taylor, American Environmentalism: The Role of Race, Class and Gender in Shaping Activism 1820–1995, **Race, Gender & Class**, S.5, No:1, 1997, s. 31

¹⁵⁵ Çevresel ırkçılık, çevre politikalarının oluşturulmasında ve çevre mevzuatının uygulanmasında yapılan, zehirli atık üreten tesislere beyaz olmayan toplumların kasten hedef olarak gösterilmesi, zehirli ve kirlenici maddelere ilişkin resmi yaptırımların bu toplumlara uygulanmasındaki farklılıklar ve çevre hareketi liderliğinden beyaz olmayan toplumların dışlanması şeklinde görülen ırkçılık olarak tanımlanmıştır. Chavis, B. F., Jr., 1994, Preface. In R. D. Bullard, Ed. Unequal Protection: Environmental Justice and Communities of Color, San Francisco, CA: Sierra Club Books, s.xii'den aktaran Ryan Holifield, Defining Environmental Justice And Environmental Racism, **Urban Geography**, C.22, S.1, 2001, s. 83

zamanda bilgi yaratma ve tartışma koşullarını belirleme gücüne sahip olduklarını da sorma eğilimi söz konusudur. “Doğa” insanların anlamlarıyla doludur. Güç dinamikleriyle ilgilenen sosyal bilimciler genellikle politik ve ekonomik uygulamalar ve yapılar arasındaki kesişimleri araştırır; bu işi karakterize etmek için sıklıkla politik ekonomi terimi kullanılır. Bu bağlamda, çevrenin politik ekonomisi, insanların akışını üreten ve düzenleyen kurum ve kuruluşlar üzerinden insanları nasıl kontrol ettiklerini ve periyodik olarak kontrol mücadelesini ifade eder. Buradaki konu insanların hakları ve doğa üzerindeki ortak payları ile üretimin sürdürülmesi çelişkisidir. Çoğu zaman, politik ekonomi çerçevelerini kullanan araştırmacılar çevresel yıkımı ve kaynak tükenmesini sermaye birikiminin kaçınılmaz sonuçları olarak görmektedirler¹⁵⁶.

Büyümeye dayalı bir ekonomik sistemin sosyal ve çevresel etkilerini anlama ile ilgili üç teorik bakış açısının derinlemesine irdelendiği görülmektedir¹⁵⁷. Birinci bakış açısı olan “üretim bandı” anlayışı, kapitalist üretimin sürekli olarak genişleme eğilimini vurgular. Sürekli büyüme kaynak tüketiminin artmasına ve atıkların ve kirleticilerin (hem üretimin yan ürünlerinden hem de tüketimden) artmasına yol açmaktadır. Dolayısıyla, bu bakış açısına göre, kapitalist üretim, doğası gereği, çevreyi temizleme veya iyileştirme çabalarıyla çalışmaktadır. Bununla birlikte, insanların sömürülmesi ve kaynakların tahrip edilmesi, medya gibi kurumlar tarafından devam etmekte ve çoğu zaman meşru olmaktadır, çünkü herkes, sonunda acı çekmesine rağmen, faydaları eşit olmasa bile birçoğu kısa vadede de yararlanmaktadır¹⁵⁸.

İkinci perspektif, insanlar ve daha büyük ekosistem arasındaki madde ve enerjinin değişimini inceleyen metabolik süreçleri vurgular¹⁵⁹. Bu noktada ekolojik kriz hakkında daha derinlemesine inceleme yapmak adına metabolik yarık terimi kullanılmıştır¹⁶⁰. Metabolik yarık, kapitalist süreçler, özellikle de kapitalist tarım yoluyla, enerji ekolojik bir kaynaktan aktarıldığında ve değiştirilmediğinde meydana

¹⁵⁶ Thomas K. Rudel, J. Timmons Roberts ve Jo Anne Carmin, Political Economy of the Environment, **Annual Review of Sociology**, C.37, 2011, s.222

¹⁵⁷ Brett Clark, Daniel Auerbach ve Karen Xuan Zhang, The Du Bois Nexus: Intersectionality, Political Economy, and Environmental Injustice in the Peruvian Guano Trade in the 1800s. **Environmental Sociology**, C.4, S.1, 2018, s. 54–58.

¹⁵⁸ Eric Bonds, Legitimizing the Environmental Injustices of War: Toxic Exposures and Media Silence in Iraq and Afghanistan, **Environmental Politics**, C.25, S.3, 2016, s. 399-405

¹⁵⁹ Brett Clark ve John Bellamy Foster, Ecological Imperialism and the Global Metabolic Rift: Unequal Exchange and the Guano/Nitrates Trade, **International Journal of Comparative Sociology**, C.50, S.3-4, 2009, s.311–315

¹⁶⁰ John Bellamy Foster ve Brett Clark, The Planetary Emergency, **Monthly Review**, C.64, S.7, 2012, <https://monthlyreview.org/2012/12/01/the-planetary-emergency/>, (16.12.2020)

gelir. Örneğin, gübrelerin aşırı kullanımı toprağı tüketebilir¹⁶¹. Bu çerçeveyi kullanan araştırmacılar ayrıca fosil yakıt üretimi ve doğal ekolojik süreçler gibi diğer sömürücü süreçler arasındaki çatlağı incelemektedir.

Her durumda, kapitalist süreçlerin kaçınılmaz olarak kendi insan emeğini ve doğal kaynak ihtiyaçlarını aştığı varsayılmaktadır. Metabolik yarık fikri daha yakın zamanda “kapitalizm ve doğa” yerine “doğada kapitalizm”i vurgulayan daha az “ikili” düşünceyi içerecek şekilde ele alınmıştır. Bir fikre göre kapitalizm küresel doğa üzerinde, insanların dağınık ve koşullu ilişkileriyle ortaya çıktığı kadar gelişmez¹⁶².

Üçüncü bir perspektif “ekolojik olarak eşitsiz değişim” olarak adlandırılmıştır ve ülkeler arasındaki eşitsizliklere odaklanmaktadır. Tarihsel planda ve günümüzde, “Küresel Güney” deki ülkelerin emek ve doğal kaynakları (daha az varlıklı bölgeler, çoğu eski sömürgeler) zengin ülkelerdeki seçkinler tarafından sömürülmektedir. Buna ek olarak, Küresel Güney ülkeleri giderek endüstriyel üretim ve tüketimin istenmeyen ürünlerinin alıcıları haline gelmektedir. Örneğin, genellikle tehlikeli olan elektronik atıklar, rutin olarak varlıklı ülkelere Küresel Güney ülkelere ihraç edilmektedir¹⁶³.

Bununla birlikte, tüm sosyologların kapitalizmin doğası gereği çevresel açıdan sömürücü olduğuna inandıklarını söylemek mümkün değildir. Esas olarak Avrupalı sosyal bilimciler tarafından geliştirilen “ekolojik modernleşme”, mevcut kapitalist siyasi ekonomik sistemleri daha az eleştirmektedir.

Ekolojik modernleşme, dikkatimizi çevresel bozulmanın mevcut kurumsal düzenlerde çevresel bozulmanın azaltılabileceğini hatta tersine çevrilebileceğini ileri sürmektedir. Bu çerçevede mevcut kurumların giderek daha sofistike teknolojiler kullanarak kendilerini dönüştürebileceklerine ve gelecekte üretim süreçlerinin daha az olumsuz çevresel sonuçlara yol açacağına inanılmaktadır. Deneysel araştırmaların en azından Kuzey Amerika ülkelerinde ekonomik modernleşmeyi içeren politik girişimlerin olağan hale geldiği ve bazı önemli başarılarla katkı sağladığı ifade edilerek Amerika Birleşik Devletlerindeki çevre hareketinin değişim üretmek için ekolojik modernleşme ilkelerini benimsememesinin Amerika Birleşik Devletleri'ni Kuzey

¹⁶¹ Clark, Auerbach ve Zhang, s.58–63.

¹⁶² Jason Moore, The Capitalocene, Part I: On the Nature and Origins of Our Ecological Crisis, **Journal of Peasant Studies**, C.44, S.3, 2017, s.597-599

¹⁶³ Peter C. Little ve Christina Lucier, Global Electronic Waste, Third Party Certification Standards, and Resisting the Undoing of Environmental Justice Politics, **Human Organization**, C.76, S.3, 2017, s.205-208

Avrupa ülkelerinde, özellikle enerji verimliliği açısından tanık olunan bazı sürdürülebilirlik başarılarından mahrum ettiği ve temiz üretim teknolojilerinin geliştirilmesi gibi konularda bu mahrumiyetin gözlemlenebileceği belirtilmiştir¹⁶⁴.

Sosyal bilimler araştırmalarını eşitsizlik, kültür, ekonomi, güç ve politika sorunlarına odaklayarak, çevre sorunlarına doğa ve fizik bilimlerinden oldukça farklı bir bakış açısı getirmektedir. Bu kapsamda Katrina Kasırgası'nın Louisiana ve Mississippi'deki topluluklar üzerindeki yıkıcı etkisi, Meksika Körfezi'ndeki 2010 Deepwater Horizon petrol sızıntısı ve Japonya'daki 2011 Fukushima Daiichi nükleer felaketi gibi sorunlar, bir yönü ile "doğa bilimi" veya mühendislik sorunları olarak anlaşılabilir ve bilim adamları ve mühendisler hava durumu modelleri, sulak alan kaybı veya teknolojik ve mühendislik soruları konularına odaklanırken, sosyologlar sosyal organizasyonun- bir dizi tanımlanabilir yönetsel adım, bir dizi inanç, bir dizi düzenleme veya diğer sosyal yapıların- "doğal afetler" veya "kazalar" olarak adlandırılan bu durumlara sebep olma noktasındaki katkısını incelemektedir¹⁶⁵.

Hava kirliliği ve diğer kirlilik biçimleri, insan ve ekosistem sağlığı için önemli zorluklar doğururken, çözümler de mevcuttur. Hava veya su kalitesi üzerinde hemen hemen olumlu etkileri olabilecek yasalar çıkarmak mümkündür. Bu durum çevre hukukunun ve yenilenebilir enerji standartlarının mevzuat çerçevesinde düzenlenmesinin önemini vurgulamaktadır. Öte yandan, sera gazlarının salınmasından kaynaklanan küresel iklim değişikliği tehdidi endişe verici bir oranda artmaktadır, aynı zamanda küresel ısınmanın yol açtığı sonuçların geri dönüşü yoktur. Esas olarak, büyük ölçüde fosil yakıtların yakılmasıyla yaratılan karbondioksit gibi insan kaynaklı sera gazlarının artan salınımından kaynaklanan küresel ısınma, kolayca geri döndürülemez¹⁶⁶. Karbondioksit açığa çıktığında, birikim yolu ile binlerce yıl atmosferde kalmaktadır. Bugün itibari ile insan kaynaklı karbon emisyonları durdurulsa bile, iklimin şu anda mevcut sıcaklıktan daha yüksek bir sıcaklıkta

¹⁶⁴ Maurie J. Cohen, Ecological Modernization and Its Discontents: The American Environmental Movement's Resistance to an Innovation-Driven Future, *Futures*, S.38, 2006, s. 529

¹⁶⁵ Deborah McCarthy Auriffeille ve Leslie King, **Environment Problems Require Social Solutions, in Environmental Sociology: From Analysis to Action**, 4th edition. Ed. Deborah McCarthy Auriffeille and Leslie King, London, 2020, s.1-23

¹⁶⁶ **Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC)**, Summary for Policymakers. Climate Change 2014: Impacts, Adaptation, and Vulnerability. Part A: Global and Sectoral Aspects. Contribution of Working Group II to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change, 2014 https://www.ipcc.ch/site/assets/uploads/2018/02/ar5_wgII_spm_en.pdf, (12.01.2020)

dengelenmesinin kırk yıl alacağı görülmektedir. Bu, sera gazı emisyonlarındaki düşüşlerle bile, dünya çapında iklim modellerinde önemli değişikliklerin kaçınılmaz olduğu anlamına gelir¹⁶⁷. Burada artık sorulması gereken soru, iklim değişikliğinin gerçekleşip gerçekleşmediği değildir. Soru, sera gazı emisyonlarının ne kadar azaltılabileceği ve böylece iklim değişikliği oranının ne ölçüde yavaşlatılabileceği ve toplam sıcaklık artışının sınırlandırılabilirdir. Bunun yanı sıra meydana gelmiş ve gelecekte kaçınılmaz olarak insanlığın karşısına çıkacak olan iklim değişikliklerine ne şekilde uyum sağlanabileceği sorulması gereken bir diğer sorudur.

Gezeğinin ısınması başlı başına önemli bir sorundur ve kimi başka önemli sonuçlara da yol açmaktadır. Bu sorunlar arasında, diğer ekolojik sorunların yanı sıra, azalan ürün verimine ek olarak tür kaybının artması, aşırı hava olayları, kıyıları vuran seller ve su kıtlığı sayılabilir. Bu ekolojik değişiklikler insan toplulukları için, bunlarla sınırlı olmamak üzere, bireylerin ev kayıpları, tehlikeye atılan gıda kaynakları, iş kapasitesinin kaybı ve gıda ve su kaynaklı hastalıkların da dahil olduğu sayısız zorluk ve risk oluşturmaktadır¹⁶⁸. Yaşanan küresel ısınma, Kuzey Kutbu'ndaki yaz deniz buzu kaybı, okyanuslarda ortaya çıkan daha fazla asitlik ve okyanusların üstünde daha ıslak bir atmosfer de dahil olmak üzere, birçok bilim insanının beklediğinden çok daha fazla hasara sebep olmuştur¹⁶⁹.

Özetlenen mevcut duruma rağmen, dünya liderlerinin şimdiye kadar anlamlı bir şekilde iş birliği yapabildiği ileri sürülememektedir. Amerika Birleşik Devletleri, Kyoto Protokolünü imzalamamıştır ve imzalayan ülkeler bile belirli eylem planları üzerinde anlaşmaya varamamışlardır¹⁷⁰.

Ulusal ve uluslararası siyasi uygulamaların ve düzenleyici yapıların kısa vadeli çıkarları nasıl ön plana aldığını ortaya koyan, çoğu zaten mevcut olan sosyolojik araştırma türünde sorunların daha iyi temellendirilmesi gerekmektedir. Çevre

¹⁶⁷ Richard Rood, What Would Happen to the Climate if We Stopped Emitting Greenhouse Gases Today? **The Conversation**, December 11. 2014, <http://theconversation.com/what-would-happen-to-the-climate-if-we-stopped-emitting-greenhouse-gasestoday-35011>, (13.01.2020)

¹⁶⁸ IPCC, 2014, (13.01.2020)

¹⁶⁹ Bill McKibben, Global Warming's Terrifying New Math, 2012, Rolling Stone Article, <https://faculty.washington.edu/jbs/greenteam/Global%20Warming's%20Terrifying%20New%20Math.pdf>, (15.01.2020)

¹⁷⁰ Bradley C. Parks ve J. Timmons Roberts, Climate Change, Social Theory and Justice, **Theory, Culture and Society** C.27, S:2-3, 2010, s. 143-145

hukukunun temel ilkelerinden olan vatandaşların uzun vadeli çıkarları ve daha genel olarak gezegendeki yaşamın geleceği en ön plana alınmalıdır.

Bilim adamları, ekosfer ve biyosfer üzerindeki derin insan etkisinin başlangıcından itibaren başlayan jeolojik döneme “Antroposen” -ya da insanların yaşı- adını vermişlerdir¹⁷¹. Bu dönemin tam olarak ne zaman başladığı konusunda tartışmalar bulunmakla birlikte bu dönemden itibaren insan etkisinin önemli ölçüde arttığı kabul edilmektedir. Özellikle 19. yüzyıl Sanayi Devrimi'nin sonrasında değişen üretim şekilleri insanların çevre üzerindeki yıkıcı etkisini arttırmıştır. Bununla birlikte, bu yaklaşımın tüm insanların karbon emisyonları ve iklim değişikliği üzerinde eşit bir etkiye sahip olduğunu ima ettiğini; bu, örneğin güçlü kurumsal aktörlerin rolünü ortadan kaldırdığı gerekçesiyle eleştirildiği görülmektedir. Diğer bir deyişle endüstriyel üretim yapan kurumlar ile bireylerin karbon ayak izinin aynı etkiye sahip olması beklenemez. Bu nedenle, “Antroposen”in başlangıcının küresel kapitalizm tarafından sağlandığını vurgulamak için şu anki dönemin “Capitalocene” olarak adlandırılması önerilmektedir. Küresel kapitalizmin hukuki kurallar ve adalet ile kısmen düzenlenebilen yakın tarihi, eşitsiz ve çoğu zaman yıkıcı çalışmaları olan insan sistemleri dünyanın “doğasını” değiştirmiştir. Antroposen ile Capitalocene arasındaki sınır, sadece 21. yüzyıl sonunda 11 milyara yaklaşacak insanlar için değil sayısız başka türde canlı için de geri dönüşü olmayan büyük bir yıkımın yolda oluşunu ifade etmektedir. Yokluğun kenarında olmak artık bir metafor değildir¹⁷².

Antroposene girildiği gerçeğinin sürdürülebilir kalkınmanın da sarsılmasına sebep olduğu ileri sürülmüştür. Bu kapsamda Rio Bildirgesinde sürdürülebilir kalkınma kavramının üç boyutun entegre olduğu bir amaç olarak tüm dünya tarafından kabul edildiği, bu üç boyutun, çevre, ekonomik gelişme ve sosyal ilerleme olduğu, sürdürülebilir kalkınma amacının temelinde ise çevreyi koruma değil, insanlığın refahını artırmanın yer aldığı belirtilmiştir. Ancak çevresel sorunların sürdürülebilir kalkınmanın birbirine eşit üç ayağından biri olarak görülmesi gerektiği şeklindeki küresel kabul ve yaklaşım, doğal çevrenin ekonomik ve sosyal faaliyetlerin

¹⁷¹ Antroposen ya da diğer adı ile İnsan Çağı, insanların doğa üzerinde yarattığı tahribatın, yeryüzü üzerinde geri dönülmez ve derin izler bıraktığı ve bilim insanlarının da bir jeolojik çağdan diğerine geçişi vurguladığı kabul edilen yeni bir kavramdır. Burçin Ünal, Antroposen ve Yeni Dünya Tasarıları, **Fine Arts (NWSAFA)**, C.14, S.3, 2019, s. 187

¹⁷² Donna Haraway, Anthropocene, Capitalocene, Plantationocene, Chthulucene: Making Kin, **Environmental Humanities**, C.6, 2015, s.161

gerçekleştirilmesine imkân sağladığı gerçeğini göz ardı etmesi ile kusurlu hale geldiği ve bu durumun Antroposen'e ve çevresel kaynaklar açısından kıtlık olan bir çağa girildiğinde daha belirgin ve acil bir hale geldiği yeni bir bakış açısına ihtiyaç olduğu ve bu doğrultuda sürdürülebilir kalkınmanın üç boyutunun yerini, çevresel değişimlerin ekonomik güvenlik ve kalıcılığa yönelik olarak ortaya koyduğu tehditleri tanımlayan yeni bir kavramsal çerçeve ile değiştirilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Bu yeni kavramsal çerçevenin kalkınma ve entegrasyondan ziyade güvenlik, kalıcılık, esneklik ve restorasyona yönelik olması gerektiği belirtilmiştir¹⁷³.

Yakın dönemde çevrenin bir sorun olarak tartışılmasında alışlagelen çevre ile yakından ilişkili konuların yanında değişen teknoloji ile gelen kimi kavramlar da tartışılmaya başlanmıştır. Bu açıdan çevre kirliliği gibi çevre sorunlarının ayrılmaz bir şekilde eşitsizlik, yönetim ve ekonomik uygulamalar gibi toplumsal konularla bağlantılı olduğu görülmektedir. Endokrin sistemi bozan hormonal değişimler, biyomühendislikli gıdalar, okyanus taşmaları ve ormansızlaşmadan kaynaklı astım vb. gibi konular sıklıkla gündeme gelerek çevrenin yeni sosyal ve hukuki problem başlıklarını oluşturmaktadır. Bu bağlamda pestisit endüstrisi örneğinden yola çıkıldığında dünya için önemli bir zarar kaynağı olan ve genellikle tarım ilacı olarak kullanılan bu maddenin üretimdeki sosyal organizasyonun sorunlu olduğu söylenebilir. İnsanlar pestisitleri icat eder ve daha sonra bu kimyasalları üretildikten sonra nasıl yöneteceklerine karar verirler veya bu maddelerin üretimi durdurmaya karar verebilirler. İşte bu noktada yasaklama veya düzenlemeye kim karar vereceği, maddenin toksik özellik taşıyıp taşımadığı ve bunun ne şekilde tespit edilerek karara bağlanacağı, kimi bireylerin bu konuda diğer bireylere göre daha fazla söz sahibi olup oladıkları, çevre hukukunun bu konuda bireylerin eşit katılım hakkını ve adaleti sağlamak için nasıl müdahil olması gerektiği, basın, kurumsal reklamlar ve diğer medya türlerinin, toplumdaki tehlikeli bir kimyasal veya kirlletici anlayışını ne şekilde biçimlendirdiği gibi sorular çevreyi bir problematik haline getiren sosyal bilimcilerin çevre sorunları ve çözümleri hakkında sordukları sorular yanında bir fısıltıdan öteye gitmemektedir.

¹⁷³ David Hunter, Global Environmental Governance As We Enter the Anthropocene, **Alternatif Politika**, C.8, S.1, 2016, s.3 ve 29

Sosyoloji, çevresel kaygıların sadece bireysel seçimlerle ilgili olmadığını görmemize de yardımcı olabilmektedir. Bireyler, “yaşamın kendisinin riskli bir iş olduğunu ve meselenin nihayetinde seçim ve özgür irade olduğunu” iddia ederek çevreyle ilgili sorunları göz ardı edebilmektedirler. Bununla birlikte, herkesin özgür iradesi ile seçerek ve görmezden gelerek değil, bu seçime dahil olmaksızın ve her toplumun bu toksine aynı düzeyde maruz kalmadığını belirterek işe başlamak gerekir. Bir solvent fabrikasında benzer kimyasallara maruz kalan kişi ile kuru temizlenmiş giysilerin rahatlığını ve riskini seçen kişi aynı durumda olmayabilir¹⁷⁴.

C. Çevre Sorunlarının Çeşitleri

Çevre sorularının hava, toprak ve suda meydana gelen ve insan ile diğer canlıların sağlığını olumsuz etkileyen kirlenme ve bozulmalar olarak kısaca tanımlandığı¹⁷⁵ ifade edilmişti. Bu tanımdan hareketle öncelikle vurgulanması gereken birkaç husus bulunmaktadır.

Her şeyden önce çevre sorunu olarak hava, toprak ve suda meydana gelme ifadesinin kullanılmasının, bir somutluk göstergesi yarattığı, bu bağlamda gürültü kirliliğinin bir çevre sorunu olarak algılanmamasına yol açabileceği iddia edilebilirse de kullanılan bu ifadenin bir soyutluktan ziyade bir genellemeyi amaçladığı ve canlıların yaşadığı ortamın özünde hava, toprak ve sudan ibaret olduğunu belirtmeyi amaçladığı düşünülmektedir. Gerçekten canlıların dışında kalan her şeyi hava, toprak ya da su kavramlarına dahil etmek mümkündür. Bu bağlamda bireyin elinde tuttuğu bir eşya o sırada hava kavramına dahil iken, yere bırakıldığında toprak kavramına, suya atıldığında ise su kavramına dahil olmaktadır. Gürültü ise özünde hava içerisinde ses dalgalarının yayılımı ile oluştuğundan pekâlâ yukarıdaki tanım gürültü kirliliğini de kapsamına alacaktır. Gerçekten Çevresel Gürültünün Değerlendirilmesi ve Yönetimi Yönetmeliğinde¹⁷⁶ çevresel gürültü;

¹⁷⁴ Sandra Steingraber, **The Social Production of Cancer: A Walk Upstream, In Reclaiming the Environmental Debate: The Politics of Health in a Toxic Culture**, Ed. Richard Hofrichter, Cambridge, MA, The MIT Press 2000, ss. 19–38.

¹⁷⁵ Keleş ve Ertan, Giriş, s.24

¹⁷⁶ 04.06.2010 tarih ve 27601 sayılı R.G.

“Ulaşım araçları, kara yolu trafiği, demir yolu trafiği, hava yolu trafiği, deniz yolu trafiği, açık alanda kullanılan teçhizat, şantiye alanları, sanayi tesisleri, atölye, imalathane, işyerleri ve benzeri ile rekreasyon ve eğlence yerlerinden çevreye yayılan gürültü dâhil olmak üzere, insan faaliyetleri neticesinde oluşan zararlı veya istenmeyen açık hava sesleri”

olarak ifade edilerek hava kavramına yer verilmiştir.

Çevre sorunu ile ilgili tanımdan çıkarılacak diğer bir sonuç, kirlenme ve bozulmanın insan ve diğer canlılara yönelik etkisinin olmasıdır. O halde insan ve insan dışı canlılara yönelik olmayan etkiler istediği kadar kirlenme ya da bozulma yapsın çevre sorunu sayılmayacaktır. Fakat insanın olmadığı alanlar olsa da insan dışı canlıların olmadığı alanlar yeryüzünde hemen hemen yok gibidir. Olsa olsa canlı yaşamına imkân vermeyen rakımdaki coğrafi alanlar bu kapsamda düşünülebilir ki insanlığın Everest’e çıktığı düşünüldüğünde böyle bir coğrafi alanın bulunma olasılığı yok denecek kadar azdır.

Tanım ile ilgili son söylenmesi gereken şey insan ve diğer canlıların sağlığının olumsuz yönde etkilenmesidir. Burada sağlık kavramı ile ilk akla gelen fiziksel sağlık olsa da sağlık daha geniş algılanmalı, özellikle fiziksel ve ruhsal sağlığın birbirinden ayrılmaz nitelikte oluşu da düşünüldüğünde ruhsal sağlığı da kapsayacak şekilde değerlendirilmelidir. O halde çevresel sorun insan dahil tüm canlıların fiziksel ve ruhsal sağlığını olumsuz etkileyen kirlenme ve bozulmalar olarak kabul edilmelidir¹⁷⁷.

1. Kirlilik

a. Tanım

Tanımla ilgili söylenmesi gereken ilk husus kirlilikle çevre kirliliği kavramlarının birbirlerinin yerine kullanılabildiğidir. Yapılan tanımlarda bu hususu destekler niteliktedir. Dolayısıyla kirliliğin bir üst başlık olduğu, çevre kirliliğinin de onun bir türünü oluşturduğu algısı yanlış bir algı olacaktır. Kirliliğin sınıflandırılması, çevre kirliliğinin çeşitlere ayrılmasını ifade edecektir.

¹⁷⁷ İnsan dışı canlıların, özellikle bitkilerin ruh sağlığı ile ilgili olarak bkz. Yusuf Albayrak, Bitkilerin Duyguları Var Mıdır? <https://demagojist.com/bitkilerin-duygulari-var-midir/>, (15.12.2020)

Kirlilik tanımı, tanımı yapana¹⁷⁸ ve zamana göre değişebilen bir kavramdır. Mesela 19. yüzyıl boyunca ve 20. yüzyılın ilk yarısında İngiltere’de yaşayanların kirlilikten anladıklarının kömür dumanı olduğu ifade edilmiştir¹⁷⁹. Günümüz açısından bakıldığında kavramın son yüzyılın sanayileşme ve kentleşmenin baskısı ile şekillendiği ve kirliliğin sanayileşmenin istenmeyen çocuğu olduğu ifade edilmiştir¹⁸⁰.

Kirlilikle ilgili başvurulacak bir diğer referans sanayi devrimidir. Sanayi devrimi on sekizinci yüzyılın ikinci yarısında başlasa da endüstriyel süreçlerin bundan daha uzun bir geçmişi vardır ve Bronz Çağı'na kadar ve hatta daha öncesinde özellikle minerallerin çıkarıldığı dönemlere kadar geri götürülebilir. Hatta tarımın da hammaddelerin çıkarılması noktasında çok farklı da olsa endüstri olarak nitelendirilebileceği dikkate alındığında endüstriye yapılan atıflarda aslında çok çeşitli süreçleri ve faaliyetler akla gelmektedir. Yine de hepsi için ortak olan, hammaddelerden mal üretiminin, çıkardığı yan ürünlerle çevreyi kirlettiği ve ekosistemleri olumsuz etkilediğidir¹⁸¹.

Tanımın yapılmasındaki zorluk karşısında sınımlanabilecek liman, hukuki metinlerde yapılan tanımlardır. Bu konuda uluslararası metinlerde kirlilikle ilgili bir tanıma “Endüstriyel Emisyonlara (kirliliğin entegre biçimde önlenmesi ve denetlenmesine) ilişkin 24 Kasım 2010 tarih ve 2010/75/EU Sayılı Avrupa Parlamentosu ve Konseyi Yönergesi”nde rastlanmaktadır. Yönergenin 3. maddesinde kirliliğin,

“insan faaliyetlerinin doğrudan veya dolaylı sonucu olarak maddelerin, titreşimlerin, ısının veya gürültünün insan sağlığına veya çevrenin vasıflarına ya da maddi malvarlığına zararlı olabilecek veya çevrenin hoşça vakit geçirme ve diğer meşru amaçlarla kullanımına engel olabilecek şekilde havaya, suya veya toprağa bırakılması anlamında”

olduğu düzenleme altına alınmıştır¹⁸². İç hukukumuzda kirlilik 2872 sayılı Çevre Kanunu’nda 2. maddede “Çevre Kirliliği” başlığı ile “Çevrede meydana gelen ve

¹⁷⁸ Turgut, Hukuk, s.347

¹⁷⁹ Peter Thorsheim, **Inventing Pollution: Coal, Smoke and Culture in Britain Since 1800**, Ohio University Press, 2006, s.2

¹⁸⁰ Ertaş, s.33

¹⁸¹ Lesley C. Batty ve Kevin B. Hallberg, **Consequences of Living in an Industrial World in Ecology of Industrial Pollution**, Cambridge University Press, 2010, s.1

¹⁸² Avrupa Birliği Resmî Gazetesi, <https://webdosya.csb.gov.tr/db/ippc/icerikbelge/icerikbelge894.pdf>, (15.12.2020)

canlıların sağlığını, çevresel değeri ve ekolojik dengeyi bozabilecek her türlü olumsuz etki” olarak tanımlanmıştır.

Yapılan bu iki tanım arasında açıkça görülebilecek bir farklılık, Avrupa Parlamentosu ve Konseyi Yönergesinin kirlilik için bir insan faaliyetinin varlığını şart koşmasıdır. Çevre Kanunu ise böyle bir şart aramamıştır. Dolayısıyla insan faaliyeti kaynaklı olsun ya da olmasın bir kirlilik oluşmasına yasal açıdan engel olmadığı düşünülebilir. Ancak Çevre Kanunu tanımında kullanılan “Etki” kavramı burada tanımı daha da irdilememizi sağlayan bir tutamaktır. Çevre Kanunu 10. maddesine dayanarak hazırlanan Çevresel Etki Değerlendirmesi (ÇED) Yönetmeliğinin¹⁸³ 4. maddesinde “Etki” kavramı, “Gerçekleştirilmesi planlanan bir projenin hazırlık, inşaat ve işletme sırasında ya da işletme sonrasında, çevre unsurlarında doğrudan ya da dolaylı olarak, kısa veya uzun dönemde, geçici ya da kalıcı, olumlu ya da olumsuz yönde ortaya çıkması olası değışiklikler” olarak tanımlanmıştır. Yapılan bu tanımda bir insan faaliyetinin arandığı izahtan varestedir. Tanım sadece etkinin olumlu ya da olumsuz olabileceğini belirtmiştir. İşte Çevre Kanunu’nda yapılan kirlilik tanımı açıkça insan faaliyetinden bahsetmese de Çevre Kanunu ve ÇED Yönetmeliğinin birlikte değeriendirilmesi gerekmekte ve insan faaliyeti sonucunda ortaya çıkan etki olumsuzsa bunun kirlilik oluşturduğunun kabulü gerekmektedir. Kaldı ki birazdan bahsedileceğı üzere kirliliğın ortaya çıkması bir kirletenin varlığına bağlıdır ve bu kirleten Çevre Kanunu’nda “Faaliyetleri sırasında veya sonrasında doğrudan veya dolaylı olarak çevre kirliliğine, ekolojik dengenin ve çevrenin bozulmasına neden olan gerçek ve tüzel kişiler” olarak tanımlamıştır. Bu tanımdan da kirliliğın bir insan faaliyetini gerektirdiğı sonucuna varılabilir.

b. Kirliliğın Unsurları

Kirliliğın ortaya çıkması mantıksal çerçevede üç unsurun varlığını gerektirmektedir. Bu unsurlar, kirleten, kirletilen ve kirleticidir. Adı geçen bu kavramlar, 2872 sayılı Kanunda sırasıyla kirleten, alıcı ortam ve atık isimleri ile tanımlanmıştır.

¹⁸³ 25.11.2014 tarih ve 29186 sayılı R.G.

Kanun kirleten kavramını, “Faaliyetleri sırasında veya sonrasında doğrudan veya dolaylı olarak çevre kirliliğine, ekolojik dengenin ve çevrenin bozulmasına neden olan gerçek ve tüzel kişiler” olarak tanımlamıştır. Dolayısıyla kirletenin bir gerçek ya da tüzel kişi olması şart iken oluşan kirliliğin bu gerçek ya da tüzel kişinin faaliyetinin doğrudan sonucu olmasına gerek yoktur. Faaliyetin dolaylı sonucu da kirliliğe yol açabilir ki bu durum da kişinin kirleten sıfatını kazanması için yeterlidir.

Kanun açıkça kişi olma koşulunu aramıştır. Dolayısıyla kirleten için yapılan “Kirleten, kirliliğe sebep olan kişi ya da şeydir” tanımına¹⁸⁴ katılmak mümkün değildir. Bu bağlamda sahipsiz bir hayvanın dışkılamak sureti ile yarattığı duruma kirlilik demek Kanun kapsamında mümkün değildir.

Alıcı ortam, Kanunda “Hava, su, toprak ortamları ile bu ortamlarla ilişkili ekosistemler” olarak tanıma kavuşturulmuştur. Atık ise “Herhangi bir faaliyet sonucunda oluşan, çevreye atılan veya bırakılan her türlü madde” şeklinde ifade edilmiştir.

Burada akla Kanunda çevre kirliliğinin neden bu üç kavram kullanılmadan tanımlandığı sorusu gelebilir. Bir kere kirliliğin oluşması alıcı ortamda değil, çevrede bir olumsuz etkinin doğmasını gerektirmektedir. Çevre Kanunu’nun 8/1. maddesi Kirletme Yasağı başlığı ile “Her türlü atık ve artığı, çevreye zarar verecek şekilde...alıcı ortama vermek” ten bahsetmektedir. Kirliliğin varlığı için alıcı ortama atığın verilmesi yetmez, bu durumun çevreye zarar verecek şekilde yapılması gerekmektedir. Keza atık tanımında alıcı ortama ya da çevreye zarar verme koşulu da aranmamaktadır. Atık zararlı da olabilir, zararsız da olabilir. Kirlilik zararlı bir atığın alıcı ortama bırakılması şeklinde olabilir. Bu durumda atık zararlı olduğu için çevreye zarar vermeme olasılığı bulunmamaktadır. Ancak kirlilik, zararsız bir atığın çevreye zarar verecek bir usulde alıcı ortama bırakılması şeklinde de olabilir. Bu durumda zararsız atık ancak ve ancak çevreye zarar verirse kirlilik söz konusu olabilecektir.

c. Kirlilik Türleri

Kirlilik ile yapılan belkide en önemli sınıflandırma kirletilen esas alınmak sureti ile yapılandır. Ancak bunun dışında sınıraşan kirlilik ve küresel kirlilik olarak yapılan

¹⁸⁴ Kayaer, s.19

bir ayrım daha vardır ki, her ikisi de özünde kirliliğin yer açısından sınır tanımadığının birer ispatı niteliği taşırlar¹⁸⁵. Yine kirleticinin türü esas alınarak da kirlenme açısından farklılaşmalar söz konusu olmaktadır. Ancak asıl olanın çevre kirliliği konusunda, adı ile uyumlu bir şekilde çevrenin unsurlarının esas alındığı bir sınıflandırma olduğu düşünülmektedir. Kirlilikle ilgili birincil ve ikincil kirlilik şeklinde bir ayrımın da yapıldığı, birincil kirliliklerin, hava, toprak, su kirliliği olduğu, ikincil kirliliklerin ise gürültü, görüntü, besin, atık, radyasyon, dil kirliliği olabildiği, birincil ve ikincil kirliliklerin ise birlikte çevre sorunu olarak adlandırıldığı görülmektedir¹⁸⁶.

Çevrenin üç ana unsuru olan hava, su ve toprakla bağlantılı olarak çalışmamızda hava kirliliği, su kirliliği, toprak kirliliği ve hava ile ilintili olarak gürültü kirliliği irdelenecektir.

(1) Hava Kirliliği

Yeryüzündeki hayatın devamlılığı, en temel unsurlardan birisi olan havaya bağlıdır. Hava kirliliği, belli bir kaynaktan atmosfere bırakılan kirleticilerin, havanın doğal bileşimini bozarak, onu canlılara ve eşyaya zarar verecek bir yapıya dönüştürmesi olarak tanımlanmıştır¹⁸⁷. Hava kirliliği havanın bileşiminin bozulması olarak tanımlanabilirse de havanın bileşimini bozan her maddeyi zararlı saymak mümkün olmadığından dolayı hava kirliliğinin çevreye zarar verebilecek maddelerin, hava ortamındaki, bitki, hayvan, insan ve eşyalara zarar verebilecek süre ve konsantrasyonda bulunması olarak tanımlanmasının yerinde olacağı ifade edilmiştir¹⁸⁸.

Hava kirliliğinin temel özelliği en kolay yayılan ve sınır tanımayan bir kirlilik türü oluşudur. Ayrıca hava kirletilmesi en kolay temizlenmesi en zor çevre unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır¹⁸⁹.

¹⁸⁵ Turgut, Hukuk, s.350-352

¹⁸⁶ Şafak Kaypak, Kent Yaşamında Gürültü Kirliliği ve Hukuksal Politikaya Yansıması, **ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi** 13. Uluslararası Kamu Yönetimi Sempozyumu Bildirileri Özel Sayısı, 2019, (Kent), s. 93

¹⁸⁷ Keleş, Hamamcı ve Çoban, s.161

¹⁸⁸ Abdurrahman Bayram, **Türkiye’de Hava Kirliliği Sorunu ve Çözüm Önerileri**, Avrupa Birliği Sürecinde Türkiye’de Çevre Yönetimi, Ak-Tel Mühendislik Yayını, Ankara, 2005, s. 111

¹⁸⁹ Ertaş, s.34

Hava kirliliğini yönetebilmek için hazırlanan ulusal ve uluslararası mevzuat incelendiğinde görülmektedir ki Sanayi Devrimi hava kirliliğinin nedenleri ve doğasının insan elinden kaynaklanmasına sebep olan bir dönüm noktasıdır. Tarımdan sanayi üretimine kaydırılmaya çalışılan üretim ilişkileri, ham madde, kaynak ve karın maksimize edilmeye çalışma sürecinde tarla ve otlakların yıkılması, ormanların kesilerek odun elde edilmesi gibi yollarla hava kirliliği pekiştirilmiştir. Londra, bu görünümün kritik bir hal aldığı şehirlerden biri olarak daha 13. yüzyılın sonlarına doğru ilk yasal düzenlemenin yapıldığı merkez olarak ifade edilmektedir¹⁹⁰.

Sağlık üzerine olan olumsuz etkilerinden ötürü 1273'te Londra'da kömür kullanımı krallık tarafından yasaklanmıştır. Ülke çapında kirliliği önlemek amacıyla ilk yasal düzenleme 1388'de İngiltere parlamentosunca kabul edilmiş olup, sadece havanın değil su havzalarının da kirlenmesini önleyici hükümler içermiştir¹⁹¹. İngiltere'de sanayileşme sürecinde artan hava kirliliği ile şehrin yaşamının bir parçası olan sis, sanat eserlerine ve döneme dair tarihi kayıtlara geçmekle birlikte birçok kişinin ölüm sebebi haline gelmiştir.

1950'li yıllarda hava kirliliğine bağlı ölümlerin artmasıyla birlikte 1956'da Temiz Hava Yasası (Clean Air Act) kabul edilmiştir. Bu yasadan önce söz konusu alandaki düzenlemeler 1936 yılında çıkarılan Kamu Sağlığı Yasası'nda yer almıştır¹⁹². Sorunun ciddiyetine bağlı olarak 1949'da Birleşik Devletlerde ilk Ulusal Hava Kirliliği Sempozyumu gerçekleştirilmiştir. 1955'te federal hükümet tarafından Hava Kirliliği Kontrol Yasası kabul edilmiş ve 1963'te de Temiz Hava Yasası yürürlüğe girmiştir¹⁹³.

Hava kirliliğinde baş aktörlerin öncelikle ulaşım onu takiben de endüstri sektörü olduğu ifade edilmiştir¹⁹⁴.

Ülkemiz açısından duruma bakıldığında hava kirliliğinin ilk görülmeye başlandığı yer, Osmanlı'nın ticaret başkenti durumunda olan İstanbul olmuştur. Ancak

¹⁹⁰ Jean Gimpel, **Orta çağda Endüstri Devrimi**, (çev: Nazım Özüaydın), TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları No:38, Ankara, 2004, s.80.

¹⁹¹ Gimpel, s. 84.

¹⁹² Albert Parker, Air Pollution Legislation: Standarts and Enforcement, Air Pollution, **Monograph Series No:46**, World Health Organization, Geneva, 1961, http://whqlibdoc.who.int/monograph/WHO_MONO_46.pdf, (05.12.2020), s.366-367

¹⁹³ U.S. Environmental Protection Agency, Origins of Modern Air Pollution Regulations, <http://www.epa.gov/apti/course422/apc1.html>, Last updated: 29 January 2010, (05.12.2020)

¹⁹⁴ Akıncı, Oluşum, s. 52

İstanbul’da kömür kullanımının yarattığı kirlilikten yakınmalar 19. yüzyılın ikinci yarısında artış göstererek bu konuda çözüme yönelik çalışmalar başlamıştır¹⁹⁵. Cumhuriyetin kurulması ile birlikte devlet eliyle yürütülen ekonomik atılımlar ve bu kapsamda atılan sanayileşme adımları birçok sorunla beraber hava kirliliğini de ülke gündemine sokmuştur. Ülkemiz açısından hava kirliliğinin en önemli iki nedeni, kentleşme ve sanayileşmedir. Bu sonuca kentleşme düzeyindeki artış ve sanayileşme atılımlarının yoğunlaştığı dönemle birlikte hava kirliliğinde ciddi düzeyde artışların olduğuna ilişkin yapılan gözlemlerle ulaşılmıştır. Sanayileşmede yer seçiminde hatalar yapılması, kentleşmeye bağlı artan konut sayısı ve konutları ısıtmak için kullanılan yakıtlardan atmosfere bırakılan kirleticiler, yetersiz tedbirlerle birlikte hava kirliliğine sebep olmuştur¹⁹⁶. 1951’de yeniden işletilmeye başlanan Murgul Bakır Fabrikası’nın gazlarının 1961’e kadar hiçbir önlem alınmadan havaya verilmiş olması, Türkiye’de sanayi kökenli hava kirliliğine ilk örnek olarak verilebilir¹⁹⁷.

Hava kirliliğinde şehirlerin topoğrafik ve iklimsel özellikleri de etkili olmaktadır. Ankara, Malatya, Elâzığ, Isparta ve Kastamonu¹⁹⁸ bu nedenlere bağlı hava kirliliğinin yaşandığı yerlere örnek olarak verilebilir. Ankara için hava kirliliğinin en önemli nedeninin hızlı kentleşme olduğu da belirtilerek hava kirliliğinin giderek boğucu boyutlara ulaştığı ve insan sağlığını tehdit ettiği yapılan ölçümlerle ortaya konulmuştur¹⁹⁹.

Hava kirliliği ile ilgili hukuksal düzenlemelere bakılacak olursa Çevre Kanunu hava kirliliği tanımına yer vermese de hava kalitesi kavramına yer vererek bu kavramı “İnsan ve çevresi üzerine etki eden hava kirliliğinin göstergesi olan, çevre havasında mevcut hava kirleticilerin artan miktarıyla azalan kaliteleri” olarak tanımlamıştır. Dolayısıyla Kanun hava kirliliğinin tespitinde hava kalitesi kavramının esas alınacağını öngörmüştür. Hava kalitesi ile ilgili olarak da Hava Kalitesi Değerlendirme

¹⁹⁵ Filiz Dıgıroğlu, 19. Yüzyıl İstanbul Hava Kirliliği Sorunu, **Toplumsal Tarih** (Osmanlı’da Çevre Sorunları), S.169, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2008, s. 69

¹⁹⁶ Gülizar Çakır Sümer, Hava Kirliliği Kontrolü: Türkiye’de Hava Kirliliğini Önlemeye Yönelik Yasal Düzenlemelerin Ve Örgütlenmelerin İncelenmesi, **Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi**, Y.7 S.13, 2014, s.41-42

¹⁹⁷ Fehmi Yavuz, **Çevre Sorunları Genellikle ve Ülkemiz Açısından**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No:385, Ankara, 1975, s. 122.

¹⁹⁸ B. Ünal İbret ve Duran Aydınöz, Şehirleşmede Yanlış Yer Seçiminin Hava Kirliliği Üzerine Olan Etkisine Bir Örnek: Kastamonu Şehri, **Coğrafya Dergisi**, S. 18, 2009, s. 73.

¹⁹⁹ Celal Ertuğ, **Yeşilden Griye Adım Adım Türkiye**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2001, s. 11.

ve Yönetimi Yönetmeliği²⁰⁰ çıkarılmıştır. Yönetmeliğin çıkarılma amacı, AB Hava Kalitesi Direktiflerinin Türk Çevre Mevzuatına aktarılmasıdır²⁰¹. Anılan Yönetmelik, kükürt dioksit, azot dioksit, azot oksitler, partikül madde, kurşun, benzen, karbon monoksit, ozon ile arsenik, kadmiyum, nikel ve benzo(a)piren için ölçümlerin yapılmasına ve limit değerler ve değerlendirme metotlarına ilişkin düzenlemeler içermektedir²⁰². Ayrıca 2008 yılında hava yönetimi alanında faaliyette bulunmak üzere İstanbul Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğüne bağlı olarak Marmara Temiz Hava Merkezi Müdürlüğü kurulmuş olup Müdürlük, Hava Kalitesi Değerlendirme ve Yönetimi Yönetmeliği'nin uygulanması amacıyla Marmara Bölgesinde hava kalitesiyle ilgili izleme, yönetim ve kurumsal alt yapının oluşturulması ve bu alanda diğer bölgelerde yapılacak çalışmalar için de bir model olunması amacını taşımaktadır²⁰³. Daha sonra 2015/7754 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile²⁰⁴ yedi adet daha Temiz Hava Merkezi Müdürlüğü kurulmuş ve halihazırda Türkiye genelinde sekiz adet Temiz Hava Merkezi Müdürlüğü bulunmaktadır²⁰⁵.

Avrupa Birliği kapsamında zikredilmesi gereken en önemli belge, Hava Kalitesi Çerçeve Direktifi'dir (96/62/ EC). Bu direktif, yeni ortam havası kalite standartlarının ve hedeflerinin belirlenmesini, hava kalitesinin değerlendirilmesini, topluma bilgi verilmesini ve hava kalitesini sürdürecekt programların geliştirilmesini ve uygulanmasını sağlamaktadır. Ayrıca 96/96 EC sayılı Direktifin dışında çeşitli ortam havası kirleticileri için sınır değerler ve alarm eşikler belirlemek üzere başka Direktiflerde çıkarılmış olup bu Direktiflerden ilki 1999/30 EC sayılı kükürt dioksit, azot oksitler, partikül maddeler ve kurşuna yönelik çıkarılan Direktiftir. Bir diğer Direktif benzin ve karbon monoksit ile ilişkin gereklilikleri içeren 2000/69 EC sayılı Direktiftir. Havadaki ozona yönelik hazırlanan bir başka direktif 2002/3/EC sayılı Direktif olup bu direktif, belirlenen eşik seviyeler ve çeşitli bölge ve öbekler için belirlenen hedef odaklı değerler üzerinden ozon seviyesini bir bütün olarak ortak

²⁰⁰ 06.06.2008 tarih ve 26898 sayılı R.G.

²⁰¹ Sümer, s.49

²⁰² Gökhan Orhan, Hava Kirliliği Ve Asit Yağmurları: Uzun Menzilli Sınırlar Ötesi Hava Kirliliği Sözleşmesi Ve Protokolleri Karşısında Türkiye'nin Konumu, **Marmara Avrupa Araştırmaları Dergisi**, C. 20, S.1, 2012, s.142

²⁰³ Sümer, s.49

²⁰⁴ 10.07.2015 tarih ve 29412 sayılı R.G.

²⁰⁵ Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, <https://ced.csb.gov.tr/temiz-hava-merkezi-mudurlukleri-i-99639>, (15.12.2020)

değere indirmeyi ve insan sağlığı ile çevreyi korumayı amaçlamaktadır. 2004/107/ EC sayılı Direktif ise arsenik, kadmiyum, cıva, nikel ve polisiklik aromatik hidrokarbonları kapsamaktadır²⁰⁶.

Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyelik sürecinin bir parçası olan çevre uyum politikaları kapsamında ilerlemelerin kaydedildiği ancak ilgili mevzuatın uygulanması ve yürütülmesine yönelik idari kapasitenin henüz yeterli olmadığı ifade edilmiştir²⁰⁷.

(2) Su Kirliliği

Su canlının ve canlılığın her şeyi olma özelliği taşımakta ve aynı zamanda canlılar için bir yaşam ortamı olarak önemli bulunmaktadır²⁰⁸. Dünyanın ¾'ü sularla kaplı olsa ve bu durum bir anlamda su bolluğu olduğu görünümü arz etse de içilebilir nitelikteki su oranı yaklaşık % 0.74'dür²⁰⁹. Oysa 1900 ile 1995 yılları arasında suya olan talep, nüfus artış oranını iki katı olacak şekilde altı kat artmıştır²¹⁰. Suyun önemli bir özelliği de temel besin maddesi olmasının yanı sıra sanayide hammadde olarak da kullanılmasıdır²¹¹.

Su kendi doğal süreci içerisinde yabancı maddeleri giderme özelliğine sahiptir. Bu bağlamda suyun kirleten niteliği taşıyan maddeleri, içerdiği oksijen ve diğer bakteriler aracılığı ile parçalama ve zararsız hale getirme kapasitesi bulunmaktadır. Ancak kirletici miktarının suyun bu kapasitesini ortadan kaldırıcı düzeye ulaşması suyun kirlenmesine sebep olmaktadır²¹².

Su kirliliği, su kaynaklarını bozacak ölçüde organik, inorganik, biyolojik ve radyoaktif nesnelerin suya karışması olarak tanımlanmıştır²¹³. Yapılan başka bir tanım geniş bir kapsam ile su kirliliğini su ortamının doğal dengesinin bozulması olarak

²⁰⁶ **Bölgesel Çevre Merkezi REC Türkiye**, Avrupa Birliği Çevre Mevzuatı Yayınları, 2010, <https://rec.org.tr/wp-content/uploads/2017/08/ab-cevre-mevzuati.pdf>, (15.12.2020), s.209

²⁰⁷ Avrupa Komisyonu Türkiye 2012 İlerleme Raporu, 2013, https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/2012_ilerleme_raporu_tr.pdf, (15.12.2020), s.82

²⁰⁸ John H. Himes, **Anthropometrics Assessment of Nutritional Status**, A John Wiley and Sons. Inc. Publication, New York, 1991, s.198

²⁰⁹ Mutluhan Akın ve Galip Akın, Suyun Önemi, Türkiye'de Su Potansiyeli, Su Havzaları ve Su Kirliliği, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, C.47, S.2, 2007, s.107

²¹⁰ Anil K. Dwivedi, Researches in Water Pollution: A Review, **International Research Journal Of Natural and Applied Sciences**, C.4, S.1, 2017, s.118

²¹¹ Ertaş, s.35

²¹² Akıncı, Oluşum, s.60

²¹³ Keleş ve Ertan, Giriş, s.25

tanımlarken, daha dar bir kapsam çizen tanımda ise su kirliliği su kaynağının belirli bir amaç için kullanımında azalma ya da yok olma şeklinde ifade edilmektedir²¹⁴. Suyun kullanım amacı kirlilik tanımında esas alınırsa her bir kullanım amacı için ayrı ölçüt belirlenmesi elzemdir. Zira bir kullanım için kirlilik oluşturmayan durum bir başka kullanımda kirlilik olarak karşımıza çıkabilir. Örnek vermek gerekirse içme suyu kullanımı ile deniz suyunun kullanımında kirlilik ölçütlerinin farklı belirlenmesi gerekir. Zira içme suyunda kirliliğe yol açan bir etmen, deniz suyu açısından, kullanım amacının farklılığından dolayı, kirliliğe yol açmayabilecektir. Belitmek gerekir ki kaynağından kullanım aşamasına kadar en kolay kirlenen madde sudur. Çünkü eritir, taşır, bırakır ve akar²¹⁵.

Suyun temel iki alanda bulunduğu görülmektedir. Bunlar yüzey suları ve yeraltı sularıdır. Ülkemiz açısından konuşmak gerekirse ülkemize yıllık yağışla 158 milyar m³ su yüzey suyu olarak akarsu, göl ve denizlere akmaktadır. 69 milyar m³ su yeraltı suyunu oluşturmakta, bu suyun 28 milyar metreküpü ise kaynak suyu olarak yüzey sularına karışmaktadır²¹⁶.

Suda kirlenme üç ana sebepten kaynaklanmaktadır. Bunlar, kanalizasyon boşaltımı, arıtma yapılmadan endüstriyel atıkların deşarjı ve kimyasal gübre, pestisit, böcek ilacı ve gübre kullanılan tarımsal arazilerden suya yüzey toprağının akması olarak belirtilebilir²¹⁷. Suda meydana gelen kirlenmenin sebep oluşturan kaynakları açısından daha ayrıntılı bir değerlendirme yapılması gerekirse şu etmenler sıralanabilir:

-Endüstriyel kaynaklar başlığı altında, kâğıt imalathaneleri, kâğıt hamuru hazırlama atölyeleri, kimyasal üretim, çelik fabrikaları, tekstil fabrikaları, gıda işleme birimleri

-Kentsel kaynaklar başlığı altında, küçük fabrika ve iş alanlarından lağım sularına karışan maddeler, yetersiz işlenmiş lağım sular, evsel atıklarla sulara ulaşan kimyasallar.

-Kombine lağım tesisatları

²¹⁴ Işıl Salihoğlu, **Su Kirlenmesi, Kirlilik Parametreleri ve Kaynakları, Su Kirlenmesi ve Denetimi**, Ankara, 1978, s.2

²¹⁵ Çağatay Güler ve Zakir Çobanoğlu, **Su Kirliliği**, Çevre Sağlığı Temel Sağlık Dizisi, No:12, Ankara, 1994, (Su), s.12

²¹⁶ Akın ve Akın, s.107-108

²¹⁷ Dwivedi, s. 122

-Tarımsal kirleticiler başlığı altında, hasat, otlaklar, ambarlar, değişik doğal alanlar, tarlalar

-Silvikültürel uygulamalar başlığı altında, ormancılık, ekip biçme yol inşaatı

-İmar çalışmaları başlığı altında, toprak ıslahı, otobanlar

-Doğal kaynaklar başlığı altında, madencilik, petrol kuyuları, maden atıklarından sızıntılar.

-Atık yok etme uygulamaları başlığı altında, septik tanklardan, gömülen çöplerden, zararlı atık yok etme bölgelerinden olan sızıntılar.

-Hidrolojik müdahaleler başlığı altında, baraj yapımı, kanal açma, sulama çalışmaları vb.²¹⁸

Su kirliliği ile ilgili Osmanlı döneminde Mecelle’de hüküm bulunmaktadır. Mecelle kaynak sularının kirlenmesini “zarar-ı fahiş” olarak kabul etmektedir²¹⁹. Cumhuriyet döneminde çıkarılan 831 sayılı Sular Hakkında Kanun²²⁰ ise su ihtiyacının temini amacı güden bir kanundur. 167 sayılı Yeraltı Suları Hakkında Kanun²²¹ ise yeraltı sularının umumi sular meyanında Devletin hüküm ve tasarrufu altında olduğunu belirterek bu suların her türlü araştırılması, kullanılması, korunması ve tescilini düzenleme altına almış, bu kapsamda yeraltısuyu sahalarının, Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğünün teklifi üzerine, ilgili bakanlıkça "Yeraltısuyu İşletme Alanları" kabul ve ilan edilebileceğini, ilan edilmiş yeraltı suyu işletme sahaları dışında her arazi sahibinin arazisinde yeraltı suyu aramak, suyu bulduktan sonra, bunun kendi faydalı ihtiyaçlarına yetecek miktarını kullanmak hakkına sahip olduğunu düzenlemiştir. Kanun su kirliliği ile ilgili bir düzenlemeye yer vermemektedir.

2872 sayılı Çevre Kanunu’nun 9. maddesi (e) ve (h) fıkraları şu ifadelere yer vermektedir;

(e) Sulak alanların doğal yapılarının ve ekolojik dengelerinin korunması esastır. Sulak alanların doldurulması ve kurutulması yolu ile arazi kazanılamaz. Bu hükme aykırı olarak arazi kazanılması halinde söz konusu alan faaliyet sahibince eski haline getirilir. Sulak alanların korunması ve yönetimine ilişkin usûl ve esaslar ilgili kurum ve

²¹⁸ Çağatay Güler, Su Besin ve Konut Sağlığı, Hatiboğlu Yayınevi, Ankara, 1987’den aktaran Güler ve Çobanoğlu, s.16-17

²¹⁹ İrfan Yazman, Suların Kirlenmeye Karşı Korunması, **Çevre Hukuku Araştırmaları**, Türkiye Çevre Sorunları Vakfı Yayını, Ankara, 1981, s.206

²²⁰ 10.05.1926 tarih ve 368 sayılı R.G.

²²¹ 23.12.1960 tarih ve 10688 sayılı R.G.

kuruluşların görüşü alınarak Tarım ve Orman Bakanlığınca çıkarılacak yönetmelikle belirlenir.

(h) Ülkenin deniz, yeraltı ve yerüstü su kaynaklarının ve su ürünleri istihsal alanlarının korunarak kullanılmasının sağlanması ve kirlenmeye karşı korunması esastır. Atıksu yönetimi ile ilgili politikaların oluşturulması ve koordinasyonunun sağlanması Bakanlığın sorumluluğundadır. Su ürünleri istihsal alanları ile ilgili alıcı ortam standartları Tarım ve Köyişleri Bakanlığınca belirlenir. Denizlerde yapılacak balık çiftlikleri, hassas alan niteliğindeki kapalı koy ve körfezler ile doğal ve arkeolojik sit alanlarında kurulamaz. Alıcı su ortamlarına atıksu deşarjlarına ilişkin usûl ve esaslar Bakanlıkça çıkarılacak yönetmelikle belirlenir.

Söz konusu maddelerde su kaynaklarının korunmasına yönelik açık ve çerçeve niteliğinde düzenlemeler yer almaktadır. Su kaynaklarının kirliliğe karşı korunmasında detaylar ise Su Kirliliği Kontrol Yönetmeliği ile düzenlenmiştir²²². Dikkat çeken ilk husus, Yönetmeliğin amaçları arasında yer alan su kirlenmesinin önlenmesinin sürdürülebilir kalkınma hedefleriyle uyumlu bir şekilde gerçekleştirilmesinin ifade edilmiş olmasıdır. Kalkınmaya yönelik özellikle sanayi faaliyetlerinin sürdürülebilir olması koşuluna bağlı bir su kirliliği önleme anlayışı elbette kabul edilemez. Burada kastedilenin, suyun sürdürülebilirliğini sağlayacak bir sürdürülebilir kalkınma olduğu ve ancak bu anlayışla suyun kirlenmesini önleme ve sürdürülebilir kalkınma hedefleri arasında uyum sağlanabileceği düşünülmektedir.

Yönetmelik 4. maddesinde suların korunması ile ilgili 10 temel esas belirlemiştir. Bunlar:

- 1. Su kirliliği kontrolü açısından her tür kirletici kaynağın bir izin belgesine bağlanması,*
- 2. Evsel kaynaklı atıksular için, konuta giren temiz su miktarının atıksuya eşit olması,*
- 3. Kıtı içi yüzeysel suların, yeraltı sularının ve deniz sularının çeşitli kullanım amaçlarına göre sınıflandırılmasını sağlayacak su kalite kriterleri çerçevesinde su kirliliğinin en yoğun olduğu bölgelerin saptanması, su kaynaklarının en uygun kullanımlarının sağlanması çalışmalarını yapmak/yaptırmak ve alınacak tedbirlerin önceliklerinin belirlenmesi,*
- 4. Atıksu miktarını ve atık sudaki atık konsantrasyonunu en aza indirerek kirliliği kaynağında önleyecek teknoloji ile üretim yapılması,*

²²² 31.12.2004 tarih ve 25687 sayılı R.G.

5. Atık su arıtımında teknik ve ekonomik açıdan uygun arıtma yöntemlerinin seçilmesi,

6. Benzer nitelikte atıksu üreten endüstriler ve yerleşimler için ortak atıksu arıtma tesisi kurulması,

7. Ötrofik olduğu belirlenen veya ötrofikasyon riski olan doğal ve yapay göl, gölet, koy, körfez gibi hassas su alanlarına yapılacak deşarjlarda azot ve/veya fosfor gideriminin yapılması,

8. Su ürünleri istihsal alanlarının korunması için gerekli tedbirlerin alınması,

9. Bu Yönetmelikte tanımı yapılmış olan özel çevre koruma bölgeleri için standart listelerinde ayrıca alıcı ortam standardı verilmemiş olmakla beraber; Yönetmelikte verilmiş olan su ortamları kalite sınıflandırma listelerinde her grup için ayrı olmak üzere en yüksek kaliteli sulara ait kalite parametrelerine uyulması ve özel tedbirler alınması.

10. Atık suların arıtılmadan alıcı ortama verilmesi yasak olup, arıtılmış atık suyun verileceği alıcı ortam için belirlenmiş kalite standartlarının olumsuz yönde etkilenmemesi

Burada özellikle iki numaralı esasa değinmek gerekmektedir. Buna göre suların korunması ve kirlenmesinin önlenmesinde evsel kaynaklı atıksular için, konuta giren temiz su miktarının atıksuya eşit olması esastır. Yönetmeliğin bu hükmünün 2872 sayılı Çevre Kanunu ile birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir. Kanunun 11/6. maddesine göre atıksu altyapı sistemlerini kullanan ve/veya kullanacaklar, bağlantı sistemlerinin olup olmadığına bakılmaksızın, arıtma sistemlerinden sorumlu yönetimlerin yapacağı her türlü yatırım, işletme, bakım, onarım, ıslah ve temizleme harcamalarının tamamına kirlilik yükü ve atıksu miktarı oranında katılmak zorundadırlar. Bu hizmetlerden yararlananlardan, belediye meclisince ve bu maddede sorumluluk verilen diğer idarelerce belirlenecek tarife göre atıksu toplama, arıtma ve bertaraf ücreti alınır. Konunun detayları ise Atık Su Altyapı ve Evsel Katı Atık Bertaraf Tesisleri Tarifelerinin Belirlenmesinde Uyulacak Usul ve Esaslara İlişkin Yönetmelik²²³ (Atıksu Yönetmeliği) ile düzenlenmiştir. Çevre Kanunu atıksu bertaraf hizmeti için kirlilik yükü ve atıksu miktarı oranında katılımı zorunlu kılmıştır. O halde atıksu Yönetmeliğinin de atıksu ücretini belirlerken atıksu miktarını esas alması elzemdir. Ayrıca evsel kaynaklı atıksularda Su Kirliliği Kontrolü Yönetmeliği konuta giren temiz su miktarının atıksuya eşit olmasının esas olduğunu düzenlemiştir. Kanunun amir hükmü gereği, kullanılan atıksuyun miktarının tespiti gerekmektedir.

²²³ 27.10.2010 tarih ve 27742 sayılı R.G.

Oysa Atıksu Yönetmeliğine bakıldığında atıksu altyapı idarelerince sunulan su ve/veya atıksu hizmetlerinden yararlanıp hem su hem de atıksu aboneli olanların su sayacı taktırmakla, sadece atıksu aboneli olanların ise atıksu sayacı taktırmakla ve işler durumda muhafaza etmekle yükümlü oldukları, atıksu sayacı kullanılmasının teknik olarak mümkün olmadığı durumlarda bu yükümlülüğün aranmayacağı düzenlemesi yer almaktadır. Kaldı ki Atıksu Yönetmeliği atıksu hizmetlerine ait ücretler²²⁴ belirlenirken; su sayaçlarından kaydedilen su miktarı, içme ve kullanma suyu kaynağı olarak yeraltı veya yüzey suyu kullanan ve şebekeye bağlı olmayan²²⁵ aboneler için atıksu sayacı olan yerlerde ölçüm değeri, olmayan yerlerde idarece belirlenecek atıksu miktarı esas alınacağını düzenlemiştir. Atıksu Yönetmeliğinin gerek sayaç taktırma gerekse ücret belirlemeye ilişkin hükümlerinin başta Çevre Kanunu 11/6. maddesine akabinde Su Kirliliği Kontrol Yönetmeliğinin 4. maddesine aykırı olduğu düşünülmektedir. Zira Kanun açıkça ücret belirlemede kullanılan atıksu miktarı yani katılım oranını öngörmüşken, Atıksu Yönetmeliği, sadece atıksu aboneli olanlar için atıksu sayacı zorunluluğu öngörmüştür. Su aboneli olanlar için atıksu sayacı bulunmadığından kullanılan atıksu miktarı da ölçülememektedir. Zaten Atıksu Yönetmeliği de bu durumu ücretin belirlenmesinde su sayaçlarından kaydedilen su miktarının esas alınacağını düzenleme altına alarak kabul etmiştir. Bu anlayış eve giren su ile çıkan suyun eşit olmasını suyun korunmasında esas alan anlayışı yanlış anlayan bir anlayıştır. Eve giren sudan daha az atıksu çıkaran bir çevre bilincine ket vuran bir anlayıştır. Zira ev içinde arıtma sureti ile suyun birden fazla kullanımı ve atık haline dönüşmemesini sağlamak mümkündür. Bunun tipik örneği, sulama amaçlı kullanımlardır. Dolayısıyla olması gereken atıksu sayacının da zorunluluk haline getirilmesi ve atıksu bedelinin bu sayaçta tespit edilen miktara göre, Kanuna uygun olarak, belirlenmesi, bu sayede bir anlamda atıksu miktarını azaltma yönünde çabaların teşvik edilmesidir.

²²⁴ Atıksu bedeli ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Serkan Acuner, Katı Atık ve Atık Su Bedelinin Hukuki Niteliği ve Anayasa Mahkemesi Kararları Işığında Değerlendirilmesi, **Türk İdare Dergisi**, S. 478, 2014,

²²⁵ Atıksu Yönetmeliği yürürlüğe girmeden önce de kendi olanakları ile çıkardıkları yeraltı suyunu kullananların ya da su aboneli olmadan su tüketenlerin de atıksu ücreti ödemesi gerektiği ifade edilmiştir. Oğuz Sancakdar, **Kamusal Sulardan Yararlanma**, Yetkin Yayınları, Ankara, 2004, (Su), s.416

Avrupa Birliği mevzuatına baktığımızda Birliğin temel hukuki düzenlemesi Su Çerçevesi Yönergesidir. 22 Kasım 2000 tarihinde yürürlüğe giren 2000/60 EC sayılı Yönerge, Birliğin su hukuku alanındaki düzenlemeleri için bir çatı vazifesi görmekte ve suyun korunması için bir hukuki çerçeve oluşturmayı amaçlamaktadır. Yönerge suyun bir miras olarak görülmesini ancak suya ilişkin hizmetlerin maliyetleri dikkate alındığında ücretlendirilmesini benimsemekte ancak bu konuda kirletenin ödemesi prensibini esas almaktadır²²⁶. Keza su yönetimine halkın katılımının sağlanması ve su mevzuatı hakkında halkın bilgilendirilmesi de Yönergenin amaçları arasında yer almaktadır²²⁷.

Su konusunda Birlik tarafından kabul edilen diğer hukuki metinler ise 98/83 sayılı İçme Suyu Yönergesi, 91/271 sayılı Kentsel Atık Su Arıtma Yönergesi, 91/676 sayılı Nitrat Yönergesi ve 2006/7 sayılı Yüzme Suları Yönergesidir²²⁸.

(3) Toprak Kirliliği

Toprak, yerkabuğunu oluşturan kayaların, fiziksel ve kimyasal ayrışması sonucunda biyolojik olayların da yardımıyla meydana gelen gevşek yeryüzü örtüsü olarak tanımlanmaktadır. Toprağın oluşumu kolay olmayıp toprak oluşumunda bitki örtüsü ve canlılar, iklim, anakaya veya ana madde, topografya ve zaman faktörleri rol oynamaktadır²²⁹.

Toprak kirliliği genel olarak insan faaliyetleri sonucu toprağın fiziksel, kimyasal, biyolojik ve jeolojik yapısında bozulma olarak tanımlanmaktadır²³⁰. Burada topraktaki kirlenme, hava kirliliğinden, su kirliliğinden, tarımsal amaçlı kullanılan ilaç ve yapay gübrelerden, atık ve artıklardan olduğu kadar verimli toprakların tarım dışı amaçlarla kullanılmasıyla da gerçekleşmektedir²³¹. Bu noktada 1982 Anayasası 44.

²²⁶ Cansen Akkaya, Ayla Efeoğlu ve Nedim Yeşil, Avrupa Birliği Su Çerçeve Direktifi ve Türkiye’de Uygulanabilirliği, TMMOB Su Politikaları Kongresi, 21-23 Mart 2006, **TMMOB Su Politikaları Kongresi Bildiri Kitabı**, 2006, s.198

²²⁷ Merve Bulut ve Üstüner Birben, AB Su Çerçeve Direktifinin Türkiye’de su kaynakları yönetimine etkisi, **Türkiye Ormancılık Dergisi**, C.20, S. 3, 2019, s. 223

²²⁸ AB mevzuatı ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Ahmet M. Güneş, **Avrupa Birliği Çevre Hukuku**, 1. Baskı, Oniki Levha Yayınları, İstanbul, 2011, (AB), s.413-436

²²⁹ Rasim Önder, **Çevre Sorunları, Çevre ve Enerji**, Ed. Aysel Aydın Kocaeren, 1. Basım, Nobel Yayınları, 2016, s.127

²³⁰ Keleş ve Ertan, s.29. Ayten Karaca ve Oğuz Can Turgay, Toprak Kirliliği, **Toprak Bilimi ve Bitki Besleme Dergisi**, 1(1), 2012, s.15

²³¹ Keleş ve Ertan, s.29-30

maddesinde devleti toprağın verimli olarak işletilmesini korumak ve geliştirmek, erozyonla kaybedilmesini önlemek için gerekli tedbirleri almakla yükümlü kılmıştır. 45. Maddede ise tarım arazileri ile çayır ve mer'aların amaç dışı kullanılmasını ve tahribini önlemekten bahsedilmektedir. Dolayısıyla toprağın korunması açısından Devlete yüklenmiş bir anayasal yükümlülük olduğu söylenebilir²³².

Toprağın su ve havaya nazaran meydana gelmesindeki zorluk karşısında korunmasının daha fazla önem taşıdığı belirtilmelidir. Özellikle tarımsal toprak kullanımı²³³ ile besin maddelerinin üretimi toprağın önemini daha da ön plana çıkarmaktadır.

Toprak ile ilgili 5403 sayılı Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanunu²³⁴ tarımsal üretim potansiyeli yüksek, erozyon, kirlenme, amaç dışı veya yanlış kullanımlar gibi çeşitli nedenlerle toprak kaybı ve arazi bozulmalarının hızlı geliştiği ovaların toprak koruma kurulu veya kurulların görüşü alınarak, Cumhurbaşkanı kararı ile büyük ova koruma alanı olarak belirleneceğini düzenleme altına almıştır. Kanunun 14. maddesinde yer alan bu düzenleme tarımsal toprakları korumaya yöneliktir. 16. maddede ise Valiliklere gerek tarımsal gerekse tarım dışı faaliyetlerden kaynaklanan toprağı kirletici ve bozucu olumsuzlukların izlenmesi ve giderilmesi için gerekli önlemleri alma ya da aldırma görevi verilmiştir. Görüldüğü üzere bu düzenleme toprağın tarım potansiyeli olması şartını aramamış, hatta toprağın kirlenmesine yol açacak faaliyetin tarımsal faaliyet olabileceği gibi tarım dışı faaliyet de olabileceğini ifade etmiştir. Bu surette toprağı kirletenlere ise Çevre Kanununun ilgili hükümleri uygulanacaktır.

2872 sayılı Çevre Kanunu Ek 1. maddesi toprağın korunması ve kirliliğın önlenmesine ilişkin esasları belirleyen çerçeve bir düzenleme getirmiş, bu bağlamda anız yakılması, çayır ve mer'aların tahribi ve erozyona sebebiyet verecek her türlü faaliyetin yasak olduğunu ancak, ikinci ürün ekilen yörelerde valiliklerce hazırlanan eylem plânı çerçevesinde ve valiliklerin sorumluluğunda kontrollü anız yakmaya izin verilebileceğini düzenlemiştir. Bunun dışında toprağı etkileyecek hususlarda yönetmelik çıkarılacağı hüküm altına alınmıştır. İşte toprak korumaya yönelik çıkarılan temel mevzuat Toprak Kirliliğının Kontrolü ve Noktasal Kaynaklı Kirlenmiş

²³² Memiş, s.168

²³³ Karaca ve Turgay, s.13

²³⁴ 19.07.2005 tarih ve 25880 sayılı R.G.

Sahalara Dair Yönetmeliktir²³⁵. Yönetmelik toprak kirliliğinin önlenmesi ve giderilmesine ilişkin ilkeleri şu şekilde belirlemiştir:

-Toprak kirliliğinin kaynağında önlenmesi esastır.

-Her türlü atık ve artığı, toprağa zarar verecek şekilde, Çevre Kanunu ve ilgili mevzuatta belirlenen standartlara ve yöntemlere aykırı olarak doğrudan ve dolaylı biçimde toprağa vermek, depolamak gibi faaliyetlerde bulunmak yasaktır.

-Kirli toprak temiz toprak ile karıştırılamaz.

-Tehlikeli maddelerin kullanıldığı, depolandığı, üretildiği faaliyetler ya da tesisler ile atıkların üretildiği, bertaraf veya geri kazanımının yapıldığı tesislerde, kaza ihtimali göz önüne alınarak, toprak kirlenmesine engel olacak tedbirler alınır.

Her ne kadar Yönetmelik toprak kirliliğinin önlenmesinin yanı sıra giderilmesine yönelik ilkeler dese de adı geçen ilkelerin zararın ortaya çıkmasından önce yani kirlenmeyi önlemeye yönelik ilkeler olduğu, kirlilik ortaya çıktıktan sonra kirliliği gidermeye yönelik bir ilke içermediği görülmektedir. Belki toprak kirliliğinin kaynağında önlenmesi ilkesi ile kastedilen ortaya çıkan yani gerçekleşmiş bir kirlilikten sonra bu kirliliğin yayılmamasının sağlanması şeklinde bir önlemenin kastedildiği söylenebilirse de mevcut kirliliğin yayılmasının önlenmesi de kirliliği giderici değil, daha da artmasını önleyici bir nitelik taşımaktadır.

Avrupa Birliği mevzuatına bakılacak olursa hava ve suyun aksine Birliğin doğrudan toprakla ilgili Direktiflerinin bulunmadığı görülmektedir. Toprak, AB düzeyinde bugüne kadar bir politika konusu teşkil etmemiş olup toprağın korunması için bir çerçeve tesis eden ve 2004/35/EC sayılı Yönergeyi tadil eden bir Avrupa Parlamentosu ve Konsey Yönergesi için önerge verilmiştir. Bu önerge toprağın korunması için hukuki bir çerçeve inşa etmekte ve 2004/35/EC sayılı Yönergeyi tadil etmektedir²³⁶.

²³⁵ 08.06.2010 tarih ve 27605 sayılı R.G.

²³⁶ Corporate & Public Strategy, Çevre Hakkında AB Müktesebat Rehberi, 2012, https://www.mess.org.tr/media/filer_public/f0/4c/f04c24b0-c91c-4b2d-a658-35d5ed1d6abc/mess-cevre-ocak-2012.pdf, (15.12.2020), s.213-214

(4) Gürültü Kirliliği

Gürültü kavramının, çevre içerisinde mütalaa edilmesi, özellikle hukukumuz açısından şu faydayı sağlayacaktır; gürültü birazdan bahsedileceği üzere insanı rahatsız eden ve fiziksel ve ruhsal sağlık üzerinde olumsuz etkileri olan istenmeyen bir durum olarak, 1982 Anayasasının 17. maddesi kapsamında korunmaya hak kazanacaktır. Öte yandan gürültü, bir kirlilik olarak çevre kavramı içerisinde yer aldığı bu sefer Anayasanın 56. maddesinde düzenlenen sağlıklı bir çevre kavramı içerisinde yer alarak sağlıklı bir çevrede yaşama hakkının koruması altına da girecektir.

Gürültü, istenilmeyen ve rahatsız eden ses olarak tanımlanır. Gürültü kirliliğinin ise insanlarda kısa veya uzun süreli rahatsızlık oluşturan sesler olduğu ifade edilmiştir²³⁷. Gürültü kirliliğinin bu tanımı, onu çevre kirliliği içerisine sokmayı zorlaştırır. Bir kere çevre tüm canlı varlıklar, cansız varlıklar ve canlı varlıkların eylemlerini etkileyen fiziksel, kimyasal, biyolojik ve toplumsal tüm etmenler şeklinde anlaşılırsa²³⁸ sadece insanlarda rahatsızlık oluşturan bir gürültü kirliliği tanımı geçersiz olacaktır. Çevre kirliliği içerisine sokulan bir gürültü kirliliği alt başlığı, insan dışındaki diğer canlıları da kapsacak şekilde, bütün canlılarda kısa veya uzun süreli rahatsızlık oluşturan sesler olarak tanımlanmak zorundadır. Kaldı ki gürültünün sadece insanı rahatsız ettiği gerçek olmayıp hayvan ve bitkilere de zarar vermektedir. Bu bağlamda doğa kendine ait bir sesi haizdir; hayvanlar açısından dışarıdan gelen her türlü ses hayvanların ürkmesine, bulundukları yeri terk etmelerine, bir takım davranış bozukluklarına ve anormal davranışlara sebep olmakta iken bitkilerin de yüksek sesten rahatsız oldukları ispat edilmiştir²³⁹. Bu noktada aslında göçmen bir kuş türü olan ve şehirlerde de görülmeye başlayan bülbüllerin, trafik ve insanlardan kaynaklanan yüksek sese uyum sağlamak için ses seviyelerini artırdıkları pek çok çalışma ile ortaya konulmuştur²⁴⁰.

²³⁷ Kaypak, s.94

²³⁸ Keleş ve Ertan, s.14

²³⁹ Şevket Özdemir, **Temel Ekoloji Bilgisi ve Çevre Sorunları**, Hatipoğlu Yayınları, Ankara, 1997, s.148

²⁴⁰ Daniel Patón, A. Jiménez ve A. Hurtado, **Sonometric Variability of Urban and Wild Nightingales in Noise Pollution: Sources, Effects On Workplace Productivity And Health Implications**, Ed. Eugene Roberto Nicchi, Nova Science Publishers, 2014, s.5

Gürültü ile ilgili yapılan sınıflandırmalara bakılacak olursa, temelde gürültünün oluşumunda insanın etkisine, gürültünün çıktığı yer ve gürültü çeşidi ölçütlerine göre sınıflandırma yapıldığı²⁴¹ ayrıca başta fiziksel olmak üzere insan sağlığı üzerinde olumsuz etkileri olduğu belirtilmektedir²⁴².

Mevzuatımızda gürültü bir kavram olarak 2872 sayılı Çevre Kanunu'nda düzenlenmiş ama tanımlanmamıştır. Kanunun 14. maddesi kişilerin huzur ve sükununu, beden ve ruh sağlığını bozacak şekilde ilgili yönetmeliklerle belirlenen standartların üzerinde gürültü ve titreşim oluşturulmasının yasak olduğunu, ulaşım araçları, şantiye, fabrika, atölye, işyeri, eğlence yeri, hizmet binaları ve konutlardan kaynaklanan gürültü ve titreşimin yönetmeliklerle belirlenen standartlara indirilmesi için faaliyet sahipleri tarafından gerekli tedbirlerin alınacağını düzenleme altına almıştır.

Gürültü ile ilgili ayrıntılı düzenlemelere Çevresel Gürültünün Değerlendirilmesi Ve Yönetimi Yönetmeliğinde²⁴³ (Gürültü Yönetmeliği) rastlanmaktadır. Anılan Yönetmelik bir gürültü tanımı vermese de çevresel gürültüyü tanımlamış ve çevresel gürültünün ulaşım araçları, kara yolu trafiği, demir yolu trafiği, hava yolu trafiği, deniz yolu trafiği, açık alanda kullanılan teçhizat, şantiye alanları, sanayi tesisleri, atölye, imalathane, işyerleri ve benzeri ile rekreasyon ve eğlence yerlerinden çevreye yayılan gürültü dâhil olmak üzere, insan faaliyetleri neticesinde oluşan zararlı veya istenmeyen açık hava seslerini ifade ettiğini düzenleme altına almıştır.

Her şeyden önce Gürültü Yönetmeliği amaç olarak çevresel gürültüye maruz kalınması sonucu kişilerin huzur ve sükûnunun, beden ve ruh sağlığının bozulmamasını benimsediğini zikrederek, çevresel gürültüden korunacak kesim olarak insanları kabul ettiğini ortaya koymuştur. Gürültü Yönetmeliği bu noktada yukarıda belirttiğimiz gerekçelerle “Gürültü Kirliliği” kavramını kullanma yanlışlığına düşmemekle isabetli davranmıştır. Ancak tekrar edelim ki çevresel gürültünün tek mağdurunun insanlar olduğunu söylemeye imkân bulunmamaktadır.

Gürültü Yönetmeliğinin asıl çalışmamız açısından da önem taşıyan düzenlemesi enerji üretimi yapan birimler ya da enerjiyi kullanan vasıtalar için

²⁴¹ Kaypak, s.95-96

²⁴² Keleş, Hamamcı ve Çoban, s.174

²⁴³ 04.06.2010 tarih ve 27601 sayılı R.G.

getirdiği düzenlemelerdir. Bu kapsamda Gürültü Yönetmeliği enerji kullanımının yapıldığı kara yolu, raylı sistem, hava alanları ve su yolları için uyulması gereken çevresel gürültü ölçütlerini ayrı ayrı düzenlemiştir. Keza enerji üretimi yapabilen işletme, tesis ve işyerleri ile şantiye alanları için de çevresel gürültü ölçütlerinin belirlenmesi yapılmıştır. Bu ölçütlere göre gerek enerji üretilen gerek enerji tüketilen faaliyetlerde çevresel gürültüye yol açılıp açılmadığı tespit edilebilecektir. Bu noktada özellikle kullanılan enerjinin niteliği ortaya çevresel gürültü çıkıp çıkmama noktasında öneme sahiptir. Keza enerji üretimi yapan bir tesisin çevresel gürültüye yol açmayacak yöntemler kullanması, gürültü kirliliği noktasında çevrenin korunmasında bir farklılık yaratacaktır.

Konu hakkında bir diğer yönetmelik Açık Alanda Kullanılan Teçhizat Tarafından Oluşturulan Çevredeki Gürültü Emisyonu İle İlgili Yönetmelik²⁴⁴ olup, bu Yönetmelik açık havada kullanılması amaçlanan ve çevre gürültüsünü artıran makinelerin yarattığı gürültüye ilişkin gürültü emisyonları ile ilgili usul ve esasları belirlemektedir. Özellikle enerji kullanan bu tür teçhizatın (örneğin çim biçme makinasının) kullandığı enerjinin niteliğinin değiştirilmesi halinde ortaya çıkacak gürültü salınımının azalması gürültü kirliliği noktasında çevrenin korunmasına hizmet edecektir.

Bahsedilecek son yönetmelik ise Motorlu Araçların Dış Gürültü Emisyonları Ve Egzoz Sistemleri İle İlgili Tip Onayı Yönetmeliğidir²⁴⁵. Yönetmelik karayolunda hareket eden motorlu araçların dış gürültü emisyonu ve egzoz sistemlerine ilişkin usul ve esasları belirlemektir. Bu bağlamda ana enerji kullanıcısı durumunda olan motorlu araçların kullandıkları enerji ile bağlantılı yaratacakları gürültü salınımının azaltılmasında enerji kaynağının değiştirilmesi önemli bir unsurdur.

Avrupa Birliği mevzuatındaki düzenlemelere bakılacak olursa 25 Haziran 2002 tarihli ve 2002/49/EC sayılı Çevresel Gürültü Direktifi, Avrupa Birliği'nde gürültü problemlerinin çözümü için ortak bir temel sağlamayı amaçlamakta ve üye devletlerin uyumlulaştırılmış gürültü göstergelerini kullanarak ana yollar, demiryolları ve toplanma yerleri için 'stratejik gürültü haritaları' çizmeleri için yetkili makamlar

²⁴⁴ 30.12.2006 tarih ve 26392 (4. Mük) sayılı R.G.

²⁴⁵ 30.12.2000 tarih ve 24246 sayılı R.G.

atamalarını gerektirmektedir. Bunun dışında Birliğin taşıtlar, uçaklar, ev aletleri gibi farklı ses kaynakları ile ilgili Direktifler çıkardığı görülmektedir²⁴⁶.

2. Ormansızlaşma

Çevre sorunu olarak bir diğer önem taşıyan konu ormansızlaşmadır. İnsanın içinde bulunduğumuz jeolojik çağda yeryüzüne ve ekolojideki merkez rolünün önemini vurgulamak için “Antroposen” terimi ilk kez Paul J. Krutzen tarafından ortaya atılmıştır. İnsan faaliyetlerinin etkisinin yapıldığı dönemi aşarak uzun süre devam edeceği ifade edilmiştir. Hatta geçmiş ve gelecekteki insan kaynaklı karbondiyoksit salınımları sebebi ile gelecek 50 bin yıldan fazla süre iklimin olağan seyrinden önemli ölçüde sapabileceği dile getirilmiştir²⁴⁷. İnsanın olumsuz etki yaptığı ve bu etkinin halen devam ettiği doğal alanlar ormanlar olup orman alanlarının başka arazi kullanımlarına dönüştürülmesi ve bunun halen sürüyor olması “ormansızlaşma” kavramının doğmasına neden olmuştur²⁴⁸.

Ormansızlaşma ile ilgili farklı tanımlar karşımıza çıkmaktadır. Yapılan bir tanıma göre ormansızlaşma ormanın insan eliyle başka bir arazi kullanım şekline dönüştürülmesi olup kesim veya geçici süre alanın çıplak kalması ormansızlaşma anlamına gelmemektedir²⁴⁹. Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) tarafından yapılan tanımda ise ormansızlaşma, ormanın uzun süreli olarak tarım, mera, kentsel kullanım, sulak alan gibi diğer arazi kullanımlarına dönüştürülmesi ya da ormanın kapalılığının %10’un altına düşmesi olarak kabul edilmekte, uzun süreden kastın ise 10 yıl ve daha fazla süre olduğu belirtilmektedir²⁵⁰.

Ormansızlaşmanın pek çok sebebi bulunmakla birlikte en temel sebepleri, orman yangınları, tarla yapma ve yerleşme amacıyla ormanlarda yapılan açmalar, aşırı ve kanunsuz faydalanmalar, otlatmalar, sanayi faaliyetleri sonucu oluşan hava

²⁴⁶ Bölgesel Çevre Merkezi REC Türkiye, s.263-269

²⁴⁷ Will Steffen, Paul J. Crutzen ve John R. McNeill, The Anthropocene: Are Humans Now Overwhelming the Great Forces of Nature? **Royal Swedish Academy of Sciences**, C.36, S.8, 2007, s.615

²⁴⁸ Doğanay Tolunay, **Dünyada ve Türkiyede Ormansızlaşma, Ormancılık Politikaları Ve Orman Köylülerinin Durumu**, Ankara, 2017, s.155

²⁴⁹ Yusuf Serengil, İklim Değişikliği ve Karbon Yönetimi, Ankara, 2018, file:///C:/Users/guven.suslu/Downloads/undp_iklim_web.pdf, (16.12.2020), s.14

²⁵⁰ Tolunay, s.156

kirliliğine bağılı orman ölümleri ve son olarak yanlış politik kararlar olarak ifade edilmiştir²⁵¹.

Ormansızlaşmanın daha ziyade gelişmekte olan tropik ölkelerde görölüyor olması bu ölkelerin koloni olmaları döneminden kalan bir mirastır. Koloni olan bu ölkelerin ormanları, sömüren devletlerin kereste ihtiyacını karşılamak için kaynak olarak görölmüştür²⁵². Günümüzde bu sömürü nitelik değıştirse de sürmekte ve az gelişmiş durumda olan bu ölkelerin tropik ormanları, gelişmiş ölkeler tarafından ekonomik güçleri bir silah olarak kullanılarak yok edilmeye devam edilmektedir. Bu durum Brundtland Raporu olarak da anılan BM tarafından 1987 yılında yayınlanan “Ortak Geleceğimiz” adlı kitapta da vurgulanmıştır²⁵³.

Enerji ihtiyacının artışı da ormansızlaşma noktasında bir diğer etmendir. 2006 yılına ait bir çalışma, tüm dünya ormanlarından çıkarılacak yaklaşık 1,8 milyar m3 odunun yarısından fazlasının yakacak odun olduğunu, son 20 yılda bu talebin iki katına çıkmasından ötürü, dünya nüfusunda artış olacağının aşırı öngörülebilirliği karşısında bu talepte bir yavaşlama olmasının ihtimal dışı kaldığını vurgulamaktadır. Çalışma yakacak odun ihtiyacının 2010 yılı için 2,4 milyon m3’e çıkmasının tahmin edildiğini ifade etmiştir²⁵⁴.

Dünya Gıda ve Tarım Örgütünün 2020 yılı Dünya Orman Durumu Raporuna göre dünyadaki toplam orman alanının 4,6 milyar hektardır. Her ne kadar 1990 yılından beri son 30 yılda ormansızlaşma oranı dünya genelinde azalsa da 1990 yılından bugüne başka kullanım amaçlı araziye dönüştürme sebebi ile 420 milyon hektar ormanın kaybedildiği tahmin edilmektedir. 2015 ile 2020 arası yıllık ormansızlaşma oranı, 1990’lı yıllardaki yıllık 16 milyon hektardan daha az olmak üzere 10 milyon hektar olarak tahmin edilmiştir. Dünya genelinde birincil orman alanı 1990 yılından beri 80 milyon hektarın üzerinde azalmıştır²⁵⁵.

Ölkemiz açısından resmi verilere bakıldığında 1973 yılında 20,2 milyon ha olan orman alanı, sürekli artarak 2015 yılında 22,3 milyon ha’a çıkmıştır²⁵⁶. Tarım ve

²⁵¹ Bilge Devocioğlu, Ahmet Tolunay ve Mehmet Özmiş, Ormansızlaşmanın Önlenmesine Yönelik Görüşlerin Belirlenmesi: Isparta İli Örneği, **Turkish Journal of Forest Science**, 3(2) 2019, s. 118

²⁵² Tolunay, s.159

²⁵³ Turgut, Hukuk, s.3

²⁵⁴ Michael Williams, **Deforesting the Earth: From Prehistory to Global Crisis, An Abridgment**, University of Chicago Press, Chicago, USA, 2006, s.465

²⁵⁵ The State of the World’s Forest 2020, <http://www.fao.org/state-of-forests/en/>, (15.12.2020)

²⁵⁶ Tolunay, s.165-166

Orman Bakanlığının 2018 yılı faaliyet raporuna göre son 30 yılda orman alanı %6 artış göstermiştir²⁵⁷.

3. İklim Değişikliği

Aslında birbiri ile bağlantılı olaylar silsilesi olarak karşımıza çıkan iklim değişikliği, sera gazlarının yayılımı ile küresel ısınmanın ortaya çıkması ve küresel ısınmanın iklimde ürkütücü değişikliklere yol açması olarak ifade edilebilen bir çevre sorunudur²⁵⁸.

Küresel ısınma iki ana sebepten kaynaklanmaktadır. Bunlardan ilki enerji tüketiminin doğrudan etkisidir. İkinci neden ise enerji tüketiminin fosil hidrokarbon türü yakıtlardan karşılanması ve fosil yakıttan açığa çıkan karbondioksit gazının atmosferdeki konsantrasyonunun, şimdilik normale göre 1,3 kat artmasından kaynaklanan sera etkisidir²⁵⁹. Sera gazları, atmosferde sıcaklık tutma kapasitesini artıran gazlardır. Sera gazlarının bir kısmı doğal yollarla oluşsa da yaklaşık %90'ı insan faaliyetleri sonucunda oluşmaktadır²⁶⁰. Sanayi Devrimi ile başlayan ve son yüzyılda hızlanan küresel ısınmanın temel nedeni atmosferdeki başta karbondioksit, metan, azot oksit ve su buharı olmak üzere ısı tutan bu gazların yoğunluğunun artmasıdır. Bu gazların salınımı ise çeşitli endüstriyel faaliyetler, motorlu taşıtlar, solunum ve fermentasyon, tarımsal faaliyetler yolu ile hızlanmaktadır. Küresel ısınma konusunda faaliyet yürüten Uluslararası İklim Değişikliği Paneli (IPCC), 1950'lerden sonra atmosferdeki karbondioksit yoğunluğunun 1/3 oranında arttığını bildirmektedir²⁶¹.

Atmosferdeki karbondioksit oranının artması, dünya ortalama yüzey sıcaklığının 0,7 derece artmasına sebep olmuştur. Bu artış küçük görülebilir olsa

²⁵⁷Tarım ve Orman Bakanlığı, **2018 Faaliyet Raporu**, https://www.tarimorman.gov.tr/SGB/Belgeler/Bakanl%C4%B1k_Faaliyet_Raporlar%C4%B1/2018%20FAAL%C4%B0YET%20RAPORU.pdf, (15.12.2020), s.162

²⁵⁸ Turgut, Hukuk, s.4. Selahattin Erdoğan, Enerji, Çevre ve Sera Gazları, **Çankırı Karatekin Üniversitesi İİBF Dergisi**, C.10, S.1, 2020, s.290

²⁵⁹ Mustafa Özcan Ültanır, **21. Yüzyıla Girerken Türkiye'nin Enerji Stratejisinin Değerlendirilmesi**, TÜSİAD Yayını 1998, s.231

²⁶⁰ Erdoğan, 287

²⁶¹ Zeki Acar, Mehmet Can, Özlem Önal Aşçı, Erdem Gülümser, Gülcan Kaymak ve İlknur Aya, Sera Gazı Salınımı ve Çevre Kirliliğinin Azaltılması Yönünden Yemlik Baklagillerin Önemi, **İğdır Üniversitesi. Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi**, 8(3), 2018, s.314

küresel ısınmaya sebep olacak kadar büyüktür zira her 1 derece sıcaklık artışı kuzey ve güney yarım küre iklim kuşaklarının 160 km yer değiştirmesine sebep olabilmektedir. Karbondiyoksit oranındaki artış sıcaklığın 2025 yılında 1,24 derece, 2050 yılında ise 2,2 derece artmasına yol açabilecektir²⁶².

Enerjinin bu noktada başta sera gazı ve buna bağlı olarak da küresel ısınma ve iklim değişikliği açısından rolüne bakılacak olursa enerjinin üretimi, taşınması, ticareti, çevirimi, iletimi, dağıtımı ve tüketimi hava, toprak, su, görüntü ve gürültü kirliliğine yol açmaktadır. Başta fosil kaynaklı yakıtlardan olan petrol ve kömür olmak üzere enerji kaynaklarının yakılması, başta karbondioksit olmak üzere, azotoksit, sülfürdioksit, karbonmonoksit gibi gazların atmosfere karışmasına ve partiküller oluşmasına sebep olur²⁶³. Başta fosil yakıtla bağlı enerji olmak üzere diğer sanayi faaliyetleri ile açığa çıkan en önemlisi karbondiyoksit ve sırasıyla karbonmonoksit, metan, azotdioksit ve diğer gazlar atmosferde birikmekte ve güneş ve yer yüzeyi arasında bir katman yaratmakta, bu katmanı oluşturan gazlar, yeryüzüne gelen güneş ışınına karşı geçirgen, buna karşılık yeryüzünden geri salınan yer ışınına karşı çok daha az geçirgen oldukları için yeryüzüne gelen enerjinin bir kısmı uzaya geçemeyerek atmosferdeki sera gazları tarafından emilmekte ve yeryüzünün daha fazla ısınmasına sebep olmaktadır. Bu sürecin sonunda ise karşımıza küresel ısınma ve iklim değişikliği çıkmaktadır²⁶⁴. Türkiye açısından söylenmesi gereken sera gazı salımları en hızlı artan gelişmiş ülkeler arasında yer aldığı ve enerji sektörünün ana sera gazı salım kaynağı olduğu ve salınının hızla arttığıdır²⁶⁵.

Sera gazı salınımı ve buna bağlı iklim değişiminin insan faaliyetlerinin bir sonucu olmasına bağlı olarak bu gaz salınımının ve dolayısıyla iklim değişiminin önlenmesi de insan faaliyetini gerektirmektedir²⁶⁶. Bu faaliyetler, uluslararası alanda ilk kez 1992 yılında Rio'da imzalanarak 1994 yılında yürürlüğe giren Birleşmiş Milletler İklim Değişimi Çerçeve Sözleşmesi ile adını duyurabilmiştir. 194 ülkenin katılımı ile bir anlamda evrensel bir nitelik kazanan²⁶⁷ Sözleşme'nin ana amacı,

²⁶² Ültanır, s.232-233

²⁶³ Carol A. Dahl, **International Energy Market, Understanding Pricing, Policies and Profits**, Penn Well Corporation, 2004, s.199

²⁶⁴ Erdoğan, s.287

²⁶⁵ Serengil, s.83

²⁶⁶ Erdoğan, s.290

²⁶⁷ Sözleşmenin içerisinde spesifik azaltım hedefleri ve görevlerin tanımlanmamış olması nedeniyle, dünya çapında hemen her ülke tarafından imzalanmış olmasına şaşırmamak gerektiği belirtilmiştir.

atmosferdeki sera gazı birikimlerini, iklim sistemi üzerindeki tehlikeli insan kaynaklı etkiyi önleyecek bir düzeyde durdurmaaktır. Türkiye 24 Mayıs 2004'te 189. Taraf olarak Söleşmeye katılmıştır²⁶⁸. Söleşmenin öünde “Ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluklar” ilkesi yer almakta olup ilke, bazı ölkelerin sanayi devriminden sonra iklim değışikliğine sebep olan sera gazlarını atmosfere diğer ölkelerden daha çok salmalarından ötürü daha fazla sorumluluk almaları gerektiğı düşüncesine dayanmaktadır²⁶⁹.

Birleşmiş Milletler İklim Değişimi Çerçeve Söleşmesi'nin, sanayileşmiş ölkelerin sera gazı salımlarını stabilize etmeleri yönünde bağlayıcı olmayan bir yükümlölük getirmek sureti ile iklim değışikliği sorununu kabul eden ve insanlarla çevreye verilen yoğun zararı önlemek adına iklim sistemini stabilize etmek üzere harekete geçilmesini öngören genel bir deklarasyon niteliğı taşıdığı ifade edilmiştir. İşte Birleşmiş Milletler İklim Değişimi Çerçeve Söleşmesi'nde yer alan hedeflerin ve somut azaltım yükümlölüklerinin bir şartnamesi olarak değeriendirilebilecek²⁷⁰ Kyoto Protokolü 1997 yılında imzalanarak 2005 yılında yürürlüğe girmiştir. Türkiye 26 Ağustos 2009 tarihinde Protokole taraf olmuştur²⁷¹. ABD, Kyoto Protokolünü 1998 yılında imzalamasına rağmen onaylamamıştır²⁷². Protokole Mayıs 2010 itibariyle 191 ölk ve Avrupa Birliğı taraftır²⁷³. Protokolün genel yaklaşımı geçmişte ve halen sera gazı salım seviyesi yüksek olan taraf ölkelere uluslararası bağlayıcılığı olan azaltım hedefleri getirmektedir²⁷⁴. Protokol 2008-2012 dönemi için 1990 yılı emisyon düzeylerine oranla %5'lik bir düşüş öngörmüştür²⁷⁵.

Kyoto Protokolü'nün ikinci döneminin 2013-2020 yıllarını kapsayarak 2020 yılında sona erecek olması sebebiyle, 2015 yılında Fransa'nın Paris kentinde gerçekleştirilen 21. Taraflar Konferansı'nda 2020'den sonra geçerli olacak Paris Anlaşması kabul edilmiştir. Anlaşma, 5 Ekim 2016 itibariyle, küresel sera gazı

Michael Finus, Kyoto Protokolü Uygulama Mekanizmaları: Kusurlu Mu Yoksa Umut Verici Kavramlar Mı? çev. Billur Engin, **Sosyal Bilimler Dergisi** 2010, S.2, s.31

²⁶⁸ Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, <https://iklim.csb.gov.tr/birlesmis-milletler-iklim-degisikligi-cerceve-sozlesmesi-i-4362>, (15.12.2020)

²⁶⁹ Serengil, s.62

²⁷⁰ Finus, s.31

²⁷¹ Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, (15.12.2020)

²⁷² Erdoğan, s.291

²⁷³ Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, (15.12.2020)

²⁷⁴ Serengil, s.77

²⁷⁵ Finus, s.31

emisyollarının %55'ini oluşturan en az 55 tarafın anlaşmayı onaylaması koşulunun karşılanması sonucunda, 4 Kasım 2016 itibariyle yürürlüğe girmiştir. Türkiye ise Paris Anlaşması'nı, 22 Nisan 2016 tarihinde imzalamış, henüz Taraf olmamıřtır²⁷⁶. Kyoto Protokolünün bahsedildiği üzere ABD tarafından imzalanmaması, Çin'in sera gazı azaltım yükümlülüğünün bulunmaması, Japonya, Kanada ve Rusya'nın ise ikinci taahhüt dönemine dahil olmaması sonucu Protokol toplam sera gazı salımının sadece %14'üne karşılık gelen ölkeler için sera gazı azaltım yükümlülüğü öngörür durumdaydı. Paris Anlaşması ise küresel sera gazı emisyonlarının %96'sından fazlasına neden olan ölkeleri kapsayan bir anlařmadır²⁷⁷. Gerek gelişmiş gerekse gelişmekte olan her taraf ölkeler azaltım katkısı adında bir hedef sunarak bu hedefi 5 yılda bir güncelleyecektir. Hedeflenen azaltım miktarı tutturulmak zorunlu olup hedefin tutturulmaması halinde yaptırım uygulanacaktır. Yasal bağlayıcılık olarak adlandırılan bu mekanizmada yaptırımın yani yasal bağlayıcılığın ne olduğu belli deęildir²⁷⁸.

4. Ozon Tabakasının Tahrip Olması

Dünyamızı saran atmosfer tabakası çeşitli katmanlardan meydana gelmektedir. Bunlar dünya yüzeyinden dışa doğru Troposfer, Stratosfer, Mezosfer, İyonosfer ve Magnetosfer (Eksosfer) olarak isimlendirilir. Stratosfer yaklaşık 50 km yükseklikteki ikinci tabaka olmakla birlikte ozon tabakası adı verilen yeryüzünü morötesi ışınlardan koruyan bir kalkan bu tabakada bulunmaktadır²⁷⁹.

Ozon tabakasını bozan en önemli neden kloroflorokarbon gazlarıdır. Zehirli, aşındırıcı ve yanıcı olmayan ancak oldukça kararlı, uzun ömürlü ve uçucu olan bu gazlar yoğunlukları düşük olduğu için havadan daha hafif halledirler ve atmosferin en üst katmanlarına kadar çıkabilirler. Bu gazlar yüksek enerjili güneş ışınları ile karşılaştıklarında ozon moleküllerini parçalamakta, parçalanan ozon atomları nedeniyle stratosfer tabakası içerisindeki ozonun yoğunluğu azalmakta ve güneş

²⁷⁶ Çevre ve şehircilik Bakanlığı, (15.12.2020)

²⁷⁷ Erdoğan, s.292

²⁷⁸ Serengil, s.82

²⁷⁹ Mehtap Çetin, Ozon Tabakası. Yıldız Teknik Üniversitesi Ofm Fizik Öğretmenliği Alan Eğitiminde Araştırma Projesi, <https://docplayer.biz.tr/2255371-T-c-yildiz-teknik-universitesi-ofm-fizik-ogretmenligi.html>. (15.12.2020), s.3

radasyonunun zararlı etkilerinin yeryüzüne kadar ulaşmasına sebep olmaktadır. İşte bu durum ozon tabakasının delinmesi olarak adlandırılır. Bir tane klor atomunun binlerce ozon molekülünü yok edecek kapasitesi bulunmaktadır²⁸⁰. Yapılan araştırmalar kloroflorokarbon gazlarının yanı sıra azotoksit, metan, karbonmonoksit ve karbondiyoksit gazlarının da benzer tahribata yol açtığını ortaya koymuş ve bu tahribat ilk kez 1986 yılında ozon tabakasının Antartika üzerindeki kısmında ortaya konulmuştur²⁸¹.

Ozon tabakasının incelmesi konusu ilk kez 1976 yılında Birleşmiş Milletler Çevre Programı'nın Yönetim Konseyi'nde tartışılmıştır. Ozon tabakasını incelten maddelerin azaltılmasına ilişkin olarak ilk hükümetler arası temalar ise 1981 yılında başlamış ve bu girişim Mart 1985'de Ozon Tabakasının Korunması için Viyana Sözleşmesi'nin kabulü ile neticelenmiştir. Peşi sıra Eylül 1987'de Ozon Tabakasını İncelten Maddelere İlişkin Montreal Protokolü kabul edilmiştir. Türkiye; Protokole 19 Aralık 1991 tarihinde taraf olmuştur²⁸².

Protokolün uygulanması sonucunda Antartika üzerindeki ozon deliğinin büyümesinin durduğu ifade edilmiştir. Ozon deliği ile ilgili elde edilen bu başarıdan sonra elde edilen tecrübenin sera gazı salınımı ve iklim değişikliği alanında da uygulanması yönünde fikirler ileri sürülmüştür. Ancak bu fikirler, sera gazı salınımı sorununun daha komplike olduğu gerçeğini göz ardı etmektedir. Zira her şeyden önce ozon deliğine yol açan kloroflorokarbon gazı belli sayıda işletme tarafından üretilirken, sera gazı salınımı pek çok enerji aktöründen kaynaklanmaktadır. Ayrıca sera gazı sorunu, ozon deliğinin yaşandığı 1970 ve 1980'lerden farklı olarak daha partizan, fazlaca politik ve medyatik bir dünyada yaşanmaktadır. Sorunun bu karmaşıklığına rağmen sera gazı salınımını düşürmenin, enerji pazarında pay alma ve kar elde etme ile sera gazı salınımının sebep olacağı sorumluluktan kurtulmanın bir yolu olduğu yüksek sesle dile getirilmektedir²⁸³.

²⁸⁰ Çetin, s.6-7

²⁸¹ Turgut, Hukuk, s.5

²⁸² Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, (15.12.2020)

²⁸³ William H. Brune, The Ozone Story: A Model For Addressing Climate Change? **Bulletin of the Atomic Scientists**, C.71, S.1, 2015, s.82

IV. ÇEVRE VE EKONOMİ İLİŞKİSİ

Günümüz ekonomisinde piyasalar tükettiğimiz pekçok mal ve hizmete ulaşmamıza aracılık etse de yaşam kalitemiz açısından hayati önem taşıyan pek çok şey piyasa faaliyetlerinin dışında kalmaktadır. Süpermarketler soluduğumuz havayı hiçbir zaman; içtiğimiz suyu ise çoğu zaman satmamaktadır. Keza günlük hayatın görüntü, koku ve selerinin de pek çoğu alınıp satılamamaktadır. Günün sonunda ise insanların sevinç ve üzüntüleri çoğunlukla alışveriş sepetinde ne olduğu ya da olmadığı ile ilgilidir. Ekonomi ise piyasadaki mal ve hizmet değişiminden daha fazlasını ifade etmektedir. Geniş bir bakış açısı ile ekonomi geçim kaynaklarımızın oluşumunu sağlayan bütün araçları hesaba katarken esenliğimizin farklı boyutlarını da kapsamına alır²⁸⁴.

Çevre ve ekonomi arasında iki yönlü bir ilişkinin varlığından söz edilebilir. Bir yönü ile ekonominin çevre üzerindeki etkileri karşımıza çıkarken diğer yönü ile çevrenin ekonomik faaliyetlere yönelik etkisi söz konusu olmaktadır. Özünde ilişkinin her iki yönünü de içeren sürdürülebilir kalkınma²⁸⁵ kavramı, sürdürülebilirlik yönü ile ekonominin çevre üzerindeki etkisine, kalkınma yönü ile de çevrenin ekonomi üzerindeki etkisine vurgu yaparak bu iki yönün uyumunu sağlamanın önemini ortaya koymaktadır. Ancak sürdürülebilir kalkınmanın özünde kalkınma üzerine kurulu bir ilke olduğu ve asıl olanın kalkınma, sürdürülebilirliğin ise koşul niteliği taşıdığı bu sebeple sürdürülebilir kalkınmanın benimsendiği bir çevre hukuku düzeninde çevresel bir kamu yararı ile kalkınmaya ilişkin bir kamu yararı karşı karşıya geldiğinde çevresel kamu yararının ön plana çıkmasının zor bir ihtimal olduğu bunun tipik örneklerine yargı kararları ile rastlandığı ifade edilmiştir²⁸⁶. Ekonomik yaşamın da bir çevre içerisinde gerçekleşmesi, ekonomi ve çevre arasında kaçınılmaz bir etkileşime yol açarken bu etkileşim az önce bahsedilen iki yönlülüğün etkileyen-etkilenen ekseninde ele alınmak durumundadır. Çevre ve ekonomi ilişkisinde deyim yerindeyse fitili ilk

²⁸⁴ James K. Boyce, **The Political Economy of the Environment**, Edward Elgar Publishing, USA, 2002, s.1-2

²⁸⁵ Kavramın ilk kez kullanımının Uluslararası Doğa ve Doğal Kaynakları Koruma Birliği tarafından hazırlanan “Dünya Koruma Stratejisi” isimli belgede olduğu ifade edilmiştir. Keleş, Hamamcı ve Çoban, s.244

²⁸⁶ Özge Aksoylu, Çevrenin Korunması ve Kamu Yararları Çatışması-Danıştay ve Conseil d’Etat İçtihatlarına Karşılaştırmalı Bir Bakış, **Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, S.2, 2001, s.151-152. Çalışmada belirtilen bu yöndeki en önemli karar Danıştayın Gökova kararıdır.

ateşleyen ekonomi olmuştur. Ancak bu fitili ateşlemeyi bir zarar verme kastı olarak ele almak doğru bir bakış açısı olmayacaktır. Ekonomi, insan yaşamının gerektirdiği mal ve hizmetleri üretmek için giriştiği zorunlu faaliyetler sonucu bu fitili ateşlemiştir. Yukarıda bahsedilen etkileyen-etkilenen eksenini sebebi ile çevre ve ekonomi ilişkisinde çevresel sorunları ekonomik kaynaklı olma, ekonomik sorunları ise çevresel kaynaklı olma²⁸⁷ yönünden ele almanın doğru olmadığını düşünmekteyiz. Zira çevre ekonomi açısından bir sorun kaynağı değildir. Çevre ekonominin zorunlu ve kabul edilmiş bir mağdurdur. Bu zorunlu ve kabul edilmiş mağduriyet, ekonominin karar alırken ve uygularken çevreyi dikkate almasının zorunlu kılınması çabaları ile bir nebze yumuşatılabilecektir. Bu konu ile ilgili olarak çevre sorunlarının ekonomi üzerinde olumsuz etkilerinin bulunduğu şeklindeki itirazlar ise çevre sorunlarının müsebbibinin insan olması karşısında haklılık payına kavuşamazlar. Çevre sorunu kavramı, tıpkı ekolojik zarar ile ilgili olarak çevreyi bir zarar kaynağı olarak gören görüşün yanlışlığında karşımıza çıktığı gibi belki de yanlış bir tanımlamadır zira çevre kendisi başlıbaşına bir sorun kaynağı da olamaz. Zira çevreyi olumsuz sonuçlar yaratacak şekilde kullanan insandan başkası değildir²⁸⁸. O halde çevrenin ekonomi üzerinde ancak insanın çevreyi kullanma şeklinden kaynaklanan etkileri olabilir ki bunun sorumlusu çevredir denilemez²⁸⁹.

Çevrenin belkide ekonomiye etkisi olarak kabul edilebilecek önemli bir husus, çevresel faktörlerin dikkate alınmasının maliyet düşürücü bir unsur olmasında karşımıza çıkmaktadır. Yapıların inşasında ve konumlandırılmasında çevresel unsurların dikkate alınması bu noktada akla gelen ilk örnektir. Aslında bu nokta karşımıza bir başka kavram olan enerji verimliliğini çıkarmaktadır. Enerji verimliliği 5627 sayılı Enerji Verimliliği Kanununda binalarda yaşam standardı ve hizmet kalitesinin, endüstriyel işletmelerde ise üretim kalitesi ve miktarının düşüşüne yol açmadan enerji tüketiminin azaltılması olarak tanımlanmıştır. Kanunun amaçları arasında çevrenin korunması da sayıldığı dikkate alındığında Kanunun çevre ve ekonomi ikilisi üzerine kurgusu açıkça görülecektir. Kanaatimizce enerji verimliliğinin sadece binalar ve endüstriyel işletmelerle sınırlı tutulması bir eksikliktir.

²⁸⁷ Selim İnancı, **Ulusal ve Uluslararası Boyutta Çevre Ekonomisi, Kavram-Politika-Uygulama**, İkinci Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2020, s.50

²⁸⁸ Turgut, Hukuk, s.503

²⁸⁹ Çevre sorununun (!) çevre üzerindeki etkisine bir örnek olarak ABD’de 2005 yılında yaşanan Katrina Kasırgasının 100 milyar \$ zarara sebep olduğu ifade edilmiştir. Keleş, Hamamcı ve Çoban, s.224

Ekonomi açısından boyutu dikkate alındığında taşıtların da bu kapsamda ele alınarak enerji verimliliği açısından ele alınması ve hizmet kalitesi düşüşü yaşanmadan daha az enerji tüketimini gerçekleştiren taşıtların kullanımının öneminin ortaya konulması gerekmektedir.

Öte yandan insan doğanın dışında değildir bilakis onun bir parçasıdır. İnsan faaliyetlerinin çevre üzerindeki etkileri genellikle olumsuzdur ancak olumlu da olması mümkündür. Bunun yolu ise doğaya yatırım yapmaktan geçer²⁹⁰. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde çevresel kaygıların yol açacağı ek harcamaların yatırımları olumsuz etkileyeceği ve ekonomik büyümeyi yavaşlatacağı iddia edilse de aksi yönde çevrenin karlı bir yatırım alanı olduğu da iddia edilmiştir²⁹¹.

Ekonominin uzun bir süre sadece üretim ve tüketime odaklanması, üretim ve tüketim faaliyetlerinin çevresel etkilerinin göz ardı edilmesi, çevre unsurlarının serbest mal olarak görülmesi çevre ile ilgili olumsuz etkilerin görülmesinin temelinde yatan etmenler arasındadır²⁹². Hava, su, güneş, toprak gibi çevre unsurlarının sınırsız kabul edilerek serbest mal sayılmaları ve sadece toprağın kıt bir unsur kabul edilmesi, üretilen mal ya da hizmetin fiyatlandırılmasında serbest mal olarak görülen bu unsurların dikkate alınmamasına yol açmıştır²⁹³. Doğanın kendi kendini yenileme kapasitesinin sınırı olduğu anlaşıldığından beri²⁹⁴ çevrenin bir serbest mal olduğu yönündeki anlayış ortadan kalkarak çevrenin küresel bir kamusal mal olduğunun kabul edildiği ifade edilmiştir. Nihayetinde küresel nitelikte sonuçlar yaratan çevresel olaylar, 3E (Energy, Economy, Environment) olarak adlandırılan alanın daha çok önem kazanmasını ve enerji, ekonomi ve çevre konularının birlikte ele alınmasını sonuçlamıştır²⁹⁵. Burada çevrenin küresel ve kamusal bir mal olduğu ile ilgili kamu mallarının Devletin mülkiyetinde olmadığına ileri sürüldüğünü belirtmek

²⁹⁰ Boyce, s.3

²⁹¹ Keleş, Hamamcı ve Çoban, s.239-240

²⁹² Veli Kargı ve Cihan Yüksel, Çevresel Dışsallıklarda Kamu Ekonomisi Çözümleri, **Maliye Dergisi**, S. 159, 2010, s. 190

²⁹³ İnançlı, s.26; Ekonomi ile yakın ilgisi olan fiziksel çevre için sürekli, yenilenebilir ve yenilenemez kaynaklar sürekli olarak sürekli kaynakların asla sona erdirilemeyen kaynakları ifade ettiği, yenilenebilir kaynakların yenilenme kapasitelerine doğal afetler ya da insanlarca tamiri mümkün olmayan surette zarar verilmeyen doğal olarak kendisini yenileyebilen kaynaklar olduğu, yenilenemez kaynakların ise aslında yenilenebilir olmakla birlikte ekonominin üretim hızına kendini yenileme hızı yetişemediği için yenilenme hızının aşırı yavaşlığı sebebi ile yenilenemez olarak adlandırılan kaynaklar olduğu ifade edilmiştir. Sürekli kaynaklara güneş, yenilenebilir kaynaklara, temiz su yenilenebilir kaynaklara, fosil yakıtlar ise yenilenemez kaynaklara örnek olarak verilmiştir. Turgut, Hukuk, s.67

²⁹⁴ Keleş, Hamamcı ve Çoban, s.228

²⁹⁵ Kargı ve Yüksel, s. 190

gerekmektedir. Anılan görüşe göre kamu malları ne özel mülkiyete ne de Devletin mülkiyetine konu olabilir. Mülkiyet hakkı hakka konu olan malı kullanma, yararlanma ve hukuki tasarrufta bulunma yetkileri verirken kamu mallarının devir yasağı bulunmaktadır. İdarenin bu mallar üzerindeki denetim ve gözetim, Türk hukukundaki karşılığı ile “Devletin hüküm ve tasarruf” yetkisi bulunmaktadır. Keza tabii bir servet niteliğini haiz olan kamusal sular için bu suların Anayasanın 168. maddesi gereği Devletin hüküm ve tasarrufu altında olduğu ve bunların aranması ve işletilmesi hakkının Devlete ait olduğunun düzenlendiği, Devletin hüküm ve tasarrufu altında olan yerler üzerinde kamusal mülkiyetin kurulamayacağı zira bu ihtimalin bu tür yerlerin gerek 168. maddede düzenlenen anayasal korumadan çıkmasına yol açacağı gerekse Anayasanın 35. maddesindeki özel mülkiyete ilişkin anayasal korumaya nazaran daha korumasız bir duruma sebep olacağı ifade edilmiştir²⁹⁶.

Üretim ve tüketim faaliyetleri çevre unsurlarının kullanılmasını zorunlu kılsa da kullanma hakkı yok etme yetkisini tanımamaktadır. Bu kapsamda ekonomi, zorunlu kullanma gerçeği karşısında üretimin bir kısmının oluşan yıpranmanın giderilmesi yani amortismanı için ayrılması gerektiği, bu durumun kuşaklar arası dayanışmanın da bir gereği olduğu ifade edilmiştir²⁹⁷. Çevresel unsurları kullanma olgusu karşımıza dışsallık kavramını çıkarmaktadır. Ekonomik faaliyetin, faaliyetin dışında kalan birimleri olumlu ya da olumsuz olarak etkilemesine dışsallık denilmekte ve oluşan etki olumlu ise pozitif dışsallıktan olumsuz ise negatif dışsallıktan bahsedilmektedir²⁹⁸. Negatif dışsallık, üretici ya da tüketicinin üretim ya da tüketimleri sonucu çevreyi kirletmeleri olarak da tanımlanmıştır²⁹⁹. Ekonomik faaliyetlerin çevre üzerindeki etkilerinin çoğunlukla olumsuz yönde olması karşısında bu negatif dışsallık gerçeği ile ne şekilde mücadele edileceği de önemli bir soru olarak ortaya çıkmaktadır. Bunun yollarından birisi negatif dışsallığı fiyatlandırarak ekonomik birimi bu dışsallıktan kaçınma ya da azaltmaya yöneltmektir. Bir diğer yol ise negatif dışsallıktan kaçınmaya yönelik teşvik mekanizmaları oluşturmaktır. Birinci yolun sakıncası negatif dışsallığa yol açan ekonomik birimlerin bu maliyeti nihai tüketiciye yansıtma ve sonuçta

²⁹⁶ Sancakdar, Su, s.103-111

²⁹⁷ Keleş, Hamamcı ve Çoban, s.229

²⁹⁸ Mehmet Gökhan Özdemir, Dışsallıklar Ve Emisyon Vergileri: Norveç ve Türkiye Uygulamaları, **Leges Sosyal Bilimler Dergisi**, Eylül-Ocak 2015, s. 110;

²⁹⁹ İnançlı, s.71; Bu noktada çevrenin bozulmasında üreticilerin paylarının tüketicilerden daha fazla olduğu ifade edilmiştir. Turgut, Hukuk, s.35

dışsallığın maliyetinin, dışsallığa sebep olmayan tüketiciye yansıtılmasıdır. Dışsallık noktasında gerek üreticinin gerekse tüketicinin akılcı hareket edeceği varsayımı ile zorlayıcı yöntemlerin değil, teşviğe dayalı yöntemlerin yeğlenmesinin gerektiği ifade edilmiştir³⁰⁰.

Çevrenin ekonomi açısından bir maliyet unsuru olarak görülmesi, çevre ile ekonomi arasındaki ilişkinin bir diğer boyutudur. Aslında çevrenin kendisi ekonomi açısından bir maliyet unsuru haline getirilmiştir. Ekonomi kendi varlığını sürdürebilmek adına çevreye muhtaçtır. Bu zaruret, ekonomik birimleri kendi varlıklarını sürdürebilmek için çevrenin devamlılığını sağlamayı düşünmeye sevk etmiştir. Bilim adamları özellikle uluslararası alanda çevre ile ilgili oluşturulan çerçeve gereği ülkelerin karşı karşıya kaldıkları yükümlülüklerin büyüme üzerindeki etkisini de araştırmışlardır. Buna göre Kyoto Protokolü hedefleri doğrultusunda ABD'nin sera gazı emisyonlarını 2008-2012 yılları arasında 1990 yılı emisyon düzeylerinin %7' si oranında altına çekerek azaltması durumunda, bunun ekonomik maliyetinin ne olacağının tahminine yönelik yapına bir araştırma ABD ekonomisinin belirtilen dönem boyunca önemli oranda reel Gayri Safi Yurtiçi Hasıla kaybına uğrayacağını, istihdamı ve tüketiminin de olumsuz yönde etkileneceğini ortaya koymuştur³⁰¹. Dolayısıyla burada çevrenin yarattığı maliyet unsurunun ekonomik faaliyetin devamına olan etkisi önemi haizdir. Bu noktada çevre ile ilgili yatırımların ulusal gelir, büyüme ve istihdam üzerindeki etkisinin dikkate alınması söz konusudur. Kaynakların çevresel yatırımlara yönltilmesi, büyüme ve ulusal gelir üzerinde olumsuz bir etki yaratabileceği gibi harcamanın büyüklüğü ekonomik birimin daha az kapasite ile çalışması ya da çalışmaya son vermesi şeklinde istihdam üzerinde olumsuz etkiye de yol açabilecektir³⁰². Çevrenin maliyet unsuru olarak görülmesi noktasındaki isteksizliğin farkına varılması sonucu bu durumun özellikle rekabet alanında eşitsizliklere yol açmaması adına Stockholm Bildirgesinde, ülkelerin çevre açısından harcayacakları çabaların farklı ticaret politikası uygulanması sonucu yaratmaması gerektiği ifade edilmiştir³⁰³.

³⁰⁰ Keleş, Hamamcı ve Çoban, s.232

³⁰¹ Dağdemir, s.55; ABD'de yapılan bir araştırma ise arıtım ile ilgili ölçütlerin uygulanması halinde demir-çelik fiyatlarının %25 oranında artacağını ortaya koymuştur. Keleş, Hamamcı ve Çoban, s.235.

³⁰² Ancak çevresel yatırımların yeni iş olanakları yaratarak istihdama olumlu etkide de bulunabileceği ifade edilmiştir. Keleş, Hamamcı ve Çoban, s.235-236

³⁰³ Keleş, Hamamcı ve Çoban, s.235

Çevre ve ekonomi ilişkisinde günümüzün önem taşıyan bir ilkesi “Kirleten Öder” ilkesidir. İlke ilk defa OECD tarafından önerilmiş ve en basit hali ile kirlenenin kirliliğin maliyetine katlanması olarak tanımlanmış ise de ilkenin özü itibarı ile bu kadar basite indirgenemeyeceği, hangi kirliliğin hangi sonuçlarının ne şekilde ödettirileceği ve ödemenin ne anlama geldiği gibi soruları içerdiği ifade edilmiştir³⁰⁴. Özellikle ekolojik zararların uzun dönemde ortaya çıkma olasılıkları ve parasal açıdan ölçülmelerindeki zorluklar bu ilkenin gereği gibi uygulanmasında karşılaşılan sıkıntılardır³⁰⁵. Bu noktada özellikle kirleten ve bu kirletmeden etkileneni ayırt etmede yaşanan zorlukların yanı sıra telafisi imkânsız kirlitmelerde ödemenin faydasızlığı öne çıkmakta ve çevre için önlemenin her zaman tedavi etmekten daha ucuz olduğu gerçeği kendisini göstermektedir³⁰⁶.

Ülkemiz açısından elektrik piyasası aktörlerinin özellikle rekabet açısından serbest tüketicilerin tedarikçi seçme özgürlüğüne sahip oldukları dikkate alındığında bu tüketicileri başka tedarikçilere kaptırmamak adına maliyeti azaltma düşüncesi ile çevreyi ikinci plana atabilecekleri düşünülmektedir. Öte yandan rekabet ortamının sağlıklı bir şekilde oluşması serbest olan ve olmayan tüketicinin ayrımının doğru bir şekilde ortaya konulmasını gerektirmektedir. Bu durumda ise görevli tedarik şirketlerinin, tüketicinin tüketim miktarı ile ilgili yanlış ya da gerçeğe aykırı beyanda bulunarak onun kategorisi ile ilgili yanıltmak ya da serbest tüketici olsa bile tedarikçisini seçme hakkı ile ilgili hukuka aykırı uygulamalarda bulunarak, oluşması istenen rekabetçi ortamı engellemesinin mümkün olup olmadığı sorusu akla gelmektedir. Bu olasılık özellikle dağıtım ve tedarik şirketlerinin aynı ekonomik bütünlük içerisinde bulunduğu hallerde daha belirgin olarak ortaya çıkmakta ve konu Rekabet Kurumu önüne bir uyumsuzluk olarak götürülmektedir³⁰⁷.

³⁰⁴ Turgut, Hukuk, s.202

³⁰⁵ İnançlı, s.105

³⁰⁶ Keleş, Hamamcı ve Çoban, s.239-241

³⁰⁷ Güven Süslü, Elektrik Piyasasında Tedarik Faaliyetleri, Bu Faaliyetlerin Rekabet Hukuku Açısından; Bu Faaliyetlerden Kaynaklanan Sorumluluğun İdare Hukuku Açısından İrdelenmesi, Legal Hukuk Dergisi, C.17, S. 297, 2019, (Tedarik), s.2124-2130

İKİNCİ BÖLÜM

BEYAZ ENERJİ

I. ENERJİ KAVRAMI VE ENERJİ TÜRLERİ

A. Genel Olarak

Enerji, Yunanca dilinden türevlenmiştir. Kelime anlamı olarak madde veya maddeler sisteminin iş yapabilme kapasitesini ifade etmektedir. Bilimsel açıdan ise, “bir etki meydana getirebilme kapasitesi, kabiliyeti” enerjiyi nitелеmektedir³⁰⁸. Enerji genel olarak toplumların refah, gelişmişlik düzeyi ve yaşam kalitelerini etkilemektedir.

Enerji kaynakları üç farklı şekilde sınıflandırılmaktadır. Bir enerji kaynağından doğadaki haliyle yararlanıyorsa yani herhangi bir işlem yapılmaksızın doğal haliyle enerji kaynağı olabiliyorsa bu maddeler birincil enerji kaynağı olarak adlandırılmaktadır. Birincil enerji kaynaklarının çeşitli işlemlerle dönüştürülerek enerji kaynağı haline getirilmesiyle ikincil enerji kaynakları oluşturulur. İkincil enerji ise; birincil kaynakların fiziksel değişimi ile ortaya çıkan enerjiyi ifade etmektedir.

Farklı bir sınıflandırmada enerji kaynakları; kullanımı ekonomik olan (ticari enerji kaynakları) ve kullanımı ekonomik olmayan (ticari olmayan enerji kaynakları) olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

En son sınıflandırma şeklinde ise enerji kaynakları; yenilenemeyen enerji kaynakları, (fosil yakıtları, kömür, doğalgaz ve petrol gibi) yenilenebilir enerji kaynakları (güneş, hidrolik enerji, nükleer enerji, dalga enerjisi gibi) ve yeni enerji kaynakları (biyoyakıt enerjisi ve rüzgâr enerjisi gibi) olmak üzere üçe ayrılmaktadır³⁰⁹.

Bizim yapacağımız son ayırmada ise enerji kaynakları, çevreye etkileri çerçevesinde Beyaz enerji ve Beyaz Olmayan enerji olarak irdelenecektir. İlk iki sınıflandırma ölçütü, enerjinin çevresel etkileri açısından bir farklılık yaratmadığı için çalışmamızla ilgisi bulunmamaktadır. Bir başka deyişle enerjinin doğadaki hali ile

³⁰⁸ Richard Spurgeon ve Mike Flood, **Enerji ve Güç**, çev. Zehra Sönmezler, TÜBİTAK Yayınları, Ankara, 2002, s.8-9

³⁰⁹ Ali M. Bilginoğlu, **Türkiye'nin Enerji Sorunları ve Çözüm Arayışları**, “<http://docplayer.biz.tr/2698123-Turkiye-nin-enerji-sorunlari-ve-cozum-arayislariprof-dr-m-ali-bilginoglu-eru-i-i-b-f.html>”, (12.12.2020), s.3

kullanımı ya da doğadaki halinin dönüştürülerek kullanımının çevresel açıdan bir değeri olmadığı gibi enerjinin ticari olup olmaması da çevresel etkiler açısından önem taşımamaktadır. Bu sebeple çalışmamızla ilgisi olmayan ilk iki sınıflandırma çalışma dışı bırakılacaktır.

B. Enerjinin Sınıflandırılması

1. Yenilenebilirlik Açısından

Yenilenebilirlik kavramının Türk Dil Kurumu sözlüğünde “yenilenme ihtimali veya imkânı olan” şeklinde tanımlanmıştır. Yenilenme kelimesi ise “Yenilenmek durumu” olarak, yenilenmek ise “bir şeyin yerine yenisi konulmak” biçiminde ifade edilmiştir³¹⁰. Kurumun sözlüğünde hatta yenilenebilir enerji de tanım altı alınmış ve “güneş, rüzgâr vb. kaynaklardan elde edilen enerji” olarak belirtilmiştir. Ancak bu tanım yenilenebilirliğe vurgu yapmadığından ve onu açıklamayıp örnekleme üzerinden açıklama yolunu seçtiğinden çok verimli bir tanım değildir.

Yenilenebilirlik kavramının bu sözlüksel anlamı ortaya konulunca, enerjinin yenilenebilirliği ile kastedilenin ise yerine yenisinin konulmasının olduğu anlaşılmaktadır. Yenilenebilir enerji kavramı enerji temininde çok eski bir geçmişe sahip olmasa da günümüzün popüler kavramlarından birisidir. Bu popülerlik ülkemiz açısından kavramın mevzuata girmesini sonuçlamıştır. Gerçekten 5346 sayılı Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Elektrik Enerjisi Üretimi Amaçlı Kullanımına İlişkin Kanun’un³¹¹ 3. maddesinde yenilenebilir enerji kaynaklarının tanımına yer verilmiş ve hidrolik, rüzgâr, güneş, jeotermal, biyokütle, biyokütleden elde edilen gaz (çöp gazı dâhil), dalga, akıntı enerjisi ve gel-git gibi fosil olmayan enerji kaynakları olarak tanımlanmıştır. Görüleceği üzere tanım fosil olmayan enerji kaynaklarından hareket etmekte olup, fosil enerji-ya da fosil yakıt- milyonlarca yıl yerin derinliklerinde kaya ve toprak altında kalmış, ısı ve basınç altında fosilleşmiş bitki ve hayvanlardan oluşan enerji kaynaklarını ifade etmekte ve fosil yakıtlar belirli

³¹⁰ Türk Dil Kurumu, <https://sozluk.gov.tr/>, (15.12.2020)

³¹¹ 18.05.2005 tarih ve 25819 sayılı R.G.

bölgelerde ve sınırlı sayıda bir miktara (rezerve) sahip olmaktadırlar³¹². O halde yenilenebilir enerji, temiz olmaktan ziyade sona ermeme, bitmeme ölçütünü esas almıştır³¹³. Ancak 5346 sayılı kanunun 1. maddesi, kanunun amaçları arasında çevrenin korunmasını da saymış olup, yenilenebilir enerjinin hiç değilse amaçları arasında çevrenin korunmasının da bulunduğu söylenmelidir.

a. Yenilenemeyen Enerji Kaynakları

Geleneksel enerji kaynakları da diyebileceğimiz yenilenemeyen enerji kaynakları, doğal bir çevrim sürecinde aynen kalabilen, kullanılmasına rağmen azalmayan, tükenmeyen enerji kaynaklarına yenilenebilir enerji kaynakları; bir kez kullanıldığında kendini yenileyemeyen enerji kaynakları ise yenilenemez enerji kaynakları olarak adlandırılmaktadır. Yenilenemeyen enerji kaynakları kendi arasında fosil kaynaklı ve çekirdek kaynaklı olmak üzere ikiye ayrılmakta; kömür, petrol ve doğal gaz fosil kaynaklı yenilenemeyen enerji kaynağı olarak kabul edilirken uranyum ve toryum ise çekirdek kaynaklı yenilenemeyen enerji kaynağı grubunda yer almaktadır³¹⁴. Bu son grupta yer alanlar, ürettikleri enerjinin adı ile yani nükleer enerji adı ile anılmaktadır. Dolayısıyla yenilenemeyen enerji kaynaklarını, kömür, petrol, doğal gaz ve nükleer enerji olarak dört başlık altında incelemek mümkündür.

(1) Kömür

Çoğunlukla karbon, hidrojen ve oksijenle az miktarda da kükürt ve nitrojen içeren bir maden ve kayaç türü olan en çok bilinen fosil kökenli enerji kaynaklarından birisi olan kömürün ilk maddesi bitkidir ve yaklaşık 400 milyon ile 15 milyon arasında değişen bir kömürleşme süreci sonunda bugünkü özelliğini kazanmaktadır³¹⁵. Farklı

³¹² Fosil Yakıtlar Nelerdir? <https://www.enerjiportali.com/fosil-yakitlar-nelerdir/>, (07.10.2020), Fosil yakıt kullanımının etkileri için ayrıca bkz. Orhan Çoban ve Nazan Şahbaz Kılınç, Enerji Kullanımının Çevresel Etkilerinin İncelenmesi, **Marmara Coğrafya Dergisi**, S. 33, 2016, s.589-606

³¹³ Yenilenebilir enerji üretirken de çevreye zarar verilmemesi gerektiği, yenilenebilirlik ise çevre dostu olmanın farklı anlamlara geldiği yolundaki düşünce için bkz. Çakmak, s.137-138

³¹⁴ Erdem Koç ve Kadir Kaya, Enerji Kaynakları-Yenilenebilir Enerji Durumu, **Mühendis ve Makine Dergisi**, C.56, S.668, 2015, s.37

³¹⁵ Ahmet Özsoy, “Geleneksel Enerji Kaynakları”, **Çevre ve Enerji**, Ed. Aysel Aydın Kocaeren, Nobel Yayıncılık, 2016, s.166-167

kalite kategorilerine ayrılan kömürün geçmişi eskilere daynamaktadır ve ilk kez IX. yüzyılda İngiltere’de konutların ısıtılması için kullanıldığı sanılmaktadır³¹⁶.

Farklı türleri olan kömürde yapılan çalışmalar antrasit kömürünün %95 karbon içeriği ile çok değerli ve sert bir tür olduğunu göstermektedir. Antrasit kömürü yandığında diğer türlere göre çok daha fazla kalori ortaya çıkmaktadır³¹⁷. En az kalori veren kömür türü olarak ise linyit karşımıza çıkmaktadır³¹⁸.

Dünya enerji üretiminde kömürün payı 2018 yılı için petrolden sonra ikinci sıradadır³¹⁹. Dolayısıyla dünyada kömür enerji üretiminde önemli bir konuma sahiptir. Türkiye’de ise 2019 yılında birincil kaynak bazında brüt elektrik üretiminde kömür ilk sırada yer almaktadır³²⁰.

(2) Petrol

Temel olarak hidrojen ve karbondan oluşan ve içerisinde az miktarda nitrojen, oksijen ve kükürt bulunduran çok karmaşık bir bileşim olarak tanımlanan³²¹ petrol 2017’de dünya birincil enerji tüketiminde %34,21 ile³²² ilk sırada yer almıştır.

Petrolün meydana gelişi milyonlarca yıl öncesine dayanmaktadır. Deniz bölgesinde canlı kalıntılarının üzerinde zamanla yığılan tabakaların oluşturduğu havasız ortamlarda bulunan ısı, basınç ve bakterilerin çürütmesi sonucunda enerji kaynağı oluşmuştur³²³. Petrol doğada katı ya da sıvı halde bulunabilmekte; rafine edilmemiş sıvı petrole ham petrol, gaz halinde olana doğal gaz denilmekte, yarı katı

³¹⁶ Özge Torunoğlu Gedik, **Türkiye’de Yenilenebilir Enerji Kaynakları Ve Çevresel Etkileri**, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2015, s.16

³¹⁷ Elif Kuzoluk, **Farklı Miktar Ve Özellikteki Kömür Yığınlarının Kendiliğinden Yanma Davranışları, Önlenmesi Ve Önceden Tespit Edilmesine Bir Örnek; Çayırhan Kömür Stokları**, Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2014, s.3-12.

³¹⁸ Özsoy, s.170

³¹⁹ International Energy Agency, Data and Statistics, <https://www.iea.org/data-and-statistics/?country=WORLD&fuel=CO2%20emissions&indicator=CO2BySource>, (20.12.2020)

³²⁰ Türkiye Sınai Kalkınma Bankası, **Enerji Görünümü** 2020, <https://www.tskb.com.tr/i/assets/document/pdf/enerji-sektor-gorunumu-2020.pdf>, (21.12.2020), s.29

³²¹ Gedik, s.18

³²² Serkan Kaya, Gökhan Aydın ve İzzet Karakurt, **Fosil Enerji Kaynaklarının Çevresel Etkileri, Türkiye 26. Uluslararası Madencilik Kongresi ve Sergisi Bildiriler Kitabı**, IMCET 2019/ Antalya/ Turkey/ April 16-19, 2019, s.1523

³²³ Bircan Doğan, **Enerji Tüketimi-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği (1980-2008)**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2010, s.5.

ya da katı halde bulunan ve ağır hidrokarbon ve katrandan oluşan petrole ise asfalt, zift ya da katran gibi isimler verilmektedir³²⁴.

Dünyada ispatlanmış petrol rezervlerinin yaklaşık % 65,8'i Orta Doğu Bölgesi'nde bulunmakta olup bölge ülkelerine bakılacak Suudi Arabistan, petrol rezervlerinin % 25,9'una, bölge rezervlerinin ise % 39'una, İran ise % 14'lük bir paya sahiptir³²⁵.

(3) Doğalgaz

Renksiz, kokusuz, nemsiz ve havadan hafif bir fosil yakıt türü olan doğal gaz hidrojenle doymuş karbon molekülü ve bunun katlarından oluşmaktadır³²⁶. Ülkemiz 2019 birincil kaynak bazında brüt elektrik üretiminde üçüncü sırada yer alan³²⁷ doğalgaza ilk kez İran'da rastlanmış, doğalgazın kullanımı ise ilk defa MÖ. 900'lü yıllarda Çin'de gerçekleşmiştir. Avrupa'da kullanımı 17. yüzyıldan itibaren başlayan doğalgazın teknolojik anlamda gelişimi de yine Avrupa'da gerçekleşmiştir. Modern anlamda doğalgaz üretimi 18. yüzyıl başlarında ABD'de Erie Gölü civarındaki sahalarda gerçekleştirilirken, endüstriyel uygulaması 1840'lı yıllarda Batı Virginia'daki tuz yataklarında ve enerji üretim sektöründe kullanımı ise yine ilk kez Amerika'da olmuştur³²⁸.

Doğalgaz yeraltında petrolle birlikte ya da yalnız bulunabilmektedir. Doğalgazın yanması, karbondiyoksit, su buharı ve azotoksit açığa çıkmasına yol açar³²⁹.

³²⁴ Özsoy, s.185.

³²⁵ Mustafa Yaşar Demircioğlu, **Petrol Ürünleri Piyasasında Devlet Kontrolü ve İdari Müdahaleler**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2012, s.7

³²⁶ Murat Çetin ve Oğuz Kürşat Demirci, Erzincan'da Doğal Gaz Kullanımının Hava Kalitesine Etkisi, **Erzincan Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi**, 2016, 9(1), s.12

³²⁷Türkiye Sınai Kalkınma Bankası, **Enerji Görünümü** 2020, <https://www.tskb.com.tr/i/assets/document/pdf/enerji-sektor-gorunumu-2020.pdf>, (21.12.2020), s.29

³²⁸ Çetin ve Demirci, s.12

³²⁹ Özsoy, s.206

(4) Nükleer Enerji

Nükleer enerji, yüksek sıcaklıkla birlikte yüksek enerji düzeyi yaratan ve atom çekirdeklerinin çarpışması sonucu füzyon (birleşme) ve fisyon (parçalanma) tepkimeleri ile elde edilen enerji olarak tanımlanmaktadır³³⁰. Bir diğer anlatımla nükleer enerji, atomik parçaların çeşitli reaksiyonlarla birleşmesi veya parçalanması yoluyla elde edilen bir enerji türü olup nükleer reaktörler aracılığı ile nükleer enerji elektrik enerjisine dönüştürülür³³¹. Nükleer enerjinin bugünün bilinen kaynakları uranyum, toryum, tilyum, plütonyum, lityum ve hidrojen olarak sıralanabilir³³².

Nükleer enerjinin esasını oluşturan atom kelimesi Yunanca, tam zıddı yönde “parçalanamaz” anlamına gelmekte idi. Eski Yunan’da atomun parçalanamazlığı düşüncesi hakimken, bu düşüncenin aksini günümüzden 1200 yıl önce ilk kez ifade ederek atomun parçalanabileceğini ve büyük bir yıkıma yol açacak enerji açığa çıkarabileceğini ifade eden büyük Türk-İslam alimi Cabir bin Hayyam olmuştur³³³.

Nükleer enerjinin keşfi, Fransız fizikçi H. Becquerel tarafından uranyum maddesinin fotoğraf plakaları ile yan yana durmasıyla ve karanlıkta yayılan X-Ray ışınlarının fark edilmesiyle 1896 yılında gerçekleşmiştir. Nükleer enerji alanında bilimsel çalışmalar ise 1900’lü yılların başında E. Rutherford, F. Strasman, R. Oppenheimer ve A. Einstein gibi ünlü bilim adamları tarafından başlatılmış olup deneysel anlamda ilk reaktör, 1942 yılında Enrico Fermi tarafından Chicago’da çalıştırılmıştır³³⁴. Nükleer enerjinin somut anlamda ilk kullanımı ise barışçıl amaçlarla değil, nükleer silah elde edilmesinde gerçekleşmiş ve 1945 yılında denemeli amaçlı bir atom bombası New Mexico’da patlatılmıştır³³⁵.

³³⁰ Nusret Alemdaroğlu, **Enerji Sektörünün Geleceği Alternatif Enerji Kaynakları ve Türkiye’nin Önündeki Fırsatlar**, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul, 2007, s.17-18.

³³¹ Gedik, s.25

³³² Aydoğdu, s.64

³³³ Aydoğdu, s.49-50

³³⁴ Arda Özkan, **Çevresel Güvenlikte Sınırşan Bir Tehdit Algısı: Nükleer Zarar**, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2018, s.165

³³⁵ Aydoğdu, s.53

b. Yenilenebilir Enerji Kaynakları

(1) Kavram Karmaşası

Yenilenebilir enerji kaynaklarına değinmeden önce bir konunun açıklığı kavuşturulması gerekmektedir. Bu da Yenilenebilir Enerji-Yeşil Enerji, ya da uluslararası alanda rastlandığı biçimiyle Renewable Energy-Green Energy kavramlarının farklı anlamlara sahip olup olmadıklarının ortaya konulmasıdır. Eğer farklı anlamlarda kullanılmakta ise aralarında bir ilişki olup olmadığının ve varsa bu ilişkinin niteliğinin belirlenmesi gerekmektedir. Yeşil enerji, özellikle yeşil kelimesinin çevre ile ilgili yaptığı çağrışımından ötürü çevreye zarar vermeyen, temiz enerji şeklinde algılarımıza yerleşmiştir. Yenilenebilir enerji ise, tükenmeyen enerji olarak alagılanmaktadır. Ancak literatürde ve enerji sektöründe algılardaki bu farklılığa çoğu zaman rastlanıldığını söylemek mümkün değildir.

Konunun literatürde kullanımın şekline ilişkin çeşitli örneklerle bakılacak olursa, İngiltere’de Yenilenebilir Enerji konusunu ele alan bir çalışma, İşçi Partisi hükümetinin 1978 yılında enerji politikası ile ilgili Yeşil Kitabı yayınladığından ve her ne kadar kömür kullanımı ile birlikte büyük çaplı bir nükleer programı desteklemeye devam etse de yenilenebilir enerji kaynaklarının dikkatli bir incelemeye değer görüldüğü vurguladığından bahsetmektedir³³⁶. Görüleceği üzere anılan çalışma, yenilenebilirlik ve yeşil kavramlarını eş anlamda kullanmakta, bir anlamda yeşil enerjinin yolunun yenilenebilir enerjiden geçtiği izlenimini yaratmaktadır.

Bu konu ile ilgili Avrupa Birliği Enerji Hukuku ile ilgili bir çalışmada ise 2000’li yıllarda emisyon ticareti, yenilenebilir enerji, karbon yakalama ve depolama, enerji tasarrufu vb. konuları içeren yeşil enerjiye ilişkin hukuki düzenleme paketleri çıkarıldığından bahsederek yine yenilenebilir enerjiyi yeşil enerji başlığı altında saymıştır³³⁷. Yine başka bir çalışma Avusturya hükümetinin büyük potansiyelli bir piyasa açarak yenilenebilir enerjiye açık bir şekilde politik bağlılığının olduğunu gösterdiğini ve bu amaçla Yeşil Elektrik Kanunu çıkararak yenilenebilir enerji

³³⁶ David Elliot, **Renewable Energy in the UK, Past, Present and Future (Energy, Climate and the Environment)**, First Edition, Palgrave Macmillan, 2019, s.29-30

³³⁷ Kim Talus, **EU Energy Law and Policy: A Critical Account**, Oxford University Press 2013, s.40

piyasasına ilave fonlama yaptığını belirtmiştir³³⁸. Görüleceği üzere bu çalışmada da yenilenebilir ve yeşil enerji kavramları eş anlamlı bir görünümle karşımıza çıkmaktadır.

Türk literatüründe yapılan çalışmalara bakılacak olursa, yeşil enerji başlığı altında “Yenilenebilir enerji, genellikle, fosil kaynaklardan karşılanmayan ve çoğunlukla yer üstünden ve herhangi bir üretim sürecine ihtiyaç duyulmaksızın temin edilen, geleneksel enerji kaynaklarının aksine çevreye daha az zarar veren, sürekli yenilenebilen ve dünyada kullanıma hazır durumda bulunan enerji” şeklinde tanımlanmıştır³³⁹. Bu çalışma yeşil enerji ile yenilenebilir enerji arasında doğrudan eş anlamlılık yaratacak bir yöntem kullanmış ve yeşil enerji başlığı olan kısımda yenilenebilir enerjiyi tanımlamıştır. Bir başka çalışmada ise³⁴⁰ “yeşil enerji olarak da bilinen yeni ve yenilenebilir enerji kaynakları” ifadesi ile tamamen yeşil ve yenilenebilir enerji eş anlamlı olarak kullanılmıştır.

Enerji sektörünün aktörleri olarak bu alanda faaliyet gösteren işletmelerin yeşil enerji kavramı ile ilgili algılarına bakılacak olursa karşımıza çıkan ilk yeşil enerji tanımı “yenilenebilir (doğa dostu) enerji kaynaklarından üretilen, uluslararası geçerliliği olan akredite kuruluşlarca sertifikalandırılan ve şeffaf olarak raporlanabilen enerji çeşidi³⁴¹” şeklinde ifade edilirken bir diğer tanımda “*Yeşil enerji (yenilenebilir enerji) ne demek? Doğal süreçlerden faydalanarak üretilen enerjidir. Öne çıkan en önemli özelliği enerjinin kullanımından daha hızlı bir şekilde kendini yenilemesidir*³⁴².” şeklinde eş anlamlı kullanımın olduğu bir başka durumla karşılaşılmaktadır.

Görüldüğü üzere gerek literatürde gerekse enerji sektöründe çoğunlukla yeşil enerji ve yenilenebilir enerji kavramlarının biri diğerinin yerine kullanılacak şekilde

³³⁸ Stefan Lampert, **The Renewable Energy Review**, Chapter 2 Austria, Law Business Research Ltd., London, 2018, s.11

³³⁹ Yeter Demir Uslu, Türkiye’de Yeşil Enerji, **Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Nisan 2016, Sayı:12, s.385. Makale İngilizce olarak kaleme alınmış olup, bahsedilen tanımın geçtiği kısımda yazar tarafından iki çalışmaya atıf yapılmıştır. Bunlardan ilki Arda Özkan, Güvenlik Paradigmasında Sınıraşan Bir Çevre Sorunsalı: Nükleer Zarar, **Alternatif Politika Dergisi**, Çevre Özel Sayısı, Cilt 22, Sayı 1, Şubat 2016, Sayfa:128-159, diğeri ise Çetin Adıyaman, **Türkiye’nin Yenilenebilir Enerji Politikaları**, Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2012

³⁴⁰ Suat Dursun, **Avrupa Birliği’nin Enerji Politikası ve Türkiye**, Ankara Üniversitesi, Avrupa Toplulukları Araştırma ve Uygulama Merkezi, Araştırma Dizisi No:36, Ankara, 2011, s.200

³⁴¹ Yeşil Enerji. <https://www.enerjisa.com.tr/tr/isimin-enerjisi/yesil-enerji/>, (20.12.2020)

³⁴² Yeşil Enerji (Yenilenebilir Enerji) Ne Demek? <https://www.sepas.com.tr/kampanyalar-ve-hizmetler/hizmetler/yesil-enerji/>, (20.12.2020)

eş anlamlı kullanımının tercih edildiği görülmektedir. Ancak bu iki kavramı sebep sonuç ilişkisi çerçevesinde ele alan çalışmalara da rastlanmaktadır. Gerçekten bir çalışmada, yenilenebilir enerji kaynaklarıyla çalıştırılan elektrikli otomobillerin, daha yeşil bir karayolu ulaşımına doğru ilerlemede büyük bir rol oynayabileceğini belirterek yenilenebilirlikle yeşil olma nitelikleri arasında sebep sonuç ilişkisi kurmuştur³⁴³. Ancak azınlıkta kalan bu tür çalışmalar, yeşil enerji ve yenilenebilir enerji eş anlamlılığını önleyememekte, yeşil enerji ve yenilenebilir enerji birlikteliği kırılamamaktadır.

(2) Yeşil Enerji İle Yenilenebilir Enerjinin Harcı: Yeşil İşler

Yeşil enerji ile yenilenebilir enerji arasında daha sıkı bir bağ kurulmasını sağlayan önemli bir kavrama değinmek gerekmektedir. Yeşil enerji çevreye zarar vermeyen enerji olarak algılandığında, bunu sağlama yeteneğinin yenilenebilir enerji kaynaklarında bulunduğu iddiası, bu iki kavramı daha sıkı bir şekilde bağlamaktadır. İşte bu noktada karşımıza başka bir kavram çıkmaktadır ki, yeşil işler olarak isimlendirilmektedir.

Yeşil işler hakkında pek çok tanımlama yapılmış ise de üzerinde ittifaka varılmış bir tanım bulunmamaktadır. Yine de en kısa hali ile yeşil işler, çevre üzerinde doğrudan ve olumlu etkileri bulunan işler olarak tanımlanmıştır³⁴⁴. Başka bir tanımda ise yeşil işler, çevre kalitesini korumayı ve artırmayı sağlayan, gelecekte dünya ekosistemine zarar verebilecek her türlü faaliyetten kaçınan işler olarak açıklanmaktadır³⁴⁵.

³⁴³ Avrupa Çevre Ajansı, Avrupa'da Enerjinin Geleceğini Şekillendirmek: Temiz, Akıllı ve Yenilenebilir, Avrupa Birliği Yayın Ofisi, Lüksemburg, 2017, s.55 Anılan çalışmada “özellikle elektrik tüketimiyle yakından ilişkili olarak sektörlerde görülen sera gazı emisyonlarında kayda değer azalmalara, kömür ve petrolün yerini daha temiz alternatiflerin alması katkıda bulunuyor. Aslında bu değişim, Avrupa'da öncelikle fosil yakıtlara dayalı bir enerji sisteminden, yenilenebilir ve temiz enerji kaynaklarına dayalı bir sisteme yönelme sürecinde süregelen enerji geçişine de katkıda bulunuyor.” denilerek yenilenebilirlik ve temiz (yeşil) olma arasındaki fark açıkça ifade de edilmiştir. Avrupa Çevre Ajansı, s.13

³⁴⁴ Selen Arlı Yılmaz, **Yeşil İşler ve Türkiye’de Yenilenebilir Enerji Alanındaki Potansiyeli**, Uzmanlık Tezi, Kalkınma Bakanlığı Yayınları, Yayın No:2887, 2014, s.13-14

³⁴⁵ Tanım, Uluslararası Çalışma Örgütü’nün “Yeşil İşler: Sürdürülebilir, Düşük Karbonlu Bir Dünyada İnsana Yakışır Bir İşe Doğru” başlıklı raporundan alınmıştır. Raporun orijinal ismi “Green Jobs: Toward Decent Work in a Sustainable, Low-Carbon World”. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/---emp_ent/documents/publication/wcms_158727.pdf, (20.12.2020), s.35

Yapılan tanım her ne olursa olsun değişmeyen şey, yeşil işlerin temel hedefleri arasında yeşil enerji olduğudur. Yeşil işlerin çevreye duyarlılık özelliği yeşil enerjiyi akla getirmekte, bu noktada yenilenebilir enerji alanındaki işlerde yeşil işler kapsamında yer almaktadır. İşte burada temel hedefleri arasında yeşil enerji olan yeşil işler kapsamına yenilenebilir enerji alanındaki işlerin de girmesi, yeşil enerji ile yenilenebilir enerji arasındaki sıkı bağı sağlamaktadır.

Bu noktada Amerika'da;

“Yenilenebilir ya da nükleer enerji kullanılarak elektrik üreten herhangi bir faaliyet, bu enerji kaynaklarını nakletmek için kullanılması gereken biyoyakıtı sağlayacak soya ve mısırın üretilmesi için yürütülen zirai faaliyetler, yenilenebilir enerji üretiminde kullanılan malların imalatına yönelik işler, ekipman sağlayıcılar, yenilenebilir enerji ya da enerjinin verimli kullanılmasında uzmanlaşmış toptancılar, enerji ve kirlilik yönetim sistemleri inşası ve montajı, çevre programını yürüten kamu görevlileri ile mühendislik, hukuk, araştırma ve danışmanlık alanlarındaki destekleyici işler yeşil işler olarak kabul edilmektedir³⁴⁶.”

şeklinde yapılan yeşil işler tanımı, iki açıdan değerlendirilebilir. Birincisi ve yukarıda bahsedilen sıkı bağı açıkça ortaya koyması bakımından önemli olanı yeşil işler tanımını tamamen yenilenebilir enerji üzerinden hareket ederek yapmış olmasıdır. İkinci nokta ise tartışma yaratabilecek şekilde tanımın nükleer enerji üretimini yeşil iş kapsamına sokmuş olmasıdır. Bu konu üzerinde daha sonra detaylı olarak durulacaktır.

(3) Yeşil Enerji ve Yenilenebilir Enerji Kavramlarının Ayrılma Zorunluluğu

Yukarıda bahsedildiği üzere yeşil enerji ve yenilenebilir enerji eş anlamlılığı yerleşmiş bir gerçeklik olarak karşımızda durmaktadır. Ancak yeşil enerjinin yenilenebilir enerjiden bağımsızlığını kazanması gerekmektedir. Zira iki kavram belki elde edilen sonuçlarda ortak noktalarda buluşabilmektedir. Yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı yeşil, yani çevreye duyarlı enerji kullanımını sonucuna ulaşılabilmesini sağlayabilecektir. Fakat asıl olan bu iki kavram arasında olsa olsa sebep sonuç ilişkisi olabileceğidir. Yeşil enerji, çevreye duyarlı, temiz enerji olarak

³⁴⁶ U.S. Metro Economies, Global Insight, Current and Potential Green Jobs in The U.S. Economy, **The United States Conference Of Mayors**, Global Insight Inc. 2008, s.5

algılandığında, yenilenebilir enerji bu sonucu ortaya çıkaran bir araç, bir sebepten öte anlam taşımamaktadır. Kaldı ki ileride değinileceği üzere bu sebep sonuç ilişkisinin her zaman ortaya çıkmadığı da belirtilmelidir. Yani yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımının zorunlu sonucu, yeşil enerjidir denilemez. Özetle bu iki kavram aralarındaki yakın bağa rağmen farklı kavramlardır. Anlatılmaya çalışılan bu zorunluluğa rağmen, yerleşmiş olan bu kavram birlikteliği, yeşil enerjinin yenilenebilir enerjiden kavram olarak kopmasının çok zor belki de imkansız olmasına yol açmaktadır.

(4) Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Türleri

Geçmişten günümüze enerji kavramı ve sürdürülebilir enerji kaynakları dünyadaki en önemli konular olarak karşımıza çıkmaktadır. Enerji kaynaklarının hızlı bir şekilde tükenmesi, benzin, kömür ve atom enerjisi gibi yenilenemeyen kaynakların tüketimi ve tüm bunlar kaynakların çevre ve atmosfer üzerindeki etkileri insanları yenilenebilir enerji kaynakları kullanmaya yönlendirmektedir³⁴⁷.

Yenilenebilir enerji kaynakları, doğrudan veya dolaylı olarak enerjilerini güneşten alan ve bu nedenle tüketilemez niteliğe sahip olan enerji kaynakları olarak tanımlanmaktadır³⁴⁸. Uluslararası Enerji Ajansı tarafından yapılan tanımda ise yenilenebilir enerji, "tüketilmesinde daha hızlı oranda kendilerini yenileyebilen doğal süreçlerden (güneş ışığı, rüzgar gibi) türetilmiş enerji" olarak tanımlamıştır³⁴⁹. Yine Avrupa Birliği hukuku, yasal düzenlemelerinden olan 2009/28/EC sayılı direktifin "Tanımlar" başlığını taşıyan 2. maddesinin (a) bendinde yenilenebilir enerji kaynaklarının tanımı verilerek, yenilenebilir enerji kaynaklarının fosil olmayan enerji kaynaklarından elde edilen ve rüzgâr, güneş, aerotermal, jeotermal, hidrotermal ve okyanus enerjisi, hidrolik, biyokütle, toprak gazı, evsel atık gazı ve biyogaz olarak adlandırılan enerji anlamına geldiği belirtilmiştir³⁵⁰.

³⁴⁷ Özlem Candan Külekçi, Yenilenebilir Enerji Kaynakları Arasında Jeotermal Enerjinin Yeri ve Türkiye Açısından Önemi, *Ankara Üniversitesi Çevre Bilimleri Dergisi*, C. 1, S. 2, 2009, s.83

³⁴⁸ TMMOB Makina Mühendisleri Odası, *Enerji Politikaları Yerli, Yeni ve Yenilenebilir Enerji Kaynakları Raporu*, TMMOB Makina Mühendisleri Odası, Ankara, 2006, s. 65-66.

³⁴⁹ UN Sustainable Energy For All, Chapter 4, *Renewable Energy*, https://www.seforall.org/sites/default/files/1/2013/09/9-gtf_ch4.pdf, (20.12.2020), s.194

³⁵⁰ Directive 2009/28/EC of the European Parliament and Of The Council of 23 April 2009 On The Promotion Of The Use Of Energy From Renewable Sources and Amending and Subsequently Repealing

Yenilenebilir ve temiz enerji kaynaklarına yönelik araştırmalar büyük bir hızla ilerlediğinden birçok yenilenebilir, temiz enerji türünü takip etmenin zor olduğu ifade edilmiştir³⁵¹.

Yenilenebilir enerji kaynaklarının bazıları (jeotermal ve biyokütle enerji gibi) ancak doğru kullanıldıkları takdirde tüketilemezlik niteliğine sahip olabilirler dolayısıyla tüketilemezlik, yukarıda belirtilen bütün yenilenebilir enerji kaynakları için geçerli olmayıp, ancak bu kaynakların doğru şekilde kullanılması halinde bu kaynaklar tüketilemez nitelikte olabilecektir. Bununla birlikte yukarıda belirtilen 5346 sayılı Kanun'da olduğu gibi çeşitli düzenlemelerde, yenilenebilir enerji kaynakların tüketilemez özelliğinden bahsedilmeden sadece türlerinin sayılması yoluyla tanımları yapılmıştır³⁵². Belirtmek gerekir ki türlerin sayılması sınırlı bir sayım şeklinde yapılmamış ve “gibi fosil olmayan enerji kaynakları” denilerek sayılanlar dışında bir enerji kaynağının, fosil enerji kaynağı olmamak koşulu ile yenilenebilir enerji kaynağı olarak kabulü mümkün kılınmıştır. Çalışmamızda mevzuatta belirtilen sayıma bağlı kalınarak bu kaynaklar hakkında açıklama yapmakla yetinilecektir.

(i) Rüzgar Enerjisi

Rüzgar, güneş kaynaklı, güneşin dünyayı homojen bir şekilde ısıtmaması sonucu oluşan bir enerji kaynağıdır. olmayan şekilde ısıtması sonucu meydana gelmektedir. Yeryüzüne ulaşan öncelikle yeryüzünü ve katmanlarını ısıtır ancak yeryüzündeki farklı oluşumların farklı oranlara ve ısınma kapasitesilerine sahip oluşu çeşitli sıcaklık ve basınç farklılıklarına yol açar³⁵³. Güneş ışınlarının ısıttığı hava tarafından oluşturulan basınç alanında yüksek basınçtan alçak basınca doğru bir hava akımı meydana gelir ve bu şekilde rüzgar oluşur³⁵⁴.

Directives 2001/77/EC and 2003/30/EC. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32009L0028&from=EN>, (20.12.2020)

³⁵¹ Andrzej Bielecki, Sebastian Ernst, Wioletta Skrodzka ve Igor Wojnicki, The Externalities of Energy Production in the Context of Development of Clean Energy Generation, **Environmental Science and Pollution Research**, C.27, S.6, 2020 s.11506

³⁵² Sergiy Kolomojets, **Hukuki Açıdan Yenilenebilir Enerji Kaynaklarından Jeotermal Enerji: Avrupa Birliği ve Türkiye Örneği**, Dokuz Eylül Üniversitesi, SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2010, s.15

³⁵³ Zekai Şen, **Temiz Enerji ve Kaynakları**, Su Vakfı Yayınları, İstanbul, 2002, s. 92

³⁵⁴ H. Naci Bayraç, “Küresel Rüzgar Enerjisi Politikaları ve Uygulamaları”, **Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C. 30, S. 1, 2011, s. 39

Rüzgâr enerjisinin üretiminde rüzgârın ölçümünde de kullanılan iki ana bileşen değerlendirilir ki bunlar hız ve yöndür. Bu iki doğal bileşenin kullanılması sınırsız, temiz ve doğal bir enerji kaynağının elde edilebilmesi anlamına gelir. Rüzgâr gücünün enerji olarak kullanılması tarihin çok daha eski dönemlerine dayanmaktadır. İlkel yel değirmenleri ve yelkenli gemilerde insanların ulaşım, üretim ve beslenme amacıyla rüzgâr gücünü kullandığı bilinmektedir³⁵⁵. Rüzgâr enerjisi, yenilenebilir enerji kaynakları içinde tarihi en eski olan enerji kaynağıdır. Bu bağlamda antik çağlarda İran, Irak, Hindistan ve Çin’de rüzgar değirmenin kullanıldığı, M.Ö. 17. yy’da Babil Kralı Hamurabi’nin rüzgar enerjini Mezopotamya ovasını sulamak için kullandığı ifade edilmektedir³⁵⁶.

Anlaşılabacağı üzere rüzgâr, güneş kaynaklı ve bu sebeple de gerçek anlamda tükenmez nitelikte bir enerji kaynağıdır. Enerji alanında gerçekleştirilen yatırımların yüksek sermaye gerektirir nitelikleri, rüzgar enerjisinde bir handicap olarak ortaya çıkmaktadır. Zira sermayenin geri dönüşümü rüzgar enerjisinden elektrik üretiminde ortalama 10 yıldır. Ayrıca rüzgar santralinin kurulması için yatırım süresi de ortalama 36 ay olarak belirlenmektedir³⁵⁷.

Dünyada 2017 Aralık itibari ile en fazla rüzgar enerjisi kurulu gücüne sahip olan ülkelere bakıldığında Çin, Amerika Birleşik Devletleri ve Almanya uzun süredir ilk 3 sırada yer almakta olup³⁵⁸ Türkiye 2019 itibari ile 8056 Mw kurulu güce ulaşmıştır³⁵⁹. Ülkemizde kurulan ilk yenilenebilir enerji yatırımları, kurulu güçlerdeki dağılım dikkate alındığında genelde kara rüzgâr türbinleri şeklinde gerçekleşmiştir³⁶⁰. 2019 yılı itibari ile ülkemizde rüzgâr enerji santrallerinin elektrik enerjisi üretimindeki

³⁵⁵ Ümit Şenol, **Rüzgâr Enerjisi ve Rüzgâr Enerjisi Potansiyelinin Yapay Sınır Ağları Yöntemiyle Tahmini**, Bozok Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2017, s.16-17.

³⁵⁶ Dersire Le Gourières, Wind Power Plants, Theory and Design, Oxford, New York, Toronto, Sydney, Paris and Frankfurt: Pergamon Press’den aktaran Dilek Akbaş Akdoğan, **Yenilenebilir Enerjide Kamu Politikaları ve Türkiye**, Marmara Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2018, s.35

³⁵⁷ Dursun, s.171

³⁵⁸ Ülkelere Göre Rüzgâr Enerjisi. <https://www.enerjiatlası.com/ulkelere-gore-ruzgar-enerjisi.html>, (20.12.2020)

³⁵⁹ Türkiye Rüzgâr Enerjisi Birliği, **Türkiye Rüzgâr Enerjisi İstatistik Raporu 2019**, <https://tureb.com.tr/lib/uploads/73691c95373216fb.pdf>, (20.12.2020), s.9

³⁶⁰ Ahmet Yıldız, Önder Özgener ve Leyla Özgener, Türkiye’de Yenilenebilir Enerji Uygulamaları, Mevcut Durum ve Gelecek Öngörülleri, **EMO Bilimsel Dergi**, C.10, S.1, Haziran 2020, s.12

payı %7,40 olup yine 2019 yılı itibari ile kurulu rüzgâr enerji santrali sayısı toplam 7615 olmuştur³⁶¹.

(ii) Güneş Enerjisi

Güneş dünyamız ve üzerindeki canlılar için temel bir enerji kaynağıdır. Aynı zamanda farklı enerji çeşitlerinin ortaya çıktığı ana kaynağın güneş olduğu da söylenebilmektedir. Güneş, temiz bir enerji kaynağıdır ve tehlike veya zararlı artık salınımı arz etmemektedir. Güneşin yaydığı toplam enerjinin ancak % 60 civarı dünyaya ulaşmakta olup bu enerjinin sadece %0,1'i, %10 verimlilikle dönüştürülebilirse bile, dünyanın toplam elektrik üretim kapasitesinden dört kat daha büyük bir enerji elde edilebilecektir³⁶².

Güneş enerjisinin insanlar tarafından kontrol altına alınmasının M.Ö. 400'lü yıllara dayandığını ileri sürülse de modern anlamda güneş enerjisinden yararlanılması ise 1600'lü yıllarda karşımıza çıkmaktadır. Galile tarafından merceği bulunması bu alandaki çalışmaları hızlandırmış, 1725 yılında ise Fransa 'da Belidor tarafından ilk kez güneş enerjisi ile çalışan bir pompa yapılmıştır³⁶³. Güneş enerjisi alanındaki çalışmalar 1954 yılında Uluslararası Güneş Enerjisi Derneğinin kurulması ile daha da ivme kazanmıştır³⁶⁴.

Güneş enerjisinden yararlanma dolaylı ve doğrudan gerçekleşmekte olup asıl olan güneş enerjisinden doğrudan yararlanılmasıdır. Dolaylı yararlanma, güneşin dünyaya yapmış olduğu etki nedeni ile rüzgârın ve biyokütlenin oluşması ve bunlardan enerji elde edilmesini ifade etmektedir. Doğrudan yararlanma ise aktif ve pasif yararlanma olarak iki şekilde karşımıza çıkmaktadır. Güneş enerjisinden pasif yararlanma, enerjinin hiçbir işleme tabi tutulmadan sadece enerjiden yararlandırılmak istenilen objelerin doğru konumlandırılması şeklinde tarif edilebilecek olup en çok

³⁶¹ Türkiye Rüzgâr Enerjisi Birliği, **Türkiye Rüzgâr Enerjisi İstatistik Raporu 2019**, <https://tureb.com.tr/lib/uploads/4e77501b714739a9.pdf>, (20.12.2020), s.7-9

³⁶² İsmail H. Özşabuncuoğlu ve Atilla Uğur, **Doğal Kaynaklar Ekonomi, Yönetim ve Politika**, İmaj Yayınevi, Ankara, 2005, s.193

³⁶³ Bu konuda başka bir çalışma 1767 yılında İsviçreli bilim adamı Horace de Saussure'nun ilk güneş kolektörü sayesinde güneş enerjisini kullanmaya yönelik teknolojiyi geliştirmenin ilk adımlarını attığını belirtmektedir. Mustafa Acaroğlu, **Alternatif Enerji Kaynakları**, Nobel Basımevi, Ankara, 2003, s.19.

³⁶⁴ Onur Arıoğlu, Yenilenebilir Enerji Kaynakları ve Güneş Enerjisi, **Millî Savunma Bakanlığı Araştırma Teknoloji ve Faaliyetler Bülteni**, S.12, Ankara, 1996, s. 40

görülen şekli binaların mimarisi ve inşaatı yapılırken güneş ışınlarından en fazla yararlanabileceği şekilde tasarlanıp inşa edilmesidir. Güneş enerjisinden aktif şekilde yararlanılması ise güneş enerjisinin depolanması veya başka bir enerjiye dönüştürülmesi ile gerçekleşmektedir³⁶⁵.

Tarih boyunca farklı enerji kaynaklarının (özellikle fosil yakıtların) popüler hale gelmesine karşın 1970 petrol krizinden sonra güneş enerjisinin önemi ve avantajı anlaşılmış ve güneş enerjisine yönelik yatırımlara ağırlık verilmiştir³⁶⁶. Dünya genelinde güneş enerjisi santrali kurulu gücünde ilk sırada 204.700 Mw ile Çin yer almaktadır. Çin'i 75.900 Mw ile ABD takip etmekte iken Ağustos 2020 itibari ile Türkiye, 6181 Mw kurulu güce sahip bulunmaktadır³⁶⁷.

(iii) Hidrolik (hidroelektrik) Enerjisi

Türkiye Su Meclisi tarafından da belirtildiği üzere su, tüm dünyada ve yaşadığımız coğrafyada, yaşamın temel koşulu olup suyla başlayan yaşam su olmadığında sona erecektir³⁶⁸. İşte suya olan be gereksinim insanları tarihin ilk dönemlerinden itibaren suyu biriktermeye sevk etmiş, önceleri bunu ilkel olarak su kapları ile yapmayan başlayan insanlar daha sonra suyun kıt olduğu bölgelerde suyu biriktermeye yönelik yapılar inşa etmeye başlamışlardır ki günümüzde bu yapıların en önemlisi ve bilineni barajlardır³⁶⁹.

Hidroelektrik enerjisi, düşen veya akan suyun, yerçekimi kuvvetinin kullanımı yoluyla elektrik enerjisi üretimini ifade etmekte olup hidroelektrik santraller, suyun belli bir kottan düşürülüp türbinleri döndürmesi yolu ile elektrik üreten tesislerdir³⁷⁰.

Dünyadaki toplam su miktarı 1,4 milyar km³ 'tür. Bu suların %97,5'i okyanuslarda ve denizlerde tuzlu su olarak, %2,5'i ise nehir ve göllerde tatlı su olarak

³⁶⁵ Travis Bradford, **Solar Revolution: The Economic Transformation of the Global Energy Industry**, MIT Press, London, 2006, s. 90-91

³⁶⁶ Acaroğlu, s.19.

³⁶⁷ **Ülkelere Göre Güneş Enerjisi**, <https://www.enerjiatlas.com/ulkelere-gore-gunes-enerjisi.html>, (20.12.2020)

³⁶⁸ **Su Manifestosu**, Türkiye Su Meclisi, İkizdere-Rize, 17 Ocak 2010. <http://turkiyesumeclesi.weebly.com/uploads/6/7/0/8/6708484/sumanifestosu.pdf>, (22.12.2020)

³⁶⁹ H. Erdener, Serdar Erkan, Ela Eroğlu, Nadiye Gür, Erce Şengül ve Nurcan Baç, **Sürdürülebilir Enerji ve Hidrojen**, ODTÜ Yayıncılık, Ankara, 2013, s.87

³⁷⁰ Okan Ürker ve Nesrin Çobanoğlu, Türkiye'de Hidroelektrik Santraller'in Durumu (HES'ler) ve Çevre Politikaları Bağlamında Değerlendirilmesi, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C.3, S.2, 2012, s.66

bulunmaktadır. Toplam su miktarı içindeki payı bu kadar az olan tatlı su kaynaklarının da %90'ının kutuplarda ve yeraltında bulunduğu dikkate alınırsa, insanoğlunun kolaylıkla yararlanabileceği elverişli tatlı su miktarının azlığı daha net bir şekilde anlaşılabacaktır. Ülkemizde yıllık ortalama yağış yaklaşık 574 mm olup, yılda ortalama 450 milyar m³ suya tekabül etmektedir. Ülkemizin brüt yerüstü suyu potansiyeli 185 milyar m³ 'tür³⁷¹.

Hidroelektrik santraller büyük, küçük, mikro ve mini olmak üzere farklılaşmaktadır. Büyük ve küçük santraller ulusal enerji ihtiyacını karşılarken, mikro ve mini santraller ise kırsal kesimin ve izole küçük alanların elektriğini karşılamaktadır³⁷².

Uluslararası Yenilenebilir Enerji Ajansı (IRENA) tarafından yayınlanan "Yenilenebilir Enerji İstatistikleri 2020" raporunda Türkiye'nin 2019 yılı itibari ile hidroelektrik üretim kapasitesi 28.503 Mw olarak belirtilmiştir. Aynı yıl itibari ile dünyada ilk sırada ise 356.403 Mw ile Çin yer almaktadır³⁷³.

(iv) Jeotermal Enerji

Yer-ısı olarak dilimize çevirebileceğimiz jeotermal enerji yeraltında bulunan ve bazı yerlerde kırık ve çatlakları kullanarak doğal olarak, bazı yerlerde de sondaj gibi yapay yollarla yeryüzüne çıkan, çıktığı yerde o yerin ortalama sıcaklığının sürekli olarak üstünde bulunan ve içerisinde erimis halde mineraller bulunduran sıcak su veya buhardan ibaret bir enerji olduğu söylenebilir³⁷⁴. 5346 sayılı Kanun'un yenilenebilir enerji kaynakları arasında saydığı jeotermal enerji kaynağı Kanunun 3/10. maddesinde "Yerkabuğundaki doğal ısı nedeniyle sıcaklığı sürekli olarak bölgesel atmosferik ortalama sıcaklığın üzerinde olan, erimiş madde ve gaz içerebilen su, buhar ve gazlar

³⁷¹ Serpil Serdar, **Türkiye Hidroelektrik Potansiyeli ve Gelişme Durumu, Türkiye'nin Enerji Görünümü 2020**, TMMOB Makine Mühendisleri Odası Yayın No: MMO/717, Ankara, Mayıs 2020, s.271

³⁷² Şenol, s.11

³⁷³ **Renewable Energy Statistics 2020**, IRENA, file:///C:/Users/guven.suslu/Downloads/IRENA_Renewable_Energy_Statistics_2020.pdf, (21.12.2020), s.10-12

³⁷⁴ Gökhan Yonar, **Jeotermal Enerji İle Isıtılan Kütahya İli Simav İlçesindeki Isıtma Sisteminin Çevresel Etkilerinin Değerlendirilmesi Ve Uygulanması Gereken Yenilikler**, Gazi Üniversitesi FBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007, s.5-6

ile kızgın kuru kayaların enerjisini taşıyan su, buhar ve gazları” olarak tanımlanmıştır³⁷⁵.

Jeotermal enerji kaynaklarından elektrik üretilmesi için jeotermal elektrik santrallerinin kurulması gerekmete olup bu santraller, jeotermal kaynağın niteliğine bağlı olarak; flaş buhar, kuru buhar, çiftli çevrim ve karma santraller olarak dört şekilde karşımıza çıkmaktadır³⁷⁶.

Jeotermal enerjinin tarihçesini M.Ö: 10.000’e kadar götürmek mümkündür. Bu tarihte Jeotermal akışkandan Akdeniz Bölgesi'nde çanak, çömlek, cam, tekstil, imalatında yararlanıldığı bilinmektedir. 1322 yılında Fransa'da köylüler tarafından doğal sıcak su ile evlerin ısıtılmaya başlandığı, 1818 yılında ise İtalya'da Francesco Giacomo Larderel isimli sanayici tarafından ilk defa jeotermal buhar kullanarak borik asit elde edildiği bilinmektedir. Jeotermal kaynaklar kullanarak elektrik üretimi ise ilk defa 1904 yılında İtalya'da Larderello'da gerçekleştirilmiştir. Ülkemizde 1963 yılında ilk jeotermal sondaj kuyusu Balçova İzmir'de açılmış olup 1984 yılında ise Türkiye'nin ilk ve Avrupa'nın İtalya'dan sonra ikinci jeotermal enerji elektrik üretim santrali Kızıldere, Denizli'de hizmete açılmıştır. Anılan santralin kapasitesi 20,4 Mw dir. 1987 yılında ise Türkiye'nin ilk jeotermal merkezi ısıtma sistemi Balıkesir Gönen'de işletmeye açılmıştır³⁷⁷.

Dünyada jeotermal elektrik üretiminde ilk 5 ülke, A.B.D., Endonezya, Filipinler, TÜRKİYE ve Kenya olarak belirtilmiş olup Dünya jeotermal potansiyelinin sadece %6,5’u değerlendirilmektedir³⁷⁸.

³⁷⁵ Kanunun ilk halinde “Jeotermal kaynak : Yerkabuğundaki doğal ısı nedeniyle sıcaklığı sürekli olarak bölgesel atmosferik ortalama sıcaklığın üzerinde olan, erimiş madde ve gaz içerebilen doğal su, buhar ve gazlar ile kızgın kuru kayalardan elde edilen su, buhar ve gazları” olarak yapılan tanım 25.11.2020 tarih ve 7257 sayılı Elektrik Piyasası ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanunun 12. Maddesi ile “Jeotermal kaynak : Yerkabuğundaki doğal ısı nedeniyle sıcaklığı sürekli olarak bölgesel atmosferik ortalama sıcaklığın üzerinde olan, erimiş madde ve gaz içerebilen su, buhar ve gazlar ile kızgın kuru kayaların enerjisini taşıyan su, buhar ve gazları” olarak değiştirilmiştir.

³⁷⁶ Linda D. Williams, **Environmental Science Demystified**, McGraw-Hill Professional Publishing, USA, 2005, s.330

³⁷⁷ Türkiye Jeotermal Derneği Web Sitesi, Jeotermal Hakkında, Tarihte Jeotermal, <http://www.jeotermaldernegi.org.tr/>, (21.12.2020)

³⁷⁸ Türkiye Jeotermal Derneği Web Sitesi, (21.12.2020) Belirtmek gerekir ki Yenilenebilir Enerji Ajansı’nın “Yenilenebilir Enerji İstatistikleri 2020” raporunda sıralama 2019 yılı itibari ile ABD, Endonezya, Filipinler, Türkiye ve Yeni Zelanda olarak belirtilmiştir. Renewable Energy Statistics 2020, IRENA, (21.12.2020), s.81

(v) Biyokütle Enerjisi

Biyokütle yaşayan ya da yakın zamanda yaşamış canlılardan elde edilen fosilleşmemiş tüm biyolojik malzemelerin genel ismi olup biyokütle bu kaynaklardan elde edilen enerji biyokütle enerjisi olarak ifade edilir³⁷⁹. Halen yaşamakta olan veya kısa zaman öncesine kadar yaşıyor olan biyolojik unsurlardan sağlanan enerjinin kaynağını organizmaların vücutlarında depolanmış güneş enerjisi oluşturmakta, bu kimyasal enerji bitkilerin fotosentez faaliyeti ile ortaya çıkmakta ve bitkilerden beslenme yolu ile de hayvanlara geçmektedir³⁸⁰. 5346 sayılı Kanun'un 3/9. maddesinde biyokütle *“İthal edilmemek kaydıyla; belediye atıklarının (çöp gazı dâhil) yanı sıra bitkisel yağ atıkları, gıda ve yem değeri olmayan tarımsal atıkları, endüstriyel odun dışındaki orman ürünleri ile atık lastiklerin işlenmesi sonucu ortaya çıkan yan ürünlerden elde edilen kaynakları ve sanayi atık çamurları ile arıtma çamurları”* olarak tanımlanmıştır.

Biyokütle enerjisinin en önemli özelliklerinden birisi, rüzgar ve güneş gibi diğer yenilenebilir enerji kaynaklarının farklı olarak sürekliliğinin kesintiye uğramaması ve kolay depolanabilmesidir³⁸¹.

Biyoenjerji kullanımı geleneksel ve modern olmak üzere iki şekilde gerçekleşmektedir. Geleneksel kullanım, biyokütlenin, odun, hayvan dışkısı (tezek) ve klasik odun kömürü şeklinde yakılmasını ifade ederken, modern biyokütle teknikleri, küspe ve diğer bitkilerden elde edilen sıvı biyoyakıtları, biyorafinerileri, kalıntıların oksijensiz ortamda sindirilmesi ile üretilen biyogaz, odun briketleri yakma sistemleri ve diğer teknolojileri içerir. 2015 yılında biyoenjerji, toplam nihai enerji tüketiminin %10'unu, küresel enerji üretiminin ise %1,9'unu oluşturmuştur³⁸².

Biyokütle, ısı veya elektrik üretmek amacıyla biyoyakıt olarak kullanılabilmekte ve bu biyoyakıtlar kullanılan teknolojilere göre katı, sıvı ve gaz halinde olabilmektedir. Sıvı haldeki biyoyakıtların en yaygını “biyodizel” ve “biyoetanol” yakıtları iken “biyogaz” ise gaz biyoyakıt türü olarak en sık üretilenlerdir. Katı biyoyakıt türleri olarak biyokömür ve biyobriket üretilmektedir. Ancak küresel

³⁷⁹ Bülent İllez, Türkiye’de Biyokütle Enerjisi, **Türkiye’nin Enerji Görünümü 2020**, TMMOB Makine Mühendisleri Odası Yayın No: MMO/717, Ankara, Mayıs 2020, s.317

³⁸⁰ Scott Bennett, **Encyclopedia of Energy**, Delhi, Global Media, 2007, s.46

³⁸¹ Akdoğan, s.36

³⁸² IRENA, Uluslararası Yenilenebilir Enerji Ajansı, <https://www.irena.org/bioenergy>, (21.12.2020)

biyoyakıt tüketiminin %90'dan fazlasına karşılık gelen biyodizel ve biyoetanel, biyoyakıt denilince ilk akla gelenlerdir³⁸³.

Türkiye'de 2019 yılı itibari ile biyokütleyle dayalı enerji santrallerinin toplam kurulu gücü, 1092 Mw'dir³⁸⁴. Dünya'da ilk sırayı 16537 Mw ile Çin alırken, Çin'i 14992 Mw ile Brezilya ve 12450 Mw ile Amerika Birleşik Devletleri izlemektedir³⁸⁵.

(vi) Dalga, Akıntı ve Gel-git Enerjisi

Güneş kaynaklı bir sürkülasyon sonucu ortaya çıkan dalga, teknik anlamda güneşin okyanusları ısıtması, ısınan bu suyun kendi üzerindeki hava kütesini ısıtması ve ısınan havanın yükselmesine yol açması, ısınan havanın yükselmesi sonucu oluşan hava boşluğunu doldurmak için hava boşluğunun hareket ederek rüzgâra yol açması, oluşan bu rüzgârın deniz üzerinde esmesi sonucu oluşur. Oluşan dalgalar az bir enerji kaybıyla kilometrelerce yol alabilirken denizin derinliği oluşan enerji akışının da büyümesini sağlamaktadır³⁸⁶.

Dünya Enerji Konseyi 1993 yılında, okyanusların, 2 terawaata eşdeğer dalga gücüne sahip olduğu tahmininde bulunmuşken, Uluslararası Enerji Ajansı da 1994 yılında dalga enerjisinin zaman içerisinde dünya elektrik ihtiyacının %10'dan fazlasını üretebileceğini belirtmiştir³⁸⁷.

Dalga gücünü elektrığe çevirmek üzere tasarlanan cihazlara Dalga Enerjisi Konvertörü (Dönüştürücüsü) denilmekte olup bu konvertörler dalganın gücünü farklı metotları kullanarak tutmakta ve PTO (Güç Çıkış Ünitesi) sistemleri adı verilen mekanizmalar aracılığı ile mekanik gücü elektrik enerjisine çevirmektedir³⁸⁸.

³⁸³ H. Hüseyin Öztürk, **Yenilenebilir Enerji Kaynakları**, Birsan Yayınevi, İstanbul, 2013, s. 365-369

³⁸⁴ Biyogaz, Biyokütle, Atık Isı ve Pirolitik Yağ Enerji Santralleri. <https://www.enerjiatlası.com/biyogaz/>, (21.12.2020) 2020 yılı 9. ayı itibari ile toplam kurulu güç 1238 Mw'ye ulaşmıştır. Türkiye Sınai Kalkınma Bankası, **Enerji Görünümü 2020**, <https://www.tskb.com.tr/i/assets/document/pdf/enerji-sektor-gorunumu-2020.pdf>, (21.12.2020), s.29

³⁸⁵ **Renewable Energy Statistics 2020**, IRENA, (21.12.2020), s.58-60

³⁸⁶ Alain Clément, Antonio Falcão, Antonio Fiorentin, Fred Gardner, Karin Hammarlund, George Lemonis, Tony Lewis, Kim Nielsen, Simona Petroncini, M. Teresa Pontes, Phillippe Schild, Bengt-Olov Sjöström, Hans Christian Sørensen ve Tom Thorpeo, Wave Energy in Europe: Current Status and Perspectives, **Renewable & Sustainable Energy Reviews**, C.6, S.5, 2002, s.408

³⁸⁷ T W Horpe, A Brief Review of Wave Energy, Technical Report No.120, Energy Technology Support Unit (ETSU), **A Report Produced for the UK Department of Trade and Industry**, 1999, s.19-20

³⁸⁸ İlkey Özer Erselcan ve Abdi Kükner, A Review Of Power Take-Off Systems Employed in Wave Energy Converters, **Journal of Naval Science and Engineering**, C.10, S.1, 2014, s.33-34

Dalga enerjisinin yukarıda belirtilen güneş-rüzgâr ve dalga sirkülasyonunda ortaya çıkışı ile ilgili olarak yapılan çalışmalar, dalga enerjisinin gerek güneş enerjisi gerekse rüzgâr enerjisine nazaran daha fazla güç yoğunluğuna sahip olduğu ifade edilmektedir³⁸⁹. Burada kastedilen güneşle başlayan süreçte son evrede dalganın ürettiği gücün daha fazla olduğudur.

Gel-git, ay, güneş ve dünyanın çekim kuvveti ile merkezkaç kuvvetleri arasındaki etkileşim sonucu meydana gelmekte ve bu etkileşim sonucunda deniz yükselip alçalmakta, su hacminin hızla akmasından yararlanmak için oluşan gel git olayı için özel olarak üretilmiş türbinler kullanılarak gel-git enerjisi üretilmektedir. Bu akımın ve gel-git'in daha yoğun olduğu yerler, suyun daha hızlı akabildiği doğal boğazlara sahip sığ sulardır³⁹⁰.

Dalga enerjisi ile gel-git enerjisinin karşılaştırılmasında dalga enerjisinin daha öne çıktığı ve gel-git enerjisinden 30 kat daha büyük küresel potansiyele sahip olduğu belirtilmiştir³⁹¹.

Deniz kaynaklı enerji üretimi ile ilgili dünyada Kore Cumhuriyeti öne çıkarken onu Fransa izlemektedir. 2019 yılı itibari ile Kore Cumhuriyetinin deniz kaynaklı kurulu enerji gücü 256 Mw iken, Fransa'nın kurulu gücü 218 Mw'dir³⁹². Gelgit enerjisi potansiyelinin Türkiye'de olmadığı, akıntı enerjisi açısından ise Çanakkale ve İstanbul Boğazları'nda deniz akıntıları olsa da deniz trafiğinin bu enerjinin kullanılma olanağını sınırlandırdığı ifade edilmiştir³⁹³.

³⁸⁹ İsmail H. Altaş ve Erdinç Şahin, Dünya'da ve Türkiye'de Dalga Enerjisi, **Elektrik Mühendisliği Dergisi**, S.465, Nisan-Mayıs 2019, s.44

³⁹⁰ Özşabuncuoğlu ve Uğur, s.201

³⁹¹ Magagna, D. ve A. Uihlein. **2014 JRC Ocean Energy Status Report European Commission**, (1-74). Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2015.
<https://setis.ec.europa.eu/sites/default/files/reports/2014-JRC-Ocean-Energy-Status-Report.pdf>, (21.12.2020)

³⁹² **Renewable Energy Statistics 2020**, IRENA, (21.12.2020), s.24

³⁹³ Gedik, s.86

2. Temiz Olup Olmama Açısından

a. Yeni Bir Kavram İhtiyacı: Beyaz Enerji

Dünya genelinde ve ülkemizde her ne kadar yeşil enerji, enerjinin temiz olması ölçütünü temel almış ise de yerleşmiş ve özensiz kavram kullanımı yeşil enerji ile yenilenebilir enerji arasında bir anlam kardeşliği doğurmuştur. Bu özensiz kullanım o derece yaygınlaşmıştır ki artık temiz enerji kavramı için yeşil enerji teriminin kullanılması, kullananın amacının tam olarak anlaşılmamasına, bu terimle temiz enerjiyi mi yoksa yenilenebilir enerjiyi mi kastettiği konusunda tereddütler doğmasına yol açmaktadır. Yeşil enerji ve yenilenebilir enerji arasında yaratılan bu yanlış birliktelik, bir enerjinin çevreye zarar vermemesinin yani temiz olmasının ön koşulu olarak tükenmez olmasının gerektiği gibi bir anlamın çıkmasına yol açmaktadır. Oysa bir enerjinin yenilenebilirliği, o enerjinin temiz olmasına bir karine olmadığı gibi, bir enerjinin temiz olması için de o enerjinin yenilenebilirliği koşul değildir. Bu bağlamda çevreye zarar vermeme yani temiz olma ile yenilenebilirliği birbirinden ayırmak ve sadece temiz enerjiyi vurgulamak, onu anlatmak için, enerjinin yenilenebilirliğinden bağımsız, yeni bir kavram yaratmak gerekmektedir. İşte bu kavram beyaz enerji kavramıdır. Beyaz enerji kavramı böylece bir enerjinin yenilenebilir olma özelliğinden bağımsız olarak temiz olma niteliğini esas almaktadır.

Beyaz enerji hakkının konusu temiz enerjidir. O halde temiz enerjiden kastedilenin ne olduğunun belirlenmesi gerekmektedir. Temiz enerji kavramının doğrudan kullanıldığı bir mevzuat hükmünün olup olmadığına bakmak gerekir. İsminde “Temiz Enerji” kavramının yer aldığı bir kanun bulunmamaktadır. Yönetmeliklere bakılacak olursa “Temiz Enerji” kavramına adında yer veren yedi adet yönetmelik bulunmakta olup bu yönetmeliklerin tamamı, çeşitli üniversitelerin kendi bünyelerinde kurdukları temiz enerji uygulama ve araştırma merkezlerine ilişkindir³⁹⁴. Yönetmeliklerin hiçbirisinde temiz enerjinin tanımı yapılmamıştır. Ayrıca bu yönetmeliklerin dört tanesi, temiz ve yenilenebilirlik kavramlarını bir arada kullanmış, üç üniversite ise sadece temiz enerji kavramına yer vermiştir.

³⁹⁴ Bu üniversitelerimiz; Düzce Üniversitesi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Selçuk Üniversitesi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Gazi Üniversitesi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi ve Hacettepe Üniversitesi'dir.

Beyaz ya da temiz enerji kavramlarına ilişkin mevzuatta tanım bulunmamaktadır. Ancak “yenilenebilir enerji” kavramının mevzuatta yeri olduğu bilinmektedir. Gerçekten 5346 sayılı Kanun’un 3. maddesinde yenilenebilir enerji kaynaklarının tanımına yer verilmiş ve hidrolik, rüzgâr, güneş, jeotermal, biokütle, biokütleden elde edilen gaz (çöp gazı dâhil), dalga, akıntı enerjisi ve gel-git gibi fosil olmayan enerji kaynakları olarak tanımlanmıştır. Görüldüğü üzere yenilenebilir enerji, temiz olmaktan ziyade sona ermeme, bitmeme ölçütünü esas almıştır³⁹⁵. Ancak 5346 sayılı kanunun 1. maddesi, kanunun amaçları arasında çevrenin korunmasını da saymış olup, yenilenebilir enerjinin hiç değilse amaçları arasında çevrenin korunmasının da bulunduğu söylenmelidir.

Beyaz enerji kavramının anlamının ortaya koymada lafzi yorumdan hareket etmek gerekirse kirlletmeyen, kirlilik yaratmayan enerji sonucuna varılmaktadır. Kirlilik kavramı ise OECD tarafından³⁹⁶ “insan sağlığını tehlikeye düşürme ile canlı varlıkları ve ekosistemleri hasara uğratabilme şeklinde zararlı sonuçlar doğuran ve çevrenin güzelliklerini ve diğer meşru kullanımlarını bozan veya bunlara mani olan maddelerin ya da enerjinin insanlar tarafından ya da dolaylı olarak çevreye intikali” şeklinde tanımlanmıştır³⁹⁷. Tanımda da görüleceği üzere kirlilik çevre ile yakın ilişkili olarak ortaya konulmuş ve özünde madde ya da enerjinin çevreye intikalinin kirliliğe yol açacağı ifade edilmiştir. O halde beyaz enerji ile kastedilenin çevreyi kirlletmeyen enerji olduğu söylenebilir.

b. Beyaz Enerji Hakkı

Birleşmiş Milletler 2015 yılında yaptığı BM Sürdürülebilir Kalkınma Konferansında 70/1 sayılı kararı ile on yedi adet sürdürülebilir kalkınma amacı belirlemiş olup bu amaçlardan yedincisi herkes için uygun fiyatlı, güvenilir, sürdürülebilir ve modern enerjiye erişimin sağlanması olarak belirlenmiştir.

³⁹⁵ Yenilenebilir enerji üretirken de çevreye zarar verilmemesi gerektiği, yenilenebilirlik ise çevre dostu olmanın farklı anlamlara geldiği yolundaki düşünce için bkz. Münci Çakmak, s.137-138

³⁹⁶ Recommendation of the Council on Principles Concerning Transfrontier Pollution, 14/11/1974

³⁹⁷ Turgut, Hukuk, s.348

Anılan yedi nolu amacı sağlamak için beş tane alt amaç belirlenmiş ve yedi nolu amacın gerçekleştirilmesi aşama aşama belirlenir hale getirilmiştir. Bu alt amaçlar arasında çalışmamız için önemi haiz olanlar;

-2030 yılı itibari ile uygun fiyatlı, modern ve güvenilir enerji hizmetlerine evrensel erişimin sağlanması

-2030 yılı itibari ile küresel enerjide yenilenebilir enerjinin payını önemli ölçüde artırmak

-2030 yılına kadar yenilenebilir enerji, enerji verimliliğini ve gelişmiş ve çevreye daha duyarlı fosil yakıt teknolojilerini içeren çevreye duyarlı enerji araştırmaları ve teknolojilerine erişimi kolaylaştırmayı amaçlayan uluslararası iş birliğini geliştirmek ve enerji altyapısı ve temiz enerji teknolojilerine yapılan yatırımları desteklemektir³⁹⁸.

Birleşmiş Milletlerin 71/313 sayılı kararı ile Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarının gerçekleşip gerçekleşmediğini belirlemek üzere küresel göstergeler belirlenmiş ancak bu göstergelerin gelir seviyesi, coğrafi konum, yaş vb. sebeplerle ayrıştırılmasının mümkün olduğu da ifade edilmiştir. Yedi nolu sürdürülebilir kalkınma amacı olan herkes için uygun fiyatlı, güvenilir, sürdürülebilir ve modern enerjiye erişimin sağlanması amacının her bir alt amacı için kalkınma göstergelerinin tespiti de yapılmıştır³⁹⁹. Bu kapsamda 70/1 sayılı BM kararı ile belirlenen yedi nolu amacın alt amaçları için belirlenen göstergeler şöyledir:

-2030 yılı itibari ile uygun fiyatlı, modern ve güvenilir enerji hizmetlerine evrensel erişimin sağlanmasının göstergesi olarak elektriğe erişen nüfus oranı ile ısınma, aydınlatma ve yemek yapmada temiz yakıt ve temiz teknoloji kullanan nüfusun oranı belirlenmiştir.

-2030 yılı itibari ile küresel enerjide yenilenebilir enerjinin payını önemli ölçüde artırmanın göstergesi olarak ise toplam enerji tüketiminde yenilenebilir enerjinin payı tespit edilmiştir.

³⁹⁸ Resolution Adopted by the General Assembly on 25 September 2015, Transforming Our World: The 2030 Agenda For Sustainable Development. https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_RES_70_1_E.pdf, (22.12.2020)

³⁹⁹ Resolution Adopted By The General Assembly On 6 July 2017, 71/313. Work Of The Statistical Commission Pertaining To The 2030 Agenda For Sustainable Development. <https://undocs.org/A/RES/71/313>, (22.12.2020)

-2030 yılına kadar yenilenebilir enerji, enerji verimliliğini ve gelişmiş ve çevreye daha duyarlı fosil yakıt teknolojilerini içeren çevreye duyarlı enerji araştırmaları ve teknolojilerine erişimi kolaylaştırmayı amaçlayan uluslararası işbirliğini geliştirmek ve enerji altyapısı ve temiz enerji teknolojilerine yapılan yatırımları desteklemenin göstergesi olarak da yenilenebilir enerji araştırmaları ve bu alandaki gelişmeyi ve hibrit sistemlerini de içeren yenilenebilir enerji üretimini desteklemek için gelişmekte olan ülkelere uluslararası yatırım akışı belirlenmiştir.

Görüleceği üzere modern ve çevreye duyarlı enerjiye erişim uluslararası metinlerin konusu olmaktadır. Enerjiye erişim hakkı unsurları itibari ile enerjiye erişimi, temel enerji hizmetlerini, uygun fiyatlı olmayı, güvenilir ve modern enerji hizmeti sunulmasını içermektedir⁴⁰⁰. Özellikle yukarıda bahsedilen BM alt amaçları ve evrensel kalkınma göstergeleri dikkate alındığında yedi nolu amaç olan enerjiye erişim hakkının alt amacı olarak uygun fiyatlı, modern ve güvenilir enerji hizmetlerine evrensel erişimin sağlanması belirlenmiş, bu alt amacın gerçekleşme göstergesi olarak ise temiz enerji ve temiz teknoloji kullanan nüfusun oranı ortaya konulmuştur. Ayrıca enerjiye erişim hakkının unsurları arasında yer alan modern enerji kavramının çevreye duyarlı enerji ve enerji teknolojileri alt amacı ile bağlantısı da dikkate alındığında enerjiye erişim hakkının beyaz enerji hakkını da içerdiği kanaatindeyiz.

1982 Anayasasında beyaz enerji ya da benzer anlamda temiz enerji hakkı adı ile ya da benzer anlama gelecek bir hakkın bulunmadığı görülmektedir. Dahası 1982 Anayasasında enerji kelimesi bile sadece 46/2. maddede kamulaştırma ile ilgili olarak bir kere yer bulmuştur. Dolayısıyla Anayasada ismen kendisine yer bulamasa da bu hakkın özü itibari ile Anayasada bulunup bulunmadığının ortaya konulması gerekir. Öncelikle enerjiye erişimin⁴⁰¹ bir hak olup olmadığına bakılacak olursa Türkiye'nin de taraf olduğu ve Anayasanın 90. maddesi gereği kanun hükmünde olan uluslararası belgelerde⁴⁰² bu hakkın varlığının genel olarak yorum yolu ile çıkarıldığı, iç hukukta

⁴⁰⁰ Aydın, s.109-114

⁴⁰¹ Enerjiye erişim bir hanenin hem çevreye duyarlı yemek pişirme olanaklarına (ilkel ya da modern anlamda yakıt ve kullanım teknolojilerine ulaşma) hem de temel enerji ihtiyaçlarını (telefon şarjı, radyo, birkaç ampül kullanımı gibi) gidermeye yetecek kadar elektriğe güvenilir ve uygun bedelle erişimi ve bunun zaman içerisinde bölgesel anlamda belirli bir ortalama seviyesine ulaşması olarak tanımlanmıştır. **Energy Access Outlook 2017 From Poverty to Prosperity**, https://iea.blob.core.windows.net/assets/9a67c2fc-b605-4994-8eb5-29a0ac219499/WEO2017SpecialReport_EnergyAccessOutlook.pdf, (21.12.2020), s.21

⁴⁰² Bu belgeler arasında BM Şartı, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme sayılabilir.

yapılan düzenlemelerde ise mevzuatın enerjiye erişim hakkını sağlamaya çalıştığı ancak özellikle serbest olan ve olmayan tüketici ayrımı ile gelir durumu düşük olan tüketiciler açısından bu hakkın korunamadığı ifade edilmiştir⁴⁰³. BM tarafından yukarıda bahsedilen Genel Kurul kararları ise tavsiye niteliği taşımakta ve Devletler için hukuki bağlayıcılık taşımamaktadır⁴⁰⁴.

Bu noktada AB özelinde Topluluğun tamamında, istisnasız herkese makul fiyatlarla ve standart kalitede sunulan temel hizmet olarak tanımlanan “Evrensel Hizmet” kavramı da akla gelmektedir. Gerçi henüz iletişim ve posta hizmetlerinde uygulama aşamasında olsa da bu kavram yakın gelecekte enerjiyi de içine alan temel sektörlerde uygulanma imkanına kavuşacaktır. Evrensel hizmetin gelişiminde ise iki olasılık söz konusu olup ilk olasılıkta evrensel hizmet, hizmetin sunulmasında zorluk olan durumlarda hizmetin sunulma koşullarındaki güçlükten dolayı ya daha kötü kalitede sunulması ya da bu güçlükleri aşmanın maliyetinin yansıtılması yolu ile diğer kullanıcılardan daha pahalı sunulmasıdır. İkinci olasılık ise hizmetin her koşulda herkese aynı kalitede sunulması ancak hizmetin daha maliyetli sunulduğu alanlardaki maliyetin herkese eşit olarak dağıtılmasıdır. Bu ikinci olasılık, başkasının hizmete erişmesindeki maliyeti bir başka tüketicinin üstlenmeye razı olup olmayacağı sorusunu akla getirmektedir⁴⁰⁵. Örnek olarak dağlık bir alanda yaşayan bireye elektrik hizmetinin sunulması, şehir içinde yaşayan bireye nazaran daha maliyetlidir zira altyapının dağlık bölgede oluşturulması ve bu altyapıdan yararlanacak kişi sayısı dikkate alındığında maliyet artmaktadır. İşte bu maliyetin elektrik hizmetinden yararlanan herkese eşit olarak yansıtılması ikinci olasılığın temel sorunudur.

Evrensel hizmetin ülkesel bir uygulama örneği olarak Fransa’da 18.03.1992 tarihinde kabul edilen “Kamu Hizmetleri Şartı’nda” kamu hizmetlerinin işleyiş ilkeleri arasında özellikle kırsal alanlar ve hassas bölgeler hedeflenerek coğrafi olarak yaygınlık ve ulaşılabilirlik de sayılmıştır⁴⁰⁶.

Pınar Aksakal Aydın, **İnsan Hakları Açısından Enerjiye Erişim Kavramı**, Oniki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2020, s.60-76

⁴⁰³ Aydın, s.94

⁴⁰⁴ Cem Sar, Birleşmiş Milletler Genel Kurul Kararlarının Hukuki Değeri, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C.21, S.4, 1966, s.241-242

⁴⁰⁵ İl Han Özay, **Günüşğinde Yönetim**, 3. Tıpkı Baskı, Filiz Kitabevi, 2017, (Günüşiği), s.274-275

⁴⁰⁶ Onur Karahanoğulları, **Kamu Hizmeti**, Turhan Kitabevi, 2015, (Kamu), s.245-250

(1) Beyaz Enerjinin Ayrı Bir Hak Olarak Kabulünün Gerekliliği

Temiz Enerjinin bağımsız bir hak olarak kabulü, özellikle çevre hakkından bağımsız şekilde ele alınması, çevre hakkına yönelik bazı sınırlamalardan kurtulmasını sağlaması bakımından önem taşımaktadır. Her şeyden önce 2872 sayılı Çevre Kanunu 1. maddesinde Kanunun amacını, bütün canlıların ortak varlığı olan çevrenin, sürdürülebilir çevre ve sürdürülebilir kalkınma ilkeleri doğrultusunda korunmasını sağlamak şeklinde ifade etmiş, 2. maddede ise Sürdürülebilir kalkınma, bugünkü ve gelecek kuşakların, sağlıklı bir çevrede yaşamasını güvence altına alan çevresel, ekonomik ve sosyal hedefler arasında denge kurulması esasına dayalı kalkınma ve gelişme olarak tanımlanmıştır. Dolayısıyla çevre hakkı, sürdürülebilir kalkınma ilkeleri doğrultusunda tanınmış, sürdürülebilir kalkınma ise çevresel, ekonomik ve sosyal hedefler arasında bir denge kurulmasını esas almıştır. Sürdürülebilir kalkınma kavramı bu bağlamda çok boyutlu bir kavram olup, çevresel boyutlarının yanı sıra iktisadi ve sosyal boyutları da haizdir ve bu kavram hakkında yapılan tanımlamalar, hangi boyutun esas alındığına göre farklılaşmaktadır⁴⁰⁷. Ekonomik hedeflerin çevresel hedeflerin önüne geçmesi ve çevresel ekonomi açgözlülüğünün⁴⁰⁸ ortaya çıkması, çevre hakkını kâğıt üzerinde kalması sonucunu doğurabilecektir. Bu bağlamda temiz enerji hakkının bağımsızlığını kazanması, sürdürülebilir kalkınma ilkesinin yaratacağı bu tehlikenin hiç değilse temiz enerji hakkı özelinde etki yaratmamasını sağlayacaktır.

Belirtilmesi gereken bir diğer husus çevrenin kirletilmesine sadece temiz olmayan enerji kullanımının yol açmadığıdır. Çevrenin kirletilmesi çok daha geniş bir kavramdır ve bu noktada çevre hakkı ile temiz enerji hakkı arasında ayırım yapılması gerekir. Ayrıca temiz olmayan enerji kullanımının yaratacağı tek sonuç çevrenin kirletilmesi değildir ve başka pek çok sonuç doğurmaktadır. Bu bağlamda temiz enerji hakkının bağımsız bir hak olarak kabulü ve düzenleme altına alınması önem taşımaktadır. Her ne kadar bir hürriyetin var olması için anayasa ya da kanunla tanınmasına gerek olmasa da özellikle anayasal düzenleme yapılması, yasalarla bu özgürlüğün ihlal edilememesi sonucunu yaratacağından hürriyet daha da güvenceli

⁴⁰⁷ Onur Yeni, Sürdürülebilirlik Ve Sürdürülebilir Kalkınma: Bir Yazın Taraması, **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 16/3, 2014, s.185

⁴⁰⁸ Memiş, s.347

hale gelecektir⁴⁰⁹. Temiz enerji hakkının da anayasal statüye kavuşturulması, bu hakkın normlar hiyerarşisindeki yeri itibari ile ölçü norm olmasını sağlayarak bu norma aykırı yasal düzenleme yapılamaması söz konusu olacaktır.

Bu alanda değinilmesi gereken bir başka nokta Avrupa Komisyonu tarafından Mart 2007’de onaylanan Enerji ve İklim Değişikliği Paketi ile 2020 yılına kadar konulan hedefler arasında 2020 yılına kadar enerji arzında yenilenebilir enerji payının %20’ye çıkarılması ile ulaşımda biyoyakıt kullanımının en az %10’a çıkarılmasının da yer aldığıdır⁴¹⁰. Bu hedefe ulaşmak amacı ile çıkarılan Yenilenebilir Kaynaklardan Üretilen Enerjinin Kullanımının Teşvik Edilmesine İlişkin 2009/28/At sayılı Direktif 25 Haziran 2009 tarihinde yürürlüğe girmiştir⁴¹¹.

(2) Türk Hukukunda Beyaz Enerji Hakkının Varlığı

Hukukumuzda “Beyaz Enerji Hakkı”nın bulunup bulunmadığının öncelikle anayasal temel olarak daha sonra ise yasal temel itibari ile ayrı ayrı irdelenmesi gerekmektedir.

(i) Anayasal Bağlamda Beyaz Enerji Hakkı

Beyaz enerjinin anlamının saptanmasından sonra beyaz enerjinin bir hak olup olmadığı ve başta anayasal ve ardından yasal dayanaklarının neler olduğu belirlenebilir. 1982 Anayasasında beyaz enerji ile ilgili hiçbir düzenleme yokken enerji kavramının geçtiği, yukarıda bahsedilen ve konumuz açısından hiçbir önemi bulunmayan bir adet düzenleme bulunmaktadır. Yukarıda bahsedildiği üzere enerjiye erişim hakkının yorum yolu ile çıkarıldığı uluslararası belgelere taraf olma sebebi ile bunların iç hukuka aktarılmış olmaları ve Anayasaya aykırılıklarının da ileri sürülemeyecek oluşu bu hakkın beyaz enerji hakkını da içermesi sebebi ile dolaylı bir kanun üstü dayanak sayılabilir kanaatindeyiz. Ancak asıl dayanak yapılabilecek hüküm

⁴⁰⁹ Kemal Gözler, Yorum İlkeleri, Kamu Hukukçuları Platformu, **Anayasa Hukukunda Yorum ve Norm Somutlaşması**, Türkiye Barolar Birliği, 29-30 Eylül 2012, TBB Yayınları, Ankara, 2013, (Yorum), s.82

⁴¹⁰ Fası 15: Enerji, Avrupa Birliği Başkanlığı, https://www.ab.gov.tr/fasil-15-enerji_80.html, (24.12.2020)

⁴¹¹ Fası 15: Enerji, Avrupa Birliği Başkanlığı, (24.12.2020)

ise Anayasamızda yer alan çevre ile ilgili düzenlemedir. Gerçekten Anayasanın “Sağlık hizmetleri ve çevrenin korunması” başlıklı 56. maddesinde “Herkes, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir. Çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek Devletin ve vatandaşların ödevidir.” hükmüne yer verilmiştir. Öncelikle düzenlemede hakkın sahibi olarak hiçbir ayırım yapılmaksızın herkes gösterilmişken, çevreyi koruma ödevini ise Devlete ve vatandaşlara ait olduğunun ifade edilmesi, bir çelişki arz etmektedir. Bu noktada çevreyi koruma ödevinin de tıpkı hakkın öznesinde olduğu gibi herkes olarak anlaşılması, amaçsal yorum yolu ile mümkündür ve elzemdir⁴¹².

1982 Anayasasının 56/1. madde hükmü temel hak ve özgürlüklere ilişkin anayasal normların önemli bir kısmı gibi soyut ve genel nitelik taşımaktadır. Soyut ve genel nitelikli anayasal normlar ise, temel hak ve özgürlüğe ilişkin ana güvenceyi belirtmek üzere ifade edilmekte fakat çoğu zaman ilgili hak ve özgürlüğün kapsamına o hak ve özgürlüğün hangi kullanım biçimlerinin girdiğini ya da girmediğini belirtmemektedirler. Sonuç itibarıyla hak ve özgürlüğün somutlaştırılmasında, yasa koyucuya ve uyuşmazlık halinde yargısal karara alan yaratılmaktadır⁴¹³. Bu bağlamda 56/1. maddede düzenlenen temel hak ve özgürlüğü somutlaştırma noktasında yargı kararlarına bakmak yerinde olacaktır.

Anayasa Mahkemesi, 3213 sayılı Maden Kanunu’nun⁴¹⁴ ek 1. maddesinin 4. Fıkrası ile ilgili olarak Anayasa’nın 56. maddesine aykırılık iddiası ile ilgili olarak önüne gelen itiraz başvurusunda verdiği kararda⁴¹⁵, Anayasa’da yer alan “sağlıklı ve dengeli çevre” kavramına, doğal güzelliklerin korunduğu, kentleşme ve sanayileşmenin getirdiği hava ve su kirlenmesinin önleildiği bir çevre kadar, işin niteliğine göre belirli esaslara uygun olarak madencilik faaliyetlerinin gerçekleştirildiği çevrenin de gireceği kuşkusuz olduğunu, sağlıklı ve dengeli bir çevre yaratılmasının, öncelikle yapılacak madencilik faaliyetinin denetlenmesini

⁴¹² Ümit Güveyi, 1982 Anayasası Kapsamında Çevre Hakkının Karşılaştırmalı Kısa Bir Tahlili, **Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi**, C.24, S. 2, Aralık 2018, s.648

⁴¹³ Bertil Emrah Oder, Anayasa Yargısında Temel Hak Ve Özgürlüklerin Yorumu: Düzenleme Biçimleri, Kanıtlama Ve Somutlaştırma Sorunları-2001 Anayasa Değişiklikleri Sonrasına İlişkin Gözlemler, Kamu Hukukçuları Platformu, **Anayasa Hukukunda Yorum Ve Norm Somutlaşması**, 29-30 Eylül 2012, TBB Yayınları, Ankara, 2013, s.127

⁴¹⁴ 15.06.1985 tarih ve 18785 sayılı R.G.

⁴¹⁵ Anayasa Mahkemesinin 2011/110 E., ve 2012/79 K. Sayılı 24.05.2012 tarihli kararı, 21.07.2012 tarih ve 28360 sayılı R.G. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/07/20120721-33.htm>, (27.12.2020)

gerektirdiğini vurgulamıştır. Mahkemenin bu kararı, çevre kavramına madencilik, dolayısıyla enerji temin faaliyetlerini sokması açısından büyük önem taşımaktadır. Görüldüğü üzere Anayasa Mahkemesi, çevre hakkının konusunu, sağlıklı ve dengeli bir çevrenin öğelerini genişletmek suretiyle geliştirmektedir⁴¹⁶.

5491 sayılı “Çevre Kanunu’nda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanununun⁴¹⁷ 7. maddesi ile 2872 sayılı Çevre Kanunu’nun 10/3. maddesinde “Petrol, jeotermal kaynaklar ve maden arama faaliyetleri, Çevresel Etki Değerlendirmesi (ÇED) kapsamı dışındadır.” hükmüne yer verilmiştir. Anayasa Mahkemesi 5491 sayılı Kanunun çeşitli maddelerinin Anayasa’nın 2., 6., 7., 8., 11., 13., 17., 56., 63., 90. ve 168. maddelerine aykırılığı iddiası ile ilgili olarak açılan iptal davasında⁴¹⁸ Anayasa’nın 56. maddesinin birinci ve ikinci fıkrasında “Herkes, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir. Çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek Devletin ve vatandaşların ödevidir.” hükmünün yer aldığını, çevresel etki değerlendirmesi ile korunmaya çalışılan temel unsurun, çevre ve bu çevre içerisindeki varlıklar olduğunu, çevresel etki değerlendirmesi kapsamı dışında tutulan arama faaliyetlerinin, biyolojik çeşitlilik üzerinde ya da doğada değişiklikler meydana getirebileceğini, bu değişikliklerin uzun dönemli etkilerinin olabileceğini, bu nedenle çevre için riskler taşıdığını, iptali istenen kural kapsamındaki arama faaliyetinde, mevcut risklerin ortadan kaldırılabilmesi ve önlenbilmesi için çevresel etki değerlendirmesinin öngörülmesinin, Anayasa’nın 56. maddesinde Devlete verilen çevrenin korunması yükümlülüğünün bir gereği olduğunu, anılan kuralla, petrol, jeotermal kaynaklar ve maden arama faaliyetlerinin çevresel etki değerlendirilmesi kapsamı dışında tutulmasının Anayasa’nın 56. maddesine aykırı olduğunu hüküm altına almıştır. Görüldüğü üzere Mahkeme bu kararında da enerji üretimine yönelik olan ve bu bağlamda çevre kapsamına dahil olan varlıklar üzerinde etkisi olabilecek

⁴¹⁶ Semiz, Perspektif, s. 17; Mahkeme kararı ile bir hakkın varlığının saptanılmasına güzel bir örnek olarak Hindistan Yüksek Mahkemesinin Attakoya Thangal v. Union of India kararı verilebilir. Mahkeme Anayasa’da açıkça su hakkının yer almadığı Hindistan’da Anayasa’da yer alan “yaşam hakkını” yorumlayarak su hakkının varlığını kabul etmiş ve idarenin kişilerin yaşadığı bölgenin yer altı sularından faydalanarak bir başka bölgenin su ihtiyacını karşılamasını “yaşam hakkının” ihlali olarak kabul etmiştir. Ayşenur Narin, Su Hakkı ve Bir Müdahale Aracı Olarak Suyun Özelleştirilmesi, **TAAD**, Y.7, S.27, 2016, s.741 dn. 40

⁴¹⁷ 13.05.2006 tarih ve 26167 sayılı R.G.

⁴¹⁸ Anayasa Mahkemesinin 2006/99 E., 2009/9 K. Sayılı ve 15.01.2009 tarihli kararı, 08.07.2009 tarih ve 27282 sayılı R.G. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2009/07/20090708-9.htm>, (27.12.2020)

faaliyetleri 56. madde kapsamında değerlendirerek genişletici yaklaşımını devam ettirmiştir.

Son olarak Mahkeme, 29.12.2010 günlü, 6094 sayılı Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Elektrik Enerjisi Üretimi Amaçlı Kullanımına İlişkin Kanunda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun'un⁴¹⁹ bazı maddelerinin Anayasa'nın 2., 17., 56., 128. ve 166. maddelerine aykırılığı iddiası ile açılan iptal davasında verdiği kararda⁴²⁰, yenilenebilir enerjinin, çevrenin korunmasındaki rolüne değinerek kömür, doğalgaz ve fuel-oil gibi fosil yakıtlarının kullanımı sonucu dünya yüzeyinin ortalama sıcaklığında meydana gelen artışa bağlı olarak uzun vadede iklim değişiklikleri, buzulların erimesi, mevsimlerin kayması ve tarım alanlarının verimsizleşmesi gibi sorunlara yol açabilecek nitelikteki sera gazı salınımının düşürülmesi amacıyla yenilenebilir enerji kaynaklarına öncelik verilmesinin, doğanın korunması bakımından büyük önem taşıdığını vurgulamıştır. Mahkemenin bu kararı da enerji üretim faaliyetlerinin, çevresel varlıklar üzerindeki etkisini ortaya koyarak, çevrenin korunmasında enerji kaynaklarının rolünü saptamış, çevre kavramının enerji ile olan yakın ilişkisini ortaya koymuştur.

Konuya Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi açısından bakılacak olursa, çevre hakkının, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde ya da Sözleşme'ye ek protokollerde bağımsız bir hak olarak düzenlenmediği ancak Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin, çevre hukukunun gelişimi ve çevresel sorunların artması sebebi ile vermiş olduğu kararlarla çevre hakkının gelişmesi ve çevrenin korunmasında Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin önemli bir hukuki işlev kazanmasını sağladığı söylenmelidir⁴²¹. Bu noktada Mahkemenin, Sözleşmede yer alan bazı hakları çevre hakkı ile birlikte yorumlamak suretiyle çevrenin korunmasına katkıda bulunduğu görülmektedir⁴²². Mahkemenin bu yorumlarda en sık başvurduğu hak Sözleşmenin 8. maddesinde düzenlenen "Özel Hayat ve Aile Hayatının Korunması Hakkı" iken yine 2. maddede düzenlenen Yaşam Hakkı", 6. maddede düzenlenen "Adil Yargılanma Hakkı" da

⁴¹⁹ 08.01.2011 tarih ve 27809 sayılı R.G.

⁴²⁰ Anayasa Mahkemesinin 2011/27 E., 2012/101 K. Sayılı ve 05.07.2012 tarihli kararı, 06.10.2012 tarih ve 28433 sayılı R.G. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/10/20121006-18.htm>, (27.12.2020)

⁴²¹ Erkan Duymaz, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Çevrenin Korunmasına Katkısı, **İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, S.47, 2012, s. 123

⁴²² Alistar Mowbray, **Cases and Materials on the European Convention on Human Rights**, 2. Baskı, Oxford University Press, 2007, s. 546-552

Mahkemenin çevre hakkının varlığını ile birlikte değerlendirdiği haklar arasında yer almaktadır⁴²³. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne yapılmış olan başvurular özellikle devlet ya da özel kişilerin tehlikeli faaliyetlerinden dolayı yaşam hakkının tehdit altında olması iddialarında yoğunlaşmaktadır⁴²⁴. Mahkeme, pozitif yükümlülük doktrini kapsamında Devletlere özellikle 8. madde kapsamında yükümlülükler yaratmakta ancak yeni hak kategorileri yaratmaya yanaşmamakta, Devletlerin pozitif yükümlülüğü konusunda ise özen ilkesi çerçevesinde hakkı koruyucu gerekli özenin gösterilip gösterilmediğini ölçüt yapmaktadır. Mahkeme yatay etki doktrini kapsamında 8. maddeyi bireyler arası yatay ilişkilerde de Devletin pozitif yükümlülüğü olduğu şeklinde yorumlamakta ve bireylerin başka bireylerden gelecek ihlallere karşı korunmasını da Devlete pozitif bir yükümlülük olarak yüklemektedir⁴²⁵.

Mahkemenin vermiş olduğu Okyay/Türkiye kararı⁴²⁶ çevre hakkının bağımsız bir hak olarak kabulünün önemini ortaya koyması⁴²⁷ ve Mahkemenin bu hakkı Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi 6. maddesi ile bağlantılı olarak ele alması açısından değerlidir. Gerçekten davaya konu olan olayda konuyu AİHM önüne getiren, Yatağan, Yeniköy ve Gökova termik santrallerinin faaliyetlerinin durdurulması için İzmir'de yaşayan avukatlardır. Nükleer santrale 4-5 km mesafede yaşamasına rağmen başvuruları kabul edilmeyenlere nazaran termik santrallere 250 km uzaklıkta oturanların başvurularının kabul edilmesi çevre hakkının iç hukukta tanınmasının önemini ortaya koymaktadır⁴²⁸. Davada başvuru 1982 Anayasasının 56. maddesi uyarınca sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşamının anayasal hakları olduğu tezine dayanmışlardır⁴²⁹. Başvurucuların bu hakka değil de doğrudan yaşam hakkına dayanmaları halinde Mahkemenin daha önceki kararlarına da bakılınca başvurunun reddinin söz konusu olacağı ifade edilmiştir⁴³⁰. Öte yandan Mahkemeye göre

⁴²³ Sommer, s.174-177

⁴²⁴ Duymaz, s.135

⁴²⁵ Dilara Yüzer Eltimur, AİHM ve Anayasa Mahkemesi İçtihatları Işığında Çevrenin Korunmasında Devletin Pozitif Yükümlülükleri, **Terazi Hukuk Dergisi**, C.13, S.145, 2018, s.98-100

⁴²⁶ AİHM'nin 12.07.2005 tarih ve 36220/97 Başvuru numaralı Okyay ve diğerleri v. Türkiye kararı. [https://hudoc.echr.coe.int/tur#{%22fulltext%22:\[%22%22CASE%20OF%20OKYAY%20AND%20OTHERS%20%20v.%20TURKEY%22%22\],%22documentcollectionid%22:\[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22\],%22itemid%22:\[%22001-69672%22\]}}, \(21.12.2020\)](https://hudoc.echr.coe.int/tur#{%22fulltext%22:[%22%22CASE%20OF%20OKYAY%20AND%20OTHERS%20%20v.%20TURKEY%22%22],%22documentcollectionid%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-69672%22]})

⁴²⁷ Ancak Mahkeme AİHS'nin hiçbir kuralında çevre hakkının yer almadığını kabul etmektedir. Bu konuda 22.05.2003 tarih ve 98/41666 başvuru nolu Kyrtatos v Yunanistan ve 09.06.2005 tarih ve 00/55723 başvuru nolu Fadeyeva v Rusya kararlarına bakılabilir.

⁴²⁸ Duymaz, 138

⁴²⁹ Nilgün Tortop, İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi Kararları, **TBB Dergisi**, S. 62, 2006, s.450

⁴³⁰ Duymaz, s.138-139

santrallerin faaliyetlerinin durdurulmasına yönelik verilen yürütmenin durdurulması kararlarının idare tarafından uygulanmaması ve faaliyetlere devam edilmesine karar verilmesi yasal temelden yoksun ve iç hukuka göre açıkça hukuka aykırı olup bu durum yargı kararlarına karşı hile yapmakla aynı şeydir. Mahkeme, böyle bir durumun hukuki güvenlik ve hukukun üstünlüğüne dayalı hukuk devleti ilkesine aykırı olduğunu ifade ederek ulusal makamların iç hukukta verilen mahkeme kararlarını makul süre içinde ve hukuka uygun şekilde yerine getirmede ihmalleri olduğunu ve bu sebeple Sözleşmenin 6/1. maddesinin ihlal edildiğine hükmetmiştir⁴³¹. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi bir başka kararında gürültüyü, AİHS kapsamında bağımsız bir çevre hakkı bulunmaması sebebi ile 8. madde kapsamında değerlendirerek Londra’da havaalanı yanında yaşayan iki kişinin gürültü kirliliğine maruz kalmalarını özel hayatın kalitesinin azalarak bozulması olarak kabul etmiştir.⁴³²

Anayasa Mahkemesinin, çevre hakkının bireysel başvuruya konu edilmesi noktasında yaklaşımı olumludur. Ancak Mahkeme, çevre hakkının ihlaline ilişkin önüne gelen bireysel başvurularda değerlendirmelerini 56. madde kapsamında değil, Anayasanın 17. maddesinde düzenlenmiş olan “Maddi ve manevi varlığın korunması ve geliştirilmesi hakkı”, 20. maddede yer alan “Özel hayatın gizliliği”, 21. maddede düzenlenen “Konut dokunulmazlığı” ve 22. maddede yer alan “Haberleşme hürriyeti” çerçevesinde yapmakta ve bu konuda değerlendirmeyi neden 17. madde çerçevesinde yaptığına da Mehmet Kurt başvurunda verdiği kararda açıklık getirerek Anayasa’da yer alan “Herkes, Anayasada güvence altına alınmış temel hak ve özgürlüklerinden, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi kapsamındaki herhangi birinin kamu gücü tarafından, ihlal edildiği iddiasıyla Anayasa Mahkemesine başvurabilir.” hükmünün, Anayasa’da yer alan ikinci ve üçüncü kuşak hakların ihlal edildiği iddiasıyla bireysel başvuruda bulunulamayacağı şeklinde yorumlanması gerektiğini belirtmektedir⁴³³. Anayasa Mahkemesi ayrıca Demirdöven Köyü Tüzel Kişiliği ve Diğerleri bireysel başvurusu ile ilgili kararında ÇED olumlu kararı verildikten sonra yöre halkına yapılacak bilgilendirmenin halkın haberdar olmasını sağlayacak şekilde yapılması gerektiğini, başvuruya konu olayda ÇED olumlu kararının Valilik ilan panosuna

⁴³¹ Tortop, s.466-467

⁴³² Oğuz Sancakdar, AİHM Kararlarının Türk İdare Hukukuna Etkileri Konusunda Genel Gözlemler, **Amme İdaresi Dergisi**, C. 38, S.1, 2005, (AİHM), s.92-93, AİHM’nin 21.02.1990 tarih ve 81/9310 başvuru numaralı Powell and Rayner v. İngiltere kararı

⁴³³ Sommer, s.180-181

asılması ile yetinildiğinin tespit edildiğini, panoya asma yöntemi dışında köyde yaşayan yöre halkının konudan haberdar olmasını sağlayacak başkaca herhangi bir yöntemle başvurulduğuna ya da başvuru sahiplerinin karardan bir şekilde haberdar olduklarının kabulünü haklı kılan bir neden bulunduğuna dair herhangi bir bilgi ya da belgenin bulunmadığını, köyde yaşayan başvuru sahiplerinin şehir merkezinde bulunan Valilik ilan panosunda yayınlanan kararı takip ederek ilan tarihinden itibaren dava açmalarını beklemenin hukuki güvenlik ve belirlilik ilkeleri bağlamında öngörülebilirlik sınırları içinde olmadığı kanaatine varıldığını, dava açma süresinin, başvuru sahiplerinin henüz dava hakkının doğduğundan haberdar olmadığı bir dönemde işletilmeye başlamasının, mahkemeye erişim hakkına yapılan müdahaleyi ölçsüz kıldığını, bu çerçevede İdare Mahkemesinin ÇED kararının öğrenilmesine ve değerlendirilmesine imkân tanımayan nitelikteki Valilik ilan tarihini esas alarak dava açma sürelerini belirlemesine ilişkin yorumunun başvuru sahiplerinin mahkemeye erişim hakkına yönelik katı bir yorum olduğunu ve bu yorumun başvuru sahiplerinin mahkemeye erişim hakkını kullanmasını aşırı derecede güçleştirdiğinin tespit edildiğini, açıklanan gerekçelerle başvuru gerçek kişilerin Anayasa'nın 36. maddesinde güvence altına alınan adil yargılanma hakkı kapsamındaki mahkemeye erişim hakkının ihlal edildiğine karar vermiştir⁴³⁴.

Danıştay'ın çevre hakkı konusundaki yaklaşımına bakılacak olursa, 3218 sayılı Serbest Bölgeler Kanununun⁴³⁵ 2. ve 2942 sayılı Kamulaştırma Kanununun⁴³⁶ 27.maddelerine göre, ... Serbest Bölgesinin hudutlarının belirlenmesine, bu bölge dahilinde kalan özel mülkiyete ait taşınmazların acele kamulaştırılmasına, kamulaştırma işlemleriyle Maliye ve Gümrük Bakanlığı Milli Emlak Genel Müdürlüğünün görevlendirilmesine ve 89/14633 sayılı Kararnamenin yürürlükten kaldırılmasına ilişkin 7.5.1990 günlü ve 20511 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan 90/380 sayılı Bakanlar Kurulu kararının iptali istemiyle açılan davada Danıştay⁴³⁷ Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 56.maddesinde; herkesin sağlıklı ve dengeli bir

⁴³⁴ Demirdöven Köyü Tüzel Kişiliği ve Diğerleri, Anayasa Mahkemesi Birinci Bölümü 25.12.2018 tarih ve 2014/14359 Başvuru Numaralı kararı. <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB-/2014/14359?BasvuruNoYil=2014&BasvuruNoSayi=14359>, (07.02.2021)

⁴³⁵ 15.06.1985 tarih ve 18785 sayılı R.G.

⁴³⁶ 08.11.1983 tarih ve 18215 sayılı R.G.

⁴³⁷ Danıştay 10. D. 28.04.1992 tarih ve 1990/2278 E., 1992/1672 K. Sayılı kararı, <http://emsal.danistay.uyap.gov.tr/BilgiBankasiIstemciWeb/GelismisDokumanAraServlet>, (27.12.2020)

çevrede yaşama hakkına sahip bulunduğu, çevreyi geliştirmenin, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemenin Devletin ve vatandaşların ödevi olduğu hükmüne yer verildiğini, toplumun bütün bireyleri yanında, kamu hizmetini yürüten idarelere de, çevre sağlığını koruma yükümlülüğü getirildiği tespit etmiştir. Danıştay, dava kapsamında, Yüksek Planlama Kurulu tarafından alınan karar ile İzmir-Aliğa Serbest Bölgesinde yürütülecek faaliyetlerin belirtildiğini ve Bölgede, sadece bu kararda belirtilen konularda faaliyette bulunulmasına izin verileceğinin bildirildiğini, Yüksek Planlama Kurulunun söz konusu kararında, uyuşmazlık konusu serbest bölgedeki faaliyet konuları üretim faaliyetleri ile ticaret ve hizmet faaliyetleri şeklinde düzenlenerek üretim faaliyetlerinin de "imalat sanayi sektöründe yer alan faaliyetler, özellikle gıda ve yem gibi tarım ve gübre, boya, deterjan ve diğer kimya, petro kimya ve kömür ürünlerinin sağlanması, konserve, kazan, tank ve boru üretimi gibi çeşitli çelik işletmelerinin kurulmaları ve bunlar için gerekli enerji üretim faaliyetleri, klima ve deniz araçları imalatı, tekstil ve beton ürünleri, optik ve tıbbi elektronik alet, bilgisayar ve benzeri alet ve ekipmanların üretimi ile ihracata katkısı olan her türlü tarım ve sanayi maddelerinin üretim faaliyetleri" şeklinde belirlendiğini, Yüksek Planlama Kurulu kararıyla faaliyet konuları belirlenen sınai yatırımların İzmir-Aliğa Serbest Bölgesinde gerçekleşmesi halinde 2872 sayılı Çevre Kanunu hükümleri dikkate alınarak ekolojik dengenin bozulup bozulmayacağı konusunda bir araştırma yapıp yapılmadığının davalı idareden sorulduğunu, verilen cevaptan bu hususta herhangi bir inceleme yapılmadığının anlaşıldığını, serbest bölge olarak belirlenen yerde Yüksek Planlama Kurulunca kabul edilen üretim faaliyetleriyle ticaret ve hizmet faaliyetlerinin yürütülmeye başlanılmasında kamu yararının davalı idarece ortaya konulmaması karşısında belirtilen hususun saptanması zorunluluğunun ortaya çıktığını, kamu yararı kavramıyla belirlenmek istenilenin, kurulan serbest bölgede ekolojik dengenin bozulup bozulmayacağını, doğanın kirlenip kirlenmeyeceğinin, arazinin ve doğal kaynakların, su, toprak ve havanın, ülkenin bitki ve hayvan varlığının, doğal ve tarihsel zenginliklerinin zedelenip zedelenmeyeceğinin saptanması ve ileride yapılacak masrafların önlenmesi ve milli değerlerin kayba uğratılmamasının sağlanması olduğunu, Yüksek Planlama Kurulunca faaliyet konuları belirlenen sınai tesislerin kurulması halinde ekolojik dengenin nasıl etkileneceğinin ortaya konulması amacıyla bilirkişi incelemesi yapılmasına karar verildiğini, bilirkişilerce; halen mevcut

sanayi tesislerinin bölgede kirliliğe sebebiyet verdiği ve ekolojik dengeyi olumsuz yönde etkilendiğini gösterir nitelikte olduklarının vurgulandığını, sonuç olarak, dava dosyası içeriği ve bilirkişi raporunun kesin sonuçlarından Bakanlar Kurulu kararıyla öngörülen serbest bölgedeki enerji üretim faaliyetleriyle sınai tesislerin işletmeye açılması halinde ekolojik dengenin olumsuz etkileneceğinin anlaşıldığı gerekçesi ile Bakanlar Kurulu kararının iptaline karar verilmiştir.

Petrokok kullanımına ilişkin vermiş olduğu, ısınmada petrol koku kullanımının yasaklanmasına ilişkin 13.1.1995 günlü, 0175-0098-353 sayılı Çevre Bakanlığı genelgesinin iptalinin talep edildiği söz konusu davada⁴³⁸ Danıştay, petrokok kullanımının çevreye zarar vermeden yakılabilmesinin ancak özel şartlar sağlandığında mümkün olduğu, en az 800 derecedeki bir sıcaklıkta kullanılması gereken petrol kokunun konutlardaki sobalarda ısınmak amacıyla kullanılması halinde hava kirliliğine neden olacağı, bu sıcaklığın altında yakılması durumunda kanserojen etkili ve Polisiklik Aromatik Hidrokarbon olarak tanımlanan bir dizi organik maddenin atmosfere verileceği, bu maddelerin ise 2 Kasım 1986 tarihli mülga Hava Kalitesinin Korunması Yönetmeliğinde⁴³⁹ belirtilen kanser yapıcı maddeler listesinde bulunduğu, az miktardaki avantajlarına karşı yüksek oranda zehirli maddeler içerdiği, bu nedenle kullanımının da toksikolojik nedenlerden dolayı sorumluluğu altına girilemeyecek kadar tehlikeli olması yanında Türkiye şartlarına da uymadığı sonucuna varıldığından dava konusu işlemde mevzuata aykırılık bulunmayarak davanın reddine karar verilmiştir.

Her iki karar çerçevesinde Danıştay'ın enerji üretimi ve kullanımını çevre ile bağlantılı olarak değerlendirildiği, bir kararında ekolojik denge, diğer kararında ise çevrenin bir unsuru olan havanın kirlenmesi kavramlarını kullandığı gerek enerjinin üretiminin gerekse kullanımının ekolojik dengeye ya da çevrenin bir unsuru olan havaya olan zararlarının hukuka aykırı olduğuna karar verdiği, böylece çevre hakkının enerji ile olan yakın ilişkisini ortaya koyduğu anlaşılmaktadır.

Bu noktada değinilmesi gereken bir diğer konu Sit Alanı niteliği taşıyan alanlarda santral kurulmasına yönelik olarak Kültür Varlıklarını Koruma Yüksek Kurullarınca alınan ilke kararlarıdır. Bu konuda Yüksek Kurul tarafından alınan bir

⁴³⁸ Danıştay 6. D. 28.05.1996 tarih ve 1995/5023 E., 1996/2558 K. Sayılı kararı, <http://emsal.danistay.uyap.gov.tr/BilgiBankasiIstemciWeb/GelismisDokumanAraServlet>, (27.12.2020)

⁴³⁹ 02.11.1986 tarih ve 19269 sayılı R.G.

ilke kararında⁴⁴⁰ yenilenebilir enerji kaynaklarının verimli kullanımı için I. ve II. derece arkeolojik sit alanlarında güneş enerji santrallerinin kurulmasına ilişkin Kültür Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulunun kararı ile oluşturulan komisyonun hazırladığı raporla ilgili görüşmeler sonucunda, güneş enerji santrallerinin h y k, t m l s ve Bakanlıkça düzenlenmiş ziyarete açık  ren yerleri ile bilimsel kazı yapılan sitlerde kurulamayacağına, bunun dışındaki sit alanlarında ise Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın alanda bilimsel kazı planlanmadığına ilişkin görüşü alındıktan sonra koruma bölge kurulunun görüşüyle kurulabileceğine, güneş enerji santrallerinin, yüzeyde taşınmaz kültür varlığı bulunmayan sitlerde kurulabileceğine, ihtiyaç duyulan dolgu uygulamalarının, güneş enerji panellerinin yerleştirilmesinin, her türlü kablolama işleminin, enerji nakil hatlarının ve yapılacak diğer uygulamaların kültür varlıklarına (kültür katmanlarına) zarar vermeden yapılabilmesi, tesis sahiplerince güneş enerji santrallerinin bulunduğu alandaki kültür varlıklarının korunmasının sağlanmasına, güneş enerji santrallerine ilişkin uygulamaların ilgili müze müdürlüğü denetiminde gerçekleştirilmesine, güneş enerji santrallerinin faaliyeti süresince ilgili müze müdürlüğünce altı aylık periyotlar ile alanın incelenmesine, aykırı uygulamanın bulunması veya arkeolojik alana zarar verilmesinin tespit edilmesi durumunda aykırı uygulamanın durdurulmasına ve konunun değerlendirilmek üzere ilgili koruma bölge kuruluna iletilmesine, güneş enerji santrallerinin süresini tamamlaması sonrasında tesis sahiplerince ilgili müze müdürlüğü denetiminde kaldırılmasına ve alanın eski haline getirildiğine dair teknik raporun hazırlanarak ilgili koruma bölge kurulu müdürlüğüne iletilmesine, güneş enerji santrali yapılan arkeolojik sitlerde yapılacak her türlü uygulama öncesi ilgili koruma bölge kurulundan izin alınmasına karar verilmiş, anılan bu kararın iptali için açılan davada Danıştay, mevzuat hükümlerinin birlikte değerlendirilmesi sonucu, toprakta ve su altında bulunan her çeşit kalıntı, varlık, insanlığın geçmiş varlığının diğer izleri, yapılar, inşaatlar, mimar  eser grupları, açılmış sit alanları, taşınır varlıklar, diğer tür anıtlar ve bunların çevresinden oluşan arkeolojik mirasın, toprak üstünde ya da su altında görünür bir iz olmasa bile korunması ve gelecek kuşaklara aktarılmasının yasal bir yükümlülük olduğunu, 1. ve 2. derece arkeolojik sit alanlarının ise korumaya yönelik bilimsel çalışmalar dışında

⁴⁴⁰ Kültür Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu 662 sayılı İlke Kararı.

<https://teftis.ktb.gov.tr/yazdir?9158BEC67B86A33212EC756ACF9993A2>, (14.01.2021)

aynen korunacak sit alanları olup, bu alanlarda, 658 sayılı ilke kararında belirtilen istisnalar dışında hiçbir yapılaşmaya izin verilemeyeceğini bir diğer deyişle, söz konusu alanlarda mutlak yapılaşma yasağının öngörüldüğünün anlaşıldığını, dava dosyasının incelenmesinden; I. ve II. derece arkeolojik sitlerde, güneş enerji santralleri (GES) kurulması ve ağaç dikimine izin verilmesine ilişkin taleplerin, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulunun 658 sayılı Arkeolojik Sitler, Koruma ve Kullanma Koşulları İlke Kararı⁴⁴¹ kapsamında değerlendirilmesi amacıyla Kültür ve Turizm Bakanlığınca çalışmalara başlanıldığını, bu çalışmalar kapsamında, Kültür Varlıkları Müzeler Genel Müdürlüğünce, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı Yenilenebilir Enerji Genel Müdürlüğüne hitaben yazılan yazıda, GES'lerin toprağa ve arkeolojik verilere etkisi konusunda (alandaki yapılması gereken inşai ve fiziki uygulamalar) Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığının görüşünün sorulduğunu, söz konusu yazıya istinaden, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı Yenilenebilir Enerji Genel Müdürlüğünce verilen cevapta, GES'lerin sabit açılı veya güneşi takip eden hareketli sistemler şeklinde kurulabildiği, mevzuat gereği 1 Mw kurulu güçteki kristal silikon teknolojiye sahip sabit sistemlerin azami 20.000 m², hareketli sistemlerin azami 45.000 m² alana kurulmasına izin verildiği, arazilerin, panellerinin montajına uygun hale getirilmek için tesviye işleminden geçirilebildiği, panelleri üzerinde bulunduran taşıyıcı yapının zemine montajının toprak yapısına göre (yumuşak toprak, kıraç toprak, kaya vb.) değişiklik gösterdiği, yumuşak toprak yapısına sahip arazilerde 2 m'ye yakın derinliklere kazık çakılabilmekte iken kaya zeminlerde, patlatma usulüyle, taşıyıcı ayakların zemine yerleştirileceği delikler açılmasının gerekebildiği, ayrıca kabloların yeraltından geçirilebilmesi için toprak içerisine kazı yapılabildiği, ilke kararında yapılacak düzenlemede GES'lerin kurulumu ile ilgili bahsi geçen iş ve işlemlerin göz önünde bulundurulması hususunun önem arz ettiği ayrıca, GES'lerin yer seçimi ile ilgili ülkemizde sitler dışında oldukça fazla uygun arazi bulunduğunun da belirtildiği; konuya ilişkin olarak, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulunun 22/11/2016 günlü, 660 sayılı İlke Kararı ile "Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulunun 05/11/1999 tarih, 658 sayılı Arkeolojik Sitler, Koruma ve Kullanma Koşulları İlke Kararının; arkeolojik sitlerde güneş enerji santralleri

⁴⁴¹ Kültür Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu 658 sayılı İlke Kararı. <https://teftis.ktb.gov.tr/TR-263742/658-nolu-ilke-karari-arkeolojik-sitler-koruma-ve-kullan-.html>, (14.01.2021)

kurulması ve ağaç dikimine izin verilmesine ilişkin taleplerin değerlendirilmesi sonucunda, söz konusu taleplerin Kültür Varlıkları Müzeler Genel Müdürlüğü tarafından oluşturulacak bir komisyon tarafından incelenerek, hazırlanacak rapor doğrultusunda yeniden değerlendirilmesine" karar verildiği, karar gereği Genel Müdürlük makamının oluru ile oluşturulan Komisyon tarafından gerçekleştirilen toplantıda, arkeolojik sitlerde GES kurulmasına ilişkin taslak bir ilke kararının oluşturulduğu ve kültür varlığına zarar vereceği hususu göz önünde bulundurularak I. ve II. derece arkeolojik sitlerde ağaç dikiminin uygun olmadığı kanaatine varıldığı, oluşturulan taslağın incelenmesi sonucunda, Kültür Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulunun 29/12/2016 günlü, 662 sayılı kararı ile I. ve II. Derece Arkeolojik Sitlerde Güneş Enerji Santrali Kurulması İlke Kararının alındığı; bu kararın iptali istemiyle de bakılan davanın açıldığı belirtilerek Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı Yenilenebilir Enerji Genel Müdürlüğünün yazısında, GES'lerin kurulumu ile ilgili iş ve işlemlerin; panellerin montajına uygun hale getirilebilmesi için arazilerin tesviyesi, panelleri üzerinde bulunduran taşıyıcı yapının zemine montajı için, toprak yapısına göre, yumuşak toprak yapısına sahip arazilerde 2 metreye yakın derinliklere kazık çakılması, kaya zeminlerde ise, patlatma usulüyle, taşıyıcı ayakların zemine yerleştirileceği delikler açılması, enerji nakilhatlarının ve kabloların yeraltından geçirilebilmesi için isetoprak içerisine kazı yapılması olarak sayıldığı, söz konusu inşai ve fiziki müdahalelerin, Koruma Bölge Kurullarının izin ve denetiminde yapılsalar dahi, son derece yoğun arkeolojik kalıntılar barındıran I. ve II. derece arkeolojik sit alanlarında herhangi bir tahribata yol açmadan yapılmasının mümkün olmadığı; bu alanlarda GES inşasına izin veren dava konusu ilke kararının da, bu anlamda, Arkeolojik Mirasın Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesinin, yukarıda belirtilen, arkeolojik mirasın korunarak gelecek kuşaklara aktarılmasına ilişkin hükümlerine aykırılık teşkil ettiğinin açık olduğu, bir alanın, I. ve II. derece arkeolojik sit alanı olarak belirlenmiş olmasının, o alanda belli bir yoğunluğun üzerinde arkeolojik kalıntının halihazırda tespit edilmiş olduğunu gösterdiği, arkeolojik kalıntıların ise, ait oldukları tarihi devirlerin sırasına göre, toprak altında, katmanlar halinde bulunmakta ve sadece dikey değil, yatay bir düzlemde de yayılım gösterdiği, kimi zaman belli bir alanda yer alan tüm katmanların ortaya çıkarılmasının onlarca yılı aşan kazı çalışmaları sonunda ancak mümkün olabildiği, toprak üstünde

görünür bir kalıntı bulunmamasının ise, söz konusu alanda toprak altında da arkeolojik kalıntı bulunmadığı anlamına gelmediği, buna rağmen dava konusu ilke kararında, güneş enerji santrallerinin, bilimsel kazı yapılan sitler dışındaki sit alanlarında ve Kültür ve Turizm Bakanlığının alanda bilimsel kazı planlanmadığına ilişkin görüşü alındıktan sonra ya da yüzeyde taşınmaz kültür varlığı bulunmayan sitlerde kurulabileceğine ilişkin kurallara yer verilmesinin söz konusu ilke kararı alınırken, uluslararası sözleşmeler ve kanunlar ile düzenlenerek, güvence altına alınan koruma yükümlülüğü ve yaklaşımından uzaklaşıldığını gösterdiği zira belirli bir bölgenin arkeolojik kalıntı barındırıp barındırmadığının ortaya konulabilmesi açısından, o bölgede bilimsel kazı planlanmasının ya da yüzeyde taşınmaz kültür varlığı bulunmasının tek başına kriter teşkil etmediği, bununla birlikte, işlem tarihinde yürürlükte bulunan 658 sayılı İlke Kararı ile arkeolojik sitlerin koruma ve kullanma koşullarına ilişkin temel ilkelerin ortaya konularak yukarıda belirtilen koruma yükümlülüğü ve anlayışının doğal bir sonucu olarak I. ve II. derece arkeolojik sitlerde mutlak yapılaşma yasağı öngörüldüğü, dava konusu ilke kararının, I. ve II. derece arkeolojik sit alanlarında güneş enerji santralleri kurulmasına izin vermesi sebebiyle, ana ilkeleri belirleyen 658 sayılı İlke Kararına da uygunluk bulunmadığı belirtilerek açıklanan nedenlerle, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulunun 29/12/2016 günlü, 662 sayılı İlke Kararının iptaline karar verilmiştir⁴⁴²⁴⁴³.

⁴⁴² Danıştay 14. D. 19.12.2018 tarih ve 2017/859 E. ve 2018/7759 K. sayılı kararı.
<https://www.lexpera.com.tr/ictihat/danistay/14-d-e-2017-859-k-2018-7759-t-19-12-2018>,
(14.01.2021)

⁴⁴³ Çevre ve Şehircilik Bakanlığınca 05.01.2017 tarih ve 100 sayılı Doğal Sit Alanlarında Güneş Enerjisi Santrali (GES) İlke Kararı alınmıştır. Karar şu şekildedir:

Doğal sit alanlarında yapılacak GES projelerine ilişkin Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Komisyonlarına gelen başvuruların değerlendirilmesinde bilimsel temele dayalı karar alma bütünlüğünü sağlamak amacıyla Merkez Komisyonu İlke Kararı alınmasına ihtiyaç duyulmuştur.

A) 1. Derece Doğal Sit Alanları, Kesin Korunacak Hassas Alanlar ve Nitelikli Doğal Koruma Alanlarında GES projelerine izin verilmeyeceğine,

B) 2. Derece Doğal Sit Alanları, 3. Derece Doğal Sit Alanları ve Sürdürülebilir Koruma ve Kontrollü Kullanım Alanlarında;

- GES projelerinin sınırından itibaren Kesin Korunacak Hassas Alanlara en az 300 metre mesafede olması,

- Mevcut ve yapılacak GES projeleri toplam alanının, Doğal Sit Alanının yüzde 10 unu geçmemesi, koşullarıyla, ilgili kamu kurum ve kuruluşlarının görüşleri göz önüne alınarak Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Komisyonlarınca değerlendirilebileceğine,

oy birliğiyle karar verildi.

Anılan kararın neden Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından alındığı sorusunun cevabını ise 648 sayılı KHK'nın 51. maddesi vermektedir. Anılan madde ile 2863 sayılı Kanuna eklenen Ek 4. maddede taşınır tabiat varlıkları hariç tabiat varlıkları, doğal sit alanları ve bunlara ilişkin koruma alanları ile ilgili olarak 2863 sayılı Kanunda öngörülen iş, işlem ve kararlar bakımından görevli ve yetkili bakanlığın Çevre ve Şehircilik Bakanlığı olduğu, bu konuda karar almak üzere merkezde Tabiat Varlıklarını Koruma Merkez

Danıştayın anılan bu kararında yenilenebilir enerji kaynaklarından ülke ihtiyacı bulunan enerji teminine ilişkin kamu yararı ile I. ve II. Derece Sit Alanlarının korunmasına ilişkin kamu yararı arasında objektif ölçütlere dayalı bir kıyaslama yaptığı anlaşılmaktadır. Kararda Danıştay her ne kadar 662 sayılı kararın 658 sayılı ilke kararına aykırı olduğu gerekçesine dayansa da karşıoy yazısında da belirtildiği üzere aynı hukuki güce sahip iki ilke kararında sonraki kararın önceki kararı değiştirmesi mümkün olduğundan 662 sayılı ilke kararının yeni ölçütler belirleyerek 658 sayılı ilke kararını değiştirdiği pekâlâ ileri sürülebilir. O halde Danıştayın aslında yaptığı zımni bir kamu yararı kıyaslamasıdır ve sonuç olarak Sit Alanlarının korunmasına ilişkin kamu yararını üstün tuttuğu anlaşılmaktadır. Önüne gelen uyuşmazlığın çözümü için idari yargıda içtihatla geliştirilen bir ilke olan üstün kamu yararı ilkesi uyarınca çevrenin korunması ile başka bir kamu yararı karşı karşıya geldiğinde hâkim somut olayın özelliklerini dikkate alarak üstün kamu yararı ilkesi temelinde sonuca varabilecektir. Fakat bu durum her zaman çevrenin korunması kamu yararının üstün tutulacağı anlamına gelmemektedir. Somut olay başka yönde kabulü gerektiriyorsa yine üstün kamu yararı ilkesi doğrultusunda hâkim diğer kamu yararını üstün kabul eden bir sonuca varabilecektir⁴⁴⁴. Nitekim Danıştay sit alanlarında enerji santralleri kurulmasına imkan veren bir Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu kararına karşı açılan başka bir iptal davasında, Türkiye'nin Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ile öngördüğü enerji açığını giderme hedefini, 2. ve 3. derece sit alanlarının belli ölçüde yapılaşmaya imkan veren hukuki rejimini ve bu alanlarda inşa edilecek santraller için öncelikle koruma kurullarından izin alınacağı gerekçelerinden hareketle 2. ve 3. derece sit alanlarına enerji santrali yapımına olanak sağlayan dava konusu işlemin iptali talebini reddetmiştir. Görüldüğü üzere üstün kamu yararı ilkesi, herhalükarda çevrenin korunması yararının üstün

Komisyonu, taşrada ise yeteri kadar Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Komisyonu teşkil edileceği ifade edilmiştir. Son olarak 2863 sayılı Kanunda Koruma Yüksek Kurulunca alınması öngörülen kararların, tabiat varlıkları, doğal sit alanları ve bunlara ilişkin koruma alanları bakımından Koruma Merkez Komisyonunca, koruma bölge kurullarınca alınması öngörülen kararların ise koruma bölge komisyonlarınca alınacağı ve Çevre ve Şehircilik Bakanlığının onayıyla yürürlüğe konulacağı düzenlemesi getirilmiştir. Bu durum öğretilde eleştirilerek özellikle ÇED sürecinde görevli ve yetkili olan idarenin aynı zamanda taşınmaz tabiat varlıklarının korunması konusunda da görevli ve yetkili hale getirilmesi ile HES projeleri özelinde daha önce doğal sit ve koruma alanı ilan edildiği için HES projelerinin giremediği alanların HES'lere açılabilmesi için önceki kararların yeniden değerlendirileceği izlenimi yarattığı ifade edilmiştir. Derya Deviner Erguvan, Hukuk Devleti ve HES Uygulamaları, **Hukuk Düzeni**, Y.1, S.3, 2011, s.15

⁴⁴⁴ Aksoylu, s.144-146

tutulacağını gösteren bir ilke olmayıp çevrenin korunması yararı ile diğer bir kamu yararı karşı karşıya geldiğinde bu iki yarar arasında bir denge kurmayı amaçlayan yargısal bir yöntemdir⁴⁴⁵.

İdarenin bir kamu hizmeti görürken faaliyetler esnasında çevreye zarar vermesi kaçınılmazsa, bu faaliyetleri çevreyi korumaya tercih edip etmeyeceği konusunda ise Danıştayın vermiş olduğu bir karardan hareketle bir idari faaliyet ile doğal çevrenin korunması arasındaki bir çatışma söz konusu olduğunda çevre korumaya öncelik tanındığının savunulabileceği ifade edilmiştir. Bahsi geçen karara konu olayda kanalizasyonu olmayan bir mahallede oluşan foseptik sızıntılarının halk sağlığını tehdit etmesi üzerine geçici bir yolla foseptiğin denize verilmesi üzerine deniz kenarında plaj işleten işletme sahibinin Belediyenin işlemine karşı açtığı davada Danıştay belediyenin yükümlü olduğu kanalizasyon sistemi kurma ödevini yerine getirmesi gerekirken atık suları denize vermesinin hukuka aykırı olduğuna hükmetmiştir⁴⁴⁶.

Kamu yararının değerlendirildiği bir diğer konu ise Rüzgâr Enerji Santralleri (RES) kapsamında gerçekleştirilmiştir. Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulunca alınan 688 sayılı ilke kararı ile dünyada çevreyi olumsuz etkilemeyecek kaynaklardan yararlanmanın küresel ölçekte çevrenin korunabilmesi için giderek önem kazandığı bir süreçte, dünyada olduğu gibi Türkiye'de de RES yapımının prensip olarak uygun görüldüğüne, genelde desteklenmesi ve özendirilmesi politikası kapsamında Doğal sit alanlarında, RES yapılacak yerlerin özellikleri ve konumları, alana ilişkin daha önce alınmış koruma kurulu kararları, ilgili kamu kurum ve kuruluşları görüşleri gözönüne alınarak koruma kurullarınca değerlendirilebileceğine karar verilmiştir. Bu konuda RES kurmak isteyen bir şirket tarafından açılan iptal davasında⁴⁴⁷ davacı şirket tarafından Alibey Adasında 24 adet rüzgar türbini

⁴⁴⁵ Aksoylu, s.144-146, Karar künyesi için Aksoylu, s.144 dn.11; Benzer bir görüşe göre bir tarafta biyolojik çeşitliliğin korunmasına ilişkin kamu yararının yer aldığı iki kamu yararı karşı karşıya geldiğinde biyolojik çeşitliliğin kolay bir şekilde ikinci plana atılamayacağı bu bağlamda Danıştayın ekolojik dengenin bozulması tehlikesi olan hallerde serbest bölge kurulmasında kamu yararı olmadığına karar verdiği, keza kaplumbağaların üreme bölgelerinde, su kuşlarının habitat alanlarında, endemik türlerin bulunduğu bir bölgede turizm merkezi açılmasında kamu yararı olmadığına hükmettiği ifade edilmiştir. Çakmak, Biyolojik, s.151-152, Karar künyeleri için dn.73 ve 75.

⁴⁴⁶ Ali D. Ulusoy, Çevre Kirlenmesinin Oluşmasından Sonraki Aşamada Medeni Hukuk, Ceza Hukuku ve İdare Hukuku Çözümlerine Genel Bir Bakış, **AÜHF Dergisi**, C.43, S.1, 1993, (Çözüm), ss.125-142. Karar künyesi için dn. 34

⁴⁴⁷ Danıştay 6. D. 27.02.2009 tarih ve 2007/3384 E. ve 2009/1829 K. sayılı kararı. <https://www.lexpera.com.tr/ictihat/danistay/e-2007-3384-k-2009-1829-t-27-02-2009>, (14.01.2021)

konuşlandırılmak istenildiği, rüzgar türbini konulmak istenen bu alanların Bursa Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 28.10.1989 günlü, 795 sayılı kararı ile 1. derece doğal sit olarak ilan edilmiş bölge kapsamında ve aynı zamanda 1/25000 ölçekli Planda "mutlak koruma alanı" içerisinde kaldığı; davacının rüzgar enerji santraline ait türbin konulması isteminin Çanakkale Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 16.9.2005 günlü, 1377 sayılı kararı ile reddedildiği; davacı tarafından bu karara yapılan itirazın da aynı Kurulun 17.11.2005 günlü, 1576 sayılı kararı ile reddi üzerine bu işlemle birlikte yukarıda bahsi geçen Çevre ve Orman Bakanlığı'nca 12.2.2004 tarihinde onaylanan, 1/25.000 ölçekli "Ayvalık Adaları Tabiat Parkı Uzun Devreli Gelişme Planı"nın "Planda belirtilen faaliyetler ve bölgede icra edilecek askeri maksatlı faaliyetler dışında hiçbir faaliyete izin verilmez." hükmünü içeren 4.1.1. maddesi ile "Doğal yapıyı değiştirici hiçbir faaliyete izin verilmez." hükmünü içeren 4.1.2. maddesinin iptalleri talep edilmiştir. Davada Danıştay öncelikle 2873 sayılı Milli Parklar Kanunu kapsamında değerlendirme yapmıştır. Danıştay'a göre 2873 sayılı Kanunda, turizm ile petrol ve maden araması, milli savunmayla ilgili ihtiyaçlar dışında milli park ve tabiat parkında tesis kurulabilmesi, kamu yararı açısından vazgeçilmezlik ve kesin zorunluluk şartına bağlanmış olup vazgeçilmezlik ve kesin zorunluluk, olağan dışı durumları ifade etmekte, olağan şartlarda gerçekleştirilen enerji konulu bir yatırımın, tabiat parkının mutlak koruma alanında gerçekleştirilmesinin, kamu yararı açısından vazgeçilmezlik ve kesin zorunluluk kapsamında değerlendirilmesine olanak bulunmamaktadır. Üstelik bu durumu destekleyici düzenlemelerin yer aldığı anılan Kanunun yasaklanan faaliyetler başlıklı 14. maddesi, RES'i yasak kapsamı dışındaki faaliyetler arasında saymamıştır. Olağan dönemde gerçekleştirebilecek olan yatırım projeleri arasında yer alan RES'e ait tesislerin, sadece olağan dışı durumu ifade eden "kamu yararı açısından vazgeçilmez ve kesin bir mecburiyet doğması" halleri kapsamında ele alınması, uyuşmazlığa konu edilen tabiat parkının mutlak koruma alanında gerçekleştirilebilecek bir faaliyet olarak değerlendirilmesi mümkün değildir. Bu bağlamda Danıştay davacı şirketin dosyaya sunduğu Yenilenebilir Kaynak Olarak Rüzgar Enerjisinin Elektrik Üretiminde Kullanımına İlişkin Analiz Raporunda, 2020 yılı Enerji Kaynak Projeksiyonunda tüketim talebinin %6'sının rüzgar enerjisinden karşılanacağı, Alibey Adası RES Projesinin ise 30 Mw olacağı bilgilerini ise, uyuşmazlık konusu yatırımın üreteceği

elektrik enerjisi öngörüsünün, yaratacağı diğer etkilerle birlikte ele alınması halinde dahi, 'kamu yararı açısından vazgeçilmez ve kesin bir mecburiyet kapsamında olağan dışı bir büyüklüğü ifade açısından yeterli saymamıştır. Danıştay 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu⁴⁴⁸ açısından yaptığı değerlendirme de ise uyumsuzluğa konu planlama alanının, aynı zamanda daha önce 1.derece doğal sit olarak belirlenmiş olması nedeniyle planın onay sürecinde yetkili Koruma Kurulu'nun plan ve plan notlarında düzeltme içeren uygun görüşünün alınarak anılan plan ve plan notlarının onaylandığını, Koruma Kurulunca bu alanlarda gösterebilecek faaliyetler arasında rüzgar enerjisi santrallerine olanak tanıyacak bir düzenlemeye yer verilmediği gibi, davacı tarafından RES yapılmak istenilen yerlere ilişkin olarak yapılan başvurunun da yukarıda anılan 688 sayılı İlke Kararına göre 1.derece doğal sit alanına ait özellikler ve konumlar değerlendirilmek ve 1/25.000 ölçekli planda mutlak koruma alanında kalması ve buna ilişkin bağlayıcı hükümler uyarınca reddedildiği belirlenmesini yapmıştır. Danıştay bu değerlendirmelerden hareketle dava konusu olayda, 2863 sayılı Kanun kapsamında Koruma Kurulunca uygun görülmesi üzerine onaylanan dava konusu plan ve plana ait hükümlerin Koruma Kurulunu da bağlayıcı hukuksal bir belge niteliği kazandığı, bu plan hükümlerine göre mutlak koruma alanlarında yapılmasına olanak bulunmayan RES yapımının yeni bir Kurul kararı ile planda değişiklik anlam ve sonucu içerecek şekilde kabul edilmesinin hukuken mümkün olmadığı, 1.derece doğal sit ve mutlak koruma alanında düzenleyici işlemle öngörülen yasaklamalarda bu yönüyle de hukuka aykırılık görülmediğini belirterek davayı reddetmiştir. Danıştay bu kararında da kamu yararları arasında var olan yarışmayı⁴⁴⁹ değerlendirmiştir. Ancak yararlardan hangisinin üstün tutulduğunun gerekirse keşif dahil bilirkişi incelemesi ile gerekçelendirilerek hukuki bir şekilde ortaya konulması gereğine rağmen⁴⁵⁰ davaya ilişkin karşıoy yazısında da belirtildiği gibi gelecek kuşaklara aktarılacak bir değer olarak RES yapımı istenen alanın, sürdürülebilir ekolojik denge açısından rüzgar enerjisiyle elektrik üretiminden ne yönde etkileneceğinin belirlenmesinin ancak yerinde yapılacak keşif ve bilirkişi

⁴⁴⁸ 23.07.1983 tarih ve 18113 sayılı R.G.

⁴⁴⁹ Çakmak, Biyolojik, s.151

⁴⁵⁰ Aksoylu, s.144

incelemesi sonucu ortaya çıkacak olmasına rağmen bu inceleme yapılmaksızın dava esastan karara bağlanmıştır⁴⁵¹.

1982 Anayasasının 56. maddesinin ilk iki fıkrasının sadece çevre hakkına özgülendiği görüşü öğretide ileri sürülmüştür⁴⁵². Bu kabulün çok da isabetli olmadığı kanaatindeyiz. Her şeyden önce maddenin kenar başlığı dahi “çevre” den bahsetmektedir. Öte yandan maddenin ilk fıkrası sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkından söz etmektedir. Dolayısıyla bireyin sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşamasına imkan tanıyacak unsurların 56/1. madde içeriğine dahil olduğu

⁴⁵¹ Çevre ve Şehircilik Bakanlığınca 05.01.2017 tarih ve 98 sayılı Doğal Sit Alanlarında Rüzgâr Enerjisi Santralleri (RES) İlke Kararı alınmıştır. Karar şu şekildedir:

Doğal sit alanlarında yapılacak RES projelerine ilişkin Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Komisyonlarına gelen başvuruların değerlendirilmesinde 688 sayılı ilke kararında belirtilmeyen hususlarda, bilimsel temele dayalı karar alma bütünlüğünü sağlamak amacıyla Merkez Komisyonu İlke Kararı alınmasına ihtiyaç duyulmuştur.

Doğal sit alanlarında Korunan Alanların Tespit, Tescil ve Onayına İlişkin Usul ve Esaslara Dair Yönetmelikte tanımlanan kategorilere göre;

A) Kesin Korunacak Hassas Alanlarda, RES projelerine izin verilmeyeceğine, Ancak;

- Mevcut tesislerin izin süresince faaliyetlerinin devam edebileceğine,

- Bu tesislerde yeni türbin eklenerek veya alan değiştirilerek kapasite artışına gidilemeyeceğine,

Aşağıda içeriği belirtilen bilimsel raporun hazırlanması ve Bölge Komisyonunca uygun bulunması halinde,

- Türbin kapasitesinin artırılabilmesine ve/veya izin süresinin uzatılabilmesine,

- Koruma amaçlı imar planı onayı yapılmış fakat statü değişikliği nedeni ile bu alanlarda kalan yatırımların devam edebileceğine,

Bilimsel Rapor;

1. Alanı gösterir uydu görüntüleri, harita, koordinat, görsel veriler ve mevcut koruma statüleri gibi alanın genel özellikleri,

2. Alanın floristik özellikleri,

3. Memeli ve kuşlar açısından alanın faunistik özellikleri,

4. Alanın jeolojik, hidrojeolojik özellikleri,

5. Alana olası etkilerin değerlendirildiği kanaat ve önerileri içerir.

Rapor en az doktora düzeyinde; bitki sistematiği uzmanı, mamalog, ornitolog, ekolog ile jeolog veya hidrojeologdan oluşan en az 5 kişilik uzman ekip tarafından hazırlanmalı, en az bir arazi çalışması yapıldığı tutanak ve görsellerle belgelendirilmelidir. Alanın özelliğine göre gerek görülmesi halinde, Orman ve Su İşleri Bakanlığı ile Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığının Kurum görüşleri alınmalıdır.

B) Nitelikli Doğal Koruma Alanları ile Sürdürülebilir Koruma ve Kontrollü Kullanım Alanlarında;

1-a) Mevcut tesislerin faaliyetlerinin devam edebileceğine,

b) Koruma amaçlı imar planı onaylanmış projelerin devam edebileceğine,

2-a) Yeni tesis taleplerinde rüzgâr türbinlerinin kesin korunacak hassas alanlara en az 300 metre mesafede olması,

b) Kuş göç yollarından en az 300 m uzaklıkta olması ve bu alanlarda rüzgâr türbinlerine otomatik durdurucu radar sistemlerinin kurulması, koşullarıyla tescile esas ekolojik temelli bilimsel araştırma raporları, alana ilişkin alınmış komisyon kararları ve ilgili kamu kurum ve kuruluşlarının görüşleri göz önüne alınarak Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Komisyonlarınca değerlendirilebileceğine,

Oy birliğiyle karar verildi.

⁴⁵² Semiz, Perspektif, s.10

söylenebilir⁴⁵³. Ayrıca yaşama hakkının somutlaşabilmesi için sağlık ve çevre hakkının sıkı ilişki içinde olan haklar oldukları da ifade edilmiştir⁴⁵⁴. Bu kapsamda yukarıda yaptığımız saptama uyarınca çevreyi kirleten yani beyaz olmayan enerjinin sağlıklı ve dengeli bir çevreyi olumsuz etkileyeceği muhakkak olacağından beyaz enerjinin de sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına mündemiç olduğu ortadadır⁴⁵⁵. Kaldı ki 56. maddenin 2. fıkrası çevreyi geliştirmenin, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemenin Devletin ve vatandaşların ödevi olduğunu düzenleme altına almıştır. Bu çerçevede beyaz enerji hakkının anayasal dayanağının bulunduğu ve bunun da 56/1. ve 2. fıkraları olduğu söylenebilir.

(ii) Yasal Bağlamda Beyaz Enerji Hakkı

Beyaz enerji ile kastedilenin çevreyi kirletmeyen enerji olduğu belirlendikten sonra beyaz enerji hakkının yasal bağlamda ne şekilde düzenlendiğine de bakılması gerekmektedir. Bu konuda tıpkı Anayasada olduğu gibi yasal bir düzenleme mevzuatımızda yer almamaktadır. Ancak yukarıda anayasal dayanak olduğu kabul edilen 56. madde hükmü esas alınarak, yasal temeli de bu çerçevede aramak gerekmektedir.

Anayasanın 56. maddesi, sağlıklı bir çevrede yaşama hakkını herkese tanımlı, çevre kirlenmesini önlemeyi Devlete ve vatandaşlara bir ödev olarak yüklemiş olup anayasal bu hak karşılığını 2872 sayılı Çevre Kanunu'nun "İlkeler" başlıklı 3/1-e maddesinde bulunmaktadır. Anılan düzenlemede Çevre ve Şehircilik Bakanlığı ve yerel yönetimlere; meslek odaları, birlikler, sivil toplum kuruluşları ve vatandaşların çevre hakkını kullanacakları bir katılım ortamını yaratmak yükümlülüğü yüklenerek, çevre hakkının varlığı açıkça zikredilmiştir. Ayrıca Kanun'da çevre hakkının kullanılmasına ilişkin bazı usuli hükümlerin de bulunduğu görülmektedir⁴⁵⁶. Gerçekten Kanunun

⁴⁵³ Bu noktada 2872 sayılı Çevre Kanunu 2. maddesinde yer alan ekolojik denge kavramı için yapılan "İnsan ve diğer canlıların varlık ve gelişmelerini doğal yapılarına uygun bir şekilde sürdürebilmeleri için gerekli olan şartların bütünü" tanımı da vurgulanmalıdır.

⁴⁵⁴ Memiş, s.348

⁴⁵⁵ Benzer şekilde güneşe ve rüzgâra erişim hakkının çevre hakkına dahil olduğu, güneş ve rüzgâra erişimin olmadığı bir çevrenin sağlıklı bir çevre sayılamayacağı dolayısıyla kişinin çevre hakkına aykırı bir durumun ortaya çıkacağı ifade edilmiştir. Ayşe Özcan, Sürdürülebilirlik Ekseninde "Yeni Çevresel Haklar Deneyimi" Ve Eko-Politik Bir Analiz: "Güneş Ve Rüzgâr Hakları, **Alternatif Politika**, C.8, S.1, 2016, s.43-44

⁴⁵⁶ Olgun ve Işık, s.45

30/1. maddesinde çevreyi kirleten veya bozan bir faaliyetten zarar gören veya haberdar olan herkesin ilgili mercilere başvurarak faaliyetle ilgili gerekli önlemlerin alınmasını veya faaliyetin durdurulmasını isteyebileceği belirtilerek “Başvuru Hakkı” na sahip olduğu düzenlenmişken, 30/2. maddesinde ise herkesin, 4982 sayılı Bilgi Edinme Hakkı Kanunu⁴⁵⁷ kapsamında çevreye ilişkin bilgilere ulaşma hakkına sahip olduğu düzenlenerek “Bilgi Edinme Hakkı” na sahip olduğu ifade edilmiştir.

Anayasanın 56. maddesinde çevre kirlenmesini önleme ödevi ise yasal karşılığını 2872 sayılı Çevre Kanunu’nda bulmaktadır. Anılan Kanunun 3/1-a maddesine göre başta idare, meslek odaları, birlikler ve sivil toplum kuruluşları olmak üzere herkes, çevrenin korunması ve kirliliğin önlenmesi ile görevli olup bu konuda alınacak tedbirlere ve belirlenen esaslara uymakla yükümlüdür. O halde çevrenin beyaz olmayan enerji kullanımı yolu ile kirlenmemesi bir ödev olarak en başta idareye ve sonra herkese ödev olarak yüklenmiştir. Bu ödevin bir gereği olarak idare-Devlet-gerekli mevzuat değişikliklerini de yapmakla yükümlü olup enerji ile çevre arasında var olması gereken uyumun sağlanması ve korunması bir ödev olarak idareye aittir. Bu doğrultuda 1 nolu Cumhurbaşkanlığı Kararnamesinde⁴⁵⁸ yer alan bir düzenleme bu ödevi somutlaştırmaktadır. Gerçekten Enerji ve Tabi Kaynaklar Bakanlığının hizmet birimleri arasında yer alan Enerji Verimliliği ve Çevre Dairesi Başkanlığının görevleri arasında “...çevre-enerji ilişkisi kapsamında mevcut ve yeni mevzuatın uyum ve etki değerlendirmelerini yapmak, çevre mevzuatına uyuma yönelik takip ve izleme komisyonu sekreteryasını yürütmek” de sayılmıştır.

Çevre Kanunu’nun 1. maddesinden Kanunun çevreyi sürdürülebilir kalkınma ilkesini de esas alarak korumayı amaçladığı anlaşılmaktadır. BM Genel Kurulunun yukarıda bahsedilen “Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları” ve bu amaçlar için tespit edilen göstergeler arasında çevreye duyarlı enerjiye ve enerji teknolojilerine erişim de sayılmaktadır. Bu kapsamda Çevre Kanunu “Sürdürülebilir Kalkınma” ilkesi kapsamında çevreyi koruyacaksa bunu yapması için beyaz enerjinin ve beyaz enerji teknolojilerinin kullanımını gösterge olarak kullanması ve bu doğrultuda alt düzenlemeler yapması gerekmektedir. Özetle Çevre Kanunu “Sürdürülebilir

⁴⁵⁷ 24.10.2003 tarih ve 25269 sayılı R.G.

⁴⁵⁸ 10.07.2018 tarih ve 30474 sayılı R.G.

Kalkınma” ilkesini benimsemekle bu ilkenin amaçlarını da benimsemiş dolayısıyla temiz enerjiyi bir hak olarak kabul etmiş olmaktadır.

Burada bahsedilmesi gereken bir diğer kanun 5346 sayılı Kanun’dur. Kanun 1. maddesi Kanunun amaçları arasında sera gazı emisyonlarının azaltılmasını, atıkların değerlendirilmesini ve çevrenin korunmasını sayarak, çevre ve enerji arasındaki bağı göz önüne sermiştir. Yine 5627 sayılı Enerji Verimliliği Kanunu⁴⁵⁹ da 1. maddesinde enerji kaynaklarının ve enerjinin kullanılmasında verimliliğin artırılmasını hedefleyerek bu hedefin sebepleri arasına çevrenin korunmasını da dahil etmiştir.

Gerek çevre gerekse enerji ile ilgili anılan bu yasal düzenlemeler hep birlikte değerlendirildiğinde, çevre ile enerji üretim ya da kullanımı arasında sıkı bir bağ olduğu, özellikle çevrenin kirletilmemesini istemenin bir hak, çevreyi kirletmemenin ise bir ödev niteliği taşıması sebebi ile, çevreyi kirletmeyecek enerji üretimi ya da kullanımını talep etmenin de çevre hakkına mündemiç bir hak olduğu sonucuna varılabilir. Sonuçta hak ve ödev kavramları bir madalyonun iki yüzü gibidir⁴⁶⁰.

(3) Dünya’da Beyaz Enerji Açısından Durum

Dünyada çevreyi kirletmeyen, beyaz enerji kullanımını yasal olarak düzenleme altına alan ülkeler olup olmadığına bakmak gerekmektedir. Burada ilgili yasanın adından hareket edilecek ise de yasanın içeriğinde beyaz enerji ile kastedilenin temiz enerji olup olmadığı incelenecek, yenilenebilirlikle yapmaya çalıştığımız ayrıma yasada yer verilip verilmediği anlaşılmaya çalışılacaktır. Değilse, “Temiz Enerji” ya da “Yeşil Enerji” gibi isimleri taşıyan yasaların içeriğine bakmadan temiz enerjiyi düzenlediklerini peşinen kabul etmek hatalı sonuçlara varılmasına yol açabilecektir.

Avrupa temelinde 17 Aralık 1994’de imzalanarak Nisan 1998’de yürürlüğe giren Enerji Şartı Anlaşması Avrupa’nın enerji politikasında kilometre taşlarından birisidir. Ülkemiz tarafından da 4519 sayılı Kanunla⁴⁶¹ onaylanması uygun bulunan

⁴⁵⁹ 02.05.2007 tarih ve 26510 sayılı R.G.

⁴⁶⁰ Bunun yanı sıra 1982 Anayasa 56. Maddede düzenlenen çevre hakkı aynı anda sahibine hem hak hem de ödev yüklenmiştir. Kemal Gözler, **İnsan Hakları Hukukuna Giriş**, Birinci Baskı, Ekin Yayıncılık, 2017, (İnsan), s.49-50

⁴⁶¹ 06.02.2000 tarih ve 23956 sayılı R.G.

anlaşmanın amaçlarından birisi de çevreye olan olumsuz etkilerin en aza indirilmesidir⁴⁶².

(i) Amerika Birleşik Devletleri

Amerika Birleşik Devletleri'nde halen yürürlükte olan American Clean Energy and Security Act of 2009⁴⁶³ her ne kadar Temiz Enerji başlığını taşısa da temiz enerjinin tanımına yer vermemiştir. Kanun, temiz enerji, enerji verimliliği, küresel ısınmanın azaltılması, temiz enerji ekonomisine geçiş gibi konularda hükümler içermektedir. Kanunun 1. Başlığı “Temiz Enerji” başlığı taşımakta, bu başlıkta tanımlar kısmında “Yenilenebilir Elektrik”, yenilenebilir enerji kaynaklarından ya da diğer nitelikli enerji kaynaklarından üretilen elektrik olarak tanımlanmaktadır. Görüldüğü üzere tanım yenilenebilir enerji kaynaklarının yanı sıra diğer nitelikli enerji kaynaklarından bahsetmektedir. Kanunda “Yenilenebilir Enerji Kaynakları”; rüzgâr, güneş ve jeotermal enerji, yenilenebilir biyokütle, biyogaz ve münhasıran yenilenebilir biyokütleden elde edilen biyoyakıtlar, nitelikli hidroelektrik ile deniz kaynaklı ve hidrokinetik yenilenebilir enerji olarak sayma yolu ile belirtilmiştir. Diğer nitelikli enerji kaynakları ise; çöp gazı, atıksu arıtma gazı, maden ağzında ya da yakınında elektrik üretmek için kullanılan kömür madeni metan gazı ile enerji üretimine uygun nitelikli atık olarak sayılmıştır.

Kanunun B Altbaşlığı 1. Kısımında “Yeşil İşler” başlığında, Eğitim Bakanının, temiz enerji, yenilenebilir enerji, enerji verimliliği, iklim değişikliğini azaltma ve iklim değişikliğine uyum alanlarında ortaya çıkan kariyer ve işlere odaklanan çalışma programları geliştirmek için uygun ortaklıklara hibe verme yetkisinin bulunduğu ifade edilerek temiz enerji ve yenilenebilir enerji kavramlarının ayrı ayrı zikredildiği görülmektedir. Kanun ayrıca yine bu Kanunla kurulan Temiz Enerji Dağıtım İdaresinin temiz enerji projelerini finansal açıdan destekleyebilmesi için Temiz Enerji Yatırım Fonunu kurmuştur. Kanun Temiz Enerji Dağıtım İdaresini

⁴⁶² Çağdaş Evrim Ergün, **Avrupa Birliği Enerji Hukuku**, Çakmak Yayınevi, Ankara, 2007, (Avrupa), s.78-81

⁴⁶³ American Clean Energy and Security Act of 2009 <https://www.congress.gov/bill/111th-congress/house-bill/2454>, (28.12.2020)

temiz enerji teknolojileri kullanımı için doğrudan kredi verme, teminat mektubu verme ve kredi garantisi verme konularında yetkili kılmıştır.

Kanunun bu düzenlemeleri birlikte değerlendirildiğinde Kanunun adında yer alan bir kavramın tanımının yapılmayıp, yenilenebilir elektrik ve yenilenebilir enerji kaynaklarının tanımını yapması bir handikap olarak akla gelebilir. Ancak yenilenebilir elektrik kavramının tanımlanmasında sadece yenilenebilir enerji kaynaklarına değil, diğer nitelikli enerji kaynaklarına da atıf yapması, özellikle bu son kaynaklar arasında yenilenebilirlik özelliği olmayan “maden ağzında ya da yakınında elektrik üretmek için kullanılan kömür madeni metan gazına” yer vermesi, Kanunun yenilenebilirlik ile temiz olma kavramlarını farklı gördüğü şeklinde yorumlanabilir. Keza “Yeşil İşler” kısmında temiz enerji ve yenilenebilir enerji kavramlarının ayrı ayrı zikredilmesi ve son olarak temiz enerji projelerinden bahsederek bir “Temiz Enerji Dağıtım İdaresi” nin varlığı, “Beyaz Enerji” nin bu Kanunda yenilenebilir enerjiden ayrı, bağımsız bir kavram olarak tanımlandığına yönelik ciddi bir diğer emaredir.

(ii) Avusturya

Avusturya’da Clean Energy Act 2011⁴⁶⁴ ismi ile yürürlükte olan bir kanun varken bunun yanı sıra Renewable Energy (Electricity) Act 2000 adıyla bir kanun daha bulunmaktadır. Clean Energy Act 2011’in amacı, temiz enerji kullanımını teşvik ederek iklim değişikliğiyle başa çıkmak için bir mekanizma kurmak olarak belirtilmiştir. Yine Kanunda Temiz Enerji Düzenleme Birimi tarafından karbon birimi ihraç edilebileceği, kömür kullanarak elektrik üreten birimler için ise ücretsiz karbon birimlerinin ihraç edileceği düzenleme altına alınmış, kömürle elektrik üreten birimlerin belirlenmiş uygunluk kriterlerini sağlamaları koşulu ile ücretsiz karbon birimi ihraç edebilecekleri hükme bağlanmıştır. Yine Kanun kömürle üretim tesislerine yardım için uygunluk sertifikasından bahsederek, bu sertifikanın alım koşulları detaylı bir şekilde düzenlenmiştir.

Renewable Energy (Electricity) Act 2000’in⁴⁶⁵ amaçları ise yenilenebilir kaynaklardan ilave elektrik üretimini teşvik etmek, elektrik sektöründe sera gazı

⁴⁶⁴ Clean Energy Act 2011, <https://www.legislation.gov.au/Details/C2011A00131>, (28.12.2020)

⁴⁶⁵ Renewable Energy (Electricity) Act 2000, <https://www.legislation.gov.au/Details/C2019C00061>, (28.12.2020)

salınımını azaltmak ve yenilenebilir enerji kaynaklarının ekolojik olarak sürdürülebilir olmasını sağlamak olarak ifade edilmiştir. Kanunda yenilenebilir enerji kaynakları, “Uygun Yenilenebilir Enerji Kaynakları” başlığı altında sayma yolu ile uzun bir liste verilmiştir. Ancak yapılan sayım sınırlı değildir. Bu listeye göre şunlar “Uygun Yenilenebilir Enerji Kaynakları”dır: Hidro, Dalgai Gel-git, Okyanus, Rüzgâr, Güneş, Jeotermal, Sıcak Kuru Kayalar, Enerji Bitkileri, Odun Atığı, Zirai Atık, Zirai Ürün, İşleme Atığı, Gıda Atığı, Gıda İşleme Atığı, Küspe, Siyah Likör, Biyokütle, Çöp Gazı, Kanalizasyon Gazı, Biyokütle Esaslı Kanalizasyon Bileşenleri ve düzenlemelerde belirlenen diğer enerji kaynakları.

Kanun, fosil yakıtlarla fosil yakıtlardan elde edilen madde ve atıkarın ise “Uygun Yenilenebilir Enerji Kaynağı” olamayacağını düzenlemiştir.

Avusturya düzenlemeleri bir kere temiz enerji ve yenilenebilir enerjiyi farklı kanunlarda düzenleyerek bu iki konuyu ayırdığını açıkça ortaya koymuştur. Dahası Clean Energy Act 2011 ile iklim değişikliği ile mücadele amacı doğrultusunda, fosil yakıt kullanıcısı olan kömürlü elektrik üreticileri dahil düzenleme altına alınmıştır. Dolayısıyla fosil yakıtla çalışan bu birimlerin dahi temiz enerji ile ilgili yükümlülükleri söz konusudur ve tamamen temiz enerji ile bağlarının koptuğu söylenemez. Kaldı ki kanunda yenilenebilir enerjiye dair hiçbir düzenleme de bulunmamaktadır. Avusturya’nın bu iki kavramı farklı kanunlarda düzenlemesi olumlu olup temiz enerjinin bir tanımını yapmaması eksiklik olarak göze çarpmakta ise de kanunun iklim değişikliği ile mücadele için bir mekanizma kurmayı amaçladığı da unutulmamalıdır.

Avusturya’da garantili tarife uygulaması, yenilenebilir enerji projelerinin gelişimini cesaretlendirmektedir. Ülke’de en son yürürlüğe konulan Yeşil Enerji Kanunu çerçevesinde yasal bir yükümlülük olarak “Yeşil Elektrik Merkezi” yenilenebilir enerji kaynakları kullanarak enerji üreten kabul edilmiş üreticileri garantili tarife ile elektrik almak için imzalanan sözleşmeler çerçevesinde tercih etmektedir. Kanun yenilenebilir enerjiye yönelik önemli fonlar sağlamaktadır⁴⁶⁶.

⁴⁶⁶ Lampert, s.11-12

(iii) Almanya

Avrupa’da yenilenebilir enerji alanında öncü ülke konumunda olan ve pek çok ülke için yenilenebilir enerji alanında rol model konumunda olan Almanya halihazırda dokuz adet nükleer santrali faal durumda olsa da sekiz adet nükleer santralini 2011 yılında önce Japonya’da akabinde ise Fransa’da yaşanan nükleer patlamalardan sonra kapatarak yoğun bir biçimde yenilenebilir enerjiye yönelmiştir⁴⁶⁷.

Alman Yenilenebilir Enerji Kanununda (EEG) yapılan iki büyük reformdan sonra son değişiklikler 1 Ocak 2021 tarihinde yürürlüğe girmiştir⁴⁶⁸. Almanya’nın yenilenebilir enerji alanında ilk düzenlemesi 2000 yılında Yenilenebilir Enerji Kanununun yürürlüğe konulması olup geniş kapsamlı değişikliklerden sonra Yenilenebilir Enerji Kanunu 2009 yürürlüğe girmiş ve son olarak da EEG-2012 yürürlüğe konulmuştur⁴⁶⁹.

Almanya’nın yüzyılın ortasına kadar sera gazı salınımında nötr olma hedefi, Yenilenebilir Enerji Kanunu 2021’in resmen ana ilkesi olarak kabul edilmiştir. Hazırlanan son taslak, Kanunun amacının 2050 yılından önce Federal Almanya topraklarında üretilen ya da tüketilen elektriğin, nötr sera gazı prensibi ile üretilmesini sağlamak olduğunu ifade etmektedir.

Avrupa Birliği üye devletlerinin 2030 yılı iklim hedeflerini yükseltme kararını alması Almanya açısından ulusal emisyon azaltma hedefini ayarlaması anlamı taşımaktadır. Bu konuda Almanya Çevre Bakanı, daha katı hedeflerin, yenilenebilir enerji kaynaklarında daha hızlı bir genişleme anlamına geleceğini ifade etmiştir⁴⁷⁰.

2021 Yenilenebilir Enerji Kanununun ana ilkesinin Almanya’yı yüzyılın ortasına kadar sera gazı nötr ülke haline getirmek olduğu dikkate alındığında, kanunun beyaz enerji hedefini de içerdği söylenebilir.

⁴⁶⁷ Mustafa Erdem Can, Alman Yenilenebilir Enerji Düzenlemeleri ve Teşvik Sistemi, **Enerji Hukuku Dergisi**, Y.3, S.2014/1, s.5-6

⁴⁶⁸ What’s New In Germany’s Renewable Energy Act 2021 <https://www.cleanenergywire.org/factsheets/whats-new-germanys-renewable-energy-act-2021>, (29.12.2020)

⁴⁶⁹ M. Can, s.8

⁴⁷⁰ What’s New In Germany’s Renewable Energy Act 2021, (29.12.2020)

(iv) İngiltere

İngiltere’de 1970’lere gelindiğinde alternatif teknolojilerin gelişmesi ile yenilenebilir enerjinin teşvik edilmeye başlandığı söylenebilir. 1973 yılında yaşanan petrol krizi sonrası çevreci lobiler, alternatif enerji taleplerini yüksek sesle dile getirmeye başlamışlar. Peşi sıra 1974 yılında Enerji Teknolojileri Destekleme Birimi (ETSU) kurulmuştur. 1989 yılında çıkarılan ve İngiltere’de elektrik piyasasını özelleştiren Electricity Act’in içine 1990 yılında fosil olmayan yakıt kullanma yükümlülüğü (NFFO) konulmuştur⁴⁷¹.

1993 yılında duyurusu yapılan Teknoloji Tedbirleri programı kapsamında, farklı sektörlerle ilgili yapılan analizleri ortaya koyan toplam 15 rapor 1995 yılında yayınlanmıştır. Enerji sektör raporu, enerji teknolojilerinin gelişmesini şekillendirecek tek ve en önemli konunun, çevrenin korunması olduğunu belirterek dokuz adet spesifik gelişim alanı tespit etmiştir. Bu alanların çoğu, daha iyi petrol çıkarma ve gaz yakma teknikleri gibi geleneksel fosil yakıt teknolojileri ile ilgili olmuştur⁴⁷².

2002 yılında ise fosil olmayan yakıt kullanma yükümlülüğünün (NFFO) yerini yenilenebilir enerji yükümlülüğü (RO) almıştır. Yenilenebilir enerji yükümlülüğü (RO), 2000 yılında çıkarılan Kamu Hizmetleri Kanununda yer almış ve Kanun⁴⁷³ Bakana, elektrik tedarikçileri için, ülkedeki yıllık elektrik satışlarının belirli bir oranını, yenilenebilir enerji kaynaklarından üretilen elektrikten sağlama zorunluluğu getirme yetkisi vermiştir.

NFFO gibi RO’da piyasa temelli bir sistem öngörmekte ve enerji tedarik şirketlerinin, enerji üreticilerinden aldıkları her bir uygun yenilenebilir kaynaklı elektrik Megawatt başına yenilenebilir yükümlülük sertifikası ile ödüllendirilmelerini öngörmektedir⁴⁷⁴. RO’ların 2037 yılına kadar uygulanması öngörülmüştür⁴⁷⁵.

⁴⁷¹ Elliott, s. xv

⁴⁷² Elliot, s.96

⁴⁷³ United Kingdom, <https://www.legislation.gov.uk/>, (29.12.2020)

⁴⁷⁴ Elliot, s.132

⁴⁷⁵ National Renewable Energy Action Plan for the United Kingdom Article 4 of the Renewable Energy Directive 2009/28/EC

https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/47871/25-nat-ren-energy-action-plan.pdf, (29.12.2020), s.15

Günümüzde İngiltere, piyasa rekabetini, enerji hedeflerine ulaşmada en elverişli yol olarak kabul etmekte ve piyasaların güvenli, düşük maliyetli ve temiz bir enerji sistemi oluşturmak için en esnek çözümleri getirebileceği kabul edilmektedir⁴⁷⁶.

İngiltere'nin enerji politikasında yaşanan değişim sonucunda 2017 yılında ülkede kömür ve petrolden üretilenden daha fazla elektrik yenilenebilir kaynaklardan üretilmiştir⁴⁷⁷.

(v) Fransa

Fransa'nın geçmişte yenilenebilir enerjinin gelişimine önem vermediği söylenebilir. Durumun böyle olmasında ağırlıklı olarak ucuz nükleer enerji temini ve kömür üretiminin yavaşlaması; bu iki durumun da düşük karbon ve sülfür salınımına yol açmasının etkili olduğu söylenebilir. Bununla birlikte AB'nin çevre ve yenilenebilir enerji alanlarındaki Direktifleri Fransa'ya bir ivme kazandırmıştır.

Yenilenebilir enerji ile ilgili biyokütle Fransa'da önem taşıyan bir enerji kaynağı olup biyokütleden enerji üretimine dair araştırmalar 1982'den beri yapılmaktadır. Fransa AB'de uzak ara en büyük biyokütle enerjisi tüketicisi konumundadır. Fransa'nın biyokütle kullanımının %18'ini evsel katı atıklardan elde edilen enerji oluşturmaktadır. Evsel katı atıklar, bazıları çok zehirli bazıları ise tehlikesiz olan çeşitli maddelerin karışımını içermektedir. Evsel katı atık işleyen fabrikaların etkili çevre yönetimleri, evsel katı atıktan üretilen yakıttan zehirli maddeleri çıkarmayı ve atıktan enerji üreten fabrikaların hava kirliliği salınımlarını kontrol altına almayı amaçlamıştır. 1994 yılında kısa adı AGRICE olan Kimya ve Enerji için Zirai Araştırma Grubu kurulmuş olup Grubun amaçları arasında çevrenin korunması da yer almaktadır. Grup, kısa adı ADEME olan, endüstri ve sanayi alanlarında Çevre, Sanayi ve Araştırma Bakanlıklarının ortak sorumluluğunda faaliyette bulunan resmi bir organ konumundaki Fransa Çevre ve Enerji Yönetim Ajansı tarafından koordine edilmekte ve yönetilmektedir.

⁴⁷⁶ Elliot, s.305

⁴⁷⁷ John Dewar ve Kilian de Cintre, Chapter 15 United Kingdom, **The Renewable Energy Law Review**, Ed. Karen B Wong, 2018, s.154

Fransa’da 1994 yılından itibaren Fransız Elektrik İdaresine, satın alacağı elektriği, biyokütle kullanan üreticilerden alma yükümlülüğü getirilmiştir⁴⁷⁸.

1970’lerin başında yaşanan Petrol krizi, Fransa’yı dışa bağımlılığı azaltmak adına nükleer enerji endüstrisini geliştirmeye yöneltmiştir. Bununla birlikte Fransa’nın nükleer programı, 1971 yılında Çevre Bakanlığının kurulması ile başlayan çevre koruma çabalarının önemli bir ögesi haline gelmiştir. Fransa, nükleer enerji seçeneklerini geliştirip zenginleştirerek, Çevre Bakanlığının; çevreyi gözlemek, doğayı korumak, kirliliği ve diğer zararları önlemek, azaltmak ya da tamamen yok etmek ve yaşam kalitesini artırmak misyonlarına bağlı kalmayı da başarmıştır. Her ne kadar nükleer atıkların uzun dönemde imhasına ilişkin önemli sorular akıllara gelse de Fransa nükleer enerji kullanımı ile karbon salınımı ve sera gazlarından kaynaklanan kirliliği azaltmıştır.

Fransa günümüzde hava kirliliği sorunu yaşamaya devam etmektedir. Fransa Çevre ve Enerji Yönetim Ajansı (ADEME), hava kirliliği ile mücadele için, Hava Kirliliği Yasası çerçevesinde ülkeyi bir izleme sistemi ile donatmaktadır.

Karbon salınımı noktasında ise Fransa 2000 yılında karbon salınımını kontrol altına almaya yönelik 2000-2010 yıllarına ilişkin bir plan hazırlamıştır. Plan, salınan metrik ton karbon başına 23-30 USD arasında değişen ve 2010 yılına kadar 75 USD’ye kadar çıkması öngörülen bir vergi içermektedir. Anılan bu vergi, 1999 tarihli bir ekoloji vergisi olan ve aşama aşama enerji tüketen faaliyetlere ve enerji üreticilerini de kapsayacak olan Kirletici Faaliyetler Genel Vergisine uygulanmıştır. 2002 tarihli bir resmi raporda Fransız sanayisinin 1990-2001 döneminde salınımları %25, enerji üretim şirketlerinin ise %22 oranında azalttığı belirtilmiştir.

Fransa’nın kömür gibi fosil yakıtlardan nükleer enerjiye doğru kayması, karbon salınımı seviyesinin azalmasında açıkça kendini göstermektedir. Enerji ile çevre ilişkisinde özellikle yaşanan iki tanker sızıntısı vakasından sonra Fransa çevre koruma konusunda daha koruyucu bir yaklaşım benimsemiştir. 2003 yılında Hükümet, Fransa Anayasasını, çevre korumayı insan hakları ile eşit güce getirecek şekilde değiştirecek bir planı kabul etmiştir.

⁴⁷⁸ EEBR France: Energy & Environment Business Report, Renewables, <http://eds.a.ebscohost.com/eds/pdfviewer/pdfviewer?vid=0&sid=0a454d76-c746-4fd4-b226-447d7c8f68cd%40sdc-v-sessmgr02>, (28.12.2020), s.45-48

Fransa, Avrupa Birliğinin “Yeşil Belge” sine uyum noktasında da öncü konumundadır. Bu doğrultuda Fransız şirketleri, su ve doğal kaynakları kullandıklarında ortaya çıkan sera gazı salınımlarını ve enerji tüketimlerini, çevresel riskleri azaltmak için aldıkları tedbirleri ve çevre yönetimi konusunda çalışanlara verdikleri eğitimleri raporlamak zorundadır⁴⁷⁹.

(vi) Çin

Çin kendine has özellikleri ile kalabalık nüfusu, artan endüstrileşme ve kentleşme süreci olan bir ülkedir. Bu özellikleri Çin’i en çok enerji tüketen ülkelerden birisi haline getirmiş olup Çin’in birincil enerji tüketimi ve elektrik tüketiminin %70’inin kömürden elde edildiği görülmektedir. Buna bağlı olarak Çin dünyada Amerika Birleşik Devletlerinden sonra en fazla karbon kirliliğine yol açan ülke durumundadır⁴⁸⁰. Çin, dünya kömür tüketiminin yarısından fazlasını dünya topraklarının yaklaşık %2,2’sinde gerçekleştirmekte ve dolayısıyla hava, su ve toprak kirliliği yaşayan bir ülke olarak karşımıza çıkmaktadır⁴⁸¹.

Çin’de bu ciddi tehlikelere yol açan hava kirliliğinin azaltılması, arz güvenliğinin sağlanabilmesi, yenilenebilir enerji kaynaklarının geliştirilmesi için çeşitli politikalar, hukuki düzenlemeler ve mali teşvikler uygulanmaktadır. Bunun yanı sıra Çin enerji politikalarını karbon salınımını azaltmak için de geliştirmeye çalışmaktadır. Çin’in bunu gerçekleştirebilmek için üç seneye bulunmaktadır. Bu seçenekler; düşük ekonomik büyüme, enerji yoğunluğun azaltılması ve yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanılmasıdır. Çin’de ekonomik büyümenin artması, enerji tüketiminde de artışa yol açmış olup yukarıda bahsedilen seçeneklerden ekonomik

⁴⁷⁹ EEBR France: Energy & Environment Business Report, Environment, (28.12.2020), s.65-71

⁴⁸⁰ Çin 2013 yılında, Avrupa Birliğinin toplamından daha fazla 10 trilyon ton CO2 salınımı yapmıştır. Alvin Lin, Luan Dong ve Yang Fuqiang, How China Can Help Lead A Global Transition to Clean Energy, Policy Brief, **Fixing Climate Governance Series**, S.6, July 2015, s.2

⁴⁸¹ Çin’in kömür potansiyeli kapsamında, kömürün güç üretimine yönelik olmayan kullanımlarının çevre ve enerji verimliliğinde sağlayabileceği artışlara yönelik, temiz kömür teknolojileri ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Technology Assessment of Clean Coal Technologies for China: Environmental and Energy Efficiency Improvements for Non-Power Uses of Coal, Volume II, **Esmep And Easeg Technical Paper**, Esmep Publications, May 2001

büyüme oranlarının azalması etkin ve uygulanabilir bir çözüm yolu olarak nitelendirilmemektedir⁴⁸².

Çin 2015 yılında ABD ile birlikte yaptıkları ortak iklim bildirisinde 2030 yılına kadar enerji tüketiminde fosil olmayan, yenilenebilir ve nükleer enerjinin payını yaklaşık %20'ye artırmayı ve 2005 yılına nazaran karbon salınımını %65 civarında azaltmayı hedeflediğini bildirmiştir. Bu amaçla Çin, petrol ve kömür kaynaklı hava kirliliği ve diğer çevresel sorunları çözmeye yönelik temiz enerji kullanımını teşvik etmektedir⁴⁸³.

Yenilenebilir enerji kaynaklarını etkileyen faktörler arasında ekonomik rekabet de karşımıza çıkmaktadır. Yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımına yönelik olarak özellikle teknolojik ürünlerde gelişmeler yaşandığı görülmektedir. Bu nedenle uluslararası ticaret içerisinde bu teknoloji önemli bir yer edinmiştir. Çin'de rüzgâr türbinleri, güneş panelleri ve güneş pilleri gibi ürünlerin üretimi resmi olarak desteklenmekle ülke bu ürünlerin üretildiği, yeşil teknolojilerin üssü ve önemli bir ihracatçı haline gelmiştir.

Çin'i yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımına teşvik eden diğer olay, hava kirliliği ile insanların yaşam kalitelerinin olumsuz etkilenmesi olmuştur. Fosil yakıtların enerji üretiminde kullanılması ile ortaya hava, su ve toprak kirliliği ortaya çıkmakta, gıda ve su güvenliği ile insan sağlığının bu kirlilikten olumsuz şekilde etkilenmektedir. Bireylerin yaşam kalitelerinde düşmeye sebep olan bu olaylardan ötürü Çin yenilenebilir enerji kaynaklarının etkin bir şekilde kullanılması için seferber olmuştur⁴⁸⁴. Onbirinci 5 yıllık plan (2006-2010) ile birlikte Çin artan enerji tüketimi kapsamında yenilenebilir enerji hukuku ile garantili tarife uygulamasını içeren bir programa geçiş yaparak kurulu rüzgâr gücünde birinci, kurulu güneş enerjisi gücünde ise Almanya'nın ardından ikinci duruma gelmiştir⁴⁸⁵.

Yukarıda da bahsedildiği üzere Çin'deki hava kirliliği sorunu ülkeyi kömür tüketiminin azaltıldığı bir enerji politikasına yöneltmiştir. Bu kapsamda ülke 2014-2020 yıllarını kapsayan Enerji Gelişim Strateji Eylem Planına 2020 yılı için 4,2 trilyon

⁴⁸² Feng Wang, Haitao Yin ve Shoude Li, China's Renewable Energy Policy: Commitments and Challenges, **Energy Policy**, C.38, S.4, 2010, s.1872

⁴⁸³ Lin, Dong and Fuqiang, s.2

⁴⁸⁴ Kevin Lo, A Critical Review of China's Rapidly Developing Renewable Energy and Energy Efficiency Policies, **Renewable and Sustainable Energy Reviews**, C.29, 2014, s.510

⁴⁸⁵ Lin, Dong and Fuqiang, s.2

ton kömür tüketim sınırı ile birincil enerji üretiminde kömürün payını %62'ye düşürme hedefi koymuştur. Plan, doğalgaz payını ikiye katlamanın yanı sıra daha uzak hedefler olarak düşük karbon salınımı sağlayacak hidroelektrik, rüzgâr, güneş ve nükleer enerji kaynakları kullanımını artırmayı öngörmektedir⁴⁸⁶.

(4) Beyaz Enerji Hakkının İçeriği

Beyaz enerji hakkı, sahibine sağladığı yetkiler ve muhataplarına yüklediği yükümlülükler temelinde şu unsurları içermektedir:

- Herkes için temiz enerji kullanma yükümlülüğü
- Tedarikçiler için temiz enerji sağlama yükümlülüğü
- Bireyler için temiz enerji talep yetkisi

Beyaz enerji kullanma yükümlülüğü, bazı düzenlemelerde hâlihazırda somutlaştırılmıştır. Çevre Kanunu'nun 3/1-f maddesine göre her türlü faaliyet sırasında doğal kaynakların ve enerjinin verimli bir şekilde kullanılması amacıyla atık oluşumunu kaynağında azaltan ve atıkların geri kazanılmasını sağlayan çevre ile uyumlu teknolojilerin kullanılması esastır. Aynı maddenin h bendine göre de çevrenin korunması, çevre kirliliğinin önlenmesi ve giderilmesi için uyulması zorunlu standartlar ile vergi, harç, katılma payı, yenilenebilir enerji kaynaklarının ve temiz teknolojilerin teşviki, geri kazanım katılım payı, plastik poşet ve plastik ambalaj kullanımının azaltılması, depozito uygulaması, emisyon ücreti, kirletme bedeli ve kirliliğin önlenmesine yönelik teminat alınması ve karbon ticareti gibi piyasaya dayalı mekanizmalar ile ekonomik araçlar ve teşvikler kullanılır. Son olarak Kanunun Ek 6. maddesine göre hava kalitesinin korunması ve hava kirliliğinin önlenmesi için, ulusal enerji kaynakları öncelikli olmak üzere, Bakanlıkça belirlenen standartlara uygun temiz ve kaliteli yakıtların ve yakma sistemlerinin üretilmesi ve kullanılması zorunludur. Görüleceği üzere tüm bu düzenlemelerin ortak özelliği çevrenin kirletilmesine engel olacak yani beyaz enerjinin kullanılmasını öngörmesidir.

⁴⁸⁶ Lin, Dong and Fuqiang, s.3

6446 sayılı Elektrik Piyasası Kanunu⁴⁸⁷ 1. maddesinde elektriğin çevreye uyumlu bir şekilde tüketiciye sunulması amacından bahsedildiği ve çevreye uyumun modern kamu hizmeti ilkeleri arasında yer aldığı ifade edilmiştir⁴⁸⁸.

Beyaz enerji tedarik etme yükümlülüğünde ise, önce tedarik kavramına değinmek gerekecektir. 6446 sayılı kanunun 3. maddesinde yer alan tanımda tedarik, “Elektrik enerjisinin ve/veya kapasitenin toptan veya perakende satışı” şeklinde ifade edilmiştir. Bu bağlamda bu tedarik yükümlülüğünün beyaz enerji kullanarak yerine getirilmesi noktasına değinmek gerekmektedir. 5627 sayılı Enerji Verimliliği Kanunu 1. maddesinde kanunun amaçları arasında çevrenin korunması için enerji kaynaklarının ve enerjinin kullanımında verimliliğin artırılmasını da saymıştır. Enerjinin tedarigi enerji kaynaklarının kullanımını gerektireceğinden enerji kaynaklarının kullanımında çevrenin korunması dikkate alınması gereken konular arasındadır. Yine 3213 sayılı Maden Kanunu 3. maddesinde madencilik faaliyetlerinin tanımını yaparken maden işletmelerinin kapatılması ve çevre ile uyumlu hale getirilmesi ile ilgili tüm faaliyetlerin de maden faaliyetleri kapsamına girdiğini vurgulamıştır. Madencilik faaliyetlerinin temelinde enerji kaynaklarına ulaşma yatmakta olup bu faaliyetlerin çevre ile uyumlu hale getirilmesi ile kastedilen bu faaliyetlerin çevreyi kirletmemesi dolayısıyla beyaz enerji kullanımını sağlayacak şekilde yürütülmesidir. Özetle bu mevzuat düzenlemeleri beyaz enerji tedarik yükümlülüğünün varlığını ortaya koymaktadır.

Beyaz enerji talep yetkisi bireyin temiz bir enerji kaynağından elde edilmiş enerjiyi kullanmayı talep edebilmesini, bu bağlamda enerjinin kaynağını öğrenme ve buna göre seçim yapabilmesini gerektirir. İngiltere’de tüketicilerin tükettikleri enerjinin kaynağını seçme hakkını elde ettikleri ifade edilmektedir⁴⁸⁹. Benzer şekilde Amerika Birleşik Devletlerinde’de yenilenebilir nitelik taşıyan ve çevreye zarar vermeyen pek çok alternatif enerji kaynağı bulunduğu ve enerjinin kaynağını seçme hakkının olduğu belirtilmektedir⁴⁹⁰. Türkiye açısından duruma bakılacak olursa

⁴⁸⁷ 30.03.2013 tarih ve 28603 sayılı R.G.

⁴⁸⁸ Çağdaş Evrim Ergün, **Elektrik Piyasasında Kamu Hizmeti**, Çakmak Yayınevi, 2010, (Kamu), s.209

⁴⁸⁹ Oktay Ögünç, Nükleer Çöplük mü? Temiz Enerji mi? **Türkiye Mühendislik Haberleri**, S.404, 1999, s.13

⁴⁹⁰ Allen Green, Consumer Options For Choosing Renewable Energy, <https://judithcurry.com/2011/08/30/consumer-options-for-choosing-renewable-energy/>, (10.01.2021)

ülkemizde elektrik piyasasındaki reform faaliyetlerinin en önemli sebeplerinden birisi tüketicilere kendi tedarikçilerini seçme hakkının verilmesidir⁴⁹¹. 6446 sayılı Kanun ile serbest tüketici statüsünde bulunan tüketiciler tedarikçisini seçme hakkına sahip kılınmıştır. O halde serbest olan ve olmayan şeklinde yapılan tüketici ayrımı, tüketicinin tedarikçisini seçme imkânı olup olmamasına göre yapılmaktadır. Tedarikçisini seçme imkânı ise şu üç yoldan birisiyle mümkün olmaktadır:

-Kurul tarafından belirlenen elektrik enerjisi miktarından daha fazla tüketimi bulunmak

-iletim sistemine doğrudan bağlı olmak

-organize sanayi bölgesi tüzel kişiliğini haiz olmak

4628 sayılı Enerji Piyasası Düzenleme Kurumunun Teşkilat Ve Görevleri Hakkında Kanunun⁴⁹² 5/6-b maddesinde Enerji Piyasası Düzenleme Kurulunun görevleri arasında her yılın ocak ayının sonuna kadar, serbest tüketici tanımına ilişkin limitlerdeki indirimleri belirlemek ve yeni limitleri yayımlamak da sayılmıştır. Enerji Piyasası Düzenleme Kurumunun 17.12.2020 tarih ve 9814 sayılı kararı ile 2021 yılı için serbest tüketici limiti 1200 kWh olarak belirlenmiştir⁴⁹³. Dolayısıyla yıllık elektrik tüketimi bu miktarı aşan tüketiciler tedarikçilerini seçebilecekler ve bu bağlamda temiz enerji kaynağı kullanarak elektrik üreten bir tedarikçiyi tercih edebileceklerdir. Fakat bu noktada iki sorun karşımıza çıkmaktadır. Birincisi tedarikçinin kullandığı enerji kaynağını bildirme yükümlülüğü var mıdır? İkincisi ise temiz enerji kaynağı kullanan hiçbir tedarikçi yok ise tüketicinin ne yapacağıdır?

Enerjinin kaynağını bildirme yükümlülüğü ile ilgili mevzuatımızda bildirim yükümlülüğünü içeren bir düzenleme bulunmamaktadır⁴⁹⁴. Ancak burada konu ile ilgisi açısından Ürünlerin Enerji Ve Diğer Kaynak Tüketimlerinin Etiketleme Ve Standart Ürün Bilgileri Yoluyla Gösterilmesi Hakkında Yönetmelik'ten⁴⁹⁵ söz

⁴⁹¹ Erçüment Camadan, Tedarikçi Seçme Özgürlüğü ve Hukuki Ayrıştırmanın Düzenlenen Elektrik Piyasası Fiyatları Üzerindeki Etkileri, **Enerji Hukuku Dergisi**, Y.3, S.2014/1, s.138

⁴⁹² 03.03.2001 tarih ve 24335 (Mükerrer) sayılı R.G.

⁴⁹³ 22.12.2020 tarih ve 31342 sayılı R.G.

⁴⁹⁴ Burada enerji kaynağını sertifikalama örneği olarak kurumların ve ürünlerin toplam enerji tüketimlerinin belli bir kısmının (en az %25) rüzgâr enerjisinden sağlandığını gösteren, tüketicilere yönelik küresel yenilenebilir bir sertifikasyon sistemi olarak windmade örneği söylenebilir. Windmade hakkında daha geniş bilgi için bkz. https://www.wwf.org.tr/ne_yapiyoruz/iklim_degisikligi_ve_enerji/iklim_degisikligiyle_mucadele_ve_is_dunyasi2/windmade/

⁴⁹⁵ 02.12.2011 tarih ve 28130 sayılı R.G.

edilmelidir. Anılan Yönetmelik etiketleme ve standart ürün bilgileri yoluyla enerji ile ilgili ürünlerin kullanım sırasındaki enerji ve diğer temel kaynak tüketimleri konusunda nihai kullanıcıların bilgilendirilmesini ve bu şekilde daha verimli ürünleri tercih etmelerini sağlamak amacını taşımakta olup enerji ile ilgili ürünlerin kullanımı sırasındaki enerji tüketimleri konusunda tüketicilerin bilgilendirilmesinden bahsetmekte, bu bilgi sayesinde de tüketicinin daha verimli ürünlere yönelmesi sağlanmaya çalışılmaktadır. Görüldüğü üzere Yönetmelik enerji verimliliğini sağlamaya yönelmiştir ve enerji verimliliği ile kastedilenlerden birisi de çevrenin korunması için enerji kaynaklarının ve enerjinin kullanımında verimliliğin artırılmasıdır. Bu sebeple Yönetmeliğin enerji verimliliğini sağlayacak dolayısıyla çevre korumasına yönelik enerjinin üretilmesinde kullanılan kaynak hakkında bilgilendirmeyi de kapsadığı söylenebilir. Bu doğrultuda Yönetmelikte gerekli değişikliklerin yapılarak bir ürünün üretilmesinde kullanılan enerji kaynağını da gösterecek şekilde etiketlemenin genişletilmesi ve bu sayede çevreye duyarlı enerji kullanımının tüketicinin tercihleri doğrultusunda seçebileceği seçenekler arasına koyulması sağlanabilir.

Tüketicinin temiz enerji kaynağı kullanan hiçbir tedarikçi bulunmaması halinde seçim hakkının bir öneminin bulunmadığı söylenebilir. Burada ise kişinin kendi enerjisini kendisinin üretebilmesi akla gelmektedir. Belirtmek gerekir ki bireyin elektrik kullanımına ilişkin tedarikçi ile bir sözleşme yapması zorunlu olmayıp abonelik sözleşmelerinde de bir sözleşmenin yapılabilmesi için ilk önce tarafların kendi aralarında, objektif ve sübjektif bakımından esaslı noktalar üzerinde anlaşmış olmaları gerekmektedir⁴⁹⁶. Dolayısıyla temiz enerji kaynağı kullanan hiçbir tedarikçi yok ise tüketicinin abonelik sözleşmesi yapma zorunluluğu da bulunmamaktadır. Bu durumda ise tüketici, 6446 sayılı Kanunun 14. maddesinde tanınan imkândan faydalanabilecek ve lisans alma zorunluluğu olmaksızın kurulu gücü azami bir megavat olmak koşulu ile yenilenebilir enerji kaynaklarına dayalı üretim tesisi kurabilecek ve kendi enerjisini üretebilecek ve ihtiyacı olan enerjiyi bu şekilde temin edebilecektir.

⁴⁹⁶ Fikret Eren, **Borçlar Hukuku Genel Hükümler**, 20. Baskı, Yetkin Yayınları Ankara 2016, (Genel), s.246

c. Beyaz Enerjinin Belirlenmesinde Yararlanılabilecek İlkeler

Bir enerji kaynağının beyaz enerji niteliği taşıması yani temiz bir enerji olmasını sağlamak için yararlanılabilecek ilkelerin belirlenmesi, enerjinin bu niteliği taşıyıp taşımadığı konusunda ortaya çıkabilecek tereddütleri gidermek açısından büyük önem taşımaktadır. Burada dikkat edilmesi gereken konu, beyaz enerjinin taşıması gereken özelliklerin tartışma yapılmadığıdır. Beyaz enerjinin bir tek özelliği vardır o da temiz olmasıdır. Fakat burada temiz olmaktan neyin anlaşılabileceği, enerjinin ne zaman beyaz enerji özelliği taşıyacağı belirlenmelidir. Öncelikle belirtilmesi gereken husus, çevreye sıfır zarar verilmesi arzulanılan bir hedeftir ancak insanlığın giderek artan enerji ihtiyacı dikkate alındığında sıfır zarar parolası ile hareket etmek çok da gerçekçi olmayacaktır. Kaldı ki çevresel etki kavramının genişliği dikkate alındığında günümüzde çevreye etki etmeyen enerji türünün var olduğu iddiası ciddi anlamda tartışmaya açık olup böyle bir enerji türünün var olduğu kabul edilse bile var olan enerji ihtiyacı karşısında sadece bu enerji türünün kullanılmasının zorunlu tutulması, uğruna çevrenin korunması gerekecek bir insanlığın da ortadan kalkmasına yol açacaktır. Öte yandan gelecekte duyulacak ve şimdiden hesaplanan enerji ihtiyacı, her ne pahasına olursa olsun enerji tedarikine de cevaz vermemelidir. İşte bu noktada yapılması gereken beyaz enerji kategorisi oluşturmak ve beyaz enerji niteliği kazanabilmek için gerekli olan ilkeleri belirlemektir⁴⁹⁷. Kısacası bir enerjinin temiz enerji olma özelliğinin ortaya konulmasını sağlayacak ilkeler açığa kavuşturulmalıdır. Bunu yaparken, enerjinin temizliği hedeflendiğinden, çevre hukukunun ilke ve kurumlarından yararlanmak mümkündür. Ancak belirtmek gerekir ki her ne kadar çevre hukukunun temel ilkelerinden yararlanılsa da burada belirlenen ilkelerin çevre hukukunun ilkelerinden bağımsız olduğu ve enerjinin temiz olma hedefini sağlamaya yöneldiğidir. Bunun önemi, beyaz enerji ölçütlerini sağlamış olsa dahi herhangi bir şekilde çevresel zarara yol açan bir enerjinin, çevre hukukunun ilkelerine tabi olmasında ortaya çıkacaktır. Bir örnek vermek gerekirse beyaz enerji zarara yol açarsa,

⁴⁹⁷ Çevre hukukunun temel ilkelerinde olan entegrasyon ilkesinin enerji, tarım, sanayi gibi alanlardaki yatırımlar hayata geçirilirken kalkınmayı esas alan sürdürülebilir kalkınma ilkesinin aksine çevreyi korumayı esas aldığı ve bu ilkenin çevrenin korunmasında daha faydalı olacağı ifade edilmiştir. Aksoylu, s.153

çevre hukukunun ilkelerinden olan “Kirleten Öder” ilkesi devreye girecek, enerjinin beyaz olma niteliği, oluşan zarardan sorumlu tutulmamaya dayanak yapılamayacaktır.

(1) Önleme İlkesi Çerçevesinde Olabildiğince Az Atık ve Etkili Atık Yönetimi İlkesi

Önleme ilkesi anayasal çerçevedeki çevre düzenlemelerinin ödev boyutunun, somut yollarını ortaya koymaktadır. Önleme ilkesi farklı birçok disiplinde olduğu gibi en ucuz, en etkili, en önemli ilkedir. Ortaya çıkan bir risk ve sorunu yönetmek, onu önlemekten çok daha pahalı ve verimsizdir. Kirlilik gerçekleştikten sonra telafinin çok zor ve hatta çoğunlukla imkânsız olması bu ilkenin temel dayanağıdır⁴⁹⁸. Telafisi mümkün olmayan kalıcı hasarların önlenmesi devletlerin ve milletlerin temel görevi konumundadır.

Önleme ilkesi 1972 Stockholm Bildirgesinde yer almaktadır. AB düzeyinde I. Çevre Eylem Programı dâhil tüm eylem planlarında yer verilen bu ilke, EEC/85/337 ÇED Direktifi (m. 2) ve Stratejik ÇED Direktiflerinde spesifik olarak bulunurken 1987 Avrupa Tek Senedi ile yeniden düzenlenerek 1993 Avrupa Topluluğu Anlaşması’nın 174/2. maddesinde “önleyici eylem alınmalıdır” ifadesi ile hüküm altına alınmıştır⁴⁹⁹. Çevre hukuku mevzuatına yönelik ilk belgelerin tamamının birincil olarak önleme ilkesine dayanması uluslararası hukuk kapsamında arz ettiği önemin bir belirtisidir.

Stockholm Bildirgesinin 2. ve 21. maddeleri, önleme ilkesinin tanımı, gerekçesi ve uygulaması konusunda büyük bir önem arz etmektedir. Bu maddelerde doğal kaynakların evrenselliği ve kısıtlılığı ve bu kaynakları topraklarının üzerinde taşıyan devletlerin tasarruf haklarının kısıtlarına atıfta bulunulmuştur. Ülkeler toprakları üzerindeki doğal kaynakları uluslararası hukuk kurallarına uygun olarak kullanma hakkına sahiptir. Ülkelerin çevresel bozulmanın önlenmesi, önlenemiyor ise kirliliğin minimal hale getirilmesi, sınırlandırılması ya da kontrol altına alınması yükümlülükleri vardır⁵⁰⁰.

⁴⁹⁸ Alexandre Kiss, **Course 1: Introduction to International Environmental Law**, 2. Edition, UN Institute for Training and Research, Geneva, 2005, s.78.

⁴⁹⁹ David Wilkinson, **Environment and Law**, Routledge, New York, 2002, s.107.

⁵⁰⁰ Kayaer, s. 150.

Bu yaklaşım uluslararası barış ve hukukun en önemli ilkelerinden olan egemenlik haklarına saygı gösterilmesi yaklaşımı ile çelişiyor gibi görünse de kendi içinde ortak risklerin önlenmesi ve ortak yararın maksimize edilmesi amacını taşımaktadır. Ülkeler kendi görev sahaları içinde önleyici uygulamaları başarılı şekilde uyguladıklarında bu dünyanın kalani ve gelecek nesilleri için hayatta kalma şansını arttıran bir strateji olmakla birlikte herhangi bir ihlal tüm dünyaya zarar vermektedir. Bu zararın önlenmesinde ülkeler kendi iç hukuk kuralları kapsamında düzenlemeler yapma hakkına sahiptir.

Önleme ilkesinin tam olarak yürürlüğe koyulabilmesi aslında bu ilkeye olan ihtiyacı bitirebilecek veya azaltabilecek dolayısıyla ilkeyi zayıflatabilecek bir konumdadır. Başka bir bakış açısıyla hangi eylemin nasıl ve ne şekilde tehlike oluşturduğunun veya oluşturmadığının belirlenmesi her zaman kolay ve mümkün olmadığı için ilkenin uygulanması zora girer ve burada devreye çevre hukukunun bir diğer önemli ilkesi olan ihtiyat ilkesi girer⁵⁰¹. Bu iki ilke birbirine benzer ve ilişkili olarak değerlendirilse de önemli noktalarda farklılaşmaktadır. Önleme İlkesi, “gerçek çevresel tehlike halinde” işlerken, ihtiyat ilkesi ise, “daha sonra ortaya çıkmasa bile, risk bulunması uygulama” kapsamında değerlendirilebilmektedir⁵⁰².

Önleme ilkesi ile ilgili en büyük uygulama zorluklarından biri belirsizlik olgusudur. Herhangi bir kişinin mülkiyeti veya bir bireyin mülkiyeti altında olmayan bir çevre ile ilgili risk ve zarar yaratan kirlitenin faaliyetlerinin durdurulması ya da faaliyetlerinin incelenmesi adına talepte bulunma hakkı mevcut olsa da bu durum her zaman mümkün olamamaktadır. İlkenin uygulanmasında ÇED süreci dâhil olmak üzere planlama, yasaklama, izin ve ruhsat sistemleri ile uygun teknolojik araçların kullanılması mümkündür⁵⁰³. Bir açıdan ÇED’in ana amacının önleme ilkesinin uygulanması ve akabinde gerçekleşebilecek risklerin engellenmesi olduğu söylenebilir.

⁵⁰¹ Turgut, Politika, s.112.

⁵⁰² Andri G. Wibisana, “Three Principles of Environmental Law: The Polluter Pays Principle, The Principle of Prevention and The Precautionary Principle”, Ed. Michael Faure ve Nicole Niessen, **Environmental Law in Development: Lessons from the Indonesian Experience**, New Horizons in Environmental Law Series, Edward Elgar Publishing, Cheltenham, 2006, s. 39.

⁵⁰³ Keleş ve Ertan, Giriş, s.157.

İlkenin ilk aşamada, mümkünse zarar oluşmadan önce, harekete geçmeyi zorunlu kılması söz konusudur⁵⁰⁴. İlkenin zorunlu olarak gördüğü önleme yükümlülüğü somutlaştırılması zor bir yapıya sahiptir. Bu somutlaşmayı sağlayan bir alt ilke olarak özellikle enerjinin gerek üretimi gerekse kullanımına bağlı atık oluşmaması, atık oluşması kaçınılmazsa olabildiğince az atık oluşması ve oluşan bu atıkların etkili bir şekilde yönetilmesi, enerjinin beyaz enerji niteliği kazanmasında bir ölçüt işlevi görecektir.

Atık ile ilgili olarak bahsedilmesi gereken bir diğer husus, atığın ortaya çıkış şekline göre enerji kaynaklarında farklılık olabilecektir. Çalışmamızda fosil enerji kaynağı olarak irdelenen petrol, kömür ve doğalgaz enerjisinin üretimi aşamasında bu enerjinin üretimi, doğrudan yeryüzü katmanına bir müdahaleyi içerdiği için bu müdahalenin ürünü olarak atık karşımıza çıkacaktır. Nükleer enerjide ise önce nükleer enerji üretiminde kullanılacak elementin çıkartılmasında doğrudan yeryüzü katmanına müdahale olurken bu elementten enerjinin üretimi sürecinde ise nükleer atık meydana gelmektedir ve üretim sürecinin bir sonucu olarak atık doğmaktadır. Yenilenebilir enerji kaynaklarında ise atık oluşumu daha çok enerji üretim tesisinin kurulumu esnasında çevreye müdahale şeklinde gerçekleşmektedir. Atığın bir diğer ortaya çıkış şekli ise enerjinin tüketimi esnasında oluşan atıklardır ki temelde fosil enerji kaynakları ile ilgili temel tereddütlerin kaynağı bu tüketim sonucu oluşan atıklardır.

(2) Çevre Mevzuatının Önlenebilirlik İlkesi Bakımından Değerlendirilmesi

(i) Çevre Kanunu

2872 sayılı Çevre Kanunu atık kavramını 2. maddesinde “Herhangi bir faaliyet sonucunda oluşan, çevreye atılan veya bırakılan her türlü madde” olarak tarif etmiştir. Dolayısıyla herhangi bir faaliyet, enerji üretimi ya da kullanımını d kapsamaktadır. Her türlü madde ise katı, sıvı ya da gaz ayrımı yapılmadığından bu formların hepsini kapsayan bütün maddeleri kapsamaktadır. Konumuz açısından o halde enerjinin gerek

⁵⁰⁴Philippe Sands, **Principles of International Environmental Law**, Cambridge University Press, 2. Edition, Cambridge, 2003, s.246-247.

üretimi gerekse kullanımı sırasında ortaya çıkan katı sıvı ya da gaz formunda olabilen her türlü maddenin atık kapsamına girdiği söylenebilecektir.

2872 sayılı Kanun, 3. maddesinde çevrenin korunmasına, iyileştirilmesine ve kirliliğinin önlenmesine ilişkin genel ilkeler arasında, her türlü faaliyet sırasında doğal kaynakların ve enerjinin verimli bir şekilde kullanılması amacıyla atık oluşumunu kaynağında azaltmayı da saymıştır. Yine 11. maddede üretim, tüketim ve hizmet faaliyetleri sonucunda oluşan atıklarının alıcı ortamlara doğrudan veya dolaylı vermeleri uygun görülmeyen tesis ve işletmeler ile yerleşim birimlerinin atıklarını yönetmeliklerde belirlenen standart ve yöntemlere uygun olarak arıtmak ve bertaraf etmekle veya ettirmekle ve öngörülen izinleri almakla yükümlü oldukları düzenlenmiş, böylece enerji ile ilgili gerek üretim gerekse tüketim faaliyetinde bulunan tesis, işletme ve yerleşim birimlerine, atıklarını alıcı ortamlara doğrudan veya dolaylı vermeleri uygun görülüyorsa bu atıkları arıtma, bertaraf etme ve gerekli izinleri alma yükümlülüğü getirilmiştir. Maddede bahsi geçen Yönetmelik ise Çevre İzin ve Lisans Yönetmeliğidir⁵⁰⁵. Yönetmelik, izne veya lisansa tabi olan faaliyetleri Ek-1 ve Ek-2 nolu listelerde saymıştır.

Çevre Kanunu atık kavramının yanı sıra tehlikeli atık kavramını da tanımlamış ve tehlikeli atığı, fiziksel, kimyasal ve/veya biyolojik yönden olumsuz etki yaparak ekolojik denge ile insan ve diğer canlıların doğal yapılarının bozulmasına neden olan atıklar ve bu atıklarla kirlenmiş maddeler olarak açıklamıştır. Bir kere yukarıda bahsedilen ve atık için öngörülen yükümlülüklerin tehlikeli atıklar için evleviyetle geçerli olduğu söylenmelidir. Hangi atıkların tehlikeli atık olduğu Atık Yönetimi Yönetmeliği⁵⁰⁶, Ek-4 nolu listede belirtilmiştir. Yapılan bu ayrıma rağmen Kanunun 11. maddesinde alıcı ortamlara doğrudan veya dolaylı vermeleri uygun görülmeyen atıklar için arıtmak ve bertaraf etmek ya da izin almak yükümlülüğü getirildiği, atığın niteliği açısından bir ayırım yapılmadığı görülmektedir. Ancak yine de beyaz enerji niteliği kazanmada atığın niteliği dikkate alınmalıdır. Bu konu aşağıda açıklanacaktır.

⁵⁰⁵ 10.09.2014 tarih ve 29115 sayılı R.G.

⁵⁰⁶ 02.04.2015 tarih ve 29314 sayılı R.G.

(ii) Sıfır Atık Yönetmeliği

Hiçbir atık oluşmaması en istenilen durum olup konu mevzuatta da düzenleme altına alınmıştır. Sıfır Atık Yönetmeliğinin⁵⁰⁷ amacı, hammadde ve doğal kaynakların etkin yönetimi ile sürdürülebilir kalkınma ilkeleri doğrultusunda atık yönetimi süreçlerinde çevre ve insan sağlığının ve tüm kaynakların korunmasını hedefleyen sıfır atık yönetim sisteminin kurulmasına, yaygınlaştırılmasına, geliştirilmesine, izlenmesine, finansmanına, kayıt altına alınarak belgelendirilmesine ilişkin genel ilke ve esasların belirlenmesi olarak belirlenmiştir. Görüleceği üzere sıfır atık yönetim sistemi kurulması amaçları arasında çevre sağlığının korunması da belirtilmiştir.

Yönetmelik'te atık, üreticisi veya fiilen elinde bulunduran gerçek veya tüzel kişi tarafından çevreye atılan veya bırakılan ya da atılması zorunlu olan herhangi bir madde veya materyal olarak tanımlanmıştır⁵⁰⁸. Tanımda atığın odaya çıkış şekline bahsedilmemiş olsa da konumuz açısından bu durum önem taşımamaktadır. Zira beyaz enerji için önemli olan çevreye verilen zarardır. Tanımda da çevreye atılma, bırakılma ya da atılma zorunluluğundan bahsedilmiş olup atığın bırakılma alanının çevre olması yeterlidir. Bu noktada atığın oluşma şekli önem taşımamaktadır ve gerek enerjinin üretimi gerekse tüketimi esnasında ortaya çıkan her türlü madde ya da materyal atık olarak kabul edilecektir.

Yönetmelik atık üreticisini de düzenleme altına almış olup, faaliyetleri sonucu atık oluşumuna neden olan kişi, kurum, kuruluş ve işletme ve/veya atığın bileşiminde veya yapısında bir değişikliğe neden olacak ön işlem, karıştırma veya diğer işlemleri yapan herhangi bir gerçek ve/veya tüzel kişi olarak tanımlama yapmıştır. Konumuz açısından bakıldığında faaliyetin niteliği ile ilgili bir sınırlandırma yapılmadığından gerek enerji üretimi gerekse kullanımı faaliyetleri, atık üreticisi olunmasına sebep olabilecektir. Ayrıca Yönetmeliğin kapsamı belirlenirken,

⁵⁰⁷ 12.07.2019 tarih ve 30829 sayılı R.G.

⁵⁰⁸ Literatürde atık ile ilgili olarak daha çok sayma yönetmi ile yapılan bir tanımda, standart dışı ürünler, son kullanım süresi geçmiş ürünler, yanlış kullanıma maruz kalmış ürünler, kontamine veya kirlenmiş maddeler, kullanılmayan parçalar, yararlı performans göstermeyen ürünler, endüstriyel üretim kalıntıları, kirliliğin önlenmesi süreçlerinden kaynaklanan kalıntılar, makine ve yüzey işleme kalıntıları, hammadde çıkarılması ve işlenmesinden kaynaklanan kalıntılar, saflığı bozulmuş materyaller, sahibi tarafından artık kullanılmayan ürün, madde ve materyaller, yasa ile kullanımı yasaklanmış ürün ve maddeler, arazi ıslahı ve iyileştirilmesi sonucu kontamine olmuş madde ve ürünlerin atık olarak kabul edildiği belirtilmiştir. Turan Kaya, **Türkiye'de Atık Yönetimi ve Finansmanı**, İstanbul, 2006, s.5

-Mahalli İdareler

-Bina ve Yerleşkeler

biçiminde ayırım yapılmış, bina ve yerleşkeler içerisinde ise özellikle enerji üretimi ile ilgili olabilecek Organize Sanayi Bölgeleri ve ÇED Yönetmeliğinin Ek-1 listesinde yer alan sanayi tesislerinin de Yönetmelik kapsamında belirtildiği ifade edilmiştir. ÇED Yönetmeliği Ek-1 nolu liste ise birinci sırada rafinerileri, ikinci sırada termik güç santrallerini, üçüncü sırada nükleer yakıt tesislerini, onbeşinci sırada Kurulu gücü 10 Mw ve üzeri olan hidroelektrik santraller, yirmiyedinci sırada madencilik projelerini, yirmisekizinci sırada 500 ton/gün ham petrol, 500.000 m³/gün doğal gaz veya kaya gazının çıkarılmasını, kırk üçüncü sırada Türbin sayısı 20 adet ve üzerinde veya kurulu gücü 50 Mw ve üzerinde olan rüzgar enerji santrallerini, kırkdördüncü sırada Jeotermal kaynağın çıkartılması ve kullanılmasını, (Isıl kapasitesi 20 MWe ve üzeri) kırkbeşinci sırada Proje alanı 20 hektar ve üzerinde veya kurulu gücü 10 MWe ve üzerinde olan güneş enerji santrallerini ve kırkaltıncı sırada 154 kV (Kilovolt) ve üzeri gerilimde 15 km ve üzeri uzunluktaki elektrik enerjisi iletim hatlarını belirterek tamamen enerji ile alakalı tesislerin Sıfır Atık Yönetimi kapsamında olduğunu ortaya koymuştur.

Sıfır atık, üretim, tüketim ve hizmet süreçlerinde atık oluşumunun önlenmesi/azaltılması, yeniden kullanıma öncelik verilmesi, oluşan atıkların ise kaynağında ayrı biriktirilerek toplanması ve geri dönüşüm ve/veya geri kazanımının sağlanarak bertarafa gönderilecek atık miktarının azaltılması suretiyle çevre ve insan sağlığının ve tüm kaynakların korunmasını hedefleyen yaklaşım olarak Yönetmelikte tanımlanmıştır. Sıfır atık yönetim sistemi ise atık oluşumunun önlenmesinden başlayarak, atıkların azaltılması, kaynağında ayrı biriktirilmesi, geçici depolanması, ayrı toplanması, taşınması ve işlenmesi süreçlerinin hepsini içine alan, fayda ve maliyet unsurları göz önünde bulundurularak oluşturulan yönetim sistemini ifade etmektedir.

Yönetmelik 5. maddesinde temel hedef olarak atık oluşmamasını belirlemiş ise de bunun mümkün olmadığı durumlarda atıkların azaltılmasının esas alınacağını belirtmektedir. Atık azaltımı ise üretim, tüketim ve hizmet süreçlerinde planlanan önleme faaliyetleri doğrultusunda çevresel açıdan belirli ölçütlere, temel şart ve

özelliklere göre alınacak tedbirler ile atık miktarının düşürülmesi olarak tanımlanmıştır.

Yönetmelik hükümleri çerçevesinde enerji üretim ya da kullanım aşamasında atık ortaya çıkmaması ya da atığın azaltılması, enerjinin niteliğinin belirlenmesinde önemli bir ölçüttür. Bahsedildiği üzere Yönetmelik enerji üretim tesislerini de kapsamına almış olup, faaliyetlerinde Yönetmelik eklerinde belirlenen ilkelere uyarak atık oluşmamasını ya da azalmasını sağlayan tesisler, beyaz enerji üretim tesisi olma vasfını, ürettikleri enerji de beyaz enerji vasfını, diğer ölçütleri de sağlamak koşulu ile, kazanabilecektir. Dahası Yönetmelik, sıfır atık yönetim sistemlerini kuranlara nitelikleri Bakanlıkça belirlenen sıfır atık belgesi verileceğini belirtmiş olup bu belge ilgili tesis için beyaz enerji üretim tesisi olma yolunda bir aşamayı ifade edecektir.

(iii) Atık Yönetimi Yönetmeliği

Atıkların oluşumundan bertarafına kadar çevre ve insan sağlığına zarar vermeden yönetiminin sağlanmasına, atık oluşumunun azaltılması, atıkların yeniden kullanımı, geri dönüşümü, geri kazanımı gibi yollar ile doğal kaynak kullanımının azaltılması ve atık yönetiminin sağlanmasına, çevre ve insan sağlığı açısından belirli ölçütlere, temel şart ve özelliklere sahip, bu Yönetmeliğin kapsamındaki ürünlerin üretimi ile piyasa gözetimi ve denetimine ilişkin genel usul ve esasları belirleme amacını taşımaktadır.

Yönetmeliğin 5. maddesinde atık üretiminin kaçınılmaz olduğu durumlarda atıkların; yeniden kullanımı, geri dönüşümü ve ikincil hammadde elde etme amaçlı diğer işlemler ile geri kazanılması, enerji kaynağı olarak kullanılması veya bertaraf edilmesi esas olduğunu genel ilke olarak kabul etmiştir. Görüldüğü üzere aslolan atık üretiminden kaçınmak olup, bu özellik beyaz enerji ölçütünün belirlenmesinde en temel özellik olarak ele alınabilecektir. Atık üretmeyen enerji kaynakları evleviyetle beyaz enerji niteliğine kavuşmakta ön sırada yer alabilecektir. Ancak atık üretmek kaçınılmaz ise bu atığın yeniden kullanımı, geri dönüşümü, geri kazanılması, enerji kaynağı olarak kullanımı ve son olarak da bertaraf edilmesi yollarından birisi kullanılacaktır. Burada akla şu soru gelmektedir; oluşan atık ile ilgili sayılan işlemlerden hangisinin diğerlerine nazaran önce tercih edilmesi gerekir? Burada cevabı

Çevre Kanunu 11. maddesi “Geri kazanım imkânı olmayan atıklar, yönetmeliklerle belirlenen uygun yöntemlerle bertaraf edilir.” hükmü ile yanıtlamıştır. Dolayısıyla atığın geri kazanımı mümkünse bu yol kullanılacak, değilse bertaraf edilecektir. Geri kazanım, Atık Yönetimi Yönetmeliğinde “Piyasada ya da bir tesiste kullanılan maddelerin yerine ikame edilmek üzere atıkların faydalı bir amaç için kullanıma hazır hale getirilmesinde yer alan ve Ek-2B’de listelenen işlemler” olarak tanımlanırken bertaraf ise “İkincil amacı enerji geri kazanımı olsa dahi geri kazanım olarak kabul edilmeyen ve Ek-2A’da yer alan işlemlerden herhangi biri” şeklinde tarif edilmiştir.

Yönetmelik, Ek-4 nolu listede sayılan atıkları kapsamakla birlikte, inceleme konumuz açısından önem taşıyan atmosfere salınan gaz emisyonlarını, radyoaktif atıkları ve atıksuları kapsamına almamaktadır. Yine Yönetmelik madenlerin aranması, çıkarılması, işleme tabi tutulması veya depolanması sonucu oluşan atıklar ile inşaat ve yıkıntı atıklarının tanımlanmasında Yönetmeliğin ekleri çerçevesinde Ek-2A’da belirtilen bertaraf yöntemleri ile bu atıkların bertaraf edilebileceğini, Ek-2B’de belirtilen geri kazanım işlemlerinin bu atıklar için uygulanabileceğini ifade etmiş, fakat Yönetmeliğin diğer hükümlerinin uygulanmayacağını düzenleme altına almıştır. Bunun anlamı konumuz açısından büyük olup, özellikle enerji üretimi ile doğrudan bağlantılı maden arama, çıkarma işleme tabi tutma faaliyetleri ile yine enerji üretim tesisi kurmaya yönelik inşaatlarda ortaya çıkacak inşaat atığı Yönetmeliğe tabi olmayacaktır. Bir başka anlatımla bahsedilen atıkların üretimi ve tehlikeliliklerinin azaltılmasında; doğal kaynakların olabildiğince az kullanıldığı temiz teknolojilerin geliştirilmesi ve kullanılması, üretim, kullanım, geri kazanım veya bertaraf aşamalarında çevre ve insan sağlığına en az zarar verecek şekilde ürünlerin tasarlanması, pazarlanması, daha dayanıklı, yeniden kullanılabilir ve geri dönüştürülebilir ürünlere odaklanan teknolojiler ile atık üretime ve atık içerisinde bulunan zararlı maddelere yönelik, ürün çevresel tasarım yaklaşımının oluşturulması, suretiyle önlenmesi ve azaltılması esası dikkate alınmayacaktır. Yine bahsedilen atıklarda bu atıkların toprağa, denizlere, göllere, akarsulara ve benzeri alıcı ortamlara dökülmesi, doğrudan dolgu yapılması ve depolanması suretiyle çevreyi kirletmelerinin yasak olduğuna ilişkin kural da uygulanmayacaktır. Keza bu atıklar için “doğrudan kanalizasyon sistemine boşaltılma, doğrudan havaya verilme, düşük sıcaklıklarda yakılma, diğer atıklar ile karıştırılma” yasakları da uygulanmayacaktır. Yönetmelik bir

yönü ile bertaraf ve geri kazanımla ilgili hükümleri bu atıklar için uygularken diğer taraftan diğer hükümleri uygulamamak sureti ile amacı ile bağdaşmayan bir istisna bir anlamda beyaz enerji ölçütü olarak kullanılıp kullanılmama konusunda tereddüt yaratmaktadır. Keza ilk başta da söylenildiği üzere atmosfere salınan gaz emisyonları, radyoaktif atıklar ve atıksular kapsam dışı bırakılmıştır.

(iv) Maden Atıkları Yönetmeliği

Özellikle enerjinin temel kaynakları arasında yer alması sebebi ile madenler büyük önemi haiz olup madenlerden kaynaklanacak atıklar Maden Atıkları Yönetmeliği⁵⁰⁹ ile düzenleme altına alınmıştır. Öncelikle maden ile kastedilenin ne olduğunun ortaya konulması gerekir. Maden, 3213 sayılı Maden Kanununun 2. maddesinde yer kabuğunda ve su kaynaklarında tabii olarak bulunan, ekonomik ve ticarî değeri olan petrol, doğal gaz, jeotermal ve su kaynakları dışında kalan her türlü madde olarak tanımlanmıştır. Burada bizim açımızdan önemli olan taşkömürü, linyit, bor tuzları, uranyum ve toryum gibi kaynakların maden olarak kabul edilmiş olmasıdır ki bunların yarattığı atıklar maden atığı olarak adı geçen Yönetmeliğe tabi olacaktır.

Maden atığı Yönetmelikte madenlerin aranması, çıkarılması, hazırlanması ve zenginleştirilmesi veya depolanması sonucunda oluşan katı veya şlam/sulu çamur şeklinde madde veya malzeme olarak tanımlanmıştır. Yönetmelik madenlerin aranması, çıkarılması, hazırlanması/zenginleştirilmesi veya depolanması sonucunda ortaya çıkan atıkların üretiminden nihai bertarafına kadar çevre ve insan sağlığına zarar vermeyecek şekilde bu atıkların yönetilmesine ilişkin usul ve esasları düzenlemeyi amaç edinmiş olup, bu konuda temel uygulama atıkların geri kazanılması ya da bertaraf edilmesidir. Gerek maden atığı bertaraf tesisleri gerekse maden atığı geri kazanım tesisleri Çevre İzin ve Lisans Yönetmeliği hükümlerine tabidir. Maden atığı bertaraf tesisi Atık Yönetimi Yönetmeliğinin Ek-2A nolu listesinde tanımlanan bertaraf yöntemleri çerçevesinde, madencilik faaliyetlerinden kaynaklanan atıkların bertarafı amacıyla kullanılan atık barajı, atık göletleri, atık yığını, pasa yığını, çöktürme havuzları, atık havuzu, pasa depolama alanları, macun dolgu, üretimi biten yığın liç alanlarını ifade etmektedir. Maden atıklarının yönetimi ile ilgili temel esaslar şu şekilde sıralanabilir:

⁵⁰⁹ 15.07.2015 tarih ve 29417 sayılı R.G.

-Maden atıklarının geçici depolanması, taşınması ve işlenmesi sırasında su, hava, toprak, bitki, hayvan ve insanlar için risk yaratmayacak, gürültü, titreşim ve koku yoluyla rahatsızlığa neden olmayacak, doğal çevrenin olumsuz etkilenmesini önleyecek ve böylece çevre ve insan sağlığına zarar vermeyecek yöntem ve işlemlerin kullanılması esastır.

-Maden atıkların toprağa, denizlere, göllere, akarsulara ve benzeri alıcı ortamlara dökülmesi, doğrudan dolgu yapılması ve depolanması suretiyle çevrenin kirletilmesi yasaktır.

-Maden atıklarının sürdürülebilir çevre ve insan sağlığı ile sürdürülebilir kalkınma prensipleri göz önünde bulundurularak yönetilmesinde mevcut en iyi teknik ve teknolojilerin seçilmesi ve uygulanması esastır.

-Maden atıklarının, lisanslı geri kazanım ve bertaraf tesisleri dışında yetkisiz kişi, kurum ve kuruluşlar tarafından geri kazanılması ve bertaraf edilmesi yasaktır.

-Maden atıkları, madencilik faaliyetinden kaynaklanmayan ve birbiriyle reaksiyon verebilecek diğer atıklarla karıştırılarak aynı depolama tesisinde depolanamaz.

Madenin çıkarılması sürecinde oluşan maden atıkları ile ilgili olarak, enerji kaynağının Yönetmelik'te belirtilen koşulları eksiksiz yerine getirmesi halinde beyaz enerji olarak kabulünde bir ölçüt olarak yararlanılabilecektir. Ancak çıkarılan madenin (özellikle linyit ve taş kömüründe) kullanılması sonucu ortaya çıkan çevresel etkiler, konunun enerjinin üretim ve tüketimi bütünlüğü içerisinde ele alınması zorunluluğu karşısında, beyaz enerji ölçütünü karşılama noktasında iyimser olunamamasına yol açmaktadır.

(v) Egzoz Gazı Emisyon Kontrol Yönetmeliği

Enerjinin kullanılması ile ilgili çevresel bakımdan en önemli etkilerden birisi belki de en önemlisi, enerjinin temel tüketicileri arasında bulunan motorlu araçların sebep olduğu etkilerdir. Bu noktada karşımıza egzoz emisyonu kavramı çıkmaktadır. Konunun detayları Egzoz Gazı Emisyon Kontrolü Yönetmeliğinde düzenlenmiştir⁵¹⁰. Anılan Yönetmelik Egzoz gazını “Bir motorlu taşıtın egzoz borusundan çıkan gaz”

⁵¹⁰ 11.03.2017 tarih ve 30004 sayılı R.G.

olarak; motorlu taşıtı “Karayolunda insan, hayvan ve yük taşımaya yarayan ve makine gücüyle yürütülen aracı/taşıt” olarak tanımlamıştır. Emisyon kavramı ise bu Yönetmelikte tanımlanmamıştır. Çevre İzin ve Lisans Yönetmeliğinde yapılan emisyon kavramı “İşletmelerden, alan ve noktasal kaynaklı katı, sıvı veya gaz haldeki atık maddelerin, titreşimin, ısının veya gürültünün havaya, suya veya toprağa doğrudan veya dolaylı olarak salımı” şeklinde bir tanıma kavuşturulmuştur. Bütün bu tanımlardan yola çıkarak egzoz gazı emisyonu, karayolunda insan, hayvan ve yük taşımaya yarayan ve makine gücüyle yürütülen taşıtların egzoz borularından, katı, sıvı veya gaz haldeki atık maddelerin, titreşimin, ısının veya gürültünün havaya, suya veya toprağa doğrudan veya dolaylı olarak salımı” olarak tanımlanabilir.

Egzoz Gazı Emisyon Kontrolü Yönetmeliği amaçları arasında trafikte seyreden motorlu taşıtlardan kaynaklanan egzoz gazlarının neden olduğu hava kirliliğinin etkilerinden canlıları ve çevreyi korumak, egzoz gazı kirleticilerinin azaltılmasını sağlamayı da saymıştır. Keza Yönetmelik, trafikte seyreden benzin, motorin (dizel) ve gaz yakıtla (LPG, CNG, LNG ve benzeri) çalışan motorlu taşıtların hepsini kapsamaktadır.

Enerjiyi tüketen motorlu araçların bu tüketim sonucu çevreye salınım yaptıkları atık maddelerin niteliği, kullanılan enerjinin temiz olup olmamasının belirlenmesinde en önemli ölçüttür. Elbette burada enerjiyi kullanan motorlu aracın motorundan kaynaklanan sebeplerle de salınım yapılan atık maddelerin çevreye zararlı bir hale dönüşebileceği ileri sürülebilir. Ancak burada aslolan enerjiti tüketen mekanizmanın sıhhati değil, enerjinin sıhhatidir. Aynı enerji, sağlam bir motorda çevreye zarar vermeyecek oranda bir salınım yaparken sağlam olmayan bir motorda çevreye zararlı salınım gerçekleştiriyorsa burada enerji kaynağına suç yüklemek haksızlık olacaktır. Kaldı ki Yönetmelik 13/1. maddesinde motorlu taşıt sahibini, taşıtının egzoz gazı emisyonlarının TS 13231 Standardında yer alan sınır değerlere uygun olmasını sağlamakla yükümlü kılmış olup anılan hüküm uyarınca motorlu taşıttan kaynaklanan her türlü zararlı salınım araç sahibinin sorumluluğuna yol açacaktır. Yönetmelik, çevresel açıdan TS 13231 Standardını Kabul etmiş ve ölçüm sonuçlarının TS 13231 Standardında yer alan sınır değerlere uygun olmak zorunda olduğunu ifade etmiştir.

Belirtmek gerekir ki her ne kadar getirilen standartlar ile egzoz emisyonları sınırlandırılmış olsa da özellikle hava kirliliğinin temel sebeplerinin en önemlileri

arasında motorlu taşıt emisyonları yer almaktadır. Motorlu taşıtlarda kullanılan fosil kökenli yakıtların, ideal koşullarda oksijen ile reaksiyona girmesi sonucunda oluşan emisyonlar karbondioksit, su buharı ve azot oksit bileşikleridir. Ancak gerçekte ideal koşulların sağlanması mümkün olmadığından tam yanma gerçekleşmemekte ve diğer kirletici unsurlar da oluşmaktadır⁵¹¹. Bu bağlamda özellikle fosil yakıt kullanan motorlu taşıtların beyaz enerji ölçütleri konusunda sınıfta kaldığı rahatlıkla söylenebilir.

(vi) Sera Gazı Emisyonlarının Takibi Hakkında Yönetmelik

Sera gazları, sera etkisini destekleyen, atmosferde bulunan ve en çok ısı tutma özelliğine sahip olan bileşiklerdir. Sera gazlarının belirli bir seviyede tutulması dünyamız açısından büyük önem taşımaktadır. Sera gazlarının en büyük üreticileri sanayi tesisleridir⁵¹².

Sera gazları Kyoto Protokolü kapsamında karbondioksit, metan, azotoksit, hidroflorocarbonlar, perflorokarbonlar ve Kükürtheksaflorid olarak sıralanmıştır. Atmosferde normal seviyede bulunduklarında bu gazlar güneşten gelen enerjinin tutulması ve atmosfer sıcaklığının dengelenmesini sağlamaktadırlar. Buna karşın bu gazların düzeylerinde görülen artışlar doğal dengeyi bozarak küresel ısınmaya sebep olmaktadır. İşte Sera Gazı Emisyonlarının Takibi Hakkında Yönetmelik⁵¹³ sera gazı emisyonlarının izlenmesine, raporlanmasına ve doğrulanmasını amaçlamakta bu amaçla Ek-1’de belirtilen listede yer alan faaliyetlerin sera gazı emisyon takibine tabi olduğunu düzenlemektedir. Bu faaliyetler arasında konumuz açısından önem taşıyanlar petrol rafinasyonu ve kok üretimidir. Dikkat edilecek olursa Yönetmeliğin amacı sera gazı salınımını denetim altına alabilmek ve böylece küresel ısınma sorunu ile başa çıkmada bir adım atabilmektir. Gerek petrol rafinasyonu işlemi gerekse kok üretimi ile elde edilen enerjilerin, yaratacakları sera gazı salınımı Yönetmelikte belirtilen değerleri aşmasa bile, dünyada hali hazırda var olan küresel ısınma sorunu

⁵¹¹ Fevzi Kelen, Motorlu Taşıt Emisyonlarının İnsan Sağlığı ve Çevre Üzerine Etkileri, **Yüzüncü Yıl Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi**, C.19, S.1-2, 2014, s.81

⁵¹² Tekin Altuğ ve Füsün Özkan, Sera Gazı Emisyonlarının İzlenmesi, Doğrulanması ve Raporlanması, **Verimlilik Dergisi**, S.2, 2015, s.69

⁵¹³ 17.05.2014 tarih ve 29003 sayılı R.G.

ve bu sorunun yan sonuçları da dikkate alındığında, beyaz enerji niteliği taşımalarının mümkün olmadığı düşünülmektedir.

(vii) Çevre İzin ve Lisans Yönetmeliği

2872 sayılı Çevre Kanunu'nun 11. maddesi hükmü gereği çıkarılan Çevre İzin ve Lisans Yönetmeliği, Yönetmelik ekinde belirtilen işletmelerin çevre izin ve lisansına tabi olduğunu belirtmiştir. Ek-1'de çevreye kirletici etkisi yüksek düzeyde olan işletmeler sayılırken Ek-2'de ise çevreye kirletici etkisi olan işletmeler belirtilmiştir. Konumuz açısından bakılacak olursa termik ve ısı santralleri, ham petrol rafinerileri, ham petrol veya doğalgazın çıkarılması faaliyetleri, nükleer güç santralleri, jeotermal enerji üretim tesisleri, biyokütlenin yakıt olarak kullanıldığı tesisler hacimleri dikkate alınarak yüksek düzeyde kirletici ya da kirletici sınıfına sokulmuştur. Dikkati çeken husus faaliyetler arasında güneş enerjisi ya da rüzgâr enerjisi üretiminin dahil edilmemiş olmasıdır. Bu durum bu iki enerjinin çevre etkisi bakımından diğer enerji kaynaklarına nazaran üstün olduğuna dair bir karine oluşturulmasına dayanak olabilir.

(viii) Değerlendirme

Atık ile ilgili olarak mevzuatta yer alan ve yukarıda irdelenen hükümler dikkate alındığında enerjinin beyaz olma özelliğinin tespitinde şu tespitler yapılabilir.

İlk olarak enerji üretilirken ya da kullanılırken hiçbir atık yaratmıyorsa beyaz enerji niteliği kazanma açısından en avantajlı durumdadır. Şayet atık ortaya çıkmakta ise bu sefer bu atığın tehlikeli olup olmaması açısından ayırım yapılmalı, tehlikeli olmayan atığa, beyaz enerji niteliği kazanmada tehlikeli atık yaratan enerjiye nazaran üstünlük tanınmalıdır.

Tehlikeli olmayan atık yaratan enerji kaynakları arasında ise atıklarını alıcı ortamlara doğrudan veya dolaylı vermeleri uygun görülüp görülmeme noktasında ayırım yapılarak atıklarını alıcı ortamlara⁵¹⁴ doğrudan veya dolaylı vermeleri uygun

⁵¹⁴ Alıcı ortam Çevre Kanunu 2. maddesinde "Hava, su, toprak ortamları ile bu ortamlarla ilişkili ekosistemleri" şeklinde tanımlanmıştır.

görülen enerji kaynaklarına beyaz enerji niteliğini kazanma noktasında üstünlük verilmelidir. Oluşan atıkların alıcı ortama doğrudan veya dolaylı olarak verilmesi uygun görülmeyen hallerde ise Çevre Kanunu 11. madde hükmü gereği, aslolan atığın geri kazanımı olduğundan geri kazanılabilir atık yaratan enerji kaynaklarına, bertaraf edilmesi gereken atık yaratan enerji kaynaklarına göre beyaz enerji niteliğine kavuşma açısından öncelik tanınması gerektiği söylenebilir.

(3) Önleme İlkesi Kapsamında Yakınlık İlkesi

Beyaz enerji açısından en arzu edileni sıfır atık olsa da bunun çoğu zaman gerçekleşmesi mümkün değildir. Bu noktada ortaya çıkan atıklar için atığın ortaya çıktığı yere en yakın yerde mümkünse geri kazanılması değilse bertaraf edilmesidir. Burada amaç atığın başka amaçlara ulaşmasını ve bunun sebep olacağı olumsuz sonuçları önlemektir⁵¹⁵.

Atık Yönetimi Yönetmeliği 5. maddesinde atık yönetiminin genel ilkeleri arasında atıkların üretildikleri/bulundukları yere en yakın ve en uygun tesise en hızlı şekilde ulaştırılarak, uygun yöntem ve teknolojiler kullanılarak işlenmesini sayarak yakınlık ilkesine yer vermiştir. Bu bağlamda enerji üretimi ve üretim sonucu atık ortaya çıkmasına yol açılması halinde bu atığın üretim alanına mümkün olan en yakın yerde geri kazanım ya da işlenmesi imkanının bulunması, üretilen enerjinin beyaz enerji niteliği kazanmasında bir ölçüt olarak değerlendirilebilecektir.

(4) Çevresel Etki Değerlendirmesine Tabi Olma İlkesi

Çevresel Etki Değerlendirmesi, değişik ve çok sayıdaki aşamayı kapsayan, bunların gerçekleştirilmesine ilişkin farklı zaman dilimlerine yayılmış olan, çevresel etkiler konusunda geleceğe yönelik riskli olasılıkların ve bunlara ait önlemlerin belirlenmesini ve sonuçta çevresel etkilerin kabul edilebilir bir duruma indirgenmesini hedefleyen ve bazı etkilerin kabul edilebilir düzeyde giderilemeyeceğinin gösterilerek çevresel açıdan elverişsiz yatırımların önlenmesini esas alan bir süreç olarak

⁵¹⁵ Turgut, Hukuk, s.186

tanımlanabilir⁵¹⁶. Kavram gerek 2872 sayılı Çevre Kanununda ve gerekse Kanuna dayalı olarak çıkarılan ÇED Yönetmeliğinde;

“Gerçekleştirilmesi planlanan projelerin çevreye olabilecek olumlu ve olumsuz etkilerinin belirlenmesinde, olumsuz yöndeki etkilerin önlenmesi ya da çevreye zarar vermeyecek ölçüde en aza indirilmesi için alınacak önlemlerin, seçilen yer ile teknoloji alternatiflerinin belirlenerek değerlendirilmesinde ve projelerin uygulanmasının izlenmesi ve kontrolünde sürdürülecek çalışmalar”

şeklinde tanımlanmıştır. Kanunun 10. maddesi gerçekleştirmeyi plânladıkları faaliyetleri sonucu çevre sorunlarına yol açabilecek kurum, kuruluş ve işletmelerin, ÇED Raporu veya proje tanıtım dosyası hazırlamakla yükümlü olduklarını hükme bağlamıştır. Kanunda yer alan hükümlere rağmen ne çevresel etkinin ne de çevre sorununu tanımlanmıştır. Yönetmelik’te ise etki kavramı tanımlanmış ve gerçekleştirilmesi planlanan bir projenin hazırlık, inşaat ve işletme sırasında ya da işletme sonrasında, çevre unsurlarında doğrudan ya da dolaylı olarak, kısa veya uzun dönemde, geçici ya da kalıcı, olumlu ya da olumsuz yönde ortaya çıkması olası değişiklikler olarak ifade edilmiştir.

ÇED Yönetmeliği hükümleri incelendiğinde çevresel etki sürecinde şu olasılıklar karşımıza çıkmaktadır:

Birinci olasılık, çevresel etki değerlendirmesinin gerekli olup olmadığının araştırılması amacıyla seçme eleme kriterlerine tabi faaliyetler söz konusu olabilir. Bu faaliyetler ÇED Yönetmeliği Ek-2 nolu listede belirtilen faaliyetler ile aslında çevresel etki değerlendirmesi kapsam dışı değerlendirilen projelere ilişkin kapasite artırımı ve/veya genişletilmesinin planlanması halinde, mevcut proje kapasitesi ve kapasite artışları toplamı ile birlikte projenin yeni kapasitesi Ek-2 nolu listesinde belirtilen projelerdir. Ek-2 nolu listesine bakılacak olursa konumuz açısından;

- Kurulu gücü 1-10 MWm olan hidroelektrik enerji santralleri,
- Türbin sayısı 5 adet ve üzerinde veya kurulu gücü 10 MWm ve üzerinde 50 MWm altında olan rüzgar enerji santralleri
- Jeotermal kaynağın çıkartılması ve kullanılması, (Isıl gücü 5 MWe ve üzeri)

⁵¹⁶ Turgut, Hukuk, s.426

- Elektrik, gaz, buhar ve sıcak su elde edilmesi için kurulan endüstriyel tesisler, (Toplam ısıl gücü 20 MWt- 300 MWt arası olanlar)

-Proje alanı 2 hektar ve üzerinde veya kurulu gücü 1 MWe ve üzerinde olan güneş enerji santralleri (çatı ve cephe sistemleri hariç)

- Madenlerin çıkarılması (Ek-1 nolu listede yer almayanlar)

faaliyetleri seçme eleme kriterlerine tabidir ve Çevre ve Şehircilik Bakanlığı süreç sonucunda bu faaliyetler hakkında “ÇED Gereklidir” ya da “ÇED Gerekli Değildir” kararlarından birisini verecektir. “ÇED Gerekli Değildir” kararı, o projenin yapılabilirliğini ifade etmektedir zira Yönetmeliğin 17/3. maddesi uyarınca hakkında bu karar verilen proje için beş yıl içinde mücbir sebep bulunmaksızın yatırıma başlanmaması durumunda “ÇED Gerekli Değildir” kararı geçersiz sayılacaktır.

İkinci olasılık seçme eleme kriterlerine tabi olan faaliyetler hakkında Çevre ve Şehircilik Bakanlığının süreç sonucunda bu faaliyetler hakkında “ÇED Gereklidir” kararı vermesidir. Artık bu faaliyetler için ÇED Yönetmeliğinin 7/1-b maddesi gereği ÇED Raporu hazırlanması zorunludur. ÇED Raporunun hazırlandığı bu süreç sonunda Çevre ve Şehircilik Bakanlığı hazırlanan rapor çerçevesinde ÇED Olumlu ya da ÇED Olumsuz kararlarından birisini verir. ÇED Olumlu kararı, ÇED Raporu hakkında Bakanlık bünyesinde kurulan Komisyon tarafından yapılan değerlendirmeler dikkate alınarak, projenin çevre üzerindeki muhtemel olumsuz etkilerinin, alınacak önlemler sonucu ilgili mevzuat ve bilimsel esaslara göre kabul edilebilir düzeylerde olduğunun belirlenmesi üzerine projenin gerçekleşmesinde çevre açısından sakınca görülmediğine ilişkin Bakanlık kararını ifade etmekte olup ÇED Olumlu Kararı da ilgili projenin yapılabilirliğini ifade etmektedir zira ÇED Olumlu kararı verilen proje için yedi yıl içinde mücbir sebep bulunmaksızın yatırıma başlanmaması durumunda "ÇED Olumlu" kararı geçersiz sayılacaktır. ÇED Olumsuz kararı ise ÇED Raporu hakkında Komisyonca yapılan değerlendirmeler dikkate alınarak, projenin çevre üzerindeki muhtemel olumsuz etkileri nedeniyle gerçekleştirilmesinde çevre açısından sakınca görüldüğünü belirten Bakanlık kararı olup ilgili projenin yapılmasına engel olmaktadır.

Üçüncü olasılık faaliyetin ÇED Yönetmeliği Ek-1 nolu listede sayılan faaliyetler arasında yer almasıdır. Ek-1 nolu listeye bakılacak olursa konumuz açısından;

- 500 ton/gün ham petrol, 500.000 m³/gün doğal gaz veya kaya gazının çıkarılması
- Kurulu gücü 10 MWm ve üzeri olan hidroelektrik santralleri
- Proje alanı 20 hektar ve üzerinde veya kurulu gücü 10 MWe ve üzerinde olan güneş enerji santralleri
- Türbin sayısı 20 adet ve üzerinde veya kurulu gücü 50 MWm ve üzerinde olan rüzgâr enerji santralleri
- Jeotermal kaynağın çıkartılması ve kullanılması, (Isıl kapasitesi 20 MWe ve üzeri)
- 150 hektarı aşan (Kazı ve döküm alanı toplamı olarak) çalışma alanında açık işletme yöntemi ile kömür çıkarma

faaliyetleri hakkında ÇED Raporu hazırlanması mecburidir. Dolayısıyla burada ÇED raporu hazırlandıktan sonra bir üst paragrafta belirtilen “ÇED Olumlu” ya da “ÇED Olumsuz” kararlarından birisinin verilmesi ve bu kararın sonuçları aynen geçerli olacaktır.

Beyaz enerji ölçütü noktasında her şeyden önce ÇED sürecinde “ÇED Gerekli Değildir” kararı verilen faaliyetlerin en avantajlı konumda olduğu söylenebilir. Zira bu karar, ÇED Yönetmeliği Ek-4 nolu listede belirtilen seçme eleme kriterleri çerçevesinde Bakanlıkça yapılan değerlendirmeler sonucu verilen, projenin çevre üzerindeki muhtemel olumsuz etkilerinin, alınacak önlemler sonucu ilgili mevzuat ve bilimsel esaslara göre kabul edilebilir düzeylerde olduğunun belirlenmesi üzerine projenin gerçekleşmesinde çevre açısından sakınca görülmediğine dair Bakanlığın alacağı bir karardır. Fakat denildiği üzere karar Bakanlığın kararıdır ve kararın alınma sürecine ÇED Raporu sürecinin aksine halkın katılımı söz konusu değildir.

(5) Katılım İlkesi

Katılım bireylerin çevresel yönetim sürecinde rol oynamaları, etkide bulunmaları ve böylelikle kendi yaşamlarını şekillendirecek bu süreci yönlendirmeleri olarak tanımlanabilmektedir⁵¹⁷. 1982 tarihli Dünya Doğa Şartı, çevreyi olumsuz şekilde etkileyecek her karara bireysel olarak ya da bir sivil toplum örgütü aracılığıyla

⁵¹⁷ Turgut, Politika, s. 153

katılım imkânının ve araçlarının taraf Devletlerce sağlanması gerektiği belirterek bireylerin ve sivil toplum örgütlerinin çevre hukukundaki yerlerinin kabul edilmesini sağlamıştır⁵¹⁸. Ancak çevresel demokrasi açısından da önemli bir gelişme olarak nitelendirilen Aarhus Sözleşmesi⁵¹⁹ katılım konusundaki en önemli gelişme olarak zikredilmelidir. Tam ismi “Çevresel Konularda Bilgiye Erişim, Çevresel Karar Verme Sürecine Halkın Katılımı ve Yargıya Başvuru Sözleşmesi” olan bu Sözleşmenin 6. maddesi doğrultusunda katılım hakkına herkesin değil, ancak bu karar sürecinden somut bir şekilde etkilenen veya etkilenmesi muhtemel olan kesimlerin sahip olduğu, çevre koruması konusunda faaliyet gösteren sivil toplum örgütlerinin de ulusal hukuk çerçevesinde tanındıkları takdirde sürece katılma imkânına sahip oldukları ifade edilmiştir⁵²⁰. 1982 Anayasasının 56. maddesinde düzenlenen çevre hakkının bilgi edinme, halkın katılımı ve yargıya başvuru olmak üzere üç dayanak üzerinde yükseldiği, 4001 sayılı Kanunla⁵²¹ 2577 sayılı İdari Yargılama Usulü Kanunu⁵²² 2. maddesinde yapılan ve Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilen düzenlemede bile iptal davası açmak için kişisel hak ihlali şartının çevre gibi kamu yararını yakından ilgilendiren husularda hariç tutulduğu ifade edilmiştir⁵²³. Bu noktada Türk uygulamasında sunulan faaliyetin özünde kamu hizmeti olarak kabulü halinde, “kamu” kavramının halk tarafından devlet tarafından algılandığı ve kamu hizmetinin de devlete ait bir hizmet şeklinde anlaşılacağı, halkın hizmetin yararlanıcılarından ziyade idare edilenler olarak oluşan algılarının kamu hizmetine katılımlarının önünde bir engel oluşturduğu, kamu hizmetine katılımdan sadece genel seçimlerin anlaşıldığı ve ülkemizde kamu hizmetine katılımı sağlayacak bir mekanizmanın da oluşturulmadığı ifade edilmiştir⁵²⁴.

⁵¹⁸ Seda Yurtcanlı Duymaz, Çevre Örgütlerinin Çevresel Yönetime Katılma Sürecinde Dayandığı Haklar, **TBB Dergisi**, S.107, 2013, s.185

⁵¹⁹ Duymaz, s.189. Ahmet M. Güneş, Aarhus Sözleşmesi ve Çevresel Bilgiye Erişim Hakkı, **Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C.17-18, S.26, 27, 28, 29, Yıl: 2012-2013, (Erişim) s.28

⁵²⁰ Ahmet M. Güneş, Aarhus Sözleşmesi Üzerine Bir İnceleme, **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. XIV, S.1, 2010, (Aarhus), s.311-312. Bu konuda çevresel karar süreçlerine katılımın kişinin oturduğu yerden ve vatandaşlığından bağımsız olarak sağlanması gereken bir hak olduğu, bu anlayışın katılımın alanını genişleteceği ifade edilmiştir. Keleş ve Ertan, s.133

⁵²¹ 18.06.1994 tarih ve 21964 sayılı R.G.

⁵²² 20.01.1982 tarih ve 17580 sayılı R.G.

⁵²³ Süheyla Suzan Gökarp Alica, Çevrenin Korunmasına İlişkin İptal Davalarında Kişisel Menfaat Kavramı, **TBB Dergisi**, S. 139, 2018, (Menfaat) s.173-175

⁵²⁴ Karahanoğulları, Kamu, s.246-247

Bu açıklamalar ışığında, Çevre ve Şehircilik Bakanlığının değerlendirmesine dayalı olarak gerçekleşen ve çevrenin ortak bir kamu malı olması anlayışı⁵²⁵ ile yukarıda zikredilen katılım anlayışına uymayan bu karar süreci, enerjinin beyaz olup olmadığı noktasında varılan kanaat hakkında tereddütlere yol açabilecektir. Dolayısıyla “ÇED Gerekli Değildir” kararının verilmesi sürecine de halkın katılımı sağlanarak bu tereddütlerin giderilmesi mümkün hale gelebilecektir. Bu noktada katılım konusunda temel metin niteliği taşıyan Aarhus Sözleşmesi’ne Haziran 2014 itibariyle Avrupa Birliği’nin yanı sıra 46 ülkenin taraf olduğunu Türkiye’nin ise, çeşitli çekinceler ileri sürerek bu sözleşmeye henüz taraf olmadığını belirtmek gerekir⁵²⁶.

Beyaz enerji ölçütü açısından şu anki ÇED mevzuatı kapsamında en avantajlı olanın, ÇED Olumlu kararı verilen projeler olduğu söylenebilir. Zira karar her ne kadar son tahlilde yine Bakanlığın kararı olsa da halkın katılımının sağlanması, söz söyleme imkanının tanınması, çoğulculuğu sağlaması, bu projeleri beyaz enerji niteliği kazanma konusunda daha nesnel bir konuma taşımaktadır.

(6) Teknoloji İlkesi

Teknoloji ilkesi, kullanılan eski teknolojilerin kirlenmeye yol açtığına algılanmasına paralel olarak kirlenmeye yol açmayacak yeni teknolojiler bulunarak var olan eski teknolojilerle değiştirilmesini esas almaktadır⁵²⁷. İlkenin önleme ilkesi ile de yakın ilişkisi olup önleme ilkesinin somutlaştırılmasına yönelik uygulama ve yaklaşımlar “Mevcut En İyi Teknoloji” ile kirliliği önlemeyi amaçlar. Bu durum gelişmiş ülkeleri daha kolay ve ucuz önleyici teknolojiler bulmaya ittiği gibi çevre kirliliğinde maksimize olan paylarının azaltılmasını da sağlamıştır⁵²⁸.

İklim değişikliğine neden olan sera gazı salınımlarını azaltmaya yönelik eylem stratejilerini ve yükümlülüklerini düzenleyen, Haziran 1992’de Rio’da gerçekleştirilen Yerküre Zirvesi’nde imzaya açılan ve Mart 1994’te yürürlüğe giren İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi’nin nihai amacı, atmosferdeki sera gazı birikimlerini, insanın

⁵²⁵ Nitekim 2872 sayılı Çevre Kanunu 1. maddesinde çevreyi bütün canlıların ortak varlığı olarak kabul etmiştir.

⁵²⁶ Güneş, Erişim, s.29

⁵²⁷ Turgut, Hukuk, s.374

⁵²⁸ Wilkinson, s. 106.

iklim sistemi üzerindeki tehlikeli etkilerini önleyecek bir düzeyde durdurmaktadır⁵²⁹. İşte bu Sözleşmenin 9. maddesi ile bilimsel ve teknolojik konular hakkında zamanında bilgi ve görüş vermekle görevli bir bilimsel ve teknolojik danışma yardımcı organı kurulduğu düzenleme altına alınmıştır⁵³⁰. Organın görevleri arasında yenilikçi ve verimli teknolojiler ile bilgi birikimini belirleyecek, bunların gelişmelerini destekleyecek yolları gösterecek ve transferlerini sağlamak da sayılmıştır. Ülkemiz açısından 2872 sayılı Çevre Kanunu, çevresel etki değerlendirmesinin, gerçekleştirilmesi plânlanan projelerin olumsuz yöndeki etkilerin önlenmesi ya da çevreye zarar vermeyecek ölçüde en aza indirilmesi için teknoloji alternatiflerinin belirlenmesini de içerdiği ifade ederek konuyu düzenleme altına almıştır. Yine Atık Yönetimi Yönetmeliğinde atık üretiminin ve atığın tehlikelilik özelliğinin temiz teknolojiler geliştirilmesi ve kullanılması suretiyle önlenmesi ve azaltılmasının esas olduğu düzenleme altına alınmıştır. Belirtmek gerekir ki çevresel etki değerlendirmesinin, uygulamaya geçirilmesi önerilen bir projenin pozitif ve negatif etkilerini, projede kullanılacak teknoloji açısından alternatifleri öngören ve değerlendiren bir planlama aracı olduğu ifade edilmiştir⁵³¹.

Kamuoyunda çevre bilincinin artmasının yanı sıra, atıkların salınacağı alıcı ortam standartlarının sürekli sıkılaşması, getirilen ulusal ve uluslararası standartlar, işletmelerin piyasa rekabeti gücünü koruma arzusu, bilgi birikimi ve teknolojik gelişme gibi etmenler hep birlikte endüstriyel işletmeleri “temiz üretim” yaklaşımlarına yönelttiği belirtilmelidir. Üretim proseslerinde çeşitli materyal ve pratiklerin uygulanarak atıkların ve kirleticilerin kaynağında oluşmadan önlenmesi” olarak tanımlanabilen “Temiz üretim” kavramının temel prensipleri arasında teknoloji ve süreç değişikliği yer almakta, bu prensip te verimsiz ve eski teknolojiler yerine kaynak tasarrufu ve çevre dostu teknolojilerin, tekniklerin kullanılması anlamına gelmektedir⁵³². Dolayısıyla enerji üretimi ve tüketiminde teknoloji ilkesi

⁵²⁹ Murat Türkeş, **Küresel İklimin Korunması, İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi Ve Türkiye**, Tesisat Mühendisliği, TMMOB Makina Mühendisleri Odası, Süreli Teknik Yayın 61, 2001, s.15

⁵³⁰ Bölgesel Çevre Merkezi REC Türkiye, Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi ve Kyoto Protokolü Metinler ve Temel Bilgiler, <https://rec.org.tr/wp-content/uploads/2016/11/iklimkyoto1.pdf>, (25.12.202), s.19

⁵³¹ Canan Karakaş Ulusoy, Çevresel Etki Değerlendirme Sürecinde Çevre-Ekonomi İkilemi, Kent ve **Çevre Araştırmaları Dergisi**, C.1, S.1, Aralık 2019, s.59

⁵³² Emrah Öztürk, Ertaç Tanaçan, Cihan Özgür, Pınar Hasanoğlu Öztürk, Mehmet Kitiş, Sürdürülebilir Kalkınmada Proaktif Bir Yaklaşım: Temiz Üretim Ya da Eko-Verimlilik, **Çevre Bilim Ve Teknoloji**, S.2, Kasım 2019, s.115-119

doğrultusunda yenilikçi teknolojileri benimsenmesi, beyaz enerji niteliğinin tespitinde yararlanılabilecek önemli bir ölçüt olarak karşımıza çıkmaktadır.

(7) Enerjinin Yol Açtığı Olumsuz Sonuca Göre Ayrım İlkesi

Albert Einstein'ın “Ben olmayan her şey, çevredir” tanımından⁵³³ hareketle bu ilke, enerji üretim ya da kullanımının sebep olduğu olumsuz sonuçları ve bu sonuçların muhatabını temel almaktadır. Her şeyden önce olumsuz sonuçlar bir anlamda ön koşul olup kabul edilebilir sınırları aşan olumsuz sonuçlar yaratan bir enerji faaliyeti bu açıdan beyaz enerji olma niteliğinin kaybına yol açacaktır. Kabul edilebilirlik sınırları içinde kalan olumsuz sonuçlara yol açan enerji faaliyetleri açısından ise bu olumsuz sonuçların muhatabı ölçütü devreye girecektir. Tekrar etmek gerekir ki kabul edilebilir sınırları aşan olumsuz sonuçlar doğuran faaliyetlerde muhatap önemli değildir. İster insan isterse insan dışı çevre unsurları olsun, bu nitelikteki faaliyetler için muhataba bakılmadan beyaz enerji olma şansı ortadan kalkacaktır.

Kabul edilebilir sınırlar içinde kalan enerji faaliyetlerinde ise olumsuz sonucun muhatabı ölçütü devreye girecektir. Ancak burada kastedilen muhataplık, doğrudan muhataplıktır. Doğrudan muhataplık iki unsuru içermektedir. Birincisi, faaliyetin olumsuz sonuçlarının muhatabının insan olmasıdır. Çevre konusunda çevre ile ilgili her konunun insanı da ilgilendirdiği, insanın çevresinden soyutlanamayacağı muhakkaktır. Ancak, bir enerji faaliyetinin yol açtığı olumsuz sonuç açısından insan ile onun dışında kalan çevre açısından bir ayrım yapılması da kaçınılmazdır zira aşağıda bahsedileceği üzere insanı da dahil ettiğimiz çevrenin etkilenmediği bir enerji faaliyeti yok denilebilir. Dolayısıyla, enerji faaliyetinin yol açtığı olumsuz sonuçların muhatabının insan olması gerekmektedir. Bunun belirlenmesi ise enerji faaliyetinin türüne ve faaliyetin gerçekleştirildiği yere göre farklılık arz edebilecektir. Motorlu taşıt kullanımı şeklinde gerçekleşen enerji faaliyetinin yarattığı olumsuz sonucun muhatabı insandır. Ancak bir termik santral için bu sonuca varmak bu santralin faaliyette bulunduğu yere göre değerlendirilerek yapılabilir. Şehir merkezine yakın bir termik santral için sorun yoktur, coğrafi konumu itibari ile olumsuz sonuçların muhatabı insandır. Şehre uzak bir yerde faaliyette bulunsa idi bu seferde faaliyetin

⁵³³ Arda Özkan, Misafir Editörden, **Alternatif Politika**, C.8, S.1, Şubat 2016, (Editör) s.i

niteliğini esas alarak olumsuz sonucun, mesela kirlı havanın taşınma yolu ile şehri etkilemesi yolu ile muhatabın insan olduğu sonucuna varılabilecektir. Oysa kıyıya yakın olmayan, okyanusta bir rüzgâr santralinin enerji faaliyetinden kaynaklanan olumsuz sonucunun muhatabının insan olduğu kolaylıkla söylenemez.

Eylemin olumsuz sonucunun muhatabının insan olduğu tespit edildiğinde ikincisi olarak bu olumsuz sonucun insanı doğrudan etkilemesi gerekmektedir. Enerji faaliyetinin insan açısından doğrudan olan olumsuz sonucu dikkate alınacak, faaliyetin doğrudan olmayan, bir anlamda dolaylı olumsuz sonuçları ise dikkate alınmayacaktır. Bir başka anlatımla enerji faaliyetinin insanı etkileyen olumsuz sonucu, doğrudan bir sonuç olmalı; olumsuz sonucun insana etki etmesine yol açacak araya başka unsurlar girmemelidir. Bir örnek vermek gerekirse, Hidroelektrik santrali inşaatının yarattığı olumsuz sonuçlar, insan açısından doğrudan değildir. Şayet bu santralin yapımı için çevrenin diğer unsurlarına zarar veriliyorsa bu unsurlara verilen zarar, insan için dolaylı olumsuz sonuçlardır. Keza santralin enerji üretimi esnasında akarsudaki yaşam varlığına verdiği doğrudan zarar yine insan açısından dolaylı olumsuz sonuç niteliğindedir. Bir başka anlatımla ekolojik zarar olarak nitelendirilebilecek, doğrudan insandan ayırdedilebilir varlıklarına yönelik zararların dışında kalan ve salt çevresel varlıkları hedef alan zararlar⁵³⁴ beyaz enerji niteliği kazanmayı mümkün kılabilecektir.

Kabul edilebilir sınırlar içerisinde olumsuz sonuçlar için belirlediğimiz muhataplık ölçütünde yukarıda açıklanan her iki unsurun da aynı anda gerçekleşmesi, enerji faaliyetinin beyaz enerji olarak kabul edilmemesine yol açacaktır. Tekrar etmek gerekirse, kabul edilebilir sınırlar içerisinde olumsuz sonuçlar doğuran bir enerji faaliyetinin olumsuz sonuçlarının doğrudan muhatabı insansa ve olumsuz sonuç, insana dolaylı olarak değil de doğrudan etki ediyorsa o enerji faaliyeti beyaz enerji olarak kabul edilmeyecektir.

3. Beyaz Enerji Kavramı Kapsamında Enerji Kaynaklarının Sınıflandırılması

Çevreye olan etkisi açısından kabul edilen Beyaz Enerji kavramını esas alarak, enerji kaynaklarının çevresel etkilerinin değerlendirilmesi gerekmektedir. Burada

⁵³⁴ Turgut, Hukuk, s.504

yapılacak olan değerlendirme, yukarıda yaptığımız yenilenebilir olup olmama açısından yapılan sınıflandırmadan bağımsız bir şekilde, enerjinin yenilenebilir olup olmasına bakmaksızın, sırf çevresel etkileri, yani beyaz olup olmama açısından gerçekleştirilecektir. Sınıflandırma yukarıda yenilenemeyen ve yenilenebilir olarak belirlediğimiz enerji kaynakları ile sınırlı olarak yapılacaktır. Sınıflandırmanın ayrıntılarına girmeden önce genel bir belirleme olarak yenilenebilir enerji kaynaklarının sebep olduğu çevresel olumsuz etkilerin, yenilenemeyen enerji kaynaklarına nazaran devde kulak olduğu ifade edilmiştir⁵³⁵.

a. Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Beyaz Enerji Niteliği Açısından Değerlendirilmesi

Yenilenebilir enerji kaynağı olarak 5346 sayılı Kanunda belirtilen enerji kaynaklarının her birisinin ayrı ayrı beyaz enerji niteliklerinin ele alınması gerekmektedir.

(1) Hidrolik Enerjinin Beyaz Enerji Niteliği Açısından Değerlendirilmesi

Çevresel etkiler noktasında yenilenebilir enerji kaynaklarının değerlendirilmesinde ilk sırayı belki de bu konuda en çok tartışılan hidroelektriğe vermek gerekir. Zira hidroelektriğin beyaz olma özelliği bir yana, yenilenebilirliği dahi tartışma konusu olmuştur. Gerçekten suyun yenilenebilirliği tartışma konusu yapılmasa da hidroelektrik santral kurulacak olan nehrin ekosisteminin yenilenebilir olmadığı, bu durumun hidroelektrik santrallerle ilgili ilk problemi yarattığı ve bu santrallere karşı olanların dayandığı sebeplerden birisini oluşturduğu ifade edilmiştir⁵³⁶.

Hidroelektrik santrallerin hem ekolojik hem de sosyo-ekonomik bakımından bazı olumsuz etkileri bulunmakta olup bu etkiler en genel anlamda inşaat sürecindeki kazı işlemleri, yapım çalışmaları sırasında ortaya çıkan ses, toz, egzoz ve görüntü

⁵³⁵ Rasim Önder, Çevre Sorunları, **Çevre ve Enerji**, Ed. Aysel Aydın Kocaeren, Nobel Yayıncılık, 2016, s.150.

⁵³⁶ Gonca Yılmaz, Are Hydroelectric Power Plants Really Renewable? A Comparative Study In Turkey, UNFCCC And European Law, **Alternatif Politika**, C.8, S.1, Şubat 2016, s.111

kirliliğinin canlılar üzerinde yarattığı olumsuzluklar⁵³⁷, bitki örtüsünün kaldırılması, akarsu yatağındaki su miktarının azalması ve su canlıların kaybı ya da yaşam şartlarının zorlaşması olarak belirtilebilir⁵³⁸.

Hidroelekrik santrallerle ilgili bir başka olumsuzluk, plansızlığın sonucu olarak, aynı havzada birbirini izler şekilde kurulan santrallerin bütüncül etkilerinin göz ardı edilmesi, santrallerin su kaynakları dışında toprak ve flora başta olmak üzere diğer çevresel unsurlar üzerinde ortaya çıkarabileceği etkilerin göz önünde bulundurulmaması olarak belirtilebilir⁵³⁹. Yine bakir ormanlara yapılan barajlar ormansızlaşmaya ve buna bağlı olarak ciddi oranlarda gaz salınımlarına yol açabilmektedir⁵⁴⁰. Hidroelektrik santrallerinin işletilme aşamasında ise akarsu düzeninin değişmesi, sağlıklı bir doğal hayatın devamı için gereken asgari su miktarını ifade eden can suyu ile ilgili sorunların ortaya çıkması, delta erimesi ve balık göçlerinde yaşanan aksamalar, yeraltı sularında azalma ve doğal göllerin kuruması ile enerji iletim hatlarından kaynaklanan sorunlar, hidroelektrik santrallerinden kaynaklanan çevresel sorunlar olarak özetlenebilir⁵⁴¹.

Hidroelektrik santrallerle ilgili çevresel anlamda en önemli avantaj sera gazı salınımı yapmaması olarak ifade edilmektedir⁵⁴². Bunun yanı sıra kullandığı bir yakıt

⁵³⁷ Alaeddin Bobat, HES Projelerinde 3E İlişkileri, **Türkiye 12. Enerji Kongresi**, Ankara, Türkiye, 14-16 Kasım, C.1, 2012, <https://docplayer.biz.tr/9666338-Hes-projelerdnde-3e-dlstdklrd-alaeddin-bobat-kocaeli-universitesi-arslanbey-yerleskesi-41285-kartepe-kocaeli-e-posta-bobatus-gmail.html>, (27.12.2020), s.9

⁵³⁸ Sultan Aras, Ufuk Elibüyük, Doç. Dr. İbrahim Üçgöl, Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Çevre Üzerine Olumlu ve Olumsuz Etkileri, **9. Yenilenebilir Enerji Kaynakları Sempozyumu ve Sergisi Bildiriler Kitabı**, Antalya, 03-05 Kasım 2017, s.278; HES'lerle ilgili olarak getirilen eleştiriler arasında balık türlerinin yok olduğu, su kalitesinin bozulduğu, doğal kaynaklar hakkında yeterli çalışma yapılmadan projelerin gerçekleştirildiği, endemik türlerin zarar gördüğü ve HES yapımının vadileri tehdit altına soktuğu ifade edilmiştir. Memiş, s.36

⁵³⁹ Ahmet M. Güneş, Çevre ve Hukuk Perspektifinden Hidroelektrik Santrallere İlişkin Bazı Tespitler, **TAAD**, Y.5, S.18, 2014, (HES) s. 36

⁵⁴⁰ Yılmaz, s.115

⁵⁴¹ Güneş, HES, s.40-45

⁵⁴² Bu konuda literatürde farklı bilgiler yer almaktadır. Bir çalışmada küçük ve nehir tipi hidroelektrik santrallerin de genel kanının aksine sera gazı salınımına yol açtığı ifade edilmiştir. Nükhet Turgut, Hidroelektrik Santral (Hes) Politikasının Çevre Hukuku Açısından Sorgulanması, **Prof. Dr. Nevzat Toroslu'ya Armağan**, C.II, Ankara Üniversitesi Yayınları No:459, Ankara, 2015, (HES), s.1244. Başka bir çalışmada rezervuarlı ve nehir tipi olarak yapılan hidrolik santrallerin, elektrik enerjisi üretimi aşamasında atmosfere hiç sera gazı emisyonu vermediği ifade edilmiştir. Gedik, s.39. Son bir çalışma ise hidroelektrik santrallerinin temiz enerji kaynakları arasında yer aldığını zira herhangi bir sera gazı emisyonu olmadığını vurgulamıştır. Güneş, HES, s.33. Bu konuda yapılan bir çalışma, hidroelektriğin KWh başına 4 gr CO2 salınımı ile bütün enerji kaynakları arasında en düşük salınım yapan enerji kaynağı olduğunu ortaya koymuştur. Navid Goudarzi, W. D. Zhu ve H. Bahari, Wind Energy Conversion: The Potential of a Novel Ducted Turbine for Residential and Commercial Applications, **Proceedings of the Asme International Mechanical Engineering Congress & Exposition**

olmadığı için başka bir kirliliğe neden olmaması, akarsularla erozyon oluşumunu önlemesi çevresel diğer olumlu etkileri olarak ifade edilmektedir⁵⁴³.

Hidroelektrik enerji santralleri ülkemiz açısından yargı kararlarına çokça konu olmuştur. Bu noktada HES'lerle ilgili olarak mevzuat hükümlerinden ziyade mevzuat gereği idari makamlarca yapılan işlemlerin ve verilen yargı kararlarının uygulanmamasının sorun kaynağı olduğu ifade edilmektedir. Bu noktada ilerleyen bölümde ayrıntısını inceleyeceğimiz HES yapım sürecinde ÇED işlemlerinin hukuka uygunluğu, özellikle idari yargı mercileri tarafından verilen yürütmenin durdurulması ve iptal kararları dikkate alındığında tartışma konusu olmaktadır. Yargı kararları, sürdürülebilir kalkınma ve sürdürülebilir çevre ilkelerinin biri diğerine feda edilmeden idarenin işlemlerinde özümsemesini, ÇED sürecinin sadece yerine getirilmesi elzem bir şekil unsuru olarak görülmemesi gereğini ifade ederek, sadece sunulan bir dosya üzerinden işlemlerin yerine getirilemeyeceğini, her bir proje alanının sahip olduğu özellikler çerçevesinde bir anlamda idari makamlarca sahaya inilerek çevresel etkilerin değerlendirilmesinin gerektiğini ortaya koymaktadır. Özellikle aynı havzada birden fazla HES projesinin yapımının bütüncül etkisinin dikkate alınarak bir çevre maliyeti hesaplanması, ÇED sürecinin istenen verimi sağlaması için büyük önem taşımaktadır. Öte yandan ÇED süreci ile ilgili olarak yürütmenin durdurulması ya da iptal kararı verilmesi artık o proje ile ilgili ÇED Yönetmeliğinin 6/3. maddesi gereği, ilgili idari makama, proje sahibi olan şirket lehine projenin gerçekleştirilmesi için hiçbir işlemde bulunmama, bilakis projenin yatırıma başlama anlamına gelecek bütün hareketleri önleme yükümlülüğü yüklemektedir⁵⁴⁴.

(2) Rüzgâr Enerjisinin Beyaz Enerji Niteliği Açısından Değerlendirilmesi

Yenilenebilir enerji kaynakları arasında giderek önemi artan rüzgardır. Pekçokları, hidroelektrik teknolojisinin gelişimini tamamladığını ve daha ileri düzeyde

Imece2013, November 15-21, 2013, San Diego, California, USA, [https://www.researchgate.net/publication/264001580_Wind_Energy_Conversion_The_Potential_of_a_Novel_Ducted_Turbine_for_Residential_and_Commercial_Applications_\(29.12.2020\)](https://www.researchgate.net/publication/264001580_Wind_Energy_Conversion_The_Potential_of_a_Novel_Ducted_Turbine_for_Residential_and_Commercial_Applications_(29.12.2020)), s.2

⁵⁴³ Ülker Güner Bacanlı, Türkiye'de Enerji Kaynakları ve Hidroelektrik Enerjinin Önemi, **Dünya Enerji Konseyi Türk Milli Komitesi Türkiye 10. Enerji Kongresi**, 2006, s.98

⁵⁴⁴ Erguvan, s.12-14

kullanımının mümkün olmadığını değerlendirmektedir⁵⁴⁵. Rüzgârdan güç elde etmek geçmişten gelen bir yöntem olarak, hayvan dışı güç kaynakları arasında önemli bir yer tutmuş olup, rüzgâr tribünlerinin bin yıldan fazla bir süredir kullanıldığı belgelerde görülmektedir⁵⁴⁶.

Yenilenebilir enerji kaynakları her ne kadar sınırsız olsa da enerji üretimleri ya belirli zaman aralıkları ile gerçekleşmekte ya da coğrafi koşullardan kaynaklanan sebeplerle sınırlı olmaktadır. Bu açıdan rüzgâr enerjisi ön plana çıkmaktadır. Gerçekten nükleer enerji, güvenlik ve sağlık açısından sorunlar içerirken okyanus enerjisi sadece sahil şeridi ile sınırlı bir kullanım imkânı sunar. Yine biyokütle, hidroelektrik ve jeotermal enerji de doğrudan coğrafi şartlara bağlıdır. Güneş enerjisi ise benzer şekilde coğrafi kısıtlamalara tabi olup yeterli güneş ışını alamamaya bağlı olarak yeterli düzeyde enerji üretilmemesi sorunu doğmaktadır. Bu noktada rüzgâr, yerleşim yerlerinde çoğu zaman üretime elverişli özelliği ile ön plana çıkmaktadır⁵⁴⁷.

Rüzgar enerjisinden elektrik enerjisi üretimi sağlayan rüzgar türbinlerinin, arazi kullanımı ile çevresel etkisine bakıldığında bir türbin için ortalama Mw başına 700/1000 m² alan ihtiyacı olduğu, bu rakamın hidroelektrik santralle kıyaslandığında makul seviyede kaldığı belirtilmiştir. Yine türbinin aerodinamik gürültü seviyesinin ise birçok gürültü kaynağına göre az seviyede olduğu (50 db civarı) ve insan sağlığı için zararının bulunmadığı vurgulanmıştır. Rüzgar türbinlerinin enerji üretimi için en çevreci santrallerden birisi olduğu ve karbondiyoksit, kükürtdiyoksit ve azotoksit salınımı yapmadığı, insan sağlığı ve bitki örtüsüne olumsuz etki yapmayan temiz bir enerji kaynağı olduğu ifade edilmiştir. Bu noktada rüzgar türbininin 1000 kwh başına karbondiyoksit salınımı sıfır olarak belirtilmişse de⁵⁴⁸ bir başka çalışma rüzgar enerjisinin kWh başına 12 gr CO₂ salınımı yaptığını belirtmiştir⁵⁴⁹. Yine de özellikle fosil enerji kaynakları ile kıyaslandığında rüzgar enerjisi ile 1 kwh saat enerji üretimi

⁵⁴⁵ David Solyali ve Miles Redfern, Have Wind Turbines Stop Maturing? IEEE 44th International Universities, **Power Engineering Conference (UPEC)**, 2009, https://www.researchgate.net/publication/224123899_Have_wind_turbines_stop_maturing, (29.12.2020)

⁵⁴⁶ P.W. Carlin, A.S. Laxon ve E.B. Muljadi, The History and State of the Art of Variable-Speed Wind Turbine Technology, **National Renewable Energy Laboratory**, 2001, <https://www.nrel.gov/docs/fy01osti/28607.pdf>, (28.12.2020), s.1

⁵⁴⁷ Goudarzi, Zhu ve Bahari, s.2

⁵⁴⁸ Mahmut Can Şenel ve Erdem Koç, Rüzgâr Türbinlerinde Çevresel Etkilerin Değerlendirilmesi, **Rüzgâr Enerjisi Dergisi**, Aralık 2016, s.11

⁵⁴⁹ Goudarzi, Zhu ve Bahari, s.2

ile 0.7 gr karbondiyoksit, 2.8 gr azotoksit ve 7.1 gr kükürtdiyoksit salınımının önleneceği büyük önem taşımaktadır⁵⁵⁰.

Rüzgâr türbinleri ile ilgili ilk olumsuz konu, kuşlara yönelik zararları olmuştur. Rüzgâr çiftliklerinin verimli olabilmeleri için yüksek ortalama rüzgâr hızının olduğu açık alanlara kurulması gerekmektedir, bu da bu çiftlikler için çoğunlukla kuşların üreme, kışlama ve göç bölgeleri olan yüksek kara bölgeleri, kıyı bölgeleri ve açık deniz alanlarının tercih edilmesine yol açacaktır. Kuşlar için ölüme ya da ölümcül yaralanmalara yol açan çarpmalar sadece rüzgâr türbini kanadına çarpma olarak gerçekleşmemekte bunun yanı sıra kuleye çarpma, motor yuvasına çarpma, elektrik hatlarına ve meteoroloji direklerine çarpma olarak da ortaya çıkabilmektedir. Bunun yanı sıra türbin kanatlarının yarattığı girdabın etkisi ile kuşların yere çarparak ölüm ve yaralanmalara maruz kaldıklarına ilişkin de kanıtlar bulunmaktadır. Çarpışma riski, kuşun türü, sayısı hava durumu, topoğrafik koşullar, ışıklıdırmanın olup olmaması gibi rüzgâr çiftliği ile ilgili pek çok etmene bağlıdır⁵⁵¹. Danimarka’da bu alanda yapılan bir çalışmada rüzgâr türbini kaynaklı kuş ölümlerinin yılda 20 bin civarı olduğunu ve bu rakamın diğer kuş ölüm sebepleri dikkate alındığında çok az olduğunu, kaldı ki göçmen kuşların uçuş yüksekliği açısından türbin yüksekliklerinin tehlike arz etmediği, hatta bazı kuş türlerinin türbin gövdelerini yuvalama amaçlı kullanabildiği ifade edilmiştir⁵⁵². Yine de bu noktada rüzgâr türbinlerinin kuşların göç yolları üzerine kurulmaması bir çözüm olarak getirilebilir⁵⁵³.

Rüzgar santrallerinin bal arılarına olumsuz etkileri olduğu, kitlesel ölümlere sebep olduğu, rüzgar türbin kanatlarından kaynaklı gürültü ve kaçak gerilime bağlı olarak arıların yönlerini kaybettiklerine dair iddiaların ise, rüzgar türbinlerinin kurulum yerlerinin arıların yaşam aşanı olmadığı, kaldı ki arıların uçuş yüksekliğinin türbin kanatları seviyesine çıkmadığı, ayrıca bir işçi arının uzun dönemde ortaya çıkabilecek elektromanyetik ya da radyasyon kaynaklı olumsuz sonuçlara maruz kalacak bir yaşam süresinin olmadığı, rüzgar türbininin 10 metre mesafenin dışında ve

⁵⁵⁰ Şenel ve Erdem, s.13

⁵⁵¹ Allan L. Drewitt ve R.H.W. Langston, Assessing the Impacts of Wind Farms on Birds, British Ornithologists’ Union, **IBIS International Journal of Avian Science**, 2006, s.30-31

⁵⁵² Şenel ve Erdem, s.13

⁵⁵³ M. Galip Özkaya, Halil İbrahim Variyenli ve Serkan Uçar, Rüzgâr Enerjisinden Elektrik Enerjisi Üretimi ve Kayseri İli İçin Çevresel Etkilerinin Değerlendirilmesi, **Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Fen Bilimleri Dergisi**, C. 29, S. 1, 2008, s.16

iletim hatları çevresinde elektromanyetik alan oluşmadığı ya da limitlerin altında oluştuğu gerekçeleri ile doğru olmadığı ifade edilmiştir⁵⁵⁴.

Rüzgar türbinleri açısından bir diğer itiraz görsel kirliliğe sebep olduğu şeklinde ise de görsel kirliliğin kişisel bir kavram olarak kişiden kişiye değişebildiği, birisi için görsel açıdan kirli gelen bir konunun bir başkası için estetik gelebildiği, görüntü kirliliğini engellemek için pilon tipi kafes kulelerin yerine boru tip kuleler kullanılabileceği kaldı ki rüzgâr türbinlerinin görsel etkisinin; temiz, çevreci ve ucuz bir enerji üretimi dikkate alındığında, estetik zevkten özveri gerektirdiği vurgulanmıştır⁵⁵⁵.

Bu noktada son olarak Avrupa ülkesinde büyük rüzgâr türbinlerinin yarattığı çevre sorunları nedeniyle milli park alanlarının sınırları içerisine ve çok yakınına kurulmasının yasak olduğu ifade edilmiştir⁵⁵⁶.

(3) Güneş Enerjisinin Beyaz Enerji Niteliği Açısından Değerlendirilmesi

Güneş enerjisinin çevresel açıdan etkilerinin incelenmesinde, güneş enerji sisteminin kurulması bitki örtüsünün kaldırılması ve toprağın kazılmasına sebep olacağından gerek yenilenebilir enerji hedeflerinin gerekse koruma amaçlı hedeflerin sağlanması açısından bu sistemlerin biyoçeşitliliğin nispeten az olduğu yerlere kurulmasının uygun bir strateji olduğu ifade edilmiştir⁵⁵⁷.

Güneş enerji paneli kurulu arazide doğal ekosistem açısından ortaya çıkan etkiler, kullanılan arazinin büyüklüğü, topoğrafik özellikler, toprak yapısı, doğal güzelliklere ve hassas ekosistemlere olan mesafe ve biyoçeşitlilik durumuna göre değişmektedir⁵⁵⁸. Hidroelektrik santrallerle karşılaştırıldığında güneş santrallerinin kapladıkları alanın daha az olduğu, barajlı hidrolik santrallerin Mw başına 1 km² alan

⁵⁵⁴ Ali İhsan Öztürk, Rüzgâr Enerji Santrallerinin Çevre ve Polinatötler Üzerindeki Etkileri, **9. Yenilenebilir Enerji Kaynakları Sempozyumu ve Sergisi Bildiriler Kitabı**, Antalya, 03-05 Kasım 2017, s.28

⁵⁵⁵ Özkaya, Variyenli ve Uçar, s.15

⁵⁵⁶ Kâmil B. Varınca ve Gamze Varank, “Rüzgâr Kaynaklı Enerji Üretim Sistemlerinde Çevresel Etkilerin Değerlendirilmesi ve Çözüm Önerileri”, **Yeni ve Yenilenebilir Enerji Kaynakları Enerji Yönetimi Sempozyumu**, Kayseri, 2005, (Rüzgâr), s. 372-375

⁵⁵⁷ R.R. Hernandez, S.B. Easter, M.L. Murphy-Mariscal, F.T. Maestre, M. Tavassoli, E.B. Allen, C.W. Barrows, J. Belnap, R. Ochoa-Hueso, S. Ravi ve M.F. Allen, Environmental Impacts of Utility-scale Solar Energy, **Renewable and Sustainable Energy Reviews**, S.29, 2014, s.769

⁵⁵⁸ Theocharis Tsoutsos, Niki Frantzeskaki ve Vassilis Gekas, Environmental Impacts from the Solar Energy Technologies, **Energy Policy**, February 2005, s.8

işgal ederken güneş santralleri ise sadece 0,025 km² alan işgal ettikleri ifade edilmiştir⁵⁵⁹.

Güneş enerji santrallerinin habitata etkisi ile ilgili olarak 10 Mw lik bir güneş enerjisi santralının 40 haftalık faaliyet süresinde 26 türden toplam 70 kuşun ölümüne yol açtığı rapor edilmiştir⁵⁶⁰.

Güneş enerji santrallerinin araziye yönelik etkileri çoğunlukla inşaat aşamasında ve inşaatla yönelik taşıma faaliyetleri sırasında görülmektedir⁵⁶¹. Güneş enerji santrallerinin çoğunlukla kurulduğu kurak bölgeleri yoğun rüzgarlarla toz ve kum dolaşımının görüldüğü bölgelerdir. Bu dolaşımın bir kısmı çöl bitki örtüsü ile kontrol altına alınsa da güneş enerji santralının altyapısının kurulması arazi de ciddi bir değişimi gerektirir. Bu değişiklikler arasında bitki örtüsünün kaldırılması, toprağın tesviye edilmesi, toprak sıkılaştırma ve ulaşım yolları yapılması gibi rüzgâr ve su ile toprak kaybını artıracak faaliyetler sayılabilir⁵⁶².

Güneş enerji santrallerinde gerek ısıyı taşıma gerekse soğutma için su kullanımı söz konusu olup bu suların içinde de antifriz ve pas önleyici gibi kimyasallar ile glikol, nitrat, nitrit, kromat, sülfat ve sülfat gibi maddeler bulunmaktadır. Olası sıvı kaçağı vb. durumlarda çevre kirliliği riski bulunmaktadır⁵⁶³.

Ayrıca büyük ölçekli sanayi tesislerine benzer şekilde güneş enerji santralleri, inşa aşamasında hava kirliliğine, santraller çalışanları ile halk sağlığına yönelik tehlikeli durumlara yol açabilir. Toprak kaynaklı hastalığa sebep olan mikropların salınımı da içeren bu tür tehlikeler, ince partikül içeren hava partikül maddelerinin artmasına, bölgede seyahat eden sürücülerin görüş mesafelerinin azalmasına ve su alanlarında kirlenmelere sebep olmaktadır. Ayrıca güneş enerji santrallerinde üretilen elektriğin şehirlere aktarılması için nakil hatlarının kurulması da gerekmekte ve bu kurulum, vahşi yaşam alanlarında ve bitki örtüsünde tahribata ve habitat kalitesinde azalmaya yol açmaktadır⁵⁶⁴.

Güneş enerji santrallerinin başlıca çevresel olumlu şu şekilde sıralanabilir:

⁵⁵⁹ Gedik, s.56

⁵⁶⁰ R.R. Hernandez vd. s.769

⁵⁶¹ Tsoutsos, Frantzeskaki ve Gekas, s.8

⁵⁶² R.R. Hernandez vd. s.770

⁵⁶³ Kâmil B. Varınca ve Gamze Varank, **Güneş Enerjisi Sistemleri Sempozyumu ve Sergisi**, 2005, (Güneş), s. 154

⁵⁶⁴ R.R. Hernandez vd. s.771

-Gürültüye yol açmaması⁵⁶⁵

-Başlıca karbon diyoksit ve azotoksit olmak üzere sera gazı salınımlarını azaltması, kükürtdiyoksit ve partiküller gibi zehirli gaz salınımına sebep olmaması

-Bozuk yapıli arazilerin ıslahını sağlamak

-Elektrik şebekelerinin ihtiyaç duyduğu iletim hatlarının azalması

-Su kaynaklarının kalitesinin iyileşmesi⁵⁶⁶

Güneş enerjisi endüstrisinin, diğer yenilenebilir enerji kaynaklarına kıyasla kullanılabilirlik, maliyet etkinliği, erişilebilirlik, kapasite ve verimlilik açısından üstün olduğu için gelecekteki enerji talebini karşılamada en iyi seçenek olacağı ifade edilmiştir⁵⁶⁷.

(4) Jeotermal Enerjinin Beyaz Enerji Niteliği Açısından Değerlendirilmesi

Jeotermal yerkabuğunun çeşitli derinliklerinde bulunan birikmiş ısının oluşturduğu sıcaklıkları, sürekli olarak bölgesel atmosferik ortalama sıcaklığının üzerinde olan ve çevresindeki yeraltı ve yerüstü sularına göre daha fazla erimiş mineral, çeşitli tuzlar ve gaz içerebilen basınç altındaki sıcak su ve buharını; jeotermal enerji ise, yerkabuğunun derinliklerinde henüz soğumamış magma kütlesinden ortaya çıkan ısının oluşturduğu bir enerji türünü ifade etmektedir⁵⁶⁸.

Jeotermal enerji hem yenilenebilir hem de düşük sera gazı salınımı sebebi ile çevre dostu olarak nitelendirilmekle birlikte bu iki özelliğin, tamamen objektif ölçütlerle ele alınacak kesin limitler çerçevesinde uygun düşeceği ifade edilmiştir⁵⁶⁹.

Jeotermal enerji tesislerinde karşımıza çıkan çevresel sorunlardan ilki gaz salınımlarıdır. Bu salınım, enerji santrallerine gelen buhar akımı içinde taşınan yoğunlaşmayan gazların deşarjı sonucunda gerçekleşmektedir. Yoğunlaşmayan gazlar

⁵⁶⁵ Gedik, s.56.Bu arada yapılan bir çalışmaya göre fayda maliyet analizlerine ekolojik faydalar da dahil edilirse, gürültüyü önlemek amaçlı provoltatik (PV) gürültü bariyerlerinin ekonomik açıdan karlı olacağı ortaya konulmuştur. Bu tür PV gürültü bariyerleri 1989 yılında İsviçre’de ortaya çıkmış olup günümüzde 9 Mw’ın üstündeki güneş enerji sistemlerinde otoban ve demiryolları boyunca bu bariyerler Avrupa, Avustralya ve Çin’de kullanılmaktadır. R.R. Hernandez vd. s.775

⁵⁶⁶ Tsoutsos, Frantzeskaki and Gekas, s.2-3

⁵⁶⁷ Nadarajah Kannan ve Divagar Vakeesan, Solar Energy for Future World: A Review, **Renewable and Sustainable Energy Reviews**, C.62, 2016, s.1092-1093

⁵⁶⁸ Hüseyin Erkul, Jeotermal Enerjinin Ekonomik Katkıları ve Çevresel Etkileri: Denizli-Kızıldere Jeotermal Örneği, **Yönetim Bilimleri Dergisi**, C.10, S.19, 2012, s.117

⁵⁶⁹ Ladislaus Rybach, Geothermal Energy: Sustainability and the Environment, **Geothermics**, S.32, 2003, s.463

arasında en çok görülen, karbon dioksit ve hidrojen sülfür olup ender olarak metan, hidrojen, sülfür dioksit ve amonyak da gözlemlenmektedir⁵⁷⁰.

Jeotermal akışkanka bulunan çözülmüş katı madde miktarı sıcaklıkla birlikte artmakta ve bor, arsenik gibi çözülmüş mineraller yeryüzünü, yeraltı sularını zehirleyebilmekte, bitki örtüsü ve hayvanlara zarar verebilmektedir⁵⁷¹. Jeotermal alandan çıkarılıp enerji üretiminde kullanılan sıcak suyun özellikle nehirlerle bırakılması halinde oksijensizleşmeye yol açarak sudaki yaşamı tehdit ettiği de bir başka çevresel etki olarak ifade edilmektedir⁵⁷². Son yıllarda geri enjeksiyon sisteminin geliştirilmesi ile bu zararlı kimyasallar enerji çevrim işleminin ardından jeotermal kaynağa geri pompalanarak yüzeye çıkmalarının önüne geçilmekte ve olası çevre tahribatı önlenmektedir⁵⁷³. Jeotermal enerji kaynağında bulunan kirleticiler genellikle elde edildiği bölgeyle ilişkili olup jeotermal sıvıların içerisinde arsenik, bor, selenyum, kurşun, kadmiyum, hidrojen, sülfür, civa, amonyak, radon, karbondioksit ve metan bulunabilmektedir⁵⁷⁴.

Geri enjeksiyonun çok sık kullanılması ise sismik hareketlere yol açmaktadır. Büyük miktarda kullanılmış jeotermal sıvının basınç altında yeraltına geri pompalanması, yeraltı gözeneklerinin basınç koşullarını ve yerel gerilim alanlarını değiştirmektedir. Yaşanan deneyimler pompalanan sıvı miktarındaki artışın büyük depremlere yol açmayıp, daha sık ama küçük çaplı hareketlere yol açtığını göstermektedir⁵⁷⁵. Kullanım altındaki hemen her jeotermal alanda belirli derecelere kadar sismik hareketler yaşanmıştır. Sıvı atıkların yeraltına enjekte edilmesi ikincil öneme sahip bir faaliyet iken yüksek basınç altında bu işlemin yapılması, jeotermal enerji tesislerinde önem arz eden bir konu haline gelmiştir. İsviçre Basel’de 2007 yılında bir jeotermal enerji tesisinde yaşanan olay bölgede 3,3 şiddetinde bir depreme yol açarak bölge halkında paniğe yol açmıştır⁵⁷⁶.

⁵⁷⁰ Adnan Menderes Üniversitesi Rektörlüğü, **Jeotermal Enerjinin Çevresel Etkileri**, Adnan Menderes Üniversitesi Rektörlüğü Jeotermal Enerji Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları Yayın No: 1 Aydın, Nisan 2015, s.3

⁵⁷¹ Ronald DiPippo, **Geothermal Power Plants: Principles, Applications, Case Studies and Environmental Impacts**, Elsevier, Third Edition, Oxford, U.K. 2012, s.493

⁵⁷² Erkul, s.129

⁵⁷³ Stan Gibilisco, **Alternative Energy Demystified**, A Self-Teaching Guide, McGraw-Hill Companies, USA, 2007, s.254

⁵⁷⁴ Çağatay Güler ve Zakir Çobanoğlu, **Enerji ve Çevre**, Sağlık Bakanlığı Yayını, Ankara, 1997, (Enerji) s.18

⁵⁷⁵ Rybach, s.468

⁵⁷⁶ DiPippo, s.497

Bir diğerk olumsuz etki gürültü kirliliğı olup bu durum büyük ölçekli her endüstri faaliyetinde görülebilecek bir durumdur⁵⁷⁷. Ayrıca belirtmek gerekir ki her ne kadar ek maliyet gerektirse de gürültü seviyeleri ek susturucular veya diğerk ses yalıtım yöntemleri kullanılarak daha da düşürülebilmektedir⁵⁷⁸. En yüksek ses seviyeleri (114 db) kuyu sondajı⁵⁷⁹ ve testleri esnasında ortaya çıkmakta olup jeotermal kaynaktan uzaklaştıkça ses seviyesi hızla düşmekte ve yaklaşık 900 metre mesafede 71-83 db civarı ses düzeyi ortaya çıkmaktadır. Bu sebeple normal işletme koşullarında, geniş bir alana yayılmış olan jeotermal enerji tesisinden kaynaklanacak ses düzeyinin, civarda yaşayanlar için sakıncalı sayılacağı söylenemeyecektir⁵⁸⁰.

Jeotermal enerji tesis bölgelerinde yer çökmesi sorunu olduğu şeklinde bir genelleme yapmaya imkân bulunmamaktadır. Zira 100 yıldan uzun zamandır faaliyette bulunan İtalya'daki Larderello tesisinde çökme yaşanmamışken, Yeni Zelanda'da iki ayrı tesiste ise çökmeler yaşanmıştır⁵⁸¹. Wairakei'de 1970'lerde yılda 400/500 mm olarak görülen çökmeler, 1990'ların ortasında yılda 200 mm'ye düşmüştür⁵⁸².

Görüntü kirliliğı ve bitki örtüsü ile habitata zarar verme noktasında jeotermal enerji üretim tesislerinin bulunduğu bölgenin manzarasını değıştireceğı inkâr edilemez ise de dikkat ve yaratıcılık ile çevreye uyum sağlayacak şekilde tasarlanmalarının mümkün olduğu, yine de tesis kurulumu için, doğal güzelliğı sahip lokasyonlardan kaçınılmasının önemli olduğu belirtilmelidir. Yine örnekleri de olduğu üzere hidrotermal projelerinde, habitat kaybı veya bitki örtüsüne zarar verilmesi ile ilgili problemler çok küçük çaplı oluşmakta veya hiç oluşmamakta, kurulum aşamasında bitki örtüsüne verilen tahribat daha sonradan ağaçlandırma çalışmaları ile telafi edilebilmektedir⁵⁸³.

Jeotermal enerjinin çevresel açıdan olumlu etkilerine bakılacak olursa, ilk söylenmesi gereken fosil kaynakla çalışan enerji santralleri ile kıyaslandığında

⁵⁷⁷ Luis D. Berrizbeitia, Environmental Impacts Of Geothermal Energy, Generation And Utilization, <https://geothermalcommunities.eu/assets/elearning/8.21.Berrizbeitia.pdf>, (29.12.2020), s.9

⁵⁷⁸ Adnan Menderes Üniversitesi Rektörlüğü, s.5

⁵⁷⁹ Richard G. Bowen, Environmental Impact of Geothermal Development, **Geothermal Energy Resources, Production and Stimulation**, Paul Kruger and Carel Otte (Ed.), Standford University Press, USA, 1973, s.198

⁵⁸⁰ DiPippo, s.500

⁵⁸¹ DiPippo, s.494

⁵⁸² R.G. Allis, X Zhan ve A.W. Clotworthy, Predicting Future Subsidence At Wairakei Field, New Zealand, **Proceedings 20th NZ GeothermalWorkshop**, 1998, s.133

⁵⁸³ Adnan Menderes Üniversitesi Rektörlüğü, s.10-11

jeotermal santrallerin çok daha düşük oranlarda karbon dioksit gazı salımı gerçekleştirdikleridir⁵⁸⁴. Bir kıyaslama yapmak gerekirse jeotermal enerji tesisinin, doğal gazla çalışan bir bir santrale göre altıda bir oranında karbondiyoksit salınımı yaptığı ifade edilmiştir⁵⁸⁵. Hatta kapalı-döngü çevrim sistemi kullanan jeotermal elektrik santrallerinde, küresel ısınmaya sebebiyet veren sera gazlarından birisi olan karbondioksit salınımının gerçekleştirmeyeceği ifade edilmiştir⁵⁸⁶. Jeotermal enerji santralleri farklı türlerde olabilmekdir ve eğer ikili çevrim jeotermal enerji santrali söz konusu ise karbondiyoksit, kükürtdiyoksit ve azotoksit salınımı sıfır olmakta, partikül salınımı ise önemsiz derecede kabul edilmektedir⁵⁸⁷.

Bir jeotermal enerji santralinin kullanacağı arazi miktarı ile çevresel etkileri irdelenecek olursa, burada üretecek Mw başına kaç metrekare alan gerektiği, diğer enerji santralleri ile kıyaslanarak yapılan çalışma çarpıcı sonuçlar vermiş olup, rüzgâr, güneş, nükleer enerji, hidroelektrik ve kömür madeninden çok daha az arazi kullanımı gerektiği ortaya konulmuştur. Bu noktada jeotermal enerji santraline göre nükleer enerjide yedi kat, kömür madeninde otuz kat, hidroelektrikte yaklaşık doksan kat, güneş enerji santrallerinde yirmi kat, rüzgâr enerji santrallerinde ise oniki kat Mw başına arazi kullanımı ihtiyacı ortaya çıkacaktır⁵⁸⁸. Ayrıca santralin kurulu olduğu arazinin tamamı santral ve kuyular tarafından işgal edilmediği için, tarım ve hayvancılık gibi aktiviteler de gerçekleştirilebilecektir⁵⁸⁹.

Jeotermal enerji santrallerinden çevreye salınabilecek katı atıklar, jeotermal sıvını içerisinde eriyen ve santraldeki proses esnasında çöken maddelerle sınırlıdır. Uzun yılların araştırma sonuçları, akıllı mühendislik uygulamaları, özel sanayi ve resmî kurumlarca desteklenen geliştirme çalışmaları sonucunda başlangıçta çok tehlike arz edebilecek atıklar, 300 Mw'nin üstünde kapasiteli bir tesisin önemsiz kabul edilebilecek katı atık kirliliği ile çalışabilmesini sağlamıştır⁵⁹⁰.

⁵⁸⁴ Halldor Armannsson, 'CO2 Emmission from Geothermal Plants, International Geothermal Conference, Reykjavik Island, Sept. 2003, s.56

⁵⁸⁵ Berrizbeitia, s.7

⁵⁸⁶ Adnan Menderes Üniversitesi Rektörlüğü, s.14

⁵⁸⁷ DiPippo, s.486-487

⁵⁸⁸ DiPippo, s.489-490

⁵⁸⁹ Adnan Menderes Üniversitesi Rektörlüğü, s.15

⁵⁹⁰ DiPippo, s.491-492

(5) Biokütle Enerjisinin Beyaz Enerji Niteliği Açısından Değerlendirilmesi

Biyokütle enerjisi günümüz çevresel sorunlarının önlenmesinde öne çıkan bir yenilenebilir enerji kaynağı niteliğini haizdir. Avrupa Birliği, Kyoto Protokolü ile öngörülen yükümlülükler çerçevesinde karbondioksit ve diğer sera gazlarının emisyon değerini %8 oranında azaltarak 1990'lı yıllardaki seviyelere indirmeyi taahhüt etmiş ve bu taahhüdünü gerçekleştirebilmek amacıyla süreklilik arz eden ve kirliliğe sebep olmayan biyokütle kaynaklarının özellikle Batı Avrupa'da yaygınlaştırılması ve enerji ormancılığına dönüştürülmesi politikasını uygulamaya başlamıştır. Avrupa Birliği'nin 2010 yılı için hedefi biyokütleden elde edilen enerji miktarını 3 misline çıkarmak olmuştur⁵⁹¹.

Biyokütle enerji yandaşlığının temelinde bu enerjinin karbon nötr özelliğine sahip olması yatmaktadır. Bunun anlamı, biyokütle enerjisinin fotosentez esnasında atmosferden aldığı karbonu şimdi geri verdiğidir. Bu argümanın, şayet biyokütle tarafından son yıllarda tutulan karbonun bir kısmının fosil yakıt kaynaklı olabileceğinin göz önünde bulundurulması halinde geçerli olacağı ifade edilmektedir. Ayrıca biyokütle sadece karbondan ibaret değildir; bunun yanı sıra nitrojen ve çeşitli temel besin maddeleri de içerir.

Biyokütle enerjisi ile ilgili olarak sıvı biyoyakıtların büyük miktarlarda üretilmesi halinde ortaya çıkan alkol, sıvı atıklar ve bazı gaz emisyonlarından oluşan reaksiyon ürünlerinin su kaynakları ile havanın kirlenmesine yol açabileceği ifade edilmektedir. Biyoenerji kaynakları hava kirliliği noktasında nitrojen oksit salınımı yapmakta ve solunum yolları hastalıklarına yol açabilmektedirler⁵⁹². Yine kullanılan biyokütle türüne göre bazı çevresel etkiler doğabilmekte örneğin, çöp ve benzeri bazı atıkların yakılması sonucu ortaya çıkan atıklar bazı çevresel önlemlerin alınmasını gerektirebilmektedir⁵⁹³.

Biyokütle enerjisinin olumsuz bir diğer yanı küresel ısınmada karşıma çıkmaktadır. Biyokütle enerjisi, biyakıt niteliği taşıyan tarım ürünü aracılığı ile de

⁵⁹¹ Discussion Papers on Sustainable Forest Management No:2, **Sustainable Development and Biofuel Use as a Way Towards the Kyoto Protocol Implementation**, United Nations Publication, 2005, s.9-10

⁵⁹² Edward S. Cassedy, **Prospects for Sustainable Energy, A Critical Assessment**, Cambridge University Press, UK, 2000, s.105

⁵⁹³ Gedik, s.76-77

sağlanabilmektedir. İşte burada doğaya salınan reaktif nitrojen bileşiklerinin %75'inden fazlası zirai faaliyetler sonucu ortaya çıkmaktadır. Küresel ısınmada bir molekül nitrojendiyoksitin, bir molekül karbondiyoksite nazaran 300 kat fazla küresel ısınma potansiyeline sahip olduğu idrak edilirse korkutucu varsayımlarla karşılaşılabılır.

Arazi ve su kullanımı açısından bakılacak olursa, biyoyakıt niteliği taşıyan tarım ürünü üretiminde daha fazla arazi ve su kullanımı gerekmektedir. Bu noktada önemli bir biyoyakıt olan mısırla ilgili verilen bir örneğe göre bir arabanın deposunu dolduracak mısır üretimi için bir insanı doyuracak mısır üretmeye nazaran dört kat daha fazla araziye ihtiyaç bulunmaktadır. Keza etkili bir üretimi sürdürmek için gübre ve pestisit kullanımı su kirliliğine yol açmaktadır.

Biyokütle ürün yetiştiriciliğinin topraz erozyonuna da sebep olduğu, yine kısa zamanda yoğun talebe bağlı kar elde etme arzusu ile çiftçilerin biyokütle ürün yetiştirmek amacı ile ürün tercihlerini değiştirdikleri ve hatta doğal ormanlara da tecavüz ederek zararlı sonuçların doğmasına sebep oldukları belirtilmektedir. Son olarak yine biyokütle ürünü yetiştirmek için orman ve sulak alanların tahrip edilmesi, habitata zarar vererek pekçok memelinin ve kuşların üreme alanlarının azalmasına sebep olacaktır⁵⁹⁴.

Sürdürülebilir olmak koşulu ile biyokütle yakıt kullanımının karbondiyoksit salınımında artmaya yol açmayacağına dair bilim adamları arasında görüş birliği olduğu ve fosil kökenli yakıtların yerini biyokütle yakıtların almasının karbondiyoksit bazlı küresel ısınmada azalmaya yol açacağı ifade edilmektedir⁵⁹⁵.

Biyoyakıtın petrol bazlı yakıtlarla kıyaslanması sonucunda, dizel yakıtlara nazaran biyolojik açıdan tamamen parçalanabilir olduğu ve toksik olmadığı, insan sağlığı için hiçbir tehdit oluşturmadığı, fosil yakıtların yaydığı kirleticileri yaymamasının hava kalitesini yükseltme noktasında bu yakıtları çok cazip kıldığı, dizel yakıtların saldığı siyah duman salınımı yapmadığı, yangına bağlı olası çevresel

⁵⁹⁴ Tasneem Abbasi ve S.A. Abbasi, Biomass energy and the environmental impacts associated with its production and utilization, **Renewable and Sustainable Energy Reviews**, C.14, 2010, s.931-932

⁵⁹⁵ Ayhan Demirbaş, Bioenergy, Global Warming, and Environmental Impacts, **Energy Sources**, C.26, S.3, 2010, s.233

etkileri noktasında bu yakıtların, petrol bazlı yakıtlara göre daha yüksek tutuşma derecesine sahip oldukları için daha güvenli oldukları belirtilmiştir⁵⁹⁶.

Odun bazlı biyoyakıtların, eğer odun temini için ağaç kesimi sürdürülebilir bir usulde gerçekleştirilirse, enerji temini için kullanımının da karbondiyoksit salınımında net bir artışa yol açmayacağı zira odunun enerji temini için yakılması esnasında atmosfere salınan karbondiyoksitin ağaç tarafından fotosentez aşamasında atmosferden emilmiş olduğu, yetişen yeni ağaçlarında eşit miktarda karbondiyoksit Emilimi yapacağı, son olarak odun bazlı biyokütleden enerji temini ile atmosfere yapılan asidik gaz salınımlarında da azalma olacağı vurgulanmıştır⁵⁹⁷.

(6) Dalga ve Gel-git Enerjisinin Beyaz Enerji Niteliği Açısından Değerlendirilmesi

Dalga enerjisi üretiminin çevresel etkileri ile ilgili olarak İsveç'te yapılan bir çalışma üretim tesisinin kurulundan 5 yıl sonraki etkileri tespit etmeyi amaçlamıştır. Çalışma, deniz varlığındaki yüksek çeşitliliğe rağmen dalga enerji konvertörlerinin deniz canlılarına doğrudan etkisinin minör boyutta kaldığını ortaya koymuştur⁵⁹⁸. Gelgit akıntılarında enerji üretmeye yönelik kullanılan cihazların ise akıntıda ya da dalga yapısında değişiklik yaparak deniz yaşamına etki ettiği belirtilmiştir. Ayrıca deniz tabanına yerleştirilecek büyük cihazların akıntıda değişiklik yaparak tabanda bölgesel oyuk oluşumlarına ya da birikintilere yol açabileceği, deniz tabanı canlılarında bu cihazların yapacağı etki sebebi ile deniz canlı kompozisyonunda ve canlı türleri arası etkileşimlerinde değişiklik olabileceği ifade edilmiştir⁵⁹⁹.

⁵⁹⁶ Neil Schlager ve Jayne Weisblatt, **Alternative Energy**, C.1, Library of Congress Cataloging in Publication Data, Thomson Gale, 2006, s.78

⁵⁹⁷ Demirbaş, s.233

⁵⁹⁸ Langhamer O, Haikonen K, Sundberg J. Wave Power-Sustainable Energy or Environmentally Costly? A Review With Special Emphasis On Linear Wave Energy Converters, *Renewable Sustainable Energy Rev*, 2010, 14, s.1329–35'den aktaran Chris Frid, Eider Andonegi, Jochen Depestele, Adrian Judd, Dominic Rihan, Stuart I. Rogers ve Ellen Kenchington, *The Environmental Interactions of Tidal and Wave Energy Generation Devices*, **Environmental Impact Assessment Review**, C. 32, 2012, s.136

⁵⁹⁹ Lohse DP, Gaddam RN ve Raimondi RT. Predicted Effects Of Wave Energy Conversion On Communities In The Nearshore Environment. *Developing Wave Energy In Coastal California: Potential Socio-Economic And Environmental Effects* in Nelson PA, Behrens D, Castle J, Crawford G, Gaddam RN, Hackett SC, Largier J, Lohse DP, Mills KL, Raimondi PT, Robart M, Sydeman WJ, Thompson SA, Woo S, editors. California Energy Commission, PIER Energy-Related Environmental Research Program & California Ocean Protection Council CEC-500-2008-083; 2008, http://www.opc.ca.gov/webmaster/ftp/project_pages/energy/CA_WEC_Effects.pdf.’den aktaran Frid vd. s.136

Dalga enerji konvertörleri ile ilgili bir diğer iddia bu cihazların çıkardığı seslerin deniz canlılarına özellikle deniz memelilerine zarar verdiğidir⁶⁰⁰. Yüksek düzeyde sesin ayrıca yüzgeçayaklılara da diğer canlılara göre daha fazla etki yaptığı, oluşan etkinin duyulara ya da hassas dokulara zarar vermek şeklinde doğrudan ya da davranış değişikliğine yol açmak şeklinde dolaylı olabileceği belirtilmiştir⁶⁰¹.

Gelgit akıntısı enerji üretim santrallerinin nehirlerle yapılması halinde su akışını keserek su taşkınlarına da yol açtığı ifade edilmiştir⁶⁰².

Dalga enerji konvertörlerinin dalga kırıcı görevi görmesi sebebi ile deniz üst katmanının doğal yapısını etkileyebileceği ve deniz canlılarına bu açıdan da olumsuz etkileri olabileceği ifade edilmiştir⁶⁰³. Gelgit akıntısından enerji üretimi için kullanılan bir türbinle ilgili gözleme dayalı yapılan bir çalışmada ise türbinin çalışması ile balıkların bölgeden ayrılmaya başladığı ve bir süre sonra türbin bölgesinde hiçbir balığın görülmediği ayrıca çarpmaya dayalı balık ölümüne de rastlanmadığı ifade edilmiştir⁶⁰⁴.

Gel-git akıntısı enerji santralleri, kuşların doğal beslenme alanlarının sular altında kalmasına sebep olarak ölmelerine yol açmasıdır⁶⁰⁵.

Gerek dalga gerekse gel-git akıntısından enerji üretiminin çevresel olumlu yönlerine bakacak olursak, denize bıraktığı hiçbir fiziksel, kimyasal ve organik kirleticinin olmadığı, deniz üzerinde kurulduğu için tarım alanlarının korunmasını sağladığı⁶⁰⁶, fosil kaynaklı enerji üretiminin yerini alarak sera gazı salınımlarını azalttığı⁶⁰⁷ söylenebilecektir.

⁶⁰⁰ Andrea Copping, Hoyt Battey, Jocelyn Brown-Saracino, Meghan Massaua ve Courtney Smith, An International Assessment of the Anvironmental Effects of Marine Energy Development. **Ocean and Coastal Management**, C.99, 2014, s.7

⁶⁰¹ Frid vd. s.137

⁶⁰² Stan Gibilisco, **Alternative Energy Demystified**, A Self-Teaching Guide, McGraw-Hill Companies, USA, 2007, s.201

⁶⁰³ Frid vd. s.137

⁶⁰⁴ Copping vd. s.5-6

⁶⁰⁵ Gökhan Ağaçbiçer, **Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Türkiye Ekonomisine Katkısı Ve Yapılan Swot Analizler**, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2010, s.95

⁶⁰⁶ Gedik, s.86

⁶⁰⁷ Roger Bedard, Economic and Social Benefits from Wave Energy Conversion Marine Technology, **Marine Technology Society Journal**, C.41, S.3, 2007, s.48

b. Yenilenemeyen Enerji Kaynaklarının Beyaz Enerji Niteliği Açısından Değerlendirilmesi

(1) Petrolün Beyaz Enerji Niteliği Açısından Değerlendirilmesi

Yenilenemeyen enerji kaynaklarında ilk olarak 2017’de dünya birincil enerji tüketiminde %34,21 ile⁶⁰⁸ ilk sırada yer alan petrole değinilecektir. Petrol, kömür ile birlikte çevre için en zararlı iki enerji kaynağından birisi olarak görülmektedir⁶⁰⁹.

Petrol özünde bir hidrokarbondur. Bunun anlamı çoğu kez petrolün sadece hidrojen ve karbon atomları içeren moleküllerden oluştuğudur. Bunların yanı sıra belli miktarda oksijen, nitrojen, kükürt ve metal tuzları içerir⁶¹⁰.

Petrolün çıkarılması için açılan kuyular ve üretim tesislerinin yapımı aşamasında arazi bozulmaları meydana gelmekte, yapılan sondajlar ve diğer tesisler erozyon gibi etkilere yol açabilmektedir. Keza petrolün nakli için boru hatlarının kurulmasının arazi üzerinde olumsuz etkilere sebep olabilmektedir. Sıvı bir fosil yakıt olan petrolün üretim, nakliye ve rafinerilerde işlenmesi sırasında çeşitli nedenlerle petrolün çevreye dökülmesi ve yayılması da kirliliğe neden olmaktadır⁶¹¹. Özellikle petrolün denize dökülmesinin su yüzeyinde bir tabak oluşturarak, dalga ve rüzgarla birlikte yayılma yapacağı, su canlılarının zehirlenmesine, petrole bulanarak ölmelerine sebep olacağı, suya oksijen ve ışık geçişini engelleyeceği ifade edilmiştir⁶¹².

Petrolün rafine edilmesi sürecinde meydana gelen gazların yarattığı hava ve su kirliliğine bağlı olarak toprak, bitki ve canlıların sağlığında problemler çıkmakta, özellikle rafinerilerin yer aldığı yerleşmelerde yaşayan insanlarda özellikle kanser hastalığının arttığı görülmektedir⁶¹³. Petrol yandığında atmosfere su ve karbondiyoksit salınımı yapmaktadır. Bunların yanı sıra yanma sonucunda hava kirliliğine yol açan karbonmonoksit, nitrojenoksit ve yanmamış hidrokarbon ortaya çıkmaktadır. Petrolün ana kullanıcısı olan arabaların bu maddelerin salınımını önlemeye yönelik katalitik

⁶⁰⁸ Kaya, Aydın ve Karakurt, s.1523

⁶⁰⁹ Ramazan Özey, **Günümüz Dünya Sorunları**, Aktif Yayınevi, İstanbul, 2004, s.232

⁶¹⁰ Schlager ve Weisblatt, s.21

⁶¹¹ Kaya, Aydın ve Karakurt, s.1524

⁶¹² Paul F. Kingston, Long-term Environmental Impact of Oil Spills, **Spill Science & Technology Bulletin**, C.7, S.1-2, 2002, s.53-61

⁶¹³ Mesut Doğan, Enerji Kullanımının Coğrafi Çevre Üzerindeki Etkileri, **Marmara Coğrafya Dergisi**, S.23, Ocak 2011, s.41-42

konvertör kullanmaya başlamaları sonucunda arabalar 2005 yılında 1970 yılından daha az kirlilik yaratmışlardır⁶¹⁴. Yine de çıkardığı gazlarla diğer fosil yakıtlar gibi petrolün küresel ısınma ve asit yağmurlarında önemli bir etken olduğu ifade edilmelidir⁶¹⁵.

(2) Kömürün Beyaz Enerji Niteliği Açısından Değerlendirilmesi

Bir diğer fosil kökenli yakıt olan kömürün temel kullanım alanları termik santrallerde elektrik üretimi amaçlı yakıt olarak kullanım, sanayide, demir-çelik sektöründe kullanım ve son olarak ısıtma sistemlerinde kullanımdır⁶¹⁶.

Kömürün çıkarılmasında kullanılan çeşitli kimyasallar ile çıkarılan kömürün kullanıma hazır hale getirilmesinde yapılacak yıkama işlemleri suya, toprağa dolayısıyla çevreye doğrudan zarar vermektedir. Bu noktada en büyük zarar ise, tarım alanlarının ve suların kirlenmesi sonucu, insanın beslenmesi ve sağlığının olumsuz etkilenmesidir⁶¹⁷. Ayrıca maden sahasında yağış sonucu asidik maden drenajı oluşarak suyun etkisi ile sülfürik asit meydana gelmekte, bu maddenin nehir ve içme sularına karışması su canlıları başta olmak üzere çeşitli zararlara yol açmaktadır⁶¹⁸.

Kömürün yakılması ile ilgili temel zorluk onun yanma sonucu nadiren sadece karbondioksit, su ve enerji üretmesidir. Eğer yeterli sıcaklık oluşmazsa ya da uygun sıcaklığa ulaşılmasını sağlayacak seviyede oksijen bulunmazsa kömür tamamen yanmamakta, bu durum ise insan ve hayvanlar için zehirli olan karbon monoksit, is, asit yağmuruna etki eden kükürtdioksit, kükürttrioksit ve azotoksit, havada dolaşabilen ya da kömürün yakıldığı yerde kalabilen, kurşun, arsenik, baryum ve diğer tehlikeli bileşenler içeren ve insan sağlığı için zararlı olan kömür külü gibi maddelerin salınımına yol açmaktadır⁶¹⁹.

Kömür ile ilgili bir diğer husus metan gazı oluşumudur. Kömür madenciliği ile ilgili maden çıkarma, taşıma ve depolama faaliyetleri, insan aktivitesi kaynaklı (antropojenik) küresel metan emisyonlarının yaklaşık %8'ini oluşturmaktadır. Metan gazının sera gazı olarak potansiyeli karbon dioksit göre yaklaşık 21 kat daha fazladır.

⁶¹⁴ Schlager ve Weisblatt, s.28

⁶¹⁵ Doğan, s.48

⁶¹⁶ Kaya, Aydın ve Karakurt, s.1524

⁶¹⁷ Doğan, s.41

⁶¹⁸ Kaya, Aydın ve Karakurt, s.1525

⁶¹⁹ Schlager ve Weisblatt, s.40-41

Bu yüzden kömür madenciliği sırasında metanın geri kazanılması, sera gazı emisyonlarını azaltmak ve iklim değişikliğine sebebiyet vermemek açısından da büyük önemi haizdir⁶²⁰.

Kömürün çıkarılması aşamasında açık ocak işletme faaliyetleri sonucunda arazi yapısı bozularak orman, tarım, mera ve benzeri amaçlarla kullanılabilecek olan alanlar kaybolmakta, ağaçların, bitkilerin ve üst toprak örtüsünün kaldırılması sonucunda bitki ve orman yaşamında bozulmalar görülmekte, yaban yaşamı etkilenmekte ve doğal yaşam alanları zarar gören hayvan türleri başka yerlere gitmektedir⁶²¹.

Son olarak yüzey madenlerinde kömür çıkarma sürecinde gürültü kirliliği söz konusu olmaktadır. Gürültünün bir diğer kaynağı ise patlatma işlemleridir⁶²².

(3) Doğalgazın Beyaz Enerji Niteliği Açısından Değerlendirilmesi

Renksiz, kokusuz, nemsiz ve havadan hafif bir fosil enerji kaynağı olan doğalgaz hidrojenle doymuş karbon molekülü ve bunun katlarından oluşmakta, doğada genellikle yerin altında serbest halde gaz fazında ve eser miktarda hava içinde bulunmaktadır. Doğal gazın bileşiminde %95 civarında metan, etan, propan, bütan gibi doymuş alifatik hidrokarbonlar bulunmakta, yer altındaki doğal gazın içinde ayrıca azot, oksijen, karbondioksit, hidrojen sülfür ve kısmen helyum gazları da yer almaktadır⁶²³. Fosil yakıtlar arasında yer alsa da doğalgazın yanmasından kaynaklanan ve küresel ısınmaya yol açan salınımları kömür petrole nazaran daha düşüktür⁶²⁴. Bu noktada doğalgazın fosil yakıtlar arasında en temiz olduğu söylenmektedir⁶²⁵.

Doğalgaz, üretimi için bir kuyu açılmasını gerektirmesi ve çıkarıldıktan sonra üretim tesisi kurulması açısından arazi bozulmasına yol açması çevresel açıdan belirtilebilecek ilk olumsuz etkidir⁶²⁶. Özellikle inşaat çalışması, toprak erozyonunu

⁶²⁰ Ferhan Çeçen, Kömür Madenciliğinin Çevresel Etkileri, **Boğaziçi Üniversitesi Soma Araştırma Raporu**, Boğaziçi Üniversitesi Çevre Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2014, s.151-152

⁶²¹ Kaya, Aydın ve Karakurt, s.1524

⁶²² Çeçen, s.158

⁶²³ Çetin ve Demirci, s.12

⁶²⁴ Union of Concerned Scientists, Environmental Impacts of Natural Gas, **Reports & Multimedia / Explainer**, Published Jun 19, 2014, <https://ucsusa.org/resources/environmental-impacts-natural-gas>, (05.01.2021)

⁶²⁵ Schlager ve Weisblatt, s.37

⁶²⁶ Kaya, Aydın ve Karakurt, s.1524

40 bin kata kadar artırabilmekte ve oluşan tortu akışı, yakın bölgede bulunan su kanallarının yapısını değiştirebilmektedir⁶²⁷.

Doğalgaza ulaşma ve çıkarılması aşamasında zehirli kimyasalların kullanılması da söz konusu olmaktadır. Bu kimyasallar ilk başta sondaj deliği açmak için kullanılan çamura karıştırılmaktadır. Sondaj işlemi tamamlandıktan sonra, doğal gazın hapsediği alandan çıkmasını sağlamak için hidrolik kırma denilen işlem yapılmaktadır. Batı Amerika’da bu işlem için zehirli kimyasal içeren bir milyon galondan fazla sıvı yer altına enjekte edilmektedir. Doğalgaz kuyusu açılması tamamlandıktan ve üretim aşamasında bu sıvının %10 ile %90’ı yüzeye dönmekte ve beraberinde yeraltındaki gaz bölgesinde doğal halde bulunmakta olan zehirli gazları, sıvıları ve katı maddeleri de getirmektedir⁶²⁸.

Doğalgazın üretimi ve taşınması gibi aşamalarda hidrokarbon, metan gibi gazların serbest kalarak azotoksitlerle karışması, yer ozonu oluşumuna sebep olmaktadır⁶²⁹. Yer ozonu molekülleri akciğerlerde tahribata yol açabilmektedir. Doğalgaz üretim bölgesinde ortaya çıkan bu ozon, kırsal kesimde daha önce bilinmeyen bir hava kirliliğine sebep olmakta ve gazın üretildiği bölgeden 200 mil mesafeye kadar bu kirlilik yayılabilmektedir. Ozon ayrıca iğne yapraklılar, yonca, kavak, yem ve Batı Amerika’da yaygın olarak yetiştirilen diğer bazı ürünlere de zarar vermektedir⁶³⁰.

Doğalgaz karbondiyoksit salınımı da yapmaktadır. Bu salınım gigajoule başına ortalama 52 kg civarındadır⁶³¹. Bu açıdan küresel ısınmaya yol açan sera gazları arasında yer alan karbondiyoksit salınımı yapması doğal gazın çevresel olumsuz etkileri arasında gösterilebilir⁶³². Kaldı ki küresel ısınma noktasında doğal gaz için asıl olumsuzluk metan gazı ile ilgilidir. Doğal gazın üretimi ya da taşınması aşamasında

⁶²⁷ H.F.L Williams, D.L. Havens, K.E. Banks ve D.J. Wachal, Field-based Monitoring Of Sediment Runoff From Natural Gas Well Sites in Denton County, Texas, USA. **Environmental Geology**, C.55, 2008, s.1463

⁶²⁸ Theo Colborn, Carol Kwiatkowski, Kim Schultz ve Mary Bachran, Natural Gas Operations From A Public Health Perspective, **Human and Ecological Risk Assessment: An International Journal**, C.17, S.5, 2011, s.1040-1041

⁶²⁹ Anthony Zammerilli, Robert C. Murray, Thomas Davis ve James Littlefield, Environmental Impacts of Unconventional Natural Gas Development and Production, Unconventional Natural Gas Development, **Environmental Impacts**, Ed. Jeremy P. Collins, Nova Science Publisher Inc., 2015, s.59

⁶³⁰ Colborn vd. s.1042

⁶³¹ Dünya Enerji Konseyi Türk Milli Komitesi, Yeni ve Yenilenebilir Enerjiler, **Enerji Dünyası**, S:20, Ankara, 1998, s.40

⁶³² Schlager ve Weisblatt, s.37

sızan metan gazı doğal gazın temel bileşeni olup metan gazı karbondioksit göre ısıyı 100 yıldan fazla süre hapsedmekte 34 kat, 20 yıldan fazla bir süre hapsedmekte ise 86 kat daha güçlüdür⁶³³. Bir doğal gaz santralının 20 yıl ve daha az süreli emisyon yaşam döngüsü olan yeni tip kömür santralinden daha kısa süreli emisyon yaşam döngüsüne sahip olabilmesi için metan kaybının %3.2'nin altında tutulması gerektiği belirtilmiştir⁶³⁴.

Doğal gazı çevre açısından olumlu kılan özelliği hava kirliliğinde büyük rol oynayan kükürt ve kükürtdioksit içermemeleridir. Ayrıca doğal gazın yanması sonucu oluşan karbondioksit miktarı diğer fosil yakıtlara göre daha düşük olup sera gazı salınımı ve buna bağlı küresel ısınma ve iklim değişikliklerine etkisi daha azdır⁶³⁵. Doğalgaz yanması sonucu oluşan karbondioksit miktarı petrole göre %30, kömüre göre ise %45 oranında daha azdır. Yine doğalgaz ile çalışan taşıtlar, petrol ürünleri ile çalışan taşıtlara göre %90 daha az karbonmonoksit ve %25 daha az karbondioksit salınımı yaparlar⁶³⁶. Doğalgaz, yanma sonucu geriye hemen hemen hiç kül bırakmamakta olup bu durum doğalgazın yanma veriminin oldukça yüksek olduğunun bir göstergesidir⁶³⁷. Gerçekten doğalgazın yanma verimi %93'e kadar çıkmaktadır ve diğer yakıtlara göre daha yüksektir⁶³⁸.

(4) Nükleer Enerjinin Beyaz Enerji Niteliği Açısından Değerlendirilmesi

Yenilenemeyen enerji kaynakları içinde en son değinilecek olan enerji kaynağı nükleer enerjidir. İklim değişikliğinin küresel bir sorun olmasından itibaren nükleer

⁶³³ G. Myhre, D. Shindell, F.-M. Bréon, W. Collins, J. Fuglestedt, J. Huang, D. Koch, J.-F. Lamarque, D. Lee, B. Mendoza, T. Nakajima, A. Robock, G. Stephens, T. Takemura ve H. Zhang. 2013. Anthropogenic And Natural Radiative Forcing in Climate Change 2013: The Physical Science Basis, Contribution of Working Group I to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change, edited by T.F. Stocker, D. Qin, G.-K. Plattner, M. Tignor, S.K. Allen, J. Boschung, A. Nauels, Y. Xia, V. Bex, and P.M. Midgley. Cambridge, England: Cambridge University Press, 659-740'dan aktaran Union of Concerned Scientists, <https://www.ucsusa.org/>. (05.01.2021)

⁶³⁴ Ramón A. Alvarez, Stephen W. Pacalab, James J. Winebrake, William L. Chameides ve Steven P. Hamburg, Greater Focus Needed On Methane Leakage From Natural Gas Infrastructure, **Proceedings of the National Academy of Sciences**, C.109, 2012, s.6437

⁶³⁵ Çetin ve Demirci, s.12-13

⁶³⁶ Schlager ve Weisblatt, s.37

⁶³⁷ Kaya, Aydın ve Karakurt, s.1526

⁶³⁸ Çetin ve Demirci, s.12

enerji tüm dünyada siyasi alanda kabul görmeye başlamıştır⁶³⁹. 2017 yılı Dünya Nükleer Enerji Performans raporuna göre 2016 yılında 9 Gw'dan fazla nükleer kapasite faaliyete geçmiştir ki bu artış yüzyılın son çeyreğindeki en büyük artıştır. Küresel planda nükleer güç ile üretilen elektrik miktarı 35 TWh'den 2476 TWh'ye yükselmiştir ve dünya elektrik arzının %25'inin nükleer enerji ile sağlanmasına yönelik planlar bulunmaktadır⁶⁴⁰.

Nükleer enerji üretiminin kapsamına bu enerjiyi üretmek için kullanılan elementlere yönelik madencilik faaliyetlerini de katmak gerekir. Bu noktada uranyum madenciliği madende kullanılan ya da sondaj için kullanılan suyun toprağa ve suya karışması yolu ile çevresel açıdan olumsuz sonuçlara yol açabilecektir. Ancak aynı ölçekte bir kömür madeni ile karşılaştırıldığında ortaya çıkan çevresel sonuçların daha az önem taşıdığı belirtilmelidir⁶⁴¹. Uranyum madenciliği ve çıkarılması aşamasında, kömür kullanımının %2'si oranında bir karbondiyoksit salınımı gerçekleşmektedir⁶⁴².

Nükleer enerji üretimine yönelik tesisler, nükleer atık olarak adlandırılan ve radyasyon içeren ürünler yaymaktadır. Bu atıklar arasında özellikle yüksek seviyeli atıklar çevresel açıdan en büyük olumsuz etki yapma potansiyeline sahiptir⁶⁴³. Doğada binlerce yılda yok olabilen bu atıkların gerek çevreye gerekse insan sağlığına uzun vadede ciddi zararları bulunmaktadır. Radyasyonun havaya, suya ve toprağa karışması, insan ve bitkiler üzerinde olumsuz etkilere yol açmaktadır. Özellikle yeraltı sularıyla temas etmeme, tektonik kararlılık, yeterli ısı iletkenliği ve radyonükleitler açısından düşük geçirgenlik gibi özellikleri gerektiren yüksek seviyeli atıkların, tuz adaları ya da granit kütleleri gibi derin jeolojik alanlara istiflenmesi önerilmektedir. Ancak radyonükleitlerin dolaşım halindeki yeraltı sularında çözülmesini iki sebepten ötürü engellemek imkansızdır: Bunlardan ilki, her kaya oluşumu prensip olarak su geçirgendir; ikinci olarak atığın koyulduğu konteynerlarda prensip olarak suda

⁶³⁹ Manfred Lanzen, Life Cycle Energy And Greenhouse Gas Emissions Of Nuclear Energy: A Review, **Energy Conversion and Management**, C.49, 2008, s.2178

⁶⁴⁰ Samuel Asumadu Sarkodie ve Samuel Adams, Renewable Energy, Nuclear Energy and Environmental Pollution: Accounting For Political Institutional Quality in South Africa, **Science of the Total Environment**, S. 643, 2018, s.1591

⁶⁴¹ Essam E. El-Hinnawi, Review of the Environmental Impact of Nuclear Energy, **IAEA Bulletin**, C.20, S:2, 2017, s.34

⁶⁴² Ian Hore Lacy, **Nuclear Energy in the 21st Century**, World Nuclear University Press, 2006, s.113

⁶⁴³ Türkiye Bilimler Akademisi, **TÜBA Nükleer Enerji Raporu**, Ed. İbrahim Dinçer, Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, TÜBA Raporları No: 29, Ankara, 2019, s.40

çözünür ve aşınma özelliğine sahiptir⁶⁴⁴. Ayrıca nükleer santrallerin yılda 10 bin ton atık ürettiği, ABD gibi nükleer gibi dünyanın en geniş nükleer parkına sahip ülkelerde bile atıkların önemli bir sorun olduğu zira hiçbir nükleer santralin ürettikleri atığı depolayacak kapasitede olmadığı, atık depolama sorununun çözülmemesinin nükleer enerjiye yönelik önyargıların en önemlileri arasında olduğu ifade edilmiştir⁶⁴⁵.

Nükleer enerji santrallerinin bulunduğu alanlarda insan sağlığına yönelik olumsuzluklar da görülmeye başlanmıştır. Bu bağlamda çocukların diş ve kemiklerinde, asla bulunmaması gereken Stronsiyum-90, kaslarında Sezyum-137 ve tiroitlerinde de İyodin-131 bulunmaya başlanması, 50 yaş altı kadınlarda meme kanseri miktarında artış olması bu olumsuzluklara örnek verilebilir⁶⁴⁶.

Nükleer enerji ile ilgili en önemli sorun, meydana gelen nükleer kazalardır. Nükleer kaza sonucu atmosfere radyoaktif salınım olmakta ve bu salınım yağmurlar aracılığı ile kaza alanı dışında başka ülkelere kolayca gidebilmektedir. Nükleer kazaları diğer kazalara göre çok daha tehlikeli yapan bu durum, nükleer kazaların uluslararası boyut kazanmasına sebep olmaktadır⁶⁴⁷. Geçmişten günümüze yaşanan nükleer kazalar⁶⁴⁸ sonucunda oluşan zararlarda dikkate alındığında bu kazaların gerçekleşme riskini minimum düzeye indirmek henüz başılamamıştır⁶⁴⁹.

Nükleer enerji ile ilgili olumlu yönleri bakılacak olursa her şeyden önce nükleer füzyon aşamasında karbondiyoksit ortaya çıkmamaktadır⁶⁵⁰. Yine uranyum madenciliği ile ilgili olarak bu faaliyetin çevresel etkilerine bağlı ölümler, kömür madenciliğinin çevresel etkilerine bağlı ölümlerine göre daha azdır⁶⁵¹.

Günümüzde sera gazları salınımının önlenmesinde karbondiyoksit salınımını azaltacak yeni enerji stratejilerine ihtiyaç olduğu konusunda görüş birliği

⁶⁴⁴ Lenzen, s.2187

⁶⁴⁵ Hasan Saygın, Sürdürülebilir Gelişme Gündeminde Nükleer Enerjinin Sorunları, **Elektrik Mühendisliği Odası Dergisi**, C. 42, S. 423, 2004, s.35-36

⁶⁴⁶ Tülay Güler, **Nükleer Enerji Üretim Sürecinde Kazalar, Nükleer Atıklar ve Çevre Sorunları**, Ankara, 2006, s.53

⁶⁴⁷ Murat Aydoğdu, **Sivil Amaçlı Nükleer Santral İşletenin ve Nükleer madde Taşıyanın Hukuki Sorumluluğu**, Adalet Yayınevi, Ankara, 2009, s.252

⁶⁴⁸ Bu kazaların gerçekleşme yeri ve tarihi ile ilgili bilgi için bkz. İslam Safa Kaya, Nükleer Enerji Dünyasında Çevre ve İnsan, **Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C.2012/1, S.4, s.76-78

⁶⁴⁹ Güler, s.59

⁶⁵⁰ Lacy, s.113

⁶⁵¹ El-Hinnawi, s.34

bulunmaktadır. İşte bu noktada kullanılan her 26 ton uranyum kömüre oranla 1 milyon ton karbondiyoksit salınımını önlemektedir⁶⁵².

Olumsuz radyoaktif etkiler konusunda ise nükleer enerji taraftarları, nükleer bir santralin sebep olduğu radyasyon dozunun atmosferden doğal olarak gelen radyasyona göre daha düşük olduğunu nükleer santral etkisindeki bir bölgede yaşayan bir insanın alacağı radyasyonun, röntgen filmi çektirirken alınan radyasyonun ellide biri kadar olduğunu ifade etmişlerdir⁶⁵³.

Nükleer atıklarla ilgili olarak ise, yüksek seviye atıkların, radyasyon seviyeleri %1 seviyesine düşene kadar 40-50 yıl süre ile depolandığı, daha sonra derin yer altı bölgelerine istiflendiği, dolayısıyla ne kısa ne uzun dönemde herhangi bir kirliliğe yol açmadığı ifade edilmiştir⁶⁵⁴. Ayrıca nükleer atığın tamamen hava geçirmez bir şekilde tutulmasının gerekmediği, doğal uranyum ve toryumun yeraltı sularında küçük bir oranda çözüldüğü, bunu da öngörülen salınım oranının doğal salınım oranını önemli ölçüde aşmaması için yeterli olduğu belirtilmiştir⁶⁵⁵. Ayrıca nükleer atıkların çok fazla tehlikeli olmadığı ve daha az miktarda ortaya çıktığı bu anlamda 1000 Mw güçteki bir santralin yılda 27 ton uranyum atığı oluşumuna sebep olduğu, bu miktarın aynı kapasitedeki bir kömür santralının atığından ağırlık olarak 250-300 bin kez az olduğu, ayrıca ortaya çıkan 27 ton atığın %97'sinin tekrar işlenerek kullanıma hazır hale getirildiği ifade edilmiştir⁶⁵⁶.

Nükleer santrallerde yaşanan ölümcül kazalarla ilgili istatistiklere bakıldığında nükleer santrallerin elektrik üreten diğer santrallere göre daha güvenli olduğu ortaya konulmuştur. Gerçekten 1970 ile 1992 yılları arasında kömür santrallerinde meydana gelen kazalarda tamamı santral çalışanı olan 6400 kişi, hidroelektrik santrallerinde tamamı sivil olmak üzere 4000 kişi, doğal gaz santrallerinde santral çalışanı ve sivil halktan toplam 1200 kişi, son olarak nükleer santrallerde tamamı santral çalışanı 31 kişi ölmüştür⁶⁵⁷. Ayrıca nükleer santrallerde olası bir kazanın meydana gelmemesi için alınan tedbirlerin, başka hiçbir enerji santralinde olmadığı kadar arttırılmış olduğu ve

⁶⁵² Lacy, s.113; Küresel ısınmanın önlenmesi için nükleer enerjiye ihtiyaç duyulduğu görüşü ileri sürülmüştür. Jeanne Rubner, Das Energiedilemma, Warum wir über Atomkraft neu nachdenken müssen, München, 2007, s.22'den aktaran Aydoğdu, s.59 dn.175

⁶⁵³ Özkan, Tez, s.192

⁶⁵⁴ Lacy, s.113

⁶⁵⁵ Lenzen, s.2187

⁶⁵⁶ Aydoğdu, s.76

⁶⁵⁷ Lacy, s.115

bu bakımdan nükleer santrallerin, tüm enerji santralleri göz önüne alındığında olasılık olarak en düşük kaza riskine sahip santraller arasında yer aldığı da ifade edilmiştir⁶⁵⁸.

c. Genel Değerlendirme

Gerek yenilenebilir nitelik taşıyan gerekse yenilenemez nitelikte olan enerji kaynakları ile ilgili olumlu ve olumsuz çevresel etkileri açıklandıktan sonra hangilerinin beyaz enerji sınıfına girebileceği hangilerini ise bu sınıfa dahil olamayacağının tespiti yapılmalıdır.

Her şeyden önce belirtildiği üzere yarattığı karbondiyoksit miktarı ile ilk sırada yer alan ve bunun sonucu olarak sera gazı salınımına bağlı küresel ısınma tetikleyicileri arasında lider durumda bulunan kömürün beyaz enerji niteliği taşıması mümkün değildir. Beyaz enerji niteliği, öncelikle ortaya çıkan çevresel etkinin boyutu ile yakın ilişki içindedir ve tüm dünya için bir tehdit olduğunda artık tereddüt bulunmayan küresel ısınmaya yol açma konusundaki pay, elbette bir enerji kaynağının beyaz enerji olup olmamasında en belirleyici husustur. Dünya kömür tüketiminde lider konumuna rağmen Çin'in bu yüzyılda ilk defa olmak üzere 2014 yılında kömür tüketimi %2,9 oranında düşmüştür⁶⁵⁹. Uluslararası Enerji Ajansı da 2020 yılında kömür tüketimindeki düşüşün boyutunun, ekonomik etkinin büyüklüğü ve kömür tüketim bölgelerindeki kömürü terk etme hızı tarafından belirleneceğini ifade etmiştir. Ajans tarafından yayınlanan raporda 2020 yılı için Dünya genelinde %8, Çin için %5'lik bir kömür talebinde azalma beklendiği belirtilmiştir⁶⁶⁰. 2018 yılı için verilen istatistiğe göre de kömür bütün enerji kaynakları içerisinde karbondiyoksit salınımında 14.766 Mt ile ilk sıradadır⁶⁶¹. 2040 yılı için hazırlanan bir senaryoda da kömür kaynaklı enerji üretiminde büyük oranda düşüş beklendiği ortaya konulmuştur⁶⁶². Türkiye'de 2020

⁶⁵⁸ Türkiye Bilimler Akademisi, s.39

⁶⁵⁹ Lin, Dong ve Fuqiang, s.1

⁶⁶⁰ International Energy Agency, **Global Energy Review 2020**, <https://www.iea.org/reports/global-energy-review-2020/coal#abstract>, (05.01.2021)

⁶⁶¹ International Energy Agency, **Data and Statistics**, <https://www.iea.org/data-and-statistics/?country=WORLD&fuel=CO2%20emissions&indicator=CO2BySource>, (05.01.2021)

⁶⁶² International Energy Agency, **World Energy Outlook 2020**, <https://www.iea.org/reports/world-energy-outlook-2020>, (05.01.2021)

yılının ilk dokuz ayında brüt elektrik üretiminde kömür ilk sırada yer almaktadır⁶⁶³. Ancak uzun vadede kömürün payının giderek azalacağı beklentisi bulunmaktadır⁶⁶⁴.

Petrolün beyaz enerji niteliği hakkında söylenebilecekler kömürden farklı değildir. Petrol 2018 yılı için kömürden sonra karbondiyoksit üretiminde ikinci sırada yer almaktadır⁶⁶⁵. Bu noktada küresel ısınmaya yol açan sera gazları salınımına yaptığı katkı, petrolün de bu niteliğe kavuşmasının en büyük engelidir. Petrolün kendi türevleri içerisinde de karbondiyoksit salınımı konusunda farklılıklar bulunmaktadır. Bu noktada verilen bir örnekte 3,78 litre benzin tüketen bir aracın CO2 salınımının 8.887 gram olacağı, 3,78 litre dizel tüketen bir araçta ise CO2 salınımının 10.180 gram olarak gerçekleşeceği ifade edilmiştir⁶⁶⁶. Türkiye ile Avrupa Birliği arasında araç CO2 emisyonları hakkında yapılan bir kıyaslamada ise Yeni Avrupa Sürüş Çevrimine (NEDC) göre, AB'deki emisyon düzeyi 2007 yılında kilometre başına 159 gram CO2 (g/km) iken 2017'de 119 g/km'ye düştüğü ve yasal düzenlemeyle emisyonların 2030 yılına kadar yaklaşık 59 g/km seviyelerine düşmesinin sağlanacağı; Türkiye'de 2013 yılına gelene kadar yeni araçların ortalama CO2 emisyonları AB'ye göre düşükken, 2019 itibari ile AB⁶⁶⁷ ile yaklaşık aynı seviyelere geldiği, Türkiye'de gerek araç üreticilerine yönelik zorunlu CO2 hedeflerinin ortaya konulmaması gerekse taşıt vergilendirme rejiminde CO2 emisyonlarının dikkate alınmaması sonucunda yeni araç CO2 emisyonu düzeylerinin düşme hızının önceki yıllarla benzer (yılda yaklaşık 2.5 g/ km) gerçekleşmesinin olası olduğu, bunun neticesinde 2030 yılına kadar Türkiye'nin yeni taşıt filosunun AB'nin yeni taşıt filosuna göre neredeyse %50 (yaklaşık 87 g/km'ye karşılık 59 g/km) daha fazla CO2 emisyonu üreteceği belirtilmiştir⁶⁶⁸.

⁶⁶³ Türkiye Sınai Kalkınma Bankası, Enerji Görünümü 2020, s.15

⁶⁶⁴ Türkiye Sınai Kalkınma Bankası, Enerji Görünümü 2020, s.39

⁶⁶⁵ International Energy Agency, **Data and Statistics**, <https://www.iea.org/data-and-statistics/?country=WORLD&fuel=CO2%20emissions&indicator=CO2BySource>, (05.01.2021)

⁶⁶⁶ Araçlar Ne Kadar CO2 Yayar? CO2 Miktarı Nasıl Hesaplanır? <https://www.arabam.com/blog/danisman/araclar-ne-kadar-co2-yayar-co2-miktari-nasil-hesaplanir/> (05.01.2021)

⁶⁶⁷ Enerji alanında “AB’nin İşleyişi Hakkında Anlaşma”nın 21. Bölümü Enerji başlığını taşımakta ve 194. Maddede Birliğin enerji politikasında çevrenin korunması ve iyileştirilmesi ihtiyacının göz önünde tutulacağı ifade edilmiştir. Avrupa Birliği Anlaşması ve Avrupa Birliğinin İşleyişi Hakkında Anlaşma, <https://www.ab.gov.tr/files/pub/antlasmalar.pdf>, (05.01.2021)

⁶⁶⁸ Murat Şenzeybek ve Peter Mock, Türkiye’de CO2 Emisyonlarının ve Yakıt Tüketiminin Azaltılmasına Yardımcı Bir Politika Aracı Olarak Özel Tüketim Vergisi, The International Council on Clean Transportation, **ICCT Brief**, 2019, s.1-2

Dünya genelinde sürdürülebilir kalkınma ilkesi temel alınarak hazırlanan bir senaryoda, Dünyadaki petrol talebinin 2040 yılında günlük 70 milyon varilin altına düşmesi öngörülmüşken bu ilkenin hedef alınmadığı bir seyir izlemesi halinde ise petrol talebinin günlük 100 milyon varilin üzerinde olacağı öngörülmüştür⁶⁶⁹.

Doğalgaz, kömüre nazaran %50-60 oranında daha az karbon salınımı yapması⁶⁷⁰ keza egzoz emisyonları temelinde petrol bazlı yakıt kullanan taşıtlara nazaran %15-20 oranında daha az ısı tutan gaz salması⁶⁷¹ ile beyaz enerji niteliğini hak eder görünmektedir. Hatta doğalgazın fosil kökenli yakıtlar arasında en temiz olduğu da söylenmiştir⁶⁷² ki bu söylem, salınan karbondiyoksit oranlarına bakıldığında⁶⁷³ doğrudur. Ancak yukarıda da belirtildiği üzere bugün sera gazları içerisinde en önemli durumda bulunan karbondioksit nazaran ısıyı 100 yıl süre ile hapsedmekte 34 kat daha güçlü olan⁶⁷⁴ metan gazının doğalgazın ana bileşeni olması ve metan gazı kaçaklarının yaratacağı olumsuz durum dikkate alındığında doğalgaz için beyaz enerji niteliğinde bulunmak çok kolay gözükmemektedir. Isıyı tutma özelliğine sahip gazlar küresel ısınmada ana etken durumda iken ve baş suçlu da karbondiyoksit iken, karbondioksitten daha fazla ısı tutma ve buna bağlı olarak da küresel ısınmaya sebep olma potansiyeli bulunan metan gazı içeren doğalgazı masum görmek, doğru bir yaklaşım olmasa gerektir. Doğalgazın metan gazı salınımı, kaçak vakası şeklinde gerçekleştiği için bu kaçağı önleme imkânı olduğu söylenebilir hatta kaçağın belirli bir yüzdede tutulması gerektiği dahi ifade edilmiştir⁶⁷⁵. Ancak doğalgazın karbondiyoksit salınımı bir gerçektir ve 2018 yılı için kömürün yarısı, petrolün ise yaklaşık %65'i civarında salınım gerçekleşmiştir. Tüm bu verilere yukarıda bahsedilen üretim

⁶⁶⁹ International Energy Agency, World Energy Outlook 2020, Erişim Tarihi:05.01.2021; Bahsi geçen senaryoda sürdürülebilir kalkınma ilkesinin talep azalmasına yol açacağı sonucu çıkmışsa da sürdürülebilir kalkınma kavramı daha fazla tüketme ve kirlletmeyi ifade ettiği, kalkınma için üretim zorunluluğu, üretime bağlı olarak gerçekleşen tüketimin ise kirlletmeye yol açması sebebi ile sürdürülebilir yaşam kavramı dile getirilmiştir. Hayrettin Karaca, Sürdürülebilir Bir Yaşam İçin İnsan Verimliliği, **Yeni Türkiye**, S.5, Yıl 1, Çevre Özel Sayısı, 1995, s.67

⁶⁷⁰ National Energy Technology Laboratory (NETL). 2010. Cost And Performance Baseline For Fossil Energy Plants, Volume 1: Bituminous Coal And Natural Gas To Electricity. Revision 2. November. United States Department of Energy'den aktaran Union of Concerned Scientists, Environmental Impacts of Natural Gas, Reports & Multimedia / Explainer Published Jun 19, 2014, <https://ucsusa.org/resources/environmental-impacts-natural-gas>, (05.01.2021)

⁶⁷¹ U.S. Department of Energy and the U.S. Environmental Protection Agency, www.fueleconomy.gov. (05.01.2021)

⁶⁷² Schlager ve Weisblatt, s.37

⁶⁷³ International Energy Agency, **Data and Statistics**, (05.01.2021)

⁶⁷⁴ Bkz. yuk. s.182, dn. 633

⁶⁷⁵ Bkz. yuk. s.182, dn. 634

aşamasında karşılaşılabilecek çevresel olumsuz etkilerde eklendiğinde doğalgazın beyaz enerji niteliği taşımadığı kanaatine varılmaktadır.

Biyokütle enerjisi ile ilgili olarak bir ayırım yapılması zorunluluk arz etmektedir. Şayet biyokütle enerjisi, biyoyakıt niteliği taşıyan tarım ürünü yetiştirmek sureti ile üretiliyorsa, doğaya salınan reaktif nitrojen bileşiklerinin %75'inden fazlası zirai faaliyetler sonucu ortaya çıkması ve küresel ısınmada bir molekül nitrojendiyoksitin, bir molekül karbondiyoksite nazaran 300 kat fazla küresel ısınma potansiyeline sahip olması gerçeği karşısında bu usul ile biyokütle enerjisi üretiminin beyaz enerji niteliği kazanma açısından sıkıntı yaşayacağı düşünülmektedir. Ancak, evsel atıklar gibi doğal olarak ortaya çıkan kaynakların kullanımı ile biyokütle enerji üretiminde ortada nitrojendiyoksit üretimine yol açacak bir zirai faaliyet söz konusu olmadığı için bu usulün yeğlenmesi, beyaz enerji niteliğini kazanma açısından avantaj sağlayacaktır. Buna karşın Uluslararası Enerji Ajansı, yukarıdaki ayrıma gitmeksizin hazırladığı Sürdürülebilir Kalkınma hedefli bir senaryoda katı atığa dayalı biyokütle, sıvı biyoyakıt ve biyogaz tedariğinin dünyada 2040 yılına kadar iki kat ve daha fazla artacağını öngörmektedir⁶⁷⁶.

Güneş, rüzgâr, jeotermal, dalga ve gel-git akıntılarına dayalı enerji kaynakları hakkında, olası etkilerinin kıyaslanması sonucunda temel hareket noktası olan küresel ısınmaya bağlı sera gazı salınımlarının düşüklüğü ile beyaz enerji niteliğini taşıdıkları düşünülmektedir. Güneş enerjisinin, 2022 yılından itibaren yayılma konusunda kıracağı rekorlarla yenilenebilir enerji alanındaki büyümenin lokomotifi olacağı, güneş enerjisini rüzgâr enerjisinin takip edeceği ifade edilmiştir⁶⁷⁷.

Hidroelektrik ile ilgili dile getirilen pekçok çevresel kaygı bulunmaktadır. Her şeyden önce hidroelektriğin Kwh başına 4 gr karbondiyoksit salınımı ile bütün enerji kaynakları arasında en düşük salınım yapan enerji kaynağı olduğunu tekrar etmekte fayda vardır⁶⁷⁸. Ayrıca bir enerji kaynağının niteliği ile o enerji kaynağının ne şekilde kullanıldığını birbirinden ayırd etmek gerekmektedir. Su, temiz bir enerji kaynağıdır. Su hakkında kaygı doğuran, onun enerji kaynağı olarak kullanım şeklidir. Hidroelektrik enerjinin öne çıkmasını sağlayan, küresel ısınmadaki en düşük karbondiyoksit payına sahip oluşudur. 2020 yılında hidroelektrik, yenilenebilir

⁶⁷⁶ International Energy Agency, **World Energy Outlook 2020**, (05.01.2021)

⁶⁷⁷ International Energy Agency, **World Energy Outlook 2020**, (05.01.2021)

⁶⁷⁸ Goudarzi, Zhu ve H. Bahari, s.2

enerjiye dayalı elektrik üretiminde de %60 pay ile ilk sırada yer almaktadır⁶⁷⁹. Suyun bu durumu dikkate alındığında çevresel unsurlara yönelik etkili bir denetleme mekanizması ile birlikte beyaz enerji niteliği taşıdığına kuşku bulunmamaktadır.

Nükleer enerji, kWh başına 16 gr karbondiyoksit salınımı ile jeotermal, güneş ve biyokütle enerjisinden dahi daha az salınım yapmaktadır⁶⁸⁰. Hatta 2050 yılı için net sıfır salınım hedefi baz alınarak hazırlanan bir senaryoda 2030 yılında enerji üretiminin yenilenebilir kaynaklar ve nükleer enerji aracılığı ile olacağı öngörülmüştür⁶⁸¹. Bu senaryo bile sıfır emisyon hedefi uğruna, nükleer enerji için belirtilen olası tehlikelerin göze alınabileceğini ortaya koymaktadır. Nükleer enerjiden kaynaklanan tehlikelerin ülke ötesi sınırları tartışmasız bir gerçektir. Ancak tehlikenin varlığının yanı sıra bu tehlikenin gerçekleşme potansiyelinin de dikkate alınması gerekir. Daha önce belirtildiği üzere nükleer santrallerde meydana gelen kazalar, diğer santrallerde yaşanan kazalara nazaran sebep olduğu ölümler açısından son derece azdır⁶⁸². Nükleer santrallerde bir kaza yaşanmaması için alınan tedbirlerin, başka hiçbir enerji santralinde olmadığı kadar arttırılmış olduğu ve bu bakımdan nükleer santrallerin, tüm enerji santralleri göz önüne alındığında olasılık olarak en düşük kaza riskine sahip santraller arasında yer aldığı⁶⁸³ gerçeği de dikkate alındığında, yaşanan bir gerçeklik olan küresel ısınma karşısında olası tehlikelere boyun eğerek nükleer enerjinin beyaz enerji olmadığını ileri sürmenin gerçekçi bir yaklaşım olmadığı ve nükleer enerjinin de beyaz enerji niteliği taşıdığı düşünülmektedir. Dünya için mevcut tehlike karbondiyoksit salınımı olup bu tehlikenin çözümü ise karbondiyoksit salınımı az olan enerji üretim ve tüketim faaliyetlerine öncelik verilmesidir. Bu noktada nükleer enerjinin öne çıktığı görülmektedir. Gerçekleşip gerçekleşmeyeceği bir ihtimal olan tehlikeler, halen var olan ciddi tehlikeler karşısında ikinci plana itilebilir. Karbondiyoksit salınımı ve buna bağlı küresel ısınmanın kontrol altına alınmasından sonra nükleer enerjinin olası tehlikelerinin bir kere daha gündeme getirilmesi mümkündür.

⁶⁷⁹International Energy Agency, **Global Energy Review 2020**, <https://webstore.iea.org/download/direct/2995>, (05.01.2021), s.37

⁶⁸⁰ Goudarzi, Zhu ve H. Bahari, s.2

⁶⁸¹ International Energy Agency, **World Energy Outlook 2020**, (05.01.2021)

⁶⁸² Bkz. yuk. dn.657

⁶⁸³ Bkz. yuk. dn.658

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ENERJİ FAALİYETLERİNİN ÇEVRESEL ETKİLERİNİN ÖNÜNE GEÇİLMESİNDE HUKUKUN ROLÜ

I. GENEL OLARAK

Enerji faaliyeti olarak adlandırılan aktiviteler temelde iki ana görünümde karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan birincisi çeşitli amaçlarla ihtiyaç duyulan enerjinin üretimi faaliyetleridir. Diğeri ise üretilen enerjinin kullanımı faaliyetleridir.

Enerji, enerji kaynaklarından elde edilmektedir. Herhangi bir enerji dönüşümüne uğramadan kullanılan enerji kaynakları birincil enerji kaynağı olarak adlandırılır. Kömür, petrol, doğal gaz, nükleer, biyokütle, hidrolik, güneş, rüzgâr, dalga, gel-git gibi gerek fosil kökenli gerekse yenilenebilir nitelikteki enerji kaynakları birincil enerji kaynağıdır. Ancak bu enerji kaynakları arasında önemli bir farklılık vardır. Fosil enerji kaynakları ile nükleer enerji temini için gereken madenin bulundukları yerden çıkarılmaları gerekir. İşte bu çıkarma faaliyeti bir enerji üretim faaliyeti kapsamında yer alan bir faaliyettir. Biyokütlede ise biyoyakıt olarak tarımsal ürün kullanılması halinde bu ürünün üretilmesi de enerji üretim faaliyetinin bir aşamasını oluşturmaktadır. Diğer birincil enerji kaynakları ise doğada kendiliğinden var olma nitelikleri ile bunların üretilme aşamaları yoktur. Güneş, su, rüzgâr, dalga ve gelgit zaten kendiliğinden vardır ve oluşmaktadır. Bu son sayılanlar, enerji üretmek haricinde başka amaçlarla da kullanılabilir. Güneşin ve suyun tarımsal amaçla, rüzgârın turizm amacı ile kullanımı enerji üretim dışında amaçla kullanımına örnektir.

Birincil enerji kaynaklarının dönüştürülmesi sureti ile elde edilen enerji kaynakları ikincil enerji kaynağı olarak adlandırılır. Burada mutlaka bir üretim aşaması vardır zira birincil enerji kaynağının dönüştürülmesi, başka bir enerji biçimine sokulması söz konusudur. Fosil kaynaklar kullanılarak ya da nükleer enerji kullanılarak elektrik enerjisi üretimi ya da yenilenebilir kaynakların kullanılması ile elektrik enerjisi üretilmesi, petrolün rafinasyon yolu ile türev ürünler elde edilmesi ikincil enerji kaynağı üretimine örnek olarak verilebilir.

Enerjinin faaliyetlerinde ikinci görünüm enerji tüketim faaliyetleridir. Her şeyden önce yenilenebilir enerji kaynaklarının ikincil enerji kaynağına dönüştürülmesi

dışı başka amaçlarla kullanılması konumuzun dışındadır. Yukarıda bahsettiğimiz güneşin ve suyun tarımsal amaçla, rüzgârın turizm amacı ile kullanımı ikincil enerji kaynağı üretimi dışında amaçla kullanımına örnek verilebilir. Birincil enerji kaynaklarından fosil enerji kaynaklarının ikincil enerji kaynağı elde etmeye yönelik olmayan başka amaçlarla doğrudan kullanımı da enerji tüketim faaliyetidir. Bu çerçevede madenden çıkarılan kömürün ve doğalgazın doğrudan ısınmada kullanılması enerji tüketim faaliyetidir. Petrolün işlenerek dönüştürüldüğü elektrik dışında ikincil enerji kaynaklarının kullanımı da enerji tüketim faaliyetidir. Mesela benzin ya da motorinin bir taşıtta kullanılması petrolün dönüştürülmesi ile elde edilen ikincil enerji kaynağının kullanılarak enerji tüketimine bir örnektir.

Yukarıdaki anlatımlarımızı kısaca özetleyecek olursak; enerji faaliyetleri

1-Enerji üretim faaliyetleri

2-Enerji tüketim faaliyetleri olarak ikiye ayrılır.

Enerji üretim faaliyetleri ise;

-Fosil enerji kaynakları ile nükleer hammaddenin bulundukları yerden çıkarılması faaliyetleri

-Birincil enerji kaynağı olan fosil, nükleer ve yenilenebilir enerji kaynaklarından ikincil enerji kaynağı elde etme faaliyetleri olarak gerçekleşmektedir.

Enerji tüketim faaliyetleri ise;

-Fosil enerji kaynaklarının doğrudan tüketimi

-Fosil enerji kaynaklarının ikincil enerji kaynağına dönüştürüldükten sonra tüketimi

-Yenilenebilir enerji kaynaklarının ikincil enerji kaynağına (elektrik enerjisi) dönüştürüldükten sonra tüketimi şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Bahsedilen bu iki tür enerji faaliyetinin çevresel etkileri ikinci bölümde irdelenmiştir. Bu bölümde bu çevresel etkilerin önlenmesi ya da kontrol altında tutulmasında hukukun rolüne değinilecektir. Dolayısıyla bu bölüm her türlü çevresel etkiyi değil, enerji faaliyeti sonucu oluşan çevresel etkileri esas alacaktır. Değilse bir orman yangınının da çevresel pekçok olumsuz etkisi vardır ancak ortada bir enerji faaliyeti yoktur. Ya da yasak avlanma faaliyeti de olumsuz çevresel etkiler yaratmaktadır ancak ortada bir enerji faaliyeti yoktur. Çalışmamızın sınırını

oluşturması açısından enerji faaliyetleri ile sınırlı bir çevresel etki incelemesi yapılacağı ve hukukun bu noktada rolünün ne olduğu belirtilmelidir.

Toplumsal hayatta gerçekleşen değişiklikler, hukukun farklı roller üstlenmesine yol açabilmektedir. Özellikle çevrenin korunması noktasında çevresel olumsuz etkileri haiz faaliyetlerin önlenmesinde bu tür faaliyetlerin durdurulmasına yönelik hukuki düzenleme taleplerini içeren lobi faaliyetlerinin yanı sıra paranın da gücünün farkına varılması Dünya’da faaliyetin yürütüleceği arazinin ve arazi üzerindeki hakların satın alınması yolu da kullanılmaktadır. Hukuki düzenlemelere nazaran paranın daha büyük gücü olduğunu iddia eden liberal çevrecilerce kullanılan bu yöntem çevresel satın alma olarak adlandırılmaktadır⁶⁸⁴.

Enerji kullanımının giderek arttığı günümüzde bu kullanımının yol açacağı olumsuz sonuçların hukuk aracılığı ile denetimi bir zorunluluktur. Çalışmanın bu bölümünde hukukun rolü iki ana başlık altında incelenecektir. İlk başlık, hukukun önleyici rolünü temel alarak çevresel olumsuz etkiler ortaya çıkmadan önce hukukun etkisini inceleyecektir. İkinci başlık ise hukukun bastırıcı rolünü temel alacak ve olumsuz çevresel etki ortaya çıktıktan sonra hukukun devreye girmesini ortaya koymaya çalışacaktır.

II. ÇEVRESEL ETKİLER ORTAYA ÇIKMADAN ÖNLENMESİNDE HUKUKUN ROLÜ

Enerji faaliyetleri, ikinci bölümde de incelendiği üzere olası olumsuz pek çok çevresel etkiye yol açabilecek niteliğe sahiptir. Toplumsal yaşamın kaçınılmaz bir gereği olan toplumsal düzeni gerçekleştirmek hukukun en önemli işlevlerinden birisidir⁶⁸⁵. Toplumsal düzeni bozucu nitelik taşıyan olumsuz çevresel etkileri önlemenin de hukukun işlevleri arasında olduğunu söylemeye gerek dahi bulunmamaktadır. Kamu düzeni olarak da niteleyebileceğimiz toplumsal düzenin korunmasında kamusal yarar bulunmaktadır. Tüm insanlığın ortak varlığı olan

⁶⁸⁴ Konu hakkında ayrıntılar ve ülkemizde bu uygulamanın ilk örneğinin ayrıntılı olarak irdelendiği bir çalışma için bkz. Nejdet Özberk, Özel Mülkiyet-Doğa Koruma İkilemine Sahadan Bir Bakış: Alakır Nehri Kardeşliği Örneği, **Amme İdaresi Dergisi**, C.53, S.4, 2020, ss.105-137

⁶⁸⁵ Yasemin Işıktaç, Hukukun Çağdaş Gelişme Eğilimlerinin Hukukun Kaynakları Kavramına Etkileri, **İÜHF Mecmuası**, C.54, S.1-4, s.386

çevrenin korunmasında da kamu yararın olduğu kuşkusuzdur⁶⁸⁶. Bahsedilen olumsuz çevresel etkilerin ortaya çıkmasını önlemeye yönelik olarak hukuk, kamu idaresinin kullanacağı bir araçtır. İdare, hukuk kuralları ile verilen yetkileri kullanarak denetim ve gözetim yolu ile, bazı çevresel etkilerin değerlendirilmesi yolu ile, bazı izne tabi faaliyetlerin izin değerlendirilmesinin yapılması suretiyle ve son olarak da çevresel olumsuz etkileri olmayan ya da daha az olan faaliyetleri teşvik etmek sureti ile bu önlemeyi sağlayabilir.

İdarenin kanuniliği ilkesi Anayasanın 123. maddesinde düzenlenmiş olup bir yönüyle idarenin görev ve yetkilerinin kanunla düzenlenmesini ifade etmektedir. Kamu idaresinin hukuk kuralları ile üstlendiği bu önleme işlevinin dayanağı en başta Anayasada yer almaktadır. En başta Anayasanın 5. maddesi, Devlete kişilerin ve toplumun refah, huzur ve mutluluğunu sağlamak görevinin yanı sıra insanın maddi ve manevi varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlamaya çalışmak ödevini de yüklemiştir. Olumsuz çevresel etkileri önleme özelinde ise bu önleme işlevi dayanağını Anayasanın 56. maddesinde bulmaktadır. Madde uyarınca çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek Devletin ödevidir. Her ne kadar her insan hakkının devlete olumlu bir edimde bulunma görevi yüklediği kabul edilerek geleneksel pozitif, negatif ve aktif statü hakları ayrımının geçerliliğini yitirdiği ileri sürülse de⁶⁸⁷ halihazırda pozitif statü hakkı niteliği taşıyan çevre hakkı, devlete hareketsiz kalmakla yetinmek imkânı tanımayarak çevreyi bozacak faaliyetlere engel olmak ödevini yüklemektedir⁶⁸⁸.

Yasal bağlamda ise 2872 sayılı Çevre Kanunu'nun 3/1-a maddesi en başta idareyi çevrenin korunması ve kirliliğin önlenmesi ile görevli kılmıştır. Yine 1 nolu Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi⁶⁸⁹ 97. maddesi Çevre ve Şehircilik Bakanlığının görevlerini düzenlemiş olup Bakanlığa Çevrenin korunması, iyileştirilmesi ile çevre kirliliğinin önlenmesine yönelik prensip ve politikaların belirlenmesi amacıyla gerekli çalışmaları yapmak görevi verilirken Bakanlığın merkez teşkilat hizmet birimleri arasında yer alan Çevresel Etki Değerlendirmesi, İzin ve Denetim Genel Müdürlüğü'ne de Çevre kirliliğini önleme ve

⁶⁸⁶ Ahmet M. Güneş, **Çevre Hukuku**, 1. Baskı, Oniki Levha Yayınları, 2015, İstanbul, (Hukuk), s.239

⁶⁸⁷ Jack Donnelly, Human Rights and Social Provision, **Journal of Human Rights**, No:7, 2008, s. 127.

⁶⁸⁸ Turgut, Politika, s.79.

⁶⁸⁹ 10.07.2018 tarih ve 30474 sayılı R.G.

çevre kalitesini iyileştirmeye yönelik her türlü faaliyet ve tesisi izlemek, gerekli tedbirleri almak ve aldırarak, denetlemek görev ve yetkisi verilmiştir.

Çevresel olumsuz etkilerin önlenmesinde merkezden yönetim birimlerinin yanı sıra gerek yerel yönetimler gerekse de Bakanlık bağlı, ilgili ve ilişkili kuruluşlar mevzuatla denetim konusunda görevli ve yetkili kılınabilir.

A. Denetim Ve Gözetim Faaliyetleri İle Önleme

Çevre koruma alanında idare ortak gereksinim haline gelmiş ihtiyaçları karşılayarak kamu hizmeti sunarken, bazen de denetim çalışmaları yolu ile kolluk faaliyetinde bulunarak çevrenin korunması işlevini yerine getirebilmektedir. Belirtmek gerekir ki çevrenin korunmasında idarenin kolluk faaliyeti niteliğinde denetimi kapsayan şekilde önleyici eylemleri daha yoğundur⁶⁹⁰.

Çevre denetimi, en geniş anlamıyla, çevre ile ilgili mevzuata uymak zorunda bulunan faaliyet ve tesislerin uygunluğunu kontrol ve tespit etmek, bu faaliyet ve tesislerin çevre mevzuatına uygunluğunu sağlayabilmek amacıyla gerekli yaptırımlara (izinlerin değiştirilmesi veya iptal edilmesi, idari para cezalarının uygulanması gibi) gereksinim olup olmadığını belirlemek üzere, çevre üzerindeki etkilerini izlemek amacıyla yapılan işlemlerdir⁶⁹¹. İşte önlemenin ön şartı gerekli denetimin yapılmasıdır. Bu sayede mevzuata uygunluk durumu belirlenebilir ve mevzuata aykırılık halinde önleme amacı gerçekleşmediğinden bastırma amacını sağlamaya yönelik yaptırımlar devreye girer. 2872 sayılı Kanun 2. maddede çevre yönetimini, idarî, teknik, hukukî, politik, ekonomik, sosyal ve kültürel araçları kullanarak doğal ve yapay çevre unsurlarının sürdürülebilir kullanımını ve gelişmesini sağlamak üzere yerel, bölgesel, ulusal ve küresel düzeyde belirlenen politika ve stratejilerin uygulanması olarak tanımlamıştır.

⁶⁹⁰ Kasım Ocak, **Çevrenin Korunmasına Yönelik Kolluk Faaliyetlerinden Dolayı İdarenin Sorumluluğu**, 1. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2019, s.24

⁶⁹¹ Süheyla Alica, Çevre Denetiminde İdarenin Sorumluluğu, **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi** C.15, 2011, S.4, (Denetim), s.88-89; Bir başka tanıma göre çevre yönetimi, tüm canlıların ekolojik denge içerisinde sağlıklı ve sürekli yaşamaları, bununla birlikte doğal varlıkların korunması, geliştirilmesi ve değerlendirilmesi süreçlerinde bir sistematğin oluşturulmasını ifade etmektedir. Yunus Pamukoğlu, Çevre Denetimi, Çevre ve Enerji, Editör: Aysel Aydın Kocaeren, Nobel Yayıncılık, 2016, s.352

Şimdi bir enerji faaliyetinin çevreyi olumsuz etkilemesinin önlenmesi amacı ile yürütülen kolluk faaliyetlerine yakından bakılacaktır.

1. Önleyici Kolluk Faaliyeti

Kolluğun hem işlev hem de örgüt anlamında tanımı yapılmıştır. Faaliyet anlamı ile kolluk, kamu makamlarının işlem ve eylemleriyle kamu düzenini korumak, kamu düzeninin bozulmasını önlemek, bozulduğunda yeniden kurulmasını sağlamak amacı ile kamu gücünü kullanarak gerektiğinde zor kullanma ve yaptırım yetkisine de başvurarak, kişilerin temel hak ve hürriyetlerine getirdiği sınırlamalarla, kişilerin ve toplulukların toplum içerisinde davranışlarının düzenlenmesi, izlenmesi, denetlenmesi, kamu düzenine aykırı olabilecek davranışların önlenmesi ve aykırı olanların kaldırılmasını ifade etmektedir. Örgüt olarak kolluk ise ülkenin dış güvenliğini sağlayan ordudan farklı olarak iç güvenliğin temini ve kamu hizmetlerinin ifası aracını oluşturan faaliyetleri yerine getiren, kollama görevini yapan kuruluşları ifade etmektedir. Hasılı kolluk gücü sadece polis ve emniyet birimlerini değil, belediye ve köy ile sağlık, orman, tarım, avcılık, turizm, hudut ve sahiller, hayvan sağlığı ve diğer alanlardaki kuruluşları da kastetmektedir⁶⁹².

Önlemek deyince akla idari kolluk gelmektedir zira idari kolluk, önlemek için vardır, bastırmak için değil. Hatta idari yaptırımlar aracılığı ile karşımıza çıkan bastırmacılık yönü bile idari kolluğun başlı başına bir amacı değil, önleyiciliğin tamamlayıcı unsuru olarak görülmelidir⁶⁹³. Keza idarenin re'sen ve icrai nitelikte karar alabilme yetkisi ve aldığı kararların hukuka uygunluk karinesinden yararlanması çevrenin korunması önleyiciliği sağlama açısından büyük öneme sahiptir⁶⁹⁴.

Burada idarenin önleyici kolluk faaliyeti kapsamında düzenleyici işlemler yapması da elbette önem taşımaktadır. Ancak özellikle çevre gibi son derece hassas olan alanlarda kolluğun düzenleyici işlemleri, çevrenin korunmasında tek başına yeterli sayılamaz. Yapılan düzenleyici işleme uyulup uyulmadığının denetlenmesi de büyük önem taşımaktadır. Nitekim bu konuda Danıştay vermiş olduğu bir kararda Türkiye sınırları içerisinde maddi hasarlı bir trafik kazasına karışan ve uluslararası

⁶⁹² Sıddık Sami Onar, **İdare Hukukunun Umumi Esasları**, C.III, İstanbul, 1966, s.1467-1468 ila 1476

⁶⁹³ İl Han Özay, **İdari Kolluk-Adli Kolluk**, **İÜHFM** C.71, S.1, 2013, (Kolluk), s. 950

⁶⁹⁴ Öztoprak, Çevre, s.46

antlaşmalarla kabul edilen geçerli bir sigortası bulunmayan yabancı plakalı bir aracın, zorunlu sigorta yaptırmasına yönelik mevzuatta öngörülen denetimi yapmayarak Gümrük Müsteşarlığı'nın; Türkiye içerisinde de zorunlu mali sigorta denetimini yapmama sonucu araç hakkında trafikten men işlemi uygulamayarak Emniyet Genel Müdürlüğünün hizmet kusuru işlediği yönündeki yerel Mahkeme kararını onamıştır⁶⁹⁵.

Önlemenin ön şartı denetim olduğuna göre, çevresel önleyici kolluk faaliyetinin yasal dayanağına da bakmak gerekir. İşte bu dayanak 2872 sayılı Çevre Kanunu'nun 12. maddesinde karşımıza çıkmaktadır. Madde bu Kanun hükümlerine uyulup uyulmadığını denetleme yetkisini Çevre ve Şehircilik Bakanlığına vererek hem bu yetkiyi hem de yetkinin sahibini yasal dayanağa kavuşturmuştur. Ayrıca madde yetki devrini de düzenleme altına alarak gerektiğinde denetim yetkisinin, Bakanlık tarafından; il özel idarelerine, çevre denetim birimlerini kuran belediye başkanlıklarına, Denizcilik Müsteşarlığına, Türkiye Çevre Ajansına, Emniyet Genel Müdürlüğüne, Jandarma Genel Komutanlığına ve Sahil Güvenlik Komutanlığına devredileceğini belirtmiştir. Burada yetki devri ile amaçlananın, özellikle denizler, korunan alanlar gibi kirliliğin yoğun olduğu bölgelerde bu görevin tam olarak yerine getirilmesi olarak ifade edilmiştir⁶⁹⁶. Danıştay vermiş olduğu bir kararda 2872 sayılı Çevre Kanunu uyarınca Jandarma Genel Komutanlığına yapılan bir yetki devri bulunmadığından, denetim yetkisi bulunmayan kurumda görevli jandarmalar tarafından düzenlenen tutanağa dayanılarak idari para cezası verilmesinde hukuka uyarlık görmeyerek, yerel mahkemenin kararının bozulmasına hükmetmiştir⁶⁹⁷.

⁶⁹⁵ Danıştay 8. D. 17.02.2009 tarih ve 2007/4540 E., 2009/1191 K. Sayılı kararı. Müslüm Akıncı, **Danıştay Kararları Işığında İdarenin Gözetim ve Denetim Görevi**, 1. Baskı, Legal Yayıncılık, İstanbul, 2017, (Danıştay), s. 331.

⁶⁹⁶ Alica, Denetim, s.92 Çevre ve Orman Bakanlığının yetki devrini genelgeler yapmıştır. Bu konuda hafriyat toprağı, inşaat ve yıkıntı atıkları yetki devri konusunda 2008/6 sayılı Genelge, Türkiye'nin yargılama yetkisine tâbi olan deniz yetki alanlarında 2872 sayılı Çevre Kanunu hükümlerine uyulup uyulmadığının denetlenmesi için yetki devri yapılan kurumların belirlenmesi ve bu kurumlarca yapılacak iş ve işlemlere ilişkin usul ve esasları düzenlemek amacıyla 2011/9 sayılı Yetki Devri Genelgesi ve son olarak Dip Taraması ve Boşaltım Faaliyetlerinin Uygulanması ile ilgili olarak 2020/4 sayılı Yetki Devri Genelgesi yayınlanmıştır.

⁶⁹⁷ Danıştay 14. D. 20.03.2018 tarih ve 2015/8238 E. 2018/1677 K. Sayılı karar. <https://www.lexpera.com.tr/ictihat/danistay/14-d-e-2015-8238-k-2018-1677-t-20-3-2018>, (05.02.2021) Kararın karşı oyu da çevrenin korunmasını kamu düzeni kavramı içerisinde sayması ve bu konuda genel kolluk birimlerinin yetkili olduklarını ifade etmesi açısından önemlidir. Karşıyda, 2803 sayılı Jandarma Teşkilat, Görev ve Yetkileri Kanununun 3. maddesi ile Jandarmanın emniyet ve asayiş ile kamu düzeninin korunmasını sağlayan ve diğer kanunların verdiği görevleri yerine getiren silahlı genel kolluk kuvveti olduğunun düzenlendiği, 'Jandarmanın genel olarak görevleri'ni düzenleyen 7. maddesinde, Jandarmanın sorumluluk alanlarında emniyet ve asayiş ile kamu düzenini sağlamak, korumak ve kollamak, kaçakçılığı men, takip ve tahrik etmek, suç işlenmesini önlemek için gerekli tedbirleri almak

Çevresel denetimin detayları ise Çevre Denetimi Yönetmeliğinde⁶⁹⁸ düzenlenmiştir. Anılan Yönetmelik çevre denetimini, tesis veya faaliyetlerin çalışmasının Çevre Kanunu ve bu Kanuna dayanılarak yürürlüğe giren yönetmeliklere uygunluğunu kontrol etmek için, bu mevzuatın yetkili kıldığı kurum ve kuruluşlarla işbirliği ve koordinasyon sağlanarak, faaliyetlere ilişkin bilgilerin tarafsız bir şekilde toplanmasını, değerlendirilmesini, rapor haline getirilmesini ve idari yaptırım kararı ile yetkilendirilmiş makama bildirilmesi olarak tanımlarken, denetime tabi faaliyetleri ise 2872 sayılı Kanun ve ilgili mevzuat hükümleri kapsamına giren her türlü kirlilik kaynağı, ihlal, tesis ve faaliyetler olarak belirlemiştir. O halde gerek enerji faaliyetinin gerekse enerji faaliyeti yürütülen bir tesisin kirlilik kaynağı olma potansiyeli dikkate alındığında denetime tabi faaliyetler arasında bulunduğu kuşkusuzdur. Denetim yapma yetkisi ise Bakanlığın tesis veya faaliyetleri denetlemekle yetkili birimleri olarak, Çevresel Etki Değerlendirmesi, İzin ve Denetim Genel Müdürlüğü, Çevre Yönetimi Genel Müdürlüğü, Tabiat Varlıklarını Koruma Genel Müdürlüğü ile Çevre ve Şehircilik İl Müdürlükleri sayılmıştır. Ayrıca çevre mevzuatının yetkili kıldığı kurum ve mercilerin denetim yetkileri saklı olduğu ifade edilmiştir.

2. Önleyici Kolluk Faaliyetlerinin Ana Sebebi Olarak Çevresel Kamu Düzeni

Gerek çevresel denetim gerekse enerji-çevre ilişkisi kapsamında yukarıda bahsedilen denetim faaliyetlerinin, yapılan denetim sonucu hukuka aykırılığın tespit edilerek yaptırım uygulanması safhasına geçmeden, önleyici nitelikte kolluk faaliyetleri olduğu belirtilmelidir. Özellikle Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu ve Nükleer Düzenleme Kurumu gibi “Düzenleyici ve Denetleyici Kurum” statüsünde

ve uygulamak, ceza infaz kurumları ve tutukevlerinin dış korunmalarını yapmakla görevli olduğu hükmüne yer verildiği, Jandarmanın genel olarak görev ve sorumluluk alanının, polis ve sahil güvenlik teşkilatının görev alanının dışındaki yerler olduğu, Jandarmanın görev alanının genellikle Ülkemizin kırsal kesimleri olduğu bu durumda; Jandarmanın sorumluluk alanlarında kamu düzenini korumak, asayiş ile kamu düzenini sağlamak, koruma ve kollamak ve bunun için gerekli tedbirleri almak ve uygulamak görevinin bulunduğu, çevrenin korunmasına ve kirlenmesinin önlenmesine yönelik uygulamaların kamu düzenine ilişkin olduğu, Çevre ve Şehircilik Bakanlığının çevre denetimi ile ilgili görevli personel kapasitesinin sınırlı olması nedeniyle geniş bir alanı kapsayan ülkenin kırsal alanlarında çevre denetiminin yeterince ve sağlıklı bir şekilde gerçekleştirilmesinin mümkün olmadığı da dikkate alındığında Jandarmanın Çevre Kanunu kapsamındaki konusu suç teşkil eden fiil ve uygulamaları tespit yetkisi ve görevinin bulunduğu ifade edilmiştir.

⁶⁹⁸ 12.06.2021 tarih ve 31509 sayılı R.G.

olan iki ayrı birim faaliyettedir ve Türkiye’de genel olarak bakıldığında Düzenleyici ve Denetleyici Kurumların kolluk faaliyeti yürüttüğü ifade edilmektedir⁶⁹⁹. Hatta birazdan değineceğimiz kamu düzeni, kamu yararının bir alt kavramı olarak nitelendirildiğinde kullanılan kamu gücüne bağlı olarak hukuki rejimde farklılaşma olsa da Anayasada da sadece kamu hizmetinden bahsedilmesi dikkate alındığında kolluk faaliyetleri de kendine özgü nitelikleri olan bir kamu hizmeti olarak değerlendirilebilecektir⁷⁰⁰. O halde kolluk kamu düzenini sağlamak amacıyla yürütülen bir kamu hizmeti faaliyetidir. Kolluk faaliyetinin temel unsurunu ise kamu düzeni kavramı teşkil etmektedir⁷⁰¹.

Genel çerçeve itibarıyla kamu düzenini bir yerdeki insanların ve kurulan ilişkilerin güven içinde bulunması olarak ifade edebiliriz⁷⁰². Yapılan bir diğer tanım ise kamu düzenini toplumun barış, güven ve gelişme içerisinde yaşamını sürdürmesi hali olarak belirtmektedir⁷⁰³. Anayasa Mahkemesine göre ise kamu düzeni, toplumun huzur ve sükûnunun sağlanmasını, devletin ve devlet teşkilatının muhafazasını hedef tutan her şeyi içermekte, bir başka deyişle cemiyetin her sahadaki düzeninin temelini teşkil eden bütün kurallar olarak ifade edilebilmektedir⁷⁰⁴.

Kamu düzeni kavramının içeriği üzerinde hemen hemen bir uzlaş olduğu ifade edilebilirse de özellikle kamu düzeni ile insanların ve kurdukları ilişkilerin güven içinde bulunması kastedildiğinde bu kavramın içeriğinin de değişime ve gelişime açıklığı ortaya çıkmaktadır. İnsanların ilişkileri ile kastedilenin sadece diğer insanlarla ilişki olmadığı, tek yönlü ilişkilerin de bu kapsamda düşünülebileceği dolayısıyla tek yönlü ilişkilerde bir tarafta insanın yer alması sebebi ile ilişki kurulan olgu ya da varlığın da insanla olan münasebeti sebebi ile güven içinde bulunmaya layık olduğu söylenebilir. Bu açıdan insanla bir hayvan arasında olan münasebetin güven içerisinde

⁶⁹⁹ Metin Günday, **Rekabet Hukuku ve Yargı Sempozyumu**, Rekabet Kurumu Yayını, Ankara, 1999, (Rekabet) s. 61.

⁷⁰⁰ D. Çiğdem Sever, Türkiye’de Düzenleyici Kurumların Yapısı, İşlevi ve Dönüşümü, **AÜHF Dergisi**, 64 (1) 2015, s. 205. Bu kurumların kamu hizmeti ifa etmeyip sadece kolluk yetkisini kullanarak özel kolluk faaliyeti icra ettikleri de ileri sürülmüştür. Turgut Tan, Bağımsız İdari Otoriteler, **Perşembe Konferansları**, Rekabet Kurumu Yayını, 2000, (Otorite), s.15

⁷⁰¹ Kemal Gözler, **İdare Hukuku**, C.II, Birinci Baskı, Ekin Yayınevi, Bursa, 2003, (İdare), s.418

⁷⁰² Yıldızhan Yayla, **İdare Hukuku**, Beta Yayınları, İstanbul, 2010, s.36

⁷⁰³ Oğuz Sancakdar, Lale Burcu Önüt, Eser Us Doğan, Mine Kasapoğlu Turhan, Serkan Seyhan, **İdare Hukuku Teorik Çalışma Kitabı**, 9. Baskı, Seçkin Yayınevi, Ankara, 2020, s.731

⁷⁰⁴ Anayasa Mahkemesinin 28.01.1964 tarihli ve 1963/128 E., 1964/8 K. Sayılı kararı. https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/ND/1964/8?Donemler_id=1&EsasNo=1963%2F128, (05.02.2021)

sürdürülmesi de kamu düzeni içerisinde yer alır. Aksi tutum bir anlamda insanın belirli ilişkilerini güven kavramı dışına atma ve bu ilişkilerin kamu düzeni dışında kalmasına yol açar ki bu tutum insan için kamu düzeninin sağlanmasından ziyade insanın kamu düzeninin bir aracı olması anlamına gelir.

Bu noktada akla, kamu düzeninin mevcut unsurlarının çevrenin korunması için yeterli olup olmadığı sorusu gelmektedir⁷⁰⁵. Geleneksel anlayış, kamu düzeninin üç unsurunu, kamu güvenliği, dirlik esenlik ve genel sağlık olarak kabul etmektedir⁷⁰⁶. Güvenlik, kişilerin kamusal ya da kamuya açık yerlerde, saldırıya, zorlamaya, itilip kakılmaya, kazaya ve engellemeye uğramadan dolaşmaları veya bulunmaları, can ve malları için hiçbir zaman endişe duymamaları ve bu yönde inanç ve kanaat sahibi olmalarını ifade etmektedir⁷⁰⁷. Bu anlamda güvenlik, yaşam hakkı ile de ilgilidir. 1982 Anayasası gibi çevre hakkını, yaşam hakkı ile bağlantılı olarak düzenleyen Anayasalarda pek ala çevresel unsurları, yaşam hakkına olan etkileri çerçevesinde kamu düzeni kavramı içerisinde mütalaa etmek olasıdır. Zira sağlıklı ve dengeli bir çevreyi olumsuz etkileyen durumlar, yaşamı sürdürme hakkını dolayısıyla güvenliğini ihlal ederek kamu düzenini bozmuş olacaktır⁷⁰⁸.

Genel sağlık ile kastedilen genel sağlık olup toplumda bulaşıcı ve yaygın hastalıkların yokluğu, toplumun genel hijyen kuralları dahilinde sağlıklı koşullar içerisinde bulunması olarak anlaşılmaktadır⁷⁰⁹. Bir diğer ifadeyle genel sağlık bireyler ve evcil hayvanların salgın ve bulaşıcı hastalıklardan korunmasını ve toplumun sağlıklı bir çevrede yaşamasını kapsamaktadır⁷¹⁰. Az önce güvenlik unsuru ile ilgili

⁷⁰⁵ Kamu düzeni kavramının içerik yönünden genişlemesinin çağımızda görülen sosyal, ekonomik, siyasal ve doğal yapı değişim ve gelişimleri sonucunda meydana gelen ihtiyaç ve düşüncelerin bir yansıması olduğu aslında yapılan şeyin geleneksel kamu düzeni unsurlarının daha ayrıntılı ve farklı bir şekilde düzenlenmesinden başka bir şey olmadığı ileri sürülmüştür. Özge Okay Tekinsoy, **İdare Hukukunda Kamu Düzeni Kavramı**, 1. Baskı, 12 Levha Yayıncılık, 2011, s.107

⁷⁰⁶ A. Şeref Gözübüyük, **Yönetim Hukuku**, Güncelleştirilmiş 31. Bası, Turhan Kitabevi, Ankara, 2012, s.291. Metin Günday, **İdare Hukuku**, 10. Baskı, İmaj Yayınevi, Ankara, 2015, (Hukuk) s.292

⁷⁰⁷ Lütfi Duran, **İdare Hukuku Ders Notları**, İÜHF Yayınları, İstanbul, 1982, (İdare), s. 254

⁷⁰⁸ Çevre ve güvenlik arasındaki ilişkiden hareketle çevre güvenliği kavramı kullanılarak bu kavramın, yürütülen bir faaliyetin çevre öğelerine, civardaki kişilerin sağlığına, mallarına yönelik bir çevre riski yaratıp yaratmadığını ifade ettiğini ileri süren görüşe, çevre öğelerini de kapsama dahil ettiği için katılmak mümkün değildir. Görüş için bkz. Muhlis Ögütçü, **Çevre Kolluk İşlemleri**, Dokuz Eylül Üniversitesi, SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2000, s.96. Zira geleneksel kamu düzeni anlayışında güvenlik, insan temellidir, bir faaliyetin insanın can ve mal güvenliğine yönelik etkisini kamu düzeni ihlalinin varlığı için esas alır.

⁷⁰⁹ İsmet Giritli, Pertev Bilgen ve Tayfun Akgüner, **İdare Hukuku**, 3. Baskı, Der Yayınları, İstanbul, 2008, s.935

⁷¹⁰ Ramazan Yıldırım, **İdare Hukuku Dersleri II**, Mimoza Yayınları, Konya, 2010, s.137

söylediklerimiz genel sağlık için de geçerli olup, toplumun genel sağlık koşulları içerisinde bulunmaması, çevresel unsurlardan kaynaklanmakta ise, bu çevresel unsurlar yine yaşam hakkına olan etkileri ile genel sağlık unsurunu ihlal etmek sureti ile kamu düzeninin bozulmasına sebep olacaktır. Kaldı ki genel sağlık bizatihi sağlıklı bir çevrede yaşamayı kapsamaktadır. Çevrenin olumsuz etkilenmesi buna koşut bir şekilde genel sağlığın da dolayısıyla kamu düzeninin de olumsuz etkilenmesi demektir⁷¹¹.

Dirlik ve esenlik, kamu selameti olarak da adlandırılmakta ve kişilerin günlük hayatlarında rahatsız edilmeden yaşayabilmesi için diğer kişilerin yaptığı veya yapacağı her türlü koku, gürültü, ışık, toz, duman, kirlilik gibi taşkınlıkların önlenmesidir⁷¹². Kamu düzeninin bu unsuru gündelik hayatı etkileyen boyuta varması koşulu ile çevresel etki anlamında kabul edilebilecek kirlilik, duman, gürültü gibi durumların kamu düzenini bozucu etkisini ortaya koymaktadır. Bu noktada atık suların uzaklaştırılmasının İdare için bir yükümlülük olduğu ve kamu sağlığı ve esenliğini koruma yönünden idari bir kolluk faaliyeti niteliği taşıdığı belirtilmiştir⁷¹³.

Bu anlatımlar ışığında çevrenin korunması için kamu düzeninin yeni unsurlarla genişletilmesine ihtiyaç olup olmadığı sorusu cevaplandırılmalıdır. Burada çevreden ne anlaşılması gerektiği verilen cevabı da etkileyecektir. Şayet çevre insan odaklı bir anlayışla ele alınır ve “insan için çevre” anlayışı benimsenirse, kamu düzeninin geleneksel unsurları çevrenin korunmasında yeterli olacaktır. Zira geleneksel kamu düzeni de insan odaklıdır gerek güvenlik gerek sağlık gerekse dirlik esenlik unsurlarını toplum açısından ele almaktadır. Bu unsurların hepsinin “genel” sıfatı ile nitelenmesinin sebebi de budur. Güvenlikle kastedilen insanlardan oluşan toplumun güvenliği, sağlıktan kastedilen insanlardan oluşan toplumun sağlığı⁷¹⁴ ve selametten

⁷¹¹ Ancak yine de çevre ve sağlığın korunması arasında yakın ilişki olsa da çevrenin sadece bir sağlık sorunundan ibaret olmadığı, bu iki kavramın bazen farklı hedefler izleyebildiği, nitekim sağlık açısından atık suyun yerleşim yerlerinden uzağa bırakılmasının öncelik olabilmemesine karşın, çevresel açıdan bu durumun olumsuzluğa yol açabileceği, özellikle kirlenmenin bir hastalığa yol açmadığı sürece bu iki kavramın kesişmesinden söz edilemeyeceği haklı olarak ifade edilmiştir. Ögütçü, s.100

⁷¹² Ahmet Fatih Özkan, Ekonomik Kamu Düzeni ve Ekonomik Kolluk Faaliyet, **Ankara Barosu Dergisi**, Y.67, S.4, 2009, s.77

⁷¹³ Sancakdar, Su, s.283

⁷¹⁴ Nitekim çevre sağlığının, çevreyi oluşturan öğelerin insan sağlığı ile bağdaşacak biçimde korunmasını, çevre öğelerinde sağlık yönünden sakıncalar bulunması halinde bunların düzeltilmesini ya da hafifletilmesini ifade ettiği belirtilerek, insan sağlığı için çevre anlayışı ortaya konulmuştur. Ögütçü, s.100

anlaşılan yine insanlardan oluşan toplumun selametidir. Bu bakış açısında *insan için* kamu düzeni, *insan için* çevrenin korunmasında yeterli olacaktır.

Yukarıda bahsedilen insan için çevre anlayışının yerine insandan bağımsız, korunmaya başlı başına değer bir çevre anlayışı tercih edilirse geleneksel kamu düzeni unsurlarının çevrenin korunmasında yeterliliği tartışmaya açıktır⁷¹⁵. Şurası artık gerçektir ki Dünyanın tek başına sahibi olduğu zannını taşıyan insan ancak doğanın varlığını koruması ile yaşamını sürdürebilir⁷¹⁶. Özellikle enerji faaliyetleri gibi sera gazı salınımına, buna bağlı olarak küresel ısınma ve iklim değişikliğine yol açan coğrafi sınır tanımayan çevresel sorunlara yol açan faaliyetlerde, çevreyi başlı başına korunmaya değer bir varlık olarak görmek ve onu insan için değil, belki de insana rağmen korumak gerektiği söylenebilir. Çevre sadece insan için, insanın düzeninin devamı için korunması lüzumlu görülen bir olgu olarak kabul edilirse, insana etki etmeyen çevresel olumsuzlukların da bu düzen çerçevesinde korunmasına gerek bulunmayacaktır. Oysa çevre bir değerdir, insan O'nun içerisinde bir unsur olduğunu bilmeli ve bunu hazmetmeye başlamalıdır. Kaldı ki çevresel etkiler, insan varlığı ile de bağlantılı olmayabilir. Bu noktada çevrenin korunmasını insanın varlığı şartına bağlamak sonradan giderilmesi güç durumlar yaratabilmektedir. Nitekim ozon tabakasındaki delinme insan yaşamının izlerinin çok az bulunduğu Antartika üzerinde keşfedilmiştir ancak tüm insanlık bu çevresel felaketten nasibini almıştır. Denilebilir ki kamu düzeni artık sadece sokaktaki düzeni ifade etmemektedir⁷¹⁷.

Kamu düzeni kavramının geleneksel unsurlara yeni unsurlar eklenerek genişlemesi eğilimine karşı, her yeni unsurun birey özgürlükleri açısından yeni sınırlama sebebi olduğu itirazı ileri sürülebilmektedir⁷¹⁸. Bu durumda kamu düzeni ihlalleri ile ilgili geçicilik ya da kalıcılık noktasında bir ayrım yapılabileceği ve bu niteliğe göre sınırlandırmanın derecesinin belirlenebileceği ifade edilmiştir. Geleneksel kamu düzeni ihlallerinin geçici etkisi, bu ihlallerde özgürlüğün temel alınmasını sağlayan bir hukuki rejimi, yeni kamu düzeni ihlallerinin kalıcı etkisi ise bu

⁷¹⁵ Bu bağlamda ekolojik kamu düzeni kavramı kullanılarak, ekolojik kamu düzeninde insan merkezli değil çevre merkezli bir korumanın söz konusu olduğu ifade edilmiştir. Tekinsoy, s.163

⁷¹⁶ Burcu Dönmez, Hayvanlara Yönelik İşlenen Suçlar, **Journal of Yaşar University**, C.8, Özel Sayı, 2013, s.903

⁷¹⁷ Ögütçü, s.88

⁷¹⁸ Gerçekten geleneksel kamu düzeninin üç unsuruna yeni unsurlar eklenmesinin, kamu düzeninin, toplumun maddi düzenini sağlam işlevinin arkasına sığınarak başka amaçlarla temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılmasına olanak sağlayacağı ileri sürülmüştür. Tekinsoy, s.168

ihlallerde daha katı ve sınırlamayı ön plana alan bir hukuki rejimi uygulamayı savunulabilir kılacaktır⁷¹⁹. Gerçekten bir toplantı ve gösteri yürüyüşü özgürlüğünün kullanılması ile kamu selametinin ihlal edilerek kamu düzeninin bozulması, geçici bir etki yarattığından aslolanın bu özgürlüğün kullanılması yönünde bir hukuki rejim yaratmakken, bir girişim özgürlüğünün-mesela bir enerji üretim tesisi kurmanın-kullanılması ile ortaya çıkacak çevresel zararlar yolu ile çevresel kamu düzeni ihlalinin yaratacağı etki kalıcı olma potansiyeli ile sınırlamayı ön plana alan bir hukuki rejimi haklı kılacaktır⁷²⁰.

Gerek çevrenin bağımsız bir değer olarak algılanması gerekliliği, gerekse çevresel zararların kalıcı etkileri geleneksel kamu düzeninin yeni bir unsurla genişletilmesinin temeli olarak kabul edilebilir. Her şeyden önce çevrenin, insandan bağımsız olarak bir kamu düzeni unsuru olarak kabul edilmesi, insana zararının olup olmadığı ölçütünden bağımsız bir şekilde bir çevresel olumsuzluğun kamu düzenini ihlal edip etmediğinin irdelenebilmesine imkân tanıyacaktır. Bu tutum, günümüzde insana doğrudan bir etkisi olmayan çevresel olayların kamu düzeni ihlali olarak kabul edilip önlenmesi ile uzak gelecekte insana yönelik etkilerinin de bugünden önlenmesine imkân tanıyacaktır. Bir örnek vermek gerekirse, insan yaşamına çok uzak bir yerde kurulu bulunan bir enerji üretim tesisinin faaliyetlerinin bugün için geleneksel kamu düzeni unsurları kapsamında ihlal olarak nitelendirilemeyen etkileri, çevresel kamu düzeni kapsamında değerlendirilip kamu düzeni ihlali olduğu saptandığında, anılan faaliyetin bir zaman sonra insana olabilecek etkilerinin bugünden önlenmesi sağlanarak idari kolluk faaliyetinin özünü oluşturan önleme işlevi gereği gibi yerine getirilmiş olacaktır. Nitekim kamu düzenine ekolojik boyutun dahil edilmesinin, uzun vadede ve küresel boyutta gerçekleşeceği bilimsel çalışmalarla ortaya konulan çevresel sorunların günümüzdeki varlığı karşısında bir gereklilik olduğu ifade edilmiştir⁷²¹. O halde geleneksel kamu düzeni anlayışının değişimi ile karşımıza çıkan çevresel kamu düzeni en genel ifadeyle, çevresel düzensizliklerin, ihlallerin mevcut olmayışıdır. Bir tanımda çevresel kamu düzeni, idarenin çevre ile

⁷¹⁹ Nitekim kamu düzeni ihlallerinin kalıcı etki yaratma özelliklerinin en belirgin şekilde çevre alanında görüldüğü ifade edilmiştir. Tekinsoy, s.163

⁷²⁰ İbrahim Ö. Kaboğlu, **Özgürlükler Hukuku**, Afa Yayınları, İstanbul, 1994, (Özgürlük), s.56-62

⁷²¹ M. Boutelet-Blocaille/J.-C. Fitz, L'ordre Public Ecologique: Towards an Ecological Public Order, Bruylant, Bruxelles, 2005, s. ix'den aktaran Tekinsoy, s.163

insan arasında denge kurma yükümlülüğü olarak ortaya konulmuştur⁷²². Çevre kolluğu ise özel idari kolluk türlerinden birisi olup genel olarak çevre kirliliğini önleme, kirlilik oluşmuşsa etkilerini giderme, azaltma ya da sınırlandırma yolu ile çevresel kamu düzenini koruma amacı gütmektedir⁷²³.

Çevresel kamu düzeni ile ekonomik kamu düzeni arasında sürdürülebilir kalkınma kavramının yarattığı çok yakın bir ilişki bulunduğu, ekonomik kamu düzeni kavramının idarenin ekonomik hayata müdahalesinin sonucu doğan bir kavram olduğu, sürdürülebilir kalkınmanın çevre açısından önemi dikkate alındığında ekonomik kamu düzeninin çevresel kamu düzeninin bir alt unsuru sayılabileceği zira kontrolsüz bir kalkınmanın eş zamanlı olarak çevreye de zarar verdiği ileri sürülmüştür⁷²⁴. Çevre ve ekonomi arasında ekonominin çevreye yönelik olumsuz etkilerini giderme noktasında sıkı bir ilişki olduğu muhakkaktır. Ancak ekonomik kamu düzeni, salt çevresel etkilere indirgenecek bir düzen değildir. Sürdürülebilir kalkınma her şeyden önce çevre ve ekonomi arasında bir uyum sağlamayı amaçlamak üzere yaratılan bir ilkedir. Bu uyum sağlandığında yani ekonomik kamu düzeni bozulmadığında da çevresel etkilerin ortaya çıkması son derece olasıdır. Bu etkilerin tolere edilebilir olup olmadığı ise çevresel kamu düzeninin bozulup bozulmaması ile ilgili bir konudur. Tam tersi olarak ekonomik kamu düzeninin her bozulması, çevresel kamu düzeninin bozulmasını da sonuçlayacak denilemez. Örneğin rekabeti bozucu bir faaliyetin çevresel bir etkisi görülmeyebilir. Bu açıdan kanaatimizce kamu düzeninin bu iki yeni unsuru arasında ast-üst ilişkisi kurmanın bir zorunluluk olmadığı, her iki düzenin kendi içerikleri ile ayrı ayrı varlıklarını korumaları gerektiği kanaatindeyiz.

3. Çevre-Enerji İlişkisi Bağlamında Önleyici Kolluk Faaliyeti ve Enerji Kolluk Makamları

Çevrenin en önemli tehdit unsurlarından birisi enerji faaliyetleridir. Bu tehdidin gerçeğe dönüşmemesi adına enerji alanında yetkili idari makamların önleyici nitelikte idari kolluk faaliyetlerinde bulunmaları önem arz etmektedir. Enerji alanında başta

⁷²² Yapılan bu tanım, jandarma devletten sosyal devlete geçişle birlikte klasik kamu düzeni ölçütlerinin dinamik bir içeriğe kavuşturulması anlayışını yansıtmaktadır. Ögütçü, s.84

⁷²³ Ögütçü, s.79-81

⁷²⁴ Öztoprak, Çevre, s.47

Bakanlık olmak üzere farklı statüde pekçok idari makam bulunmakta ve mevzuatla enerji ve çevre ilişkisinin önemine binaen denetim görevi getirilmektedir.

a. Nükleer Enerji Alanında

702 sayılı Kanun Hükmünde Kararname⁷²⁵ ile kamu tüzel kişiliğini haiz, idari ve mali özerkliğe sahip, Cumhurbaşkanınca belirlenen bakanlıkla ilişkili Nükleer Düzenleme Kurumu kurulmuştur. Kurum 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi Ve Kontrol Kanunu⁷²⁶ III sayılı cetveli uyarınca “Düzenleyici ve Denetleyici Kurum” statüsündedir.

Kanun Hükmünde Kararnamenin 1. maddesinde amaç olarak nükleer enerji ve iyonlaştırıcı radyasyona ilişkin faaliyetlerin yürütülmesi sırasında çalışanların, halkın, çevrenin ve gelecek nesillerin iyonlaştırıcı radyasyonun olası zararlı etkilerinden korunmasına yönelik uygulanması gereken temel ilke ve esaslar ile tarafların sorumluluklarını ve bu faaliyetler üzerinde düzenleyici kontrol yetkisini haiz Nükleer Düzenleme Kurumunun teşkilat, görev, yetki ve sorumlulukları ile personelinin özlük haklarına ilişkin esasları belirlemek ifade edilmiştir. Düzenleyici kontrol ise Kanun Hükmünde Kararname kapsamındaki faaliyetlere ilişkin olarak Kurumun yürüttüğü düzenleme, yetkilendirme, değerlendirme ve denetleme faaliyetleri ile yaptırımların uygulanması olarak tanımlanmıştır. Kanun Hükmünde Kararnamenin 4. maddesinde bu kararname kapsamında bir faaliyeti yürütmek üzere yetkilendirilen tüzel kişilerin, tesisi oluşturan yapı, sistem ve bileşenlerin inşa, imalat ve montaj süreçleri ile saha araştırmalarının denetimine yönelik olarak, Kurum tarafından yetkilendirilen özel hukuk tüzel kişilerinden Kurumun belirlediği usul ve esaslar kapsamında ayrıca denetim hizmeti alacakları düzenlenmiştir. Görüleceği üzere burada denetim yetkisi, Kurum tarafından yetkilendirilecek olan özel hukuk tüzel kişilerine bırakılmıştır. Belirtilmesi gereken bir husus ise Kararnamenin Anayasaya aykırılı iddiası ile açılan iptal davası sonucunda tamamının iptaline karar

⁷²⁵ 30.07.2018 tarih ve 30473 sayılı R.G.

⁷²⁶ 24.12.2003 tarih ve 25326 sayılı R. G.

verildiği, iptal kararının Resmî Gazetede yayınlanmasından itibaren 1 yıl sonra yürürlüğe girmesine hükmedilmiştir⁷²⁷.

4 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesinde⁷²⁸ de Kurum düzenlenmiş olup 785/2-a maddeye göre Nükleer Düzenleme Kurumunun faaliyet alanları arasında çalışanların, halkın, çevrenin ve gelecek nesillerin radyasyondan korunması da yer almaktadır.

4 sayılı ve 57 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi⁷²⁹ ile kamu tüzel kişiliğini haiz, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı ile ilgili, özel bütçeli Türkiye Enerji, Nükleer ve Maden Araştırma Kurumu (TENMAK) kurulmuştur. Kurum Kararnamede yazılı haller dışında özel hukuk hükümlerine tabi tutulmuştur. 4 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesine Ulusal Bor Araştırma Enstitüsü olarak düzenlenen bu Kurum, 57 sayılı Kararname ile TENMAK adını almıştır. Kurumun görev ve yetkilerini düzenleyen Kararnamenin 681/f maddesine göre Kurum enerji, maden, nükleer teknoloji, bor, nadir toprak elementleri ve diğer elementlere ilişkin ürünlerin çevre ve insan sağlığına etkileri ile ilgili araştırma yapmak ve yaptırmak yetki ve görevini haizdir.

Belirtilmesi gereken bir önemli husus ise 4 nolu Cumhurbaşkanlığı Kararnamesinin 690. maddesinde 57 nolu Kararnamenin 14. maddesi ile yapılan değişiklik ile Türkiye Atom Enerjisi Kurumu, Ulusal Bor Araştırma Enstitüsü ve Nadir Toprak Elementleri Araştırma Enstitüsü başkaca bir işleme gerek olmaksızın kapatılmıştır. Keza maevzuatta Türkiye Atom Enerjisi Kurumu, Ulusal Bor Araştırma Enstitüsü ve Nadir Toprak Elementleri Araştırma Enstitüsü'ne yapılan atıfların da TENMAK'a yapılmış sayılacağı ifade edilmiştir. 2872 sayılı Çevre Kanunu 3/j maddesi çevrenin korunması, çevre kirliliğinin önlenmesi ve çevre sorunlarının çözümüne yönelik gerekli teknik, idarî, malî ve hukukî düzenlemeler Bakanlığın koordinasyonunda yapılacağını, 2690 sayılı Türkiye Atom Enerjisi Kurumu Kanunu⁷³⁰ kapsamındaki konuların ise Türkiye Atom Enerjisi Kurumu tarafından yürütüleceğini

⁷²⁷ Anayasa Mahkemesinin 30.12.2020 tarih ve 2018/115 E. Ve 2020/81 K. Sayılı kararı, 09.03.2021 tarih ve 31418 sayılı R.G. https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/ND/2020/81?Donemler_id=2&EsasNo=%202018%2F115, (05.02.2021)

⁷²⁸ Bakanlıklara Bağlı, İlgili, İlişkili Kurum Ve Kuruluşlar ile Diğer Kurum Ve Kuruluşların Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi, 15.07.2018 tarih ve 30479 sayılı R.G.

⁷²⁹ Bazı Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerinde Değişiklik Yapılmasına Dair Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi, 28.03.2020 tarih ve 31082 sayılı R. G.

⁷³⁰ 13.07.1982 tarih ve 17753 sayılı R.G.

düzenlemiştir. 4 nolu Kararnamenin 690. maddesinde yapılan değişiklikle Türkiye Atom Enerjisi Kurumu kapatıldığından ve bu Kuruma mevzuatta yapılan atıflar TENMAK'a yapılmış sayıldığından TENMAK'ın mevzuatla yetkili kılındığı konularda çevrenin korunmasına yönelik faaliyetlerde yetkinin TENMAK'ta olduğu anlaşılmaktadır.

b. Sıvılaştırılmış Petrol Gazı (LPG) Alanında

5307 sayılı Kanunla⁷³¹ Sıvılaştırılmış Petrol Gazları (LPG) Piyasası düzenleme altına alınmıştır. Kanunun 12. maddesi ile Enerji Piyasası Düzenleme Kurumuna piyasa faaliyetlerini kendi personeli aracılığıyla veya kamu kurum ve kuruluşları ile özel denetim kuruluşlarından hizmet alımı yoluyla denetime tâbi tutma yetkisi verilmiştir. Kanunun 2. maddesinde piyasa faaliyeti, LPG'nin ithali, ihracı, depolanması, taşınması, dağıtımı ve bayiliği olarak tanımlanmışken, yine aynı maddede Tehlikeli Eylem kavramı tanımlanarak piyasa faaliyetinin yapılmasında, bunların yapıldığı mahalde veya yakınında bulunan bir kimsenin ölümüne, engelli hâle gelmesine veya sağlığının bozulmasına, çevrenin kirlenmesine sebep olan veya olabilecek nitelikte bulunan bir fiil veya ihmal olarak açıklanmıştır. Kanunun bu düzenlemeleri birlikte değerlendirildiğinde Kuruma, LPG'nin ithali, ihracı, depolanması, taşınması, dağıtımı ve bayiliği faaliyetleri sırasında çevrenin kirlenmesine sebep olan veya olabilecek nitelikte bulunan bir fiil veya ihmali denetime tabi tutma yetkisi verildiği görülmektedir. Bu anlamda Kurum LPG piyasa faaliyetlerinin çevreye kirlenmesine sebep olmasını önleyici denetimi yapmakla yükümlü kılınmıştır. Konu ile ilgili olarak çıkarılan Sıvılaştırılmış Petrol Gazları (LPG) Piyasasında Yapılacak Denetimler İle Ön Araştırma Ve Soruşturmalarda Takip Edilecek Usul Ve Esaslar Hakkında Yönetmelik'te⁷³² ise denetim kavramı tanımlanarak, LPG piyasasında faaliyette bulunan gerçek veya tüzel kişilerin piyasaya ilişkin faaliyetlerinin ilgili mevzuat hükümlerine uygunluğunun incelenmesinin, denetime dahil olduğu ifade edilmiş, dolayısıyla mevzuat kapsamına giren yukarıda belirtilmiş olan 5307 sayılı Kanun kapsamındaki çevre kirliliğine sebep olabilecek

⁷³¹ 13.03.2005 tarih ve 27754 sayılı R.G.

⁷³² 10.05.2006 tarih ve 26164 sayılı R.G.

fiilleri önlemeye yönelik incelemelerin de denetim kapsamında yer aldığı teyit edilmiştir.

c. Petrol Alanında

5015 sayılı Petrol Piyasası Kanunu⁷³³ 5307 sayılı Kanunun getirdiği düzenleme şeklini benimsemiştir. Buna göre Kanunun 14/4. maddesi ile Enerji Piyasası Düzenleme Kurumuna piyasa faaliyetlerini kendi personeli eliyle veya gerektiğinde diğer kamu kurum ve kuruluşları personeli eliyle denetime tabi tutma yetkisi verilmiştir. Kanunun 2. maddesinde piyasa faaliyeti petrolün; ithali, ihracı, rafinajı, işlenmesi, depolanması, iletimi, ihrakiye teslimi, taşınması, dağıtımı ve bayiliği olarak; tehlikeli eylem ise, piyasa faaliyetinin yapılmasında, bunların yapıldığı mahalde veya yakınında bulunan bir kimsenin ölümüne, engelli hale gelmesine veya sağlığının bozulmasına, çevrenin kirlenmesine sebep olan veya olabilecek nitelikte bulunan bir fiil veya ihmal şeklinde tanıma kavuşturulmuştur. O halde Kanunun bu düzenlemeleri birlikte değerlendirildiğinde Enerji Piyasası Düzenleme Kurumuna, petrolün ithali, ihracı, rafinajı, işlenmesi, depolanması, iletimi, ihrakiye teslimi, taşınması, dağıtımı ve bayiliği faaliyetleri sırasında çevrenin kirlenmesine sebep olan veya olabilecek nitelikte bulunan bir fiil veya ihmali denetime tabi tutma yetkisi verildiği görülmektedir. Bu anlamda Kurum petrol piyasa faaliyetlerinin de çevreye kirlenmesine sebep olmasını önleyici denetimi yapmakla yükümlü kılınmıştır. Benzer durum konu ile ilgili çıkarılan Petrol Piyasasında Yapılacak Denetimler İle Ön Araştırma Ve Soruşturmalarda Takip Edilecek Usul Ve Esaslar Hakkında Yönetmelik'te⁷³⁴ de görülmektedir. Yönetmelik, denetim kavramını tanımladığı 5. maddede denetimi, petrol piyasasında faaliyette bulunan gerçek veya tüzel kişilerin piyasaya ilişkin faaliyetlerinin ilgili mevzuat hükümlerine uygunluğunun incelenmesini de içerdiğini düzenlemiş, böylece mevzuat kapsamına giren yukarıda belirtilmiş olan 5015 sayılı Kanun kapsamındaki çevre kirliliğine sebep olabilecek fiilleri önlemeye yönelik incelemelerin de denetim kapsamında yer aldığı bir kere daha vurgulanmıştır.

⁷³³ 20.12.2003 tarih ve 25322 sayılı R.G.

⁷³⁴ 27.11.2013 tarih ve 28834 sayılı R.G.

d. Doğal Gaz Alanında

4646 sayılı Kanun⁷³⁵ ile doğalgaz piyasası düzenleme altına alınmıştır. Kanunun 1. maddesinde Kanunun amacının, doğal gazın çevreye zarar vermeyecek şekilde tüketicilerin kullanımına sunulması için piyasada bağımsız bir düzenleme ve denetimin sağlanmasını da içerdiği belirtilmiştir. Kanunun 3. maddesinde dağıtım, doğal gazın müşterilere teslim edilmek üzere mahalli gaz boru hattı şebekesi ile nakli ve perakende satışı olarak tanımlandıktan sonra 4. maddede Enerji Piyasası Düzenleme Kurumuna dağıtım şirketinin dağıtım faaliyetlerini denetleme yetkisi verilmiştir. Dolayısıyla Kurum doğalgazın nihai tüketiciye kavuşmasına kadar gerek boru hattı şebekesinin inşası gerek bu hat aracılığı ile nakli evrelerinde çevreye verilmesi olası zararları önlemek üzere denetim yapma yetkisini haizdir. Konu hakkında çıkarılan Doğal Gaz Piyasasında Yapılacak Denetimler İle Ön Araştırma ve Soruşturmalarda Takip Edilecek Usul Ve Esaslar Hakkında Yönetmelik'in⁷³⁶ 5. maddesinde denetim Denetim, doğal gaz piyasasında faaliyette bulunan gerçek veya tüzel kişilerin her türlü faaliyetlerinin, uygulamalarının ilgili mevzuat hükümlerine uygunluğunun Kurul ve/veya Kurul adına yetkilendirilen Kurum personeli tarafından incelenerek; muhtemel hata, noksanlık, usulsüzlük ve suistimallerin tespit edilmesi suretiyle doğal gazın çevreye zarar vermeyecek şekilde tüketicilerin kullanımına sunulmasını sağlamak amacıyla yapılan çalışmaları da içerdiği belirtilerek, Kanunla bir bütünlük arz etmektedir.

e. Jeotermal Enerji Alanında

5686 sayılı Jeotermal Kaynaklar ve Doğal Mineralli Sular Kanunu⁷³⁷ 1. maddesinde Kanunun amaçları arasında jeotermal ve doğal mineralli su kaynaklarının çevre ile uyumlu olarak ekonomik şekilde değerlendirilmesini de saymıştır. Kanunun jeotermal kaynaktan elektrik üretimini de içerdiği 10. maddede yer alan “Akışkanın; doğrudan ve/veya dolaylı olarak seralarda, elektrik üretimi ve konut ısıtmasında kullanıldığı tesislerde” ifadesinden anlaşılmaktadır. Keza Jeotermal Kaynaklar Ve

⁷³⁵ 02.05.2001 tarih ve 24390 sayılı R.G.

⁷³⁶ 28.01.2003 tarih ve 25007 sayılı R.G.

⁷³⁷ 13.06.2007 tarih ve 26551 sayılı R.G.

Doğal Mineralli Sular Kanunu Uygulama Yönetmeliği de⁷³⁸ elektrik üretimini yapılabilecek faaliyetler arasında belirtmiştir. Kanunun 3. maddesi jeotermal kaynakların aranması, geliştirilmesi, işletilmesi ve terk edilmesi ile jeotermal ve doğal mineralli suların kullanılması hususundaki işlemleri faaliyet olarak isimlendirmiş, 9. maddede ise faaliyetlerin her yıl idare tarafından denetleneceğini, gerektiğinde idarece talep edilmesi halinde Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü tarafından da denetim yapılacağı düzenlenmiştir. Burada idare ile anlaşılması gereken ise yine Kanunun 3. maddesine göre büyükşehirlerde Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlıkları, büyükşehir belediyesi bulunmayan illerde ise il özel idareleridir. O halde jeotermal kaynağın bulunduğu il bir büyükşehir belediyesi ise, jeotermal kaynağın faaliyetlerinin çevre ile uyumlu olup olmamasını denetleme Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlığı tarafından; o il büyükşehir belediyesi değilse İl özel idaresi tarafından yapılacaktır. Hatta bu birimler talep ederse denetimi Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü de yapabilecektir.

Kanun ve Uygulama Yönetmeliğinde yer alan bu hükümlerden ayrık bir düzenleme Elektrik Enerjisi Üretimine Yönelik Jeotermal Kaynak Alanlarının Kullanımına Dair Yönetmelik'te⁷³⁹ karşımıza çıkmaktadır. Anılan bu son Yönetmelik, elektrik enerjisi üretimi için jeotermal kaynak kullanımının Enerji Piyasası Düzenleme Kurumundan lisans almaya bağlı olduğunu düzenleme altına almıştır. Ayrıca Yönetmelik bu amaçla yapılan faaliyetlerin denetiminin 5686 sayılı Kanun ve Jeotermal Kaynaklar Ve Doğal Mineralli Sular Kanunu Uygulama Yönetmeliğine uygun olarak İdare tarafından yapılacağını düzenlemiş ancak burada İdareden kastedilenin İl Özel İdareleri olduğunu belirtmiştir. İşte burada denetimle ilgili aynı konuyu düzenleyen iki Yönetmelik karşımıza çıkmaktadır.

Elektrik Enerjisi Üretimine Yönelik Jeotermal Kaynak Alanlarının Kullanımına Dair Yönetmelik, düzenlenen konu açısından özel olma niteliği ve yürürlük tarihinin Doğal Mineralli Sular Kanunu ve Jeotermal Kaynaklar Ve Doğal Mineralli Sular Kanunu Uygulama Yönetmeliğinden daha sonra oluşu dikkate alınarak uygulama imkanı bularak elektrik üretimi yapan bir jeotermal kaynak ister büyükşehir belediyesi olan bir ilde isterse büyükşehir belediyesi olmayan ilde bulunsun denetimi

⁷³⁸ 11.12.2007 tarih ve 26727 sayılı R.G.

⁷³⁹ 14.10.2008 tarih ve 27024 sayılı R.G.

İl özel idaresinin yapacağı düşünülse de buna hukuken imkan bulunmamaktadır. Zira büyükşehir belediyesi olan illerde İl Özel İdareleri 6360 sayılı Kanunla kaldırılmıştır⁷⁴⁰. Ayrıca 6360 sayılı Kanunun 3/6. maddesi ile 5686 sayılı Kanun kapsamında verilen jeotermal kaynaklar ve doğal mineralli suların ruhsatına ilişkin yetki ve görevlerin, il özel idarelerinin tüzel kişiliğinin kaldırıldığı illerde valiliklerce yürütüleceğini düzenlenmiştir. Bu sebeple yukarıda bahsedilen gerekçelerle Elektrik Enerjisi Üretimine Yönelik Jeotermal Kaynak Alanlarının Kullanımına Dair Yönetmelik uygulama alanı bulacak, elektrik enerjisi üretilen jeotermal kaynağın büyükşehir belediyesi olmayan bir ilde bulunması halinde denetim İl Özel İdaresi tarafından yapılacak, İl özel idaresi kaldırılan bir büyükşehir belediyesi olan ilde bulunması halinde ise bu denetim Valilik tarafından yerine getirilecektir. Özetle jeotermal kaynağın kullanım şekline bağlı olarak üç farklı denetim birimi yetkili olabilecektir.

f. Elektrik Enerjisi Alanında

6446 sayılı Elektrik Piyasası Kanunu elektriğin çevreyle uyumlu bir şekilde tüketicilerin kullanımına sunulması için bir elektrik enerjisi piyasasının oluşturulması ve bu piyasada bağımsız bir düzenleme ve denetimin yapılmasını amaçlamaktadır. Kanun 15. maddesinde ise dağıtım şirketleri hariç elektrik piyasası faaliyetleri ile lisanssız faaliyet gösteren kişilerin bu Kanun kapsamındaki inceleme ve denetiminin Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu tarafından; elektrik dağıtım şirketlerinin denetiminin ise Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı tarafından yapılacağını düzenleme altına almıştır. Kanun elektrik piyasası faaliyetlerini Üretim, İletim, Dağıtım, Toptan satış, Perakende satış, Piyasa işletim faaliyeti, ithalat ve İhracat faaliyeti olarak belirlemiştir. O halde elektriğin üretiminden nihai tüketiciye ulaşmasına kadar bütün aşamalarda çevreyle uyumluluğun sağlanmasına yönelik denetleme yapma görevi esas olarak Kurum tarafından ve arızı olarak da Bakanlık tarafından yerine getirilecektir. Hatta denetimin kapsamına yenilenebilir enerji kaynaklarından elektrik üretimi faaliyetleri de girecektir. Çünkü 6446 sayılı Kanun bu kaynaklardan elde edilecek elektrik üretim faaliyetini de kapsamına almıştır. Ayrıca 5346 sayılı Yenilenebilir

⁷⁴⁰ 6360 s.K. m.1

Enerji Kaynaklarının Elektrik Enerjisi Üretimi Amaçlı Kullanımına İlişkin Kanunun 1. maddesinde Kanunun amaçları arasında sera gazı emisyonlarının azaltılması ve çevrenin korunmasını da saymıştır. O halde yenilenebilir enerji kaynakları için de bu kaynaklardan elektriğin üretiminden nihai tüketiciye ulaşmasına kadar bütün aşamalarda çevreyle uyumluluğun sağlanmasına yönelik denetleme yapma görevi esas olarak Kurum tarafından ve arızı olarak da Bakanlık tarafından yerine getirilecektir. Yapılacak bu denetimin ayrıntıları ise Elektrik Piyasasında Yapılacak Denetimler İle Ön Araştırma Ve Soruşturmalarda Takip Edilecek Usul Ve Esaslar Hakkında Yönetmelik'te⁷⁴¹ düzenlenmiş, Yönetmeliğin 5. maddesinde denetimi tanımlarken, elektrik piyasasında faaliyette bulunan tüzel kişilerin her türlü faaliyetlerinin çevreye zarar vermeyecek şekilde tüketicilerin kullanımına sunulmasını sağlamak amacıyla yapılan çalışmalar bütünü vurgusu yapmıştır. Denetimde temel yetkili birim olan ve Düzenleyici ve Denetleyici Kurum statüsünde olan Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu 4628 sayılı Kanunla kurulmuş olup kamu tüzel kişiliğini haiz, idari ve mali özerkliğe sahiptir. Kurumun ana hizmet birimleri arasında faaliyet gösterdiği piyasalarda ilgili kanunlar ve ikincil mevzuat uyarınca yapılması gereken inceleme ve denetimleri yapmak veya yaptırmak üzere Denetim Dairesi Başkanlığı da sayılmıştır.

Elektrik Piyasasında Faaliyet Gösteren Üretim Ve Dağıtım Şirketlerinin Lisansları Kapsamındaki Faaliyetlerinin İncelenmesine Ve Denetlenmesine İlişkin Yönetmelik'te⁷⁴² de denetime ilişkin düzenlemelere yer verilmiştir. Yönetmelikle Enerji Piyasası Düzenleme Kurumundan elektrik üretim ve dağıtım lisansı almış olan şirketlerin lisansları kapsamındaki faaliyetlerinin, 5346 sayılı Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Elektrik Enerjisi Üretimi Amaçlı Kullanımına İlişkin Kanun ile 4628 sayılı Elektrik Piyasası Kanunu ve elektrik piyasası ile ilgili mevzuat kapsamında Kurum adına denetim şirketleri tarafından incelenmesi ve denetlenmesi amaçlanmıştır. Kurum denetim yetkisini haiz olup bu yetkiyi bizzat kullanabileceği gibi Yönetmelik kapsamındaki inceleme ve denetim hizmetlerini yerine getirmek üzere Türk Ticaret Kanunu hükümlerine göre kurulmuş ve Kurumdan yetki belgesi almış sermaye şirketi olarak tanımlanmış denetim şirketleri aracılığı ile de bu yetkisini kullanabilecektir. Denetim konuları arasında İlgili mevzuata aykırı eylem ve işlemleri olup olmadığının

⁷⁴¹ 28.01.2003 tarih ve 25007 sayılı R.G.

⁷⁴² 12.10.2011 tarih ve 28082 sayılı R.G.

denetlenmesi de sayılarak çevre ile ilgili olası etkilerin de denetim kapsamında bulunduğu anlaşılmaktadır.

3062 sayılı Cumhurbaşkanlığı kararı⁷⁴³ ile yürürlüğe konulan Elektrik Üretim Anonim Şirketi Ana Statüsünün 5/g maddesinde iktisadi devlet teşekkülü statüsünde olan Elektrik Üretim Anonim Şirketinin faaliyet konuları arasında elektrik üretimi ve madencilik için gerekli olan tesislerin, ülkemiz çevre mevzuatına uygun olması için lüzum eden her türlü önlemi almak da sayılmıştır.

İktisadi devlet teşekkülü statüsünde bir başka birim olan Elektrik İletim Anonim Şirketi Ana Statüsünün faaliyet konuları arasında elektrik iletimi için gereken tesislerin, ülkemiz çevre mevzuatına uygun olmasını sağlamak amacıyla çevreyi korumak üzere gerekli önlemleri almak da sayılmıştır.

g. Enerji Verimliliği Alanında

5627 sayılı Enerji Verimliliği Kanunu ile hukukumuzda giren enerji verimliliği, Binalarda yaşam standardı ve hizmet kalitesinin, endüstriyel işletmelerde ise üretim kalitesi ve miktarının düşüşüne yol açmadan enerji tüketiminin azaltılması olarak tanımlanmıştır. 5627 sayılı Kanunun amaçları arasında çevrenin korunması için enerjinin kullanımında verimliliğin artırılması da sayılmıştır. O halde enerji verimliliğini sağlamak da çevreyi korumanın yolları arasında yer almaktadır.

Kanunda yapılan verimlilik tanımının çağrışım yaptığı bir başka kavram ise enerji tasarrufudur. Enerji tasarrufu enerji atıklarını değerlendirerek, var olan enerji kayıplarını önleyerek ekonomik kalkınmayı ve sosyal refahı engellemeden, kalite ve performansı düşürmeden tüketilen enerji miktarının ve enerji ihtiyacının en aza düşürülmesi olarak tanımlanmaktadır⁷⁴⁴. Enerji Verimliliği Kanunu kapsamında eğitim, bilinçlendirme ve uygulamaya yönelik olarak gerçek ve tüzel kişiler için pek çok yükümlülük öngörülmüştür.

Enerji Verimliliği Kanunu ile öngörülen yükümlülöklere uyulup uyulmadığının belirlenmesi amacı ile konunun detayları Enerji Verimliliği Denetim Yönetmeliğinde düzenleme altına alınmıştır. Denetim, Enerji Verimliliği Kanunu kapsamında yükümlü

⁷⁴³ 07.10.2020 tarih ve 31267 sayılı R.G.

⁷⁴⁴ Erdal Çalıkoğlu, Enerji Verimliliği ve EİE Tarafından Yürütölen Çalışmalar, **23. Ulusal Enerji Verimliliği Kongresi**, EİE Genel Müdürlüğü Enerji Tasarrufu Koordinasyon Kurulu Yayını, Ankara 2004, s.59

ve sorumlu olan gerçek veya tüzel kişilerin faaliyetlerinin ilgili mevzuat hükümlerine ve Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı kararlarına uygunluğunun, Bakanlık merkez teşkilat birimleri arasında yer alan Enerji Verimliliği ve Çevre Dairesi Başkanlığı tarafından görevlendirilen denetim personeli tarafından incelenmesi, izlenmesi ve bunun sonucunda aykırılıkların tespit edilmesi durumunda Kanunda öngörülen yaptırımların uygulanması suretiyle yapılan çalışmalar olarak tanımlanmıştır. Denetimler düzenli olarak yürütülen izleme çalışmaları kapsamında yapılabileceği gibi ihbar veya şikâyetler üzerine bilgi ve belge üzerinden de gerçekleştirilebilir. Mevzuata aykırı faaliyet ve işlemleri tespit edilen gerçek veya tüzel kişilere, 30 gün içerisinde aykırılıkların giderilmesi resmi yazı ile ihtar edilir. Yapılan ihtar üzerine aykırılığın süresinde giderilmiş olması halinde denetim dosyası Enerji Verimliliği ve Çevre Dairesi Başkanlığı onayına sunulur, hakkında denetim yapılan ilgisine sonucu bildirilerek denetim sonlandırılır. Denetim sonlandırılmadan önce, aykırılıkların giderildiğinin teyidi için bilgi ve belge üzerinden veya yerinde tespit yapılabilir. Verilen süre içerisinde mevzuat hükümlerine aykırılığın gerçek veya tüzel kişiler tarafından giderilmemesi halinde, Enerji Verimliliği Kanununda öngörülen idari yaptırımlar uygulanır.

ğ. Diğer Birimler

4 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile kamu tüzel kişiliğine sahip, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığına bağlı, merkezi Ankara’da olan, özel bütçeli, Maden ve Petrol İşleri Genel Müdürlüğü kurulmuştur. Kuruluşun görev ve yetkilerini düzenleyen Kararnamenin 768/i maddesi tabii kaynaklar ile ilgili faaliyetlerin güvenli bir şekilde, çevre ve kaynak koruma ilkesine uygun olarak yürütülmesini, ilgili kuruluşlar ile iş birliği içinde izlemek ve gerekli tedbirleri almayı da Müdürlüğün görevleri arasında saymıştır.

h. Enerji Tüketiminin Yol Açtığı Bazı Durumlarda Yetkili Kılınan Diğer Birimler

Enerjinin tüketimi, gerek enerjinin tüketicisinin niteliğinin çok farklı olması gerekse tüketicinin sabit nitelikte olma zorunluluğu olmaması gibi sebeplerle mevzuatta denetim açısından düzenlemelere konu olabilmektedir.

Enerjinin önemli kullanıcıları arasında yer alan taşıtlarla ilgili Egzoz Gazı Emisyonu Kontrolü Yönetmeliği⁷⁴⁵ trafikte seyreden motorlu taşıtlardan kaynaklanan egzoz gazlarının neden olduğu hava kirliliğinin etkilerinden canlıları ve çevreyi korumak, egzoz gazı kirleticilerinin azaltılmasını sağlamak, ölçümler yaparak kontrol etmek amacı ile çıkarılmış olup “Denetim yetkilisi” kavramına yer vererek bu kavramın 2872 sayılı Çevre Kanununun 12/1. maddesine göre Bakanlık veya il müdürlüğü veya yetki devri yapılan kamu kurum ve kuruluşlarının yetkili personelini ifade ettiğini düzenlemiştir.

Yönetmelik iki farklı denetimi kapsamaktadır. Bunlardan ilki egzoz gazı emisyon ölçüm denetimi, diğeri ise bu ölçümün yapılıp yapılmadığının denetimidir. Yönetmelik 5. maddesinde egzoz gazı emisyon ölçümlerinin yetkili egzoz gazı emisyon ölçüm istasyonları tarafından yapılacağını, yetkili egzoz gazı emisyon ölçüm istasyonu kavramının ise benzin, motorin (dizel) ve gaz yakıtla (LPG, CNG, LNG ve benzeri) çalışan motorların kullanıldığı motorlu taşıtların egzoz gazı kirleticilerini ölçmek üzere il müdürlükleri tarafından yetkilendirilen istasyonları ifade ettiğini düzenlemiştir. Görüleceği üzere önleyici nitelikte bir denetim faaliyeti olan egzoz gazı emisyon ölçümü Çevre ve Şehircilik İl Müdürlükleri tarafından yetkilendirilen istasyonlarca yapılabilmektedir.

Yönetmeliğin 13. maddesine göre motorlu taşıt sahibi, taşıtının egzoz gazı emisyonlarının TS 13231 Standardında yer alan sınır değerlere uygun olmasını sağlamakla yükümlü olup taşıtların egzoz gazı emisyon ölçümünün yapılıp yapılmadığının denetiminin Egzoz Gazı Emisyon Ölçümü Takip Sistemi üzerinden sorgulanarak veya egzoz gazı emisyon ölçüm raporunun ibrazı ile gerçekleştirileceğini, bu denetimlerin ise il ve ilçe merkezlerinde trafik zabıtasının denetim noktalarında trafik zabıtası ve Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü personeli ile

⁷⁴⁵ 11.03.2017 tarih ve 30004 sayılı R.G.

müştereken; il ve ilçe merkezleri dışında jandarma sorumluluk bölgelerinde jandarmanın trafik denetimi ile görevli personeli tarafından yapılacağını düzenlemiştir.

Enerji kullanımının yaratacağı topraktaki kirlenme Toprak Kirliliğinin Kontrolü Ve Noktasal Kaynaklı Kirlenmiş Sahalara Dair Yönetmelik hükümlerine tabidir. Yönetmelik “Hedef kirletici” kavramına yer vererek bu kavramın incelemeye tabi tutulacak şüpheli saha için kirlilik kaynağı ile ilgili olarak insan sağlığı ve çevre açısından dikkate alınması ve sahada toplanacak numunelerde ölçümü yapılması gereken kirletici maddeyi ifade ettiğini belirterek ayırım gözetmeksizin insan sağlığı ve çevre açısından ölçümü yapılması icap eden her türlü maddeyi bu kapsama sokmuştur. Yönetmelik’te yer alan düzenlemelere uyulup uyulmadığının denetiminin ise Çevre Denetimi Yönetmeliğine göre yapılacağını düzenleyerek denetim yetkisinin de anılan Yönetmelik hükümlerine göre belirleneceğini ifade etmiştir. Anılan Yönetmelik kapsamında yetkili birimlere ise birazdan değinilecektir.

Sanayi kaynaklı hava kirliliğinin denetimi ise Sanayi Kaynaklı Hava Kirliliğinin Kontrolü Yönetmeliğinde⁷⁴⁶ düzenleme altına alınmıştır. Yönetmelik sanayi ve enerji üretim tesislerinin faaliyeti sonucu atmosfere yayılan is, duman, toz, gaz, buhar ve aerosol halindeki emisyonları kontrol altına almak; insanı ve çevresini hava alıcı ortamındaki kirlenmelerden doğacak tehlikelerden korumak; hava kirlenmeleri sebebiyle çevrede ortaya çıkan umuma ve komşuluk münasebetlerine önemli zararlar veren olumsuz etkileri gidermek ve bu etkilerin ortaya çıkmasını engellemek amacını taşıırken enetim açısından ikili bir ayrıma gitmiştir. Çevre iznine tabi işletmeler açısından faaliyetlerin Yönetmelikte belirtilen usul ve esaslar çerçevesinde yerine getirilip getirilmediğinin tespiti amacıyla yetkili merci olan Çevre ve Şehircilik Bakanlığının görevlendirdiği kişilerce izleme ve denetim yapılacağı düzenleme altına alınmıştır. Bakanlığın görevlendirdiği kişi ifadesi ile kastedilenin ne olduğu anlaşılamamaktadır. Görevlendirme denildiğine göre bu özel kişi olamaz. Burada kastedilenin Bakanlığın hiyerarşisi altında yer alan bir kamu görevlisi olduğu düşünülmektedir. Bakanlık sahip olduğu denetleme yetkisini Çevre Kanunu’nun 12. maddesi gereğince il özel idarelerine, çevre denetim birimlerini kuran belediye başkanlıklarına, Denizcilik Müsteşarlığına, Türkiye Çevre Ajansına, Emniyet Genel Müdürlüğüne, Jandarma Genel Komutanlığına ve Sahil Güvenlik Komutanlığına

⁷⁴⁶ 03.07.2009 tarih ve 27277 sayılı R.G.

devredebilir. Çevre iznine tabi olmayan işletmelerin denetimi yetkisi ise Yönetmeliğin 21. maddesi ile Valiliklere verilmiştir.

Isınmadan Kaynaklanan Hava Kirliliğinin Kontrolü Yönetmeliği⁷⁴⁷, konut, toplu konut, kooperatif, site, okul, üniversite, hastane, resmi daireler, işyerleri, sosyal dinlenme tesisleri, sanayide ve benzeri yerlerde ısınma amaçlı kullanılan yakma tesislerinden kaynaklanan is, duman, toz, gaz, buhar ve aerosol halinde dış havaya atılan kirleticilerin hava kalitesi üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmak ve denetlemek amacı ile çıkarılmıştır. Yönetmelik 32. maddesinde yetkili mercileri, Yönetmelikte belirlenen kurallara uygun olmayan yakıtları üretenler, satışa sunanlar ile yakma tesisleri üretenleri ve işletenleri denetlemekle yükümlü kılmıştır. Yakma tesisi kavramı kafa karışıklığına yol açabilecekse de kastedilen ısınma amacı ile kullanılan aygıtları ifade etmektedir. Denetimde yetkili merciler ise;

- ısınma amaçlı yakma tesisleri ile ithal ve yerli katı yakıtların denetiminde çevre ve şehircilik il müdürlüğü

- denetim konusunda Çevre ve Şehircilik Bakanlığının yetkisi saklı kalmak kaydıyla, Bakanlıkça yetki devri yapılmış ilgili belediyeler ile diğer kamu kurum ve kuruluşları

- sıvı yakıtların denetiminde Enerji Piyasası Düzenleme Kurumunu veya yetkilendirdiği kurum veya kuruluşları ile çevre ve şehircilik il müdürlüğü olarak düzenlenmiştir.

4. Enerji Faaliyetlerinin Çevresel Etkileri Alanında Önleyici Kolluk Faaliyetleri İle İlgili Yetkili İdarenin Belirlenmesi

Çevresel etkilere yol açabilecek faaliyetleri saymak imkân dahilinde değildir. Kaldı ki 2872 sayılı Çevre Kanunu da çevre kirliliğini, çevrede meydana gelen ve canlıların sağlığını, çevresel değerleri ve ekolojik dengeyi bozabilecek her türlü olumsuz etki olarak tanımlayarak bu imkansızlığı vurgulamıştır. Bu olumsuz etki bir enerji faaliyetinden de kaynaklanabilir; bir kişinin çöpünü arabasının camından yola atmasından da. Ancak çevre hangi faaliyetin sonucu olarak olumsuz etkiye maruz kalırsa kalsın çevreyi koruma ile ilgili temel mevzuat 2872 sayılı Çevre Kanunu olup

⁷⁴⁷ 13.01.2005 tarih ve 25699 sayılı R.G.

Kanun 1. maddesinde amacını bütün canlıların ortak varlığı olan çevrenin korunmasını sağlamak olarak ortaya koymuştur.

2872 sayılı Kanun bu Kanun hükümlerine uyulup uyulmadığını denetleme yetkisinin Bakanlığa ait olduğunu ve gerektiğinde bu yetkinin, Bakanlık tarafından il özel idarelerine, çevre denetim birimlerini kuran belediye başkanlıklarına, Denizcilik Müsteşarlığına, Türkiye Çevre Ajansına, Emniyet Genel Müdürlüğüne, Jandarma Genel Komutanlığına ve Sahil Güvenlik Komutanlığına devredileceğini düzenlemiştir. Yine Çevre Kanununa dayanılarak çıkarılan Çevre Denetimi Yönetmeliği Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde kalan serbest ve münhasır ekonomik bölgeler dâhil egemenlik ve yargılama sahaları içerisindeki tüm kara ve deniz alanlarında 2872 sayılı Çevre Kanunu ve ilgili mevzuat hükümleri kapsamındaki her türlü kirlilik kaynağı ve ihlallerin denetime tabi olduğunu düzenleyerek ayırım yapmaksızın, kirlilik kaynağı olmak ya da bir ihlal niteliği taşımak kaydıyla bütün faaliyetleri kapsamına almıştır. Yönetmelik tesis veya faaliyetleri denetlemekle yetkili birimler olarak Çevre ve Şehircilik Bakanlığının hizmet birimleri olan Çevre Yönetimi Genel Müdürlüğü, Çevresel Etki Değerlendirmesi ve Planlama Genel Müdürlüğü, İl Çevre ve Orman Müdürlüklerini saymıştır. Ayrıca Çevre Kanunu ve bu Kanun uyarınca yürürlüğe konulan yönetmeliklerin yetkili kıldığı kurum ve kuruluşların denetim yetkilerinin saklı olduğu da belirtilmiştir. Dolayısıyla yukarıda sayılan birimlerin hepsi önleyici kolluk faaliyeti niteliğinde denetim yapmaya yetkili kılınmıştır.

Çevresel olumsuz etkinin yukarıda ayrı ayrı belirtilen enerji makamlarının yetkili olduğu alanlardaki faaliyetlerden kaynaklanması halinde denetim yetkisinin kime ait olduğu sorusu ise idari kolluk kavramı içerisinde cevaplandırılmalıdır. Özel idari kolluk, genel idari kolluğun amaçları dışında farklı bir alan ve konuda kamu düzeninin bozulmasını önlemek, sağlamak ve devam ettirmek amacını taşıyan kolluktur⁷⁴⁸. Bu anlamda özel idari kolluk, birbiri ile yakın ilişki içerisinde olan alanlarda hangi kolluğun daha özel olduğu sorununun ortaya çıktığı durumlarla karşılaşabilir. Çevre temelinde bu durum çevresel etkiye sebep olabilecek faaliyetin farklı özel idari kollukların sorumluluğunda olmasından kaynaklanmaktadır. Çevreyi kirleten bir enerji faaliyeti olabileceği gibi, bir orman yangını da olabilir. İşte bu noktada her bir kolluğun mevzuatına bakılmalıdır. Kamu hukukunda aslolan

⁷⁴⁸ Ögütçü, s.103

yetkisizliktir kuralı gereği, yetkinin bir hukuk kuralı ile verilmiş olması gerekir. Bu kural kolluk faaliyetleri alanında da geçerli olup denetimden kaynaklanan yetkinin hangi idari makama verilmişse o makam tarafından kullanılması gerekmektedir⁷⁴⁹. Yukarıda belirtildiği üzere 2872 sayılı Çevre Kanunu 3/j maddesi ile TENMAK'ın yetki alanına giren çevre koruma faaliyetlerinde yetki TENMAK'a verilmiştir. 4 sayılı Kararnamenin 57 sayılı Kararname ile değişik 681. maddesi ile nükleer teknoloji alanında yetki TENMAK'a verilmiş olup bu çerçevede nükleer teknoloji alanında çevrenin korunması yetkisi de TENMAK'a aittir.

Farklı farklı makamların yetkili kılındığı özellikle çevre ve enerji ilişkisinden kaynaklanan durumlarda özel idari kolluğun oluşturulmasında güdülen amacın dikkate alınması gerekmektedir⁷⁵⁰. Çevresel olumsuz etkinin teknik ve uzmanlık gerektiren özellikle enerji faaliyeti gibi alanlardan kaynaklanması halinde bu uzmanlığa ve teknik bilgiye sahip makamlarca önleyici kolluk faaliyeti niteliğinde denetimin yapılması özel idari kolluk ruhuna uygun bir yaklaşım olacaktır. Bir örnek olarak nükleer enerji tesisinin yaratabileceği bir çevresel olumsuz etkinin önlenmesi için gereken denetim muhakkak teknik bilgi ve uzmanlığa sahip özel idari kolluk mercilerince yapılmalıdır. Bu durumda yukarıda ayrı ayrı belirtilen enerji makamlarının yetkili olduğu alanlardaki faaliyetlerin çevresel yönden denetiminde de yetki bu makamlara aittir.

2872 sayılı Kanunun 3/j maddesinde yer alan ve 2690 sayılı Türkiye Atom Enerjisi Kurumu Kanunu kapsamındaki konuların Türkiye Atom Enerjisi Kurumu (TENMAK) tarafından yürütüleceği düzenlemesinin, Türkiye Atom Enerjisi Kurumu Kanunu kapsamındaki konuları Çevre ve Orman Bakanlığı'nın yetki ve sorumluluğu dışına çıkartmasının bu alanda yapılacak faaliyetlerin yaratacağı kirlenmelerin önlenmesi konusunda zafiyet yaratacağı gerekçesi ile Anayasa Mahkemesinde iptali istemi ile dava açılmıştır. Yüksek Mahkeme talep hakkında verdiği kararda atom enerjisinden yararlanılmasında her türlü araştırma, geliştirme, inceleme ve çalışmayı yapmak ve yaptırmakla yükümlü TAEK'nin (TENMAK) bu faaliyetlerin yürütülmesinde hangi tür çevre kirliliği ve çevre sorunlarının oluşabileceğini ve hangi tür düzenlemelerle çözüme ulaşılabileceğini belirlemede en etkin sonuca varabilecek

⁷⁴⁹ Akıncı, s.170

⁷⁵⁰ Özel idari kolluk makamlarının yetkilerinin yarışması halinde bunlar arasında bir çatışma değil, yetkilerin üstüste konulması halinin söz konusu olduğu ve her bir özel idari kolluk makamının kendi alanında yetkili olduğu ifade edilmiştir. Özyay, Günışığı, s.753.

uzman kurum olduğu gözetildiğinde yasakoyucunun takdir yetkisini bu yönde kullanmasında Anayasa'ya aykırılık görülmediğini ifade ederek düzenlemenin Anayasaya aykırı olmadığına hükmetmiştir⁷⁵¹.

5. Önleyici Kolluk Faaliyetleri İle İlgili İdarenin Sorumluluğu

a. Genel Olarak

Anayasanın 56. maddesinde düzenlenen çevrenin korunması ödevini yerine getirmede idarenin elinde bulunan en önemli araçlardan biri çevreyi korumaya yönelik denetim yetkisidir⁷⁵². Önleyici kolluk faaliyeti kapsamında denetim ve gözetim görevi, idarenin özen çerçevesinde yerine getirmesi gereken bir ödevdir. Bir kere idare denetim ve gözetim görevini ifa etmekle yükümlü olup, sadece ifa etmesi yetmemekte, denetim ve gözetimden beklenen sonucun alınmasına elverişli bir şekilde ifa edilmesi de gerekmektedir. Denetimler, kapsamaları ile orantılı olarak caydırıcılığa da sahip olmakta⁷⁵³, denetimler aracılığı ile düzenleyici işlemlerle konulan kurallara uyulup uyulmadığının tespiti gerçekleştirilir⁷⁵⁴. Ayrıca yapılan etkili ve tutarlı bir denetim ve gözetim, çevresel olumsuz etkilere sebep olabilecek faaliyetleri yürütenlerde yaptırım uygulamaya gerek bırakmayan bir farkındalık da oluşturabilmektedir. Bir örnek olarak Türkiye’de bazı İl Jandarma Komutanlıkları bünyesinde teşkilatlanan Jandarma Çevre Koruma Timleri ve Doğal Hayatı Koruma Takımlarının kırsal alanlarda çevrenin ve ekolojik dengenin korunması ve çevre kirliliğinin önlenmesine yönelik süreklilik arz eden kontrollerinin caydırıcılığı artıran bir faktör olduğu ifade edilmiştir⁷⁵⁵.

Önleyici kolluk faaliyeti niteliğindeki denetimleri, çevre hukukunda alanında daha da önemli kılan bir husus da çevre hukukunun temel ilkeleri arasında “Önleme” ilkesinin yer alıyor oluşudur. Önleme ilkesi anayasal çerçevedeki çevre düzenlemelerinin ödev boyutunun somut yollarını ortaya koymaktadır. Önleme ilkesi

⁷⁵¹ Anayasa Mahkemesinin 15.01.2009 tarih ve 2006/99 E. 2009/9 K. Sayılı kararı <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2009/07/20090708-9.htm>, (09.01.2021)

⁷⁵² Alica, Denetim, s.88

⁷⁵³ Mehmet Hatipoğlu, Çevrenin Korunmasında İdari Yaptırımların Caydırıcılık Açısından Değerlendirilmesi, *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi*, S.1, 2016, (İdari), s.97-98

⁷⁵⁴ Keleş, Hamamcı ve Can, s.393

⁷⁵⁵ Hatipoğlu, (İdari), s.113

farklı birçok disiplinde olduğu gibi en ucuz, etkili ve önemli olan ilkedir. Ortaya çıkan bir risk ve sorunu yönetmek, onu önlemekten çok daha pahalı ve verimsizdir. Kirlilik gerçekleşikten sonra telafinin çok zor ve hatta çoğunlukla imkânsız olması bu ilkenin temel dayanağıdır⁷⁵⁶. Bu sebeple önleme ilkesi çevreyi korumanın yanı sıra tasarruf edilmesini de sağlar⁷⁵⁷. Önleme ilkesi, erken bir aşamada ve mümkünse zarar meydana gelmeden önce harekete geçilmesini gerektirir⁷⁵⁸. Bunu yapabilmenin yolu ise önleyici kolluk faaliyeti niteliğinde denetimlerin gereği gibi gerçekleştirilmesidir.

Anayasa Mahkemesinin idarenin denetim ödevi ile ilgili çelişen kararları olduğunu söylemek mümkündür. Mahkeme 6719 sayılı Elektrik Piyasası ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanunun⁷⁵⁹ 3. maddesi ile 2690 sayılı Kanuna eklenen Ek-1. maddesinin Anayasaya aykırılığı iddiası hakkında verdiği kararda nükleer santrallerin kurulması ve denetlenmesinde birinci derecede yetkili kuruluşun Türkiye Atom Enerjisi Kurumu olduğunu, yapılan değişiklikle nükleer güvenlik açısından önem taşıyan yapıların TAEK tarafından yetkilendirilen tüzel kişiliği haiz yapı denetim kuruluşlarınca gerçekleştirilmesinin öngörüldüğünü, santrallerle ilgili asıl denetim yetkisinin TAEK’de kalmaya devam ettiğini, yapı denetim kuruluşunun yaptırım yetkisi olmadığını ve TAEK’in yapı denetim kuruluşunu denetleme ve hatta denetim yetkisini kaldırma yetkisinin olduğunu, bu bağlamda nükleer santral sahalarında ikincil ve özel bir denetim öngörülerek santrallerin sıkı bir denetime tabi tutulmasının, çevre ve insan sağlığı açısından ortaya çıkması olası zararları önlemeye hizmet edeceğinden anılan kuralın Anayasanın 56. maddesine de aykırı olmadığına, yapı denetim kuruluşlarının yaptığı denetimin tek başına icrai bir etkisinin bulunmadığına, teknik ve uzmanlık gerektiren nükleer yapı denetiminin Devletin genel idare esaslarına göre yürütmekle sorumlu olduğu asli ve sürekli kamu hizmeti niteliği taşımadığından da Anayasanın 128. maddesine aykırılığın da bulunmadığına hükmetmiştir⁷⁶⁰. Yüksek Mahkeme daha eski tarihli

⁷⁵⁶ Alexandre Kiss, **Course 1: Introduction to International Environmental Law**, 2. Edition, UN Institute for Training and Research, Geneva, 2005, s.78

⁷⁵⁷ Keleş ve Ertan, Giriş, s.157

⁷⁵⁸ Philippe Sands, **Principles of International Environmental Law**, Second Edition, Cambridge University Press, 2003, s.247

⁷⁵⁹ 17.06.2016 tarih ve 29745 sayılı R.G.

⁷⁶⁰ Anayasa Mahkemesinin 28.12.2017 tarih ve 2016/150 E. 2017/179 K. Sayılı kararı. https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/ND/2017/179?Donemler_id=2&EsasNo=2016%2F150, (05.01.2021)

6446 sayılı Elektrik Piyasası Kanununun geçici 8. maddesinin Anayasaya aykırılığı iddiası ile açılan iptal davasında verdiği kararda ise anılan madde ile elektrik üretim şirketlerine çevre mevzuatına uyumuna yönelik yatırımların gerçekleştirilmesi ve çevre mevzuatı açısından gerekli izinlerin tamamlanması amacıyla belli bir süre tanınmasına ve bu süreyi de üç yıla kadar uzatma hakkının verildiğini, Anayasanın 56. maddesi ile Devlete verilen görevlerin yerine getirilmesinin, elektrik üretim faaliyetlerinin gözetim ve denetimi ile gerçekleşebileceğini, anılan kural ile belirlenen süre zarfında elektrik üretim faaliyetlerinin çevreye uygunluğunun idare tarafından denetiminin olanaksız kılındığını, elektrik üretim faaliyetleri açısından denetimsiz bir alan yaratıldığını bunu da Devletin bu konudaki gözetim ve denetim görevini yerine getirmesine engel olduğunu belirterek maddenin Anayasaya aykırı olduğu gerekçesi ile iptaline karar vermiştir⁷⁶¹.

İdarenin denetim ödevinin boyutu ile ilgili olarak Danıştay tarafından verilen bir kararda⁷⁶² 443 sayılı Çevre Bakanlığının Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin⁷⁶³ ve 2872 sayılı Çevre Kanununun ilgili hükümlerinin incelenmesinden; Bakanlığın, çevrenin korunması ve çevre kirliliğinin önlenmesi amacıyla ülke şartlarına uygun olan teknolojiyi, bu amaçla kurulacak tesislerin niteliklerini belirlemek; çevrenin korunması ve çevre kirliliğinin önlenmesi için çevre standartları ve ekolojik kriterler esas olmak üzere her türlü analizi, ölçüm ve kontrolleri gerçekleştirme amacıyla laboratuvarlar kurmak, kurdurmak ve denetimlerini yapmak; ülkedeki kirlenme konuları ile kirlenmenin mevcut olduğu veya olması muhtemel bölgeleri veya sektörleri tespit etmek ve izlemek, bu sorunların teknik, idari ve finansman bakımından çözümünü sağlayan kaynığın bulunmasıyla ilgili çalışmaları yönetmek veya yönlendirmek; çevre konusunda görev verilmiş olan özel ve kamu kurum ve kuruluşları arasında işbirliği ve koordinasyonu sağlamak; bu konuda faaliyette bulunan gönüllü kuruluşları yönlendirmek, desteklemek ve Bakanlıklar arası işbirliği esaslarını bir yönetmelikle belirlemek; çevreye olumsuz etkileri olan her türlü faaliyeti ülke bütününde izlemek ve denetlemek gibi görevleri bulunduğunun

⁷⁶¹ Anayasa Mahkemesinin 22.05.2014 tarih ve 2013/65 E. 2014/93 K. Sayılı kararı. [https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/ND/2014/93?Donemler_id=2&EsasNo=2013%2F65,\(05.01.2021\)](https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/ND/2014/93?Donemler_id=2&EsasNo=2013%2F65,(05.01.2021))

⁷⁶² Danıştay 10. D. 15.01.2001 tarih ve 2000/5396 tarihli kararı

⁷⁶³ 21.08.1991 tarih ve 20967 sayılı R.G.

anlaşıldığını ifade ederek, önleyici kolluk faaliyeti niteliğinde son derece geniş bir denetim ödevi anlayışı ortaya koymuştur.

İdarenin önleyici kolluk faaliyeti niteliğinde denetim ve gözetim görevini gereği gibi yerine getirmemesi sorumluluğunun doğmasına yol açabilecektir. Bu sorumluluk çevreye olumsuz etkileri olabilecek faaliyetlerin denetlenmemesinin yanı sıra çevresel unsurların gözetim ve denetiminin yapılmamasından da doğabilir⁷⁶⁴. Burada asıl söylenmesi gereken kolluk faaliyeti niteliği taşıyan durumlarda ortaya çıkan uyuşmazlıklara idare ile zarar gören dışında üçüncü bir kişi de dahil olmaktadır. İdare önleyici kolluk faaliyeti kapsamında denetim görevini gereği gibi yapmadığı için üçüncü şahsın eyleminden kaynaklanan bir zararı tazmin etmek durumunda kalmaktadır⁷⁶⁵. Danıştay'ın konuya ilişkin verdiği kararlarda, idare kirleteni olmadığı durumlarda bile, çeşitli sebeplerle kirlenmeden doğan zararın tazminine ilişkin sorumluluğu idareye yüklediğinin görüldüğü, idarenin özellikle denetim görevini etkin bir biçimde yerine getirmemesi nedeniyle zararı önleyememesi halinde kusurlu görülerek oluşan zarardan sorumlu tutulduğu ifade edilmiştir⁷⁶⁶. Danıştay bu bağlamda, vermiş olduğu bir kararda⁷⁶⁷ Devletin hüküm ve tasarrufu altında bulunan dere yatağını kum ocağı olarak üçüncü kişi konumundaki şirketlere kiraya veren davalı idarenin kum ocağı işletmelerinin çevreye zarar vermemesi yolunda gerekli denetimleri yapmamasından, önlemler almamasından ötürü hukuki sorumluluğunun belirlenmesi gerektiğine hükmetmiştir. Hukuki anlamda sorumluluk ise bir kişinin hakka ve kanuna uymayan fiilinin, başkası hakkındaki zararlı sonucu ile ilgili olarak hesap vermeye mecbur olması veya zarar görenin hakkını alabilmesi için zarar verenin malvarlığına el koyabilmesini ifade etmektedir⁷⁶⁸. İdarenin sorumluluğunun temelinin ne olduğu yani idarenin vermiş olduğu zararı neden tazmin etmesi gerektiğinin hukuki

⁷⁶⁴ Ocak, s.107

⁷⁶⁵ Ocak, s.24-25

⁷⁶⁶ Alica, Denetim, s.100

⁷⁶⁷ Danıştay 10. D. 18.04.2006 tarih ve 2004/8703 E. 2006/2507 K. Sayılı kararı. <https://www.lexpera.com.tr/ictihat/danistay/10-daire-e-2004-8703-k-2006-2507-t-18-4-2006>, (05.01.2021)

⁷⁶⁸ Ali Fuat Başgil, Devletin ve Diğer Amme Hükmi Şahıslarının Mesuliyeti Meselesi, **Adalet Dergisi**, Ankara, 1940, s.598

gerekçesi⁷⁶⁹ olarak ise idarenin verdiği zararı tazmin etmesinin, hukuk devletinin zorunlu bir unsuru olduğu ileri sürülmüştür⁷⁷⁰.

b. Kusura Dayanan Sorumluluk

İdarenin temel sorumluluk türü olan kusur sorumluluğudur. İdare hukukunda bir kamu hizmetinin kurulması, düzenlenmesi ve işletilmesindeki aksaklık ve bozukluklar kusur olarak kabul edilmektedir⁷⁷¹. Böylece hizmet kusuru olarak anılan kavram, Borçlar Kanunu'ndaki haksız fiilden bambaşka bir şey olup; idare hukukuna has, nev'i şahsına münhasır, muhtar, müstakil, orijinal bir mefhum olarak açıklanmıştır⁷⁷².

İdarenin önleyici kolluk faaliyeti kapsamında denetim görevini yerine getirmemesi, gereği gibi yerine getirmemesi ya da geç yerine getirmesi, sırasıyla hizmetin hiç işlememesi, kötü işlemesi ve geç işlemesi olasılıklarını doğurabilecektir. Hangi şekilde gerçekleşirse gerçekleşsin hizmet kusurunun varlığı halinde açılacak olan idari davanın niteliği de sorgulanmalıdır. 2577 sayılı İdari Yargılama Usulü Kanununun 2. maddesinde idari dava türleri olarak idarî işlemler hakkında hukuka aykırı olduklarından dolayı iptalleri için menfaatleri ihlâl edilenler tarafından açılan iptal davaları, idari eylem ve işlemlerden dolayı kişisel hakları doğrudan muhtel olanlar tarafından açılan tam yargı davaları ve tahkim yolu öngörülen imtiyaz şartlaşma ve sözleşmelerinden doğan uyuşmazlıklar hariç, kamu hizmetlerinden birinin yürütülmesi için yapılan her türlü idari sözleşmelerden dolayı taraflar arasında çıkan uyuşmazlıklara ilişkin davalar sayılmıştır. Bir hizmet kusuru olarak üstlenmiş olduğu önleyici kolluk faaliyeti kapsamında denetim görevini yerine getirmeyen idarenin eylemsizlik olarak ortaya çıkan idari eylemi bir zarara yol açmış ise, kişisel

⁷⁶⁹ Lütfi Duran, **Türkiye İdaresinin Sorumluluğu**, TODAİE Yayınları, No:138, Ankara, 1974, (Türkiye), s.12

⁷⁷⁰ Tahsin Bekir Balta, **İdare Hukukuna Giriş**, Ankara, 1970, s.64

⁷⁷¹ Günday, Hukuk, s.368

⁷⁷² Ragıp Sarıca, Hizmet Kusuru ve Karakterleri', **İÜHF Mecmuası**, C. 15, S. 4, 1949, s. 859; İdare hukukundaki kusur kavramının her ne kadar özel hukuktan farklı olarak objektif bir karakter taşısa da temelde kamu organları ve kamu ajanlarının hata ve eksikliklerini ifade etmekle moral bir nitelik taşıdığı, oysa kusursuz sorumlulukta sadece zarar gören ve zararın esas alındığı, idare hakkında kusur noktasında herhangi bir değerlendirme yapılmadığı, ayrıca kusurun ispatına da gerek kalmamakla kusursuz sorumluluğun idari sorumluluğun temeline daha uygun olduğu görüşü ileri sürülmüştür. Duran, Türkiye, s.47

hakkı doğrudan zarara uğrayan kişi ya da kişiler idareye karşı tam yargı davası açabilecektir. Burada dikkate değer bir durum 2872 sayılı Çevre Kanunu'nun 30. maddesinde yer almaktadır. Maddenin ilk fıkrasına göre çevreyi kirleten veya bozan bir faaliyetten zarar gören veya haberdar olan herkes ilgili mercilere başvurarak faaliyetle ilgili gerekli önlemlerin alınmasını veya faaliyetin durdurulmasını isteyebilir. İdarenin denetim görevini yapmamasından ötürü çevreyi kirleten ya da bozan bir faaliyetten haberdar olan kişi, tam yargı davası açabilecek midir? Tam yargı davasının kişisel hakkın doğrudan zarar görmesi koşulu karşısında bu sorunun cevabına ilk başta olumsuz cevap verilmesi gerektiği düşünülse de çevresel zararların coğrafi boyutlarının kestirilemez oluşu karşısında⁷⁷³, zararın kendisini etkilemesinin kesin olduğu durumlarda bu zarardan kurtulmak için yapacağı masrafları tam yargı davası kapsamında idareden talep edebileceği düşünülmektedir. Ancak idarenin denetim yapmamasından kaynaklanan bu halde kişinin bir idari eyleme dayalı tam yargı davası açması söz konusu olduğundan ön karar alması gerekmektedir⁷⁷⁴. Açılacak tam yargı davası ile hem çevresel etki doğmadan önlenmiş hem de idarenin hizmet kusurunun gereği sorumluluk kuralları çerçevesinde yerine getirilmiş olur. Bir örnek vermek gerekirse, gerekli denetim yapılmamasından ötürü bir nehirde enerji işletmesinden kaynaklanan kirlilikten haberdar olan bir balık çiftliği üreticisinin, kirliliğin kendi çiftliğine zarar vermemesi için yaptığı masraflar, söz konusu kirlilik bu masrafların sonucunda çiftliğinde zarar oluşmasını önlese ve aslında ortada çevresel bir zarar olmasa bile tam yargı davası kapsamında idareden talep edilebilecektir. Ancak burada davaya konu edilebilecek çevresel zararın çevre kirliliği sonucunda ortaya çıkan kişi, mal veya malvarlığı zararları ile sınırlı olan “dar anlamda çevre zararı” veya “sorumluluk hukuku anlamında çevre zararı” yani kişisel zarar niteliğinde⁷⁷⁵ çevre zararı olduğu ifade edilmelidir.

Çevre Kanunu'nun 30/1. maddesinin iptal davası açma hakkı verip vermediği ise denetim eksikliğinin, idarenin bir idari işlemine dayalı olması halinde söz konusu olabilir. İptal davası, idari işlemlere karşı açılabilen idari dava türüdür. 2577 sayılı Kanunun 10/1. maddesi, ilgililerin, haklarında idari davaya konu olabilecek bir işlem veya eylemin yapılması için idari makamlara başvurabileceğini düzenlemiştir.

⁷⁷³ Memiş, s.430

⁷⁷⁴ Memiş, s.532

⁷⁷⁵ Alica, Denetim, s.104

Maddede belirtilen ilgili ifadesinin kapsamına, Anayasanın 56. maddesi, çevre hakkının sahibi olarak herkesi gösterdiğinden çevreyi kirleten ya da bozan faaliyetten haberdar olan kişinin de girdiği açıktır. Ayrıca 10/1. madde işlemin yanı sıra eyleminde idari makama yapılacak başvuruya konu olabileceğini düzenlemiştir. İdarenin idari başvurular karşısında sessiz kalması, herhangi bir işlem tesis etmemesi veya eylemde bulunmaması sonucunda oluşan zımni işlemler, olumsuz karakterli, ama gerçek bir idari kararlar özdeş nitelik taşımaktadırlar⁷⁷⁶.

Çevreyi kirleten ya da bozan faaliyetten haberdar olarak bu faaliyetle ilgili denetim yapılması, yani bir eylemde bulunulması için idareye yapılan başvurunun idarece reddi ya da 2577 sayılı Kanunun 10/2. maddesi kapsamında 60 gün içinde bir cevap verilmemesi ve isteğin reddedilmiş sayılması şeklinde idari işlem vücut bulabilir. Bu son halde ilgililer altmış günün bittiği tarihten itibaren dava açma süresi içinde, konusuna göre Danıştaya, idare ve vergi mahkemelerine dava açabilecektir. İptal davasının kişisel hakkın doğrudan zarar görmesine değil de menfaatin ihlal edilmesi koşuluna bağlı olduğu gerçeği karşısında 2872 sayılı Çevre Kanunu'nun 30. maddesine dayanılarak ve Anayasanın 56. maddesinin çevre hakkının herkese ait olduğunu düzenlediği de dikkate alınarak çevreyi kirleten veya bozan bir faaliyetten haberdar olan herkesin menfaatinin olduğu değerlendirilmesi yapılabilecektir⁷⁷⁷.

İdarenin denetim eksikliği ile ilgili olarak mahkeme kararlarına bakmak gerekirse, Ergene havzası çeltik ekicileri tarafından açılan davada davacılar, ettikleri çeltik ürünlerinin kuruması üzerine, Ergene Nehri'nin kirli suları ile sulanması neticesinde bu zararın oluştuğu, idarenin Anayasa ve kanunlardan doğan görev ve yükümlülüklerini yerine getirmemesi sebebi ile zararın meydana geldiğinden bahisle, maddi tazminat talebiyle idare aleyhine başvuruda bulunmuşlardır. İdare Mahkemesi ve Mahkeme kararını onayan Danıştay, öncelikle idarenin çevreye olumsuz etkileri bulunan her türlü faaliyeti ülke bütününde izlemek ve denetlemek, ülkedeki kirlenmenin mevcut olduğu bölge ve sektörleri tespit ederek izlemek ve bu problemlerin çözümü için çalışmalar yapmak; atıklar ile ekolojik dengeyi bozan, suda

⁷⁷⁶ Lütfi Duran, İdari Müracaatlar ve Bunlar Karşısında İdarenin Sükutu Meselesi, **İÜHF Mecmuası**, C. 12, 1946, (Sükût), s. 148

⁷⁷⁷ Alica, Denetim, s.97; İdari müracaatların, netice itibarıyla bir dava ikamesine salâhiyet bahşedebilmesi için, kanuni veya hukuki bir mesnedi bulunması gerektiği, fertlerin idareye dermeyan edecekleri talep ve iddiaların hukuki bir kıymeti haiz olabilmek için, devlet mevzuatı veya umumi hukuk prensipleri tarafından az çok himayeye mazhar bulunması gerektiği ifade edilmiştir. Duran, s. 136, 139-140

ve toprakta kalıcı özellik gösteren kirleticileri çevreye zarar vermeyecek şekilde bertarafını sağlamak için denetim yapmak gibi yükümlülükleri olduğunu, bu yükümlülükleri üstlenen davalı idarenin, 2872 sayılı Çevre Kanunu ve bu Kanun uyarınca çıkarılan Yönetmelik hükümlerinin uygulanması hususunda gerekli önlemleri zamanında ve etkin bir şekilde almamış olmasının zararı doğurduğuna vurgu yapmıştır⁷⁷⁸.

c. Kusursuz Sorumluluk

İdarenin sorumluluğunun sadece kusur sorumluluğu ile sınırlı kalması mümkün olmayıp toplumda yürüttüğü faaliyetlerden ötürü idarenin sunduğu hizmetten yararlanırken bazıları zarar görürken bazıları ise zarar görmeyecek, bu durum ise toplumda var olan dengeyi bozacaktır. İşte bozulan bu dengenin yeniden tesisi idarenin sorumluluğunun genişlemesini kaçınılmaz kılmaktadır⁷⁷⁹. İdarenin enerji faaliyetleri ile ilgili olarak denetim eksikliğinin çevresel zarara sebebiyet vermesi kusursuz sorumluluğuna yol açabilir. İdarenin tehlike arz eden faaliyetleri sebebi ile ortaya çıkan risk kapsamında kusursuz sorumluluğu kabul edilmekte ve idarenin faaliyeti ile zarar arasında illiyet bağının varlığı yeterli kabul edilmektedir⁷⁸⁰. İlk kez risk ilkesine dayalı kusursuz idarenin kusursuz sorumluluğu, Conseil d'Etat'ın "Cames" kararı ile Fransa'da karşımıza çıkmaktadır⁷⁸¹.

İdarenin denetim eksikliğine dayalı kusursuz sorumluluğu için doğrudan idare tarafından gerçekleştirilen ve bünyesinde tehlike taşıyan bir enerji faaliyetinin söz konusu olması, bu faaliyetten kaynaklanan zararın, kamu hizmetlerinin olağan külfetlerini aşan olağanüstü nitelikte olması ve riskin istisnai nitelikte olması gerekmektedir. Bu noktada bünyesinde tehlike taşıyan elektrik, gaz gibi bayındırlık tesislerinden meydana gelen kazalar, risk ilkesi kapsamında değerlendirilmektedir⁷⁸².

⁷⁷⁸ Davanın künye bilgileri ve detayları hakkında bkz. Alica, Denetim, s.105-106-107

⁷⁷⁹ Ali Ülkü Azrak, İdarenin Toplumsal Muhatara (Sosyal Risk) Kuramına Göre Kusursuz Sorumluluğu, **Sorumluluk Hukukunda Yeni Gelişmeler III Sempozyumu**, Ankara, 12- 13 Mayıs 1979, İÜHF Yayın No: 622, 1980, s. 135

⁷⁸⁰ Halil Kalabalık, **İdare Hukuku Desleri C.II**, Beşinci Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2021, (idare), s.359

⁷⁸¹ Ramazan Çağlayan, **Tarihsel, Teorik ve Pratik Yönleriyle İdarenin Kusursuz Sorumluluğu**, Asil Yayıncılık, Ankara, 2007, (Tarihsel), s.80

⁷⁸² Ramazan Çağlayan, **İdare Hukuku Dersleri**, Yedinci Baskı, Adalet Yayınevi, Ankara, 2019, (İdare), s.629

Özellikle idarenin bir nükleer santral işletmesi halinde, bu tesisin bünyesinde hem insan hem çevre açısından son derece zararlı maddelerin kullanılması gerekmekte ve bu durum idarenin denetim yükümlülüğünün önemi ortaya koymaktadır. Bu denetimin hiç ya da gerektiği şekilde ve zamanda yapılmaması halinde ortaya çıkan zararlardan, nükleer santralin işleteni durumunda olan idare, kusursuz sorumluluk kuralları çerçevesinde sorumlu olacaktır. Elbette burada, idarenin kendi iç denetimi söz konusudur. İdarenin idari faaliyetin organizasyonu ile ilgili bir denetim ve gözetim ödevi bulunmaktadır. Nitekim bu konu ile ilgili olarak Anayasa Mahkemesi, yakın tarihte vermiş olduğu bir bireysel başvuru kararında, 24 haftalık hamile iken bir devlet hastanesinde kadın doğum doktoru tarafından kanuna aykırı gerçekleştirilen kürtaj işlemi sonrasında hayatını kaybeden kişinin yakını tarafından yapılan başvuruda, hastane yönetiminin istihdam ettiği tüm sağlık personelinin seçimi, denetlenmesi ve hastanede gerçekleştirilen tedavi ve diğer işlemlerin organizasyonu konusunda yönetme ve denetleme görevi bulunduğunu, kamu görevlisi doktorun izinli olduğu bir dönemde, hiçbir yetkiliye haber vermeden Devlet Hastanesinde, mesai gününde, hastane personeliyle birlikte cerrahi operasyon gerçekleştirdiğini, ayrıca hastanede görevli ve cerrahi operasyondan haberdar olan diğer personelin de hastane yetkiliklerini durumdan haberdar etmediğini, bu şartlar altında Devlet Hastanesi idaresinin sağlık personelinin suç teşkil edecek davranışlardan kaçınmasına yönelik hastanedeki denetim ve kontrol görevini gereken şekilde yerine getirmemesi, yönetim boşluğuna neden olması dolayısıyla olayın gerçekleştiği Devlet Hastanesinde bir organizasyon kusuru bulunduğu açık olduğunu belirterek kamu makamları yaşamı koruma yönündeki pozitif yükümlülüğü yerine getirmediği gerekçesi ile ihlal kararı vermiştir⁷⁸³. Kararda organizasyonel kusurun hizmet kusuru olduğu ifade edilse de, risk ilkesi kapsamında yer alan nükleer santral işletilmesi faaliyetinde organizasyonel kusurun varlığı bulunmasa, idare aslında her türlü denetim ve gözetimi yapmış olsa bile yani organizasyonel bir kusuru olmasa dahi nükleer santralin faaliyeti sonucu zarar ortaya çıktığında oluşan zarardan kusursuz sorumluluk ilkesi gereği mesul olacaktır.

⁷⁸³ Anayasa Mahkemesi Birinci Bölümünün 15.12.2020 tarih ve 2017/17652 sayılı kararı <https://www.anayasa.gov.tr/tr/haberler/bireysel-basvuru-basin-duyurulari/kamu-makamlarinin-denetim-ve-kontrol-gorevini-yerine-getirmemesi-nedeniyle-yasam-hakkinin-ihlal-edilmesi/>, (09.01.2021)

d. AİHM ve Anayasa Mahkemesi Kararlarından Örnekler

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin idarenin denetim ödevini ihmal etmesi ile ilgili yaklaşımına bakılacak olursa çevre hakkı pozitif olarak Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Ek Protokollerde düzenlenmiş bir hak değildir. Sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkının bir temel insan hakkı olarak tanınması gerekliliği gerek küresel gerekse Avrupa düzeyinde kademeli olarak gerçekleşmiştir. Mahkemenin içtihatları incelendiğinde sağlıklı bir çevre hakkı ile ilgili ihlallerin, yaşam hakkı, özel yaşama ve aile yaşamına saygı hakkı, müşliyet hakkı, adil yargılanma hakkı ve ifade özgürlüğü gibi diğer temel haklarla bağlantılı olarak ele aldığı görülmektedir. Dahası Mahkeme, canlılar için ciddi sonuçları ola belirli çevresel bozulmaların ya da kamu makamlarının canlıları, maruz kalabilecekleri ekolojik risklerle ilgili bilgilendirme konusundaki eksikliklerin Sözleşme ile korunan belirli hakların ihlaline yol açabileceğini kabul etmektedir.⁷⁸⁴

AİHM'nin Lopez Ostra/İspanya⁷⁸⁵ başvuru ile ilgili kararı önemi haizdir. Davada Lorca'da ikamet eden dilekçe sahibi, İspanyol makamlarının, kendisini kötü ve pis kokan bir su sızıntısı yanında ikamet etmeye mahkum ettiklerini ve kirli bir ortamda yaşama mecburiyetinin Sözleşme'nin 3. maddesi anlamında aşağılayıcı bir muameleye eşdeğer olduğunu ileri sürmüştür⁷⁸⁶. Başvurucunun şikayeti, kamu otoritelerinin koku, gürültü ve hava kirliliği konusunda hareketsiz kalmış olmaları noktasında düğümlemektedir⁷⁸⁷. Mahkeme, çevreye yönelik ağır nitelikteki ağır zararların kişilerin sağlığından bağımsız olarak, sağlığa yönelik bir tehdit içermese bile kişinin konut hakkından faydalanmasına engel olarak özel hayata ve konuta saygı hakkını düzenleyen 8. maddenin ihlal edildiğine karar vermiştir. Mahkemenin, 8. madde kapsamında devletin pozitif yükümlülüğü bulunduğunu, anılan davada devletin yerine getirmediği pozitif yükümlülüğün çevre kirliliğinin ortadan kaldırılması olduğunu, somut olayda ise devletin, kirliliği ortadan kaldırmaya yönelik bir eylemde

⁷⁸⁴ Lucretia Dogaru, Preserving the Right to a Healthy Environment: European Jurisprudence, **Procedia-Social and Behavioral Sciences**, C.141, 2014, s.1348

⁷⁸⁵ Case of Lopez Ostra v. Spain, 09 December 1994, Application No:16798/90. [https://hudoc.echr.coe.int/fre# {%22itemid%22:\[%22001-57905%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre# {%22itemid%22:[%22001-57905%22]}), (09.01.2021)

⁷⁸⁶ Oğuz Sancakdar, AİHM'nin Gayrimenkul Mülkiyeti Ve İmar Hukuku Uyuşmazlıklarına Yaklaşımından Kesitler Ve Karar Örnekleri, **İzmir Barosu Dergisi**, Eylül 2019, (İmar), s.547-548

⁷⁸⁷ Semiz, Yaklaşım, s.179

bulunmayarak konut hakkının kullanımını imkansız kıldığını belirtmesi⁷⁸⁸, denetim görevini ifade etmesi açısından önemlidir.

Bu konuda bir diğer önemli karar Fadeieva/Rusya kararıdır⁷⁸⁹. Davada başvuru, evinin yakınında bulunan çelik fabrikasının hava kirliliği ve pek çok ekolojik zarara sebep olarak özel hayata ve konuta saygı hakkının ihlal edildiğini ileri sürmüştür. Mahkeme, Devletin çevresel davalardaki sorumluluğunun, özel sektör düzenlemedeki bir başarısızlıktan kaynaklanabileceğine işaret ederek başvuranın şikayetlerinin, Devletin, başvuranın Sözleşme'nin 8. maddesi kapsamındaki haklarını güvence altına almak için makul ve uygun tedbirleri alma pozitif görevi açısından inceleneceğini, Mahkemenin ilk görevinin, Devletin, başvuranın iddia edilen haklarının ihlal edilmesini önlemek veya sona erdirmek için makul olarak hareket etmesinin beklenip beklenemeyeceğini değerlendirmek olduğunu, tesisin, daha önceki zamanlarda Federal Çevre Ajansı tarafından çok sayıda denetime tabi tutulduğunu ve tesisin sahibi ve yönetimine idari cezalar verildiğini, mevcut davadaki kamu makamlarının kesinlikle kirlilik tehlikelerini değerlendirme ve bunları önlemek veya azaltmak için yeterli önlemleri almakla ödevli oldukları sonucuna varmıştır.

Anayasa Mahkemesi de devletin pozitif yükümlülüğü kapsamında Anayasanın 56. maddesinde düzenlenen çevre hakkını, 17. maddede düzenlenen maddi ve manevi varlığı geliştirme hakkı ile bağlantılı olarak incelediği bir bireysel başvuru kararında⁷⁹⁰, Çevre hakkı bağlamında özel yaşam, aile yaşamı ve konuta saygı hakkının, sadece kamusal müdahalelere karşı korunmadığını, pozitif yükümlülükler doktrini uyarınca bu korumanın özel kişilerden kaynaklanan müdahaleler kapsamında da gündeme geldiğini, çevresel meseleler bağlamında Anayasa'nın çevreyi geliştirme, çevre sağlığını koruma ve çevre kirlenmesini önlemenin devletin ödevleri arasında olduğunu belirten 56. maddesinin ikinci fıkrasının da kamusal makamların çevresel meseleler bağlamındaki pozitif yükümlülüklerinin tespiti ve değerlendirilmesi hususunda gözönünde bulundurulması gerektiğini, Anayasa'nın 56. maddesinin

⁷⁸⁸ Semiz, Yaklaşım, s.182

⁷⁸⁹Case of Fedeyeva v. Russia 09.06.2005 Application No:55723/00 <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22:%5B%22%22CASE%20OF%20FADEYEVA%20v.%20RUSSIA%22%22%5D,%22documentcollectionid%22:%5B%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22%5D,%22itemid%22:%5B%22001-69315%22%5D%5D%7D>, (09.01.2021)

⁷⁹⁰ Anayasa Mahkemesinin 25.02.2016 tarih ve 2013/2522 başvuru numaralı kararı.

<https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2013/2552?KararTarihiBaslangic=25%2F02%2F2016&KararTarihiBitis=25%2F02%2F2016>, (10.01.2021)

gerekçesinde de genel olarak çevresel kirlenmeye yer verildiğini, vatandaşın korunmuş çevre şartlarında beden ve ruh sağlığı içinde yaşamını sürdürmesini sağlamanın devletin görevi olduğunu, çevreyi koruyucu mevzuat kadar devlet denetiminin ve çevreyi koruyucu fiili tedbir ve faaliyetlerin de gerekli olduğunun belirtildiğini, bu kapsamda devletin hem kirlenmenin önlenmesi hem de tabii çevrenin korunması ve geliştirilmesi için gereken tedbirleri alması gerektiğinin vurgulandığını ve bu suretle çevresel meselelerde devletin pozitif yükümlülüklerine işaret edildiğinin görüldüğünü, çevresel kirliliğe dayalı şikâyetlerin genellikle özel teşebbüslerin faaliyetleri çerçevesinde gündeme geldiği dikkate alındığında Anayasa'nın 48. maddesinin ikinci fıkrasında yer verilen "Devlet, özel teşebbüslerin millî ekonominin gereklerine ve sosyal amaçlara uygun yürümesini, güvenlik ve kararlılık içinde çalışmasını sağlayacak tedbirleri alır" şeklindeki düzenlemenin de kamusal makamların çevresel meseleler bağlamındaki pozitif yükümlülüklerinin normatif dayanaklarından birini teşkil ettiğinin anlaşıldığını vurgulayarak, idarenin çevresel denetim yükümlülüğüne açık bir şekilde işaret etmiştir.

B. Çevresel Etki Değerlendirmesi Yolu İle Önleme

1. Tanım ve Tarihsel Süreç

Hukukun, çevresel olumsuz etkiler ortaya çıkmadan önce engellenmesini sağlamak içi sunduğu bir başka araç çevresel etki değerlendirmesidir. Öngörücü olma olarak adlandırılabilir bir özelliği haiz bulunan ÇED, bir faaliyetin çevre üzerinde meydana getirmesi muhtemel olumlu veya olumsuz etkileri hakkında, bu etkiler henüz ortaya çıkmadan önce bir öngörünün yapılmasını gerekli kılmaktadır⁷⁹¹. Bu kapsamda ÇED'in faaliyetin olumlu ve olumsuz etkilerin önceden değerlendirilerek, olumsuzluk etki görülmesi halinde, faaliyet ile güdülen amacın gerçekleştirilmesi için gerekli önlem planlamasının yapıldığı bir süreç olduğu ve faaliyet sahibinin bu süreçte kirlenmenin önlenmesine yönelik bir anlamda gelecek senaryosu hazırladığı ifade

⁷⁹¹ Abdurrahman Saygılı, *Çevre Hukuku Açısından Çevresel Etki Değerlendirmesi*, İmaj Yayınevi, Ankara, 2007, s.9

edilmektedir⁷⁹². Bu bağlamda ÇED'in bir önleyicilik işlevini simgelediği ifade edilmiştir⁷⁹³.

ÇED'in üzerinde uzlaşmış bir tanımı bulunmamaktadır. Yapılan bir tanıma göre ÇED, değişik ve çok sayıdaki aşamayı içeren, bunların gerçekleştirilmesine ilişkin farklı zaman dilimlerine yayılmış olan, çevresel etkiler konusunda geleceğe yönelik riskli olasılıkların ve bunlara ilişkin önlemlerin belirlenmesini ve sonuçta çevresel etkilerin kabul edilebilir bir duruma indirgenmesini hedefleyen ve bazı etkilerin kabul edilebilir düzeyde giderilemeyeceğinin gösterilerek çevresel açıdan elverişsiz yatırımların önlenmesini esas alan bir süreçtir⁷⁹⁴. Bir başka tanım, herhangi bir ekonomik kuruluşun çevresi üzerinde yaratacağı doğrudan ya da dolaylı, uzun ya da kısa dönemli, parasal olan veya olmayan, ölçülebilir ya da ölçülemez bütün etkilerin nesnel olarak değerlendirilmesine imkan veren araştırma yöntemini Çevresel Etki Çözümlemesi olarak başka bir isimle tanımlamıştır⁷⁹⁵. ÇED'i gerek doğal gerekse insan ürünü olan çevre üzerinde önemli olacak şekilde etki yaratan faaliyet ve projelerden kaynaklanabilecek olası etkilerin değerlendirilmesi şeklinde tanımlayan görüş ise⁷⁹⁶ değerlendirmenin öznel bir kavramı çağrıştırması oysa ÇED'in nesnel bilimsel verilere dayanması gerçeği karşısında yetersiz kabul edilmelidir.

ÇED'in, ekonomi ile ekolojiyi uzlaştırma aracı olarak ortaya çıktığı ifade edilmiştir⁷⁹⁷. Özellikle büyük çaplı gelişim projelerinin potansiyel ciddi etkilerini değerlendirmeye yönelik çevresel etki değerlendirmesi ihtiyacı uluslararası toplumda ivme kazanmıştır⁷⁹⁸. ÇED'in dünyada karşımıza ilk defa çıkışı ABD'de 1969 yılında Ulusal Çevre Politikası Kanunu ile olmuştur⁷⁹⁹. Uluslararası alanda ÇED'in kabulü ise, ABD Federal Hükümeti tarafından Ulusal Çevre Politikası Yasasının kabulünden iki

⁷⁹² Zerrin Toprak Karaman, Sosyo-Ekonomik Çevre ve Çevresel Etki Değerlendirmesi, **Türk İdare Dergisi**, S.410, Ankara, 1996, s. 62-63.

⁷⁹³ Memiş, s.290

⁷⁹⁴ Turgut, Hukuk, s.426

⁷⁹⁵ Keleş, Hamamcı, Çoban, s.533

⁷⁹⁶ Christopher Wood, **Environmental Impact Assessment A Comparative Review**, Second Edition, Prentice Hall, 2003, s.1

⁷⁹⁷ Turgut, Hukuk, s.416

⁷⁹⁸ William Murray Tabb, Environmental Impact Assessment in the European Community: Shaping International Norms, **Tulane Law Review**, C.73, S.3, 1999, s. 924

⁷⁹⁹ Neil Craik, **The International Law of Environmental Impact Assessment. Process, Substance and Integration**, Cambridge University Press, 2008, s.4; Ayla Bilgin, Türkiye'de Çevresel Etki Değerlendirme Uygulamalarının Farklı Ülkeler ile Karşılaştırılması, **Journal of Current Researches on Engineering, Science and Technology**, C.4, S.2, 2018, s.172

yıl sonra, Stockholm Konferansı ile gerçekleşmiştir⁸⁰⁰. Özellikle Konferans sonucu kabul edilen Bildirgenin 17 ve 18. ilkeleri çevre kalitesini artırmak için planlama, idare ve denetleme görevlerini üstlenecek uygun ulusal kurumların oluşturulması gereklili ile bilim ve teknolojinin, ekonomik ve sosyal kalkınmaya katkıları çerçevesinde, çevre için riskli olan durumların belirlenmesi, bunlardan kaçınılması ve denetlenmeleri için ve insanlığın ortak yararı yönünde kullanılması gerekliliğini duyurmaktadır. Bu açıdan Konferans, ÇED'in gelişim süreci açısından milat kabul edilmektedir⁸⁰¹. Ayrıca BM Çevre ve Gelişim Hakkında Rio Deklarasyonunun 17. ilkesi de ÇED ile ilgili olup ilke de ulusal bir araç olarak çevresel etki değerlendirmesinin çevre üzerinde önemli bir yan etkiye sahip olma olasılığı olan ve yetkili bir ulusal makam kararına konu olan önerilmiş faaliyetler için üstlenilmesi gerektiği ifade edilmiştir⁸⁰².

ÇED'in Avrupa serüvenine bakılacak olursa Avrupa Ekonomik Topluluğunun kurulmasını sağlayan Roma Antlaşması, çevre ile ilgili hüküm içermemektedir. Ancak Antlaşmanın 100 ile 235. maddelerinde var olan genel yetkiye dayalı olarak pek çok Direktif çıkarılmış olup bu Direktifler, Topluluğun ekonomik faaliyetleri için çevresel olayların önemi ve aralarındaki ilişkiyi giderek artan şekilde tanıması anlamını taşımaktadır. Bu tanımın devamında 1986 yılında Roma Antlaşmasında köklü değişiklikler yapan Avrupa Tek Senedi, açık bir şekilde çevresel korumayı yöneten kurallar getirmiş olup, bu bağlamda çevresel faktörler ile çok boyutlu ekonomik faaliyetler arasındaki ilişkinin tanınması Senedin en önemli yönlerinden birisini oluşturmuştur⁸⁰³.

AB'nin ÇED gelişim sürecinde 1973, 1977 ve 1983 yıllarında Kabul edilen Çevresel Eylem Programlarında idari karar alma süreçlerinde mümkün olan en erken aşamada çevresel etkilerin dikkate alınması gerektiği vurgulanmıştır⁸⁰⁴. Birliğin ÇED'e ilişkin temel Direktifi, "Bazı Kamusal ve Özel Projelerin Çevre Üzerindeki Etkilerinin Değerlendirilmesi Hakkında 85/337/AET sayılı Direktif olup anılan

⁸⁰⁰ Craik, s.4

⁸⁰¹ Jack Rostron, R. P. Jackson, D. Legge, E. J. Longworth, J. Parry ve P. J. Regan, **Environmental Law For The Built Environment**, (Ed.) I. P. Cavendish Publishing, London, 2001, s.63

⁸⁰² BM, **Çevre ve Gelişim Hakkında Rio Deklarasyonu** (1992) <https://kumid.net/euproject/admin/userfiles/dokumanlar/cevreilave02.pdf>, (15.01.2021)

⁸⁰³ Tabb, s.926-927

⁸⁰⁴ Güneş, Hukuk, s.182

Direktif 1988 yılında yürürlüğe girmiştir⁸⁰⁵. Direktif, bütün Teknik planlama ve karar alma süreçlerinde, çevreye olabilecek etkilerin olabilecek en erken aşamada hesaba alınması ihtiyacını onaylamış olup, milli savunma projeleri gibi bazı istisnalar hariç, büyük çevresel etkiler yaratabilecek kamusal ya da özel tüm projeleri kapsamına almıştır⁸⁰⁶. 1985 tarihli temel ÇED Direktifinde 1997, 2003, 2009 ve 2011 yıllarında değişiklik yapılmıştır. 1997 yılında yapılan revizyonun amacı daha fazla açıklık ve ilave kurallar geliştirmek olarak ifade edilmiştir⁸⁰⁷. 1997/11 sayılı bu Direktifin örtülü bir biçimde çevresel ve insan sağlığı için önemli etkiler doğuran büyük çaplı projelerde, sınır ötesi sonuçlarına da vurgu yapılarak, çevresel değerlendirmeyi yönetmek için kapsamlı ve etkili bir prosedür vaad ettiği dile getirilmiştir⁸⁰⁸.

Çevresel konularda bilgi ve belgelere erişim ve karar alma sürecüne katılım ile yargıya erişim hakkındaki 1998 tarihli Aarhus Sözleşmesi'nin ardından Direktifte değişiklik yapılması ihtiyacı doğmuş, 2003/35/AT sayılı Direktif yürürlüğe konulmuştur. Bu Direktif Aarhus Sözleşmesi ile uyum sağlama amacı ile çevresel bazı plan ve programların hazırlanmasında halkın katılımının sağlanması, yargıya başvurma ve katılımının geliştirilmesi hususlarına vurgu yapmıştır⁸⁰⁹. Yapılan 2009 tarihli değişiklik ile kabul edilen 2009/31/AT sayılı Direktif'in amacı ise, iklim değişikliğiyle mücadele çerçevesinde karbondioksit gazının jeolojik olarak depolanması için gerekli olan yasal çerçeveyi oluşturmak olarak belirtilmiştir⁸¹⁰. AB mevzuatında halihazırda Nisan 2014'te Kabul edilen 2014/52 sayılı ÇED Yönergesi yürürlükte⁸¹¹.

Türk hukukunda ÇED ilk defa 2872 sayılı Çevre Kanunu ile karşımıza çıkmıştır. Anayasanın 56. maddesinin ikinci fıkrasında çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek hem Devletin hem de vatandaşların ödevi olarak düzenlenmiş olup Anayasa ile devlete verilen bu ödevi uygulamaya

⁸⁰⁵ Ludwig Kramer, The Development of Environmental Assessments at The Level of The European Union, Ed. Holder, J. ve D. McGillivray, **Taking Stock of Environmental Assessment: Law, Policy and Practice**, I. P., Routledge-Cavendish, Oxon, 2008, s.132.

⁸⁰⁶ Tabb, s.930-931

⁸⁰⁷ Simon Marsden, **Strategic Environmental Assessment in International and European Law: A Practitioner's Guide**, Earthscan, Dunstan House, I. P., London, 2008, s.184-185

⁸⁰⁸ Tabb, s.934

⁸⁰⁹ Ezgi Çerçi, **Avrupa Birliği Çevresel Etki Değerlendirmesi Mevzuatı ve Türkiye'nin Uyumuna**, Gazi Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2011, s.72; Saygılı, s.64

⁸¹⁰ Çerçi, s.73

⁸¹¹ Güneş, Hukuk, s.182

konulması Çevre Kanunu ile olmaktadır. Devletin Anayasanın 56/2. maddesi ile üstlendiği ödev kirliliği önleme ödevidir ve kirliliğin önlenmesi ise ÇED'in en temel amacıdır. O halde ÇED anayasal dayanağını 56/2. maddeden almaktadır. ÇED'in varlık sebebi 1982 Anayasasının devlete yüklediği ödevdir⁸¹².

1982 Anayasasında 56. maddede çevre hakkına yer verilmesinin ardından yasal temel oluşturulmuş, Kanunun 10. maddesinde ise ilk defa ÇED düzenleme altına alınmıştır. ÇED'in detayları ise sırasıyla 1993, 1997, 2002, 2003, 2008 ve 2013 tarihli Yönetmeliklerle düzenlenmiş olup son olarak 25.11.2014 tarihli ÇED Yönetmeliği yürürlüktedir⁸¹³.

2872 sayılı Kanun 2. maddesinde Çevresel etki değerlendirmesini, gerçekleştirilmesi plânlanan projelerin çevreye olabilecek olumlu ve olumsuz etkilerinin belirlenmesinde, olumsuz yöndeki etkilerin önlenmesi ya da çevreye zarar vermeyecek ölçüde en aza indirilmesi için alınacak önlemlerin, seçilen yer ile teknoloji alternatiflerinin belirlenerek değerlendirilmesinde ve projelerin uygulanmasının izlenmesi ve kontrolünde sürdürülecek çalışmalar olarak tanımlamıştır. Kanunda yapılan bu tanım çevresel etki değerlendirmesinin önleyici işlevinin sadece çevresel etkileri olan faaliyetin gerçekleştirilip gerçekleştirilmemesine karar verme aşaması ile sınırlı olmadığını, faaliyetin gerçekleştirildiği süre boyunca da izleme ve kontrol sureti ile olası çevresel olumsuz etkilerin önlenmesinin hedeflendiğini ortaya koymaktadır. Kanunun 10. maddesi Kanunun ilk yürürlüğe girdiği tarihten beri “Çevresel Etki Değerlendirilmesi” başlığını taşımaktadır. 10. maddede 5491 sayılı Kanunla yapılan değişiklikte madde başlığının da terim birliği sağlamak adına ÇED olarak değiştirilmesi isabetli olurdu. 5491 sayılı Kanunla yapılan değişiklikte, 10. maddenin 3. fıkrasında petrol, jeotermal kaynaklar ve maden arama faaliyetlerinin, Çevresel Etki Değerlendirmesi kapsamı dışında olduğu düzenlenmesi yer almış ise de Anayasa Mahkemesi vermiş olduğu kararda⁸¹⁴ Anayasa'nın 56. maddesinin gerekçesinde, vatandaşın korunmuş çevre şartlarında, beden ve ruh sağlığı içinde yaşamını

⁸¹² Saygılı, s.237

⁸¹³ Güneş, Hukuk, s.200; Kanunun 1983 yılında yürürlüğe girmesine karşın Yönetmeliğin çıkarılması için 10 yıl beklenilmesinin idare açısından ağır hizmet kusuru olduğu ve sorumluluğuna yol açacağı ileri sürülmüştür. Kaboğlu, Hak, s.84

⁸¹⁴ Anayasa Mahkemesinin 15.01.2009 tarih ve 2006/99 E. 2009/9 K. Sayılı kararı
<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2009/07/20090708-9.htm>, (09.01.2021)

sürdürmesini sağlamanın Devletin ödevi olduğunu, Devletin hem kirlenmenin önlemesi hem de tabîî çevrenin korunması ve geliştirilmesi için gereken tedbirleri alması gerektiğinin belirtildiğini, 2872 sayılı Çevre Kanununun değiştirilen 10. maddesinde belirtilen çevresel etki değerlendirmesinin, aynı Kanunun değiştirilen 2. maddesine göre gerçekleştirilmesi plânlanan projelerin çevreye olabilecek olumlu ve olumsuz etkilerinin belirlenmesinde, olumsuz yöndeki etkilerin önlenmesi ya da çevreye zarar vermeyecek ölçüde en aza indirilmesi için alınacak önlemlerin, seçilen yer ile teknoloji alternatiflerinin belirlenerek değerlendirilmesinde ve projelerin uygulanmasının izlenmesi ve kontrolünde sürdürülecek çalışmaları ifade ettiğini, günümüzde çevrenin kirlendikten veya bozulduktan sonra eski hale getirilmesinin çok külfetli olması, hatta kimi durumlarda olanaksız bulunması nedeniyle, kirlenen çevreyi temizleme veya bozulan çevreyi onarma yerine, olumsuz etkileri baştan önlemenin yöntemlerinin aranmakta olduğunu, ÇED'in, kalkınma ve ekonomik gelişme için yapılacak yatırım ve faaliyetlerin, doğayı tahrip etmeden ve çevreyi kirletmeden gerçekleştirilmesinde kullanılan yöntemlerden birisi olduğunu, ÇED ile korunmaya çalışılan temel unsurun, çevre ve bu çevre içerisindeki varlıklar olduğunu, ÇED kapsamı dışında tutulan arama faaliyetlerinin, biyolojik çeşitlilik üzerinde ya da doğada değişiklikler meydana getirebileceğini, bu değişikliklerin uzun dönemli etkilerinin olabileceğini, bu nedenle çevre için riskler taşıdığının açık olduğunu, bu açıdan kural kapsamındaki arama faaliyetinde, mevcut risklerin ortadan kaldırılabilmesi ve önlenbilmesi için ÇED'in öngörülmesinin, Anayasa'nın 56. maddesinde Devlete verilen çevrenin korunması yükümlülüğünün bir gereği olduğunu, kuralla, petrol, jeotermal kaynaklar ve maden arama faaliyetlerinin çevresel etki değerlendirilmesi kapsamı dışında tutulmasının Anayasa'nın 56. maddesine aykırı olduğunu belirtmiş ve düzenlemeyi iptal etmiştir.

Mevzuatımızın ÇED ile ilgili olarak çerçeve yaklaşımını esas aldığı⁸¹⁵, bu bağlamda 2872 sayılı Kanuna çerçeve bir hüküm koyduğu, detayları ise Çevresel Etki Değerlendirmesi Yönetmeliği ile düzenlediği görülmektedir. Yönetmelik, ÇED tanımını Kanunla birebir aynı şekilde yapmıştır. Gerek Kanun gerekse Yönetmelik

⁸¹⁵ Turgut, Hukuk, s.417-418; ÇED ile ilgili bir diğer yaklaşım ise sektörel yaklaşım olarak isimlendirilmektedir. Bu yaklaşımda ÇED ile ilgili kurallar farklı sektörler için mevzuata serpiştirilmiş vaziyettedir. Güneş, Hukuk, s.184; Öğretide 2872 sayılı Çevre kanununun 10. maddesinin çok kısa olması ve önemli hiçbir esas içermeyerek bir yönetmelikle düzenlenmek üzere Bakanlığın takdirine bırakması sistemin zayıf yönü olarak kabul edilmektedir. Turgut, Hukuk, s.418

tanımında çevresel zarar ve olumsuz etki kavramlarının ayrıştırıldığı görülmektedir. Yönetmelik ÇED'in varlık sebebini bir projenin olumsuz etkilerinin önlenmesi, eğer bu yapılamıyorsa çevreye zarar vermeyecek şekilde en aza indirilmesi olarak açıklamıştır. O halde bir projenin olumsuz etkisi olsa dahi bu çevresel zarar vermeyecek şekilde gerçekleşebilecektir. Olumsuz etki ve çevresel zarar arasındaki farklılığın belirgin olmayışı, hangi olumsuz etkilerin çevresel zarara yol açmayacağını, hangilerinin ise hangi seviyeye indirilirse çevresel zarara yol açmaz hale getirilmiş sayılacağını tespit etmeyi güç kılmaktadır. Hele ki çevresel zarar ile ilgili bir tanımın da olmayışı karşısında bu güçlük daha da artmaktadır. Tanımı bilinmeyen bir olguya indirgenmeye çalışılan olumsuz etkinin bunu ne zaman başarmış sayılacağı cevaplanması epey zor bir sorudur. O halde Kanuna çevresel zarar kavramının tanımının eklenmesi yapılmalı ya da ÇED tanımında çevresel zarar kavramı kullanılmadan bir tanımlama yapılmalıdır. Kaldı ki ÇED Yönetmeliğinde "Etki" kavramı tanımlanmış olup bu tanım çevresel zararı da bütün yönleri ile kapsayacak genişliktedir.

ÇED'in uygulama alanının belirlenmesi ile ilgili olarak iki farklı anlayış gelişmiştir. Birinci ve temel anlayış, ÇED'in proje bazlı uygulanmasını esas alan anlayıştır⁸¹⁶. İkinci ve daha kapsayıcı anlayış, bütün politika, proje, program, plan ve hatta yasama faaliyetlerinde dahi ÇED'in uygulanmasını öngörmektedir. Çoğu AB üyesi ülke ve Türkiye esas olarak dar kapsamlı proje bazlı ÇED uygulamasını benimsemiştir. Stratejik ÇED olarak da adlandırılabilir anlayış ise proje bazlı değerlendirilmelerde gözden uzak tutulabilecek uzun vadeli ve hatta gelecek kuşakları ilgilendiren sosyal ve ekonomik faktörlerin de dikkate alınmasını ve bu sayede bütünsel yaklaşım ve Sürdürülebilir Kalkınma hedefinin sağlanmasının tam anlamıyla gerçekleşmesini sağlamak açısından proje bazlı ÇED'e göre daha önem taşımaktadır⁸¹⁷. Birleşmiş Milletler Avrupa Ekonomik Komisyonu tarafından hazırlanıp 1991 yılında kabul edilen, Espoo Sözleşmesi olarak da bilinen Sınırışan ÇED Sözleşmesi'nde taraf devletlerin ÇED'i elverdiği ölçüde politika, plan ve programlara da uygulamaya çalışmaları gerektiği hükmüne yer verilmesi, stratejik çevresel değerlendirmeye ilişkin hükümlere gerek ulusal gerekse uluslararası hukukta

⁸¹⁶ Güneş, Hukuk, s.185

⁸¹⁷ Turgut, Hukuk, s.428-429

yer verilmesine ilişkin çabalara hız kazandırmıştır⁸¹⁸. Stratejik çevresel değerlendirme ile ÇED arasında ölçek bazında kapsam farklılığı, ele alınan alternatiflerin sayıca farklılığı, sürece dahil edilen etkilerin sayısı ve etki alanının yayılım farklılığı ve politika, plan ve programlar için gerek görülen ayrıntı düzeyinin farklılığı gibi farklıklar olsa da stratejik çevresel değerlendirme ve ÇED birbirini tamamlayan kavramlardır⁸¹⁹.

08.04.2017 tarih ve 30032 sayılı Resmi Gazetede yayınlanan Stratejik Çevre Değerlendirme (SÇED) Yönetmeliği ile ülkemizde Stratejik ÇED uygulamasının da kabul edildiği görülmektedir. Yönetmelik Kapsayıcı bir anlayışla çevrenin korunmasını sağlamak üzere sürdürülebilir kalkınma ilkesi doğrultusunda, çevre üzerinde önemli etkiler yapması beklenen plan/programların hazırlanması ve onayı sürecine çevresel unsurların entegre edilmesini amaçlamaktadır. Ayrıca Yönetmeliğin 2. maddesi, proje bazlı klasik ÇED'in düzenlendiği ÇED Yönetmeliğine atıfla atık yönetimi, balıkçılık, enerji, kıyı yönetimi, mekânsal planlama, ormancılık, sanayi, su yönetimi, tarım, telekomünikasyon, turizm ve ulaştırma sektörlerine ilişkin hazırlanan ve ÇED Yönetmeliğinin Ek-1 ve Ek-2 listelerinde yer alan projeler için çerçeve oluşturan plan/programlara Stratejik Çevresel Değerlendirme yapılması, yaptırılması, izlenmesi ve eğitim verilmesine ilişkin idari ve teknik usul ve esasları kapsama aldığını düzenlemiştir.

SÇED Yönetmeliği stratejik çevresel değerlendirmenin tanımını;

“Bu Yönetmeliğin kapsamında yer alan sektörler için kamu kurum/kuruluşlarınca hazırlanacak onaya/kabule tabi plan/programların planlama/programlama sürecinin başlangıcından itibaren, çevresel değerlerin plan/programa onayından/kabulünden önce entegre edilmesini sağlamak, plan/programın olası olumsuz çevresel etkilerini en aza indirmek, olumlu etkilerini de en üst düzeye çıkarmak ve karar vericilere yardımcı olmak üzere katılımcı bir yaklaşımla sürdürülen ve yazılı bir raporu da içeren çevresel değerlendirme çalışmaları”

olarak yapmıştır.

SÇED'e tabi olan plan ve programlar ise Yönetmeliğin Ek-1 nolu listesinde yer alan plan/programların SÇED'e tabi olduğu ifade edilmiştir. Konumuz açısından

⁸¹⁸ Ahmet M. Güneş, Çevre Hukuku Açısından Stratejik Çevresel Değerlendirme, **TBB Dergisi**, S.91, 2010, (Stratejik) s.39-40

⁸¹⁹ Güneş, Stratejik, s.39

belirtmek gerekir ki Enerji Sektöründeki Planlama Çalışmaları da SÇED kapsamında yer almaktadır.

2. Çevresel Etki Değerlendirmesinin Hukuki Niteliği

Çevresel etki değerlendirmesinin yapılan tanımından, bir süreci ifade ettiği anlaşılmaktadır⁸²⁰. Ancak Yönetmelik değerlendirme sürecini “ÇED Süreci” ve “Seçme-Eleme Kriterleri Değerlendirme Süreci” olarak iki başlıkta düzenlemiştir. Her iki süreçte de çevresel açıdan bir değerlendirme yapılmaktadır. “Seçme-Eleme Kriterleri Değerlendirme Süreci”, “ÇED Gereklidir” ya da “ÇED Gerekli Değildir” kararlarının alınmasını içerdiğinden ve bu süreçlerde bir hazırlık işlemi söz konusu olmadığından bu kararlar açısından Bakanlık tarafından nihai karar alma sürecinde uyulması gereken bir idari usuldür⁸²¹. İdari usule uygun hareket edilmesinin, idareye kanunlarla belirlenmiş usullerde işlem yapmak ödevi yüklemesi yönünden hukuk devleti ilkesiyle yakından ilgili olduğu ifade edilmiştir⁸²².

ÇED sürecinin ise, “ÇED Olumlu” veya “ÇED Olumsuz” şeklinde nihai ve icrai karar verme yetkisini haiz olan Bakanlığın bu idari kararları verebilmesi için bir hazırlık işlemi niteliği taşıyan ÇED Raporu ile sonuçlandığı göz ardı edilmemelidir. Bu ikinci durumda ÇED, hem nihai ve icrai kararın verilmesi için uyulması gereken bir idari süreç hem de nihai kararın verilmesi için varlığı şart olan ÇED Raporu şeklindeki hazırlık işlemini kapsamaktadır⁸²³.

Bu halde ÇED ile ilgili şu değerlendirmenin yapılması gerekmektedir; ÇED, nihai kararın verilmesindeki idari süreç rolü ile uyulması zorunlu bir usul şartını içermektedir. Bu usule uymamak işlemi hukuka aykırı hale getirir. Bu usule uyularak ÇED Raporunun hazırlanması usuli şartın yerine getirilmesini sağlayacaktır. Ancak

⁸²⁰ ÇED’in ÇED’e tabi faaliyeti yürütecek proje sahibine ve sorumlu idarelere bu faaliyetin çevre üzerindeki etkilerinin ne olacağını belirleterek yol gösterici olabilecek bir planlama aracı, ÇED Raporunun ise, bu faaliyetin çevresel sonuçlarının değerlendirilmesini içeren bir belge olarak kabul edildiği ifade edilmiştir. Firuz Demir Yaşamış, **Çevresel Etki Değerlendirilmesi, Kuram, Teknik ve Yöntemler**, Ankara, 1997, (ÇED), s.22

⁸²¹ ÇED’in idari usul olma boyutu ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Saygılı, s.20 vd.

⁸²² Çınar Can Evren, İdari Usul İlkelerinin Yönetim Hukukumuz Açısından Değeri, **TBB Dergisi**, S.91, 2009, (Usul), s.111

⁸²³ Aynı görüş için bkz. Suphan Olcay, **İdare Hukuku Boyutuyla Çevresel Etki Değerlendirmesi**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2021, s.136

idari sürece uyularak süreç sonucunda hazırlanan hazırlık işlemi niteliğindeki ÇED raporuna uygun nihai karar verme zorunluluğu ise bulunmamaktadır.

ÇED süreci, nihai ve icrai kararın verilebilmesi için varlığı elzem ve bu noktada yokluğu kararın hukuka aykırılığına yol açacak bir hazırlık işleminin oluşturulma sürecini ifade etmekte iken, daha sonra değinileceği üzere ÇED süreci sonucu ortaya çıkacak hazırlık işleminin nihai ve icrai kararın alınmasında dikkate alınmaması da nihai işlemi hukuka aykırı hale getirecektir. Bu son sonuca ÇED Yönetmeliği 14/3. maddesinden ulaşılmaktadır. Ancak dikkate alınmayı mutlaka ÇED Raporuna uygun ya da ÇED Raporu doğrultusunda nihai kararın alınması şeklinde anlamının doğru olmadığı düşünülmektedir⁸²⁴. Aksi takdirde ÇED Raporunun Bakanlık tarafından dikkate alınmasından değil, onaylanmasından bahsedilmesi gerekirdi. Bu kapsamda Bakanlık, ÇED Raporunda varılan görüşlerden farklı bir karar elbette alabilecektir. Ancak, Bakanlık bu noktada farklı karar vermesinde kendisini haklı kılacak tutamaklara sahip olmalıdır. ÇED sürecinin çok sayıda farklı kesimleri bir araya getirmesi, zaman ve masraf açısından sahip olduğu ciddi pay dikkate alındığında basit bir usul şartı olarak algılanması da kabul edilemez⁸²⁵.

ÇED sürecinin idari usul olma noktasında asıl önemli özelliği ve farkı, idari usul ilkeleri ile işlem tesis edilmeden önce bireylerin işlemin yapılışına katılmalarını sağlayarak demokratik devlet ilkesine⁸²⁶ yaptığı katkıdır. Bu noktada ÇED sürecinin idare hukukunun yerleşmiş kalıplarında önemli bir değişim yarattığı, geleneksel idare hukukunun idari işlemin idarenin iradesi ürünü olma ve başka bir iradenin katılımına gerek duymadan tekemmül ettirme özelliğini değiştirdiği, bir başka deyişle idari işlemlere, katılım müessesesini soktuğu ifade edilmiştir⁸²⁷. Bu görüşün kısmen kabulünün mümkün olduğu düşünülmektedir. İdari işlemin oluşmasına yol açan irade ile idari işlemin oluşturulma usulünün farklı konular olduğu, her türlü tek taraflı idari işlemin mutlaka o işlemi yapma konusunda idare adına irade açıklamaya yetkili makamın işlemi olduğu açıktır. Tek taraflı idari işlemde yetkili idarenin dışında bir iradenin varlığına yer bulunmamaktadır. Dolayısıyla idari işlemin oluşumunda başka

⁸²⁴ Benzer görüş için bkz. Turgut, Hukuk, s.433; Güneş, Hukuk, s.186; Orhan Uslu, **Çevresel Etki Değerlendirmesi**, Türkiye Çevre Vakfı Yayını, Ankara, 1996, s.49

⁸²⁵ Turgut, Hukuk, s.434

⁸²⁶ Evren, s.111

⁸²⁷ Saygılı, s.29

bir iradenin katılımına ihtiyaç duymayı sağladığının kabul edilemeyeceği kanaatindeyiz. Böyle bir fikrin kabulü bir nevi karma iradeli işlem denilebilecek bir yeni işlem türünün kabulünü gerektirir ki, idari işlem teorisinin böyle bir işlemi izaha izin vermeyeceği ortadadır. ÇED sürecine idare dışında katılım, idari işleme katılım değildir, usule katılımdır. İşlem her halükarda idarenin bir idari işlemidir. Usule katılımı sağlama noktasında ÇED sürecinin demokratik devlet ilkesi gereği yönetime katılma noktasında yaptığı katkı ise inkar edilemez.

3. ÇED Sürecinin ve Süreç Sonucu Ortaya Çıkan İdari İşlemin Unsurları Yönünden İrdelenmesi

Çevresel Etki Değerlendirilmesi yukarıda bahsedildiği üzere idare hukukuna tabi bir süreç olup bu sürecin sonucunda bir idari işlem vücut bulmaktadır. İdari bir süreç, dolayısıyla bir usul öngörmesi sebebi ile belirli aşamalardan oluşmaktadır. İdari usul bir idari faaliyetin yapılacağı makamı ve yapılacağı biçimi gösteren kurallar bütünü olarak açıklanabilir⁸²⁸. Ortaya çıkan idari işlemin sıhhati açısından ÇED süreci yapılması ve belirtilen idari usule uygun olarak gerçekleştirilmesi gereken bir faaliyettir. Bu süreçsel faaliyetin sonucunda ise bir idari işlem meydana gelmektedir. Öncelikle aşamalardan oluşan bu sürece bakılacak, daha sonra sürecin sonunda ortaya çıkan idari işlem, unsurları açısından incelenecektir.

ÇED süreci Yönetmelik ekinde yer alan projeler için "Çevresel Etki Değerlendirmesi Olumlu" kararı veya "Çevresel Etki Değerlendirmesi Gerekli Değildir" kararı alınmadıkça bu projelerle ilgili teşvik, onay, izin, yapı ve kullanım ruhsatı verilmesini, proje için yatırıma başlanmasını ve ihale edilmesini engelleyen bir usuldür. Yönetmelik kapsamında idari usul kurallarına uyularak tamamlanan süreç sonunda nihai ve icrai nitelikte şu kararlar alınabilmektedir:

- Çed Gerekli Değildir Kararı
- ÇED Gereklidir Kararı
- ÇED Olumlu Kararı
- ÇED Olumsuz Kararı

⁸²⁸ Balta, s. 196

Bu kararlardan “ÇED Gerekli Değildir Kararı” ya da ÇED Olumlu Kararı, ilgili projenin yapılmasına olanak sağlayan kararlardır.

Çevresel etki değerlendirmenin irdelenmesinde ÇED Yönetmeliğinin yukarıda da bahsedildiği üzere iki farklı değerlendirme sürecini düzenlediği görülmektedir. 5. madde ile başlayan Yönetmeliğin ikinci bölümü her iki değerlendirme süreci ile ilgili genel hükümlere yer vermiştir. Yönetmelik kapsamında düzenlenmiş bu iki süreç şu şekilde özetlenebilir:

ÇEVRESEL ETKİ DEĞERLENDİRMESİ

I- Seçme-Eleme Kriterleri Değerlendirme Sürecine Tabi Projeler (Ek-2)

a-ÇED Gerekli Değildir Kararı

b-ÇED Gerekli Kararı

II-ÇED Sürecine Tabi Projeler

a-EK-1’de belirtilen projeler

aa-ÇED Olumlu Kararı

bb-ÇED Olumsuz Kararı

b-EK-2 kapsamında olup hakkında ÇED Gerekli Kararı verilen projeler

aa-ÇED Olumlu Kararı

bb-ÇED Olumsuz Kararı

a. Her İki Süreç İçin Ortak Hükümler

(1) Yetki

Gerek Seçme-Eleme Kriterleri Değerlendirme Sürecine Tabi Projeler gerekse ÇED Sürecine Tabi Projeler hakkında öncelikle belirtilmesi gereken husus süreç sonunda nihai ve icrai karar verme yetkisinin Çevre ve Şehircilik Bakanlığına ait olduğudur. Ancak Bakanlık gerekli gördüğü durumlarda "ÇED Gerekli" veya "ÇED Gerekli Değildir" kararının verilmesi konusundaki yetkisini, sınırlarını belirleyerek yetki genişliği esasına göre Valiliklere devredebilir. O halde ÇED Sürecinde nihai

kararı verme yetkisi her halükârda Bakanlığa aitken, Seçme-Eleme Kriterleri Değerlendirme Sürecinde nihai karar verme yetkisini Bakanlık sınırlarını da belirlemek sureti ile yetki genişliği esasına göre Valiliklere devredebilecektir. Ancak burada sınırları belirlemekle kastedilenin ne olduğu belirsizdir. Sınırdan kastedilenin, Ek-2’de sayılan projelerle ilgili olarak sadece bazı projeler için yetkinin devredilmesi olduğu düşünülmektedir. Zira süreç sonunda verilen karar hangi makam tarafından verilirse verilsin aynı hukuki güce sahip bir karar olacaktır. Bu bakımdan kararın hukuka uygunluğunu sağlamak açısından ÇED Yönetmeliğinin 16. ve 17. maddelerinde yer alan karar alma süreci ile ilgili yetkilerde bir sınırlandırma olması düşünülemez. Karar alma yetkisinin devri mutlaka karar alma süreci ile ilgili yetkilerin de devrini içermelidir ki alınan kararın hukuka uygunluğundan ve karardan beklenen hukuki yarardan behsedilebilsin.

Hemen belirtelim ki Çevre ve Şehircilik Bakanlığının 25.11.2014 tarih ve 2014/24 sayılı Genelgesi ile Seçme Eleme Kriterleri Uygulanacak Projelere ilişkin “ÇED Gereklidir” ya da “ÇED Gerekli Değildir” yetkisinin Valiliklere devredildiği belirtilmiştir⁸²⁹. Genelgede herhangi bir sınırlama öngörülmediğinden ÇED Yönetmeliğinin Ek-2 listesinde yer alan bütün projelerle ilgili olarak Seçme-Eleme Kriterleri Değerlendirme Sürecini yürütme ve nihai kararı verme yetkisi projenin bulunduğu il Valiliğine bırakılmıştır.

Burada süreç içerisinde bulunmaları sebebi ile Bakanlıkça yeterlik verilmiş kurum/kuruluşları da açıklamak gerekmektedir. ÇED Yönetmeliğine göre bu kurum/kuruluşlar ÇED başvuru dosyası, ÇED raporu, proje tanıtım dosyası, proje ilerleme raporu hazırlamak ve sunmak için gerekli şartları taşıyan kurum/kuruluşları ifade etmektedir.

(2) Yükümlülükler

ÇED Yönetmeliği proje sahipleri için tabi olduğu sürece göre farklı yükümlülükler öngörmüştür. Seçme-Eleme Kriterleri Değerlendirme Sürecine Tabi Projeleri gerçekleştirmek isteyen gerçek ya da tüzel kişiler Proje Tanıtım Dosyasını

⁸²⁹ Çevre ve Şehircilik Bakanlığının 25.11.2014 tarih ve 2014/24 sayılı Genelgesi <https://ced.csb.gov.tr/genelgeler-i-434>, (25.01.2021)

Bakanlıkça yeterlik verilmiş kurum/kuruluşlara hazırlatmak, ilgili makama sunulmasını sağlamak ve proje kapsamında verdikleri taahhütlere uymakla yükümlüdürler. ÇED Sürecine Tabi Projeleri gerçekleştirmek isteyen gerçek ya da tüzel kişiler ise ÇED Başvuru Dosyasını ve ÇED Raporunu Bakanlıkça yeterlik verilmiş kurum/kuruluşlara hazırlatmak, ilgili makama sunulmasını sağlamak ve proje kapsamında verdikleri taahhütlere uymakla yükümlüdürler.

Ayrıca kamu kurum/kuruluşları, bu Yönetmelik hükümlerinin yerine getirilmesi sürecinde proje sahiplerinin veya Bakanlıkça yeterlik verilmiş kurum/kuruluşların isteyeceği konuya ilişkin her türlü bilgi, doküman ve görüşü vermekle yükümlü kılınmıştır.

Yönetmelik hükümlerine göre bir karar verilmeden önce, projenin gerçekleştirilmesinin mevzuat bakımından uygun olmadığının tespiti halinde, hangi aşamada olduğuna bakılmaksızın süreç sonlandırılır. Dolayısıyla her iki süreç için de geçerli olan bu durum, sürecin her aşamasında projenin tüm mevzuata uygunluğunu şart kılmaktadır. Bu durum süreç içerisinde gerçekleştirilen mevzuat değişikliklerini de içermektedir. Başlangıçta mevzuata uygun olan ve sürecin ilerlediği bir proje süreç devam ederken ve herhangi bir nihai karar verilmeden önce mevzuatta yapılan değişiklikten sonra mevzuata aykırı hale gelirse yine sürecin derhal sonlandırılması gerekmektedir.

(3) Karar Zorunluluğu

ÇED Yönetmeliğine tabi bir proje, Seçme-Elleme Kriterleri Değerlendirme Sürecine Tabi Projeler için “ÇED Gerekli Değildir” ya da “ÇED Olumlu” kararı alınmadıkça; ÇED Sürecine Tabi Projeler için ise “ÇED Olumlu” kararı alınmadıkça teşvik, onay, izin, yapı ve kullanım ruhsat alamaz, proje için yatırıma başlanamaz ve ihale edilemez.

b. Seçme Eleme Kriterleri Değerlendirme Sürecine Tabi Projeler

Yönetmeliğin 15. maddesine göre Yönetmeliğin Ek-2 listesinde yer alan projelerle kapsam dışı değerlendirilen projelere ilişkin kapasite artırımı ve/veya genişletilmesinin planlanması halinde, mevcut proje kapasitesi ve kapasite artışları toplamı ile birlikte projenin yeni kapasitesi itibarı ile Ek-2 listesine girmesi halinde bu projeler de seçme eleme kriterlerine tabidir. Bir örnek vermek gerekirse kurulu gücü 1-10 MWm olan hidroelektrik enerji santralleri ile türbin sayısı 5 adet ve üzerinde veya kurulu gücü 10 MWm ve üzerinde 50 MWm altında olan rüzgar enerji santralleri Ek-2 listesinde sayılan projeler arasındadır⁸³⁰. Seçme eleme kriterlerinin neler olduğu Yönetmeliğin Ek-4 nolu listesinde belirtilmiştir.

(1) Değerlendirme Süreci

ÇED'in gerekli olup olmadığının tespiti için öncelikle bir başvurunun yapılması gerekmektedir. Çevresel etki değerlendirmesinin gerekli olup olmadığının araştırılması amacıyla, proje sahibi tarafından yetkilendirilen Bakanlıkça yeterli verilmiş kurum/kuruluşlar tarafından; Ek-4 nolu listeye göre hazırlanan Proje Tanıtım Dosyası, proje sahibince Proje Tanıtım Dosyasında ve eklerinde yer alan bilgi ve belgelerin doğru olduğunu belirtir taahhüt yazısı ile birlikte Çevre ve Şehircilik

⁸³⁰ İngiltere ÇED Uygulamasında Liste usulü geçerli olup 1 nolu listede yer alan projeler ÇED prosedürüne tabi iken 2 nolu listede yer alan projeler için ÇED prosedürü gerekip gerekmediğine ilişkin bir tarama süreci söz konusudur. 1 nolu listede yer alan projelere örnek olarak ham petrol rafinerileri, günde 500 ton ya da daha fazla kömür ya da bitümlü şistin gazlaştırılma ya da sıvılaştırılma tesisleri, 300 Mw ve daha fazla kapasiteli termik santraller, nükleer santral ve diğer nükleer reaktörler, günde 500 ton petrol ya da 500 bin metreküp doğalgaz çıkarma faaliyetleri verilebilir. 2 nolu listede yer alan projelere ise 1000 metrekare zemin alanına kadar yeraltı madenciliği, 100 metreye kadar yakınında kontrollü su olmak şartı ile jeotermal sondajı, 0.5 hektar alanı aşmamak kaydı ile elektrik üretim tesisi, 0,5 Mw'dan fazla üretim kapasitesi olmak şartı ile hidroelektrik santrali, 2'den fazla türbin olmak koşulu ile rüzgâr enerji santralleri örnek verilebilir. İngiltere Türkiye uygulamasını karşılaştırmak gerekirse ülkemizde Kurulu gücü 1-10 MWm olan hidroelektrik enerji santralleri 1 nolu listede iken İngiltere'de 0.5 Mw'den fazla kapasiteli santraller 2 nolu listeye girebilmektedir. 1 nolu listede hidroelektrik santrallerine yer verilmemiştir. Türkiye'de ise Kurulu gücü 10 MWm ve üzeri olan hidroelektrik santralleri doğrudan 1 nolu listede yer almaktadır. Keza Türkiye'de Türbin sayısı 20 adet ve üzerinde veya kurulu gücü 50 MWm ve üzerinde olan rüzgâr enerji santralleri 1 nolu listeye, Türbin sayısı 5 adet ve üzerinde veya kurulu gücü 10 MWm ve üzerinde 50 MWm altında olan rüzgâr enerji santralleri 2 nolu listeye girerken İngiltere'de 2'den fazla türbin olmak koşulu ile rüzgâr enerji santralleri 2 nolu listeye girmekte RES'lere 1 nolu listede yer verilmemektedir. Keza İngiltere'de Güneş enerji santrallerine ne 1 nolu listede ne de 2 nolu listede yer verilmiştir. **Guidance Environmental Impact Assessment**, <https://www.gov.uk/guidance/environmental-impact-assessment#Screening-Schedule-2-projects>, (21.01.2021)

Bakanlığına sunulacaktır. Bakanlık, proje için hazırlanan Proje Tanıtım Dosyasını Ek-4 nolu listede yer alan kriterler çerçevesinde beş iş günü içinde inceleyecektir. Dosya kapsamındaki bilgi ve belgelerde eksikliklerin bulunması halinde bunların tamamlanması Bakanlıkça yeterlik verilmiş kurum/kuruluşlardan istenir. Bu eksikliklerin altı ay içerisinde tamamlanmaması halinde Proje Tanıtım Dosyasına ilişkin Seçme Eleme Kriterleri Değerlendirme Süreci (Yönetmelik'te ÇED süreci olarak ifade edilmiştir) sonlandırılacaktır. Burada yapılan bir tür ilk inceleme olup dosyada Ek-4 nolu listede yer alan koşullar açısından bir eksiklik olup olmadığını belirleme amacı taşıdığı düşünülmektedir. Fakat süreci sonlandırmaya ilişkin Bakanlık kararının, özellikle proje sahibi tarafından eksikliklerin giderildiğine ilişkin iddiası söz konusu olabileceğinden ve muhatap proje sahibinin hukuki alanında etki yaratıcı, icrai özelliği dikkate alındığında dava konusu edilebilecek idari bir işlem niteliği taşıdığı düşünülmektedir.

Bakanlık, Proje Tanıtım Dosyalarını Ek-4 nolu listede yer alan kriterler çerçevesinde inceler ve değerlendirir. Bakanlık, bu aşamada gerekli görülmesi halinde Bakanlıkça yeterlik verilmiş kurum/kuruluşlardan proje ile ilgili geniş kapsamlı bilgi vermesini, araç gereç sağlamasını, yeterliği kabul edilebilir kuruluşlarca analiz, deney ve ölçümler yapmasını veya yaptırmasını isteyebilir. Bakanlık inceleme değerlendirme sürecinde gerekli görülmesi halinde yetkili kurum/kuruluşlardan görüş isteyebilir. Otuz takvim günü içerisinde görüş bildirmeyen kurum/kuruluşun görüşü olumlu kabul edilir. Burada olumlu kabul edilmekten kasıt görüşün ÇED Gereklidir şeklinde olduğudur. Bakanlık tarafından bu sefer yapılan inceleme verilecek karara yönelik esasa ilişkin bir incelemedir ve bu incelemeyi ve değerlendirmeyi Bakanlık on beş iş günü içinde tamamlayacaktır.

(2) Karar Süreci

Esas incelemesinin tamamlanmasından itibaren ise Bakanlık proje hakkında beş iş günü içinde "ÇED Gereklidir" veya "ÇED Gerekli Değildir" kararını verir. Anılan bu karar ÇED sürecini sonlandıran, nihai, icrai nitelikte ve idari yargı denetimine tabi bir idari işlem niteliği taşımaktadır. Bakanlığın kararı ilgili Valiliğe,

proje sahibine ve Bakanlıkça yeterlik verilmiş kurum/kuruluşlara bildirilir. Valilik, bu kararı askıda ilan ve internet aracılığıyla halka duyurur.

Kararın halka duyurulması, dava açılması ile ilgili olarak sürenin başlamasına yol açacağından bu duyurunun hak kaybına yol açmayacak şekilde gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Bu durum Danıştay kararlarına da konu olmuştur. Açılan bir davada Danıştay⁸³¹, davaya konu edilen Çevre ve Orman Bakanlığı Çevresel Etki Değerlendirmesi ve Planlama Genel Müdürlüğü'nün 'Çevresel Etki Değerlendirmesi Gerekli Değildir' kararının Valilik ilan panosunda ... tarihinde ilan edildiğinin belirtildiği bunun dışında yönetmelik hükümleri gereği tesisin yapıldığı köyde, köy halkını ve diğer ilgilileri konuyla ilgili bilgilendirmeye veya durumdan haberdar etmeye yönelik duyuru yapıldığına ilişkin tutanaklar dosyada bulunmadığından, bu husus araştırılmak suretiyle köy tüzel kişiliği açısından davanın süresinde olup olmadığı hakkında yeniden karar verilmesi gerektiğine hükmetmiştir.

Halkın bilgilendirilmesine ilişkin önemli bir karar olması sebebi ile Kanada Yüksek Mahkemesince verilen Clyde River (Hamlet) v. Petroleum Geo-Services Inc. davasına da değinmek gerekir. Anılan davada Kanada yerli halkının yaşadığı ve su memelileri ile ilgili ekonomik faaliyette bulunma konusunda Federal Hükümet ile anlaşmasal hakka sahip oldukları bölgede petrol ve gaz aramasına yönelik sismik test yapmak için Ulusal Enerji Kurulundan izin başvurusu yapan şirketin yöre halkının katılımı ile çevresel etki değerlendirme sürecinde yapılan toplantılarda sismik testlerin su memelilerine etkilerine yönelik yeterli cevap vermemeleri üzerine Ulusal Enerji Kurulu süreci durdurmuştur. Bunun üzerine şirket 3926 sayfa olan ve bu sorulara cevap vermeyi amaçlayan bir belgeyi Kurula sunmuş, belge Kurulun web sayfasında yayımlanmış ve taşra ofislerine gönderilmiştir. Yerli halkın yaşadığı taşra bölgesinde ise internet hızı çok yavaş, sağlıklı internet erişimi sunan internet band genişliği ise pahalıdır. İnternete yüklenen belge, yerli halk tarafından dosyanın büyüklüğü sebebi ile indirilememiştir. Keza belgenin çoğu yerel halkın dili olan İnuitçeye çevrilmemiştir. Bu belgenin yerli halka ulaşmasına ya da soruların cevaplanmasına ilişkin daha fazla çabanın gösterilmediği, yerli halkın temel haklarının ihlali ile ilgili sorulara aylar sonra pratikte erişim imkânı olmayan bir belge ile yanıt vermenin gerçek

⁸³¹ Danıştay 14. D. 24.10.2013 tarih ve 2012/9834 E. ve 2013/7132 K. Sayılı kararı <https://legalbank.net/belge/aym-bireysel-basvuru-2014-14359-t-25-12-2018-hidroelektrik-santrali-projesiyle-ilgili-idarece-verile/3357006/>, (22.01.2021)

bir değerlendirme niteliği taşımadığı belirtilerek bu durum Yüksek Mahkemece Kurulun değerlendirme sürecinin yetersizlik göstergelerinden birisi olarak kabul edilmiştir⁸³²⁸³³.

Çevre ve Şehircilik Bakanlığının kararı “ÇED Gereklidir” şeklinde ise bu proje için ÇED Raporu sürecinin başlatılması gerekmektedir. Bu ikinci süreç ise kendiliğinden başlayan bir süreç olmayıp "ÇED Gereklidir" kararı verilen projeler için bir yıl içerisinde Bakanlığa başvuru yapılmaması durumunda “ÇED Gereklidir” kararı geçersiz sayılır.

Bakanlığın kararı “ÇED Gerekli Değildir” şeklinde ise artık bu proje için gereken yatırıma proje sahibi tarafından başlanabilecektir. Ancak burada da beş yıl içinde mücbir sebep bulunmaksızın yatırıma başlanmaması durumunda “ÇED Gerekli Değildir” kararı geçersiz sayılır.

Görüldüğü üzere Seçme Eleme Kriterleri Değerlendirme Sürecine Tabi Projelerde Bakanlık ya da ÇED Yönetmeliği 5. maddesi uyarınca yetki devredilmesi halinde ilgili Valilik tarafından yürütülen bir süreç söz konusu olup gerek halkın katılımına gerekse hazırlık işlemi niteliğinde ayrı bir işleme yer verilmemiştir. Bakanlık Proje Tanıtım Dosyasını inceleyerek gerekli değerlendirmeyi yapmakta ve bir karara varmaktadır. Değerlendirme sürecinde Bakanlığa verilen yetkiler ise değerlendirmenin sağlıklı bir şekilde yapılabilmesi için sunulmuş imkanlar olup Bakanlık tarafından ihtiyaç duyulması halinde kullanılabilir. Keza Bakanlığın inceleme değerlendirme sürecinde gerekli görerek yetkili kurum/kuruluşlardan görüş istemesi halinde ilgili kurum ya da kuruluşun görüşü de ne icrailiğe sahiptir ne de

⁸³² Clyde River (Hamlet) v. Petroleum Geo-Services Inc. Case Number 36692, Date 26.07.2017. https://scc-csc.lexum.com/scc-csc/scc-csc/en/item/16743/index.do#_ftnref2, (23.03.2021). Anılan karar, Yerli halkın yaşadıkları bölgede deniz memelileri ile ilgili haklarını etkileyen enerji arama faaliyetlerinde çevresel değerlendirme sürecine katılmalarının sağlanmadığını, duruşma gerçekleştirilmediğini ve Yerel halkın sorularını karşılayacak derinlemesine bir değerlendirme süreci yapılmadığını ve çevresel değerlendirme sürecinin özünü taraflar arası uzlaşının oluşturduğunu ortaya koymasından önem taşımaktadır. Ayrıca Yüksek Mahkeme Yerli halkın haklarını etkileyecek bir projenin bağımsız düzenleyici kurulca onaylamasından önce Federal Hükümetin Yerli halkla istişare etme yükümlülüğü olduğunu da vurgulamıştır.

⁸³³ Bir diğer kararda ise Yüksek Mahkeme karar alma sürecine Yerli halkın katılımının sağlanması, sözlü duruşma yapılması ve bu duruşmaya Yerli halkın katılımına yönelik Fon sağlanarak delil sunma imkanlarının bulunması ve karşı tarafa soru sorma, yazılı olarak cevap alma ve sözlü beyanda bulunma imkanlarına sahip olmaları sebebi ile değerlendirme sürecinin yeterli olduğuna hükmetmiştir. Chippewas of the Thames First Nation v. Enbridge Pipelines Inc. Case Number 36776, Date 26.07.2017. <https://scc-csc.lexum.com/scc-csc/scc-csc/en/item/16744/index.do>, (23.03.2021)

Bakanlık açısından bağlayıcılığı vardır. Hatta otuz takvim günü içerisinde görüş bildirmeyen kurum/kuruluşun görüşünün olumlu kabul edileceği yani “ÇED Gereklidir” görüşü olarak kabul edileceği hükmü bile Bakanlık açısından bağlayıcı değildir ve Bakanlık görüş istediği kurum ya da kuruluşun sarıh ya da zımni görüşü ne olursa olsun gerekçesini ortaya koymak sureti ile farklı bir karara varabilecektir.

c. ÇED Sürecine Tabi Projeler

ÇED Yönetmeliğinin 7. maddesine göre Yönetmeliğin Ek-1 nolu listesinde yer alan projeler, Seçme Eleme Kriterleri Değerlendirme Sürecine Tabi Proje niteliğinde olup hakkında "ÇED Gereklidir" kararı verilen projeler ile aslında Ek-1 nolu liste kapsamının dışında değerlendirilen projelere ilişkin kapasite artırımı ve/veya genişletilmesinin planlanması halinde, mevcut proje kapasitesi ve kapasite artışları toplamı ile birlikte projenin yeni kapasitesi Ek-1 listesinde belirtilen eşik değer veya üzerinde olan projeler için ÇED Raporu hazırlanması zorunludur. ÇED Yönetmeliğinin 7. maddesinde ÇED Raporunun hazırlanmasından bahsedilmesinin sebebi, bu raporun nihai ve icrai kararın verilmesine zemin oluşturan bir hazırlık işlemi niteliği taşımasıdır.

(1) ÇED Sürecinin Başlaması ve Ön İnceleme

ÇED Yönetmeliğinin Ek-1 nolu listesinde yer almakla doğrudan ÇED Sürecine dahil projelerde proje sahibi tarafından yetkilendirilen Bakanlıkça yeterli verilmiş kurum/kuruluşlar Ek-3 nolu listede yer alan ÇED Genel Formatı esas alınarak hazırlanan ÇED Başvuru Dosyasını Bakanlığa sunar. Hakkında “ÇED Gereklidir” kararı verildiği için ÇED Sürecine dahil olan projelerde ise yine proje sahibi tarafından yetkilendirilen Bakanlıkça yeterli verilmiş kurum/kuruluşlar tarafından ÇED Başvuru Dosyası Bakanlığa sunulur. Bu açıdan projenin ÇED Sürecine ne şekilde tabi olduğunun bir önemi bulunmamaktadır.

Bakanlık, başvuru dosyasındaki bilgi ve belgeleri Ek-3 nolu listede yer alan ÇED Genel Formatına uygunluk bakımından inceler. Yapılan bu ön inceleme beş iş günü içinde tamamlanır. Ek-3 nolu listede yer alan ÇED Genel Formatına uygun

hazırlanmadığı anlaşılan ÇED Başvuru Dosyası tamamlanmak üzere iade edilir. Bakanlıkça yeterlik verilmiş kurum/kuruluşlar eksikliklerini tamamlayıp ÇED Başvuru Dosyasını yeniden Bakanlığa sunar. Yapılan ön incelemenin sonucunda Bakanlık ÇED Başvuru Dosyasının ÇED Genel Formatına uygun hazırlanıp hazırlanmadığına dair karar vermedikçe süreç ilerlemez. Dolayısıyla Yönetmelikte hüküm olmasa bile gerek eksikliklerin tamamlanmadığı için gerekse doğrudan ÇED Genel Formatına uygun hazırlanmadığına ilişkin Bakanlık tarafından verilen kararın, özellikle proje sahibinin eksikliklerin giderildiğine ya da ÇED Genel Formatına uygunluğa ilişkin iddiası söz konusu olabileceğinden, muhatap proje sahibinin hukuki alanında etki yaratıcı, icrai özelliği dikkate alındığında dava konusu edilebilecek idari bir işlem niteliği taşıdığı düşünülmektedir.

(2) Ön İncelemenin Bitmesi ve Komisyonun Oluşumu ve Halka Duyuru

Bakanlık tarafından ön inceleme sonucunda başvuru dosyasının ÇED Genel Formatına uygun hazırlandığına karar verilmesinden sonra yine Bakanlık tarafından başvuru dosyasındaki bilgiler dikkate alınarak, ilgili kamu kurum ve kuruluş temsilcileri, Bakanlık yetkilileri, proje sahibi ve Bakanlıkça yeterlik verilmiş kurum/kuruluşlardan oluşan bir Komisyon kurulur. İlgili kamu kurum ve kuruluşundan kasıt, projenin ilgili olduğu alanda görevli olan kamu kurum ve kuruluşlarıdır. Komisyonda kurum ve kuruluş temsilcisi olarak görev yapan üyelerin, yeterli mesleki bilgi ve deneyime sahip olmaları ve temsil ettikleri kurum/kuruluşların görev alanlarıyla sınırlı olmak üzere görüş vermeye yetkili kılınmış olmaları esastır. Burada görüş verme yetkisine sahip olması gerekenlerin hem ilgili kamu kurum ve kuruluşunun temsilcileri hem de Bakanlıkça yeterlik verilmiş kurum/kuruluşların temsilcileri olduğu düşünülmektedir. Bakanlığın ayrıca gerekli gördüğü hallerde, projenin konusu, türü ve proje için belirlenen yerin özelliklerini de dikkate alarak, üniversiteler, enstitüler, araştırma ve uzman kuruluşları, meslek odaları, sendikalar, birlikler, sivil toplum örgütlerinden temsilcileri de Komisyon toplantılarına üye olarak çağırma yetkisi bulunmaktadır.

Proje ile ilgili olarak başvurunun yapıldığını, ÇED sürecinin başladığını, ÇED Başvuru Dosyasının halkın görüşüne açıldığını ve ÇED süreci tamamlanana kadar

projeye ilişkin görüş ve önerilerin Valiliğe veya Bakanlığa verilebileceğini Bakanlık ve Valilik anons, askıda ilan, internet vb. şekilde halka duyurur. ÇED Sürecine halkın katılımını sağlamaya yönelik bu düzenleme sadece proje ile ilgili halkı değil, herkesi kapsamı bakımından projenin çevresel etkileri konusunda herkesin görüş ve önerilerini sunmasına imkân tanımaktadır.

Keza süre bakımından da sadece ÇED Raporu hazırlanmadan önce görüş sunma imkânı ile yetinilmemesi ve ÇED süreci sona erene kadar görüş sunma imkânı verilmesi de bir diğer önemli husustur. Burada halk ile kastedilenin ÇED Yönetmeliği 4/n maddesine göre sadece Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları olmadığı, Türkiye’de ikamet eden yabancılar ile ulusal mevzuat çerçevesinde bir veya daha fazla tüzel kişi veya bu tüzel kişilerin birlik, organizasyon veya gruplarının da halk kavramı içerisinde yer aldığı belirtilmelidir. Dikkat çeken bir diğer husus yabancıların Türkiye’de ikamet şartı ile halk kavramına dahil edilmiş oldukları, tüzel kişilerin de ulusal mevzuata göre kurulmalarının şart koşulduğudur. Ancak bir ya da daha fazla tüzel kişinin bir araya gelmesi sonucu oluşan birlikler, organizasyon ya da grupların tüzel kişilik sahibi olması şartı aranmamaktadır. O halde ulusal mevzuata göre kurulan ve tüzel kişilerin bir araya gelerek oluşturdukları ancak ayrı bir tüzel kişiliği olmayan birlik, organizasyon ve grupların da halk kavramına dahil olduğu söylenmelidir.

Bu aşamada son olarak Bakanlık, Halkın Katılımı Toplantısı tarihi ile bir sonraki aşama olan özel formatın belirlenmesine yönelik Komisyon üyelerinin görüşlerini verme tarihini belirten bir yazıyla birlikte ÇED Başvuru Dosyasını, Komisyon üyelerine gönderir.

(3) Halkın Katılımı Toplantısı

ÇED Sürecine halkın katılımının sadece Yönetmeliğin 9. maddesinde düzenlenen Halkın Katılımı Toplantısı ile sınırlı olmadığını belirtmek gerekmektedir. Halkın Katılımı Toplantısı Yönetmelik’te “Kapsam ve Özel Format belirlenmesinden önce, halkı proje hakkında bilgilendirmek, projeye ilişkin görüş ve önerilerini almak üzere yapılan toplantı” olarak tanımlanmıştır. Toplantının tanımında halk ifadesi kullanılmışken Yönetmeliğin 9/1. maddesi halkı yatırım hakkında bilgilendirmek, projeye ilişkin görüş ve önerilerini almak üzere; Bakanlıkça yeterlik verilmiş

kurum/kuruluşlar ve proje sahibinin katılımı ile Bakanlıkça belirlenen tarihte, projeden en çok etkilenecek beklenen ilgili halkın kolaylıkla ulaşabileceği Valilikçe belirlenen merkezi bir yer ve saatte Halkın Katılımı Toplantısının düzenleneceği hükmünü getirerek, toplantının herkesin katılımına açık olmakla birlikte, projeden en çok etkilenecek olmaları sebebi ile ilgili halkın katılımının üst düzeyde olabilmesi açısından toplantı yerinin belirlenmesinde bu ölçütün esas alınacağını ifade etmektedir. Gerçekten Yönetmeliğe göre “İlgili Halk” kavramı gerçekleştirilmesi planlanan projeden etkilenen veya etkilenmesi muhtemel olan halkı tanımlamaktadır. Belirtmek gerekir ki projenin niteliği ve çevresel etkileri, ilgili halk kavramının da değişmesine ve genişlemesine yol açacaktır. Bu bağlamda fiziksel toplantıların yanı sıra ve belki de daha da önemlisi Bakanlık bünyesinde bir sanal sistem kurularak görüşlerin dile getirilme imkanının sağlanması hem fiziksel sınırlamaları ortadan kaldıracak hem de daha katılımcı bir ortama imkân sağlayacak bir yöntem olarak önerilebilir.

Bu noktada halk ya da ilgili halk kavramı ile yakından alakalı bir konuya değinmek gerekmektedir. Konu hem “Seçme ve Eleme Kriterleri Değerlendirme Sürecine Tabi Projeler” hem de “ÇED Sürecine Tabi Projeler” açısından birlikte ele alınabilir. Özellikle süreçlerin sonunda verilen kararların iptal davasına konu edilmesi halinde halk kavramının ne şekilde anlaşılacağı ve iptal davası açmak için aranan menfaat koşulunun halk kavramı ile birlikte genişleyip genişlemeyeceğidir. Bu bağlamda menfaat koşuluna yargı mercilerinin de yaklaşımını ele almak elzemdir.

Anayasanın 56. maddesinde çevre hakkının öznesi olarak herkes gösterilmiştir. Keza çevreyi korumak ve kirlenmesini önlemek hem Devlet hem de vatandaş için bir ödevdir. Bir hakkın kullanımının kapsamına yararlanmanın yanı sıra hakkın talep edilebilmesi, korunması için gerekli idari ve yasal yollara başvurulabilmesi ve kamuoyu oluşturma faaliyetleri de girer. Dolayısıyla çevre hakkının kullanımı için de aynı durum geçerlidir⁸³⁴. Ayrıca 2872 sayılı Çevre Kanunu çevreyi bütün canlıların

⁸³⁴ Alica, Menfaat, s.173; Bu noktada Türkiye’nin henüz taraf olmadığı Aarhus Sözleşmesi ile yargı yoluna başvurma düzenlemesi yapılarak bilgiye ulaşmak isteyen kişilerin taleplerinin yanıtı bırakılması, haksız yere kısmen ya da tamamen reddedilmesi, yetersiz yanıtlanması ya da bu Sözleşmede öngörüldüğü biçimde bir işleme tabi tutulmaması durumlarında, ilgilinin başvurusu üzerine mahkeme veya ulusal mevzuata göre oluşturulmuş tarafsız ve bağımsız bir organ önünde inceleme prosedürüne tabi tutulmasının öngörüldüğü, Türkiye’nin Sözleşmeye taraf olduğu zaman idari yargıda bu konularda iptal davası açabilmek için menfaat ilişkisinin çok daha geniş tutulması gerekeceği ve

ortak varlığı olarak kabul etmişken, çevreyi de canlıların yaşamları boyunca ilişkilerini sürdürdükleri ve karşılıklı olarak etkileşim içinde bulundukları biyolojik, fiziksel, sosyal, ekonomik ve kültürel ortam olarak kabul etmişken, yargısal yollara başvurma hakkının yorumunun geniş yapılması gerekmektedir. Benzer şekilde Çevre Kanunu'nun 30. maddesine göre; çevreyi kirleten veya bozan bir faaliyetten zarar gören veya haberdar olan herkes ilgili mercilere başvurarak faaliyetle ilgili gerekli önlemlerin alınmasını veya faaliyetin durdurulmasını isteyebilir. Bu hükümden hareketle, çevre ile ilgili idari işlemler için menfaat ihlali şartının aranmasına gerek olmadığı, çevreyi korumak amacıyla herkesin idari yargıya başvurabileceği ifade edilmiştir⁸³⁵.

Rüzgâr enerji santrali projesi için verilen ÇED Gerekli Değildir kararının iptali istemiyle açılan davada menfaat koşulunun bulunmadığı gerekçesiyle davanın esasının incelenmeksizin reddedilmesi nedeniyle mahkemeye erişim hakkının ihlal edildiği iddiasına ilişkin bireysel başvuruda Anayasa Mahkemesi söz konusu idari işlemin iptali istemiyle açılan davada başvuruçuların RES projesi kapsamına giren alanda taşınmaz sahibi olmadıkları, sadece vatandaş veya birey olmanın dava açma ehliyeti sağlamayacağı ve işlem nedeniyle menfaat ihlali bulunmadığı gerekçesiyle uyuşmazlığın esasının incelenmemesi nedeniyle başvuruçuların mahkemeye erişim haklarına yönelik bir müdahalenin bulunduğunu, Derece mahkemelerinin, dava konusu edilen işlemin bireyin menfaatini ihlal edip etmediğini irdelerken ve buna dair usul kurallarını uygularken söz konusu düzenlemenin getirilmesiyle ulaşılmak istenen kamu yararı ile bireyin menfaatleri arasında adil bir denge gözetmesi gerektiğini, bu kapsamda bireyin hukuki durumu üzerinde birtakım etki ve sonuçlar doğuran ve hak ve menfaatlerini etkileyen bir idari işlemin yargı mercileri önünde uyuşmazlık konusu etme olanağından yoksun bırakılmasının bu konuda mahkemeye erişimini imkânsız hâle getirebileceğinden Anayasanın 13. maddesi çerçevesinde ölçülülük ilkesini zedeleyebileceğini, derece mahkemelerinin başvuruya konu kararlarının, davacıların mülklerinin proje sahasına yakın olması veya kullanım amacı gibi öznel koşulları dikkate almaksızın bir proje sahasında mülkü olmayanların -projeye yakın sahada mülkü olsa bile- projeye karşı hiçbir durumda dava açamayacakları yönünde kategorik

gerekli yasal düzenlemelere ihtiyaç duyulacağına açık olduğu da belirtilmiştir. Alica, Menfaat, s.177-178

⁸³⁵ Turgut, Hukuk, s.292

bir yaklaşım içerdiğini, ancak başvuruçuların öznel durumları hakkında bir değerlendirme içermeyen bu kategorik yaklaşımın, başvuruçular gibi proje kapsamında olmamakla birlikte projeden etkilenme potansiyeli bulunan kişilerin dava açmalarını imkânsız hâle getirdiğinden başvuruçuların mahkemeye erişim hakkına yapılan müdahalenin orantısız olması sonucunu doğurduğunu, bu hâle göre derece mahkemesinin, somut davada başvuruçuların dava konusu edilen işlemin iptal edilmesinde menfaatlerinin bulunup bulunmadığını değerlendirmesiyle ve buna dair usul kurallarını uygulamasıyla ilgili bu yorumunun başvuruçuların mahkemeye erişim hakkına yönelik katı bir yorum olduğunu ve bu yorumun başvuruçuların mahkemeye erişim hakkını neredeyse imkânsız hâle getirdiğini dolayısıyla bu yorumdan hareketle davanın ehliyet yönünden reddedilmesi suretiyle başvuruçuların mahkemeye erişim hakkına yönelik müdahalenin ölçüsüz olduğu sonucuna varıldığını belirterek Anayasa'nın 36. maddesinde güvence altına alınan adil yargılanma hakkı kapsamındaki mahkemeye erişim haklarının ihlal edildiğine karar vermiştir⁸³⁶.

Danıştay tarafından ÇED Olumlu kararı ile ilgili olarak dava açma ehliyeti yönünden verilen bir kararda ise her olay ve davada, yargı merciine başvurarak dava açan kişinin menfaatinin, iptali istenen işlemle ne ölçüde ihlal edildiğinin takdirinin yargı mercilerine bırakıldığını, iptal davası açılabilmesi için gerekli olan menfaat ilişkisinin kişisel, meşru, güncel bir menfaatin bulunması halinde gerçekleşeceğini, başka bir anlatımla, iptal davasına konu olan işlemin davacının menfaatinin ihlal ettiğinden söz edilebilmesi için, davacıyı etkilemesi, yani davacının kişisel menfaatinin ihlal etmesi, işlem ile davacı arasında ciddi ve makul bir ilişkinin bulunmasının gerektiğini, aksi halde, kişilerin kendisine etkisi bulunmayan, menfaatlerini ihlal etmeyen idari işlemler hakkında da iptal davası açma hakkı doğacağını ve bu durumun idarenin işleyişini olumsuz etkileyeceğini, bununla birlikte, çevreyi ilgilendiren projelerle ilgili verilen ÇED kararlarının iptali istemiyle açılan davalarda dava açma ehliyeti belirlenirken, adil yargılanma hakkı kapsamında davacıların mahkemeye erişim hakkı ile idari istikrar ilkesi arasında adil bir dengenin kurulması gerektiğini, bu nedenle, projelerin yapımının planlandığı yörede ikamet eden ya da o yörede

⁸³⁶ Anayasa Mahkemesinin 05.03.2020 tarih ve 2016/13846 Başvuru numaralı kararı <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2016/13846?BasvuruTarihiBaslangic=+&BasvuruTarih iBitis=+&KararTarihiBaslangic=05%2F03%2F2020&KararTarihiBitis=05%2F03%2F2020,> (22.01.2021)

taşınmazları bulunanların, dava açma ehliyetlerinin varlığının kabulü, idari istikrarın sağlanması amacıyla yatırım planlayanların sürekli olarak dava tehdidi ile karşı karşıya kalmamaları bakımından temel ölçüt olmakla birlikte, mahkemeye erişim hakkının ihlal edilmemesi adına davacıların öznel koşullarının da dikkate alınmasının, adil bir yargılama için gerekli olduğunu bu öznel koşulların varlığının ise somut olayın niteliğine göre Mahkemelerce takdir edileceğini, uyuşmazlık konusu olayda bir kısım davacıların proje alanında veya etki alanında ikametleri ya da taşınmazları bulunmamakla birlikte, bu yöre nüfusuna kayıtlı davacılar için dini ritüellerin gerçekleştirildiği Somut Olmayan Kültürel Miras olarak belirlenen Bakırtepe Ziyaret Yeri'nin kutsal sayıldığı ve dava konusu proje alanının, bu yere yakın mesafede olduğu dikkate alındığında, anılan davacıların da dava açma ehliyetlerinin bulunduğu sonucuna varıldığını belirtmiştir⁸³⁷.

Gerek Anayasa Mahkemesinin gerekse Danıştayın kararları dikkate alındığında menfaat kavramını belirlemede bir dengenin arandığı ve bu konuda mahkemeye erişim hakkı ile idarenin istikrarı ilkesi arasında bir denge sağlanmaya çalışıldığı⁸³⁸ ancak sadece proje alanında taşınmaz sahibi olmak gibi somut ve katı kategorilerin Anayasanın 13. maddesi kapsamında bir ihlal olarak değerlendirildiği anlaşılmaktadır. Keza menfaat ilişkisinin tespitinde iptal davasının hukuk devletini gerçekleştirmedeki rolünün de dikkate alınması gerekmekte göz önüne alınmalıdır. Özellikle çevre gibi kamu yararını yakından ilgilendiren konularda, iptal davalarının idarenin hukuka bağlılığını sağlamadaki önemi dikkate alınarak menfaat koşulunun belirlenmesi, Danıştay kararlarında da yerleşmiş bir içtihat niteliği kazanmıştır⁸³⁹.

Toplantı yapılış şekli ile ilgili de kurallar Yönetmelikte yer almaktadır. Buna göre Bakanlıkça yeterli verilmiş kurum/kuruluşlar toplantı tarihini, saatini, yerini ve konusunu belirten bir ilanı; projenin gerçekleştirileceği yörede yayınlanan yerel süreli

⁸³⁷ Danıştay 6. D. 19.11.2020 tarih ve 2020/9865 E. Ve 2020/11262 K. Sayılı kararı <https://legalbank.net/belge/d-6-dsi-e-2020-9865-k-2020-11262-t-19-11-2020-cevresel-etki-degerlendirmesi-olumlu-kararinin-iptali-/4010162#>, (22.01.2021)

⁸³⁸ Öğretide de benzer görüş şu şekilde dile getirilmiştir: “Danıştay pek çok kararında vurguladığı üzere, herkese iptal davası açma yetkisinin tanınması durumunda, idarenin tüm işlemlerinin dava tehdidi altında olacağını ifade etmektedir. Bu düşünceye göre bu durum, idarinin işleyişini olumsuz yönde etkileyecek ve işlemle ilgisi olmayan kişilerin gereksiz başvuruları sonucunda yargı organlarını meşgul edecektir. Yargının aşırı iş yükü altında kalmasına neden olmayacak şekilde ve aynı zamanda bireysel çıkarın ötesinde kamusal yararı etkileyen idari işlemlerin yargısal denetime tabi olması konusunda bir dengenin sağlanması gerektiği açıktır.” Alica, Menfaat, s.203

⁸³⁹ Alica, Menfaat, s.179

yayın ile birlikte yaygın süreli yayın olarak tanımlanan bir gazetede toplantı tarihinden en az on takvim günü önce yayınlanır. Bakanlıkça yeterlik verilmiş kurum/kuruluşlar tarafından halkı bilgilendirmek amacıyla broşür dağıtmak, anket, seminer gibi çalışmalar Halkın Katılımı Toplantısından önce yapılabilir veya internet sitesinden yayınlanabilir. Keza Komisyon üyeleri de kapsam belirlemesi öncesinde proje uygulama yerini inceleyebilecekleri gibi kendilerine iletilen tarihe göre Halkın Katılımı Toplantısına katılabilirler. Halkın Katılımı Toplantısı, Çevre ve Şehircilik İl Müdürünün veya görevlendireceği bir yetkilinin başkanlığında yapılır. Toplantıda; halkın, proje hakkında bilgilendirilmesi, görüş, soru ve önerilerinin alınması sağlanır. Başkan, katılımcılardan görüşlerini yazılı olarak vermelerini isteyebilir. Toplantı tutanağı, bir sureti Valilikte kalmak üzere Bakanlığa gönderilir.

Burada irdelenmesi gereken bir konu da “Halkın Katılımı Toplantısı”nın yapılacağına dair amir hüküm karşısında uygulamada karşılaşılan toplantının yapılamama hallerinde toplantı yapılamadığına ilişkin tutanağın toplantı tutanağı yerine kaim olup olmayacağıdır. Yönetmelik toplantıyı emretmiş, yapılamama olasılığını ya düşünmemiş ya da buna izin vermemiştir. Yönetmeliğin toplantının yapılamama halini düzenlememiş olması toplantının yapılmamasına izin verdiği şeklinde yorumlanamaz. Zira söz konusu hüküm emredici bir hükümdür. Ayrıca Yönetmeliğin 10/2. maddesi Halkın Katılımı Toplantısı/Toplantıları demek sureti ile birden fazla toplantı imkanını açıkça tanımaktadır. 10/2. madde hükmü bir yandan katılımın tam anlamı ile sağlanabilmesi için tek toplantının yeterli olmaması halinde başka toplantılar düzenlenmesini içerirken öte yandan toplantı yapılamama ihtimalinde toplantı yapılana kadar sürecin devam ettirilmesini de içermektedir. O halde her iki maddenin birlikte değerlendirilmesi ve mutlaka toplantının yapılması gerektiği düşünülmektedir⁸⁴⁰.

Valilik, Halkın Katılımı Toplantısı ile halkın görüş ve önerilerini bildirebileceği süreç ile ilgili zamanlama takvimini ve iletişim bilgilerini halka duyurur. Halkın görüş ve önerileri, zamanlama takvimi içerisinde Komisyona sunulur. Halkın proje ile ilgili görüş ve önerilerini sunma imkanlarını kullanabilecekleri zaman

⁸⁴⁰ Bu noktada ülkemizin halkın katılımı noktasında başarılı bir uygulamaya sahip olduğunu söylemenin güç olduğu, bunun ana sebebini kamu yönetimi birimlerinin katılımın gerçekteki işlevini algılayıp inanmamalarının oluşturduğu, katılımın gerçekleştirilmesi gereken basit bir şekil olarak görüldüğü ifade edilmiştir. Turgut, Hukuk, s.474

dilimini belirleme ve görüş ve önerilerin bildirileceği iletişim bilgilerini saptama açısından Valiliğin yapacağı bu duyuru katılımın sağlıklı bir şekilde, kendisinden beklenen etkiyi yaratması ve sadece şekilsel boyutta kalmaması adına önem taşımaktadır.

(4) Kapsam ve Özel Formatın Belirlenmesi

ÇED Yönetmeliği Kapsam ve özel format belirlemeyi, ÇED sürecine tabi projeler için Halkın Katılımı Toplantısından sonra format verme aşamasına kadar yapılacak iş ve işlemler şeklinde tanımlamıştır. Çevresel etki değerlendirmesi raporu özel formatı ise ÇED Raporunun hazırlanmasında esas alınmak üzere; Komisyon tarafından projenin önemli çevresel boyutları ile Halkın Katılımı Toplantısındaki görüş ve öneriler göz önüne alınmak suretiyle Ek-3'teki Çevresel Etki Değerlendirmesi Genel Formatında belirtilen ana başlıklar altında ele alınması gereken konuları tanımlayan format olarak tanıma kavuşturulmuştur. Bu anlamda Özel Format, Ek-3'te belirlenmiş Genel Formatın, Komisyonun ve Halkın Katılımı Toplantısındaki görüş ve öneriler çerçevesinde somut bir projeye uyarlanması olarak belirtilebilir. Her projenin somut özellikleri olduğu gerçeğinden hareketle ilgili görüş ve öneriler doğrultusunda o proje alanının çevresel özellikleri, olası çevresel etkileri, alınabilecek önlemlerin somutlaştırılması Özel Formatın özünü oluşturmaktadır. ÇED Yönetmeliği Özel Formatın kapsamını belirleme yetkisini Komisyona vermiştir. Nitekim Komisyonun 2. maddede yapılan tanımında bu husus açıkça zikredilmiştir. Komisyon tarafından kapsamı belirlenen Özel Formatı hazırlama yetkisi ise Bakanlığa aittir. Yönetmeliğin 10. maddesine göre Komisyon üyesi kurum/kuruluşların görüş ve önerileri ile halktan gelen görüş ve öneriler doğrultusunda ÇED Raporu Özel Formatı Bakanlık tarafından hazırlanır. Burada belirtilen halktan gelen görüş ve öneriler hem ÇED Başvuru dosyasının halka duyurulması ile ÇED süreci tamamlanana kadar projeye ilişkin görüş ve önerilerin Valiliğe veya Bakanlığa verilebileceği halkın katılımını hem de Halkın Katılımı Toplantısında ileri sürülen görüş ve önerileri içermektedir. Özel Formatın oluşumunda halkın katılımının sağlanması az sonra belirtileceği üzere Özel Formatın haiz olduğu fonksiyon dikkate alındığında önem taşımaktadır. Özel Formatın fonksiyonu ÇED Raporunun denetim ölçütü olmasıdır.

Komisyon tarafından kapsamı belirlenen ve Bakanlık tarafından hazırlanan Özel Format, bedel karşılığında verilmektedir. Gerçekten Halkın Katılımı Toplantısı/Toplantılarının tamamlanmasından itibaren Bakanlığın belirlediği Özel Format Bedelinin bir ay içerisinde yatırılması halinde, Format Bedelinin yatırılmasından itibaren yedi iş günü içerisinde Özel Format Bakanlıkça yeterlik verilmiş kurum/kuruluşlara verilir. Format Bedeli, bir ay içerisinde yatırılmaz ise ÇED süreci sonlandırılır.

(5) ÇED Raporunun Hazırlanması

(i) ÇED Raporunun Hazırlanması ve Ön İnceleme

Yukarıda da belirtildiği üzere ÇED Raporu Bakanlıkça yeterlik verilmiş kurum/kuruluşlarca hazırlanır. Bu kuruluşlar Özel Formatın veriliş tarihinden itibaren on iki ay içinde ÇED Raporunu Bakanlığa sunmakla yükümlüdür. Talep edilmesi durumunda altı ay ek süre verilir. Bu süre içinde ÇED Raporu sunulmaz ise ÇED süreci sonlandırılır. ÇED Sürecini sonlandıran bir Bakanlık kararı söz konusu olacağı için özellikle süre ile ilgili ihtilaflar olabileceğinden bu kararda nihai ve icrai bir karar olduğu düşünülmektedir.

Bakanlıkça yeterlik verilmiş kurum/kuruluşlar tarafından hazırlanan ÇED Raporunun az önce ifade edildiği gibi denetim ölçütü fonksiyonunu haiz Özel Formata uygun hazırlanması gerekmektedir. Ayrıca ÇED Raporunun belirlenen çalışma grubunda yer alması gereken meslek uzmanlarınca hazırlanması gerekmektedir. Burada kastedilen çalışma grubunun ne olduğunun irdelenmesi gerekir.

Yönetmeliğin 2. maddesi Bakanlıkça yeterlik verilmiş kurum/kuruluşları, ÇED Başvuru Dosyası, ÇED Raporu, Proje Tanıtım Dosyası, Proje İlerleme Raporu hazırlamak ve sunmak için gerekli şartları taşıyan kurum/kuruluşlar olarak tanımlamıştır. İşte bu konunun detayları Çevre ve Şehircilik Bakanlığının ÇED Yeterlik Belgesi Tebliği ile düzenlenmiştir. Tebliğe göre ÇED Yeterlik Belgesi, ÇED Başvuru Dosyası, ÇED Raporu, Proje Tanıtım Dosyası veya Proje İlerleme Raporu hazırlamak için gerekli şartları taşıyan kurum/kuruluşlara Bakanlık tarafından verilen belgeyi ifade etmektedir.

Tebliğin 5. maddesine göre ÇED Yeterlik Belgesi almak isteyen kurum/kuruluşların belirli personeli istihdam etme zorunluluğu bulunmaktadır. Buna göre bu kurum ve kuruluşlar;

a-Kamu veya özel sektörde çevre ile ilgili konularda en az beş yıl çalışmış ve en az yirmi beş Proje Tanıtım Dosyası/nihai ÇED Raporu hazırlanmasında veya en az on Çevresel Etki Değerlendirmesi Raporu inceleme değerlendirme komisyonu toplantısında görev almış olan en az iki çevre mühendisini sürekli olarak istihdam etmek

b-Kamu veya özel sektörde çevre ile ilgili konularda en az beş yıl çalışmış ve en az yirmi beş Proje Tanıtım Dosyası /nihai ÇED Raporu hazırlanmasında veya en az on inceleme değerlendirme komisyonu toplantısında görev almış, farklı meslek dallarından olmak üzere lisans düzeyinde mezun olmuş aşağıdaki meslek gruplarından en az iki personeli sürekli olarak istihdam etmek

+Çevre Mühendisliği bölümü hariç olmak üzere mühendislik veya mimarlık fakültelerinden mezun olanlar,

+Fakülte, akademi veya dört yıllık yüksekokul veya fen-edebiyat fakültelerinin; fizik, kimya, matematik, istatistik, biyoloji bölümleri ile ziraat, peyzaj mimarlığı, jeoloji, hidrojeoloji, zootekni, veteriner hekim bölümlerinden lisans düzeyinde mezun olanlar,

+Fakülte, akademi veya dört yıllık yüksekokulların; arkeoloji, kamu yönetimi, uluslararası ilişkiler, çalışma ekonomisi ve endüstri ilişkileri, işletme, ekonomi, maliye, hukuk, iktisat, ekonometri, sosyoloji bölümlerinden lisans düzeyinde mezun olanlar,

c- a ve b bentlerine göre görevlendirilen personel haricinde, yine a ve b bentleri kapsamında en az üç yıl çalışmış ve bu bentlerden herhangi birinde en az beş adet nihai ÇED Raporu hazırlanmasında veya on adet inceleme değerlendirme komisyonu toplantısında görev almış olan en az bir koordinatörü sürekli olarak istihdam etmeleri zorunludur.

İşte ÇED Yönetmeliğinin kastettiği meslek uzmanları Tebliğde belirtilen ölçütleri karşılayan uzmanlardır. Bakanlıkça yeterlik verilmiş kurum/kuruluşta istihdamı zorunlu olan uzmanlığa sahip kişilerce hazırlanmak ÇED Raporu için bir diğer değerlendirme ölçütüdür. Meslek uzmanlarınca hazırlanma ÇED Raporunun

objektif bir şekilde düzenlenerek kendinden beklenen işlevi yerine getirmesinde büyük önemi haizdir⁸⁴¹. Bu bağlamda gerek kurum ve kuruluşların yeterlik yönünden Bakanlıkça denetimi gerekse uzmanlar için belirli ölçütler öngörülmesi elzem olup ülkemizde bu alanda gerek yeterliliğe sahip kuruluş ve gerekse uzman personel sayısında önemli artış sağlanarak güçlü bir konumda olduğu gözükse de istihdam edilen personelin niteliğinden kaynaklı olarak eksikliğin hala devam ettiği ileri sürülmüştür⁸⁴².

Bakanlık ÇED Raporu ile ilgili yukarıda belirtilen ölçütler çerçevesindeki ön inceşlemesini beş iş günü içinde sonuçlandırır. Bu ölçütler doğrultusunda ÇED Raporunun Özel Formatına uygun olmadığı ve/veya belirlenen çalışma grubunca hazırlanmadığının anlaşılması halinde, bu hususların yerine getirilmesi için ÇED Raporu Bakanlıkça yeterlik verilmiş kurum/kuruluşa iade edilir. İade edilen ÇED raporunun iade tarihinden itibaren bir ay içinde Bakanlığa sunulmaması veya bu sürede sunulmasına rağmen yapılan düzeltmenin yeterli görülmediği durumda ÇED süreci sonlandırılır. Burada da Bakanlıkça sürecin sonlandırılmasına ilişkin verilen karar gerek süre gerekse yapılan düzeltmenin yeterliliği açısından ihtilaf konusu olabileceği ve karar özellikle proje sahibi açısından hukuki alanında etki yaratacağı için icrai ve yargı denetimine tabi bir karar niteliği taşımaktadır.

(ii) Komisyon İnceleme ve Değerlendirme Toplantısı

Bakanlıkça yapılan ön inceleme sonucunda ÇED Raporu Özel Formatına uygun hazırlandığı tespit edilen ÇED Raporu, inceleme ve değerlendirme toplantısının tarihi ve yerini belirten bir yazı ile Komisyon üyelerine gönderilir. Ayrıca halkın katılımının bir diğer halkası olarak proje ile ilgili inceleme değerlendirme sürecinin başladığı ve ÇED Raporunun halkın görüşüne açıldığı Bakanlık ve Valilik tarafından anons, askıda ilan, internet vb. şekilde halka duyurulur. Yönetmelikte sadece ÇED Raporunun halkın görüşüne açıldığının duyurulacağı düzenlenmiş ise de bu duyurunun ekinde ÇED Raporunun da yer alacağı şeklinde düzenlemenin anlaşılması gerekir. Zira Yönetmelik ÇED Raporunu incelemek isteyenlerin, duyuru tarihinden itibaren rapor

⁸⁴¹ Güneş, Hukuk, s.205

⁸⁴² Olcay, s.147-148

nihai edilene kadar raporu inceleyerek proje hakkında Bakanlığa veya Valiliğe görüş bildirebileceğini, Valiliğe bildirilen görüşlerin Bakanlığa iletileceğini ve bu görüşlerin Komisyon tarafından dikkate alınarak Bakanlıkça yeterlik verilmiş kurum/kuruluşlar tarafından ÇED Raporuna yansıtılacağını düzenleme altına almıştır. Dolayısıyla ÇED Raporu, Nihai ÇED Raporu haline gelene kadar halkın görüşlerinin Komisyon tarafından dikkate alınması ve Bakanlıkça yeterlik verilmiş kurum/kuruluşlar tarafından ÇED Raporuna yansıtılması zaruri olup, ÇED Sürecine halkın katılımının sürecin esasına etki edebilmesi açısından önem taşımaktadır.

Komisyon üyeleri mensubu oldukları kurum/kuruluş adına görüş bildirirler. Komisyonun ilk toplantısı ÇED Raporu ile ilgili bir ön inceleme toplantısı şeklindedir ve Komisyon on iş günü içinde Raporu inceler ve değerlendirir. Komisyon başkanı, üyelere görüşlerini yazılı olarak vermelerini isteyebilir. İnceleme değerlendirme toplantısı sonrasında otuz takvim günü içerisinde görüş bildirmeyen komisyon üyesi kurum/kuruluşun görüşü olumlu kabul edilir. Bu son düzenlemenin yerinde olmadığı düşünülmektedir. ÇED Raporunu inceleme ve değerlendirme gibi teknik ve detaylı bir konuda 30 takvim günü süre sınırı koyarak bu sürede görüşün bildirilmemesinin ÇED Raporu hakkındaki görüşün olumlu olduğu şeklinde kabul edilmesi ÇED Süreci için olumlu bir katkıdır.

Komisyon yazılı görüş vermiş olan inceleme, değerlendirme komisyonu üyeleri dahil salt çoğunluk ile toplanır. Yönetmelik inceleme ve değerlendirme sürecinde Komisyona bazı önemli yetkiler vermiştir. Buna göre;

-Komisyon Bakanlıkça yeterlik verilmiş kurum/kuruluşlardan proje ile ilgili geniş kapsamlı bilgi vermesini, araç gereç sağlamasını, konusu itibariyle Bakanlıkça ya da Bakanlıkça yeterlik verilmiş özel veya kamuya ait kurum/kuruluşların laboratuvarlarınca analiz, deney ve ölçümler yapmasını veya yaptırmasını isteyebilir.

-Su, toprak ve benzeri analizlerde, tartışmalı durum olması halinde şahit numuneye başvurulabilir. Bu işlemlerin sonuçlarını Bakanlıkça yeterlik verilmiş kurum/kuruluşlar Bakanlığa sunmakla yükümlüdürler.

-Komisyon gerekli görürse, görevlendireceği üyeleri aracılığı ile projenin gerçekleştirilmesi planlanan yerde ve benzer tesislerde inceleme yapabilir.

ÇED Raporunda önemli eksiklik ve yanlışların görülmesi durumunda Komisyon, bunların giderilmesini Bakanlıkça yeterlik verilmiş kurum/kuruluşlardan

veya ilgili kurumlardan ister. Bu durumda, inceleme değerlendirme süreci durdurulur. Eksiklikler tamamlanmadan veya gerekli düzeltmeler yapılmadan Komisyon çalışmalarına devam edilmez. Bakanlıkça yeterlik verilmiş kurum/kuruluşlar süreci durdurulan projelerde oniki ay içerisinde eksiklikleri tamamlamak veya gerekli düzeltmeleri yapmakla yükümlüdür. Gerekçeleri belirtilerek talep edilmesi durumunda en fazla altı ay ek süre verilir. Bu süreler içinde ÇED Raporu sunulmaz ise ÇED süreci sonlandırılır. Burada her ne kadar ÇED Sürecinin sonlandırılacağı ifade edilmiş olsa da Bakanlıkça yeterlik verilmiş kurum/kuruluşların ÇED Raporunda gerekli görülen düzeltmeleri yapıp yeniden Bakanlığa sunmasından sonra; Komisyonun, Bakanlıkça toplantıya çağırılacağı ve toplantının yapılması ile birlikte inceleme değerlendirme sürecinin kaldığı yerden işlemeye başlayacağı Yönetmelikte düzenlenmiştir. Komisyonun ÇED Raporunda değişiklik yapılmasını en çok iki kere isteme yetkisi bulunmaktadır. Yapılan düzeltme Komisyonca yeterli görülmez ise durum bir tutanakla belirlenir ve projenin ÇED süreci sonlandırılır. İşte bu karar da özellikle yapılan düzeltmenin yeterliliği noktasında uyuşmazlık konusu olabilecek, proje sahibi üzerinde hukuki sonuç doğurucu, icrai ve nihai bir idari işlem niteliğindedir.

Komisyon birden fazla inceleme ve değerlendirme toplantısı yapabilir. Bu toplantılarda;

- ÇED Raporu ve eklerinin yeterli ve uygun olup olmadığına,
- Yapılan incelemelerin, hesaplamaların ve değerlendirmelerin yeterli düzeyde veri, bilgi ve belgeye dayandırılıp dayandırılmadığına,
- Projenin çevreye olabilecek etkilerinin kapsamlı bir şekilde incelenip incelenmediğine,
- Çevreye olabilecek olumsuz etkilerin giderilmesi için gerekli önlemlerin yer alıp almadığına,
- Halkın katılımı toplantısı ve süreç içerisinde gelen görüş ve önerilere çözüm getirilip getirilmediğine ilişkin inceleme ve değerlendirmeler yapılır.

Komisyon çalışmalarını ve değerlendirmelerini tutanak altına alır ve sonuçlandırır. Komisyon tarafından yapılan toplantılarla incelenerek son şekli verilen ÇED Raporu, Bakanlıkça yeterlik verilmiş kurum/kuruluşlar tarafından inceleme değerlendirme toplantılarının sona erdirilmesinden sonraki on takvim günü içinde Bakanlığa sunulur. Sunulan raporda eksiklik tespit edilmesi durumunda rapor iade

edilir, iade edilen rapordaki eksikliklerin doksan takvim günü içerisinde tamamlanmaması halinde ÇED süreci sonlandırılır. Bu karar içinde eksikliklerin tamamlanıp tamamlanmadığı, dahası bir eksiklik olup olmadığı noktasında uyuşmazlık konusu olabilecek, proje sahibi üzerinde hukuki sonuç doğurucu, icrai ve nihai bir idari işlem vurgusu yapılabilir.

Yukarıda bahsedildiği üzere ÇED Raporunun bu son halini alması sürecinde ÇED Raporunun incelenmesi sonucu halkın bildirdiği görüş ve önerilerinin de hem Bakanlıkça yeterli verilmiş kurum/kuruluşlar tarafından ÇED Raporuna yansıtılması, hem de Komisyon tarafından ÇED Raporunun son şeklinin verilmesinde dikkate alınması bir zorunluluktur.

(iii) Nihai Karar

ÇED sürecini sona erdiren temel karar, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından Komisyonun son şeklini vererek kendisine gönderdiği ÇED Raporu üzerine verilir. Ancak Komisyon tarafından gönderilen ÇED Raporuna henüz nihai ÇED Raporu denilemez. Zira Yönetmeliğin 14. maddesine göre halkın görüş ve önerilerini almak üzere Bakanlık ve/veya Valilik tarafından askıda ilan ve internet aracılığı ile on takvim günü görüşe açılır. Bakanlıkça proje ile ilgili karar alma sürecinde bu görüşler de değerlendirilir. Bakanlık halktan gelen görüşler doğrultusunda, rapor içeriğinde gerekli eksikliklerin tamamlanmasını, ek çalışmalar yapılmasını ya da Komisyonun yeniden toplanmasını isteyebilir. O halde halkın katılımının son aşaması diyeceğimiz bu son katılım, iki işlevi haizdir; birinci işlevi ÇED Raporunun nihaileşmesini sağlamaktır. Gerçekten halkın görüşleri üzerine Bakanlığın Raporda eksiklik olduğunu değerlendirdiği hallerde bu eksikliklerin tamamlanmasını, ek çalışmalar yapılmasını ya da Komisyonun tekrar toplanmasını isteme yetkisi ÇED Raporunun nihaileşmesini sağlamaya yöneliktir. Katılımın ikinci işlevi ise nihai ÇED Raporu üzerine Bakanlığın vereceği son kararda halkın görüşlerinin dikkate alınmasıdır. Bu işlev aslında ÇED Sürecinin içerisinde halkın katılımının en anlamlı olduğu durumu ifade etmektedir zira icrai nitelikteki idari işlemin doğumunda değerlendirmeye alınma, idarenin iradesine halkın iradesinin eşlik etmesini sağlayan, idare hukukuna demokrasinin dahil

olmasının çevrenin bütün canlıların ortak varlığı sayılmasının bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Nihai ÇED Raporunun belirtilen şekilde ortaya çıkmasından sonra Nihai ÇED Raporu ve eklerinin proje sahibi taahhüdü altında olduğunu belirten taahhüt yazısı ve noter onaylı imza sirküleri beş iş günü içerisinde Bakanlığa sunulur. Taahhüt yazısı ve noter onaylı imza sirküleri bu sürede gerekçesi belirtilmeden Bakanlığa sunulmaz ise, projenin ÇED süreci sonlandırılır.

Nihai ÇED Raporu, taahhüt yazısı ve noter onaylı imza sirkülerinin Bakanlığa gelmesinden sonra Bakanlık, Komisyon çalışmalarını ve halkın görüşlerini dikkate alarak proje için "ÇED Olumlu" ya da "ÇED Olumsuz" kararını on iş günü içinde verir ve bu kararı Komisyon üyelerine bildirir. Proje için verilen "ÇED Olumlu" ya da "ÇED Olumsuz" kararı Bakanlık ve Valilik tarafından askıda ilan ve internet aracılığı ile halka duyurulur. Bakanlığın bu kararı ÇED Sürecini sonlandıran nihai ve icrai idari işlem niteliği taşıyan esas karardır. Bu bağlamda kararın yargı denetimine tabi olması ve dava açma süresinin başlaması ve süresinde açılıp açılmadığının tespiti, bu duyurunun usulüne uygun bir şekilde yapılıp yapılmadığı ile yakından ilgilidir. Nitekim Danıştay da vermiş olduğu bir kararda⁸⁴³ ÇED Olumlu kararının ... tarihleri arasında Valilik ilan panosunda, ... tarihleri arasında ise Kaymakamlık ilan panosunda askıya alındığını, ancak dava konusu proje hakkında projenin uygulanacağı Köyde duyuru yapılmadığını, dolayısıyla 'ÇED Olumlu' kararının bölgede yaşayan halka duyurusunun yapılmadığının anlaşıldığını, uyuşmazlıkta, dava konusu işlemin davalı idare tarafından usulüne uygun bir şekilde ilanının yapılmaması nedeniyle, davacıların dava konusu işlemi Valilik tarafından yapılan ilan tarihinde öğrendiklerinin kabulünün mümkün bulunmadığını, bu durumda, davacıların dava dilekçesinde öğrenme tarihi olarak belirttiği tarihten itibaren dava açma süresi içinde açılan davada süre aşımı bulunmadığından, davanın esasının incelenmesi suretiyle idare mahkemesince yeniden bir karar verilmesi gerektiğine hükmetmiştir. Bir diğer kararında⁸⁴⁴ davacıların nihai ÇED raporundan projenin etki alanında kaldığı sonucuna varılan köyde ikamet

⁸⁴³ Danıştay 14. Dairesinin 30.04.2015 tarih ve 2013/2257 E. Ve 2015/3474 sayılı kararı, <https://legalbank.net/belge/aym-bireysel-basvuru-2014-14359-t-25-12-2018-hidroelektrik-santrali-projesiyle-ilgili-idarece-verile/3357006/>, (22.01.2021)

⁸⁴⁴ Danıştay 14. Dairesinin 01.12.2016 tarih ve 2016/3301 E. Ve 2016/6980 sayılı kararı <https://legalbank.net/belge/aym-bireysel-basvuru-2014-14359-t-25-12-2018-hidroelektrik-santrali-projesiyle-ilgili-idarece-verile/3357006/>, (22.01.2021)

ettikleri, köyde, konuyla ilgili bilgilendirmeye veya durumdan haberdar etmeye yönelik duyuru yapıldığına ilişkin tutanakların dava dosyasında bulunmadığından bu hususun araştırılmasını, ilan yapılmış ise dava açma süresinin ilandan itibaren başlaması gerektiğini, aksi halde, dava konusu 'ÇED Olumlu' kararının alındığı tarihten itibaren beş yıla yakın bir süre geçtikten sonra davanın açıldığı dikkate alındığında, bu süre içerisinde dava konusu 'ÇED Olumlu' kararına ilişkin projenin inşaat/yatırım çalışmalarına başlanılıp başlanılmadığının, başlandı ise ne zaman tamamlandığının veya tesisin faaliyete geçiş tarihine ilişkin hususlarının araştırılarak sürenin bu tarihten itibaren hesaplanması gerektiğine hükmetmiştir.

Nihai Bakanlık kararı ÇED Raporu üzerine verilen bir karar olması sebebi ile nihai ÇED Raporu bu işlem açısından hazırlık işlemi niteliği taşımaktadır. Bakanlık tarafından verilen karar "ÇED Olumlu" kararı ise, proje sahibinin gerekli yatırıma başlama imkanı doğacaktır. "ÇED Olumlu" kararı verilen proje için yedi yıl içinde mücbir sebep bulunmaksızın yatırıma başlanmaması durumunda "ÇED Olumlu" kararı geçersiz sayılır. Karar "ÇED Olumsuz" kararı ise, projenin çevre üzerindeki muhtemel olumsuz etkileri nedeniyle gerçekleştirilmesinde çevre açısından sakınca görüldüğü anlamına gelmektedir ve proje sahibinin projeyi gerçekleştirememesi sonucunu doğurur. Fakat "ÇED Olumsuz" kararı verilen projeler için "ÇED Olumsuz" kararı verilmesine neden olan şartlarda değişiklik olması durumunda yeniden başvuruda bulunulabilir. Şartlarda değişiklik ile kastedilenin, projenin etki edeceği çevresel unsurların değişmesi mi yoksa proje koşullarının değişmesi mi olduğu anlaşılmamaktadır. Çevresel unsurlar genellikle sabittir ve kaldı ki ÇED Sürecinin amacı da bu stabiliteyi korumaktır. O halde burada kastedilen proje koşullarında değişiklik meydana gelmesi ve çevresel etkilerinin ÇED Olumlu kararı verilmesini sağlayacak düzeye gelmesidir. Aksi takdirde çevresel unsurlardaki değişikliklerin de tekrar başvuru yapmak için bir sebep olarak kabul edilmesi, proje sahiplerini bir anlamda çevresel unsurlar üzerinde istedikleri yönde değişiklik yapmaları için teşvik etmek anlamına gelecektir.

d. Seçme Eleme Kriterleri Değerlendirme Sürecine Tabi Projeler ile ÇED Sürecine Tabi Projeler Sonunda Verilen Bakanlık Kararlarının İdari İşlem Unsurları Yönünden İncelenmesi

(1) Seçme Eleme Kriterleri Değerlendirme Sürecine Tabi Projeler Sonunda Verilen Bakanlık Kararlarının İdari İşlem Unsurları Yönünden İncelenmesi

ÇED Yönetmeliği gereği, seçme eleme kriterleri değerlendirme sürecine tabi projeler yukarıda aktarılan bir idari usul doğrultusunda değerlendirilerek nihai bir karara bağlanmaktadır. Bu karar “ÇED Gereklidir” ya da “ÇED Gerekli Değildir” şeklinde verilmektedir. Bu kararların idari işlemin unsurları açısından incelenmesi gerekmektedir.

(i) Yetki

Yetki unsurunu kişi yönünden ele aldığımızda iki olasılık karşımıza çıkmaktadır. Yönetmeliğin 5/1. maddesi uyarınca Bakanlık gerekli gördüğü durumlarda "ÇED Gereklidir" veya "ÇED Gerekli Değildir" kararının verilmesi konusundaki yetkisini, sınırlarını belirleyerek yetki genişliği esasına göre Valiliklere devredebilecektir ve arz edildiği üzere Bakanlığın 25.11.2014 tarih ve 2014/24 sayılı Genelgesi ile Seçme Eleme Kriterleri Uygulanacak Projelere ilişkin “ÇED Gereklidir” ya da “ÇED Gerekli Değildir” yetkisinin Valiliklere devredildiği belirtilmiştir⁸⁴⁵. Genelgede herhangi bir sınırlama öngörülmediğinden ÇED Yönetmeliğinin Ek-2 nolu listesinde yer alan bütün projelerle ilgili olarak Seçme-Eleme Kriterleri Değerlendirme Sürecini yürütme ve nihai kararı verme yetkisi projenin bulunduğu il Valiliğine bırakılmıştır. Ancak burada klasik bir yetki devri olmayıp yetki genişliği esasına göre yapılan bir devir söz konusudur⁸⁴⁶. Yetki genişliği anayasal dayanağı olan ve süreklilik

⁸⁴⁵ Çevre ve Şehircilik Bakanlığının 25.11.2014 tarih ve 2014/24 sayılı Genelgesi <https://ced.csb.gov.tr/genelgeler-i-434>, (25.01.2021)

⁸⁴⁶ Öğretide yetki genişliğinin aslında, “yetki devri” uygulamasının bir şeklini oluşturduğu ifade edilmiştir. Dilşat Yılmaz, “Yetki Genişliği” İlkesi Üzerine Bir İnceleme, **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 11, S.1-2, 2007, s.1246

arz eden bir devir anlamına gelir. Bu anlamda burada yapılan devrin sürekli olduğu, Bakanlık tarafından klasik yetki devirlerinin aksine geri alınamayacağı düşünülmektedir. Bu sebeple Seçme Eleme Kriterleri Uygulanacak Projelere ilişkin “ÇED Gereklidir” ya da “ÇED Gerekli Değildir” kararı verme yetkisi ilgili Valiliğe ait olup Bakanlık tarafından karar alınması halinde yetki unsuru açısından hukuka aykırılık söz konusu olacaktır.

Konu yönünden yetki de ise sadece Yönetmelik Ek-2 nolu listede sayılan projeler Seçme Eleme Kriterlerine tabidir. Valiliğin karar verme yetkisi sadece bu projeleri kapsamaktadır. Ek-2 nolu liste kapsamında yer almayan ya da kapasite artırımı ve/veya genişletilmesinin planlanması halinde, mevcut proje kapasitesi ve kapasite artışları toplamı ile birlikte de Ek-2 nolu listesinin dışında kalan projeler Seçme eleme kriterlerine tabi olmayacak ve Valiliğin yetki alanında yer almayacaktır. Yer yönünden yetkide her Valilik kendi yetki alanını oluşturan mülki idare sınırları içerisindeki projelerde yetkilidir. Ancak burada birden fazla il sınırlarında yer alabilen projeler akla gelebilecektir. Böyle bir durumda yetkili ilin Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından belirlenmesi gerektiği düşünülmektedir.

(ii) Şekil

Şekil ya da usül unsuru açısından Seçme Eleme Kriterleri Uygulanacak Projelere ilişkin “ÇED Gereklidir” ya da “ÇED Gerekli Değildir” şeklindeki karar, Yönetmelikte belirlenen usüle uyularak alınması gereken bir karardır. Bu doğrultuda Yönetmelikte belirtilen usülle ilgili aşağıda belirtilen kurallara uyulmaması Valiliğin nihai kararının da hukuka aykırı hale gelmesine sebep olacaktır:

-Bakanlıkça yeterlik verilmiş olsa da proje sahibi tarafından yetkilendirilmemiş bir kurum/kuruluş tarafından başvurunun yapılması

- Bakanlıkça yeterlik verilmemiş kurum/kuruluşlar tarafından başvurunun yapılması

-Proje Tanıtım Dosyasının ve eklerinin olmaması, eksik olması, içeriğinin doğru olmaması

- Proje Tanıtım Dosyasında ve eklerinde yer alan bilgi ve belgelerin doğru olduğunu belirtir taahhüt yazısının olmaması

-Başvuru bedelinin ödenmemiş olması

-Proje Tanıtım Dosyasındaki eksikliklerin altı aylık süre içerisinde tamamlanmamasına rağmen sürecin devam ettirilmesi ya da eksiklikler altı aylık süre dolduktan sonra tamamlanmasına rağmen sürecin devam ettirilmesi

Yönetmelikte yer alan inceleme ve değerlendirmelerin on beş iş günü içinde tamamlanacağı ve proje hakkında "ÇED Gereklidir" veya "ÇED Gerekli Değildir" kararının ise beş iş günü içinde verileceğine ilişkin sürelerin idarenin idari işlem süreci ile ilgili düzenleyici süreler olduğu, idarenin projeyi sürüncemede bırakmasını önleyici nitelikteki bu süreler geçtikten sonra verilen kararların işlemi şekil yönünden hukuka aykırı hale getirmeyeceği düşünülmektedir.

(iii) Sebep

Sebep idareyi bir idari işlem yapmaya sevk eden hukuki ya da fiili etkidir. Sebep bu noktada idari işlemin gerekçesini de içerir. Özellikle değerlendirmeyi içeren bir süreçte idarenin değerlendirmeyi hangi ölçütlere göre yaptığını, birden fazla seçenek arasında yaptığı seçimin gerekçesini objektif bir şekilde ortaya koyması gerekmektedir. Valiliğin sahip olduğu yetkiler çerçevesinde geniş kapsamlı bilgi verilmesini, araç gereç sağlanmasını, yeterliği kabul edilebilir kuruluşlarca analiz, deney ve ölçümler yapılmasını veya yaptırılmasını isteme yetkilerini kullandığı ve bunların sonucunda “ÇED Gereklidir” kararı verilmesinin objektif olarak bilimsel verilerle ortaya konulmasına rağmen “ÇED Gerekli Değildir” kararının verilmesi halinde takdir yetkisinin neden bu karar yönünde kullanıldığının nesnell bir şekilde ve yine bilimsel ölçütlerle ortaya konulamaması kararın sebep unsuru yönünden hukuka aykırılığına yol açabilecektir. Keza inceleme değerlendirme sürecinde gerekli görülmesi halinde yetkili kurum/kuruluşlardan görüş istenmesi halinde ilgili görüşün “ÇED Gereklidir” şeklinde bildirilmesine rağmen “ÇED Gerekli Değildir” kararı verilmesi halinde de aynı durum meydana gelebilir. Valilik elbette görüşle bağlı değildir ancak görüş isteme yönünde kullandığı takdir yetkisinin gelen görüşün tersi yönünde takdir yetkisine dönüşmesinin makul bir sebebini ortaya koymakla yükümlüdür. Yine görüş talep edildiğinde otuz takvim günü içerisinde görüş bildirmeyen kurum/kuruluşun görüşünün olumlu kabul edileceği kuralına rağmen

olumsuz gibi kabul edilerek bu görüşe dayalı karar verilmesi de sebep unsuru açısından hukuka aykırılık yaratabilecektir.

Son olarak Valilik projelerle ilgili önüne gelen Proje Tanıtım Dosyalarını Yönetmelik Ek-4 nolu listede yer alan kriterler çerçevesinde inceleyip değerlendirebilir. Ek-4 nolu listede yer almayan bambaşka kriterlerle yapılacak değerlendirme verilen kararın gerekçe yani sebep yönünden sakat olmasına yol açacaktır. Ek-4 nolu listede yer alan kriterler Valiliğin karar verme dayanaklarıdır. Bu kriterler dışında ölçütlere başvurulması işlemin sebep unsurunu hukuka aykırı hale getirebilecektir.

(iv) Konu

Valilik kararının konusu yani doğuracağı hukuki sonuç, “ÇED Gereklidir” kararında, projenin gerçekleştirilebilmesi için ÇED Sürecinin işletilmesi gerektiği sonucudur. Proje sahibi bu karar üzerine projeyi gerçekleştirebilmek için ÇED Sürecini başlatmak üzere gerekli başvuruyu yapmak durumundadır. “ÇED Gerekli Değildir” kararının konusu ise, projenin gerçekleşmesinde çevre açısından sakınca görülmediğinin ortaya konularak proje sahibinin hukuken projeyi gerçekleştirme yetkisine kavuşmasıdır.

(v) Amaç

Amaç unsuru yönünden tüm idari işlemlerde olduğu gibi Seçme Eleme Kriterleri Değerlendirme Sürecine Tabi Projeler sonunda verilebilecek “ÇED Gereklidir” ya da “ÇED Gerekli Değildir” kararlarının amacı kamu yararı olabilir. Buradaki kamu yararı, bütün canlıların ortak varlığı olan çevrenin, gerçekleştirilmesi istenen projeden olumsuz etkilenip etkilenmeyeceğinin ortaya konulması bakımından ÇED Sürecine tabi tutulup tutulmamasındaki toplumsal menfaattir. Bu menfaat dışında projenin ÇED Sürecine tabi kılınması gerekirken, ekonomik faydaları, işgücü kaynağı olması, enerji üretimine katkı sağlayarak ithalata bağımlılığı azaltma gibi yararlar esas alınarak bir karara varılırsa amaç unsuru yönünden hukuka aykırılık söz konusu olabilecektir.

(2) ÇED Sürecine Tabi Projeler Sonunda Verilen Bakanlık Kararlarının İdari İşlem Unsurları Yönünden İncelenmesi

ÇED Yönetmeliği gereği, ÇED sürecine tabi projeler yukarıda aktarılan bir idari usül doğrultusunda değerlendirilerek nihai bir karara bağlanmaktadır. Bu karar “ÇED Olumlu” ya da “ÇED Olumsuz” şeklinde verilmektedir. Bu kararların idari işlemin unsurları açısından incelenmesi gerekmektedir.

(i) Yetki

Yönetmelik 5. maddesinde Seçme Eleme Kriterleri Değerlendirme Sürecine Tabi Projeler için karar verme yetkisinin Valiliklerine devrine müsaade etmişken ÇED Süreci sonunda karar verme yetkisinde bu izni vermemiştir. Dolayısıyla ÇED Sürecine tabi projelerde nihai kararı alma yetkisi Çevre ve Şehircilik Bakanlığındadır.

Konu yönünden yetki de ise sadece Yönetmelik Ek-1 nolu listede sayılan projeler ile hakkında ÇED Gereklidir kararı verilmiş olan projeler ÇED Sürecine tabidir. Ek-1 nolu liste kapsamında yer almayan ya da kapasite artırımı ve/veya genişletilmesinin planlanması halinde, mevcut proje kapasitesi ve kapasite artışları toplamı ile birlikte de Ek-1 nolu listenin dışında kalan projeler ile hakkında ÇED Gereklidir Kararı verilmemiş projeler ÇED Sürecine tabi olmayacak ve Bakanlığın yetki alanı dışında kalacaktır.

(ii) Şekil

Şekil ya da usül unsuru açısından ÇED Sürecine tabi projelere ilişkin “ÇED Olumlu” ya da “ÇED Olumsuz” şeklindeki karar, Yönetmelikte belirlenen usüle uyularak alınması gereken bir karardır. Bu doğrultuda Yönetmelikte belirtilen usülle ilgili aşağıda belirtilen kurallara uyulmaması Bakanlığın nihai kararının da hukuka aykırı hale gelmesine sebep olacaktır:

-Bakanlıkça yeterlik verilmiş olsa da proje sahibi tarafından yetkilendirilmemiş bir kurum kuruluş tarafından başvurunun yapılması

-Bakanlıkça yeterlik verilmemiş kurum/kuruluşlar tarafından başvuru sürecindeki işlemlerin yerine getirilmesi

-ÇED Başvuru Dosyasının ÇED Genel Formatına uygun olmaması

-Proje ile ilgili olarak başvurunun yapıldığını, ÇED sürecinin başladığını, ÇED Başvuru Dosyasının halkın görüşüne açıldığını ve ÇED süreci tamamlanana kadar projeye ilişkin görüş ve önerilerin Valiliğe veya Bakanlığa verilebileceğinin Bakanlık ve Valilik tarafından anons, askıda ilan, internet vb. şekilde halka duyurulmaması

-Komisyonda kurum ve kuruluş temsilcisi olarak görev yapan üyelerin, yeterli mesleki bilgi ve deneyime sahip olmamaları ve temsil ettikleri kurum/kuruluşların görev alanlarıyla sınırlı olmak üzere görüş vermeye yetkili olmamaları

-Halkın katılımı toplantısının hiç yapılmaması ya da ilan edilen tarihten başka bir tarih ve/veya yerde yapılması

-Bakanlıkça yeterlik verilmiş kurum/kuruluşlarca toplantı tarihinin, saatinin, yerinin ve konusunun ilan edilmemesi ya da bu ilanın projenin gerçekleştirileceği yörede yayınlanan yerel süreli yayın ile birlikte yaygın süreli yayın olarak tanımlanan bir gazetede yapılmaması ya da ilanın toplantı tarihinden on takvim gününden az süre kala yapılması

- Halkın Katılımı Toplantısının, Çevre ve Şehircilik İl Müdürünün veya görevlendireceği bir yetkilinin başkanlığında yapılmaması

-Halkın katılımı toplantısına fiilen katılan halkın, proje hakkında bilgilendirilmemesi, görüş, soru ve önerilerinin alınmaması ya da yazılı olarak sunma imkânı tanınmaması

-Toplantı sonunda tutanak tutulmaması

-Valiliğin, Halkın Katılımı Toplantısı ile halkın görüş ve önerilerini bildirebileceği süreç ile ilgili zamanlama takvimini hazırlamaması ve/veya takvimi ve iletişim bilgilerini halka duyurmaması

-Halkın bildirdiği görüş ve önerilerin, zamanlama takvimi içerisinde Komisyona sunulmaması

-Bakanlıkça hazırlanan ÇED Raporu Özel Formatında Komisyon üyesi kurum/kuruluşların görüş ve önerileri ile halktan gelen görüş ve önerilerin dikkate alınmaması

- Özel Format Bedelinin ödenmemesi ya da süresinde ödenmemesi

-Bakanlıkça yeterlik verilmiş kurum/kuruluşlar Özel Formatın veriliş tarihinden itibaren on iki ay içinde ÇED Raporunun Bakanlığa sunulmaması, süre geçtikten sonra sunulması, talep edilmesi durumunda altı ay ek süre verilmemesi ya da ek süre dolduktan sonra sunulması

- ÇED Raporunun Özel Formata uygun hazırlanmaması

-ÇED Raporunun ÇED Yeterlik Belgesi Tebliğinde belirlenen meslek uzmanlarınca hazırlanmaması

-Özel Formata uygun hazırlanmamasına ve/veya ÇED Yeterlik Belgesi Tebliğinde belirlenen meslek uzmanlarınca hazırlanmamasına rağmen ÇED Raporunun iade edilmemesi

-Proje ile ilgili inceleme değerlendirme sürecinin başladığının ve ÇED Raporunun halkın görüşüne açıldığının Bakanlık ve Valilik tarafından anons, askıda ilan, internet vb. şekilde halka duyurulmaması

-ÇED Raporunu inceleyerek proje hakkında bildirilen görüşlerin Komisyon tarafından dikkate alınmaması ve Bakanlıkça yeterlik verilmiş kurum/kuruluşlar tarafından ÇED Raporuna yansıtılmaması

-Komisyon, yazılı görüş vermiş olan inceleme, değerlendirme komisyonu üyeleri dahil salt çoğunluk ile toplanmaması

-İnceleme değerlendirme toplantısı sonrasında otuz takvim günü içerisinde görüş bildirmeyen komisyon üyesi kurum/kuruluşun görüşünün olumsuz kabul edilmesi

-ÇED Raporunda önemli eksiklik ve yanlışların görülmesi durumunda Komisyonca, bunların giderilmesini Bakanlıkça yeterlik verilmiş kurum/kuruluşlardan veya ilgili kurumlardan istenmemesi ya da istenmesi halinde inceleme değerlendirme sürecinin durdurulmaması veya eksikler tamamlanmamasına rağmen çalışmalara devam edilmesi

-Bakanlıkça yeterlik verilmiş kurum/kuruluşlar süreci durdurulan projelerde oniki ay bittikten sonra eksiklikleri tamamlaması veya gerekli düzeltmeleri yapması

-Bakanlıkça yeterlik verilmiş kurum/kuruluşların gerekçeleri belirtilerek talep etmesine rağmen en fazla altı ay ek süre verilmemesi veya ek süre verilmesine rağmen bu süre bittikten sonra eksiklikleri tamamlaması veya gerekli düzeltmeleri yapması

-Bakanlıkça yeterli verilmiş kurum/kuruluşlardan ÇED Raporunda ikiden fazla kere değişiklik yapılması istenmesi ve bu değişikliklerin yapılması

-Komisyonun çalışmalarını ve değerlendirmelerini tutanak altına almaması ve sonuçlandırmaması

-Komisyon tarafından incelenerek son şekli verilen ÇED Raporunda Bakanlıkça tespit edilen eksikliklerin tamamlanmaması ya da 90 takvim günü geçtikten sonra tamamlanması

-Komisyon tarafından incelenerek son şekli verilen ÇED Raporunun, halkın görüş ve önerilerini almak üzere, Bakanlık ve/veya Valilik tarafından askıda ilan ve internet aracılığı ile hiç görüşe açılmaması veya on takvim gününden az süre ile görüşe açılması

-Bakanlığa Nihai ÇED Raporu ve ekleri ile birlikte proje sahibi taahhüdü altında olduğunu belirten taahhüt yazısının ve noter onaylı imza sirkülerinin beş iş günü içerisinde sunulmaması ya da beş iş günü bittikten sonra sunulması

-Bakanlık tarafından verilen "ÇED Olumlu" ya da "ÇED Olumsuz" kararının Komisyon üyelerine bildirilmemesi ve/veya kararın Bakanlık ve Valilik tarafından askıda ilan ve internet aracılığı ile halka duyurulmaması

Yönetmelikte yer alan, Komisyonun ÇED Raporunu, ilk inceleme değerlendirme toplantısından itibaren on iş günü içinde inceleyip değerlendireceği ve Bakanlığın "ÇED Olumlu" ya da "ÇED Olumsuz" kararını on iş günü içinde vereceğine ilişkin düzenlemelerdeki sürelerin düzenleyici nitelikte oldukları ve idarenin proje ile ilgili süreci sürüncemede bırakmaması adına getirildiği bu açıdan bu süreler dolduktan sonra alınan kararların hukuka aykırı sayılamayacakları düşünülmektedir.

(iii) Sebep

ÇED Sürecine tabi projelerde süreç öncelikle bir ÇED Raporu hazırlanmasını, bir idari süreç içerisinde pek çok işlemin yerine getirilmesini lüzumlu kılmaktadır. İşte bu işlemler idari usul içerisinde uyulması gereken şekil kuralları olmalarının yanı sıra bu işlemlerle ilgili olarak takdir yetkisi tanınan durumlar bulunmaktadır. Bu

durumlarda takdir yetkisinin hangi gerekçelerle kullanıldığının objektif, bilimsel veriler çerçevesinde ortaya konulması gerekmektedir. Bu bağlamda;

-Bakanlığın, gerekli gördüğü hallerde, projenin konusu, türü ve proje için belirlenen yerin özelliklerini de dikkate alarak, üniversiteler, enstitüler, araştırma ve uzman kuruluşları, meslek odaları, sendikalar, birlikler, sivil toplum örgütlerinden temsilcileri de Komisyon toplantılarına üye olarak çağırabilecekken bu yetkisini neden kullanmadığının olası bir uyuşmazlıkta kararın sıhhati açısından önem taşıyacağı için bu tür talepler bulunması halinde neden reddettiğini gerekçelendirmesi gerekmektedir.

-Bakanlıkça yeterlik verilmiş kurum/kuruluşlar tarafından halkı bilgilendirmek amacıyla broşür dağıtmak, anket, seminer gibi çalışmaların Halkın Katılımı Toplantısından önce yapılabileceği ya da internet sitesinden yayınlanabileceği imkanı bulunmasına rağmen bu imkanların neden kullanılmadığının gerekçelendirilmesi gerekir.

-Komisyonun, Bakanlıkça yeterlik verilmiş kurum/kuruluşlardan proje ile ilgili geniş kapsamlı bilgi vermesini, araç gereç sağlamasını, konusu itibariyle Bakanlıkça ya da Bakanlıkça yeterlik verilmiş özel veya kamuya ait kurum/kuruluşların laboratuvarlarınca analiz, deney ve ölçümler yapmasını veya yaptırmasını isteyebilme yetkisi bulunmasına rağmen, sağlıklı bir karar alma adına bu yetkilerini neden kullanmadığını, yine görevlendireceği üyeleri aracılığı ile projenin gerçekleştirilmesi planlanan yerde ve benzer tesislerde inceleme yapabilme yetkisini neden kullanmadığını gerekçelendirmesi gerekir.

-Komisyonun gerçekleştirdiği inceleme değerlendirme toplantılarında ÇED Raporu ve eklerinin yeterli ve uygun olup olmadığına, yapılan incelemelerin, hesaplamaların ve değerlendirmelerin yeterli düzeyde veri, bilgi ve belgeye dayandırılıp dayandırılmadığına, projenin çevreye olabilecek etkilerinin kapsamlı bir şekilde incelenip incelenmediğine, çevreye olabilecek olumsuz etkilerin giderilmesi için gerekli önlemlerin yer alıp almadığına, halkın katılımı toplantısı ve süreç içerisinde gelen görüş ve önerilere çözüm getirilip getirilmediğine ilişkin inceleme ve değerlendirmelerini gerekçeli bir şekilde ortaya koyması gerekmektedir.

-Komisyonca son şekli verilen ÇED Raporuna ilişkin halkın görüş ve önerileri doğrultusunda, Bakanlığın rapor içeriğinde gerekli eksikliklerin tamamlanmasını, ek

alışmalar yapılmasını ya da Komisyonun yeniden toplanmasını istememesini gerekçelendirmesi gerekmektedir.

-Son olarak Bakanlık nihai kararı olan “ÇED Olumlu” ya da “ÇED Olumsuz” kararını gerekçelendirmek zorundadır. Bu bağlamda yürütölen ÇED Süreci sonunda ÇED Raporu projenin gerçekleştirilmemesi yönünde iken Bakanlık ÇED Olumlu kararı vermesi halinde ya da ÇED Raporu projenin gerçekleştirilmesi yönünde iken Bakanlık “ÇED Olumsuz” kararı vermesinin nesnel ölçütlerle gerekçelendirilerek neden ÇED Raporundan farklı bir karara varıldığıının izah edilmesi gerekmektedir. Aksi durum ÇED Sürecinin özellikle ÇED Raporu hazırlanması aşamasının bir şekil unsurundan ibaret kalmasına ve şekilden öteye geçememesine yol açacaktır.

(iv) Konu

Bakanlık tarafından ÇED Sürecinin sonunda verilecek “ÇED Olumlu” kararının doğuracağı hukuki sonuç, projenin evre üzerindeki muhtemel olumsuz etkilerinin, alınacak önlemler sonucu ilgili mevzuat ve bilimsel esaslara göre kabul edilebilir düzeylerde olduğunun belirlenmesi üzerine projenin gerçekleşmesinde evre açısından sakınca görölmediğinin ortaya konulması sureti ile proje sahibinin hukuken projeyi gerçekleştirme yetkisine kavuşmasıdır.

“ÇED Olumsuz” kararının yaratacağı hukuki sonuç ise ÇED Raporu hakkında Komisyonca yapılan değeriendirmeler dikkate alınarak, projenin evre üzerindeki muhtemel olumsuz etkileri nedeniyle gerçekleştirilmesinde evre açısından sakınca göröldüğünü belirtilmesi sureti ile projenin gerçekleşmesi imkanının ortadan kalkması, proje sahibinin hukuken projeyi gerçekleştirme yetkisini elde edememesidir.

(v) Amaç

Amaç unsuru yönünden tüm idari işlemlerde olduğ u gibi ÇED Sürecine Tabi Projeler sonunda verilebilecek “ÇED Olumlu” ya da “ÇED Olumsuz” kararlarının amacı kamu yararı olabilir. Belirtmek gerekirken kamu yararı amacı sadece nihai karar için değ il bütün süreç boyunca alınan kararlarda, ÇED Raporunun hazırlanmasında ve Komisyonca değeriendirilmesinde gözetilmesi gereken bir amaçtır.

Buradaki kamu yararı, gerçekleştirilmesi istenen projenin muhtemel etkilerinin bütün canlıların ortak varlığı olan çevre üzerindeki etkilerinin olumsuz olup olmayacağının ortaya konulmasındaki toplumsal menfaattir. Bu menfaat dışında projenin çevresel olumsuz etkileri olmasına rağmen ekonomik faydaları, işgücü kaynağı olması, enerji üretimine katkı sağlayarak ithalata bağımlılığı azaltma gibi yararlar esas alınarak bir karara varılırsa amaç unsuru yönünden hukuka aykırılık söz konusu olabilecektir.

Bu konuda eski ÇED Yönetmeliği kapsamına giren bazı faaliyetlere Yönetmelik hükümlerinin belirli tarihe kadar uygulanmayacağına ilişkin olarak ÇED Yönetmeliğine eklenen maddenin iptali talebiyle açılan bir davada, davalı olarak Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Yönetmelik değişikliğinin ülkede yaşanan enerji darboğazını aşmak için kamu yararı gözetilerek gerçekleştirildiğini ileri sürmüştü, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı ise Yönetmeliğe eklenen madde ile elektrik enerjisi talebinin aciliyeti ve bu telaebi çok kısa sürede karşılamaya imkan veren mobil santrallerin çok uzun süren ÇED sürecinden belirli süre muaf tutulmasında kamu yararı olduğunu iddia etmiştir. Sonuçta Danıştay ise kısa vadeli yararın her zaman üstün kamu yararı sayılamayacağını, uzun vadede çevrede oluşacak zararın bilimsel olarak ÇED Süreci ile belirlenebileceğini, ÇED Sürecinin sağlayacağı bu uzun vadeli yararın Yönetmelik ile sağlanan kısa vadeli yarardan üstün olduğunu belirterek anılan Yönetmelik hükmünü iptal etmiştir⁸⁴⁷.

4. Çevresel Etki Değerlendirmesine Yargı Organlarının Yaklaşımı

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin ÇED ile ilgili değerlendirmesine Giacomelli/İtalya davasında rastlanmaktadır. Bu davada başvuran, 1950 yılından beri, 1982 yılında faaliyete başlayan, tehlikeli veya tehlikesiz olarak sınıflandırılan “özel atık” depolama ve arıtma tesisinin 30 metre uzağında bir evde yaşadığını, tesisi işleten şirketin sonradan, işlenen atıkların miktarını artırmak ve -özel endüstriyel atıkların arıtılması için kimyasal maddelerin kullanılmasını gerektiren bir işlem olan- zararlı atıkların detoksifikasyonunu yapmak için ruhsat aldığını, sürekli haldeki gürültünün

⁸⁴⁷ Danıştay 6. D. 26.02.2002 tarih ve 2000/7274 E. ve 2002/3682 K. sayılı kararı, Ankara Barosu, **Kent ve Çevre Davalarında Kamu Yararı Kavramı ve Uygulanmayan Mahkeme Kararları Paneli**, 28 Mart 2008, Ankara Barosu Yayınları, Ankara, 2009, s.96-101

ve tesisten gelen zararlı sızıntıların, çevresi için ciddi bir tehdit oluşturduğundan ve sağlığı ve evi açısından da daimi bir risk teşkil ettiğinden şikâyetçi olmuş ve AIHS 8. maddesi ile koruma altına alınan konuta ve özel hayata saygı hakkının ihlal edildiğini ileri sürmüştür.

Mahkeme AB'nin 85/337 EEC sayılı Direktifi doğrultusunda çıkartılan 349/1986 sayılı Çevre Kanunu'nun 6. Bölümünde, çevre üzerinde önemli etkileri olan bir proje uygun bulunmadan önce çevresel etki değerlendirilmesi yapılmak üzere Çevre Bakanlığına, Kültürel ve Çevresel Miraslar Bakanlığına ve yerel birimlere sunulması gerektiğinin düzenlendiğini, ifade etmiştir. Mahkeme ayrıca 377/1988 sayılı Başbakanlık Kararnamesinin 1. maddesinin çevresel etki değerlendirmesine tabi projelerin listesini düzenlediğini, maddenin f bendinde ise zehirli ve zararlı atıkların kimyasal yöntemlerle arıtıldığı tesislerin de çevresel etki değerlendirmesine tabi olduğunun belirtildiğini kararında vurgulamıştır. Mahkeme tesisin endüstriyel atıkların detoksifikasyonunu içeren faaliyetlerine başladıktan yedi yıl sonra, 1996 yılına kadar çevresel etki değerlendirmesi ile ilgili bir çalışma yapmasının tesisten istenmediğine dikkat çekmiştir. Ayrıca Mahkeme 28 Nisan 2004 tarihinde nihai bir görüş verilene kadar sonuçlandırılmayan çevresel etki değerlendirmesi prosedürü sırasında Çevre Bakanlığının 24 Mayıs 2000 and 30 Nisan 2001 tarihli kararnameler kapsamında 2 kere fabrikanın coğrafi konumu itibari ile çevresel düzenlemelere aykırı olduğu ve yöre halkının sağlığı için ciddi bir risk olduğunu tespit etme fırsatı bulunduğunu ifade etmiştir. Yürürlükteki mevzuata uygun olarak, şirketin çevre koruma yönetmeliklerine uygun hale getirebilmesi ve dolayısıyla Çevre Bakanlığı'ndan olumlu bir CED kararı alabilmesi için tesisin faaliyetine ara verilmesi gerektiğini tespit eden Mahkeme, bireysel hakların korunması için iç hukukta öngörülen söz gelimi potansiyel olarak zararlı çevresel sonuçları olan herhangi bir projeden önce çevresel etki değerlendirmesi yapma yükümlülüğü, ilgili vatandaşların projeye onay verilme prosedürüne katılma ve kendi gözlemlerini adli makamlara sunma ve uygun olduğu durumlarda, tehlikeli bir faaliyetin askıya alınması için karar alma hakkı gibi usul mekanizmasının mevcut davada çok uzun bir süre yararsız bırakıldığına kanaat getirmiştir. Mahkeme, 28 Nisan 2004 tarihli CED kararından sonra, bu karar doğrultusunda gereken tedbirlerin ilgili makamlarca uygulandığı ve başvuranın haklarını korumak için gerekli adımların atıldığı varsayılsa bile evine 30

metre mesafede olan bir tesiste tehlikeli faaliyetler yürütülerek başvuranın konuta saygı hakkının uzun yıllarca ciddi biçimde ihlal edildiği gerçeğinin değişmeyeceğini vurgulayarak başvuranın AİHS 8. maddesinde düzenlenen konuta saygı hakkının ihlal edildiğine kanaat getirmiştir⁸⁴⁸.

Türk hukukunda çevresel etki değerlendirmesi, gerek ortaya konulan idari işlem yönünden, gerekse Anayasanın 56. maddesi ile doğrudan ya da 56. maddenin ilgili olduğu temel hak ve özgürlükler yönünden yargı organlarının kararlarına konu olmuştur. Çevresel etki değerlendirmesinin çevrenin korunmasındaki önleyici işlevini görmek açısından yargı organlarıncı verilmiş olan kararlara bakmak gerekmektedir.

Anayasa Mahkemesinin çevresel etki değerlendirmesine yaklaşımını göstermesi itibari ile önem taşıyan bir karar 21.5.2013 tarihli ve 6486 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun'un 12. maddesiyle, 9.8.1983 tarihli ve 2872 sayılı Çevre Kanunu'na eklenen geçici 3. maddede yer alan;

“23/6/1997 tarihinden önce kamu yatırım programına alınmış olup, bu maddenin yürürlüğe girdiği tarih itibarıyla planlama aşaması geçmiş ve ihale süreci başlamış olan veya üretim veya işletmeye başlamış olan projeler ile bunların gerçekleştirilmesi için zorunlu olan yapı ve tesisler çevresel etki değerlendirmesi kapsamı dışındadır.”

hükümünün Anayasaya aykırılığı iddiası ile açılan iptal davasında vermiş olduğu karardır. Anılan davada Yüksek Mahkeme; dava konusu kuralda yer alan“...planlama aşaması geçmiş ve ihale süreci başlamış olan veya...” ibaresinin, planlama aşamasını geçmiş olmakla birlikte henüz üretim ya da işletmeye başlamamış, ihale süreci başlayan ancak henüz tamamlanmayan kamu yatırım projelerini ve bunların gerçekleştirilmesi için zorunlu yapı ve tesisleri ifade ettiğini, kuralın belirtilen ibare dışındaki bölümünden ise artık ihale aşamasından ileri aşamaya geçerek üretim veya işletme faaliyetine başlamış olan kamu yatırım projeleri ile bunların gerçekleştirilmesi için zorunlu yapı ve tesislerin anlaşıldığını, 2872 sayılı Kanun'un, Anayasa'nın 56. maddesiyle Devlete yüklenen, çevre kirlenmenin önlenmesi, doğal çevrenin korunması ve geliştirilmesi için gereken tedbirleri alma ödevinin ifası amacıyla

⁸⁴⁸ Case of Giacomelli v. Italy 02.11.2006, Application No: 59909/00 <https://elaw.org/content/european-court-human-rights-giacomelli-v-italy-application-no-5990900-2006112-european-court>, (22.01.2021)

ıkarıldığını, evresel etki değerlendirmesinin kalkınma ve ekonomik gelişme için yapılacak yatırım ve faaliyetlerin, doğayı tahrip etmeden ve çevreyi kirletmeden gerçekleştirilmesinde kullanılan, karar verme sürecini etkileyen, dolayısıyla karar mercilerine, kararlarını sağlıklı bir şekilde verebilmeleri için seçenek üreten ve bu seçeneklerin olumlu ve olumsuz yönlerini saptayan bir yöntem olarak görüldüğünü dolayısıyla, çevresel etkisi bulunan yatırımların çevrenin korunması amacına dayandığı anlaşılan çevresel etki değerlendirmesi uygulamasının kapsamı dışına çıkarılmasının sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına müdahale teşkil edeceğini, dava konusu kuralla, 23.6.1997 tarihinden önce kamu yatırım programına alınmış olup bu maddenin yürürlüğe girdiğı tarih (29.5.2013) itibarıyla planlama aşaması geçmiş ve ihale süreci başlamış olan veya üretim veya işletmeye başlamış olan projeler ile bunların gerçekleştirilmesi için zorunlu olan yapı ve tesislerin çevresel etki değerlendirmesi uygulamasının kapsamı dışında bırakıldığını, anılan projelerin çevresel etki değerlendirmesi uygulamasının kapsamı dışında bırakılmasının, bu faaliyetlerin gelecekte yol açabileceğı olumsuz çevresel etkileri önceden değerlendirilerek evre kirliliğinin ve tahribatının önlenmesi bakımından gereken tedbirlerin alınmasını engelleyeceğinden sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına müdahale niteliğı taşıdığını, Devlete yüklenen sürdürülebilir ekonomik kalkınmanın sağlanması ödevinin yerine getirilmesi amacıyla sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına müdahalede bulunulmasının mümkün olduğunu ancak bu müdahalenin, Anayasa'nın 13. maddesi uyarınca demokratik toplum düzeninin gereklerine uygun ve ölçülü olması gerektiğini, ölçülülük ilkesinin, yasal önlemin öngörülen amaç için zorunlu ve amaca ulaşmaya elverişli olmasını, ayrıca amaç ve araç arasında hakkaniyete uygun bir dengenin bulunması gereğini ifade ettiğini, dava konusu kuralda yer alan "... planlama aşaması geçmiş ve ihale süreci başlamış olan veya..." ibaresiyle, kuralın yürürlüğe girdiğı 29.5.2013 tarihi itibarıyla henüz üretim ya da işletmeye başlamamış veya ihale süreci henüz tamamlanmayan kamu yatırım projelerinin çevresel etki değerlendirmesi uygulamasının kapsamı dışına çıkarılmasının öngörüldüğünü, iptali istenilen düzenleme ile öngörülen projelerde çevresel etki değerlendirmesi uygulamasından ayrılmayı gerektirecek haklı bir nedenin bulunmadığını, belirtilen aşamanın yatırıma hazırlanma sürecini ifade ettiğini, bu aşamada henüz yatırımların hayata geçirilmediğini, üretim veya işletme safhasının

başlamadığını, ihale süreci henüz tamamlanmamış yatırımların çevresel etki değerlendirmesine tabi tutulmasının, ciddi kamusal zararlara yol açmasını söz konusu olmadığını, ayrıca bu safhada çevrenin kirlenmesi veya tahribatı bakımından geri dönülemez bir aşamaya gelinmediğini, bu aşamada, ilgili yatırım yönünden varsa olumsuz çevresel etkilerin önlenmesi ve/veya çevreye zarar vermeyen, hukuken ve çevresel açıdan kabul edilebilir bir düzeyde en aza indirilmesi için alternatif çözümler bulunmak üzere çevresel etki değerlendirmesi uygulaması yapılmasının mümkün olduğunu, dolayısıyla henüz ihale süreci tamamlanmayan ve fiilen hayata geçirilmeye başlanmayan yatırımların, Anayasa'nın 56. maddesiyle Devlete yüklenin çevrenin korunması ödevinin bir gereği olduğu kabul edilen çevresel etki değerlendirmesi uygulamasının dışında tutulmasının zorunlu bir önlem niteliği taşımadığını, bu itibarla, kuralın yürürlüğe girdiği 29.5.2013 tarihi itibarıyla henüz üretim ya da işletmeye başlamamış veya ihale süreci henüz tamamlanmayan kamu yatırım projelerinin çevresel etki değerlendirmesi uygulamasının kapsamı dışına çıkarılmak suretiyle sağlıklı ve dengeli çevrede yaşama hakkına yapılan müdahalenin ölçülü olduğunun söylenemeyeceğini belirterek dava konusu kuralda yer alan "... planlama aşaması geçmiş ve ihale süreci başlamış olan veya..." ibaresinin Anayasa'nın 13. ve 56. maddelerine aykırılığı gerekçesi ile iptaline karar vermiştir.

Yüksek Mahkeme, iptal edilen ibare dışında kalan diğer projelerde ihale aşamasının tamamlandığını, üretim veya işletme faaliyetinin başladığını, üretim ve işletme safhasına geçmiş proje ve yatırımların çevresel etki değerlendirmesine tabi tutulmasının, daha büyük kamusal zararların oluşmasına yol açabileceğini, çevresel etki değerlendirmesinin temel amacının, faaliyetlerin olası olumsuz çevresel etkilerini ve olumsuz etkileri önleme yöntemlerini tespit etmek, bu tespitlere göre karar vericilerin yatırım konusunda doğru karar vermelerini sağlamak olduğuna göre, üretim veya işletme aşamasına geçilmiş yatırımlar yönünden çevresel etki değerlendirmesi uygulaması yapılmasının, çevrenin korunmasını, çevre kirliliğinin ve tahribatının önlenmesini sağlayamayacağını, üretim veya işletme aşamasına geçilmesiyle çevreyi etkileyen birtakım yatırımların da hayata geçirilmiş olduğunu ve yapılacak çevresel etki değerlendirmesi uygulaması sonucu söz konusu yatırımın önemli çevresel etkilerinin bulunduğu kanaatine ulaşılsa dahi çevrenin eski haline döndürülmesinin çoğu zaman mümkün olamayabileceğini, ayrıca bu gibi hallerde olumsuz çıkacak

çevresel etki değerlendirmesi raporlarının gereğinin yerine getirilmesinin zorunlu tutulmasının, doğayı eski haline getiremeyeceği gibi, yapılan masrafların da boşa gitmesine ve kamu kaynaklarının heba olmasına yola açabileceğinden daha büyük kamusal zararlara neden olabileceğini, çevresel etki değerlendirmesinin yatırım ile ilgili planlama ve karar alma sürecinde etkin olduğunun görüldüğünü, dava konusu kuralda ise karar aşaması geçmiş, üretim veya işletme aşamasının başlamış olduğunu, bu anlamda kamu yatırım projesinde üretim veya işletmeyi durdurarak önceki aşamalara dönmenin, çevresel etkinin önceden belirlenmesi ve bu belirmeye göre çevreye olumsuz etkisi varsa önlem alınmasına katkısının olmayacağını, bununla birlikte faaliyette olan projenin çevreye olumsuz etkisi var ise Devletin denetim yapma ve denetim sonucunda yaptırım uygulama yükümlülüğünün devam ettiğini, belirtilen durumda olumsuz çevresel etkinin giderilmesi için başta 2872 sayılı Kanun olmak üzere yürürlükteki çevreye ilişkin mevzuatın uygulanması gerektiğini, ekonomik ve mali olarak güçlü olmanın, Devletin bu ödevleri yerine getirmesinin en önemli koşulları arasında olduğunu bu amaç için kalkınma ve ekonomik gelişmişliğin üst seviyelere çıkmasının gerektiğini, kalkınma ve ekonomik gelişme için kamu yatırımlarının ve bu yatırımlarda kullanılacak kaynakların olumlu ve verimli kullanmasının önemli olduğunu, kural kapsamındaki kamu yatırımlarının, istihdam, üretim veya işletmeye başlamış, diğer anlatımla ciddi mali kaynaklarla gerçekleştirilmiş ve artık ekonomiye katkı verir hâle gelmiş olduklarını bu yatırımların ekonomik ve sosyal hayata yaptıkları katkı ile çevreye zarar vermeleri durumunda faaliyetlerinin durdurulması dâhil olmak üzere ciddi yaptırımlara muhatap olabilecekleri birlikte değerlendirildiğinde, üretim veya işletmelerinden vazgeçilmesinin giderilmesi mümkün olan çevresel etkiden daha olumsuz etki yaratacağını, bütün bu hususlar birlikte değerlendirildiğinde, 23.6.1997 tarihinden önce kamu yatırım programına alınan, 29.5.2013 tarihi itibarıyla üretim veya işletmeye başlamış projeleri ve bunların gerçekleştirilmesi için zorunlu olan yapı ve tesislerin çevresel etki değerlendirmesi uygulamasının kapsamı dışına çıkarılmasının, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına ölçüsüz bir müdahale teşkil etmediği sonucuna ulaşıldığını belirterek iptali istenen kuralın“...planlama aşaması geçmiş ve ihale süreci başlamış olan veya...” ibaresi dışındaki bölümünün Anayasa’nın 13. ve 56.

maddelerine aykırı olmadığına ve iptal isteminin reddi gerektiğine oyçokluğu ile karar vermiştir.

Karşı oy yazısında çoğunluk düşüncesinin, kamu kaynakları kullanılarak yapılıp üretime geçen ve milli ekonomiye katkı sağlamakta olan yatırımların çevresel nedenlerle faaliyetlerinin durdurulması veya yaptırımlarla karşılaşmasının, olumsuz çevresel etkilerden daha sakıncalı olacağı varsayımına dayandığı, bu düşünce kabul edildiğinde, ölümcül çevresel etkileri olabilecek olsa dahi bir kez tamamlanıp işletmeye başlamış bulunan yapı ve tesislerin işletilmesiyle elde edilecek ekonomik kazançların sağladığı kamu yararının, sağlıklı bir çevrede yaşama hakkını korumaya yönelik kuralların sağladığı kamu yararına üstün tutulabileceği, Anayasa'nın 56. maddesinde belirtilen sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkının, Anayasa Mahkemesinin 21.7.2012 tarihli ve 28360 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan 2011/110 E. ve 2012/79 K. sayılı kararında isabetle vurgulandığı üzere, "...getirilecek kuralın, ekonomik, bürokratik ve fiili yükümlülüklerle yol açacağı ve üretim faaliyetlerinin etkileneceği gerekçeleriyle vazgeçilecek haklardan" olmadığı, Anayasa Mahkemesinin önceki kararında da belirtildiği üzere herkesin sağlıklı bir çevrede yaşama hakkını koruma ödevi altında bulunan Devletin, vatandaşların sağlıklı yaşam hakkını ekonomik çıkarlarla takas etme hak ve yetkisinin bulunmadığını, açıklanan nedenlerle Anayasa'nın 56. maddesine aykırı olan cümlenin geri kalan bölümünün de iptali gerektiği ifade edilmiştir.

Kararda öncelikle Mahkeme çevresel etki değerlendirmesi uygulamasının, 56. madde ile Devlete yüklenen pozitif yükümlülüğü yerine getirmenin bir aracı olduğunu ifade ederek, çevresel etki değerlendirmesi uygulamasının yapılmamasının ise, 56. maddede tanınan sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkının Anayasanın 13. maddesi uyarınca sınırlandırılması niteliği taşıdığını ve bu sınırlamanın yine 13. maddede öngörülen ölçütlerden birisi olan ölçülü olma ilkesine aykırı ölçüsüz bir müdahale olduğunu belirlemiştir. Bu belirleme ekonomik ve sosyal bir hakka ilişkin Devletin pozitif edim yükümlülüğünü yerine getirmemesini, temel hak ve özgürlük sınırlandırması olarak kabul etmesi açısından önem taşımaktadır. Negatif sınırlama olarak isimlendirebileceğimiz bu durum, 13. madde uygulamasını sadece Devletin fiilen gerçekleşen eylem ve işlemleri açısından değil, Devletin pozitif edim yükümlülüğü gereği gerçekleştirmekle yükümlü olduğu eylem ve işlemler açısından

da genişletmenin bir örneğini oluşturmaktadır. Bu kapsamda Devletin Anayasanın 65. maddesinde yer alan malî kaynaklarının yeterliliği ölçütüne sığınmak imkanına da sahip değildir. Zira 65. madde sosyal ve ekonomik hakkın gereği olarak yapılması gereken ve sosyal devlet ilkesini sağlamayı hedefleyen olumlu edimlere ilişkindir. Oysa yukarıda bahsedilen durumda Devlet, üstlendiği bir pozitif edimi yerine getirmemek sureti ile 13. madde kurallarına aykırı olarak temel hak ve özgürlüğü sınırlandırmaktadır.

Yüksek Mahkemenin çevresel etki değerlendirmesini tam anlamı ile önleyici bir karakterde kabul ettiği, faaliyete geçmiş olan bir projede çevresel etki değerlendirmesi uygulamasının önleyici niteliğinin bulunmayacağını belirttiğinin görülmesinin yanı sıra bu tespiti, projenin çevresel zararları ile ekonomik katkısını kıyaslamak ve ekonomi katkısına üstünlük tanıyarak yapması daha da önemlidir. Bu anlamda 2872 sayılı Çevre Kanunu'nun 1. maddesinde ifade edilen bütün canlıların ortak varlığı olan çevrenin, sürdürülebilir çevre ve sürdürülebilir kalkınma ilkeleri doğrultusunda korunmasında Mahkeme tercihini sürdürülebilir kalkınmadan yana koymuş gibi gözüktüğü de Mahkemenin "Sürdürülebilir Kalkınma" ilkesini de yanlış anlamlandırırdığı görülmektedir. Gerçekten ilk kez 1992 Rio Zirvesinde dünya gündemine belirgin olarak gelen ilkenin tanımına ise "Ortak Geleceğimiz" Raporunda rastlanmakta ve "Bugünün gereksinimlerini gelecek kuşakların kendi gereksinimlerini karşılama olanaklarını tehlikeye atmaksızın karşılayan kalkınma" şeklinde ifadesini bulmaktadır. Kalkınma kavramı, çevrenin dışlandığı izlenimini verse de ilke, çevre ve kalkınma kavramlarının uzlaşısına, dengesine işaret eden bir anlayışı yansıtmaktadır. İlkenin sadece ekonomik bir anlam içeren büyümeyi değil ondan daha da geniş sosyal ve kültürel unsurlar içeren kalkınma kavramını kullanması da aslında bu dengenin bir yansımasıdır⁸⁴⁹. Yüksek Mahkemenin yaklaşımı kalkınma ile ekonomik büyümeyi anladığını göstermekte, "Sürdürülebilir Çevre" ilkesini ise göz ardı ettiğini ortaya koymaktadır. Mahkemenin tutumu, ekonomik büyüme sürdürüldüğü ölçüde çevrenin korunması anlamına gelecek ve son tahlilde sürdürülemeyen bir çevre sonucunu yaratacaktır. Mahkemenin faaliyete geçmiş bir projeyi durdurmanın yaratacağı zararı çevresel zarardan daha fazla olacağı tespitine ise katılmak mümkün değildir zira faaliyet dursa dahi çevresel zararının uzun zaman sonra ortaya çıkabilme olasılığı

⁸⁴⁹ Turgut, Hukuk, s.159-161

karşısında bu zararı tam olarak belirleme imkânı yokken durmamış bir faaliyetin yaratacağı çevresel zararı belirlemenin evleviyetle imkânı yoktur. Kaldı ki çevresel zararı ekonomik bir zararla kıyaslamak çevresel zararı salt mali zarar olarak kabul etmek anlamına gelecektir. Oysa çevresel zarar çevresel unsurlarda oluşan ve ekonomik nitelik taşımak zorunda olmayan olumsuz etkileri de içermektedir. Öte yandan projeyi durdurmanın yaratacağı zararın tespitinin pekâlâ mümkün olduğu da belirtilmelidir.

Anayasa Mahkemesi bireysel başvuru üzerine aldığı bir kararda ise “ÇED Olumlu” kararı alınmamasının ve bu hususta açılan davanın reddinin Anayasanın 17. maddesinde yer alan maddi ve manevi varlığın korunması ve geliştirilmesi hakkının ihlali olduğuna hükmetmiştir. Söz konusu davada Mahkeme HES Projesi kapsamında yapılacak bir inşaat ile ilgili yaptığı değerlendirmede özel hayat alanına dâhil olan tüm hukuksal çıkarlar Sözleşme’nin 8. maddesi kapsamında güvence altına alınmakla birlikte söz konusu hukuksal çıkarların 1982 Anayasası’nın farklı maddelerinin koruma alanına girdiğini, bu bağlamda Anayasa’nın 17. maddesinin birinci fıkrasına göre herkesin maddi ve manevi varlığını koruma ve geliştirme hakkına sahip olduğunu, bu düzenlemede yer verilen maddi ve manevi varlığı koruma ve geliştirme hakkının, Sözleşme’nin 8. maddesi çerçevesinde özel yaşama saygı hakkı kapsamında güvence altına alınan fiziksel ve ruhsal bütünlük hakkı ile bireyin kendisini gerçekleştirme ve kendisine ilişkin kararlar alabilme hakkına karşılık geldiğini, özel yaşamın korunması kapsamında, kişiliğin serbestçe geliştirilmesiyle uyumlu birçok hukuksal çıkarın bu hakkın kapsamına dâhil olduğunu, bu bağlamda, kişinin fiziksel ve ruhsal bütünlüğüne ilişkin hukuksal çıkarının da özel hayata saygı hakkı kapsamında güvence altına alındığını, fiziksel ve ruhsal bütünlük hakkı kapsamında güvence altına alınan hukuksal çıkarlardan birisinin de sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı olduğunu, Anayasanın 56. madde hükmünde yer verilen, herkesin sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahip olduğu yönündeki düzenlemenin sosyal ve ekonomik haklar ve ödevler bölümünde yer alsa da ve bireysel başvuruya konu edilemese de sağlıklı bir çevrede yaşama hakkının; Anayasa’nın fiziksel ve ruhsal bütünlüğün korunması ile ilgili hukuksal çıkarları ihtiva eden 17. maddesi, özel ve aile hayatına saygıyı güvence altına alan 20. maddesi ve konut dokunulmazlığını düzenleyen 21. maddesi ile bağlantılı olarak ve söz konusu hükümlerde yer alan hukuksal çıkarlar üzerindeki etkisi

dikkate alınarak değerlendirilmesinin gerektiğini, çevresel meselelerin sıklıkla çevresel kirlilik bağlamında AİHM önüne taşındığını ve Mahkemece söz konusu çevresel rahatsızlığın devletin veya özel kişilerin faaliyetleri sonucunda oluşması arasında bir ayırım gözetilmeksizin Sözleşme'nin 8. maddesi kapsamında güvence altına alınan hukuksal çıkarlarla bağlantı kurulmak suretiyle incelendiğini, bununla birlikte çevresel meselelerin Sözleşme'nin 8. maddesi kapsamında değerlendirilebilmesi için belirli koşulların mevcudiyetinin arandığını, bu bağlamda söz konusu çevresel rahatsızlığın, başvurucunun özel ve aile yaşamı ya da konuta saygı hakkı üzerinde doğrudan bir etkiye bulunması ve söz konusu çevresel kirliliğin belirtilen değerler üzerindeki etkisinin asgari bir şiddet derecesine ulaşması gerektiğini, Sözleşme'de temiz ve sessiz bir çevrede yaşama hakkı şeklinde bir hak güvence altına alınmadığı için özel hayat çerçevesinde korunan hukuksal çıkarlar üzerinde doğrudan ve ciddi bir etkisi bulunmayan, manzara hakkı veya güzel bir çevrede yaşama hakkı gibi çevresel hakların Sözleşme'nin 8. maddesi kapsamında değerlendirilemeyeğini, AİHM'in de çevresel meselelere ilişkin başvuruları iki ayrı açıdan incelediğini, başvuruya temel olan müdahalelerin esas bakımından 8. maddeye uygunluğunun yanı sıra karar alma sürecinin de ayrıca değerlendirildiğini, çevresel meselelerin usul boyutu bağlamında çevresel bilgi edinme hakkı, çevresel karar alma süreçlerine katılım hakkı ve çevresel konularda yargısal yollara başvurma hakkı şeklindeki usule ilişkin güvencelere vurgu yapıldığını, yapılan bireysel başvuruda ilgili çevresel etkinin Anayasa'nın 17. maddesi kapsamındaki güvenceleri harekete geçirecek asgari ağırlıkta olup olmadığının değerlendirilmesi gereken ilk husus olduğunu, başvuru konusu olayda, çevresel rahatsızlığın kaynağı olarak belirtilen tesisin temin edilen bilirkişi raporlarında, tesis elektrik Kuvvetli Akım Yönetmeliği'ne uygun olmakla birlikte hat kopması, direk devrilmesi, ses vb. hususların can ve mal güvenliği açısından insanlar üzerinde tehlike duygusu ve tedirginlik oluşturacağının açık olduğunun belirtildiğini, ayrıca başvuru tarafından başvuru formu ekinde sunulan fotoğraflardan, bahse konu şalt sahasının başvurucunun taşınmazına oldukça yakın mesafede olduğunun anlaşıldığını, söz konusu tesis ile başvurucunun taşınmazı arasındaki mesafe ve tesisin çalışırken çıkardığı ses seviyesine ilişkin kesin bir ölçüm bulunmamakla birlikte belirtilen tesisin başvurucunun konutunun hemen yanında bulunması ve sürekli olarak çalışması gereken şalt sahasının oluşturması muhtemel

gürültü seviyesi ile bunun başvuruçunun maddi ve manevi varlığın korunması ve geliştirilmesi hakkı üzerindeki etkisi dikkate alındığında ilgili çevresel rahatsızlığın Anayasa'nın 17. maddesinde tanımlanan hakka yönelik müdahale teşkil ettiğı sonucuna varıldığından, başvuruya konu çevresel rahatsızlığın Anayasa'nın 17. maddesi bağlamında inceleme yapılmasını gerektirecek ağırlıkta olduğunun anlaşıldığını, bu bağlamda söz konusu çevresel etki kapsamında karşı karşıya gelen menfaatler arasında adil bir dengenin tesis edilip edilmediğinin tespit edilmesi gerektiğini, gerçekleştirilmesi planlanan projelerin çevreye olabilecek olumlu ve olumsuz etkilerinin belirlenmesinde olumsuz yöndeki etkilerin önlenmesi ya da çevreye zarar vermeyecek ölçüde en aza indirilmesi için alınacak önlemlerin, seçilen yer ile teknoloji alternatiflerinin belirlenerek değerlendirilmesinde ve projelerin uygulanmasının izlenmesi ve kontrolünde sürdürülecek çalışmaları ifade edecek şekilde tanımlanan çevresel etki değerlendirmesi prosedürünün; çevresel varlıkları korumayı amaçlayan, proje şeklindeki faaliyetler için uygulanan, muhtemel olumsuz etkileri değerlendiren ve bunların yanında faaliyet sahibi, kamu otoritesi ve halkın karşı karşıya geldiğı bir süreci ifade ettiğini, bu bağlamda çevresel etki değerlendirmesinin; kalkınma ve ekonomik gelişme için yapılacak yatırım ve faaliyetlerin, doğayı tahrip etmeden ve çevreyi kirletmeden gerçekleştirilmesinde kullanılan, karar verme sürecini etkileyen, dolayısıyla karar mercilerine kararlarını sağlıklı bir şekilde verebilmeleri için seçenek üreten ve bu seçeneklerin olumlu ve olumsuz yönlerini saptayan bir yöntem olarak görüldüğünü, çevresel etki değerlendirmesi ile korunmaya çalışılan temel unsurların, çevre ve bu çevre içerisindeki varlıklar olduğunu, çevresel karar alma süreçlerinin karmaşık yapısı nedeniyle kamusal makamların geniş bir takdir yetkisi olduğunu, bu bağlamda söz konusu alanda bir hidroelektrik santrali inşası ve işletilmesi hususunda kamusal makamlarca verilen kararın yerindeliğinin denetlenmesinin Anayasa Mahkemesinin görevi olmadığını ancak süreçte, bireyin temel hakları ile söz konusu kamusal menfaat arasında gerekli dengenin tesisine hizmet edecek güvencelerin yer alıp almadığının tespitinin önemli olduğunu ve bu yükümlülüğün yerine getirilip getirilmediğinin tespitinde ise çevresel meseleler bağlamında söz konusu olan usul güvencelerinin gözetilip gözetilmediğinin belirlenmesi gerektiğini, somut başvuru açısından başvuruçunun, söz konusu tesisin çalışması sonucu meydana gelen çevresel

rahatsızlığın sağlık ve yaşam kalitesini olumsuz etkilediği ve bu bağlamda idarece yapılan çevresel değerlendirmenin yetersiz olduğu yönündeki temel iddialarının; kamusal makamların, başvurucunun ve kamunun menfaatleri arasında adil bir denge tesis edip etmediklerinin belirlenmesi hususundaki en önemli unsur olduğunu, buna rağmen başvurucunun söz konusu talep ve itirazlarının Derece Mahkemelerince değerlendirilmediğini, Derece Mahkemesinin söz konusu tesis hakkında ÇED raporu alınmaması sonucuna götüren inceleme ve gerekçesinin ise oldukça sınırlı olduğunu, bu yönüyle başvurucunun temel iddialarına doğrudan bir cevap verilmediğini ve başvurucunun söz konusu çevresel rahatsızlığa ilişkin iddialarının yargı mercileri önünde gerektiği gibi değerlendirilmesi imkânının elde edemediğini, bu tespitler ışığında, başvurucunun maddi ve manevi varlığın korunması ve geliştirilmesi hakkının korunması ve etkin kullanımının sağlanması bağlamında kamusal makamların pozitif yükümlülüklerini yerine getirmediği sonucuna varıldığını ve açıklanan nedenlerle başvurucunun Anayasa'nın 17. maddesinde güvence altına alınan maddi ve manevi varlığın korunması ve geliştirilmesi hakkının ihlal edildiğine karar verildiğini ifade etmiştir.

Mahkemenin bu kararı, 56. madde ile 17. madde arasında ilişki kurmasının yanı sıra çevresel etki değerlendirmesini, 56. madde ile bağlantılı olarak 17. maddede düzenlenen maddi ve manevi varlığını geliştirme hakkı ile 48. maddede düzenlenen çalışma ve sözleşme hürriyetleri karşı karşıya geldiğinde karşı karşıya gelen menfaatler arasında adil bir dengenin tesis edilip edilmediğinin tespit edilmesinde bir araç olduğunu ortaya koyması açısından önem taşımaktadır. Mahkemenin yaklaşımı çalışma hürriyeti sonucu oluşacak faydadan tüm kamu yararlanacak olsa dahi, bunun bireysel menfaatin ikinci plana atılmasına yeterli olmadığı ve her iki menfaat arasında dengenin sağlanmasında, bütün usulü kurallara uyarak gerçekleştirilecek bir çevresel etki değerlendirmesi sürecinin büyük önem taşıdığı yönündedir.

Anayasa Mahkemesi hidroelektrik santrali projesiyle ilgili idarece verilen çevresel etki değerlendirmesi olumlu kararının iptali istemiyle açılan davanın süre yönünden reddedilmesi nedeniyle mahkemeye erişim hakkının ihlal edildiği iddiasına ilişkin yapılan bireysel başvuru üzerine verdiği kararda, idari işlemin iptali istemiyle açılan davanın süre aşımından reddedilerek esasının incelenmemesi nedeniyle başvuru sahiplerinin mahkemeye erişim hakkına yönelik bir müdahalenin bulunduğunu,

Anayasa'nın 36. maddesinde güvence altına alınan mahkemeye erişim hakkının mutlak olmayıp sınırlamalara konu olabileceğini ancak Anayasa'nın 13. maddesinde yer alan ölçülülük ilkesi uyarınca anılan sınırlamaların mahkemeye erişimi imkânsız hâle getirmemesi ya da aşırı derecede zorlaştırmaması gerektiğini, kişinin mahkemeye başvurusunu engelleyen hukuki veya fiilî sınırlamaların mahkemeye erişim hakkını ihlal edebileceğini, mevzuatta öngörülen dava açma süresine ilişkin kuralların hukuka açıkça aykırı olarak yanlış uygulanması veya bu sürelerin hatalı hesaplanması nedenleriyle kişilerin dava açma ya da kanun yollarına başvuru haklarını kullanmasına engel olunmasının mahkemeye erişim hakkını ihlal edebileceğini, bu bağlamda dava açma süresinin işlemeye başladığı anın mahkemeye erişim hakkına yapılan müdahalenin ölçülülüğü bağlamında büyük önem taşıdığını, dava açma süresinin hak sahibinin henüz dava hakkının doğduğundan haberdar olmadığı ve somut koşullar çerçevesinde haberdar olduğunun kabulünü haklı kılan nedenlerin bulunmadığı bir dönemde işlemeye başlamasının dava hakkının varlığını anlamsız kılabileceğinden ölçülülük ilkesini zedeleyebileceğini, başvuruçuların, dava açma süresinin başlangıcı olarak ÇED raporunun Valilik'te ilan edildiği tarihin esas alınmasının mahkemeye erişim hakkını ihlal ettiğinden şikâyet ettiklerini, çevresel etki değerlendirmesi mevzuatında gerçekleştirilmesi planlanan projenin çevresel etki değerlendirmesi süreci hakkında, projeden etkilenecek veya etkilenmesi muhtemel halkın yaşadığı yer veya yerlerde ilan yapılmasının öngörüldüğünü, bu ilan ile kararın yöre halkına duyurularak kişi ve kurumların süreç hakkında bilgilendirilmesinin amaçlandığını, dolayısıyla “ÇED Olumlu” kararı verildikten sonra yöre halkına yapılacak bilgilendirmenin halkın haberdar olmasını sağlayacak şekilde yapılmasının gerekli olduğunu, somut olayda “ÇED Olumlu” kararının il merkezindeki Valilik ilan panosuna asılması ile yetinildiğini, panoya asma yöntemi dışında köyde yaşayan yöre halkının konudan haberdar olmasını sağlayacak başkaca herhangi bir yöntemle başvurulduğuna ya da başvuruçuların karardan bir şekilde haberdar olduklarının kabulünü haklı kılan bir neden bulunduğuna dair herhangi bir bilgi ya da belge bulunmadığını, bu bağlamda köyde yaşayan başvuruçuların şehir merkezinde bulunan Valilik ilan panosunda yayınlanan “ÇED Olumlu” kararını takip ederek ilan tarihinden itibaren dava açmalarını beklemenin hukuki güvenlik ve belirlilik ilkeleri bağlamında öngörülebilirlik sınırlar içinde olmadığını, bu bakımdan başvuruçuların dava açma

süresinin başvuruçuların henüz dava hakkının doğduğundan haberdar olmadığı ve somut koşullar çerçevesinde haberdar olduğunun kabulünü haklı kılan nedenlerin bulunmadığı bir dönemde işletilmeye başlamasının, mahkemeye erişim hakkına yapılan müdahaleyi ölçüsüz kıldığını, başvuruçuların Anayasa'nın 36. maddesinde güvence altına alınan adil yargılanma hakkı kapsamındaki mahkemeye erişim hakkının ihlal edildiğine karar vermiştir.

Anılan bu karar halkın katılımının etkinliğini sağlamak açısından büyük önem taşımaktadır. Kamusal makamlarca yerine getirilmesi gereken bir şekil olmanın ötesinde katılımın bir işleve sahip olduğunu ve bir anlam taşıdığını ortaya koyması, ÇED Sürecinin her aşamasında olduğu gibi nihai karar aşamasında da halkın görüşüne yer verilmesini öngörmesi, dava açma hakkının ön koşulu olarak davaya konu bilgiye erişimin sağlanması gerekliliğini ortaya koyması ve dava açma süresinin mahkemeye erişim hakkını Anayasanın 13. maddesine aykırı şekilde ihlal etmesine cevaz vermemesi kararlar ile ilgili dile getirilebilecek hususlardır⁸⁵⁰.

Akkuyu Nükleer Güç Santrali projesi hakkında Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Çevresel Etki Değerlendirmesi İzin ve Denetim Genel Müdürlüğünce verilen 01/12/2014 günlü, 3688 sayılı "ÇED Olumlu" kararının iptali istemiyle açılan davada Danıştay 14. Dairesi'nin 23/11/2017 günlü, 2014/11695 E. ve 2017/6248 K. sayılı kararında özetle ÇED Olumlu Kararının dayanağı olan Nihai ÇED Raporunda, gerçekleştirilmesi planlanan projenin çevreye olabilecek olumsuz etkilerinin belirlenmesi, olumsuz yöndeki etkilerinin önlenmesi ve çevreye zarar vermeyecek ölçüde en aza indirilmesi için ilgili mevzuat ile bilimsel esaslar uyarınca gereken tedbirlere yer verildiği, söz konusu raporda belirlenen eksikliklerin ise çevrenin korunması yönünden olumsuz etkilerinin olmayacağı hususlarının bilirkişi raporu ile ortaya konulması karşısında "ÇED Olumlu" kararının hukuka uygun olduğuna karar verilmiş, bu karara karşı yapılan temyiz başvurusu ise Danıştay İdari Dava Daireleri Kurulunun 20.06.2018 tarih ve 2018/1068 E. ve 2018/3377 K. sayılı kararı ile oy çokluğu ile reddedilerek karar onanmıştır. Davada Danıştay Tetkik Hâkimi gerek anılan davada gerekse konu hakkında Danıştay İdari Dava Daireleri Kurulunun önünde

⁸⁵⁰ Bu bağlamda AİHM, çevresel riskler ve riskli faaliyetler söz konusu olduğunda yetkili makamların kamuyu bilgilendirme şeklinde pozitif bir yükümlülüğünün olduğunu ifade ederek çevresel bilgi edinme hakkının 8. Madde kapsamında yer aldığını kabul etmektedir. Bu konuda örnek olarak 30.11.2004 tarih ve 99/48939 başvuru nolu Öneriyıldız/Türkiye kararı ile 19.02.1998 tarih ve 89/149667 başvuru nolu Guerra vd./İtalya kararı verilebilir. Eltimur, s.101 dn.148-149

olan başka davalarda nihai ÇED Raporuna ilişkin rapor ve uzman görüşlerinin yer aldığı ve görüş ve raporlarda söz konusu projenin çevrenin korunması yönünden olumsuz etkilerinin bulunduğu ve ÇED Raporunda buna yönelik tedbirlere yeterince yer verilmediği yönünde teknik bilgi gerektiren tespitlere yer verildiği anlaşılmakta olup, söz konusu hususların açıklığa kavuşturulması amacıyla ara kararla bilirkişilerden ek rapor talep edilmesi ve bu rapora göre uyumsuzluk hakkında karar verilmesi gerektiği düşünüldüğü yönünde görüş beyan ederken, karşı oy veren Kurul üyeleri de, uyumsuzlukta yargısal incelemenin mevcut dava dosyası ile aynı konuda Danıştay İdari Dava Daireleri Kurulunun önünde olan başka davalarda yer alan bilgi ve belgelerin birlikte değerlendirilmesi suretiyle yapılmasının gerekli olduğunu, Dairece, yerinde yaptırılan keşif ve bilirkişi incelemesi sonucu düzenlenen rapor hükme esas alınarak karar verilmiş ise de; söz konusu projenin çevrenin korunması yönünden olumsuz etkilerinin bulunduğu ve ÇED Raporunda buna yönelik tedbirlere yeterince yer verilmediği yönündeki raporlar ile uzman görüşlerinde yer alan tespitlerin, bilirkişi raporunda karşılanmadığının anlaşıldığı bu durumda, davacıların, ÇED Raporundaki bilgi ve verilerin eksik ya da yanlış olduğu yolundaki iddiaları da göz önünde bulundurulduğunda, teknik bilgi gerektiren yukarıda belirtilen hususların araştırılarak açıklığa kavuşturulmasından sonra, uyumsuzluk hakkında bir karar verilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir.

Davada hazırlanan ÇED Raporunun bazı eksikliklere vurgu yapmasına karşın bu eksikliklerin yaptırılan keşif ve hazırlanan bilirkişi raporu ile giderildiği ifade edilmektedir. Her şeyden önce son derece teknik ve uzun bir süreç sonucunda hazırlanan ve bazı eksiklikler tespit eden ÇED Raporundaki eksikliklerin mahallinde muhtemelen bir gün içerisinde yapılan keşif ve akabinde üç aylık zorunlu sürede hazırlanması gereken bir bilirkişi raporu ile giderildiğinin belirtilmesi, özellikle ÇED Raporunda belirtilen eksikliklerin dahi yetersiz olduğuna ilişkin pek çok uzman görüşü ve raporun da varlığı dikkate alındığında ÇED Sürecinin anlamına uygun düşmemektedir. Nihayetinde ÇED Yönetmeliği, rapor nihai hale gelene kadar incelemeye açık olduğunu ve inceleme sonucu görüşlerin Komisyon tarafından dikkate alınacağını ve ÇED Raporuna yansıtılacağını amirdir. Bu açıdan bir anlamda halkın katılım aracı niteliği taşıyan uzman görüşü ve raporların ÇED Raporuna yansıtılarak, bu görüş ve raporlarda belirtilen sakıncaların neden yersiz olduğunun da bilimsel

veriler ışığında ortaya konulmasının gerek ÇED Raporu gerekse ÇED Raporuna dayalı olarak verilecek “ÇED Olumlu” kararına yönelik hukuka aykırılık iddialarının önüne geçeceği düşünülmektedir. Bu noktada enerji temini için nükleer gücün tercihi her ne kadar savunulabilir ise de nükleer güç kullanımının insan da dahil bütün çevre unsurları açısından barındırdığı olası tehlikelerin var olduğu da o derece savunulabilir niteliktedir. Bu bakımdan ÇED Sürecinin bu iki uç arasında bilimsel verilere dayalı bir tercihi sağlaması gerekmektedir.

İzmir Valiliği tarafından hakkında “ÇED Gerekli Değildir” kararı verilen biyokütle tesisi ile ilgili anılan kararın iptali istemi ile açılan dava hakkında Danıştay tarafından temyiz incelemesi üzerine verilen kararda; dosya kapsamında incelenen bilirkişi raporunda dava konusu tesiste yakma sonucu oluşacak çevreye zararlı gazların ve su buharının giderimi ile ilgili proje dosyasında verilen planlama bilgisinin yetersiz olduğu, yakma işlemi esnasında fırın sıcaklığının ne olacağından ve sonrasında oluşacak olan katı atıktan bahsedilmediği, üretim esnasında meydana gelecek ve ciddi çevre sorunlarına neden olabilecek emisyonların doğru ve tam olarak saptanmadığı, oluşacak atıkların bertaraf edilmesi için gereken yöntemlerin ve nasıl uygulanacaklarının yeteri kadar belirtilmediği, yörenin jeolojik ve hidrojeolojik özellikleri, yeraltı, yerüstü su durumları, söz konusu etkinlikle ilgili olabilecek çevresel etkiler ve alınabilecek önlemlerin yeterli düzeyde anlatılmadığı, faaliyet kapsamında yakın çevredeki yüzey suları, kuru dere yatakları ve benzeri doğal akaçlama ağı hakkında da bilgilerin yetersiz olduğu, projeyle ilgili bu gibi birçok konu bilinmediğinden, bunların oluşturabileceği çevresel etkilerin de yeterli düzeyde anlatılmadığı, bununla birlikte tesisin 350 metre batı, kuzeybatı ve güneybatı bölümlerinde tarımsal üretimin yapıldığı zeytin bahçelerinin bulunması, bu alanların ekonomik olarak zeytin tarımının yapıldığı belli bir düzende dikilmiş bakımlı kapama zeytinlik özelliğindeki verimli zeytinlik alanların olduğu, dava konusu tesisin, zeytinliklerin vegatif ve generatif gelişmesine mani olacağının tespit edildiği anlaşıldığı ifade edilerek yerel mahkeme kararının bozulmasına hükmedilmiştir⁸⁵¹.

⁸⁵¹Danıştay 6. D. 12.11.2020 tarih ve 2020/9545 E. Ve 2020/10807 K. Sayılı kararı <https://legalbank.net/belge/d-6-d-e-2020-9545-k-2020-10807-t-12-11-2020-ced-gerekli-degildir-kararinin-iptali-isleminde-iptali-i/3976721/%c3%a7evresel+etki+de%c4%9ferlendirmesi>, (21.01.2021)

Hidroelektrik Santrali (HES) projesi ile ilgili olarak Çevre ve Şehircilik Bakanlığınca verilen “ÇED Olumlu” kararının iptali istemi ile açılan iptal davasında Danıştay⁸⁵² dava dosyasında yer alan bilgi ve belgeler ile mahallinde yaptırılan keşif ve düzenlenen bilirkişi raporunun ve ek bilirkişi raporunun birlikte incelenip değerlendirilmesinden; ÇED'in projelerin uygulanmasının izlenmesi ve kontrolünde sürdürülecek çalışmaları da kapsadığı dikkate alındığında, ÇED Raporunda her ne kadar su kalitesini belirleme çalışmaları kapsamında tek bir noktadan (membadan) numune alınarak analiz sonuçlarına yer verilmiş ise de, faaliyet sonrası projeye bağlı su kalitesinde bir değişimin olup olmadığının değerlendirilebilmesi, başka bir ifadeyle, projenin, izleme ve kontrol çalışmalarında söz konusu faaliyetin meydana getirebileceği su kalitesi değişimlerinin takip edilebilmesi amacıyla faaliyet öncesi nehrin hem memba hem de mansap kısmından mevsimsel periyotlara göre (yılda 4 kere) numune alınarak analizlerin yapılması gerektiği; nehrin kirlilik yükü göz önünde bulundurulduğunda, ötrofikasyon riskinin değerlendirilerek buna yönelik detaylı çalışmaların yapılması gerektiği; dava konusu proje ile enerji elde edilmesi ve sulama suyu temin edilmesi planlandığından, su kalitesinin sulama suyuna uygunluğunun ayrıca ele alınması gerektiği; gölü besleyen en önemli kaynak olduğu dikkate alındığında, türlerin ayrıntılı olarak bilinmesi bakımından nehir ile çayda bulunan türlere ayrı tablolar halinde ve literatürden de yararlanmak suretiyle yer verilmesi gerektiği; 1. ve 2. Baraj rezervuar alanına kadar olan mesafede bırakılacak can suyu miktarının yetersizliği ve yılda iki kez can suyu bırakması yapılmasının gerekmesi nedeniyle ÇED Raporunda yer alan balık göçüyle ilgili "yakalama, taşıma ve serbest bırakma" yönteminin efektif olmayacağı dikkate alındığında, ortamda yaşayan balıkların cinslerine ve davranış özelliklerine göre balık geçitlerinin belirlenmesi gerektiği; nehir yatağının menderes (büküm) şeklindeki yapısı nedeniyle suyun akış mesafesinin uzaması ve yayılışının artması ile kurak yaz dönemleri nedeniyle aşırı buharlaşma göz önünde bulundurulduğunda, alanda yaşayan sucul ve karasal flora ve fauna için can suyu miktarının yetersiz olduğu, dolayısıyla can suyu miktarlarının yeniden düzenlenmesi

⁸⁵²Danıştay 6. D. 10.09.2020 tarih ve 2019/12701 E. Ve 2020/7537 K. Sayılı kararı <https://legalbank.net/belge/d-6-dsi-e-2019-12701-k-2020-7537-t-10-09-2020-hes-projesinin-iptali-isteminde-can-suyu-miktarlarinin/3976722/%c3%a7evresel+etki+de%c4%9ferlendirmesi>, (21.01.2021)

gerektiği sonucuna varılmıştır. Bu durumda; yukarıda belirtilen hususlar yönünden eksik olan ÇED Raporu esas alınarak verilen dava konusu "ÇED Olumlu" kararında hukuka uyarlık bulunmadığından kararın iptaline karar verilmiştir.

C. Ruhsat (İzin-Lisans) Yolu İle Önleme

Enerji faaliyeti olarak adlandırdığımız gerek enerji üretimi gerekse enerji kullanımının çevresel pek çok etkileri olduğunu ve bu etkilerin enerji kaynağına göre farklılık gösterdiği bir gerçekliktir. Bu faaliyetlerin yaratacağı etkileri önlemede hukukun bir diğerk rolü ise, faaliyetin belirlenmiş kurallara uygun olup olmadığına yönelik bir inceleme sonucunda idari makamlarca kuralların aradığı koşulları sağlayan faaliyetlere izin verilmesi, sağlamayanlara ise iznin verilmemesidir. Ancak faaliyete iznin verilmesi, sadece faaliyet izni verildiğı ana ilişkin hukuki durumun hukuka uygunluğunu ortaya koymakta olup faaliyetin yapıldığı süre boyunca da hukuka uygun olduğuna karine oluşturmaz. Dolayısıyla faaliyet süresince de kurallara uygunluğun, idari makamlarca yapılacak önleyici kolluk faaliyeti niteliğindeki denetimlerle sağlanması gerekmektedir.

1. Ruhsat Kavramının İkili Yapısı

İdare hukukunda ruhsat kavramı iki alanla ilişkili olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan ilki kamu hizmetlerinin görülüş usullerinden olan ruhsat yöntemidir. Diğeri ise kolluk hizmetinin ifası usullerinden olan ruhsat usulüdür. Kaldı ki idarenin faaliyetlerinin ya kamu hizmet ya da kolluk faaliyeti niteliğı taşıyabileceğı, bu bakımdan da ruhsat verme işleminin hukuki açıdan ya kamu hizmeti ya da bir kolluk işlemi niteliğinde olması gerekmektedir⁸⁵³. Aynı durum düzenleyici ve denetleyici kurumlar için de geçerlidir. Bir düzenleyici ve denetleyici kurumun sorumluluğı altında yürütölen faaliyetlerde, ilgili kurumun verdiği ruhsatın, kamu hizmeti görülme usulü olan ruhsat ya da kolluk usulü olan ruhsattan hangisi olduğunun belirlenmesi gerekmektedir. Bu kurumların bir tür hizmet kolluğı ya da özel idari kolluk sayılması

⁸⁵³ Sedat Çal, **Türk İdare Hukukunda Ruhsat**, 2. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2012, s.138

gerektiği ifade edildiği gibi⁸⁵⁴ Türkiye’de bu kurumların kolluk faaliyeti yürüttüğü ve kolluk faaliyetlerinde tipik olarak ve genellikle iç içe biçimde gözüken düzenleme, denetleme ve yaptırım uygulama yetkilerini kullandıkları da ileri sürülmüştür⁸⁵⁵. Yine bağımsız idari otoritelerin ekonomik kolluk yetkilerini tipik kullanım biçimleri arasında izin vermenin de yer aldığı vurgulanmıştır⁸⁵⁶.

Bir diğer görüş ise bu kurumların, kamu hizmetleri alanının genişlemesinin bir sonucu olduğu, devletlerin bu alanda bizzat faaliyette bulunmak yerine kamu hizmetlerini düzenleme ve denetlemeyi tercih ederek bu görevi ifa etmek üzere düzenleyici ve denetleyici kurumları kurduğu yönündedir⁸⁵⁷.

Kamu hizmeti olmak bir kamu otoritesince üstlenilmeyi gerektirse de kamu hizmetini üstlenici kamu otoritesi bizzat yerine getirebileceği gibi başka bir kamu tüzel kişiliği ya da özel hukuk kişisince de hizmetin ifası mümkündür⁸⁵⁸. İşte ruhsat usulü, tekel niteliği taşımayan kamu hizmetinin idare tarafından verilen izin üzerine özel kişilerce yürütülebilmesi şeklinde tanımlanabilmekte ve bu usulü, kamu hizmetinin özel kişilerce görülmesini sağlayan diğer usullerden, idare ile özel kişi arasında bir idari sözleşme bulunmaması ve idarenin talep üzerine tek yanlı irade açıklaması ile gerçekleştirdiği bir şart işlem olması farklı kılmaktadır⁸⁵⁹. Ruhsat usulünde hizmetin asli sahibi ve sorumlusu olan idarenin hizmeti yerine getiren özel kişi üzerinde geniş bir denetim ve gözetim yetkisi bulunmaktadır⁸⁶⁰.

Kolluk usulü olarak ruhsat ise kolluk faaliyetlerinin temel hedefi olan kamu düzenini amaçlayan ve bu uğurda yerine getirilen bir faaliyete izin, yetki verilmesi işlemleridir. Kolluk usulünde ruhsat bir kamu gücü zorlaması şeklinde ortaya

⁸⁵⁴ Günday, Rekabet, s.61

⁸⁵⁵ Sever, s.205 Yazar bu kurumların bir kamu hizmetinin sunulmasında doğrudan bir edim yerine getirmeseler de özel bir kamu hizmeti türü olan kolluk faaliyeti yerine getirdiklerini ifade ederek, kolluk faaliyetlerini özel bir kamu hizmeti türü olarak nitelendirmiştir. s.219; Bir diğer görüş ise kamu hizmetinin kolluk içerisinde yer aldığının da ileri sürülebileceğini, bu bağlamda kolluğun dar ve geniş anlamda ele alınıp geniş anlamda kolluğun içine hem kamu hizmetlerinin hem de regülasyonun girebileceğini ileri sürmektedir. Çal, s.144

⁸⁵⁶ Turgut Tan, **Ekonomik Kamu Hukuku Dersleri**, 2. Bası, Turhan Kitabevi, Ankara, 2015, (Ekonomik), s.246 vd.

⁸⁵⁷ Mesut Erol, Kamu Hizmetlerinin Görülüş Usullerinden Ruhsat (Lisans, İdari İzin, Yetkilendirme) Yöntemi ve Düzenleyici ve Denetleyici Kurumların Lisans Konusundaki Yetkilerinin Danıştay Kararları Çerçevesinde Değerlendirilmesi, **TBB Dergisi**, S.90, 2010, s. 348-349

⁸⁵⁸ Ali Ulusoy, **Kamu Hizmeti İncelemeleri**, Birinci Bası, Ülke Kitapları, İstanbul, 2004, (Kamu), s.31

⁸⁵⁹ Bahtiyar Akyılmaz, Murat Sezginer ve Cemil Kaya, **Türk İdare Hukuku**, 8. Baskı, Seçkin Yayınevi, Ankara, 2017, s.631

⁸⁶⁰ Günday, Hukuk, s.362

çıkmaktadır ki bu ölçüt kolluk ve kamu hizmetini ayırt etme de en geçerli ölçüt olarak ileri sürülmektedir⁸⁶¹.

2. Enerji Lisansları ile Çevre İzin ve Lisanslarının Hukuki Niteliği

İdari işlevin temelde kamu hizmeti ve kolluk olmak üzere iki ana faaliyete indirgenmesine⁸⁶² koşut biçimde enerji alanında idari makamların verdiği lisansların hukuki niteliğinin de belirlenmesi ve bu iki ana faaliyet alanından hangisine tabi olduğunun tespiti önem taşımaktadır. Bir diğer deyişle enerji piyasasında faaliyet göstermeye yönelik idari makamlardan ve bu arada Enerji Piyasası Düzenleme Kurumundan alınacak lisansın mahiyetinin bir kamu hizmetine özel hukuk kişinin giriş izni mahiyetinde ruhsat mı yoksa kolluk usulü niteliğinde ruhsat mı olduğunun belirlenmesi gerekmektedir. Bu ayrım noktasında kamu hizmetini usulü olan ruhsatta daha detaylı, bir anlamda faaliyeti bütüncül ele alan bir denetimin söz konusu olduğu, kolluk usulü olan ruhsatta ise dışsal bir denetimle yetinildiği⁸⁶³, kolluk usulünde kamu düzeninin sağlanması ile sınırlı kalınırken kamu hizmeti usulü olan ruhsatta bu sınırın aşıldığı, yeri geldiğinde yerindelik denetimine kadar varan bir denetim yapılabildiği vurgulanmıştır⁸⁶⁴. Kamu hizmetinin temel olarak toplumda kendiliğinden ortaya çıkan bir gereksinim olarak doğduğu, gereksinimin idarece yaratılmadığı, toplumsal istemin olmadığı bir etkinliğin kamu hizmeti değil kolluk faaliyeti olabileceği, toplumda ruhsat almaya yönelik bir talebin varlığından söz edilemeyeceği ifade edilerek bu ruhsatın kolluk usulü niteliğinde ruhsat olduğu belirtilmiştir⁸⁶⁵. Toplumda ruhsat almaya yönelik bir talepten elbette söz edilemez. Ancak toplumda elektriğin yeterli, kaliteli, sürekli, düşük maliyetli ve çevreyle uyumlu bir şekilde tüketicilerin kullanımına sunulması yönünde bir talep elbette oluşabilir ve bu talep de özel hukuk kişisini

⁸⁶¹ Çal, s.139

⁸⁶² Karahanoğulları, Kamu, s.74

⁸⁶³ Özay, Günışığı, s.249

⁸⁶⁴ Ergün, Kamu, s.77. Yazar Elektrik Piyasası Kanununda elektrik piyasa faaliyetleri olarak belirtilen üretim, iletim, dağıtım, perakende satış, toptan satış, ithalat ve ihracat faaliyetlerinin kamu hizmeti olup olmadıklarının ayrı ayrı değerlendirilmesi gerektiğini zira hepsi için tek bir değerlendirme yapılmasının bu faaliyetler için ayrı ayrı öngörülen mevzuat hükümlerinin ve amacın göz ardı edilmesi anlamına geleceğini, ortak bazı özellikleri olsa da bu faaliyetler arasında hukuki niteliklerini etkileyebilecek önemli farklılıklar olduğunu, sonuç olarak sadece iletim ve dağıtım faaliyetlerinin kamu hizmeti niteliği taşıdığını, üretim de dahil olmak üzere diğer faaliyetlerin kamu hizmeti dolayısıyla bu faaliyetler için verilen ruhsatların da kamu hizmeti ruhsatı niteliği taşımadığı kanaatindedir.

⁸⁶⁵ Çal, s.138-140

tüketicinin bu talebini karşılamak üzere enerji piyasasında faaliyette bulunmak üzere lisans almaya itebilir. Neticede talep toplumdan gelmiştir. Ayrıca kamu hizmetinin temel niteliklerinden birisi olan toplumun yararlanacağı bir mal ve hizmet sunma veya edimde bulunma özelliği de açık bir şekilde görülmektedir⁸⁶⁶. Dolayısıyla enerji piyasasında faaliyette bulunmaya izin verilmesi olan lisansın, kamu hizmetinin özel kişilere gördürülme usulü olan ruhsat niteliği taşıdığı düşünülmektedir.

Çevre İzin ve Lisans Yönetmeliği kapsamında detaylarına aşağıda yer verilecek çevre izni veya çevre izin ve lisansı karşımıza çıkmaktadır. Bu izin ve lisans Anayasanın 56. maddesi ile Devlete verilen çevreyi koruma ödevini ifa araçlarından birisidir. Devletin çevreyi koruma ödevi, yeni kamu düzeni anlayışında çevresel kamu düzenini sağlama şeklinde karşımıza çıkmakta ve Devlet kamu düzenini sağlama ödevinin yeni içeriği gereği, çevreye olumsuz etkide bulunabilecek kimi faaliyetleri izin ve lisansa tabi tutabilecektir. Bu durumda kamu gücü ölçütü daha açık bir şekilde meydandadır çünkü ödev Devlete Anayasa ile yüklenmiş bir ödevdir. Bu doğrultuda Çevre İzin ve Lisans Yönetmeliği kapsamında verilen izin ve lisansların ise kolluk usulü niteliği taşıdığı düşünülmektedir.

3. Lisans ve İzinlerde Uygulanacak Mevzuatın Belirlenmesi

Çevre üzerinde etkisi olabilecek pekçok faaliyet bulunmaktadır. Nitekim Çevre Kanunu çevre kirliliğini, çevrede meydana gelen ve canlıların sağlığını, çevresel değerleri ve ekolojik dengeyi bozabilecek her türlü olumsuz etki şeklinde tanımlamıştır. Olumsuz etkinin kaynağı belirtilmemiştir. Bu noktada olumsuz etkinin kaynağına göre bu etkiye yol açacak faaliyete izin verilmesinin gerekip gerekmediği, gerekli ise izin verilmesinin koşulları mevzuatta farklı düzenlemelere konu olmaktadır. Enerji faaliyetlerinden kaynaklanan olumsuz etkilerin önlenmesinde izin, lisans ya da ruhsata tabi kılınıp kılınmamanın hangi düzenlemelere tabi olduğunun belirlenmesi gerekmektedir. Zira bu belirleme yapıldıktan sonra izin, lisans ya da ruhsat işlemi ile yetkili idari makamın ve idari usulün tespiti mümkün olabilecektir.

2872 sayılı Çevre Kanunu 11. maddesinde üretim, tüketim ve hizmet faaliyetleri sonucunda oluşan atıklarını alıcı ortamlara doğrudan veya dolaylı

⁸⁶⁶ Karahanoğulları, Kamu, s.72-74

vermeleri uygun görülmeyen tesis ve işletmeler ile yerleşim birimlerinin atıklarını yönetmeliklerde belirlenen standart ve yöntemlere uygun olarak arıtmak ve bertaraf etmekle veya ettirmekle ve öngörülen izinleri almakla yükümlü oldukları düzenleme altına alınmıştır. Ayrıca Kanunun uygulanmasını sağlamak üzere alınması gereken izinler ve bu izinlerin tâbi olacağı usûl ve esasların Bakanlıkça çıkarılacak yönetmeliklerle düzenleneceği de belirtilmiştir. Çevre Kanunu'na gereği izne tabi durumların tespitinin ne şekilde yapılabileceğinin ortaya konulması gerekmektedir. Burada sırasıyla şu ölçütlerin sağlanması gerekmektedir:

-Her şeyden önce Çevre Kanunu'nun izne tabi kıldığı faaliyetler üretim, tüketim ya da hizmet faaliyeti niteliği taşımalıdır.

-Bu faaliyet sonucunda Kanunun herhangi bir faaliyet sonucunda oluşan, çevreye atılan veya bırakılan her türlü madde olarak tanımladığı atık ortaya çıkmalıdır.

-Atığın verildiği ortamın alıcı ortam olması gerekir. Alıcı ortam, hava, su, toprak ortamları ile bu ortamlarla ilişkili ekosistemler şeklinde; ekosistem ise, canlıların kendi aralarında ve cansız çevreleriyle ilişkilerini bir düzen içinde yürüttükleri biyolojik, fiziksel ve kimyasal sistem olarak tanımlanmıştır.

Kanunda yeralan bu ölçütlere bakıldığında neredeyse her türlü faaliyetin izne tabi olduğu izlenimi doğmaktadır. Ancak Kanunun 11. maddesinde yasal dayanağını bulan izin alma yükümlülüğünün detaylarını düzenleyen Çevre İzin ve Lisans Yönetmeliği, daha dar kapsamlı bir düzenleme içermektedir. Yönetmelik'te çevre iznine veya çevre izin ve lisansına tabi işletmeler, çevresel etkilerine göre iki ayrı liste halinde sayılmış, Çevreye kirletici etkisi yüksek düzeyde olan işletmeler Ek-1 nolu listede çevreye kirletici etkisi olan işletmeler ise Ek-2 nolu listede yer almıştır. O halde çevresel etkileri bakımından izne ya da lisansa tabi olup olmama konusunda temel düzenleme Çevre İzin ve Lisans Yönetmeliğidir.

a. Çevre İzin ve Lisans Yönetmeliğine Tabi Olan Enerji Faaliyetleri

Çevre İzin ve Lisans Yönetmeliği çevre iznine veya çevre izin ve lisansına tabi işletmeleri, çevresel etkilerine göre iki ayrı liste halinde düzenlemiştir. Ek-1 nolu listede çevreye kirletici etkisi yüksek düzeyde olan işletmeler, Ek-2 nolu listede ise çevreye kirletici etkisi olan işletmeler yer almaktadır. İşletme tanımından hareketle Ek-

1 ve Ek-2 nolu listeden bağımsız olaark çevre izni veya çevre izin ve lisansına tabi olma ölçütleri şu şekilde belirtilebilir:

-Tesis ya da faaliyetler bütünü olan bir işletme söz konusu olmalıdır.

-İşletmede alıcı ortama emisyon yaratan faaliyetler yürütülmeli ya da atıkların toplanmasından taşıma hariç bertarafına kadar işlemler gerçekleştirilmelidir.

-Emisyondan kasıt ise işletmelerden, alan ve noktasal kaynaklı katı, sıvı veya gaz haldeki atık maddelerin, titreşimin, ısının veya gürültünün havaya, suya veya toprağa doğrudan veya dolaylı olarak salımınıdır.

Bu ölçütlerin sağlandığı bir işletme o halde çevre izni veya çevre izin ve lisansına tabi olacaktır. Ancak Yönetmelik kendisi 2 ayrı liste halinde bu belirlemeyi sayma sureti ile yapmıştır.

Yönetmelik'te dikkat çeken bir durum da çevre izni ve çevre lisansını ayrı ayrı zikretmesidir. Keza her iki kavramın tanımı da ayrı ayrı yapılmıştır. Çevre izni Çevre Kanunu uyarınca alınması gereken; hava emisyonu, çevresel gürültü, atıksu deşarjı ve derin deniz deşarjı konularından en az birini içeren izin olarak tanımlanmıştır. Çevre Lisansı ise Yönetmelik Ek-3C nolu listede yer alan lisans konuları ile ilgili iş ve işlemlere ilişkin teknik yeterliliği ifade etmektedir. Öncelikle belirtilmesi gereken konu Yönetmelik kasamındaki işletmeler ya sadece çevre iznine ya da çevre izni ve lisansına tabidirler. Sadece çevre lisansına tabi bir işletme kategorisi bulunmamaktadır. Çevre lisansına esas olan Yönetmelik Ek-3C nolu listede yer alan konularda faaliyet gösteren işletmeler, ister Ek-1 nolu listede isterse Ek-2 nolu listede yer alsınlar o alandaki yeterliliğini ortaya koyan çevre lisansını almak zorundadır. Ek-3C nolu liste faaliyeti sonucunda tehlikeli ya da tehlikesiz atık oluşan faaliyetleri lisans kapsamına alarak aslında kapsamı son derece geniş tutmuştur. 2872 sayılı Çevre Kanunu da atık herhangi bir faaliyet sonucunda oluşan, çevreye atılan veya bırakılan her türlü madde olarak tanımlandığına göre bu atık tehlikeli ya da tehlikesiz olsun ilgili işletme çevre izninin yanı sıra çevre lisansına da tabidir. Aslında çevre izninin kapsamında hava, gürültü ve su kirliliğinin olduğu ve bu konuların her işletme için ortak olduğu dikkate alındığında çevre izninin tüm işletmelere yönelik genel nitelik taşıdığı, çevre lisansının ise faaliyet alanına göre değişen konularda ilgili işletmenin teknik yeterliliğini ortaya koyan daha özel bir yetki belgesi niteliğinde olduğu söylenebilir.

Yönetmelik Ek-1 nolu listede çevreye kirletici etkisi yüksek düzeyde olan işletmeler sayılmıştır. Listenin ilk sırasında Enerji Endüstrisi yer almakta ve bu endüstri kapsamındaki işletmeler şu şekilde sıralanmaktadır:

1. Termik ve ısı santralleri.

1.1. Katı ve sıvı yakıtlı tesislerden toplam yakma sistemi ısı gücü 100 MW veya daha fazla olan tesisler.

1.2. Gaz yakıtlı tesislerden toplam yakma sistemi ısı gücü 100 MW veya daha fazla olan tesisler.

2. Aşağıdaki yakıtları yakan tesisler.

1.1. Katı (Kömür, kok, kömür briketi, turba, odun, plastik veya kimyasal maddelerle kaplanmamış ve muameleye tabi tutulmamış odun artıkları, petrol koku) ve sıvı (fuel-oil, nafta, motorin, biyodizel ve benzeri) yakıtlı tesislerden toplam yakma sistemi ısı gücü 100 MW veya daha fazla olan tesisler.

1.2. Gaz yakıt (doğalgaz, sıvılaştırılmış petrol gazı, kokgazı, yüksek fırın gazı, fuel gaz) yakan ve toplam yakma sistemi ısı gücü 100 MW veya daha fazla olan tesisler.

1.3. Biyokütlenin (Pirina, ayçiçeği, pamuk çiğiti ve benzeri) yakıt olarak kullanıldığı toplam yakma ısı gücü 100 MW veya daha fazla olan tesisler.

1.4. Yukarıda belirtilen yakıtlar dışındaki, yakıt tanımına girmeyen katı ve sıvı yanıcı maddelerle çalışan, toplam yakma ısı gücü 50 MW veya üzerinde olan yakma tesisleri.

3. Yakma ısı gücü 100 MW veya üzeri kombine çevrim, birleşik ısı güç santralleri, içten yanmalı motorlar ve gaz türbinleri (Mobil santrallerde kullanılan içten yanmalı motorlar ve gaz türbinleri dahil).

4. Yakma ısı gücü 100 MW veya üzerinde olan jeneratör ve iş makineleri tahrikinde kullanılan gaz türbinleri (Kapalı çevrim gaz türbinleri, sondaj tesisleri ve acil durumlarda kullanılan jeneratörler hariç).

5. Nükleer güç santralleri

6. Katran, katran ürünleri, katran suyu veya gazı damıtma ve işlenmesiyle ilgili tesisler.

7. Parçalama yoluyla hidrokarbonlardan gaz yakıt elde edilen tesisler.

8. Rafineriler:

1.1. Ham petrol rafinerileri

1.2. 500 ton/gün üzeri taşkömürü ve bitümlü maddelerin gazlaştırılması ve sıvılaştırılma tesisleri.

1.3. Doğalgaz sıvılaştırma ve gazlaştırma tesisleri.

9. Kok fırınları.

10. 500 ton/gün ve üzeri ham petrol veya 500.000 m³ /gün ve üzeri doğalgazın çıkarılması.

Yönetmelik Ek-2 nolu listede Çevreye kirletici etkisi olan işletmeler sayılmıştır. Listenin ilk sırasında yine Enerji Endüstrisi yer almakta ve bu endüstri kapsamındaki işletmeler şu şekilde sıralanmaktadır:

1. Termik ve ısı santralleri.

1.1. Katı ve sıvı yakıtlı tesislerden toplam yakma sistemi ısı gücü 1 MW ve daha büyük 100 MW'tan küçük olan tesisler.

1.2. Gaz yakıtlı tesislerden toplam yakma sistemi ısı gücü 2 MW ve daha büyük 100 MW'tan küçük olan tesisler.

2. Aşağıdaki yakıtları yakan tesisler. (Isınma amaçlı kullanımlar ile sıhhi sıcak su amaçlı kullanımlar hariç)

1.1. Katı (Kömür, kok, kömür briketi, turba, odun, plastik veya kimyasal maddelerle kaplanmamış ve muameleye tabi tutulmamış odun artıkları, petrol koku) ve sıvı (fuel-oil, nafta, motorin, biyodizel ve benzeri) yakıtlı tesislerden toplam yakma sistemi ısı gücü 1 MW ve daha büyük 100 MW'tan küçük olan tesisler.

1.2. Gaz yakıt (doğalgaz, sıvılaştırılmış petrol gazı, koke, yüksek fırın gazı, fuel gaz) yakan ve toplam yakma sistemi ısı gücü 2 MW ve daha büyük 100 MW'tan küçük olan tesisler.

1.3. Biyokütlenin (Pirina, ayçiçeği, pamuk çigiti vb) yakıt olarak kullanıldığı toplam yakma ısı gücü 500 kW ve daha büyük 100 MW'tan küçük olan tesisler.

1.4. Yukarıda belirtilen yakıtlar dışındaki, yakıt tanımına girmeyen katı ve sıvı yanıcı maddelerle çalışan, toplam yakma ısı gücü 1 MW ve daha büyük 50 MW'tan küçük olan tesisler.

3. Yakma ısı gücü 1 MW ve daha büyük 100 MW'tan küçük kombine çevrim, birleşik ısı güç santralleri, içten yanmalı motorlar ve gaz türbinleri. (Mobil santrallerde kullanılan içten yanmalı motorlar ve gaz türbinleri dahil).

4. Yakma ısı gücü 1 MW ve daha büyük 100 MW'tan küçük olan jeneratör ve iş makineleri tahrikinde kullanılan gaz türbinleri. Kapalı çevrim gaz türbinleri, sondaj tesisleri ve acil durumlarda kullanılan jeneratörler hariç.
5. 50 ton/gün ve üzeri, 500 ton/günden küçük taşkömürü ve bitümlü maddelerin gazlaştırılması ve sıvılaştırılma tesisleri.
6. 500 ton/gün ve ham petrol veya 500.000 m³ /gün altında doğalgazın çıkarılması.
7. Kurulu gücü 5MWe ve üzerinde olan jeotermal enerji üretim tesisleri.

Ek-2 nolu liste, patlayıcı kullanılan maden ocakları ile üretim kapasitesi 200 ton/gün ve üzeri olan ve 4/6/1985 tarihli ve 3213 sayılı Maden Kanunu'nun I. Grup a ve b, II. Grup (kireçtaşı dahil), IV. Grup, V. Grup'larında yer alan madenlerin çıkartıldığı ocakları da kapsamına almıştır.

Her iki listenin değerlendirilmesi sonucu enerji faaliyeti kapsamına giren ve çevresel etkileri yönünden Yönetmeliğe tabi olan faaliyetler şu şekilde özetlenebilir:

- Katı, sıvı veya gaz yakıt kullanan termik santrallerde elektrik üretimi
- Nükleer enerji santrali ile elektrik üretimi
- Biyokütle kullanan tesis aracılığı ile elektrik üretimi
- 5 Mw'den büyük kurulu güce sahip olmak şartı ile jeotermal kaynaktan elektrik üretimi
- Başta kömür ve linyit olmak üzere maden çıkarma faaliyetleri (uranyum ve toryum hariç)
- petrol ve doğalgaz çıkarma faaliyetleri
- Ham petrol rafineri faaliyeti

Yukarıda yer alan faaliyetler için her bir enerji kaynağı ile kendi mevzuatında öngörülen lisanslar bulunmaktadır. Bir örnek olarak Petrol Piyasası Lisans Yönetmeliği⁸⁶⁷, ham petrolden başlayarak yeni ürünler elde edilmesine ilişkin işlemler olan rafinaj için rafinerici lisansı alınmasını öngörmüştür. Burada kamu hizmeti görülme usulü olan ruhsat usulü ile kolluk usulü olan ruhsat usulünün ayırt edilmesi gerekmektedir. Petrol Piyasası Lisans Yönetmeliği, kamu hizmetinin sunulma usulüdür. Nitekim Petrol Piyasası Lisans Yönetmeliğinin 7. maddesi, lisans başvurularında “Petrol Piyasasında Lisans Başvurusu ve Bildirim Açıklamaları” uyarınca sunulması gereken belge ve bilgilerin “Kamu Hizmetlerinin Sunumunda

⁸⁶⁷ 17.06.2004 tarih ve 25495 sayılı R.G.

Uyulacak Usul ve Esaslara İlişkin Yönetmeliğin” 8. maddesi çerçevesinde değerlendirmeye tabi tutulacağını ve söz konusu Yönetmeliğin 8. maddesine uygun olarak belge ve bilgi talep edileceğini düzenleme altına almıştır. Bu yönü ile Enerji Piyasası Düzenleme Kurumunun vermeye yetkili olduğu lisans bir kamu hizmeti görülme usulüdür. Petrol çıkarma faaliyeti kamu hizmeti boyutuyla Petrol Piyasası Lisans Yönetmeliğine tabi iken çevresel etkilerinin denetlenebilmesi yönünden de Çevre İzin ve Lisans Yönetmeliğine tabidir. Bu ikinci Yönetmelikteki izin ise bir kolluk usulüdür.

Aynı durum 3213 sayılı Maden Kanunu kapsamına giren ve enerji üretiminde hatrı sayılır paya sahip kömür ve linyit çıkarma faaliyetleri için de geçerlidir. 3213 sayılı Kanun uyarınca Kanun kapsamında yer alan madenlerin işletilmesi, işletme ruhsatı alınmasını gerektirir. Burada özel kişi tarafından alınan ruhsat, kamu hizmetinin özel kişilere gördürülmesi usulü olan ruhsat usulünün bir örneğidir⁸⁶⁸. Aynı faaliyet Çevre İzin ve Lisans Yönetmeliği kapsamında Ek-2 nolu liste kapsamında çevre izni ve lisansına tabidir. Bu yönü ile de anılan faaliyet kolluk usulü olan izin usulünü öngören Çevre İzin ve Lisans Yönetmeliğine tabidir.

Çevre İzin ve Lisans Yönetmeliği 5 Mw’den büyük kurulu güce sahip olmak şartı ile jeotermal kaynaktan elektrik üretimini de kapsamına almıştır. Yenilenebilir enerji kaynakları arasında sayılan jeotermal sular 5686 sayılı Jeotermal Kaynaklar Ve Doğal Mineralli Sular Kanununda düzenlenmiştir. Anılan Kanun arama faaliyetleri sonucunda elde edilen kaynağın üretim, kullanım, reenjeksiyon, enjeksiyon, deşarj ve bu faaliyetlere yönelik sondaj çalışmalarını içeren projede belirtilen faaliyetler bütünü olarak tanımladığı jeotermal kaynağın işletilmesini ruhsat şartına bağlamış ve Büyükşehirlerde Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlıkları, büyükşehir belediyesi bulunmayan illerde ise il özel idarelerini işletme ruhsatı vermeye yetkili kılmıştır. Jeotermal kaynaktan elektrik üretimi de kaynağın işletilmesi kapsamında bir

⁸⁶⁸ Özel kişilerce kömür madeni işletilmesi ile ilgili olarak herhangi bir madenin aranmaya başlamasından, işletilmesi sürecinin sona ermesine kadar, özel hukuk kişinin her adımda idare ile muhatap olduğu, idareden izin almadan faaliyetini gerçekleştiremediği ve kuralları ihlal ettiği zaman idari yaptırımla karşılaştığı, her ne kadar üretilen maden, işleten özel hukuk kişinin mülkiyetine geçiyor olsa da, sonuç itibarıyla çıkarılan madenin ülke ekonomisine katkısı ve faaliyet sürecindeki istihdam göz önüne alındığında, kamu yararının varlığının açık olduğu, bu bağlamda kömür ocağı işletme faaliyetinin özel hukuk kişileri tarafından yerine getirilmesinde söz konusu faaliyetin ruhsat usulüyle gördürülen kamu hizmetlerinden sayılması gerektiği ifade edilmiştir. Sezin Öztoprak, **Kömür Ocaklarının Özel Hukuk Kişileri tarafından İşletilmesi**, 1. Baskı, Yetkin Yayıncılık, 2015, (Kömür), s.51

faaliyet olduğundan işletme ruhsatına tabidir ve yukarıda sayılan idari makamlarca 5686 sayılı Kanun hükümlerine göre işletme ruhsatı verilmesi gerekmektedir. Buradaki ruhsat özellikle jeotermal kaynağın elektrik üretiminde kullanılması halinde⁸⁶⁹, kamu hizmetinin özel kişilere gördürülmesi usulleri arasında yer alan ruhsatı ifade etmektedir⁸⁷⁰. Ancak Su Kirliliği Kontrol Yönetmeliği burada bir hüküm içermektedir. Yönetmeliğin 27/5. maddesi yeraltından çıkarılarak enerji üretme ve ısıtma gibi çeşitli amaçlarla kullanılan jeotermal kaynak sularının debisi 10 L/sn ve üzerinde ise suyun alındığı formasyona reenjeksiyon ile bertaraf edilmesinin zorunlu olduğunu, reenjeksiyon ile bertaraf etmeyenlere işletme ruhsatı verilemeyeceğini ifade etmektedir. Reenjeksiyon, üretilen jeotermal akışkanların yapay yöntemlerle kullanıldıktan sonra tamamının veya kalan kısmının üretildikleri jeolojik formasyonlara geri gönderilmesini veya basılması ifade eden teknik bir terimdir. Yönetmeliğin bu hükmü görüldüğü üzere tamamen çevreye yönelik bir emredici hükümdür. Dolayısıyla, işletme ruhsatı verilmesinin bir koşulu olarak çevreye yönelik bir eylemin yerine getirilmesini emretmektedir.

Özetlemek gerekirse jeotermal kaynaktan elektrik üretimi faaliyeti, 5 Mw'den büyük kurulu güce sahip olmak şartı ile Çevre İzin ve Lisans Yönetmeliğine tabidir ve kolluk usulü olan izne tabidir. Öte yandan elektrik üretimi faaliyetinin kamu hizmeti niteliği gereği, bu faaliyet için alınması gereken işletme ruhsatı ise kamu hizmetinin özel kişilere gördürülme usulü olan ruhsat usulü olup bu yönden ise 5686 sayılı Kanun hükümleri uygulanacaktır.

Ek-1 ve Ek-2 nolu liste kapsamına girmeyen faaliyetler için çevresel etkilerle ilgili bir izin, ruhsat ya da lisans gerekip gerekmediğini ise her bir enerji faaliyetinin kendi mevzuatı kapsamında değerlendirmek gerekir. Özellikle yenilenebilir enerji kaynaklarının birçoğunun Yönetmelik kapsamında yer almadığı dikkate alınırsa bu enerji kaynaklarından enerji üretimi faaliyetlerinin çevresel etkileri ile ilgili izin, ruhsat ya da lisans konuları kendi mevzuatları çerçevesinde değerlendirilmelidir.

⁸⁶⁹ Anayasa Mahkemesi de bir kararında “Elektrik üretimi, iletimi ve dağıtımı ile ilgili etkinlikler kamu hizmetidir. Çünkü bu etkinlikler, kamu yararına dönük, toplumun ortak gereksinmesinin karşılanmasına yönelik, düzenli ve sürekli etkinliklerdir” demek sureti ile bu durumu açıkça ifade etmiştir. Anayasa Mahkemesinin 09.12.1994 tarih ve 1994/43 E. 1994/42-2 sayılı kararı <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/22181.pdf>, (25.01.2021)

⁸⁷⁰ Elektrik üretim faaliyetlerinin tek başına kamu hizmeti olarak nitelendirilmemesi gerektiği yönünde görüş için bkz. Yakup Gönen, Elektrik Piyasası Faaliyetlerinin Kamu Hizmeti Niteliğine İlişkin Bir Değerlendirme, **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. XIV, S. 2, 2010, s.373-374

(1) Çevre İzin veya Çevre İzin ve Lisansı Prosedürü

Çevre İzin ve Lisans Yönetmeliği yukarıda bahsedilen Ek-1 ve Ek-2 nolu liste kapsamında yer alan işletmelerin faaliyette bulunabilmeleri için, öncelikle geçici faaliyet belgesi almak zorunda olduklarını düzenlemiştir. Geçici Faaliyet Belgesi ise işletmelerin faaliyette bulunabilmeleri için çevre izni ve lisansı öncesi verilen belge olarak tanımlanmış olup işletmelere geçici faaliyet belgesini aldıkları tarihten itibaren 1 yıl içerisinde çevre izin veya çevre izin ve lisans belgesi alma zorunluluğu getirilmiştir. O halde prosedür geçici faaliyet belgesinin alınması ile başlamaktadır.

(i) Geçici Faaliyet Belgesi

Bahsedildiği üzere Geçici Faaliyet Belgesi, işletmelerin faaliyette bulunabilmeleri için çevre izni ve lisansı öncesi verilen belgeyi ifade etmektedir. Geçici faaliyet belgesi verme yetkisi Ek-1 nolu listesinde yer alan işletmeler için Bakanlık, Ek-2 nolu listede yer alan işletmeler için Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüklerindedir.

Geçici faaliyet belgesi başvurusu, gerekli bilgi, belge ve raporlar ile birlikte yapılır. Başvuru yukarıda belirtilen yetkili merci tarafından otuz takvim günü içerisinde değerlendirilir. Başvuruda herhangi bir bilgi, belge ve raporun eksik olması halinde, yetkili merci eksiklikleri başvuru sahibine bildirir. Bildirim tarihinden itibaren eksikliklerin altmış takvim günü içinde tamamlanarak yetkili merciye sunulması zorunludur. Eksiklikleri tamamlanan başvuru yetkili merci tarafından yirmi takvim günü içinde değerlendirilir. Başvurunun uygun bulunmaması veya belirtilen süre içerisinde eksikliklerin tamamlanarak yetkili merciye sunulmaması durumunda geçici faaliyet belgesi başvurusu reddedilir. Yapılan başvurunun, yetkili merci tarafından yapılan değerlendirme sonucunda, herhangi bir eksikliğin bulunmadığının belirlenmesi halinde, işletmeye bir yıl süreli geçici faaliyet belgesi verilir.

Görüleceği üzere geçici faaliyet belgesi bir yıl süreli ve işletmenin faaliyete geçmesine imkan tanıyan bir belgedir. Burada bir yıllık sürede işletmenin çevresel etkilerinin ne olacağı sorusu akla gelebilir ancak başvuruda istenen belgeler arasında çevresel etki değerlendirmesine tabi tesisler için “ÇED Olumlu” ya da “ÇED Gerekli

Değildir” kararı; çevresel etki değerlendirmesine tabi olmayan tesisler için ise kapsam dışı olduğunu gösterir yazının da bulunması söz konusu endişeyi ortadan kaldırmaktadır. Zira çevresel etkiler yönünden daha kapsamlı bir süreç olan çevresel etki değerlendirmesi tamamlanmış bir işletme ancak geçici faaliyet belgesi alabilecektir. Fakat çevresel etki değerlendirmesi sonucu verilen karar ile ilgili bir iptal davası açılmış ve bu davada yürütmenin durdurulması kararı da verilmemiş ise mahkeme kararı verilene kadar geçen sürede ortaya çıkan olası olumsuz etkilerin ne olacağı değerlendirilmelidir. İdari işlemler hukuka uygunluk karinesinden yararlanırsa da verilen iptal kararının geçmişe etkili sonuç doğurucu özelliği ile birlikte çevresel etkilerin geriye dönüşü olmayan sonuçlar yaratabilme ihtimali dikkate alındığında bu tür durumlarda Bakanlık tarafından ilgili karara, açılan iptal davası bilgilerinin şerh olarak düşülmesi ve yetkili merci tarafından da iptal davasının sonucunun beklenmesi gerektiği düşünülmektedir. Bu durum çevresel olumsuz etkileri önlemesinin yanı sıra idarenin hizmet kusuru şeklinde ortaya çıkacak sorumluluğunun önüne geçmesi bakımından da faydalı olabilecektir.

İşletmelerin, geçici faaliyet belgesi alınmasından itibaren yüz seksen takvim günü içerisinde gerekli bilgi, belge ve raporlar ile birlikte çevre izni veya çevre izin ve lisansına başvuru yapması zorunludur. Aksi halde geçici faaliyet belgesi iptal edilir. Yine işletme tarafından 180 takvim günü içerisinde başvuru yapılmış ve yapılan değerlendirme sonucunda, başvuruda herhangi bir bilgi, belge, ölçüm, analiz sonuçları veya raporlarda eksiklik bulunması sebebi ile eksikliklerin tamamlanması için başvuru sahibine yapılan bildirim tarihinden itibaren doksan takvim günü içinde eksiklikler tamamlanarak yetkili merciye sunulmamış ise geçici faaliyet belgesi iptal edilir. Geçici faaliyet belgesi ile faaliyet gösteren işletmelerin geçici faaliyet belgesi başvuru aşamasında sunmuş olduğu bilgi ve belgelere aykırı çalıştığının tespit edilmesi durumunda yetkili merci tarafından 2872 sayılı Çevre Kanunu’nun ilgili maddeleri uyarınca idari yaptırım uygulanarak geçici faaliyet belgesi iptal edilir. Son olarak yükümlülükleri doğrultusunda yapılacak belgelendirmelerde ve beyanlarında usulsüz ve gerçeğe aykırı bilgi ve belge tespit edilen tesislere 2872 sayılı Çevre Kanunu’nun ilgili maddeleri uyarınca idari yaptırım uygulanır ve geçici faaliyet belgeleri iptal edilir.

(ii) Çevre İzni veya Çevre İzin ve Lisansı

Muafiyet

Yönetmeliğin Ek-1 ve Ek-2 nolu listelerde yer aldığı halde alıcı ortama herhangi bir hava emisyonu ve atıksu deşarjı olmayan işletmeler yetkili mercie müracaat etmek zorundadır. Çevre izin muafiyetine ilişkin değerlendirme yetkili merci tarafından yapılır. Dolayısıyla sistemimiz otomatik muafiyete izin vermemekte listede yer alan her türlü işletme için yetkili mercie başvuru şartını getirerek bir anlamda denetimden geçmesini sağlamaktadır.

Kuruldukları yerde bir yıldan az faaliyet gösterecek geçici işletmeler, bulundukları İlin Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğüne çalışma süreleri ile ilgili bildirimde bulunmaları halinde, çevre izni kapsamı dışında değerlendirilir.

Gerek Ek-1 ve Ek-2 nolu listelerde yer almayan işletmeler gerekse kuruldukları yerde bir yıldan az faaliyet gösterecek işletmeler Çevre İzin ve Lisans Yönetmeliğine tabi olmasa da ilgili mevzuatta belirlenen esas, hüküm ve sınır değerlere uymak zorundadır.

Başvuru ve İznin Alınması

Çevre İzni, Çevre Kanunu uyarınca alınması gereken; hava emisyonu, çevresel gürültü, atıksu deşarjı ve derin deniz deşarjı konularından en az birini içeren izni, Çevre Lisansı ise Yönetmelik Ek-3C nolu listede yer alan lisans konuları ile ilgili iş ve işlemlere ilişkin teknik yeterliliği ifade etmektedir. Çevre izni veya çevre izni ve lisansı verme yetkisi Ek-1 nolu listede yer alan işletmeler için Bakanlık, Ek-2 nolu listede yer alan işletmeler için Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüklerindedir. Birden fazla tesisi olan işletmelerin çevre izni veya çevre izin ve lisansı işlemleri, işletme adına ve işletmede aynı adreste yer alan tüm tesisler değerlendirilerek yürütülür ve sonuçlandırılır. Bir işletme içinde Ek-1 ve Ek-2 nolu listeye tabi faaliyet veya tesislerin birlikte bulunması halinde söz konusu müracaat Ek-1 nolu liste kapsamında değerlendirilir.

Yönetmelik Çevre izni veya çevre izin ve lisansı başvurusu yapma yetkisini belirli makamlara vermiştir. Başvuru Ek-1 nolu listede yer alan işletmeler için çevre danışmanlık firmaları ya da çevre yönetim birimi tarafından, Ek-2 nolu listede yer alan işletmeler için çevre danışmanlık firmaları, çevre yönetim birimi veya tesiste istihdam edilen çevre görevlisi tarafından yapılır. Çevre danışmanlık firması, çevre yönetimi hizmeti vermesi için Bakanlık tarafından belgelendirilen tüzel kişidir. Çevre Yönetim Birimi Yönetmelikte, Çevre Kanunu ve bu Kanuna dayanılarak yürürlüğe konulan düzenlemeler uyarınca denetime tâbi tesislerin faaliyetlerinin mevzuata uygunluğunu, alınan tedbirlerin etkili olarak uygulanıp uygulanmadığını değerlendiren, tesis içi yıllık denetim programları düzenleyen ve Bakanlık tarafından yeterlilik belgesi verilen birim olarak tanımlanmıştır. Çevre görevlisi ise faaliyetleri sonucu çevre kirliliğine neden olan ve/veya neden olabilecek ve Çevre Kanunu ve bu Kanuna dayanılarak yürürlüğe konulan düzenlemeler uyarınca denetime tâbi tesislerin faaliyetlerinin mevzuata uygunluğunu, alınan tedbirlerin etkili olarak uygulanıp uygulanmadığını değerlendiren, tesis içi yıllık denetim programları düzenleyen ve Bakanlık tarafından belge verilen görevlidir. Başvuru bu üç yetkili makamdan birisi tarafından yapılmalıdır. Başvurularda Yönetmelik gereği istenen bilgi ve belgelerin tamamının sunulması zorunlu olup başvurunun yetkili mercilere yapılmasından sonuçlanmasına kadar olan süreç içerisinde sunulan bilgi, belge ve raporların doğruluğu, mevzuata uygunluğu ve doğacak hukuki sonuçlar konusunda işletmeci ve işlemlerin hizmet satın alımı yoluyla gerçekleştirilmesi durumunda yetkilendirilmiş çevre danışmanlık firması sorumludur.

Çevre izni veya çevre izin ve lisansı başvurusunun geçici faaliyet belgesinin alınmasından itibaren yüz seksen takvim günü içerisinde yapılması zorunludur. Başvuru, yetkili merci tarafından altmış takvim günü içerisinde değerlendirilir. Yapılan değerlendirme sonucunda, başvuruda herhangi bir bilgi, belge, ölçüm, analiz sonuçları veya raporlarda eksiklik bulunması halinde, bu eksiklikler başvuru sahibine bildirilir. Bildirim tarihinden itibaren eksikliklerin doksan takvim günü içinde tamamlanarak yetkili mercie sunulması zorunludur. Başvuru yetkili merci tarafından yapılan değerlendirme sonucunda bilgi ve belgelerle birlikte ölçüm, analiz sonuçları ve raporların uygun bulunması durumunda çevre izni veya çevre izin ve lisans belgesi düzenlenir.

İşletmelere verilen çevre izni veya çevre izin ve lisans belgeleri beş yıl süre ile geçerlidir. İşletmeler belge geçerlilik süresinin sona ereceği tarihten en az 180 takvim günü önce başvuru yapmak ve beş yıllık süre dolmadan yeniden çevre izni veya çevre izin ve lisans belgesi almak zorundadır.

Çevre izni ve lisansına ilişkin düzenlemeler, özellikle Sanayi Kaynaklı Hava Kirliliğinin Kontrolü Yönetmeliği, Su Kirliliği Kontrol Yönetmeliği ile ve Atık Yönetimi Yönetmeliği birlikte uygulanmaktadır. Gerçekten Sanayi Kaynaklı Hava Kirliliğinin Kontrolü Yönetmeliği 5. maddesinde hava emisyonu olan ve Çevre İzin ve Lisans Yönetmeliği⁸⁷¹ kapsamında yer alan işletmelerin kurulması ve işletilmesi için çevre izni alınmasının zorunlu olduğu ve bu işletmelerden kaynaklanan hava emisyonlarının değerlendirilmesinde bu Yönetmelik hüküm esas ve sınır değerlerine göre iş ve işlemler yapılacağı ifade edilerek her iki Yönetmelik arasında ilişki ortaya konulmuştur. Benzer şekilde Su Kirliliği Kontrol Yönetmeliği 37. maddesi uyarınca kurum, kuruluş ve işletmelerce yapılacak her atıksu deşarjı için bu Yönetmelik çerçevesinde idarenin istediği çıkış suyu kalitesinin ve diğer şartların sağlanması koşuluyla, alıcı ortama her türlü evsel ve/veya endüstriyel nitelikli atıksuların doğrudan deşarjı için idareden çevre izni alınması mecburidir. Çevre izni alınması işlemlerinde Çevre İzin ve Lisans Yönetmeliği uygulanacaktır. 37. maddede belirtilen idareden kasıt, Çevre İzin ve Lisans Yönetmeliğine paralel şekilde Ek-1 nolu listede yer alan işletmeler için Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Ek-2 nolu listede yer alan işletmeler için ise Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğüdür. Su Kirliliği Kontrol Yönetmeliği derin deniz deşarjı olan kurum, kuruluş ve işletmeler için idareden çevre izni alınmasını da zorunlu tutmuş ve bu iznin de Çevre İzin ve Lisans Yönetmeliği hükümlerine tabi olduğunu hüküm altına almıştır.

Atık Yönetim Yönetmeliği 5. maddesinde atıkların toplanması, taşınması, geri kazanılması ve/veya bertaraf edilmesi işlemlerinin, Bakanlık ve/veya il müdürlüğünden gerekli izin ve/veya çevre lisansı almış tesisler, üretici/yetkilendirilmiş kuruluşlar, atık taşımaya yetkili/lisanslı taşıyıcılar tarafından izinleri/lisansları kapsamında gerçekleştirileceğini düzenleme altına almıştır.

⁸⁷¹Sanayi Kaynaklı Hava Kirliliğinin Kontrolü Yönetmeliği 5. maddesinde “Çevre Kanununca Alınması Gereken İzin ve Lisanslar Hakkında Yönetmelik” denilse de Çevre İzin ve Lisans Yönetmeliğinin 20. maddesi uyarınca Çevre Kanununca Alınması Gereken İzin ve Lisanslar Hakkında Yönetmelik yürürlükten kaldırılmış olup diğer mevzuatta söz konusu Yönetmeliğe yapılan atıflar bu Yönetmeliğe yapılmış sayılır.

Atmosfere salınan gaz emisyonlarını ve atıksuları kapsam dışı tutan bu Yönetmelik uyarınca atık olarak nitelendirilecek maddelerle ilgili işlemler Çevre İzin ve Lisans Yönetmeliğine tabi tutulmuştur.

(iii) Çevre İzni veya Çevre İzin ve Lisansı ile İlgili Özel Durumlar

Gerek çevre izni veya çevre izin ve lisans süreci devam eden gerekse bu süreç tamamlanarak gerekli izin veya izin ve lisansı almış işletmelerde şu durumların gerçekleşmesi halinde çevre izni veya çevre izin ve lisans süreci şu durumların gerçekleşmesini takip eden 30 gün içerisinde yeniden başlatılır;

- İşletmenin faaliyet yerinin değişmesi,
- İşletmenin faaliyet konusunun değişmesi,
- İşletmenin yakıtının ve/veya yakma sisteminin değişmesi,

-İşletmenin toplam üretim kapasitesinin veya toplam yakma/anma ısı gücünün en az 1/3 oranında artması veya artış miktarının bu Yönetmeliğin Ek-1 nolu listesi kapsamında yer alması

Anılan durumlar gerçekleştiğinde Yönetmelik sadece çevre izni veya çevre izin ve lisans sürecinin tekrar başlatılmasını amirdir dolayısıyla geçici faaliyet belgesinin alınmasına gerek bulunmamaktadır. Ancak işletmede faaliyet yerinin değişmesi halinde geçici faaliyet belgesi alınmış ancak çevre izin ve lisans başvurusu öncesi bu durumun gerçekleşmesi halinde geçici faaliyet belgesinin tekrar alınması gerekmektedir. Diğer değişikliklerin geçici faaliyet belgesi alınmasına müteakip çevre izin ve lisans başvurusu öncesinde gerçekleşmesi durumunda ise bir defaya mahsus olmak üzere geçici faaliyet belgesi yenileme işlemi yapılır. Eğer bu değişiklikler çevre izni veya çevre izin ve lisansı alındıktan sonra gerçekleşmişse şu ayırım yapılacaktır;

-İşletmenin faaliyet yerinin değişmesi halinde çevre izin ve lisans belgesi yenileme işlemi geçici faaliyet belgesi alma sürecinden itibaren başlatılır.

-Diğer değişikliklerin gerçekleşmesi halinde çevre izni belgesi için her durumda geçici faaliyet belgesi başvuru süreci uygulanmaksızın çevre izin ve lisans süreci yeniden başlatılır. Çevre izni ve lisansı belgesi için ise mevcut lisans konuları ile ilgili prosesinde ve çalışma koşullarında herhangi bir değişiklik olmaması durumunda geçici faaliyet belgesi başvuru süreci uygulanmaksızın çevre izin ve lisans

süreci yeniden başlatılır. O halde çevre ve lisan belgesi alması gereken bir işletmede işletme faaliyet yeri dışında diğer bir değişiklik meydana gelir ve bunun sonucunda mevcut lisans konuları ile ilgili prosesinde ve çalışma koşullarında herhangi bir değişiklik olursa hem geçici faaliyet belgesi hem de çevre izin ve lisans süreci en baştan başlatılacaktır.

İşletmede insan sağlığı ve çevresel etkiler açısından iyileştirme yönünde değişiklik yapılması durumunda veya yukarıda sayılan dışında meydana gelen değişikliklerde yapılan değişikliğe ilişkin bilgi, belge ve raporlarla birlikte başvurulur. Çevre izni veya çevre izin ve lisans alma sürecinin yeniden başlatılıp başlatılmayacağı, izni veren yetkili merci tarafından değerlendirilerek karara bağlanır.

Çevre izin ve lisansı belgesi bulunan ve Ek-3C nolu listede yer alan lisans konuları kapsamında faaliyet gösteren işletmelerin, çevre lisansına tabi tesisler veya üniteler eklemek istemesi halinde eklenecek tesisler veya üniteler için geçici faaliyet belgesi ile çevre izni ve lisans belgesi başvurusu münferit olarak yapılır. Çevre izni konusu işletmede bulunan tüm tesisler dikkate alınarak değerlendirilir ve uygun bulunması durumunda mevcut çevre izin ve lisansı belgesi geçerlilik süresi değişmemek kaydıyla belge yeniden düzenlenir.

İşletmenin sahibi veya unvanının değişmesi durumunda üç ay içerisinde değişikliğe ilişkin sicil gazetesi, kapasite raporu ve mevcut çevre izni veya çevre izin ve lisans koşullarına uyacağına dair taahhütname ile başvuru yapılır. Yetkili merci tarafından yapılan değerlendirme sonucunda çevre izin veya çevre izin ve lisans sürecinin yeniden başlatılmasının gerekli görülmediği durumda, önceki geçerlilik süresi değişmemek kaydıyla belge yeniden düzenlenir.

(iv) Çevre İzni veya Çevre İzin ve Lisansının İptali

İşletmenin çevre izni veya çevre izin ve lisans koşullarına aykırı iş ve işlemlerinin tespit edilmesi durumunda Yönetmelikte ikili bir ayırım yapılmaktadır. Eğer çevre izni veya çevre izin ve lisans koşullarına aykırı iş ve işlemler çevre ve insan sağlığı yönünden tehlike yaratan faaliyet niteliği taşıyorsa işletmeye süre verilmeksizin çevre izin veya çevre izin ve lisans belgesi iptal edilir. Bu işletmeler için izin süreci yeniden başlatılır ve işletme kendi adına yeni geçici faaliyet belgesi düzenlenene kadar

faaliyette bulunamaz. Çevre ve insan sağlığı yönünden tehlike yaratmayan uygunsuzluklarda ise uygunsuzluğun düzeltilmesi için, işletmeye yetkili merci tarafından en fazla bir yıla kadar süre verilebilir. İşletmeye süre verilmemesi veya işletmeye verilen sürenin bitiminde uygunsuzluğun giderilmemesi halinde, yetkili merci tarafından çevre izin veya çevre izin ve lisans belgesi iptal edilir. Burada gerek yetkili merciye süre verme konusunda tanınan takdir yetkisinin gerekse çevre izin ve lisans koşullarına aykırı iş ve işlemlerin çevre ve insan sağlığı yönünden tehlike yaratan faaliyet niteliği taşıyıp taşımadığı konusundaki takdir yetkisinin hem uygunsuzluğun niteliği açısından giderilip giderilemeyeceği, hem ne kadar sürede giderilebileceği hem de çevre ve insan sağlığı yönünden tehlike yaratıp yaratmayacağı nazara alınarak kullanılması gerekmektedir. Olumsuz çevresel etki yaratma konusunda düzeltilmeyecek bir kusuru bulunan işletmeye süre tanınmasının, olumsuz etkinin büyümesine yol açmaktan başka bir anlam tanımayacağı ortadadır. Bu durum Anayasanın 56. maddesinde düzenlenen çevre hakkı ve çevreyi kirletmeme ödevinin ihlali ile bağlantılı olarak Anayasanın 17. maddesi ve 20. maddeleri kapsamında bireysel başvurulara konu olabilecektir. Öte yandan işletmeye tanınan süre uygunsuzluğu ortadan kaldırmaya yeterli olmalı, çevre ve insan sağlığı açısından tehlike yaratmayan bir durum bu özellikle Kabul edilerek izin ve lisans iptaline gidilmemelidir. Aksi durum işletme açısından Anayasanın 48. maddesinde düzenlenen çalışma ve sözleşme hürriyetine, özel teşebbüsler kurmanın serbestliğine ve Devletin, özel teşebbüslerin milli ekonominin gereklerine ve sosyal amaçlara uygun yürümesini, güvenlik ve kararlılık içinde çalışmasını sağlayacak tedbirler alma yükümlülüğüne aykırılığa yol açarak bireysel başvuru konusu olabilecektir.

Yükümlülükleri doğrultusunda yapılacak belgelendirmelerde ve beyanlarında usulsüz ve gerçeğe aykırı bilgi ve belge düzenlendiği tespit edilen tesislerin çevre izin veya çevre izin ve lisans belgeleri iptal edilir.

(v) Faaliyetin Sona Ermesi

Geçici faaliyet belgesi, çevre izin veya çevre izin ve lisans belgesi almış işletmeler herhangi bir nedenle faaliyetini sonlandırması durumunda 3 ay içerisinde yetkili merciye bildirmekle yükümlüdür.

b. Çevre İzin ve Lisans Yönetmeliğine Tabi Olmayan Enerji Faaliyetleri

Çevre İzin ve Lisans Yönetmeliği kapsamında yer almayan enerji faaliyetlerinde her bir faaliyetle ilgili mevzuata bakılması ve durumun değerlendirilmesi gerekmektedir. Birkere hangi enerji faaliyetlerinin Yönetmelik kapsamında sayılmadığının tesiti gerekir. Buna göre Yönetmelik;

-Hidroelektrik Santrallerini

-Rüzgâr Enerji Santrallerini

-Güneş Enerji Santrallerini

-Dalga, Akıntı ve Gel-git enerjisine dayalı elektrik tesislerini kapsamında saymamıştır. O halde bu enerji faaliyetlerinin çevre yönünden izin, lisans ya da ruhsata tabi olup olmadığının kendi özel düzenlemeleri çerçevesinde değerlendirilmesi gerekmektedir.

6446 sayılı Elektrik Piyasası Kanunu 4. maddesi uyarınca enerji kaynaklarının, elektrik üretim tesislerinde elektrik enerjisine dönüştürülmesi olarak tanımladığı üretim faaliyetlerinin lisansa tabi olduğunu ifade etmiştir. Burada kastedilen lisans elektrik kamu hizmetinin özel kişilere gördürülmesi usulü olan lisans (izin-ruhsat) usulünü kastetmektedir. Yenilenebilir enerji kaynakları açısından Elektrik Piyasası Lisans Yönetmeliği de benzer şekilde yenilenebilir enerji kaynaklarına dayalı üretim faaliyetlerinin de lisansa tabi olduğunu yinelemiştir. Son olarak Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Elektrik Enerjisi Üretimi Amaçlı Kullanımına İlişkin Kanuna dayalı olarak çıkarılan Yenilenebilir Enerji Kaynak Alanları Yönetmeliği⁸⁷² 12. maddesi ile yenilenebilir enerji kaynak alanlarında kurulacak yenilenebilir enerji kaynaklarına dayalı elektrik üretiminin ön lisans ve lisansa tabi olduğunu belirtmiştir.

Elektrik Piyasası Lisans Yönetmeliği⁸⁷³ 17. maddesinde Enerji Piyasası Düzenleme Kurulu tarafından belirlenen önlisans süresi içerisinde tamamlanması gereken iş ve işlemler arasında rüzgâr, güneş, hidrolik, jeotermal, biyokütle veya yerli madenlere dayalı başvurular için ÇED Yönetmeliği kapsamında gerekli olan kararın alınması da sayılmış ve önlisans verilmesine ilişkin Kurul kararının tebliğ tarihinden itibaren doksan gün içerisinde bu kararın alınması için gereken başvurunun yapılacağı

⁸⁷² 09.10.2016 tarih ve 29852 sayılı R.G.

⁸⁷³ 02.11.2013 tarih ve 28809 sayılı R.G.

ifade edilmiştir. Elektrik Piyasası Yönetmeliğinin 23. maddesine göre önlisans kapsamında öngörülen yükümlülüklerinden herhangi birinin süresi içerisinde tamamlanmadığının anlaşılması halinde, başvuru Enerji Piyasası Düzenleme Kurulu kararı ile reddedilir. Şayet önlisans kapsamında öngörülen yükümlülüklerin süresi içerisinde tamamlanmış olduğu sonucuna varılırsa Enerji Piyasası Düzenleme Kurulu kararı ile üretim lisansı verilir.

Bütün bu düzenlemelerin birlikte değerlendirilmesi sonucu yukarıda belirtilen Çevre İzin ve Lisans Yönetmeliği kapsamında bırakılmış enerji kaynaklarına dayalı enerji üretim tesislerinde, gerekli olan lisansın verilebilmesi için ÇED Yönetmeliği gereği gerekli olan kararın alınması yeterli görülmektedir. ÇED Yönetmeliği gereği yapılan inceleme sürecinin yeterli olduğu ve bir kere de çevre izin ve lisans prosedürüne tabi tutmanın gerekli olmadığı düşünülüyor anlaşılmaktadır. Ancak ÇED Yönetmeliğine tabi olmak sadece lisansa tabi enerji faaliyetleri için söz konusu olup lisanstan muaf faaliyetler için haliyle çevresel etki değerlendirmesi söz konusu olmayacaktır⁸⁷⁴. Şu durumda karşımıza iki farklı durum çıkmaktadır. İlki lisansa tabi olmadığı için çevresel etki değerlendirmesinden muaf olan faaliyetler, diğeri ise lisansa tabi olmakla birlikte ÇED Yönetmeliği ile çevresel etki değerlendirmesinden muaf tutulan faaliyetlerdir.

(1) Lisanstan Muaf Tutulmak Suretiyle Çevresel Etki Değerlendirmesinden Muaf Tutulan Enerji Faaliyetleri

6446 sayılı Elektrik Piyasası Kanunu 14. maddesi gereği kurulu gücü azami 1 Mw olan yenilenebilir enerji kaynaklarına dayalı üretim tesislerinin lisanssız yürütülebileceğini ve Cumhurbaşkanının, rekabetin gelişmesi, iletim ve dağıtım sistemlerinin teknik yeterliliği ve arz güvenliğinin temini ilkeleri çerçevesinde, lisanssız faaliyet yapabilecek yenilenebilir enerji kaynaklarına dayalı üretim

⁸⁷⁴ Nitekim Danıştay'da bir kararında çevre mevzuatı açısından zorunlu olan "ÇED Olumlu Kararı" veya "ÇED Gerekli Değildir Kararı" alınmasına ilişkin yasal sürecin tamamlanmasının, üretim lisansı verilmeden önce bir "ön şart" olarak kabul edildiğini ve bu ön şartın lisans verilmeden önce aranmasının gerekli olduğunu ifade etmiştir. Danıştay 13. D. 07.06.2010 tarih ve 2008/6261 E. Ve 2010/4767 K. Sayılı kararı <https://legalbank.net/belge/d-13-dsi-e-2008-6261-k-2010-4767-t-07-06-2010-uretim-lisans-verilmesinde-ced-olumlu-karari/1380945/%c3%bcretim+lisans%c4%b1>, (25.01.2021)

tesislerinin kurulu güç üst sınırını kaynak bazında beş katına kadar artırmaya yetkili olduğunu düzenlemiştir. Keza ürettiği enerjinin tamamını iletim veya dağıtım sistemine vermeden kullanan, üretimi ve tüketimi aynı ölçüm noktasında olan yenilenebilir enerji kaynaklarına dayalı üretim tesisleri de lisanstan muaf tutulmuştur. Dolayısıyla belirtilen bu iki durumda çevre izin ve lisans prosedürüne tabi olmadığı gibi lisanstan muaf tutularak çevresel etki değerlendirmesine de tabi olmayan enerji faaliyetleri karşımıza çıkmaktadır. Bu faaliyetler yönünden çevresel açıdan hiçbir değerlendirmenin yapılamaması ve izin sürecinin de işlememesi olası olumsuz etkiler dikkate alındığında izaha muhtaç durumlar olarak görülmektedir.

(2) Lisansa Tabi Olsa da Doğrudan Çevresel Etki Değerlendirmesinden Muaf Tutulan Enerji Faaliyetleri

Bir diğer durum ise ÇED Yönetmeliğinin kapsamına almadığı enerji faaliyetlerinin yarattığı durumdur. Yukarıda bahsedilen mevzuat çerçevesinde lisansa ve lisan koşulu olarak da ÇED kararına gerek olduğu ifade edilmişse de bazı faaliyetler çevresel etki değerlendirmesi kapsamında yer almadığından lisans için aranan ÇED kararından da muaf olacaklardır. Buna göre;

-5'in altında türbin sayısı ya da 10 Mw'nin altında kurulu güce sahip Rüzgar Enerji Santralleri

-Proje alanı 2 hektarın altında ya da 1 Mw'nin altında kurulu güce sahip Güneş Enerji Santralleri

-1 Mw'nin altında kurulu güce sahip Hidroelektrik Santralleri

-Kurulu gücü 5 Mw'den az olan Jeotermal enerji üretim tesisleri

-Dalga, Akıntı yada Gel-Git kaynaklı enerji üretim tesisleri

ÇED Yönetmeliği'ne tabi değildir. Dolayısıyla bu faaliyetler için Elektrik Piyasası Kanunu gereği lisans şartı getirilse bile çevresel hiçbir değerlendirme yapılmaksızın diğer koşulların sağlanması ile faaliyete geçme imkanı veren lisans verilebilecek, bu anlamda çevresel etkiler tamamen göz ardı edilecektir. Çevre izni kapsamı dışında tutulmak bir yana kamu hizmetinin gördürülme usulü olan ruhsat usulünde dahi hiçbir çevresel değerlendirmenin bulunmayışı, muhtemelen bu faaliyetlerin düşük kapasiteli olması ile açıklanabilecektir. Ancak birbirine yakın

bölgelerde bu tür tesislerin varlığı tek başlarına yaratamayacakları çevresel zararlara, kümülatif olarak sebep olabilmeleri sonucunu doğurabilecektir. Bu bakımdan bu tür faaliyetlerin de en azından Seçme-Eleme Kriterlerine Göre Değerlendirme Sürecine tabi tutulmasının uygun olacağı düşünülmektedir.

c. Diğer Mevzuattaki Düzenlemeler

Enerjinin tüketimi sonucu oluşabilecek olumsuz çevresel etkilerle ilgili izin alınması koşuluna ilk olarak Isınmadan Kaynaklanan Hava Kirliliğinin Kontrolü Yönetmeliğinde rastlanmaktadır. Yönetmeliğin 22. maddesi ithal taş ve linyit kömürünün Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğünden alınacak satış izin belgesinden sonra satılabileceğini düzenleme altına almıştır. 23. maddede ise yerli taş ve linyit kömürü için kömürün çıkartıldığı ilin Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğünden uygunluk izin belgesi alınması şart koşulmuştur. Kömürün satışı ise satılacağı ilin Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğünden satış izni belgesi alınması koşuluna bağlanmıştır. Görüldüğü üzere burada bahsedilen izinler ve bu izinleri içeren belgeler, kolluk usulü olan izin usulünün bir örneğidir ve çevresel olumsuz etkileri olabilecek faaliyetlerin denetimi ve gerektiğinde izin verilmemesi sureti ile çevresel olumsuzlukların önüne geçilmesi amaçlanmaktadır.

Egzoz Gazı Emisyonu Kontrolü Yönetmeliği 1. maddesi ile trafikte seyreden motorlu taşıtlardan kaynaklanan egzoz gazlarının neden olduğu hava kirliliğinin etkilerinden canlıları ve çevreyi korumayı amaçladığını ifade etmişti. Yönetmelik bunun için motorlu taşıt sahiplerini, sahibi bulundukları taşıtın egzoz gazı emisyon ölçümlerini belirli aralıklarla yaptırmakla yükümlü kılmıştır. İşte bu ölçümler ancak Yönetmeliğin 9. maddesinde düzenlenen Egzoz Gazı Emisyon Ölçüm Yetki Belgesine sahip işyerlerince yapılabilmektedir. Çevre ve Şehircilik İl Müdürlükleri tarafından verilen bu yetki belgeleri de motorlu taşıtların olumsuz çevresel etkilerini önleyecek ölçümleri yapma yetkisini, bir kolluk usulü olarak izne tabi tutmuş, gerekli koşulları taşıyan işyerlerine bu izni vermek sureti ile çevresel olumsuz etkileri önlemeyi amaçlamıştır.

D. Mali Mekanizmalar İle Önleme

Günümüzde çevresel sorunlar hem nicelik hem de nitelik olarak çok farklılık arz etmektedir. Bu farklılıklar sorunlarla mücadele edebilmek açısından farklı argümanların kullanılmasını gerekli kılmaktadır. Çevresel sorunların önüne geçilmesinde iki ana seçenek bulunmaktadır. İlki soruna yol açan faaliyetin yapılmaması, diğeri ise faaliyetin çevresel sorunlara yol açmayacak şekilde yapılması.

İlk seçeneğin uygulanma imkanının olmadığı düşünülmektedir. Bugün çevresel etkisi olmayan bir faaliyete rastlamak oldukça zordur. Özellikle enerji faaliyeti gerek üretim gerekse tüketim anlamında hemen hemen her tür faaliyeti etkilemesi sebebi ile bir an bile durması düşünülemeyen bir niteliği haizdir. Bu yönüyle düşünüldüğünde ilk seçenek bir anlamda insanlığın durmasını ifade eder. O halde ikinci seçenek olan faaliyetin çevresel sorunlara yol açmayacak (ya da çevrenin sürdürülebilirliğini etkilemeyecek) şekilde yürütülmesi tercih edilmelidir. Bu ise yürütülen faaliyetler için alternatifler belirlenmesini, çevresel sorun açısından kabul edilebilir sınırlar içerisinde kalan yöntemlerin tercih edilmesini gerektirmektedir. Enerji faaliyeti açısından ele alındığında ise, çevresel sorunlara yol açmayacak yöntemlerin, kaynakların hem enerji üretiminde hem de tüketiminde tercih edilmesini ifade etmektedir.

Günümüz dünyası için küresel anlamda en temel sorun olarak kabul edilebilecek iklim değişikliği ve buna sebep olan sera gazı salınımı, tüm dünyanın ortak bir sorunu olmanın yanı sıra tüm dünyada politika belirlenmesinde dikkate alınan bir etmen haline gelmiştir. Bu etkiyi azaltmaya yönelik belirlenen politikalardan en çok etkilenen sektörler arasında enerji üretim sektörleri ile enerji tüketen malları üreten sektörler de yer almaktadır⁸⁷⁵. Sorunun küreselliğine ve ürkütücü etkisine rağmen, yukarıda bahsedilen alternatif yöntem ve kaynaklara yönelmeyi ve bu kapsamda belirlenen politikalara uyulmasını sağlamak kolay olmamaktadır. Öncelikle enerji ihtiyaçları için büyük oranlarda doğada mevcut olan ve günümüzde kolay bulunabilen karbon içerikli fosil yakıtlar tercih edilmektedir. Alternatif temiz enerji kaynakları, fosil yakıtlar kadar kolay bulunabilir ve değer olarak daha ucuz olmadığı sürece, fosil

⁸⁷⁵ Andrew Dlugolecki ve Sascha Lafeld, **Climate Change & The Financial Sector: An Agenda for Action**, Allianz Group and WWF, 2005, s.6

yakıt kullanımından kaynaklanan emisyonların azalmasının çok da kolay olmadığı ifade edilmelidir⁸⁷⁶.

Sera gazları salınımı temelli iklim değişikliğinin, enerji üreten ve tüketen işletmelerde dahil olmak üzere genel olarak işletmeler üzerinde bazıları kazanç bazıları ise maliyet niteliğinde olmak üzere doğrudan etkileri olmakla birlikte⁸⁷⁷ özellikle maliyet niteliğindeki etkilerin sadece bu işletmelerle sınırlı olduğunu söylemek mümkün değildir. Hatta işletme için kazanç olarak görülen etki, başkaları için maliyet unsuru olarak ortaya çıkabilmektedir. Bir örnek vermek gerekirse hava kirliliği sonucu oluşan hastalıklar sebebi ile sağlık harcamalarındaki artış sağlık işletmesi için bir gelir artışı niteliği taşısa da kirliliğe muhatap olarak sağlık işletmesine başvuranlar açısından bir maliyet kaynağıdır. Enerji üreten ya da tüketen işletmeler açısından ise temel sorun, önceliği maliyeti düşürmeye vermek ve bunu çevresel etkilerinin büyüklüğü pahasına yapmaktır. Çevresel kirlilik üretici işletme tarafından üretim süreci içerisinde kârı azami seviyeye çıkarmak adına göz ardı edilebilirken tüketici de bu kirliliği dikkate almadan tüketimini gerçekleştirebilmektedir⁸⁷⁸.

Uluslararası Enerji Ajansı ve Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) tarafından ortak hazırlanan bir rapor işletmelerin bu alanda çekingen kalma sebeplerini anlamayı sağlamak açısından önem taşımaktadır. Anılan rapora göre bir teknolojinin desteklenmesinde üç temel karar noktası bulunmaktadır. Bunlar, rekabet koşulları, maliyetin ağırlık noktası ve teknolojik olgunluktur. Rapora göre yenilenebilir enerji teknolojilerinin, fosil yakıtlarla rekabetçi maliyetlere gelmelerine daha zaman vardır. Ancak maliyet açısından rekabette küresel ısınma, zehirli gazlardan meydana gelen sağlık sorunları gibi maliyet dışındaki faydaları veya zararların göz önünde bulundurmaması çevre ve sağlığa dost yenilenebilir enerji teknolojilerini fosil yakıtlı eşlerine göre daha fazla etkilemektedir. Bu anlamda bu teknolojilerin desteklenmesi bir noktada çevresel faydaların desteklenmesi anlamında yorumlanabilir. Öte yandan fosil yakıtlı teknolojiler ile yenilenebilir enerji teknolojilerinin yatırım ve işletme maliyetleri arasındaki ciddi farklar vardır. Yenilenebilir enerji yatırımları başlangıçta ciddi yatırım maliyeti gerektirmekte fakat işletme süresinde yakıt gideri olmadığı için

⁸⁷⁶ Hakan Aliusta, Baki Yılmaz ve Hilmi Kırlioğlu, Küresel Isınmayı Önleme Sürecinde Uygulanan Piyasa Temelli İktisadi Araçlar: Karbon Ticareti Ve Karbon Vergisi, **Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi**, ICAFR 16 Özel Sayısı, C.12, S.12, s.383

⁸⁷⁷ Aliusta, Yılmaz ve Kırlioğlu, s.384

⁸⁷⁸ M. Özdemir, s.111

işletme maliyeti düşmektedir. Fosil yakıtlı teknolojilerde işletme süresince kullanılan yakıt, ciddi bir işletme maliyeti yaratmakta ve kullanılan yakıt fiyatlarındaki değişim tüketiciye de yansımaktadır. Bu noktada da yenilenebilir enerji teknolojileri sabit üretim maliyetleri ile son tüketicileri fiyat artışlarından ve dalgalanmalarından da korumaktadır. Teknolojik olgunluk açısından ise yenilenebilir enerji teknolojilerinin birçoğu fosil yakıtlı teknolojilere göre henüz gelişim aşamasındadır ve teknolojik gelişimde fosil yakıtların gerisinde olmaları buna bağlı maliyet düşüşünün de sınırlı kalmasına yol açmıştır⁸⁷⁹.

İşte bu nokta Devletin rolünün önemini ortaya koymaktadır. Temel güdüsü kar olan işletmelerin yukarıdaki engelleri aşmaya güdülenmeleri, rekabet, maliyet ve teknoloji açısından desteklenmeleri ile mümkün olabilecektir. Bugünü düşünen işletmeyi, yarınları düşünen Devlet destekleyerek bugünkü faaliyetlerin yarınlar için geri dönülmez sonuçlara yol açmasının önüne geçmek zorundadır.

Hukukumuzda Devletin bu zorunluluğu kaynağını Anayasanın 56. maddesinden kaynaklanmaktadır. 1982 Anayasasının 56. maddesi çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemeyi hem Devlete hem de vatandaşlara ödev olarak yüklemiştir. Keza 2872 sayılı Çevre Kanunu 3/a maddesi başta idare, meslek odaları, birlikler ve sivil toplum kuruluşları olmak üzere herkesin, çevrenin korunması ve kirliliğin önlenmesi ile görevli olduğunu ve bu konuda alınacak tedbirlere ve belirlenen esaslara uymakla yükümlü olduklarını düzenleme altına almıştır. Anayasanın Devlete yüklediği ödevin bir gereği de Devletin, çevrenin korunmasına yönelik faaliyetleri teşvik etmesi, mali açıdan çevrenin korunmasını desteklemesidir. Anayasanın vatandaşa yüklediği ödevin bir gereği ise vatandaşın Devlet tarafından çevrenin korunmasına yönelik faaliyetlere konulan mali yükümlülüklerle katlanma yükümlülüğüdür. Konumuz açısından bakacak olursak Devlet, çevreye zarar vermeyen enerji faaliyetlerini desteklemek ve mali açıdan da teşvik etmek, vatandaş ise çevreye zarar verici faaliyetleri için konulan mali yükümlülüklerle katlanmak zorundadır. Getirilen hukuki düzenlemelerle gerek Devletin mali teşviği sonucu çevreye zarar vermeyen enerji faaliyetlerinin tercih edilmesi, gerekse konulan mali yükümlülüğü doğuran olay niteliğindeki çevreye zarar

⁸⁷⁹ International Energy Agency, **Deploying Renewables 2011: Best and Future Policy Practice**, OECD/IEA, France, 2011, <https://webstore.iea.org/download/direct/557>, (27.01.2021), s.77-78

verici enerji faaliyetinden kaçınma sonucunda çevre için olumsuz etkinin önlenmesi gerçekleşmiş olacaktır. Yeri gelmişken belirtilmesi gereken bir husus da burada zikredilen ve aşağıda ayrıntılarına değinilecek olan mali yükümlülüğün, çevresel etkileri olan faaliyetlerle ilgili sunulan kamu hizmetlerinin finansmanı için öngörülen mali yükümlülükler olmadığıdır. Burada kastedilen, çevresel olumsuz etkileri olan faaliyet için öngörülen ve bu sayede çevresel olumsuz etkileri olmayan faaliyete yönelinmesini bu sayede de çevrenin etkilenmemesini sağlayan mali yükümlülüklerdir.

Devlet idaresinin elindeki mali imkanları kullanmasını yukarıdaki iki başlık doğrultusunda incelemek uygun olacaktır. Öncelikle çevresel olumsuz etkiyi önleyecek mali yükümlülükler ele alınacak, akabinde bu konudaki mali teşviklere değinilecektir.

1. Önleyici Nitelikte Mali Araçlar

Bir ekonomik birim davranışının, bu davranışın dışında kalan birimleri olumlu ya da olumsuz olarak etkiliyor olması dışsallık olarak adlandırılmakta ve bu etki olumlu ise pozitif dışsallıktan olumsuz ise negatif dışsallıktan söz edilmektedir⁸⁸⁰. Bu negatif dışsallıklardan biri de gerek üreticilerin gerekse tüketicilerin çevreye verdikleri zarar sonucu oluşan dışsallıktır ve bu negatif dışsallıkların çözümü için bazı çözüm önerileri ileri sürülmüştür⁸⁸¹. Bu çözümler arasında mali araçlar da yer almakta, mali araçların bir kısmı mali yükümlülük niteliği taşıırken diğer bazılarında ise yükümlülük özelliği değil serbestlik özelliği ön plana çıkmaktadır.

Bu manada çevresel olumsuz etkinin ortaya çıkmadan önlenmesine yönelik mali yükümlülükten kasıt, bu tür bir etkiye yol açacak faaliyette bulunanların ya faaliyetten kaçınmasını ya da faaliyette bulunmak için çevresel olumsuz etkisi olmayan ya da kabul edilebilir sınırlar içerisinde olan yöntem ve kaynak seçimlerini sağlayacak mali yükümlülüklerdir⁸⁸². Bu mali yükümlülükler arasında ilk akla gelen çevresel

⁸⁸⁰ M. Özdemir, s.110

⁸⁸¹ Ersan Öz ve Selçuk Buyrukoğlu, Negatif Dışsallıkların Önlenmesinde Çevresel Vergiler: Türkiye ve OECD Ülkeleri Karşılaştırması, **TİSK Akademi**, 2012/II, s.87

⁸⁸² Burada belirttiğimiz mali yükümlülüğün niteliğine, konumuzun kapsamı ve konumuz için önemi açısından değinilmemektedir. Bu bağlamda mali yükümlülüğün vergi ya da benzeri mali yükümlülük olması ile ilgili ayrıntılı bir değerlendirme için bkz. Güneş Yılmaz ve Özgür Biyan, Vergi Hukukunda

vergilerdir. Çevre vergileri, çevreyi doğrudan veya dolaylı olarak kirleten ekonomik faaliyetlerin azaltılması ve çevreye dost üretim ve tüketim yöntemlerinin özendirilmesi yoluyla endüstriyel faaliyetlerin çevreye verdiği zararların önlenmesi ve önlemenin maliyetinin de eylemleri ile bu zarara neden olan bireylere ve işletmelere yansıtılmasını temeline dayanmaktadır⁸⁸³.

Mali yükümlülükler arasında önemli bir yer tutmakta olan çevresel vergilerde Devletin vergi almada güttüğü temel amaç olan gelir elde etme amacı, yani mali amaç ikinci plana itilmekte ve çevreyi koruma şeklindeki sosyal amaç ön plana çıkmaktadır⁸⁸⁴.

Önleyici nitelikteki mali araçların bir diğer türünde ise yükümlülük değil serbestlik özelliği ön plana çıkmaktadır. Burada ise karbon ticareti önem kazanmaktadır.

a. Bir Mali Yükümlülük Olarak Karbon Vergisi

(1) Genel Olarak

Salınımalar üzerinde diğer faktörler bir kenara bırakılırsa asıl etkili olan iki temel unsur, vergiyi doğuran olay olarak neyin vergilendirileceği ve vergi oranıdır. Vergiyi doğuran olaya göre de karşımıza farklı emisyon vergileri çıkacaktır. İlk vergi türü, fosil yakıt yandığında ortaya çıkan emisyonla orantılı olarak ödenen bir ücret niteliğinde olan karbon vergisidir. İkinci karbondiyoksit vergisi adını taşımaktadır ve salınan CO2 başına belirlenen bir vergidir. Bir ton karbonun 3,67 ton CO2'ye eşit olduğu bilindiğinden bu verginin kolaylıkla karbon vergisine çevrilmesi mümkündür. Üçüncüsü ise tüketilen enerji miktarına bağlı bir enerji vergisidir ve bu sonuncu vergi

Bir Belirsizlik: “Benzeri Mali Yükümlülük” Kavramı ve Bu Kavram Açısından Bakanlar Kuruluna Verilen Yetkilerin Değerlendirilmesi, **Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, C. 38, S. 2, Aralık 2016

⁸⁸³ Bültekin Özdemir, Küresel Kirletme, Sürdürülebilir Ekonomik Büyüme ve Çevre Vergileri, **Maliye Dergisi**, S. 156, 2009, s.13

⁸⁸⁴ Öz ve Buyrukoğlu, s.95; OECD tarafından 1997 yılında çevre vergileri tanımlanırken bu vergilerin amacının sadece çevreyi korumak, bunu sağlamak için de üretim ve tüketim tercihlerinde çevre lehine bir fark yaratmak olduğu, çevre vergilerinin amacının diğer vergiler gibi mali, yani bütçeye ek gelir yaratmak olmadığı vurgulanmıştır. B. Özdemir, s.14

türü, ilk ikisinin aksine hem nükleer enerjiyi hem de yenilenebilir enerjiyi kapsamaktadır⁸⁸⁵.

Üç fosil yakıt türü içerisinde enerji birimi başına en çok karbon salınımını yapan kömürü sırasıyla petrol ve doğalgaz izlemekte olup karbon vergisi, fosil yakıtlarının yanması sonucu oluşan karbon emisyonları üzerine uygulanan, ton ya da varil başına sabit bir miktarın alındığı spesifik bir vergidir⁸⁸⁶. Karbon vergisi, kullanılan yakıtların karbon içeriklerine göre alındığından bu isimle anılmaktadır⁸⁸⁷. Karbon vergisi bazı ülkelerde emisyonlar üzerine, bazılarında ise enerji tüketimleri üzerine konulmuştur⁸⁸⁸. Ancak haklı olarak etkili bir emisyon kontrolü için alınan verginin, fosil yakıtın karbon içeriği ile orantılı olması gerektiği, ilk sırada kömür yer aldığından kömür üzerindeki verginin doğal gaza nazaran daha fazla olması gerektiği ileri sürülmüştür⁸⁸⁹.

Karbon vergisi, piyasa temelli bir araçtır çünkü bir kere karbon vergisi konulduğunda karbon yoğun malların fiyatı artacak ya da kar oranı azalacak, sonuç olarak piyasa güçleri spontane biçimde emisyon miktarını düşürmek için uygun maliyetli yolları devreye sokmak durumunda kalacaklardır⁸⁹⁰.

Çevre hukukunun temel ilkelerinden olan “Kirleten Öder” ilkesinin uygulanmasını sağlayan araçlardan birisi olan⁸⁹¹ karbon vergisi kirletenin ödemesi gereken bir vergi türü olup fosil yakıtları kullanan kirleticiler vergi mükellefi sıfatı taşıyacağından bu kullanıcıların belirlenerek gerekli emisyon ölçümlerinin tam takibinin yapılması elzem olsa da bireylerin emisyon salınımlarının takibi zordur ve çoğunlukla büyük miktarda salınım yapan ve takipleri daha kolay olan işletmeler veya üreticiler vergi mükellefi konumundadırlar⁸⁹².

⁸⁸⁵ Baranzini, Goldemberg ve Speck, s.396-397

⁸⁸⁶ James M. Poterba, Tax Policy To Combat Global Warming: On Designing A Carbon Tax, National Bureau Of Economic Research, Working Paper Series, **Working Paper No:3649**, 1991, (Carbon), https://www.nber.org/system/files/working_papers/w3649/w3649.pdf, (27.01.2021), s.3

⁸⁸⁷ Ali Çelikkaya, Karbon Vergisi ve Dünyadaki Uygulamasının Değerlendirilmesi. **Vergi Sorunları Dergisi**, S.276, 2011, (Karbon), s.91

⁸⁸⁸ Aliusta, Yılmaz ve Kırlioğlu, s.395

⁸⁸⁹ James M. Poterba, Global Warming Policy: A Public Finance Perspective, **Journal of Economic Perspectives**, C.7, S.4, 1993, (Finance), s.52

⁸⁹⁰ Andrea Baranzini, Jose' Goldemberg ve Stefan Speck, A Future for Carbon Taxes, **Ecological Economics**, C.32, 2000, s.396

⁸⁹¹ B. Özdemir, s.13

⁸⁹² Aliusta, Yılmaz ve Kırlioğlu, s.394

Karbon vergileri, bir yandan vergi konulan yakıtın yerine başka yakıtın konulması suretiyle tüketici ve üretici tercihlerini etkileme ve enerji tasarrufuna ve enerjiyi verimli kullanma ve bu yöndeki yatırımlara teşvik edici etki yaratabilirken öte yandan da toplanan vergilerin yenilenebilir enerji projelerinin desteklenmesi şeklinde kullanılması ile yatırım ve enerji tüketim tercihlerinde de etkiye yol açabilmektedir⁸⁹³. Bahsedilen bu ikinci etki daha iyi ve yeni teknik ve teknolojilerin geliştirilmesi konusunda güçlü bir teşvik sağlayabilme yönü ile piyasa temelli bir araç olan karbon vergisinin çevrenin korunmasında üstünlükleri arasında kabul edilmektedir⁸⁹⁴.

Karbon emisyonlarını kontrol altına almak için çeşitli vergi planlarını uygulamaya sokmakta İskandinav ülkeleri başı çekmiştir⁸⁹⁵. Dünyada karbon vergisi uygulamasına bakılacak olursa, karbon vergisi ile ilgili 1970’lerde ilk kez bazı tartışmalar yaşanmaya başlasa da⁸⁹⁶ enerji tüketimindeki artışı ve enerji tüketiminin zararlı sonuçlarını azaltmak amacı ile dünya emisyonunda %0,3’lük paya sahip olan Finlandiya⁸⁹⁷ ilk kez 1990 yılında bu vergiyi uygularken, daha sonra Norveç, İsveç, Hollanda, Fransa, Birleşik Krallık, Danimarka, Finlandiya, İtalya, Yeni Zelanda, Kanada gibi ülkelerde de uygulanmaya başlandığı görülmektedir.⁸⁹⁸ Kyoto Protokolüne kadar Avrupanın en büyük iki ekonomisi olan İngiltere ve Fransa’da spesifik bir karbon vergisi uygulanmamıştır⁸⁹⁹.

Avrupa Birliğinin çevre vergileri konusuna yaklaşımı üretimin her aşamasını kapsayan dış çevresel maliyetlerin ilgili ülkelere adil ve dengeli bir biçimde paylaştırılması yani uluslararasılaştırılması suretiyle, çevresel açıdan zararsız ürünlerin kirlenmeye ve atık oluşturmaya neden olan ürünlere karşı rekabet açısından piyasada dezavantajlı konuma düşmesine fırsat verilmemesi yönündedir. Avrupa Konseyi enerji ürünlerinin ve elektriğin vergilendirilmesi konusundaki 2003/96/EC

⁸⁹³ Lin Boqiang ve Li Xuehui, The Effect Of Carbon Tax On Per Capita CO₂ Emissions, **Energy Policy**, C.39, 2011, s. 5137

⁸⁹⁴ Birol Kovancılar, Küresel Isınma Sorununun Çözümünde Karbon Vergisi ve Etkinliği, **Yönetim ve Ekonomi Dergisi**, C.8, S.2, 2001, s.13

⁸⁹⁵ A. J. Stagliano, Carbon Trading Reporting: The Case of Spanish Companies, **International Advances in Economic Research**, C.23, S.3, 2017, s.233

⁸⁹⁶ Hakan Hotunluoğlu ve Recep Tekeli, Karbon Vergisinin Ekonomik Analizi ve Etkileri: Karbon Vergisinin Emisyon Azaltıcı Etkisi Var mı? **Sosyo Ekonomi Dergisi**, Temmuz-Aralık 2007-2, s.114

⁸⁹⁷ Hotunoğlu ve Tekeli, s.114-115

⁸⁹⁸ Hüseyin Güçlü Çiçek ve Serdar Çiçek, Karbon Vergisi İle Karbon Ticareti İzinlerinin Karşılaştırılması, **İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, S.47, 2012, s.97; Alıcı ve Yıldız, s.60, Özdemir, s.125

⁸⁹⁹ Stagliano, s.234

sayılı Topluluk direktifini Ekim 2003’de kabul ederek, Topluluğun asgari vergi sistemi, kömür, doğal gaz ve elektiriği içine alacak şekilde genişletmiştir⁹⁰⁰. Akabinde 19-20 Mart 2007 tarihleri arasında Brüksel’de gerçekleştirilen AB-1. Vergileme Forumu’nda yeni dönem için çevreyi kirletenlerin daha yüksek oranda vergiye tabi tutulmaları talebi doğrultusunda karbon monoksit emisyonu yüksek olanlar başta olmak üzere, çevreyi kirletenlere daha yüksek oranda vergi uygulanması kararı alınmıştır⁹⁰¹. AB’nin bu alanda son hamlesi 2019 yılında Avrupa Yeşil Düzeni isimli programı duyurması olmuştur. Bu programın karbon salınımı açısından önemi AB’nin 2050 net sera gazı salınımını sıfırlama hedefi doğrultusunda Sınırdaki Karbon Uygulamasını getirmesidir. Sınırdaki Karbon Uygulaması, en temel hali ile AB sınırından içeri giren ithal ürünlerin içerdiği karbon yoğunluğuna bağlı olarak vergilendirilmesini ifade etmekte olup 2022 yılında uygulamaya konulması beklenmektedir⁹⁰².

(2) Karbon Vergisinin Etkinliği Sorunu

Karbon vergisinin, uzun dönemli ve küresel boyuttaki iklim değişikliğini hafifletme mücadelesinin yararları ile kıyaslaması yapıldığında, bölgesel boyuttaki karbon salınımı azaltımlarının sağladığı yararın daha kısa sürede ve bölgesel bazda gerçekleştiği ifade edilmiştir. Öte yandan fosil yakıt tüketimi ile yakın bağlantısı sebebi ile karbon salınımında azaltımın bölgesel hava kalitesi iyileşmelerini sağlayacağı da ifade edilmiştir⁹⁰³.

Karbon vergisinin, emisyon azaltmada kullanılabilecek piyasa temelli ciddi bir araç olduğu, üretim aşamasında ortaya çıkan çevresel olumsuz dışsallıkların, vergi olarak üreticiye yüklenmesi sayesinde ürün fiyatının bu olumsuz dışsallığı da içerecek

⁹⁰⁰ B. Özdemir, s.13

⁹⁰¹ B. Özdemir, s.19

⁹⁰² Ahmet Atıl Aşıcı, Avrupa Birliği’nin Sınırdaki Karbon Uyarlaması Mekanizması Ve Türkiye Ekonomisi, **İPM Mercator Politika Notu**, 2021, <https://ipc.sabanciuniv.edu/Content/Images/CKeditorImages/20210106-00011055.pdf>, (27.01.2021), s.3-4 AB’yi SKU mekanizmasını oluşturmaya iten en temel sebebin AB sınırları dahilinde salınan karbonu fiyatladığında, bu girdileri kullanan AB üreticilerinin üretim maliyetleri artışı sonucu yabancı rakipler karşısındaki rekabet güçlerinin olumsuz etkilenerek karbon düzenlemesi olmayan (ya da düzenlemelerin daha gevşek olduğu) ülkelere kayması olarak adlandırılan “karbon kaçağı” (carbon leakage) olduğu ifade edilmektedir. Aşıcı, s.5

⁹⁰³ Baranzini, Goldemberg ve Speck, s.405

şekilde oluşturulmasına fırsat verdiği ve bu sayede kirlenmeye yol açanların daha temiz üretim yollar bulmaya ve ödedikleri vergi nedeniyle ürün fiyatlarını yükseltmeye yönelecekleri bu durumun ise tüketicileri bu ürünü daha etkin bir ekilde kullanmaya ya da başka alternatifler aramaya zorlayacağı ifade edilmiştir. Keza karbon vergisinin bir diğer avantajının ise esnekliği olduğu ve her üretici ve tüketicinin yükselen maliyetlere uyum sağlama konusunda tercih serbestisi bulunduğu ifade edilmiştir⁹⁰⁴.

Ancak karbon vergisinin emisyon azaltmada etkinli konusunda ciddi tereddütler bulunmaktadır. Bir kere ekonomik yapısı güçlü ülkelere bu verginin emisyon hacminde azalmaya yol açmadığı, sadece fiyatların artışına sebebiyet verdiği ifade edilmiştir⁹⁰⁵. Bu bağlamda karbon vergisini uygulayan ülkelerde vergi sonrası emisyon durumu ölçülmesi sonucu Danimarka, İsveç ve Norveç'te beklenen ölçüde azaltıcı etkinin gerçekleşmediği saptanırken⁹⁰⁶ bir başka çalışmada ise verginin emisyon üzerinde istatistiksel olarak anlamlı olmayan bir etkisinin görüldüğü ifade edilmektedir⁹⁰⁷.

Karbon vergisinin piyasa temelli bir araç olması sebebi ile vergi, emisyon azaltma maliyetinden yüksek olduğu sürece emisyon azaltma tercih edilecektir. Dolayısıyla işletmeler vergi ve azaltım maliyeti eşit olana kadar emisyon azaltma yoluna gideceklerdir. Bu şarta bağlılık özelliği, verginin etkinliği açısından olumsuz bir diğer faktördür⁹⁰⁸.

Karbon vergisinin bir başka olumsuz özelliği bu verginin sadece üreticinin katlanacağı bir vergi olarak kalmayıp işletmelerin firma rasyonalitesi bakımından bu vergiyi üretim maliyetlerine yansıtması ile verginin katlanıcısının bu üretilen ürünleri alan tüketiciler olabilmesidir. Tüketici bu malı alıyorsa yansıma o noktada sona ermiş olmakta ve vergi tüketicinin üzerinde kalmaktadır. Ancak üreticinin bu yansıtmayı yapması engellenmek isteniyorsa bu engellenmenin mevzuattta gerçekleştirilecek

⁹⁰⁴ Kovancılar, s.12-13

⁹⁰⁵ Hotunoğlu ve Tekeli, s.122; İşletmelerin ürünlerin üretimi ya da kullanımı aşamasında ortaya çıkan emisyonların azaltılmasına yönelik olarak yürütülecekleri teknolojik ar-ge çalışmalarının kısa vadede maliyet artışına neden olabileceği ancak uzun vadede ise tüketici tercihlerini etkileyerek piyasada rekabet avantajı sağlayacağı ve kârlılığı artıracığı ifade edilmiştir. Aliusta, Yılmaz ve Kıriloğlu, s.384-385

⁹⁰⁶ Boqiang ve Li Xuehui, s.5137;

⁹⁰⁷ Hotunoğlu ve Tekeli, s.120

⁹⁰⁸ Naci Tolga Saruç ve Etem Karakaya, Emisyon Ticareti ve Karbon Piyasası (Yayına Hazırlayan: Etem Karakaya). **Küresel Isınma ve Kyoto Protokolü: İklim Değişikliğinin Bilimsel, Ekonomik ve Politik Analizi**, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2008, s.198

düzenlemele ile yapılması da mümkündür⁹⁰⁹. Bu engellemenin yapılmaması ve karbon vergisinin tüketiciye yansıtılması çevre hukukunun temel ilkelerinden olan “Kirleten Öder” ilkesi ile de çelişmektedir.

Toplanan karbon vergisinin kullanım alanı da bir başka olumsuz noktayı oluşturmaktadır. Önemli bir gelir kaynağı olan bu vergilerde, çevresel amaçlar dışındaki politikalarla hareket edilmesi emisyon artışı probleminin çözümünü zorlaştıracaktır⁹¹⁰. Uygulanan çevre politikalarında toplanan karbon vergilerinin ekonomik döngü içerisine sokulmadığı ve genellikle genel bütçe içerisine dahil edildiği görülmektedir⁹¹¹. Fosil yakıtların hemen her alanda kullanılması ve emisyon hacminin büyüklüğü karbon vergisinin önemli bir gelir kaynağı kalemi olmasına yol açarken bu potansiyel ise toplanan gelirin asıl amacı dışında ekonomik amaçlarla kullanılmasına sebep olmaktadır. Çevresel vergilerden sağlanan gelirler elbette bütçe gelirlerini iyileştirmek için kullanılabilir ancak asıl olan, bu vergilerin, çevreyi korumak ve eylemleri denetlemek için bir kontrol aracı ve yeni yararlı teknolojilerin geliştirilmesi için kullanılmasıdır⁹¹².

Karbon vergisi ile ilgili bir başka eleştiri, bu verginin optimal düzeyinin belirlenmesindeki güçlük olarak dile getirilmektedir. Karbon vergisinin optimal düzeyi, çevresel sorunun yol açtığı marjinal sosyal zararın, bu zararın marjinal azaltım maliyetine eşit olduğu noktadır. Ancak bu eşitliğin sağlanmasında iki ana sorun ortaya çıkmaktadır. Bunlardan ilki sosyal zararın belirsizliğidir. Gerçekten sosyal zararın sadece ülke içi zararı mı ifade ettiği yoksa küresel zararı da kapsayıp kapsamadığı⁹¹³ belirgin değildir. Bu durum hem vergi oranının hem de matrahın tespit için sıkıntı yaratmaktadır. İkinci olarak sosyal zararın tahmini ve ölçümü de güçlükler arz etmektedir. Özellikle küresel ısınmanın yol açtığı zararı tespiti bırakın tahmin dahi etmekte belirsizlikler, yeni bilgi ve teknolojilere gereksinim yaratmaktadır⁹¹⁴.

⁹⁰⁹ Kürşat Yerlikaya, Karbon Vergisi, *Atatürk Üniversitesi Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. VII, S. 1-2, Haziran, 2003, s. 696-697

⁹¹⁰ Alıcı ve Yıldız, s.61

⁹¹¹ Baranzini, Goldemberg ve Speck, s.399

⁹¹² B. Özdemir, s.23

⁹¹³ Hotunoğlu ve Tekeli, s.122

⁹¹⁴ Javier Cuervo ve Ved P. Gandhi, Carbon Taxes: Their Macroeconomic Effects and Prospects for Global Adoption-A Survey of the Literature, International Monetary Fund, Fiscal Affairs Department, **IMF Working Paper**, WP/98/73, May 1998, s.17

Karbon vergisinin temel dayanağı karbon salınımidir. Karbon salınınının yol açtığı çevresel sorunun küresel boyutu karşısında çözümünde ancak küresel politikalarla sağlanabileceği ifade edilmiştir⁹¹⁵. Pekçok ülke emisyon salınımı azaltmada yetersiz emisyon hedefleri belirlemektedir. Bunun bazı sebepleri bulunmaktadır. İlk olarak ülkeler sorunun kaynağı olarak başka ülkeleri görme eğilimindedir ve buna bağlı olarak düşük emisyon azaltma hedefleri belirlemektedir. Ayrıca ekonominin küreselleşmesi ile ortaya çıkan uluslararası rekabet düşüncesi, önceliğin çevreden uzaklaşmasına yol açabilmektedir. Sıkı emisyon azaltım politikası uygulamak, uygulayıcı ülke için yatırımcının daha gevşek politikalara sahip ülkelere kaçma riski de yaratmaktadır. Oysa devletler koordineli bir şekilde emisyon azaltımını gerçekleştirmelerinin yaratacağı yüksek faydayı ihmal etmektedirler. Dolayısıyla olması gereken tek yanlı politikaların terk edilmesi ve çok taraflı politikalara geçilmesidir⁹¹⁶.

Ancak karbon vergisi özelinde bu küreselleşmenin gerçekleşmesinin bir ikileme bağlı olarak zor olduğu, buna göre vergi oranı emisyonları önemli ölçüde azaltacak kadar yüksek olduğunda çok az ülkenin uluslararası bir ajansın vergileri toplamasına izin vereceği; vergi oranı uluslararası bir kurumu faaliyete geçirecek kadar düşük olduğunda ise kayda degecek miktarda fosil yakıtın tüketilmesinin önlenmesi olasılığı düşeceği ifade edilmiştir⁹¹⁷.

Karbon vergisi, karbon emisyonunu yasal hale getirerek⁹¹⁸ de aslında çevre koruyucu rolü noktasında şüphelere sebep olmaktadır. Zira salınının yasaklanması değil, yasallaştırılması ve izin altına alınan bir faaliyet niteliğine dönüşmesini sağlamaktadır. Bir anlamda vergilendirmek, vergilerin yasallığı ilkesi ile de bağlantılı olarak vergiyi doğuran olayın da yasallığı sonucunu doğurmaktadır. Emisyon vergisinin yasallığı, emisyonun yasallığını doğurmaktadır. O halde insanın aklına gerçekten istenen sonucun bu olup olmadığı sorusu gelmektedir; Başedemediğin bir sorunu yasal hale getirmek ve hatta bu sorunu bir gelir kaynağına çevirmek ve hatta elde ettiğin geliri, sorunun çözümü amacı dışında kullanmak. Şu anda karbon vergisinin arz ettiği görünüm bu olsa gerektir.

⁹¹⁵ Hotunoğlu ve Tekeli, s.122

⁹¹⁶ Poterba, Finance, s.48-49

⁹¹⁷ Poterba, Carbon, s.6

⁹¹⁸ Alıcı ve Yıldız, s.62

(3) Türkiye’de Karbon Vergisi

Karbon vergisi, emisyon üzerinden alınan bir vergi olarak çevre vergileri arasında yer almaktadır. Söylemek gerekir ki Türkiye’de halihazırda karbon vergisi adı altında bir emisyon vergisi bulunmamaktadır. Başlığın anlamı, böyle bir verginin, çevre ve enerji ikilisi ile bağlantılı olarak alınan diğer vergiler yanında gerekli olup olmadığını sorgulamaya yöneliktir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından 18.07.2019 tarih ve 1225 sayılı kararla onaylanan ve 2019-2023 yıllarını kapsayan 11. Kalkınma Planında “Çevrenin Korunması” başlığı altında uluslararası iklim değişikliği müzakerelerinin ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluklar ve göreceli kabiliyetler ilkeleri ile “Niyet Edilmiş Ulusal Katkı” çerçevesinde sürdürüleceği, ulusal koşullar ölçüsünde sera gazı emisyonuna neden olan sektörlerde iklim değişikliğiyle mücadele edileceği ve iklim değişikliğine uyuma yönelik kapasite artırımı sağlanarak ekonominin ve toplumun iklim risklerine dayanıklılığının artırılacağı belirtildikten sonra sera gazı emisyonuna sebep olan binalar ile enerji, sanayi, ulaştırma, atık, tarım ve ormancılık sektörlerinde emisyon kontrolüne yönelik “Niyet Edilmiş Ulusal Katkı” çerçevesinde çalışmaların yürütüleceği ifade edilmiştir⁹¹⁹. 1982 Anayasasının 166. maddesi ile Devlete verilen planlama görevinin bir gereği olarak hazırlanan Kalkınma Planında bahsi geçen “Niyet Edilmiş Ulusal Katkı”nın açığa kavuşturulması gerekmektedir.

2020 sonrası iklim değişikliği rejiminin çerçevesini oluşturan ve 4 Kasım 2016 tarihinde yürürlüğe giren Paris Anlaşması, emisyon azaltımı hususunda gelişmiş ülkelerin mutlak emisyon azaltımı hedeflerini sürdürmeleri; gelişmekte olan ülkelerin ise emisyon azaltımı hedeflerini yükselterek farklı milli koşulları uyarınca, zaman içinde tüm ekonomiyi kapsayacak yeni, artırılmış hedefler benimsemelerini telkin etmektedir. Bu hedeflerin uygulamaya konulması bağlamında ulusal katkılar, Anlaşma’nın önemli sacayaklarından birini oluşturmaktadır. Türkiye 20 Eylül 2015 tarihinde, 2030 yılı itibarıyla gerçekleşmesi öngörülen “Niyet Edilen Ulusal Katkı” beyanında bulunmuştur⁹²⁰. Beyanda Türkiye 2021-2030 dönemi için sera gazı

⁹¹⁹ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, **11. Kalkınma Planı (2019-2023)**, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2019/11/ON_BIRINCI_KALKINMA-PLANI_2019-2023.pdf, (27.01.2021), s.169

⁹²⁰ Paris Anlaşması, <https://www.mfa.gov.tr/paris-anlasmasi.tr.mfa>, (27.01.2021)

emisysonunu %21 oranında azaltarak katkıda bulunacağını belirtmiştir⁹²¹. Türkiye, “Niyet Edilen Ulusal Katkı” ile yürütülmesi öngörülen plan ve politikalar arasında ise karbon vergisine yer vermemiştir.

1982 Anayasasının 56. maddesinde Devlete yüklenen çevreyi koruma ödevinin bir gereği olarak Devlet mali araçları kullanabilecektir. Öte yandan Anayasanın 73/3. maddesinde yer alan “Vergi, resim, harç ve benzeri mali yükümlölükler kanunla konulur, değıştirilir veya kaldırılır” hükmü gereği Devlet çevreyi koruma amacı taşıyan bir vergiyi ancak kanunla koyabilecektir. 2872 sayılı Çevre Kanunu çevreyi bütün canlıların ortak varlığı olarak kabul ettiğine ve Anayasanın 56. maddesi, çevrenin korunmasını hem Devlete hem de vatandaşlara ödev olarak yüklediğine göre, bu ödevin yerine getirilebilmesine yönelik yapılan faaliyetlerin toplumsal nitelik taşıyacağı ve yapılan harcamaların da kamu gideri sayılacağı tartışmasıdır. O halde çevreyi korumaya yönelik yapılacak kamu harcamalarını karşılamak üzere herkes mali gücüne göre vergi ödemekle yükümlü olacağından, yasayla bir karbon vergisinin konulması pekâlâ mümkündür.

2872 sayılı Çevre Kanununda 5491 sayılı Kanunla⁹²² yapılan değışiklikle 3/h maddesinde çevrenin korunması, çevre kirliliğinin önlenmesi ve giderilmesi için uyulması zorunlu standartlar ile vergi, harç, katılma payı, yenilenebilir enerji kaynaklarının ve temiz teknolojilerin teşviki, emisyon ücreti ve kirlletme bedeli alınması, karbon ticareti gibi piyasaya dayalı mekanizmalar ile ekonomik araçlar ve teşviklerin kullanılacağı hükmü getirilerek vergi, harç, katılma payı gibi mali yükümlölüklerin kullanılabilmesinin önü açılmıştır. Daha sonra maddede 7153 sayılı Kanunla⁹²³ yapılan değışiklikle çevrenin korunması, çevre kirliliğinin önlenmesi ve giderilmesi için uyulması zorunlu standartlar ile vergi, harç, katılma payı, yenilenebilir enerji kaynaklarının ve temiz teknolojilerin teşviki, geri kazanım katılım payı, plastik poşet ve plastik ambalaj kullanımının azaltılması, depozito uygulaması, emisyon ücreti, kirlletme bedeli ve kirliliğın önlenmesine yönelik teminat alınması ve karbon ticareti gibi piyasaya dayalı mekanizmalar ile ekonomik araçlar ve teşviklerin kullanılacağı, bu hususlara ilişkin idari ve teknik usul ve esasların Bakanlıkça

⁹²¹ **Türkiye Cumhuriyeti Niyet Edilen Ulusal Olarak Belirlenmiş Katkı**, https://yesilekonomi.com/files/The_INDC_of_TURKEY_v_15_19_30-TR.pdf, (27.01.2021)

⁹²² 13.05.2006 tarih ve 26167 sayılı R. G. “Çevre Kanunu’nda Değışiklik Yapılmasına Dair Kanun”

⁹²³ 10.12.2018 tarih ve 30621 sayılı R. G. “Çevre Kanunu ve Bazı Kanunlarda Değışiklik Yapılmasına Dair Kanun”

çıkarılacak yönetmeliklerle belirleneceği düzenlemesi getirilmiştir. Son olarak 7261 sayılı Kanunla⁹²⁴ madde son halini almış ve çevrenin korunması, çevre kirliliğinin önlenmesi ve giderilmesi, sıfır atığın yaygınlaştırılması, döngüsel ekonomi ilkelerinin uygulanması ve iklim değişikliği ile mücadele edilmesi için uyulması zorunlu standartlar ile vergi, harç, katılma payı, yenilenebilir enerji kaynaklarının ve temiz teknolojilerin teşviki, motorsuz veya elektrikli araçların teşviki, atıkların geri kazanımı ile arıtılmış atıksuların yeniden kullanımının teşviki, geri kazanım katılım payı, plastik içerikli poşet veya ambalaj ve tek kullanımlık materyallerin kullanımının azaltılması, depozito uygulaması, emisyon ücreti, kirletme bedeli ve kirliliğin önlenmesine yönelik teminat alınması ve sera gazı emisyonlarının takibine yönelik karbon ticareti gibi piyasaya dayalı mekanizmalar ile ekonomik araçlar ve teşviklerin kullanılacağı bu bentteki uygulamalara ilişkin usul ve esasların Bakanlıkça belirleneceği ifade edilmiştir.

Görüldüğü üzere gerek Anayasal gerekse yasal olarak karbon vergisinin alınmasında hukuki açıdan bir engel bulunmamaktadır. Dahası Kanun çevreyi koruma ve kirliliği önlemede vergi gibi araçların kullanılacağını ifade etmektedir. Türkiye'nin karbon vergisi gibi mali araçlar ile hem sera gazı salınımlarının azaltması hem de ilave gelir sağlamanın giderek artan önem arz ettiği, Kyoto Protokolü gibi dünya standartlarında taahhüt içeren anlaşmaların kabul edilmesi ile birlikte belirli yükümlülüklerin altına girilmesinin bir gereklilik halini aldığı ve karbon vergisinin bir an evvel uygulamaya konulması gerektiği, salınının azaltılmasını önemli ölçüde etkileyebilecek bir yaptırım biçimi olan bu vergi ile Türkiye'de karbon yoğun ekonominin alternatiflerinin daha dinamik şekilde denkleme dâhil edilmesinin sağlanacağı ifade edilmiştir⁹²⁵.

Bir verginin niteliği gereği gelir kaynağı olması kaçınılmazdır. Önemli olan bu kaynağın hangi amaçla kullanılacağıdır. Karbon vergisinde verginin mükellefi “kirleten” iken mükellefiyet vergiyi doğuran olay ile kesinleşecektir. Vergiyi doğuran olay ise verginin düzenlendiği Kanunda belirlenen tavan sınırının aşılması ve bu aşımın ölçülmesidir. Ayrıca fosil yakıtların karbon içeriklerinin de vergide dikkate alınması, temel amaç karbon salınımını önlemek olduğuna göre mutlaka dikkate

⁹²⁴ 30.12.2020 tarih ve 31350 sayılı R. G. “Türkiye Çevre Ajansının Kurulması İle Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun”

⁹²⁵ M. Özdemir, s.127

alınmalıdır. Bu noktada en yoğun karbon içeriğine sahip kömürde bu verginin daha fazla olması gerektiği söylenebilir. Ancak asıl sorun Kanun tarafından belirlenen tavan sınırın aşılmasındadır zira bu aşımın ölçülmesi çok zordur. Bu sebeple genel yöntem karbon yoğunluğuna göre vergi oranının belirlenmesidir⁹²⁶. Karbon vergisi her ne kadar uygun maliyetli bir araç olsa da, verginin toplumda kabul edilebilirliğini sağlayan temel faktör, maliyetinin topluma dağıtılma biçimidir⁹²⁷.

Karbon vergisinde kirletenin kim olduğunun belirlenmesi her zaman kolay değildir. Her şeyden önce enerji faaliyeti gösteren işletmeler açısından bu tespitin yapılmasında sorun yoktur. Ancak aynı kolaylık bireysel enerji tüketicileri için söz konusu değildir. Bireysel kirleticiler tespit edilse bile Kanunun belirlediği tavan sınır aşımının tespiti neredeyse imkansızdır. Öte yandan işletmelerin ürettikleri mal ya da hizmetin fiyatına karbon vergisi maliyetini ekleyerek vergiyi nihai tüketiciye yansıtması ve kirleten öder ilkesinin bir anlamda ihlal edilmesi tehlikesi söz konusudur. Bu kapsamda karbon vergisinin etkinliği ile ilgili yukarıda ifade edilen tereddütlerin de dikkate alınması gerekmektedir. Enerji tüketimi açısından belirlenmesi en kolay kesim araç kullanıcılarıdır. Bu bağlamda aracın kullandığı enerji kaynağı, enerji verimliliği potansiyelini belirleme noktasında yaşı gibi unsurlar dikkate alınarak, sadece karbon salınımını önlemek amacı ile kullanılacak bir karbon vergisinin motorlu araçlar için getirilmesinin uygun olacağı düşünülmektedir. Elbette bu verginin, temiz enerji politikası aracı olabilmesi için karbon salınımı çok olan araçlardan uzaklaşma görevini tek başına yerine getirmesi beklenemez. Ancak elde edilen verginin temiz enerji politikalarını yaygınlaştırmak için bir kaynak görevi görebileceği kuşkusuzdur. İşletmelerin ise gerek maliyet artışına dayalı rekabet güçlerinin düşme olasılığı gerekse bu vergiyi maliyet unsuru olarak nihai tüketiciye yansıtma imkanları, onlar açısından karbon vergisine daha ihtiyatla yaklaşılması gerektiği düşünülmektedir.

Öte yandan Türkiye’de fosil yakıt içerisinde kömür tüketiminin payı ve kömürün daha ziyade düşük gelirli kesim tarafından kullanılması olgusu da dikkate alınmalıdır. Buna kömürün en yoğun karbon içeriği de eklendiğinde karbon vergisinin

⁹²⁶ Yerlikaya, s.697-698

⁹²⁷ Baranzini, Goldemberg ve Speck, s.403

ülkemiz açısından tespitinde dikkatli olunması, gelir dağılımında dengesizliğe, vergi adaleti ilkesinin ihlaline yol açacak sonuçlar yaratmamasına dikkat edilmelidir.

b. Bir Mali Araç Olarak Karbon Ticareti

(1) Karbon Ticaretinin Oluşum ve Gelişimi

Karbon ticareti, karbon vergilerinin bir alternatifi olan ve ticari izin ya da kirlilik sertifikası olarak da adlandırılan piyasa temelli mekanizmanın içinde yer almaktadır. Ticari izin sistemleri; Emisyon üst sınırı ve ticareti sistemleri ve Kredi sistemlerini içermektedir. Kredi sistemleri ise; Temiz Kalkınma Mekanizması, Ortak Yürütme Mekanizması ile Karbon Dengelemesi şeklinde üçe ayrılmaktadır. Temiz Kalkınma Mekanizması, Ortak Yürütme Mekanizması ve Emisyon Üst Sınırı ve Ticareti Kyoto Protokolü'nde düzenlenme altına alınmıştır⁹²⁸.

Piyasa temelli bir araç olan ve özünde sera gazı salınımlarını azaltma düşüncesi⁹²⁹ olan karbon ya da emisyon ticareti, sera gazları için oluşturulmuş ve emisyon kaynaklarına tahsis edilmiş emisyon izinlerinin alınıp satılmasını ifade etmektedir⁹³⁰. 2005 yılında Kyoto Protokolü yürürlüğe girdiğinde AB, 2012 yılı sonuna kadar sera gazı emisyonlarını 1990 yılının %92'sine indirmeyi taahhüt etmiş ve bu hedefi tutturmak üzere 2004 yılında AB üyesi olan 14 ülke 2005-2007 yılları için piyasa temelli bir karbon ticaret mekanizması kurmuşlardır. Bu ilk piyasa mekanizmasında izin tahsisleri ücrete tabi tutulmamıştır⁹³¹.

Kyoto Protokolü ile uygulamaya geçen piyasada Kyoto Protokolü 17. maddesi uyarınca emisyonlarını azaltmayı veya sınırlandırmayı kabul eden Protokolün Ek-B listesinde yer alan ülkeler için izin verilen emisyon miktarları belirlenmiş ve izin verilen emisyonlar parçalara ayrılmıştır. Emisyon ticareti ile ülkelere izin verilen emisyon hedeflerinden kullanmadıkları emisyon birimlerini diğer bir deyişle hedefleri

⁹²⁸ Çiçek ve Çiçek, s.102; Öğretide Kyoto Protokolü ile oluşturulan bu sistem, havanın meta haline getirilmesi ve ülkelerin "kirlilik satın almada birleşmesi" olarak adlandırılmıştır. Memiş, s.28

⁹²⁹ Bülent Yılmaz, Enerji Sektörünün Geleceği: Karbon Ticareti, **Kara Harp Okulu Bilim Dergisi**, C.29, S.1, 2019, s.72

⁹³⁰ Cennet Gürbüz, Özlem Nilüfer Karataş Aracı ve İsmail Bekci, Dünyada ve Türkiyede Karbon Ticareti ve Karbon Muhasebesi Uygulamaları Üzerine Bir Araştırma, **Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C. 11, S.28, 2019, s.429

⁹³¹ Stagliano, s.234

üzerindeki kapasite fazlası emisyon birimlerini satma izni verilmektedir⁹³². İşletmeler açısından durum ele alınacak olursa, bir işletme, kamu otoritesi tarafından kendisi için belirlenen emisyon seviyesini aşmamak için ya emisyonu azaltmaya yönelik temiz teknolojilere yatırım yaparak maliyetlerini artıracak, ya da faaliyeti sonucu ortaya çıkacak fazla emisyonlar için piyasadan kirletme hakkını temsil eden emisyon sertifikalarından satın alacaklardır. Şayet işletmenin emisyon azaltma için yapacağı maliyet, emisyon sertifikalarının piyasa değerinden yüksek ise işletme piyasadan daha ucuz olan sertifika talep edecek; emisyon azaltma maliyeti düşük olduğunda ise piyasada fiyatı daha pahalı olan sertifikalarını satmak isteyecektir. Böylece etkin bir karbon piyasasında emisyonlar azaltılırken, azaltım maliyetleri de tüm işletmeler için denge noktasına ulaşacaktır⁹³³.

Karbon ticaretinin genel yapısına bakılacak olursa emisyonların sınırları merkezi bir otorite tarafından belirlenmekte ve işletmelerin bu miktarlarda emisyonuna izin verilerek bu limit, firmalara izin olarak satılmakta ya da tahsis edilmektedir. Verilen emisyon izni toplamı, belirlenen üst düzeyi geçemez. Ancak işletmeler, kendilerine tanınan limitin üstüne çıkmak isterler ise daha az izine ihtiyacı olan firmalardan izin satın alabilirler⁹³⁴. Bir başka anlatımla karbon ticareti mekanizmasında karbon havayı kirletmesi sebebiyle ekonomik/parasal bir değer almakta ve insanlar, şirketler ve/veya hükümetler, karbon satın almakla onu salma hakkını elde etmekte, satanlar ise onu salma hakkından vazgeçmekte ve bu şekilde karbon ticaretini yapmaktadırlar. Bu durum karbon piyasasına karbonun alım ve satımını kolaylaştırmak için oluşturulduğu görüntüsü vermekte, belirlenmiş karbon salınım kotasını aşabilmek için işletmeler ve hükümetler, karbon kredileri satın alabilmekte ve bu krediler daha sonra küresel ısınmayla mücadele etmeyi amaçlayan projelerde kullanılabilmektedir⁹³⁵. Özetle karbon emisyonu emtialaşmış, emisyon azaltımı veya emisyon nakli şeklinde yeni bir emtia oluşmuş⁹³⁶, bu emtianın ticaretinin yapıldığı bir karbon piyasası oluşmuştur. Karbonun emtialaşarak bir değer

⁹³² Gülüzar Binboğa, Uluslararası Karbon Ticareti ve Türkiye, **Journal of Yasar University**, C.9, S.34, 2014, s.5740

⁹³³ Saruç ve Karakaya, s.200

⁹³⁴ Çiçek ve Çiçek, s.103

⁹³⁵ Erhan Birgili ve Leyla Çelik, Çevre Finansmanı Kapsamında Emisyon Ticareti ve Karbon Piyasasının Türkiye'ye Yansımaları, **Finans Politik & Ekonomik Yorumlar**, C. 47, S. 544, 2010, s.70

⁹³⁶ Binboğa, s.5740

kazanmasını sağlayan ise onun salınımının kamu otoritesi tarafından sınırlandırılması ve bir sertifikaya bağlanmasıdır⁹³⁷.

Kirliliği önlemeye yönelik ticari izin sistemi önerisi ilk kez 1968 yılında John H. Dales tarafından yapılmış, sistemin formülasyonu ise 1972 yılında W. David Montgomery tarafından gerçekleştirilmiştir⁹³⁸. Piyasa temelli diğer çevre politika araçlarının aksine, ticari izinlerle ilgili özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nde önemli bir deneyim söz konusudur. Bu bağlamda 1970'lerin başından başlayarak Çevre Koruma Ajansı⁹³⁹ (EPA) eyaletlere, yerel hava kirleticilerini kontrol altına almak için değişik türde ticari izinleri devreye sokmalarını önermiştir. 1980'lerde, benzindeki kurşun oranını düşürmek ve ozon tabakasını inceltten kloroflorokarbon seviyesini aşamalı olarak düşürmek için kullanılan ticari izin sistemi, 1990'larda ise ülke genelinde sülfür diyoksit oranını 2005 itibari ile %50 oranında azaltmak, kuzeydoğu Amerika'da ortamdaki ozon miktarını azaltmak ve Los Angeles metropol bölgesinde daha sıkı hava kirliliği kontrolü sağlamak için kullanılmıştır⁹⁴⁰.

(2) Karbon Piyasası

(i) Genel Olarak

Karbon piyasası, sera gazı azaltımı karşılığında elde edilen karbon kredilerinin diğer bir deyişle karbon sertifikalarının alınıp satıldığı, diğer bir deyişle ticaretinin yapıldığı piyasayı ifade etmektedir. Piyasa temelli iktisadi bir çözüm aracı olarak iklim değişikliği ile mücadelede önemli rol üstlenen, bunun yanı sıra karbon finansmanının⁹⁴¹ kullanılmasına da zemin yaratan karbon piyasaları, 2005 yılında Kyoto Protokolü'nün yürürlüğe girmesinden bu yana hızla büyüme göstermiş⁹⁴², 2005

⁹³⁷ Aliusta, Yılmaz ve Kırlioğlu, s.386-387

⁹³⁸ Ancak literatürde pek çok yazarın sistemin başlangıcını 1960 yılında Ranold Coase'ye kadar götürdüğü ifade edilmiştir. Robert N. Stavins, Policy Instruments for Climate Change: How Can National Governments Address a Global Problem? Resources For the Future, **Discussion Paper 97-11**, 1997, s.6 dn.10

⁹³⁹ ABD Başkanı Nixon döneminde 2 Nisan 1970 tarihinde göreve başlayan EPA'nın görevleri arasında çevre mevzuatının oluşturulması, çevre denetimi, izin ve lisans işlemleri ve yaptırım uygulama gibi konular yer almaktadır. Pamukoğlu, s.360

⁹⁴⁰ Stavins, s.13

⁹⁴¹ Karbon finansmanı en basit şekilde sera gazı emisyon azaltımlarını satın almak üzere bir projeye sağlanan kaynak şeklinde tanımlanmaktadır. Binboğa, s.5742

⁹⁴² Binboğa, s.5742-5743;

yılında 10 milyar \$ değere sahip olan karbon piyasası 2018 yılında 144 milyar \$ değere ulaşmıştır⁹⁴³.

Karbon piyasaları küresel ve bölgesel boyutta olabileceği gibi ulusal boyutta da uygulanabilmektedir⁹⁴⁴. Karbon piyasaları için yapılan temel sınıflandırma ise zorunlu ve gönüllü karbon piyasası ayrımıdır. Zorunlu karbon piyasası Kyoto Protokolünde öngörülen yükümlülükler çerçevesinde oluşmuş piyasaları ifade etmektedir. Kyoto Protokolü Ek-B listesinde yer alan ülkeler arasında karbon ticareti yapabilmektedirler. Zorunlu karbon piyasalarının en büyüğü ise Kyoto protokolü altında işleyen ve 2005 yılında faaliyete geçen Avrupa Birliği Emisyon Ticaret Sistemi olup⁹⁴⁵ 31 ülkeden 11 binden fazla işletmenin dahil olduğu sistemin 2014 yılı için işlem hacminin 8,33 milyar ton CO₂ karşılığı, 47 milyar Euro olduğu ifade edilmiştir⁹⁴⁶.

Avrupa Birliği Emisyon Ticaret Sistemi, Avrupa Birliği'nin iklim değişikliği ile mücadele etme ve endüstriyel sera gazı emisyonunu, uygun bir maliyetle azaltma konusundaki en önemli aracı konumundadır⁹⁴⁷. Sistem 2005 yılında başlamış olup sisteme dahil olan 31 ülkeden 11 binden fazla işletmeye ülkeleri tarafından yıllık olarak kullanabilecekleri emisyon kotası belirlenmektedir⁹⁴⁸. Yıl sonunda işletmeler o yıl için verilen kota ile gerçekleşen salınımın karşılaştırılması sonucu verilen kotayı karşılayacak kadar izin temin etmek zorundadır. Eğer işletme, verilen kotadan daha az salınım yapmışsa bu miktarı, kota hedefini aşan işletmelere satabileceği gibi daha sonraki yıllarda kullanmak üzere de saklayabilir. Kotaların zamanla azaltılması ile emisyonlarında zaman içerisinde azalmasının sağlanması hedeflenmektedir⁹⁴⁹.

Gönüllü karbon piyasaları ülkelerin sera gazı emisyonlarını azaltmaya yönelik politika ve hedeflerinden bağımsız yasal zorunluluk ve bağlayıcılığın bulunmadığı, toplumun her türlü kesiminin sisteme dahil edilmesi suretiyle karbon emisyonunu azaltmayı hedefleyen piyasalardır⁹⁵⁰. Gönüllü karbon piyasasının oluşumunda sera

⁹⁴³ Emine Bilgen Eymirli, İklim Değişikliği ile Mücadelede Karbon Ticareti, 01.06.2020 <https://kalkinmaguncesi.izka.org.tr/index.php/2020/06/01/iklim-degisikligi-ile-mucadelede-karbon-ticareti/>, (28.01.2021)

⁹⁴⁴ Binboğa, s.5743

⁹⁴⁵ Aliusta, Yılmaz ve Kırlioğlu, s.392

⁹⁴⁶ Eymirli, (28.01.2021)

⁹⁴⁷ Çiçek ve Çiçek, s.110

⁹⁴⁸ Gürbüz, Aracı ve Bekci, s.429

⁹⁴⁹ Çiçek ve Çiçek, s.110, Gürbüz, Aracı ve Bekci, s.429-430

⁹⁵⁰ Yılmaz, s.80

gazı salınımlarını dengelemek isteyen ama bu konuda bağlayıcı herhangi bir denetime tabi olmayan firmalar, şahıslar ve kurumların etkili oldukları, bu piyasanın temel alıcı gruplarını havacılık, otomotiv, bilişim, finans gibi sektörlerde faaliyet gösteren şirketler ile çeşitli organizasyonların oluşturduğu görülmektedir⁹⁵¹. Özellikle Kyoto Protokolü Ek-B’de ve bu sebeple zorunlu karbon piyasasında aktör olarak yer alamayan ülkeler açısından gönüllü karbon piyasaları, bu alana girmelerini sağlamakla kalmamış aynı zamanda herhangi bir vaat zorunluluğu bulunmaması da bu piyasalarla ilgili tereddütlerin giderilmesinde etkili olmuştur⁹⁵². Zorunlu karbon piyasalarındaki zorunluluk esasının yanında bu piyasada gönüllülük ilkesi geçerli olduğundan talep azlığı bu piyasalarda daha düşük fiyatların oluşmasına yol açmakta⁹⁵³ ayrıca bu piyasalarda zorunlu karbon piyasasına göre işlem hacimlerinde daha fazla dalgalanmalar görülmektedir. Bu dalgalanmada özellikle ekonomik kriz dönemlerinde bu piyasa için ayrılan fonlarda işletmelerin kesintiye gitmeleri etkili olmaktadır⁹⁵⁴.

(ii) Türkiye’de Karbon Piyasası

Türkiye 2009 yılında Kyoto Protokolüne taraf olsa da Ek-B ülkeleri arasında olmadığından Protokol kapsamında henüz bir yükümlülük altında bulunmamakta ve bu bağlamda zorunlu karbon piyasasında yer almamakta⁹⁵⁵ ise de karbon ticaretinin tamamen dışında olduğu da söylenemez. Türkiye, emisyon azaltım projeleri uygulayarak sertifika elde etmekte ve bunları gönüllü piyasalarda satarak finansal kaynak sağlamaktadır⁹⁵⁶.

703 sayılı Kanun Hükmünde Kararname⁹⁵⁷ ile kaldırılan Yüksek Planlama Kurulunun “İstanbul Uluslararası Finans Merkezi Strateji Belgesi” konulu 29/09/2009 tarih ve 2009/31 sayılı kararı⁹⁵⁸ ile karbon salınımı borsalarının oluşturulmasının sağlanacağı ve 2012-2015 yılları arasında karbon piyasası oluşturularak karbon ve sera gazı salım ticaretine başlanacağı ifade edilmiştir.

⁹⁵¹ Birgili ve Çelik, s.70

⁹⁵² Birgili ve Çelik, s.71

⁹⁵³ Yılmaz, s.80-81

⁹⁵⁴ Binboğa, s.5748

⁹⁵⁵ Yılmaz, s.81

⁹⁵⁶ Aliusta, Yılmaz ve Kırlioğlu, s.393

⁹⁵⁷ 09.07.2018 tarih ve 30473 (Mükerrer) sayılı R.G.

⁹⁵⁸ 02.10.2009 tarih ve 27364 sayılı R. G.

Türkiye’de karbon piyasası ve karbon piyasasına entegrasyonda ilk adım Sera Gazı Emisyonlarının Takibi Hakkında Yönetmeliktir⁹⁵⁹. Piyasa değil proje temelli bu piyasanın hukuki temeli “Gönüllü Karbon Piyasası Proje Kayıt Tebliği⁹⁶⁰” ile atılmıştır. Tebliğ sera gazı emisyon azaltımı sağlayan ve karbon sertifikası elde etmek amacıyla geliştirilen projelerin kayıt altına alınmasına ilişkin usul ve esasları düzenleme amacını taşımaktadır. Tebliğ uyarınca proje, sera gazı emisyonlarının bir veya birkaçının azaltılmasını sağlayan ve karbon sertifikası elde etmek amacıyla geliştirilmekte olan veya geliştirilmiş projeyi ifade ederken proje sahibi ise söz konusu projeyi geliştiren gerçek veya tüzel kişi anlamını taşımaktadır. Tebliğ hem proje sahiplerinin hem de projelerin Çevre ve Şehircilik Bakanlığına kaydı yükümlülüğü öngörmektedir.

Tebliğ düzenlemelerine göre bir projenin karbon sertifikası alabilmesi için bu projenin bağımsız denetleyici kuruluş tarafından doğrulanması ve gönüllü karbon standart kuruluşu tarafından belgelendirilmesi gerekmektedir. Bağımsız denetleyici kuruluş ile kastedilen, Kyoto Protokolünün ilgili organlarınca akredite edilmiş, projelerin onaylanması ve doğrulanması konusunda yetkili, bağımsız denetleyici kurum veya kuruluşlardır. Gönüllü karbon standart kuruluşu ise gönüllü karbon standartları oluşturan, bu standartlara uygun olarak proje kaydına dair iş ve işlemleri gerçekleştiren ve karbon sertifikalarını tescil eden organizasyonları ifade etmektedir. Her iki birimin de gerek onayladıkları projeleri gerekse sertifikalandırdıkları projeleri periyodik olarak Bakanlığa bildirme yükümlülüğü bulunmaktadır.

Çevre ve Şehircilik Bakanlığı merkez teşkilatında yer alan Çevre Yönetimi Genel Müdürlüğü bünyesinde İklim Değişikliği ve Uyum Dairesi Başkanlığının görevleri arasında iklim değişikliği politikaları çerçevesinde emisyon ticaret sistemi başta olmak üzere piyasa temelli mekanizmalar ve ekonomik araçlara yönelik çalışmalar yapmak da sayılmıştır⁹⁶¹. Türkiye, Gönüllü Karbon Piyasaları’nda işlem gören sertifikaların geliştirildiği projelere 2005 yılından bu yana ev sahipliği yapmakta olup Bakanlık verilerine göre halihazırda Gönüllü Karbon Piyasasında işlem gören 308 adet proje bulunmakta ve bu projelerden yıllık 20 Milyon tCO₂ eşdeğerinin üzerinde

⁹⁵⁹ 25 Nisan 2012 tarih ve 28274 sayılı R. G.

⁹⁶⁰ 09.10.2013 tarih ve 28790 sayılı R. G.

⁹⁶¹ İklim Değişikliği ve Uyum Dairesi Başkanlığı, <https://cygm.csb.gov.tr/birimler/iklim-degisikligi-ve-uyum-dairesi-baskanligi/207>, (28.01.2021)

sera gazı emisyon azaltımı gerçekleşmesi beklenmektedir⁹⁶². Ülkemizde yukarıda bahsedilen Tebliğ çerçevesinde üretilen sertifikaları satın alan kurumlar sosyal sorumluluk çerçevesinde ya da marka prestijlerini artırma düşünceleri gibi sebeplerle bu sertifikaların sağladığı Gönüllü Karbon Kredilerini satın almaktadırlar⁹⁶³. Türkiye Gönüllü Karbon Kredisi piyasasında yaparak öğrenme yöntemini benimsemiş ve oluşan piyasanın yaklaşık 83 milyon \$ olduğu ifade edilmiştir. Türkiye'nin bir başka avantajı ise Gönüllü Karbon Piyasasında yer alan projelerin dünya kapasite ortalamaları 5000-7000 tCO₂/yıl iken Türkiye'deki projelerin kapasiteleri ise 20,000-99,999 tCO₂/yıl aralığındaki orta kapasiteli ve 100,000-499,999 tCO₂/yıl aralığındaki büyük kapasite arasında değişmektedir ki bu durum piyasanın olgunluğuna bir işaret olarak değerlendirilmektedir⁹⁶⁴.

Öte yandan Dünya Bankası da gelişmekte olan ülkeler ile yükselen ekonomilerin piyasa temelli mekanizmalardan etkin olarak yararlanmalarını teminen gerekli kapasite gelişimini sağlamak amacıyla, "Partnership for Market Readiness (PMR)" adıyla yeni bir teknik destek programı başlatmış olup Türkiye bu konuda Dünya Bankası ile hibe anlaşmasını imzalayan ilk ülke olmuş ve hibe miktarı 3 milyon \$ olarak onaylanmıştır. Program doğrultusunda Türkiye'ye emisyon ticaret sistemi tavsiye edilmiş olup Türkiye'ye yönelik bu projenin ikinci aşamasında pilot uygulama gerçekleştirilmesi ve yasal alt yapının oluşturulması hedeflenmektedir. Proje kapsamında halihazırda alınmış politik bir karar bulunmamaktadır⁹⁶⁵.

(iii) Karbon Ticaretinin Etkinliği

Karbon ticareti temelde sera gazları salınımının azaltılması amacı taşıdığından etkinliğini de ancak bu amacı ne ölçüde gerçekleştirdiğine bakarak ölçmek mümkündür. Bu konuda İspanya'da 2009 yılından 2012 yılına kadar her yıl verilen emisyon izninin altında sera gazı salınımı yapıldığı ortaya konulmuştur⁹⁶⁶.

⁹⁶² Gönüllü Karbon Piyasaları, <https://iklim.csb.gov.tr/gonullu-karbon-piyasalari-i-4391>, (28.01.2021)

⁹⁶³ Yılmaz, s.81

⁹⁶⁴ Binboğa, s.

⁹⁶⁵ **Karbon Piyasasına Hazırlık Ortaklığı** (PMR) <https://iklim.csb.gov.tr/karbon-piyasasina-hazirlik-ortakligi-pmr-i-4403>, (28.01.2021)

⁹⁶⁶ Stagliano, s.237, tablo 4

Öte yandan bu etkinlik karbon ticaretinin karbon vergisi ile kıyaslanması sureti ile de yapılmaktadır. Karbon ticareti mekanizmasının stratejik hamlelere daha duyarlı olduğu⁹⁶⁷ ve işletmelerin sertifikaları bir silah olarak kullanarak, gereğinden çok talep yolu ile fiyatı yükseltilmeye ve böylece kâr ederek rakiplerin zor durumda bırakmaya çalışabilecekleri ifade edilmiştir⁹⁶⁸. Böyle bir durumda devletin devreye girerek sertifikaları zor durumda olan üreticilere bedelsiz olarak dağıtabileceği ve bu tür bir riski bertaraf edebileceği ileri sürülmüştür⁹⁶⁹.

Karbon ticareti sistemi ile ilgili olarak belirlenen emisyon kotalarını aşmamak adına işletmelerin emisyon miktarını azaltarak sertifika elde ettikleri, bu sertifikaları satarak da gelir elde etme imkanına sahip oldukları böylece emisyon azaltımı sureti ile gelir elde etme ya da sertifika satın alma için ödenek ayırma tercihlerinin emisyon azaltma işlemlerine süreklilik kazandırdığı ifade edilmiştir⁹⁷⁰.

Karbon ticaretinin işletmeler ve ülkeler bazında yürütülmesi ve kişisel tüketicileri kapsamaması⁹⁷¹ sebebi ile kişisel tüketicinin ticaretin yaratacağı maliyete maruz kalmamasının bir diğer avantaj olduğu ifade edilebilir.

Emisyon azaltma konusunda uluslararası karbon ticaretinin tercih edilmesi, ülkeler açısından uluslararası karbon vergisinin aksine sürekli bir mali yük gerektirmeme yönünden öne çıkmaktadır. Burada ülkeler arasında emisyon kotalarının tahsisi, dağıtımına ilgili düşüncelerin bir yansıması olacaktır⁹⁷².

Sonuç olarak karbon vergilerinin aksine ticari izinlerin emisyon azaltma konusunda etkisinin gözlemlendiği ve emisyon azaltımını garantileyen tek sistemin, karbon ticareti uygulaması olduğu ifade edilmiştir⁹⁷³.

2. Temiz Enerji Teşvikleri

Devletin çevreyi koruma sureti ile kamu düzenini koruma ve sağlama ödevinde ekonomik araçları kullanması olasılıklar arasındadır. Öte yandan özendirme

⁹⁶⁷ Stavins, s.22-23

⁹⁶⁸ Aliusta, Yılmaz ve Kırlioğlu, s.396

⁹⁶⁹ Tarık Jamali, **Ekolojik Vergiler, Ekolojik Vergilerin Kuramsal Çerçevesi**, Yaklaşım Yayınları, Ankara, 2007, s.140

⁹⁷⁰ Jamali, s.139

⁹⁷¹ Aliusta, Yılmaz ve Kırlioğlu, s.397

⁹⁷² Stavins, s.23-24

⁹⁷³ Çiçek ve Çiçek, s.112-113

faaliyetleri ile kişileri bazı faaliyet alanlarına yönlendirerek kamu yararına ulaşmayı denemenin de kamu hizmeti sayılabileceği de ifade edilmiştir⁹⁷⁴. Çevrenin korunarak kamu düzeninin tesis etmede ekonomik araçların kullanılması aynı zamanda kamu düzeninin ekonomik bir içeriğe kavuşabilmesini gerektirir ki bunu gerçekleştirebilmesi, Devletin ekonomik politika tercihinin buna müsait olmasına bağlıdır. Çevreyi koruyucu ekonomik araçların kullanılabilme olasılığı, sağlıklı bir ekonomik düzenin de varlığını gerektirmekte bir anlamda ekonomik ve çevresel kamu düzenleri arasında bir ilişki yaratmaktadır. Öte yandan bu ilişki, özellikle enerji faaliyetleri gibi ekonomik faaliyetlerin çevreyi bozucu etkileri dikkate alındığında her iki düzen arasında bir uyumun da sağlanması biçimini alabilmektedir. Bu bağlamda dünyada ve Türkiye’de kabul gören ekonomik politikalara ve ekonomide devletin rolüne kısaca değinmek gerekmektedir. Ancak devletin ekonomik tercihi ne olursa olsun her durumda ekonomiye müdahalesinin söz konusu olacağı, sadece müdahalenin niteliğinin değişeceği ileri sürülerek, devletçi bir ekonomi anlayışının benimsendiği devlette, müdahalenin ekonomik faaliyetin bizzat devlet tarafından sürdürülmesi şeklinde gerçekleştiği; liberal bir ekonomi anlayışının egemen olduğu devlette ise müdahalenin bu sefer düzenleme ve denetleme yolu ile ortaya çıktığı da ifade edilmiştir⁹⁷⁵.

Çevre ile ekonominin yakın ilişkisine “Sürdürülebilir Kalkınma” kavramı ile de şahit olmak mümkündür. Bu bağlamda Sanayi Devriminin itici gücü ile ortaya çıkan Klasik Okulun, ekonominin her zaman doğal bir dengede olduğu, bu dengeyi ise fiyat mekanizmasının sağlayacağı⁹⁷⁶, Okulun kurucuları arasında yer alan Adam Smith’in yaratıcısı olduğu “görünmez el”in ekonomide doğal düzeni tesis edeceği düşüncesi⁹⁷⁷ ve Devletin ekonomiye ne sebeple olursa olsun her türlü müdahalesine olan itirazı sadece “Kalkınma”yı esas aldığından sürdürülebilir kalkınmayı açıklamakta yetersiz kalacaktır.

Günümüzün küreselleşme döneminde ise devletlerin piyasalarda hem oyuncu hem düzenleyici pozisyonundan, ağırlıklı olarak hakem rolünü üstlendiği yeni bir

⁹⁷⁴ Özay, Günışığı, s.260

⁹⁷⁵ Sedat Çal, Ekonomik Düzenleme (Regülasyon), Özelleştirme, İdare Hukuku ve Uluslararası Tahkim Matrisinde Değerlendirmeler, **Sosyo Ekonomi Dergisi**, 2010-2, s.62

⁹⁷⁶ Nazım Öztürk, Ekonomide Devletin Değişen Rolü, **Amme İdaresi Dergisi**, C.39, S.1, 2006, s.20

⁹⁷⁷ Tan, Ekonomik, s.1

pozisyona geçtiği ifade edilmelidir⁹⁷⁸. Gelineen noktada ekonomik liberalizmin savunduğu, devletin müdahalesi olmaksızın piyasanın dengeye ulaşacağı tezi geçerlilik taşımamakta⁹⁷⁹, ekonomik alanda devletin ya regülasyon yolu ile ya da hizmetin bizzat üstlenilmesi yolu ile müdahalesi söz konusu olmaktadır⁹⁸⁰. Sosyal piyasa ekonomisi olarak adlandırılan bu yaklaşım, piyasanın iyi işlemesi ve sosyal dayanışmayı sağlamak üzere ekonomik özgürlüklere devletin müdahalesini öngörmektedir⁹⁸¹. İşte sosyal dayanışma anlayışı, toplumsal bir varlık olarak kabul edilen çevresel varlıkları da kapsamına almaktadır. Ekonominin çarklarının toplum faydasına işlemesi olarak da ifade edilebilecek bu anlayış, her ne pahasına olursa olsun kalkınmayı kabul etmemekte, sosyal amaçlarla Devletin ekonomik faaliyetlere müdahale etmesine ve bunun yanı sıra ekonomik araçları da sosyal amaçlarla kullanmasına izin vermektedir.

Fosil kökenli enerji kaynaklarının tükenir olma özelliğinin yanı sıra çevresel olumsuz etkileri yeni enerji kaynaklarına yönelmenin temel etkenidir. Bu yönelmenin ilk boyutu fosil enerji kaynaklarının tükenecek olmasıdır. Her ne kadar bulunan bazı yeni rezervler fosil enerji kaynaklarının kullanım süresini uzatacak olsa da bu geçici bir çözüm niteliğini aşamayacaktır. Öte yandan Dünyada yaşanan enerji krizleri ülkeleri yeni arayışlara sokarak yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelmelerini sağlamıştır⁹⁸². Yönelmenin ikinci boyutu ise fosil kaynakların çevresel olumsuz etkilerinden uzaklaşarak beyaz enerjiye yönelme çabalarıdır. Beyaz enerjinin kirletici salınımları konusunda avantajları muhakkak olsa da tek kirleticinin enerji faaliyetleri olmadığı, enerji faaliyeti niteliği taşımayan faaliyetlerin de kirletici salınımı yapabileceği dikkate alındığında neden beyaz enerji teşvikinin öne çıktığı konusu da dikkat çekmektedir. Kirletme olgusu içindeki pay ne derece büyüse o payın düşürülmesi çabaları da o derece artacaktır. Bir örnek vermek gerekirse 2019 yılında ABD için küresel ısınmaya neden olan emisyonlarda enerji sektörü %31'lük pay ile ilk

⁹⁷⁸ Gamze Öz, Rekabet Ve Küreselleşme Karşısında Devletin Konumu, **Ankara Barosu Uluslararası Hukuk Kurultayı-Ekonomi Ve Hukuk**, Ankara Barosu Yayınları, Ankara, 2008, s.67

⁹⁷⁹ Müslüm Akıncı, Ekonomik Kamu Düzeni Ve Rekabet Kurumu, **Rekabet Dergisi**, S.5, 2001, (Rekabet), s.3

⁹⁸⁰ İlhan Özay, Hukuk-Ekonomi İlişkisine İdeolojik Yaklaşımlar ve Ekonomik Kamu Düzeni Kavramı, **Ankara Barosu Uluslararası Hukuk Kurultayı-Ekonomi ve Hukuk**, Ankara Barosu Yayınları, Ankara, 2008, (Ekonomi), s.22

⁹⁸¹ Tan, Ekonomik, s.4,

⁹⁸² Hasan Hüseyin Yıldırım, Yenilenebilir Enerji Yatırımlarındaki Teşviklerin Yatırım Performansları Üzerine Etkisi, **Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C.4, S.3, 2019, s.333

sırada yer almakta ve bu bu emisyonların çoğu, kömür veya gaz yakan fosil yakıt santrallerinden kaynaklanmaktadır⁹⁸³. Bu çerçevede temel kirleticiler arasında başı çeken enerji faaliyetleri sektörünün, teşvik konusunda öne çıkması son derece doğaldır. Temiz enerjinin üretim maliyetinin yüksekliğinden ötürü bu alanın yatırımcı için cazip kılınmasının yolu ise devlet desteğinin sağlanması ve üretim maliyetinin bu enerjinin talep edilebilir hale geldiği bir seviyeye çekilmesidir⁹⁸⁴.

Beyaz enerjiye yönelik teşviklerde akla yenilenebilir enerjiye yönelik sağlanan mali avantajlar gelse de çevresel olumsuz etkilerin azaltılmasının bir diğer yolu da enerjinin verimli kullanılmasıdır. Enerji verimliliği, 5627 sayılı Enerji Verimliliği Kanununda binalarda yaşam standardı ve hizmet kalitesinin, endüstriyel işletmelerde ise üretim kalitesi ve miktarının düşüşüne yol açmadan enerji tüketiminin azaltılması olarak ifade edilmiştir. Bu doğrultuda Kanunda belirtilen koşullarda enerji tüketiminde bir azalmanın çevresel olumsuz etkilerde de azalmaya yol açacağı muhakkak olacağından enerji verimliliğine yönelik teşviklerin de bu kapsamda ele alınması gerekmektedir. Kaldı ki 5627 sayılı Kanun amaçları arasında çevrenin korunmasını da saymıştır.

Temiz enerji üretimi teşvikleri ile ilgili iki temel sıkıntı olduğu ifade edilmiştir. Bunlardan ilki konunun düzenlenmesindeki risk olup toplumun büyük kısmı bu tür teşvik düzenlemeleri sonucu teşvik için gerekli olan fazla ödemeyi bırakmakta ya da enerji üreticilerine gerekli olandan daha az ödeme yapılmakta ve bunun sonucunda da çevresel olumlu etkileri beklenen yatırımlar yapılamamaktadır. İkinci risk ise yatırım riski olup bu risk, potansiyel yatırımcıların satın alma taahhütleri ile ilgili endişeleri, değişken fiyatlar ve piyasadan kaynaklanan diğer sorunlar olarak karşımıza çıkmaktadır⁹⁸⁵.

⁹⁸³ How Much of U.S. Carbon Dioxide Emissions Are Associated With Electricity Generation? <https://www.eia.gov/tools/faqs/faq.php?id=77&t=11>, (29.01.2021); Amerika Çevre Koruma Ajansı ise 2019 yılı sera gazları emisyonunda elektrik üretiminin %25’lik payla ulaşım sektörünün ardından ikinci sırada yer aldığını açıklamıştır. Inventory of U.S. Greenhouse Gas Emissions and Sinks, <https://www.epa.gov/ghgemissions/inventory-us-greenhouse-gas-emissions-and-sinks#:~:text=About%20the%20Emissions%20Inventory,Sinks%20since%20the%20early%201990s.&text=The%20Inventory%20also%20calculates%20carbon,forests%2C%20vegetation%2C%20and%20soils.> (29.01.2021)

⁹⁸⁴ Yunus Emre Özer, Türkiye’nin Yenilenebilir ve Temiz Enerji Konusunda ABD, Çin ve Avrupa Birliği ile Karşılaştırmalı Analizi, **Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Y.9, S.1, 2016, s.141

⁹⁸⁵ Hannah J. Wiseman, Clean Energy Incentives: Risk, Capture, And Federalism, **Florida Law Review Forum**, C.67, 2015, s.163-164

a. Yenilenebilir Enerji Teşvikleri

Yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı özellikle Kyoto Protokolü sonrası oluşan ve ülkelerin bir şekilde yer aldığı karbon ticaret sistemi ile ödüllendirilmektedir. Dolayısıyla bu enerji kaynaklarından enerji üretimi artmakta ancak bu alandaki teknolojik imkân ve kabiliyetler ve ayrıca maliyet yapısına dayalı farklılıklar nedeniyle tek bir teşvik türü elverişli olmamaktadır. Buna bağlı olarak tek bir teşvik türü yerine birden fazla teşvik ve destek türlerinin eş zamanlı ve birlikte kullanımının ülkelerece tercih edildiği görülmektedir⁹⁸⁶.

(1) Dünya’da ve Avrupa’da Yenilenebilir Enerji Teşvikleri

Dünyada 2014 yılı itibari ile yenilenebilir enerji yatırımları dörde katlanmıştır. Dünyada pek çok ülke yenilenebilir enerji yatırımlarını artırmış olsa da özellikle 2009 yılındaki krizin etkisi ile özellikle Avrupa’da yatırımlarda düşüş görülmüştür. Bazı ülkeler bu alandaki yatırım teşviklerinde kesintiye gitmiştir. Örnek olarak Almanya %15, İngiltere %50, civarında teşvik kesintilerine gitmiştir. Bu yatırımlarla yenilenebilir enerjinin payı giderek artsa da küresel sera gazı emisyonu da artmaya devam etmektedir. Bu bağlamda Dünya genelinde sera gazı emisyonunu azaltacak enerji yatırımlarının teşvik edilmesi büyük önemi haizdir⁹⁸⁷.

70’li yıllarda yaşanan petrol krizi sonrası Avrupa’da başlayan alternatif enerji arayışları 1990’larda yenilenebilir enerji teşvik mekanizmalarının devreye girmesini sağlamış, Kyoto Protokolü ile emisyon salınımını 1990 yılı seviyesinin % 8 altına düşürme zorunluluğu getirilmesi, 1997 yılında yayınlanan ve üye ülkelere yenilenebilir enerjinin payını 2010 yılına kadar %12’ye çıkarmalarını tavsiye eden Yeşil Enerji Raporunun peşi sıra bu hedefin %20 olarak güncellenip 2009/28/EC sayılı Direktif ile tüm üye ülkeler için bağlayıcı hale gelmesi teşvik sürecinin giderek önem kazanmasını sağlamıştır. Yönerge 1. Maddesi ile Yönergenin yenilenebilir enerji kaynaklarından üretilen enerjinin teşviki için genel bir çerçeve çizildiğini ifade

⁹⁸⁶Muhammed Samancı, Yenilenebilir Enerji Yatırımlarının Arttırılmasına Yönelik Vergisel Teşvikler: Türkiye Ve Seçilmiş Bazı Ülkeler Arasında Karşılaştırma, **Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi**, C.3, S.1, 2020, s.58

⁹⁸⁷ Ali Çelikkaya, Yenilenebilir Enerjinin Teşvikine Yönelik Uluslararası Kamu Politikaları Üzerine Bir İnceleme, **Maliye Dergisi**, S.172, 2017, (Kamu), s.58-59

etmektedir⁹⁸⁸. Öte yandan 96/92/EC Direktifi ile enerji piyasalarındaki serbestleşmeye geçişte teşvik sistemlerinde tetikleyici bir başka unsurdur⁹⁸⁹.

Yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımının teşvik edilmesi Dünyada birçok ülkede farklı yöntemlerle karşımıza çıkmaktadır. Bu yöntemlere düzenleyici politikalar, mali teşvikler, kamu yatırımları, krediler ve hibeler, destekleme mekanizmaları, lisanssız üretim hakkı gibi örnekler verilebilirse de en yaygın kullanılanlar düzenleyici politikalar, mali teşvikler ve kamu yatırımlarıdır⁹⁹⁰.

Avrupa ülkelerinin çoğunda yenilenebilir enerji üretimine yönelik üç temel teşvik türü uygulanmaktadır. Bunlar, Tarife Garantisi (FIT), Yenilenebilir Portföy Standardı (Yeşil Sertifikalar) ve vergi indirimleridir⁹⁹¹.

(2) Teşvik Türleri

Yenilenebilir enerji yatırımlarının teşviki doğrudan teşvik şeklinde olabileceği gibi dolaylı teşvikler şeklinde de gerçekleşebilmektedir. Doğrudan teşvikler içerisinde en yaygın olanı Tarife Garantisidir⁹⁹².

(i) Tarife Garantisi

AB'nin de temel teşvik aracı olan ve farklı ülkelerde farklı uygulamalarla karşımıza çıkan Tarife Garantisi ilk kez 1978 yılında ABD'de uygulanmaya başlanmış ve günümüzde ulusal ve eyalet olarak toplam 108 yerde fiilen uygulanmaktadır⁹⁹³. Tarife Garantisi, yenilenebilir enerji kaynaklarından üretilen enerjinin üretimi ve satışı için tercih edilir ücretler uygulanmasını ifade etmektedir⁹⁹⁴. Tarife garantisi sistemi yenilenebilir enerji yatırımlarını hızlandırmak için kullanılan bir mekanizma olup Dünyada bu sistemi en verimli kullanan ülkeler Almanya, İtalya, İngiltere, Fransa ve

⁹⁸⁸ Directive 2009/28/EC of the European Parliament and of the Council, <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2009:140:0016:0062:en:PDF>, (29.01.2021)

⁹⁸⁹ Lene Nielsen ve Tim Jeppesen, Tradable Green Certificates in Selected European Countries- Overview and Assessment, **Energy Policy**, 2003, C.31, S.1, s.3

⁹⁹⁰ Yıldırım, s.333

⁹⁹¹ Marcello Magoni ve Roberto Adami, The Landscapes of Energy Incentives, **City, Territory and Architecture**, C.5, S.1, s.1

⁹⁹² Çakmak, s.145

⁹⁹³ Çelikkaya, (Kamu), s.60

⁹⁹⁴ Magoni ve Adami, s.1

Çin'dir⁹⁹⁵. Tarife garantisi uygulamalarında şebekeye erişim garantisi, 15-20 yıl gibi uzun süreli ve kararlı satın alma sözleşmeleri ve maliyet odaklı fiyatlandırma şeklinde üç temel nokta olduğu söylenmelidir⁹⁹⁶.

Tarife Garantisinde yenilenebilir enerji kaynağından üretilen elektriğe 15 ile 25 yıl gibi uzun süreli bir dönem Devlet tarafından alım garantisi sunulmakta olup alım fiyatı Kw saat üzerinden ve üretim teknolojisine göre belirlenmekte ve yine buna bağlı olarak farklılaşmaktadır. Bu bağlamda garanti miktarının tespitinde yatırımın taşıdığı risk, maliyet, teknolojik ömür gibi ölçütler dikkate alınmakta, sağlanan garanti ile yatırımcı fiyatlarda oluşabilecek dalgalanmalara karşı korunmakta ve yatırım maliyetinin gerçek değerine göre bir alım güvencesine kavuşmaktadır⁹⁹⁷. Tarife garantisinde belirlenen fiyat pazar fiyatının üzerinde olmakta ve devlet, piyasa fiyatının üzerinde bir fiyatla yenilenebilir enerji alımı garantisi vererek enerji ihtiyacını karşılamaktadır. Tarife garantisi yenilenebilir enerji üretim tesislerinin kurulum maliyetinin yüksekliğinden ötürü genellikle tesislerin ilk faaliyete girdiği dönemlerde verilmektedir⁹⁹⁸.

Tarife Garanti mekanizması, enerji üretim miktarının önceden hesaplanabilirliği ve sabit fiyat garantisi sayesinde yatırımcının üstleneceği risklerin azaltılması sağladığı için en iyi teşvik araçlarından birisi olmasının yanı sıra sistemin yapı olarak sadeliği ve işlem maliyetinin düşüklüğü de Dünyada en çok kullanılan, tercih edilen yöntemler arasında yer almasını sağlamaktadır⁹⁹⁹.

Tarife Garantisi mekanizmasının sağladığı pek çok avantaj olduğu gibi bu mekanizmaya karşı dile getirilen pek çok eleştiri de bulunmaktadır. Gerek avantajlara gerekse dezavantajlara bakıldığından bunların hemen hemen hiçbirisinin enerji ve çevre ikilisi arasında aranan uyum ile ilgili olmadığı, daha ziyade ekonomik ve politik mülahazalar olduğu görülmektedir. Sadece bizim açımızdan bu mekanizmanın en büyük avantajı, yatırımın çalışmasının maliyetinin sadece para olması ve yenilenebilir

⁹⁹⁵ Shahrouz Abolhosseini ve Almas Heshmati, The Main Support Mechanisms To Finance Renewable Energy Development, **Discussion Paper Series**, IZA DP No:8182, 2014, s.3

⁹⁹⁶ Toby D. Couture, Karlynn Cory, Claire Creyck ve Emily Williams, A Policymaker's Guide to Feed-in Tariff Policy Design, **NREL Technical Reports**, 2010, s.vi

⁹⁹⁷ Çelikkaya, Kamu, s.60

⁹⁹⁸ Levent Yahya Eser ve Sedat Polat, Elektrik Üretiminde Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Kullanımına Yönelik Teşvikler: Türkiye Ve İskandinav Ülkeleri Uygulamaları, **Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi**, S.12, 2015, s.206

⁹⁹⁹ Anıl Ülgen, **Yenilenebilir Enerji Kullanımını Teşvik Yolları Üzerine Bir Değerlendirme**, Hacettepe Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2018, s.44

enerji üretimi ve kapasitesi üzerinde ölçülebilir bir etkiye sahip olması belirtilebilir¹⁰⁰⁰. Bu iki avantaj, Tarife Garantisi mekanizmasının çevre açısından doğrudan olumlu etkileri olarak karşımıza çıkmaktadır.

(ii) Yenilenebilir Portföy Standardı

Yenilenebilir Portföy Standardı, fiyat temelli olmayan miktar temelli olan bir teşvik mekanizması olup enerjinin belli bir oranının yenilenebilir enerji kaynaklarından üretilmesinin zorunlu kılınması esasına dayanmaktadır¹⁰⁰¹. Sistem enerji üretiminde yenilenebilir enerji kaynaklarının payını artıracak işletmelerin varlığını gerektirmektedir. Sistemle işletmelere enerji üretimlerinin belirli bir oranını yenilenebilir enerji kaynaklarından gerçekleştirme yükümlülüğü getirilmektedir. Bu üretimi gerçekleştiren işletmeler, ürettikleri her birim enerji başına ticari yeşil sertifika olarak adlandırılan ve alınıp satılabilen sertifikalar elde etmektedir. Üretilen enerjinin Devlet tarafından satın alma garantisinin verildiği Tarife Garantisi sisteminin aksine Yenilenebilir Portföy Standardı mekanizmasının uygulanması, serbest pazar kurallarına dayanmakta ve bu sebeple de farklı yenilenebilir enerji teknolojileri türleri arasında daha büyük fiyat rekabeti yaşanmaktadır¹⁰⁰². Belirlenen kota çerçevesinde yenilenebilir enerji kaynaklarından üretilen enerji birimi karşılığında çıkarılan sertifikalar verilmekte, ticareti yapılabilen bu sertifikalar, kotasını dolduramayan işletmelerin diğer işletmelerden sertifika satın alarak kotasını doldurma imkânı yaratmaktadır. Bu durum yenilenebilir enerji üreten işletmeler için ekstra gelir kaynağı yaratmaktadır¹⁰⁰³. Ancak sistemin başarısı, kotayı dolduramayanlara yönelik bir cezanın varlığı koşuluna bağlıdır¹⁰⁰⁴. Kotasına uymayan işletmelerden tahsil edilen cezalar kotasını dolduran işletmelere dağıtılarak kota zorunluluğu işletmeler için daha cazip hale getirilmektedir¹⁰⁰⁵.

¹⁰⁰⁰ Tarife Garantisi ile ilgili diğer avantaj ve dezavantajlar için de bkz. Couture, Cory, Creycik ve Williams, s.11-13

¹⁰⁰¹ Çelikkaya, Kamu, s.68

¹⁰⁰² Abolhosseini ve Heshmati, s.10

¹⁰⁰³ Çelikkaya, Kamu, s.68

¹⁰⁰⁴ Eser ve Polat, s.207

¹⁰⁰⁵ Ülgen, s.47

Yenilenebilir Portföy Standardı ABD’de ilk kez 1991 yılında Iowa eyaletinde uygulanmış, 2000 yılından itibaren de diğer eyaletler sistemi kullanmaya başlamışlardır. 2017 yılı itibari ile 29 eyalette sistem zorunlu bir uygulama şeklinde yürütülmektedir¹⁰⁰⁶. AB içerisinde Tarife Garantisi sistemi, yenilenebilir enerji kapasitesinde süratli bir genişleme sağladığı için Yenilenebilir Portföy Standardına göre daha fazla uygulama alanı bulmuştur¹⁰⁰⁷. Avrupa’da AB içerisinde sistemi kullanan ilk ülke 1998 yılında Hollanda olsa¹⁰⁰⁸ da Yenilenebilir Portföy Standardı konusunda öne çıkan ülke İngiltere olmuş ve ülkede 2002 yılında elektrik üretiminde yenilenebilir enerji payını artırmak için “Yenilenebilir Zorunluluğu” uygulamaya alınmıştır¹⁰⁰⁹. İtalya’da 1999 yılında 79/99 sayılı Kararname ile Yeşil Sertifikalar adı altında, enerji tedarikçi ve ithalatçılarına belirli bir oranda enerjiyi yenilenebilir enerji kaynaklarından sağlama zorunluluğu getirilmiştir. Bu oran yıllık olarak artmakta ve doğrudan üretilebileceği gibi diğer tedarikçilerden satın alma yolu ile de yükümlülük karşılanabilmektedir¹⁰¹⁰. Dünya geneline bakıldığında halen 98 yerleşim bölgesinde sistem uygulanmaktadır¹⁰¹¹.

Yenilenebilir Portföy Standardının diğer teşvik mekanizmaları gibi temiz enerji sağlama aracı olması en büyük avantajıdır. Sisteme getirilen övgü ve yergiler hemen hemen tümü ile ekonomik saiklerle yapılmaktadır ve konumuz açısından bu eleştiriler sadece hangi mekanizmanın daha ekonomik ve sürdürülebilir olduğu ve buna bağlı

¹⁰⁰⁶ Çelikkaya, Kamu, s.67

¹⁰⁰⁷ Abolhosseini ve Heshmati, s.10

¹⁰⁰⁸ Ali Çelikkaya, Avrupa Birliği Üyesi Ülkelerde Yenilenebilir Enerjiye Sağlanan Teşvikler Üzerine Bir İnceleme, **Sayıştay Dergisi**, S.104, 2017, (AB), s.6

¹⁰⁰⁹ Ülgen, s.48

¹⁰¹⁰ Magoni ve Adami, s.2

¹⁰¹¹ Çelikkaya, Kamu, s.68; Türkiye’de “Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Belgelendirilmesi Ve Desteklenmesine İlişkin Yönetmeliğe eklenen 24/A maddesi ile YEK-G Belgesi oluşturulmuştur. Anılan yenilenebilir enerji kaynak garanti belgesi (YEK-G belgesi), tüketiciye tedarik edilen elektrik enerjisinin belirli bir miktarının veya oranının Elektrik Piyasasında Yenilenebilir Enerji Kaynak Garanti Belgesi Yönetmeliği kapsamındaki yenilenebilir enerji kaynaklarından üretildiğine dair kanıt sağlayan ve ihraç edilen, her biri 1 MWh elektrik üretimine tekabül eden elektronik belge olarak tanımlanmıştır. YEK-G Belgelerinin alım satımının yapılacağı piyasanın detayları ise Elektrik Piyasasında Yenilenebilir Enerji Kaynak Garanti Belgesi Yönetmeliğinde düzenlenmiştir. Bu son Yönetmelikle YEK-G Sistemi, YEK-G İkili Anlaşma Piyasası ve YEK-G Organize İşlem Piyasası oluşturulmuştur. Piyasanın İşletmecisi. Enerji Piyasaları İşletme Anonim Şirketi olup, Piyasa İşletmecisi yenilenebilir enerji kaynaklarına dayalı lisanslı üretim tesislerinde üretilen belgelendirilebilir üretim miktarı dikkate alınarak ve ilgili üretim lisansı sahibi tüzel kişiler tarafından talep edilmesi halinde YEK-G belgesi, ihraç etme yetkisine sahiptir. Yönetmeliğe göre her 1 MWh belgelendirilebilir üretim miktarı için 1 (bir) adet YEK-G belgesi ihraç edilir. YEK-G Belgesinin ihraç edilme sebeplerinden birisi de bu belgelerin piyasa katılımcısı durumunda olan üretim lisansı sahibi ve tedarik lisansı sahibi tüzel kişiler arasında ticaretinin yapılmasıdır.

olarak temiz enerji sağlama işlevini daha fazla yerine getirebildiği noktasında önem taşımaktadır. Yenilenebilir Portföy Standardında fiyatın piyasa tarafından oluşturulmasının yarattığı belirsizliğin yanı sıra bu sistemin yenilenebilir enerji üreten tesiste kullanılan teknolojiye fiyatlandırma açısından öncelik tanımaması getirilen eleştirilerin başlıcalarıdır. Öte yandan sistemin basit ve ucuzluğu uygulanması açısından avantajları olarak ifade edilebilir¹⁰¹².

(iii) Vergi Teşvikleri

Öncelikle söylemek gerekir ki vergiler, yenilenebilir enerji kaynaklarının teşviki için kullanılabileceği gibi fosil yakıt üretimini azaltmak için caydırıcı bir politika olarak da kullanılabilmektedir¹⁰¹³. Yukarıda bahsedilen karbon vergisi, caydırıcı bir politika aracı niteliği taşımaktadır. Burada ele alınan, adından da anlaşılacağı üzere temiz enerjiyi teşvik etmek üzere bu enerji kaynakları üzerinden sağlanan vergisel teşviklerdir.

Vergi teşvikleri çoğunlukla vergi indirimleri şeklinde görülmekle birlikte vergi kredileri olarak da uygulamasına rastlanmaktadır. Vergi kredileri bu anlamda yenilenebilir enerji kaynağından üretilen enerjinin yatırım, üretim ve tüketim aşamalarında uygulanabilmektedir. Yenilenebilir enerji kullanımını teşvik etmeyi esas alan politikalar piyasada yenilenebilir enerjinin yayılmasını kolaylaştırmak için yenilenebilir ekipman satın alma ya da üretimine vergi kredisi sağlama yoluna başvurulabilir¹⁰¹⁴. ABD’de uygulanan yatırım vergisi kredisi ise yenilenebilir enerji projesinin %10 ile %30’una eşit olan bir değerde olup, yatırımın hizmete girdiği ilk yıl yatırımcının federal gelir vergi yükümlülüğünü karşılamaktadır¹⁰¹⁵.

Vergisel teşvikler, vergi oranları ile orantılı bir etkinliğe sahiptirler ve yüksek oranda vergisel teşvik uygulanan ülkelerde yenilenebilir elektrik kullanımını artırmak için yeterli olabilirken düşük enerji vergilerine sahip ülkelerde diğer teşviklerin devreye sokulması gerekebilmektedir¹⁰¹⁶. Vergi teşvikleri çoğunlukla diğer

¹⁰¹² Çakmak, s.149; Çelikkaya, s.68

¹⁰¹³ Eser ve Polat, s.207

¹⁰¹⁴ Abolhosseini ve Heshmati, s.7

¹⁰¹⁵ Mitchell Menaker, Derek Kershaw, Simon Letherman ve Iain Scoon, Clean Energy Sector Tax Incentives in the US and UK, **International Tax Review**, C.23, S.3, s.48

¹⁰¹⁶ Eser ve Polat, s.207

mekanizmalara tamamlayıcı bir nitelikte uygulansa da özellikle işletmelerin karları üzerindeki, yükseltici etkisi dikkate alındığında yenilenebilir enerji yatırımının başlangıcında bu teşviklerin uygulanması büyük önem taşımaktadır. 2017 yılı itibari ile 126 ülkenin vergi teşviklerini uyguladığı ifade edilmektedir¹⁰¹⁷.

Vergi teşviklerinin farklı ülkelerdeki uygulamala şekillerine bakılacak olursa, ilk türü yatırım sübvansiyonlarıdır. Yatırım sübvansiyonu yatırımın başlangıcında sağlanan ve üretilen yenilenebilir enerji ya da yatırım miktarı üzerinden hesaplanan bir teşvik türüdür. Fransa, Belçika, Çekya, küçük çaplı yenilenebilir enerji yatırımları ile sınırlı olarak Danimarka, sadece güneş enerjilerinde Hollanda, Romanya ile sadece güneş enerjisi ve rüzgâr enerjisi ile sınırlı olarak İsveç örnek verilebilir¹⁰¹⁸.

Bir diğer vergi teşviki türü binalarda yenilenebilir enerji sistemlerini kurmaya teşvik amaçlı emlak vergisinde indirim ya da vergi istisnası olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kapsamda İspanya’da yenilenebilir enerji sistemi bulunan binalarda emlak vergisi %15 ila %50 arasında farklılaşan oranlarda indirimli olarak uygulanmaktadır. Benzer şekilde Malezya’da yeşil bina olarak adlandırılan binalara %100 emlak vergisi indirimi sağlanırken, ABD’de 28 eyalette yine yeşil binalar için %100 vergi istisnası uygulanmaktadır¹⁰¹⁹.

Son olarak yenilenebilir enerji makine ve teçhizat harcamalarında vergi indirimi söz konusu olmaktadır. Avrupa Konseyi 27.10.2003 tarih ve 96 sayılı KDV Direktifi ile Birlik üyesi ülkelere yenilenebilir enerji teknolojilerinin gelişimini teşvik için istisnalar ya da indirilmiş KDV oranları uygulama yetkisi tanımıştır. Bu doğrultuda üye ülkeler çevre dostu ürünlerin teknolojik olarak geliştirilmesinde kullanılan enerji ürünleri ile yenilenebilir enerji kaynaklarından üretilen yakıtlar için kısmi ya da tam vergi muafiyeti ya da indirimi uygulayabilecektir¹⁰²⁰. Ülkesel bazda ise Fransa, konutlarda yenilenebilir enerji ile ilgili temel araç ve gereçlerde %5,5 indirimli KDV oranı uygularken İtalya, rüzgâr ve güneş enerjisi ile ilgili satış ve hizmetlerde %10 KDV indirimi uygulaması gerçekleştirmektedir¹⁰²¹.

¹⁰¹⁷ Çelikkaya, Kamu, s.69-70

¹⁰¹⁸ Pere-Mir Artigues ve Pablo Del Rio, Combining Tariffs, Investment Subsidies and Soft Loans in a Renewable Electricity Deployment Policy, **Energy Policy**, C.69, 2014, s.432-433

¹⁰¹⁹ Çelikkaya, Kamu, s.72

¹⁰²⁰ Ergün, Avrupa, s. 76

¹⁰²¹ Çelikkaya, Kamu, s.74

(2) Türkiye’de Yenilenebilir Enerji Teşvikleri

Türkiye 10. Kalkınma Planında üretim ve hizmetlerde yenilenebilir enerji, ekoverimlilik, temiz üretim teknolojileri gibi çevre dostu uygulamaların destekleneceğini, çevre dostu yeni ürünlerin geliştirilmesi ve markalaşmasının teşvik edileceğini ifade etmiştir¹⁰²².

Enerji teşvikleri ülkemiz temelinde çevresel kaygılardan daha çok ekonomik kaygılarla bağlantılıdır. 2019 yılı küresel enerji istatistiklerine göre Türkiye 2018 yılında enerji alanında %71 açık vermiştir¹⁰²³. Bu bağlamda teşvik mekanizmalarının temel amacı enerji üretiminin artırılarak dışa bağımlılığın azaltılmasıdır. Ülkemizin fosil kaynaklar açısından zayıf durumu bu teşviklerin yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelmesini sağlamıştır¹⁰²⁴. Ancak teşvikin saikinin ikinci planda olduğu, aslolanın teşvikle sağlanan çevresel katkı olduğu unutulmamalıdır.

Yasal olarak yenilenebilir enerji teşvik mekanizması 5346 sayılı Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Elektrik Enerjisi Üretimi Amaçlı Kullanımına İlişkin Kanun ile sağlanmıştır. O halde öncelikle bu Kanunla oluşturulan teşvik sistemine bakmak gerekecektir.

(i) Yenilenebilir Enerji Kaynakları Destekleme Mekanizması (YEKDEM)

5346 sayılı Kanunla Yenilenebilir Enerji Kaynakları (YEK) Destekleme Mekanizması (YEKDEM) oluşturulmuştur. YEK Destekleme Mekanizması, Kanun kapsamındaki yenilenebilir enerji kaynaklarına dayalı üretim faaliyeti gösterenlerin faydalanabileceği fiyat, süreler, miktarlar ve bunlara yapılacak ödemelere ilişkin usul ve esasları içeren destekleme mekanizma olarak tanımlanmıştır. 5346 sayılı Kanun, hidrolik, rüzgâr, güneş, jeotermal, biyokütle, dalga, akıntı ve gel-git gibi fosil olmayan enerji kaynaklarını yenilenebilir enerji kaynağı olarak kabul etmiştir.

¹⁰²² Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, **10. Kalkınma Planı (2014-2018)**, <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Onuncu-Kalk%C4%B1nma-Plan%C4%B1-2014-2018.pdf>, (30.01.2021), s.137

¹⁰²³ **Global Energy Statistical Yearbook**, <https://www.enerdata.net/publications/world-energy-statistics-supply-and-demand.html>, (30.01.2021)

¹⁰²⁴ Cem Gökçe, Türkiye’de Enerji Yatırım Teşviklerinin Etkinliği: Toda-Yamamoto Yaklaşımı, **Akademik İncelemeler Dergisi**, 15/1, 2020, s.7-8

YEKDEM'in temelde Tarife Garantisi sistemi olduğu anlaşılmaktadır. Kanunun 6/1. maddesine göre Kanunun yürürlüğe girdiği 18/5/2005 tarihinden 31/12/2020 tarihine kadar işletmeye girmiş veya girecek olan YEK Destekleme Mekanizmasına tabi üretim lisansı sahipleri için, bu Kanuna ekli I sayılı cetvelde yer alan fiyatlar, on yıl süre ile uygulanır. 31/12/2020 tarihinden sonra işletmeye girecek olan YEK Belgeli üretim tesisleri için bu Kanuna göre uygulanacak fiyat ve süreler Cetveldeki fiyatları geçmemek üzere Cumhurbaşkanı tarafından belirlenir. Yine Kanunun 6/4. maddesine göre 30/6/2021 tarihinden sonra işletmeye girecek olan elektrik üretim tesisleri için Türk lirası olarak uygulanacak YEK Destekleme Mekanizmasına ve fiyatların güncellenmesine ilişkin usul ve esaslar Cumhurbaşkanı tarafından belirlenir. İşletmeye giren lisanslı elektrik üretim tesislerinden YEK Destekleme Mekanizmasına bir sonraki takvim yılında tabi olmak isteyenler YEK Belgesi almak ve EPDK tarafından belirlenecek tarihe kadar EPDK'ya başvurmak zorundadır. Görüleceği üzere YEK Belgesi, YEKDEM'den yararlanılması için aranan bir koşuldur. Nitekim YEK Belgesi ve YEKDEM'in detaylarını düzenleyen Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Belgelendirilmesi Ve Desteklenmesine İlişkin Yönetmeliğin¹⁰²⁵ 24. maddesi YEK Belgesinin verilme amaçlarından birisinin lisansı kapsamındaki üretim tesisinde bu Yönetmelik kapsamındaki yenilenebilir enerji kaynaklarından üretilen elektrik enerjisi için YEKDEM kapsamındaki uygulamalardan yararlanılması olarak açıklamıştır. YEKDEM mekanizması gönüllülük esasına tabi olup Kanunun 6. maddesinde bu husus "Bu Kanun kapsamındaki yenilenebilir enerji kaynaklarından elektrik enerjisi üreten ve bu madde hükmüne tabi olmak istemeyen tüzel kişiler, lisansları kapsamında serbest piyasada satış yapabilirler." hükmü ile belirtilmiştir. Ancak YEKDEM ile ilgili olarak YEKDEM'e bir takvim yılı için tabi olan üretim lisansı sahipleri, uygulamaya dahil oldukları takvim yılı içerisinde YEKDEM'den çıkamaz.

YEKDEM uygulaması, lisansız elektrik üretiminde ise bazı farklılıklar arz etmektedir. Buna göre Elektrik Piyasasında Lisanssız Elektrik Üretimi Yönetmeliği¹⁰²⁶ doğrultusunda lisanssız üretim kapsamında yenilenebilir enerji kaynaklarına dayalı olarak üretim tesisi kuran gerçek veya tüzel kişilerin sisteme verdikleri ihtiyaç fazlası

¹⁰²⁵ 01.10.2013 tarih ve 28782 sayılı R.G.

¹⁰²⁶ 12.05.2019 tarih ve 30772 sayılı R.G.

elektrik enerjisini görevli tedarik şirketleri satın almakla yükümlüdür. Görevli tedarik şirketlerinin, lisans süreleri boyunca, herhangi bir başvuruya gerek olmaksızın YEKDEM kayıtları yapılırken lisanssız üretici için YEKDEM başvurusu aranmaz. Zira Kanunun 6/A. maddesi kendi tüketim ihtiyacını karşılamaya yönelik olarak yenilenebilir enerji kaynaklarından elektrik enerjisi üreten lisanssız elektrik üretim faaliyetinde bulunan gerçek ve tüzel kişilerin; ihtiyaçlarının üzerinde ürettikleri elektrik enerjisini dağıtım sistemine vermeleri halinde I sayılı cetveldeki fiyatlardan on yıl süre ile faydalanabileceğini, bu kapsamda dağıtım sistemine verilen elektrik enerjisinin görevli tedarik şirketi tarafından satın alınmasının zorunlu olduğunu, ilgili şirketlerin bu madde gereğince satın aldıkları elektrik enerjisinin, ilgili görevli tedarik şirketi tarafından YEK Destekleme Mekanizması kapsamında üretilmiş ve sisteme verilmiş kabul edileceğini düzenleme altına almıştır. Ancak lisanssız üretim kapsamında yenilenebilir enerji kaynaklarına dayalı olarak üretim tesisi kuran gerçek veya tüzel kişiler YEKDEM uygulaması dışına çıkamazlar.

(ii) Arazi Tahsis Teşviği¹⁰²⁷

5346 sayılı Kanunun 8. maddesi uyarınca orman vasıflı olan veya Hazinesinin özel mülkiyetinde ya da Devletin hüküm ve tasarrufu altında bulunan taşınmazlardan 5346 sayılı Kanun kapsamındaki yenilenebilir enerji kaynaklarından elektrik enerjisi üretimi yapılmak amacıyla tesis, ulaşım yolları ve şebekeye bağlantı noktasına kadarki enerji nakil hattı için kullanılacak olanlar hakkında Çevre ve Şehircilik Bakanlığı veya Maliye Bakanlığı tarafından bedeli karşılığında izin verilir, kiralama yapılır, irtifak hakkı tesis edilir veya kullanma izni verilir. Keza aynı amaçlarla kullanılacak olan taşınmazların 4342 sayılı Mera Kanunu¹⁰²⁸ kapsamında bulunan mera, yaylak, kışlak

¹⁰²⁷ 5346 sayılı Kanunun 6/B maddesi ile lisans sahibi tüzel kişilerin bu Kanun kapsamındaki yenilenebilir enerji kaynaklarına dayalı ve 30/6/2021 tarihinden önce işletmeye giren üretim tesislerinde kullanılan mekanik ve/veya elektro-mekanik aksamın yurt içinde imal edilmiş olması halinde; bu tesislerde üretilerek iletim veya dağıtım sistemine verilen elektrik enerjisi için, I sayılı Cetvelde belirtilen fiyatlara, üretim tesisinin işletmeye giriş tarihinden itibaren beş yıl süreyle; bu Kanuna ekli II sayılı Cetvelde belirtilen fiyatlar ilave edileceği düzenleme altına alınmış ve konunun detayları da Yenilenebilir Enerji Kaynaklarından Elektrik Enerjisi Üreten Tesislerde Kullanılan Yerli Aksamın Desteklenmesi Hakkında Yönetmelik ile düzenlenmiştir. Belirtilen Kanun hükmü ve Yönetmelik her ne kadar sonuç itibarı ile yenilenebilir elektrik üretimi sonucu üretilen enerjiye bir teşvik sağlanmış gibi gözükse de asıl amaç Yönetmeliğin adından da anlaşılacağı üzere yerli aksam kullanılmasının desteklenmesidir. Bu kapsamda çalışmamızda bu destek değerlendirilmemiştir.

¹⁰²⁸ 28.02.1998 tarih ve 23272 sayılı R.G.

ile kamuya ait otlak ve çayır olması halinde, 4342 sayılı Mera Kanunu hükümleri uyarınca bu taşınmazlar, tahsis amacı değiştirilerek Hazine adına tescil edilir. Bu taşınmazlara ilişkin olarak, Maliye Bakanlığı tarafından bedeli karşılığında kiralama yapılır veya irtifak hakkı tesis edilir. Kanunun yayımı tarihi itibarıyla işletmede olanlar dâhil, 31/12/2025 tarihine kadar işletmeye girecek bu Kanun kapsamındaki yenilenebilir enerji kaynaklarına dayalı üretim tesislerinden, ulaşım yollarından ve lisanslarında belirtilen sisteme bağlantı noktasına kadarki TEİAŞ ve dağıtım şirketlerine devredilecek olanlar da dâhil enerji nakil hatlarından lisans tarihinden itibaren on yıl boyunca izin, kira, irtifak hakkı ve kullanma izni bedellerine yüzde seksenbeş indirim uygulanır. Orman Köylüleri Kalkındırma Geliri, Ağaçlandırma ve Erozyon Kontrolü Geliri alınmaz.

5710 sayılı Nükleer Güç Santrallerinin Kurulması Ve İşletilmesi İle Enerji Satışına İlişkin Kanunun¹⁰²⁹ 7/2. maddesi uyarınca üzerinde santral kurulacak taşınmazların Hazinesinin özel mülkiyetinde veya Devletin hüküm ve tasarrufu altında bulunması halinde, bu taşınmazlar üzerinde şirket lehine Maliye Bakanlığı tarafından, diğer kamu kurum veya kuruluşlarının mülkiyetinde bulunması halinde ise Cumhurbaşkanı kararı ile bedelsiz olarak kullanma izni, irtifak hakkı tesis edilecektir¹⁰³⁰.

(iii) Vergi Teşvikleri

Türkiye’de yatırım teşvik uygulaması kapsamında yatırımlar; Genel Yatırım Teşvik Uygulamaları, Bölgesel Yatırım Teşvik Uygulamaları, Büyük Ölçekli Yatırım Teşvik Uygulamaları ve Stratejik Yatırım Teşvik Uygulamaları olarak dörde ayrılmaktadır. Bu kapsamda uygulanacak teşviklerde farklılaşmaktadır. Bu 4 yatırım türünde de ortak olan vergi teşvikleri, KDV Muafiyeti ile Gümrük Vergisi

¹⁰²⁹ 21.11.2007 tarih ve 26707 sayılı R.G.

¹⁰³⁰ 5710 sayılı Kanuna dayalı olarak çıkarılan Nükleer Güç Santrallerinin Kurulması ve İşletilmesi İle Enerji Satışına İlişkin Kanun Kapsamında Yapılacak Yarışma Ve Sözleşmeye İlişkin Usul Ve Esaslar İle Teşvikler Hakkında Yönetmeliğin “İdari Yardımlar” başlıklı 6. maddesine göre çevresel etki değerlendirmesi raporunun hazırlanması için nükleer güç santrali kuracak olan şirket tarafından talep edilen kurum veya kuruluşlardaki mevcut verilerin temini ile nükleer santral sahası dışında gerekli fiziksel koruma ve emniyet önlemlerinin alınmasını ilgili kurum veya kuruluşlar tarafından üstlenilecektir.

Muafiyetidir¹⁰³¹. En büyük teşvik Stratejik Yatırım Uygulamaları için sağlanmakta ve asgari 100 milyon TL yatırım bedelli, en az 100 kişinin istihdam edileceği, İstanbul ili dışında bir yenilenebilir enerji yatırımı Stratejik Yatırım Uygulaması kapsamına girebilecek ve şu teşviklerden yararlanacaktır.

- KDV Muafiyeti
- Gümrük Vergisi Muafiyeti
- Kurumlar Vergisi İndirimi
- Sosyal Güvenlik Prim Desteği
- Faiz Oranı Desteği

Proje bazlı teşvikler arasında ise güneş paneli üretimi de yer almakta ve anılan yatırım asgari 3,8 trilyon TL yatırım bedeline sahip olmak koşulu ile;

- KDV Muafiyeti
- Gümrük Vergisi Muafiyeti
- KDV İadesi
- Kurumlar Vergisinde %70 indirim
- 10 yıl boyunca Sosyal Güvenlik Prim Desteği
- 10 yıl boyunca Gelir Vergisi Stopaj Desteği
- Faiz Oranı Desteği
- Enerji Desteğinden yararlanabilmektedir¹⁰³².

(iv) Genel Değerlendirme

Yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımının sağlanmasında teşvik mekanizmalarının kullanılmasında temel dürtünün çevrenin kullanılması olmadığı söylenebilir. Bu durum daha önce belirtildiği üzere enerjide dışa bağımlılığın doğal bir sonucudur. Politika yapıcılar, ekonomik veriler ışığında dışa bağımlılığı azaltmak, cari açık kaygıları ile en önde gelen ihracat kalemleri arasında yer alan enerji ödemelerini azaltmak için elde bulunan yerli kaynakların devreye sokulmasını istemekte bu açıdan haklıdırlar. Ancak yenilenebilir enerji teşviklerinde temel problem enerjinin üretimi

¹⁰³¹ Gökçe, s.9-10

¹⁰³² **Guide To State Incentives For Investments in Turkey**, Presidency of the Republic of Turkey Investment Office. <https://www.invest.gov.tr/tr/library/publications/lists/investpublications/turkiyede-yatirimlar-icin-devlet-tesvikleri-rehberi.pdf>, (30.01.2021), s.14-16

ile tüketimi arasındaki farklılıkta karşımıza çıkmaktadır. Enerjinin üretimi kadar tüketimi de önem taşımaktadır. Yenilenebilir enerjinin üretimi enerjide dışa bağımlılığı azalttığı için öz evlat muamelesi görüp teşviklerle desteklenirken, yenilenebilir ve daha önce arz ettiğimiz ölçütler kapsamında temiz olan enerjiyi çevresel duyarlılıklarla tüketenler ise üvey evlat olarak kabul edilip teşviklerden uzak kalmaktadırlar. Bu kapsamda bir rüzgar enerji santralının enerji üretmesi ne derece teşviğe değerli ise, evinde rüzgar enerji santralinde üretilmiş elektriği tüketmeyi, belki de daha fazla bedel ödeyerek, tercih eden tüketicinin bu duyarlılığı da o derece teşviğe değerlidir. Bu kapsamda ülkemizde elektrik tüketicileri, ancak serbest tüketici sıfatını kazandıklarında¹⁰³³ tedarikçilerini seçme hakkına kavuşmaktadırlar. Serbest tüketici olabilmenin özellikle gerçek kişi tüketiciler için yolu ise Enerji Piyasası Düzenleme Kurulu tarafından her yıl belirlenen elektrik enerjisi miktarından daha fazla tüketim yapmaktır. O halde serbest tüketici olamayan bir tüketici, tedarikçisini dolayısıyla tükettiği enerjiyi üreten üretim şirketini¹⁰³⁴ seçemeyecektir. Bu çerçevede 2021 yılı için belirlenen yıllık 1200 Kwh¹⁰³⁵ tüketimi yapamayanlar serbest tüketici olamayacaktır. Enerjiye erişmek bir hak olduğu kadar enerjinin çevreye dost olmasını seçmek de bir haktır. Kaldı ki yenilenebilir enerjiye dayalı üretim yapılmasını belge altına alan ve hatta ticaretine de izin verilen YEK-G belgeleri hukukumuzda girmiş olup, Elektrik Piyasasında Yenilenebilir Enerji Kaynak Garanti Belgesi Yönetmeliğinin¹⁰³⁶ 7/2. maddesinde tedarikçilerin, tüketicilere ifşa ile yükümlü oldukları YEK-G belgelerini tüketimleri nispetinde ispat etmek ve belgelemekle yükümlü oldukları düzenlenerek tedarikçiler için ifşa yükümlülüğü getirilmiştir. Ifşa ise Yönetmelikte tedarikçiler tarafından, tüketicilere tedarik edilen elektrik enerjisinin belirli bir miktar veya oranının, yenilenebilir enerji kaynaklarından üretildiğinin ve YEK-G belgesi vasıtasıyla belgelendirildiğinin, fatura ve/veya beraberinde başka bir bildirim aracı ile açıklanması olarak tanımlanmıştır. O halde YEK-G belgesi ile tedarikçinin tükettiği elektrik enerjisinin kaynağını öğrenme hakkı sadece serbest tüketiciler için söz konusu olabilecektir zira serbest olmayan tüketici için tedarikçisini belirleme hakkı bulunmamaktadır. Şayet serbest olmayan tüketicinin tedarikçisi

¹⁰³³ Tedarik ve serbest olan ve olmayan tüketiciler hakkında detaylı bilgi için bkz. Süslü, Tedarik, s.2124

¹⁰³⁴ Veya tedarik lisansına sahip şirketi, 6446 sayılı Kanun 3. madde

¹⁰³⁵ EPDK'nın 17.12.2020 tarih ve 9814 sayılı kararı, 22.12.2020 tarih ve 31342 sayılı R. G.

¹⁰³⁶ 14.11.2020 tarih ve 31304 sayılı R.G.

yenilenebilir enerji kaynaklarına dayalı üretim gerçekleştiriyorsa bu durumda tüketicinin çevreye duyarlılığı bir anlam kazanacaktır.

Bu noktada özellikle çevresel duyarlık açısından ve işletmeleri temiz kaynaklara yönelmeye zorlayıcı önemli bir unsur olduğundan serbest tüketici için olan yıllık tüketim miktarının düşürülmesi ve bunun yanı sıra tüketicilerin serbest tüketici olmanın getirdiği bu avantajla ilgili farkındalıklarının sağlanması önem taşımaktadır. Teşviğin tek yolu mali araçlar değildir. Bu tür hukuki araçlar kullanılarak da özellikle çevresel açıdan tüketicinin ve onun tercihlerine bağlı olarak da tedarikçinin çevreye duyarlılığı sağlanabilecektir.

b. Enerji Verimliliği Teşvikleri

Enerji ve çevre ilişkisinde enerjinin çevreye etkisinin giderilmesi sadece kullanılan enerji kaynağının değiştirilmesi ve temiz kaynak seçilmesi yoluyla gerçekleşmemektedir. Bunun yanı sıra enerjinin kullanma amacının gerektirdiği düzeyde kullanılması da aynı şekilde enerjinin çevreye etkisinin giderilmesinde etkilidir. Hatta, şu an için temiz enerji kaynağı olma ihtimali taşıyan yenilenebilir enerji kaynaklarının dahi çevresel olumsuz etkileri, her ne kadar fosil yakıtlarla kıyaslanamayacak derecede olsa da bulunduğu dikkate alındığında gerekmeyen enerjinin kullanılmaması, yenilenebilir enerjinin kabul edilebilir olumsuz etkilerinin dahi ortaya çıkmamasını sağlayacağından çevrenin korunmasında daha etkili olacaktır.

Enerji Verimliliği 11. Kalkınma Planında¹⁰³⁷ da yer almakta olup bu bağlamda Enerji verimliliği kazanımları ve orman varlığının artırılması gibi ilave tedbirlerle karbon salımının azaltılmasına dair önlemler geliştirileceği, konut üretiminde enerji verimliliği standartlarının geliştirileceği, İmalat sanayiinde enerji verimliliğinin artırılacağı vurgulanmıştır. Daha da önemlisi, örnek enerji verimliliği uygulamalarının tanıtımı ve yaygınlaştırılması amacıyla, enerji verimliliği projeleri yarışmalarla destekleneceğinden ve Kalkınma Ajansları desteklerinin yeniden yapılandırılarak bu destekler arasında enerji verimliliğine de öncelik verileceğinin ifade edilmiş olmasıdır.

¹⁰³⁷ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, **11. Kalkınma Planı (2019-2023)** https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2019/11/ON_BIRINCI_KALKINMAPLANI_2019-2023.pdf, (30.01.2021)

Dolayısıyla enerji verimliliğinin teşviki, Kalkınma Planında dahi zikredilerek önemi ortaya konulmuştur.

Ülkemiz açısından enerji verimliliğine genellikle ekonomi gözlüğüyle bakıldığı ifade edilmişti. Bu konuda yapılan çalışmalar ve yayınlanan istatistikler ve raporlarda da aynı gözlüğün izlerini görmek mümkündür. Bu konuda yayınlanan bir raporda Türkiye'deki sektörel bazda verimlilik incelenmiş olup, bina sektöründe %30, sanayi sektöründe %20, ulaşım sektöründe %15 enerji tasarruf potansiyeli olduğu, elektrik üretim, iletim ve dağıtımından kaynaklanan kayıpların azaltılmasının da önem taşıdığı, Türkiye'nin %2,5–3 civarındaki elektrik iletim kayıplarının Dünya standartları içerisinde olsa da, %15 civarında olan dağıtım kayıp-kaçak oranının ise gelişmiş ülkelerin 2,5-3 katı olduğu tespitleri yapılmıştır¹⁰³⁸.

Türkiye Ulaşım ve İletişim Stratejisi'nde ise özellikle ulaşım sektörünün çevresel etkileri üzerinde önemli veriler yer almaktadır. Anılan çalışmada Dünyada ulaştırma sektöründen kaynaklanan sera gazı salınımının 1990-2003 yılları arasında 1.412 Milyon ton ve oran olarak da %31 artış gösterdiği, aynı dönemde OECD ülkelerinde yaşanan artışın ise 820 Milyon ton ve oran olarak da %26 olarak gerçekleştiği, OECD ülkelerinde ulaşırmadan kaynaklanan CO2 emisyonlarının, tüm dünyada ulaşırmadan kaynaklanan CO2 emisyonlarının %71'ine karşılık geldiği, genel emisyon dağılımı içerisinde ise bütün ulaşım türlerinin toplamını içeren ulaştırma sektörünün %24 pay ile %45 paya sahip enerji sektörünün ardından ikinci sırada yer aldığı, pekçok ülkede özel ve ticari amaçlı karayolu ulaşımının, CO2 emisyonunda önemli payının olduğu, 2004-2030 yılları arasında yapılan tahminlerin ulaştırma sektöründen kaynaklanan CO2 emisyonlarının artışının devam edeceğini gösterdiği, Avrupa ülkelerinde CO2 salınımında ulaşımın %28 paya sahip olduğu, bu payda ise karayolu taşımacılığının %84 ile ilk sırada yer aldığı, havayolu kaynaklı emisyonların %14, denizyolunun %2, demiryolunun ise %1 paya sahip olduğu tespitlerine yer verilmiştir¹⁰³⁹.

Yapılan bütün bu tespitler aslında enerji tüketiminde değişecek tercihlerin önemli çevresel etkileri olacağını ortaya koymaktadır. Her şeyden önce enerji kullanım

¹⁰³⁸ **Enerji Verimliliği Raporu**, TMMOB Elektrik Mühendisleri Odası, 1. Baskı, Ankara, 2012

¹⁰³⁹ **Türkiye Ulaşım ve İletişim Stratejisi Hedef 2023**, Ulaştırma Bakanlığı, http://www.sp.gov.tr/upload/xSPTemelBelge/files/93C5Y+Turkiye_Ulasim_veIletisim_Stratejisi.pdf, (30.01.2021), s.27-28

sektörlerinde kimi sektörlerin enerji talebinin azalması arzu edilen bir durum değildir. Ekonomik kalkınmanın göstergesi olan üretim sektörü böyle bir sektördür. Ancak bu sektörler için enerji tüketim tercihlerinde değişim gündeme gelebilir. Oysa bireysel tüketici sektöründe enerji talebinde azalma, hem bu sektöre yönelik enerji arzının üretim sektörlerine kaydırılma imkânı sağlaması, hem de bu sektörün kullanımlarının yol açacağı çevresel etkilerin azalmasına imkân tanınması noktalarında arzu edilen bir durumdur.

Fakat burada unutulmaması gereken nokta şudur: Enerjinin çevresel etkilerinde asıl olan enerjinin üretilmesidir. Zira tüketim üretilen şey üzerinden gerçekleşmektedir. Temiz olmayan bir enerji üretiminden temiz bir enerji tüketimi beklenemez. Kömür kullanan bir termik santralde üretilen elektrik enerjisini kullanan bireysel tüketicinin enerji verimliliğine katkı yapmasının beklenmesi, beyhude olacaktır ve sadece tüketilen enerji miktarını değiştirmekten öte bir sonuç vermeyecektir. Dolayısıyla aslolan enerji üretim sektörlerinin üretim teknolojilerinde ve yöntemlerinde, özellikle kullandıkları kaynaklarda değişime giderek yaratacakları değişimdir.

Bireysel tüketicilerin önemi yine de daha az talep daha az üretim şeklinde özetlenebilecek, tüketimde oluşan azalmanın yaratacağı çevresel etkilerdir. Tüketicinin daha az talebi ise, yaşam kalitesinde bir düşüşe yol açmayan azalmadır. Değilse tüketicinin var olan ihtiyacını ötelemesi şeklinde bir enerji tüketiminden vazgeçiş enerji verimliliği olarak kabul edilemez, olsa olsa bireysel fedakârlık olarak anılabilir. Böyle bir fedakarlığı bireysel tüketiciden beklemenin de bir dayanağı yoktur. Tüketicinin talebinde azalma, yaşam kalitesinin olağan seyrinin devamını sağlayan yeni teknolojilerin devreye girmesi sonucu ortaya çıkan azalmadır. Bir örnek vermek gerekirse soğutma ihtiyacını hala karşılayan tüketicinin eskiye kıyasla daha az enerji tüketmesini sağlayan bir teknoloji, enerji verimliliği olarak kabul edilebilecektir. Yoksa tüketicinin soğutma ihtiyacını ötelemesi değil.

(1) Dünya’da ve Avrupa’da Enerji Verimliliği Teşvikleri

Amerika Birleşik Devletleri enerji verimliliği alanında başı çeken ülkelerden birisidir. 1970’li yıllardan itibaren ülkede ciddi bir enerji verimliliği politikası uygulanmaya başlamıştır. Konu ile ilgili olarak yapılan bir çalışma ABD’nin bu konudaki başarısını ortaya koymaktadır. Son 35 yıldır ABD’nin en büyük yerli enerji kaynağı enerji verimliliğidir. Buna göre ABD her yıl enerjiye 700 milyar \$ daha az harcama yapmaktadır. Bunun çevresel açıdan katkısı bir milyar arabanın trafikten çekilmesine eşdeğerdir. Keza sağlanan enerji tasarrufu ABD’nin enerji ihtiyacını gidermek üzere yapmaya hazırlandığı 97 nükleer santralin iptalini sağlamıştır. Teknolojinin enerji tüketen ekipmanlara yansması sonucu buzdolaplarında 30 yılda %75 enerji tasarrufu sağlanmıştır. Ayrıca 2005 yılından itibaren yürürlükte olan Enerji Verimliliği Kanunu uyarınca buzdolabının sınıfına göre değişen oranda 75\$-175 \$ arası tüketiciye geri ödeme yapılmaktadır. Binalarda yapılan yalıtım sayesinde yıllık 1340 milyon ton CO2 emisyonundan tasarruf sağlanmıştır.

“National Action Plan for Energy Efficiency Vision For 2025: Developing a Framework For Change” isimli vizyon planında enerji verimlilik tedbirleri için ciddi bütçe ayrılması öngörülmektedir. Vizyon planında ev ve bina enerji tüketiminde %20-50 arası tasarruf öngörülmektedir.

Yine ABD’nin “Ulusal Enerji Verimliliği Eylem Planı”nda da 2025 yılı için 90 milyon aracın trafikten çekilmesine eşdeğer sera gazı salınımında 500 milyon ton azalma hedeflenmektedir. 2025 yılı için ise sera gazı salınımlarında %10 azalma hedeflenmektedir.

ABD aydınlatma konusunda da ciddi hedefler öngörmekte olup her evde en çok kullanılan 5 lambanın sertifikalı lambalarla değiştirilmesi halinde 10 milyon arabanın sera gazı salınımına eşdeğer bir tasarruf sağlanacağı ifade edilmiştir¹⁰⁴⁰.

Avrupa Birliği’ndeki duruma bakılacak olursa 2009 yılında Avrupa Komisyonu tarafından Avrupa Birliği İklim ve Enerji Paketi kabul edilerek 2020 yılına kadar sera gazlarında %20 düşüş sağlama, enerji tüketiminde yenilenebilir kaynakların oranının %20’ye ulaşılması, enerji verimliliğinde %20 artış hedefleri öngörülmüş olup enerji

¹⁰⁴⁰ Yunus Çengel, ABD’de Enerji Verimliliğinin Dünü, Bugünü ve Yarını, **III. Enerji Verimliliği Kongresi**, 31 Mart-2 Nisan 2011, Gebze-Kocaeli, http://www1.mmo.org.tr/resimler/dosya_ekler/140fb1bd4441044_ek.pdf, (31.01.2021)

verimliliği ile AB’de yıllık 800 milyon ton emisyon azaltımı sağlanması amaçlanmıştır¹⁰⁴¹.

25 Ekim 2012 tarihinde kabul edilen Avrupa Parlamentosu ve AB Konseyinin 2012/27/EU Direktifi 1. maddesinde 2020 yılı için öngörüle %20 enerji verimliliği artışı hedefine ulaşılabilmesi için enerji verimliliğinin desteklenmesinde kullanılacak ölçütler için ortak bir çerçeve çizildiğini ifade etmektedir¹⁰⁴². Enerji verimliliği hedefleri ise birincil enerji tüketimlerine ve sanayi, hanehalkı, hizmet ve tarım sektörüne sağlanan enerji gibi nihai enerji tüketimine bağlıdır¹⁰⁴³. Direktif enerji verimliliğinde hedeflenen %20 artışın, farklı alanlarda enerji verimliliğini teşvik etmeye yönelik araçların ulusal ve Avrupa genelinde birlikte uygulanması sonucu gerçekleşmesinin tercih edileceğini belirtmiştir. Keza üye Devletlere, ülke içi müşteriler de dahil olmak üzere küçük tüketicilerin enerjiyi verimli kullanabilmelerini teşvik etmek ve kolaylaştırmak için uygun olan önlemleri alma yükümlülüğü getirilmiştir. Direktif, mali teşvikler de dahil olmak üzere tüketici davranışlarını değiştirmeye yönelik önlem alınmasını da öngörmektedir¹⁰⁴⁴.

Direktifte enerji verimliliği, üretilen performans, hizmet, mal ya da enerjinin tüketilen enerjiye oranı olarak tanımlanmıştır. Direktif her üye Devletin bir gösterge niteliğinde ulusal enerji verimliliği hedefi oluşturmasını öngörmektedir. Bu hedefler, birincil ya da nihai enerji tüketimlerini, nihai enerji tasarrufunu ya da enerji yoğunluğunu temel alabilecektir¹⁰⁴⁵. Üye Devletlerin enerji verimliliğini artırma amaçlarına ulaşmalarında AB Komisyonunca doğrudan ya da Avrupa finansman kurumları aracılığı ile finansal ve teknik destek sağlaması da öngörülmüştür.

Avrupa Birliği nezdinde enerji ürünlerine yönelik enerji etiketi ve çevreye duyarlı tasarımlarını düzenleme altına alan Direktiflerde yayınlanmıştır. Enerji etiketlemesi ile ilgili olarak ev tipi çamaşır makinaları ile ev tipi çamaşır kurutucuları

¹⁰⁴¹ Gianni Lo Schiavo, The New EU Directive on Energy Efficiency: A Critical View, **Maastricht Journal of European and Comparative Law**, C.20, S.2, 2013, s. 322

¹⁰⁴² Directive 2012/27/Eu Of The European Parliament And Of The Council, Energy Efficiency Directive (EED), <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2012:315:0001:005-6:en:PDF>, (31.01.2021)

¹⁰⁴³ Schiavo, s.323-324

¹⁰⁴⁴ Directive 2012/27/Eu Of The European Parliament And Of The Council, Energy Efficiency Directive (EED), <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2012:315:000-1:0056:en:PDF> Erişim Tarihi: 31.01.2021

¹⁰⁴⁵ EED, Article 2 ve Article 3, Erişim Tarihi: 31.01.2021

hakkında bir Direktifin¹⁰⁴⁶ yanı sıra ev tipi bulaşık makinaları için de bir Direktif yayınlanmıştır¹⁰⁴⁷. Çevreye duyarlı tasarımıyla ilgili olarak AB tarafından ev tipi çamaşır makinaları ile ev tipi çamaşır kurutucuları için bir Direktif¹⁰⁴⁸ ve ev tipi bulaşık makinaları için ayrı bir Direktif yayınlanmıştır¹⁰⁴⁹.

AB nezdinde bir diğer çalışma AB Komisyonu tarafından 11 Aralık 2019'da kabul edilen Avrupa Yeşil Anlaşmasıdır. Bu anlaşma içeriğinde 2050'ye kadar iklim nötrlüğüne ilişkin uzun vadeli hedef ile AB'nin sera gazı emisyonları 2030 yılına kadar 1990 seviyelerine göre %50-55 oranında azaltma yönündeki çabası yer almaktadır. Yeşil Anlaşmanın gerektirdiği yatırımlar için bir Yatırım Planı ve Adil Geçiş Mekanizması öngörülmüştür. İklim nötr bir ekonomiye geçişi hedefleyen bu mekanizmanın finansman kaynakları arasında yer alan Adil Geçiş Fonunun enerji verimliliği gibi temiz enerjiye geçiş yatırımlarına destek olması öngörülmektedir¹⁰⁵⁰.

AB'nin bir kuruluşu olan Avrupa Çevre Ajansı da bu konuda önemli çalışmalar gerçekleştirmektedir. Bu kapsamda Ajans tarafından yapılan bir çalışma, elektrikli araç alımlarındaki artışın CO2 ve nitrojen dioksit gibi kirletici salınımlarını azaltacağını, araç alımlarında artışın ise iyi dizayn edilmiş bir vergi ve teşvik mekanizması ile geliştirilebileceğini ortaya koymuştur. Yeni araçlardaki CO2 salınımının 2001'den 2017'ye 170 gr CO2'den 117 gr CO2'ye düşerek yıllık %2, toplamda ise %30 oranında bir azalmayı sağlaması, düşük ya da sıfır salınlı araç alınması için geniş bir vergi ve teşvik sistemi olan ülkelerde yüksek sesle dile

¹⁰⁴⁶ Commission Delegated Regulation (EU) 2019/2014 of 11 March 2019 Supplementing Regulation (EU) 2017/1369 of the European Parliament and of the Council with Regard to Energy Labelling of Household Washing Machines and Household Washer-dryers and Repealing Commission Delegated Regulation (EU) No 1061/2010 and Commission Directive 96/60/EC <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1575536811417&uri=CELEX:32019R2014>, (31.01.2021)

¹⁰⁴⁷ Commission Delegated Regulation (EU) 2019/2017 of 11 March 2019 Supplementing Regulation (EU) 2017/1369 of the European Parliament and of the Council with Regard to Energy Labelling of Household Dishwashers and Repealing Commission Delegated Regulation (EU) No 1059/2010 <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32019R2017>, (31.01.2021)

¹⁰⁴⁸ Commission Regulation (EU) 2019/2023 of 1 October 2019 Laying Down Ecodesign Requirements for Household Washing Machines and Household Washer-dryers Pursuant to Directive 2009/125/EC of the European Parliament and of the Council, Amending Commission Regulation (EC) No 1275/2008 and repealing Commission Regulation (EU) No 1015/2010 https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?toc=OJ%3AL%3A2019%3A315%3ATOC&uri=uriserv%3AOJ.L_.2019.315.01.02.85.01.ENG, (31.01.2021)

¹⁰⁴⁹ Commission Regulation (EU) 2019/2022 of 1 October 2019 Laying Down Ecodesign Requirements for Household Dishwashers Pursuant to Directive 2009/125/EC of the European Parliament and of the Council Amending Commission Regulation (EC) No 1275/2008 and Repealing Commission Regulation (EU) No 1016/2010 https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.L_.2019.31-5.01.0267.01.ENG&toc=OJ:L:2019:315:TOC, (31.01.2021)

¹⁰⁵⁰ AB Yeşil Mutabakatı, <https://uib.org.tr/tr/kbfile/ab-yesil-anlasmasi>, (31.01.2021)

getirilmiştir. Ayrıca araçların izin verilen tip CO₂ salınımları ile gerçekleşen CO₂ salınımları arasındaki farkın giderek büyümesi, üye ülkelerin izin verilen tip CO₂ salınımına dayalı vergilendirme politikalarını etkisiz hale getirmiştir.

Diğer taraftan elektrikli araç alımına yönelik güçlü teşviklerin olduğu ülkelerde, bu araçlardan gerçekleşen CO₂ salınımlarında ciddi azalmalar görülmüştür. Norveç bu alanda en çok elektrikli aracın satıldığı ülke konumunda olup 2010 yılında ülkedeki yeni araçların sadece %0,3'ü elektrikli iken 2017'de Norveçteki araç filosunun %39'u elektrikli araçlardan oluşmaktadır. Ülkede 1990 yılından beri uygulanan düşük CO₂ salınlı araç teşvikleri bu anlamda etkili olmuştur. Norveçte elektrikli araçlara yönelik olarak KDV, motorlu taşıt vergisi ve yıllık dolaşım vergisi gibi vergilerden muafiyetin yanı sıra park ücreti ödememe ve otoyol ücretlerinden muaf olma gibi destekler uygulanmaktadır. Bu uygulamalarda 2010-2017 arası trafiğe kaydolun araçların CO₂ salınımında %16'lık bir düşüş sağlamıştır.

Hollanda 2010-2017 yılları arasında gerek elektrikli gerekse düşük CO₂ salınımı yapan geleneksel araçlar için vergi teşvik uygulaması yapmıştır. PHEV tipi¹⁰⁵¹ araçlar için uygulanan mali teşvikler yıllar içerisinde azaltılarak normal otomobillerle aynı seviyeye getirilmiştir. Bu araçlar için 2010-2013 yılları için vergi muafiyeti tanınmıştır. 2014-2015 yıllarında %7, 2016 yılında %15 ve 2017 yılında ise normal araçlarla aynı oran olan %22 vergi oranı uygulanmıştır. Mali uygulamaya bağlı olarak ülkede PHEV tipi araç satışların oranı 2015 yılında %9,2 iken 2017 yılında bu oran %0,3'e düşmüştür. Sonuç olarak araç filusunda yaşanan bu elektrikli araç dönüşümü 2010-2017 yılları için CO₂ salınımında %3'lük bir düşüş sağlamıştır.

Geçmiş dönemlerde disel araçların benzinli araçlara nazaran daha az CO₂ salınımı yapmasından ötürü teşvik edildikleri görülmektedir. Yunanistan'da Atina ve Selanik şehirlerinde uzun süreli uygulanan disel araç yasaklarının kaldırılması sonucu 2013-2017 yılları arasında %3,7'lik bir CO₂ salınım azalması olsa da %44 oranında azot oksit ve %4 oranında da partikül madde salınım artışına yol açarak hava kalitesinde ciddi bir bozulmanın ortaya çıktığı görülmüştür¹⁰⁵².

¹⁰⁵¹ PHEV (Plug in Hibrit Vehicle) şarj edilebilir bataryaları ya da başka bir enerji depolama aygıtını dış bir elektrik kaynağına takarak şarj edebilen bir hibrit elektrikli araçtır. Plug-in Hibrit, https://tr.wikipedia.org/wiki/Plug-in_hibrit, (31.01.2021)

¹⁰⁵² Fiscal Instruments Favouring Electric Over Conventional Cars Are Greener, European Environment Agency,

Avrupa ülkelerinde özellikle beyaz eşyaya yönelik teşviklerin de uygulandığı görülmektedir. Bu teşvikler beyaz eşyanın bulunduğu enerji sınıfına göre değişmektedir. İtalya’da buzdolapları için %20 gelir vergisi indirimi, Fransa’da buzdolabı için alışveriş esnasında indirim, Belçika’da buzdolabı ve çamaşır makinası için elektrik satıcı şirket tarafından geri ödeme, İspanya’da buzdolabı, çamaşır makinası, bulaşık makinası, fırın ve induksiyonlu ocak için alışveriş esnasında indirim, Almanya’da teşvik teklifi olarak uygulanan alışveriş esnasında indirim ve Danimarka’da ise buzdolabı için alışveriş esnasında indirim şeklinde gerçekleşmiştir¹⁰⁵³.

(2) Türkiye’de Enerji Verimliliği Teşvikleri

(i) Verimlilik Artırıcı Proje Destekleri

Türkiye’de enerji verimliliğini düzenleyen temel metin 5627 sayılı Enerji Verimliliği Kanunudur. Kanunun “Destekler” başlığını taşıyan 8. maddesi Enerji verimliliği uygulama projelerinin desteklenme esaslarını tespit etmiştir. Buna göre elektrik üretim faaliyeti gösteren lisans sahibi tüzel kişiler dışındaki yıllık toplam enerji tüketimleri bin Ton Eşdeğer Petrol (TEP) ve üzeri olan, ticaret ve sanayi odası, ticaret odası veya sanayi odasına bağlı olarak faaliyet gösteren ve her türlü mal üretimi yapan işletmeyi ifade eden endüstriyel işletmeler ile endüstriyel işletmeler için tanımlanan yükümlülükleri sağlamak kaydıyla yıllık toplam enerji tüketimleri beşyüz TEP ile bin TEP arasında olan işletmeler tarafından Elektrik İşleri Etüd İdaresi Genel Müdürlüğüne sunulan ve Bakanlık tarafından onaylanan projesinde belirlenmiş bedelleri en fazla bir milyon Türk Lirası olan uygulama projeleri, bedellerinin en fazla yüzde yirmisi oranında desteklenir. Cumhurbaşkanı kararı ile proje bedeli limiti en fazla beş katına kadar, destek oranı ise en fazla iki katına kadar artırılabilir. Elektrik İşleri Etüd İdaresi Genel Müdürlüğü 662 sayılı KHK¹⁰⁵⁴ ile kapatıldığından ve

<https://www.eea.europa.eu/downloads/91d1aa66d1554439b1037da3f3269f46/1616675330/taxes-and-incentives-promoting-electric.pdf>, (31.01.2021)

¹⁰⁵³ Çengel, (31.01.2021)

¹⁰⁵⁴ 02.11.2011 tarih ve 28103 (Mükerrer) sayılı R. G.

mevzuatta bu Müdürlüğe yapılan atıflar Bakanlığa yapılmış sayılacağından projelerin Bakanlığa sunulması gerektiği anlaşılmaktadır.

Verimlilik artırıcı projeleri desteklenen tüzel kişiler, bu projelerini işletmelerinde iki yıl içinde uygular. Bu süreyi aşan veya projesinden farklı yapılan uygulamalar desteklenmez. Uygulama öncesi ve sonrası bilgi ve görüntüleri ihtiva eden uygulama raporları Bakanlığa gönderilir. Uygulama sonuçları Bakanlık tarafından yerinde kontrol edilir. Kanun enerji verimliliğini artırıcı uygulama projelerinin desteklenmesi ile ilgili usûl ve esasların Bakanlık tarafından yürürlüğe konulacak yönetmelikle düzenleneceğini belirtmiş ve konunun ayrıntıları Enerji Kaynaklarının ve Enerjinin Kullanılmasında Verimliliğin Artırılmasına Dair Yönetmelikle¹⁰⁵⁵ düzenlenmiştir. Yönetmelik enerji yönetimi kavramına yer vererek bu kavramın enerji kaynaklarının ve enerjinin verimli kullanılmasını sağlamak üzere yürütülen eğitim, etüt, ölçüm, izleme, planlama ve uygulama faaliyetlerini ifade ettiğini belirtmiş ve enerji yönetimi kapsamında çevrenin korunmasına, çevreye zararlı salımların azaltılmasına ve sınır değerlerin aşılmamasına yönelik önlemlerin hazırlanarak bunların uygulanması faaliyetlerinin de yer aldığını belirtmiştir. O halde son tahlilde enerji verimliliğini teşvik etmede güdülen amaçlardan birisinin de çevrenin korunması olduğu söylenebilecektir. Yönetmelik enerji verimliliğine yönelik projelerin onaylanması prosedürünü, şartları ve desteklerin uygulanmasını detayları ile düzenleme altına almıştır.

(ii) Enerji Yoğunluğunu Düşürmeye Yönelik Destekler

Bir diğer enerji verimliliği teşviği enerji yoğunluğunun azaltılmasına yönelik uygulanmaktadır. Buna göre herhangi bir endüstriyel işletmesi ya da endüstriyel işletmeler için tanımlanan yükümlülükleri sağlamak kaydıyla yıllık toplam enerji tüketimleri beşyüz ton eşdeğer petrol (TEP) ile bin TEP arasında olan işletmesi için üç yıl içerisinde enerji yoğunluğunu ortalama olarak en az %10 oranında azaltmayı taahhüt ederek Bakanlık gönüllü anlaşma yapan ve taahhüdünü yerine getiren gerçek veya tüzel kişilerin ilgili işletmesinin, ödenek imkânları göz önüne alınmak ve ikiyüzbin Türk Lirasını geçmemek kaydıyla, anlaşmanın yapıldığı yıla ait enerji

¹⁰⁵⁵ 27.10.2011 tarih ve 28097 sayılı R.G.

giderinin %20'si karşılanır. Cumhurbaşkanı kararı ile destek miktarı en fazla beş katına kadar, enerji gideri oranı ise en fazla iki katına kadar artırılabilir. Enerji yoğunluğu bir birim hasıla üretebilmek için tüketilen enerji miktarı olarak tanımlanmaktadır. Gönüllü anlaşma yolu ile enerji yoğunluğunu azaltarak enerji verimliliğini sağlama uygulamalarının desteklenmesine ilişkin detaylar da Enerji Kaynaklarının ve Enerjinin Kullanılmasında Verimliliğin Artırılmasına Dair Yönetmelikle düzenlenmiştir.

(iii) Diğer Uygulamalar

Enerji Verimliliği Kanunu uyarınca endüstriyel işletmelerin mevcut sistemlerinde enerji verimliliğinin artırılmasına yönelik olarak hazırlanan, Enerji Verimliliği Koordinasyon Kurulu tarafından onaylanan ve asgarî yatırım büyüklükleri Cumhurbaşkanı tarafından belirlenen miktarın üzerinde olan projeler ile kullandıkları yakıt türleri ve teknolojilerine bağlı olarak Bakanlık tarafından yürürlüğe konulacak yönetmelikte tanımlanan yıllık ortalama verim değerlerini sağlayan kojenerasyon yatırımları, Hazine Müsteşarlığınca yatırım teşviklerinden yararlandırılır. Ayrıca Küçük ve orta ölçekli işletmelere yönelik olarak, 3624 sayılı Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı Kurulması Hakkında Kanun¹⁰⁵⁶ tanımlanan işletmelerin enerji verimliliğine yönelik alacakları eğitim, etüt ve danışmanlık hizmetleri, Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı tarafından desteklenir. Vakıflar tarafından kurulan şirketlerden yetki belgesi ve enerji yöneticisi sertifikasına ilişkin herhangi bir bedel alınmaz.

(iv) Teknik Destek

Araştırma ve geliştirme projesi yürüten ve/veya destekleyen kamu kurum ve kuruluşları için belirli projelere öncelik tanıma ve başarıyla sonuçlandırılan projelerin uygulamaya geçilmesi yönünde tanıtım etkinlikleri ile birlikte teknik destek sağlama yükümlülüğü getirilmiştir. Buna projeler, yerli tarım ürünlerinden üretilen biyoyakıtların maliyetinin düşürülmesi ve performansının artırılması, biyokütle kaynaklarından biyoyakıt veya sentetik yakıt üretim teknikleri ve su, rüzgar, güneş ve

¹⁰⁵⁶ 20.04.1990 tarih ve 20498 sayılı R.G.

jeotermal gibi yenilenebilir enerji kaynaklarını kullanarak ekonomik olabilecek hidrojen üretim teknikleri projeleridir.

(v) ENVER Etiketi Uygulaması

Enerjinin temel tüketicileri arasında yer alan hane halkı ya da bireysel tüketicilerin tüketim tercihleri, üreticileri bu tercihler doğrultusunda üretim yapmaya yöneltmek sureti ile bir teşvik işlevi görecektir. Çağımızda çevresel konulardaki bilinçlenmenin artışı, tüketicilerin tüketim tercih ölçütleri arasına çevreye olumsuz etkisi olmama ya da olabildiğince az olma ölçütünü de eklemiştir. Bu ölçüt bir ere tüketicinin tercihinin belirleyen ölçütler arasına girdikten sonra üreticilerin buna kayıtsız kalması beklenemez. İşte üreticiyi bu anlamda ekonomik varlığını sürdürme ve piyasa payını kaybetmeme noktasında çevreye duyarlılık açısından teşvik edecek bu tercihe saygı duyduğunu ve önemseyiği ortaya koymasını sağlayacak bir mekanizmanın varlığı gerekmektedir. Bu konuda dikkat çeken Enerji Etiketleme Çerçeve Yönetmeliğinde¹⁰⁵⁷ yönetmeliğin amacının piyasaya arz edilen ya da hizmete sunulan enerji ile ilgili ürünler için bir çerçeve oluşturarak, bu ürünlerin etiketlenmesi ve enerji verimliliğine, kullanım sırasında enerji ve diğer kaynakların tüketimine ilişkin standart ürün bilgilerinin ve bu ürünlere ilişkin tamamlayıcı bilgilerin sağlanması yoluyla, müşterilerin enerji tüketimini azaltması için daha verimli ürünler seçmelerini sağlamak olduğu ifade edilmiştir. Yönetmelik uyarınca Türkiye’de yerleşik imalatçıyı, Türkiye’de yerleşik olmayan imalatçının yetkili temsilcisini veya ürünü piyasaya arz eden ithalatçıyı ifade eden tedarikçi, piyasaya arz edilen ürünlerin, her bir birimi ile birlikte, doğru basılmış etiketlerin ve bu Yönetmelik ve ilgili uygulama tebliğlerine uygun hazırlanmış ürün bilgi formlarının, bedelsiz olarak temin edilmesini sağlamakla yükümlü kılınmıştır¹⁰⁵⁸. O halde denilebilir ki üçüncü bir ülkeden ithal edilmemek koşulu ile ikinci el ürünler, insan veya eşya taşımaya yönelik vasıtalar dışındaki enerji ile ilgili ürünlerde enerji etiketi bulunması zorunludur.

¹⁰⁵⁷ 02.03.2021 tarih ve 31411 sayılı R.G.

¹⁰⁵⁸ Farklı enerji ürünleri için ayrı ayrı enerji etiketleme tebliğleri yayınlanmıştır. Bunlar; Ev Tipi Çamaşır Makineleri İle Ev Tipi Kurutmalı Çamaşır Makinelerinin Enerji Etiketlemesine Dair Tebliğ, Ev Tipi Bulaşık Makinelerinin Enerji Etiketlemesine Dair Tebliğ, Ev Tipi Fırın ve Aspiratörlerin Enerji Etiketlemesine Dair Tebliğ, Ev Tipi Çamaşır Kurutma Makinelerinin Enerji Etiketlemesine Dair Tebliğdir

Bir başka düzenleme Enerji İle İlgili Ürünlerin Çevreye Duyarlı Tasarımına İlişkin Yönetmeliktir¹⁰⁵⁹. Bu Yönetmelikte de enerji ile ilgili ürünlerin piyasaya arz edilebilmesi veya hizmete sunulabilmesi için, bu ürünlerin tasarımında uyulması zorunlu olan şartların çerçevesini belirlemek suretiyle enerji verimliliğini, çevre koruma düzeyini ve enerji arz güvenliğini artırarak sürdürülebilir kalkınmaya katkıda bulunmanın amaçlandığı ifade edilmiştir. Yönetmeliğe göre yönetmelik kapsamındaki ürünlerin piyasaya arz edilebilmesi veya hizmete sunulabilmesi için, ilgili uygulama tebliğlerinde¹⁰⁶⁰ yer alan şartları karşıladıklarına dair “CE” işaretini taşımaları zorunludur.

Enerji Kaynaklarının ve Enerjinin Kullanılmasında Verimliliğin Artırılmasına Dair Yönetmelikte tanımlanan ENVER etiketi, Yönetmelikte tanımlanan asgari enerji verimliliği gereksinimlerini sağlayanlara Bakanlık tarafından verilen belgedir. Yönetmeliğin 21. maddesi uyarınca Buzdolabı ve klimalar için enerji etiket sınıfının A üzeri olduğunu, elektrik motorları için verim değerinin EN 60034-30 standartında 50 Hz ve 60 Hz için yer alan süper verim grubu olan IE3 için tanımlanmış nominal sınırların üzerinde olduğunu gösteren belgelerle Bakanlığa isteğe bağlı olarak başvuran tüzel kişiler ile endüstriyel işletmelere belirli usul ve esaslar çerçevesinde enerji verimliliği (ENVER) etiketi verilir. ENVER etiketinin formatı ve bedeli Bakanlık tarafından belirlenir ve Bakanlığın internet sayfası üzerinden yayınlanır. ENVER etiketi verilen endüstriyel işletmeler ve ürünler Bakanlığın internet sayfası üzerinden ilan edilir. Binaların ısıtılması amacıyla kullanılan kazanlar ile elektrikli ev aleti üretici ve ithalatçıları, ülke içinde sattıkları ürünlerin enerji etiketi sınıfları bazındaki miktarlarını her yıl ocak ayı içerisinde Bakanlığa bildirirler. ENVER etiketi verilmesinin esasları şunlardır:

-ENVER etiketi ithal edilen ürünler için ithalat partisine münhasır, yurt içinde üretilen ürünler için ise planlanan üretim miktarı ile sınırlı olacak şekilde verilir. Bakanlık ENVER etiketi verilen ürün grubundan seçtiği numuneleri akredite

¹⁰⁵⁹ 07.10.2010 tarih ve 27722 sayılı R.G.

¹⁰⁶⁰ Enerji ürünleri ile ilgili olarak Avrupa Birliği mevzuatına da uyum çerçevesinde tebliğler yayınlanmıştır. Bunlar, Ev Tipi Çamaşır Makineleri İle Ev Tipi Kurutmalı Çamaşır Makinelerinin Çevreye Duyarlı Tasarım Gerekliliklerine Dair Tebliğ, Ev Tipi Bulaşık Makinelerinin Çevreye Duyarlı Tasarım Gerekliliklerine Dair Tebliğ, Ev Tipi Fırın, Ocak ve Aspiratörler ile İlgili Çevreye Duyarlı Tasarım Gerekliliklerine Dair Tebliğ, Doğrusal Olmayan Ev Tipi Lambalar ile İlgili Çevreye Duyarlı Tasarım Gerekliliklerine Dair Tebliğdir.

olmuş bir laboratuvarında test edebilir veya ettirebilir. Bu testlerde uyumsuzluk tespit edilmesi veya verilen ENVER etiketlerinin uygunsuz kullanıldığının tespit edilmesi durumunda, ENVER etiketi uygulaması durdurulur ve bu durum Bakanlık tarafından internet sayfası üzerinden duyurulur.

-Endüstriyel işletmelere ENVER etiketi verilebilmesi için Bakanlık ile enerji yoğunluğunu azaltmaya yönelik gönüllü anlaşma yapmak suretiyle öngörülen desteklerden yararlanmış olması şarttır.

Türkiye’de evlerde kullanılan enerjinin yaklaşık yüzde 20’si elektrikli ev aletleri tarafından tüketilmekte olup bunlar arasında ilk sırada %30 payla buzdolabı yer alırken onu %28 pay ile aydınlatma ve %10 pay ile elektrikli fırınlar takip etmektedir¹⁰⁶¹. Dolayısıyla ENVER etiketi bu tüketimi gerçekleştiren enerji ürünleri ile ilgili tüketici tercihlerini belirlemede büyük önemi haizdir. Günümüzde enerji verimliliği standartları ve etiketleri, tüketiciyi enerjiyi verimli kullanması için yönlendiren en geçerli strateji olup bu konuda yapılan bir anket çalışması Türkiye’de tüketicilerin en az %90’nın enerji verimliliği ve enerji etiketlemesini dikkate aldığını ortaya koymuştur¹⁰⁶².

(vi) Binalarda Enerji Performansı Uygulaması

Çevresel bilincin gelişmesi, tüketicilerin yaşam alanı tercihlerinde de belirleyici olabilmektedir. Bir kavram olarak ortaya çıkan “Akıllı Bina” enerji verimliliğini artırmak üzere, binanın enerji harcamalarının otomatik olarak binanın kendi elemanlarıyla ve ek donatılarla kontrol edildiği sistemleri ifade etmekte olup tanımdan da anlaşılacağı üzere akıllı binanın en önemli görevi, kullanıcı konforundan ödün vermeden binanın enerji harcamalarının en az düzeyde olmasını sağlamaktır¹⁰⁶³. Dünyadaki binaların küresel enerji tüketiminin % 40’ını oluşturduğu¹⁰⁶⁴ dikkate alındığında binaların enerji verimliliğinin sağlanmasının önemi daha iyi

¹⁰⁶¹ Zehra Yumurtacı ve Aydın Hacı Dönmez, Konutlarda Enerji Verimliliği, **Mühendis ve Makina**, C. 54, S.637, s. 40

¹⁰⁶² Burcu Dilaveroğlu Pala ve Güvenir Kaan Esen, Türkiye’de Ev Tipi Elektrikli Cihazlarda Enerji Etiketleri Ve Enerji Verimliliği Farkındalığı Analizi, **Verimlilik Dergisi**, S.2, 2018, s.81-97

¹⁰⁶³ Zerrin Yılmaz, Akıllı Binalar ve Yenilenebilir Enerji, **Tesisat Mühendisliği Dergisi**, S.91, 2006, s.7

¹⁰⁶⁴ Dünya Sürdürülebilir Kalkınma İş Konseyi, **Enerji Tüketiminde Dönüşüm İçin Binalarda Enerji Verimliliği**, 2009, s.1

anlaşılmaktadır. Enerji verimli binalar gerek ekonomik kaygılar gerekse çevresel duyarlılıklarla tüketici için belirleyici bir ölçüt olacağından bu noktanın üretici tarafından dikkate alınması, üreticiyi yeni yapılan binalarda enerji verimliliğini dikkate almaya, eski binalarda ise enerji verimli hale dönüşüme teşvik etmektedir.

Binalarda Enerji Performansı Yönetmeliği¹⁰⁶⁵ yeni bina tasarımında, mevcut binaların proje değişikliği gerektiren önemli tadilat projelerinde, mekanik ve elektrik tesisat değişikliklerinde binanın özelliklerine göre bu Yönetmelikte öngörülen esasların göz önüne alınacağını, binanın mimari, mekanik ve elektrik projeleri, diğer yasal düzenlemeler yanında, enerji ekonomisi bakımından bu Yönetmelikte öngörülen şartlara uygun değil ise, ilgili idare tarafından yapı ruhsatı verilmeyeceğini, bu Yönetmelik esaslarına uygun projesine göre uygulama yapılmadığının tespiti halinde, tesbit edilen eksiklikler giderilinceye kadar binaya, ilgili idare tarafından yapı kullanım izin belgesi verilmeyeceğini, mevcut binaların, dış cephe duvarlarında ısı yalıtımı, ısıtma sisteminde kazan değişikliği, ferdi ve merkezi ısıtma sistemleri arasında dönüşüm yapılması, merkezi soğutma sistemi kurulması, kojenerasyon sistemi kurulması veya yenilenebilir enerji kaynaklarından elektrik üretilmesi ile ilgili konularda tadilat yapılması halinde, bu Yönetmelik hükümleri doğrultusunda uygulama projesi hazırlanacağını ve yapı kullanım izni veren ilgili idare tarafından onaylanacağını ve uygulanmasını sağlanacağını öngörmektedir. İlgili idare ile kastedilen Yapı ruhsatı ve yapı kullanma izin belgesi verme yetkisine sahip belediye ve mücavir alan sınırları içindeki uygulamalar için büyükşehir belediyeleri ile diğer belediyeleri, bu alanlar dışında kalan alanlarda valilikler ile diğer idarelerdir.

Binalarda Enerji Performansı Yönetmeliği “Enerji Kimlik Belgesi” kavramını düzenleyerek, binalar için bu belgenin varlığını bir zorunluluk haline getirmiştir. Enerji kimlik belgesi, asgari olarak binanın enerji ihtiyacı ve enerji tüketim sınıflandırması, yalıtım özellikleri ve ısıtma ve/veya soğutma sistemlerinin verimi ile ilgili bilgileri içeren belgedir. Öncelikle belirtmek gerekir ki sanayi alanlarında üretim faaliyetleri yürütülen binalar, planlanan kullanım süresi iki yıldan az olan binalar, toplam kullanım alanı 50 m²’nin altında olan binalar, seralar, atölyeler ve münferit olarak inşa edilen ve ısıtılmasına ve soğutulmasına gerek duyulmayan depo, cephanelik, ardiye, ahır, ağıl gibi binalar bu Yönetmeliğin dolayısıyla enerji kimlik

¹⁰⁶⁵ 05.12.2008 tarih ve 27075 sayılı R.G.

belgesi zorunluluğunun dışındadır. Ayrıca, Türk Silahlı Kuvvetleri, Millî Savunma Bakanlığı ve bağlı kuruluşları, Millî İstihbarat Teşkilâtı Başkanlığı binaları ile mücavir alan dışında kalan ve toplam inşaat alanı 1.000 m²'den az olan binalar için enerji kimlik belgesi düzenlenmesi zorunlu değildir. Mevcut binaların durumuna gelince Yönetmeliğin 5/1. maddesi, mevcut binaların proje değişikliği gerektiren önemli tadilat projelerinde, mekanik ve elektrik tesisat değişikliklerinde binanın özelliklerine göre bu Yönetmelikte öngörülen esasların göz önüne alınacağını ifade etmiş, 25/5. maddesi, yeni ve mevcut binalar için düzenleneceğini düzenleme altına almış, 25/15. maddesi ise binalar veya bağımsız bölümlere ilişkin alım, satım ve kiraya verme ile ilgili iş ve işlemlerde enerji kimlik belgesi düzenlenmiş olması şartı aranacağını, binanın veya bağımsız bölümün satılması veya kiraya verilmesi safhasında, mal sahibinin enerji kimlik belgesinin bir suretini alıcıya veya kiracıya vereceğini belirterek bina ya da bağımsız bölümün yeni ya da mevcut olup olmaması arasında bir ayırım yapmamıştır. Son olarak 26/A maddesi mevcut binalar için; enerji kimlik belgesi düzenleme eğitimini başarıyla tamamlayan personel bulunduran 5627 sayılı Kanun kapsamında bina kategorisinde yetkilendirilmiş olan enerji verimliliği danışmanlık şirketlerine Bakanlıkça enerji kimlik belgesi verme yetkisinin verileceğini ifade etmiştir. Bu kapsamda mevcut binaların da enerji kimlik belgesi alma zorunluluklarının bulunduğu ve Yönetmelikteki koşulları karşılamak şartı ile bu belgeyi alabilecekleri düşünülmektedir.

Enerji kimlik belgesinin, binanın tamamı için hazırlanması şarttır. Ayrıca, isteğe bağlı olarak, kat mülkiyetini haiz her bir bağımsız bölüm veya farklı kullanım alanları için ayrı ayrı düzenlenebilir.

Enerji kimlik belgesi vermeye yetkili kuruluşlar Yönetmelikte düzenleme altına alınmıştır. Yeni binalar için, Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliğine bağlı ilgili meslek odası tarafından, adına düzenlenmiş serbest müşavirlik ve mühendislik hizmetleri belgesi ile enerji kimlik belgesi düzenleme eğitimini başarı ile tamamlayan personel bulunduran gerçek veya tüzel kişilere Bakanlıkça enerji kimlik belgesi verme yetkisi verilir. Mevcut binalar için ise enerji kimlik belgesi düzenleme eğitimini başarıyla tamamlayan personel bulunduran 5627 sayılı Kanun kapsamında bina kategorisinde yetkilendirilmiş olan enerji verimliliği danışmanlık şirketlerine Bakanlıkça enerji kimlik belgesi verme yetkisi verilir. Ayrıca mevcut binalar için şu

şartları sağlayan gerçek veya tüzel hukuk kişileri de, bu şartların sağlandığının ilgili Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğünce tespit edilmesi üzerine Bakanlıkça enerji kimlik belgesi vermeye yetkilendirilir:

-Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliğine bağlı ilgili meslek odası tarafından adına düzenlenmiş serbest müşavirlik ve mühendislik hizmetleri belgesine sahip olmak.

-Enerji kimlik belgesi düzenleme eğitimini başarıyla tamamlayan personel bulundurmak.

-Enerji Kaynaklarının ve Enerjinin Kullanımında Verimliliğin Artırılmasına Dair Yönetmelik uyarınca düzenlenmiş Etüt-Proje Sertifikasına sahip personel bulundurmak.

-Türk Akreditasyon Kurumu tarafından akredite edilmiş ulusal veya uluslararası laboratuvarlar tarafından kalibre edilmiş ve etiketlenmiş ısı ve sıcaklık görüntüleme cihazına sahip olmak

Enerji kimlik belgesi düzenleme tarihinden itibaren 10 yıl süre ile geçerlidir. Enerji kimlik belgesi, bu belgeyi vermeye yetkili kuruluş tarafından hazırlanır. Bu belge, yeni binalar için yapı kullanma izin belgesi alınması aşamasında ilgili idarelere sunulur. Enerji kimlik belgesi düzenlenmeyen binalara ilgili idarelerce yapı kullanma izin belgesi verilmez. Enerji kimlik Belgesinde yer alan bilgilerden ve bu bilgilerin doğruluğundan enerji kimlik belgesi düzenlemeye yetkili kuruluş sorumludur.

Enerji kimlik belgesinde, binanın enerji ihtiyacı, yalıtım özellikleri, ısıtma ve/veya soğutma sistemlerinin verimi/etkenliği ve binanın enerji tüketim sınıflandırması ile ilgili bilgilerle birlikte;

-Bina ile ilgili genel bilgiler,

-Düzenleme ve düzenleyen bilgileri,

-Binanın kullanım alanı (m²),

-Binanın kullanım amacı,

-Binanın ısıtılması, soğutulması, iklimlendirmesi, havalandırması ve sıhhi sıcak su temini için kullanılan enerjinin miktarı (kWh/yıl),

-Tüketilen her bir enerji türüne göre yıllık birincil enerji miktarı (kWh/yıl),

-Binaların kullanım alanı başına düşen yıllık birincil enerji tüketiminin, A ile G arasında değişen bir referans ölçeğine göre sınıflandırılması,

-Nihai enerji tüketiminin oluşturduğu sera gazlarının kullanım alanı başına yıllık miktarı (kg CO₂/m²-yıl),

-Binaların kullanım alanı başına düşen yıllık sera gazı salımının, A ile G arasında değişen bir referans ölçeğine göre sınıflandırılması (kg CO₂/m²-yıl),

-Binanın aydınlatma enerjisi tüketim değeri,

-Birincil enerji tüketimine göre, enerji sınıfı,

-Nihai enerji tüketimine göre, CO₂ salımı sınıfı

-Binanın yenilenebilir enerji kullanım oranı gösterilir.

Yönetmelikte dikkat çeken ilk husus binanın mimari, mekanik ve elektrik projeleri, diğer yasal düzenlemeler yanında, enerji ekonomisi bakımından bu Yönetmelikte öngörülen şartlara uygun değil ise, ilgili idare tarafından yapı ruhsatı verilmeyeceğini düzenlemesidir. Bu yasak hem yeni bina inşaatı hem de esaslı tadilat gerektiren projeler için geçerlidir. Zira yapı ruhsatı, yeni bir inşaata, mevcut yapılarda ise ek ya da değişiklik yapılmasına ve bunların esaslı tadilat ve onarımına izin veren birel bir idari işlem niteliğindedir¹⁰⁶⁶. Yapı kullanma izin belgesi ise, yapının ruhsat ve eklerine uygun olarak inşa edilip tamamlandığını gösteren, yapının proje ve eklerine uygun yapıldığını ortaya koyan bir belge olup yapı ruhsatı gibi birel bir idari işlem niteliği taşımaktadır¹⁰⁶⁷. Dolayısıyla ruhsat, yapı kullanma izninin ön koşuludur. Yönetmelik gerek yapı ruhsatını gerekse yapı kullanma iznini Yönetmelik hükümlerine uygunluk şartına bağlayarak ilgili idareleri bu Yönetmelik hükümlerini de göz önüne almakla yükümlü kılmıştır.

Burada dikkat çeken bir husus yeni binalara yapı kullanma izni verilmesinin özel hukuk gerçek ya da tüzel kişilerince düzenlenecek enerji kimlik belgesinin varlığı şartına bağlanmış olmasıdır. Bahsedildiği üzere birel bir idari işlem olan yapı kullanma izin belgesi, ilgili idare tarafından düzenlenmekte olup, özel hukuk gerçek ya da tüzel kişisi tarafından hazırlanan enerji kimlik belgesi, kullanma izninin idari işlem olma özelliğini değiştirmemektedir. İşlem idarenin bir işlemidir. İşlemin ortaya çıkmasındaki irade idareye aittir. İdarenin iradesi ile ortaya çıkan işlemin idari prosedüründe özel hukuk kişilerinin hazırlayacakları bir takım belgelerin varlığı işlemin niteliğini etkilemeyecektir.

¹⁰⁶⁶ Ali Rıza İlgezdi ve Gökhan Batak, **Yapı Kullanma İzin Belgesi (İskân Ruhsatı)**, 1. Baskı, Ankara, 2020, s.41-43

¹⁰⁶⁷ İlgezdi ve Batak, s.73-76

(vii) Ulaşımda Enerji Verimliliği Uygulaması

Enerjinin temel tüketicilerinden bir diğeri de araçlardır. Sera gazı salınımı açısından bakıldığında ise bu konuda önde gelen ülkelerde ulaşım sektörünün %20'lik bir payla %22 paya sahip sanayi sektörünün ardında ikinci sırada olduğu görülmektedir¹⁰⁶⁸. 1990-2014 yıllarına ait ortalama CO2 salınımında enerji ve üretim sektörlerinin ardından üçüncü sırada iken, metan gazı salınımında ise yerleşim sektörünün ardında ikinci sıradadır¹⁰⁶⁹. Bu veriler ulaşım sektörü açısından da enerji verimliliğinin teşvik edilmesinin önemini ortaya koymaktadır. Özellikle otomobil ile ulaşım, fayda-zarar analizi yapıldığında öne çıkmaktadır. 1986 yılında %36 olan otomobil ile ulaşım payının 2002 yılında %60 seviyesine ulaştığı, 2020 yılında ise %80 seviyesine yükseleceği ifade edilmiştir¹⁰⁷⁰.

Ulaşımda Enerji Verimliliğinin Artırılmasına İlişkin Usul Ve Esaslar Hakkında Yönetmelik¹⁰⁷¹ enerji verimliliğinin artırılması amacıyla; motorlu araçların birim yakıt tüketimlerinin düşürülmesine, araçlarda verimlilik standartlarının yükseltilmesine, çevreci alternatif yakıt kullanımının teşvik edilmesine, hava kirleticileri ve sera gazı emisyonlarının azaltılmasına, toplu taşımacılığın yaygınlaştırılmasına, akıllı ulaşım sistemlerinin etkin uygulanmasına, sürdürülebilir şekilde ulaşım altyapılarının iyileştirilmesine ve kentsel ulaşım planlarının hazırlanmasına ilişkin usul ve esasları kapsamaktadır. Yönetmelik çevreci alternatif yakıt kullanımının teşvikinden bahsetmektedir. Yönetmeliğe göre alternatif yakıt, ulaşım sektörünün çevresel performansını artıran, emisyon azaltan veya azaltma potansiyeli olan araç üstü mekanik enerji kaynağı veya deposunu (atık ısı dâhil), biyoyakıt, doğalgaz, CNG/LNG, elektrik, hidrojen, güneş enerjisi, LPG yakıtları veya güç kaynaklarını ifade etmektedir.

Yönetmelik Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı ve ilgili Bakanlıklar arası işbirliği sağlanarak, yakıt tüketimi açısından ekonomik ömrünü tamamlamış, çevre, trafik ve

¹⁰⁶⁸ Nihat Işık ve Efcan Kılınç, Ulaştırma Sektöründe CO2 Emisyonu ve Enerji Ar-Ge Harcamaları İlişkisi, **Sosyo Ekonomi**, C.22, S.22, 2014, s.323

¹⁰⁶⁹ Okan Oral ve Sinan Uğuz, Türkiye'deki Farklı Sektörlere Ait Sera Gazı Emisyon Değerlerinin Çok Katmanlı Algılayıcılar ve Topluluk Öğrenmesi Yöntemleri ile Tahmin Edilmesi, **Uluslararası Mühendislik Araştırma ve Geliştirme Dergisi**, C.12, S.20, 2020, s.467

¹⁰⁷⁰ Cem Soruşbay, Karayolu Ulaşımından Kaynaklanan Karbondioksit Emisyonlarının Çevreye Etkisi ve Kontrolü, **Mühendis ve Makine**, C.48, S.564, 2007, s.24

¹⁰⁷¹ 02.05.2019 tarih ve 30762 sayılı R.G.

seyir güvenliği için risk oluşturan araçların trafikten çekilmesi, araç filosunun enerji verimliliği yüksek ve egzoz gazı emisyon değeri düşük olan yeni teknoloji araçlarla yenilenmesine yönelik teşvik edici gerekli düzenleyici önlemler alınacağını düzenlemiştir. Keza Belediyelere, elektrik piyasasına ilişkin ilgili mevzuat hükümlerine uygun olmak kaydıyla, ulaşımda alternatif enerji sistemlerini teşvik etmek için elektrikli araçların otopark, cadde ve sokaklar üzerinde şarj edilebilmesini sağlayacak altyapı planları oluşturma ve bu altyapının oluşturulmasını temin etme yükümlülüğü öngörülmüştür. Yük taşımacılığı ile ilgili olarak ise mevcut demiryolu hatlarında, kapasiteyi arttırmak, işletme maliyetini düşürmek, karbon salımını azaltmak, güvenli taşımacılığı sağlamak, ulaşımda elektrik enerjisini kullanarak dışa bağımlılığı azaltmak ve zaman tasarrufu sağlamak amacıyla sinyalizasyon ve elektrifikasyon sistemlerinin kurulmasının sağlanacağı ve teşvik edileceği düzenleme altına alınmıştır. Yine yük taşımacılığında, elektrik motoruna sahip bir aracın frenlemesi sırasında ortaya çıkan ve aynı ya da başka bir araç tarafından hemen kullanılabilen ya da ihtiyaç duyulduğunda kullanılabilir şekilde depolanabilen geri kazanılmış enerji olarak tanımlanan Rejeneratif (Geri Kazanımlı) enerji sisteminin araçlarda ve raylı sistemlerde kullanımına destek verileceği ifade edilmiştir. Son olarak enerji verimliliğini sağlayacak çevre dostu Akıllı Ulaşım Sistemi uygulamalarının geliştirilmesi ve kullanımının teşvik edileceği belirtilmiştir.

Anılan bütün düzenlemeler mali bir teşvikten öte, bir teşvik niyeti görüntüsü arz etmektedir. Özellikle çevre dostu olmaları açısından elektrikli araçlar burada önem arz etmektedir. Nitekim Avrupa’da bazı ülkeler geleneksel araçların satışını ilerleyen yıllarda yasaklayacaklarını duyurmuşlardır. Bu kapsamda Norveç 2025, Hollanda, İrlanda ve Slovenya 2030, İskoçya 2032, Fransa ve Birleşik Krallık 2040, İsveç ise 2045 yılında içten yanmalı motora sahip araç satışını yasaklayacaklardır¹⁰⁷².

Bu noktada ön plana çıkan elektrikli araçların ise tam elektrikli araçlar, hibrit araçlar ve fişli hibrit araçlar olarak üç ana türü bulunmaktadır¹⁰⁷³. Elektrikli araçlar sıfır ya da çok düşük emisyon oranı ile çevreci araçlar olarak nitelendirilebilirse de eğer bu araçların ihtiyaç duyduğu elektrik, termik santrallerle sağlanırsa fosil yakıtlardan sağlanan kirliliğin azaltılmasındaki etkisinin azalması söz konusu

¹⁰⁷² International Energy Agency (IEA), **Global Electric Vehicle Outlook 2018**, Towards Cross-modal Electrification, 2018, s.36

¹⁰⁷³ Dave Carley, **The Beginners Guide to Electric Vehicles (EV)**, 2014, s.3

olacaktır¹⁰⁷⁴. Avrupa’da elektrikli araç noktasında ön plana çıkan Norveç’in araç vergi politikası “Kirlenen Öder” ilkesine dayanmakta olup, Norveç’te araçlarını yarı değiştirme şansı verilen Elektrikli Araç kullanıcılarının sadece %4’ü benzinli ya da dizel yakıtlı araca dönüş yapmayı tercih edeceklerini belirtmişlerdir¹⁰⁷⁵.

Türkiye’de ise Özel Tüketim Vergisi (ÖTV) açısından hibrit araçlarda vergi teşviki bulunmaktadır. 1600 cc altında motor hacmine sahip hibrit araçlar için bir teşvik bulunmamaktadır. 1600-2000 cc motor hacmine sahip hibrit araçlarda elektrik motor gücü 50 Kw’yı geçtiğinde ÖTV matrahı 85.000 TL’yi aşmayanlar için %45, 85.000 TL’yi aşp 135.000 TL’yi aşmayanlar için %50, 135.000 TL’nin üstü için %80 ÖTV oranı uygulanmaktadır. Geleneksel içten yanmalı motora sahip araçlarda ise motor hacmi 1600-2000 cc arası olan bir araç için ÖTV matrahı 170.000 TL’yi aşmayanlar için ÖTV oranı %130, 170.000 TL’yi aşanlar için ise ÖTV oranı %150 olarak uygulanmaktadır. Bir örnek vermek gerekirse 100.000 TL ÖTV matrahına ve 1.8 cm³ motor hacmine geleneksel içten yanmalı motora sahip araç %130 ÖTV’ye tabi tutulurken 100.000 TL ÖTV matraha ve 50 kW gücün üzerinde elektrikli motora sahip hibrit araç ise %50 ÖTV oranına tabi tutulmaktadır.

Sadece elektrik motorlu olan araçlar için ise motor gücüne göre artan oranda indirimli ÖTV oranları söz konusudur. Buna göre motor gücü 85 Kw’yı geçmeyen araçlarda ÖTV oranı %10, 85 Kw ile 120 Kw arası olanlarda %25 ve motor gücü 120 Kw’yı geçen araçlarda ise %60 ÖTV oranı uygulanmaktadır. Bu oranlar, fosil yakıtlı ve hibrit araçlarda motor hacmine ve motor gücüne göre %45 ile %220 arasında değişmektedir¹⁰⁷⁶. Motorlu Taşıtlar Vergisinde de (MTV) elektrikli araçlar için teşvik söz konusu olup bir örnek vermek gerekirse 01.01.2018 tarihinden sonra alınan ve motor gücü 70 Kw ve altında olan bir elektrikli otomobil için yıllık ödenecek MTV tutarı 262 TL iken; 01.01.2018 tarihinden sonra alınan ve motor hacmi 1300 cc ve altı olan bir otomobil için yıllık ödenecek MTV tutarı 1051 TL’dir.

¹⁰⁷⁴ Hakan Yavuz ve Yusuf Cengiz, Elektrikli Araçlara Yönelik Vergi Teşvikleri: Türkiye Özelinde Değerlendirmeler, **Uluslararası Marmara Fen ve Sosyal Bilimler Kongresi**, 2019, s.3

¹⁰⁷⁵ Petter Haugneland, Erik Lorentzen, Christina Bu ve Espen Hauge, Put a Price on Carbon to Fund EV Incentives – Norwegian EV Policy Success, **EVS30 Symposium Stuttgart, Germany**, October 9-11, 2017, s.3-6

¹⁰⁷⁶ II Sayılı Liste

https://www.gib.gov.tr/fileadmin/mevzuatek/otv_oranlari_tum/02022021_II_sayili_liste.pdf, (31.01.2021)

III. ÇEVRESEL ETKİLERİN OLUŞMASINDAN SONRA KABAHATLERİN VE HUKUKİ SORUMLULUĞUN ÇEVRENİN KORUNMASINDA ROLÜ

Hukukun enerji faaliyetlerinin çevresel olumsuz etkilerini ortaya çıkmadan önce önlemeye yönelik işlevi her zaman gerçekleşmeyebilir. Hukuk kuralları sosyal hayatı düzenlerken, bu hayatın gerektirdiği düzenin korunmasını esas alır. Sosyal hayatta varlığı aranan bu düzen bozulmadıkça aslında hukuk da varlığını çok hissettirmez. Bu alanda bu düzenin devamı süresince hukuk bir nevi görünmez el niteliğindedir. Buradaki görünmezlikten kasıt hukukun kendini hissettirmemesi değil, yaptırımlarını devreye sokmamasıdır. Zira hukuk, devam etmesi için kurallar koyduğu sosyal hayatın düzeni bozulmadıkça, bu düzenin eski hale getirilmesini hedefleyen yaptırımlarını da ortaya çıkarmaz. Bunun sebebi kuralın ihlal edilmemiş, sosyal hayatın düzeninin bozulmamış olmasıdır¹⁰⁷⁷.

Ancak ne zaman ki hukukun kuralları aracılığı ile koruduğu düzen bozulur, işte o zaman yaptırımlar devreye girer. Artık düzenin tekrar tesisi, düzeni bozanın bir karşılık görmesini gerektirmektedir.

Enerji faaliyetlerinin, daha doğrusu beyaz olmayan enerji kullanımının yarattığı çevresel etkiler gerek etkinin boyutu gerek çevresel etkiye yol açan faaliyetin yapılış şekli, gerekse çevrenin hangi unsuru üzerinde etkiye yol açtığı gibi ölçütlere göre farklı yaptırımların uygulanmasını gerekli kılabilir. Aslında bu suç ve ceza politikasını da kapsayacak şekilde genel hukuk politikası ile alakalıdır. Nitekim 765 sayılı Türk Ceza Kanunu'nda¹⁰⁷⁸ çevreye karşı işlenen suçlar yer almazken¹⁰⁷⁹ 5237

¹⁰⁷⁷ Bireylerin topluluk halinden çıkarak toplum haline gelebilmelerinin ancak özgürlüklerin sınırlanması ile sağlanabileceği, insan topluluklarının zamanla belirli davranış standartlarını belirleyerek sonradan sosyal norm haline gelen bu standartları benimseyerek toplum haline geldikleri, dolayısıyla sosyal normlarla kurulan bu sosyal düzenin kendiliğinden ortaya çıktığı, oluşan bu sosyal düzenin toplumdaki sosyal barışı tek başına sağlamak için yeterli olmadığı ve hukuk düzeni ile tamamlanması gerektiği ifade edilmiştir. Veli Özer Özbek, Koray Doğan ve Pınar Bacaksız, **Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler**, 11. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2020, s.43

¹⁰⁷⁸ 13.03.1926 tarih ve 320 sayılı R.G.

¹⁰⁷⁹ Burada iki hususu belirtmekte fayda vardır. Birincisi 765 sayılı Türk Ceza Kanunu'nda olmasa da özel nitelikli kanunlarda düzenlenmiş suçlara rastlanmaktadır. 1380 sayılı Su Ürünleri Kanununda "Sulara Zararlı Madde Dökülmesi" eylemi 20. madde ile yasaklanmış bu yasağa uymamanın yaptırımı ise 36/d maddesi ile ağır para cezası olarak öngörülmüştür. Eylemin cezasından bir suç teşkil ettiği anlaşılmaktadır. Fakat Kanunda sonradan yapılan değişiklikle anılan eylem bir kabahate dönüştürülerek idari para cezasına tabi kılınmıştır. Bir ikinci husus olarak, 765 sayılı TCK, suçları cürüm ve kabahatler olarak düzenlemekteydi. Kanunun 546. maddesinde Gürültü kabahati düzenlenerek gürültü veya velvele ile mutat hilafı olarak çan ve alati saire çalarak yahut kanun ve nizam ahkamına muhalif surette gürültülü bir meslek ve sanat icar eyliyerek halkın veya meclis ve mahfillerin meşguliyet veya huzur ve rahatını

sayılı Türk Ceza Kanunu¹⁰⁸⁰ bu suç kategorisine yer vermiştir. Dahası, 1983 yılına kadar bir Çevre Kanunu'nun olmayışı ve Kanunda da 1983 yılından günümüze yapılan değişiklikler dikkate alındığında pek çok yeni ihlal eylemlerinin kabahat niteliği kazandığı görülmektedir.

Çalışmamızın bu kısmında beyaz olmayan enerji kullanımının gerçekleşmesi ve çevrenin olumsuz etkilenmesi sonucu hukukun bastırıcı rolü ele alınacaktır. Bu bağlamda hukuk bir kısım ihlalleri kabahat olarak düzenlemek sureti ile bu ihlalleri gerçekleştirenlere eylemlerinin karşılığı olan yaptırımların uygulanmasını öngörmüştür. Bir kısım ihlallerde aynı zamanda kişilerin uğradığı şahısvarlıkları ya da malvarlıklarına yönelik zararlar da söz konusu olabileceğinden bunlara yönelik zararın tazmini yaptırımı devreye girebilmektedir.

A. Kabahat Yaratarak Koruma

Çevrenin, kamu düzeninin yeni anlayışı kapsamında bir unsur olması, onun korunmasına yönelik kolluk faaliyetlerinin dayanak noktasını oluşturmaktadır. Ancak kamu düzeni ile ilgisi kapsamında kolluk için yapılan adli ve idari kolluk ayrımı, kamu düzenini bozan ve suç niteliğinde olan eylemin cezalandırılması amaçlanıyorsa adli kolluk; kamu düzeninin bozulmasını önlemek üzere faaliyet gösteriliyorsa idari kolluk denilmektedir. Nitekim idari kolluğun temelinde önlemek için var olduğu ifade edilmiştir¹⁰⁸¹. Ancak sadece amaca dayalı bir ayrım¹⁰⁸² yetersiz kalacaktır. Zira kamu düzeninin suç oluşturmayan ihlallerle bozulması halinde eski halin tesisini sağlayıcı faaliyetler de idari kolluk olarak adlandırılır. Dolayısıyla idari kolluk için önleyici kolluk ifadesinin kullanılması aslında çok da doğru değildir zira kamu düzeni bozulduktan sonra da idari kolluk devreye girebilir, yeter ki işlenen eylem bir suç oluşturmaz. Bu anlamda kamu düzenini korumak¹⁰⁸³ kavramının daha uygun olduğu

ihlal edenlerin hafif cezayı nakdiyeye mahkûm olacağını öngörmekte idi. Keza Kanunun 558. maddesi “Öte Beri Atma” başlığı ile halkın gelip geçeceği yerlere veya birkaç ailenin müşterek avlusuna insanı yaralıyacak veya üstünü kirletecek bir şey atan veya döken kimsenin on güne kadar hafif hapis veya hafif cezayı nakdi ile cezalandırılacağını düzenlemekteydi.

¹⁰⁸⁰ 12.10.2004 tarih ve 25611 sayılı R.G.

¹⁰⁸¹ Özay, Kolluk, s.950

¹⁰⁸² Nitekim öğretide bu ayrım için hem görev niteliklerinin farklılığı hem de amaçlarının farklılığı ölçütü kullanılmaktadır. Günday, Hukuk, s.294

¹⁰⁸³ Giritli, Bilgen ve Akgüner, s. 814

zira bu kavramın bozulduktan sonra eski düzenin tesisini de içerdği söylenebilir. İşte çevresel kamu düzeni ihlali halinde eylem suç teşkil etmemekte ise bu ihlalin failine bir yaptırım uygulanması yine idari kolluk faaliyeti kapsamında kamu düzeninin bu sefer eski haline getirilmesine yönelik olarak gerçekleştirilecektir. 1982 Anayasasının 56. maddesi ile çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek Devletin yanı sıra vatandaşlara da bir ödev olarak yüklendiğinden Devlet bu ödevi kapsamında çevrenin korunması, kirlenmesinin önlenmesi için bazı eylemleri kabahat niteliğinde eylem haline getirebilecek; öte yandan vatandaşlar da kabahat olarak düzenlenen bu eylemlerden kaçınmak, eylemi işlediği zaman ise eylem için öngörülen idari yaptırıma katlanmak durumunda kalacaktır.

Sosyal hayatın hızlı değişimi karşısında gerek sosyal düzenin korunması gerekse düzeni bozan eylemlerin önlenmesi noktasında idari makamlara çeşitli cezaları uygulama yetkisi verilerek idari ceza hukuku denilen bir hukuk dalı ortaya çıkmıştır¹⁰⁸⁴. İlk kez 18. yüzyılın ikinci yarısında Alman hukukçuları tarafından yapılan İdarî Ceza Hukuku ve Genel Ceza Hukuku ayrımı ile kabahatlerin dar anlamda suç olmaktan çıkartılması ve bu tür eylemlerin cezalandırılması için idareye yetki verilmesi amaçlanmıştır¹⁰⁸⁵. İdari ceza kavramı ülkemizde de idari yaptırımlarla eş anlamlı olarak kullanılmakta ve gerek bazı münferit yasalarda gerekse Anayasa Mahkemesi gibi bağlayıcı yargı kararlarında bu iki kavramın bir diğerinin yerine kullanılması sonucunda idari ceza kavramı Türk hukuk terminolojisine girmiş bulunmaktadır¹⁰⁸⁶.

765 sayılı Türk Ceza Kanunu döneminde geçerli olan suç politikasının terk edilmesi ile 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu daha önce var olan suç üst başlığını ve bu başlık altında topladığı cürüm ve kabahat ayrımını ortadan kaldırmıştır. Ancak bu durum kabahatlerin cezalandırılmamasının amaçlanması olarak algılanmamalıdır. İzlenen yeni suç politikasının bir sonucu olarak yarattığı haksızlık daha az olan kimi eylemler suç olmaktan çıkarılarak kabahat haline dönüştürülmüş ve ayrı bir Kabahatler Kanunun içerisine alınmıştır. Ancak Türk hukukunda 2005 yılında izlenen suç

¹⁰⁸⁴ Ersan Şen, **Çevre Ceza Hukuku**, Kazancı Kitap Ticaret A.Ş., İstanbul, 1994, s.201

¹⁰⁸⁵ Kayhan İçel, İdari Ceza Hukuku ve Kabahatleri Suç Olmaktan Çıkarma Eğilimi, **İÜHF Mecmuası**, C.50, S.1-4, 1984, s.117

¹⁰⁸⁶ Oğuz Sancakdar, İdari Cezaların Yaptırım Teorisindeki Yeri ve Türk Hukuku'ndaki Anayasal Temelleri, **İdari Ceza Hukuku Sempozyumu**, Seçkin Yayınevi, Ankara, 2009, (Teori), s.62

politikasının tamamen bazı eylemleri, hukuka aykırılıklarını koruyarak sadece suç olmaktan çıkarma ve kabahat haline getirme yönünde olduğu söylenemez. Bazı eylemlerin suç olmaktan çıkarılmalarının yanı sıra kabahat olarak da düzenlenmedikleri görülmektedir. Bir örnek vermek gerekirse mülga 765 sayılı Türk Ceza Kanunununda 582. maddede “Anahtar ve maymuncuk alım satımı ve kilitlerin gayri meşru açılması” başlığı altında demirci ve çilingir ve sair sanat sahiplerinin her rast geldiğine maymuncuk satması veya tevdi etmesi ya da balmumu kalıbı ve sair basılmış ve ölçüsü alınmış numuneler üzerine bunların kullanılacağı yerin veya eşyanın kendisince bilinen sahip veya vekilinden başkası için her cins ve nevi anahtarlar imal etmesi kabahat olarak düzenlenmişken, bu kabahate 5326 sayılı Kabahatler Kanununun¹⁰⁸⁷ yanı sıra başka bir kanunda da kabahat olarak yer verilmemiştir. Bu durumda eylemin yasallaştırıldığını söylemek mümkündür. Suç politikası gereği suç ile kabahat arasında gerçekleştirilen ayrım, bunların yaptırımlarına da terminolojik açıdan yansımalıdır. Nasıl ki kabahatlere küçük suçlar¹⁰⁸⁸ denmiyorsa, kabahatlerin yaptırımları için idari ceza kavramının kullanılması da doğru değildir. Terminolojik birlik sağlanması açısından yasal dayanağı da olan idari yaptırım kavramının kullanılmasının uygun olacağını düşünmekteyiz.

Sosyal hayatın devamı kamu düzeni ile sıkı bir ilişki içerisindedir. Kamu düzenini korumanın yollarından birisi düzeni ağır bir şekilde ihlal eden eylemleri suç haline getirerek suçun önleyici işlevinden yararlanmaktır. Görüleceği üzere bu yolda iki fonksiyonun işbirliği¹⁰⁸⁹ söz konusudur; öncelikle yasama işlevi eylemi bir kanunla suç haline getirecek akabinde yargı işlevi işlenen bir eylemin suç kalıbına uyup uymadığına karar verecektir. O halde her eylemin suç haline getirilmesi demek her iki fonksiyonun birlikte hareket etmesi demektir. Ancak bu durum özellikle mahkemelerin iş yükünün öngörülemez şekilde artmasına yol açacaktır¹⁰⁹⁰. Bunun sonucu olarak suçun önleyici işlevini gerçekleştirecek olan cezanın verilmesindeki

¹⁰⁸⁷ 31.03.2005 tarih ve 25772 (Mükerrer) sayılı R.G.

¹⁰⁸⁸ Kabahatlere içerdikleri haksızlığın az olması sebebi ile cüce cürümler denilmekte idi. Burcu Erdiñç, İdari Yaptırımların Kavramsal Çerçevesi ve Cezai Yaptırımlarla Karşılaştırılması, **Ankara Barosu Dergisi**, S.2, 2012, s.247

¹⁰⁸⁹ Kuvvetler ayrılığı ilkesi gereği, her kuvvetin ayrı amaçlar çevresinde örgütlendiğinde ve bu sebeple idarenin yaptırım uygulamasından beklenen amaç ile mahkemelerin yaptırım uygulamasından beklenen amaçların farklı olduğuna ilişkin düşünce için bkz. Özbudun, s. 188-189.

¹⁰⁹⁰ Şen, s.201

gecikme, önleyici işlevin zaman içerisinde yok olmasına yol açacaktır¹⁰⁹¹. O halde kamu düzenini koruma görevini üstlenen idarenin de yürütme fonksiyonu bünyesinde rol üstlenmesi ve düzene aykırılıkları önleyecek bir kısım zecri araçlarla donatılması gerekmektedir. Böylece hem kamu düzenini korumada asıl görevli olan idarenin zorlayıcı araçlarla donatılması sağlanacak hem de cezanın son çare olmasını da haklı kılan bazı hafif haksızlık türlerinde yargı mercilerinin devreden çıkarılarak iş yüklerini azalması sağlanacaktır¹⁰⁹².

Kabahat kavramı ile dekriminalizasyon arasında bir bağ söz konusudur. Bazı alanlarda dekriminalizasyon kavramı yasallaştırma ile eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Oysa kabahatler için dekriminalizasyon yasallaştırma anlamına gelmemekte, yasaklığı devam eden davranışlar için suça yönelik uygulanan geleneksel cezaların azaltılmasını ya da ortadan kaldırılmasını ifade etmektedir. Örneğin trafik alanında dekriminalizasyon, ehliyetsiz ya da süratli araç kullanma yetkisi vermemekte sadece kabul edilmezliği ve haksızlık içeriği devam eden bu davranışların cezalarını değiştirmekte ya da azaltmaktadır¹⁰⁹³.

Her ne kadar gerek suçlar gerekse kabahatler özünde haksızlık niteliği taşısa da, kabahatlere suçların yaptırımını uygulamaya imkan olmaması ve Türk Ceza Kanununun sadece atıf yapılan konularda kabahatlere uygulanabiliyor olması açısından aralarındaki ayrım önem taşımaktadır¹⁰⁹⁴.

1. Caydırıcılık Noktasında Çevre Suçu ile Kabahatlerinin Kıyaslanması

¹⁰⁹¹ Caydırıcı ceza, kesinlik, hızlılık ve şiddetli olma olarak adlandırılan üç ilkeye dayanmaktadır ve bu üç ilke aynı anda gerçekleşmezse ceza caydırıcı olamaz. Bu ilkelerden hızlılık, suç işlendikten sonra failin en kısa sürede yakalanarak hakkında soruşturma ve yargılama aşamalarının tamamlanması ve hak ettiği cezaya çarptırılmasını ifade etmektedir. Osman Dolu, Hasan Büker ve Şener Uludağ, Türk Ceza Adalet Sisteminin Caydırıcılık Kapasitesine İlişkin Eleştirel Bir Değerlendirme, **AÜHF Dergisi**, C.61, S.1, 2012, s.72

¹⁰⁹² Öğretide idari suç ve bunun karşılığında verilen idari cezaların da birer suç olduğu, meselenin bunları veren makamların farklılığından başka bir şey olmadığı, bazı suçlara mahkemelerin bazı suçlara ise idari makamların belirli usullere uyarak karar verdiği ifade edilmiştir. Nurullah Kunter, **Muhakeme Hukuku Dalı Olarak Ceza Muhakemesi Hukuku**, Beta Basım Yayım, İstanbul, 1989, s.185, dn.142

¹⁰⁹³ Alexandra Natapof, Misdemeanor Decriminalization, **Vanderbilt Law Review**, C.68, S.4, 2015, s. 1065-1066; Öte yandan dekriminalizasyon kavramının belirli fiiller için her türlü cezalandırıcı yaptırımlardan vazgeçilmesi anlamına geldiği görüşü için bkz. Hasan Dursun, Almanya’da İdari Suç ve Cezalarda Kanunilik İlkesinin Uygulanması, **Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi**, Y.5, S.9, 2017, (Almanya), s.222 dn.64

¹⁰⁹⁴ Zeynel T. Kangal, **Kabahatler Hukuku**, Birinci Baskı, Oniki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2011, s.28

Çevreyi korumaya yönelik bazı eylemler suç olarak düzenlenmişken bazı eylemlerin kabahat olarak düzenlendiği, bazı eylemlerin ise hem suç hem de kabahat olarak düzenlenmiş olarak nitelendirilebileceği örnekler karşımıza çıkmaktadır. Eylemin suç olarak nitelendirilmesi, korunması hedeflenen hukuki değere verilen önemin bir göstergesi olarak gözüktüğü de suç olarak düzenlenmek tek başına caydırıcılığa karine oluşturmamaktadır. Ayrıca caydırıcılığa hali hazırda suç ya da kabahat olarak düzenlenmiş eylemler açısından bakılması yanlış bir bakış açısı olup, yeni ortaya çıkan ihlal türlerine suç ya da kabahat haline getirilerek verilecek tepkinin hızı da caydırıcılığın tespiti açısından önem taşımaktadır. O halde konuyu iki soru açısından irdelemek gerekmektedir; Bir ihlali suç ya da kabahat olarak düzenleme noktasında caydırıcılık açısından hangisi tercih edilmelidir? Suç olarak düzenlenmiş bir ihlali kabahate dönüştürme de caydırıcılık açısından bir fayda var mıdır¹⁰⁹⁵?

a. Kanunilik İlkesi Açısından

Kişi hak ve özgürlüklerini korumanın bir güvencesi olan “Suç ve Cezaların Kanuniliği” ilkesi hangi fiillerin suç teşkil ettiğinin ve bu fiil işlendiğinde uygulanacak yaptırımın kanunda açık bir şekilde gösterilmesini ifade etmektedir¹⁰⁹⁶. İlke anayasal temelini 1982 Anayasasının 38. maddesinde bulmakta yasal olarak ise 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu’nun 2. maddesinde “Kanunun açıkça suç saymadığı bir fiil için kimseye ceza verilemez ve güvenlik tedbiri uygulanamaz. Kanunda yazılı cezalardan ve güvenlik tedbirlerinden başka bir ceza ve güvenlik tedbirine hükmolunamaz. İdarenin düzenleyici işlemleriyle suç ve ceza konulamaz” düzenlemesi ile karşımıza çıkmaktadır. Görüleceği üzere ilke kendi içerisinde “Suçların Kanuniliği” ve “Cezaların Kanuniliği” şeklinde iki ayrı ilkeyi barındırmaktadır. Konuya önce Türkiye ardından bazı ülkeler özelinde bakmak yerinde olacaktır.

¹⁰⁹⁵ Çevre Kanunu hakkında, yönetsel suçlara ağırlık verilmesinin, siyasi ve ekonomik baskı gruplarının etkisine açık olan idari makamlara sorumluluğunun bırakılması anlamına geldiği ve Kanunun amacını gerçekleştirmesini zorlaştırdığı, adli cezalara az yer verilmesinin de aynı duruma yol açacağı eleştirisi yöneltilmiştir. Akıncı, Oluşum, s.222

¹⁰⁹⁶ Mahmut Koca ve İlhan Üzülmüş, **Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler**, 16. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2020, s.53

(1) Türkiye’de Kabahatlerde Kanunilik İlkesi

Suç ve cezaların kanuniliği ilkesinin suç oluşturmaya idari nitelik taşıyan ihlaller için uygulanıp uygulanamayacağı konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Özellikle kanunilik ilkesinin, idarenin düzenleyici işlem ve eylemleri ile suç yaratamamasını da içerdiği, dolayısıyla yasama organının bir kanun niteliğindeki işlemle bir eylemin haksızlık unsurlarını belirlemedikçe o eylemin suç sayılmasının mümkün olmadığı ifade edilmektedir¹⁰⁹⁷. 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu ile kabul edilen yeni suç politikası ile kabahatlerin suç kategorisinden çıkarılması karşısında ilkenin bu yeni duruma göre değerlendirilmesi gerekir. Bu bağlamda 5237 sayılı Kanundan önce bu ilkeye sıkı sıkıya bağlı kalınması, çerçeve kanunlarla suç tipinin çerçevesi ile cezasının gösterilmesi ve yürütme organınca düzenleyici işlemlerle suç yaratmasının suç ve cezaların kanuniliği ilkesi ile bağdaşmayacağı yolundaki görüşlerin¹⁰⁹⁸ artık haklılık payının kalmadığı düşünülmektedir. Zira artık kabahatler suç değildir. Suç ve suçun yaptırımı ve doğurduğu hukuki sonuçlar ile kabahatler ile kabahatlerin yaptırımı ve doğurduğu hukuki sonuçlar farklıdır. O halde şu an yanıtlanması gereken konu, suç olmaktan çıkarılmış kabahatlerde suç ve cezaların kanuniliği ilkesinin uygulanma şeklinin belirlenmesidir. Öğretide bu ilkenin kabahatler hakkında uygulanmasının lehinde ve aleyhinde görüşler bulunmaktadır¹⁰⁹⁹. Öncelikle kabahatlerle ilgili olarak idare eş zamanlı iddia ve karar makamı koltağında oturmakta ve kamu gücünü kullanarak bireylerin özgürlüklerine yaptırım kararı vererek müdahale etmektedir. Bu kapsamda bireylerin hangi eylemlerin yaptırım konusu olduğunu bilmeleri gerek temel hak ve özgürlüğe müdahale niteliği gerekse bireyi korumanın hukuk devleti ilkesinin bir gereği olduğu dikkate alındığında önemi haizdir¹¹⁰⁰. Bu konuda Anayasa Mahkemesi, 5237 sayılı Kanun yürürlüğe girmeden önce verdiği bir kararda¹¹⁰¹ kanunkoyucu tarafından suç oluşturan eylemin ve suçun

¹⁰⁹⁷ Sahir Erman, **Ticari Ceza Hukuku**, C.I, Genel Kısım, 3. Baskı, 1992, s.37

¹⁰⁹⁸ Şen, s.99-102

¹⁰⁹⁹ Mahmutoğlu, Aykırılık, s.103-104

¹¹⁰⁰ Yücel Oğurlu, İdari Yaptırımlara Genel Bir Bakış ve İdari Yaptırım-Ceza Yaptırımı Ayırımı, **Atatürk Üniversitesi Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 3, S. 1, 1999, s. 180-185; Mahmutoğlu, Aykırılık, s.106-107

¹¹⁰¹ Anayasa Mahkemesinin 08.12.2004 tarih ve 2004/84 E., 2004/124 K. Sayılı kararı, 02.12.2005 tarih ve 26011 sayılı R.G. https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/ND/2004/124?Donemler-_id=2&EsasNo=2004%2F84&KararTarihiSon=%20&KelimeAra%5B%5D=%20, (05.02.2021)

unsurlarının saptanmasından, cezasının da yasada açıkça belirlenmesinden sonra uygulamaya yönelik olarak, uzmanlık ve yönetim tekniğine ilişkin ayrıntıların belirlenebilmesi için yürütme organına yetki verilmesinin düzenleyici işlemlerle suç ve ceza oluşturma anlamına gelmeyeceğinden suç ve cezada yasallık ilkesine aykırılık oluşturmayaacağına hükmetmiştir. Konunun yasal karşılığı ise 5326 sayılı Kabahatler Kanunu 4. maddesinde düzenleme altına alınmıştır. Anılan madde uyarınca hangi fiillerin kabahat oluşturduğu, kanunda açıkça tanımlanabileceği gibi; kanunun kapsam ve koşulları bakımından belirlediği çerçeve hükmün içeriği, idarenin genel ve düzenleyici işlemleriyle de doldurulabilir. Ancak kabahat karşılığı olan yaptırımların türü, süresi ve miktarı, ancak kanunla belirlenebilir. Şu hâlde hukukumuz kabahatler açısından suç ve cezaların kanuniliği ilkesini yumuşatmıştır¹¹⁰². İlkenin suçların kanuniliği kısmı kabahatler açısından “kabahatlerin çerçeve kanuniliği”ne dönüştürülmüş; cezaların kanuniliği ise aynen kabahatlerde de muhafaza edilerek kabahatlerin yaptırımının da kanunla belirlenmesi zorunlu tutulmuştur¹¹⁰³. Kabahat için uygulanacak yaptırımı kanunun belirleme zorunluluğu, temel hak ve özgürlüklere saygının bir göstergesidir¹¹⁰⁴. Aynı doğrultuda idarenin düzenleyici işlemlerle hürriyeti bağlayıcı nitelikte ceza verme yasağını da vurgulamak gerekir. Kabahatlerin çerçeve kanuniliği özünde yürütmenin türevselliği ilkesinin getirdiği bir mecburiyetten kaynaklanmaktadır. Yürütmenin türevselliği idarenin yasa olmayan bir alanda düzenleme yapamamasını bunun ancak yasa ile idareye düzenleyici işlem yapma yetkisi verilmiş olmasına bağlı olmasını ifade etmektedir¹¹⁰⁵. Yasama yetkisinin asliliği ve genelliği ilkesi uyarınca istediği konuda dilediği ayrıntıda kanun çıkarma

¹¹⁰² Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesinin idari yaptırımlara ilişkin 91 (1) R sayılı kararında da idari yaptırım gerektiren koşul ve hallerin açık bir şekilde belirlenmesinin öngörüldüğü, kabahatler açısından yasallık ilkesinin kabul edilmemesinin, ülkenin farklı yerlerindeki idari birimlerce yapılacak farklı düzenlemelerle kişilerin özgürlüklerinin yasama yerine yürütme tarafından daraltılması sonucunu doğuracağı vurgulanmıştır. Oğurlu, s.179-180

¹¹⁰³ Kabahatlerin karşılığı olan yaptırımların türü, süresi ve miktarının mutlaka kanunla belirlenmesi gerekliliğinden suçlarda olduğu gibi mutlak bir kanunilik ilkesi anlamının çıkarılamayacağı ifade edilmiştir. Sancakdar, Teori, s.77; Belirtmek gerekir ki 5326 sayılı Kabahatler Kanunu 2. maddesinde yer alan kabahat tanımının Belirlilik ilkesi açısından Anayasaya aykırı olduğu iddiası Anayasa Mahkemesinin önüne getirilmiştir. Mahkeme anılan maddede yapılan tanımda eylemin tanımından ziyade uygulanacak yaptırımın niteliğine vurgu yapıldığını, daha önce idari yaptırımı bağlanmamış bir eylemin idari yaptırımı bağlanmadığını ve kanunla öngörülmüş bir idari yaptırımın varlığına değinildiğini belirterek iddiayı reddetmiştir. Kangal, 2-3 dn.3

¹¹⁰⁴ Erdener Yurtcan, **Kabahatler Kanunu ve Yorumu**, Beta Yayınları, İstanbul, 2005, s. 5

¹¹⁰⁵ Osman Can, Belirlilik İlkesine Anayasal Bakış, **Atatürk Üniversitesi Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 9, S. 1-2, 2005, s. 108

yetkisini haiz olan yasama organı yavaş işleyişinin yol açacağı sıkıntıları gidermek adına temel noktaları düzenlemekle yetinip geri kalan konuları düzenleme yetkisini yürütmeye devredebilir ve bu durum yasama yetkisinin devri sayılmaz¹¹⁰⁶.

Yürütmenin düzenleyici işlem yapabilmesi yasama organının bir kanun yaparken etkin ve verimli hareket edememesinden, bu durum ise bazı alanların uzmanlık ve teknik bilgi gerektirmesinden kaynaklanabilmektedir. Ancak yasama organının gereken etkinlik ve verimlilikle hareket etse dahi, bir konuyu tüm detayları ile düzenlemesi, idarenin ihtiyaç duyduğu takdir yetkisinin ortadan kalkmasına ve idarenin kendisinden beklenen etkinlik ve süratte sorunları çözememesine yol açacaktır¹¹⁰⁷. Ayrıca kanunla düzenlemenin özgürlük güvencesi olmayabileceği Nazi Almanyası dönemindeki acı tecrübelerden anlaşılmıştır¹¹⁰⁸.

Kabahatler Kanununun 4/1. maddesinde yer alan düzenleme beyaz norma¹¹⁰⁹ izin vermektedir. Ancak beyaz norma izin verilmesi, idare için çerçeveyi oluşturan kanunun salt şekli anlamda bir temel oluşturacağı anlamına gelmemektedir. Ancak kanun içerik itibari ile temel haklara yönelik müdahale ile orantılı şekilde belirlilik taşımali, müdahale edilen temel hakkın ve müdahalenin niteliğine göre bu belirlilik değişkenlik gösterebilmelidir. Bu bağlamda mülkiyet hakkına yönelik müdahalede yaşam hakkına yönelik müdahaleye nazaran; malvarlığına yönelen bir müdahalede özgürlüğe yönelik bir müdahaleye nazaran belirlilik göreceli daha az olabilecektir¹¹¹⁰. Bu noktada Kabahatler Kanununun genel kanun olma özelliği Kabahatler Kanunu dışında düzenlenmiş kabahat türleri açısından da bu hükmün esas alınmasını zorunlu kılmaktadır. Kabahatler Kanununun 3. maddesine göre Kanunun idarî yaptırım kararlarına karşı kanun yoluna ilişkin hükümleri, diğer kanunlarda aksine hüküm bulunmaması halinde uygulanacak, 4. maddeyi de içeren diğer genel hükümleri ise idarî para cezası veya mülkiyetin kamuya geçirilmesi yaptırımını gerektiren bütün fiiller hakkında tatbik edilecektir. O halde beyaz norm uygulamasına izin veren 4/1.

¹¹⁰⁶ Konu hakkındaki Anayasa Mahkemesi kararı için bkz. Çınar Can Evren, Kabahatlerde Kanunilik İlkesi, **İÜHF Mecmuası**, C.69, S.1-2, 2011, (Kanunilik), s.978-979 ve dn.62

¹¹⁰⁷ Ender Ethem Atay, **İdare Hukuku**, Üçüncü Bası, Turhan Kitabevi, 2012, s.443

¹¹⁰⁸ Can, s.92

¹¹⁰⁹ İzzet Özgenç, **Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler**, 13. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2020, s.125; Çerçeve norm uygulamasının farklı türleri için Kangal, s.52-56

¹¹¹⁰ Can, s.99

maddesine idarî para cezası veya mülkiyetin kamuya geçirilmesi yaptırımını gerektiren bütün kabahatler açısından uyulması zorunluluktur.

Kabahatlerde beyaz norm uygulamasının asla bir “Kanun yok, serbestlik var” anlayışına dönüşmemesi gerekmektedir. Bir kere beyaz normun içeriğini dolduran işlem ister yönetmelik isterse isimsiz bir idari işlem olsun kanunda yer alan çerçeveye aykırı bir içerik yaratılamaz¹¹¹¹. Çerçeve kanunun kabahatin bütün unsurlarının düzenlenmesini düzenleyici idari işleme bırakması, kanunilik ilkesinin ihlali anlamına gelecektir¹¹¹². Bu noktada kabahatlerde kanunilik ilkesinin uygulanması gerektiğine dayanak olarak idarenin hem savcı hem hakim olarak hareket ettiği ve sahip olduğu takdir yetkisini kötüye kullanabileceği, idari işlem niteliğini haiz olan kabahatlerin hukuka uygunluk karinesinden yararlanmakla hemen uygulandığı, hürriyeti bağlayıcı ceza verilemese de yüksek meblağlı para cezalarının uygulanarak ağır sonuçlar doğurabileceği¹¹¹³ idari işlem niteliğinde olan kabahatlerde idari işlem prosedürünün gizli olduğu ve son olarak da beyaz norm uygulaması halinde içeriğin düzenlendiği yönetmelik ya da diğer adsız işlemlerin yayınlanmaması halinde bireylerin özgürlük alanlarını öğrenme imkanlarını kaybedecekleri itirazları¹¹¹⁴ ileri sürülmüştür. Bu itirazların ilk kısmı beyaz norma dayalı kabahatlere değil kabahatlerin idari işlem niteliğine yöneliktir. Zira kabahat doğrudan kanunla düzenlendiği hallerde de aynı sakıncalar mevcuttur. Hülasa kanunun düzenlediği bir kabahatte de idare hem savcı hem hâkim olarak hareket etmekte olup takdir yetkisini kötüye kullanabilmekte, bu tür kabahatler de hukuka uygunluk karinesinden yararlandığından yüksek meblağlı para cezaları uygulanarak ağır sonuçlar yaratılması mümkün olmaktadır. İtirazların ikinci kısmına bakılacak olursa kanun yapılma sürecinin aleni olduğu, idari işlem prosedüründe ise bu aleniyetin bulunmadığı itirazı kanun yapma sürecinde baskı gruplarının ve kamuoyunun süreç hakkında bilgi sahibi olarak eleştiri ve önerilerini

¹¹¹¹ Yeliz Şanlı Atay, **Türk İdare Hukukunda Adsız Düzenleyici İşlemler**, Birinci Basım, TODAİE Yayın No: 361, Ankara, 2011, (Adsız), s.100

¹¹¹² Kangal, s.54. Bu kapsamda 1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu 128. maddesinin hiçbir kapsam ve koşul belirlemeden atıf yaptığı tüzükle kabahatin tespiti ve dahası idari yaptırımın da bu tüzükle tespiti kanunilik ilkesine tamamı ile aykırıdır. Kangal, s.55-56

¹¹¹³ Mahmutoglu, Aykırılık, s.105; Evren, Kanunilik, s.985

¹¹¹⁴ Hakan Kaşka, Kabahatlerin Beyaz Hüküm Niteliğindeki Normlarla Düzenlenebilmesi Meselesi (Kabahatler Kanunu Madde 4/1 Üzerine Bir İnceleme), Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C.3, S.2, 2013, s.223-228; Evren, s.997; İdarenin hangi eylemler hakkında idari yaptırımlar uygulayacağını halka duyurması gerekliliği Hukuk Devleti, hukuk güvenliği ve yasallık ilkelerinin bir gereğidir. Oğurlu, s.186

ileri sürebilmesi noktasında elbette haklı bir eleştiridir. Ancak idarenin düzenleyici işlemlerinin de kapsam ve koşulları belirleyen bir kanuna dayanma zorunluluğu karşısında aynı aleniyet yine mevcuttur. Ancak beyaz norma dayalı olarak kabahatin düzenlendiği idarenin düzenleyici işlemlerinin aleniyet kazanması konusunda bir açıklık bulunmamaktadır. İdarenin düzenleyici işlemi yönetmelik niteliğindeyse 3011 sayılı Resmi Gazete'de Yayımlanacak Olan Yönetmelikler Hakkında Kanunun¹¹¹⁵ 1/c maddesinde kamuyu ilgilendiren yönetmeliklerin Resmi Gazete'de yayımlanacağı emredildiğinden kişi özgürlükleri açısından bir sınırlama yapması ile kamuyu ilgilendirdiği muhakkak olan kabahatlerle ilgili yönetmeliklerin Resmi Gazetede yayımlanması zorunludur¹¹¹⁶. Resmi Gazetede yayımlanması zorunlu olan bir yönetmelik kişiler açısından ancak yayımlanarak uygulanabilir ki Danıştay da davacı hakkında uygulanan Yönetmeliğin Resmi Gazetede yayımlanmamış olması sebebi ile dava konusu yapılan işlemi hukuka aykırı bulmuştur¹¹¹⁷. Adsız düzenleyici işlemler için 3011 sayılı Kanun gerekçesinden hareketle İdarenin verdiği isim ne olursa olsun, sadece kamu görevlilerine hitap eden yönerge ve iç sirküler niteliği taşımayan ve kamuyu ilgilendiren işlemlerin Resmi Gazetede yayımlanması gerektiği ifade edilmiştir¹¹¹⁸. Yine Mevzuat Hazırlama Usul ve Esasları Hakkında Yönetmeliğin¹¹¹⁹ 11/4. maddesinde yer alan “Uygulamada birliği sağlamak amacıyla; kanun ve kanun hükmünde kararnamelerde yer alan özel hükümler saklı kalmak üzere, Resmî Gazetede yayımlanacak tüzük ve yönetmelik dışındaki düzenleyici işlemler sadece karar, tebliğ ve genelge olarak isimlendirilir.” düzenlemesinin de karar, tebliğ ve genelgelerin Resmi Gazetede yayımlanmasını öngördüğü ileri sürülmüştür¹¹²⁰. Fakat belirtilen Yönetmelik hükmü uygulamada kavram birliğini hedefleyen ve tüzük ile yönetmelik dışında yayımlanacak bit düzenleyici işlem olacaksa bunun isminin tespitini hedeflemektedir. Yoksa karar, tebliğ ya da genelgelerin Resmi Gazetede yayımı zorunluluğu

¹¹¹⁵ 01.06.1984 tarih ve 18418 sayılı R.G.

¹¹¹⁶ Öğretide yönetmelikler açısından 3011 sayılı Resmî Gazete'de Yayımlanacak Olan Yönetmelikler Hakkında Kanun'un birinci maddesinde değişiklik yapılarak kabahatlere ilişkin hükümler taşıyan yönetmeliklerin Resmî Gazete'de yayımlanması zorunluluğu getirilmesi önerilmiştir. Evren, s.991 Kanaatimizce böyle bir hükme gerek bulunmamaktadır.

¹¹¹⁷ Danıştay Mürettep Daire 18.12.1978 tarih ve 1978/5828 E. ve 1978/4687 K. Atay, Adsız, s.133; Öğretide idari işlemlerin yetkililerce kabul ve imza edilmekle tamam olacağı ve yürürlüğe gireceği fakat ilan ve tebliğ olunmadıkça ilgililere ve üçüncü kişilere karşı uygulamaya konulamayacağı ifade edilmiştir. Duran, İdare, s.411

¹¹¹⁸ Atay, Adsız, s.136-137

¹¹¹⁹ 17.02.2006 tarih ve 26083 sayılı R.G.

¹¹²⁰ Atay, Adsız, s.137-138

öngörmemektedir. Kanaatimizce adsız işlemler olarak karşımıza çıkan idarenin düzenleyici işlemleri¹¹²¹ ile kabahat oluşturulması halinde bu işlemlerin yayımına yönelik bir düzenlemenin olmayışı bu işlemlerin aleniyet kazanmasına engel teşkil etmektedir. Bu sebeple kanaatimiz, sadece yönetmeliklerle kabahat oluşturulabilmesi, yayımlanacaklarına yönelik bir hukuki temel olmayan, karar, genelge, sirküler, genel emir gibi diğer adsız işlemlerle kabahat oluşturulamamasıdır¹¹²².

(2) Diğer Ülkelerde Kabahat ya da İdari Suçlarda Kanunilik İlkesi

Amerika Birleşik Devletleri Federal Anayasasında “Suç ve Cezaların Kanuniliği” ilkesinin açık bir şekilde yer almadığı görülmektedir. Ancak Kongre ekonomi, mali, çevre, iletişim gibi alanlarda Bağımsız idari otoriteler ya da idari makamlara idari ceza verme yetkisini tanımış ancak idari makamlar açısından suç ve cezanın Kongre tarafından bir kanunla saptanmasını gerektiğini, bağımsız idari otoriteler açısından ise bu otoritelerin idari suç ve cezayı kendilerinin belirleme yetkilerinin olduğu kabul edilmektedir¹¹²³.

Amerika Birleşik Devletlerinde suç olmaktan çıkarmanın soruşturma, müdafî ücretleri ve hapis cezasının infazı masrafları açısından büyük tasarruf sağladığı ifade edilmiştir. Yapılan bir çalışma, kamu huzurunu bozucu nitelikteki davranışların suç olmaktan çıkarılarak kabahate dönüştürülmesinin 1 trilyon \$ civarında bir tasarruf sağlayacağını ortaya koymuştur. Ayrıca kabahat haline getirmenin, kuralları yeniden ayarlamının önemli bir yolu olduğu, suç düzenlemelerinin toplumda var olan neyin ne kadar cezalandırılacağına ilişkin anlayışı ihlal ettiğinde bu kuralları şekillendirme için bir fırsat verdiği ifade edilmiştir. Özellikle bu konuda metroda uyuya kalarak yandaki koltuğa yatmak sureti ile iki koltuğa oturma yasağını ihlal ettiği için hapis cezası alan bir inşaat işçisi gazetelere de konu olmuştur. Ayrıca küçük suçlara yönelik sert

¹¹²¹ Öğretide idarenin sadece Anayasa’da belirtilen işlemleri (Görüşün ileri sürüldüğü dönemde var olan tüzük ve yönetmelik) yapabileceği görüşü ileri sürülmüştür. Duygun Yarsuvat, Yürütmenin Organının Koyduğu Kaidelerle Suç İhdası ve 1961 Anayasası, **İÜHF Mecmuası**, S.3, 1963, s.544

¹¹²² Öğretide adsız idari işlemlerin kural koymaları halinde Resmî Gazetede yayımlanmak koşulu ile tüzük ya da yönetmeliklerin hukuki rejimine tabi tutulmaları gerektiği, bu şarta uyulmazsa hiçbir hüküm ifade edemeyecekleri belirtilmiştir. Duran, İdare, s.473

¹¹²³ Franck Moderne, Sanctions Administratives Et Justice Constitutionnelle, Economica, Paris, 1993’den aktaran Hasan Dursun, Amerika Birleşik Devletleri’nde İdari Suç ve Cezalarda Kanunilik İlkesinin Uygulanması, **TAAD**, Y.9, S. 33, 2018, (ABD), s.469 ve 495

yaptırım uygulamaları, halkın saygısının ve yaptırımlarının adil olmadığı düşünölen ceza kurallarına riayetin azalmasına yol açtığı ifade edilmiştir¹¹²⁴.

Almanya’da 1949 Anayasasında idari suç ve cezalarda kanunilik ilkesi ile ilgili olarak farklı görüşler bulunmaktadır. Öğretide bir görüş idari suç ve cezalarda kanunilik ilkesinin esnek bir şekilde uygulanmasını ve idareye hareket serbestisi tanınmasını savunmaktadır. Bir diğör görüş ise idari suç ve cezalarda kanunilik ilkesi katı bir şekilde uygulanmalı ve idareye idari suçu belirleme konusunda bir serbesti alanı bırakılmamalıdır¹¹²⁵. Pozitif hukuka bakıldığında ise 1952 tarihli “Düzene Aykırılıklar Kanunu”nda 1968 yılında yapılan değışiklikle idari suç ve cezalarda kanunilik ilkesi benimsenerek hem idari suç hem de idari cezanın kanunilik ilkesine tabi olduğı kabul edilmiş ayrıca Alman İdari Usul Yasasında da yükömlendirici bireysel işlem özelliğı gösteren idari ceza işlemlerinin, kanunilik ilkesine uygun olma gerekliliğı aranmıştır¹¹²⁶.

Fransa’da gerek Anayasa Konseyi, gerekse Danıştayın kararları ile idari suç ve cezalar bakımından hem 1958 Fransız Anayasası hem de 1789 Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi kapsamında kanunilik ilkesinin benimsendiğı söylenebilir. Ancak çevre idare suçları olarak adlandırılan ihlallerde 1976 tarihli Fransız Çevre Kanunu idarenin çevreyi korumak için yapmış olduğı düzenlemelerin ihlali halinde idareye cezalandırma yetkisi vermiştir. Fransa Çevre Kanunu’nda idari çevre suç ve cezalarının yapısal veya kurucu unsurları düzenlenmemesi ve sadece idari çevre suçunun konusuna değinilmekle yetinilmesi karşısında bu durumun kanunilik ilkesinin ihlalini oluşturduğı ancak idari çevre suçunun tipiklik unsuruna ilişkin yapılan düzenlemelerle kanunilik ilkesi açısından oluşan bu olumsuzluğün büyük ölçöde giderildiğı ifade edilmektedir¹¹²⁷.

İtalya’da Anayasa’da Suç ve Cezaların Kanuniliğı ilkesi açık bir şekilde benimsenmiştir. Bu ilkenin idari suç ve cezaları da kapsadığı ifade edilmektedir. İtalya’da idari suç ve cezalarla ilgili temel düzenleme niteliğı taşıyan 689 sayılı Kanun’da idari cezalarla ilgili kanunilik ilkesi katı bir şekilde Kabul edilmektedir. İdari

¹¹²⁴ Natapoff, s.1072-1075

¹¹²⁵ Mahmutöğlü, Aykırılık, s.104-105

¹¹²⁶ Dursun, Almanya, s.227

¹¹²⁷ Hasan Dursun, Fransa’da İdari Suç ve Cezalarda Kanunilik İlkesinin Uygulanması, **TAAD Dergisi**, Y.8, S. 31, 2017, (Fransa), s.496-501

suçlarda ise idarenin herhangi bir kanun olmadan doğrudan doğruya düzenleyici işlemleriyle idari suç yaratamayacağı, öncelikle kanun tarafından idari suçun yapıcı veya kurucu unsurlarının düzenlemesi gerektiği, bu koşulla ayrıntılı ve tali konuların idarenin düzenleyici işlemlerine konu olabileceği kabul edilmektedir¹¹²⁸.

b. Suç Olmaktan Çıkararak Kabahate Dönüştürme Açısından

Suçların kabahate dönüştürülmesi ile suç ve cezaların kanuniliği ilkesi noktasında bahsedilmesi gereken bir husus da bu ilkenin kabahatler alanında sıkı sıkıya uygulanmasının suç olmaktan çıkararak kabahat haline getirme ihtiyacının dikkate alınmaması anlamı taşıyacağıdır. Her şeyden önce insan davranışlarının hangilerinin sınırlarının tespit edilerek suç haline getirileceği konusunda keyfiliğe varmayacak bir takdir yetkisinin kanun koyucuya tanınması zorunludur zira bu sınırların çizilerek suçun ve karşılığında verilecek cezanın kesin ölçütleri bulunmamaktadır¹¹²⁹. Suçlar önem derecelerine göre kendi içlerinde nasıl kategorilere ayrılabilirse¹¹³⁰ bir eylemin zaman içerisinde önem derecesinin azalması hatta tamamen ortadan kalkması sonucu suç olmaktan çıkarılması da mümkündür. Nasıl ki suçlaştırma, insan davranışlarının yani insan hak ve özgürlüklerinin sınırının çizilmesidir o halde bunun Anayasanın 13. maddesi gereği ölçülü olması icap eder.

Çevre suçu ile kabahat arasındaki ilişki hakkında çevre ceza hukukunun çevre idare hukukuna bağımlı olduğu, çevre idare hukukunun izin verdiği bir eylemin çevre ceza hukuku tarafından suç olarak düzenlenemeyeceği ifade edilmiştir. Bu anlamda çevre ceza hukuku bağımsız olsa da çevre idare hukukunun önceliği bulunmaktadır¹¹³¹.

Suç ile kabahat arasında her ikisi de haksızlık oluşturmaları açısından nitelik farkı yoktur, haksızlığın yoğunluğu açısından suçlar lehine bir nicelik farkı vardır¹¹³². Bir eylem idari suç olarak düzenlenmişse korunan hukuksal yararın toplumsal açıdan

¹¹²⁸ Hasan Dursun, İtalya’da İdari Suç ve Cezalarda Kanunilik İlkesi ve Alınacak Dersler, **Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi**, Y.5, S. 10, 2017, (İtalya), s.237-238

¹¹²⁹ Zeki Hafizoğulları, Türk Ceza Hukukunun Esasları, Pazar Ekonomisinin Oluşması ve İşlenmesinde Önemi, **AÜHF Dergisi**, C. 43, S. 1-4, 1993, s. 28

¹¹³⁰ Mahmutoglu, Aykırılık, s.7-10

¹¹³¹ Gülsün Ayhan Aygörmüş Uğurlubay, **Çevreye Karşı Suçlar-Türk ve Alman Çevre Ceza Hukukunda Güncel Sorunlar**, Yetkin Yayıncılık, Ankara, 2015, s.47

¹¹³² Mustafa Özen, **İdari Ceza Hukuku**, Birinci Baskı, Adalet Yayınevi, 2013, s.14

daha az öneme sahip olduğu ifade edilmiştir¹¹³³. O halde bir eylemin suç olmaktan çıkarılarak kabahat haline getirilmesi ya da yeni bir eylemin suç ya da kabahat olarak düzenlenmesindeki sebebi, toplumsal yaşamdaki değişimde aramak gerekir. İnsan içinde bulunduğu topluma göre yeni davranış kalıplarını benimsemekte ya da mevcut davranışlarını terk etmektedir. Bir örnek vermek gerekirse, 15 sene önce var olmayan dolayısıyla insan davranışlarına konu olmayan kripto paraların sosyal hayata girmesi, insanların buna göre yeni bir davranış kalıbı oluşturmaya yol açmıştır. Kanun koyucu ise bu yeni davranış kalıbının sınırlarını çizirken keyfiliğe varmayan bir takdir yetkisi kullanarak ve ölçülü olma ilkesine de riayet ederek suç ya da kabahat olarak belirleme yapabilecektir. Kanun koyucunun burada bir diğer ölçütü ise, bu davranış kalıbının toplumsal yaşamdaki önemi ve bu davranış kalıbının ihlalinin kamu düzeni açısından yaratacağı tahribatın boyutu ile ihlal karşılığında faile verilecek tepkinin fail açısından yaratacağı tahribatın boyutu ve bu ikisinin kıyaslanmasıdır. Dolayısıyla suç olmaktan çıkararak kabahat haline getirme amaçları arasında mahkemelerin iş yükünü azaltma amacını da sayan görüşe¹¹³⁴ katılmamaktayız. Mahkemelerin iş yükü azalması amaç değil, ortaya çıkan sonuç olabilir ki bu da ülkemiz açısından gerçekleşmemiştir.

Var olan bir suçu kabahate dönüştürmede hareket noktasını ise ihlale, nispeten daha hafifte olsa daha seri tepki verilmesinin, caydırıcılık açısından yaratacağı avantajda aramak gerekmektedir. Genel olarak cezanın caydırıcılığını sağlayan özellikler arasında yer alan hızlilik, yargı prosedürünün her halükarda idari prosedür karşısında zaman olarak uzunluğu karşısında gerçekleşmemektedir. İdari prosedürlerin de uzun zaman dilimlerine ihtiyaç duyabileceği itirazı ise¹¹³⁵ teknik inceleme gerektiren kabahatler için söz konusu olabilir ki bu durum kabahatin oluştuğunun ispatı açısından eylem ister suç olsun ister kabahat olsun elzem bir aşamadır. Yargılamanın kendi içinde dahi iki aşamalı bir süreç olduğu dikkate alındığında ve kovuşturma evresinin kanun yolu incelemesini de içerdiği düşünüldüğünde idari sürecin tercihinin

¹¹³³ Mahmutoglu, Aykırılık, s.89

¹¹³⁴ Süheyl Donay, İdarenin Ceza Verme Yetkisi Konusunda Anayasa Mahkemesinin Bir Kararı Üzerine Düşünceler”, **İÜHF Mecmuası**, C. 37, S.1-4, 1971, s.423-424; Şen, s.201; Fatih S. Mahmutoglu, İdari Para Yaptırımını Gerektiren Eylemler Yönünden Yargılama Rejimi, **İÜHF Mecmuası**, C. 55, S.1-2, 1996, (Rejim), s.151

¹¹³⁵ Ilgın Özkaya Özlüer, **İdari Yaptırım Kuramı Açısından Çevre Kanunu'nda İdari Cezalar**, Ankara Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2008, s.114 s.114

sağlayacağı zaman kazancı ve bunu da caydırıcılık noktasındaki katkısı ortaya çıkacaktır. Hızlılık ve usul ekonomisi kabahatler için önemli unsurlardır¹¹³⁶.

Suç ve kabahat tercihinde bir diğer ölçüt ise her iki ihlal için uygulanacak yaptırımların doğuracağı sonuçlardır. Özellikle suçlar için öngörülen adli para cezalarının adli sicil kaydına işleniyor olması buna karşın kabahat karşılığı verilen idari para cezalarında bu niteliğin olmaması, her ikisi de malvarlığına yönelik olan bu yaptırımlar arasında kabahate yönelik olanın tercih edilmesini birey açısından da tercih edilir kılmaktadır. Böylece Devlet hem ihlale hemen hemen aynı tepkiyi vermekte hem de birey için mahkumiyetinin yasal sonuçları ortaya çıkmamaktadır. Ayrıca idari yaptırımların bireyi ihlal ettiği sosyal düzene davet niteliği taşımakla uyarıcı ve eğitici bir rolü olduğu da ifade edilmiştir¹¹³⁷.

Bu noktada çevresel kabahatler noktasında uygulanacak yaptırımların caydırıcılığı sorusu ortaya çıkmaktadır. Bir kabahat işlendiğinde uygulanan yaptırım cezalandırma önceliği ile hareket ederse bu yaptırımın etkisi anlık ve geçici olacaktır. Oysa yaptırımın temel hedefinin cezalandırmaktan ziyade caydırmak yani önlemek olması gerekir. Caydırmayı hedefleyen bir yaptırım uzun süreli bir etkiye ihtiyaç duyar. O halde uzun süreli etki sağlayacak bir yaptırım nasıl oluşturulabilecektir?

Öncelikle çevresel zararlar bazen boyutları tam olarak tahmin edilemeyen durumlarda ortaya çıkabilmektedir. Özellikle enerji faaliyetleri gibi ciddi çevresel etkileri olan faaliyet sahalarında kabahat karşılığı idari para cezası öngörülmesinin çevresel etkilerin tekrarına engel olduğu tartışmalıdır. Neticede tüzel kişinin malvarlığına yönelen bir yaptırımın, tüzel kişi eğer o faaliyetten idari para cezasına değecek bir menfaat elde ediyorsa yetersiz kalmaya mahkum olacağı aşıkardır. O halde yaptırım tüzel kişinin malvarlığına değil, ya da malvarlığının yanı sıra faaliyetine de yönelmeli, ancak bu yönelme tüzel kişinin faaliyetini tamamen sona erdirecek bir süre değil, çevresel zarara yol açmayacak bir faaliyet sürdürme anına kadar gitmelidir. Burada tüzel kişinin çevreye zarar vermeyecek bir hale getirilmesi için faaliyetlerinin durdurulması gerçek anlamda bir durdurma olmalı, tüzel kişiye faaliyeti ile eşzamanlı gerekli tedbirleri alma süresi tanıma şeklinde uygulamalara gidilmemelidir. Ayrıca tüzel kişinin faaliyetinin yol açtığı bu yaptırımdan tüzel kişide çalışan masum kişilerin

¹¹³⁶ Murat Ekinci, Ceza Hukuku İlkeleri Açısından İdari Yaptırımlar, **Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi**, S.1, 2017, s.35

¹¹³⁷ Mahmutoglu, Aykırılık, s.93

de zarara uğramaması adına çalışanlara yönelik tüzel kişinin sorumluluklarının da devamı sağlanmalıdır¹¹³⁸.

Hapis cezasının kişi özgürlüğünü hedef alması sebebi ile daha caydırıcı olduğu iddiası eylemi gerçekleştiren kişi ile o eylemden sağlanan yararın ait olduğu kişinin aynı kişi olması halinde doğru bir ifadedir. Günümüzde cezanın son çare olması ilkesi, hürriyeti bağlayıcı cezaların son çare olmasına ve hatta hürriyeti bağlayıcı cezaların ceza infaz kurumlarında infazının son çare olması ilkesine doğru evrilmektedir¹¹³⁹. Keza iyi bir cezanın özellikleri arasında cezanın sadece suçluya etki etmesi ilkesi bulunmaktadır. Elbette her ceza fail dışında kişiler, örneğin failin ailesi gibi, üzerinde olumsuz etkiler yaratabilecektir. Burada kastedilen faile verilen cezanın fail dışındaki kişiler üzerinde cezanın zorunlu ve doğal etkileri dışında etki yaratmamasıdır¹¹⁴⁰. Oysa tüzel kişinin bir faaliyeti sonucu hürriyeti bağlayıcı ceza uygulanmasında, büyük işletmelerde gerçek sorumlu kişiyi bulmaya ilişkin zorluklar¹¹⁴¹ bir yana ceza asıl ceza oluşturan eylemden yararlanan tüzel kişiye hiçbir etki yaratmayacaktır. Ancak özellikle çevre felaketi olarak nitelendirilebilecek durumlarda eğer tüzel kişi bünyesinde eylem işlenmekte ise, işletmenin o şekilde faaliyette bulunmasında en çok fayda sağlayan gerçek kişi ya da kişilere yönelik olmak koşulu ile hürriyeti bağlayıcı ceza uygulaması düşünülebilir.

2. Tüzel Kişi Sorumluluğu Noktasında Çevre Suçu ile Kabahatlerinin Karşılaştırılması

Çevreye yönelik eylemlerde kabahatler açısından bir adım öne çıkmalarını sağlayan durum, bu haksızlık türleri açısından tüzel kişilerin sorumluluklarının kabul edilmiş olmasıdır. Her ne kadar suç niteliğindeki eylemlerde tüzel kişiler hakkında güvenlik tedbirine hükmedilmesi mümkün ise de bu durum sadece suçun yaptırımları arasındaki güvenlik tedbirleri için kabul edilmiş ve uygulanması da ilgili suçun düzenlendiği maddede bu konuda açık hüküm bulunması şartına bağlı tutulmuştur.

¹¹³⁸ Nevzat Toroslu, Doğal Çevrenin Kirletilmesi ve Ceza Hukuku, **Prof. Dr. Akif Erginay'a 65. Yaş Armağanı**, AÜHF Yayını, Yayın No: 460, 1981, (Kirletme), s.189

¹¹³⁹ Güven Süslü, **Ceza İnfaz Kurumlarında Hükümlülük**, Birinci Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2016, (İnfaz), s.311-312

¹¹⁴⁰ Faruk Erem, **Ümanist Doktrin Açısından Türk Ceza Hukuku**, C.II, Ankara, 1971, s.166

¹¹⁴¹ Toroslu, Kirletme, s. 187

Çevre kabahatleri açısından ise gerek Çevre Kanunun 20. maddesinde idari yaptırımların tüzel kişiler için de uygulanabilirliğinin öngörülmesi¹¹⁴² gerekse genel Kanun niteliği taşıyan 5326 sayılı Kabahatler Kanununun 8. maddesi düzenlemesi birlikte tüzel kişiler açısından da idari yaptırımların uygulanmasına olanak tanımakta ve bu sayede çevrenin korunmasında idari yaptırımların önemini ortaya konulmaktadır¹¹⁴³.

Anayasa Mahkemesi vermiş olduğu bir kararda¹¹⁴⁴ Anayasanın 38. maddesinde cezaların şahsiliği ilkesi açısından adli ve idari cezalar arasında bir ayrım yapılmadığını bu sebeple bu ilkenin, maddede sayılan diğer ilkelerle birlikte idari cezalara da uygulanacağına hükmetmiştir. Ancak 38. madde hükmünün 2005 yılında 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu ile 5326 sayılı Kabahatler Kanunu yürürlüğe girdikten sonra farklı değerlendirilmesi gerektiği kanaatindeyiz. Suç politikasında kabahatlerin suç olmaktan çıkarılması karşısında Anayasanın 38. maddesinin suç olan eylemler ve adli ceza niteliği taşıyan yaptırımlar açısından katı bir şekilde uygulanması gerektiğini, bu niteliğe sahip olmayan eylem ve yaptırımlar açısından ise bazı esnekliklerin söz konusu olabileceğini düşünmekteyiz. Nitekim Kabahatler Kanunu 8. maddesi tüzel kişinin kabahat sebebi ile idari yaptırıma tabi olabilme durumlarını düzenlemiştir. Burada da elbette kabahat oluşturan eylem aslında bir gerçek kişiye ait eylemdir. Ancak bu gerçek kişinin eylemi, tüzel kişi ile arasındaki bir hukuki temele bağlı olarak tüzel kişiye isnad edilebilmektedir. Maddenin hukuki açıdan sorgulanmasına yol açan durum, tüzel kişinin yanı sıra aslında eylemin sahibi olan gerçek kişinin de aynı yaptırıma muhatap olmasıdır. Bu manada madde tüzel kişilerin kabahat oluşturan eylemlerin faili olabileceğini değil, bu eylemlerden ötürü sorumluluğu olabileceğini düzenlemiştir. Dolayısıyla tüzel kişiler açısından eylemin suç ya da kabahat olması noktasında faillik sıfatını kazanma açısından bir fark bulunmamaktadır. Her iki ihlalde de tüzel kişi fail olamaz. Tüzel kişiler hareket yeteneğine sahip olmadıklarından tipe uygun eylemi gerçekleştirmeleri dolayısıyla kabahatin faili olmaları da mümkün

¹¹⁴² Çevre Kanunu 20. maddede kurum, kuruluş ve işletmelerden bahsedilmekte olup, kurum, kuruluş ve işletme ile kastedilenin hem tüzel kişiliği haiz olan hem de tüzel kişiliği bulunmayan kurum, kuruluş ve işletmeler olduğu kanaatindeyiz.

¹¹⁴³ Öztoprak, Çevre, s.53

¹¹⁴⁴ Anayasa Mahkemesinin 15.03.2012 tarih ve 2011/105 E. Ve 2012/38 K. Sayılı kararı 26.06.2012 tarih ve 28335 sayılı R.G. [https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov-tr/ND/2012/38?EsasNo=2011%2F105](https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/ND/2012/38?EsasNo=2011%2F105), (05.02.2021)

değildir¹¹⁴⁵. Maddenin öngördüğü çifte sorumluluk, yukarıda bahsettiğimiz Anayasanın 38. maddesinin kabahatler açısından esnetilmiş bir uygulamasını oluşturmaktadır. Ceza sorumluluğunun şahsiliği ilkesi kabahatler açısından esnek bir uygulamayla düzenlenmiştir.

3. Uluslararası Alanda Çevre Kabahatleri

Anglo-sakson hukuk sisteminde belirli eylemler açık bir şekilde adli suç olarak tanımlanmıştır. Bunun yanı sıra anglo-sakson hukukunda topluma zarar veren ya da verebilecek nitelikte olan bazı davranışların yasaklanması ve cezalandırılmasını gerekli kılacak ölçüde kriminalize edilmesi anlayışı geçerlidir. Bu anlayış doğrultusunda kamu barışını rahatsız etme, kamu sağlığını, huzurunu ve ekonomiyi zarar verecek şekilde etkileme, ahlaki değerleri zarar verecek şekilde etkileme ya da toplumun ahlaki duygularını sarsma veya kamu ya da yargı mercilerinin yönetimini zorlaştırma ya da geciktirme potansiyeli olan eylemler criminal kabul edilebilmektedir. Her ne kadar bu anlayışın geçmiş dönemde hukukun gelişiminin bir parçası olduğu ve ihtiyaç duyulduğu geçmiş dönemlerde kaldığı, günümüzde yasaların bu anlayışı sona erdirdiği ifade edilse de gerek İngiltere gerekse Amerika Birleşik Devletlerinde bu eski anlayışın tamamen ortadan kalktığının söylenemeyeceği ifade edilmektedir. Mesela İngiltere’de kamusal bir zarara sebep olacak nitelikte eylemde bulunan kişinin kabahatten ötürü sorumlu olduğu, bu hareketin kamuya zarar verebilecek herhangi bir eylem olabileceği ifade edilmiştir. Bu eski anlayışa dayalı olarak 1801 tarihli Rex v. Manley davasında mahkeme, kamusal niteliği bulunan bütün suçların, topluma zarar verebilecek nitelikteki bütün eylemlerin ya da eylem girişimlerinin suç olarak kabul edilebilir olduğunu belirtmiştir. Bu anlayışın daha sonra İngiltere’de terk edildiği söylenmelidir¹¹⁴⁶.

Çevrenin korunmasında suç ya da kabahatlerden hangisinin önceliğe sahip olduğu noktasında bir görüş Devletlerin pek çoğunun çevreyi korumaya yönelik idari ve cezai tedbirlerde önceliği idari tedbirlere verdiği, cezai yaptırımların uygulanmasını

¹¹⁴⁵ Tüzel kişinin Kabahatler Kanunu 8. maddesi gereği olan sorumluluğunun üçüncü kişinin fiilinden sorumluluk niteliği taşıdığı ifade edilmiştir. Kangal, s.106

¹¹⁴⁶ Sidney D. Kline Jr ve W. H. Hitchler, The Common Law Misdemeanor Doctrine, **Dickinson Law Review**, C.59, S.4, 1955, s. 346-347

ise idari tedbirlerin uygulanmasını güçlendirmek amacı ile ikinci planda tuttuğu ifade edilmiştir¹¹⁴⁷. Her ne kadar bu görüş belli bir ülke uygulaması üzerinden hareket etse de, bir başka görüşe göre, ceza hukuku yaptırımları tek başlarına, çok çeşitli çevresel ihlaller karşısında yetersiz kalmakta bunun sonucunda çevreyi daha etkin korumak adına yaptırım çeşitliliği ve esnekliği sağlamak üzere idari yaptırım türlerine ağırlık verilmekte olup genel olarak Anglo-Sakson hukukunun uygulandığı İngiltere, Kanada ve Avustralya’da cezai yaptırımlara nazaran idari yaptırımların oldukça önemli avantajlarının bulunduğu görüşünün hâkim olduğu belirtilmiştir¹¹⁴⁸.

Amerika Birleşik Devletlerinde Çevre Koruma Kanununda Kabahat niteliğinde düzenlemeler yer almaktadır. Bu kapsamda Kanunun 27. maddesinde düzenlenen Endüstriyel Tehlikeli Atık Yönetimi kurallarının kasten, taksirle ya da ihmal yolu ile ihlalini kabahat olarak düzenlemiştir. Aynı şekilde pestisit maddesi ile ilgili ihlaller de kabahat olarak karşımıza çıkmaktadır¹¹⁴⁹.

Avrupa Birliği ülkelerinin hemen hepsinde idari makamlarca verilen çeşitli idari yaptırımlar bulunmaktadır. Bu anlamda Finlandiya’da yerel yönetimler, yerel çevre konseyleri gibi spesifik kuruluşlar tarafından para cezaları uygulanmaktadır. Diğer pek çok ülkede idari yaptırım uygulama konusunda yetki idari makamlara bırakılmıştır. Belçika’da idari para cezası uygulanabilecek çok az sayıda kabahat bulunmakta olup örnek olarak gübre üretimi vergisi ödeme yükümlülüğünün ihlali sayılabilir. Fransa’da saf idari yaptırım niteli taşıyan para cezalarının bir hakim ya da ceza mahkemesinin dahli olmaksızın uygulanabildiği bir sistem söz konusudur¹¹⁵⁰.

Almanya’da Anayasa Mahkemesi, ağır ihlal niteliği taşıyan suçlar ile hafif ihlal niteliği taşısa bile ceza hukuku kapsamında tutulan suçlar dışında kalan ihlallerin idari suç ve ceza olarak düzenlenebileceğini fakat her halükarda bu son belirtilen idari suçlara karşı genel ceza mahkemelerine başvuru hakkının ortadan kaldırılamayacağına karar vermiş olup bu doğrultuda çevre ile ilgili düzeni ihlal eden eylemler için idari suç ve ceza niteliğinde hükümler getirilmiştir¹¹⁵¹. Bu kapsamda Alman Düzene

¹¹⁴⁷ H. Elvend Kantar, Çevre Korunmasını Sağlayıcı İdari Tedbirler ve Müeyyideler, **Çevre Hukuku Araştırmaları**, Türkiye Çevre Sorunları Vakfı Yayını, 1981, (İdari), s.67

¹¹⁴⁸ Mehmet Hatipoğlu, Çevre Korunmasında Avustralya’da Uygulanan İdari Yaptırım Türleri, **İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Özel Sayı C.2, 2015, (Avustralya), s.837

¹¹⁴⁹ James J. Periconi, The State of Environmental Crimes Prosecutions in New York, **Natural Resources & Environment**, Winter 2009, C.23, S.3, 2009, s.12

¹¹⁵⁰ Faure ve Heine, s.21

¹¹⁵¹ Dursun, s.221-222

Aykırılıklar Kanununun ayrı bir önemi bulunmakta olup Kanun bir işletme ya da iktisadi teşebbüsün sahibinin işletmede veya iktisadi teşebbüste üzerine düşen görevlere aykırılık teşkil eden ve ceza veya para cezasını gerektiren fiillerin önlenmesi için gerekli gözetim tedbirlerini kasten veya taksirle ihmâl eden kişinin gerekli gözetimle önlenebilecek olan böyle bir fiil işlemesinin düzene aykırılık oluşturacağını düzenleme altına almıştır¹¹⁵². İdari para cezalarının uygulanmasına yönelik ön koşullar bazı ülkelerde idare hukuku ilkeleri ile benzerlik taşıırken Almanya’da, tıpkı İtalya ve Portekiz’e benzer şekilde ceza hukuku ilkeleri ile benzerlik taşımaktadır. Bu ülkelerde ceza hukukunun fail, illiyet bağı gibi katı kuralları ise bir nebze esnetilmiştir. Bu esneme bu ülkelerde iradi hareket imkânı konusunda ceza hukukunun katı ilkelerinin esneyerek tüzel kişiler için para cezası konulmasını sağlamıştır. Ceza hukuku ilkelerinin gevşemesi konusunda en ileri giden ülke ise İsveç olup bu ülkede Çevre Koruma Kanununda yer alan çevre para cezasının uygulanması tamamen suç olmaktan çıkarılmış olup, çevre kuralının ihlali sadece bir vakadır ve bu para cezasının uygulanması için yeterlidir. Pek çok ülkede ise ihlale yönelik eylem ve kusur aranmaktadır. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi de aynı eylemle ilgili aynı anda hem adli hem idari kovuşturmanın önüne geçmek üzere yasal sürece ilişkin minimum standartlar belirlemiştir¹¹⁵³.

Rusya’da çevre kabahatlerine yönelik idari sorumluluğun bulunduğu görülmektedir. Su yönetimi kuralları ya da suların korunmasına ilişkin kuralların ihlali halinde idari kabahat olarak adlandırılan ihlaller oluşmaktadır. Bu kabahatler çevre ya da insanlar üzerinde zarara sebep olmuşsa cezai sorumluluğa yol açmaktadır. Bir çevre ihlali eylemi hem Rusya Ceza Yasasında hem de Rusya İdari Suçlar Yasasında benzer ifadelerle düzenlenmişse idari açıdan sorumluluğun doğması için kanunda düzenlenen ihlal vakasının ispatı yeterli olacaktır. Oysa cezai yönden sorumluluk için hem ihlalin hem bu ihlalden kaynaklanan neticenin hem de bu ikisi arasındaki sebep sonuç ilişkisinin ispatı gerekmektedir. Bu durum, Rusya Ceza Kanununda çevresel suçlara

¹¹⁵² Kayhan İçel ve Erdener Yurtcan, Alman Düzene Aykırılıklar Kanunu, **İÜHF Mecmuası**, C.36, S.1-4, 1970, s.452-453

¹¹⁵³ Faure ve Heine, s.22

ilişkin cezai sorumluluğu düzenleyen 18 maddeden neden sadece 4 tanesinin uygulandığını da ortaya koymaktadır¹¹⁵⁴.

Hollanda Çevre Yönetimi Kanunu 18. maddesi ile yetkili idari makama, Kanuna aykırılık halinde, ihlal devam ettiği sürece ya da her ihlal için ayrı ayrı ödenmesini gerektiren para cezası uygulama yetkisi verilmiştir. Dahası yetkili idari makam, ihlali önlemeye yönelik tedbirleri işletme adına alma ve bu amaçla yaptığı harcamaları işletmeden tahsil etme yetkisine sahiptir. Hollanda'nın yanı sıra Danimarka'da da idari makamların idari para cezası ya da idari yaptırım uygulama yetkilerinin genişletilmesi konusunda tartışmalar söz konusudur¹¹⁵⁵.

Makedonya hukuk sisteminde çevrenin korunması, su yönetimi, ormancılık vb, alanlarda yetkili denetim makamları, çevre suçlarını önleme konusunda önleyici ve bastırıcı tedbirler alma ve faaliyetlerde bulunma yetkilerinin yanı sıra çevresel ihlalleri önleme ve tespit etme, suç isnadında bulunma ve çevre kabahatlerine ilişkin usulü sürecin başlatılmasını talep etme yetkileri ile de donatılmışlardır¹¹⁵⁶.

Çevre ihlali niteliği taşıyan bir eylemin suç ya da kabahat olarak kabulü ülkelerin çevre konusundaki değerlendirmelerine göre farklılık göstermektedir. Örneğin vahşi yaşamla ilgili olarak işlenen bir suç Hollanda'da 6 yıla kadar hapis ve gerçek kişiler için 81.000 Avro, tüzel kişiler için 810.000 Avro para cezası ile cezalandırılabilirken Ukrayna İdari Suçlar Yasası, vahşi flora ve fauna türlerinin yasa dışı ticareti için 6 Avro'ya kadar para cezası öngörmektedir¹¹⁵⁷.

Ceza hukuku ile idare hukuku ayırımına paralel olarak idari para cezalarının niteliği de Avrupa'da bitmeyen tartışmalar arasındadır. Bu cezalar genede çift karakterli cezalar olarak adlandırılmasa da Belçika, İtalya, Portekiz, İspanya ve İsveç bu cezaları idare hukuku ölçütlerine göre tanımlamaktadır. Portekiz'de örnek olarak, yaptırıma sebep olan davranışın toplumsal açıdan bir ihlal oluşturmadığı ve bu sebeple ceza hukuku açısından suçlama yapmanın mümkün olmadığı ileri sürülmüştür. Ayrıca

¹¹⁵⁴ Aleksey Fatyanov, Irina Rogaleva, Galina Rogaleva, Alexander Bobkov ve Elena Agibalova, Study on the Legal Liability for Environmental Offences, Advances in Economics, **Business and Management Research**, C.71, 2018, s.736-737

¹¹⁵⁵ Faure ve Heine, s.17-21

¹¹⁵⁶ Latif Latifi ve Marina Malis Sazdovska, Protection Of The Environment, Nature And Inspection Supervision In The Republic Of Macedonia, **International Scientific Conference Researching Security: Approaches, Concepts And Policies**, 2-3 June 2015 Ohrid, Editor Cane T. Mojanosk, Republic of Macedonia, C.2, 2015, s.145-146

¹¹⁵⁷ Viktor Ladychenko, Olena Yata, Olena Uliutina ve Liudmyla Golovko. Environmental Liability in Ukraine and the EU, European Journal of Sustainable Development, C.8, S.2, 2019, s.262

İtalya ve Avusturya gibi ülkelerde, bu cezaların ceza hukuku ile ilişkisi hafif ihlalleri ağır ihlallerle açıklamaya çalışmak şeklinde ifade edilmiştir. Oysa Almanya örneğinde olduğu gibi bu cezalar sadece hafif ihlallerle sınırlı değildir. Bu sebeple bazı ülkelerde kanunkoyucunun kurgulama şeklinin esas olduğu, ne şekilde olursa olsun bu cezanın ana amacının idari düzenlemelere ya da idari makamlarca belirli bir alanda faaliyette bulunanlar üzerinde sıkı kontrol sağlamaya yönelik konulan talimatlara uyulmasını sağlamak olduğu vurgulanmıştır¹¹⁵⁸.

4. Beyaz Olmayan Enerji Kullanımının Çevreye Etkilerini Önlemeye Yönelik Çevre Kanununda Yer Alan Kabahatler

Çalışmamızın konusunu beyaz olmayan enerji kullanılmasının çevresel etkileri oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu durumu önlemek üzere oluşturulmuş kabahatlerin incelenmesi ile sınırlı bir irdelene gerçekleştirilecektir. Çevrenin her türlü kirlenmesini önlemeye yönelik pek çok kabahat vardır ancak çalışmamız beyaz olmayan enerji kullanımının yol açtığı kabahatlerdir. Bu bakımdan enerji kullanımı ile doğrudan ilinti kurulamayan, enerji üretimi ve tüketimini içermeyen ya da bir enerji kaynağının doğrudan kirleticisi olmadığı kabahatlere çalışmamızda yer verilmeyecektir. Bu doğrultuda Kabahatler Kanunu 41. maddesinde düzenlenen “Çevreyi Kirlenme” kabahati, tipik eylemlerin enerji kullanımına ilişkin olmaması sebebi ile incelenmeyecektir. Çalışmamızda Çevre Kanunu 20. maddede düzenlenmiş ve enerji kullanımı ile ilintisi olan kabahatlere yer verilecektir.

a. Egzoz Emisyonu ile İlgili Kabahatler

Egzoz emisyonlarının yönetmelikle belirlenen standartlara uygunluğunu belgelemek üzere egzoz emisyon ölçümü yaptırmamak ve yönetmeliklerle belirlenen standartlara aykırı emisyonu sebep olmak kabahatleri, 2872 sayılı Çevre Kanunu 20. madde a bendinde düzenlenen ilk kabahat türüdür. Aslında burada iki ayrı kabahat düzenlenmiştir. İlki ihmali bir eylemle işlenebilen bir kabahat iken ikincisi icrai bir

¹¹⁵⁸ Faure ve Heine, s.22

fiille işlenebilen bir kabahattir¹¹⁵⁹. Dolayısıyla aslında burada farklı nev’iden fikri içtima uygulanması söz konusu değildir. Ancak kanun koyucu her iki kabahati aynı altbentte düzenleyerek ve bu iki fiili “ancak” bağlacı ile birleştirerek kendisi farklı nev’iden fikri içtima uygulaması düzenlemiştir. O halde motorlu araç sahibi hem egzoz emisyon ölçümünü yaptırmamış hem de yönetmeliklerle belirlenen standartlara aykırı emisyona sebep olmuşsa sadece daha ağır idari para cezası öngörülen ikinci kabahatten dolayı sorumlu tutulacaktır. Bu kabahatler kasten işlenebileceklerine dair hüküm olmadığından Kabahatler Kanununun 9. maddesi gereği taksirle de işlenebilir.

Kanunun egzoz emisyon ölçümünü yaptırmış araçların yönetmeliklerle belirlenen standartlara aykırı emisyona sebep olamayacağını kabul etmesinin doğru olmadığı kanaatindeyiz zira gerekli ölçümü yaptırdıktan sonra araçta gerek kullanılan yakıttan ve gerekse başka bir sebeple standartlara aykırı emisyon oluşması mümkündür. Kanunun bu düzenlemesi motorlu araç sahiplerini sadece emisyon ölçümü zamanında araçlarını standartlara uygun halde tutmak, ölçüm yapıldıktan sonra ise oluşacak emisyonları önemsememek konusunda teşvik etmektedir. Dolayısıyla egzoz emisyon ölçümünü yaptırmış araçlar için de düzenli kontroller yolu ile emisyon standartlarının hala korunup korunmadığının tespiti ve bu ihlallerin de kabahat haline getirilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda Egzoz Gazı Emisyon Kontrol Yönetmeliğinde yapılan yeni bir değişiklikle egzoz gazı emisyon ölçüm süresi dolmamış olsa bile taşıt sahibinin talebi doğrultusunda egzoz gazı emisyon ölçümünün yenilenebileceği, bu durumda son yapılan ölçümün geçerli olacağı hükmü getirilmiştir. Talep üzerine yapılan ölçümde standartlar sağlanamazsa Kanunun 20. maddesinde yer alan kabahat oluşmaz zira kabahatin oluşması için motorlu araç sahibinin yaptırmaması gereken sürede egzoz emisyon ölçümünü yaptırmamış olması ve bu aracın yapılan egzoz emisyon ölçümlerinin standartları aşması gerekmektedir. Kanaatimiz, Yönetmelikte düzenlenen süreler dışında da kolluk faaliyeti olarak denetimler yapılması, denetimler sırasında standartları aşan araçların sahiplerine yönelik yeni bir kabahat oluşturulmasıdır.

¹¹⁵⁹ Burada gerçek ihmali bir kabahat söz konusudur. Gerçek ihmali kabahatlerde ya çerçeve kanunda ya da düzenleyici işlemlerde icrai bir harekette bulunma yükümlülüğü öngörülmekte ve bu aktif davranışta bulunma yükümlülüğü yerine getirilmeyerek kabahat oluşmaktadır. Gerçek ihmali kabahatte icrai hareket yükümlülüğü bir garant yükümlülüğünden kaynaklanmamaktadır. Bu bağlamda fail herkes olabilir. Kangal, s.93

Egzoz emisyonu ile ilgili bir diğerkabihat taşıtın imalatında bulunan egzoz gazı emisyon kontrol sistemi olan katalitik konvertör/katalizör/dizel partikül filtresi olmadan aracın kullanılmasıdır. Bu kabahatte hem kasten hem de taksirle işlenebilecektir.

Kanun egzoz ölçümü yapılması ile ilgili de kabahatlere de yer vermiştir. Buna göre Egzoz Gazı Emisyon Yetki Belgesi bulunanların yetkilendirme sonrasında ilgili yönetmelikle düzenlenen şartları kaybettiği tespit edildiği halde ölçüme devam etmesi ve/veya tekniğine ve belirlenen kurallara aykırı ölçümler yapması bir kabahattir. Bu altbentte birden fazla kabihat sözkonusudur. Bunlardan birinci kabihat grubu seçimlik hareketli hareket niteliği taşımakta olup bu hareketler;

-Egzoz Gazı Emisyon Yetki Belgesi bulunanların yetkilendirme sonrasında ilgili yönetmelikle düzenlenen şartları kaybettiği tespit edildiği halde ölçüme devam etmesi

-Egzoz Gazı Emisyon Yetki Belgesi bulunanların yetkilendirme sonrasında ilgili yönetmelikle düzenlenen şartları kaybettiği tespit edildiği halde teknik ve kurallara aykırı ölçüm yapmasıdır. Dolayısıyla bu birinci kategori kabahatin oluşmasının ön koşulu Egzoz Gazı Emisyon Yetki Belgesi bulunanların yetkilendirme sonrasında ilgili yönetmelikle düzenlenen şartları kaybetmiş olmaktır. Bu ön koşul gerçekleştirdikten sonra ise seçimlik hareket niteliğinde ölçüme devam edilmesi ya da teknik ve kurallara aykırı olarak ölçüm yapması eylemlerinden birisinin yapılması kabahatin oluşması için yeterlidir. Burada idari para cezasının maktu olarak belirlenmesi, seçimlik hareketlerin ikisinin de yapılması halinde ihlalin ağırlığına rağmen aynı yaptırımın uygulanmasına yol açması açısından uygun olmamıştır.

İkinci kabihat kategorisi ise tekniğe ve kurallara aykırı ölçüm yapmaktır. Burada Egzoz Gazı Emisyon Yetki Belgesi bulunmakta ancak belirlenen teknik ve kurallara aykırı ölçüm yapılmaktadır.

Her iki kabihat kategorisi de herkes tarafından işlenemeyen özgü kabihat niteliği taşımaktadır. Bu kabahatleri sadece Egzoz Gazı Emisyon Yetki Belgesi bulunanlar ya da Egzoz Gazı Emisyon Yetki Belgesi olup yetkilendirme sonrasında ilgili yönetmelikle düzenlenen şartları kaybettiği tespit edilenler işleyebilir. Her iki kabihat kategorisi de kasten ya da taksirle işlenebilen kabahatlerdir.

Egzoz emisyonları ile ilgili son kabahat seçimlik hareketli bir kabahat olarak düzenlenmiştir. Buna göre;

- belge olmadan emisyon ölçümü yapmak
- belgelerde tahrifat yapmak
- sahte belge düzenlemek kabahat olarak düzenlenmiştir.

Bu eylemlerden bir tanesinin yapılması kabahatin oluşumu için yeterli olacaktır. Alternatif niteliği taşıyan hareketlerden birden fazlasının yapılması birden fazla kabahat oluşmasına yol açmaz¹¹⁶⁰. Kabahat herkes tarafından işlenebilen bir kabahat niteliği taşımaktadır¹¹⁶¹. Maddede kabahate ilişkin yapılan düzenlemelerde diğer altbentlerden farklı olarak “Egzoz Gazı Emisyon Yetki Belgesi” ya da “egzoz gazı emisyon ölçümü” ifadelerinin kullanılmaması hangi emisyonun ölçüleceği ve hangi belgenin kastedildiği noktasında belirsizliğe yol açmaktadır. Bu anlamda bu kabahatin her ne kadar diğer kabahatlerle aynı bent içerisinde düzenlenmesinden hareketle egzoz emisyonu için düzenlendiği kanaatinde olsak da Kabahatler Kanununun 4/1. maddesine açık bir aykırılıkla kapsam ve koşulların belirlenmesinde gerekli belirlilik sağlanmamış, “bu Kanun kapsamında yapılan düzenlemelerle öngörülen belge” denilmek sureti ile hangi emisyonun ölçümü için hangi düzenlemelerle öngörülen hangi belge soruları cevapsız bırakılmıştır. Madde bu hali Anayasanın 38. maddesinde düzenlenen ve esnek de olsa kabahatler için de özellikle belirlilik yönünden uygulanması gereken “Suç ve Cezaların Kanuniliği” ilkesine aykırıdır. Ayrıca seçimlik hareketli bu kabahat için maktu idari para cezası uygulanması yaptırımın kişiselleştirilmesi kapsamında birden fazla seçimlik hareketin yapılması halinde alt ve üst sınıra sahip idari para cezası yolu ile alt sınırdan uzaklaşma imkânı vermediği için yerinde olmamıştır. Bu kabahatin de gerek kasten gerekse taksirle işlenmesi mümkündür.

Maddede belirtilen eylemler için diğer kanunlarda belirtilen yaptırımların saklı olduğu ifade edilmiştir. Dolayısıyla resmî belge niteliği taşıyan emisyon ölçüm yetki belgesinde tahrifat yapmak ya da sahte belge düzenlemek halinde 5237 sayılı Türk

¹¹⁶⁰ Kangal, s.90

¹¹⁶¹ Kabahatlerin büyük kısmı tipe uygun hareketin her gerçek kişi tarafından yapılabilirdiği kabahat niteliği taşımaktadır. Bu bakımdan tüzel kişilerin hareket etme yeteneklerinin bulunmaması onların tıpkı suçlar da olduğu gibi kabahatlerde de fail olmalarını engeller. Bazı kabahatlerde ise fail için belirli özel nitelikler aranmıştır. Bu tür kabahatler de her gerçek kişi fail olamaz. Bu tür kabahatlere mahsus ya da özgü kabahatler denilmektedir. Kangal, s.106-107

Ceza Kanunu 204. maddesinde düzenlenen “Resmî belgede sahtecilik” suçu da oluşabilecek ve Kabahatler Kanunu 15/3. maddesinde yer alan “Bir fiil hem kabahat hem de suç olarak tanımlanmış ise, sadece suçtan dolayı yaptırım uygulanabilir” hükmünün bu kabahat yönünden genel hüküm olma özelliğinden ötürü hem suç hem de kabahatten ötürü ayrı ayrı yaptırım uygulanabilecektir.

b. Hava Kirliliği ile İlgili Kabahatler

Çevre Kanunu 20/b bendinde düzenleme altına alınan ilk kabahat, birden fazla hareketin seçimlik olarak öngörüldüğü ve bu hareketlerden bir tanesinin yapılmasının yeterli olduğu ancak daha önce de değindiğimiz üzere maktu idari para cezası öngörülmüş olan ve yaptırımın kişiselleştirilmesi kapsamında birden fazla seçimlik hareketin yapılması halinde alt ve üst sınırı olan idari para cezası yolu ile alt sınırdan uzaklaşma imkânı vermeyen bir kabahattir. Bu kabahatin oluşabilmesi için;

-Hava kirliliği yönünden önemli etkileri nedeniyle kurulması ve işletilmesi yönetmelikle izne tâbi tutulan tesisleri, yetkili makamlardan izin almadan kurmak ve işletmek

-Alınmış olan iznin iptal edilmesine rağmen tesisi kurmaya ve işletmeye devam etmek

-Tesislerde izin almaksızın sonradan değişiklik yapmak

-Yetkili makamların gerekli gördükleri değişiklikleri tanınan sürede yapmamak eylemlerinden birisinin yapılması yeterlidir. Ancak ilk seçimlik kabahatin oluşması için izin almadan tesisi kurmanın yanı sıra işletilmesinin de yapılması gerekmektedir. Sadece kurmak yeterli değildir. Bu anlamda kabahat çok hareketli kabahat niteliği taşımaktadır. Kabahatin oluşması için öngörülen iznin öngörüldüğü yönetmelik Çevre İzin ve Lisans Yönetmeliğidir. Bu kabahat sadece izne tabi faaliyet yürüten tesisler için söz konusu olup gerek kasten gerekse taksirle işlenmesi mümkündür.

Çevre Kanunu 20/b bendinde düzenleme altına alınan ikinci kabahat ilk kabahatte belirtilen tesislerde emisyon miktarlarının yönetmelikle belirlenen sınırları aşmasıdır. Dolayısıyla ilk kabahatte yer alan seçimlik hareketlerden birisinin yanı sıra o tesiste yapılan emisyon ölçümü sonucu yönetmelikte öngörülen emisyon miktarı aşılmışsa ayrıca kabahat söz konusu olacak ve idari para cezası uygulanacaktır. Ancak

burada hangi emisyonun kastedildiğine dair bir açıklık yoktur. Kanun “emisyon miktarları” demek sureti ile farklı emisyonların kastedildiği izlenimi yaratmaktadır. Ancak yine Kanun “yönetmelikle” demek sureti ile tek bir yönetmeliği kastettiği izlenimine yol açmaktadır. Emisyon farklı içeriklere sahip bir kavramdır. Hava kirliliğine yol açan emisyonlar, gürültü emisyonu, koku emisyonu farklı farklı emisyonlardır. Bunların hepsi farklı yönetmeliklerde düzenlenmiştir. Örneğin hava kirliliğine ilişkin emisyon miktarları “Sanayi Kaynaklı Hava Kirliliğinin Kontrolü Yönetmeliği”nde, gürültü emisyonu “Çevresel Gürültünün Değerlendirilmesi ve Yönetimi Yönetmeliği”nde¹¹⁶², koku emisyonu ise “Koku Oluşturan Emisyonların Kontrolü Hakkında Yönetmelik¹¹⁶³”te düzenlenmiştir. Dolayısıyla bu ikinci kabahatin Kabahatler Kanunu 4/1. maddesine uygun bir kapsam ve koşul düzenlemesi getirdiği söylenemez. Düzenlenen kabahatin yukarıda değinildiği üzere belirlilik ilkesi çerçevesinde Anayasanın 38. maddesindeki “Suç ve Cezaların Kanuniliği” ilkesine aykırı olduğu kanaatindeyiz. Bu kabahatin de gerek kasten gerekse taksirle işlenmesinin mümkün olduğunu söylemek gerekmektedir.

Çevre Kanunu 20/b bendinde düzenleme altına alınan üçüncü kabahat izne tâbi tesisleri, aldıkları izin belgesinde veya yönetmeliklerde öngörülen önlemleri almadan veya yönetmeliklerde belirlenen emisyon standartlarına ve sınırlamalarına aykırı olarak işletmektir. Bu kabahat açısından ilk kabahat ile farklılık tesisin gereken izni almış olmasıdır. Bu ön koşuldan sonra kabahat seçimlik şu hareketlerden birisinin yapılması ile gerçekleşmektedir:

-İzin belgesinde ya da yönetmeliklerde öngörülen önlemleri almadan tesisin işletilmesi

-Yönetmeliklerde belirlenen emisyon standart ve sınırlamalarına aykırı olan tesisin işletilmesi.

Bu kabahatte açık bir şekilde “yönetmeliklerde belirlenen emisyon standartları ve sınırlamaları” denilmek sureti ile her türlü emisyon kabahat kapsamına sokulmuştur. Bu anlamda hava emisyonları, gürültü ya da koku emisyonlarından birisinin standart ve sınırlamalarının ihlali bu kabahatin oluşması için yeterli olacaktır. Kabahat kasten ya da taksirle işlenebilir.

¹¹⁶² 04.06.2010 tarih ve 27601 sayılı R.G.

¹¹⁶³ 19.07.2013 tarih ve 28712 sayılı R.G.

Çevre Kanunu'nun 20/c bendinde hava kirliliği ile ilgili birden fazla kabahat düzenleme altına alınmıştır. Bunlardan ilki hava kirliliği yönünden kurulması ve işletilmesi izne tâbi olmayan tesislerin işletilmesi sırasında yönetmelikle belirlenen standartlara aykırı emisyonu neden olmaktır. Burada bahsi geçen yönetmelik “Sanayi Kaynaklı Hava Kirliliğinin Kontrolü Yönetmeliği”dir. Anılan Yönetmeliğin 19. Maddesinde çevre iznine tabi olmayan işletmelerin uyacakları şartlar, Ek-1’de ise hava kirliliği emisyon değerleri belirlenmiştir. Tesisin işletilmesi sırasında belirlenen emisyon değerlerinin aşılması kabahatin oluşmasını sağlayacaktır. Bu kabahat kasten ya da taksirle işlenebilir.

Çevre Kanunu 20/c bendinde yer alan ikinci kabahat Kanunun Ek-9. maddesine aykırı hareket edilmesidir. Kanunun Ek-9. maddesinde iki farklı husus düzenlenmiştir. Bunlardan ilki kokuya sebep olan emisyonların, yönetmelikle belirlenen sınır değerlerin üzerinde çevreye verilmesi, diğeri ise kokuya sebep olanların, koku emisyonlarının önlenmesine ilişkin tedbirleri alma yükümlülüğünü ihlal etmesidir. Burada bahsi geçen yönetmelik “Koku Oluşturan Emisyonların Kontrolü Hakkında Yönetmelik”tir. Yönetmelik 7. maddesinde koku emisyonu yaratan faaliyetlerde uyulacak esasları belirlemiştir. Bu esaslara rağmen şikâyetle maruz kalınırsa ek tedbirler alınması gerekmektedir. İşte kabahatin oluşmasına yol açan ilk eylem, yürütülen faaliyetin Yönetmelik’te ön görülen koku emisyon sınır değerlerini aşmama bile bu tedbirlere uyma yükümlülüğünü ihlal etmesidir. Bu kabahate yol açan ikinci eylem ise Yönetmelikte belirlenen sınır değerlerin üzerinde kokuya sebep olan emisyonların çevreye verilmesidir. Dolayısıyla bir faaliyet hem Yönetmelikte öngörülen tedbirlere uyma yükümlülüğünü ihlal eder hem de çevreye belirlenen sınır değerlerin üzerinde kokuya yol açan emisyon verirse tek bir kabahat oluşacaktır. Zira 20/c bendi Ek-9. maddeye aykırı davranmayı bir kabahat olarak belirlemiştir. Seçimlik hareketlerden birisinin varlığı kabahatin oluşması için yeterlidir. Bu kabahat de kasten ya da taksirle işlenebilmektedir.

Koku Oluşturan Emisyonların Kontrolü Hakkında Yönetmeliğin 16. maddesi, Çevre Kanunu’nun 20. maddesinde öngörülen idari para cezasının yanı sıra Çevre Kanunu’nun 15. maddesinde¹¹⁶⁴ düzenlenen idari yaptırımın da uygulanacağını

¹¹⁶⁴ Faaliyetlerin durdurulması:

Madde 15 – (Değişik: 26/4/2006-5491/12 md.)

düzenlemektedir. Bunun anlamı şudur: Çevre Kanunu'nun Ek-9. maddesine dayalı olarak çıkarılan Yönetmelik, Ek-9. maddenin ihlalini kabahat olarak düzenleyen Çevre Kanunu'nun 20/c bendinde yer almayan bir idari yaptırıma yer vermektedir. Beyaz norm niteliği taşıyan 20/c bendi Kabahatler Kanunu 4/2. maddesi gereği uygulanacak yaptırım belirlenerek idari para cezası olarak tespit edilmiştir. Yönetmeliğin 16. maddesinde ise ilave bir idari yaptırım olarak Çevre Kanunu'nun 15. maddesinin de uygulanması öngörülmüştür. Bu durum Yönetmelikle idari yaptırım belirleme anlamı taşımaktadır. Yaptırımın Çevre Kanunu'nun 15. maddesinde yer alması bu durumu değiştirmez zira 15. maddenin uygulanmasını öngören bir yönetmelik hükmüdür. Bu sebeple Yönetmeliğin 16. maddesinde öngörülen Çevre kanununun 15. maddesindeki idari yaptırımın uygulanmasının mümkün olmadığı kanaatindeyiz.

Çevre Kanunu 20/c bendi bir başka kabahat olarak konutlarda yönetmelikle belirlenen standartlara aykırı hava kirliliğine yol açacak emisyonu neden olmayı düzenlemiştir. Burada bahsi geçen Yönetmelik "Isınmadan Kaynaklanan Hava Kirliliğinin Kontrolü Yönetmeliği"dir. Yönetmelikte farklı yakıt türleri için sınır değerler belirlenmiş olup bu sınır değerlerin aşılması kabahatin oluşmasına sebep olacaktır. Burada özellik arz eden husus konutun ısıtma şekline göre sorumlunun değişecek olmasıdır. Cezaların şahsiliği ilkesi ile uyumlu bir şekilde ferdi olarak ısıtılan konutlarda sorumluluk konutu kullanana, toplu olarak ısıtılan konutlarda ise yöneticiye ait olacaktır. Bu hüküm Kabahatler Kanunu 8/2. maddesinden farklı bir düzenleme içermektedir. Anılan maddede "Temsilci sıfatıyla hareket eden kişinin bu sıfatla bağlantılı olarak işlemiş bulunduğu kabahatten dolayı temsil edilen gerçek kişi hakkında da idarî yaptırım uygulanabilir" hükmü yer almaktadır. Toplu ısıtılan

Bu Kanun ve bu Kanun uyarınca yayımlanan yönetmeliklere aykırı davranışlara söz konusu aykırı faaliyeti düzeltmek üzere Bakanlıkça ya da 12. maddenin birinci fıkrası uyarınca denetim yetkisinin devredildiği kurum ve merciler tarafından bir defaya mahsus olmak üzere esasları yönetmelikle belirlenen ve bir yılı aşmamak üzere süre verilebilir.

Faaliyet; süre verilmemesi halinde derhal, süre verilmesi durumunda, bu süre sonunda aykırılık düzeltilmez ise Bakanlıkça ya da 12. maddenin birinci fıkrası uyarınca denetim yetkisinin devredildiği kurum ve merciler tarafından kısmen veya tamamen, süreli veya süresiz olarak durdurulur. Çevre ve insan sağlığı yönünden tehlike yaratan faaliyetler ile çevre izni veya çevre izin ve lisansı olmayan faaliyetler süre verilmeksizin durdurulur.

Çevresel Etki Değerlendirmesi incelemesi yapılmaksızın başlanan faaliyetler Bakanlıkça, proje tanıtım dosyası hazırlanmaksızın başlanan faaliyetler ise mahallin en büyük mülkî amiri tarafından süre verilmeksizin durdurulur.

Süre verilmesi ve faaliyetin durdurulması, bu Kanunda öngörülen cezaların uygulanmasına engel teşkil etmez.

konutlarda bir anlamda sitelerde yöneticinin site sakinlerinin temsilcisi olduğu, site yönetimini onlar adına ve hesabına yaptıkları dikkate alındığında Çevre Kanunu 20/c bendindeki açık hüküm olmasa idi her bir site sakini gerçek kişinin yöneticiden ayrı olarak sorumluluğu söz konusu olacaktı. Ancak burada yönetici ifadesi karmaşıklığa yol açmaktadır zira bazı toplu konutlarda birden fazla yönetici bulunmaktadır. Böyle bir durumda hangi yöneticinin sorumlu olacağı belli değildir. Yöneticilerden birisine mi yoksa yöneticilerin her birisine ayrı ayrı mı bu idari para cezasının uygulanacağı da belirsizdir. Kanunda bu konunun açıklığa kavuşturulması yerinde olacaktır. Bu kabahatin de kasten ya da taksirle işlenebileceği belirtilmelidir.

2872 sayılı Çevre Kanunu'nun 20/c bendinde yer alan son kabahat 7261 sayılı Kanunun¹¹⁶⁵ 17. maddesi ile eklenmiştir. Düzenleme uyarınca terminal, dolum adaları ve akaryakıt istasyonlarında benzin ve naftanın depolanması, dolumu ve tankerlerle nakliyesine ilişkin kullanılan her türlü düzenek, tesis ile tankerlerden salınan uçucu organik bileşiklerin kontrolüne ilişkin Bakanlıkça belirlenen esas ve kriterlere uyulmaması kabahat olarak belirlenmiştir. Bakanlıkça bahsi geçen usul ve esaslar "Benzin Ve Naftanın Depolanması Ve Dağıtılmasından Kaynaklanan Uçucu Organik Bileşik Emisyonlarının Kontrolü Yönetmeliği"nde¹¹⁶⁶ düzenlenmiştir. Yönetmelikte uçucu organik bileşik bir tesis tarafından salınan metan hariç uçucu organik bileşikler olarak tanımlanmış ve benzin ve bir diğer akaryakıt türü olan naftanın depolanma, dolum ve tankerle nakliyesinde oluşacak uçucu organik bileşiklerin kontrolüne ilişkin esasları belirlemiştir. Bu kontrolün amacı Yönetmeliğin 1. maddesinde hava kirliliği ile mücadele olarak ifade edilmiştir. İşte bu usul ve esaslara uyulmaması Çevre Kanunu 20/c bendinde kabahat olarak düzenlenmiştir. Bu kabahat icrai ve ihmali bir hareketle işlenebileceği gibi kasten ya da taksirle de işlenebilmektedir. Kabahatin bir diğer özelliği işlendiği yere göre farklı yaptırım öngörülmesidir. Buna göre kabahat, benzin ve naftanın, depolandığı ve karayolu ile demiryolu tankerlerine dolumunun yapıldığı işletme alanını ifade eden terminallerde ya da terminalde benzin ve naftanın herhangi bir zamanda karayolu tankerine doldurulabildiği herhangi bir yapı olarak tanımlanan dolum adasında işlenmesi halinde en ağır idari para cezası öngörülmüştür. Akaryakıt istasyonlarında işlenirse daha az, benzin ya da naftanın taşınmasında

¹¹⁶⁵ Türkiye Çevre Ajansının Kurulması İle Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, 30.12.2020 tarih ve 31350 sayılı R.G.

¹¹⁶⁶ 05.12.2018 tarih ve 30616 sayılı R.G.

kullanılan her türlü karayolu ve demiryolu tankını ifade eden tankerlerde işlenmesi halinde en az idari para cezası verilmesi söz konusudur. Buradaki yaptırım farklılığı, uçucu organik bileşiğin bu yerlerin her birinde açığa çıkma miktarlarının farklı olmasına dayanmaktadır.

Çevre Kanunun 20/d bendinin ilk paragrafının bağımsız bir kabahat mi oluşturduğu yoksa 20/b ve 20/c bentlerinin nitelikli bir halini mi düzenlediği madde bent düzenlemesinden anlaşılmamaktadır. Eğer nitelikli hali düzenlenmiş olsa idi 20/b ve 20/c bentlerindeki kabahatlerin “Hava kirliliği yönünden özel önem taşıyan bölgelerde veya kirliliğin ciddi boyutlara ulaştığı zamanlarda ve yerlerde veya kritik meteorolojik şartlarda” işlenmesi halinde bir kat artırılır şeklinde düzenlenmiş olması gerekirdi. Oysa 20/d bendinin ilk paragrafında 20/b ve 20/c bentlerinde yer alan kabahat eylemlerinin dışında “yönetmeliklerle öngörülen önlemleri almamak, yasaklara aykırı davranmak ya da mahallî çevre kurullarınca bu konuda alınan kararlara uymamak” şeklinde eylemlere de yer verilmiştir. Bahsi geçen Mahalli Çevre Kurulları “Yüksek Çevre Kurulu Ve Mahalli Çevre Kurullarının Çalışma Usul Ve Esaslarına İlişkin Yönetmelik¹¹⁶⁷” kapsamında oluşturulan ve bulunduğu ilde çevre kirliliğine neden olan veya olabilecek tesis ve işletmeleri belirlemek, yapılan iş ve işlemleri incelemek, değerlendirmek ve gerekli önlemleri almak görevine sahip olan yerel bir idari kuruldur.

Öte yandan 20/d bendinin ilk paragrafında bağımsız bir kabahat oluşturduğu kabul edilse bu durumda da 20/b ve 20/c bentlerinde yer alan hangi idari para cezasının esas alınarak 20/d bendinin ilk paragrafındaki bağımsız kabahatin yaptırımının tespit edileceği belirsizdir. Zira 20/b ve 20/c bentlerinde beş farklı idari para cezası yer almaktadır. Ayrıca 20/c maddesine 7261 sayılı Kanunla 2020 yılında yapılan ekleme 20/d bendinin ilk paragrafı yürürlüğe girdikten sonra yapıldığı için 20/c bendi ile 20/d madde bendi arasında olması gereken uyum daha da bozulmuştur.

Bu durumda 20/d bendi ilk paragrafının mevcut hali ile gerek kabahat oluşturan eylemin belirliliği gerekse uygulanacak cezanın belirliliği yönünden genel kanun niteliğini haiz olan Kabahatler Kanununun 4/1 ve 4/2. maddelerindeki şartları taşımamakta ve Anayasanın 38. maddesindeki suç ve cezaların kanuniliği ilkesine

¹¹⁶⁷ 03.08.2013 tarih ve 28727 sayılı R.G. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=1868-0&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5>, (06.02.2021)

aykırı durumda bulunmaktadır. Ancak bahsi geçen düzenlemelerin birlikte yorumundan 20/d bendi ilk paragrafı ile ilgili şu sonuca ulaşılmaktadır;

-20/d bendi ilk paragrafı gereği hava kirliliği yönünden özel önem taşıyan bölgelerde veya kirliliğin ciddi boyutlara ulaştığı zamanlarda ve yerlerde veya kritik meteorolojik şartlarda yönetmeliklerle öngörülen önlemleri alınmaması, yasaklara aykırı davranılması ya da mahallî çevre kurullarınca bu konuda alınan kararlara uyulmaması 20/b bendindeki hangi eylem şeklini karşılıyorsa o eylem için öngörülen idari para cezaları bir kat artırılacaktır.

-20/d bendi ilk paragrafı gereği hava kirliliği yönünden özel önem taşıyan bölgelerde veya kirliliğin ciddi boyutlara ulaştığı zamanlarda ve yerlerde veya kritik meteorolojik şartlarda yönetmeliklerle öngörülen önlemleri alınmaması, yasaklara aykırı davranılması ya da mahallî çevre kurullarınca bu konuda alınan kararlara uyulmaması 20/c bendindeki hangi eylem şeklini karşılıyorsa o eylem için öngörülen idari para cezaları bir kat artırılacaktır. Ancak burada 7261 sayılı Kanunla 2020 yılında yapılan ek fıkra hariç tutulacaktır. Nitekim Çevre ve Şehircilik Bakanlığının 2872 Sayılı Çevre Kanunu Uyarınca Verilecek İdari Para Cezalarına İlişkin 2021/2 Sayılı Tebliğ'de¹¹⁶⁸ 20/c maddesine göre yapılacak artırımda yeni eklenen fıkra dikkate alınmamıştır.

20/d bendine 2018 yılında eklenen paragrafla iki yeni kabahat daha oluşturulmuştur. Yeni düzenleme ile;

-Katı yakıtlar için Çevre Kanunu kapsamında yapılan düzenlemelerle öngörülen katı yakıt özelliklerini sağlamayan yakıtları ithal etmek veya satmak; katı yakıtların depolanması, taşınması, yüklenmesi, boşaltılması veya torbalanmasına ilişkin düzenlemelere uymamak

- Katı yakıtlar için Çevre Kanunu kapsamında yapılan düzenlemelerle öngörülen belgeleri veya izinleri almamak

kabahatleri oluşturulmuştur. İlk kabahat seçimlik hareketli bir kabahat olup seçimlik hareketlerden birisinin gerçekleştirilmesi ile kabahat oluşabilir. Her iki kabahatin birlikte işlenmesi durumunda iki ayrı kabahat söz konusu olacak ve ayrı ayrı

¹¹⁶⁸ 31.01.2021 tarih ve 31363 sayılı R.G. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2021/01/20210113-9.htm>, (06.02.2021)

idari para cezası uygulanacaktır. Her iki kabahatin de kasten ya da taksirle işlenmesi mümkündür.

c. Çevresel Etki Değerlendirmesi Süreci İle İlgili Kabahatler

2872 sayılı Çevre Kanunu çevresel etki değerlendirmesi süreci ile ilgili kabahatleri de tanımlamıştır. Kanunun 20/e bendinde ilk önce çevresel etki değerlendirmesi süreci tamamlamadan inşaaata başlamak ya da faaliyete geçmek için orantısai bir idarî para cezası öngörölen kabahat düzenlenmiştir. Ayrıca bu kabahat için idari tedbir niteliğinde faaliyet alanının eski hale getirilmesi de söz konusudur. Bu kabahat gerek ÇED Yönetmeliğı Ek-2 kapsamında olup “ÇED Gereklidir” ya da “ÇED Gereklili Değıldir” kararı alınmadan inşaaata başlamak ya da faaliyete geçmek veya “ÇED Gereklidir” kararı verilen ya da Ek-1 nolu liste kapsamında doğrudan çevresel etki değeriendirmesi tabi olan ancak “ÇED Olumlu” ya da “ÇED Olumsuz” kararları verilmeden inşaaata başlamak ya da faaliyete geçmek ile işlenebilir. Bu kabahat inşaaata başlamak ya da faaliyete geçmek eylemlerinden birisinin işlenmesi ile oluşabilecektir. Kasten ya da taksirle işlenmesi mümkün olan bir kabahat türüdür.

Kanunun 20/e bendinde yer alan ikinci kabahat ÇED Yönetmeliğı 6. madde ile ilintili bir kabahattir. ÇED Yönetmeliğı 6. madde uyarınca gerek “Çevresel Etki Değeriendirmesine Tabi Projelerde” gerekse “Seçme Eleme Kriterleri Uygulanacak Projelerde” proje sahibi gerçek ya da tüzel kişı proje kapsamında verdikleri taahhütlere uymakla yükümlüdürler. İşte bu yükümlölüğün ihlali kabahat olarak düzenlenmiştir. Her bir ihlal ayrı kabahat oluşturacaktır. İhlalin icrai ya da ihmali bir hareketle işlenmesi, kasten ya da taksirle gerçekleşmesi mümkün olup bu kabahatin sadece Çevresel Etki Değeriendirmesine ya da Seçme Eleme Kriterlerine tabi olan projenin sahibi niteliğini haiz kişilerce işlenebilecek özğü kabahat niteliğı taşıdığı düşünölmektedir.

d. Atık Tesisleri İle İlgili Kabahat

Çevre Kanunu’nun 20/f bendi Kanunun 11. maddesi ile bağlantılı olarak bir kabahate yer vermiştir. Kanunun 11. maddesinde arıtma ve bertaraf etme

yükümlülüğüne tâbi tesis ve işletmeler ile yerleşim birimleri için kurulması zorunlu olan arıtma ve bertaraf sistemleri, atıksu arıtma ve ön arıtma sistemleri ile atıksu altyapı sistemlerinden bahsedilmektedir. İşte bu yükümlülük doğrultusunda, atık alım, ön arıtma, arıtma veya bertaraf tesislerini kurmamak ya da kurup da çalıştırmamak kabahat olarak düzenlenmiştir. Görüleceği üzere seçimlik kabahat niteliği taşıyan bu kabahatin oluşması için tesisin kurulmaması ya da kurulan tesisin çalıştırılmaması eylemlerinden birisinin yapılmaması yeterlidir. Kabahat bahsedilen yükümlülüğe tabi kişilerce işlenebileceği için özgü kabahat niteliği taşımakta ve kasten veya taksirle işlenmesi mümkün bulunmaktadır.

e. Bilgi Verme Yükümlülüğünün İhlali Kabahati

Çevre Kanunu 12. maddesine göre çevre denetimine tabi olan ilgililer, Bakanlığın veya denetimle yetkili diğer mercilerin isteyecekleri bilgi ve belgeleri vermekle yükümlüdür. Bunun yanı sıra madde ile ilgililer açısından çevre kirliliğine neden olabilecek faaliyetleri ile ilgili olarak, kullandıkları hammadde, yakıt, çıkardıkları ürün ve atıklar ile üretim şemalarını, acil durum plânlarını, izleme sistemleri ve kirlilik raporları ile diğer bilgi ve belgeleri talep edilmesi halinde Bakanlığa veya yetkili denetim birimine vermek zorunluluğu da getirilmiştir. İşte Çevre Kanunu 20/g bendi ile bu bildirim ve bilgi verme yükümlülüğünün yerine getirmemesi kabahat olarak düzenlenmiştir. Bu kabahat ihmali hareketle işlenebilen bir kabahat olup sadece kasten ya da taksirle işlenebilir. Eğer istenen bilgi ya da bildirim yanlış ya da yanıltıcı olarak verilmişse bu kabahat oluşmaz, Kanunun 26/1. maddesinde düzenlenen suç oluşur. Zira bu kabahatin oluşması istenen bilgi veya bildirimin yapılmamasına bu yükümlülüğün ihmaline bağlıdır.

f. Gürültü Kurallarının İhlali ile İlgili Kabahatler

Gürültü ile ilgili Çevre Kanunu 14. maddesi düzenleme getirmiş, maddeye dayalı olarak ise çıkarılan “Çevresel Gürültünün Değerlendirilmesi ve Yönetimi Yönetmeliği”nde gürültüye sebep olma ile ilgili izin alınması gereken durumlar, farklı faaliyet ve ortamlar için uyulması gereken gürültü esasları ve alınacak önlemler ile

gürültü sınır değerleri detaylı olarak belirlenmiştir. Kanunun 20/h bendinde 14. maddeye göre çıkarılan yönetmelikle belirlenen önlemleri veya gerekli izinleri almamak veya standartlara aykırı şekilde gürültü ve titreşime neden olmak kabahati düzenlenmiştir.

Kanunun 20/h bendi, seçimlik hareket olarak Yönetmelikte belirlenen önlemleri almamak, gerekli izinleri almamak ya da standartlara aykırı şekilde gürültü ve titreşime neden olmayı belirlemiştir. O halde bu hareketlerden birisinin yapılması kabahatin oluşması için yeterlidir.

Öğretide Çevre Kanunu'nun 14/1. maddesinde kişilerin huzur ve sükununu, beden ve ruh sağlığını bozacak şekilde ilgili yönetmeliklerle belirlenen standartlar üzerinde gürültü ve titreşim oluşturulmasının yasak olduğunun belirtildiği, bu düzenlemeye göre gürültünün ilgili yönetmeliklerde belirlenen standartların üzerinde olmasının yasaklandığı, ancak Çevre Kanunu'nda bu yönde bir standart veya yükümlülük bulunmadığı, bu durumda 14. maddede geçen "Kişilerin huzur ve sükununu, beden ve ruh sağlığını bozacak şekilde" ifadesinin Çevre Kanunu açısından gürültünün kişileri rahatsız etmeyecek düzeyde olması gerekliliğinin standart olarak belirlendiğinin söylenebileceği, bu durumda ise Çevre Kanunu 20. maddede düzenlenen kabahatin uygulanma alanına ilişkin sorun yaşanacağı zira kişileri rahatsız etmeyecek düzeyde olan bir gürültünün kabahat olarak değerlendirilemeyeceği, bu sebeple Çevre Kanununda gürültüye ilişkin bir standart belirlenmediği ileri sürülmüştür¹¹⁶⁹. Çevre Kanunu'nun 14. maddesi beyaz norm niteliği taşımakta ve Kabahatler Kanunu 4/1. maddesi uyarınca da gürültü kabahatinin kapsam ve koşullarını "Kişilerin huzur ve sükununu, beden ve ruh sağlığını bozacak şekilde ilgili yönetmeliklerle belirlenen standartlar üzerinde gürültü ve titreşim oluşturulması" olarak çizmektedir. Dolayısıyla Çevre Kanunu'nun kendisinin standart belirlemesine gerek bulunmamaktadır. Keza 14/1. maddesi hükmü bir bütünlük arz etmekte ve kanuni çerçeveyi "Kişilerin huzur ve sükununu, beden ve ruh sağlığını bozacak şekilde ve ilgili yönetmeliklerle belirlenen standartların üzerinde" olarak çizmektedir. Çevre Kanunu 14/1. madde açısından sadece "Kişilerin huzur ve sükununu, beden ve ruh sağlığını bozacak şekilde" ifadesinin standart oluşturduğu söylenemeyeceği gibi, 14.

¹¹⁶⁹ Mahmut Kaplan ve R. Barış Atladı, Gürültüye Neden Olma Suçu, **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C.21, S.2, 2019, s.638-639; Görüşümüzle aynı yönde görüş için bkz. Ekici, s.1196

maddenin 20. maddeden bağımsız ele alınması da mümkün değildir. Her iki maddede aynı Yönetmeliğe işaret etmektedir. Yapılan düzenleme Yönetmelikte belirlenen sınır değerleri aşan gürültünün kişilerin huzur ve sükununu bozacağına kabul edildiği anlamı taşımaktadır. Özetle Yönetmelikle belirlenen eşik değerleri aşan bir gürültü Çevre Kanunu 14. maddesine dayalı olarak oluşturulan 20. maddedeki kabahatin oluşmasına sebep olacaktır.

Çevre Kanunu 20/h maddesi gürültünün kaynağı ya da niteliğine göre farklı yaptırımlar düzenlenmiştir. Buna göre gürültü konuttan kaynaklanıyorsa en az yaptırım söz konusu iken sırasıyla ulaşım araçları, işyerleri ve atölyeler ile son olarak en ağır yaptırım fabrika, şantiye ve eğlence gürültüsü için öngörmüştür.

Çevre Kanunu'nda öngörülen bu kabahat serbest hareketli, icrai ya da ihmal sureti ile icrai hareketle ve kast ya da taksirle işlenmesi mümkün olan bir kabahattir.

Çevre Kanunu 20/h maddesi ile Kabahatler Kanunu 36. maddesinde düzenlenen gürültü kabahatinin uygulanma alanlarının tespiti önem taşımaktadır. Öncelikle gerek Türk Ceza Kanunu'nda belirtilen gürültüye neden olma suçu gerekse kişilerin huzur ve sükununu bozma suçlarından bağımsız olarak konuyu ele aldığımızı söylemek istiyoruz. Sadece benzer iki kabahatin uygulanma durumlarını ele almak amaçlanmaktadır. Çevre Kanunu 14/1 ve 20/h maddelerinin çizdiği çerçeve “Çevresel Gürültünün Değerlendirilmesi ve Yönetimi Yönetmeliği” ile doldurulmaktadır. Yönetmeliğin 2/2. maddesine göre;

- kişinin kendisinden dolayı maruz kaldığı gürültü
- 26. maddede belirtilen ev faaliyetleri dışındaki gürültüler
- komşuların oluşturduğu gürültü
- 4857 sayılı İş Kanunu kapsamındaki işyerlerinde çalışan işçilerin maruz kaldığı gürültü
- ulaşım araçlarının iç gürültüsü
- askeri alanlardaki askeri faaliyetlere bağlı gürültü

Yönetmelik kapsamına girmemektedir. Yönetmelik “Ev Faaliyetleri Ve Komşuların Oluşturduğu Gürültü”yü, konutlarda kişilerin kendi davranış ve alışkanlıklarından kaynaklanan; kapı, pencere kapatma, yürüme, konuşma, temizlik yapma, mobilya çekme, televizyon seyretme, radyo dinleme, her türlü müzik aleti, çamaşır makinesi, buzdolabı, elektrik süpürgesi, mekanik veya motorlu dikiş makinesi,

matkap, testere, öğütücü, çim biçme makinesi, koşu bandı gibi ekipmanları kullanma, hava kanalları, temiz ve pis su tesisatı, jeneratör, hidrofor, kompresör, yakma kazanı, asansör, çöp bacaları, mahalle aralarında ve meskenlerde yapılan düğün, asker uğurlamaları ve benzeri kutlamalar, evcil hayvan besleme ile bina içinde yapılacak tadilat nedeniyle oluşan gürültü olarak tanımlamış ve 26. maddesinde belirtilen ev faaliyetleri haricinde bu gürültülerin Yönetmelik kapsamına girmediğini düzenlemiştir. 26. maddede ise mevcut yapılarda, yapı içinde veya dışında herhangi bir yerde bulunan soğutma fanı, klima gibi kaynaklardan ortak bölme elemanları, ara döşemeler, tavan ve bitişik duvarlar veya hava aracılığıyla gürültüye hassas kullanımlara iletilen gürültü seviyesine ilişkin bir sınır getirilmiştir. Ancak çok ilginç bir hükme daha 26. maddede yer verilmiştir. Buna göre radyo, televizyon, müzik seti ve her türlü müzik aletlerini gürültüye hassas kullanımların bulunduğu alanlar ile toplu taşıma araçlarında çalmak yasaktır. Gürültüye hassas kullanım ise Yönetmelikte çok hassas, hassas ve az hassas kullanımlar olarak üçe ayrılmış, konut ise çok hassas kullanım arasında sayılmıştır. Bu durumda konutların bulunduğu bir alanda radyo, televizyon, müzik seti ve her türlü müzik aletlerini çalmak yasaktır. Yukarıda bahsedildiği üzere ev faaliyetleri konutta yapılan televizyon seyretme, radyo dinleme, her türlü müzik aletini de içermektedir. Dolayısıyla burada kastedilen konut dışında ama konutların bulunduğu bir alanda radyo, televizyon, müzik seti ve her türlü müzik aletlerininin çalınmasının yasak oluşudur.

O halde ev faaliyeti kapsamında soğutma fanı ya da klima kaynaklı gürültüler ile konutların bulunduğu bir alanda ama konut dışında radyo, televizyon, müzik seti ve her türlü müzik aletlerini çalmak Yönetmelik kapsamındadır. Yönetmelik gereği “Ev Faaliyetleri ve Komşuların Oluşturduğu Gürültü” kapsamına giren durumlarda Çevre Kanunu değil, Kabahatler Kanunu hükümleri uygulanacaktır.

Ulaşım araçları, işyeri ve atölyeler, fabrika, şantiye ve eğlence yerleri Çevre Kanunu 20/h bendine tabidir. Kanaatimize göre Yönetmelik ile 26. maddede belirtilen ev faaliyetleri dışında diğer faaliyetler Yönetmelik kapsamına çıkarıldığı için ve Çevre Kanunu 14 ve 20/h maddeleri Kabahatler Kanunu 36. maddesinden sonra yürürlüğe girmekle konutlardan kaynaklanan sadece soğutma fanı, klima vb. kaynaklı gürültüler ile konutların bulunduğu bir alanda ama konut dışında radyo, televizyon, müzik seti ve

her türlü müzik aletlerini çalmak Çevre Kanunu 20/h bendine tabi olacak bunun dışındaki konut kaynaklı gürültülerde Kabahatler Kanunu 36. madde uygulanacaktır.

Kanaatimizce Çevre Kanunu 14 ile 20/h maddesi uyarınca çıkarılan Yönetmelikle işletme, tesis ve işyerleri ve şantiye alanları için ayrı ayrı sınır değerleri belirlendiğinden gürültü kabahatinin bir ticarî işletmenin faaliyeti çerçevesinde işlenmesi halinde işletme sahibi gerçek veya tüzel kişiye yaptırım uygulanacağını öngören Kabahatler Kanunu 36/2. maddesi mülga durumdadır. Zira Çevre Kanunu 14 ve 20/h maddelerinin değişikliğe uğramış hallerinin yürürlük tarihi Kabahatler Kanunu 36. maddesinden sonradır. Ayrıca Çevre Kanunu düzenleme alanı itibari ile Kabahatler Kanununa göre özel kanun niteliğini haizdir. O halde çalışmamız kapsamında bir enerji üretim faaliyeti yapan ticari işletme ya da bir enerji kaynağı kullanarak faaliyette bulunan ticari işletmelerde Çevre Kanunu 20/h maddesi uygulanacaktır.

g. İyonlaştırıcı Olmayan Radyasyon Yayılımı Kabahati

Çevre Kanunu 20/i bendi Ek-8. madde ile ilintili olarak bir kabahat düzenlemiştir. Ek-8. madde iyonlaştırıcı olmayan radyasyon yayılımı sonucu oluşan elektromanyetik alanların çevre ve insan sağlığı üzerindeki olumsuz etkilerinin önlenmesi için usûl ve esasların Bakanlıkça çıkarılacak yönetmelikle belirleneceğini düzenlemiştir. Bir kere gerek Kanunun 20/i bendi gerekse maddenin atıf yaptığı Ek-8. madde incelendiğinde Kabahatler Kanunu 4/1. maddede aranılan kanun tarafından kabahatin kapsam ve koşullarının belirlenmesi koşuluna uyulmadığı görülmektedir. Yapılan şey kanun ile Yönetmeliğe atıf yapmaktır. Atıf yapmak kapsam ve koşul belirlemek değildir¹¹⁷⁰. Bu açıdan 20/i ve Ek-8 maddelerinin Anayasanın 38. maddesine aykırı olduğu kanaatindeyiz.

Ek-8. maddede öngörülen Yönetmelik ise “İyonlaştırıcı Olmayan Radyasyonun Olumsuz Etkilerinden Çevre Ve Halkın Sağlığının Korunmasına Yönelik Alınması Gereken Tedbirlere İlişkin Yönetmelik¹¹⁷¹”tir. Özellikle elektrik

¹¹⁷⁰ İdarenin faaliyet göstereceği alana ilişkin temel kuralların Kanunda yer alması gerektiği, Kanunda sadece genel ifadeli düzenlemelere yer verilmesinin idare için yasal dayanak sağlamayacağı, bu tip ifadeler içeren Kanun hükümlerinin, yasama yetkisinin idareye devri sonucunu doğuracağı ifade edilmiştir. Onur Karahanoğulları, **İdarenin Hukukla Kavranması: Yasallık ve İdari İşlemler (Yargı Kararlarına Dayalı Bir İnceleme)**, 3. Bası, Turhan Kitabevi, Ankara, 2015, (Yasallık), s.73

¹¹⁷¹ 24.07.2010 tarih ve 27651 sayılı R.G.

üretim santralleri, enerji iletim ve dağıtım hatları gibi iyonlaştırıcı olmayan radyasyon yayıcı cihaz ve sistemlerin kurulması halinde uyulması gereken kurallar ile aşılması yasak olan limit değerler Yönetmelikte düzenlenmiştir. Yönetmelik hükümlerine aykırı davranmak kabahatin oluşmasına yol açacaktır. Kasten ya da taksirle işlenebilen bu kabahat özgü kabahattir zira sadece Yönetmelikle belirlenen yükümlülklere tabi kişiler tarafından işlenebilir.

ğ. Atıkların Toprağa Bırakılması Kabahati

2872 sayılı Çevre Kanunu’nda atık, herhangi bir faaliyet sonucunda oluşan, çevreye atılan veya bırakılan her türlü madde olarak tanımlanmıştır. Çevre Kanunu 20/j bendi ile Kanunda ve yönetmelikte öngörülen yasaklara veya standartlara aykırı olarak veya önlemleri almadan atıkları toprağa vermek kabahati düzenleme altına alınmıştır. Toprak kirliliğini önleme ile ilgili temel yönetmelik “Toprak Kirliliğinin Kontrolü Ve Noktasal Kaynaklı Kirlenmiş Sahalara Dair Yönetmelik”tir. Anılan Yönetmeliğin 6. maddesi her türlü atık ve artığın, toprağa zarar verecek şekilde, Çevre Kanunu ve ilgili mevzuatta belirlenen standartlara ve yöntemlere aykırı olarak doğrudan ve dolaylı biçimde toprağa vermek, depolamak gibi faaliyetlerde bulunmanın yasak olduğunu düzenlemiş, 39. madde ise bu Yönetmeliğe aykırı davrananlar hakkında Çevre Kanunu’nda öngörülen idari yaptırımların uygulanacağını hükme bağlamıştır.

Atıklarla ilgili ise farklı Yönetmelikler bulunmakta olup belli başlıları Atık Yağların Yönetimi Yönetmeliği¹¹⁷², Sıfır Atık Yönetmeliği, Ambalaj Atıklarının Kontrolü Yönetmeliği¹¹⁷³, Tıbbi Atıkların Kontrolü Yönetmeliği¹¹⁷⁴, Maden Atıkları Yönetmeliği, Atık Yönetimi Yönetmeliği, Radyoaktif Atık Yönetimi Yönetmeliği¹¹⁷⁵, Atık Elektrikli ve Elektronik Eşyaların Kontrolü Yönetmeliği¹¹⁷⁶, Atıkların Yakılmasına İlişkin Yönetmelik¹¹⁷⁷, Atıkların Düzenli Depolanmasına Dair

¹¹⁷² 21.12.2019 tarih ve 30985 sayılı R.G.

¹¹⁷³ 27.12.2017 tarih ve 30283 sayılı R.G.

¹¹⁷⁴ 25.01.2017 tarih ve 29959 sayılı R.G.

¹¹⁷⁵ 09.03.2013 tarih ve 28582 sayılı R.G.

¹¹⁷⁶ 22.05.2012 tarih ve 28300 sayılı R.G.

¹¹⁷⁷ 06.10.2010 tarih ve 27721 sayılı R.G.

Yönetmelik¹¹⁷⁸, Atık Pil ve Akümülatörlerin Kontrolü Yönetmeliğidir¹¹⁷⁹. Anılan Yönetmelikler, düzenledikleri konuların ihlali halinde Çevre Kanunu'na yollama yaparak idari yaptırımların uygulanacağını öngörmektedir. İşte anılan yönetmeliklerde öngörülen yasaklara ve standartlara aykırı olarak veya gereken önlemleri almadan atıkların toprağa verilmesi halinde kabahat oluşacaktır.

Burada atığın toprağa verilmesi halinde kabahat oluşacak olup toprak dışında diğer alıcı ortamlara verilmesi halinde ise bu kabahat oluşmayacaktır. Anılan kabahatin atığın tehlikelilik durumuna, miktarına göre bir ayrıma gitmemesi eksikliklerdir. Zira her atık toprakta aynı etkiyi bırakmaz. Bu kapsamda farklı atık türlerine ilişkin farklı Yönetmelikler bulunduğu göre farklı atık türleri için ayrı kabahat oluşturmaya gerek olmadan yaptırım farklılaştırmasına gidilmesi isabetli olacaktır. Örneğin Maden Atıkları Yönetmeliği 5/2. maddesi uyarınca maden atıklarının toprağa dökülmesi, doğrudan dolgu yapılması ve depolanması suretiyle çevrenin kirletilmesi yasaklanmıştır. Aynı Yönetmeliğin 23. maddesinde yapılan atıfla bu durumda Çevre Kanunu hükümleri uygulanacaktır. O halde uygulanacak madde 20/j bendidir.

Anılan kabahat herkes tarafından, kasten ya da taksirle işlenebilen bir kabahattir. İcrai bir hareketle ya da ihmali bir hareketle işlenebilen bu kabahatle ilgili olarak yasaklara veya standartlara aykırı olarak veya önlemleri almadan atıkların toprağa verilmesi eylemleri, konutlarla ilgili olarak işlenirse daha hafif bir idari yaptırım öngörülmüştür. Burada her konut ve bağımsız bölüm başına idari para cezası uygulanacaktır. Daha önce değindiğimiz üzere cezaların şahsiliği ilkesi ile uyumlu bir şekilde bağımsız konutlarda sorumluluk konutu kullanana, toplu yaşam alanı niteliğini haiz yerlerde ise yöneticiye ait olacaktır. Bu hüküm Kabahatler Kanunu 8/2. maddesinden farklı bir düzenleme içermektedir. Anılan maddede “Temsilci sıfatıyla hareket eden kişinin bu sıfatla bağlantılı olarak işlemiş bulunduğu kabahatten dolayı temsil edilen gerçek kişi hakkında da idarî yaptırım uygulanabilir” hükmü yer almaktadır. Toplu yaşam alanı niteliğini haiz bir başka deyişle site olarak tanımlanabilecek konutlarda yöneticinin site sakinlerinin temsilcisi olduğu, site yönetimini onlar adına ve hesabına yaptıkları dikkate alındığında Çevre Kanunu 20/j

¹¹⁷⁸ 26.03.2010 tarih ve 27533 sayılı R.G.

¹¹⁷⁹ 31.08.2004 tarih ve 25569 sayılı R.G.

bendindeki açık hüküm olmasa idi her bir site sakini gerçek kişinin yöneticiden ayrı olarak sorumluluğu söz konusu olacaktı. Ancak burada yönetici ifadesi karmaşıklığa yol açmaktadır zira bazı toplu konutlarda birden fazla yönetici bulunmaktadır. Böyle bir durumda hangi yöneticinin sorumlu olacağı belli değildir. Yöneticilerden birisine mi yoksa yöneticilerin her birisine ayrı ayrı mı bu idari para cezasının uygulanacağı da belirsizdir.

h. Çevre Kanunu 9. Maddesine Aykırılığa İlişkin Kabahatler

Çevre Kanunu 20/k bendinde Kanunun 9. maddesi ile bağlantılı birden fazla kabahatin yer aldığı görülmektedir. Bu bağlamda kabahatlerden ilki biyolojik çeşitliliğin tahribi kabahatidir. Biyolojik çeşitlilik Çevre Kanununda ekosistemlerin, türlerin, genlerin ve bunlar arasındaki ilişkilerin tamamı olarak; ekosistem ise canlıların kendi aralarında ve cansız çevreleriyle ilişkilerini bir düzen içinde yürüttükleri biyolojik, fiziksel ve kimyasal sistem olarak tanımlanmıştır. Türkiye'nin biyolojik çeşitliliği alanında taraf olduğu birçok uluslararası sözleşme ve dağınık vaziyette birçok yönetmelik bulunmaktadır¹¹⁸⁰. İşte biyolojik çeşitliliğin tahribi kabahat olarak düzenlenmiştir. Bir kere kabahat için öngörülen idari para cezasının yüksekliği karşısında kabahat oluşturan eylem ve hareketin konusunun belirli hale getirilmesi şarttır. Kanunda yapılan biyolojik çeşitlilik tanımı dikkata alındığında bu kabahatin kapsamına bir sınır çizmek neredeyse imkânsız haldedir. Bu anlamda belirlilik sağlamaya elverişli bir hüküm 4915 sayılı Kara Avcılığı Kanununda¹¹⁸¹ bulunmaktadır. Kanunun 4/5. maddesine göre yaban hayatı koruma ve geliştirme sahalarında yaban hayatı tahrip edilemez, ekosistem bozulamaz, yaban hayatı koruma ve geliştirme sahaları ile üretim istasyonları dışında da olsa bu sahalara olumsuz etki yapacak tesislere izin verilemez, varsa mevcut tesislerin atıkları arıtılmadan bırakılamaz. Yine 4915 sayılı Kanunun 21/3. maddesi uyarınca Kanunun 4/5. maddesi gereğince yaban hayatı koruma ve geliştirme sahaları ile üretim istasyonları ve benzeri sahalarda, bina ve tesislerin atıklarının arıtılmadan doğal ortama bırakılması nedeni ile yaban hayatının veya ekosistemin olumsuz yönde etkilenmesine sebebiyet verenlere

¹¹⁸⁰ Ahmet M. Güneş, Biyolojik Çeşitliliğin Avrupa Birliği Hukuku Çerçevesinde Korunması, **TBB Dergisi**, S.85, 2009, (Biyolojik), s.75-81

¹¹⁸¹ 11.07.2003 tarih ve 25165 sayılı R.G.

ve tahrip edenlere fiilleri suç oluşturmadağı takdirde Çevre Kanunu hükümleri uygulanacaktır.

Kavramsal olarak çok geniş bir anlam taşıyan biyolojik çeşitliliğin belirliliğı sağlanmadan bu hükmün Anayasanın 38. maddesine aykırı olduğı kanaatindeyiz. Anılan kabahat şu anki düzenleme ile serbest hareketli, icrai ya da ihmali şekilde, kasten ya da taksirle işlenebilen bir kabahat durumundadır.

Çevre Kanunu 20/k bendinde yer alan bir diğerkabihat Özel Çevre Koruma Bölgesi olarak ilan edilen yerler için tespit edilen koruma ve kullanma esaslarına aykırı davranmaktır. Kanunun 9/d bendi Cumhurbaşkanına ülke ve dünya ölçeğinde ekolojik önemi olan, çevre kirlenmeleri ve bozulmalarına duyarlı toprak ve su alanlarını, biyolojik çeşitliliğın, doğal kaynakların ve bunlarla ilgili kültürel kaynakların gelecek kuşaklara ulaşmasını emniyet altına almak üzere gerekli düzenlemelerin yapılabilmesi amacıyla, Özel Çevre Koruma Bölgesi olarak tespit ve ilan etme, bu alanlarda uygulanacak koruma ve kullanma esasları ile plân ve projelerin hangi bakanlıkça hazırlanıp yürütüleceğini belirleme yetkisi tanımıştır. İşte ilan edilen Özel Koruma Bölgesinde uyulması gereken koruma ve kullanma esaslarının ihlali kabahat olarak düzenleme altına alınmıştır. Kabahatin oluşması için Cumhurbaşkanı tarafından yapılmış bir tespit ve ilan söz konusu olmalı, usulüne uygun bir şekilde Özel Koruma Bölgesi koruma ve kullanma esasları belirlenmelidir. Cumhurbaşkanının belirleyeceği Bakanlıkça tespit edilecek koruma ve kullanma esaslarının Resmî Gazetede ilanının zorunlu olduğı kanaatindeyiz. Anılan kabahat serbest hareketli, icrai ya da ihmali hareketle işlenmeye elverişli olup kasten ya da taksirle gerçekleştirilebilir.

Kanunun 20/k bendinde bizim çalışmamız kapsamında değineceğimiz son kabahat sulak alanların korunmasına yöneliktir. Çevre Kanunu'nun 9/e bendi ikinci paragrafı uyarınca sulak alanlar için yönetmelikle belirlenen koruma ve kullanım usûl ve esaslarına aykırı davranmak bu kabahati oluşturan eylemdir. Bahsi geçen yönetmelik ise "Sulak Alanların Korunması Yönetmeliğı"¹¹⁸²dir. Yönetmelikte sulak alan tabii veya suni, devamlı veya geçici, suları durgun veya akıntılı, tatlı, acı veya tuzlu, denizlerin gelgit hareketlerinin çekilme devresinde altı metreyi geçmeyen derinlikleri kapsayan, başta su kuşları olmak üzere canlıların yaşama ortamı olarak önem taşıyan bütün sular, bataklık, sazlık ve turbiyeler ile bu alanların kıyı kenar

¹¹⁸² 04.04.2014 tarih ve 28962 sayılı R.G.

çizgisinden itibaren kara tarafına doğru ekolojik açıdan sulak alan kalan yerler olarak tanımlanmış ve 6. maddede koruma ilkeleri belirlenerek ayrıntılı koruma hükümlerine yer verilmiştir. Kabahatin oluşması için bu hükümlerin ihlal edilmesi gerekli ve yeterli olup, kasten ya da taksirle, serbest hareketli bir şekilde ve icrai ya da ihmali bir eylem ile bu kabahatin işlenmesi mümkündür.

Çevre Kanunu 9. madde ile bağlantılı bir diğer kabahat ise 20/n bendinde yer almaktadır. Burada düzenlenen kabahat, 9. madde uyarınca belirlenen koruma esaslarına aykırı olarak içme ve kullanma suyu koruma alanlarına, kaynağın kendisine ve bu kaynağı besleyen yerüstü ve yeraltı sularına, sulama ve drenaj kanallarına atık boşaltmaktır. Madde düzenlemesi atık türü ile ilgili bir ayrıma gitmediğinden gerek atığın türü gerekse miktarı kabahatin oluşması açısından önem taşımamaktadır. Atığın boşaltıldığı alanın içme ya da kullanma suyu koruma alanı, içme ya da kullanma su kaynağı, kaynağı besleyen yerüstü ve yeraltı suyu ile sulama ve drenaj kanallarından birisi olmalıdır. Dolayısıyla hareketin konusu ile ilgili bir sınırlama yapılmıştır. Kabahat, serbest hareketli, herkes tarafından icrai ya da ihmali bir hareketle gerek kasten gerekse taksirle işlenebilen bir kabahat niteliği taşımaktadır.

1. Umuma Açık Yerlerde Çevreyi Kirletme Kabahati

Çevre Kanunu 20/s bendi ile umuma açık yerlerde her ne şekilde olursa olsun çevrenin kirletilmesini kabahat olarak düzenleme altına almıştır. Çevre Kanunu düzenlemesi bu hali ile genel bir yasak koymaktadır. Kabahatler Kanunu 41. maddesinde yer alan kabahatten farkı, Kabahatler Kanununda düzenlenen kabahat bağlı hareketli kabahat niteliği taşımakta ve her bir fıkrada belirtilen tipik eylemlerin işlenmesini gerektirmektedir. Dolayısıyla Çevre Kanunu 20/s bendinin uygulanabilmesi için eylemin Kabahatler Kanunu 41. maddede sayılan eylem tiplerine uymaması, eylemin umuma açık bir yerde işlenerek çevrenin kirletilmesi gerekmektedir. Eylem serbest hareketli bir suçtur ve kirlenme sonucunu yaratacak her türlü hareketle, Kabahatler Kanunu 41. maddedeki eylemlere uymamak koşulu ile, işlenebilir. Çalışmamız açısından enerji faaliyeti niteliği taşıyan bir eylemin 41. maddede düzenlenen kabahatleri oluşturma imkânı bulunmamaktadır. Dolayısıyla enerji faaliyeti ile umuma açık yerde çevrenin kirletilmesi söz konusu olursa, 20/s

bendinin uygulanması mümkün olabilecektir. 20/s bendinde düzenlenen kabahat kasten işlenebileceği gibi taksirle de işlenebilir. Ayrıca eylemin icrai ya da ihmali bir hareketle gerçekleşmesi kabahatin oluşması açısından fark yaratmamaktadır.

i. Sera Gazı Emisyonlarına İlişkin Kabahatler

Çevre Kanunu 20/çç bendi sera gazı emisyonlarının takibi ile ilgili kabahatlere yer vermiştir. Sera gazı emisyonlarının takibi amacı ile “Sera Gazı Emisyonlarının Takibi Hakkında Yönetmelik” çıkarılmıştır. Yönetmelik Ek-1’de yer alan faaliyetler sera gazı emisyon izlenmesine, raporlanmasına ve doğrulanmasına tâbidir. Anılan faaliyetler arasında toplam anma ısı gücü 20 Mw ve üzeri tesislerde yakıtların yakılması ile petrol rafinasyonu da bulunmaktadır. Yönetmeliğin 6. maddesi uyarınca bu faaliyetlerin yürütüldüğü işletmeler, sera gazı emisyon izleme planı hazırlamakla yükümlüdür. Ayrıca Yönetmeliğe dayanarak Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından yayımlanan “Sera Gazı Emisyonlarının İzlenmesi Ve Raporlanması Hakkında Tebliğ”¹¹⁸³ 13. maddesi uyarınca işletmeler maddede sayılan durumlarda izleme planlarını güncellemekle yükümlüdür. Yönetmeliğin 7. maddesine göre işletmeler, her yıl 30 Nisan tarihine kadar bir önceki yılın 1 Ocak-31 Aralık tarihleri arasında izlenen sera gazı emisyonlarını Bakanlığa raporlamak zorunda olup bu raporların Bakanlığa sunulmadan önce doğrulayıcı kuruluşlar tarafından doğrulanması zorunludur. İşte Çevre Kanunu 20/çç bendinde düzenlenen ilk kabahat Yönetmelikte öngörülen izleme planının sunulmaması ya da güncellenmesi gereken hallerde güncellenmemesi halidir. Burada ihmali bir kabahat söz konusu olup kasten ya da taksirle işlenmesi mümkündür. Belirtmek gerekir ki bu kabahat sera gazı emisyonu takibine tabi bir faaliyetle ilgili olarak işlenebileceği için özgü kabahat niteliği taşımaktadır.

Çevre Kanunu 20/çç bendinde düzenlenen diğer kabahat ise doğrulanmış sera gazı emisyonu raporunu süresi içerisinde sunmamaktır. Bu kabahat de ihmali bir eylemle işlenebilir. Ayrıca kabahatin kasten ya da taksirle işlenmesi mümkün olup bu kabahat de sera gazı emisyonu takibine tabi bir faaliyetle ilgili olarak işlenebileceği için özgü kabahat niteliği taşımaktadır.

¹¹⁸³ 22.07.2014 tarih ve 29068 sayılı R.G.

j. Ortak Hükümler

Çevre Kanunu 20. maddesi uyarınca incelediğimiz kabahatlerden 20/k bendinde düzenlenen Çevre Kanunu 9. maddesine aykırılığa ilişkin kabahatler ile 20/s bendinde düzenlenen umuma açık yerlerde çevreyi kirletme kabahati için öngörülen idari para cezalarının kurum, kuruluş ve işletmelere üç katı verileceğini öngörmektedir. Burada kurum, kuruluş ve işletme ile kastedilenin hem tüzel kişiliği haiz olan hem de tüzel kişiliği bulunmayan kurum, kuruluş ve işletmeleri kastettiği düşünülmektedir. Dolayısıyla bir adi şirket tarafından bu kabahatlerin işlenmesi halinde de idari para cezasının üç kat uygulanması gerekmektedir.

Çevre Kanunu 20. maddenin son fıkrası bu maddenin uygulamasında Türk Ceza Kanunu ile diğer kanunların, fiilin suç oluşturması haline ilişkin hükümlerinin saklı olduğunu düzenleme altına almıştır. Kabahatler Kanunu genel kanun olarak 15/3. maddesinde bir fiilin hem kabahat hem de suç olarak tanımlanması halinde sadece suçtan dolayı yaptırım uygulanabileceğini, ancak, suçtan dolayı yaptırım uygulanamayan hallerde kabahat dolayısıyla yaptırım uygulanabileceğini öngörmektedir. Bu açıdan Ne Bis İn İdem ilkesi kabahatler hukukunda esnek bir uygulama alanına sahiptir.¹¹⁸⁴ Bu doğrultuda idari yaptırımlar ile ceza yaptırımlarının sebep, sonuç, amaç¹¹⁸⁵ ve usuli farklılıkları karşısında bu ilkenin idari yaptırımlar açısından sınırlı bir uygulama alanı olmasının doğal karşılanması gerektiği ifade edilmiştir¹¹⁸⁶. Kabahatler Kanunundan daha sonra yürürlüğe giren Çevre Kanunu 20/son fıkrasının¹¹⁸⁷ zaten Kabahatler Kanununda var olan bir hükmü tekrar etmesinin bir anlamı olsa gerektir. Hükmün bu doğrultuda 20. maddede düzenlenen kabahatlerin ayrıca suç olarak da düzenlenmesi halinde Kabahatler Kanunu 15/3. maddesinden farklı olarak hem suç hem de kabahat için ayrı ayrı yaptırımların uygulanmasını

¹¹⁸⁴ Aksoylu, s.56

¹¹⁸⁵ Danıştay, kamu güvenliğini bozucu olduğundan bahisle toplatılmasına karar verilen kitapların yazarının ceza mahkemesinde beraat etmesinin toplatma işleminin iptaline yol açmayacağına karar vermiştir. Danıştay 8. D. 11.07.1962 tarih ve 1961/2514 E. ve 1962/3378 K. sayılı kararı, Özay, Yaptırım, s.63 dn.153

¹¹⁸⁶ Hatta aynı kişiye aynı eylemden ötürü birden çok idari yaptırım uygulanması da mümkündür. Oğurlu, s.189-190

¹¹⁸⁷ Anılan son fıkra 20. maddeye 26.04.2006 tarih ve 5491 sayılı kanunla eklenmiş, anılan kanun ise 13.05.2006 tarih ve 26167 sayılı R.G.'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

öngördüğü kanaatindeyiz¹¹⁸⁸. Ancak ceza muhakemesine ilişkin temel ilkelerin idari yaptırımlar alanında da kabul edilmesi gerektiğinin Viyana 14. Uluslararası Ceza Kongresi Kararlarında belirtildiğini de vurgulamak gerekmektedir¹¹⁸⁹. Bu yönde öğretide aynı eyleme uygulanan yaptırımların farklılığından ziyade ihlalin amacı ve unsurlarının aynılığını ileri sürerek aynı eyleme hem ceza hem idari yaptırım uygulanması eleştirilmektedir¹¹⁹⁰.

Çevre Kanunu 23. maddesi tekerrüre ilişkin bir düzenleme getirmektedir. Madde uyarınca kanunda belirtilen idarî para cezaları, bu cezaların verilmesini gerektiren fiillerin işlenmesinden itibaren üç yıl içinde birinci tekrarında bir kat, ikinci ve müteakip tekrarında iki kat artırılarak verilir. Görüldüğü üzere madde özel tekerrüre ilişkin düzenle getirmektedir. Maddenin uygulanabilmesi için aynı kabahatin tekrar işlenmesi gerekir. Ayrıca tekerrür hükümlerinin uygulanabilmesi için tekerrürün ilk fiilin işlenmesinden itibaren üç yıl içerisinde işlenmesi gerekmektedir. Bu durumda üç yıl içerisinde ilk tekrarda ceza bir kat, ikinci ve devam eden tekrarlarda ceza iki kat artırılarak verilir. Tekerrürün uygulanabilmesi için ilk kabahatin işlenmesi yeterli olup idari yaptırımın infazı şartı aranmamaktadır¹¹⁹¹. Ayrıca kabahate ilişkin idari işlemin hukuken kesinleşmesine de gerek bulunmamaktadır.

Tekerrür uygulaması ile ilgili bir diğer husus Kabahatler Kanunu 15/2. maddesi gereği kesintisiz fiille işlenebilen kabahatlerde, bu nedenle idarî yaptırım kararı verilinceye kadar fiilin tek sayılacağıdır. Dolayısıyla temadi eden ilk eylem sebebi ile idari yaptırım kararı verildiğinde ilk kabahat işlenmiş sayılacak ve üç yıllık süre bu andan itibaren hesaplanmaya başlayacaktır.

Çevre Kanunu'nda öngörülen kabahatlerde kast ya da taksir açısından her bir kabahat ile ilgili açıklama yapılmış ise de genel olarak mevzuatın diğer hükümleri ile düzenlenen kabahatler açısından konuya bakmak gerekirse kabahatler açısından

¹¹⁸⁸ Aynı sonuca Çevre Kanunu 27. maddesinden hareketle de ulaşılabilir. Madde uyarınca Çevre Kanunu'nda yazılı fiiller hakkında verilecek idari nitelikteki cezalar, bu fiiller için diğer kanunlarda yazılı cezaların uygulanmasına engel olmaz. Öğretide idari para cezaları ile adli para cezalarının bir arada uygulanması konusunda Türk hukukunda bir çekince olmadığı ancak Ceza Muhakemesinin temel ilkelerinden olan Ne Bis İn İdem ilkesinin idari para cezaları bakımından da dikkate alınmasının gerektiği ifade edilmiştir. Tuğrul Katoğlu, Yeni Türk Ceza Kanunu ve Çevreye Karşı Suçlar, **Mülkiye Dergisi**, C.29, S.246, s.155

¹¹⁸⁹ Oğurlu, s.165

¹¹⁹⁰ Şen, s.239-243

¹¹⁹¹ Genel olarak kabahatlerde tekerrür hükümlerinin uygulanabilmesi için önceki idari yaptırım kararının tamamen yerine getirilmiş olması gerektiği ifade edilmiştir. Kangal, s.234

kusurun varlığı konusunda farklı görüşler olsa da¹¹⁹² daha baskın olan görüş, bir kusur şekli olarak taksirin varlığının şart olduğu ya da objektif sorumluluğun yeterli sayılması gerektiği görüşüdür¹¹⁹³. 5326 sayılı Kabahatler Kanunu ise bu konuda 9. maddede Türk Ceza Kanunu'nun aksine taksirin yeterli olduğunu, kastın açıkça öngörülen kabahatler için aranacağını düzenlemiştir. Ancak söylemek gerekir ki kastın yokluğu, otomatik olarak taksirin varlığı anlamına gelmemektedir¹¹⁹⁴. Öğretide Çevre Kanunu 28. madde hükmünün çevreyi kirleten ve çevreye zarar verenlerin kusur şartı aranmaksızın özel hukuk bakımından sorumlu olacaklarını düzenlediği, hükmün çevre hukukunda zararın giderilmesi amacı karşısında failin kusurunun ön planda tutulmadığını gösterdiği, İdarenin oluşan kirliliğin kamu düzeninde yarattığı olumsuz etkilerini yok etme amacıyla failin kusurunun önem arz etmemesi gerektiği ve bu bağlamda idarenin, çevreyi kirleten gerçek ya da tüzel kişinin yürüttüğü faaliyetin neticesinde tehlike oluşabileceğini bildiği karinesine dayanarak, kusur şartı aramaksızın idari yaptırım uygulayabilmesi gerektiği ifade edilmiştir¹¹⁹⁵. Bu görüşe paralel bir başka görüş ise 5326 sayılı Kabahatler Kanunu 9. maddesinde yer alan kabahatlerin kanunda açıkça hüküm bulunmayan hallerde hem kasten hem de taksirle işlenebileceği düzenlemesine dayanarak Çevre Kanunu 28. maddesinde yer alan kusursuz sorumluluk hükmünün “açık hüküm” olarak kabul edilmesi gerektiğini ve idarenin Çevre Kanunu'nda yer alan kabahatler açısından kusur şartı aramaksızın idari yaptırım uygulaması gerektiğini ileri sürmüştür.

2872 sayılı Çevre Kanunu 28. maddesinin özel hukuk sorumluluğunu düzenlediğinde bir kuşku yoktur. 5326 sayılı Kabahatler Kanunu 3/1-b maddesi gereği 2872 sayılı Çevre Kanunu'nda düzenlenen kabahatler açısından genel kanun niteliğindedir. Bu açıdan Kabahatler kanunu 9. maddesi çevre kabahatleri yönünden de geçerlidir ve kabahatin unsurları yönünden göz ardı edilmesi mümkün olmayacak kadar açık bir düzenleme getirmektedir. Öte yandan gerçek ya da tüzel kişinin yürüttüğü faaliyetin sonucunda tehlike oluşabileceğini bildiği yolunda bir karinenin varlığı kabahatler hukuku açısından izaha muhtaçtır. Bir karine ile kabahatlerde kusursuz sorumluluk yaratılamayacağı kanaatindeyiz. Bu yönde bir kabul özellikle

¹¹⁹² Görüşler için Aksoylu, s.54

¹¹⁹³ Mahmutoglu, Aykırılık, s.110-111

¹¹⁹⁴ Kangal, s.114

¹¹⁹⁵ Özlüer, s.97

enerji faaliyetlerini yürüten gerçek ya da tüzel kişileri, tehlikenin yoğunluğu dikkate alınınca faaliyeti durdurmaları noktasına götürür. Buradaki yorumun özel girişim özgürlüğü ile çevre hakkı arasında çevre hakkı lehine ama Anayasaya aykırı bir şekilde girişim özgürlüğünün ihlaline yol açtığını düşünmekteyiz¹¹⁹⁶.

Diğer görüş açısından Kabahatler Kanunu 9. maddesinde varlığı aranan açık hüküm kusurun şekline ilişkin bir açık hükümdür. Madde, kusursuz sorumluluğa izin verecek “açık hüküm”leri de kabul edecek şekilde genişletilemez. Şayet Çevre Kanunu’nda (ve diğer Kanunlarda) düzenlenen kabahatlerde kusursuz sorumluluk uygulanacaksa bunun koşulu Kabahatler Kanunu 9. maddede “Kanunda açıkça kusursuz sorumluluğun kabul edildiği haller saklıdır” şeklinde bir düzenlemenin getirilmesidir¹¹⁹⁷. Değilse Kabahatler Kanunu 9. madde gayet açıktır; en azından taksirin varlığı şarttır.

5. 5686 Sayılı Kanunda Düzenlenen Kabahat

5686 sayılı Jeotermal Kaynaklar Ve Doğal Mineralli Sular Kanunu jeotermal kaynakların aranması, geliştirilmesi, işletilmesi ve terk edilmesi ile jeotermal ve doğal mineralli suların kullanılması hususundaki işlemler olarak tanımladığı faaliyetlerin yapılabilmesi için ruhsat alınmasının zorunlu olduğunu 4/1. maddesinde düzenlemiştir. Kanunun 11. maddesi ise “İdari Yaptırımlar” başlığı altında ruhsat ve/veya gerekli izinler alınmadan yapılan faaliyetlerin durdurulacağını, jeotermal kaynağın ve rezervuarın korunması ile çevre kirliliğinin önlenmesi için acil tedbirlerin gerekli olduğu hallerde tedbirlerin idarece alınacağını ve bu nedenle yapılan her türlü masrafın sorumlusundan idare tarafından 6183 sayılı Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanun¹¹⁹⁸ hükümlerine göre tahsil edileceğini belirtmiştir. Keza ruhsatsız faaliyette bulunulması kabahati için 5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanununa¹¹⁹⁹ göre 50.000 Türk Lirası idarî para cezası uygulanacaktır.

¹¹⁹⁶ Gerek ferdi gerek kamusal ekonomik faaliyetlerin yürütülmesinde çevrenin korunmasının önemli bir sınırlama kaynağı olduğu ifade edilmiştir. Tan, (Ekonomik), s.63

¹¹⁹⁷ Nitekim görüşü savunanlarca da kesin çözümün Çevre Kanunu’na kusur şartı aranmayacağına ilişkin hüküm eklenmesi olduğu ifade edilmiştir. Aksoylu, s.55

¹¹⁹⁸ 28.07.1953 tarih ve 8469 sayılı R.G.

¹¹⁹⁹ 04.03.2005 tarih ve 25745 sayılı R.G.

Görüleceği üzere jeotermal kaynaktan elektrik üretimi faaliyetinde gerekli iznin alınmaması halinde;

-faaliyetin durdurulması

-İdari para cezası

-jeotermal kaynağın ve rezervuarın korunması ile çevre kirliliğinin önlenmesi için acil tedbirlerin gerekli olduğu hallerde idare tarafından alınan tedbirlere ilişkin yapılan masrafin sorumlusundan tahsili şeklinde üç idari yaptırım öngörülmüştür. Burada karşımıza birden fazla kabahat çıkmaktadır. Bunlardan ilki ruhsatsız faaliyette bulunmaktır ve yaptırımı faaliyetin durdurulması ve idari para cezasıdır. İkinci kabahat ise ruhsatsız faaliyetin, jeotermal kaynak ve rezervuarın korunması ya da çevre kirliliği anlamında acil tedbir alınmasını gerektirecek duruma yol açmasıdır ve yaptırımı¹²⁰⁰ da bu tedbirler için yapılan masrafların sorumludan tahsilidir.

6. 6491 Sayılı Kanun'da Düzenlenen Kabahat

6491 sayılı Türk Petrol Kanunu¹²⁰¹ 23. maddesinde idari para cezalarını düzenleme altına almıştır. Kanunun 23/2-a maddesi gereği tehlikeli fiil nedeniyle önemli ve tamiri mümkün olmayan bir hasar veya zarar verenler idari para cezası ile cezalandırılacaktır. Tehlikeli fiil ise Kanunun 2. maddesinde petrol işleminin yapılmasında, bunların yapıldığı mahalde veya yakınında bulunan bir kimsenin ölümüne, sakatlanmasına veya sağlığının bozulmasına, çevrenin kirlenmesine, 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu kapsamındaki varlıkların veya yerlerin tahribine veya yok olmasına sebep olan veya olabilecek nitelikte bulunan bir fiil veya ihmali olarak tanımlanmıştır. Petrol işlemi ise Kanuna göre arama, üretim ile yurt içinde üretilen petrolün satılmasını, bu işlemlerden herhangi biri için lüzumlu enerji ve su tesisleri ile üretilen petrolün saha içinde veya ana iletim hattı veya

¹²⁰⁰ Öğretide idari yaptırımların kendi içinde idari cezalar ve idari tedbirler olarak ikiye ayrılması gerektiği zira idari tedbirlerin idari cezalar gibi çekirdek ceza hukuku güvenceleri ya da başka hukuk dallarının güvencelerine tabi olmadığı sadece idari usul kurallarının öngördüğü güvencelere tabi olduğu, idari tedbirlerin ise kendi içinde geçici engelleme, idari iznin geri alınması, eşyaya geçici elkoyma ve atipik idari tedbirler şeklinde sınıflandırılabilmesi belirtilerek atipik idari tedbirlerin ilk üç kategoriye girmeyen ve kendine özgü özellikleri haiz bulunan tedbirler olarak açıklanabileceği ifade edilmiştir. Ali D. Ulusoy, **İdari Yaptırımlar**, Birinci Baskı, Oniki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2013, (Yaptırım), s.8-9 ve 184; bu anlamda 5686 sayılı yasada öngörülen masrafların tahsilinin de atipik idari yaptırım türü olduğu söylenebilir.

¹²⁰¹ 11.06.2013 tarih ve 28674 sayılı R.G.

yakınındaki rafineriye veya doğal gazın serbest tüketiciye teslimine kadar taşınmasını sağlayan boru hatlarının, bina, kamp ve diğer tüm tesislerle teçhizatın inşasını, kurulmasını ve işletilmesini ve bu faaliyetlere ilişkin mali, ticari ve idari faaliyetleri ifade etmektedir. Özetle petrol işlemi niteliği taşıyan bir faaliyet sırasında çevrenin kirletilmesi de dahil zarara sebep olunması birkabahat olarak düzenlenmiştir.

Kanun 23/2-b maddesinde ise petrol işlemi esnasında tehlikeli fiil yapılması kabahat olarak düzenlenmiş olup verilen süre içinde önlem alınmaması halinde geçen her bir gün için idari para cezası uygulanmasını öngörmektedir.

6491 sayılı Kanun'da düzenlenen kabahat niteliğini haiz fiiller daha ağır bir cezayı gerektirmemek koşulu ile uygulanabilecektir. Dolayısıyla eylemler suç teşkil etmekte ise suça ilişkin adli cezanın tatbiki ile yetinilecek ya da eylem başka bir Kanunda daha ağır idari para cezasını gerektiren bir kabahat olarak düzenlenmişse bu cezanın tatbiki ile yetinilecektir. Ayrıca 6491 sayılı Kanuna göre verilen ceza ve alınacak tedbirler, diğer kanunlar gereği yapılacak işlemleri engellemeyecektir. Bu son hükmün Kabahatler Kanunu 15/1. maddesi çerçevesinde yorumlanması gerekmektedir.

7. Nükleer Düzenleme Kurumu Mevzuatındaki Kabahatler

702 sayılı Nükleer Düzenleme Kurumunun Teşkilat Ve Görevleri İle Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin 4A maddesinin¹²⁰² ikinci fıkrası bazı kabahat düzenlemelerine yer vermektedir. Bu kabahatlerin halk veya çevre sağlığına ve güvenliğine tehdit oluşturacak şekilde tahribata yol açığının tespit edilmesi hâlinde uygulanacak idari para cezası bir kat artırılacaktır. Ayrıca Nükleer Düzenleme Kurumu para cezasına ek olarak, fiillerin halk ve çevre üzerinde oluşturduğu riskin devamı süresince lisans veya izni kısıtlayabilir, askıya alabilir. Kurum, fiillerin halk ve çevre üzerinde oluşturduğu riskin ağırlığına göre lisans veya izni iptal edebilir.

¹²⁰² 702 sayılı KHK'nın 4A maddesi Anayasa Mahkemesinin 30.12.2020 tarih ve 2018/115 E. ve 2020/81 K. sayılı kararı ile iptal edilmiş ve iptal kararının Resmî Gazete'de yayımlandıktan bir yıl sonra yürürlüğe girmesi kararlaştırılmıştır. Karar 09.03.2021 tarih ve 31418 sayılı Resmî Gazetede yayımlanmıştır. [https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/ND/2020/81?KararNo=2020%2F81,\(12.03.2021\)](https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/ND/2020/81?KararNo=2020%2F81,(12.03.2021))

Görüldüğü üzere KHK'nın 4A/2. maddesinde sayılan kabahatler açısından halk veya çevre sağlığına ve güvenliğine tehdit oluşturacak şekilde tahribata yol açmak ağırlaştırıcı sebep olarak kabul edilmiştir. Burada önem taşıyan husus idari para cezasının yanı sıra fiillerin halk ve çevre üzerinde oluşturduğu riski devamı süresince lisans veya iznin kısıtlanması, askıya alınması şeklinde idari yaptırımlara başvurulabileceği gibi Kurum, fiillerin halk ve çevre üzerinde oluşturduğu riskin ağırlığına göre lisans veya izni iptali yaptırıma da başvurabilecektir.

Konunun detayları ise Nükleer Düzenleme Kurumu İdari Yaptırımlar Yönetmeliğinde¹²⁰³ düzenlenmiştir. Yönetmeliğin 6. maddesi Nükleer Düzenleme Kurumu tarafından uygulanacak idari yaptırımları idari para cezası, yetkinin kısıtlanması, yetkinin askıya alınması ve yetkinin iptali olarak saymıştır. 702 sayılı KHK'da lisans veya iznin kısıtlanması, askıya alınması ve iptali ibareleri kullanılırken Yönetmelikte farklı ibarelerin seçilmesi yerinde olmamıştır.

702 sayılı KHK'nın 5/8. maddesi gereğince bu KHK kapsamında verilen cezalar ve alınan tedbirler diğer kanunlar gereği yapılacak işlemleri engellemez. Bu hükmün KHK'nın 5/10. maddesinde yer alan “Bu madde uyarınca uygulanacak idari yaptırımlar hakkında bu KHK'da hüküm bulunmayan hallerde 30/3/2005 tarihli ve 5326 sayılı Kabahatler Kanunu hükümleri uygulanır” hükmü ile birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir. 5326 sayılı Kabahatler Kanunu 15. maddesi gereğince eylem suç olarak düzenlenmişse suça ilişkin yaptırımın uygulanması gerekecek, tek eylem ile birden fazla kabahatin işlenmesi halinde ise bu kabahatlere ilişkin tanımlarda sadece idarî para cezası öngörülmüşse, en ağır idarî para cezası verilecek, bu kabahatlerle ilgili olarak kanunda idarî para cezasından başka idarî yaptırımlar da öngörülmüş ise, bu yaptırımların her birinin de uygulanmasına karar verilecektir. Nitekim Nükleer Düzenleme Kurumu İdari Yaptırımlar Yönetmeliğinin 18. maddesi uyarınca bir fiil ile idari para cezası gerektiren birden fazla aykırılık durumu gerçekleşmesi halinde bu aykırılık için öngörülen idari para cezalarından yüksek olanı uygulanacağı, kesintisiz fiille işlenebilen aykırılığa ilişkin idari yaptırım kararı verilinceye kadar bu aykırılığın tek fiil sayılacağı gereksiz bir şekilde tekrarlanmıştır.

¹²⁰³ 18.02.2021 tarih ve 31399 sayılı R.G.

702 sayılı KHK 4A/5. maddesinde tekerrüre yönelik bir düzenlemeye yer verilmiştir. Buna göre 4A/2. maddede yer alan fiillerin beş yıl içinde tekrarı hâlinde her bir fiil için idari para cezası bir kat artırılarak uygulanır. Burada tekerrüre esas tarih belirtilmemiştir. Bu sebeple kabahatler bakımından da ceza hukuku temel ilke ve kuramlarının uygulanabilirliğinden hareketle¹²⁰⁴ 5237 sayılı Türk Ceza Kanununun 58. maddesi hükmünün kıyasen uygulanarak tekerrür hükümlerinin uygulanması için idari yaptırımın infazı şart olmasa da beş yıllık sürenin ilk kabahatten dolayı verilen idari yaptırımın infazından itibaren hesaplanması gerekmektedir.

8. Kabahatlere İlişkin İdari Yaptırım Kararlarının Alınma Usulü

İdari işlemlerin bir yaptırımla desteklenmemesi halinde uygulanmama ya da ciddiye alınmama rizikosunun bulunduğu ifade edilmiştir¹²⁰⁵. İdarenin yetki sınırları içerisinde usulüne uygun olarak aldığı bir idari karara uymak idare edilenler için bir yükümlülük olup bu kararlar “re’sen icra edilebilme” özelliği sayesinde idare tarafından uygulanabilmektedir. Ancak idarenin almış olduğu kararlara uyulmasını temin için başvurabileceği bir diğer yol ise cezai müeyyideye başvurma yetkisidir ki burada kastedilen cezai müeyyideler idari cezai hukuku içerisinde değerlendirilmektedir¹²⁰⁶. Ayrıca idarenin düzenleme yetkisini kullanırken kullandığı araçlardan birisinin yaptırım koymak olduğu da ifade edilmiştir¹²⁰⁷.

İdari yaptırımlar, idarenin sahip olduğu yetkileri nasıl kullanacağı, toplumsal düzeni bozan davranışları, bunları önlemeye yönelik yaptırım ve tedbirleri gösteren düzene aykırılıklar ile ilgili yaptırım kuralları olarak tanımlamıştır¹²⁰⁸. Bir diğer tanım ise idari yaptırımları, kanunlarca açıkça yetkili kılınan ve yasaklanmayan hallerde yargı kararı gerekmeksizin idarenin bir idari işlemi ile ve idari usuller çerçevesinde

¹²⁰⁴ Kangal, s.25

¹²⁰⁵ Oğurlu, s. 152; Öte yandan idari yaptırımlar muhatapları üzerinde cezalandırıcı bir işlevi haiz olsa da aynı zamanda bir idari işlem niteliği taşıdıklarından sadece cezalandırma amacı taşımalarının mümkün olmadığı, genel amaç olarak kamu düzenini sağlama yönünden önleyicilik niteliklerinin ağır bastığı ifade edilmiştir. Öztoprak, Çevre, s.52

¹²⁰⁶ Feyyaz Gölcüklü, İdari Ceza Hukuku ve Anlamı; İdarenin Cezai Müeyyide Tatbiki, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C.18, S.2, 1963, s.117

¹²⁰⁷ Sancakdar, Teori, s.75

¹²⁰⁸ Mahmutoglu, Aykırılık, s.122

verdiği cezalar olarak tanımlamıştır¹²⁰⁹. Görüldüğü üzere idari yaptırımlar da bir idari işlemdir. İdarî yaptırım, bir idarî işleme konu olan yaptırımı ifade etmektedir¹²¹⁰. Bir başka deyişle idari yaptırımlar, idare içerisinde yer alan makam ve mercilerin idari işlem niteliği taşıyan kararlarıdır¹²¹¹. Ancak idari yaptırımları diğer idari işlemlerden ayırmada kullanılabilecek şekli ölçüt, idari yaptırıma yönelik idari işlemler, mutlaka bir mevzuat ihlali halinde uygulanabilen ve bir hukuki zorlama içeren işlemlerdir. Maddi ölçüt olarak ise idari yaptırım işlemlerinin muhatabı için yeterli hukuki koruma sağlaması için idari yaptırımlara yönelik özel hukuki güvenceleri gerektirmesi ileri sürülmüştür¹²¹².

Ele aldığımız kabahatlere yönelik idari yaptırım verilmesine ilişkin idari işlemlerin unsurları yönünden ele alınarak irdelenmesi gerekmektedir. Bu unsurlar açısından hukuka uygunluk sağlanması, idari yaptırımın da hukukiliğini sağlayacaktır.

a. Yetki

Çevre Kanununda düzenlenen yaptırımlar açısından bakıldığında yetki ile ilgili 24. maddede düzenlemenin bulunduğu görülmektedir. Madde öncelikle kişi yönünden yetkiye ilişkin bir düzenleme getirerek Kanunda öngörülen idarî yaptırım kararlarını verme yetkisinin Çevre ve Şehircilik Bakanlığına ait olduğunu ifade etmiştir. Ardından Kanunun denetim yetkisini düzenleyen 12. maddesine atıf yaparak bu madde uyarınca denetim yetkisi devredilen kurum ve mercilerin de idari yaptırım kararı verme yetkisini kullanabileceği öngörülmüştür. Anılan kurum ve merciler ise il özel idareleri, çevre denetim birimlerini kuran belediye başkanlıkları, Denizcilik Müsteşarlığı, Türkiye Çevre Ajansı, Emniyet Genel Müdürlüğü, Jandarma Genel Komutanlığı ve Sahil Güvenlik Komutanlığıdır.

Bu düzenlemenin yetki ile ilgili temel bir kurala istisna getirdiği görülmektedir. İdare hukukunda üst asta yetki devri yaparken münhasır yetki olarak adlandırılan;

¹²⁰⁹ İl Han Özay, İdari Yaptırımlar, Birinci Baskı, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1985, (Yaptırım), s. 35

¹²¹⁰ Sancakdar, Teori, s.61

¹²¹¹ Özay, Yaptırım, s.40; ancak belirtmek gerekir ki Kabahatler Kanunu 23 ve 24. maddelerinde Cumhuriyet Savcıları ve Mahkemelere de kabahat karşılığında idari yaptırım kararı verme yetkisinin tanınması karşısında bu ölçütün yetersiz kaldığı ortadadır. Bunun yanı sıra idare işlevi ölçütünün de devreye girmesi gerekecektir. Oğurlu, s.171

¹²¹² Ulusoy, Yaptırım, s.35-36

disiplin cezası verme, idari vesayet, düzenleyici işlem yapma, idari yaptırım uygulama, soruşturma izni verme gibi yetkiler devredilemez.¹²¹³ Düzenleme idari yaptırım uygulama yetkisinin yukarıda bahsedilen mercilere devrini öngörerek münhasır yetki devrine olanak tanımıştır. Bir diğer husus yetkinin asıl sahibi olan idari makam tarafından ast¹²¹⁴ hatta en yakın ast makama¹²¹⁵ devredilmesi gereğidir. Çevre Kanunu 12. maddeye bakıldığında ise merkezden yönetim teşkilatı içerisinde yer almayan ayrı tüzelkişiliği haiz belediye başkanlıklarına devir öngörülmüştür. Bu konu ile ilgili olarak öğretide kamu yönetiminde, kanunların cevaz verdiği durumlarda koşullara uyulmak üzere üstten asta olduğu kadar merkezden yönetimin yerinden yönetim kuruluşlarına ya da bir kamu tüzel kişinin diğer bir kamu tüzel kişisine yetki devredebilmesinin de söz konusu olabileceği ifade edilmiştir¹²¹⁶. Biz bu görüşe katılmıyoruz. Yetki devri kişi yönünden yetki kuralına getirilmiş bir istisnadır. Yetki devrinin de hiyerarşik asta yapılması gerekir¹²¹⁷ ki bu durum her iki makamın aynı tüzel kişilik içerisinde bulunmasını zorunlu kılar. Özellikle idarenin kanuniliği ilkesi gereği kamu tüzel kişilerinin yetkili oldukları konuların kanunla belirlenmesi lüzumu karşısında bir kamu tüzel kişinin haiz olduğu yetkiyi başka bir kamu tüzel kişisine devrine imkân tanımak, konu yönünden yetki devrine, yani idarenin kanuniliği ilkesinin ihlaline, yetki devrine dair bir idari işlemle cevaz vermek anlamına gelir. Kaldı ki 1 nolu Cumhurbaşkanlığı kararnamesinin 506. maddesinde Bakan ve her kademedeki Bakanlık yöneticilerinin sınırlarını açıkça belirtmek ve yazılı olmak kaydıyla, yetkilerinden bir kısmını alt kademelere devredebileceği düzenlenmiştir. Bu doğrultuda Çevre Kanunu 12. maddesi ile bu madde ile bağlantılı 24. maddenin düzenlemelerinin belediye başkanlıkları ve 7261 sayılı Kanunla kurulan ve ayrı kamu tüzel kişiliği bulunan Türkiye Çevre Ajansı açısından hukuka uygun olmadığını düşünmekteyiz.

Düzenleme kaleme alınış şekli ile bir istisna daha getirmiş izlenimi yaratmaktadır. Gerçekten Çevre Kanunu 24/2. madde idari yaptırım uygulama

¹²¹³ Duran, İdare, s.403-404; Sancakdar, Önüt, Us Doğan, Kasapoğlu Turhan ve Seyhan, s.317

¹²¹⁴ “...üstler emirleri altında çalışan görevlilere ...” Duran, İdare, s.402

¹²¹⁵ R. Cengiz Derdiman ve Yusuf Uysal, Türk Kamu Yönetiminde Yetki Devri, **Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Y.16, S.27, 2014, s.261; Sancakdar, Önüt, Us Doğan, Kasapoğlu Turhan ve Seyhan, s.316

¹²¹⁶ Derdiman ve Uysal, s. 256-257

¹²¹⁷ Kemal Gözler, **İdare Hukuku**, C.I, Birinci Baskı, Ekin Yayınevi, Bursa, 2003, s.650; Çağlayan, İdare, s.345; Atay, s.464

yetkisinin yetkinin devredildiği kurum ve merciler tarafından *da* kullanılmasından bahsederek yetkiyi devreden Bakanlığın kendisinin de idari yaptırım uygulama yetkisini sürdürdüğü intibasına sebep olmaktadır. Ancak kanaatimizce Kanunun bu ifadesi ile kastedilen 12. madde uyarınca denetim yetkisi devredilen kurum ve mercilerin idari yaptırım uygulama yetkisini de uygulayabilecekleri konusunda tereddütün oluşmamasıdır. Zira yetki devrinde yetkiyi devreden makam yetki devrini kaldırmadıkça onu kullanamaz¹²¹⁸.

Çevre Kanununda düzenlenen kabahatlerle ilgili genel yetki kuralına bir istisna getirilmiştir. Kanunun 24/son maddesi uyarınca 20/k bendinde düzenlenen “Biyolojik Çeşitliliğin Tahribi Kabahati” ile “Sulak Alanlar İçin Yönetmelikle Belirlenen Koruma Ve Kullanım Usûl Ve Esaslarına Aykırı Davranmak Kabahati” için idari yaptırım kararı alma yetkisi, Tarım ve Orman Bakanlığı merkez teşkilatında Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğüne, taşrada ise İl Tarım ve Orman Müdürlüklerine aittir. Kanunun açık hükmü karşısında Çevre ve Şehircilik Bakanlığı bu kabahatlerle ilgili yetkili olmadığı için Kanunun 12. maddesi uyarınca bu kabahatler hakkında yetki devri yapması da mümkün değildir.

5686 sayılı Jeotermal Kaynaklar Ve Doğal Mineralli Sular Kanunu 11/5. maddesinde düzenlenen ruhsatsız faaliyetin, jeotermal kaynak ve rezervuarın korunması ya da çevre kirliliği anlamında acil tedbir alınmasını gerektirecek duruma yol açması kabahatinde idari yaptırım kararını verme yetkisi, gerek faaliyetin durdurulması ve gerekse alınan tedbirler için yapılan masrafların sorumludan tahsili yaptırımlarında idareye ait olup Kanunun 3. maddesinin 4. fıkrasına göre İdareden kasıt Büyükşehir belediyesi olan illerde Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlıkları¹²¹⁹, büyükşehir belediyesi bulunmayan illerde ise il özel idareleridir. İl özel idaresi bulunan illerde 5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanunu 58/2. maddesi uyarınca

¹²¹⁸ Günday, İdare, s.140; Derdiman ve Uysal, s. 258 Konu ile ilgili olarak bkz. Danıştay 2. Dairesinin 2010/4602 E. ve 2011/1679 K. sayılı kararı. <https://legalbank.net/belge/d-2-d-e-2010-4602-k-2011-1679-t-25-04-2011-mudur-olarak-atanma-isleminin-iptali-talebi/921886/%22yetki+devri%22>, (07.02.2021)

¹²¹⁹ 1 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesinin 273. maddesinde Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlıkları düzenlenmiş olup maddeye göre Büyükşehir belediyelerinin bulunduğu illerde kamu kurum ve kuruluşlarının yatırım ve hizmetlerinin etkin olarak yapılması, izlenmesi ve koordinasyonu, acil çağrı, afet ve acil yardım hizmetlerinin koordinasyonu ve yürütülmesi, ilin tanıtımı, gerektiğinde merkezi idarenin taşrada yapacağı yatırımların yapılması ve koordine edilmesi, temsil, tören, ödüllendirme ve protokol hizmetlerinin yürütülmesi, ildeki kamu kurum ve kuruluşlarına rehberlik edilmesi ve bunların denetlenmesini gerçekleştirmek üzere valiye bağlı olarak kamu tüzel kişiliğini haiz ve özel bütçeli Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlığı kurulmuştur.

yaptırım kararı verme yetkisi il encümenine aittir. Büyükşehir belediyesi olan illerde ise kamu tüzel kişiliğini haiz Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlıkları idari yaptırım kararı alma yetkisini haizdir. Başkanlığın çalışma usullerini düzenleyen Yatırım İzleme Ve Koordinasyon Başkanlığı Görev, Yetki Ve Sorumlulukları İle Çalışma Usul Ve Esaslarına Dair Yönetmelik'te¹²²⁰ Başkanlık teşkilatı düzenlenmiştir. Başkanlık bünyesinde yer alan müdürlüklerden birisi de Doğal Kaynaklar, Ruhsat ve Kültür Varlıkları Müdürlüğüdür. Yönetmeliğin 12. maddesi, Doğal Kaynaklar, Ruhsat ve Kültür Varlıkları Müdürlüğünün görevleri arasında tüzel kişilikleri kaldırılan il özel idarelerine 5686 sayılı Kanunun ilgili maddeleri kapsamında verilen her türlü görevi yapmak, hak ve yetkileri kullanmayı da saymıştır. Dolayısıyla 5686 sayılı Kanun uyarınca verilmesi gereken idari yaptırım kararlarını verme yetkisi Doğal Kaynaklar, Ruhsat ve Kültür Varlıkları Müdürlüğüne aittir.

6491 sayılı Türk Petrol Kanununda düzenlenen kabahatlerde idari yaptırım kararı alma yetkisi Kanunun 23/4. maddesi gereği Maden ve Petrol İşleri Genel Müdürlüğüne aittir¹²²¹.

702 sayılı KHK'da öngörülen kabahatler hakkında 4A/11. maddesi uyarınca idari yaptırımlar hakkında karar vermek, idari yaptırımları uygulamak ve idari yaptırımların uygulanması için ilgili mercilerden talepte bulunmak hususlarında Nükleer Düzenleme Kurulu yetkili kılınmıştır. Kurul, Nükleer Düzenleme Kurulunun Çalışma Usul Ve Esasları Hakkında Yönetmeliğin¹²²² 4. maddesine göre karar organıdır. Aynı Yönetmeliğin 7/b maddesi Kurulun görevleri arasında idari yaptırımlar hakkında karar vermeyi de saymıştır.

b. Şekil

İdari işlemlerde yönetilenlere güvence sağlamayı hedefleyen bazı şekil kuralları öngörülmüştür¹²²³. Bu doğrultuda idari yaptırım kararı alınması işlemi ile

¹²²⁰ 04.04.2014 tarih ve 28962 sayılı R.G.

¹²²¹ Kanunda Petrol İşleri Genel Müdürlüğü denilse de 703 sayılı KHK'nın 118. maddesi ile Maden İşleri Genel Müdürlüğü ile Petrol İşleri Genel Müdürlüğü kaldırılmış ve her iki Genel Müdürlük birleştirilerek Maden ve Petrol İşleri Genel Müdürlüğü kurulmuştur. 4 nolu Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile de Maden ve Petrol İşleri Genel Müdürlüğü, ayrı kamu tüzel kişiliğine sahip Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığının bağlı kuruluşu olarak düzenlenmiştir.

¹²²² 11.04.2019 tarih ve 30742 sayılı R.G.

¹²²³ Günday, İdare, s.143

ilgili olarak Çevre Kanunu 25/1. maddesine göre idarî yaptırımların uygulanmasını gerektiren fiillerle ilgili olarak yetkili denetleme elemanlarınca bir tutanak tanzim edilir. Bu tutanak denetleme elemanlarının bağlı bulunduğu ve idarî yaptırım kararını vermeye yetkili mercie intikal ettirilir. Bu merci, tutanağı değerlendirerek gerekli idarî yaptırım kararını verir. İdarî yaptırım kararı, Tebligat Kanunu hükümlerine göre idarî yaptırım kararını veren merci tarafından ilgiliye tebliğ edilir. Madde idari yaptırım işlemine esas olacak bir tutanak düzenlenmekte, bu tutanak idari yaptırım kararına dayanak olan bir hazırlık işlemi niteliği taşımaktadır. Bu tutanak idari yaptırım kararının yazılılığına delalet etmemektedir. Ancak idari yaptırım kararının tebliğinin öngörülmesi şekil unsuru içinde yer alan ve Anayasal dayanağını Anayasanın 125/3. maddesinde yer alan “İdari işlemlere karşı açılacak davalarda süre, yazılı bildirim tarihinden başlar” hükmünden alan¹²²⁴ yazılılık¹²²⁵ kuralının düzenleme altına alındığını göstermektedir.

Şekil unsuru içerisinde asıl tartışılması gereken konu Çevre Kanunu kapsamında incelemiş olduğumuz idari yaptırımlar açısından soruşturma yapma ve savunma hakkı tanınmasının gerekip gerekmediğidir. Bu konu ile ilgili olarak Kabahatler Kanununda bir soruşturma prosedürü öngörülmemesinin yanı sıra Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin konuya yaklaşımı açısından bu idari yaptırımların niteliğinin tespiti önem taşımaktadır. Bu noktada Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesinin idari yaptırımlara ilişkin 91 (1) R sayılı kararında ispat yükünün idari makamlarda olduğu vurgulanmıştır¹²²⁶.

İdari yaptırımlar içerisinde idari cezaları regülatif cezalar ve kabahat cezaları olarak ele alan bir görüş bu iki cezanın ayrımını faaliyetin genel kamu düzeni unsurlarının ihlali halinde kabahat cezalarının, spesifik bir alanı korumaya yönelik kuralların ihlali halinde regülatif cezanın söz konusu olacağını, nicelik açısından ise her zaman kullanılmasa da tali bir değerlendirme ölçütü olarak cezanın ağırlık ve hafifliğinin esas alınmasını ve ağır sayılabilecek cezaların regülatif, nispeten hafif sayılabilecek cezaların ise kabahat cezası sayılacağını ifade etmiştir. Bahsi geçen görüş, regülatif cezanın mutlaka bir regülasyon kurumu tarafından verilmesine gerek olmadığını, klasik idari yapı içerisinde yer alan cezaların da belirli ağırlıkta olmak

¹²²⁴ Günday, İdare, s.144

¹²²⁵ Sancakdar, Önüt, Us Doğan, Kasapoğlu Turhan ve Seyhan, s.321

¹²²⁶ Oğurlu, s.167

kaydıyla regülatif ceza niteliğinde olabileceğini ifade etmektedir. Ancak bahsi geçen görüş, Çevre Kanunu kapsamında verilen idari para cezalarının kabahat cezalarına göre ağırlığına rağmen sağlıklı bir çevrede yaşamının, klasik kamu düzeninin iki unsurunu oluşturan genel sağlık ve dirlik ve esenlik unsurundan ayrılmasının mümkün olmadığını ve genel kolluk faaliyetinin daha ağır bastığını ileri sürerek bunların kabahat cezası olduğunu ifade etmiştir¹²²⁷.

Bahsi geçen görüşün antroposentrik çevre anlayışını esas aldığı ve insan için çevre esasından hareket ederek Anayasa ile uygun bir temele sahip olduğu anlaşılmaktadır. Oysa yeni kamu düzeni içerisinde çevrenin bağımsız bir unsur olarak ele alınması, çevre ile ilgili korumaya yönelik idari faaliyetlerin, spesifik bir faaliyet görünümü arz etmesine hizmet edecektir. Öte yandan Çevre Kanunu uyarınca verilen idari para cezalarının ağırlığı da bunların klasik kabahatlerin ötesinde bir hukuki rejime tabi tutulmalarını haklı kılmaktadır. Nasıl ki müdahalenin niteliği kabahat oluşturan eylemin belirliliği açısından bir ölçüt olabiliyorsa¹²²⁸ aynı ölçüt kabahatin tabi olacağı idari usulünde değişkenlik göstermesini haklı kılabilmelidir. Bu sebeple biz anılan cezaların kabahat için öngörölmüş regülatif cezalar olduğu kanaatindeyiz.

İdari cezanın niteliğinin ne olduğu, yararlanacağı hukuki güvenceler noktasında önem arz etmektedir. Kabahatler için öngörölen kabahat cezaları açısından Kabahatler Kanununda savunma hakkı öngörölmemiş ve yaptırım uygulanacak kişi güvencesiz bırakılmıştır¹²²⁹. Bu durumun gerekçesi olarak idarenin hızlı ve etkin bir biçimde müdahale etme kaygısının idari usul kaygılarının önüne geçtiği

¹²²⁷ Ulusoy, Yaptırım, s.14-15. Çevre Kanunu'nda düzenlenen faaliyetin durdurulmasının geçicilik özelliği sebebi ile idari yaptırım değil bir idari tedbir olduğu, idari ceza niteliğinin faaliyete nihai ya da uzun süreli son verme halinde söz konusu olduğu ileri sürölmüştür. Ancak süreli faaliyet durdurmanın hangi halde idari tedbir hangi halde idari ceza olacağı sorusuna, gereken önlemlerin alınmasına endekslenen ve süre sınırı öngörölmeyen, gerekli önlemler alınınca sona eren süreli durdurmalarda idari tedbir, gereken tedbirlerin alınması için lazım olan makul sürenin ötesinde süre belirlenen hallerde ise idari cezanın varlığının kabul edilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Ulusoy, Yaptırım, s.144-145. Çevre Kanunu açısından Kanunun 15/1. madde fıkrasının yazarın idari tedbir olarak adlandırdığı kategoriye girdiği kanaatindeyiz zira idari makamlara faaliyeti durdurma konusunda-faaliyeti durdurma ya da bir sebebe bağlayarak (Karahanoğulları, Yasallık, s.537) durdurumama-takdir yetkisinin tanınması söz konusudur. Oysa idari yaptırım açısından bağlı yetki çerçevesinde idari yaptırım kararı alınması zorunluluğu söz konusudur. İdare kanunun öngördüğü sebebe bağlı olarak kanunda yer alan sonucu, yani idari yaptırım sonucunu, doğuran işlemi yapmaktan başka bir seçeneğe sahip değildir. Özay, Günışığı, s.456. İkinci fıkranın ise faaliyetin süreli denilse dahi ne kadar süreceği belirtilmeden durdurulmasına karar verileceği ifade edildiğinden ve idareye sebep ve doğacak sonucu değerlendirme olanağı verilmediğinden (Karahanoğulları, Yasallık, s.538) takdir yetkisi tanınmaksızın bağlı yetki kapsamında bir idari yaptırım olduğu kanaatindeyiz.

¹²²⁸ Bkz. yuk. s.383 dn.1110

¹²²⁹ Mustafa Karabulut, **İdari Yaptırımların Hukuki Rejimi**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2008, s.31

belirtilmiştir¹²³⁰. Ancak Danıştayın idari yaptırım kararlarında savunmayı zorunlu bir hak olarak tanıdığı, hakkında bir isnad olan kişiye isnadın bildirilmesinden sonra savunma hakkını kullanmasının mümkün olacağı ifade edilmiştir¹²³¹. Yüksek Mahkeme bir kararında hakkında soruşturma açılan şirketlere soruşturma raporu gönderilene kadar bilgilendirme yazısı dışında belge gönderilmemesine ve belgelerin Kurum’da incelenmesine izin verilmemesine dair Rekabet Kurumunca alınan ilke kararının iptali istemi ile açılan davada Rekabet Kurumunun her soruşturma için yapılan başvurunun soruşturmanın sürecini olumsuz yönde etkileyip etkilemeyeceği değerlendirmesini yaparak gerekçeli olarak bir işlem tesis edilebileceği ve bu işlemin denetiminin de idari yargı yerlerinde yapılabileceği, belirtilen hususlar gözetilmeksizin tüm soruşturmalarda uygulanmak üzere alınan dava konusu ilke kararının hukuka aykırı olduğuna hükmetmiştir¹²³².

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin savunma hakkını mündemiç olan AİHS’nin 6. maddesinde düzenlenen “Adil Yargılanma Hakkı”nı özerk yorum ilkesi ile her somut olayı kendi koşulları içerisinde değerlendirdiği, bu bağlamda Devletle özel kişi arasında kamusal nitelik taşıyan bir ticari faaliyette bulunma hakkı gibi ilişkilerin bu hak kapsamına girdiği¹²³³ göz önüne alındığında Çevre Kanunu kapsamında düzenlenen kabahatlere yönelik regülatif nitelikte idari cezaların da aynı yorumla hak kapsamına dahil edilmesi mümkündür. İdari makamların yetkileri dahilinde vermiş oldukları idari yaptırım kararlarında AİHM’nin genel yaklaşımı; muhatapları üzerinde önemli etkiler yapan idari yaptırımları tıpkı bir mahkemece hükmdilmiş ceza gibi kabul ederek AİHS 6. madde gereği adil yargılanma hakkının bütün unsurlarının gerçekleşmesini aramakta, bu tür etkiler yaratmayan idari yaptırımlarda ise idari makamlarca verilebileceğini ve AİHS 6. maddedeki bütün koşulların aranmayacağı şeklindedir¹²³⁴. Ayrıca muhataplarını ağır bir şekilde etkileyen idari cezalar için bir üst merciye başvuru hakkının varlığı halinde AİHM idari cezalarla ilgili olarak adil yargılanma hakkı ilkelerine belirli esneklikleri kabul

¹²³⁰ Ulusoy, Yaptırım, s.28

¹²³¹ Karabulut, s.43-44

¹²³² Danıştay 13. Dairesinin 07.05.2007 tarih ve 2006/891 E. ve 2007/2812 K. sayılı kararı, <https://www.lexpera.com.tr/ictihat/danistay/13-daire-e-2006-891-k-2007-2812-t-7-5-2007>, (07.02.2021)

¹²³³ Durmuş Tezcan, Mustafa Ruhan Erdem, Oğuz Sancakdar, Rifat Murat Önok, **İnsan Hakları El Kitabı**, Sekizinci Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2019, s.308-309; Sancakdar, AİHM, s.94

¹²³⁴ Özay, Günışığı, s.145

etse de bunlar arasında savunma hakkına yer vermemiştir¹²³⁵. Oysa AİHM kabahatler için öngörülen kabahat cezalarında adil yargılanma hakkı ilkelerin uygulanmamasına kararın mahkemelerce incelenme imkanının bulunması koşulu ile¹²³⁶ cevaz vermektedir¹²³⁷. Gerçekten Kabahatler Kanununda öngörülen sulh ceza hakimliğine başvuru hakkı, adil yargılanma hakkına aykırılığı ortadan kaldırmaktadır¹²³⁸.

Kabahat karşılığı verilen regülatif cezalar içeren 5015 sayılı Petrol Kanunu 20. maddesi ile idari yaptırımlara ilişkin bir soruşturma yapılmasını öngörmüştür. Konunun detayları ise “Petrol Piyasasında Yapılacak Denetimler İle Ön Araştırma Ve Soruşturmalarda Takip Edilecek Usul Ve Esaslar Hakkında Yönetmelik¹²³⁹” ile düzenlenerek 23. maddede savunma hakkı açıkça tanınmıştır. Uygulanan cezaların ağırlığı göz önüne alındığında Çevre Kanunu’nda düzenlenen kabahatler için öngörülen regülatif kabahatler için de benzer bir düzenlemenin yapılması gerektiği kanaatindeyiz.

İdari yaptırım kararı alınması işleminin şekil unsuru açısından bakmamız gereken bir diğer konu işlemin gerekçeli olup olmamasıdır. Gerekçe ile kastedilen husus işlemin dayanağı olan Kanun maddelerinin işlem metnine yazılması olmayıp, hukuk kuralından maddi olaya mantıksal çıkarım yapılmasıdır¹²⁴⁰. Hukukumuzda idari işlemlerin gerekçeli olmasını zorunlu kılan genel düzenleme olmasa da bazı istisnai düzenlemelerde işlemin gerekçeli olması zorunluluğunun düzenlendiği görülmektedir¹²⁴¹. Bu istisnai düzenlemeler dışında gerekçe zorunlu bir unsur olmayıp idari işlemin metninde gerekçenin belirtilmesi zorunlu değildir¹²⁴². Oysa idari yaptırım kararı işleminin gerekçeli olması gerek işlemin hukuki nitelemesinin yapılması gerekse yaptırımın hukuka uygunluğunun denetlenmesi noktasında hem yaptırımın muhatabı hem de mahkeme açısından önemi haizdir¹²⁴³. Bu açıdan idari işlemin gerekçeyi içermesi zorunlu olmasa da bir sebebinin bulunması zorunludur ve bu idari

¹²³⁵ Ulusoy, Yaptırım, s.29 ve orada belirtilen AİHM’nin 21.02.1984 tarih ve 79/8544 başvuru numaralı Öztürk v. Almanya Kararı,

¹²³⁶ AİHM’nin 16.11.2004 tarih ve 99/53371 Başvuru numaralı Canady v. Slovakya kararı. Serkan Cengiz, Fahrettin Demirağ, Teoman Ergül, Jeremy McBride ve Durmuş Tezcan, **Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları Işığında Ceza Yargılaması Kurum ve Kavramları**, Ankara, 2008, s.121-122

¹²³⁷ Ulusoy, Yaptırım, s.28

¹²³⁸ Tezcan, Erdem, Sancakdar ve Önok, s.305

¹²³⁹ 27.11.2013 tarih ve 28834 sayılı R.G.

¹²⁴⁰ Karahanoğulları, Yasallık, s.456

¹²⁴¹ Çağlayan, İdare, s.361-362 ve dn.325, Karahanoğulları, Yasallık, s.457

¹²⁴² Günday, İdare, s.145

¹²⁴³ Karabulut, s.48

işleme karşı açılacak bir davada işlemin sebebini, dolayısıyla gerekçesini 2577 sayılı İdari Yargılama Usulü Kanunu 20/1. maddesi uyarınca mahkemeye bildirmek zorundadır¹²⁴⁴. O halde idari yaptırım kararı alınması işleminin gerekçesinin idari yaptırım kararı işlemi yapıldığında muhatabına bildirilmesi, savunma hakkı açısından muhatabın işlemin gerekçesini en başta öğrenerek işlemin hukuka uygunluğu noktasında ikna olması ve yargı denetimine başvurmamaya mahkemeler için gereksiz işyükü doğmaması ve bireyde idarenin hukuka uygun hareket ettiği noktasında güven duygusunun oluşması açısından da faydalı olacaktır. Bu noktada idari yaptırım işlemleri ile ilgili olarak Kabahatler Kanunu 24. maddesi uyarınca mahkemelerin idari yaptırım kararı verdiği durumlarda Anayasanın 141/3. maddesi gereği bütün mahkemelerin her türlü kararlarının gerekçeli olarak yazılması zorunluluğu söz konusu olacak ve idari yaptırım kararı gerekçeli olarak verilecektir. Bu durum kabahate ilişkin idari yaptırım kararını veren mercilere göre gerekçeli ya da gerekçesiz karar verilmesi sonucu doğuracaktır. Bu doğrultuda her türlü idari yaptırım kararının gerekçeli olarak muhatabına bildirilmesi gerektiği kanaatindeyiz¹²⁴⁵.

5686 sayılı Jeotermal Kaynaklar Ve Doğal Mineralli Sular Kanunu uyarınca verilmesi gereken idari yaptırım kararları hakkında Kanunda şekil ile ilgili düzenleme yer almamaktadır. İl özel idaresi bulunan illerde 5302 sayılı Kanunun 57. maddesi gereği cezayı gerektiren işlem ve eylemleri yapanlar hakkında il özel idaresinin yetkili personeli tarafından tespit tutanağı düzenlenecek, bu tutanakta yasağa aykırı olarak yapılan işlem ve eylemin yeri, zamanı, niteliği ve aykırı olduğu mevzuat hükmü gösterilecektir. Tutanak, işlem ve eylemin yapıldığı yerde düzenlenmeli ve taraflarca imzalanarak bir örneği ilgiliye, diğer örneği on gün içinde il özel idaresine verilmelidir. İlgilinin tutanağı imzalamaktan veya almaktan kaçınması hâlinde, durum tutanağa yazılacak ve bu halde tutanak ilgili muhtarlığa verilmek suretiyle kendisine tebliğ edilmiş sayılacaktır. Hazırlık işlemi niteliğini haiz olan tutanağa binaen yaptırım yetkisi İl Encümeninde bulunduğu göre İl Encümeninin toplantılarını düzenleyen 5302 sayılı Kanunun 27. maddesindeki toplantı karar ve yeter sayılarına da uyulması gerekmektedir.

¹²⁴⁴ Günday, İdare, s.145-145

¹²⁴⁵ Öte yandan gerekçenin idarenin keyfiliğini önleme ve bireye hukuki güvenlik sağlama işlevleri de bulunmaktadır. Karahanoğulları, Yasallık, s.456

İl özel idaresi bulunmayan illerde¹²⁴⁶ idari yaptırım yetkisini haiz olan Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlıkları bünyesinde yer alan Doğal Kaynaklar, Ruhsat ve Kültür Varlıkları Müdürlüğünün karar alma şekline ilişkin “Yatırım İzleme Ve Koordinasyon Başkanlığı Görev, Yetki Ve Sorumlulukları İle Çalışma Usul Ve Esaslarına Dair Yönetmelik”te hüküm bulunmamaktadır. Ancak il özel idareleri için öngörülen tutanak düzenlenmesine ilişkin usulün kıyasen Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlıklarının görevli olduğu büyükşehir belediyesi olan illerde de uygulanması gerektiği, idari yaptırım kararının ise Doğal Kaynaklar, Ruhsat ve Kültür Varlıkları Müdürlüğü tarafından basit idari işlem şeklinde yapılması gerektiği kanaatindeyiz.

6491 sayılı Türk Petrol Kanunu kapsamında idari yaptırım kararının ise Maden ve Petrol İşleri Genel Müdürlüğü tarafından basit idari işlem şeklinde yapılması gerektiği kanaatindeyiz. Kararı alınmasına ilişkin ise Petrol Kanunu Uygulama Yönetmeliği¹²⁴⁷ 41/2. maddesine göre Bakanlık, doğrudan veya kendisine intikal eden ihbar veya şikâyetler üzerine, hak sahiplerinin ya da üçüncü kişilerin Kanuna, bu Yönetmeliğe ve ilgili mevzuat hükümlerine aykırı faaliyet ve işlemleri nedeniyle soruşturma açılmasına gerek olup olmadığının tespiti için ön inceleme yapılmasına karar verir ya da soruşturma yapar. Bu hükmün 41/3. madde ile bağlantısı da dikkate alınarak Maden ve Petrol İşleri Genel Müdürlüğünü de kapsayacak şekilde anlaşılması ve idari yaptırım kararı alınmadan önce bir soruşturma yapılması gerektiği kanaatindeyiz.

702 sayılı KHK’da öngörülen kabahatler hakkında idari yaptırım kararı alınması usulü ile ilgili olarak Nükleer Düzenleme Kurumu İdari Yaptırımlar Yönetmeliğinde ayrıntılı düzenlemeler yer almaktadır. Buna göre sürecin ilk aşaması ön tespit raporu hazırlanmasıdır.

¹²⁴⁶ Burada belirtilmesi gereken bir husus 11.12.2021 tarih ve 6360 sayılı Kanunun 3/6. maddesinde 5686 sayılı Jeotermal Kaynaklar ve Doğal Mineralli Sular Kanununa göre verilen jeotermal kaynaklar ve doğal mineralli sular ruhsatına ilişkin yetki ve görevler, il özel idarelerinin tüzel kişiliğinin kaldırıldığı illerde valiliklerce yürütüleceği hükmü yer almaktadır. Oysa 5686 sayılı Kanunun 25.11.2020 tarih ve 7257 sayılı Kanunla değişik 3/4. maddesi uyarınca bu kanun kapsamında idareden kasıt Büyükşehirlerde Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlıkları, büyükşehir belediyesi bulunmayan illerde ise il özel idareleridir. Dolayısıyla 5686 sayılı Kanunun 3/4. maddesi ile 6360 sayılı Kanunun 3/6. maddesinin zımnen değiştirildiği kanaatindeyiz.

¹²⁴⁷ 22.01.2014 tarih ve 28890 sayılı R.G.

Kurumun gerek denetleme faaliyetleri sırasında saptadığı gerekse ihbar ya da şikâyet yolu ile vakıf olduğu ve aykırılık oluşturabileceği değerlendirilen eylemler hakkında Kurumun ilgili Daire Başkanlığı tarafından bir ön tespit raporu hazırlanacaktır. Ön tespit raporu hazırlanma sürecinde Kurum, gerekli bilgileri isteme ve yerinde inceleme yapma yetkisine sahiptir. Kurum gerekli her türlü bilgi, belge ve numunenin verilmesini kamu kurum ve kuruluşları da dâhil tüm gerçek veya tüzel kişilerden isteyebilir, bunların asıllarını ve/veya örneklerini alabilir, bunlara ilişkin gerekli tutanakları düzenleyebilir, konu ile ilgili yazılı veya sözlü açıklama isteyebilir. İlgili kişiler, Kurum tarafından kendilerinden talep edilen her türlü bilgi, belge ve numuneyi vermekle yükümlüdür; gizlilik ve sır saklama yükümlülüklerini ileri sürerek bilgi ve belge vermekten imtina edemezler.

Aykırılık oluşturduğu iddia edilen gerçek veya tüzel kişilere ön tespit raporunun bir nüshası tebliğ edilerek yazılı savunmalarını tebliğ tarihinden itibaren otuz gün içinde Kuruma göndermeleri gerektiği bildirilir. Savunması istenen kişi savunma için gerekçelendirerek otuz günü geçmemek üzere ek süre talebinde bulunabilir. Belirtilen gerekçenin Kurum tarafından uygun görülmesi halinde, yazılı savunmanın hazırlanması için bir defaya mahsus olmak üzere ek süre verilebilir. Sürenin geçmesinden sonra yapılan uzatma talepleri kabul edilmez. Savunmanın süresi içinde verilmemesi halinde ilgili kişi savunma hakkından vazgeçmiş sayılır.

Ön tespit raporu ile ilgili kişinin savunması Başkana sunulur. Başkan tarafından ön tespit raporunun ve savunmanın incelenmesi neticesinde duruma ilişkin ilave çalışma yapılması istenebilir. Yapılacak ilave çalışma ve savunmanın incelenmesi üzerine ön tespit raporunda belirtilen hususların aykırılık oluşturmayacağı değerlendirilir ise Başkanın uygun görüşüyle ön tespit raporu süreci sonlandırılır.

Sürecin ikinci aşaması tespit raporu hazırlanmasıdır. Ön tespit raporunda belirtilen hususların aykırılık oluşturabileceğinin değerlendirilmesi halinde, Başkan tarafından tespit raporu hazırlatılır. Tespit raporunda; aykırılık iddiaları dikkate alınarak idari yaptırımların belirlenmesinde kullanılan ölçütlere, ilgili kişinin savunmasına, uygulanması teklif edilen yaptırımlar ile gerekçelerine ve ilgili diğer hususlara yer verilir. Görüleceği üzere tespit raporunu hazırlama yetkisi Nükleer Düzenleme Kurumu Başkanına aittir. Başkan, tespit raporu, ön tespit raporu, ilgili kişinin savunması ve diğer destekleyici belgelerden oluşan dosyayı Kurula sunar.

Kurul, dosya üzerinde yapacağı değerlendirme sonucunda idari yaptırım ile ilgili kararını verir. Kurul tarafından dosyanın değerlendirilmesi esnasında duruma ilişkin ilave çalışma yapılması istenebilir. Aykırılık oluştuğunun Kurul tarafından sabit görülmesi halinde idari yaptırım kararı verilir. İdari yaptırım kararında Nükleer Düzenleme Kurumu İdari Yaptırımlar Yönetmeliği 10/3. maddesinde belirtilen unsurların yer alması zorunludur. Bir diğer önemli husus ise idari para cezalarında alt sınırdan ayrılarak ceza verilmesi hâlinde bunun gerekçeleri ayrıca belirtilmesinin öngörülmesidir.

Alınan idari yaptırım kararı Kurul kararı olacağı için kolektif idari işlem niteliği taşımakta ve 4 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesinin 789/5. maddesinde ve Nükleer Düzenleme Kurulunun Çalışma Usul Ve Esasları Hakkında Yönetmelik kapsamında Kurulun çalışma usullerini düzenleyen kurallara uyulması gerekmektedir. Yönetmeliğin 4. maddesi Kurulun biri Başkan, biri İkinci Başkan olmak üzere toplam beş üyeden oluştuğunu ifade etmektedir. 10. madde uyarınca Kurul kararları, müzakere yapılarak alınır. 4 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesinin 789/5. maddesi ve Yönetmeliğin 9/4. maddesine göre Kurul, en az üç üye ile toplanır ve en az üç üyenin aynı yöndeki oyuyla karar alır. Üyeler çekimser oy kullanamazlar. Yönetmeliğin 12. maddesi hükmüne göre toplantı bitiminde, toplantıda görüşülen gündem maddelerine ilişkin alınan kararlar yazılı olarak tespit edilir. Keza Kurul toplantısında alınan her bir kararın yazıldığı son sayfa, toplantıya katılan Kurul üyelerinin isimleri yazılmak suretiyle üyelerce imzalanır, önceki sayfalar ise paraflanır.

c. Sebep ve Konu

İdareyi bir idari işlemi yapmaya sevk eden, idari işlem den önce gelen ve objektif hukuk kurallarınca belirlenen bir etken olarak sebep unsuru¹²⁴⁸ 2872 sayılı Çevre Kanunu'nda öngörülen çevre kabahatleri hakkında idari yaptırım kararı verilmesinde her bir kabahat için ilgili maddesinde belirtilmiştir. Bu sebepler gerçekleştiğinde idari yaptırım kararının verilmesi gerekmektedir. Örnek olarak 20. madde a bendi 1 nolu alt bendinde belirtilen idari yaptırım kararının alınabilmesi için egzoz gazı emisyon ölçümünün yaptırılmaması sebebinin gerçekleşmesi

¹²⁴⁸ Günday, İdare, s.152

gerekmektedir. Bu noktada sebep unsurunun gerçekleşip gerçekleşmediği ile ilgili olarak idarenin bir takdir yetkisinin bulunduğu durumlar söz konusu olabilir. Mesela Çevre Kanunu 20/e bendindeki idari yaptırım kararının sebebi çevresel etki değerlendirmesi süreci tamamlamadan inşaata başlamak ya da faaliyete geçmektir. İdare bu noktada inşaata başlanıp başlanılmadığını ya da faaliyete geçilip geçilmediğini değerlendirmek durumundadır. İdare bu değerlendirmesini hukuka uygun bir şekilde gerçekleştirecektir. Sonuç olarak kabahatin oluşup oluşmadığı ile ilgili yapılan değerlendirme de sebep unsuru ile bağlantı içerisindedir.

İdari işlemin doğurduğu hukuki sonuç olarak konu unsuru, Çevre Kanunu açısından ilgili kabahat için maddede öngörülen idari yaptırımdır. Kabahat için öngörülen yaptırımdan başka bir yaptırımın verilmesi ya da Kanunda belirtilmemesine rağmen başka bir yaptırımın da ilave edilmesi halleri konu unsuru yönünden hukuka aykırılığa yol açacaktır. Ayrıca belirli statüde olanlar için öngörülen idari yaptırımların bu statüde bulunmayanlar için uygulanması hali de konu unsuru açısından hukuka aykırılığa sebep olacaktır. Örneğin Çevre Kanunu 20/b maddesi sadece izne tabi tesisler için düzenlenmiş bir kabahattir. Bu kabahatten dolayı, izne tabi olmayan bir tesise idari yaptırım uygulanırsa idari yaptırım kararı konu unsuru yönünden hukuka aykırı olacaktır. İdari işlemin konu unsuru açısından hukuka uygun olabilmesi, işlemin hukuki sonucunun doğru kişi üzerinde doğması ile mümkündür. Bu ise idari yaptırım kararına konu olan eylemin kim tarafından işlendiğinin şüpheye yer vermeyecek biçimde tespitini gerektirmektedir. İdare tarafından eylemi gerçekleştiren kişinin kesin bir şekilde ortaya konulması gerekmekte olup aksi takdirde ceza hukukun temel ilkelerinden olan “şüpheden sanık yararlanır” ilkesi, idari yaptırım kararları bakımından uygulanmalı ve işlem konu yönünden hukuka aykırılık sebebi ile iptal edilmelidir¹²⁴⁹.

Konu ile ilgili olarak idari para cezaları açısından maktu ya da nisbi idari para cezalarının öngörüldüğü durumlarda idare açısından bağlı yetki söz konusudur¹²⁵⁰. Alt ve üst sınırları belirtilen idari para cezalarında idarenin takdir yetkisinin bulunduğu söylenebilirse de bu hiçbir zaman keyfilik anlamına gelmemekte, idare özellikle

¹²⁴⁹ Öğretide bu durumda işlemin sebep unsuru yönünden iptali gerektiği ifade edilmiştir. Özay, Yaptırım, s.120; Masumiyet karinesinin idari yaptırımlar açısından kabul edilmediği görüşü için Oğurlu, s.166

¹²⁵⁰ Sancakdar, Teori, s.75-76

ölçülülük ilkesine uygun hareket ederek, alt sınırdan uzaklaştığı durumlarda bunun gerekçesini idari yaptırım kararında göstermek zorundadır¹²⁵¹. Dolayısıyla alt ve üst sınırları belirtilen idari para cezalarında idari yaptırım kararının konu unsurunda takdir yetkisinin bulunduğu söylenebilir. Zira takdir olunan idari para cezası miktarına göre işlemin doğuracağı hukuki sonuç yani konu da değişecektir.¹²⁵²

d. Amaç

Amaç unsuru açısından bilindiği üzere bütün idari işlemlerin yegâne amacı kamu yararı olmak zorundadır. Genel olarak kabahat oluşturan eylemlere idari yaptırım kararı alınmasındaki amaç toplumsal düzeni bozucu davranışları önlemektir¹²⁵³. Çevre Kanunu'nda düzenlenen kabahatlerin amacı da çevrenin korunması yolu ile kamu yararının sağlanmasıdır. Bu amaç dışında başka amaçlarda idari yaptırım kararı alınması işlemi amaç unsuru yönünden hukuka aykırı hale getirecektir.

Bu noktada idari yaptırım kararı alınmasına ilişkin idari işlemin amaç ve konu unsurları arasında yakın bir ilişki olduğu düşünülmektedir. İdari işlemin konusu o idari işlemin doğurduğu hukuki sonuçtur. Kabahatler açısından idari işlemin konusu ise ilgili kabahat için maddede öngörülen idari yaptırımdır. O halde konu unsurunu oluşturan idari yaptırımın amacı ile idari işlemin amacı arasında bir paralellik olması elzemdir. İdari yaptırımların amacı toplumu korumak ve hukuk düzeninin yeniden tesisini sağlamak olarak belirtilmiştir¹²⁵⁴. İdari yaptırımlarda idari düzeni koruma ve bu düzenin tesisinin ön plana çıktığı ifade edilmiştir¹²⁵⁵. Bu anlamda kabahat sebebi ile uygulanacak idari yaptırım kararı alınmasına ilişkin bir idari işlemde her ne kadar idari yaptırımın caydırıcılık işlevi bulunsa da asıl işlevi olan idari düzeni korumanın temel alınması gerektiğini düşünmekteyiz. İdari yaptırım kararları, caydırıcılığı temel unsur olarak amaç edinmemelidir.

¹²⁵¹ Kangal, s.241

¹²⁵² Öznel idari işlemlerle diğer birel işlemlerde idari işlemin konu unsuru açısından takdir yetkisi mümkün olabilir. Özey, Günişığı, s.456

¹²⁵³ Kangal, s.242

¹²⁵⁴ Özey, Yaptırım, s.55

¹²⁵⁵ Oğurlu, s.155-156

9. Kabahatlerle İlgili İdari ve Yargısal Başvuru Yolları

Enerji faaliyetleri ile ilgili öngörülen çevre kabahatleri açısından vurgulanması gereken bir husus bu tür faaliyetler açısından uygulanması muhtemel, faaliyeti durdurma iznin iptali gibi idari yaptırımlar, özel teşebbüs özgürlüğüne müdahale niteliği taşımakta ve bu özgürlüğün sürdürülebilirlik açısından gecikmeye tahammülünün bulunmaması, bu idari yaptırımların hukuka uygunluğunun süratle denetlenmesini gerektirmektedir¹²⁵⁶. Burada denetimin yargı organlarınca yapılacağında şüphe yoksa da 1982 Anayasanın 125. maddesinin yorumuna açık ifadesinin hangi yargı kolunun yetkili olduğu konusunda tereddüde yol açtığı zira 125. maddenin idarenin her türlü eylem ve işlemlerine karşı yargı yolunun açık olduğunu söylediği fakat bunun hangi yargı yolu olduğunu, özellikle idari yargı olarak açık bir şekilde belirtmedi ifade edilmiştir¹²⁵⁷.

Kabahatler açısından denetimle görevli yargı yoluna bakılacak olursa 5326 sayılı Kabahatler Kanununun genel hükümlerinin başka kanunlarda düzenlenen kabahatler hakkında uygulanma şartları 3. maddede düzenlenmiştir. Buna göre Kabahatler Kanununun idarî yaptırım kararlarına karşı kanun yoluna ilişkin hükümleri, diğer kanunlarda aksine hüküm bulunmaması halinde uygulanabilecektir. O halde halihazırda idari yaptırım kararlarına karşı kural olarak adli yargı, istisnai olarak idari yargı organlarının görevli olduğu söylenebilir¹²⁵⁸. Bu husus yargı ayrılığı ilkesini benimseyen ülkemiz açısından uzmanlaşmanın esas olması, idari işlem niteliği bulunan idari yaptırım kararlarının denetiminin adli yargı organlarına bırakılması ve bu durumun Anayasanın sözüne ve ruhuna aykırı olduğu eleştirisi getirilmiştir¹²⁵⁹.

2872 sayılı Çevre Kanunu'nda düzenlenen kabahatler ile ilgili olarak Kanunun 25/2. maddesinde idarî yaptırım kararlarına karşı tebliğ tarihinden itibaren 30 gün içinde idare mahkemesinde dava açılacağına ilişkin özel bir hükme yer verilmiştir. Görüleceği üzere Çevre Kanunu, 2577 sayılı İYUK 7. maddesinde iptal davaları için düzenlenen genel dava açma süresinden farklı olarak 30 günlük dava açma süresi öngörmüştür. Yargılama usulü açısından da 2577 sayılı Kanun 20A/1-e maddesi Çevre

¹²⁵⁶ Ulusoy, Yaptırım, s.187

¹²⁵⁷ Sancakdar, Teori, s.85

¹²⁵⁸ Kangal, s.291

¹²⁵⁹ Sancakdar, Teori, s.108

Kanunu uyarınca verilen idari yaptırım kararlarını ivedi yargılama usulünün dışında tuttuğundan genel yargılama usulü geçerli olacaktır. Dava 2577 sayılı İYUK 32/1. madde gereği idari yaptırım kararını alan idari makamın bulunduğu yerdeki idare mahkemesinde açılmalıdır. Ayrıca Çevre Kanunu 25/2. maddesi dava açılmış olmasının idarece verilen cezanın tahsilini durdurmayacağını düzenlemiş ise de 2577 sayılı İYUK 27. maddesi uyarınca yürütmenin durdurulması kararı alınması mümkündür. 2872 sayılı Çevre Kanunu'nun 25/2. maddesine uygun olarak Uyuşmazlık Mahkemesi de idari yargının görevli olduğuna ilişkin karar vermektedir. Bir örnek vermek gerekirse Mahkeme 2872 sayılı Çevre Kanunu'nun 12. maddesi ile Hafriyat Toprağı, İnşaat ve Yıkıntı Atıklarının Kontrolü Yönetmeliğinin 23. maddesinin ihlal edildiğinden bahisle 2872 sayılı Çevre Kanunu'nun 23. maddesi uyarınca verilen idari para cezası ile ilgili ortaya çıkan hüküm uyuşmazlığında 2872 sayılı Kanun'un 25. maddesinin ikinci fıkrası uyarınca, bu Kanundan doğan idari para cezalarına karşı yapılacak itirazlarda açıkça idari yargı yerinin görevli kılınması karşısında; görevsiz mahkemece verilmiş bir kararın varlığı gözetildiğinde, İstanbul Anadolu 5. Sulh Ceza Hakimliğince verilen kararın kaldırılması gerektiğinin izahtan vareste olduğunu belirterek görevli yargı yerinin idari yargı olduğunu ifade etmiştir¹²⁶⁰. Uyuşmazlık Mahkemesi atıksu deşarjlarında limit değerlerin aşılması sebebi ile Antalya Su ve Atıksu İdaresi Genel Müdürlüğü Atıksuların Kanalizasyon Şebekesine Deşarj Yönetmeliğinin 25. maddesi doğrultusunda belirlenen “Kirlilik Önlem Payı” için yapılan itirazla ilgili olarak anılan Yönetmelikte yer alan cezalarla ilgili Çevre Kanununa atıf yapılmış ve Çevre Kanununda da görevli yargı yeri olarak idari yargı belirtilmiş ise de “Kirlilik Önlem Payı”nın idari yaptırım niteliği taşımadığını ve Yönetmelik çerçevesinde uygulanan bir katılım payı olduğunu, atık suların uzaklaştırılması işleminin bir kamu hizmeti niteliğini taşısa da Antalya Su ve

¹²⁶⁰ Uyuşmazlık Mahkemesi Hukuk Bölümünün 10.07.2017 tarih ve 2016/79 E. ve 2017/415 K. sayılı kararı. <https://www.lexpera.com.tr/ictihat/uyusmazlik-mahkemesi/hukuk-bolumu-e-2016-79-k-2017-415-t-10-7-2017>, (05.07.2021). Uyuşmazlık Mahkemesi idare tarafından verilen ikincil çevre zararları açısından bu zararların tazmininde Adli yargının görevli olduğuna karar vermektedir. Bu konuda Mahkeme davacılar aیت taşınmazlar üzerindeki zeytin ağaçlarının, davalı Belediye tarafından bu taşınmazların yakın mevkiine dökülen çöplerin yanması sonucu, uğranıldığı ileri sürülen maddi zararın yasal faiziyle birlikte tazmini istemiyle açılan davanın Adli yargı yerinde çözümlenmesi gerektiğine hükmetmiştir. Uyuşmazlık Mahkemesi Hukuk Bölümü 06.04.2015 tarih ve 2015/200 E. ve 2015/216 K. sayılı kararı. <https://www.lexpera.com.tr/ictihat/uyusmazlik-mahkemesi/e-2015-200-k-2015-216-t-6-4-2015>, (05.07.2021).

Atıksu İdaresi Genel Müdürlüğünün bu hizmeti, yasal düzenlemeler ve sözleşme hükümleri çerçevesinde özel hukuk kurallarına göre yürüttüğünü , abone ile Müdürlük arasında yapılan abone sözleşmesinin daha çok tip sözleşme görünümü taşıdığını, hizmetten yararlanan kişinin, sözleşmeyi idareyle birlikte düzenlemesi yerine katılımının söz konusu olduğunu ancak bu durumun idare ile kişi arasında kurulan özel hukuk ilişkisini kamu hukuku ilişkisine dönüştürmeyeceğini, öte yandan atık su bedelinin, vergi benzeri mali yükümlülük olarak nitelenemeyeceğini, idareyle kişi arasında abonman sözleşmesiyle kurulan özel hukuk ilişkisi çerçevesinde ve hizmet karşılığında maliyet-kâr esasına göre idarece belirlenen tarifeyle dayanılarak alınan bir ücret olduğunu ifade ederek davacı ile davalı idare arasında yapılmış bir abone sözleşmesine dayalı olarak ortaya çıkan uyuşmazlığın özel hukuk hükümlerine göre adli yargı yerinde çözümlenmesi gerektiğine hükmetmiştir¹²⁶¹.

2872 sayılı Çevre Kanunu uyarınca verilen idari para cezasına ilişkin yaptırım kararlarına karşı açılacak iptal davalarında husumet Kanunun 24/6. maddesine göre Çevre ve Şehircilik Bakanlığına yöneltilmelidir. İdari yaptırım kararı yetki devri kapsamında Kanunun 12. maddesinde belirtilen kurum ve mercilere devredilse dahi açılacak davalarda davalı olarak Çevre ve Şehircilik Bakanlığının gösterilmesi gerekmektedir. Biz gerek belediye başkanlıklarına gerekse Türkiye Çevre Ajansına yetki devri yapıldığı ve bu makamlarca idari yaptırım kararı alındığı hallerde, yetki ve sorumluluğun paralelliği ilkesi gereği ayrı kamu tüzel kişiliği olan bu idari makamlara husumet yöneltilmesi gerektiğini, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'na husumet yöneltilmesi halinde 2577 sayılı İYUK 15/c maddesi uyarınca gerçek hasım olan ilgili belediye başkanlığı ya da Türkiye Çevre Ajansına dava dilekçesinin tebliğ edilmesi gerektiği kanaatindeyiz.

2872 sayılı Çevre Kanunu 24/son maddesi uyarınca biyolojik çeşitliliğin tahribi kabahati ile sulak alanlar için yönetmelikle belirlenen koruma ve kullanım usûl ve esaslarına aykırı davranmak kabahatleri hakkında alınan idari yaptırım kararlarına karşı açılacak iptal davalarında ise husumet Tarım ve Orman Bakanlığına yöneltilecektir.

¹²⁶¹ Uyuşmazlık Mahkemesi Hukuk Bölümünün 25.02.2019 tarih ve 2019/97 E. ve 2019/110 K. sayılı kararı. [https://www.lexpera.com.tr/ictihat/uyusmazlik-mahkemesi/hukuk-bolumu-e-2019-97-k-2019-110-t-25-2-2019, \(05.07.2021\)](https://www.lexpera.com.tr/ictihat/uyusmazlik-mahkemesi/hukuk-bolumu-e-2019-97-k-2019-110-t-25-2-2019, (05.07.2021))

5686 sayılı Jeotermal Kaynaklar Ve Doğal Mineralli Sular Kanunu uyarınca verilmesi gereken idari yaptırım kararları hakkında bu Kanunda herhangi bir idari ya da yargısal başvuru yolu öngörülmemiştir. Ancak büyükşehir olmayan illerde idari yaptırım kararı alma yetkisi il özel idarelerine verildiğinden 5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanunu hükümleri uygulanacaktır. 5302 sayılı Kanun, cezayı gerektiren işlem ve eylemleri yapanlar hakkında bir tutanak düzenleneceğini belirterek haklarında tespit tutanağı düzenlenenlerin tebliğ tarihinden itibaren onbeş gün içinde il özel idaresine tutanağa yönelik itiraz edebileceklerini hükme bağlamıştır. Görüleceği üzere burada idari bir başvuru yolu¹²⁶² öngörülmüştür. Bu yol, Anayasanın 40/2. maddesinde öngörülen Devletin, işlemlerinde, ilgili kişilerin hangi kanun yolları ve mercilere başvuracağını ve sürelerini belirtme yükümlülüğünün bir gereğidir¹²⁶³. İtiraz, ilçelerde kaymakamlıklar kanalıyla yapılabilecek olup kaymakamlıklara yapılan itirazlar yedi gün içinde il özel idaresine gönderilecektir. Yapılan itirazlar hakkında karar verme yetkisi İl Encümenine ait olup Encümen 15 gün içerisinde kararını verecektir. Karar itirazın kabulü yönünde olursa tutanak hukuken geçersiz hale gelecek ve idari yaptırım kararına dayanak oluşturamayacaktır. Encümen itirazı reddederse bu red kararı aynı zamanda tutanağa dayalı idari yaptırım kararının da verilmesini gerektirmektedir. Zira 5302 sayılı Kanunun 58/2. maddesi “İtiraz edilen veya edilmeyen tespit tutanakları onbeş gün içinde il encümeni tarafından karara bağlanır” demek sureti ile Encümene itiraz edilse de edilmese de tutanağı bir karara bağlama görevi vermiştir.

İl Encümeni tarafından gerek tutanağa itiraz olmadan gerekse tutanağa yapılan itirazın reddi ile 5686 sayılı Kanuna dayalı olarak verilen idari yaptırım kararının idari açıdan kesinleşmesini sağlayacaktır. İdari açıdan kesinleşen idari yaptırım kararına karşı 2577 sayılı İYUK 7. madde uyarınca 60 gün içerisinde idare mahkemesinde iptal davası açılması mümkündür.

Büyükşehir belediyesi olmayan illerde 5686 sayılı Kanunla ilgili yetkili olan Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlıkları açısından konuya bakılacak olursa değinildiği üzere 5302 sayılı İl Özel İdaresindeki usulün buradada kıyasen uygulanması gerektiği kanaatindeyiz. Düzenlenen tutanağa tebliğ tarihinden itibaren

¹²⁶² İdari başvuru, itiraz edilen işlemin geri alınmasına veya değiştirilmesine yönelik yapılan başvuru olarak tanımlanmaktadır. Marie-Thérèse Viel, İdari Başvuru ve İdari Yargı Birleşimi, çev. Lale Burcu Önut, **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 14, S.1, 2012, s.70

¹²⁶³ Yeliz Şanlı Atay, İdari İşlemlerde Başvuru Yollarının Gösterilmesi Yükümlülüğü, **TBB Dergisi**, S.96, 2011, s.306

onbeş gün içinde Doğal Kaynaklar, Ruhsat ve Kültür Varlıkları Müdürlüğüne itiraz edilebilmeli, itiraz Müdürlük tarafından 15 gün içerisinde karara bağlanmalıdır. Müdürlüğün kararı ile idari yönden kesinleşen idari yaptırım kararına karşı 2577 sayılı İYUK 7. maddesi gereği 60 gün içerisinde idare mahkemesinde iptal davası açılması mümkün olup, husumetin kamu tüzel kişiliğini haiz olan Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlığına yöneltilmesi gerekmektedir.

6491 sayılı Türk Petrol Kanunu 23/4. madde gereği Genel Müdürlük tarafından verilen idari para cezalarına karşı otuz gün içinde idare mahkemelerinde dava açılabilir.

702 sayılı KHK uyarınca alınacak idari yaptırım kararlarında KHK'nın 4A/4. maddesi uyarınca idari para cezalarına karşı otuz gün içerisinde idare mahkemelerinde dava açılabilirliği öngörülmüştür. Her ne kadar idari para cezası denilmişse de Anayasanın 125. maddesi gereği idarenin her türlü işlem ve eylemine karşı yargı yolu açık olduğu için idari yargıya başvuru hakkının idari para cezası dışındaki diğer idari yaptırımları da kapsadığı ifade edilmelidir.

B. Hukuki Sorumluluk Yolu İle Koruma

Gerek gerçek kişilerin ve gerekse tüzel kişilerin faaliyetlerinin çevre üzerinde zarar olarak nitelendirilebilecek sonuçlara yol açması halinde bu zararın tazmin edilmesi, zarara yol açan eylemin sahibi açısından hem kefaret niteliği taşıyan hem de zarara yol açan eylemleri yapmaktan kaçınmasını, gereken önlemleri almasını sağlamayarak caydırıcı bir çevre koruma aracı niteliği taşımaktadır. Çevre Hukukunun temel ilkelerinden olan “Kirleten Öder” ilkesinin somut bir görünüm şekli olan tazminat sorumluluğu¹²⁶⁴ çevreyi kirletici faaliyetten kirletenin sorumlu olmasını ifade etmektedir.

Çevre hukuku kapsamında hukuki sorumluluğun işletilmesinin bazı yönlerden geleneksel tazminat sorumluluğundan farklılaşmasını öngören durumlar söz konusudur. Her şeyden önce geleneksel tazminat sorumluluğundan bir başkasının şahıs ya da malvarlığına yönelik bir eylem ve bu eylemin sonucu şahıs ya da malvarlığında ortaya çıkan zarar söz konusudur. Oysa çevre bütün canlıların ortak

¹²⁶⁴ Turgut, Çevre, s.482

varlığıdır. Kimseye ait olmayıp herkese aittir. Bu noktada zarar kavramının çevre hukuk noktasında tekrar değerlendirilmesi bir zorunluluk olarak ortaya çıkmıştır. Ayrıca çevresel zararın sahibinin belirli bir kişi olmayışı, oluşan zararın kimin aleyhine olduğu, bu zararın kimin lehine giderilmesi gerektiği sorununu ortaya çıkarmaktadır¹²⁶⁵. Çevresel sorumluluğun şahsi ya da mali zararlardan bağımsız bir şekilde düzenlenmemesi, faaliyet sahiplerinin çevresel zararlardan sakınmamasına ve bunları önlemeye yönelik tedbirler almamasına yol açarak çevresel felaketlerin oluşmasına sebep olmuştur¹²⁶⁶.

Çevreye zarar verici eylemler saf çevresel zarara yol açabileceği gibi, çevresel zararın yanı sıra bireylere ait şahsi ya da mali değerlere de zarar verebilmektedir. Bu noktada oluşan zararın tazminine yönelik başvurulabilecek yolların çeşitlenmesi söz konusu olabilmektedir. 2872 sayılı Çevre Kanunu'nda düzenlenen tazminat sorumluluğu ile mevzuattaki diğer hükümlerin uygulanma potansiyeli, bu düzenlemelerin kıyaslanmasını gerektirmektedir. Ayrıca çevre üzerinde zarara yol açabilen faaliyetler sadece özel kişiler tarafından değil idare tarafından da gerçekleştirilmektedir. İdarenin çevreye zarar verici eylemlerine ilişkin mali sorumluluğuna da bu noktada değinmek gerekmektedir. Nitekim Çevre Kanunu'nda kirletenin tanımı yapılırken tüzel kişiler açısından bir ayırım yapılmadığı bu sebeple kamu tüzel kişilerinin de çevreye verdikleri zararlardan sorumlu tutulmaları gerektiği belirtilmiştir¹²⁶⁷.

Çevreye verilen zararların tazmini yolu ile sorumluluk konusunda öncelikle çeşitli ülkelerde ve uluslararası alanda konunun gelişimine değinmek, daha sonra öncelikle Çevre Kanununda yer alan tazminat sorumluluğunu irdeleyip diğer mevzuat hükümleri ile kıyaslanmasını yapmak, son olarak da idarenin verdiği zararlardan kaynaklanan mali sorumluluğunu ele almak gerekmektedir.

¹²⁶⁵ Çevreye zarar veren bir faaliyet sonucunda bireysel menfaatlerin göreceği zararın yanı sıra havanın, sular, ormanlar ve doğal kaynaklar gibi Devletin hüküm ve tasarrufu altında olan yerlerin kirletilmesi halinde zararın hesaplanması çoğu zaman güç olmakla birlikte Devlete ve diğer ilgili kamu tüzel kişilerine de Çevre Kanunu'na dayalı tazminat dâvası açma hakkı tanınması gerektiği görüşü için bkz. Haluk Tandoğan, 2872 Sayılı Çevre Kanunu'na Göre Çevrenin Kirletilmesinden Doğan Sorumluluk, **Yargıtay Dergisi**, C.12, S.1-2, 1986, (Çevre), s.47

¹²⁶⁶ Güneş, AB, s.297

¹²⁶⁷ Tandoğan, Çevre, s.41

1. Çevresel Zararlara İlişkin Tazminat Sorumluluğunun Ülkesel ve Uluslararası Düzeyde Gelişimi

a. Dünya Ölçeğinde Gelişim

Çevreye etki eden olaylar ülke sınırlarını aşarak başka ülkelerde tahribata yol açabilmektedir. Yaşanan olayların gösterdiği bu gerçeklik uluslararası alanda bu konuda oluşan zararın giderilmesine yönelik adım atılması konusunda etkili olmuştur. Özellikle Rio Bildirgesinin 13. maddesi ile Devletlerin gerek sorumlulukla ilgili gerekse yaşanan kirlilikten mağdur olanların mağduriyetini ve çevresel zararları gidermeye yönelik kurallar koymaları gerektiği belirlene altına alınmıştır¹²⁶⁸.

Uluslararası hukuk açısından ülkelerin sebep oldukları uluslararası zararlara ilişkin olarak Birleşmiş Milletler bünyesinde Uluslararası Hukuk Komisyonu tarafından elli yıla yakın çalışmanın bir sonucu olarak 2001 yılında Devletin Haksız Eyleminden Dolayı Uluslararası Sorumluluğuna İlişkin Taslak Maddeler kabul edilmiştir. Taslağın birinci maddesi, uluslararası sorumlulukla ilgili genel bir ifade kullanarak, Devletin her haksız eyleminin sorumluluk doğuracağını kabul etmiştir¹²⁶⁹. Burada ifade edilen husus Devletin uluslararası hukuku ihlal etmesinin uluslararası sorumluluğunu doğuracağıdır¹²⁷⁰.

Çevresel olumsuz durumların uluslararası bir nitelik taşıdığı pek çok örnek bulunmaktadır. Bunlar arasında başlıcaları, atmosferin kirlenmesi, deniz kirlenmesi, küresel ısınma ve ozon tabakasının incelmeye, nükleer ve diğer çok riskli maddelerin içerdiği tehlikeler ve tehlike altındaki yabani türler sayılabilir. Çevresel olayların uluslararası boyut kazanmasının ilk sebebi yaşanan kirliliğin bir devletin ülkesi ile sınırlı kalmaması iken diğer sebebi ise, çevresel sorunların bir Devletin tek başına çözemeyeceği, Devletler arası iş birliğinin gerektiğinin anlaşılmasıdır¹²⁷¹.

¹²⁶⁸ Turgut, Hukuk, s.481-482

¹²⁶⁹ Mehmet Dalar, Uluslararası Haksız Eylemlerden Dolayı Devletin Sorumluluğu, Birleşmiş Milletler Taslak Belgesinin Değerlendirilmesi, **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.7, S.2, 2006, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/113085>, (08.02.2021)

¹²⁷⁰ United Nations, Draft Articles On Responsibility of States For Internationally Wrongful Acts, With Commentaries, **Report of The International Law Commission on The Work Of Its Fifty-Third Session**, 2008, s.32

¹²⁷¹ Shaw, s.611

Nükleer faaliyetler özelinde olası tahribat potansiyelinin büyüklüğü karşısında nükleer faaliyetlerin yol açacağı zararlarla ilgili tazminat sorumluluğu bazı uluslararası anlaşmalara konu olmuştur. Bunlardan birisi olan 1960 tarihli Nükleer Enerji Alanında Üçüncü Taraf Sorumluluğuna Dair OECD Paris Sözleşmesi nükleer tesisin işletenini üçüncü kişilere verdiği can ve mal kaybı niteliğinde olan ya da mala yönelik hasarlardan sorumlu tutmaktadır. Benzer düzenlemeler 1963 tarihli Nükleer Zararlar için Hukuki Sorumluluğa Dair IAEA Viyana Sözleşmesinde de yer almaktadır¹²⁷².

Çevresel zararların tazmini konusunda ilk usûl aynî tazminidir. Aynî tazminin de farklı türleri bulunmaktadır. Bu türlerden birisi eski hale getirmedir. Eski hale getirme çevresel zarar hiç olmamış gibi zarardan önceki halin tesis edilmesidir. Yukarıda zikredilen 2001 tarihli Taslağın 35. maddesi eski halin iadesini düzenlemektedir. Uluslararası Adalet Divanının Chorzo Fabrikası kararında da konuya değinilmiş olup Divan'a göre eski hale getirme haksız eylemden kaynaklanan bütün olumsuz sonuçlar mümkün olduğunca ortadan kaldırılmalı ve eski duruma döndürmeli, aynı tazminin değeri, ödenecek tazminatın miktarını belirlemekte esas olmalı ve eski hale getirme mümkün değilse aynı tazmin değerine eşit bir ödeme yapılmalıdır. Aynı tazminin çevre ile ilgili olarak uygulanmasına radyoaktif atıkların taşınması esnasında başka ülke sınırlarına düşmesi verilebilir¹²⁷³.

Uluslararası etkileri olan çevresel olaylardan birisi olan deniz kirlenmelerinde de 1969 tarihli Petrol Kirliliğinden Doğan Zararın Hukuki Sorumluluğu ile İlgili Sözleşme detaylı düzenlemeler getirmekte ve bir gemiden sızan petrolün Sözleşmeye taraf olan Devletin ülkesine ya da karasularına zarar vermesi durumunda gemi sahibinin bu zarardan kusursuz sorumluluğunun söz konusu olduğunu, ve sorumluluğun kapsamına hem zararı önleyici tedbirlerin hem de alınan tedbirlerden kaynaklanan kayıp ve hasarların girdiğini öngörmektedir. Sözleşme oluşan kirlenmenin gemi sahibinin kusurundan doğmamışsa sorumluluğun sınırlandırılmasına izin vermektedir¹²⁷⁴. Eski hale getirmeye başka bir örnek bir

¹²⁷² Shaw, s.646

¹²⁷³ Omar Mahmoud Almahzoumi ve Mohammad Mustafa Eyadat, Compensation for Environmental Damage in International Law, *Palarch's Journal of Archaeology of Egypt/Egyptology*, C.17, S.5, 2020, s.14-16

¹²⁷⁴ Shaw, s.651

Devletin karasularında başka bir Devlete ait olan geminin yol açtığı petrol kirliliğinin giderilmesi verilebilir¹²⁷⁵.

2001 tarihli taslağın 36. maddesi tazminatın bir diğer türü olan nakdi tazminatı düzenlemiştir. Uluslararası haksız eylemlerin sebep olduğu ve eski hale getirme yolu ile giderilemeyen zararların nakden tazmini söz konusudur ve buradaki zarar hem maddi hem de manevi zararları içermektedir. Maddenin ikinci fıkrası tazminatın kapsamını, zararın gerçekleştiği ana kadar oluşan kar kaybı gibi mali açıdan ölçülebilen zararları da içerecek şekilde genişletmiştir¹²⁷⁶. Çevresel zararlarda nakdi tazminatın önemi, zarar veren eylem sonucu oluşan ve parayla ölçülebilen filli kayıpları karşılamasında yatmaktadır ve bu sebeple cezai olmayan bir yaptırım niteliği taşımaktadır. Uluslararası yargı kuruluşları, manevi zararları da parayla ölçülebilir hale gelmek koşulu ile taminat talebine konu olabileceğini kabul etmekte ve Uluslararası Tahkim Mahkemesinin Lusitania davasında yaptığı, uluslararası hukukun psikolojik ızdırıp, aşağılanma, hor görülme, utanç duyma, sosyal statü kaybı ve itibarın zarar görmesi hallerinin de tazminine izin verdiği zira bu manevi acıların da gerçek olduğu ve bu acıların ölçülmesinin ya da parasal değerlendirilmelerinin zorluğunun gerçekliklerini azaltmayacağı ve acı çeken insanların tazminat almalarına engel bir sebep oluşturamayacağı görüşü geçerliğini korumaktadır¹²⁷⁷.

b. Avrupa Ölçeğinde Gelişim

Çevreye zarar verici eylemlerin tazminine yönelik hukuki sorumluluk konusunda ayrı sorumluluk kurallarının gerekliliğine, yaşanan acı tecrübeler sonucunda Avrupa ülkesinde de kanaat getirilmiştir¹²⁷⁸. Avrupa Birliği nezdinde çevresel sorumlulukla ilgili kurallardan beklenen bir yarar da çevresel zarar şeklindeki dışallığın giderilmesi konusunda ülkeler arasındaki farklılığın Birlik düzeyinde

¹²⁷⁵ Almakhzoumi ve Eyadat, s.16

¹²⁷⁶ United Nations, s.98-99

¹²⁷⁷ Almakhzoumi ve Eyadat, s.18

¹²⁷⁸ Süheyra Alica, Avrupa Birliğinde Çevresel Sorumluluk Alanında Yaşanan Gelişmeler, **Sorumluluk ve Tazminat Hukuku Sempozyumu**, 28-29 Mayıs 2009, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2009, (Sorumluluk), s.351

hedeflenen rekabeti bozucu etki yapacağı, bu manada bütün ülkeler nezdinde bir uyumlalıştırmanın sağlanarak bu riskin ortadan kaldırılmasıdır¹²⁷⁹.

Avrupa Konseyince kabul edilen ve kısaca Lugano Sözleşmesi olarak anılan “Çevre İçin Tehlikeli Faaliyetlerden Kaynaklanan Hukuki Sorumluluk Sözleşmesi” bu alanda önemli bir hukuki metin olup Sözleşmenin amacı çevre için zararlı olan faaliyetlerden kaynaklanan zarar için yeterli tazminatın sağlanması ve bunun yanı sıra zararı önleyici ve eski hale getirici önlemlerin belirlenmesi olarak ifade edilmiştir¹²⁸⁰. Sözleşme oluşan zararın giderilmesinde eski halin sağlanmasını esas almakta ve bu sağlanamazsa parasal tazminatın devreye girmesini öngörmektedir. Keza tazmini gereken zararın kapsamı da hem kişinin bedensel ve malvarlığı açısından uğradığı zararlar ile çevrenin bozulma sonucu oluşan kayıp ve hasarlar olarak belirtilmiştir¹²⁸¹.

Birlik nezdinde tek bir Avrupa Çevresel Sorumluluk Rejimi kurma girişimlerinin sonucu olarak 1993 yılında çevresel zararın telafisine yönelik¹²⁸² “Yeşil Kitap” ve 2000 yılında ise Birlik düzeyinde uygulanacak çevresel sorumluluğun temel esaslarını içeren “Beyaz Kitap” yayımlanmıştır¹²⁸³.

Avrupa Birliğinin konu ile ilgili son düzenlemesi ise 21 Nisan 2004 tarihinde kabul edilen, 30 Nisan 2004 tarihinde yürürlüğe giren ve üye Devletler tarafından 30 Nisan 2007 tarihine kadar iç hukuklarına aktarmaları öngörülen “Çevresel Sorumluluk Direktifi” dir¹²⁸⁴. Direktifin amacı “Kirleten Öder” ilkesini temel alarak çevresel zararını önlemek ve gidermek için kirleten öder ilkesine dayalı bir çevresel sorumluluk çerçevesi oluşturmak olarak ifade edilmiştir¹²⁸⁵. Direktif özel kişilerin tazminat talep etme haklarını açık bir şekilde kapsam dışı tutmuş olup bu anlamda tanıtım amacı ile Direktif başlığında yer aldığı bir sır olmayan “Çevresel Sorumluluk” ifadesinin Direktif başlığından çıkarılabileceği, halk açısından çevresel sorumlulukla ilgili düzenleme yapılmasının, çevresel zararın önlenmesi ve giderilmesine yönelik düzenleme yapılmasından daha ilgi çekici olduğunun düşünüldüğü eleştirisi

¹²⁷⁹ Turgut, Hukuk, s.482; Güneş, AB, s.297

¹²⁸⁰ Council of Europe, Convention on Civil Liability for Damage Resulting from Activities Dangerous to the Environment, **European Treaty Series-No. 150**, <https://rm.coe.int/168007c079>, (08.02.2021)

¹²⁸¹ Alica, Sorumluluk, s.353-354

¹²⁸² Alica, Sorumluluk, s.356

¹²⁸³ Güneş, AB, s.298

¹²⁸⁴ Güneş, AB, s.299

¹²⁸⁵ Directive 2004/35/CE of the European Parliament and of the Council of 21 April 2004 on Environmental Liability With Regard to the Prevention and Remedying of Environmental Damage <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32004L0035>, (08.02.2021)

getirilmiştir¹²⁸⁶. Direktif başlığının yarattığı izlenimin aksine bir özel hukuk sorumluluğu yaratma ve özel hukuka tabi taraflarca kirleticilere yönelik doğrudan başvuru imkanını etkinleştirme amacı bulunmamakta, daha ziyade kirletenlerin sebep oldukları zararı ödemelerini temin etmek için idari makamların varlığını öngören bir idare hukuku rejimi düzenlemektedir¹²⁸⁷.

Direktifin temeli zarar oluşmadan önlenmesi ve oluşmuşsa giderilmesi anlayışıdır. Bu amaçla Yönerge birbirini tamamlar nitelikte iki sorumluluk türüne yer vermiştir. Bunlardan ilki kusursuz sorumluluğa dayalı olan, Direktif Ek-3 nolu listede belirtilen tehlikeli ya da potansiyel tehlike içeren faaliyetleri yürütenler için öngörülmüştür. İkinci sorumluluk türü ise kusura dayalıdır ve biyolojik çeşitliliğe yönelik zarar verici nitelikteki Ek-3 nolu listede yer alsın ya da almasın bütün faaliyetler için uygulanmaktadır¹²⁸⁸. Yönergenin, saf çevresel zararlara yönelik düzenlemeler içermesi de bir diğer önemli yönüdür¹²⁸⁹.

Yönergenin, çevresel zararın tamamen giderildiği bir konseptten, zarar gören çevrenin makul maliyetler çerçevesinde onarılabildiği bir konsepte gidişe imkan tanıdığı ifade edilmiştir. Çevresel onarıma yapılan bu vurgu, neyin ve ne kadar onarılacağını belirleme yetkisini haiz olan idari makamların rolünü artırdığı ifade edilerek zararın giderilmesi sürecinde kirletenlerin belirleyici bir etki kazandığı vurgusu yapılmıştır. Bu tespit, klasik tazminat sorumluluğu kurallarında zarar verenin, mali durumu dikkate alınmaksızın oluşan zararı tazmin etme yükümlülüğü olduğu ve zararı gideremeyenin faaliyetini sonlandırmak zorunda kalacağı gerçeğinden hareketle yapılmıştır. Direktife temel oluşturan Beyaz Kitap ile Avrupa Komisyonunun önerisi ve Komisyonda kabul edilen Direktifin son hali “Kirleten Öder” ilkesi başlığı altında karşılaştırıldığında Direktifin bu ilke çerçevesinde bir yasal zorunluluk öngördüğünü iddia etmenin çok zor olduğu, özetle Direktifin zararı sahipsiz bırakmak şeklinde ve kirleten öder ilkesinin kanun koyucu tarafından içerikten yoksun algılandığı anlamına gelen, idari makamların ancak kirletenin belirlenemediği, ödeme gücünün

¹²⁸⁶ Ludwig Kramer, Discussions on Directive 2004/35 Concerning Environmental Liability, **Journal for European Environmental & Planning Law**, C.2, S.4, 2005, s. 250

¹²⁸⁷ Geert Van Calster ve Leonie Reins, The ELD's Background, **The EU Environmental Liability Directive A Commentary**, Edited by Lucas Bergkamp and Barbara Goldsmith, First Edition, Oxford University Press, s.9

¹²⁸⁸ Güneş, AB, s.300-301; Alica, Sorumluluk, s.361

¹²⁸⁹ Güneş, AB, s.301

bulunmadığı ya da Direktif uyarınca geçerli bir savunma sunduğu durumlarda çevreyi onarma yükümlülüğünün olduğu şeklinde bir çözüm yolunu tercih ettiği ifade edilmiştir¹²⁹⁰.

c. Ülkeler Ölçeğinde Gelişim

Ülkesel bazda çevreye yönelik zararların tazminine yönelik hukuki rejimlere kısaca bakılacak olursa bu konuda ilk önce Almanya ele alınacaktır. Bu ülkede 1976 yılından “Tazminat İlkesi” adı altında tazminat önlemleri uygulanmakta ve bu ilke çevresel etkilerin değerlendirilmesinde bir planlama aracı niteliği taşımaktadır¹²⁹¹. 1991 yılında yürürlüğe giren Çevresel Sorumluluk Kanunu ekolojik zararlara ilişkin hüküm içermemekte ve işletmenin faaliyetleri sonucunda ekolojik zararlar hariç olmak üzere kişilerin şahıs ya da malvarlıklarında oluşan zararın giderilesine ilişkin kusursuz sorumluluğa dayalı düzenleme getirmekte ve sorumluluktan ancak mücbir sebeple illiyet bağının kesilmesi halinde kurtulmayı mümkün kılmaktadır¹²⁹². 2002 tarihli Federal Doğayı Koruma Kanunu, “Kirlenen Öder” ilkesinin Alman çevre politikasında yer aldığını deklare etmiştir. Bu ilke çerçevesinde gerek doğaya gerekse görsel ve manzaraya yönelik kaçınılamayan bir etkiye yol açan kirlenenin öncelikle bu etkileri azaltmakla yükümlü olduğunu, azaltılması mümkün olmayan etkiler için tazminat önlemlerinin devreye gireceği belirtilmiştir¹²⁹³.

Almanya’da 2004 tarihli Çevresel Sorumluluk Direktifinin iç hukuka aktarılması sonucu 2007 yılında Ekolojik Zarar Kanunu yürürlüğe girmiştir. Sadece ekolojik zararları içeren bu Kanun gerek kamu gerekse özel hukuk tüzel kişileri ya da gerçek kişilerinin sebep olduğu bu tür zararların giderilmesine yönelik hükümler içermekte ve Kanuna Ek-1 nolu listede yer alan faaliyetler için kusursuz, diğer faaliyetler için ise kusura dayalı bir sorumluluk öngörmektedir¹²⁹⁴.

¹²⁹⁰ Kramer, s.252-253. Beyaz Kitap, Avrupa Komisyonunun önerisi ve Direktif ile kabul edilen içerik karşılaştırması çalışmanın 252. sayfasında tablo halinde verilmiştir.

¹²⁹¹ Kristina Rundcrantz ve Erik Skärbäck, Environmental Compensation in Planning: A Review of Five Different Countries with Major Emphasis on the German System, **European Environment**, C.13, 2003, s.207-208

¹²⁹² Başak Başoğlu, **Çevre Zararlarından Doğan Hukuki Sorumluluk**, Birinci Baskı, Vedat Kitapçılık, İstanbul, 2016, s.110-113

¹²⁹³ Rundcrantz ve Skärbäck, s.209

¹²⁹⁴ Başoğlu, s.119-120

Amerika Birleşik Devletleri'nde geçerli olan Teamül Hukuku sisteminde çevresel zarar gerçekleştiğinde uygulanabilecek haksız fiil sorumluluk konusunda farklı teoriler bulunmaktadır. Bu teorilerden çevresel zarar gerçekleştiğinde uygulanabilecek belli başlıcaları Rahatsızlık Verme, Mülke Tecavüz ve Dikkatsizlik teorileridir. Bu teorilerin hepsinin kendine özgü kuralları ile çevresel zarara sebep olan eylemin durdurulmasına yönelik dava açmanın koşulları belirlenmiştir. Teamül hukukunda yer alan bu teoriler bu tür davalara atıfla “Zehirli Haksız Fiiller” başlığı altında ele alınmaktadır¹²⁹⁵.

Günümüzde ABD’de çevresel zararların azaltılmasını hedefleyen pek çok düzenleme bulunmaktadır. Bu düzenlemeler arasında 1934 tarihli Balık ve Vahşi Yaşam Koordinasyon Kanunu, 1969 tarihli Ulusal Çevre Politika Yasası, 1973 tarihli Nesli Tükenmekte Olan Türer Yasası ve 1977 tarihli Temiz Su Yasası sayılabilir. Bu ülkede çevresel zarar azaltma tedbirleri özellikle sulak alanların korunmasında kullanılmıştır¹²⁹⁶. 1977 tarihli Temiz Su Yasası katı bir sorumluluk öngörerek ancak doğal afet, savaştan kaynaklı durumlar, Birleşik Devletler hükümetinin ihmali ya da üçüncü kişinin ihmal ya da eyleminden kaynaklanan zararlarda sorumluluktan kurtulma imkânı tanımaktadır. Kanun kapsamında tazminat kapsamına temizleme masrafları, ile doğal kaynakların eski haline getirilmesi masrafları girmektedir. Kanun kapsamında dava açma hakkı Devlete tanınmış olup, özel şahısların talep hakkı bulunmamaktadır¹²⁹⁷.

ABD deniz kirliliği konusunda Uluslararası Denizcilik Örgütünün hukuki sorumluluk rejimine taraf olmayan ve bu konuda petrol kirliliği konusunda kendi ulusal mevzuatını oluşturan önemli deniz ülkelerinden birisidir. Bu konudaki birincil mevzuat 1990 tarihli Petrol Kirliliği Kanunudur. Kanun, üst sınıra dayalı kusursuz sorumluluk esasını benimsemiştir¹²⁹⁸. Sorumluluktan zararın doğrudan bir doğal afet, savaştan kaynaklı durum, üçüncü kişinin ihmal ya da eyleminden kaynaklanması

¹²⁹⁵ Abdelnaser Zeyad Hayajneh, **Civil Liability for Environmental Damage: A Comparative Study between Jordanian and English Legal Systems**, A Thesis submitted for the degree of Doctor of Philosophy in Law, Newcastle Law School-University of Newcastle Upon Tyne, 2004, s.46

¹²⁹⁶ Rundcrantz ve Skärbäck, s.216

¹²⁹⁷ Albert Verheij, Shifts in Governance: Oil Pollution, **Shifts in Compensation for Environmental Damages**, Eds. Michael Faure ve Albert Verheij, Springer, Germany, 2007, s.164-165

¹²⁹⁸ Thomas J. Schoenbaum, Liability for Damages in Oil Spill Accidents: Evaluating the USA and International Law Regimes in the Light of Deepwater Horizon, **Journal of Environmental Law**, C.24, S.3, 2012, s.397-400

halinde kurtulma imkânı bulunmakta, zarara yol açanın bir çalışanı ya da temsilcisinin ya da zarara yol açanla arasında bir sözleşme bağı sebebi ile eylemi ya da ihmali zarara yol açana bağlanabilen üçüncü kişinin eyleminde ise sorumluluk devam etmektedir. Bu son halde zarar veren ancak üçüncü kişinin öngörülebilir eylem ve ihmallerine karşı gereken önlemleri aldığını ve petrolün zarara yol açmaması için gereken özeni gösterdiğini ispat ederek sorumluluktan kurtulabilecektir. Kanun hem petrolün temizlenmesini hem bireylerin şahıs ve malvarlığı ve kar kayıplarının karşılanmasını hem de çevrede oluşan zararları içeren bir tazminat öngörmektedir¹²⁹⁹.

İngiltere’de çevresel tazminata özel ilkeler bulunmamakta ise de Avrupa ile uyum sürecinde çevre koruma, zararları azaltma ve tazminata yönelik ilkelerin belirlenmesi gerekmektedir¹³⁰⁰. Çevresel zararın ortaya çıktığı durumlarda İngiltere’de Teamül Hukuku kuralları devreye girmekte ve bu kurallar içerisinde en çok dayanak yapılan haksız fiil türü olarak rahatsızlık verme ön plana çıkmaktadır. Bu rahatsızlık kişisel mülkiyete ya da taşınmaza yönelik olduğunda özel rahatsızlık niteliği taşımaktadır. Bir tesisten kaynaklanan emisyonlar, koku, gürültü bu rahatsızlık türüne örnek verilebilir. Rahatsızlık verme kuralına şahsa yönelik zararlarda başvurma imkânı bulunmamaktadır. Kamu rahatsızlığı ise toplum sağlığı güvenliği, huzuru ve kamu mülkiyetine müdahale niteliğindeki durum ve faaliyetleri ifade etmektedir. Burada kamusal bir yarara müdahale söz konusu olup örnek olarak kirli bir sahadan içme suyu kaynağının etkilenmesi, seyahat özgürlüğünü kısıtlayıcı durumlar verilebilir. Kamusal rahatsızlık halinin çevresel olaylarda kullanılması çok sınırlıdır zira pekçok kişinin etkilendiği rahatsızlık hallerinde Teamül Hukuku belirli bir kişinin, diğer kişilerden daha fazla ya da büyük ölçüde farklı zarara uğramadığı müddetçe belirli bir kişinin dava açmasına izin vermemektedir. İngiltere’de bir diğer dayanak haksız fiil türü mülke tecavüzdür. Burada tecavüz oluşturan eylem şahsa, mala ya da taşınmaza yönelik olabilir. Tecavüz sadece kişiler için değil, başkalarının arazisine doğrudan ve kasıtlı olarak bırakılan maddeler için de uygulanmaktadır. Ancak bu kural araziye fiziksel teması gerektirdiği için çevreyi korumak için yeterli esnekliğe sahip değildir. Rüzgarla taşınan pestisit, dalganın taşıdığı petrol gibi durumlarda doğrudan bırakma koşulu gerçekleşmediği için kural uygulama alanı bulamayacaktır¹³⁰¹.

¹²⁹⁹ Verheij, s.171-173

¹³⁰⁰ Rundcrantz ve Skärbäck, s.219

¹³⁰¹ Hayajneh, s.123-135

Hollanda 1993 yılında kabul ettiği ve ulusal bir girişim olan ekolojik tazminat prensibi ile büyük çaplı projelerde koruma altındaki bölgeler için tazminat ölçütleri belirlenmesini şart koşmuştur. Prensibin iki ana amacı bulunmakta olup bunlardan ilki büyük çaplı projelerdeki karar alma sürecinde doğa korumayı daha da önemli kılmak, diğeri ise yürütülen bir projenin doğada hiçbir zarara yol açmamasına katkıda bulunmasını sağlamaktır¹³⁰².

İsviçre’de 1983 tarihli Federal Çevre Koruma Kanununda 1995 yılında yapılan değişiklikle bireysel çevre zararlarına ilişkin haksız fiil sorumluluğu kabul edilmiş ancak ekolojik zararlar kapsam dışı tutulmuştur. Kanun tehlike taşıyan faaliyetlerde bulunan işletmeler için kusursuz bir sorumluluk öngörmekte ve sorumluluğun ancak illiyet bağının kesildiği mücbir sebep, zarar görenin kusuru ya da üçüncü kişinin kusuru hallerinde ortadan kalkacağını düzenlemektedir¹³⁰³.

Çin’de uygulanan yönetim şeklinin bir uzantısı olarak kamu ve özel hukuk kombinasyonuna dayalı bir tazminat rejimi söz konusudur. 2009 yılında yürürlüğe giren Haksız Fiil Sorumluluk Kanununun 8. Bölümü çevresel sorumluluk kuralları içermekte ve katı bir sorumluluk öngörmektedir. Ancak getirilen düzenlemenin ekolojik zararları kapsayıp kapsamadığı belli değildir. Bu sebeple ekolojik zararlar söz konusu olduğunda özel düzenleme içeren kanunlara bakılması gerekmektedir ve bu konuda hüküm içeren tek kanun, denize petrol yayılmasına ilişkin çevresel zararın tazminini öngören Deniz Çevre Koruma Kanunudur.

Haksız Fiil Sorumluluk Kanununun 65. maddesi kirletenin, bu kirlenmeden kaynaklanan zarardan kayıtsız şartsız sorumlu olduğunu düzenlemektedir. Katı bir sorumluluk öngören bu maddeyle bağlantılı olarak 66. madde sorumluluktan muafiyet ya da sorumluluğun hafifletilmesi dahil bütün ispat yükünü kirletene yüklemiştir. Ekolojik zararlara yönelik talepler sadece özel düzenleme olan hallerde mümkün olsa da bu düzenlemeler genelde önleyici ya da eski hale getirmeye yönelik düzenlemeler içermektedir. Ancak burada da eski hali temine yönelik standartların eksikliği karşımıza çıkmaktadır. Bu sorunu çözmeye yönelik olarak 2011 yılında Çevresel Zararların Değerlendirilme Metotları Tavsiyesi yayımlanmıştır. Bu konuda son olarak Çevre Kazalarının Yol Açtığı Zararları Değerlendirme Kuralı yayımlanarak ani

¹³⁰² Rundcrantz ve Skärbäck, s.218

¹³⁰³ Başoğlu, s.123-128

kazalar sonucu meydana gelen kirliliğin değerlendirilmesi, eski hale getirilmesi ile ilgili prosedürler düzenlenmiştir¹³⁰⁴.

İsveç'te ise 1969 tarihli Çevre Koruma Kanunu ile 1986 tarihli Çevresel Zararlar Kanunu tazminat sorumluluğunun maddi ve usuli hükümlerini düzenlemiştir. Bu ülkede 1980 sonlarında mahkemelerin tazminat alanında kusur sorumluluğundan kusursuz sorumluluğa doğru bir değişim yaşadığı ifade edilmektedir¹³⁰⁵.

2. Türk Hukukunda Çevresel Zararlara İlişkin Hukuki Sorumluluk

Türk hukukunda çevre üzerinde ortaya çıkan etkilerle ilgili mevzuatta hem oluşan etkinin tazmini gereken bir zarar niteliği taşıması, hem eylemin etkilerinin niteliği dikkate alınarak farklı düzenlemelerle karşılaşılmaktadır. Bu konuda 2872 sayılı Çevre Kanunu 8. maddesinde kirlenme ihtimalinin bulunduğu durumlarda ilgililerin kirlenmeyi önlemekle; kirlenmenin meydana geldiği hallerde ise kirletenin, kirlenmeyi durdurmak, kirlenmenin etkilerini gidermek veya azaltmak için gerekli tedbirleri almakla yükümlü oldukları düzenleme altına alınmıştır. Öngörülen bu hüküm kirlenme öncesi herkes için kirletmenin oluşmasını önleme, kirlenme meydana geldikten sonra ise kirleten için kirlenmeyi durdurmak, kirlenmenin etkilerini gidermek veya azaltmak için gerekli tedbirleri alma yükümlülüğü öngörmektedir. 8. maddenin bu anlamda Kanunun 3/g maddesi ile bağlantısı bulunmaktadır zira 3/g maddesi kirlenme ve bozulmanın önlenmesi, sınırlandırılması, giderilmesi ve çevrenin iyileştirilmesi için yapılan harcamaların kirleten veya bozulmaya neden olan tarafından karşılanacağını, kirletenin kirlenmeyi veya bozulmayı durdurmak, gidermek veya azaltmak için gerekli önlemleri almaması veya bu önlemlerin yetkili makamlarca doğrudan alınması nedeniyle kamu kurum ve kuruluşlarınca yapılan gerekli harcamaların 6183 sayılı Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanun hükümlerine göre kirletenden tahsil edileceğini düzenleme altına almaktadır. 8. madde ile bağlantılı olan 3/g maddesinin bir tazminat hükmü olmadığı ifade edilmelidir zira 3/g maddesi masrafların karşılanmasından bahsetmektedir. Burada bahsi geçen bir

¹³⁰⁴ Michael G. Faure ve Liu Jing, Compensation for Environmental Damage in China: Theory and Practice, *Pace Environmental Law Review*, C.31, S.1, 2014, s.232-242

¹³⁰⁵ Akıncı, İsveç, s.250-251

sorumluluktan ziyade önleme amaçlı yapılan giderlerin tahsilidir¹³⁰⁶. Masraf tazminat niteliği taşımamaktadır zira hükümde kirletenin gereken önlemleri almaması halinde bu önlemleri alan yetkili makamlarca yapılan masrafların 6183 sayılı Kanuna göre kirletenden tahsil edileceğini düzenlemektedir. Şayet bu düzenleme tazminat niteliği taşısa idi bu tazminatın kirletenden tahsili bir mahkeme hükmü gerektireceğinden 6183 sayılı Kanuna göre tahsilinden bahsedilmezdi. Ayrıca giderler mal varlığında rıza ile olan eksikliği ifade ederken sorumluluğa yol açan zarar kişinin rızası dışında oluşan eksikliği ifade eder¹³⁰⁷. Bu durumda ortada bir zarar ve bu zararın tazmini söz konusu değildir.

Çevre üzerinde bir zarara yol açan eylem Çevre Kanunu dışında hem genel sorumluluk kuralları ile hem de spesifik kanunlarla düzenlenebilmektedir. Nitekim Çevre Kanunu 28/2. maddesinde kirletenin, meydana gelen zararlardan ötürü genel hükümlere göre de tazminat sorumluluğunun saklı olduğu ifade edilmiştir.

Nihayet çevre üzerinde zarara sebebiyet veren eylem idarenin bir eylemi de olabilir. Bu açıdan idarenin mali sorumluluğu kuralları kapsamında bu zararın tazmini konusuna da bakılması gerekmektedir.

a. Çevre Kanununa Göre Tazminat Sorumluluğu

2872 sayılı Çevre Kanunu 28/1. maddesi çevreyi kirletenler ve çevreye zarar verenlerin sebep oldukları kirlenme ve bozulmadan doğan zararlardan dolayı kusur şartı aranmaksızın sorumlu olduklarını düzenleme altına almıştır. Haksız fiil niteliği taşıyan bir eylem olması itibari ile kuralın haksız fiil sorumluluğu ile ilgili hukukumuzdaki düzenlemeler ışığında irdelenmesi gerekmektedir.

Türk hukuku, haksız fiil sorumluluğunda kural olarak kusura dayalı sorumluluğu benimsemiştir¹³⁰⁸. Türk Borçlar Kanunu 49. maddesi temel haksız fiil sorumluluğu şekli olan kusur sorumluluğunu düzenleme altına almıştır. Kusur sorumluluğunun temelini oluşturan kusur zarara yol açan kişinin kınanmayı gerektiren

¹³⁰⁶ İ. Sahir Çörtoğlu, Çevrenin Kirletilmesinden Doğan Sorumlulukla Taşınmaz Mülkiyetinin Aşkın Kullanılmasından Doğan Sorumluluğun Karşılaştırılması, **Yargıtay Dergisi**, Y. 12, S. 45-46, Ocak 1986, s.81

¹³⁰⁷ Tandoğan, Çevre, s.37 dn.11

¹³⁰⁸ Eren, Genel, s.510

bir fiili veya tutumu olarak ifade edilebilir¹³⁰⁹. Kusur sorumluluğunun dayanağı olan kusur ilkesinin olumsuz bir sonucu bulunmakta ve eğer zarar kusursuz davranış sonucunda meydana gelmişse buna zarar gören katlanmaktadır. Bu ilke “zarara zarar gören malik katlanır” olarak ifade edilmiştir¹³¹⁰.

Teknoloji alanında meydana gelen gelişmeler, makineleşme vb. sebeplerin kusura dayalı sorumluluğun yetersiz kalmasına yol açması sonucunda kusursuz sorumluluk halleri ortaya çıkmıştır¹³¹¹. Sanayi devrimi ile birlikte sanayi tesislerinde, buralarda kullanılan araçlarda artış, yeni enerji kaynaklarının bulunması zarar görme olasılıklarının artmasına ve kusur ilkesinin yetersiz hale gelmesine yol açmıştır¹³¹². Kusursuz sorumluluk hallerinde kusurun yerini kusur ilkesinden ayrılmaya neden ihtiyaç olduğunu açıklayan, kusurlu olmasa bile sebebiyet verilen zarardan sorumlu tutulabilmesinin gerekçesini oluşturan başka esaslar almaktadır¹³¹³. Öğretide kusursuz sorumluluk halleri, özen sorumluluğu, tehlike sorumluluğu ve hakkaniyet sorumluluğu olmak üzere üç başlık altında yer almaktadır¹³¹⁴. 2872 sayılı Çevre Kanunu 28/1. maddesinde kusur aranmadığından düzenlenen sorumluluk türünün hangi kusursuz sorumluluk esasına dayandığı noktasında öğretide farklı görüşler bulunmaktadır. Biz bu konudaki tartışmalara girmeden genel olarak sorumluluk koşullarını incelemekle yetineceğiz¹³¹⁵.

¹³⁰⁹ Zahit İmre, Hukuki Mesuliyetin Esası Üzerinde Bazı Düşünceler, **İÜHF Mecmuası**, C.45, S.1-4, 1981, s.403

¹³¹⁰ Aydoğdu, s.9

¹³¹¹ Eren, Genel, s.513-514

¹³¹² Aydoğdu, s.12-13

¹³¹³ Başoğlu, s.145-146

¹³¹⁴ Eren, Genel, s.517-519

¹³¹⁵ Burada tehlike sorumluluğu olduğu görüşü için H. Elvend Kantar, Çevre Hukukunda Sorumluluk Kavramı, **İstanbul Barosu Dergisi**, C. 58, S. 1-2-3, 1984, (Sorumluluk), s. 34; Melek Bilgin Yüce, Çevrenin Kirletilmesinden Doğan Hukuki Sorumluluk, **Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C.7, S. 2, 2010, s.144; Burada tehlike sorumluluğunun özel bir görünümü olduğu görüşü için Başoğlu, s. 168; Çevre Kanunu 28. maddesinde tehlike sorumluluğunun öngörüldüğü ancak bu sorumluluğun her zaman tek bir esasa dayandırılmayacağı, farklı hukuki niteliklerde sorumluluğun ortaya çıkabileceği hatta bazen karma bir sorumluluk niteliği taşıyabileceği görüşü için K. Emre Gökyayla, 2872 sayılı Kanun’a Göre Kirleten’in Hukuki Sorumluluğu, **Prof.Dr. Selahattin Sulhi Tekinay’a Armağan**, İstanbul, 1999, s. 292; Hükmün ağırlaştırılmış objektif sorumluluk öngördüğü görüşü için Tandoğan, Çevre, s.36-40; Çörtoğlu, s.81. Kanunun taşınmaza yönelik zararlarda Fedakârlığın Denkleştirilmesi İlkesini benimsediği görüşü için İlhan Uluhan, Çevre Kirletilmesinden Doğan Sorumlulukta Fedakârlığın Denkleştirilmesi İlkesi, **Yargıtay Dergisi**, Y.12, S.45-46, 1986, s.76.

(1) Kirletenin Varlığı

2872 sayılı Çevre Kanunu 28/1. maddesi çevreyi kirletenler ve çevreye zarar verenlerin sorumluluğundan bahsetmektedir. Bu ikili ifade çevreyi kirletmenin doğal sonucu çevrenin zarar görmesi olduğu için çok anlaşılır değildir. Kaldı ki Kanun kirletenin tanımına yer vermiş bunun yanında çevreye zarar veren tanımı yapmamıştır.

Biz bu hükmün iki imkân tanıdığı kanaatindeyiz. Öncelikle çevreye zarar vermeyen bir çevre kirletme yolu yoktur. Ancak çevreyi de içine alacak şekilde başka zararlara da yol açabilecek kirletmeler mümkündür. Madde çevreyi kirletmenin yanı sıra çevreye zarar vermeyi zikrederek kanaatimizce, sadece çevreye zarar veren hallere de yasal bir temel oluşturmuştur. Bu kapsamda bir faaliyet gerçek kişilerin şahıs ya da malvarlığına ya da tüzel kişilerin malvarlığına yönelik bir zarara yol açmasa da oluşan bu kirlenme sadece çevreye, ekolojik zarar olarak nitelenebilecek bir zarar vermişse, bu zarar için de sorumluluk kurallarının işletilebilmesine imkân tanımaktadır. İkinci olarak maddenin 8. madde ile birlikte ele alındığında, belirlenen standartlara ulaşmadığından kirletme sayılmayan durumların bir zarara yol açması halinde de 28. maddenin bu tür zararın tazminine olanak tanıdığını düşünmekteyiz. Konuya aşağıda tekrar değinilecektir.

Kirleten faaliyetleri sırasında veya sonrasında doğrudan veya dolaylı olarak çevre kirliliğine, ekolojik dengenin ve çevrenin bozulmasına neden olan gerçek ve tüzel kişiler olarak tanımlanmıştır. Tanım tüzel kişiler bakımından özel ya da kamu tüzel kişisi ayrımı yapmamıştır. Bu sebeple kamu tüzel kişilerinin kirleten olması halinde de Çevre Kanunu hükümleri uyarınca sorumlu olmaları gerektiği ifade edilmiştir¹³¹⁶. Öğretide 2006 yılında Çevre Kanunu’nda yapılan değişiklikten önce 2. maddede yer alan kirleten tanımı şu şekildeydi: “fiilleri sonucu doğrudan veya dolaylı olarak çevre kirliliğine sebep olan gerçek ve tüzel kişileri”. Görüldüğü üzere, Kanunda 2006 yılında yapılan değişiklik ile “fiilleri sonucu” ifadesi yerine “faaliyetleri sırasında

¹³¹⁶ Tandoğan, Çevre, s.41; Lale Sirmen, Çevre Kanunu’na Göre Çevrenin Kirlenmesinden Doğan Sorumluluk, **Ankara Barosu Dergisi**, 1990/1, s. 26; Yargıtay iktisadi devlet teşekkülü niteliğinde kamu tüzel kişisi olan EÜAŞ aleyhine açılan bir davada termik santralden kaynaklanan küllerden doğan zararın tazmini talebini eksik inceleme sebebi ile bozmuş, bu anlamda davanın özel hukuk hükümlerine tabi olduğunu kabul etmiştir. Yargıtay 4. H.D. 04.12.2008 tarih ve 2008/2143 E. ve 2008/15114 K. sayılı kararı. <https://www.lexpera.com.tr/ictihat/yargitay/4-hukuk-dairesi-e-2008-2143-k-2008-15114-t-4-12-2008>, (10.02.2021)

veya sonrasında” ifadesi tercih edilmsi ile “faaliyet” kavramını esas alan bir kirleten tanımının yapıldı, faaliyetin ise ancak sürekli tekrarlanan bir fiili ya da görünüm itibariyle birbirini izleyen aynı tür fiiller gerektirdiği bu manada süreklilik arz eden veya bütünlük oluşturan fiillerin bulunması halinde bir kirletenden bahsedilebileceği ifade edilmiştir¹³¹⁷. Bu görüş uyarınca bir kere çevreye çöp atan kişi kirleten değildir. Bu görüşün dayanağını oluşturan faaliyet kavramı Çevre Kanunu’nda tanımlanmamıştır. Kaldı ki faaliyeti süreklilik unsuruna bağlamak bir anlamda gerçek kişilerin kirleten olmasının önünü tamamen kapatmak anlamına gelir. Gerçek kişilerin faaliyetleri genellikle süreklilik arz etmez. Gerçek ya da tüzel kişinin herhangi bir faaliyeti yeterli kabul edilmiştir¹³¹⁸. Kirleten tanımı gerçek ve tüzel kişi ayrımı yapmamış, faaliyet kavramını her iki kişi türünü de kapsayan bir terim olması açısından seçmiştir. Zira faaliyet Türk Dil Kurumu sözlüğünde hareket, etkinlik olarak tanımlanmıştır¹³¹⁹. Ayrıca faaliyet deyimi icrai bir hareket kastedildiği izlenimi yaratsa da ihmalî bir davranışla da kirlenmeye yol açmak mümkündür¹³²⁰. Faaliyet deyiminin sürekliliği zorunlu kılar şekilde anlaşılması halinde ihmalde de sürekliliğin aranması gerekecektir ki bu Kanunun amacı ile bağdaşması mümkün olmayan sonuçlara yol açabilecektir. Bu kapsamda kirletenle ilgili kanunun kastetmediği bir anlamın ortaya çıkmasına yol açan bu görüşe katılmanın mümkün olmadığı kanaatindeyiz.

(2) Çevrede Kirlenmenin Oluşması

2872 sayılı Çevre Kanunu kirlenme ve bozulmadan bahsetmektedir. Kanunun 2. maddesinde çevre kirliliği çevrede meydana gelen ve canlıların sağlığını, çevresel değerleri ve ekolojik dengeyi bozabilecek her türlü olumsuz etki olarak tanımlanmışken Kanunda tanımlanmamış bir bozulma kavramına yer verilmesi, gereksiz bir tekrardan öte hiçbir anlam ifade etmemektedir. Bu tür kavramların kullanılması kirlenme sayılmayacak bozulmaların olduğu şeklinde sorumluluktan kurtulma çabalarına zemin yaratmak için her zaman kullanılabilir. Kaldı ki çevre kirliliği tanımı kendi içerisinde zaten “bozulma” kavramına yer vermiştir. Hülasa

¹³¹⁷ Nuri Erişgin, *Çevre Kirletenin Hukuksal Sorumluluğunda İlliyet Bağı*, İmaj Yayınevi, Ankara, 2005, s.229; Başoğlu, s.195-196

¹³¹⁸ Tandoğan, Çevre, s.41

¹³¹⁹ Türk Dil Kurumu Sözlüğü, <https://sozluk.gov.tr/>, (10.02.2021)

¹³²⁰ Tandoğan, Çevre, s. 41

kirlenme sayılamayacak bir bozulma mümkün değildir¹³²¹. Kirlenmenin yanı sıra bozulmaya da yer verilmesinin sosyal açıdan bir faydası olacak ise o da toplumda var olan kirlenmeye ilişkin somut bakış açısının değişmesi ve bir nehir temiz gibi gözükse de nehrin içerisindeki yaşam alanında su canlılarının yaşamasına olanak tanımayan koşulların ortaya çıkmış olabileceğinin düşünülmeyle başlanılmasını sağlamasıdır.

Kirlenmenin sadece sadece kimyasal etmenlere bağlı bir olgu olarak algılanamayacağı, çevrenin kendi içindeki dengenin bozulmamasının da kirlenme olgusunu içerisinde değerlendirilmesinin gerektiği haklı bir görüş olarak ifade edilmiştir¹³²². Burada kastedilen doğal çevre olup canlı cansız varlıkları ile bir denge içinde olan ve sahip olduğu temizlenme, yenilenme ve onarılma gibi vasıfları insan faaliyetleri ile bozulmamış olan bütün doğal unsurların meydana getirdiği bir bütünü ifade etmektedir¹³²³. Bu çevrenin genel geçer tek bir doğrusu vardır o da kendi yarattığı koşullardır. Bu koşullar farklı coğrafi ortamlarda değişkenlik gösterebilir. Çevrenin içinde bulunduğu koşullarla birlikte değerlendirilmesi kirlenmenin varlığını tespit için bizi doğru sonuca götürecektir.

Çevrenin kirlenmesi ile kastedilenin çevrenin hukuka aykırı bir fiille kirletilmesi değil, kirlenme olayının kendisinin gerçekleşmesi olduğu¹³²⁴, kirlenmenin bir olay olarak gerçekleşmesinin yeterli olduğu, bir fiile dahi gerek bulunmadığı ifade edilmiştir. Bu manada fabrika atıklarının yer aldığı varillerin şiddetli bir yağmur sonucu devrilen ağacın etkisiyle dökülerek çevreyi kirletmesinin sorumluluk açısından yeterli olacağı ileri sürülmüştür. Fiilin gerekli olmadığına ilişkin bu görüşün yerinde olmadığı kanaatindeyiz. Bir kere sorumluluğun doğuşu, çevreyi kirleten ya da bozan fiillerin varlığına bağlıdır¹³²⁵. Çevre kirliliği canlıların sağlığı, çevresel değerler ve ekolojik denge unsurlarına gelen olumsuz etkileri içermekte olup bu tür etkilere yol açan müdahaleler kirletenin gerek aktif gerekse pasif bir fiili sonucu ortaya çıkabilecektir¹³²⁶. Bir fiile gerek olmadığına ilişkin olarak verilen örneğe şu örnekle karşılık verilebilir; şiddetli yağmurlarla devrilen ağaç nehirin üzerine devrilse ve

¹³²¹ Nitekim, bozulmanın, kirlenmenin doğal bir sonucu olarak ortaya çıkacağı ifade edilmiştir. Sirmen, s.26

¹³²² Yüce, s.147

¹³²³ Çörtoğlu, s.85

¹³²⁴ Zeynep Güdük, Türk Mevzuatında Çevreyi Kirletenin Hukuki Sorumluluğu, **TBB Dergisi**, S.130, 2017, s.205

¹³²⁵ Çörtoğlu, s.84

¹³²⁶ Başoğlu, s.170

nehir akış yolunu tıkasa bu sebeple nehrin kendi ekosisteminde oluşan kirlenmeden kim sorumlu olacaktır? Sorunun cevabı elbette hiç kimse şeklindedir. Haksız fiil sorumluluğu yönünden, umulmayan hal ortaya çıkan zararlı sonucun tek sebebi ise, bundan ilke olarak kimse sorumlu tutulamaz¹³²⁷. O halde atık içeren varillerin oraya konulması bir insan davranışıdır. Böyle bir fiil olmasa idi sorumluluğu doğuran olay gerçeklemeyecekti. Çevre Kanunu sorumluluk için kusuru aramamaktadır, fiili değil. Umulmayan hal kusurlu veya kusursuz sorumlulukta zararlı sonucun kısmî sebeplerinden birini teşkil ediyorsa zarar veren, zararlı sonuçtan kısmen veya tamamen sorumludur¹³²⁸. O halde öncül bir hukuki fiille ilişkili olarak ortaya çıkan umulmayan haller sorumluluğun doğmasına yol açabilecektir.

Bu noktada Çevre Kanunu gereği sorumluluğun doğması için fiile gerek olmamasına bağlı olarak olmayan bir fiilin hukuka aykırılığının da aranamayacağından hukuka aykırılık unsurunun gerek olmadığı görüşü ileri sürülmüştür¹³²⁹. Çevre kirlenmesi olarak ortaya çıkan sonucun hukuka aykırı olmasının 28. maddede öngörülen sorumluluğun doğması için yeterli olduğu, Çevre Kanununun emredici kuralları ile bunlara dayalı olarak çıkarılan yönetmeliklerdeki düzenlemelere uyulmamasının ise hukuka aykırılık unsurunun gerçekleşmesini sağlayacağı, Çevre Kanunu'nda hukuka uygunluk sebeplerinden söz edilmemişse de, genel hükümlere bağlı olarak kamu yararı, zorunluluk hali veya meşru müdafaa gibi hukuka uygunluk sebebi varsa kirleten sorumluluktan kurtulabileceği ancak çevre kirliliğinin geri dönülmez zararlara yol açıcı niteliği dikkate alınarak bu durumda oldukça dar yoruma gidilmesi gerektiği ifade edilmiştir¹³³⁰. Bir diğer görüş ise çevreyi kirleten her müdahalenin hukuka aykırı sayılmasının kişilerin faaliyet alanını aşırı daraltacağını, bu sebeple Çevre Kanunu'nun değişik maddelerinde hangi müdahalelerin hukuka aykırı sayılacağına dair hükümler konularak hukuka aykırılığı belirleyen standartlara yer verildiğini, bu standartları ihlal eden müdahalelerin hukuka aykırı sayılacağını ifade etmektedir¹³³¹. Bu noktada Çevre Kanununun 8. maddesinin kirletme yasağı

¹³²⁷ Fikret Eren, **Sorumluluk Hukuku Açısından Uygun İlliyet Bağı Teorisi**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Sevinç Matbaası, Ankara, 1975, (İlliyet), s.140

¹³²⁸ Eren, İlliyet, s.140

¹³²⁹ Yüce, s.147-148

¹³³⁰ Seda İrem Çakırca, Çevreyi Kirletenin Hukuki Sorumluluğu, **İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, No.47, 2012, s.84

¹³³¹ Çörtoğlu, s.84-86; Öğretide Çevre Kanunu 28. maddesinde düzenlenen sorumluluk halinde hukuka uygunluk sebeplerinin uygulanamayacağı ifade edilmiştir. Yüce, s.156-157

başlığı ile her türlü atık ve artığı, çevreye zarar verecek şekilde çevreye bırakmayı yasakladığı yine Kanunun 28. maddesi ile de çevreyi kirleten ve zarar veren herkesin, verdiği zarardan sorumlu olacağının açıkça belirtildiği bu sebeple çevre hukuku açısından "hukuka uygun kirletme" diye bir kavramın bulunmadığı dolayısıyla çevreyi kirletici bazı faaliyetlerin hukuka uygun, bazılarının ise hukuka aykırı olabileceğinin iddia edilemeyeceğinden "hukuka uygun olarak verilen zararların hakkaniyet ölçüsünde giderimi" temeline dayanan fedakarlığın denkleştirilmesi ilkesinin, Çevre Kanunu karşısında uygulama yerinin olmadığı ifade edilmiştir. Ayrıca ilgili yönetmelikte getirilen standartların altında kalan bir kirletme durumunda ilgili kişinin kirlenmeden den dolayı kirlenme standartta ulaşmadıysa, kirlenme sınırını belirleyen standartların zarar gören kişi lehine yorumlanması gerektiği, standarda ulaşmama durumunun bu kişinin kirlenmeden zarar görmediği veya ortada kişilere zarar verecek bir kirlenmenin mevcut olmadığı anlamına gelmemesi gerektiği, bu durumda, standartın altında kalan bir kirlenmeden dolayı bilirkişi tarafından bu nitelikte bir kirlenmeden zarar oluştuğunun tespiti halinde yine Çevre Kanunu 28. maddenin uygulanması gerektiği ve zararın tazmininin talep edilebileceği bu halde dahi fedakarlığın denkleştirilmesi ilkesine başvurmaya gerek olmadığı görüşü ileri sürülmüştür¹³³². Bu görüşte ileri sürüldüğü gibi Çevre Kanunu 8. maddesi her türlü atık ve artığın, çevreye zarar verecek şekilde çevreye bırakılmasını yasaklamamaktadır. Madde her türlü atık ve artığı, çevreye zarar verecek şekilde, *"ilgili yönetmeliklerde belirlenen standartlara ve yöntemlere aykırı olarak"* çevreye bırakılmasını yasaklamaktadır. Standartlara uygun bir atık ya da artık bırakımının kirletme oluşturduğunu kabul etmek 8. maddeyi de ona dayalı çıkarılan standart ve yönetmelikleri de işlevsiz kılacak, neyin kirletme sayılıp neyin sayılmayacağını belirleme olanağını tamamen yok edecektir. Standartları aşmama hali, 28. maddenin uygulanmasına kirletme oluşmadığı için imkân tanımaz ancak 28. madde çevreyi kirletmekten başka bir hususu daha düzenlemektedir o da çevreye zarar vermektir. İşte standardı aşmadığı için 8. madde kapsamında kirletme sayılmayan bir durum 28. madde kapsamında zarar verme olarak kabul edilebilir ve yine oluşan zararın tazmini

¹³³² Ulusoy, Çözüm, s.127-128. Yazar belirlenecek olan standartların bir faaliyetin çevreyi kirletmediğine dair dayanak olamayacağını ileri sürmektedir. Oysa 8. madde hükmü karşısında Kanuna dayalı olarak çıkarılacak yönetmeliklerle belirlenecek standartlar kirlilik yokluğunun dayanağıdır ancak zarar yokluğunun dayanağı değildir.

28. madde çerçevesinde mümkündür. Örnek vermek gerekirse standartları aşmadan gaz salınımı yapan bir fabrika kirlilik yaratmasa da fabrika yakınında bulunan ve ürünleri gazdan etkilenen bir çiftçi, bu zararının tazminini yine 28. maddeye dayanarak isteyebilecektir. Bu sebeple yukarıda ifade edilen görüşe farklı gerekçe ile katılmaktayız.

(3) Nedensellik Bağının Varlığı

Nedensellik bağı, oluşan zarar ile sorumluluğa esas teşkil eden olay ya da davranış arasındaki sebep-sonuç ilişkisidir. Özellikle Çevre Kanunu gibi kusur aranmayan sorumluluk hallerinde daha da öne çıkmakla birlikte illiyet bağı sorumluluğun asli şartıdır¹³³³. Yargıtay deniz kirliliği ile ilgili vermiş olduğu bir kararında denizel ortamda oluşan kazalarda batan gemi veya teknenin yakıt tanklarında var olan her türlü motorin ve yakıt, gemi veya teknenin makine dairesindeki sintine veya pis su ve her türlü kirli suyun denizel ortama hızla karışarak çevre kirliliğini oluşturduğunu, dava konusu olayda oluşan çevre kirliliğinin tamamen batık gemi veya teknede var olan ve deniz kirliliğine sebep olabilecek her türlü atık ile doğru orantılı olduğunu ve çevre kirliliğinin oluştuğunu belirterek illiyet bağının varlığına dikkat çekmiştir¹³³⁴.

Çevre ile ilgili olarak sebep-sonuç ilişkisi açısından çevresel etkilerin belirli bir zaman geçtikten sonra ortaya çıkabilmesi, bu sürede illiyet bağını kesen sebeplerin meydana gelebilmesi, çevresel etkilerin coğrafi açıdan sınır tanımazlığı gibi olaylar illiyet bağının tespiti açısından zorluklara sebep olabilmektedir¹³³⁵.

Çevresel olaylarda illiyet bağı ile ilgili olarak yaşanılabilen bir başka durum, kirlenmenin birden fazla sebebe bağlı olarak gerçekleştiği kısaca sebeplerin çokluğu olarak adlandırılan hallerdir. Çalışmamız kapsamında da aynı nehir üzerinde faaliyet gösteren birden fazla HES bulunması durumunda oluşan bir çevre kirliliğine hangisinin yol açtığıнын tespiti sorumlunun belirlenmesi açısından önem taşımaktadır. Bu durumda olasılıklardan birincisi her biri tek başına zararlı sonucunu

¹³³³ Eren, Genel, s. 559

¹³³⁴ Yargıtay 11. H.D. 03.07.2017 tarih ve 2015/12965 E. ve 2017/4048 K. sayılı kararı, <https://www.lexpera.com.tr/ictihat/yargitay/11-hukuk-dairesi-e-2015-12965-k-2017-4048-t-3-7-2017>, (10.02.2021)

¹³³⁵ Erişgin, s.100-102

gerçekleştirmeye yeterli olmayıp, sadece bir araya gelmek suretiyle zararlı sonuca yol açan sebepler topluluğu olarak tanımlanan ortak illiyet halidir¹³³⁶. Ortak illiyet halinde zarara yol açan faaliyeti yapanlar müteselsilen sorumlu tutulacaktır¹³³⁷. Yukarıdaki örnekte HES'lerden her birisinin birbirlerinden habersiz olarak tek başına kirliliğe yol açamayacak derecede nehre madde salınımı yapması ve bu salınımların birleşerek nehirde kirlenmeye sebep olması ortak illiyete örnek olarak verilebilir¹³³⁸.

Sebeplerin çokluğunda bir diğer durum yarışan illiyet halidir. Her biri tek başına sonucu meydana getirebilecek birden çok sebebin birlikte zararın oluşumunda etkili olması halini ifade eden yarışan illiyette¹³³⁹ her bir sebebin diğer sebepten bağımsız olarak, tek başına zararlı sonucu gerçekleştirebilme potansiyeli gereklidir¹³⁴⁰. Burada zarara sebep olanlardan her biri zararın tamamından müteselsilen sorumlu olup zarara sebep olanların hiçbirisi kendi sebep oldukları kirlenme olmasaydı yine de zararın oluşacağını ileri sürerek sorumluluktan kurtulamazlar¹³⁴¹. Örneğimize uyarlayacak olursak her biri tek başına nehri kirletecek şekilde madde salınımını birbirinden habersiz olarak yapan HES'ler müteselsilen oluşan zarardan sorumlu olacaktır.

Zararlı sonuç birden fazla sebepten sadece birisi tarafından meydana getirmiş ancak bu sebebin hangisi olduğu bilinmiyorsa seçimlik nedensellik karşımıza çıkmaktadır¹³⁴². Seçimlik illiyette zararlı sonucun, bu sebeplerden biri tarafından meydana getirildiğinin kesin olmasına rağmen, bunun hangi sebep olduğunun tesbit edilememesi, bilinmemesi önem taşımaktadır¹³⁴³. Örneğimize dönecek olursak bir nehir üzerinde kurulu iki HES'in hangisi önce gerçekleştirildiği belirlenmeden nehri kirletecek miktarda madde salınımı yaparak kirlenmeye yol açmaları halinde seçimlik illiyet söz konusu olacaktır. Seçimlik illiyet halinde bir görüş, kirlenmeye katkı yapan her bir davranışın müteselsil sorumluluğu olduğunu ileri sürerken¹³⁴⁴ diğer bir görüş

¹³³⁶ Eren, İlliyet, s.149

¹³³⁷ Tandoğan, Çevre, s.50; Erişgin, s.118

¹³³⁸ Eren tarafından yalın ortak illiyet olarak adlandırılan bu durumda, zararlı sonucun birden çok sebebini meydana getiren sorumlu şahıslar arasında birlikte hareket iradesi yoktur. Eren, İlliyet, s.150

¹³³⁹ Çakırca, s.86

¹³⁴⁰ Erişgin, s.139; Eren, İlliyet, s.158

¹³⁴¹ Eren, İlliyet, s.159

¹³⁴² Erişgin, s.131; Eren, İlliyet, s.160

¹³⁴³ Eren, İlliyet, s.161

¹³⁴⁴ Tandoğan, Çevre, s.50

kural olarak delil yetersizliğinden kaynaklanan bir sorumsuzluk hali olduğunu ancak bazı istisnai hallerde müteselsil sorumluluğun kabul edileceğini ifade etmektedir¹³⁴⁵.

Çevre Kanunu'nda açıkça düzenlenmese de sorumluluğu ortadan kaldıracığı¹³⁴⁶ konusunda şüphe bulunmayan illiyet bağının kesilmesi¹³⁴⁷, ilk sebep gerçekleşen türden bir sonucu doğurmaya elverişli olmakla birlikte, sonradan ortaya çıkan yeni bir sebebin ilk sebebi arka plâna atması ve onu somut olayda elverişsiz hale getirmesini ifade etmektedir¹³⁴⁸. Bir diğer deyişle zararı doğuracak sebebin gerçekleşmesinden sonra ve söz konusu sebep henüz zararı doğurmadan, başka bir sebep tarafından zararın gerçekleştirilmesidir¹³⁴⁹. İlliyet bağını kesen sebepler mücbir sebep, zarar görenin kusuru ve üçüncü kişinin ağır kusuru olarak karşımıza çıkmaktadır.

Mücbir sebep, gerçekleşme şekli ve yoğunluğu itibari ile umulmayan halleri açık bir şekilde aşan ve sorumlunun işletme faaliyet alanı dışından kaynaklanan her türlü olay olaydır¹³⁵⁰. Bir diğer deyişle mücbir sebep, sorumlunun faaliyet ve işletmesi dışında oluşup davranış normunun ihlaline kaçınılmaz surette sebep olan, öngörülmesi ve karşı konulması mümkün olmayan olağanüstü olaydır¹³⁵¹. Mücbir sebebin, illiyet bağını kesip kesmediğinin her somut olayda değerlendirilmesinin elzem olduğu, kanun koyucunun zararlı sonuca odaklandığı tehlike sorumluluğunun geçerli olduğu durumlarda işletme veya faaliyet ne kadar tehlikeli ise, zarar verme eğiliminin o kadar yüksek olduğu, ve meydana gelen olayın mücbir sebep sayılma olasılığının azalacağı, bu sebeple mücbir sebep de dahil illiyet bağını kesen bütün sebeplerin sorumluluğu kaldırmayıp takdiri bir indirim sebebi olarak kabul edilmesi gerektiği savunulmaktadır¹³⁵².

İlliyet bağını kesen bir diğer sebep olarak zarar görenin kusuru halinde zarar görene yükletilebilecek kusurlu bir davranış, zarar veren tarafından gerçekleştirilen ve nitelik itibari ile zararlı sonucu doğurmağa elverişli olan ilk olayı ikinci plâna atmış ve

¹³⁴⁵ Eren, İlliyet, s.161

¹³⁴⁶ Sirmen, s.29

¹³⁴⁷ İlliyet bağının kesilmesi tabirinin yerinde olmadığı zira illiyet bağının ya var olduğu ya da olmadığı, mevcut olan bir bağın ise kesilmesinin mümkün olmadığı haklı olarak dile getirilmiş ama kavramın yerleşmiş olmasından dolayı kullanılmaya devam edildiği ifade edilmiştir. Eren, İlliyet, s.174

¹³⁴⁸ Eren, İlliyet, s.173

¹³⁴⁹ Eren, Genel, s.578

¹³⁵⁰ Erişgin, s.123

¹³⁵¹ Eren, İlliyet, s.176

¹³⁵² Yüce, s.160

zararlı sonucu tek başına doğurmuş olmalıdır. Bir diğer deyişle zarar görenin kusurlu davranışı, yoğunluğu açısından, zarar verenin sorumlu olduğu olayı geri plana itecek şekilde zararlı sonucun uygun sebebi haline gelmiştir¹³⁵³. Zarar görenin kusuru görüldüğü üzere illiyet bağıını kesecek ağırlıktaysa zarar vereni sorumluluktan kurtarabilecektir. Her somut olayın kendi koşulları içerisinde değerlendirilmesini gereğinden hareketle Yargıtay yüksek gerilim hattı gibi tesislerin bakım ve korunmasında daha yüksek özen yükümlülüğü bulunduğuna, yerleşim içinde yer alan tesislerde daha fazla önlem alınıp, yerleşim yeri dışındaki tesislere nazaran daha kısa aralıklarla kontrollerin yapılmasının gerektiğine, yüksek gerilim hattına uçurtması takılan çocuğun uçurtmasını kurtarmak isterken elektrik akımına kapılarak ölmesinde çocuğun %100 kusurlu olduğundan bahisle illiyet bağının kesildiğinin kabul edilemeyeceğine ve tesis sahibinin sorumluluğunu ortadan kaldıracak bir durum olmadığına hükmetmiştir¹³⁵⁴.

Üçüncü kişinin ağır kusuru zarar verici olayın meydana gelmesinde, sorumluluğu doğuran sebebin önüne geçecek ağırlıkta olmak koşulu ile illiyet bağıını kesebilir¹³⁵⁵. Bu konuda Yargıtay suç oluşturan kusur illiyet bağıını keseceğinden üçüncü kişinin eyleminin nitelendirmesinin gereği gibi yapılması gerektiğine hükmetmiştir¹³⁵⁶. Ancak büyük tehlike arz eden işletmelerde işletme tehlikesinin varlığının üçüncü şahsın kusurunun illiyet bağıını kesecek yoğunluğa erişmesine engel olacağı ve bu sebeple bu tip durumlarda üçüncü şahsın ağır kusuruyla illiyet bağının kesilebileceğinin kabul edilmediği ifade edilmiştir¹³⁵⁷.

(4) Zararın Gerçekleşmesi

Çevre Kanunu 28. maddesi kirlenme ve bozulmanın yol açtığı zararlardan bahsederek sorumluluğun varlığının temel bir diğer şartı olan zarara işaret etmiştir.

¹³⁵³ Eren, İlliyet, s.187

¹³⁵⁴Yargıtay HGK 12.03.2003 tarih ve 2003/4-144 E. ve 2003/161 K. sayılı kararı, <https://legalbank.net/belge/y-hgk-e-2003-4-144-k-2003-161-t-12-03-2003-yapi-malikinin-giderim-yukumlulugu/611670/>, (11.02.2021)

¹³⁵⁵ Eren, İlliyet 203-204

¹³⁵⁶ Yargıtay 4. H.D. 09.02.2010 tarih ve 2009/7021 E. ve 2010/1034 E. sayılı kararı <https://legalbank.net/belge/y-4-hd-e-2009-7021-k-2010-1034-t-09-02-2010-haksiz-fiilden-dogan-tazminat-in-dirilmesi/825831/>, (11.02.2021)

¹³⁵⁷ Eren, İlliyet, s.202-203

Herhangi bir zarara yol açmayan kirlenmenin sorumluluk doğurmayacağı ifade edilmelidir¹³⁵⁸. Yukarıda da değinildiği üzere 8/2. maddede öngörülen kirlenme yasağına bağlı olarak 3/g maddesinde düzenlenen önleme masrafları bir zarar niteliği taşımamaktadır zira masraf kişinin kendi iradesi ile malvarlığında bir eksiltmedir. Ancak kirlenme gerçekleşmişse kirlenmeyi veya bozulmayı durdurmak, gidermek veya azaltmak için gerekli önlemlerin alınması için yapılan masraflar artık bir zarar niteliği taşımaktadır ve zarar olarak talep edilebilecektir¹³⁵⁹. Bunun dışında zarar kapsamına nelerin girdiği ile ilgili olarak madde açık bir düzenleme getirmemekte sadece kirlenme ve bozulmadan doğan zarardan bahsetmektedir. O halde haksız fiil kuralları kapsamında düzenlenen zarar kavramından hareket edilmesinin yeterli olup olmadığı üzerinde durulmalıdır.

Çevre Kanunu 28/1. maddesi “Çevreyi kirletenler ve çevreye zarar verenler sebep oldukları kirlenme ve bozulma”dan bahsetmektedir. Bu ifade içerisinde sebep ve sonuç ilişkisi bulunmaktadır. Çevreyi kirletenler, kirlenmeye, çevreye zarar verenler bozulmaya sebep olmaktadır. Çevreyi kirletenler kirlenmenin yol açtığı zararlardan, çevreye zarar verenler ise bozulmanın yol açtığı zararlardan sorumludurlar. Kirlenmenin yanı sıra bozulmanın zikredilmesinin sebebi ise kanaatimizce şudur; kirlenmenin yol açtığı kirlenmeye bağlı oluşan ve “çevre dolayısıyla zarar¹³⁶⁰” olarak da adlandırılan zarar, çevrede oluşan kirliliğin kişiler açısından yarattığı şahıs ve malvarlığına ilişkin zararları kapsamaktadır. Çevreye zarar vermenin yol açtığı bozulmaya bağlı oluşan ve “çevreye zarar” olarak da adlandırılan zarar ise çevrenin unsurlarında ve işlevlerinde meydana gelen olumsuz değişikliklerdir, bir başka deyişle ekolojik ya da saf çevresel zarardır¹³⁶¹. Bu sebeple 28. madde geleneksel zarardan farklı ve daha geniş bir zarar düzenlemesi getirmektedir. Haksız fiil sorumluluğunda zarara yol açan sebebin önemi özel sorumluluk hali öngörülüp öngörülmemesinde ve belki de geleneksel haksız fiil unsurlarında farklılık getirip getirmemesinde yatar. Çevre Kanunu’nun 28. maddesinin

¹³⁵⁸ Aksu, s.343

¹³⁵⁹ Samim Ünan, **Gemilerden Sızan veya Bırakılan Hidrokarbonların Yol Açtığı Zararlardan Hukuki Sorumluluk**, İstanbul Üniversitesi SBE Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1987, s.243-244

¹³⁶⁰ Turgut, Hukuk, s.499-500

¹³⁶¹ Güneş, Hukuk, s.322

sadece kusursuz sorumluluk hali öngördüğünden bahisle geleneksel haksız fiil sorumluluğundan ayrıldığını kabul etmek yetersiz bir yaklaşım olacaktır.

Çevre Kanunu 28. maddesinin ekolojik zararları tazminine imkân verecek şekilde kabul edilmesinin son derece sakıncalı olduğu, Kanunda ekolojik zararların tazminine ilişkin özel bir düzenlemeye yer verilmediği, ekolojik zararların tazmininin sorumluluk hukuku bakımından herhangi bir dayanağının bulunmadığı, ekolojik zararlarda herhangi bir kişiye atfedilen değerlerin kaybının söz konusu olmadığı, doğa varlıklarına bölümsel bir hak ehliyeti tanınmasının mevcut hukuk düzeni bakımından mümkün olmadığı, Devletin doğa varlıkları adına hareket ederek tazminat talep etmesinin de mümkün olmaması gerektiği itirazları dile getirilmiştir¹³⁶². Çevrenin kendine has özelliklerinin dikkate alınmayacağı bir özel sorumluluk düzenlemesinin gereken korumayı sağlayabilmesi çok güçtür. Bu özelliklerden birisi de zarara uğrayanın yani çevrenin hiç kimseye ait olmaması, dolayısıyla herkese ait olmasıdır¹³⁶³. 28. maddenin, sadece geleneksel zararlar için kusursuz sorumluluk hali getirdiğini söylemek, bu Kanunu, insanı korumaya yönelik bir Çevre Kanunu haline getirmek anlamına gelecektir. Oysa Kanunun 1. maddesi çevrenin korunmasını sağlamayı amaç edinmiştir. İnsanı koruyan ise yeterince kanun bulunmaktadır. Kirleten kavramının tanımına bakıldığında “ekolojik dengenin ve çevrenin bozulmasına neden olmak”tan bahsedildiği görülmektedir. Kirletenin tanımına ekolojik bozulmayı sokup, kirletenin sorumluluğuna ekolojik zararı sokmamak

¹³⁶² Başoğlu, s.223-224; Bunun yanı sıra devletin Çevre Kanunu’nun 3/g maddesi uyarınca kirlenme ve bozulmanın önlenmesi, sınırlandırılması, giderilmesi ve çevrenin iyileştirilmesi için yapılan harcamaları 6183 sayılı Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanun uyarınca kirletenden tahsil etmesinin mümkün olduğu, bu bağlamda kirlenmenin giderilmesi ve çevrenin iyileştirilmesi için yapılan harcamalara ilişkin talebin ekolojik zararların tazminine karşılık geldiği, dolayısıyla, devletin söz konusu harcamaları idari usul ile tahsil ettikten sonra bir de üstüne özel hukuk mahkemeleri önünde ekolojik zarar adı altında tazminat talep etmesinin, sorumluluk hukuku ilkeleri ile bağdaşmayacağı, Türk sorumluluk hukukunda kural olarak zarardan bağımsız tazminat talep edilmesinin mümkün olmadığı, bahsi geçen durumda zarar idari usul ile tazmin edildiğinden, tazminat davasına konu olacak bir zarar bulunmayacağı, özetle Türk öğretisinde ve içtihatlarında ekolojik zararın tazmininin mümkün olduğuna ilişkin görüşün Çevre Kanununun 3. maddesinde 2006 yılında yapılan değişikliktikten sonra terkedilmesi gerektiği, aksi hâlde, ekolojik zararın tazmininin bir anlamda Common Law sistemindeki cezalandırıcı tazminata benzeyeceği öte yandan devlet tarafından talep edilmesi söz konusu olduğundan, cezalandırıcı tazminat ile aynı işleve de hizmet etmeyeceği, sonuç olarak, ekolojik zararın tazmininin mümkün olmayacağı ifade edilmiştir. Başoğlu, s.224-225

¹³⁶³ Çevresel zarar konusunda insanı ön plana çıkaran anlayışın çevreyi zarardan etkilenen bir varlık olarak değil, zararın kaynağı olarak gördüğü, bu noktada çevre hakkının öznesinin tam olarak belirlenememesinde insanın hem çevreye zarar veren hem de zarardan etkilenen konumda olabilmesinin yattığı ifade edilmiştir. Turgut, Hukuk, s.503

kirleten tanımının anlamını tamamı ile reddetmek anlamı taşımaktadır. Bu sebeple 28. maddede düzenlenen zararın, ekolojik zararı da içerdiği kanaatindeyiz¹³⁶⁴.

Kanunun 28. maddesi bu anlamda ekolojik zararın tazminine yeter bir yasal dayanaktır. Ekolojik zararın herhangi bir kişiye atfedilen değerlerin kaybının zarar olarak kabul edilmesini reddettiği dahi ileri sürülmektedir¹³⁶⁵. Burada tek sorun açılacak davada aynen tazmin mümkün olmazsa nakdi tazminata kimin lehine hükmedileceğidir. Zararın çevreselliği dikkate alındığında tazmininde çevresel olması gerekmektedir. Dolayısıyla oluşacak ekolojik zararlarda kullanılmak üzere 2872 sayılı Çevre Kanunu ile kurulan ancak 4629 sayılı Bazı Fonların Tasfiyesi Hakkında Kanun¹³⁶⁶ ile fon uygulaması yerine genel bütçe prensipleri içinde ilgili Bakanlık bütçesinden harcama yapılarak bütçe disiplinine katkı sağlanması amacıyla¹³⁶⁷ tasfiye edilen Çevre Kirliliği Önleme Fonu benzeri bir fon oluşturulması düşünülebilir¹³⁶⁸.

Bahsedildiği şekilde bir fonun oluşturulması, ekolojik zararların tazmini için doğa varlıklarına bölümsel bir hak ehliyeti tanınmasına gerekliliği itirazını da geçersiz kılacaktır. Çevre Kanunu birinci maddesinde de belirtildiği üzere çevre bütün canlıların ve bu arada insanların ortak varlığıdır. Ekolojik zarar sonucu hükmedilecek tazminatın ekolojik amaçla kullanılacağı belirlendikten sonra davayı kimin açacağı sorunu, Hukuk Muhakemeleri Kanunu 114/1-h maddesi gereği dava şartı içerisinde davayı açanın dava açmada hukuki yararı bulunup bulunmadığının incelenmesini gerektiren bir usul hukuku sorunu olacaktır. Bu anlamda 28. madde gereği ekolojik

¹³⁶⁴ Aynı kabul için Turgut, Hukuk, s.509-510. Yazar doğrudan doğruya insanların maddi ve manevi varlıkları ile fiziksel bütünlüklerine yönelik zararların çevresel zararların dışında kalması gerektiğini, bu tür zararların çevresel zararlar açısından dolaylı nitelik taşıdığını ve hukuktaki genel zarar kapsamında yer aldıklarından çevresel zarar kapsamında ele alınmalarına gerek olmadığını ifade etmektedir. Turgut, Hukuk, s.500; Tam zıt bir görüş olarak kimsenin doğrudan malvarlığı değerlerine zarar vermeksizin sadece çevrenin kirlenmesi halinde Çevre Kanunu 28. madde anlamında bir zarardan bahsedilemeyeceği, bu durumda idari ya da cezai yaptırımların devreye girmesinin mümkün olduğu ileri sürülmüştür. Yüce, s.149; Son olarak 28. maddede öngörülen zararın ekolojik zararı da içerdiği sonucuna Kanunun 3/g maddesinde yer alan kirlenme ve bozulmanın önlenmesi, sınırlandırılması, giderilmesi ve çevrenin iyileştirilmesi için yapılan harcamaları kirletenin karşılamakla yükümlü olduğu hükmünden hareketle varılmıştır. Güneş, Hukuk, s.333. Daha önce belirttiğimiz üzere kirlenme yaşanmadan alınan önleyici masraflar iradi malvarlığı azalması niteliği taşıdığından zarar niteliği taşımamaktadır. Kirlenme ortaya çıktıktan sonra kirlenmeyi gidermek amaçlı yapılan harcamalar ise açılan bir tazminat davasında zarar kapsamı içinde değerlendirilebilir. Bu sebeple anılan görüşe sonuç itibari ile tamamen, gerekçe olarak ise kısmen katılmaktayız.

¹³⁶⁵ Bkz. yuk. dn.1362

¹³⁶⁶ 03.03.2001 tarih ve 24335 sayılı R.G.

¹³⁶⁷ Kanun gerekçesinden, <https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem21/yil01/ss610m.htm>, (11.02.2021)

¹³⁶⁸ Ekolojik zararın aynen tazmin edilememesi halinde fon oluşturulabileceği görüşü için Başoğlu, s.225 ve ABD’de örnek fon uygulaması için s.62

zarar için açılacak bir davada davacının hukuki yararının bulunup bulunmadığı mahkemece değerlendirilecektir. Davacı Devlet tüzel kişiliği olabileceği gibi¹³⁶⁹ ekolojik zararın yaşandığı bölgede yaşayan bir gerçek kişi, hatta çevre koruma amacını taşıyan tüzel kişiler ya da çevre ya da çevre hukuku ile mesleki ilgileri olan kamu kurumu niteliğinde meslek kuruluşları olabilir¹³⁷⁰.

Ekolojik zararlarda topluluk davası açılmasına imkân tanınması da önemli bir diğer yol olarak gözükmektedir. Bu konuda Almanya'da çevresel zararlara ilgili olarak dava yolunun ancak üçüncü kişileri koruyan yani bireysel hakları güvence altına alan normların ihlalinin olası olduğu durumlarda mümkün olduğu, münhasıran doğal yaşam kaynaklarının korunmasını amaçlayan iklimin korunmasına yönelik düzenlemeler gibi objektif haklar sağlayan normların ihlalinin ise, yargısal mercilere karşı ileri sürülemediği, ancak Federal Doğa Koruma Kanununun 61. maddesi ile tanınan toplu dava yolu ile tanındığı ifade edilmiştir. Toplu davalarla ilgili olarak yargı mercilerinin iş yükünün aşırı artacağı itirazı ise yaşanan tecrübe sonucu toplu davaların tüm davalar içindeki oranının 2004 yılı için %0,00145 olarak gerçekleşmesi ile dayanaksız kalmıştır¹³⁷¹. Görüldüğü üzere bireysel hak ihlali olmayan doğal hayatı korumaya yönelik kuralların ihlali halinde yani ekolojik zarar doğuran ihlallerde toplu davalar koruyucu bir özellik taşımaktadır. Hukukumuzda 6100 sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu¹³⁷² 113. maddede topluluk davaları düzenlenmiştir. Madde

¹³⁶⁹ Havanın, kamunun hüküm ve tasarrufundaki suların, ormanların ve doğal kaynakların kirletilmesi halinde zararın deniz kirlenmesinde balıkların, ormanlarda av hayvanlarının ölmesi, ağaçların kuruması örneklerinde görüleceği üzere kamu emlâkında meydana geldiği bu gibi zarar verme hallerinde zararın hesaplanması çoğu zaman güç olmakla birlikte Devlete ve diğer ilgili kamu tüzel kişilerine (özellikle Belediyelere) de Çevre Kanunu uyarınca tazminat dâvası açma hakkı tanınması gerektiği ifade edilerek Yargıtay'ın eski Medeni Kanun döneminde 661. maddeye dayalı olarak verdiği bir kararda bir çimento fabrikasının sebep olduğu kirlenme dolayısıyla Belediye'nin kirlenmenin önlenmesi için gerekli tedbirlerin alınmasını ve ayrıca yeşil alanların uğradığı zarar için tazminat ödenmesini istemeye yetkili olduğuna hükmettiği ifade edilmiştir. Tandoğan, Çevre, s.47-48. Anılan karar için s.47 dn.44; Ekolojik zararlarda Devlete ve diğer ilgili kamu tüzel kişilerine Çevre Kanunu'nun 28. maddesi uyarınca tazminat davası açma hakkı tanınması gerektiği yönünde benzer görüş için Ünan, s.256; Sahipsiz çevrenin restorasyonu konusunda birçok Devletin sorumlu idari birimler oluşturarak bu birimlerin yaptıkları harcamaları sorunlu taraftan alma yoluna gittikleri ifade edilmiştir. Turgut, Hukuk, s.507;

¹³⁷⁰ Bu konuda Yargıtay tarafından verilen bir kararda Çevre Kanunu'nun aktif dava ehliyeti yönünden hiçbir sınırlama getirmeksizin, çevrenin kirlenmesinden zarar gören herkesi dava açabilmeye yetkili kıldığı ifade edilmiştir. Yargıtay 3. H.D. 06.02.1997 tarih ve 1997/458 E. ve 1997/1307 K. sayılı kararı. <https://www.lexpera.com.tr/ictihat/yargitay/3-hukuk-dairesi-e-1997-458-k-1997-1307-t-06-02-1997>, (11.02.2021)

¹³⁷¹ Hans-Joachim Koch, Çevre Hukukunda Toplu Davalar, çev. Ahmet M. Güneş, **Küresel Bakış**, Y.1, C.1, S.1, 2011, s.40-51; Almanya için verilen örnek idari yargı için öngörülse de hukuk yargısı için de uygulanmasında bir engel bulunmamaktadır.

¹³⁷² 04.02.2011 tarih ve 27836 sayılı R.G.

uyarınca dernekler ve diğer tüzel kişiler, statüleri çerçevesinde, üyelerinin veya mensuplarının yahut temsil ettikleri kesimin menfaatlerini korumak için, kendi adlarına, ilgililerin haklarının tespiti veya hukuka aykırı durumun giderilmesi yahut ilgililerin gelecekteki haklarının ihlal edilmesinin önüne geçilmesi için dava açabilir. Hukuk sistemimiz tazminat talebini içeren topluluk davası açılmasına izin vermemektedir¹³⁷³. Ancak dava sonucu hükmedilecek nakdi tazminatın oluşturulacak fona aktarılacağı dikkate alındığında ekolojik zararı giderme amaçlı tazminat davalarında dernek ya da diğer tüzel kişilerin topluluk davası açma imkanlarının kabul edilmesi gerektiği kanaatindeyiz¹³⁷⁴.

Ekolojik zarar ile ilgili olarak Yargıtay denizde meydana gelen bir gemi batması sonucu oluşan kirlilik sebebi ile verdiği kararda davacının ekolojik hasar bedeli olarak talep ettiği tazminatla ilgili olarak, ekolojik hasar olarak etkilenen su ürünlerinin değeri kapsamında takdir olunan tazminatın özü itibariyle yağ ve yakıtın denize boşalması sonucu doğan zarar kalemi kapsamında olduğuna, bilirkişi kurulu raporuna göre denize yağ ve yakıtın boşalması suretiyle etkilenecek olan su ürünü miktarına göre tayin olunan zarardan davacının sorumlu olduğuna hükmetmiştir¹³⁷⁵.

Ekolojik zarar konusunda zarar miktarının belirlenmesinin mümkün olmadığı noktasında eleştiriler dile getirilmektedir. Her şeyden önce aynı durum manevi zararın tazmininde de söz konusudur. O halde değeri parayla ölçülememe ya da ölçülmesindeki zorluk tazminata hükmetmeme gerekçesi olamamaktadır. Kaldı ki ekolojik zarar sebebi ile talep edilecek tazminat bir anlamda nev'i şahsına münhasır bir tazminat türüdür zira burada ortaya çıkan zararın kamusal bir niteliği bulunmaktadır. Ödenmesi istenen tazminat da kamusal menfaate yönelik olup bireysel menfaatin kamusal menfaate feda edilemeyeceği düşüncesine dayanmaktadır. Ekolojik zararın tazminine yönelik itirazlar tazminat yaptırımının telafi etme işlevi ile sınırlandırılmasına da dayanmaktadır. Oysa öğretide de ileri sürüldüğü gibi tazminat yaptırımının sadece zararı gidererek eski hale getirme ile sınırlı bir işleve sahip kabul

¹³⁷³ İbrahim Özbay, **6100 Sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu Neler Getirdi?** İkinci Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2013, s.157

¹³⁷⁴ Bu davaların çevre sebebiyle bireysel nitelikte zarar gören çok sayıda kişi için açacakları tazminat davasında tanınması görüşü için Başoğlu, s.295-300

¹³⁷⁵ Yargıtay 11. H.D. 14.01.2019 tarih ve 2017/3044 E. ve 2019/306 K. sayılı kararı <https://www.lexpera.com.tr/ictihat/yargitay/11-hukuk-dairesi-e-2017-3044-k-2019-306-t-14-1-2019>, (11.02.2021)

edilmektense sosyal bir sorumluluğunun da olduğu ve geleceğe yönelik amaç taşıyarak caydırıcılık işlevine de sahip olduğu kabul edilmelidir¹³⁷⁶. Nitekim Kara Avrupası'nın genel eğilimi dışına taşan İtalya 1986 yılında çıkardığı bir yasa ile tazminatın zarar miktarını aşabileceğini kabul etmiştir¹³⁷⁷. Ayrıca tazminattan sadece nakden tazmin anlaşılamaz, aynen tazmin de tazminat kapsamında yer almaktadır. Hatta daha önce değinildiği üzere gerek Birleşmiş Milletler Devletin Haksız Eyleminden Dolayı Uluslararası Sorumluluğuna İlişkin Taslak Maddelerde gerekse Lugano Sözleşmesinde kabul edilen ilk usul aynı tazmindir. Aynı tazminin mümkün olduğu durumlarda ekolojik zararın tazmininin kabul edilmemesinin haklı hiçbir gerekçesi yoktur. Aynı tazminin mümkün olmadığı hallerde ekolojik zararın miktarının tespitinin zorluğu konusunda ise mahkemelere zararı belirleme konusunda klasik ölçütlerin dışına çıkma imkanı veren genel ölçütlerin belirlenebileceği, bunun yanı sıra 6098 sayılı Türk Borçlar Kanununun¹³⁷⁸ 50/2. maddesinde yer alan ve zararın gerçek miktarının belirlenemediği haller için öngörülen uğranılan zararın miktarı tam olarak ispat edilememesi halinde hâkime, olayların olağan akışı ve zarar görenin aldığı önlemleri göz önünde tutarak, zararın miktarını hakkaniyete uygun olarak belirleme yetkisi veren hükmün devreye girebileceği ve bu hükmün zararın varlığını ispat noktasında da devreye girmesinde bir sakınca bulunmadığı ifade edilmiştir¹³⁷⁹.

Çevre zararı ile ilgili bu özel nitelik dışında zararın kapsamı ile ilgili diğer konularda Çevre Kanunu'nun ayrık hüküm içermemesi sebebi ile geleneksel zarar kavramına başvurmak gerekmektedir. Bu doğrultuda kirletici faaliyet sonucu doğrudan doğruya veya dolaylı olarak ortaya çıkan her çeşit zararın tazmininin gerektiği ifade edilmiştir¹³⁸⁰.

¹³⁷⁶ Mehmet İstemi, Sözleşmenin Cüretkarane İhlali ve Cezalandırıcı Tazminat, **Prof. Dr. Sarper Süzek'e Armağan**, C. III, 2011, s.2702-2704; ABD'de mahkeme kararlarında fiziksel zararın kapsamının geniş tutulmasına gerekçe olarak böyle bir tutumun kirletenler üzerinde caydırıcı etki yaratacağı belirtilmiştir. Turgut, Hukuk, s.509

¹³⁷⁷ Turgut, Hukuk, s.508

¹³⁷⁸ 04.02.2011 tarih ve 27836 sayılı R.G.

¹³⁷⁹ Turgut, Hukuk, s.508-510

¹³⁸⁰ Tandoğan, Çevre, s.46; Çevre Kanunu'nda düzenlenen kusursuz sorumluluk halinde sorumluluğun kapsamının normun koruma amacına göre belirleneceği, normun koruma amacı dışında kalan zararlardan sorumluluğun söz konusu olmayacağı bu bağlamda kişilerin Çevre Kanunu'nun amacı çerçevesinde uğradıkları zararları 28. madde kapsamında talep edebilecekleri ifade edilmiştir. Ekolojik zararı 28. madde kapsamı dışında kabul eden bu görüş, Çevre Kanunu'nun amacının 1. madde ile çevrenin korunması olarak belirtilmesi karşısında ekolojik zararı dışlayarak çevreyi koruma anlayışını kabul etmek anlamı taşımaktadır. Görüş için Yüce, s.151, Bahsedilen görüş Çevre Kanunu'nun amacını, temiz bir çevrede yaşama hakkı temelinde ele almaktadır. Yüce, s.153

2872 sayılı Çevre Kanunu 28. maddesi kapsamında talep edilecek zararlardan birincisi malvarlığı zararlarıdır. Malvarlığı zararının kapsamına ise öncelikle mala yönelik zararlar girmektedir. Örnek olarak, bir enerji tesisinin gerçekleştirdiği su kirliliği sonucu sudan içen ineklerin hastalanması hali verilebilir. Ayrıca yoksun kalınan kar da malvarlığı zararı kapsamına girmektedir. Hastanan ineklerden iyileşene kadar süt elde edilememesi sonucu oluşacak gelirin kaybı bu kapsamda değerlendirilebilir. Yargıtay termik santralden kaynaklı ürün kaybından doğan zararın tazmini hakkında verdiği bir kararda uyuşmazlığın çözümünde sağlıklı bir sonuca ulaşmak için, öncelikle termik santrallerden kaynaklanan bir zarar olup olmadığı hususunun tereddüde yer vermeyecek şekilde belirlenmesi gerektiğini dolayısıyla bu konuda detaylı bilirkişi incelemesi yapılmasının şart olduğunu yapılacak incelemeler sonucunda santral kaynaklı bir zarar doğduğu sonucuna varılması halinde ise zarar hesaplaması yapılırken, brüt gelirden üretim giderleri çıkartılarak net gelirin belirlenerek hangi yıla ilişkin ürün zararı isteniyorsa o yıla ilişkin verilerin esas alınması gerektiğine hükmetmiştir¹³⁸¹.

Mutlak hak ihlâli olmaksızın doğrudan doğruya ekonomik menfaatlerin ihlâli sonucunda ortaya çıkan ve saf ekonomik zarar olarak nitelenen zararlar açısından ise Çevre Kanunu uyarınca kirletenin sorumluluğunun tehlike sorumluluğunun özel bir görünüm şekli olduğu kabulünden hareketle, Çevre Kanunu 28. maddesinde aksi yönde bir hüküm bulunmadığından saf ekonomik zararların da tazmininin mümkün olduğu ancak bunun için zarara sebep olan faaliyetin hukuka aykırılığının şart olduğu ve bu bağlamda izne tabi olup izinsiz ya da izin şartlarına aykırı yürütülen faaliyetler için bu zararların talep edilebileceği ifade edilmiştir¹³⁸². Bu görüşten hareketle çevre izin ya da lisansına tabi olarak yürütülen enerji faaliyetleri açısından izinsiz ya da izin koşullarına aykırılık sonucu oluşan saf ekonomik zararın tazmininin mümkün olduğu söylenebilir.

¹³⁸¹ Yargıtay 4. H.D. 29.03.2018 tarih ve 2018/250 E. ve 2018/2402 K. sayılı kararı. <https://www.lexpera.com.tr/ictihat/yargitay/4-hukuk-dairesi-e-2018-250-k-2018-2402-t-29-3-2018>, (11.02.2021)

¹³⁸² Başoğlu, s.230-234; Çevresel zararın ekolojik zararın dışında çevresel değerlerin zararını da içerdiği ve bu sonuncusunun insanların çevreyi kullanmalarından kaynaklanan kullanım değeri ile çevrenin insanlarda uyandırdığı duygular olarak kullanım dışı değerleri içerdiği ifade edilmiştir. Bu kapsamda bir kişinin bir denizi sörf yapmak için kullanması birinci duruma, bir manzarayı seyretmenin yarattığı estetik heyecan ikinci duruma örnek verilmiştir. Turgut, Hukuk, s.499. Bu görüşten hareketle çevrenin kullanımını gerektiren ekonomik faaliyetlerde bu kullanımı engelleyen kirlilik durumlarının saf ekonomik zarar olarak tazmininin mümkün olacağı ifade edilebilir.

Çevre kirlenmesi sonucu oluşan ölüm ya da bedensel zarar hallerinin de 28. madde kapsamına girdiğinde kuşku yoktur. Ancak zararın kapsamına ilişkin düzenleme olmadığı için Türk Medeni Kanunu'nun 5. maddesi gereği ölüm ve bedensel zararlara ilişkin Türk Borçlar Kanunu 53 ila 55. madde hükümleri uygulanacaktır. Bu kapsamda çevre kirliliği sonucu kişinin ölümü halinde cenaze giderleri, ölüm hemen gerçekleşmemişse tedavi giderleri ile çalışma gücünün azalmasından ya da yitirilmesinden doğan kayıplarla ölenin desteğinden yoksun kalan kişilerin bu sebeple uğradıkları kayıplar tazminat kapsamında istenebilecektir. Bedensel zarar olarak ise tedavi giderleri, kazanç kaybı, çalışma gücünün azalmasından ya da yitirilmesinden doğan kayıplarla ekonomik geleceğin sarsılmasından doğan kayıpların talebi mümkündür.

Çevre Kanunu 28. madde zarar kapsamından açık bir şekilde manevi zararı ayırık tutmadığı için kusur sorumluluğunun yanı sıra kusursuz sorumluluk hallerinde¹³⁸³ bu arada 28. madde kapsamında da manevi tazminat talep edilebilecektir. Ancak manevi zararın kapsamına dair Çevre Kanunu hüküm içermediği için yine Türk Medeni Kanunu'nun 5. maddesi gereği Türk Borçlar Kanunu 56. maddesi uygulama alanı bulacaktır. Yargıtay bu konuda termik santralin çevre ve insan sağlığına zararlı etkilerine rağmen tam kapasite çalışmaya devam ederek yarattığı zararlarla davacıda kendisi, ailesi, hemşehrileri ve yaşadığı şehir açısından derin üzüntü, endişe ve eleme yolaçtığı ve bu zararlı faaliyetiyle Anayasal temel hakları ihlal ederek bireyin kişilik haklarına ağır saldırıda bulunduğunu ileri sürerek manevi tazminat istemine ilişkin verdiği kararda, davacının davalının sebep olduğunu iddia ettiği kirli hava nedeniyle bir rahatsızlığa uğradığını, vücut bütünlüğünde bir eksilme meydana geldiğini kanıtlamadığını, davacının sağlığındaki somut bir eksilmeye dayanmadığını, davalının sebep olduğu ileri sürülen kirli havanın davacının sağlığı yönünden bir tehlike yani bir ihtimal oluşturduğunu, ancak "ihtimal"in tazmin borcunun doğabilmesi için yeterli olmadığını ve "zarar"ın doğmuş olması gerektiğini ifade etmiştir¹³⁸⁴. Yargıtay'ın bu kararının azınlık oyunda belirtilen gerekçelerin yanı sıra Türk hukuk sisteminin çevre hakkını düzenleme şekli açısından da yerinde olmadığı kanaatindeyiz.

¹³⁸³ Çiğdem Kırca, Manevi Tazminatın Fonksiyonu ve Niteliği, **Yargıtay Dergisi**, C. 25, S. 3, 1999, s. 264

¹³⁸⁴ Yargıtay 4. H.D. 11.07.2002 tarih ve 2001/12708 E. ve 2002/8915 K. sayılı kararı, <https://www.lexpera.com.tr/ictihat/yargitay/4-hukuk-dairesi-e-2001-12708-k-2002-8915-t-11-07-2002>, (11.02.2021)

Anayasanın 56. maddesi, herkesin sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahip olduğunu düzenleyerek çevre hakkını yaşam hakkı ile ilişkili olarak ele almıştır. Yaşam hakkı ise Anayasanın 17. maddesinde yaşama, maddi ve manevi varlığını koruma ve geliştirme hakkı olarak ifade edilmiştir. Bu halde manevi varlığını geliştirmesine elverişli bir ortamın yokluğunun aynı zamanda Anayasanın 56. maddesinin ihlaline de yol açacağı ortadadır. Hal böyle iken, özellikle mahkeme kararı ile faaliyetinin durdurulmasına karar verilmiş olan bir termik santralin çalışmaya devam etmesinin yol açtığı kirli havanın sağlık yönünden bir zarar değil bir tehlike yani ihtimal doğurduğunu söylemek mümkün değildir¹³⁸⁵. Yargıtayın bu kararı ile manevi tazminatı kişinin acı elem duymasına veya haksızlık hissini tatmin etmesine bağlı tuttuğu¹³⁸⁶ anlaşılmaktadır¹³⁸⁷. ABD’de mahkeme kararlarında fiziksel zararlarda genişleme eğilimi göze çarpmakta ve fiilen zarar görmeseler de tehlike alanı içinde bulunanların da mağdur sayılması kabul edilmektedir¹³⁸⁸.

b. Çevre Kanunu’nda Tazminat Davası Dışında Öngörülen Davalar

2872 sayılı Çevre Kanunu’nun 28. maddesinde düzenlediği tazminat davası dışında başka dava imkânı tanıyıp tanımadığının da irdelenmesi gerekir. Bu konuda Kanunun iki farklı hükmü öne çıkmaktadır. Bunlardan ilki 8/2. maddedir. Madde kirlenme ihtimalinin bulunduğu durumlarda ilgililerin kirlenmeyi önleme, kirlenmenin meydana geldiği hallerde ise kirletenin kirlenmeyi durdurma, kirlenmenin etkilerini giderme veya azaltmak için gerekli tedbirleri almakla yükümlü olduğunu düzenlemektedir. Madde bir yükümlülük öngörmekte ise de bu maddenin kirlenmenin önlenmesi ya da durdurulmasına yönelik bir dava hakkı tanıdığı söylenemez zira bu madde, Kanunun 3/g maddesinin zeminini oluşturmaktadır. Çevre Kanunu 8/2. madde uyarınca kirlenmeyi önleyici, durdurucu ya da kirlenmenin etkilerini giderici ya da

¹³⁸⁵ Aynı kabul için Çakırca, s.60

¹³⁸⁶ Kırca, s.264; Çevresel bozulmanın fiziksel bütünlükte zarar yaratmasa bile riskle karşı karşıya kalmanın yaratacağı gelecekte hastalanma korkusu gibi, örnek olarak kanser fobisi, olumsuz sonuçların zarar olarak tespitinin klasik ölçütlerin kullanılması ile mümkün olmadığı ifade edilmiştir. Turgut, Hukuk, s.506

¹³⁸⁷ Öte yandan öğretide kamu tüzel kişilerinin de Çevre Kanunu kapsamında manevi tazminat isteyebilecekleri görüşü ileri sürülmüştür. Yüce, s.150-151

¹³⁸⁸ Turgut, Hukuk, s.509

azaltıcı önlemler alınmazsa Kanunun 3/g maddesi çerçevesinde kamu kurum ve kuruluşlarınca bu amaçlarla yapılacak masraflar kirletenden tahsil edilecektir.

Çevre Kanunu'nda konu hakkında bir diğer düzenleme 30. maddedir. Madde gereğince çevreyi kirleten veya bozan bir faaliyetten zarar gören veya haberdar olan herkes ilgili mercilere başvurarak faaliyetle ilgili gerekli önlemlerin alınmasını veya faaliyetin durdurulmasını isteyebilecektir. Maddenin 2006 yılında 5491 sayılı Kanunun 21. maddesi ile değişmeden önceki halinde madde başlığı "İdari Makamlara Başvurma" olarak yer almakta idi ve madde "Çevreyi kirleten veya bozan bir faaliyetten zarar gören veya haberdar olan gerçek ve tüzelkişiler, idarî mükamlara başvurarak bu faaliyetin durdurulmasını isteyebilirler" hükmünü içermekte idi. 2006 yılında yapılan değişiklikle madde başlığı "Bilgi edinme ve başvuru hakkı" olarak değiştirilmiştir. Ayrıca madde metninde "idari makamlara" ibaresi, "ilgili mercilere" olarak tadil edilmiştir. Son olarak faaliyetin durdurulmasını isteme hakkının yanına gerekli önlemlerin alınmasını isteme hakkı da eklenmiştir. 5491 sayılı Kanunun gerekçesine bakıldığında aynen şu ifadelere yer verildiği görülmektedir;

"Çevre Kanununun "İdarî Makamlara Başvurma" başlıklı 30. maddesi "Bilgi edinme ve başvuru hakkı" başlığı altında yeniden düzenlenmiş, çevreyi kirleten veya bozan bir faaliyetten zarar gören veya haberdar olan herkesin ilgili mercilere başvurarak faaliyetle ilgili gerekli önlemlerin alınmasını veya faaliyetin durdurulmasını isteyebileceği, ayrıca 4982 sayılı Bilgi Edinme Hakkı Kanunu kapsamında çevreye ilişkin bilgilere ulaşma ve yargıya başvurma hakkına sahip olacağı şeklinde bir düzenleme yapılmış ve çerçeve 20. madde olarak Tasarıya ilave edilmiştir."

Görüldüğü üzere gerekçede açıkça yargıya başvurma hakkından bahsedilmektedir. Keza madde başlığının idari makamlara özgülenmeyip başvuru hakkı olarak şekillendirilmesi de bu tezi desteklemektedir. Madde metninde geçen "ilgili merciler" ifadesini idari makamlar olarak anlamayı haklı kılacak hiçbir gerekçe de yoktur ki merci kavramı gerekli önlemleri alma ve faaliyeti durdurma konusunda karar alma yetkisine sahip bütün mercileri kapsamaktadır. Dolayısıyla kanaatimizce 30. madde gerek zarar gören gerekse haberdar olan herkese çevreyi kirleten veya bozan bir faaliyet ile ilgili kirlenmenin daha da büyümemesi için önleme ve kirliliğin sona

ermesi anlamında da durdurma davası açma hakkı tanımaktadır¹³⁸⁹. Ayrıca bu madde kapsamında açılacak önleme ve durdurma davaları HMK 113. maddede hukuka aykırı durumun giderilmesi yahut ilgililerin gelecekteki haklarının ihlal edilmesinin önüne geçilmesi demek sureti ile önleme ve durdurma davalarına imkân tanıdığından topluluk davası şeklinde açılması da mümkündür.

c. Çevre Kanunu Dışında Tazminat Sorumluluğuna İlişkin Düzenlemeler

Çevre Kanunu haricinde çevresel zararların ortaya çıkması halinde bunların tazminine yönelik hükümler içeren düzenlemeler bulunmaktadır. Bu düzenlemelere başta Türk Medeni Kanunu ile Türk Borçlar Kanunu olmak üzere çeşitli metinlerde rastlamak mümkündür. Ancak çalışmamızın konusunun beyaz olmayan enerji kullanımının yarattığı çevresel olumsuz etkiler olması sebebi ile bu konu ile daha yakından alakalı olan düzenlemelerde değinilecektir.

Çevre Kanunu’nda yer alan kusursuz sorumluluk kuralı Medeni Kanun ve Borçlar Kanunu’nda yer alan kusursuz sorumluluk hükümlerine göre özel hüküm niteliği taşımaktadır. Öğretide kabul edilen görüşe Çevre Kanunu 28/2. maddesinde yer alan “Kirlenenin, meydana gelen zararlardan ötürü genel hükümlere göre de tazminat sorumluluğu saklıdır” hükmünden hareketle burada sorumlulukların yarışması hali söz konusu olup zarar gören istediğine yönelebilecektir¹³⁹⁰. Nitekim Yargıtay eski Medeni Kanun döneminde verdiği bir kararda fabrikanın gaz ve dumanları sebebi ile ürünlerde oluşan zararlar için davacının Çevre Kanunu 28. maddesinin yanı sıra koşulları varsa taşınmaz malikinin sorumluluğu kurallarına başvurarak da talep edilebileceğine hükmetmiştir¹³⁹¹.

¹³⁸⁹ Aynı yönde Kantar, Sorumluluk, s.35; Kirlenme tehlikesi ile karşı karşıya olan bireyler başta olmak üzere, çevre bilincine sahip herkesin gerekli önlemlerin alınmasını talep etme hakkı bulunduğu, bu talebin 30. madde lafzında da açıkça anlaşıldığı üzere ilgili idareye yöneltilmesi gerektiği, bu düzenlemenin zarar tehlikesi ile karşılaşanlara veya zarara maruz kalanlara hukuk mahkemeleri önünde önleme veya durdurma davası açma hakkı tanımadığı, idareye yapılan başvuru üzerine idarenin bu talebe karşılık herhangi bir önlem almamasının zımni red sayılacağından, bireylerin idare mahkemesinde dava açması mümkün olacağı görüşü için Başoğlu, s.238

¹³⁹⁰ Tandoğan, Çevre, s.51

¹³⁹¹ Karar künyesi için bkz. Sirmen, s.30

(1) Tehlike Sorumluluğu

Türk Borçlar Kanunu 71. maddesinde¹³⁹² düzenlenen tehlike sorumluluğu bir işletme faaliyetinin varlığı halinde karşımıza çıkmaktadır. İşletme faaliyetinin teknik anlamda bir organizasyonu gerektirdiği ve 71. madde anlamında işletme faaliyeti kavramının ister bir kerelik isterse sürekli olsun, maddi ve belirli bir alana özgü risk içerir biçimde bir aletin kullanımı, doğal bir kaynağın işletilmesi ya da bir düzeneğin çalıştırılması yoluyla yapılan faaliyetler olduğu edilmiştir¹³⁹³.

İşletmenin önemli ölçüde tehlike arz etmesi koşulu ise Türk Borçlar Kanunu 71/2. maddesinde düzenlenmiş olup önemli ölçüde tehlike arz etme, bir işletmenin nitelik ve faaliyeti itibari ile tehlike yaratmaya her zaman yatkın olmasını anlatmaktadır¹³⁹⁴. Kanunun 71. maddesi uyarınca sorumluluğun doğabilmesi için önemli ölçüde tehlike arz eden bir işletmenin faaliyetinden zarar meydana gelmiş olmalıdır. Zararın kapsamı ile ilgili 71. maddede düzenleme bulunmadığından Borçlar Kanunu'nun zararın içeriği ile ilgili hükümleri uygulanacaktır¹³⁹⁵. Belirtmek gerekir ki, ikincil zarar olarak da adlandırılan ve çevre ortamlarına zarar vermeye elverişli biçimde yayılan değişiklik yapma potansiyeli bulunan maddelerin bu yayılımının kişi, eşya ve malvarlığında yarattığı zarar olarak adlandırılan çevre zararının 71. madde kapsamına girdiği ifade edilmiştir¹³⁹⁶. Ortaya çıkan zarar açısından işletme sahibi ve işleten müteselsilen sorumludur.

¹³⁹²

III. Tehlike sorumluluğu ve denkleştirme

Madde 71- Önemli ölçüde tehlike arzeden bir işletmenin faaliyetinden zarar doğduğu takdirde, bu zarardan işletme sahibi ve varsa işleten müteselsilen sorumludur.

Bir işletmenin, mahiyeti veya faaliyette kullanılan malzeme, araçlar ya da güçler göz önünde tutulduğunda, bu işlerde uzman bir kişiden beklenen tüm özenin gösterilmesi durumunda bile sıkça veya ağır zararlar doğurmaya elverişli olduğu sonucuna varılırsa, bunun önemli ölçüde tehlike arzeden bir işletme olduğu kabul edilir. Özellikle, herhangi bir kanunda benzeri tehlikeler arzeden işletmeler için özel bir tehlike sorumluluğu öngörülmüşse, bu işletme de önemli ölçüde tehlike arzeden işletme sayılır. Belirli bir tehlike hâli için öngörülen özel sorumluluk hükümleri saklıdır.

Önemli ölçüde tehlike arzeden bir işletmenin bu tür faaliyetine hukuk düzenince izin verilmiş olsa bile, zarar görenler, bu işletmenin faaliyetinin sebep olduğu zararlarının uygun bir bedelle denkleştirilmesini isteyebilirler.

¹³⁹³ Özge Yücel, **Türk Borçlar Kanunu'na Göre Tehlike Sorumluluğu**, Birinci Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2014, s.117-118

¹³⁹⁴ Başoğlu, s.317; Burada kastedilen işletme faaliyetine özgü riziko, faaliyetin özel zarar potansiyelidir. Yücel, s.137

¹³⁹⁵ Yücel, s.143-144

¹³⁹⁶ Yücel, s.152-154

Borçlar Kanunu 71. maddesinin Çevre Kanunu 28. maddesi ile ilişkisine gelince bir görüşe göre her ne kadar iki hüküm arasında özel hüküm-genel hüküm ilişkisi olsa ve özel hükmün genel hükmü dışlaması gerekse de bu durumda kirletenin sorumluluğunun yorumlanmasında tehlike sorumluluğuna ilişkin 71. maddenin genel hükmünden faydalanmanın mümkün olduğu ifade edilmiştir¹³⁹⁷. Bir diğer görüşe göre ise 71/3. madde uyarınca belirli bir tehlike hâli için öngörülen özel sorumluluk hükümleri saklı tutulduğu için Çevre Kanunu 28. madde hükmü Borçlar Kanunu 71. madde hükmüne göre öncelikle uygulanır¹³⁹⁸. Kanaatimizce gerek Çevre Kanunu 28/2. maddesinde kirletenin meydana gelen zararlardan ötürü genel hükümlere göre de tazminat sorumluluğunun saklı tutulması gerekse Borçlar Kanunu 71/3. maddede belirli bir tehlike hâli için öngörülen özel sorumluluk hükümlerinin saklı tutulması karşısında burada sorumlulukların yarışması söz konusudur ve zarar gören istediği hükme göre zararının tazminini isteyebilir. Ancak kirletenin idare olması durumunda Çevre Kanunu 28/2. madde hükmünün, Borçlar Kanunu’nun 71. maddesinin de uygulanmasına izin verir şekilde yorumlanmasına imkân yoktur zira idarenin asıl sorumluluk türü idari sorumluluk olup özel hukuk sorumluluğunun istisna niteliği dar yorumlanmasını gerektirir. Kaldı ki idare hukuku kendi içerisinde aynı amaca hizmet eden “Tehlike Sorumluluğu” isminde bir kusursuz sorumluluk halini barındırmaktadır. Bu sebeple Borçlar Kanunun 71. madde hükmü ancak açık kanun hükmü ile düzenlendiği durumda kirleten konumunda bulunan idare açısından uygulanabilir.

Bu iki düzenleme arasında zamanaşımı yönünden Çevre Kanunu’nun Borçlar Kanunu’nda düzenlenen tehlike sorumluluğuna göre daha avantajlı bir düzenleme getirdiği görülmektedir. Gerçekten Borçlar Kanunu 72. maddesi tazminat isteminin, zarar görenin zararı ve tazminat yükümlüsünü öğrendiği tarihten başlayarak iki yıl ve herhâlde fiilin işlendiği tarihten başlayarak on yılın geçmesiyle zamanaşımına uğrayacağını ancak, tazminat ceza kanunlarının daha uzun bir zamanaşımı öngördüğü cezayı gerektiren bir fiilden doğmuşsa, bu zamanaşımı uygulanacağını öngörerek normal şartlarda azami on yıl zamanaşımı süresi öngörmüştür. Oysa Çevre Kanunu 28/3. maddesi çevreye verilen zararların tazminine ilişkin taleplerin zarar görenin zararı ve tazminat yükümlüsünü öğrendiği tarihten itibaren beş yıl sonra zamanaşımına

¹³⁹⁷ Başoğlu, s.320-321

¹³⁹⁸ Yücel, s.154

uğrayacağını düzenleyerek her ne kadar beş yıllık zamanaşımı süresi öngörse de sürenin zarar ve tazminat yükümlüsünün öğrenilmesinden itibaren başlayacağını öngörerek ve azami bir sınır koymayarak çevre zararının ruhuna daha uygun bir düzenleme getirmiştir.

(2) 5710 Sayılı Kanun’dan Kaynaklanan Sorumluluk

5710 sayılı Nükleer Güç Santrallerinin Kurulması ve İşletilmesi ile Enerji Satışına İlişkin Kanun 5/5. maddesi ile nükleer yakıt, radyoaktif madde veya radyoaktif atık taşınırken veya santralde bir kaza olması durumunda 29.07.1960 tarihli Nükleer Enerji Alanında Üçüncü Şahıslara Karşı Kanuni Sorumluluk Hakkındaki Paris Sözleşmesi ve ek değişiklikleri ile diğer ulusal ve uluslararası mevzuat hükümlerinin uygulanacağını öngörmektedir.

Uluslararası alanda nükleer enerji faaliyetleri sonucu doğan zararların tazminine ilişkin iki temel sözleşme bulunmaktadır. Bunlardan ilki 5710 sayılı Kanunda belirtilen Nükleer Enerji Alanında Üçüncü Şahıslara Karşı Kanuni Sorumluluk Hakkındaki Paris Sözleşmesi, diğeri ise Nükleer Zararlar Hakkında Hukuki Sorumluluğa İlişkin Viyana Sözleşmesi’dir. Türkiye Viyana Sözleşmesine henüz taraf değildir.

29 Temmuz 1960 tarihinde Paris’te imzalanan ve 1 Nisan 1968 tarihinde yürürlüğe giren Paris Sözleşmesinin amacı Sözleşmeye taraf olan bir ülkenin yetki alanında bulunan bir nükleer tesisin işletilmesi ya da nükleer maddelerin taşınması sırasında o ülke ya da Sözleşmeye taraf başka bir ülkedeki üçüncü kişilerin zarar görmesi halinde bunun karşılanmasına yönelik uluslararası bir sistem kurmaktır¹³⁹⁹. Paris Sözleşmesi, Türkiye tarafından 299 sayılı Kanun ile onaylanması uygun bulunarak iç hukukumuza aktarılmıştır¹⁴⁰⁰. Sözleşme kapsamında nükleer maddeler, nükleer yakıt, radyoaktif ürünler ile radyoaktif atıkları ifade etmekte; nükleer tesisler ise reaktörler ve radyoaktif maddelerle çalışan fabrikaları kastetmektedir. Sözleşmeye göre işleten kavramı o nükleer tesisin yetkisi altında bulunduğu kamu idaresi

¹³⁹⁹ Aydoğdu, s.172-173

¹⁴⁰⁰ N. Kağan Kocaoğlu, Nükleer Tesis İşletenin Hukuki Sorumluluğu, **Ankara Barosu Dergisi**, Y.68, S.2, 2010, s.56

tarafından işleten olarak seçilen veya kabul edilen kişiyi anlatmaktadır¹⁴⁰¹. Son olarak nükleer hadise radyoaktif özelliklerden veya radyoaktif özelliklerin zehirli ve patlayıcılarla veya nükleer yakıtın veya radyoaktif ürünlerin ve atığının diğer zararlı özellikleri ile veya bunlardan herhangi biri ile birleşmesinden veya bir nükleer tesis içindeki radyasyon kaynağından yayılan iyonlaştırıcı radyasyonlardan doğan veya bunların neticesi olarak ortaya çıkarak zarar neden olan herhangi bir olay, birbiri arkasına gelen aynı kaynaklı olaylar dizisi olarak tanımlanmıştır¹⁴⁰². Sözleşme nükleer tesiste gerçekleşen bu tür nükleer olayların yanı sıra nükleer maddelerin tesise taşınması sırasında gerçekleşen hasarları da kapsamaktadır¹⁴⁰³. Nükleer kaza olarak da adlandırılabilen bu durumlarda ani bir patlama şeklinde bir vakianın gerçekleşmesi şart değildir. Ancak ani patlama sonucu oluşmayan ve uzun sürede oluşan işletme içi tehlikelerde fedakarlığın denkleştirilmesi ilkesi uyarınca zarar indirimi uygulanması görüşü ileri sürülmüştür¹⁴⁰⁴.

Nükleer zararın ne olduğu sorusu ise 2004 tarihli Ek Protokolün kabulü ile zararın kapsamı genişletilmiştir. Tazmini gereken zarar, nükleer olay (kaza) ile illiyet bağı ispatlanmış nükleer zarar kapsamında her türlü şahıs ya da malvarlığı zararını ifade etmektedir¹⁴⁰⁵. Çalışmamız açısından önemi dolayısıyla Protokolün, malvarlığının yok olması ya da zarar görmesi kapsamına dâhil edilmemiş olması halinde ve hasarın önemsiz olmaması kaydıyla, etkilenen çevrenin zarar gören unsurlarının eski hale dönüştürülmesi ya da eski hale dönüştürülmesi mümkün olmayan unsurların uygun ortamlarda yeniden kazandırılmasını hedefleyen tedbirlere

¹⁴⁰¹ Kocaoğlu, s.82-85

¹⁴⁰² Burak Hekim, Nükleer Enerji Alanında Hukuki Sorumluluk, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Y. 67, S. 2, 2018, 363; Aynı konu bir diğer çalışmada “nükleer kaza” başlığı ile gerek radyoaktif maddelerden gerek radyoaktif maddelerin toksik, patlayıcı maddeler veya nükleer yakıtlardaki, nükleer atıklardaki ve radyoaktif ürünlerdeki tehlikeli maddelerle kombinasyonundan veya nükleer tesislerdeki herhangi bir radyasyon kaynağından yayılan iyonlaştırıcı radyasyondan kaynaklanan zarara yol açan olay veya o olaylardan kaynaklanan diğer zarara yola açan olaylar şeklinde tanımlanmıştır. Kocaoğlu, s.85. Keza 5710 sayılı Kanunun 5/5. madde lafzının sakıncalı olduğu zira santralde olan her türlü kazanın Paris Sözleşmesine tabi olduğu anlamı çıktığı, örnek olarak nükleer madde kaplarından birisinin işçilerin üzerine yuvarlanması halinde Kanun hükmü gereği Paris Sözleşmesinin uygulanacağı ancak kanunkoyucunun bu sonucu amaçlamadığının açık olduğu bu sebeple, Kanunda geçen ifadenin nükleer zararlar hasredilmesi için kanun metninde değişiklik yapılması gerektiği belirtilmiştir. Kocaoğlu, s.63; Sözleşmenin kapsamına nükleer madde taşınırken kaza olması hali ile nükleer santralde bir kaza olması hallerinin girdiği ifade edilmiştir. Aydoğdu, s.213

¹⁴⁰³ Cihad Furkan Eliaçık, **Uluslararası Hukuk Bağlamında Nükleer Santrallerin Siber Güvenliği**, Birinci Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2018, s.98

¹⁴⁰⁴ Aydoğdu, s.221-222

¹⁴⁰⁵ Aydoğdu, s.234

yönelik yapılan ve yapılması planlanan çalışmaların maliyeti ile malvarlığının yok olması ya da zarar görmesi kapsamına dâhil edilmemiş olması halinde, çevrenin kullanılması ya da yararlanılması ile elde edilen doğrudan bir ekonomik çıkardan kaynaklanan ve söz konusu çevrenin önemli derecede hasar görmesi sonucu uğranan gelir kaybının da nükleer zarar kapsamına sokulduğunu söylemek gerekmektedir. Bu anlamda çevre zararının eşya zararı kapsamına girdiği, çevre ile ilgili özel sorumluluk kurallarının bulunması halinde nükleer tesisin çevreye verdiği zarar hakkında farklı sorumluluk kurallarının yarışabileceği ifade edilmiştir¹⁴⁰⁶. Ayrıca nükleer tesisin normal işletme döneminde yapacağı salınımına bağlı nükleer zarar taleplerinin de Revize Paris Sözleşmesi İkinci Toplantısı'nda Paris Sözleşmesi kapsamında karşılanmasının kabul edildiği ifade edilmektedir¹⁴⁰⁷.

Sözleşme ile nükleer zarardan sorumluluk sadece işletene yüklenmiştir¹⁴⁰⁸. Paris Sözleşmesinin 2004 yılında yapılan revizyonu uyarınca, işletenin Paris Sözleşmesi dışında hukuki sorumluluğu olmayacaktır¹⁴⁰⁹. Ancak taşımacılık alanında akdedilerek Türk iç maddî hukukuna intikal etmiş milletlerarası sözleşme hükümlerinin uygulanabilmesinin yanı sıra Paris sözleşmesi uyarınca işletenin sorumlu tutulmadığı hallerde de işletenin sorumluluğunun hukukun genel prensipleri çerçevesinde çözümlenmesi söz konusu olabilecektir¹⁴¹⁰.

Paris Sözleşmesinde öngörülen sorumluluk kusursuz sorumluluk esasına dayanmaktadır. Kusursuz sorumluluk esasları içerisinde ise nükleer santral işletenin sorumluluğunun tehlike sorumluluğu kapsamında değerlendirilmesi gerektiği, Türk Borçlar Kanunu 71/3. madde ile belirli bir tehlike hali için öngörülen özel sorumluluk hükümlerinin saklı tutulması ve özel norm niteliği taşıması sebebi ile Paris Sözleşmesi hükümlerinin öncelikle uygulanacağı, Borçlar Kanununda düzenlenen tehlike sorumluluğuna ilişkin genel düzenlemenin ise Paris Sözleşmesi'nin konusu dışında kalan, düşük risk içeren nükleer maddelerden ve enerji üretimi haricindeki nükleer

¹⁴⁰⁶ Aydoğdu, s.237 ve dn.667

¹⁴⁰⁷ Hekim, s.363-364

¹⁴⁰⁸ Bu durum "sorumluluğun kanalize edilmesi" olarak adlandırılmaktadır. Gülin Güneysu, Nükleer Reaktörlerin Yol Açtığı Zararlardan Doğan Hukukî Sorumluluk, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, S.1, C.41, 1990, s. 217; Bir başka çalışmada ise "nükleer kazadan sadece işletenin sorumlu olması ilkesi" olarak ifade edilmiştir. Kocaoğlu, s.91

¹⁴⁰⁹ Kocaoğlu, s.91

¹⁴¹⁰ Güneysu, s.217

tekniklerin uygulanmasından kaynaklı zararlar bakımından uygulama bulacağı ifade edilmiştir¹⁴¹¹.

Sorumluluktan kurtulma açısından Sözleşme uyarınca işleten iç savaş, ayaklanma, savaş ve silahlı çatışmanın¹⁴¹² ve istisnai nitelikte ağır bir doğal afetin¹⁴¹³ doğrudan sonucu olan nükleer zararlardan dolayı sorumlu olmayacaktır. Bu bağlamda Paris Sözleşmesinin klasik illiyet bağıını kesen bütün sebepleri kabul etmediği¹⁴¹⁴, illiyet bağıını kesen sebepleri sınırlı bir biçimde saydığı söylenebilir¹⁴¹⁵.

Paris Sözleşmesi 10 yıllık bir zamanaşımı öngörmüşken¹⁴¹⁶ 2004 tarihli Ek Protokol can kaybı ve yaralanmalar için 30 yıllık bir dava açma süresi düzenlemesi getirmiştir¹⁴¹⁷.

Nükleer kazalardan hukuki sorumluluğa ilişkin Paris ve Viyana Sözleşmelerinin aynı konuyu düzenlemeleri ve fakat hiçbir ülkenin her iki Sözleşmeye de taraf olmayışı ve aynı nükleer kazaya her iki Sözleşmenin uygulanmasının yaratacağı güçlükler dikkate alınarak Paris Sözleşmesi ve Viyana Sözleşmesi'nin Uygulanmasına dair Müşterek Protokol hazırlanmış ve bu iki Sözleşmeden sadece birisine taraf olan bir Devlet'in ülkesinde meydana gelen nükleer zarara yol açan olayda o ülkenin taraf olduğu Sözleşmenin uygulanmasına imkan tanımıştır¹⁴¹⁸. Türkiye bu Ortak Protokole taraftır¹⁴¹⁹.

Son olarak Türkiye'nin Akkuyu'da yapılan nükleer santrale ilişkin Rusya Devleti ile 12.05.2010 tarihli "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Rusya Federasyonu Hükümeti Arasında Türkiye Cumhuriyeti'nde Akkuyu Sahası'nda Bir Nükleer Güç

¹⁴¹¹ Hekim, s.367

¹⁴¹² Kocaoğlu, s.94; Sadece savaş rizikosunun illiyet bağıını kesmesinin kabul edildiği, nükleer enerjiden nükleer silah elde edilmesi ya da nükleer enerjinin askeri amaçla kullanılması durumunda barış zamanı bu durumlardan üçüncü kişilerin nükleer bir zarar görmesi olarak tanımlanan askeri riziko halinde ise illiyet bağıının kesilmediği ifade edilmiştir. Aydoğdu, s.255-256

¹⁴¹³ Doğal afetin şiddetinin nükleer tesisin güvenlik standartlarını aşacak nitelikte olması gerektiği ifade edilmiştir. Aydoğdu, s.256

¹⁴¹⁴ Hekim, s.372

¹⁴¹⁵ Aydoğdu, s.253

¹⁴¹⁶ Eliaçık, s.99

¹⁴¹⁷ Hekim, s.381; Aydoğdu, s.273

¹⁴¹⁸ Kocaoğlu, s.81-82; Hekim, s.397-398

¹⁴¹⁹ Protokolün onaylanması 28.10.2005 tarih ve 5422 sayılı Kanunla uygun bulunmuştur. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/11/20061119-2.htm>, (12.02.2021). Türkiye'nin Protokole taraf olduğu "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Rusya Federasyonu Hükümeti Arasında Türkiye Cumhuriyeti'nde Akkuyu Sahası'nda Bir Nükleer Güç Santralının Tesisine ve İşletimine Dair İş birliği Anlaşması'nın Giriş kısmında da açıkça belirtilmiştir.

Santralinin Tesisine ve İşletimine Dair İş birliği Anlaşması”nı imzalamıştır¹⁴²⁰. Sözleşmenin 17. maddesi gereği İşbu Anlaşma ile işbu Anlaşma'da açıkça öngörülen diğer anlaşmalar arasında uyumsuzluklar söz konusu olduğu takdirde, işbu Anlaşma hükümleri geçerli olacaktır. Anlaşmanın 1. maddesi uyarınca Proje Şirketi, Türkiye Cumhuriyeti kanun ve düzenlemeleri kapsamında, Nükleer Güç Santralinin işletilmesi de dahil, ancak bununla sınırlı olmamak kaydıyla, projenin yürütülmesi amacıyla kurulan anonim şirketi ifade etmekte olup Proje Şirketi, Nükleer Güç Santrali tarafından üretilen elektrik de dahil olmak üzere Nükleer Güç Santralinin sahibidir. Anlaşmanın 16. maddesi nükleer sorumluluk ile ilgili olarak Anlaşma kapsamındaki iş birliği çerçevesinde oluşabilecek nükleer zarara ilişkin üçüncü taraf sorumluluğu, Türkiye'nin taraf olduğu veya olacağı uluslararası anlaşmalara, belgelere ve Türk Tarafı'nın ulusal kanunları ve düzenlemelerine göre düzenleneceğini öngörmüştür. Türkiye halihazırda Paris Sözleşmesine taraf olduğuna göre Akkuyu Nükleer Güç Santralinin sebep olduğu nükleer zarar ile ilgili sorumluluğun işleten sıfatını taşıyan Proje Şirketine ait olduğu söylenmelidir¹⁴²¹.

(3) 6491 Sayılı Kanun'dan Kaynaklanan Sorumluluk

Bir enerji faaliyeti olması sebebi ile 6491 sayılı Türk Petrol Kanunu'nda düzenlenen petrol işleminin de tazminat sorumluluğu yönünden değerlendirilmesi gerekmektedir. Daha önce de bahsedildiği üzere petrol işlemi arama başta olmak üzere üretim ile yurt içinde üretilen petrolün satılması, bu işlemlerden herhangi biri için lüzumlu enerji ve su tesisleri ile üretilen petrolün saha içinde veya ana iletim hattı veya yakınındaki rafineriye veya doğal gazın serbest tüketiciye teslimine kadar taşınmasını

¹⁴²⁰ Anlaşmanın onaylanması 15.07.2010 tarih ve 6007 sayılı Kanunla uygun bulunmuştur. Anlaşma metni için 06.10.2010 tarih ve 27721 sayılı R.G.

¹⁴²¹ Anlaşmanın 5. maddesi gereği kurulması öngörülen proje şirketi, 2010 yılı Aralık ayında Akkuyu Nükleer A.Ş. adı ile kurulmuştur. <http://www.akkuyu.com/sirketin-tarihcesi>, (12.02.2021). Akkuyu Proje Şirketi, “Nükleer Tesislere Lisans Verilmesine İlişkin Tüzük” hükümleri uyarınca Türkiye Atom Enerjisi Kurumu (TAEK) nezdinde Kurucu olarak tanınmak üzere 7 Şubat 2011 tarihinde başvuruda bulunmuştur. Şirketin başvurusu incelendikten sonra TAEK, 28 Şubat 2011 tarihinde Akkuyu Nükleer A.Ş.'yi Kurucu olarak tanıdığını şirkete bildirmiştir. <https://ndk.org.tr/tr/hizmetlerimiz/nukleer-tesisler-iliskin-islemler/nukleer-tesislerin-yetkilendirilmesi/akkuyu-nukleer-santral.html>, (12.02.2021). Daha önce de belirtildiği üzere 4 nolu Cumhurbaşkanlığı Kararnamesinin 690. maddesinde 57 nolu Kararnamenin 14. maddesi ile yapılan değişiklik ile Türkiye Atom Enerjisi Kurumu başkaca bir işleme gerek olmaksızın kapatılmıştır. Keza mevzuatta Türkiye Atom Enerjisi Kurumuna yapılan atıfların da TENMAK'a yapılmış sayılacağı ifade edilmiştir.

sağlayan boru hatlarının, bina, kamp ve diğer tüm tesislerle teçhizatın inşası, kurulması ve işletilmesi ve bu faaliyetlere ilişkin mali, ticari ve idari faaliyetleri içermektedir. Kanunun 22/4. maddesi ile petrol hakkı sahibinin üzerinde işlem yaptığı arazinin maliki veya zilyedi bulunan kişiye, araziye, o yerdeki tesislere verdiği zararı ve bu kişinin mahrum kaldığı ürün bedelini veya işletme kazancını ödemekle yükümlü olduğu ifade edilmiştir. Gerek petrol arama gerek nakil faaliyetleri, ürünün içerik itibari ile yanıcı ve çevresel açıdan zararlı yapısı sebebi ile tehlike potansiyeli içerdiği açıktır. Bu kapsamda her ne kadar maddede açık hüküm yoksa da burada tehlike esasına dayalı bir kusursuz sorumluluk halinin öngörüldüğü ifade edilebilir. Kaldı ki Kanun tehlikeli fiil kavramını kullanarak faaliyetin tehlike potansiyelini de kabul etmiştir.

Kanun buradaki kusursuz sorumluluk halinde tazmini gereken zararları ise sınırlı bir şekilde saymıştır. Buna göre tazminat sorumluluğunun kapsamına üzerinde işlem yapılan arazinin maliki veya zilyedi bulunan kişinin uğradığı zarar ile petrol işleminin yapıldığı araziye verilen zarar, o yerdeki tesislere verilen zararı ve arazinin maliki veya zilyedi bulunan kişinin mahrum kaldığı ürün bedeli veya işletme kazancı girmektedir. Madde bu hali ile çevresel yönden sadece petrol işlemi yapılan arazide meydana gelen zararı içermektedir. Dolayısıyla 6491 sayılı Kanunun ekolojik zararlara yönelik bir hüküm içerdiği söylenemez. Bu Kanun ikincil zarar ya da çevre sebebi ile zarar olarak adlandırılan zarara yönelik özel bir düzenleme içermektedir.

3. İdarenin Çevreye Yönelik Zararlara İlişkin Mali Sorumluluğu

İdarenin sorumluluğu ile kastedilen yürüttüğü faaliyetlerin yarattığı zararların yine idarece tazmin edilmesidir¹⁴²². İdarenin toplumun ortak ihtiyaçlarını gidermek için üstlendiği hizmetleri yerine getirirken işlem ve eylemleri ile zarara yol açması mümkündür. İdarenin yol açtığı zararlarla ilgili olarak iki ayrı konunun irdelenmesi gerekir. İlki idarenin sebep olduğu zarar ekolojik zarar ise ne yapılabileceği, diğeri ise idarenin sebep olduğu zarar ikincil zarar ya da çevre sebebi ile zarar ise ne yapılabileceğidir. Bu ayrım yapılmadan geniş anlamı ile çevre zararı kavramından

¹⁴²² Ender Ethem Atay, İdarenin Sorumluluğu, **Prof.Dr. Fikret Eren'e Armağan**, Ankara, 2006, (Sorumluluk), s. 1061

hareket edilmesinin, temelde giderilmesi hedeflenen zararın farklılığı ve bu zararın giderilmesindeki toplumsal menfaatin gözardı edilmesi sebebi ile doğru olmayacağı kanaatindeyiz. Keza zararla ilgili bu ayırım yapılmadan, zararın giderilmesinde özel hukuk ya da kamu hukukundan hangisinin kurallarının uygulanacağını da tespitinin de temelsiz kalacağını düşünmekteyiz. Bu anlamda idarenin kamu gücü ayrıcalıkları ile donatılmış, özel hukuku aşan yetkilere sahip olduğu ya da bu türde yükümlülüklerle tabi kılındığı işlem ve eylemleri idare hukukuna tabidir¹⁴²³. İdarenin başta Çevre Kanunu olmak üzere mevzuatla üstün yetkilerle donatıldığı çevre koruma ve denetimi ile ilgili faaliyetlerinin idare hukukuna tabi olduğunda kuşku yoktur. Bu anlamda az sonra değinileceği üzere idarenin Çevre Kanunu 8/2. madde gereği üstlendiği önleme yükümlülüğünün idare hukukuna tabi olduğu ve bu yükümlülüğün ihlalinin idari yargıda çözümünü gereken bir uyuşmazlığa yol açacağı açıktır.

İdarenin sorumluluğunun belirlenmesi konusu ile görevli yargı yerinin belirlenmesi konusunun, Çevre Kanunu'nun 28. maddesinin melez niteliği sebebi ile karışıklığa yol açtığı kanaatindeyiz. İdarenin kirleten olarak sorumluluğunun Borçlar Kanunu hükümlerine dayandırıldığı durumda bu sorumluluk konusunda Adli yargının görevli olduğunda hiçbir kuşku bulunmamaktadır. Zira burada özel hukuka dayalı bir uyuşmazlık bulunduğu konusunda tereddüt bulunmamaktadır. Nitekim Yargıtay İçtihadı Birleştirme Kurulu'nun kararında Medeni Kanun hükümlerine giren haksız fiil neticesinde meydana gelen zararının tazmini davasının adliye mahkemesinin vazifesi içinde olduğu ifade edilmiştir¹⁴²⁴.

İdarenin Çevre Kanunu 28. maddesine dayalı sorumluluğu konusunda ise Kanunun görevli yargı yeri ile ilgili bir hüküm içermemesi ve Çevre Hukukunun karma hukuk dalı olması¹⁴²⁵ sebebi ile hangi yargı kolunun görevli olduğu konusu belirgin değildir. Nitekim yerel mahkeme kararının temyiz incelemesi üzerine verilen bir Danıştay kararında¹⁴²⁶ Çevre Kanunu'nun 28. maddesine atıfta bulunularak, çevreye zarar verenlerin kusur şartı aranmaksızın sorumlu olacaklarının hükme bağlandığı ancak idarenin sorumluluğuna ilişkin esasların Çevre Kanunu'nda düzenlenmediğini,

¹⁴²³ Gözler, C.I, İdare, s.60-61

¹⁴²⁴ Yargıtay İçtihadı Birleştirme Genel Kurulunun 11.02.1959 tarih 1958/17 E. 1959/15 K. sayılı kararı <https://www.turkhukuksitesi.com/serh.php?did=16224>, (13.02.2021)

¹⁴²⁵ Keleş ve Ertan, s.60

¹⁴²⁶ Danıştay 6. Dairesinin 31.03.2004 tarih ve 2002/6748 E. 2004/1834 K. sayılı kararı, Alica, Denetim, s.110

Anayasa'nın 125. maddesinde ise idarenin kendi eylem ve işlemlerden doğan zararlardan doğan zararı ödemekle yükümlü olduğunun hükme bağlandığını ifade ederek Çevre Kanunu 28. maddesinin değil, idari sorumluluk konusundaki genel ilkelerin uygulanması gerektiğini belirtmiştir. Nitekim Danıştayın bozma kararı üzerine yerel mahkemece verilen kararda da tam yargı davasında, idarenin eylem veya işlemlerinin hukuka uygunluğunun denetimi yapıp idari faaliyet karşısında ilgililerin durumu belirlenerek idarenin tazmin sorumluluğunun olup olmadığı saptanırken, öncelikle olayda idarenin hizmet kusurunun bulunup bulunmadığı hususunun, hizmet kusurunun bulunmaması halinde ise, kusursuz sorumluluk ilkesinin olayda uygulanıp uygulanamayacağının belirlenmesi gerektiği belirtilerek aynı hususa işaret edilmiştir¹⁴²⁷. Bu sebeple Danıştay ve idari yargının tutumunun idarenin sorumluluğunu Çevre Kanunu 28. maddeye dayandırmamak yönündedir. Danıştayın vermiş olduğu karardaki idarenin sorumluluğuna ilişkin esasların Çevre Kanunu'nda düzenlenmediği görüşünü kabule imkân yoktur¹⁴²⁸. Askeri Yüksek İdare Mahkemesi (AYİM) tarafından verilen bir kararda idare mahkemeleri, Danıştay ve AYİM'de açılabilen tam yargı davalarında sorumluluğun tespitinde ve tazminat ile ilgili diğer hükümleri uygularken Türk Borçlar Kanunu ya da Türk Medeni Kanunu'nun üst norm olarak kabul edildiği, idare hukukunun kendine has özelliklerinin doğal sonucu olarak Anayasanın emredici hükümleri kapsamında bahsi geçen Kanunların bünyesine uygun olduğu ölçüde doğrudan uygulandığı tespiti yapılmıştır¹⁴²⁹. Çevre Kanunu 28. maddesinin bir mali sorumluluk düzenlemesi getirdiğinde kuşku yoktur. Maddede, bu sorumluluk kapsamından idareyi çıkardığına ilişkin bir hüküm de yer almamaktadır. Bilakis, Kanun 2. maddesinde kirleten tanımında gerçek ve tüzel kişiler diyerek kamu tüzel kişilerini de kirleten kavramına dolayısıyla "Kirletenin Sorumluluğu" başlığını taşıyan 28. madde kapsamına sokmuştur. Danıştay'ın Çevre Kanunu'nun melez

¹⁴²⁷ Alıcı, Denetim, s.111

¹⁴²⁸ Aksine idare hukukunda, özel hukuktaki sorumluluk anlayışından esinlenildiği, idari sorumluluk konusunda uygulanacak idare hukuku ilkesi yoksa hâkimin özel hukuk sorumluluk kurallarından yararlanabileceği ifade edilmiştir. Gözler, Kemal ve Gürsel Kaplan. **İdare Hukuku Dersleri**, 18. Baskı, Ekin Yayınevi, Bursa, 2016, s.746. Bu konuda Askeri Yüksek İdare Mahkemesi verdiği bir başka kararda davacının maruz kaldığı zararın BK. 58. maddesinde düzenlenen bina malikinin sorumluluğunun idare hukuku alanına yansıtılarak uygulanması ve kusursuz sorumluluk ilkesi gereğince davalı idare tarafından giderilmesi gerektiğine hükmetmiştir. AYİM 2.D. 12.10.1993 tarih ve 1993/555 E. ve 1993/519 K. sayılı kararı. Karar için A. Şeref Gözübüyük ve Turgut Tan, **İdare Hukuku, C. I, Genel Esaslar**, 12. Bası, Turhan Kitabevi, Ankara, 2018, (İdare), s. 859.

¹⁴²⁹ AYİM 2. D. 29.12.1992 tarih ve 1991/74 E. ve 1992/913 K. sayılı kararı, Akyılmaz, Sezginer ve Kaya, s.163 dn.380

yapısından kaynaklı bir kafa karışıklığı yaşadığı anlaşılmaktadır. Eğer Danıştay idare tarafından sebep olunan çevreye ilişkin zararlarda kendisini görevli görüyorsa yapması gereken Çevre Kanunu 28. maddesinde düzenlenen kusursuz sorumluluk halini tıpkı idarenin kusursuz sorumluluğu halleri gibi kabul ederek bir çözüme ulaşmasıdır.

Bu noktada İdarenin Çevre Kanunu 28. maddesinden kaynaklanan sorumluluğu ile ilgili olarak zararın bir kamu hizmetinin görülmesi sırasında meydana gelmesi halinde, uyuşmazlığın idari yargı mercileri önünde çözülmesi gerektiği ileri sürülmüştür¹⁴³⁰. Bahsi geçen görüş az önce değinilen Yargıtay İBGK kararını¹⁴³¹ esas almaktadır. Anılan kararda Devlet Karayolları veya Su İşleri Genel Müdürlükleri, belediyeler veya il özel idareleri gibi kamu kurum ve kuruluşlarının verdikleri kararlar sonunda ve plan ve projelere uygun olmak üzere tesisler yaptırmış olmaları veya bu tesisleri kullanmaları veya bu tesislere bakmaları sebebiyle fertlerin uğramış oldukları zararların tazminine ilişkin davaların idari davalardan olduklarına ve bu bakımdan bu davalarda idari yargının görevli olduğuna hükmedilmiştir. Öğretide ileri sürülen görüş ve İBGK kararının idare hukukunun uygulama alanını “Kamu Hizmeti” ölçütüne dayandırdığı anlaşılmaktadır. Oysa az sonra değinileceği üzere idare bir kamu hizmeti sunucusu olması durumunda dahi kendisi de potansiyel bir kirleten olarak, kirletme imtiyazına sahip değildir. Çevre Kanunu kirleten tanımında bu durumu zımnen ortaya koymuştur. Bu gerçek, idarenin bir kamu hizmeti sunucusu olması durumunda dahi değişmez. Dolayısıyla biz idarenin sebep olduğu çevresel zararın kamu hizmetine dayanması halinde idari yargının görevli olduğunu kabul eden görüşe katılmıyoruz.

Yargıtayın Çevre Kanunu 28. maddesinde daha istikrarlı bir tutum sergilediği ve idarenin çevreyi kirletmesi halinde oluşan zarardan özel hukuk kuralları gereği sorumlu olduğunu kabul ettiği belirtilmelidir. Öğretide de aynı görüş dile getirilmektedir¹⁴³². Yargıtay idarenin işleteni olduğu bir termik santralle ilgili olarak Çevre Kanunu 28. maddeye dayalı olarak açılan manevi tazminat davasında yerel mahkeme kararını zararın yokluğu gerekçesi ile bozmuş, dolayısıyla bu konuda adli yargının görevli olduğunu kabul etmiştir¹⁴³³. Yine Yargıtay idare aleyhine Çevre

¹⁴³⁰ Helvacı, s.47; Başoğlu, s.245-246

¹⁴³¹ Bkz. yuk. dn.1424

¹⁴³² Tandoğan, Çevre, s.41; Yüce, s.146

¹⁴³³ Yargıtay 4. H.D. 11.07.2002 tarih ve 2001/12708 E. ve 2002/8915 K. sayılı kararı. <https://legalbank.net/belge/y-4-hd-e-2001-12708-k-2002-8915-t-11-07-2002-haksiz-eylem-nedeniyle-manevi-tazminat/243924/>, (13.02.2021)

Kanunu 28. maddesine dayalı açılan başka bir tazminat davasında tazminat miktarı yönünden kararın bozulmasına karar vermiştir¹⁴³⁴.

Bu konuda Yargıtay'ın 2872 sayılı Çevre Kanunu yürürlüğe girmeden önce vermiş olduğu bir karardan¹⁴³⁵ bahsetmek gerekmektedir. Bahsi geçen kararda idare davacı konumunda olsada yer verilen tespitler açısından önem taşımaktadır. Dava çevreyi kirleten sanayi kuruluşuna karşı belediyenin eski Medeni Kanun'un 661. maddesi çerçevesinde komşuluk hukukuna dayalı olarak açtığı bir davadır. Yargıtay bu davada özetle, davacı belediyenin 1580 sayılı Belediye Kanunu¹⁴³⁶ ve diğer ilgili yasalara göre teşekkül etmiş bir kamu tüzel kişiliği olduğunu, geniş anlamda beldenin düzenini, halkın sağlık ve esenliğini korumakla görevli ve sorumlu olduğunu, Belediyenin aynı zamanda çok sayıda ağaçlıklı yeşil alanların ve binaların da maliki olduğunu, özel kişiler gibi tüm varlığını her türlü zarar ve tehlikeden korumanın belediyenin de tartışılmaz hakkı olduğunu, özel hukuk karşısında belediyenin, ilde oturan ve davalı fabrikanın eyleminden zarar gören herhangi bir kişiden farkının bulunmadığını, Belediye bir kamu kuruluşu olduğuna, idari yönden pek çok yetkilerle donatıldığına göre, soruna idari yollardan giderek çözüm bulunması gerekeceğine ilişkin düşüncenin de davada saygın bir yerinin bulunduğunu ancak belediyenin yukarıda açıklandığı gibi adli yargıya başvurabilme hakkının da aynı derece yasal olduğunu, kaldı ki; bu davada davacı belediyenin yirmi yılı kapsayan bir dönem içinde idari yönden tüm işlemleri oluşturduğunu, kendi meclisinden fabrikanın kapatılmasına varıncaya kadar çeşitli kararlar aldığını, Vilayet ve Sağlık Bakanlığı'nı harekete geçirdiğini, sorunu idarenin ve hatta basının gündeminden hiç bir zaman çıkarmadığını fakat, idari üniteler arasındaki koordinasyon bozukluğu ve bürokrasinin ağır-aksak çalışmaları ve davalı fabrikanın idari uyarı ve kararlara karşı umursamazlığı yüzünden hiç bir olumlu sonuç almayı başaramadığını hatta mevcut elektro-filitreyi çalışır hale dahi getirtemediğini, Belediyenin artık genel yargıya başvurmaktan başka çaresi kalmadığını, ülkemizde idari kararların yerine getirilmesinin siyasal ortamın

¹⁴³⁴ Yargıtay 1. H.D. 04.10.2012 tarih ve 2012/9944 E. ve 2012/10688 K. sayılı kararı. <https://www.lexpera.com.tr/ictihat/yargitay/1-hukuk-dairesi-e-2012-9944-k-2012-10688-t-4-10-2012>, (13.02.2021)

¹⁴³⁵ Yargıtay 1. H.D. 25.12.1981 tarih ve 1981/14350 E. ve 1981/14955 K. sayılı kararı. <https://www.lexpera.com.tr/ictihat/yargitay/1-hd-e-1981-14350-k-1981-14955-t-25-12-1981>, (13.02.2021)

¹⁴³⁶ 14.04.1930 tarih ve 1471 sayılı R.G.

koşullarına, idarecilerin kişisel görüşlerine göre durdurulması ya da bu işlemlerin uzatılması şeklinde acı bir gerçeğin olduğunu bu nedenle belediyenin, genel yargıya başvurmak suretiyle güvenli bir yola girdiğini, hakim ve seçilecek uzman bilirkişilerin tarafsızlığına sığınarak iyi niyetini gösterdiğini, soruna kalıcı bir çözüm bulunmasını istediğini, infazı her zaman mümkün olabilecek bir "kesin hüküm" elde etmeyi amaçladığını, dava konusu ile ilgili olarak Belediye, Vilayet ve Sağlık Müdürlüğü'nün iş birliği ile davanın açılmasından yıllarca önce yaptırılan çok geniş ve etraflı bir çalışmayı içeren bilirkişi incelemesine ilişkin raporun, Mahkemece oluşturulan ve çevre sağlığı konusunda ülke çapında üne sahip uzman bilirkişiler kurulu tarafından da doğrulandığını, davalıya ait fabrikanın bacasından ve diğer yerlerden çıkan kükürt dioksit gibi zehirli gazların, çimento tozlarının, hakim rüzgarların da etkisi ile kentin üstüne devamlı şekilde dağılıp yayıldığını, insan, hayvan ve bitkilerin hayatını tehdit ettiğini, hele çocuklarda çeşitli göğüs hastalıklarına yol açtığını, böylece davalı fabrikanın hesaplanması çok güç ve o kadar da büyük zararlara sebebiyet verdiğini, yeşil alanların kuruduğunu, fabrika yakınlarındaki Devlet Hastanesinin zarardan en çok etkilendiğini, toz tutma donanımına ait çelik konstrüksiyon kısmının monte edilmesine rağmen, uzun süredir çalışabilir hale getirilmediğini, bu halin davalı fabrika tarafından konuya gerekli önemin verilmediğini kanıtladığını, bilimsel çalışma sonucu elde edilen bulgulara dayanılarak, pozitif bilimin kesin, tartışılması imkansız gerçekçiliği ve ciddiyeti içerisinde açıklanarak zararın önlenmesi için alınması zorunlu görülen önlemlerin somut nitelikte ve en keskin çizgileriyle ortaya konduğunu, kentteki hayvan varlığı, doğadaki bitki örtüsü ve özellikle evrenin en kutsal varlığı sayılması gereken insan sağlığının korunması karşısında gerekli önlemlerin alınması için harcanması zorunlu görülen paranın ve uygulanacak projenin kapsamının hemen hiç değerinin olmadığını ifade etmiştir. Yargıtayın bu kararı gerek çevresel duyarlılığı ortaya koyması gerek idari makamların çevre konusundaki duyarsızlığına yaptığı vurgu ve idari makamların da adli yargı korumasından yararlanma haklarını ifade etmesi açısından önem taşımaktadır.

a. İdarenin Önleme Yükümlülüğünü İhlalinin Mali Sorumluluğa Dönüşmesi

İdarenin Çevre Kanunu 8/2. madde gereği çevrenin kirlenmesini önleme yükümlülüğünü ihlal etmesi halinde zarardan bağımsız olarak görev kusuru¹⁴³⁷ kapsamında sorumluluğunun olduğu ifade edilmiştir¹⁴³⁸. Gerçekten Çevre Kanunu 8/2. maddesi kirlenme ihtimalinin bulunduğu durumlarda ilgililerin kirlenmeyi önlemekle yükümlü olduklarını ifade etmektedir. Anayasanın 56/2. maddesinin açıklığı karşısında ilgililer kavramının İdareyi de kapsadığı açıktır. Ancak bu sorumluluğun iddia edildiği gibi zarardan bağımsız bir sorumluluk olduğunun ne anlama geldiğini belirlemek gerekmektedir. Zira idarenin sorumluluğu gerçekleşmiş bir zararın varlığını gerektirmektedir¹⁴³⁹. Kanaatimizce burada kastedilen idarenin, zararı önleme yükümlülüğünü ihmal etmesi sebebi ile bu yükümlülüğü yerine getiren özel kişinin malvarlığındaki eksilme sebebi ile doğan zarardır. Ekolojik zarar doğma ihtimali olan hallerde gerek kirlenme ihtimaline yol açanın gerekse idarenin kirlenmeyi önlemeye yönelik tedbirleri almaması halinde bu tedbirleri alan kişinin yapmış olduğu masrafları idareye başvurarak talep edebilmesi mümkün olmalıdır. Haklı olarak bu halde önlemi alan kişinin Çevre Kanunu 30. madde uyarınca ilgili mercilere başvurarak faaliyetle ilgili gerekli önlemlerin alınmasını istemesinin şart olup olmadığı sorusu akla gelecektir. Ancak 30. madde çevreyi kirleten veya bozan bir faaliyeti aramaktadır. Oysa burada henüz bir önlem alınması söz konusudur. Dolayısıyla idarenin ekolojik zarara yol açacak bir durumla ilgili almakla yükümlü olduğu önlemi almaması halinde bu önlemi Anayasanın 56/2. maddesi ve Çevre Kanunu 8/2. madde kapsamında alan ilgili, idareye açacağı bir tam yargı davası ile yapmış olduğu masrafları talep edebilmelidir. İlgili idare şayet kirlenme ihtimaline yol açan ve önlem alma yükümlülüğü olan bir özel hukuk kişisi varsa Çevre Kanunu 3/g maddesi uyarınca bu sefer önlem alan ilgiliye yaptığı ödemeyi önlemi almayan özel hukuk kişisinden tahsil edebilecektir.

¹⁴³⁷ Görev kusuru ile ilgili detaylı bilgi ve hizmet kusurundan farkı için Özay, Günışığı, s.862-866

¹⁴³⁸ Rona Serozan, Doğal Çevrenin Özel Hukukun Araçlarıyla Korunmasındaki Yetersizlikler, **Prof. Dr. Selim Kaneti'ye Armağan**, İstanbul, 1996, s. 108

¹⁴³⁹ Gözler, C.II, İdare, s.1176

İdarenin ikincil zarar niteliğinde zararları önleme yükümlülüğü açısından olaya bakılacak olursa idarenin gereken önlemi almaması sonucu çevre sebebi ile bireysel zarara uğrayacak olan kişinin zararı önlemek için aldığı önlem sebebi ile yaptığı masrafları da idareden bir tam yargı davası ile talep etmesinin mümkün olduğu kanaatindeyiz. Bu konuda Danıştay vermiş olduğu bir kararda kamu külfetleri karşısında eşitlik ilkesine dayalı kusursuz sorumluluk halini kabul ederek, yapılan yol sebebi ile oluşan heyelan alanının davacının evini etkilememesi için istinat duvarı yapımına ilişkin masrafın idareden istenebileceğine hükmetmiştir¹⁴⁴⁰.

b. İdarenin Ekolojik Zarara Yol Açması Halinde Tazminat Sorumluluğu

Ekolojik zarar, bireysel varlıkları etkilemeksizin sadece çevrenin unsurlarında meydana gelen zarardır. Örnek vermek gerekirse İdarenin işleteni olduğu bir enerji üretim tesisinin yaptığı salınım sonucunda sadece denizde kirlenme meydana gelmesi halinde idarenin sorumluluğunun ne olduğu belirlenmelidir. Daha önce değinildiği üzere Çevre Kanunu 28. madde uyarınca kamu tüzel kişilerinin de tazminat davası açabileceklerine ilişkin öğretide görüşler olduğu daha önce ifade edilmişti¹⁴⁴¹. Buna karşılık Çevre Kanunu 2. maddede kirleten tanımı yapılırken tüzel kişiler arasında özel hukuk-kamu hukuku ayrımı yapılmadığı için kamu tüzel kişilerinin de kirleten olarak hukuki sorumluluklarının olabileceği görüşü ifade edilmişti¹⁴⁴². Bizim kanaatimiz Çevre Kanunu 28. maddesinin ekolojik zararı da içerdiği yönündedir. İdarenin buradaki sorumluluğunun kamu hukukuna mı yoksa özel hukuka mı dayalı olduğunun belirlenmesi gerekmektedir.

İdare kendisi de potansiyel bir kirleten olarak, kirleten sıfatı ile kamu gücü ayrıcalıkları taşımamaktadır. Bu anlamda idarenin kirletme imtiyazı yoktur. Çevre Kanunu kirleten tanımında bu durumu zımnen ortaya koymuştur. Bu gerçek, idarenin bir kamu hizmeti sunucusu olması durumunda dahi değişmez zira idarenin kamu menfaatine faaliyette bulunması ona daha müsamahalı bakılmasını haklı kılmayacaktır

¹⁴⁴⁰ Danıştay 10. Dairesinin 03.04.1985 tarih ve 1982/4465 E. ve 1985/672 sayılı kararı, Karar için bkz. Tuncay Armağan, **İdarenin Sorumluluğu ve Tam Yargı Davaları**, Birinci Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 1997, s.108-109

¹⁴⁴¹ Bu görüşler için bkz. s.447 dn.1265; s.472 dn.1369. Devletin manevi tazminat dahi talep edebileceği görüşü için s.477 dn.1387

¹⁴⁴² Bkz. s.447 dn.1267

zira kirlenme kamu ve özel menfaat kavramlarından bağımsızdır¹⁴⁴³. Kirleten idarenin bu eyleminin tam aksine gerek kamu gerekse özel bütün menfaatler açısından bir ihlal olduğu ortadadır. İdarenin kamu gücü kapsamında sahip olduğu imtiyazın hukuka aykırı kullanımı halinde elbette idare hukuku kuralları uygulanarak sorumluluk idare hukuku kapsamında değerlendirilecektir. Ancak idarenin kamu gücü kapsamında kendisine tanınmayan bir imtiyazı varmış gibi kullanması halinde eylemini idare hukuku kapsamında değerlendirmenin mümkün olmadığı kanaatindeyiz. O halde kirlenme faaliyeti idarenin kamu gücüne dayalı olarak yürüttüğü bir işlem ya da eylemden kaynaklansa dahi, idareye sağlanan kamu gücünün kapsamına kirlenme imtiyazı giremeyeceği için sorumluluk bakımından özel hukuka tabi olduğunu düşünmekteyiz.

İdarenin eylemi sonucu çevrenin unsurlarında meydana gelen ekolojik zarar niteliği taşıyan zararlar için idarenin özel hukuk sorumluluğu devreye girebilecektir. İdarenin idare hukuku anlamında tazminat sorumluluğu için 2577 sayılı İYUK 2/1-b maddesi gereği kişisel hak ihlali gerekeceği için ekolojik zararlarda¹⁴⁴⁴ tam yargı davası söz konusu olamaz. Böyle bir ekolojik zarar söz konusu olduğunda zararın tazminine yönelik olarak Çevre Kanunu 28. madde gereğince idarenin özel hukuk sorumluluğu söz konusu olabilmelidir¹⁴⁴⁵. Bu dava 6100 sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu 2/2. maddesi gereği Asliye Hukuk Mahkemelerinin görevine giren bir davadır. Ekolojik zararın tazminine yönelik açılan bu dava maddi tazminat davası niteliğinde olup öncelikle ve mümkünse aynen tazmine¹⁴⁴⁶ başvurulması gerekmektedir. Zira aslolan ekolojik zarardan önceki halin tesisidir. Her ne kadar idare hukukunda “Nakden Tazmin” ilkesi geçerli¹⁴⁴⁷ olsa da bu ilkenin temelinde yargının idareye

¹⁴⁴³ Şener Akyol, “Çevre Kanunu’na Göre Hukukî Sorumluluk, Yargıtay’da 9-10 Mart 1984’de yapılan “Sorumluluk Hukukundaki Yeni Gelişmeler VII. Sempozyumu”, Yayımlanmamış Tebliğ, s.4-5’den aktaran İlhan Helvacı, **Çevre Kirlenmesinden Doğan Zararlardan Hukuki Sorumluluk**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul, 1989, s.46

¹⁴⁴⁴ Yukarıda bahsedilen 8/2. madde kapsamında bir ekolojik zararın değil, ekolojik zararın ortaya çıkmasını önlemeye yönelik yapılan masrafların sebep olduğu bir malvarlığı eksilmesine bağlı zararın olduğunu tekrar hatırlatalım. Bkz. s.511-512

¹⁴⁴⁵ Öğretide buradaki sorumluluğun kamu hukuk kaynaklı sorumluluk olması gerektiği, özel hukuk kaynaklı sorumlulukta tarafların anlaşması ya da davadan vazgeçme gibi yollarla dava süreci sona erse de çevre ile ilgili zararın niteliği gereği kuşaklar boyu devam edebileceği, bu durumun hakkaniye uygun olmayacağı ifade edilmiştir. Tekin Akıllıoğlu, **İdare Hukuku Açısından Çevre Kanunu, Çevre Kanunu’nun Uygulanması**, TÇSV Yayını, Ankara, 1987, s.79

¹⁴⁴⁶ Eren, Genel, s.796-797

¹⁴⁴⁷ Bahtiyar Akyılmaz, İdari Yargıda Tazminat Şekilleri ve Hesaplanması, **Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Prof. Dr. Süleyman Arslan’a Armağan, C.6, S.1-2, 1998, s.172

yapma borcu yükleyememesi yatmaktadır¹⁴⁴⁸. Ancak çevre hukukunun özellikleri ve uluslararası sözleşmelerde de önceliğin aynen tazmine verilmesi karşısında, burada idarenin özel hukuka dayalı bir haksız fiil sorumluluğu düzenlemesi olduğu da dikkate alınarak bütün canlıların ortak varlığı olan çevrenin korunmasında Anayasal ödevini ihmal eden idareye yargının bu görevini hatırlatmasının ve mümkün olduğu takdirde çevre için daha iyi bir tatmin sağlayan aynen tazminin mümkün olduğu kanaatindeyiz¹⁴⁴⁹. Dolayısıyla burada oluşan zararın olması gereken tazmin şekli aynen tazmindir zira bu tazmin tüm toplum açısından bir tatmin sağlar¹⁴⁵⁰. Aynen tazminin mümkün olmaması halinde daha önce değinildiği üzere¹⁴⁵¹ bir Çevre Fonu oluşturularak nakdi tazminatın bu Fon'a aktarılması mümkün olmalıdır. Bu davanın idareye karşı ekolojik zararın yaşandığı bölgede yaşayan bir gerçek kişi, hatta çevre koruma amacını taşıyan tüzel kişiler ya da çevre ya da çevre hukuku ile mesleki ilgileri olan kamu kurumu niteliğinde meslek kuruluşları açabilmelidir¹⁴⁵².

Ekolojik zararın idarece tazminine yönelik olarak öğretide ileri sürülen bir görüş¹⁴⁵³ ise bu konuda idare hukukunun mevcut sorumluluk kurallarından yararlanılmasının mümkün olduğunu, bu bağlamda kamu hizmetlerine geçici olarak katılan kişilerin uğradığı zararlardan doğan sorumluluk şartlarından yararlanılabileceğini ileri sürmüştür. İdarenin kusursuz sorumluluk halleri arasında yer alan bu sorumluluk türü, kamu hizmetine geçici olarak katılanların uğradığı zararlardan idarenin sorumluluğunu düzenlemektedir. Çevrede oluşan ekolojik zararları bu sorumluluk kapsamına sokmak için, bu sorumluluğun koşulları arasında yer alan kamu hizmetine katılma gereğinin acil bir ihtiyaç nedeniyle ortaya çıkmış

¹⁴⁴⁸ Gözler, C.II, İdare, s.1258. Ancak İdareye aynen tazmine zorlayacak şekilde nakden tazmin kararı verilmesinin mümkün olduğu, sadece idareye bir emir yöneltilmemesinin ve aynen tazminin idarenin iradesine bırakılmasının yeterli olduğu belirtilmiştir. Gözler, C.II, İdare, s.1258-1259

¹⁴⁴⁹ İdarenin idari sorumluluğu için de aynen tazmin imkanının bulunduğu zira tam yargı davasında hükmesilen nakdi tazminatın da idareye yönelik olarak verilmiş bir emir olduğu görüşü de ileri sürülmüştür. Hasan Nuri Yaşar, **İdari Yargı Kararlarının Etkinleştirilmesi Arayışında İdari Yargı İdari Yargıç Yargısal Emir**, Birinci Baskı, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2013, s. 181-185

¹⁴⁵⁰ Bu doğrultuda tam yargı davalarında belli bir parasal tutarın ödenmesinin yetersiz kalacağı durumlar için nakdi tazminat dışında başka yolların da düşünülmesi ve gerekirse idarenin edim yükümlülüğünün söz konusu olduğu usullerin geliştirilmesi gerektiği görüşü ileri sürülmüştür. Sait Güran, **Türk İdare Hukukunda Tazminat Miktarının Saptanması, Sorumluluk Hukukunda Yeni Gelişmeler Sempozyumu III**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1980, s. 158-159.

¹⁴⁵¹ Bkz. yuk. s.531-532

¹⁴⁵² Çevre bütün canlıların ortak varlığı ise bunun sonucu olarak, kendisine ait bir varlığın zarara uğraması ile hukuki yararı zarar gören herkesin açabileceği de düşünülebilir.

¹⁴⁵³ Bulut, s.85

olması gerekliliğinin¹⁴⁵⁴ geniş yorumlanması ve kirlilik tehlikesinin de acil bir durum olarak yorumlanarak ekolojik zararların önlenmesi için yapılan masrafların kusursuz sorumluluk kuralları uyarınca tazmin edilmesinin mümkün olabileceği fikri ileri sürülmüştür. Anılan bu fikir klasik ekolojik zarar tanımının kalıplarını bir anlamda kırarak ekolojik zararı giderme masraflarını da ekolojik zarar kapsamına sokmaktadır. Yukarıda bahsedilen adli yargı kapsamında idareye karşı açılacak dava doğrudan ekolojik zararın tazminini amaçlarken, idari yargıda açılması gereken bu dava ise ekolojik zararı gidermek için yapılan harcamaların yani kişisel zararın tazminini amaçlamaktadır. Keza tam yargı davası, doğrudan kişisel hak ihlalinin gerektirmektedir¹⁴⁵⁵. Bahsi geçen davada doğrudan bir kişisel hak ihlalinin olduğu ancak genişletici yorum yolu ile varılabilecek bir sonuçtur. Ekolojik zarardan idarenin sorumluluğunu idare hukuku kuralları gereği sağlama amacı güden bu görüş, Çevre Kanunu 8/2. madde için benzer bir uygulama öngören görüşümüze de paralellik göstermektedir. Ancak biz idare hukukunun uygulanma ölçütleri ve özellikle aynen tazmin imkanının varlığı sebebi ile özel hukuk sorumluluğunun uygulanması gerektiği kanaatindeyiz.

c. İdarenin İkincil Çevre Zararına Yol Açması Halinde Tazminat Sorumluluğu

İdarenin sebep olduğu zarar ikincil çevre zararı ya da bir diğer deyişle çevre sebebi ile zarar niteliğinde ise idarenin sorumluluğu, değerlendirilmesi gereken bir diğer konudur. Örnek vermek gerekirse idarenin işleteni olduğu bir enerji tesisinin yol açtığı kirletici gaz salınımları sebebi ile ürünü zarar gören bir çiftçinin zararının tazmininin hangi kurallar çerçevesinde gerçekleşeceği belirlenmelidir. Dikkat edilecek olursa burada idarenin faaliyetinin birincil etkileri çevre unsurları üzerinde olmakta, çevre unsurlarındaki bozulma kişilerin şahıs ya da malvarlıklarında bir zarara yol açmaktadır. O halde idarenin faaliyetinin toprak, hava ya da su üzerindeki etkilerinin yansımaları sonucu kişiler şahıs ya da malvarlığı açısından bir zarar görürse konumuz kapsamında bir sorumluluk hali karşımıza çıkar.

¹⁴⁵⁴ Gözler, C.II, İdare, s.1111-1112

¹⁴⁵⁵ Gözler ve Kaplan, s.837

İdarenin sebep olduğu bu zarar halinde artık kişisel hak ihlali niteliği belirgin olarak ortaya çıkmaktadır. Öte yandan geniş anlamda çevre zararı içerisinde bu zarar ikincil nitelikte bir çevre zararı olma özelliğini de muhafaza etmektedir. Zarara uğrayan kişi açısından kişisel hak ihlali yönü ile bu zarar bir tam yargı davası olarak idari yargı mercilerinin önüne getirilebilecekken, idari yargı yerlerinin az önce bahsettiğimiz Çevre Kanunu’nun melez yapısından kaynaklı ve hatalı tutumları sebebi ile ikincil çevre zararı niteliği yönünden de bu zarar adli yargı mercileri önünde Çevre Kanunu 28. madde çerçevesinde bir dava yolu ile talep edilebilecektir. Ayrıca zararın nükleer faaliyetten kaynaklanması halinde işletenin idare olduğu durumlarda 5710 sayılı Kanundan kaynaklanan sorumluluk söz konusu olabilecektir. Zararın tehlike arz eden ve işleteni idare olan bir işletmeden kaynaklanması halinde ise özel bir kanun hükmü ile açıkça Adli yargının görevli olduğu öngörülmedikçe, idare hukukunda “tehlike sorumluluğu”nun bir kusursuz sorumluluk hali olarak kabul edilmesi sebebi ile Türk Borçlar Kanunu 71. maddenin uygulanmasının mümkün olmadığı kanaatindeyiz. Nitekim Yargıtay, Türk Borçlar Kanunu 71. madde kapsamında açılan bir davada davalı tarafın davanın idari yargı yerinde görülmesi gerektiğine ilişkin itirazını, özel hukuk hükümlerine tabi bir şirket olması gerekçesi ile reddetmiştir¹⁴⁵⁶.

Bu açıklamalar ışığında zarar gören açısından taleplerin yarışması söz konusu olmaktadır. Zarar gören idareye karşı dilerse kişisel hak ihlaline dayalı olarak bu zararının idare hukuku kuralları gereği tazmini için idari yargıda tam yargı davası açabilecek dilerse Çevre Kanunu 28. madde gereği özel hukuk kuralları gereği tazmini için adli yargıda dava açabilecektir¹⁴⁵⁷. Nükleer faaliyete ilişkin ise 5710 sayılı Kanun devreye girebilecektir.

¹⁴⁵⁶ Süheyla Suzan Alica, Çevrenin Korunmasına İlişkin Hukuki Sorumluluk Kurallarının Yargıtay Kararları Kapsamında İncelenmesi, **Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C.8, S.1, 2011, (Yargıtay), s.72. Karar künyesi için Alica, Yargıtay, s. 73 dn.81

¹⁴⁵⁷ Yargı ayrılığı sisteminin bulunduğu ülkelerde görev ve hüküm uyumsuzluklarının çıkması olasılığı bulunduğundan uygulamada aynı konuda birbirinden farklı kararların çıkması ve bu nedenle hakkın yerine getirilmesine engel olunma ihtimalini burada belirtmek gerekir. Çınar Can Evren, Hizmet Kusuru-Haksız Fiil Ayrımı ve Yargı Düzeni, **TBB Dergisi**, S.95, 2011, (Kusur), s.193

(1) İdareye Karşı Tam Yargı Davası Açılması

İdarenin sebep olduğu çevre kirliliği sebebi ile kişisel hak ihlaline uğrayan kişi gerek şahıs gerekse malvarlığı yönünden uğradığı zararın tazminini açacağı bir tam yargı davası ile talep edebilecektir. İdarenin temel sorumluluk türü kusur sorumluluğu olup, hizmet kusuru olarak karşımıza çıkan bu kusur özel hukuktaki kusurdan farklı olarak hem sunulan faaliyetteki kusur hem de bu faaliyeti icra edenin kusurunu ifade etmektedir. Bir başka deyişle hizmet kusuru belirli bir kamu görevlisine yüklenmesi şart olmayan objektif nitelikte bir kusurdur¹⁴⁵⁸. Bu durum kusurlu kamu görevlisinin tespit edilemediği durumlarda hizmetin organizasyonu ya da işleyişinden kaynaklanan bir hizmet kusurunun kabulünü mümkün kılmaktadır¹⁴⁵⁹.

İdarenin yol açtığı bir zararda hem kusur hem de kusursuz sorumluluk haline dayanılarak zararın tazmini kabul edilmemektedir. İdarenin mali sorumluluğunda aslolan birarada yaşamadan kaynaklanan olağan yükümlerin üstünde zarara yol açan kusurlu tutum ve davranışlardır¹⁴⁶⁰. Yani kusur sorumluluğudur. İdarenin sorumluluğu ile ilgili olarak 1982 Anayasasının 125/son hükmü idarenin kendi eylem ve işlemlerinden doğan zararı ödemekle yükümlü olduğunu düzenlemiş ancak bu sorumluluğun dayanağını belirtmemiştir. Sorumluluğun dayanağının “sosyal hukuk devleti” ilkesi olduğu görüşünün bu sorumlulukla ilgili olarak öğretide ileri sürülen görüşler içerisinde en isabetlisi olduğu kanaatindeyiz. Zira idarenin hukuka aykırı ve kusurlu faaliyetlerinden kaynaklanan sorumluluğu hukuk devleti ilkesine¹⁴⁶¹ idarenin kusuru olmaksızın ve hukuka uygun işlem ve eylemlerinden doğan kaynaklanan sorumluluğu ise sosyal devlet ilkesine dayanmaktadır¹⁴⁶². İdarenin kusursuz

¹⁴⁵⁸ Akyılmaz, Sezginer ve Kaya, s.165

¹⁴⁵⁹ Evren, Kusur, s.180-181

¹⁴⁶⁰ Duran, Türkiye, s.26

¹⁴⁶¹ Öğretide idarenin mali sorumluluğunun hukuk devleti ilkesine dayandırılmasının yetersiz kalacağı zira bu ilkenin idarenin işlem ve eylemlerinin yargısal denetimini açıkladığı ancak idarenin tazmin borcunun somut kaynağı olamayacağı, idarenin hukukla bağlı olmasının işlem ve eylemlerinden kaynaklanan bütün zararları ödemesini zorunlu kılmayacağı ifade edilmiştir. Duran, Türkiye, s.13

¹⁴⁶² Bu konudaki görüşler için de Kalabalık, İdare, s.341; Danıştay zararlı idari hizmet arasında nedensellik bağı kurulabildiği ölçüde idarenin hizmet kusuru olmasa da meydana gelen zararın bu hizmetten yararlanan kişilere ve topluma pay edilmesi ve tazmininin Anayasanın 125. maddesi ile objektif sorumluluk kurallarının bir gereği olarak kabul edildiğine karar vermiştir. Danıştay 10. D. 11.10.2000 tarih ve 1999/2162 E. ve 2000/5120 K. sayılı kararı. <https://www.lexpera.com.tr/ictihat/danistay/10-daire-e-1999-2162-k-2000-5120-t-11-10-2000>, (15.02.2021)

sorumluluğu tamamlayıcı niteliği haiz bir sorumluluk türü olup¹⁴⁶³ idarenin faaliyetinin kusurlu sorumluluk yolu ile ya da başka bir usulle zararın karşılanması mümkün olup olmadığının araştırılması ve bu yollarla giderilemiyorsa kusursuz sorumluluğa başvurulması gerekecektir¹⁴⁶⁴. Ayrıca hizmet kusuruna dayalı olarak açılan davada mahkemenin hizmet kusurunu sabit görmese ancak kusursuz sorumluluk hali olduğuna kanaat getirirse re'sen tazminata hükmetmesi gerektiği¹⁴⁶⁵, tam tersi olasılıkta ise hizmet kusurunun zarar gören tarafından ispatı gerektiğinden mahkemenin re'sen hizmet kusurunu dikkate alamayacağı belirtilmiştir¹⁴⁶⁶. Anayasanın 125. maddesinin genel sorumluluk kuralı yaratma olarak adlandırılabilir olumlu etkisinin yanı sıra idarenin belirli işlem ve eylemlerinden sorumlu olmayacağına yönelik yasal düzenleme yapılamamasını sonuçlayan olumsuz bir etkiye de sahip olduğu, 1961 Anayasası döneminde maddenin karşılığını oluşturan 114. madde hakkında vurgulanmıştır¹⁴⁶⁷.

İdarenin faaliyetlerinin yol açtığı ikincil nitelikte çevre zararları ile ilgili bir kusursuz sorumluluk halinin bulunup bulunmadığı konusunda ise, konumuz açısından idarenin enerji faaliyetlerinin özellikleri çerçevesinde bir değerlendirme yapılması gerekmektedir.

Her şeyden önce kusursuz sorumluluğun bir ihtiyaç sonucunda ortaya çıktığı belirtilerek özellikle 18. yüzyılın sonu, 19. yüzyılın başında artan sanayileşme ve teknik alandaki ilerleme, makineleşmeye geçiş, yeni enerji kaynaklarının keşfi, artan kentleşme sonucu nüfusun şehirlerde yoğunlaşması ve emekçi sınıfının varlığının toplumsal hayatta köklü değişime yol açtığı, bu durumun sorumluluk hukukunda kusur ilkesinin etkinliğinin azalmasına yol açarak zararın tazmini için yeni bir dayanağın

¹⁴⁶³ Gözler, C.II, İdare, s.1071; Kusursuz sorumluluk, genel sorumluluk türünün hizmet kusuru olması sebebi ile ikincil derecede bir işleve sahiptir. Atay, s.709

¹⁴⁶⁴ Çağlayan, Tarihsel, s.152-153; “İdare Mahkemesince, davalı İdarenin tazmin sorumluluğu belirlenirken hem hizmet kusuru ilkesine hem de kusursuz sorumluluk ilkesine dayanılmıştır. Oysa hem kusur hem de kusursuz sorumluluk ilkesine dayanılarak idarenin tazmin sorumluluğuna gidilmesi hukuken mümkün değildir. Olayın oluşumu ve zararın niteliği irdelenip önce hizmet kusuru araştırılarak, hizmet kusuru yoksa kusursuz sorumluluk ilkesinin uygulanıp uygulanamayacağı incelenmek suretiyle idarenin tazmin sorumluluğunun belirlenmesi gerekmektedir.” Danıştay 10. D. 10.04.1996 tarih ve 1995/53 E. ve 1996/1913 K. sayılı kararı. <https://legalbank.net/belge/d-10-d-e-1995-53-k-1996-1913-t-10-04-1996-danistay-10-daire-karari/530707/>, (13.02.2021)

¹⁴⁶⁵ Duran, Türkiye, s.51. Danıştayın da bu yönde karar verdiği belirtilerek 6. D. 26.05.1969 tarih ve 1964/2657 E. ve 1969/1384 K. sayılı kararı örnek olarak verilmiştir. Duran, Türkiye, s.51 dn.47

¹⁴⁶⁶ Duran, Türkiye, s.51.

¹⁴⁶⁷ Duran, Türkiye, s.19

bulunmasına yol açtığı ifade edilmiştir¹⁴⁶⁸. Öte yandan idarenin kusura dayalı sorumluluğu hizmet kusurunun zarar gören tarafından ispatını zorunlu kılmaktadır¹⁴⁶⁹. Oysa özellikle enerji faaliyeti gibi makineleşmenin fazla olduğu ve birden fazla aktörün yer alabildiği faaliyetlerde hem kusurun varlığının hem de kusurun kime ait olduğunun ispatının çok zor olması muhtemeldir¹⁴⁷⁰.

İdarenin kusursuz sorumluluk türlerinden birisi öğretide muhatara¹⁴⁷¹, tehlike¹⁴⁷², risk¹⁴⁷³ ya da hasar ilkesi¹⁴⁷⁴ olarak adlandırılmaktadır. Risk sorumluluğu özel hukuktan idare hukukuna aktarılan bir ilke olup özel hukukun kabul ettiği risk ilkesi “her nimetin bir külfeti vardır” düşüncesine dayanmakta ve tehlikeli işlerle uğraşanların, herhangi bir kusurları olmasa bile, ortaya çıkan zarardan sorumlu tutulmalarını öngörmektedir. İlkenin idare hukukuna aktarılması ile tehlike yaratma olasılığı fazla ve teknik olarak karışık olup müsebbibinin tayini her zaman mümkün olmayan zararlara yol açabilecek idari faaliyet ya da araç gereçlerin zarara yol açması halinde kusur aranmaksızın zararın tazmini gerekmekte ve hatta idare zararın önlenmesi için her türlü özeni göstermiş olsa dahi sorumluluktan kurtulamamakta, bir diğer deyişle idareye özel hukuktan farklı olarak kurtuluş beyyinesi getirme imkânı verilmemektedir¹⁴⁷⁵.

Tehlike sorumluluğu hallerinden birisi idarenin tehlikeli faaliyetleri ve araç gereçlerinden kaynaklanan sorumluluğudur. Bu kapsamda su, gaz, elektrik gibi tehlikeli bayındırlık tesislerinin yol açtığı zararlar açısından kusursuz sorumluluk kabul edilmiştir. Doğal gaz boru hattının patlaması bu hale bir örnek olarak verilebilir¹⁴⁷⁶. Danıştay elektrik telinin kopması sonucu meydana gelen ölüm olayında

¹⁴⁶⁸ Haluk Tandoğan, **Kusura Dayanmayan Sözleşme Dışı Sorumluluk**, Turhan Kitabevi, Ankara, 1981, (Sözleşme), s.1-2

¹⁴⁶⁹ Ancak Fransız Danıştay bazı durumlar için kusur karinesi kavramını kabul ederek ispat yükünü ters çevirmiş ve kusursuz sorumluluğa başvurmayla gerek olmadan yönetilenlerin durumunun iyileştirilmesine imkân tanımıştır. Gözübüyük, s.340

¹⁴⁷⁰ Zuhale Bereket Baş, **Türk Hukukunda İdari Yargı Kararları Işığında Kamu Hizmetinin Yürütülmesinden Kaynaklanan Kamu Gücünün Kusursuz Sorumluluğu**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi SBE, , İstanbul, 2002, s.137

¹⁴⁷¹ Duran, Türkiye, s.51

¹⁴⁷² Günday, İdare, s.379; Özay, Günişçi, s.847; Atay, s.712

¹⁴⁷³ Gözler, C.II, İdare, s.1071

¹⁴⁷⁴ Gözübüyük, s.343

¹⁴⁷⁵ Günday, İdare, s.379

¹⁴⁷⁶ Gözler, C.II, İdare, s.1084. Danıştay, bayındırlık işlerinden kaynaklanan kusursuz sorumlulukla ilgili olarak “kamu külfetleri karşısında eşitlik” ilkesine dayanarak verdiği bir kararda bayındırlık işlerinin yerine getirilmesi ile oluşan tesis ve eserlerin, tüm toplumun faydalandığı bir kazanım olduğuna ve bunlardan ötürü oluşan ferdi zararların bütün toplumun yararına katlanılan fedakârlık niteliği

ortada bir hizmet kusuru olmasa dahi oluşan zararın hak ve nesafet kuralları gereği tazmini gerektiğine karar vermiştir¹⁴⁷⁷.

Bir diğer tehlike sorumluluğu hali ise kullanılan tehlikeli yöntemlerdir. Bazı yöntemlerin bünyesinde var olan risk, bu yöntemlerin kullanılması sonucu oluşan zararın tazmininde kusursuz sorumluluk esasının kabulünü gerekli kılmaktadır¹⁴⁷⁸. Özellikle nükleer güç santrallerinde elektrik üretim faaliyetinin kullanılan araç gerecin tehlikeliliğinin yanı sıra kullanılan yöntemlerin de tehlike içerdiği bilinen bir gerçektir.

Enerji üretimine ilişkin faaliyetlerin, faaliyetin türüne göre değişmekle birlikte bünyesinde tehlikeler barındırdığı bilinen bir gerçektir. Öncelikli olarak bu faaliyetlerin yürütülmesi bünyelerinde birtakım tehlikeleri barındırmaktadır. En başta nükleer güç santrallerinin inşasından başlayarak işletilmesi¹⁴⁷⁹ ve hatta santralin atıklarının bertaraf edilmesi ve ömrünü tamamlayan santralin sökülmesine kadar hemen hemen her aşaması büyük tehlike arz etmektedir. Ya da bir rüzgâr enerji santralının faaliyeti esnasında yarattığı sesteki kaynaklanan gürültü kirliliğinin nispeten daha az boyutta olsa da bir tehlike barındırdığı söylenebilir. Aynı durum hidroelektrik santralının su tutması sonucunda yeraltı sularındaki azalmaya bağlı olarak ürünleri zarara uğratan bir çiftçi için de söz konusudur. Öte yandan günümüzün bütün ülkeler için geçerli en önemli sorunlarından birisi olan küresel ısınmanın temel sebebi, enerji kaynaklarının kullanımı sonucu oluşan sera gazı salınımıdır. Enerji faaliyetinin işletenin idare olduğu bir tesiste gerçekleşmesi halinde salınımın sahibi de idare olacaktır. Ülkelerin giderek fosil enerji kaynaklarından yenilenebilir olarak adlandırılan enerji kaynaklarına geçişinin altında bu salınımları azaltma düşüncesi yatmaktadır. Başta sera gazı salınımı olmak üzere pek çok salınımın yol açan bir faaliyetin tehlikeli nitelikte bulunmadığı iddia edilemeyecektir.

taşıdığına ve kamu külfetleri karşısından eşitliği sağlamak adına devamlı ve istisnai nitelik taşıyan bireysel zararların telafisinin hakkaniyet ve nefaset icabı olduğuna hükmetmiştir. Danıştay Dava Daireleri Genel Kurulu, 16.02.1962 tarih ve 196/177 E. ve 1962/108 K. sayılı kararı. Ramazan Çağlayan, Risk İlkesi Gereğince İdarenin Kusursuz Sorumluluğu Bağlamında Sosyal Risk İlkesi, **Sorumluluk ve Tazminat Hukuku Sempozyumu-2009**, (Risk), http://webftp.gazi.edu.tr/hukuk/sorumluluk/s_22.pdf, (13.02.2021), s.461

¹⁴⁷⁷ Danıştay 12. Dairesi 28.2.1973 gün ve 1969/1430 E. ve 1973/609 K. sayılı kararı. Çağlayan, Tarihsel, s.266-268

¹⁴⁷⁸ Çağlayan, Risk, s.463

¹⁴⁷⁹ Daha önce de bahsedildiği üzere uluslararası hukukta nükleer tesisin normal işletme döneminde yapacağı salınımın bağlı nükleer zarar taleplerinin de Revize Paris Sözleşmesi İkinci Toplantısı'nda Paris Sözleşmesi kapsamında karşılanmasının kabul edildiği ifade edilmiştir. Hekim, s.363-364

Burada faaliyetin kendisinin değil, faaliyetin sonucunun tehlikeli olduğu itirazı haklı bir itiraz olarak kabul edilemez. Zira faaliyetin kendisinin ya da sonuçlarının tehlikeliliği arasında hiçbir fark bulunmamaktadır. Neticede ortada bir faaliyet ve bu faaliyet yapılmasa gerçekleşmeyecek bir tehlike bulunmaktadır.

O halde idarenin özellikle enerji üretim faaliyetlerinin, üretim kaynağına ve kullanılan yöntemine göre değişse bile bir risk içerdiği ortadadır. Kaldı ki faaliyetin potansiyel mağdurunun, insanın yaşamını sürdürmek için muhtaç olduğu çevre olduğu dikkate alındığında bu riskin önemi azımsanamayacak derecede artmaktadır. Günümüzde çevreyi sadece insanla bağlantılı olarak ele almak doğru bir anlayış olmasa gerektir. Çağımızın evrensel çevre sorunlarından birisi olan ozon tabakasındaki incelme insan yaşam yoğunluğunun çok az olduğu kutup bölgesinde görülmesi bu gerçeği açıkça gözler önüne sermektedir. O halde ikincil çevre zararında sonuç zarar birey üzerinde gerçekleşse de bu zarar çevreden bireye yansımaktadır. Çevre unsurlarında zarar olmasa idi ikincil zarar da olmayacak idi. O halde enerji üretim faaliyetlerinin gerek doğrudan çevre üzerinde gerekse çevreden bireye yansıyan zararlara yol açma potansiyeli, onun tehlikeli faaliyet sınıfına girmesine yeterli olacaktır. Keza mevzuatımızda da çevresel etkileri dikkate alınarak izne tabi tutulan faaliyetlerde ölçüt olarak “çevreye kirletici etki düzeyi” esas alınmıştır. Çevre İzin ve Lisans Yönetmeliği Ek-1 ve Ek-2 nolu listede yer alan faaliyetler için izin ve lisans alma zorunluluğu öngörülmüştür. Bu faaliyetlerin önemli bir kısmı enerji faaliyeti olarak adlandırılabilir faaliyetlerdir. Bu anlamda enerji faaliyetlerinin yol açtığı ikincil zararlarda tehlike ilkesine dayalı kusursuz sorumluluğun devreye girebileceği kanaatindeyiz. Ancak burada tehlike ilkesinin devreye girebilmesi için riskin istisnai nitelik taşıması ve zararın da özel bir ağırlıkta olması elzemdir¹⁴⁸⁰. Bu anlamda tehlike ilkesinde ortaya çıkan zararın olağanüstü olması, kamu hizmetinin avantajları karşısında normal olarak katlanılması gereken külfetleri aşması; ortaya çıkan riskin ise herkesin karşılaştığı bir risk değil istisnai bir risk olması gerekmektedir¹⁴⁸¹.

İdareye karşı açılacak tam yargı davalarında öncelikle belirtilmesi gereken husus ister kusura dayalı isterse kusursuz sorumluluk hali olsun çevre sebebi ile vücut bütünlüğünün kısmen veya tamamen yitirilmesi ya da kişinin ölümüne bağlı zararlarda

¹⁴⁸⁰ Çağlayan, Tarihsel, s.227

¹⁴⁸¹ Gözler, C.II, İdare, s.1077

Türk Borçlar Kanunu 55/2. maddesinin devreye gireceğidir. Dolayısıyla açılacak tam yargı davasında idari yargı mercii ölüm ya da bedensel zararın tespitinde Borçlar Kanunu hükümlerini esas alacaktır.

İdareye karşı ikincil çevre zararının tazmini için açılacak olan tam yargı davasında öncelikle kusur sorumluluğunun araştırılması gerekmektedir. İdarenin kusursuz sorumluluğu ancak idarenin zararın meydana gelmesinde kusuru yok ise devreye girebilecektir. Danıştay, kusursuz sorumluluğa, kusura dayanan sorumluluğa gidilemeyen hallerde başvurulmasını kabul etmekte ve idarenin kusuru olup olmadığı araştırılmadan kusursuz sorumluluk gereği tazminata hükmedilmesini bozma sebebi saymaktadır¹⁴⁸². Hizmet kusuruna dayalı olarak ikincil nitelikte çevre zararının tazmini için açılan davada kusurlu sorumluluğa ilişkin bütün koşulların gerçekleşmesi gerekmektedir. Bu anlamda hizmet kusurunun zarar gören tarafından ispatı şarttır¹⁴⁸³. Daha önce değinildiği üzere Fransız Danıştayınca bazı haller için kusur karinesi¹⁴⁸⁴ kabul edilerek ispat yükü ters çevrilmekte ve kusurun varlığı karine olarak kabul edilmektedir. Bu durumlardan birisi kamusal tesislerden yararlananların uğradıkları kazalarda normal bakım hatasının var olduğu kabul edilmektedir¹⁴⁸⁵. İdarenin işleteni olduğu bir enerji tesisinin bu anlamda bir kamusal tesis olduğu dikkate alındığında bu tesis tarafından sunulan elektrik kamu hizmetinden yararlanma esnasında ortaya çıkan çevresel kaynaklı zararların da kusur karinesinden yararlanması akla gelmekte ise de bu olasılık çok düşüktür zira burada kamu tesisinden yararlanma esnasında ve yararlanılan hizmetin sebep olduğu bir zararın varlığı aranmaktadır. Örnek vermek gerekirse kömür kullanımına dayalı bir termik santralde üretilen elektrikten yararlanan kişinin bu santralin sebep olduğu hava kirliliğine bağlı oluşan zararını talep etmesi halinde kusur karinesinden yararlanması mümkün değildir zira yararlanılan hizmet

¹⁴⁸² “Tam yargı davalarında, öncelikle zarara yol açtığı öne sürülen idari işlem veya eylemin hukuka uygunluğunun denetlenmesi esas alındığından, olayın oluşumu ve zararın niteliği irdelenip, idarenin hizmet kusuru olup olmadığının araştırılması, hizmet kusuru yoksa kusursuz sorumluluk ilkelerinin uygulanıp uygulanmayacağına incelenmesi, tazminata hükmedilirken de her halde sorumluluk sebebinin açıkça belirtilmesi gerekmektedir.” Danıştay 15. D. 09.05.2016 tarih ve 2013/4524 E. ve 2016/3302 K. sayılı kararı. [https://www.lexpera.com.tr/ictihat/danistay/e-2013-4524-k-2016-3302-t-9-5-2016,\(15.02.2021\)](https://www.lexpera.com.tr/ictihat/danistay/e-2013-4524-k-2016-3302-t-9-5-2016,(15.02.2021))

¹⁴⁸³ Gözübüyük, s.340

¹⁴⁸⁴ Kusur karinesinin Türk hukukunda uygulanması öğretide de savunulmuştur. Duran, Türkiye, s.40-46

¹⁴⁸⁵ Kalabalık, İdare, s.350

olan elektrik kamu hizmetinden yararlanma esnasında ortaya çıkan bir zarar bulunmamaktadır.

Gerek kusura dayalı gerekse kusursuz sorumluluğunun ortak unsuru ise nedensellik bağının varlığıdır¹⁴⁸⁶. İlliyet bağı, sorumluluğun aslî şartı, tazminat hukukunun temel ilkesi olarak her türlü sorumlulukta büyük bir önem taşımakla birlikte kusursuz sorumlulukta bir adım daha öne çıkmakta ve bu sorumluluk türünde sorumluluk kusura değil illiyet bağına yani belirli bir olay veya tehlike ile gerçekleşen zarar arasındaki sebep-sonuç bağına dayanmaktadır¹⁴⁸⁷. Nitekim Danıştay idarenin hukuki sorumluluğundan söz edilebilmesi için bir zararın mevcut olması ve bu zararın idari bir işlem veya eylemden kaynaklanması, diğer bir ifadeyle, oluşan zararlar idari işlem ve eylem arasında illiyet bağının kurulabilmesi gerektiğini ifade etmiştir¹⁴⁸⁸.

İkincil çevre zararlarında özellikle enerji faaliyetinin gerçekleştirildiği idarenin sorumluluğundaki tesis ile zararın ortaya çıktığı yer arasındaki mesafe ve hatta zararın belli bir zaman dilimi geçtikten sonra ortaya çıkması nedensellik bağının varlığı noktasında sorun yaşanmasına yol açabilecektir. Bu anlamda özel hukukta kabul edilen uygun illiyet bağı teorisinin idare hukukunda da yer ettiğini söylemek gerekir. Danıştay da zarar ile idari işlem ya da eylem arasında uygun illiyet bağının varlığını aramaktadır¹⁴⁸⁹. Uygun illiyet bağında sebebi oluşturan unsurlar sonuç arasındaki bağ genelleştirilecek nitelikteyse yani bu şart böyle bir sonucu meydana getirmeğe genel olarak elverişli ve meyilli ise şartla sonuç arasında uygun illiyet bağı vardır; aksi halde somut olaya has, uygun olmayan tesadüfi bir illiyet söz konusu olur¹⁴⁹⁰. Az önce bahsedilen mekansal ya da zamansal farklılığın söz konusu olduğu ikincil çevre

¹⁴⁸⁶ Gözler, C.II, İdare, s.1217. Bu konuda Danıştayın sosyal risk ilkesinin uygulanabilmesi için olayın tüm toplumla ilgilendirilmesi ve zararın toplumsal nitelikli bir riskin gerçekleşmesi sonucu meydana gelmesi yanında; olay ve zararın, yürütülen kamu hizmetinin doğrudan sonucu olmaması, başka bir deyişle zarar ile idari eylem arasında bir nedensellik bağının da kurulamaması gerektiğine ilişkin kararı için Danıştay 15. D. 28.02.2013 tarih ve 2012/5169 E. ve 2013/1599 K. sayılı kararı. <https://www.lexpera.com.tr/ictihat/danistay/15-d-e-2012-5169-k-2013-1599-t-28-2-2013>, (15.02.2021)

¹⁴⁸⁷ Eren, İlliyet, s.1-2

¹⁴⁸⁸ Danıştay 10.D. 05.10.2020 tarih ve 2015/4385 E. ve 2020/3461 K. sayılı kararı. <https://www.lexpera.com.tr/ictihat/danistay/10-d-e-2015-4385-k-2020-3461-t-5-10-2020>, (15.02.2021) Oluşan zararın düzenleyici bir işlemten veya bireysel bir işlemten kaynaklanmasının idarenin tazmin yükümlülüğünü ortadan kaldırmadığı, hukuka aykırı işlem ile oluşan zarar arasında uygun illiyet bağının bulunması halinde idarenin sorumluluğunun doğduğuna dair karar için Danıştay 15. D. 03.10.2017 tarih ve 2016/261 E. ve 2017/5035 K. sayılı kararı. <https://www.lexpera.com.tr/ictihat/danistay/15-d-e-2016-261-k-2017-5035-t-3-10-2017>, (15.02.2021)

¹⁴⁸⁹ Danıştay 6. D. 16.06.2020 tarih ve 2020/4241 E. ve 2020/5492 K. sayılı kararı. <https://www.lexpera.com.tr/ictihat/danistay/6-d-e-2020-4241-k-2020-5492-t-16-6-2020>, (15.02.2021)

¹⁴⁹⁰ Eren, İlliyet, s.52

zararlarında bu uygun illiyetin varlığını kabul açısından sıkıntı doğacağı açıktır. Dahası sebeplerin çokluğu ihtimalinde¹⁴⁹¹ zararlı sonuca hangi sebebin yol açtığına ilişkin belirsizlikler söz konusu olabilecektir. Bu noktada sosyal risk ilkesinde olduğu gibi illiyet bağının varlığını aramama şeklindeki bir yaklaşımı kabule imkan yoktur. Zira sebep varsa sonuç vardır; sebep yoksa sonuç yoktur. Bu tür bir kabul, hangi saike dayanırsa dayansın, istenilen sonucu istenilen sebebe bağlama gibi hukukun değil hukuksuzluğun kabullenebileceği bir duruma zemin hazırlar. O halde varlığı elzem olan illiyet bağının ispatını kolaylaştırıcı metotlara başvurulması akla gelmektedir.

Bu konuda birinci seçenek kesin karinelerin yaratılmasıdır. Bu durumda zarar verenin aksini ispata izin verilmeyen bir illiyet bağı kabulü yaratılmakta olup örneklerine Fransa ve Japonya'da rastlanmaktadır¹⁴⁹².

Bir diğer imkân adi karineler yaratılmasıdır. Burada aksinin ispatına izin verilen karinelerle illiyet bağının varlığı kabul edilmektedir. Bu tür bir karinenin örneğine Alman Çevresel Sorumluluk Kanununun 6. maddesinde rastlanmaktadır. Madde uyarınca somut olayın koşulları esas alındığında bir tesis kendisine ilişkin olduğu söylenen zarara yol açmaya muktedir ise zararın bu tesisten ortaya çıktığı varsayılmaktadır¹⁴⁹³.

Kanuni karinelerin yanı sıra fiili karineler yol ile illiyet bağının gerçeğe yakın görünmesi ile yetinilmesine imkân tanınmasına dair görüşlerin de bulunduğu belirtilmelidir¹⁴⁹⁴. Bu konuda hukukumuzda mahkemelerimizin tutumunun katı olduğu, üründe zarara sebep olan çimento fabrikasının zarara hangi eylemi ile katıldığıнын, zarardan hangi nedenle sorumlu tutulduğunun ortaya konulması gerektiği yönündeki karardan anlaşılmaktadır¹⁴⁹⁵.

Bu konuda çevresel adaletin tesisi amacı ile geleneksel anlayışın değiştirilmesi ve ispat yükünün kirletenlere yüklenmesi savunulmaktadır. Bu duruma dayanak olarak Richmond-Kaliforniya davasında şehirde yaşayan Afro-Amerikan kökenli bireylerin San Fransisko Körfezi ve çevresine yapılan toksik salınımlara katlanmak durumunda

¹⁴⁹¹ Turgut, Hukuk, s.511

¹⁴⁹² Turgut, Hukuk, s.512

¹⁴⁹³ Turgut, Hukuk, s.512; Erişgin, s.199

¹⁴⁹⁴ Tandoğan, Çevre, s.50

¹⁴⁹⁵ Yargıtay 4. H.D. 15.03.2007 tarih ve 2007/1356 E. ve 2007/3396 K. sayılı kararı. <https://www.lexpera.com.tr/ictihat/yargitay/4-hukuk-dairesi-e-2007-1356-k-2007-3396-t-15-03-2007>, (15.02.2021)

kaldıklarını, otuzsekize yakın sanayi tesisinin kırkbeş farklı kimyasal salınımı yaptığını ve her nasılsa Richmond halkının bu salınımlardan zarar gördüklerini ispatlamalarının beklendiği ifade edilmiştir¹⁴⁹⁶. İspat yükünün ters çevrilmesinin, zararın belirli bir faaliyetin kesin sonucu olduğuna ilişkin hayali bir ispat beklemekten daha faydalı olacağı, aksi yöndeki yaklaşımın ise hem mantık hem de adalet açısından kusurlu olduğu belirtilmiştir. Bu manada faaliyetlerde kullanılan maddelerin ve üretim süreçlerinin suçlu oldukları kanıtlanana kadar masum da sayılmayacakları, belirli bir zararlı maddeye işaret ederek zararın kesin bir şekilde ispatı fikrinin sinerjistik etkiler ve maruz kalınmanın çeşitliliği dikkate alındığında mantıksal ve pratik açıdan imkansız olduğu, bu sebeple bu tür faaliyetlere girişen tesislerin faaliyete girişmeden önce ürettikleri, kullandıkları ve atık olarak saldıkları maddelerin beşikten mezara kadar insan sağlığı ve yaşamına zarar vermediğini kanıtlamaları gerektiği görüşü ileri sürülmüştür¹⁴⁹⁷.

Yine ABD’de ihtiyat ilkesi, zarar konusundaki belirsizliğe ilişkin olarak yeni yöntemlerin benimsenmesine izin verilmeden önce zararın ortaya çıkmayacağına ilişkin yükümlülüğü sanayi sektörüne yükleyerek farklı bir yaklaşım benimsemiştir. Bu ilke uyarınca hiç kimse zararı kontrol altında tutmaya yönelik ölçütler koymadan riskin varlığı konusunda kesin delil bekleyemez. İhtiyat ilkesi ABD’de ispat yükünü, zarara sebep olduğu iddia edilen faaliyetin yasaklanmasını ya da azaltılmasını savunanlardan alarak faaliyetin devamını savunanlara yüklediği şeklinde yorumlanmıştır¹⁴⁹⁸.

Gerçekten çevreden kaynaklı zararların ne şekilde gerçekleştiği çoğu kez teknik ve uzmanlık gerektiren konular olup bilirkişi incelemesi sonucu kanaat edinilmektedir. Nasıl ki 2872 sayılı Çevre Kanunu uyarınca çevresel etki değerlendirmesi sonucu alınan kararlar için ivedi yargılama usulünün kabulü gibi genel uygulamadan farklı bir usul uygulanması tercih edilmişse benzer şekilde belirli davalar için ispat yükünün ters çevrilmesinin de yasal bir dayanağa kavuşturulması mümkün görülmektedir. Tam yargı davalarının davalısının her zaman idare olduğu ve

¹⁴⁹⁶ Robert D. Bullard, Decision Making, **Confronting Issues of Global Justice**, Second Edition, Edited by Laura Westra and Bill E. Lawson, 2001, s.16

¹⁴⁹⁷ Laura Westra, The Faces of Environmental Racism: Titusville, Alabama and BFI, **Confronting Issues of Global Justice**, Second Edition, Edited by Laura Westra and Bill E. Lawson, 2001, s.121

¹⁴⁹⁸ Albert C. Lin, Unifying Role of Harm in Environmental Law, **The Wisconsin Law Review**, S.3, 2006, s. 976 dn.453

medeni yargılama usulündeki denkliğin burada olmadığı dikkate alınınca, belirli davalar özelinde bu tür ispat hükümlerine yer verilmesinin hakkaniyet çerçevesinde mümkün olduğu düşünülmektedir. Böyle bir hüküm olmadan idari yargıda hâkimin re'sen araştırma ilkesine dayanarak ispat yükü konusunda geniş takdir yetkisini kullanıp bu yükü ters çevirebileceği konusundaki görüşe¹⁴⁹⁹ re'sen araştırma ilkesinin idari yargıdaki asıl varlık sebebinin idarenin hukuka uygun hareket etmesini sağlama güdüsü olduğu inancı ile katılmanın mümkün olmadığı kanaatindeyiz.

Sonuç olarak ikincil çevre zararı sebebi ile idare aleyhine açılacak tam yargı davasında önce idarenin hizmet kusurunun araştırılması gerektiği, hizmet kusuru yok ise tehlike sorumluluğuna dayalı kusursuz sorumluluk halinin devreye girmesinin mümkün olduğu kanaatindeyiz. Danıştay'ın yaklaşımı farklı olsa da idare aleyhine 2872 sayılı Çevre Kanunu 28. maddenin de tam yargı davalarında uygulanması gerektiği fikrimizi yinelemek isteriz¹⁵⁰⁰.

(2) İdareye Karşı Tazminat Davası Açılması

Çevreden kaynaklı, ikincil zarar niteliğinde bir zarara idare tarafından sebep olunması halinde öğretide idarenin 2872 sayılı Kanununa göre özel hukuk kuralları çerçevesinde sorumlu tutulacağı görüşü ileri sürülmüştür¹⁵⁰¹. Buradaki görüş sahipleri 2872 sayılı Kanunun karma niteliği içerisinde özel hukuk yönünü ön plana çıkarmakta ve bu Kanundan kaynaklanan sorumluluğun özel hukuk sorumluluğu olduğunu kabul etmektedirler¹⁵⁰². Bu sorumluluk halinde idarenin özel hukuk kişisinden bir farkı bulunmamakta ve Çevre Kanunu 28. madde hükümleri ile Çevre kanununda hüküm olmayan hallerde Türk Medeni Kanunu'nun 5. maddesi gereği Türk Borçlar Kanunu

¹⁴⁹⁹ Bulut, s.153

¹⁵⁰⁰ Bu konuda ekolojik zarar ve ikincil zarar ayrımı yapılmadan ileri sürülen bir görüş, çevresel zararlardan idarenin sorumluluğu konusunda öncelikle somut olayda hizmet kusurunun bulunup bulunmadığının araştırılmasını, hizmet kusuru olmadığı durumlarda bu kez Çevre Kanunu'nun 28. maddesi kapsamında kusursuz sorumluluğun şartlarının oluşup oluşmadığının incelenerek bir karar verilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Bulut, s.178-179

¹⁵⁰¹ Tandoğan, Çevre, s.41; Yüce, s.146

¹⁵⁰² Çevre Kanunu'nda kirleten açısından bir ayrım yapılmadığı için burada Yargıtay İçtihadı Birleştirme Genel Kurulunun 11.02.1959 tarih 1958/17 E. 1959/15 K. sayılı doğrultusunda zararın bir kamu hizmetinin ifasından kaynaklanması halinde idari sorumluluğun söz konusu olması gerektiği ileri sürülmüştür. Ertaş, s.167

uygulama alanı bularak ve Borçlar Kanunu hükümleri tamamlayıcı olarak devreye girmektedir.

Daha önce değindiğimiz gibi 2872 sayılı Kanuna dayalı olarak zararın ikincil çevre zararlarının giderilmesine yönelik davalar bir tam yargı davası olarak idari yargı da idari sorumluluk kuralları gereği açılmalıdır. Bu bağlamda adli yargı-idari yargı ayrımının kurumsallaştığı ve Anayasada da idari yargının görev alanına ilişkin düzenlemelerin varlığı dikkate alındığında kanun koyucunun da idari yargının görev alanına giren bir uyuşmazlığı adli yargının görev alanına sokma konusunda takdir hakkının çok da geniş olmadığı ifade edilmiştir¹⁵⁰³. 2872 sayılı Kanun açısından adli yargının görevli olduğuna ilişkin bir istisnai düzenleme bulunmamaktadır. Kaldı ki tazminat sorumluluğunun özel hukuk kaynaklı olması sebebi ile adli yargının idarece verilen ikincil çevre zararlarına ilişkin davalara bakması yönünde itiraz da ileri sürülemez zira idare hukukunda idarenin idari sorumluluğuna ilişkin yerleşmiş kurallar ve oluşmuş içtihat birikimi bulunmaktadır. Böyle bir sebep olağan yargı yolundan ayrılmayı zorunlu kılan bir sebep değildir¹⁵⁰⁴.

Yargıtay, Karayolları Genel Müdürlüğü aleyhine açılan bir davada Çevre Kanunu'nun "Kirletenin Sorumluluğu"nu düzenleyen 28. maddesi ile çevreyi kirletenler ve çevreye zarar verenlerin "kusur şartı aranmaksızın" sorumlu olacaklarının (ağırlaştırılmış objektif sorumluluk) kabul edildiğini, Çevre Kanununun çevreyi kirlateni özel hukuk kuralıyla sorumlu tutarken kirletenler arasında bir ayırım yapmadığını, Kanunda tanımların yer aldığı 2. maddenin (d) bendinde kirleten teriminin "fiilleri sonucu doğrudan doğruya veya dolaylı olarak çevre kirliliğine sebep olan gerçek ve tüzel kişileri" ifade ettiğinin açıklandığını bu nedenle kamu tüzel kişilerinin de çevreyi kirleten olarak kişilere verdiği zarardan dolayı 28. maddeye göre sorumlu tutulması gerektiğini, özellikle kirlenmenin, kamu yararı gibi kavramlardan tamamen bağımsız nitelikte olduğunun gözardı edilmemesi gerektiğini, Çevre Kanununun, çevrenin kirlenmesi hususunda uyulması gereken kurallarının, tüm özel ve tüzel kişileri bağlayıcı nitelikte olduğunu kamu tüzel kişilerinin, çevreyi kirlatme açısından eylemlerinde idare emir ve kurallara göre hareket edeceklerini söylemenin yasanın amacı ve açık hükümleriyle bağdaşmayacağını, davaya konu olayda, davalı

¹⁵⁰³ A. Vahap Darendeli, **Yargıtay, Danıştay ve Uyuşmazlık Mahkemesi İçtihatları Işığında Adli Yargı Yerlerinde Görülen İdari Uyuşmazlıklar ve Davalar**, Yetkin Yayınları, Ankara, 2004, s.101

¹⁵⁰⁴ Darendeli, s.301

Karayolları Genel Müdürlüğünün yol kaplama işinin yapılmasını eser sözleşmesiyle diğer davalıya verdiğini, diğer davalının ise, davalı idarenin gösterdiği saha üzerinde ve önceden tesbit edilmiş projelere göre şantiye kurarak çalıştırmaya başladığını ve taş kırma, elek tesislerinde eleme sırasında çıkan tozlar ve bölümlü sıcak karışımı sırasında meydana gelen is ve dumanlarla tarım arazisi üzerinde çevreyi kirleterek davacıya zarar verdiğini, bu bağlamda davalı Karayolları, 2872 sayılı Çevre Kanununun 2/d maddesindeki tanıma göre çevreyi "dolaylı olarak kirleten tüzel kişi" durumunda olduğunu zira davalı idarenin çevreyi kirleten ve davacılara zarar veren çalışmanın nereye ve nasıl yapılacağını belirlemekle çevrenin kirletilmesine dolaylı olarak katıldığını belirterek idarenin Çevre Kanunu 28. maddesi gereği özel hukuk hükümlerine göre sorumlu olduğuna karar vermiştir¹⁵⁰⁵.

Yargıtay iktisadi devlet teşekkülü niteliğinde kamu tüzel kişisi olan Elektrik Üretim Anonim Şirketi (EÜAŞ) aleyhine açılan ve ekili ürünlerin, Afşin Elbistan termik santralinin çevreye yaydığı zararlı gazların ve küllerin etkisi ile zarar gördüğü, verimin düştüğü iddiası ile zararın tazmininin talep edildiği dava hakkında yerel Mahkeme tarafından mahallinde yapılan tespite göre, davalının işlettiği termik santralin çevreye olumsuz etkisi nedeni ile davacıların ektiği üründe verim kaybı olduğu belirlenmesi ile kısmen kabulüne ilişkin kararını tazminat miktarı yönünden bozarak idarenin Çevre Kanunu 28. maddesi kapsamında sorumluluğunu kabul etmiştir¹⁵⁰⁶.

İdare aleyhine açılan benzer bir davada davacılar ekili ürünlerin, termik santralinin çevreye yaydığı zararlı gazların ve küllerin etkisi ile zarar gördüğünü, verimin düştüğünü iddia ederek uğradıkları zararın ödetilmesi isteminde bulunmuşlar, Yargıtay, uyuşmazlığın çözümünde sağlıklı bir sonuca ulaşmak için, öncelikle termik santrallerden kaynaklanan bir zarar olup olmadığı hususunun tereddüde yer vermeyecek şekilde belirlenmesi gerektiğini, bu nedenle; öncelikle bölgedeki hakim rüzgarları gösterir meteorolojik bulguların getirtilmesini, termik santrallerin çalışma kapasiteleri ve zamanı tespit edilmesini, sonrasında gerek eldeki tazminat dosyası,

¹⁵⁰⁵ Yargıtay 4. H.D. 09.02.1989 tarih ve 1988/7660 E. ve 1989/1046 K. sayılı kararı. <https://www.lexpera.com.tr/ictihat/yargitay/4-hukuk-dairesi-e-1988-7660-k-1989-1046-t-09-02-1989>, (15.02.2021)

¹⁵⁰⁶ Yargıtay 4. H.D. 26.02.2015 tarih ve 2014/10979 E. ve 2015/2214 K. sayılı kararı. <https://www.lexpera.com.tr/ictihat/yargitay/4-hukuk-dairesi-e-2014-10979-k-2015-2214-t-26-02-2015>, (15.02.2021)

gerekse benzer nitelikteki "ürün zararı" ve "taşınmaz değer kaybı" dosyaları ve tespit dosyalarında rapor hazırlamamış, Ziraat Fakülteleri'nin toprak, bitki ve tarım ekonomisi bölümlerinden seçilen üç akademisyen, bir çevre mühendisi, dava konusu yerlerle ilgili bilgi ve deneyimi bulunan bir ziraat mühendisi ve bir fen bilirkişisinden oluşacak altı kişilik bir bilirkişi kurulu aracılığı ile taşınmazlar üzerinde "hasattan önce" keşif yapılmasını, keşifte davaya konu taşınmazların santrale uzaklıklarının ölçülmesini, ayrıca santrale göre konumlarının belirlenmesini, keşif sırasında, taşınmazlardan yeteri kadar toprak ve bitki örnekleri toplanmasını ayrıca karşılaştırma yapılabilmesi için santrallerin etki alanı dışındaki taşınmazlardan şahit toprak ve bitki numuneleri ile santrallere komşu taşınmazlardan toprak ve bitki numuneleri alınmasını ve analiz yaptırılmasını, bilirkişi heyeti tarafından, bitkilerin başak, yaprak ve köklerinin yerinde incelenmesini, boyları, gövde kalınlıklarının gözlemlenmesini, kökleri çekilerek kök yapılarında çürüklük olup olmadığına bakılmasını, bitki yaprak ayalarının genişliği ve parlaklığının kontrol edilmesini, bitki yüzeylerinde normalin dışında bir toz birikimi ve plaklaşmış baca gazı artığı olup olmadığının denetlenmesini ve edinilen gözlem sonuçlarının raporda açıklanmasını, ayrıca ürünlerin yakından ve anlaşılır şekilde, yeteri kadar fotoğraflarının çekilerek dosyaya alınmasını, toprak ve bitki analiz sonuçları ile yapılan gözlem sonucu tespit edilen hususların, taşınmazların santrallere uzaklıkları ve konumları, hakim rüzgar yönüne ilişkin meteoroloji verileri, santrallerin çalışma kapasiteleri ve zamanları değerlendirilerek, toplam metal değerleri ile alınabilir metal değerleri tespit edilip, gerek yasal sınır değerler gerekse literatürde kabul edilen değerler ile kıyaslanarak, toprağın doğal yapısının bu sonuçlara etkileri açıklanarak, davaya konu taşınmazlarda santrallerden kaynaklı bir zarar doğup doğmadığının tereddüte yer vermeyecek şekilde tespit edilmesini, Mahkemece Yargıtay'ın denetimine elverişli, gerekçeli bir bilirkişi raporu hazırlanmasını yapılacak incelemeler sonucunda santral kaynaklı bir zarar doğduğu sonucuna varılması halinde ise; zarar hesaplaması yapılırken, brüt gelirden üretim giderleri çıkartılarak net gelirin belirlenmesini ve hangi yıla ilişkin ürün zararı isteniyorsa o yıla ilişkin verilerin esas alınmasını, vurgulayarak eksik inceleme ve araştırma ile yetersiz bilirkişi raporuna

göre karar verilmesi sebebi ile yerel Mahkeme kararının bozulmasına hükmetmiştir¹⁵⁰⁷.

¹⁵⁰⁷ Yargıtay 4. H.D. 29.03.2018 tarih ve 2018/250 E. ve 2018/2402 K. sayılı kararı. <https://www.lexpera.com.tr/ictihat/yargitay/4-hukuk-dairesi-e-2018-250-k-2018-2402-t-29-3-2018>, (15.02.2021)

SONUÇ

İnsanlık adına öncelikle fiziksel anlamda çevre bütün faaliyetlerini yürüteceği ortamı ifade ettiği için, en başta yaşam hakkı olmak üzere bütün hak ve özgürlüklerle yakın ilişki içerisinde. Eğer bir hak ve özgürlüğün kullanılması ve kullanılmasının devamının sağlanması anlamında korunması isteniyorsa bunu çevreden bağımsız düşünmeye imkân yoktur. Bu gerçeklik bu derece gözümüzün önünde dururken 20. Yüzyıla kadar çevre adına hatırı sayılır bir adım atılmamasının altında, çevrenin çığlığının duyulmamış olması yatar. Daha doğru bir deyişle çevrenin çığlığını insanın duyabilmesi için bu çığlığın insanı rahatsız etmesi gerekmiştir. Durum aslında insanlığın çevreye bakışını da yansıtmaktadır. Antroposentrik anlayışın ulviliği bu anlamda son derece tartışmalı olup “insanlık için çevre” tezini savunması, neticede ön plana insana koyması, insanın çevreyi her an tekrar göz ardı etme potansiyelini de içinde barındırmaktadır. İnsan için lazım olduğu müddetçe ve oranda korunmaya layık görülen çevrenin, çevreyi sırf korunmaya değer bir varlık olduğu için korumayı tercih eden ekolojik anlayışa nazaran ne derece korunabileceği tartışmaya değer bir konudur. Kaldı ki günümüzde çevresel unsurlarda oluşan olumsuzluklar arasında yer alan gürültünün bitkiler de dahi rahatsızlıklara yol açtığı ispat edilmiş durumdadır.

Bu anlayış farklılığı çevrenin bir hak olarak kabulüne ilişkin düzenlemelere de yansımaktadır. 1982 Anayasası antroposentrik bir anlayışı kabul ederek “Sağlıklı bir çevrede yaşam hakkı” olarak çevre hakkını düzenlemişken 2872 sayılı Çevre Kanunu açıkça çevre hakkını zikretmemiştir. Bu durum Anayasada açıkça bir hak nitelmesi yapılmasına rağmen Kanunda bir çevre hakkından söz edilmeyerek başta idare, meslek odaları, birlikler ve sivil toplum kuruluşları olmak üzere herkesin, çevrenin korunması ve kirliliğin önlenmesi ile görevli oldukları şeklinde bir ödev esaslı anlayışın benimsenmiş olması eleştirilmektedir. Kanunun 1. maddesinde çevreyi tüm canlıların ortak varlığı sayması ekosentrik bir anlayışı akla getirirken çevre için herkese yüklenen koruma ve kirletmeme ödevinin, herkese ait olan bir çevreyi herkesin koruma yükümlülüğü şeklinde algılanması gerekmekte ve soyut olarak bir hakkın varlığından bahsetmektense hakkı somutlaştıran edim yükümlülüklerinin varlığının daha önem taşıdığı düşünülmektedir. Neticede hak en üst düzeyde tanınmış durumdadır. Ancak hakkın sahibi kapsamına, çevre hakkının ayırıcı bir özelliği olarak

bu hakkın bugünkü kuşakları olduğu kadar, hatta daha da fazla gelecek kuşakları ilgilendirdiği, gelecek kuşakların da çevre hakkının öznesi konumunda olduğunda bugünkü kuşakların en önde gelen borcunun, gelecek kuşaklara yaşanabilir bir çevre devretmek olduğunu ifade ederek gelecek kuşakları da ekleyen anlayışa katılmak mümkün değildir. Geleneksel hak tanımı doğrultusunda henüz kişilik kazanmamış ve kazanıp kazanmayacağı dahi belirsiz olan varlıkların hak sahibi olarak kabulü pek olası değildir. Çevreye ilişkin olayların etkilerinin zamandan bağımsız olması ile çevre hakkının süjesi kavramlarının birbirinden farklı kavramlar olduğunu, bugün çevre hakkı sahibi olan ve buna bağlı yükümlülükleri bulunan kişilerin bu yükümlülüklerini gereği gibi ifa ettiklerinde bunun sonuçlarının gelecekte hak sahibi olacak kişiler için doğacağını kabul etmenin yeterli olacağını düşünmekteyiz.

Çevre hakkı 1982 Anayasasında sosyal ve ekonomik hak ve ödevler kısmında düzenleme altına alınmıştır. Temel hak ve özgürlükler açısından bakıldığında ise bu hak dayanışma hakları arasında kabul edilmektedir. 1982 Anayasasında sosyal ve ekonomik hak ve ödevler kısmında yer alsa da bu hakkın kendine özgü özellikleri bulunmakta olup öncelikle bu hakkın sahibi ile yükümlüsünün kesişmesi dikkat çekmektedir. Gerçekten çevre hakkının sahibi birey olduğu gibi yükümlülerinden birisi de bireydir. Bireyin yanı sıra bu hak Devlete de ödevler yüklemektedir. Bu noktada akla Devletin Anayasanın 65. Maddesinde sosyal ve ekonomik hak ve ödevler için öngörülen mali yeterlilik ölçütüne sığınıp sığınamayacağı sorusu gelmektedir. Bu sorunun cevabının hayır olduğunu zira birey için uygulanmayan mali yeterlilik ölçütünün Devlet için uygulanmasının da mümkün olmadığını düşünmekteyiz.

Çevre sorunları ile ilgili ilk akla gelen kirlilik olsa da bu kavram, bütün çevre sorunlarını kapsamaya yeterli değildir. Çevre sorunları kirlilikten çok daha fazlasını ifade etmektedir. Kirlilik konusunda ise pek çok sınıflandırma yapılmış ise de en yaygın olan kirlatilen çevre unsuruna göre yapılan sınıflandırmadır. Kirlilik özünde kirleten, kirlatilen ve kirletici olmak üzere üç ana unsurdan oluşmaktadır ki kirleten mutlaka bir kişi olmak zorundadır. Bu anlamda sahipsiz bir hayvan tarafından yaratılan bozulmaları kirlilik olarak tanımlamak mümkün değildir.

Kirlatilen çevre unsuru baz alınarak en temel kirlilik türleri; hava, su, toprak ve gürültü kirliliği olarak sınıflandırılabilir. Çevre unsurları içerisinde en kolay kirlenen sudur. Suyun aynı zamanda besin maddesi olma özelliği suyun korunmasını daha da

önemli hale getirmektedir. Kaldı ki bütün çevre unsurlarının günümüzde korunması anlayışının doğumunda çevre unsurlarının da kıt olduğu algısının oluşması etkili olmuştur. Suyun korunması kapsamında özellikle atıksu konusunda ülkemizde Atıksu Yönetmeliği gereği, evsel atıksu için kullanılan temiz su miktarına göre belirlenecek atıksu bedeli uygulanmakta ve atıksu sayacı takılmasına gerek görmemektedir. Bu durum Çevre Kanunun atıksu miktarının ölçülerek bedelin tespitine ilişkin hükmüne aykırıdır. Evsel temiz su kullanım miktarından daha az atıksu yaratılması mümkündür ve mevcut uygulama bu olasılığı teşvik etmekten uzaktır. Bu anlayış eve giren su ile çıkan suyun eşit olmasını suyun korunmasında esas alan anlayışı yanlış anlayan, eve giren sudan daha az atıksu çıkaran bir çevre bilincine ket vuran bir anlayıştır. Ev içinde arıtma sureti ile suyun birden fazla kullanımı ve atık haline dönüşmemesini sağlamak mümkündür. Bunun tipik örneği, sulama amaçlı kullanımlardır. Dolayısıyla olması gereken atıksu sayacının da zorunluluk haline getirilmesi ve atıksu bedelinin bu sayaçta tespit edilen miktara göre, Kanuna uygun olarak, belirlenmesi, bu sayede bir anlamda atıksu miktarını azaltma yönünde çabaların teşvik edilmesidir.

İnsanlığın yol açtığı çevresel tahribat, en başta üretim ve tüketim faaliyetleri esnasında orataya çıktığından ekonominin çevre üzerindeki etkilerini dikkate almayı temel alan sürdürülebilir kalkınma ilkesi, son zamanlarda en çok dile getirilen ama içeriği ve asıl hedefi üzerinde uzlaşma bulunmayan bir slogan haline gelmiştir. İlkenin sürdürülebilirlik kısmı çevreye, kalkınma kısmı ekonomiye işaret etmekte ve çevrenin sürdürülebilirliği temelli kalkınma hedefi ile geçmiş saf kapitalist dönemin her ne pahasına olursa olsun kalkınma hedefinden bir uzaklaşmayı vaad etmektedir. Bu vaadin ne derece gerçekçi olduğu dahası bu vaade ülkelerin ne derece sadık olduğu tartışmalıdır. En önemli çevre sorunu olduğuna şüphe olmayan küresel ısınma sorununa çözüm amacı ile hangi ülkenin ne kadar salınım azaltmayı vaad ettiği ve bunu ne derece sağlayacağı ve bunu ekonomide nasıl bir ödün vererek kabul ettiği (ya da ödün vermeyi kabul etti mi) soruları, sürdürülebilir kalkınma ilkesinin samimi bir çevre koruma çabası mı yoksa yolun sonunu uzatma çabası mı olduğunun ortaya çıkmasını sağlayacak temel sorulardır.

En başta küresel ısınma ve iklim değişikliği olmak üzere çevresel sorunların temel sebeplerinden birisi fosil kaynaklı enerji kaynaklarının üretim ve tüketimi faaliyetleri olarak karşımıza çıkan enerji faaliyetleridir. Karbon dioksit salınımı fosil

kaynaklı enerjinin başta gelen olumsuz özelliği olup oluşan gaz salınımını önlemek ve bunun yanı sıra fosil kaynaklı enerjinin tükenme özelliğinden ötürü ikamesini sağlamak üzere yeni enerji kaynakları arayışı ortaya çıkmıştır. İşte burada yenilenebilir enerji ya da yeşil enerji olarak adlandırılan enerji kaynakları, hem fosil kaynakların yol açtığı salınımına nazaran daha elverişli olmaları hem de elverişli koşullar altında tükenmez olmaları ile önem kazanmıştır. Ancak yenilenebilir ya da yeşil olma sıfatı, bu enerji kaynaklarının çevre dostu olmalarından ziyade tükenemez olma özellikleri dikkate alınarak kullanılmaktadır. Oysa bir enerji kaynağının çevre dostu olması ile tükenmez oluşu farklı hususlardır ve yenilenebilirlik çevre dostu olmaya karine olmadığı gibi yenilenemez oluş da çevreye zararlılık için bir ön kabul olamaz. Bu bağlamda kavram karmaşasına son vermek adına çevre dostu enerji kaynağının “beyaz enerji” olarak adlandırılması ile bir enerji kaynağının tükenebilir olma özelliğinden bağımsız olarak çevre dostu olma niteliği vurgulanmak istenmiştir. Bu açıdan yenilenebilir bir enerji kaynağı olan biyokütle enerjisi biyoyakıt niteliği taşıyan tarım ürünü yetiştirmek sureti ile üretiliyorsa, doğaya salınan reaktif nitrojen bileşiklerinin %75’inden fazlası zirai faaliyetler sonucu ortaya çıkması ve küresel ısınmada bir molekül nitrojendiyoksitin, bir molekül karbondiyoksite nazaran 300 kat fazla küresel ısınma potansiyeline sahip olması gerçeği karşısında bu usul ile biyokütle enerjisi üretiminin beyaz enerji niteliğinde olduğunu iddia etmenin zor olacağı oysa evsel atıklar gibi doğal olarak ortaya çıkan kaynakların kullanımı ile biyokütle enerji üretiminde ortada nitrojendiyoksit üretimine yol açacak bir zirai faaliyet söz konusu olmadığı için bu usulün yeğlenmesinin beyaz enerji niteliğini kazanma açısından avantaj sağlayacağı söylenebilecektir. Öte yandan tükenir bir enerji kaynağı olan nükleer enerji, kWh başına 16 gr karbondiyoksit salınımı ile jeotermal, güneş ve biyokütle enerjisinden dahi daha az salınım yapmakta olup küresel ısınma sorununun önemi karşısında nükleer enerji üretiminin barındırdığı tehlikeye rağmen nükleer santrallerde meydana gelen kazaların diğer santrallerde yaşanan kazalara nazaran sebep olduğu ölümler açısından son derece az olması, bir kaza yaşanmaması için alınan tedbirlerin, başka hiçbir enerji santralinde olmadığı kadar arttırılmış olması sayesinde nükleer santrallerin, tüm enerji santralleri göz önüne alındığında olasılık olarak en düşük kaza riskine sahip santraller arasında yer aldığı gerçeği de dikkate alındığında, yaşanan bir gerçeklik olan küresel ısınma karşısında olası tehlikelere boyun eğerek

nükleer enerjinin beyaz enerji olmadığını ileri sürmenin gerçekçi bir yaklaşım olmadığı ve nükleer enerjinin de beyaz enerji niteliği taşıdığı ileri sürülebilecektir.

Beyaz enerji niteliğinin tespitinde aşamalı bir değerlendirme yapılarak enerji üretilirken ya da kullanılırken hiçbir atık ortaya çıkmıyorsa beyaz enerji niteliği kazanma açısından en avantajlı durumun söz konusu olduğu, şayet atık ortaya çıkmakta ise bu sefer bu atığın tehlikeli olup olmaması açısından ayrıma gidilerek tehlikeli olmayan atığa, beyaz enerji niteliği kazanmada tehlikeli atık yaratan enerjiye nazaran üstünlük taşıdığı söylenebilecektir. Tehlikeli olmayan atık yaratan enerji kaynakları arasında ise atıklarını alıcı ortamlara doğrudan veya dolaylı vermeleri uygun görülüp görülmemesi noktasında ayırım yapılarak atıklarını alıcı ortamlara doğrudan veya dolaylı vermeleri uygun görülen enerji kaynaklarına beyaz enerji niteliğini kazanma noktasında üstünlük verilebileceği, oluşan atıkların alıcı ortama doğrudan veya dolaylı olarak verilmesi uygun görülmeyen hallerde ise aslolan atığın geri kazanımı olduğundan geri kazanılabilir atık yaratan enerji kaynaklarına, bertaraf edilmesi gereken atık yaratan enerji kaynaklarına göre beyaz enerji niteliğine kavuşma açısından öncelik tanınması gerektiği ifade edilebilecektir.

Enerji faaliyetlerinin çevre üzerinde olumsuz etkilerinin ortaya çıkmasında hukukun rolü, bu etkiler ortaya çıkmadan önce ve etkiler ortaya çıktıktan sonra olmak üzere iki ana başlık altında toplanabilir. Enerji faaliyetlerinin olumsuz etkilerinin ortaya çıkmasını önlemede hukuk, denetim faaliyetleri ile devreye girmektedir. Çevre denetimi kapsamında çevresel kamu düzeni denilen geleneksel kamu düzeni anlayışını değişime zorlayan bir anlayışla önleyici nitelikte idari kolluk faaliyetleri icra edilerek enerji faaliyetlerinin olumsuz etkilerinin önüne geçilmesi ve bu surette kamu düzeninin sağlanması hedeflenmektedir. Bu doğrultuda çevrenin korunması için kamu düzeninin geleneksel unsurlarının yanına yeni unsurlar eklenerek genişletilmesine ihtiyaç olup olmadığı sorusu akla gelmektedir. Bu sorunun cevabı, çevre ile neyin kastedildiği ile yakından ilgilidir. Eğer insan odaklı çevre anlayışı kabul edilirse kamu düzeninin geleneksel unsurları çevrenin korunmasında yeterli olacaktır. Çünkü geleneksel kamu düzeni de insan odaklıdır ve gerek güvenlik gerek sağlık gerekse dirlik esenlik unsurlarını “genel” sıfatından da anlaşılacağı üzere insan ve toplum açısından ele almaktadır. Bu bakış açısında *insan için* kamu düzeni, *insan için* çevrenin korunmasında yeterli olacaktır.

Ancak insan için çevre anlayışı terk edilerek çevrenin başlı başına korunacak bir değer, insandan bağımsız bir varlık olarak ele alındığı çevre anlayışı tercih edilirse geleneksel kamu düzeni unsurlarının çevrenin korunmasında yeterliliği tartışmaya açıktır. Özellikle enerji faaliyetleri gibi sera gazı salınımı, buna bağlı olarak küresel ısınma ve iklim değişikliğine yol açan ve sınır çizilemeyen çevresel sorunlara yol açan faaliyetlerde, çevreyi tek başına korunmaya değer bir varlık olarak görmek ve onu insana rağmen korumak gerektiği söylenebilir. Çevrenin sadece insan için, insanın düzeninin devamı için korunması gerektiği kabul edilirse, insana etki etmeyen çevresel olumsuzlukların da bu düzen çerçevesinde korunmasına gerek bulunmadığı söylenebilecektir. Halbuki çevre bir değerdir, insan O'nun içerisinde bir unsur olduğunu bilmeli ve bunu hazmetmeye başlamalıdır. Keza çevresel etkiler, insan yaşamının varlığı ile de bağlantılı olmayabilir. Çevrenin korunmasını insanın yaşamının varlığı şartına bağlamak sonradan giderilmesi güç durumlar yaratabilmektedir. Bunun tipik örneği ozon tabakasındaki delinmenin insan yaşamının izlerinin çok az bulunduğu Antarktika üzerinde keşfedilmiş olmasıdır. Oysa tüm insanlık bu çevresel felaketten nasibini almıştır. Denilebilir ki kamu düzeni artık sadece sokaktaki düzeni ifade etmemektedir.

Önleyici kolluk faaliyetinde yetkili idari makamın doğru belirlenmesi, bu faaliyet kapsamında yapılacak birel idari işlemlerinin hukuka uygunluğunun belirlenmesi açısından önem taşımaktadır. 2872 sayılı Çevre Kanunu Çevre ve Şehircilik Bakanlığının yetkisini kabul etmişken enerji faaliyetleri ile ilgili olarak yürütülen önleyici kolluk faaliyetlerinde enerji kaynağının türüne göre uzmanlık ilkesi gereği farklı idari makamların yetkili kılındığı görülmektedir. Birden fazla özel idari kolluk makamının söz konusu olduğu durumlarda kamu hukukunda yetkisizliğin asıl olması ilkesinden hareketle öncelikle mevzuatla yetki verilen özel idari kolluğun yetkili sayılması gerektiği söylenmelidir. Enerji faaliyetlerinin uzmanlık gerektiren alanlar olması, her bir alanda özel bilgi ve uzmanlığı haiz özel idari kolluk birimlerinin varlığının da sebebini oluşturmaktadır.

Önleyici kolluk faaliyeti niteliği taşıyan denetim faaliyetleri Çevre Hukukunun “Önleme” ilkesinin hayata geçiriliş şekillerinden birisi olarak kabul edilebilir. İdarenin önleyici kolluk faaliyeti niteliğinde denetim ve gözetim görevini gereği gibi ifa etmemesi sorumluluğa yol açabilecektir. Bu sorumluluk çevreye olumsuz etkileri

olabilecek faaliyetlerin denetlenmemesinin yanı sıra çevresel unsurlar üzerinde yapılması gereken gözetim ve denetiminin yapılmamasından da kaynaklanabilir. Ayrıca önleyici kolluk faaliyetlerinden kaynaklanan uyuşmazlıklara idare ile zarar gören dışında üçüncü bir kişi de dahil olmaktadır. İdare önleyici kolluk faaliyeti kapsamında denetim görevini gereği gibi yapmadığı için üçüncü şahsın eyleminden kaynaklanan bir zararı tazmin etmek durumunda kalmaktadır. İdarenin sorumluluğunda aslolan kusura dayalı sorumluluktur. Bir hizmet kusuru olarak üstlenmiş olduğu önleyici kolluk faaliyeti kapsamında denetim görevini yerine getirmeyen idarenin eylemsizlik olarak ortaya çıkan idari eylemi bir zarara yol açmış ise, kişisel hakkı doğrudan zarara uğrayan kişi ya da kişiler idareye karşı tam yargı davası açabilecektir. İdarenin denetim görevini yapmamasından ötürü çevreyi kirleten ya da bozan bir faaliyetten haberdar olan bir kişinin 2872 sayılı Çevre Kanunu 30. maddesine binaen tam yargı davası açıp açamayacağı sorusuna ise çevresel zararların coğrafi boyutlarının kestirilemez oluşu karşısında, zarardan etkilenmenin kaçınılmaz olduğu durumlarda bu zarardan kurtulmak için zarar doğmadan önce zararı önleyici, dar anlamda çevre zararı olarak nitelenmesi mümkün olan masraf yapan kişi tam yargı davası kapsamında idareden talep edebilecektir. Ancak idarenin denetim yapmamasından kaynaklanan bu halde kişinin bir idari eyleme dayalı tam yargı davası açması söz konusu olduğundan ön karar alması gerekmektedir. Açılacak tam yargı davası ile hem çevresel etki doğmadan önlenmiş hem de idarenin hizmet kusurunun gereği sorumluluk kuralları çerçevesinde yerine getirilmiş olacaktır. Çevre Kanunu'nun 30/1. maddesinin iptal davası açma hakkı verip vermediği ise denetim eksikliğinin, idarenin bir idari işlemine dayalı olması halinde söz konusu olabilir. 2577 sayılı Kanunun 10/1. maddesi, ilgililerin, haklarında idari davaya konu olabilecek bir işlem veya eylemin yapılması için idari makamlara başvurabileceğini düzenlemiştir. Maddede belirtilen ilgili ifadesinin kapsamına, Anayasanın 56. maddesi, çevre hakkının sahibi olarak herkesi gösterdiğinden çevreyi kirleten ya da bozan faaliyetten haberdar olan kişinin de girdiği açıktır. Çevreyi kirleten ya da bozan faaliyetten haberdar olarak bu faaliyetle ilgili denetim yapılması, yani bir eylemde bulunulması için idareye yapılan başvurunun idarece reddi ya da 2577 sayılı Kanunun 10/2. maddesi kapsamında 60 gün içinde bir cevap verilmemesi ve isteğin reddedilmiş sayılması şeklinde idari işlem vücut bulabilir. Bu son halde ilgililer altmış günün bittiği

tarihten itibaren dava açma süresi içinde, konusuna göre Danıştay’a, idare ve vergi mahkemelerine dava açabilecektir. İptal davasının kişisel hakkın doğrudan zarar görmesine değil de menfaatin ihlal edilmesi koşuluna bağlı olduğu gerçeği karşısında 2872 sayılı Kanunun 30. maddesine dayanılarak ve Anayasanın 56. maddesinin çevre hakkının herkese ait olduğunu düzenlediği de dikkate alınarak çevreyi kirleten veya bozan bir faaliyetten haberdar olan herkesin menfaatinin olduğu değerlendirilmesi yapılabilecektir.

İdarenin enerji faaliyetleri ile ilgili olarak denetim eksikliğinin çevresel zarara sebebiyet vermesi kusursuz sorumluluğuna da yol açabilir. İdarenin tehlike arz eden faaliyetleri sebebi ile ortaya çıkan risk kapsamında kusursuz sorumluluğu kabul edilmekte ve hizmet kusuru aranmaksızın idarenin faaliyeti ile zarar arasında illiyet bağının varlığı yeterli kabul edilmektedir. İdarenin denetim eksikliğine dayalı kusursuz sorumluluğu için doğrudan idare tarafından gerçekleştirilen ve bünyesinde tehlike taşıyan bir enerji faaliyetinin söz konusu olması, bu faaliyetten kaynaklanan zararın, kamu hizmetlerinin olağan külfetlerini aşan olağanüstü nitelikte olması ve riskin istisnai nitelikte olması gerekmektedir. Bu noktada bünyesinde tehlike taşıyan elektrik, gaz gibi bayındırlık tesislerinden meydana gelen kazalar, risk ilkesi kapsamında değerlendirilmektedir.

Hukukun, çevresel olumsuz etkiler ortaya çıkmadan önce engellenmesini sağlayan bir başka aracı çevresel etki değerlendirmesidir. Öngörücü olma olarak adlandırılabilir bir özelliği haiz bulunan çevresel etki değerlendirmesi, bir faaliyetin çevre üzerinde meydana getirmesi muhtemel olumlu veya olumsuz etkileri hakkında, bu etkiler henüz ortaya çıkmadan önce bir öngörünün yapılmasını gerekli kılmaktadır. Devletin Anayasanın 56/2. maddesi ile üstlendiği ödev, kirliliği önleme ödevidir ve kirliliğin önlenmesi ise çevresel etki değerlendirmesinin en temel amacıdır. O halde çevresel etki değerlendirmesi anayasal dayanağını 56/2. maddeden almaktadır. çevresel etki değerlendirmesinin varlık sebebi 1982 Anayasasının devlete yüklediği ödevdir. Çevresel etki değerlendirmesinin yapılan tanımından, bir süreci ifade ettiği anlaşılmaktadır. ÇED Yönetmeliği değerlendirme sürecini “ÇED Süreci” ve “Seçme-Elleme Kriterleri Değerlendirme Süreci” olarak iki başlıkta düzenlemiş ve her iki süreçte de çevresel açıdan bir değerlendirme yapılmasını öngörmüştür. “Seçme-Elleme Kriterleri Değerlendirme Süreci”, “ÇED Gereklidir” ya da “ÇED Gerekli

Değildir” kararlarının alınmasını içerdiğinden ve bu süreçlerde bir hazırlık işlemi söz konusu olmadığından bu kararlar açısından Bakanlık tarafından nihai karar alma sürecinde uyulması gereken bir idari usuldür. İdari usule uygun hareket edilmesinin, idareye kanunlarla belirlenmiş usullerde işlem yapmak ödevi yüklemesi yönünden hukuk devleti ilkesiyle yakından ilgili olduğu ifade edilmiştir. ÇED sürecinin ise, “ÇED Olumlu” veya “ÇED Olumsuz” şeklinde nihai ve icrai karar verme yetkisini haiz olan Bakanlığın bu idari kararları verebilmesi için bir hazırlık işlemi niteliği taşıyan ÇED Raporu ile sonuçlandığı göz ardı edilmemelidir. Bu ikinci durumda çevresel etki değerlendirmesi hem nihai ve icrai kararın verilmesi için uyulması gereken bir idari süreç hem de nihai kararın verilmesi için varlığı şart olan ÇED Raporu şeklindeki hazırlık işlemini kapsamaktadır. ÇED süreci, nihai ve icrai kararın verilebilmesi için varlığı elzem ve bu noktada yokluğu kararın hukuka aykırılığına yol açacak bir hazırlık işleminin oluşturulma sürecini ifade etmekte iken, daha sonra değinileceği üzere ÇED süreci sonucu ortaya çıkacak hazırlık işleminin nihai ve icrai kararın alınmasında dikkate alınmaması da nihai işlemi hukuka aykırı hale getirecektir. Ancak dikkate alınmak mutlaka ÇED Raporuna uygun ya da ÇED Raporu doğrultusunda nihai kararın alınması şeklinde anlamak doğru değildir. Aksi takdirde ÇED Raporunun Bakanlık tarafından dikkate alınmasından değil, onaylanmasından bahsedilmesi gerekmektedir. O halde Bakanlık, ÇED Raporunda varılan görüşlerden farklı bir karar alabilecektir. Ancak, Bakanlık bu noktada farklı karar vermesinde kendisini haklı kılacak dayanaklara sahip olmalıdır. ÇED sürecinin çok sayıda farklı kesimleri bir araya getirmesi, zaman ve masraf açısından sahip olduğu ciddi pay dikkate alındığında basit bir usul şartı olarak algılanması da kabul edilemez. Yargı kararları da sürdürülebilir kalkınma ve sürdürülebilir çevre ilkelerinin biri diğerine feda edilmeden idarenin işlemlerinde özümsemesini, ÇED sürecinin sadece yerine getirilmesi elzem bir şekil unsuru olarak görülmemesi gereğini ifade ederek, sadece sunulan bir dosya üzerinden ÇED sürecinin yerine getirilemeyeceğini, her bir proje alanının sahip olduğu özellikler çerçevesinde bir anlamda idari makamlarca sahaya inilerek çevresel etkilerin değerlendirilmesinin gerektiğini ortaya koymaktadır. Özellikle aynı havzada birden fazla HES projesinin yapımının bütüncül etkisinin dikkate alınarak bir çevre maliyeti hesaplanması, ÇED sürecinin istenen verimi sağlaması için önem taşımaktadır. Öte yandan ÇED süreci ile ilgili olarak yargı

yerlerince yürütmenin durdurulması ya da iptal kararı verilmesi artık o proje ile ilgili ÇED Yönetmeliği 6/3. maddesi uyarınca ilgili idari makama, proje sahibi olan şirket lehine projenin gerçekleştirilmesi için hiçbir işlemde bulunmama, bilakis projenin yatırımına başlama anlamına gelecek bütün hareketleri önleme yükümlülüğü yüklemektedir.

ÇED sürecinin idari usul olma noktasında asıl önemli özelliği ve farkı, idari usul ilkeleri ile işlem tesis edilmeden önce bireylerin işlemin yapılışına katılmalarını sağlayarak demokratik devlet ilkesine yaptığı katkısıdır. Bu noktada ÇED sürecinin idare hukukunun yerleşmiş kalıplarında önemli bir değişim yarattığı, geleneksel idare hukukunun idari işlemin idarenin iradesi ürünü olma ve başka bir iradenin katılımına gerek duymadan tekemmül ettirme özelliğini değiştirdiği, bir başka deyişle idari işlemlere, katılım müessesesini soktuğu ifade edilmiş ise de tek taraflı idari işlemde yetkili idarenin dışında bir iradenin varlığına yer bulunmamaktadır. İdari işlemin oluşumunda başka bir iradenin katılımına ihtiyaç duymayı sağladığının kabul edilemeyeceği kanaatindeyiz. Böyle bir fikrin kabulü bir nevi karma iradeli işlem denilebilecek bir yeni işlem türünün kabulünü gerektirir ki, idari işlem teorisinin böyle bir işlemi izaha izin vermeyeceği ortadadır. ÇED sürecine idare dışında katılım, idari işleme katılım değildir, usule katılımdır. İşlem her halükarda idarenin bir idari işlemidir. Usule katılımı sağlama noktasında ÇED sürecinin demokratik devlet ilkesi gereği yönetime katılma noktasında yaptığı katkı ise inkar edilemez.

Enerji faaliyeti olarak adlandırdığımız gerek enerji üretimi gerekse enerji kullanımının çevresel pek çok etkileri olduğunu ve bu etkilerin enerji kaynağına göre farklılık gösterdiği bir gerçekliktir. Bu faaliyetlerin yaratacağı etkileri önlemede hukukun bir diğer rolü ise, faaliyetin belirlenmiş kurallara uygun olup olmadığına yönelik bir inceleme sonucunda idari makamlarca kuralların aradığı koşulları sağlayan faaliyetlere izin verilmesi, sağlamayanlara ise iznin verilmemesidir. İdare hukukunda ruhsat kavramı iki alanla ilişkili olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan ilki kamu hizmetlerinin görülüş usullerinden olan ruhsat yöntemidir. Diğerisi ise kolluk hizmetinin ifası usullerinden olan ruhsat usulüdür. Enerji piyasasında faaliyette bulunmaya izin verilmesine yönelik lisansın, kamu hizmetinin özel kişilere gördürülme usulü olan ruhsat niteliği taşıdığı düşünülmektedir. Çevre İzin ve Lisans Yönetmeliğinde düzenleme altına alınan çevre izni veya çevre izin ve lisansı ise Anayasanın 56.

maddesi ile Devlete verilen çevreyi koruma ödevini ifa araçlarından birisidir. Devletin çevreyi koruma ödevi, yeni kamu düzeni anlayışında çevresel kamu düzenini sağlama görünümüne bürünmekte ve kamu düzenini sağlama ödevinin yeni içeriği gereği, çevreye olumsuz etkide bulunabilecek kimi faaliyetleri izin ve lisansa tabi tutulabilecektir. Bu durumda kamu gücü ölçütü daha açık bir şekilde meydandadır çünkü bu ödev Devlete Anayasa ile yüklenmiş bir ödevdir. Özetle Çevre İzin ve Lisans Yönetmeliği kapsamında verilen izin ve lisansların ise kolluk usulü niteliği taşıdığı düşünülmektedir.

Yürürlükteki mevzuat gereği 5'in altında türbin sayısı ya da 10 Mw'nin altında kurulu güce sahip Rüzgar Enerji Santralleri, proje alanı 2 hektarın altında ya da 1 Mw'nin altında kurulu güce sahip Güneş Enerji Santralleri, 1 Mw'nin altında kurulu güce sahip Hidroelektrik Santralleri, kurulu gücü 5 Mw'den az olan Jeotermal enerji üretim tesisleri ile dalga, akıntı ya da gel-git kaynaklı enerji üretim tesisleri ÇED Yönetmeliği'ne tabi değildir. Dolayısıyla bu faaliyetler için Elektrik Piyasası Kanunu gereği lisans şartı getirilse bile çevresel hiçbir değerlendirme yapılmaksızın diğer koşulların sağlanması ile faaliyete geçme imkanı veren ve yukarıda değinildiği üzere kamu hizmetinin özel kişilere gördürülme usulü niteliği taşıyan lisans verilebilecek, bu anlamda çevresel etkiler tamamen göz ardı edilecektir. Çevre izni kapsamı dışında tutulmak bir yana kamu hizmetinin gördürülme usulü olan ruhsat usulünde dahi hiçbir çevresel değerlendirmenin bulunmayışı, muhtemelen bu faaliyetlerin düşük kapasiteli olması ile açıklanabilecektir. Ancak birbirine yakın bölgelerde bu tür tesislerin varlığı tek başlarına yaratamayacakları çevresel zararlara, kümülatif olarak sebep olabilmeleri sonucunu doğurabilecektir. Bu bakımdan bu tür faaliyetlerin de en azından Seçme- Eleme Kriterlerine Göre Değerlendirme Sürecine tabi tutulmasının uygun olacağı düşünülmektedir.

Günümüz dünyası için küresel anlamda en temel sorun olarak kabul edilebilecek iklim değişikliği ve buna sebep olan sera gazı salınımı, tüm dünyanın ortak bir sorunu olmanın yanı sıra tüm dünyada politika belirlenmesinde dikkate alınan bir etmen haline gelmiştir. Bu etkiyi azaltmaya yönelik belirlenen politikalardan en çok etkilenen sektörler arasında enerji üretim sektörleri ile enerji tüketen malları üreten sektörler de yer almaktadır. Sorunun küreselliğine ve ürkütücü etkisine rağmen, yukarıda bahsedilen alternatif yöntem ve kaynaklara yönelmeyi ve bu kapsamda

belirlenen politikalara uyulmasını sağlamak kolay olmamaktadır. Yenilenebilir enerji teknolojilerinin, fosil yakıtlarla rekabetçi maliyetlere gelmeleri ise belirli bir zamana ihtiyaç duymaktadır. Bu nokta Devletin rolünün önemini ortaya çıkmaktadır. Temel güdüsü kar olan işletmelerin maliyet kaygılarını ikinci plana atmaları, rekabet, maliyet ve teknoloji açısından desteklenmeleri ile mümkün olabilecektir. Anayasal açıdan ise Devlet, çevreye zarar vermeyen enerji faaliyetlerini desteklemek ve mali açıdan da teşvik etmek, vatandaş ise çevreye zarar verici faaliyetleri için konulan mali yükümlülüklerle katlanmak zorundadır.

Çevresel olumsuz etkileri önlemeye yönelik mali yükümlülükten kasıt, bu tür bir etkiye yol açacak faaliyette bulunanların ya faaliyetten kaçınmasını ya da faaliyette bulunmak için çevresel olumsuz etkisi olmayan ya da kabul edilebilir sınırlar içerisinde olan yöntem ve kaynak seçmelerini sağlayacak mali yükümlülüklerdir. Bu mali yükümlülükler arasında en önemli olanı çevresel vergilerdir. Çevresel vergilerde emisyon vergileri çevreye yapılan salınımlarla ilgilidir. Emisyon vergileri; karbon vergisi, karbondioksit vergisi ve enerji vergisi olarak sınıflandırılabilir. Ancak karbon vergisinin çevresel açıdan etkileri ile ilgili ciddi tereddütler ileri sürülmektedir. Türkiye’de gerek Anayasal gerekse yasal olarak karbon vergisinin alınmasında hukuken bir engel bulunmamaktadır. Dahası Çevre Kanunu çevreyi koruma ve kirliliği önlemede vergi gibi araçların kullanılacağını ifade etmektedir. Ancak halen uygulanan bir karbon vergisi bulunmamaktadır.

Piyasa temelli bir araç olan ve özünde sera gazı salınımlarını azaltma düşüncesi olan karbon ticareti, sera gazları için oluşturulmuş ve emisyon kaynaklarına tahsis edilmiş emisyon izinlerinin alınıp satılmasını ifade etmektedir. Emisyonların sınırları merkezi bir otorite tarafından belirlenmekte ve işletmelerin bu miktarlarda emisyonuna izin verilerek bu limit, firmalara izin olarak satılmakta ya da tahsis edilmektedir. Verilen emisyon izni toplamı, belirlenen üst düzeyi geçemez. Ancak işletmeler, kendilerine tanınan limitin üstüne çıkmak isterler ise daha az izine ihtiyacı olan firmalardan izin satın alabilmektedirler.

Karbon piyasası ise sera gazı azaltımı karşılığında elde edilen karbon kredilerinin diğer bir deyişle karbon sertifikalarının ticaretinin yapıldığı piyasalardır. İklim değişikliği ile mücadelede önemli rol üstlenen, bunun yanı sıra karbon finansmanının kullanılmasına da zemin yaratan karbon piyasaları, 2005 yılında Kyoto

Protokolü'nün yürürlüğe girmesinden bu yana hızla büyüme göstermiştir. Türkiye'de karbon piyasası ve karbon piyasasına entegrasyonda ilk adım Sera Gazı Emisyonlarının Takibi Hakkında Yönetmeliktir. Piyasa değil proje temelli bu piyasanın hukuki temeli "Gönüllü Karbon Piyasası Proje Kayıt Tebliği" ile atılmıştır.

Çevresel bozulmalarla mücadelede bir diğer yol temiz enerji teşvikleridir. Temiz enerjinin üretim maliyetinin yüksekliğinden ötürü bu alanın yatırımcı için cazip kılınmasının yolu devlet desteğinin sağlanması ve üretim maliyetinin bu enerjinin talep edilebilir hale geldiği bir seviyeye çekilmesidir. Çevresel olumsuz etkilerin azaltılmasının bir diğer yolu da enerjinin verimli kullanılmasıdır. Enerji verimliliği, 5627 sayılı Enerji Verimliliği Kanununda binalarda yaşam standardı ve hizmet kalitesinin, endüstriyel işletmelerde ise üretim kalitesi ve miktarının düşüşüne yol açmadan enerji tüketiminin azaltılması olarak ifade edilmiştir. Bu doğrultuda Kanunda belirtilen koşullarda enerji tüketiminde bir azalmanın çevresel olumsuz etkilerde de azalmaya yol açacağı muhakkak olacağından enerji verimliliğine yönelik teşviklerin de bu kapsamda ele alınması gerekmektedir. Türkiye 10. Kalkınma Planında üretim ve hizmetlerde yenilenebilir enerji, eko-verimlilik, temiz üretim teknolojileri gibi çevre dostu uygulamaların destekleneceğini, çevre dostu yeni ürünlerin geliştirilmesi ve markalaşmasının teşvik edileceğini ifade etmiştir.

Hukukun enerji faaliyetlerinin çevresel olumsuz etkilerini ortaya çıkmadan önce önlemeye yönelik işlevi her zaman gerçekleşmeyebilir. Ne zaman ki hukukun kuralları aracılığı ile koruduğu düzen bozulur, işte o zaman yaptırımlar devreye girer. Artık düzenin tekrar tesisi, düzeni bozanın bir karşılık görmesini gerektirmektedir. Enerji faaliyetlerinin, daha doğrusu beyaz olmayan enerji kullanımının yarattığı çevresel etkiler gerek etkinin boyutu gerek çevresel etkiye yol açan faaliyetin yapılış şekli, gerekse çevrenin hangi unsuru üzerinde etkiye yol açtığı gibi ölçütlere göre farklı yaptırımların uygulanmasını gerekli kılabilir.

Çevrenin, kamu düzeninin yeni anlayışı kapsamında bir unsur olması, onun korunmasına yönelik kolluk faaliyetlerinin dayanak noktasını oluşturmaktadır. Çevresel kamu düzeni ihlali halinde eylem suç teşkil etmemekte ise bu ihlalin failine bir yaptırım uygulanması yine idari kolluk faaliyeti kapsamında kamu düzeninin bu sefer eski haline getirilmesine yönelik olarak gerçekleştirilecektir. 1982 Anayasasının 56. maddesi ile çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini

önlemek Devletin yanı sıra vatandaşlara da bir ödev olarak yüklendiğinden Devlet bu ödevi kapsamında çevrenin korunması, kirlenmesinin önlenmesi için bazı eylemleri kabahat niteliğinde eylem haline getirebilecek; öte yandan vatandaşlar da kabahat olarak düzenlenen bu eylemlerden kaçınmak, eylemi işlediği zaman ise eylem için öngörülen idari yaptırıma katlanmak durumunda kalacaktır.

Kabahatler açısından kanunilik ilkesi esnek olarak uygulanmakta, kabahat oluşturan eylem, kapsam ve koşulları beyaz norm niteliğini haiz kanunla düzenlendikten sonra idarenin düzenleyici işlemi ile öngörülebilmektedir. Yaptırım ise mutlaka kanunla düzenlenmelidir. Yürütmenin düzenleyici işlem yapma yetkisi, yasama organının bir kanun yaparken etkin ve verimli hareket edememesinden, bu durum ise bazı alanların uzmanlık ve teknik bilgi gerektirmesinden kaynaklanabilmektedir. Ancak yasama organının gereken etkinlik ve verimlilikle hareket etse dahi, bir konuyu tüm detayları ile düzenlemesi, idarenin ihtiyaç duyduğu takdir yetkisinin ortadan kalkmasına ve idarenin kendisinden beklenen etkinlik ve süratte sorunları çözememesine yol açacaktır. Yine de kabahatlerde beyaz norm uygulamasının asla bir “Kanun yok, serbestlik var” anlayışına dönüşmemesi gerekmektedir. Bir kere beyaz normun içeriğini dolduran işlem ister yönetmelik isterse isimsiz bir idari işlem olsun kanunda yer alan çerçeveye aykırı bir içerik yaratılamaz. Çerçeve kanunun kabahatin bütün unsurlarının düzenlenmesini düzenleyici idari işleme bırakması, kanunilik ilkesinin ihlali anlamına gelecektir.

Suçların kabahate dönüştürülmesi ile suç ve cezaların kanuniliği ilkesi noktasında bahsedilmesi gereken bir husus da bu ilkenin kabahatler alanında sıkı sıkıya uygulanmasının suç olmaktan çıkararak kabahat haline getirme ihtiyacının dikkate alınmaması anlamı taşıyacağıdır. Her şeyden önce insan davranışlarının hangilerinin sınırlarının tespit edilerek suç haline getirileceği konusunda keyfiliğe varmayacak bir takdir yetkisinin kanun koyucuya tanınması zorunludur zira bu sınırların çizilerek suçun ve karşılığında verilecek cezanın kesin ölçütleri bulunmamaktadır. Suç ile kabahat arasında her ikisi de haksızlık oluşturması açısından nitelik farkı yoktur, haksızlığın yoğunluğu açısından suçlar lehine bir nicelik farkı vardır. Bir eylemin suç olmaktan çıkarılarak kabahat haline getirilmesi ya da yeni bir eylemin suç ya da kabahat olarak düzenlenmesindeki sebebi, toplumsal yaşamdaki değişimde aramak gerekir. Var olan bir suçu kabahate dönüştürmede hareket noktasını ise ihlale, nispeten

daha hafifte olsa daha seri tepki verilmesinin, caydırıcılık açısından yaratacağı avantajda aramak gerekmektedir. Genel olarak cezanın caydırıcılığını sağlayan özellikler arasında yer alan hızlilik, yargı prosedürünün her halükarda idari prosedür karşısında zaman olarak uzunluğu karşısında gerçekleşmemektedir. Çevresel kabahatler noktasında uygulanacak yaptırımların caydırıcılığı ile ilgili olarak kabahat işlendiğinde uygulanan yaptırım cezalandırma önceliği ile hareket ederse bu yaptırımın etkisi anlık ve geçici olacaktır. Oysa yaptırımın temel hedefinin cezalandırmaktan ziyade caydırmak yani önlemek olması gerekir.

Çevre kabahatleri açısından gerek Çevre Kanunun 20. maddesinde idari yaptırımların tüzel kişiler için de uygulanabilirliğinin öngörülmesi gerekse genel kanun niteliği taşıyan 5326 sayılı Kabahatler Kanununun 8. maddesi düzenlemesi birlikte tüzel kişiler açısından da idari yaptırımların uygulanmasına olanak tanınmakta ve bu sayede çevrenin korunmasında idari yaptırımların önemini ortaya konulmaktadır. Çevre kabahatlerini de içerecek şekilde aynı fiilden ötürü hem gerçek kişi hem de tüzel kişinin sorumlu tutulması, kabahatler açısından Anayasanın 38. maddesinde yer alan “Şahsilik” ilkesinin esnetilmiş bir uygulaması niteliğindedir. Çevre Kanunu 28. maddesinin kusur aranmaksızın kabahat sorumluluğu düzenlemesini öngördüğüne ilişkin görüş ise 28. madde hükmünün özel hukuk sorumluluğuna ilişkin olduğu için kabulü mümkün değildir.

Çevre kabahatlerine ilişkin idari yaptırım kararları idari işlem niteliği taşımaktadır ve idari işlemin unsurlarını taşıması ve bu unsurlar yönünden hukuka uygun olması gerekmektedir. Özellikle idari yaptırım kararlarına ilişkin çevre kabahatleri için öngörülen idari para cezalarının yüksek meblağları içermesi, temel hak ve özgürlüğe müdahalenin ağırlığı noktasında savunma hakkına riyeti daha da önemli kılmaktadır. Çevre Kanununda düzenlenen kabahatler açısından bir idari soruşturma usulünün düzenlenmesi gerektiği düşünülmektedir. Keza verilen idari yaptırım kararlarının gerekçeli olmasının zorunlu kılınması gerekli görülmektedir.

Gerek gerçek kişilerin ve gerekse tüzel kişilerin faaliyetlerinin çevre üzerinde zarar olarak nitelendirilebilecek sonuçlara yol açması halinde bu zararın tazmin edilmesi, zarara yol açan eylemin sahibi açısından hem kefaret niteliği taşıyan hem de zarara yol açan eylemleri yapmaktan kaçınmasını, gereken önlemleri almasını sağlamayarak caydırıcı bir çevre koruma aracı niteliği taşımaktadır. Çevre Hukukunun

temel ilkelerinden olan “Kirleten Öder” ilkesinin somut bir görünüm şekli olan tazminat sorumluluğu, çevreyi kirleticisi faaliyetten kirletenin sorumlu olmasını ifade etmektedir. 2872 sayılı Çevre Kanunu 28/1. maddesi çevreyi kirletenler ve çevreye zarar verenlerin sebep oldukları kirlenme ve bozulmadan doğan zararlardan dolayı kusur şartı aranmaksızın sorumlu olduklarını düzenleme altına almıştır. Bu sorumluluk kirleten, kirlenme, nedensellik bağı ve zararın varlığını gerektirmektedir. Zararın ekolojik zararı da içerecek şekilde geniş olarak ele alınması gerektiği düşünülmektedir. Çevre Kanunu dışında ikincil çevre zararları ile ilgili olarak özel sorumluluk düzenlemeleri de bulunmaktadır.

Son olarak idarenin faaliyetleri ile çevreye zarar vermesi halinde gerek Çevre Kanunu 28. madde kapsamında gerekse öncelikle hizmet kusuru açısından, hizmet kusuru yoksa kusursuz sorumluluk ilkelerinden risk ilkesi kapsamında sorumluluğu söz konusu olabilecektir. Çevre Kanunu kapsamında idareye karşı adli yargıda tazminat davası açılmakta ise de idari yargının özerkliği karşısında özel bir yasal düzenlemede bulunmadığından bu davaların idari yargıda açılması gerektiği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

AB Yeşil Mutabakatı. <https://uib.org.tr/tr/kbfile/ab-yesil-anlasmasi> (31.01.2021).

Abbasi, Tasneem ve S.A. Abbasi. Biomass Energy And The Environmental Impacts Associated with Its Production and Utilization, **Renewable and Sustainable Energy Reviews** C.14, 2010, ss.919-937

Abolhosseini, Shahrouz ve Almas Heshmati. **The Main Support Mechanisms To Finance Renewable Energy Development**, Discussion Paper Series, IZA DP No:8182, 2014, ss.1-20.

Acar, Zeki, Mehmet Can, Özlem Önal Aşçı, Erdem Gülümser, Gülcan Kaymak ve İlknur Aya. Sera Gazı Salınımı ve Çevre Kirliliğinin Azaltılması Yönünden Yemlik Baklagillerin Önemi, **Iğdır Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi**, C.8, S.3, 2018, ss.313-317

Acaroğlu, Mustafa. **Alternatif Enerji Kaynakları**, Nobel Basımevi, Ankara, 2003.

Acuner, Serkan. Katı Atık ve Atık Su Bedelinin Hukuki Niteliği ve Anayasa Mahkemesi Kararları Işığında Değerlendirilmesi, **Türk İdare Dergisi**, S. 478, 2014, ss.131-166.

Adnan Menderes Üniversitesi Rektörlüğü. **Jeotermal Enerjinin Çevresel Etkileri**, Adnan Menderes Üniversitesi Rektörlüğü Jeotermal Enerji Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları Yayın No: 1 Aydın, Nisan 2015.

Ağaçbiçer, Gökhan. **Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Türkiye Ekonomisine Katkısı Ve Yapılan Swot Analizler**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.

Akdoğan, Dilek Akbaş. **Yenilenebilir Enerjide Kamu Politikaları ve Türkiye**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2018.

Akıllıoğlu, Tekin. **İdare Hukuku Açısından Çevre Kanunu, Çevre Kanunu'nun Uygulanması**, TÇSV Yayını, Ankara, 1987.

Akın, Mutluhan ve Galip Akın. Suyun Önemi, Türkiye'de Su Potansiyeli, Su Havzaları ve Su Kirliliği, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, C.47, S.2, 2007, ss.105-118.

Akıncı, Müslüm. **İsveç İdare Hukuku**, Birinci Baskı, Yetkin Yayıncılık, 2010.

Akıncı, Müslüm. **Danıştay Kararları Işığında İdarenin Gözetim ve Denetim Görevi**, 1. Baskı, Legal Yayıncılık, İstanbul, 2017.

Akıncı, Müslüm. Ekonomik Kamu Düzeni ve Rekabet Kurumu, **Rekabet Dergisi**, S.5, 2001, ss.2-16.

Akıncı, Müslüm. **Oluşum ve Yapılanma Sürecinde Türk Çevre Hukuku**, Birinci Baskı, Kocaeli Kitap Kulübü Yayınları, 1996.

Akkaya, Cansen, Ayla Efeoğlu ve Nedim Yeşil. Avrupa Birliği Su Çerçeve Direktifi ve Türkiye'de Uygulanabilirliği, TMMOB Su Politikaları Kongresi, 21-23 Mart 2006, **TMMOB Su Politikaları Kongresi Bildiri Kitabı**, 2006, ss.195-204.

Aksoylu, Özge. Çevrenin Korunması ve Kamu Yararları Çatışması- Danıştay ve Conseil d'Etat İçtihatlarına Karşılaştırmalı Bir Bakış, **Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, S.2, 2001, ss.139-254.

Aksu, Simge. **Genetik Yapısı Değiştirilmiş Organizma ve Ürünlerden Doğan Hukuki Sorumluluk**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2019.

Akyılmaz, Bahtiyar, Murat Sezginer ve Cemil Kaya, **Türk İdare Hukuku**, 8. Baskı, Seçkin Yayınevi, Ankara, 2017.

Akyılmaz, Bahtiyar. İdari Yargıda Tazminat Şekilleri ve Hesaplanması, **Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Prof. Dr. Süleyman Arslan'a Armağan, C.6, S.1-2, 1998, ss.165-219.

Albayrak, Yusuf. Bitkilerin Duyguları Var Mıdır? <https://demagojist.com/bitkilerin-duygulari-var-midir/> (15.12.2020).

Alemdaroğlu, Nusret. **Enerji Sektörünün Geleceği Alternatif Enerji Kaynakları ve Türkiye'nin Önündeki Fırsatlar**, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul, 2007.

Alfredsson, Gudmundur ve Alexander Ovsiouk. Human Rights and the Environment, **Nordic Journal of International Law**, C.60, S.1, 1991, ss.19-28.

Alıca, Süheyla. Çevre Denetiminde İdarenin Sorumluluğu, **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi** C.15, S.4, 2011, ss.87-119.

Alıca, Süheyla Suzan. Çevrenin Korunmasına İlişkin Hukuki Sorumluluk Kurallarının Yargıtay Kararları Kapsamında İncelenmesi, **Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C.8, S.1, 2011, ss.37-89.

Alıca, Süheyla. **Avrupa Birliğinde Çevresel Sorumluluk Alanında Yaşanan Gelişmeler, Sorumluluk ve Tazminat Hukuku Sempozyumu**, 28-29 Mayıs 2009, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2009, ss.347-375.

Alica, Süheyla Suzan Gökalp. Çevrenin Korunmasına İlişkin İptal Davalarında Kişisel Menfaat Kavramı, **TBB Dergisi**, S. 139, 2018, ss.165-220.

Aliusta, Hakan, Baki Yılmaz ve Hilmi Kırlioğlu. Küresel Isınmayı Önleme Sürecinde Uygulanan Piyasa Temelli İktisadi Araçlar: Karbon Ticareti Ve Karbon Vergisi, **Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi**, ICAFR 16 Özel Sayısı, C.12, S.12, ss.382-401.

Allis, R.G, X Zhan ve A.W. Clotworthy. Predicting Future Subsidence At Wairakei Field, New Zealand, **Proceedings 20th NZ GeothermalWorkshop**, 1998, ss.133-137.

Almakhzoumi, Omar Mahmoud ve Mohammad Mustafa Eyadat. Compensation for Environmental Damage in International Law, **Palarch's Journal of Archaeology of Egypt/Egyptology**, C.17, S.5, 2020, ss.13-24.

Altaş, İsmail H ve Erdinç Şahin. Dünya’da ve Türkiye’de Dalga Enerjisi, **Elektrik Mühendisliği Dergisi**, S.465, Nisan-Mayıs 2019, ss.43-53.

Altuğ, Tekin ve Füsün Özkan. Sera Gazı Emisyonlarının İzlenmesi, Doğrulanması ve Raporlanması, **Verimlilik Dergisi**, S.2, 2015, ss.67-86.

Alvareza, Ramón A, Stephen W. Pacalab, James J. Winebrakec, William L. Chameidesd ve Steven P. Hamburg. Greater Focus Needed on Methane Leakage from Natural Gas Infrastructure. **Proceedings of the National Academy of Sciences**, C.109, 2012, ss.6435-6440.

American Clean Energy and Security Act of 2009.
<https://www.congress.gov/bill/111th-congress/house-bill/2454> (28.12.2020).

Araçlar Ne Kadar CO₂ Yayar? CO₂ Miktarı Nasıl Hesaplanır?
<https://www.arabam.com/blog/danisman/araclar-ne-kadar-co2-yayar-co2-miktari-nasil-hesaplanir/> (05.01.2021).

Aras, Sultan, Ufuk Elibüyük ve İbrahim Üçgül. Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Çevre Üzerine Olumlu ve Olumsuz Etkileri, **9. Yenilenebilir Enerji Kaynakları Sempozyumu ve Sergisi Bildiriler Kitabı**, Antalya, 03-05 Kasım 2017, ss.276-279.

Arıoğlu, Onur. Yenilenebilir Enerji Kaynakları ve Güneş Enerjisi, **Millî Savunma Bakanlığı Araştırma Teknoloji ve Faaliyetler Bülteni**, Sayı 12, Ankara, 1996, ss.40-42

Armağan, Tuncay. **İdarenin Sorumluluğu ve Tam Yargı Davaları**, Birinci Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 1997.

Armannsson, Halldor. CO₂ Emmission from Geothermal Plants, **International Geothermal Conference**, Reykjavik Island, Sept. 2003, ss.56-62.

Artigues, Pere-Mir ve Pablo Del Rio. Combining Tariffs, Investment Subsidies and Soft Loans in a Renewable Electricity Deployment Policy, **Energy Policy** C.69, 2014, s.430-442.

Aşıcı, Ahmet Atıl. Avrupa Birliği'nin Sınırdaki Karbon Uyarlaması Mekanizması Ve Türkiye Ekonomisi, İPM Mercator Politika Notu, 2021, <https://ipc.sabanciuniv.edu/Content/Images/CKeditorImages/20210106-00011055.pdf> (27.01.2021), s.3-4

Atasoy, Emin. **Genel Coğrafya**, 2. Baskı, Ezgi Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2010.

Atay, Ender Ethem. **İdare Hukuku**, Turhan Kitabevi, 2006.

Atay, Ender Ethem. İdarenin Sorumluluğu, **Prof.Dr. Fikret Eren'e Armağan**, Ankara, 2006, ss.1061-1098

Atay, Yeliz Şanlı. İdari İşlemlerde Başvuru Yollarının Gösterilmesi Yükümlülüğü, **TBB Dergisi**, S.96, 2011, ss.293-318.

Auriffeille, Deborah McCarthy ve Leslie King, **Environment Problems Require Social Solutions, in Environmental Sociology: From Analysis to Action**, 4th edition. Ed. Deborah McCarthy Auriffeille and Leslie King, London, 2020

Avrupa Birliği Resmî Gazetesi,
<https://webdosya.csb.gov.tr/db/ippc/icerikbelge/icerikbelge894.pdf>

Avrupa Komisyonu Türkiye 2012 İlerleme Raporu, 2013
https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/2012_ilerleme_raporu_tr.pdf (15.12.2020).

Aydın, Pınar Aksakal. **İnsan Hakları Açısından Enerjiye Erişim Kavramı**, Oniki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2020.

Aydoğdu, Murat. **Sivil Amaçlı Nükleer Santral İşletenin ve Nükleer Madde Taşıyanın Hukuki Sorumluluğu**, Adalet Yayınevi, Ankara, 2009.

Azrak, Ali Ülkü. İdarenin Toplumsal Muhatara (Sosyal Risk) Kuramına Göre Kusursuz Sorumluluğu, **Sorumluluk Hukukunda Yeni Gelişmeler III Sempozyumu**, Ankara, 12- 13 Mayıs 1979, İÜHF Yayın No: 622, 1980, ss. 135-145

Bacanlı, Ülker Güner. Türkiye'de Enerji Kaynakları ve Hidroelektrik Enerjinin Önemi, **Dünya Enerji Konseyi Türk Milli Komitesi Türkiye 10. Enerji Kongresi**, 2006, ss.91-99.

Balta, Tahsin Bekir. **İdare Hukukuna Giriş**, Ankara, 1970.

Baranzini, Andrea, Jose Goldemberg ve Stefan Speck. A Future for Carbon Taxes, **Ecological Economics**, C.32, 2000, ss.395-412.

Baş, Zuhale Bereket. **Türk Hukukunda İdari Yargı Kararları Işığında Kamu Hizmetinin Yürütülmesinden Kaynaklanan Kamu Gücünün Kusursuz Sorumluluğu**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2002.

Başgil, Ali Fuat. Devletin ve Diğer Amme Hükmi Şahıslarının Mesuliyeti Meselesi, **Adalet Dergisi**, Ankara, 1940, ss.582- 613.

Batty, Lesley C. ve Kevin B. Hallberg. **Consequences of Living in an Industrial World in Ecology of Industrial Pollution**, Cambridge University Press, 2010.

Bayraç, H. Naci. Küresel Rüzgar Enerjisi Politikaları ve Uygulamaları, **Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C. 30, S. 1, 2011, ss.37-57.

Bayram, Abdurrahman. **Türkiye’de Hava Kirliliği Sorunu ve Çözüm Önerileri, Avrupa Birliği Sürecinde Türkiye’de Çevre Yönetimi**, Ak-Tel Mühendislik Yayını, Ankara, 2005.

Bedard, Roger. Economic and Social Benefits from Wave Energy Conversion Marine Technology, **Marine Technology Society Journal**, C.41, S.3, 2007, ss.44-57.

Bennett, Scott. **Encyclopedia of Energy. Delhi: Global Media**, 2007.

Berrizbeitia, Luis D. **Environmental Impacts Of Geothermal Energy Generation And Utilization**, <https://geothermalcommunities.eu/assets/elearning/8.21.Berrizbeitia.pdf> (29.12.2020), s.9

Bielecki, Andrzej, Sebastian Ernst , Wioletta Skrodzka ve Igor Wojnicki. The Externalities of Energy Production in The Context Of Development Of Clean Energy Generation, **Environmental Science and Pollution Research**, C.27, S.6, 2020, ss. 11506-11530.

Bilir, Faruk ve Berkan Hamdemir. Çevre Hakkı ve Uygulaması, **International Conference On Eurasian Economies 2011**, <https://www.avekon.org/papers/354.pdf>, (15.11.2020).

Bilgili, Muhammet Yunus. Anayasal Bir Hak Olarak Çevre Hakkı, **Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C.6, S.2, 2015, ss.563-584.

Bilgin, Ayla. Türkiye’de Çevresel Etki Değerlendirme Uygulamalarının Farklı Ülkeler ile Karşılaştırılması, **Journal of Current Researches on Engineering, Science and Technology**, C.4, S.2, 2018, ss.171-178.

Bilginoglu, Ali M. Türkiye’nin Enerji Sorunları ve Çözüm Arayışları <http://docplayer.biz.tr/2698123-Turkiye-nin-enerji-sorunlari-ve-cozum-arayislariprof-dr-m-ali-bilginoglu-eru-i-i-b-f.html> (12.12.2020).

Binboğa, Gülüzar. Uluslararası Karbon Ticareti ve Türkiye, **Journal of Yasar University**, C.9, S.34, 2014, ss.5732-5759.

Birgili, Erhan ve Leyla Çelik. Çevre Finansmanı Kapsamında Emisyon Ticareti ve Karbon Piyasasının Türkiye’ye Yansımaları, **Finans Politik & Ekonomik Yorumlar**, C. 47, S. 544, 2010, ss.63-74.

Biyogaz, Biyokütle, Atık Isı ve Piroolitik Yağ Enerji Santralleri. <https://www.enerjiatlasi.com/biyogaz/> (21.12.2020).

Bobat, Alaeddin. HES Projelerinde 3E İlişkileri, **Türkiye 12. Enerji Kongresi**, Ankara, Türkiye, 14-16 Kasım, C.1, 2012, <https://docplayer.biz.tr/9666338-Hes-projelerdnde-3e-dldskdlerd-alaeddin-bobat-kocaeli-universitesi-arсланbey-yerleskesi-41285-kartepe-kocaeli-e-posta-bobatus-gmail.html> (27.12.2020), s.9

Bonds, Eric. Legitimizing the Environmental Injustices of War: Toxic Exposures and Media Silence in Iraq and Afghanistan, **Environmental Politics**, C.25, S.3, 2016, ss.395-413.

Boqiang, Lin ve Li Xuehui. The Effect Of Carbon Tax On Per Capita CO₂ Emissions, **Energy Policy**, C.39, 2011, ss.5137-5146.

Bowen, Richard G. **Environmental Impact of Geothermal Development, Geothermal Energy Resources, Production and Stimulation**, (Ed.) Paul Kruger and Carel Otte, Standford University Press, USA, 1973.

Bölgesel Çevre Merkezi REC Türkiye, Avrupa Birliği Çevre Mevzuatı Yayınları, 2010, <https://rec.org.tr/wp-content/uploads/2017/08/ab-cevre-mevzuati.pdf> (15.12.2020), s.209

Bölgesel Çevre Merkezi REC Türkiye, **Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi ve Kyoto Protokolü Metinler ve Temel Bilgiler**, <https://rec.org.tr/wp-content/uploads/2016/11/iklimkyoto1.pdf>, (25.12.2020), s.19

Bradford, Travis. **Solar Revolution: The Economic Transformation of the Global Energy Industry**, MIT Press, London, 2006.

Bradley C. Parks ve J. Timmons Roberts, Climate Change, Social Theory and Justice, **Theory, Culture and Society**, C.27, S.2-3, 2010, ss. 134–166.

Brune, William H. The Ozone Story: A Model For Adressing Climate Change? **Bulletin of the Atomic Scientists**, C.71, S.1, 2015, ss.75-84.

Bulut, Ali Can. **İdarenin Çevresel Zararlardan Doğan Sorumluluğu**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2020.

Bulut, Merve ve Üstüner Birben. AB Su Çerçeve Direktifinin Türkiye’de Su Kaynakları Yönetimine Etkisi, **Türkiye Ormancılık Dergisi**, S.20, No.3, 2019, ss.221-233.

Calster, Geert Van ve Leonie Reins. **The ELD’s Background, The EU Environmental Liability Directive A Commentary**, (Ed.) Lucas Bergkamp and Barbara Goldsmith, First Edition, Oxford University Press.

Camadan, Ercüment. Tedarikçi Seçme Özgürlüğü ve Hukuki Ayırıştırmanın Düzenlenen Elektrik Piyasası Fiyatları Üzerindeki Etkileri, **Enerji Hukuku Dergisi**, Y.3, S.2014/1, ss.135-150.

Can, Mustafa Erdem. Alman Yenilenebilir Enerji Düzenlemeleri ve Teşvik Sistemi, **Enerji Hukuku Dergisi**, Y.3, S.1, 2014, ss.3-21.

Can, Osman. Belirlilik İlkesine Anayasal Bakış, **Atatürk Üniversitesi Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi**, C.9, S.1-2, 2005, ss.89-125.

Carley, Dave. **The Beginners Guide to Electric Vehicles (EV)**, 2014, ss.1-14.

Carlin, P.W, A.S. Laxon ve E.B. Muljadi. The History and State of the Art of Variable-Speed Wind Turbine Technology, National Renewable Energy Laboratory, 2001 <https://www.nrel.gov/docs/fy01osti/28607.pdf> (28.12.2020).

Cassedy, Edward S. **Prospects For Sustainable Energy, A Critical Assessment**, Cambridge University Press, UK, 2000.

Cengiz, Serkan, Fahrettin Demirağ, Teoman Ergül, Jeremy McBride ve Durmuş Tezcan. **Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları Işığında Ceza Yargılaması Kurum ve Kavramları**, Ankara, 2008.

Clark, Brett, Daniel Auerbach ve Karen Xuan Zhang. The Du Bois Nexus: Intersectionality, Political Economy, and Environmental Injustice in the Peruvian Guano Trade in the 1800s. **Environmental Sociology**, C.4, S.1, 2018, ss.54-66.

Clark, Brett ve John Bellamy Foster. Ecological Imperialism and the Global Metabolic Rift: Unequal Exchange and the Guano/Nitrates Trade, **International Journal of Comparative Sociology**, C.50, S.3-4, 2009, ss.311-334.

Clean Energy Act 2011, <https://www.legislation.gov.au/Details/C2011A00131> (28.12.2020).

Clément, Alain, Antonio Falcão, Antonio Fiorentin, Fred Gardner, Karin Hammarlund, George Lemonis, Tony Lewis, Kim Nielsen, Simona Petroncini, M. Teresa Pontes, Phillippe Schild, Bengt-Olov Sjöström, Hans Christian Sørensen ve Tom Thorpeo. Wave Energy in Europe: Current Status and Perspectives. **Renewable & Sustainable Energy Reviews**, C.6, S.5, 2002, ss.405-431.

Cohen, Maurie J. Ecological Modernization and Its Discontents: The American Environmental Movement's Resistance to an Innovation-Driven Future, **Futures**, S.38, 2006, ss. 528–547.

Colborn, Theo, Carol Kwiatkowski, Kim Schultz ve Mary Bachran. Natural Gas Operations from A Public Health Perspective. **Human and Ecological Risk Assessment: An International Journal**, C.17, S.5, 2011, ss.1039-1056.

Collins, Lynda. Are We There Yet? The Right to Environment in International and European Law, **JSDLP Journal of Sustainable Development Law and Policy**, C.3, S.2, 2007, ss.119-153.

Commission Delegated Regulation (EU) 2019/2014 of 11 March 2019 supplementing Regulation (EU) 2017/1369 of the European Parliament and of the Council with regard to energy labelling of household washing machines and household washer-dryers and repealing Commission Delegated Regulation (EU) No 1061/2010 and Commission Directive 96/60/EC <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1575536811417&uri=CELEX:32019R2014> (31.01.2021).

Commission Regulation (EU) 2019/2023 of 1 October 2019 laying down ecodesign requirements for household washing machines and household washer-dryers pursuant to Directive 2009/125/EC of the European Parliament and of the Council, amending Commission Regulation (EC) No 1275/2008 and repealing Commission Regulation (EU) No 1015/2010 https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?toc=OJ%3AL%3A2019%3A315%3ATOC&uri=uriserv%3AOJ.L_.2019.315.01.0285.01.ENG (31.01.2021).

Commission Regulation (EU) 2019/2022 of 1 October 2019 laying down ecodesign requirements for household dishwashers pursuant to Directive 2009/125/EC of the European Parliament and of the Council amending Commission Regulation (EC) No 1275/2008 and repealing Commission Regulation (EU) No 1016/2010 https://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.L_.2019.315.01.0267.01.ENG&toc=OJ:L:2019:315:TOC (31.01.2021).

Commission Delegated Regulation (EU) 2019/2017 of 11 March 2019 supplementing Regulation (EU) 2017/1369 of the European Parliament and of the Council with regard to energy labelling of household dishwashers and repealing Commission Delegated Regulation (EU) No 1059/2010 <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32019R2017> (31.01.2021).

Copping, Andrea, Hoyt Battey, Jocelyn Brown-Saracino, Meghan Massaua ve Courtney Smith. An International Assessment of the Anvironmental Effects of Marine Energy Development. Ocean and Coastal Management, C.99, 2014, ss.3-13.

Corporate & Public Strategy, **Çevre Hakkında AB Müktesebat Rehberi**, 2012, https://www.mess.org.tr/media/filer_public/f0/4c/f04c24b0-c91c-4b2d-a658-35d5ed1d6abc/mess_-cevre-ocak-2012.pdf (15.12.2020), s.213-214

Council of Europe. Convention on Civil Liability for Damage Resulting from Activities Dangerous to the Environment, European Treaty Series-No. 150, <https://rm.coe.int/168007c079> (08.02.2021).

Couture, Toby D., Karlynn Cory, Claire Creycik ve Emily Williams. A Policymaker's Guide to Feed-in Tariff Policy Design, **NREL Technical Reports**, 2010.

Craik, Neil. **The International Law of Environmental Impact Assessment. Process, Substance and Integration**, Cambridge University Press, 2008.

Cuocolo, Lorenzo. AB Üye Ülkelerinin Ulusal Anayasalarında Çevre Koruma, Avrupa Çevre Politikasının İlkeleri Ve Avrupa Çevre Hukukunun Uygulanması, **Üçüncü Yuvarlak Masa, Avrupa Standartlarına Göre Çevrenin Korunması**, Ankara, 9-11 Haziran 2010, www.anayasa.gov.tr (15.12.2020).

Cuervo, Javier ve Ved P. Gandhi. Carbon Taxes: Their Macroeconomic Effects and Prospects for Global Adoption-A Survey of the Literature, International Monetary Fund, Fiscal Affairs Department, **IMF Working Paper**, WP/98/73, May 1998, ss.1-39.

Çağlayan, Ramazan. **Tarihsel, Teorik ve Pratik Yönleriyle İdarenin Kusursuz Sorumluluğu**, Asil Yayıncılık, Ankara, 2007.

Çağlayan, Ramazan. Risk İlkesi Gereğince İdarenin Kusursuz Sorumluluğu Bağlamında Sosyal Risk İlkesi, **Sorumluluk ve Tazminat Hukuku Sempozyumu-2009**, http://webftp.gazi.edu.tr/hukuk/sorumluluk/s_22.pdf (13.02.2021), ss.451-495

Çağlayan, Ramazan. **İdare Hukuku Dersleri**, Yedinci Baskı, Adalet Yayınevi, Ankara, 2019.

Çakırca, Seda İrem. Çevreyi Kirletenin Hukuki Sorumluluğu, **İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, No.47, 2012, ss.59-94.

Çakmak, Münci. **İdare Hukuku Açısından Yenilenebilir Enerji**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2018.

Çakmak, Münci. Biyolojik Çeşitliliğin Hukuken Korunması ve Kamu Yararı, **AÜHF Dergisi**, C.57, S.1, 2008, ss.133-166.

Çal, Sedat. Ekonomik Düzenleme (Regülasyon), Özelleştirme, İdare Hukuku ve Uluslararası Tahkim Matrisinde Değerlendirmeler, **Sosyo Ekonomi Dergisi**, 2010-2, ss.59-80.

Çalikoğlu, Erdal. Enerji Verimliliği ve EİE Tarafından Yürütülen Çalışmalar, **23. Ulusal Enerji Verimliliği Kongresi**, EİE Genel Müdürlüğü Enerji Tasarrufu Koordinasyon Kurulu Yayını, Ankara 2004.

Çeçen, Ferhan. Kömür Madenciliğinin Çevresel Etkileri, **Boğaziçi Üniversitesi Soma Araştırma Raporu**, Boğaziçi Üniversitesi Çevre Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2014, ss.149-163.

Çelikkaya, Ali. Karbon Vergisi ve Dünyadaki Uygulamasının Değerlendirilmesi. **Vergi Sorunları Dergisi**, S.276, 2011, ss.91-101.

Çelikkaya, Ali. Yenilenebilir Enerjinin Teşvikine Yönelik Uluslararası Kamu Politikaları Üzerine Bir İnceleme, **Maliye Dergisi**, S.172, 2017, ss.52-84.

Çelikkaya, Ali. Avrupa Birliği Üyesi Ülkelerde Yenilenebilir Enerjiye Sağlanan Teşvikler Üzerine Bir İnceleme, **Sayıştay Dergisi**, S.104, 2017, (AB), ss.1-26.

Çengel, Yunus. ABD’de Enerji Verimliliğinin Dünü, Bugünü ve Yarını, **III. Enerji Verimliliği Kongresi**, 31 Mart-2 Nisan 2011, Gebze-Kocaeli, http://www1.mmo.org.tr/resimler/dosya_ekler/140fb1bd4441044_ek.pdf (31.01.2021).

Çerçi, Ezgi. **Avrupa Birliği Çevresel Etki Değerlendirmesi Mevzuatı ve Türkiye’nin Uyum**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2011.

Çetin, Mehtap. Ozon Tabakası. Yıldız Teknik Üniversitesi Ofm Fizik Öğretmenliği Alan Eğitiminde Araştırma Projesi, <https://docplayer.biz.tr/2255371-T-c-yildiz-teknik-universitesi-ofm-fizik-ogretmenligi.html> (15.12.2020), s.3

Çetin, Murat ve Oğuz Kürşat Demirci, Erzincan’da Doğal Gaz Kullanımının Hava Kalitesine Etkisi, **Erzincan Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi**, C.9, S.1, 2016, ss.8-18

Çevre ve Gelişim Hakkında Rio Deklarasyonu (BM, 1992). <https://kumid.net/euproject/admin/userfiles/dokumanlar/cevreilave02.pdf> (20.12.2020).

Çevre ve Şehircilik Bakanlığı. <https://iklim.csb.gov.tr/birlesmis-milletler-iklim-degisikligi-cerceve-sozlesmesi-i-4362> (15.12.2020).

Çevre ve Şehircilik Bakanlığı. <https://ced.csb.gov.tr/temiz-hava-merkezi-mudurlukleri-i-99639> (15.12.2020).

Çevre ve Şehircilik Bakanlığının 25.11.2014 tarih ve 2014/24 sayılı Genelgesi <https://ced.csb.gov.tr/genelgeler-i-434> (25.01.2021).

Çiçek, Hüseyin Güçlü ve Serdar Çiçek. Karbon Vergisi İle Karbon Ticareti İzinlerinin Karşılaştırılması, **İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, S.47, 2012, ss.95-119.

Çoban, Orhan ve Nazan Şahbaz Kılınç. Enerji Kullanımının Çevresel Etkilerinin İncelenmesi, **Marmara Coğrafya Dergisi**, S. 33, 2016, ss.589-606.

Çörtoğlu, İ. Sahir. Çevrenin Kirlenmesinden Doğan Sorumlulukla Taşınmaz Mülkiyetinin Aşkın Kullanılmasından Doğan Sorumluluğun Karşılaştırılması, **Yargıtay Dergisi**, Y. 12, S. 45-46, 1986, ss.77-100.

Dadak, Kemal. Yeni Kuşak Hak Olarak Çevre Hakkı, **Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi**, C.5, S.5, 2015, ss.309-326

Dağdemir, Özcan. Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi ve Ekonomik Büyüme, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C.60, S.2, 2005, ss.49-70.

Dahl, Carol A. **International Energy Market, Understanding Pricing, Policies and Profits**. Penn Well Corporation, 2004.

Dalar, Mehmet. Uluslararası Haksız Eylemlerden Dolayı Devletin Sorumluluğu, Birleşmiş Milletler Taslak Belgesinin Değerlendirilmesi, **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.7, S.2, 2006, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/113085> (08.02.2021).

Darendeli, A. Vahap. **Yargıtay, Danıştay ve Uyuşmazlık Mahkemesi İçtihatları Işığında Adli Yargı Yerlerinde Görülen İdari Uyuşmazlıklar ve Davalar**, Yetkin Yayınları, Ankara, 2004

Demirbaş, Ayhan. Bioenergy, Global Warming, and Environmental Impacts, **Energy Sources**, C.26, S.3, 2010, ss.225-236

Demircioğlu, Mustafa Yaşar. **Petrol Ürünleri Piyasasında Devlet Kontrolü ve İdari Müdahaleler**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2012.

Derdiman, R. Cengiz ve Yusuf Uysal. Türk Kamu Yönetiminde Yetki Devri, **Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Y.16, S.27, 2014, ss.251-277.

Devecioğlu, Bilge, Ahmet Tolunay ve Mehmet Özmiş, Ormansızlaşmanın Önlenmesine Yönelik Görüşlerin Belirlenmesi: Isparta İli Örneği, **Turkish Journal of Forest Science**, C.3, S.2, 2019, ss.115-128.

Dewar, John ve Kilian de Cintre. Chapter 15 United Kingdom, **The Renewable Energy Law Review**, Editor Karen B. Wong, 2018, ss.154-161.

Dıġıroġlu, Filiz. 19. Yüzyıl İstanbul Hava Kirliliġi Sorunu, **Toplumsal Tarih** (Osmanlı'da Çevre Sorunları), S.169, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2008.

DiPippo, Ronald. **Geothermal Power Plants: Principles, Applications, Case Studies and Environmental Impacts**, Elsevier, Third Edition, Oxford, U.K. 2012.

Directive 2009/28/EC of the European Parliament and Of The Council of 23 April 2009 On The Promotion Of The Use Of Energy From Renewable Sources and Amending and Subsequently Repealing Directives 2001/77/EC and 2003/30/EC. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32009L0028&from=EN>, (20.12.2020).

Directive 2004/35/CE of the European Parliament and of the Council of 21 April 2004 on Environmental Liability With Regard to the Prevention and Remedying of Environmental Damage <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32004L0035> (08.02.2021).

Directive 2012/27/EU of the European Parliament and of the Council, Energy Efficiency Directive, (EED), <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2012:315:0001:0056:en:PDF> (31.01.2021).

Discussion Papers on Sustainable Forest Management No:2, **Sustainable Development and Biofuel Use as a Way Towards the Kyoto Protocol Implementation**, United Nations Publication, 2005.

Dlugolecki, Andrew ve Sascha Lafeld. **Climate Change & The Financial Sector: An Agenda for Action**, Allianz Group and WWF, 2005.

Dogaru, Lucretia. Preserving the Right to a Healthy Environment: European Jurisprudence, **Procedia-Social and Behavioral Sciences**, C.141, 2014, ss.1346-1352.

Doğan, Bircan. **Enerji Tüketimi-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği (1980-2008)**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2010.

Doğan, Mesut. Enerji Kullanımının Coğrafi Çevre Üzerindeki Etkileri **Marmara Coğrafya Dergisi**, S.23, Ocak 2011, ss.36-52.

Dolu, Osman, Hasan Büker ve Şener Uludağ, Türk Ceza Adalet Sisteminin Caydırıcılık Kapasitesine İlişkin Eleştirel Bir Değerlendirme, **AÜHF Dergisi**, C.61, S.1, 2012, ss.69-106.

Donay, Süheyl. İdarenin Ceza Verme Yetkisi Konusunda Anayasa Mahkemesinin Bir Kararı Üzerine Düşünceler, **İÜHF Mecmuası**, C. 37, S.1–4, 1971, ss.411-427.

Donnelly, Jack. Human Rights and Social Provision, **Journal of Human Rights**, S.7, 2008, ss.123-138.

Dönmez, Burcu. Hayvanlara Yönelik İşlenen Suçlar, **Journal of Yaşar University**, C.8, Özel Sayı, 2013, ss.903-925.

Drewitt, Allan L ve R.H.W. Langston. Assesing the Impacts of Wind Farms on Birds, British Ornithologists' Union, **IBIS International Journal of Avian Science**, 2006, ss.29-42.

Duran, Lütfi. **İdare Hukuku Ders Notları**, İÜHF Yayınları, İstanbul, 1982.

Duran, Lütfi. **Türkiye İdaresinin Sorumluluğu**, TODAİE Yayınları, No:138, Ankara, 1974

Duran, Lütfi. İdari Müracaatlar ve Bunlar Karşısında İdarenin Sükutu Meselesi, **İÜHF Mecmuası**, C. 12, 1946, ss.131-199.

Dursun, Hasan. Almanya'da İdari Suç ve Cezalarda Kanunilik İlkesinin Uygulanması, **Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi**, Y.5, S.9, 2017, ss.203-246.

Dursun, Hasan. Amerika Birleşik Devletleri'nde İdari Suç ve Cezalarda Kanunilik İlkesinin Uygulanması, **TAAD**, Y.9, S. 33, 2018, ss.463-506.

Dursun, Hasan. Fransa'da İdari Suç ve Cezalarda Kanunilik İlkesinin Uygulanması, **TAAD**, Y.8, S. 31, 2017, ss.469-516.

Dursun, Hasan. İtalya'da İdari Suç ve Cezalarda Kanunilik İlkesi ve Alınacak Dersler, **Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi**, Y.5, S. 10, 2017, ss.203-246.

Dursun, Suat. **Avrupa Birliği'nin Enerji Politikası ve Türkiye**, Ankara Üniversitesi, Avrupa Toplulukları Araştırma ve Uygulama Merkezi, Araştırma Dizisi No:36, Ankara, 2011.

Duymaz, Erkan. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Çevrenin Korunmasına Katkısı, **İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, S.47, 2012, ss.121-160.

Duymaz, Seda Yurtcanlı. Çevre Örgütlerinin Çevresel Yönetime Katılma Sürecinde Dayandığı Haklar, **TBB Dergisi**, S.107, 2013, ss.173-198.

Dünya Enerji Konseyi Türk Milli Komitesi, Yeni ve Yenilenebilir Enerjiler, **Enerji Dünyası**, S:20, Ankara, 1998.

Dünya Sürdürülebilir Kalkınma İş Konseyi. **Enerji Tüketiminde Dönüşüm İçin Binalarda Enerji Verimliliği**, 2009.

Dwivedi, Anil K. Researches in Water Pollution: A Review, **International Research Journal Of Natural And Applied Sciences**, C.4, S.1, 2017, ss.118-142.

EEBR France: Energy & Environment Business Report, Renewables,
<http://eds.a.ebscohost.com/eds/pdfviewer/pdfviewer?vid=0&sid=0a454d76-c746-4fd4-b226-447d7c8f68cd%40sdc-v-sessmgr02> (28.12.2020), ss.45-48

Egeli, Gülün. **Avrupa Birliği ve Türkiye'de Çevre Politikaları**, Türkiye Çevre Vakfı Yayını, Ankara, 1996.

Ekici, Didar Özdemir. Türk Ceza Kanunu, Kabahatler Kanunu ve Çevre Kanunu'nda Düzenlenen Gürültü Suç ve Kabahatleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme, **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Prof. Dr. Durmuş Tezcan'a Armağan, C.21, Özel Sayı, 2019, ss.1179-1215.

Ekinci, Murat. Ceza Hukuku İlkeleri Açısından İdari Yaptırımlar, **Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi**, S.1, 2017, ss.19-54.

Ekinci, Oktay. 5 Haziran 1972 Bildirgesi Işığında İnsan Hakları ve Çevre, **Yeni Türkiye Dergisi, İnsan Hakları Özel Sayısı II**, S. 22, Ankara, 1998, ss.1191-1194.

El-Hinnawi, Essam E. Review of the Environmental Impact of Nuclear Energy, **IAEA Bulletin**, C.20, S.2, ss.32-42.

Eliaçık, Cihad Furkan. **Uluslararası Hukuk Bağlamında Nükleer Santrallerin Siber Güvenliği**, Birinci Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2018.

Elliot, David. **Renewable Energy in the UK, Past, Present and Future (Energy, Climate and the Environment)**, First Edition, Palgrave Macmillan, 2019.

Eltimur, Dilara Yüzer. AIHM ve Anayasa Mahkemesi İçtihatları Işığında Çevrenin Korunmasında Devletin Pozitif Yükümlülükleri, **Terazi Hukuk Dergisi**, C.13, S.145, 2018, ss.93-114.

Energy Access Outlook 2017 From Poverty to Prosperity, https://iea.blob.core.windows.net/assets/9a67c2fcb60549948eb529a0ac219499/WEO2017SpecialReport_EnergyAccessOutlook.pdf (21.12.2020), S.21

EPDK'nın 17.12.2020 tarih ve 9814 sayılı kararı, 22.12.2020 tarih ve 31342 sayılı R. G. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/12/20201222-4.pdf> (05.01.2021)

Erdener, H, Serdar Erkan, Ela Eroğlu, Nadiye Gür, Erce Şengül ve Nurcan Baç. **Sürdürülebilir Enerji ve Hidrojen**, ODTÜ Yayıncılık, Ankara, 2013.

Erdinç, Burcu. İdari Yaptırımların Kavramsal Çerçevesi ve Cezai Yaptırımlarla Karşılaştırılması, **Ankara Barosu Dergisi**, S.2, 2012, ss.241-276.

Erdoğan, Selahattin. Enerji, Çevre ve Sera Gazları, **Çankırı Karatekin Üniversitesi İİBF Dergisi**, C.10, S.1, 2020, ss.277-303.

Erem, Faruk. **Ümanist Doktrin Açısından Türk Ceza Hukuku**, C.II, Ankara, 1971.

Eren, Fikret. **Borçlar Hukuku Genel Hükümler**, 20. Baskı, Yetkin Yayınları Ankara 2016.

Eren, Fikret. **Sorumluluk Hukuku Açısından Uygun İliyet Bağı Teorisi**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Sevinç Matbaası, Ankara, 1975.

Erguvan, Derya Deviner. Hukuk Devleti ve HES Uygulamaları, **Hukuk Düzlemi**, Y.1, S.3, 2011, ss.12-15

Ergün, Çağdaş Evrim. **Elektrik Piyasasında Kamu Hizmeti**, Çakmak Yayınevi, 2010.

Ergün, Çağdaş Evrim. **Avrupa Birliği Enerji Hukuku**, Çakmak Yayınevi, Ankara, 2007.

Erişgin, Nuri. **Çevre Kirleninin Hukuksal Sorumluluğunda İliyet Bağı**, İmaj Yayınevi, Ankara, 2005.

Erkul, Hüseyin. Jeotermal Enerjinin Ekonomik Katkıları ve Çevresel Etkileri: Denizli-Kızıldere Jeotermal Örneği, **Yönetim Bilimleri Dergisi**, C.10, S.19, 2012, ss.115-133.

Erman, Sahir. **Ticari Ceza Hukuku**, C.I, Genel Kısım, 3. Baskı, 1992.

Erol, Mesut. Kamu Hizmetlerinin Görülüş Usullerinden Ruhsat (Lisans, İdari İzin, Yetkilendirme) Yöntemi ve Düzenleyici ve Denetleyici Kurumların Lisans Konusundaki Yetkilerinin Danıştay Kararları Çerçevesinde eğerlendirilmesi, **TBB Dergisi**, S.90, 2010, ss. 344-378.

Erselcan, İlkay Özer ve Abdi Kükner. A Review Of Power Take-Off Systems Employed in Wave Energy Converters, **Journal of Naval Science and Engineering**, C.10, S.1, 2014, ss.32-44.

Ertaş, Şeref. **Çevre Hukuku ve Hayvan Hakları Hukuku**, İkinci Baskı, İleri Kitabevi, İzmir, 2012.

Ertuğ, Celal. **Yeşilden Griye Adım Adım Türkiye**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2001.

Eser, Levent Yahya ve Sedat Polat. Elektrik Üretiminde Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Kullanımına Yönelik Teşvikler: Türkiye Ve İskandinav Ülkeleri Uygulamaları, **Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi**, S.12, 2015, ss.201-225.

European Commission. Combating Environmental Crime, <https://ec.europa.eu/environment/legal/crime/> (31.01.2021).

Evren, Çınar Can. İdari Usul İlkelerinin Yönetim Hukukumuz Açısından Değeri, **TBB Dergisi**, S.91, 2009, ss.110-145.

Evren, Çınar Can. Kabahatlerde Kanunilik İlkesi, **İÜHF Mecmuası**, C.69, S.1-2, 2011, ss.967-1001.

Evren, Çınar Can. Hizmet Kusuru-Haksız Fiil Ayrımı ve Yargı Düzeni, **TBB Dergisi**, S.95, 2011, ss.175-196.

Eymirli, Emine Bilgen. İklim Değişikliği ile Mücadelede Karbon Ticareti. 01.06.2020 <https://kalkinmaguncesi.izka.org.tr/index.php/2020/06/01/iklim-degisikligi-ile-mucadelede-karbon-ticareti/> (28.01.2021).

Fasıl 15: Enerji. Avrupa Birliği Başkanlığı, https://www.ab.gov.tr/fasil-15-enerji_80.html (24.12.2020).

Fatyanov, Aleksey, Irina Rogaleva, Galina Rogaleva, Alexander Bobkov ve Elena Agibalova. Study on the Legal Liability for Environmental Offences, **Advances in Economics, Business and Management Research**, C.71, 2018, ss.734-738.

Faure, Michael G. ve Liu Jing. Compensation for Environmental Damage in China: Theory and Practice, **Pace Environmental Law Review**, C.31, S.1, 2014, ss.225-309.

Faure, Michael ve Günter Heine. **Criminal Enforcement of Environmental Law in the European Union**, Kluwer Law International, 2005.

Finus, Michael. Kyoto Protokolü Uygulama Mekanizmaları: Kusurlu Mu Yoksa Umut Verici Kavramlar Mı? çev. Billur Engin, **Sosyal Bilimler Dergisi** 2010, S.2, ss.30-40.

Fiscal Instruments Favouing Electric Over Conventional Cars Are Greener, European Environment Agency.
<https://www.eea.europa.eu/downloads/91d1aa66d1554439b1037da3f3269f46/1616675330/taxes-and-incentives-promoting-electric.pdf> (31.01.2021).

Fosil Yakıtlar Nelerdir? <https://www.enerjiportali.com/fosil-yakitlar-nelerdir/> (07.10.2020).

Foster, John Bellamy and Brett Clark. The Planetary Emergency, **Monthly Review**, C.64, S.7, 2012, <https://monthlyreview.org/2012/12/01/the-planetary-emergency/> (16.12.2020).

Frid, Chris, Eider Andonegi, Jochen Depestele, Adrian Judd, Dominic Rihan, Stuart I. Rogers ve Ellen Kenchington. The Environmental Interactions of Tidal and Wave Energy Generation Devices, **Environmental Impact Assessment Review**, C.32, 2012, ss.133-139.

Gedik, Özge Torunoğlu. **Türkiye’de Yenilenebilir Enerji Kaynakları Ve Çevresel Etkileri**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 2015.

Gemalmaz, Mehmet Semih. Çevre Koruma Sorunu, Çevre Hakkı, Çevre Yasası ve Düşündürdükleri, **İstanbul Barosu Dergisi**, C.61, S.1-2-3, 1987, ss.59-95.

Gemalmaz, Mehmet Semih. Bir İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkı ve Türk Düzenlemesi, **İÜHF Mecmuası**, C.52, S.1-4, 1987, ss.233-278.

Gibilisco, Stan. **Alternative Energy Demystified, A Self-Teaching Guide**, McGraw-Hill Companies, USA, 2007.

Gimpel, Jean. Orta Çağda Endüstri Devrimi, çev. Nazım Özüaydın, **TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları** No:38, Ankara, 2004.

Giritli, İsmet, Pertev Bilgen ve Tayfun Akgüner. **İdare Hukuku**, 3. Baskı, Der Yayınları, İstanbul, 2008.

Global Energy Statistical Yearbook, <https://www.enerdata.net/publications/world-energy-statistics-supply-and-demand.html> (30.01.2021).

Goudarzi, Navid, W. D. Zhu ve H. Bahari. Wind Energy Conversion: The Potential of a Novel Ducted Turbine for Residential and Commercial Applications, **Proceedings of the Asme International Mechanical Engineering Congress & Exposition Imece**, November 15-21 2013, San Diego, California, USA, 2013. https://www.researchgate.net/publication/264001580_Wind_Energy_Conversion_The_Potential_of_a_Novel_Ducted_Turbine_for_Residential_and_Commercial_Applications (29.12.2020).

Gökçe, Cem. Türkiye’de Enerji Yatırım Teşviklerinin Etkinliği: Toda-Yamamoto Yaklaşımı, **Akademik İncelemeler Dergisi**, C.15, S.1, 2020, ss.1-28.

Gökyayla, K. Emre. 2872 sayılı Kanun’a Göre Kirleten’in Hukuki Sorumluluğu, **Prof.Dr. Selahattin Sulhi Tekinay’a Armağan**, İstanbul, 1999, ss.281-309.

Gölcüklü, Feyyaz. İdari Ceza Hukuku ve Anlamı; İdarenin Cezai Müeyyide Tatbiki, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C.18, S.2, 1963, ss.115-182.

Gönen, Yakup. Elektrik Piyasası Faaliyetlerinin Kamu Hizmeti Niteliğine İlişkin Bir Değerlendirme, **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C.14, S.2, 2010, ss.359-386.

Gönüllü Karbon Piyasaları. <https://iklim.csb.gov.tr/gonullu-karbon-piyasalari-i-4391> (28.01.2021).

Görmez, Kemal. Çevre, Çevre Sorunları ve Çevre Politikaları Üzerine Bazı Mülâhazalar, **Türkiye Günlüğü Dergisi**, S. 3, 1989, ss.6-10.

Gözler, Kemal ve Gürsel Kaplan. **İdare Hukuku Dersleri**, 18. Baskı, Ekin Yayınevi, Bursa, 2016.

Gözler, Kemal. **İdare Hukuku**, C.I, Ekin Yayınevi, Bursa 2003.

Gözler, Kemal. **İdare Hukuku**, C.II, Ekin Yayınevi, Bursa 2003.

Gözler, Kemal. **İnsan Hakları Hukukuna Giriş**, Birinci Baskı, Ekin Yayıncılık, 2017.

Gözler, Kemal. **Hukukun Temel Kavramları**, 9. Baskı, Ekin Yayınları, Bursa, 2012.

Gözler, Kemal. **Anayasa Hukukuna Giriş Genel Esaslar ve Türk Anayasa Hukuku**, Ekin Yayınları, 2. Baskı, Bursa, 2002.

Gözler, Kemal. Yorum İlkeleri, Kamu Hukukçuları Platformu, **Anayasa Hukukunda Yorum ve Norm Somutlaşması**, Türkiye Barolar Birliği, 29-30 Eylül 2012, TBB Yayınları, Ankara, 2013, ss.15-119.

Gözübüyük, A. Şeref. **Yönetim Hukuku**, Güncelleştirilmiş 31. Bası, Turhan Kitabevi, Ankara, 2012.

Gözübüyük, Şeref ve Turgut Tan. **İdare Hukuku, C. I, Genel Esaslar**, 4. Bası, Turhan Kitabevi, Ankara, 2006.

Green, Allen. Consumer Options For Choosing Renewable Energy, <https://judithcurry.com/2011/08/30/consumer-options-for-choosing-renewable-energy/> (10.01.2021).

Green Jobs: Toward Decent Work in a Sustainable, Low-Carbon World https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/---mp_ent/documents/publication/wcms_158727.pdf,s.35 (20.12.2020).

Guidance Environmental Impact Assessment. <https://www.gov.uk/guidance/environmental-impact-assessment#Screening-Schedule-2-projects> (21.01.2021).

Guide to State Incentives For Investments in Turkey, Presidency of the Republic of Turkey Investment Office, <https://www.invest.gov.tr/tr/library/publications/lists/investpublications/turkiyede-yatirimlar-icin-devlet-tesvikleri-rehberi.pdf> (30.01.2021), s.14-16

Güdük, Zeynep. Türk Mevzuatında Çevreyi Kirletenin Hukuki Sorumluluğu, **TBB Dergisi**, S.130, 2017, ss.187-224.

Güler, Çağatay ve Zakir Çobanoğlu. **Su Kirliliği**, Çevre Sağlığı Temel Sağlık Dizisi, No:12, Ankara, 1994.

Güler, Çağatay ve Zakir Çobanoğlu. **Enerji ve Çevre**, Sağlık Bakanlığı Yayını, Ankara, 1997.

Güler, Çağatay. Çevre Hekimliği, **Standard Dergisi**, Y.38, S.422, 1997, ss.35-42.

Güler, Tülay. **Nükleer Enerji Üretim Sürecinde Kazalar, Nükleer Atıklar ve Çevre Sorunları**, Ankara, 2006.

Günday, Metin. **Rekabet Hukuku ve Yargı Sempozyumu**, Rekabet Kurumu Yayını, Ankara, 1999.

Günday, Metin. **İdare Hukuku**, 10. Baskı, İmaj Yayınevi, Ankara, 2015.

Güneş, Ahmet M. Çevre ve Hukuk Perspektifinden Hidroelektrik Santrallere İlişkin Bazı Tespitler, **TAAD**, Yıl:5, S.8, ss.29-78.

Güneş, Ahmet M. Aarhus Sözleşmesi ve Çevresel Bilgiye Erişim Hakkı, **Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C.17-18, S.26, 27, 28, 29, Yıl: 2012-2013, ss.25-40.

Güneş, Ahmet M. Uluslararası Çevre Hukuku Üzerine Bir İnceleme, **İÜHF Mecmuası**, C. 70, S. 1, 2012, ss.83-114.

Güneş, Ahmet M. Alman Çevre Hukukunun Anayasal Çerçevesi, **AÜHF Dergisi**, C.58, S.4, 2009, ss.777-824.

Güneş, Ahmet M. Çevre Hukuku Açısından Stratejik Çevresel Değerlendirme, **TBB Dergisi**, S.91, 2010, ss.33-66.

Güneş, Ahmet M. Aarhus Sözleşmesi Üzerine Bir İnceleme, **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C.14, S.1, 2010, ss.299-333.

Güneş, Ahmet M. **Avrupa Birliği Çevre Hukuku**, 1. Baskı, Oniki Levha Yayınları, İstanbul, 2011.

Güneş, Ahmet M. **Çevre Hukuku**, 1. Baskı, Oniki Levha Yayınları, 2015, İstanbul.

Güneş, Ahmet M. Biyolojik Çeşitliliğin Avrupa Birliği Hukuku Çerçevesinde Korunması, **TBB Dergisi**, S.85, 2009, ss.35-85.

Güneş, Ahmet M. Yeni Anayasa Tartışmaları Bağlamında Çevre, **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C.15, S.3, 2011, ss.259-283.

Güneysu, Gülin. Nükleer Reaktörlerin Yol Açtığı Zararlardan Doğan Hukukî Sorumluluk, **AÜHF Dergisi**, S.1, C.41, 1990, ss.207-223.

Güran, Sait. Türk İdare Hukukunda Tazminat Miktarının Saptanması, **Sorumluluk Hukukunda Yeni Gelişmeler Sempozyumu III**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1980, ss.151-170.

Gürbüz, Cennet, Özlem Nilüfer Karataş Aracı ve İsmail Bekci. Dünyada ve Türkiyede Karbon Ticareti ve Karbon Muhasebesi Uygulamaları Üzerine Bir Araştırma, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C. 11, S.28, 2019, s.424-438.

Gürseler, İ. Güneş. İnsan Hakları, Çevre, Anayasa, **TBB Dergisi**, S.75, 2008, ss.199-208.

Güveyi, Ümit. 1982 Anayasası Kapsamında Çevre Hakkının Karşılaştırmalı Kısa Bir Tahlili, **Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi**, C.24, S. 2, Aralık 2018, ss.633-659.

Hafizoğulları, Zeki. Türk Ceza Hukukunun Esasları, Pazar Ekonomisinin Oluşması ve İşlenmesinde Önemi, **AÜHF Dergisi**, C. 43, S. 1-4, 1993, ss.23-33.

Hamamcı, Can. Çevre Hakkı Üzerine Düşünceler, **İnsan Hakları Yıllığı**, TODAİE, Ankara, 1983-1984, C: 5-6, ss.171-180.

Haraway, Donna. Anthropocene, Capitalocene, Plantationocene, Chthulucene: Making Kin, **Environmental Humanities**, S.6, 2015, ss.159-165.

Hatipoğlu, Mehmet. Çevrenin Korunmasında İdari Yaptırımların Caydırıcılık Açısından Değerlendirilmesi, **Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi**, S.1, 2016, ss.77-118.

Hatipoğlu, Mehmet. Çevre Korunmasında Avustralya’da Uygulanan İdari Yaptırım Türleri, **İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi Özel Sayı C.2**, 2015, ss.835-876.

Haugneland, Peer, Erik Lorentzen, Christina Bu ve Espen Hauge. Put a Price on Carbon to Fund EV Incentives – Norwegian EV Policy Success, **EVS30 Symposium Stuttgart, Germany**, October 9- 11, 2017, s.1-8.

Hayajneh, Abdelnaser Zeyad. **Civil Liability for Environmental Damage: A Comparative Study between Jordanian and English Legal Systems**, A Thesis submitted for the degree of Doctor of Philosophy in Law, Newcastle Law School-University of Newcastle Upon Tyne, 2004.

Hekim, Burak. Nükleer Enerji Alanında Hukuki Sorumluk, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Y. 67, S. 2, 2018, ss.355-414.

Helvacı, İlhan. **Çevre Kirlenmesinden Doğan Zararlardan Hukuki Sorumluluk**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1989.

Hernandez, R.R, S.B. Easter, M.L. Murphy-Mariscal, F.T. Maestre, M. Tavassoli, E.B. Allen, C.W. Barrows, J. Belnap, R. Ochoa-Hueso, S. Ravi ve M.F. Allen.

Environmental Impacts of Utility-Scale Solar Energy, **Renewable and Sustainable Energy Reviews**, S.29, 2014, ss.776-779.

Himes, John H. **Anthropometrics Assessment of Nutritional Status**, A John Wiley and Sons. Inc. Publication, New York, 1991.

Holifield, Ryan. Defining Environmental Justice and Environmental Racism, **Urban Geograhya**, C.22, S.1, 2001, ss.78-90.

Horpe, T W. A Brief Review of Wave Energy, Technical Report No.120, Energy Technology Supprt Unit (ETSU), **A Report Produced for the UK Department of Trade and Industry**, May 1999.

Hotunluoğlu, Hakan ve Recep Tekeli. Karbon Vergisinin Ekonomik Analizi ve Etkileri:

Karbon Vergisinin Emisyon Azaltıcı Etkisi Var mı? **Sosyo Ekonomi Dergisi**, S.2, 2007, ss.107-126.

How Much of U.S. Carbon Dioxide Emissions Are Associated With Electricity Generation? <https://www.eia.gov/tools/faqs/faq.php?id=77&t=11>, (29.01.2021).

Hunter, David. Global Environmental Governance As We Enter the Anthropocene, **Alternatif Politika**, C.8, S.1, 2016, ss.1-33.

Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC), Summary for Policymakers. Climate Change 2014: Impacts, Adaptation, and Vulnerability. Part A: Global and Sectoral Aspects. **Contribution of Working Group II to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change**, 2014. https://www.ipcc.ch/site/assets/uploads/2018/02/ar5_wgII_spm_en.pdf (12.01.2020).

International Energy Agency. **Data and Statistics**, <https://www.iea.org/data-and-statistics/?country=WORLD&fuel=CO2%20emissions&indicator=CO2BySource> (20.12.2020).

International Energy Agency. **Deploying Renewables 2011: Best and Future Policy Practice**. OECD/IEA, France, 2011, <https://webstore.iea.org/download/direct/557> (27.01.2021), s.77-78

International Energy Agency (IEA). **Global Electric Vehicle Outlook 2018**, Towards Cross-modal Electrification, 2018.

International Energy Agency, **Global Energy Review 2020**. <https://www.iea.org/reports/global-energy-review-2020/coal#abstract> (05.01.2021).

International Energy Agency, **World Energy Outlook 2020**. <https://www.iea.org/reports/world-energy-outlook-2020> (05.01.2021).

Inventory of U.S. Greenhouse Gas Emissions and Sinks, <https://www.epa.gov/ghgemissions/inventory-us-greenhouse-gas-emissions-and-sinks#:~:text=About%20the%20Emissions%20Inventory,Sinks%20since%20the%20early%201990s.&text=The%20Inventory%20also%20calculates%20carbon,forests%2C%20vegetation%2C%20and%20soils.> (29.01.2021).

IRENA, Uluslararası Yenilenebilir Enerji Ajansı, <https://www.irena.org/bioenergy>, (21.12.2020).

Işık, Nihat ve Efcan Kılınç. Ulaştırma Sektöründe CO2 Emisyonu ve Enerji Ar-Ge Harcamaları İlişkisi, **Sosyo Ekonomi**, C.22, S.22, 2014, ss.321-346.

Işıқтаç, Yasemin. Hukukun Çağdaş Gelişme Eğilimlerinin Hukukun Kaynakları Kavramına Etkileri, **İÜHF Mecmuası**, C.54, S.1-4, ss.385-401.

İbret B. Ünal ve Duran Aydınözü. Şehirleşmede Yanlış Yer Seçiminin Hava Kirliliği Üzerine Olan Etkisine Bir Örnek: Kastamonu Şehri, **Coğrafya Dergisi**, S.18, İstanbul, 2009, ss. 71-88.

İçel, Kayhan. İdari Ceza Hukuku ve Kabahatleri Suç Olmaktan Çıkarma Eğilimi, **İÜHF Mecmuası**, C.50, S.1-4, 1984, ss.117-131.

İçel, Kayhan ve Erdener Yurtcan. Alman Düzene Aykırılıklar Kanunu, **İÜHF Mecmuası**, C.36, S.1-4, 1970, ss.439-482.

İklim Değişikliği ve Uyum Dairesi Başkanlığı. <https://cygm.csb.gov.tr/birimler/iklim-degisikligi-ve-uyum-dairesi-baskanligi/207> (28.01.2021).

İlgezdi, Ali Rıza ve Gökhan Batak. **Yapı Kullanma İzin Belgesi (İskân Ruhsatı)**, 1. Baskı, Ankara, 2020.

İlleez, Bülent. Türkiye’de Biyokütle Enerjisi, **Türkiye’nin Enerji Görünümü 2020**, TMMOB Makine Mühendisleri Odası Yayın No: MMO/717, Ankara, Mayıs 2020.

İmre, Zahit. Hukuki Mesuliyetin Esası Üzerinde Bazı Düşünceler, **İÜHF Mecmuası**, C.45, S.1-4, 1981, ss.401-420.

İnançlı, Selim. **Ulusal ve Uluslararası Boyutta Çevre Ekonomisi, Kavram-Politika-Uygulama**, İkinci Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2020.

İstemi, Mehmet. Sözleşmenin Cüretkarane İhlali ve Cezalandırıcı Tazminat, **Prof. Dr. Sarper Süzek’e Armağan**, C. 3, 2011, ss.2685-2723.

Jamali, Tarık. **Ekolojik Vergiler, Ekolojik Vergilerin Kuramsal Çerçevesi**, Yaklaşım Yayınları, Ankara, 2007.

Kaboğlu, İbrahim Ö. **Özgürlükler Hukuku**, Afa Yayınları, İstanbul, 1994.

Kaboğlu, İbrahim Ö. **Çevre Hakkı**, İmge Kitabevi, Ankara, 1993.

Kaboğlu, İbrahim Ö. Çevre Hakkı Üzerine (Bir Danıştay Kararının Düşündürdükleri), **İnsan Hakları Yıllığı**, TODAİE Yayınları, S.10-11, 1989, ss.107-137.

Kalabalık, Halil. **İnsan Hakları Hukuku**, 5. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2017.

Kalabalık, Halil. **İdare Hukuku Dersleri**, C.II, Beşinci Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2021.

Kangal, Zeynel T. **Kabahatler Hukuku**, Birinci Baskı, Oniki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2011.

Kannan, Nadarajah ve Divagar Vakeesan. Solar Energy For Future World: A Review”, **Renewable and Sustainable Energy Reviews**, C.62, 2016, ss.1092-1105.

Kantar, H. Elvend. Çevre Hukukunda Sorumluluk Kavramı, **İstanbul Barosu Dergisi**, C.58, S.1-2-3, 1984, ss.20-42.

Kantar, H. Elvend. Çevre Korunmasını Sağlayıcı İdari Tedbirler ve Müeyyideler, **Çevre Hukuku Araştırmaları**, Türkiye Çevre Sorunları Vakfı Yayını, 1981, ss.65-81.

Kaplan, Mahmut ve R. Barış Atladı. Gürültüye Neden Olma Suçu, **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C.21, S.2, 2019, ss.627-654.

Karabulut, Mustafa. **İdari Yaptırımların Hukuki Rejimi**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2008.

Karaca, Ayten ve Oğuz Can Turgay. Toprak Kirliliği, **Toprak Bilimi ve Bitki Besleme Dergisi**, C.1, S.1, 2012, ss.13-19.

Karaca, Hayrettin. Sürdürülebilir Bir Yaşam İçin İnsan Verimliliği, **Yeni Türkiye**, S.5, Yıl 1, Çevre Özel Sayısı, 1995, ss.64-69.

Karahanoğulları, Onur. **Kamu Hizmeti**, Turhan Kitabevi, 2015.

Karahanoğulları, Onur. **İdarenin Hukukla Kavranması: Yasallık ve İdari İşlemler (Yargı Kararlarına Dayalı Bir İnceleme)**, 3. Bası, Turhan Kitabevi, Ankara, 2015.

Karaman, Zerrin Toprak. Sosyo-Ekonomik Çevre ve Çevresel Etki Değerlendirmesi, **Türk İdare Dergisi**, S.410, Ankara, 1996, ss.59-81.

Karbon Piyasasına Hazırlık Ortaklığı (PMR) <https://iklim.csb.gov.tr/karbon-piyasasina-hazirlık-ortakligi-pmr-i-4403> (28.01.2021).

Kargı, Veli ve Cihan Yüksel. Çevresel Dışsallıklarda Kamu Ekonomisi Çözümleri, **Maliye Dergisi**, S. 159, 2010, ss.183-202.

Kaşka, Hakan. Kabahatlerin Beyaz Hüküm Niteliğindeki Normlarla Düzenlenebilmesi Meselesi (Kabahatler Kanunu Madde 4/1 Üzerine Bir İnceleme), **Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C.3, S.2, 2013, ss.168-249.

Katoğlu, Tuğrul. Yeni Türk Ceza Kanunu ve Çevreye Karşı Suçlar, **Mülkiye Dergisi**, C.29, S.246, ss.133-157.

Kaya, Serkan, Gökhan Aydın ve İzzet Karakurt. Fosil Enerji Kaynaklarının Çevresel Etkileri, **Türkiye 26. Uluslararası Madencilik Kongresi ve Sergisi Bildiriler Kitabı**, IMCET 2019/ Antalya/Turkey/April 16-19, 2019, ss.1523-1529.

Kaya, İslam Safa. Nükleer Enerji Dünyasında Çevre ve İnsan, **Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C.1, S.4, 2012, ss.71-90.

Kaya, Turan. **Türkiye’de Atık Yönetimi ve Finansmanı**, İstanbul, 2006.

Kayaer, Mesut. **Hukuksal Araçlarla Çevrenin Korunması**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.

Kaypak, Şafak. Çevre sorunlarının Çözümünde Küresel Çevre Politikalarının Önemi, **Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi SBE Dergisi**, S. 31, 2013, ss.17-37.

Kaypak, Şafak. Kent Yaşamında Gürültü Kirliliği ve Hukuksal Politikaya Yansıması, **ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi**, 13. Uluslararası Kamu Yönetimi Sempozyumu Bildirileri Özel Sayısı, 2019, ss.91-104.

Kelen, Fevzi. Motorlu Taşıt Emisyonlarının İnsan Sağlığı ve Çevre Üzerine Etkileri, **Yüzüncü Yıl Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi**, C.19, S.1-2, 2014, ss.80-87.

Keleş, Ruşen. Çevre Sorunları ve Çevre Hakları, **İnsan Hakları Armağanı**, BM Türk Derneği, Ankara, 1978.

Keleş, Ruşen ve Birol Ertan. **Çevre Hukukuna Giriş**, 1. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2002.

Keleş, Ruşen ve Can Hamamcı. **Çevrebilim**, İmge Kitabevi, Ankara, 1993.

Keleş, Ruşen, Can Hamamcı ve Aykut Çoban. **Çevre Politikası**, Genişletilmiş 6. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2009.

Ankara Barosu, **Kent ve Çevre Davalarında Kamu Yararı Kavramı ve Uygulanmayan Mahkeme Kararları Paneli**, 28 Mart 2008, Ankara Barosu Yayınları, Ankara, 2009.

Kırca, Çiğdem. Manevi Tazminatın Fonksiyonu ve Niteliği, **Yargıtay Dergisi**, C.25, S.3, 1999, ss.242-269.

Kingston, Paul F. Long-term Environmental Impact of Oil Spills, **Spill Science & Technology Bulletin**, C.7, S.1-2, 2002, ss.53-61.

Kiss, Alexandre. **Course 1: Introduction to International Environmental Law**, 2. Edition, UN Institute for Training and Research, Geneva, 2005.

Kline Jr, Sidney D. ve W. H. Hitchler. The Common Law Misdemeanor Doctrine, **Dickinson Law Review**, C.59, S.4, 1955, ss.343-351.

Koca Mahmut ve İlhan Üzülmöz. **Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler**, 16. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2020.

Kocaoğlu, N. Kağan. Nükleer Tesis İşletenin Hukuki Sorumluluğu, **Ankara Barosu Dergisi**, Y.68, S.2, 2010, ss.33-112.

Koch, Hans-Joachim. Çevre Hukukunda Toplu Davalar, çev. Ahmet M. Güneş, **Küresel Bakış**, Y.1, C.1, S.1, 2011, ss.39-70.

Koç, Erdem ve Kadir Kaya. Enerji Kaynakları-Yenilenebilir Enerji Durumu, **Mühendis ve Makine Dergisi**, C.56, S.668, 2015, ss.36-47.

Kolomojets, Sergiy. **Hukuki Açıdan Yenilenebilir Enerji Kaynaklarından Jeotermal Enerji: Avrupa Birliği ve Türkiye Örneği**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2010.

Kovancılar, Birol. Küresel Isınma Sorununun Çözümünde Karbon Vergisi ve Etkinliği, **Yönetim ve Ekonomi Dergisi**, C.8, S.2, 2001, ss.7-19.

Kramer, Ludwig. Discussions on Directive 2004/35 Concerning Environmental Liability, **Journal for European Environmental & Planning Law**, C.2, S.4, 2005, ss.250-256.

Kramer, Ludwig. The Development of Environmental Assessments at The Level of The European Union, Ed. Holder, J. ve D. McGillivray, **Taking Stock of Environmental Assessment: Law, Policy and Practice**, I. P., Routledge-Cavendish, Oxon, 2008, ss.131-148.

Kunter, Nurullah. **Muhakeme Hukuku Dalı Olarak Ceza Muhakemesi Hukuku**, Beta Basım Yayım, İstanbul, 1989.

Kuzoluk, Elif. **Farklı Miktar Ve Özellikteki Kömür Yığınlarının Kendiliğinden Yanma Davranışları, Önlenmesi Ve Önceden Tespit Edilmesine Bir Örnek; Çayırhan Kömür Stokları**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 2014.

Kuzu, Burhan. **Sağlıklı ve Dengeli Bir Çevrede Yaşama Hakkı**, Fakülteler Matbaası, İstanbul 1997.

Kuzu, Burhan. Sağlıklı ve Dengeli Bir Çevrede Yaşama Hakkının Gelişim Süreci, **Mukayeseli Hukuk Araştırmaları Dergisi**, Yeni Seri C.20, 1996, ss.143-152.

Külekçi, Özlem Candan. Yenilenebilir Enerji Kaynakları Arasında Jeotermal Enerjinin Yeri ve Türkiye Açısından Önemi, **Ankara Üniversitesi Çevre Bilimleri Dergisi**, C.1, S.2, 2009, ss.83-91.

Lacy, Ian Hore. **Nuclear Energy In the 21st Century**, World Nuclear University Press, 2006.

Ladychenko, Viktor, Olena Yata, Olena Uliutina ve Liudmyla Golovko. Environmental Liability in Ukraine and the EU, **European Journal of Sustainable Development**, C.8, S.2, 2019, ss.261-267.

Lampert, Stefan. Chapter 2 Austria, **The Renewable Energy Review**, Editor Karen B. Wong, 2018, Law Business Research Ltd., London, 2018, s.11-17.

Lanzen, Manfred. Life Cycle Energy and Greenhouse Gas Emissions Of Nuclear Energy: A Review, **Energy Conversion and Management**, C.49, 2008, ss.2178-2199.

Latifi, Latif ve Marina Malis Sazdovska. Protection Of The Environment, Nature And Inspection Supervision In The Republic Of Macedonia, **International Scientific Conference Researching Security: Approaches, Concepts And Policies**, 2-3 June 2015 Ohrid, Editor Cane T. Mojanosk, Republic of Macedonia, C.2, 2015, ss.142-152.

Lin, Alvin, Luan Dong ve Yang Fuqiang. How China Can Help Lead A Global Transition to Clean Energy, Policy Brief, **Fixing Climate Governance Series**, S.6, July 2015, ss.1-8.

Lin, Albert C. Unifying Role of Harm in Environmental Law, **The Wisconsin Law Review**, S.3, 2006, ss. 897-986.

Little, Peter C. ve Christina Lucier. Global Electronic Waste, Third Party Certification Standards, and Resisting the Undoing of Environmental Justice Politics, **Human Organization**, C.76, S.3, 2017, ss.204-214.

Lo, Kevin. A Critical Review Of China's Rapidly Developing Renewable Energy And Energy Efficiency Policies", **Renewable and Sustainable Energy Reviews**, C.29, 2014, ss.508-516.

Longhurst, J.W.S., J.H. Barnes, T.J. Chatterton, E.T. Hayes and W.B. Williams, Progress with Air Quality Management in the 60 Years Since the Uk Clean Air Act, 1956. Lessons, Failures, Challenges and Opportunities, **Int. J. Sus. Dev. Plann.** C.11, S.4, 2016, ss.491-499.

Magagna, D. ve A. Uihlein. **2014 JRC Ocean Energy Status Report European Commision** (1-74), Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2015.

<https://setis.ec.europa.eu/sites/default/files/reports/2014-JRC-Ocean-Energy-Status-Report.pdf>, (21.12.2020).

Magoni, Marcello ve Roberto Adami. The Landscapes of Energy İncentives, City, **Territory and Architecture**, C.5, S.1, ss.1-9.

Mahmutoğlu, Fatih Selami. **Kabahatleri Suç Olmaktan Çıkarma Eğilimi ve Düzene Aykırılıklar Hukukunda (İdari Ceza Hukukunda) Yaptırım Rejimi**, Kazancı Hukuk Yayınları No:143, İstanbul, 1995.

Mahmutoğlu, Fatih Selami. İdari Para Yaptırımını Gerektiren Eylemler Yönünden Yargılama Rejimi, **İÜHF Mecmuası**, C. 55, S.1-2, 1996, ss.151-171.

Marsden, Simon. **Strategic Environmental Assessment in International and European Law: A Practitioner's Guide**, Earthscan, Dunstan House, I. P., London, 2008.

McKibben, Bill. Global Warming's Terrifying New Math, 2012, Rolling Stone article, <https://faculty.washington.edu/jbs/greenteam/Global%20Warming's%20Terrifying%20New%20Math.pdf> (15.01.2021).

Memiş, Emin. **Çevre ve Çevre İdare Hukuku**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2015.

Menaker, Mitchell, Derek Kershaw, Simon Letherman ve Iain Scoon. Clean Energy Sector Tax Incentives in the US and UK, **International Tax Review**, C.23, S.3, ss.47-50.

Mittal, Rahul ve Chandi Gupta Mittal. Impact of Population Explosion On Environment. WeSchool Knowledge Builder-**The National Journal**, C.1, S.1, 2013, ss.1-5.

Moore, Jason. The Capitalocene, Part I: On the Nature and Origins of Our Ecological Crisis, **Journal of Peasant Studies**, C.44, S:3, 2017, ss.594-630.

Mowbray, Alistar. **Cases and Materials on the European Convention on Human Rights**, Second Edition, Oxford University Press, 2007.

Narin, Ayşenur. Su Hakkı ve Bir Müdahale Aracı Olarak Suyun Özelleştirilmesi, **TAAD**, Y.7, S.27, 2016, ss.729-755.

Natapof, Alexandra. Misdemeanor Decriminalization, **Vanderbilt Law Review**, C.68, S.4, 2015, ss.1055-1116.

National Renewable Energy Action Plan for the United Kingdom Article 4 of the Renewable Energy Directive 2009/28/EC

https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/47871/25-nat-ren-energy-action-plan.pdf (29.12.2020).

Nielsen, Lene ve Tim Jeppesen. Tradable Green Certificates in Selected European Countries-Overview and Assessment, **Energy Policy**, 2003, C.31, S.1, ss.3-14.

Ocak, Kasım. **Çevrenin Korunmasına Yönelik Kolluk Faaliyetlerinden Dolayı İdarenin Sorumluluğu**, 1. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2019.

Oder, Bertil Emrah. Anayasa Yargısında Temel Hak Ve Özgürlüklerin Yorumu: Düzenleme Biçimleri, Kanıtlama Ve Somutlaştırma Sorunları-2001 Anayasa Değişiklikleri Sonrasına İlişkin Gözlemler, Kamu Hukukçuları Platformu, **Anayasa Hukukunda Yorum Ve Norm Somutlaşması**, 29-30 Eylül 2012, TBB Yayınları, Ankara, 2013, ss.121-213.

Oğurlu, Yücel. İdari Yaptırımlara Genel Bir Bakış ve İdari Yaptırım-Ceza Yaptırımı Ayrımı, **Atatürk Üniversitesi Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 3, S. 1, 1999, ss.143-194.

Olçay, Suphan. **İdare Hukuku Boyutuyla Çevresel Etki Değerlendirmesi**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2021

Olgun, Hakan ve Volkan Işık. Bir İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkı ve Türk Hukukundaki Yeri, **Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi**, Cilt 3, Sayı 1, 2017, ss.33-51.

Onar, Sıddık Sami. **İdare Hukukunun Umumi Esasları**, C.III, İstanbul, 1966.

Oral, Okan ve Sinan Uğuz. Türkiye’deki Farklı Sektörlere Ait Sera Gazı Emisyon Değerlerinin Çok Katmanlı Algılayıcılar ve Topluluk Öğrenmesi Yöntemleri ile Tahmin Edilmesi, **Uluslararası Mühendislik Araştırma ve Geliştirme Dergisi**, C.12, S.20, 2020, ss.464-468.

Orhan, Gökhan. Hava Kirliliği Ve Asit Yağmurları: Uzun Menzilli Sınırlar Ötesi Hava Kirliliği Sözleşmesi Ve Protokolleri Karşısında Türkiye’nin Konumu, **Marmara Avrupa Araştırmaları Dergisi**, C. 20, S.1, 2012, ss.123-150.

Ormancılıkla İlgili Sözleşmeler ve Uluslararası Kuruluşlar. <https://www.tarimorman.gov.tr/ABDGM/Belgeler/Uluslararası%C4%B1%20Kurulu%C5%9Flar/Ormanc%C4%B1l%C4%B1kla%20%C4%B0lgili%20Uluslararası%C4%B1%20Kurulu%C5%9Flar.pdf> s.14, (16.02.2021).

Öğünç, Oktay. Nükleer Çöplük mü? Temiz Enerji mi? **Türkiye Mühendislik Haberleri**, S.404, 1999, ss.12-19.

Öğütçü, Muhlis. **Çevre Kolluk İşlemleri**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2000.

Ökmen, Mustafa ve Kemal Görmez. Türkiye’de Yerel Gündem 21 ve Yerel Yönetişim Uygulamaları, **Yerel Yönetimlerin Güncel Sorunları**, Edit. Kemal Görmez ve Mustafa Ökmen, Beta Yayın, İstanbul, 2009, ss.109-129.

Önder, Tuncay. **Ekoloji, Toplum ve Siyaset**, Odak Yayınları, Ankara, 2003.

Önder, Rasim. Çevre Sorunları, **Çevre ve Enerji**, Ed. Aysel Aydın Kocaeren, Nobel Yayıncılık, 2016, ss.113-155.

ÖTV Oranları, II Sayılı Liste https://www.gib.gov.tr/fileadmin/mevzu-atek/otv_oranlari_tum/02022021_II_sayili_liste.pdf (31.01.2021).

Öz, Ersan ve Selçuk Buyrukoğlu. **Negatif Dışsallıkların Önlenmesinde Çevresel Vergiler: Türkiye ve OECD Ülkeleri Karşılaştırması**, TİSK Akademi, 2012/II, ss.84-107.

Öz, Gamze. Rekabet Ve Küreselleşme Karşısında Devletin Konumu, **Ankara Barosu Uluslararası Hukuk Kurultayı-Ekonomi Ve Hukuk**, Ankara Barosu Yayınları, Ankara, 2008.

Özay, İl Han. **Günışığında Yönetim**, 3. Tıpkı Baskı, Filiz Kitabevi, 2017.

Özay, İl Han. İdari Kolluk-Adli Kolluk, **İÜHF Mecmuası**, C. 71, S.1, 2013, ss.947-962.

Özay, İl Han. Hukuk-Ekonomi İlişisine İdeolojik Yaklaşımlar ve Ekonomik Kamu Düzeni Kavramı, **Ankara Barosu Uluslararası Hukuk Kurultayı-Ekonomi ve Hukuk**, Ankara Barosu Yayınları, Ankara, 2008.

Özay, İl Han. **İdari Yaptırımlar**, Birinci Baskı, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1985.

Özbay, İbrahim. **6100 Sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu Neler Getirdi?** İkinci Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2013.

Özbek, Veli Özer, Koray Doğan ve Pınar Bacaksız. **Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler**, 11. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2020.

Özberk, Nejdet.Özel Mülkiyet-Doğa Koruma İkilemine Sahadan Bir Bakış: Alakır Kardeşliği Örneği, **Amme İdaresi Dergisi**, C.53, S.4, 2020, ss.105-137

Özbudun, Ergun. **Türk Anayasa Hukuku**, 14. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara, 2013.

Özcan, Ayşe. Sürdürülebilirlik Ekseninde “Yeni Çevresel Haklar Deneyimi” ve Eko-Politik Bir Analiz: Güneş Ve Rüzgâr Hakları, **Alternatif Politika**, C.8, S.1, 2016, ss.34-66.

Özdek, Yasemin. **İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkı**, Ankara, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları No: 249, 1993.

Özdemir, Biltekin. Küresel Kirlenme, Sürdürülebilir Ekonomik Büyüme ve Çevre Vergileri, **Maliye Dergisi**, S. 156, 2009, ss.1-36.

Özdemir, Mehmet Gökhan. Dışsallıklar Ve Emisyon Vergileri: Norveç ve Türkiye Uygulamaları, **Leges Sosyal Bilimler Dergisi**, 2015, ss.108-130.

Özdemir, Şevket. **Temel Ekoloji Bilgisi ve Çevre Sorunları**, Hatipoğlu Yayınları, Ankara, 1997.

Özen, Mustafa. **İdari Ceza Hukuku**, Birinci Baskı, Adalet Yayınevi, 2013.

Özer, Yunus Emre. Türkiye’nin Yenilenebilir ve Temiz Enerji Konusunda ABD, Çin ve Avrupa Birliği ile Karşılaştırmalı Analizi, **Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Y.9, S.1, 2016, ss.137-155.

Özey, Ramazan. **Günümüz Dünya Sorunları**, Aktif Yayınevi, İstanbul, 2004.

Özgen, Nurettin ve Mustafa Kahyaoğlu. Yaşamsal Mekanların Bozulması: Çevre Sorunları. Ed. Nurettin Özgen, **Günümüz Dünya Sorunları**, Eğiten Kitap, Ankara, 2012.

Özgenç, İzzet. **Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler**, 13. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2020.

Özkan, Ahmet Fatih. Ekonomik Kamu Düzeni ve Ekonomik Kolluk Faaliyet, **Ankara Barosu Dergisi**, Y.67, S.4, 2009, ss.75-94.

Özkan, Arda. **Çevresel Güvenlikte Sınıraşan Bir Tehdit Algısı: Nükleer Zarar**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.

Özkan, Arda. Misafir Editörden, **Alternatif Politika**, C.8, S.1, Şubat 2016, ss. i-v.

Özkaya, M. Galip, Halil İbrahim Variyenli ve Serkan Uçar. Rüzgâr Enerjisinden Elektrik Enerjisi Üretimi ve Kayseri İli İçin Çevresel Etkilerinin Değerlendirilmesi, **Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Fen Bilimleri Dergisi**, C. 29, S. 1, 2008, ss.1-20.

Özlüer, Ilgın Özkaya. **İdari Yaptırım Kuramı Açısından Çevre Kanunu'nda İdari Cezalar**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2008.

Özsabuncuoğlu, İsmail H ve Atilla Uğur. **Doğal Kaynaklar Ekonomi, Yönetim ve Politika**, İmaj Yayınevi, Ankara, 2005.

Özsoy, Ahmet. Geleneksel Enerji Kaynakları, **Çevre ve Enerji**, Editör: Aysel Aydın Kocaeren, Nobel Yayıncılık, 2016, ss.157-219.

Öztoprak, Sezin. Çevre Hukukunda İdari Yaptırımlar, **KTO Karatay Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C.3, S.1, 2018, ss.41-78.

Öztoprak, Sezin. **Kömür Ocaklarının Özel Hukuk Kişileri Tarafından İşletilmesi**, 1. Baskı, Yetkin Yayıncılık, 2015.

Öztürk, Ali İhsan. Rüzgâr Enerji Santrallerinin Çevre ve Polinatötler Üzerindeki Etkileri, **9. Yenilenebilir Enerji Kaynakları Sempozyumu ve Sergisi Bildiriler Kitabı**, Antalya, 03-05 Kasım 2017, ss.25-29.

Öztürk, Emrah, Ertaç Tanaçan, Cihan Özgür, Pınar Hasanoğlu Öztürk ve Mehmet Kitiş. Sürdürülebilir Kalkınmada Proaktif Bir Yaklaşım: Temiz Üretim Ya Da Eko-Verimlilik, **Çevre Bilim ve Teknoloji**, S.2, Kasım 2019, ss.113-131.

Öztürk, H. Hüseyin. **Yenilenebilir Enerji Kaynakları**, Birsan Yayınevi, İstanbul, 2013.

Öztürk, Nazım. Ekonomide Devletin Değişen Rolü, **Amme İdaresi Dergisi**, C.39, S.1, 2006, ss.17-38.

Pala, Burcu Dilaveroğlu ve Güvenir Kaan Esen. Türkiye’de Ev Tipi Elektrikli Cihazlarda Enerji Etiketleri Ve Enerji Verimliliği Farkındalığı Analizi, **Verimlilik Dergisi**, S.2, 2018, ss.81-97

Pallemaerts, Marc. International Environmental Law from Stockholm to Rio: Back to the Future? **Greening International Law**, (ed. P. Sands), Earthscan Publications London, 1993, ss.1-19.

Pallemaerts, Marc. Stockholm'den Rio'ya Uluslararası Çevre Hukuku: Geleceğe Doğru Geri Adım Mı? çev. Bülent Duru, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, S.52, No.1, 2017, ss.613-632.

Pamukoğlu, Yunus. Çevre Denetimi, **Çevre ve Enerji**, Editör: Aysel Aydın Kocaeren, Nobel Yayıncılık, 2016, ss.351-364.

Paris Anlaşması. <https://www.mfa.gov.tr/paris-anlasmasi.tr.mfa> (27.01.2021).

Parker, Albert. Air Pollution Legislation: Standards and Enforcement, Air Pollution, **Monograph Series No:46**, World Health Organization, Geneva, 1961, http://whqlibdoc.who.int/monograph/WHO_MONO_46.pdf, (17.12.2020).

Paton, Daniel, A. Jiménez ve A. Hurtado. **Sonometric Variability of Urban and Wild Nightingales in Noise Pollution: Sources, Effects On Workplace Productivity And Health Implications**, Ed. Eugene Roberto Nicchi, Nova Science Publishers, 2014.

Periconi, James J. The State of Environmental Crimes Prosecutions in New York, **Natural Resources & Environment**, Winter 2009, C.23, S.3, 2009, ss.11-15.

Plug-in Hibrit. https://tr.wikipedia.org/wiki/Plug-in_hibrit (31.01.2021).

Poterba, James M. Tax Policy to Combat Global Warming: On Designing A Carbon Tax, National Bureau Of Economic Research, **Working Paper Series**, Working Paper No:3649, 1991, https://www.nber.org/system/files/working_papers/w3649/w3649.pdf (27.01.2021), ss.1-40

Poterba, James M. Global Warming Policy: A Public Finance Perspective, **Journal of Economic Perspectives**, C.7, S.4, 1993, ss.47-63.

Recchia, Steven. **Explaining the International Environmental Cooperation of Democratic Countries**, Center for the Study of Democracy, 2001, ss.1-19.

Renewable Energy (Electricity) Act 2000, <https://www.legislation.gov.au/Details/C2019C00061> (28.12.2020).

Renewable Energy Statistics 2020, IRENA. file:///C:/Users/guven.suslu/Downloads/IRENA_Renewable_Energy_Statistics_2020.pdf, (21.12.2020), s.10-12

Resolution Adopted By The General Assembly On 6 July 2017, 71/313. Work Of The Statistical Commission Pertaining To The 2030 Agenda For Sustainable Development. <https://undocs.org/A/RES/71/313> (22.12.2020).

Resolution adopted by the General Assembly on 25 September 2015, Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development. https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_RES_70_1_E.pdf (22.12.2020).

Robert D. Bullard, Decision Making, **Confronting Issues of Global Justice**, Second Edition, Edited by Laura Westra and Bill E. Lawson, 2001, ss.1-27.

Rood, Richard. What Would Happen to the Climate if We Stopped Emitting Greenhouse Gases Today? The Conversation, December 11. 2014, <http://theconversation.com/what-would-happen-to-the-climate-if-we-stopped-emitting-greenhouse-gasestoday-35011> (13.01.2020).

Rostron, Jack, R. P. Jackson, D. Legge, E. J. Longworth, J. Parry ve P. J. Regan. **Environmental Law for The Built Environment**, Cavendish Publishing, London, 2001.

Rudel, Thomas K, J. Timmons Roberts ve Jo Anne Carmin, Political Economy of the Environment, **Annual Review of Sociology**, C.37, 2011, ss.221-238.

Rundcrantz, Kristina ve Erik Skärbäck. Environmental Compensation in Planning: A Review of Five Different Countries with Major Emphasis on the German System, **European Environment**, C.13, 2003, ss.204-226.

Rybach, Ladislaus. Geothermal Energy: Sustainability and the Environment, **Geothermics**, S.32, 2003, ss.463-470.

Sabuncu, Yavuz. **Anayasaya Giriş**, 9. Bası, İmaj Yayınevi, Ankara, 2003.

Salihoğlu, Işıl. **Su Kirlenmesi, Kirlilik Parametreleri ve Kaynakları, Su Kirlenmesi ve Denetimi**, Ankara, 1978.

Samancı, Muhammed. Yenilenebilir Enerji Yatırımlarının Arttırılmasına Yönelik Vergisel Teşvikler: Türkiye Ve Seçilmiş Bazı Ülkeler Arasında Karşılaştırma, **Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi**, C.3, S.1, 2020, ss.55-69.

Sancakdar, Oğuz. İdari Cezaların Yaptırım Teorisindeki Yeri ve Türk Hukuku'ndaki Anayasal Temelleri, **İdari Ceza Hukuku Sempozyumu**, Seçkin Yayınevi, Ankara, 2009, ss.59-110.

Sancakdar, Oğuz. AİHM Kararlarının Türk İdare Hukukuna Etkileri Konusunda Genel Gözlemler, **Amme İdaresi Dergisi**, C. 38, S.1, 2005, ss.89-112.

Sancakdar, Oğuz. **Taşınmaz, Kültür ve Tabiat Varlıkları Hukuku**, 2. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2012.

Sancakdar, Oğuz. **Kamusal Sulardan Yararlanma**, Yetkin Yayınları, Ankara, 2004.

Sancakdar, Oğuz, Lale Burcu Önüt, Eser Us Doğan, Mine Kasapoğlu Turhan ve Serkan Seyhan. **İdare Hukuku Teorik Çalışma Kitabı**, 9. Baskı, Seçkin Yayınevi, Ankara, 2020.

Sancakdar, Oğuz. AİHM'nin Gayrimenkul Mülkiyeti Ve İmar Hukuku Uyuşmazlıklarına Yaklaşımından Kesitler Ve Karar Örnekleri, **İzmir Barosu Dergisi**, Eylül 2019, ss.511-558.

Sands, Philippe. **Principles of International Environmental Law**, Second Edition, Cambridge University Press, 2003.

Sar, Cem. Birleşmiş Milletler Genel Kurul Kararlarının Hukuki Değeri, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C.21, S.4, 1966, s.227-274.

Sarıca, Ragıp. Hizmet Kusuru ve Karakterleri, **İÜHF Mecmuası**, C. 15, S. 4, 1949, ss.858-895.

Sarkodie, Samuel Asumadu ve Samuel Adams. Renewable Energy, Nuclear Energy and Environmental Pollution: Accounting For Political Institutional Quality in South Africa, **Science of the Total Environment**, S.643, 2018, ss.1590-1601.

Saruç, Naci Tolga ve Etem Karakaya. Emisyon Ticareti ve Karbon Piyasası (Yayına Hazırlayan: Etem Karakaya). **Küresel Isınma ve Kyoto Protokolü: İklim Değişikliğinin Bilimsel, Ekonomik ve Politik Analizi**, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2008.

Saygılı, Abdurrahman. **Çevre Hukuku Açısından Çevresel Etki Değerlendirmesi**, İmaj Yayınevi, Ankara, 2007.

Saygın, Hasan. Sürdürülebilir Gelişme Gündeminde Nükleer Enerjinin Sorunları, **Elektrik Mühendisliği Odası Dergisi**, C. 42, S. 423, 2004, ss.32-40.

Schiavo, Gianni Lo. The New EU Directive on Energy Efficiency: A Critical View, **Maastricht Journal of European and Comparative Law**, C.20, S.2, 2013, ss.321-326.

Schlager, Neil ve Jayne Weisblatt. **Alternative Energy**, C.1, Library of Congress Cataloging in Publication Data, Thomson Gale, 2006.

Semiz, Yasemin. Anayasa Mahkemesi'nin Çevre Hakkı Perspektifi, **Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi**, C.4, S.2, 2014, ss.9-46.

Semiz, Yasemin. **Çevre Hakkı Kavramı ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Çevre Hakkına Yaklaşımı**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Galatasaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2016.

Serdar, Serpil. Türkiye Hidroelektrik Potansiyeli ve Gelişme Durumu, **Türkiye'nin Enerji Görünümü 2020**, TMMOB Makine Mühendisleri Odası Yayın No: MMO/717, Ankara, Mayıs 2020.

Serengil, Yusuf. İklim Değişikliği ve Karbon Yönetimi, Ankara, 2018, file:///C:/Users/guven.suslu/Downloads/undp_iklim_web.pdf (16.12.2020), s.14

Serozan, Rona. Doğal Çevrenin Özel Hukukun Araçlarıyla Korunmasındaki Yetersizlikler, **Prof. Dr. Selim Kaneti'ye Armağan**, İstanbul, 1996, ss.102-111.

Sever, D. Çiğdem. Türkiye'de Düzenleyici Kurumların Yapısı, İşlevi ve Dönüşümü, **AÜHF Dergisi**, C.64, S.1, 2015, ss.195-236.

Shaw, Malcolm. **Uluslararası Hukuk**, Sekizinci Baskı, Çeviri Editörü: İbrahim Kaya, çev. Yücel Acer, İbrahim Kaya, M. Turgut Demirtepe, G. Engin Şimşek, TÜBA, Ankara, 2018.

Sirmen, Lale. Çevre Kanunu'na Göre Çevrenin Kirletilmesinden Doğan Sorumluluk, **Ankara Barosu Dergisi**, 1990/1, ss.22-30

Solyali, David ve Miles Redfern. Have Wind Turbines Stop Maturing? IEEE 44th International Universities, Power engineering Conference (UPEC), 2009 https://www.researchgate.net/publication/224123899_Have_wind_turbines_stop_maturing (29.12.2020).

Sommer, Bahar Konuk. Türk Hukukunda Çevre Hakkının Bireysel Başvuru Yoluyla Korunması, **Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi**, Y. 4, S.2, 2019, ss.169-188.

Sonnenfeld, David A. ve Arthur P. J. Mol. Globalization and the Transformation of Environmental Governance: An Introduction, **American Behavioral Scientist**, S.45, 2002, ss.1318-1339.

Soruşbay, Cem. Karayolu Ulaşımından Kaynaklanan Karbondioksit Emisyonlarının Çevreye Etkisi ve Kontrolü, **Mühendis ve Makine**, C.48, S.564, 2007, ss.22-26.

Spurgeon, Richard ve Mike Flood, **Enerji ve Güç**, çev. Zehra Sönmezler, TÜBİTAK Yayınları, Ankara, 2002.

Stagliano, A. J. Cabon Trading Reporting: The Case of Spanish Companies, **International Advances in Economic Research**, C.23, S.3, 2017, ss.231-243.

Stavins, Robert N. Policy Instruments for Climate Change: How Can National Governments Address a Global Problem? Resources For the Future, **Discussion Paper 97-11**, 1997.

Steffen, Will, Paul J. Crutzen ve John R. McNeill, The Anthropocene: Are Humans Now Overwhelming the Great Forces of Nature? **Royal Swedish Academy of Sciences**, C.36, S.8, 2007, ss.614-621.

Steingraber, Sandra. The Social Production of Cancer: A Walk Upstream, In Reclaiming the Environmental Debate, **The Politics of Health in a Toxic Culture**, edited by Richard Hofrichter, Cambridge, MA, The MIT Press 2000.

Su Manifestosu, Türkiye Su Meclisi, İkizdere-Rize, 17 Ocak 2010. <http://turkiyesumeclisi.weebly.com/uploads/6/7/0/8/6708484/sumanifestosu.pdf> (22.12.2020).

Sümer, Gülizar Çakır. Hava Kirliliği Kontrolü: Türkiye’de Hava Kirliliğini Önlemeye Yönelik Yasal Düzenlemelerin Ve Örgütlenmelerin İncelenmesi, **Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi**, Yıl 7 S.13, 2014, ss.37-56.

Süslü, Güven. Elektrik Piyasasında Tedarik Faaliyetleri, Bu Faaliyetlerin Rekabet Hukuku Açısından; Bu Faaliyetlerden Kaynaklanan Sorumluluğun İdare Hukuku Açısından İrdelenmesi, **Legal Hukuk Dergisi**, C.17, S. 297, 2019, ss.2091-2136.

Süslü, Güven. **Ceza İnfaz Kurumlarında Hükümlülük**, Birinci Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2016.

Şen, Ersan. **Çevre Ceza Hukuku**, Kazancı Kitap Ticaret A.Ş. İstanbul, 1994.

Şen, Zekai. **Temiz Enerji ve Kaynakları**, Su Vakfı Yayınları, İstanbul, 2002.

Şenel, Mahmut Can ve Erdem Koç. Rüzgâr Türbinlerinde Çevresel Etkilerin Değerlendirilmesi, **Rüzgâr Enerjisi Dergisi**, Aralık 2016, ss.11-14.

Şenol, Ümit. **Rüzgâr Enerjisi ve Rüzgâr Enerjisi Potansiyelinin Yapay Sınır Ağları Yöntemiyle Tahmini**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bozok Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 2017.

Şenzybek, Murat ve Peter Mock, Türkiye’de CO₂ emisyonlarının ve Yakıt Tüketiminin Azaltılmasına Yardımcı Bir Politika Aracı Olarak Özel Tüketim Vergisi, The International Council on Clean Transportation, **ICCT Brief**, 2019.

Tabb, William Murray. Environmental Impact Assessment in the European Community: Shaping International Norms, **Tulane Law Review**, C.73, S.3, 1999, ss.923-960.

Talus, Kim. **EU Energy Law and Policy: A Critical Account**, Oxford University Press 2013.

Tan, Turgut. Bağımsız İdari Otoriteler, **Perşembe Konferansları**, Rekabet Kurumu Yayını, 2000, ss.3-32.

Tan, Turgut. **Ekonomik Kamu Hukuku Dersleri**, 2. Bası, Turhan Kitabevi, Ankara, 2015.

Tandoğan, Haluk. 2872 Sayılı Çevre Kanunu'na Göre Çevrenin Kirlenmesinden Doğan Sorumluluk, **Yargıtay Dergisi**, C.12, S.1-2, 1986, ss.31-56.

Tandoğan, Haluk. **Kusura Dayanmayan Sözleşme Dışı Sorumluluk**, Turhan Kitabevi, Ankara, 1981.

Tarım ve Orman Bakanlığı, 2018 Faaliyet Raporu, https://www.tarimorman.gov.tr/SGB/Belgeler/Bakanl%C4%B1k_Faaliyet_Raporlar%C4%B1/2018%20FAAL%C4%B0YET%20RAPORU.pdf (15.12.2020), s.162

Taylor, Dorceta E. American Environmentalism: The Role of Race, Class and Gender in Shaping Activism 1820–1995, **Race, Gender & Class**, C.5, S.1, 1997, ss.16-62.

Technology Assessment of Clean Coal Technologies for China: Environmental and Energy Efficiency Improvements for Non-Power Uses of Coal, Volume II, **Esmap And Easg Technical Paper**, Esmap Publications, May 2001.

Tekeli, İlhan. **Kültür Politikaları ve İnsan Hakları Bağlamında Doğal ve Tarihi Çevreyi Korumak**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2009.

Tekinsoy, Özge Okay. **İdare Hukukunda Kamu Düzeni Kavramı**, 1. Baskı, 12 Levha Yayıncılık, 2011.

Tezcan, Durmuş, Mustafa Ruhan Erdem, Oğuz Sancakdar ve Rifat Murat Önok. **İnsan Hakları El Kitabı**, Sekizinci Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2019.

The State of the World's Forest 2020, <http://www.fao.org/state-of-forests/en/> (15.12.2020).

Thorsheim, Peter. **Inventing Pollution: Coal, Smoke and Culture in Britain Since 1800**, Ohio University Press, 2006.

TMMOB Elektrik Mühendisleri Odası. **Enerji Verimliliği Raporu**, 1. Baskı, Ankara, 2012.

TMMOB Makina Mühendisleri Odası. **Enerji Politikaları Yerli, Yeni ve Yenilenebilir Enerji Kaynakları Raporu**, TMMOB Makina Mühendisleri Odası, Ankara, 2006.

Tolunay, Doğanay. **Dünyada ve Türkiyede Ormansızlaşma, Ormancılık Politikaları Ve Orman Köylülerinin Durumu**, Ankara, 2017, ss.153-192.

Toroslul, Nevzat. Doğal Çevrenin Kirletilmesi ve Ceza Hukuku, **Prof. Dr. Akif Erginay'a 65. Yaş Armağanı**, AÜHF Yayını, Yayın No: 460, 1981.

Tortop, Nilgün. İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi Kararları, **TBB Dergisi**, S. 62, 2006, ss.449-468.

Tsoutsos, Theocharis, Niki Frantzeskaki ve Vassilis Gekas. Environmental Impacts from the Solar Energy Technologies, **Energy Policy**, February 2005, ss.1-25.

Tunç, Hasan ve Yusuf Göven. Çevre Hakkı ve 1982 Anayasası, **Atatürk Üniversitesi Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi**, C.1, S.1, 1997, ss.103-127.

Turgut, Nükhet. Hidroelektrik Santral (Hes) Politikasının Çevre Hukuku Açısından Sorgulanması, **Prof. Dr. Nevzat Toroslul'ya Armağanı**, C.II, Ankara Üniversitesi Yayınları No:459, Ankara, 2015, 1233-1272.

Turgut, Nükhet. **Çevre Hukuku**, Savaş Yayınevi, 1. Bası, Ankara, 1998.

Turgut, Nükhet.  evre Hakkı-Kuramsal ve Ampirik  er eve, İlgili Temel Kavram ve İlkeler: Yargının Rolü. **Danıştay ve İdari Yargı Günü 142. Yıl Sempozyum Bildiri Kitabı**, Ankara, 2011, ss.13-63.

Turgut, Nükhet Yılmaz. ** evre Politikası ve Hukuku**, İmaj Yayınevi, Ankara, 2009.

Türk, Hikmet Sami. Türk Hukukuna Göre Hava Kirlenmesi, **AÜHF Dergisi**, C:26, S.3, 1969, ss.115-130.

Türk Dil Kurumu S zl  , <https://sozluk.gov.tr/> (10.02.2021).

Türk Dil Kurumunun Resmî Sitesi, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=c-om_gts&kelime=%C3%87EVRE, (27.12.2020).

Türkeş, Murat. Küresel İklimin Korunması, İklım Değişikliği  er eve Sözleşmesi Ve Türkiye, **Tesisat Mühendisliği**, TMMOB Makina Mühendisleri Odası, Süreli Teknik Yayın 61, 2001, ss.14-29.

Türkiye Barolar Birliği. **Uluslararası  evre Koruma Sözleşmeleri**, TBB Yayınları No:247, 2. Basım, Ankara, 2014.

Türkiye Bilimler Akademisi. **TÜBA Nükleer Enerji Raporu**, Ed. İbrahim Dinçer, Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, TÜBA Raporları No: 29, Ankara, 2019.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, **10. Kalkınma Planı (2014-2018)**, <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Onuncu-Kalk%C4%B1nma-Plan%C4%B1-2014-2018.pdf> (30.01.2021), s.137

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. **11. Kalkınma Planı (2019-2023)**, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2019/11/ON-BIRINCI_KALKINMA-PLANI_2019-2023.pdf, (27.01.2021), s.169

Türkiye Cumhuriyeti Niyet Edilen Ulusal Olarak Belirlenmiş Katkı.
https://yesilekonomi.com/files/The_INDC_of_TURKEY_v_15_19_30-TR.pdf
(27.01.2021).

Türkiye Jeotermal Derneği Web Sitesi. Jeotermal Hakkında, Tarihte Jeotermal,
<http://www.jeotermaldernegi.org.tr/>, (21.12.2020).

Türkiye Rüzgâr Enerjisi Birliği. **Türkiye Rüzgâr Enerjisi İstatistik Raporu 2019**,
<https://tureb.com.tr/lib/uploads/73691c95373216fb.pdf>, (20.12.2020), s.9

Türkiye Sınai Kalkınma Bankası. **Enerji Görünümü 2020**.
<https://www.tskb.com.tr/i/assets/document/pdf/enerji-sektor-gorunumu-2020.pdf>,
(21.12.2020), s.29

Ulaştırma Bakanlığı. **Türkiye Ulaşım ve İletişim Stratejisi Hedef 2023**,
http://www.sp.gov.tr/upload/xSPTemelBelge/files/93C5Y+Turkiye_Ulasim_veIletisim_Stratejisi.pdf (30.01.2021), s.27-28

U.S. Department of Energy and the U.S. Environmental Protection Agency.
www.fueleconomy.gov. (05.01.2021).

U.S. Environmental Protection Agency. **Origins of Modern Air Pollution Regulations**, <http://www.epa.gov/apti/course422/apc1.html>, Last updated: 29 January 2010 (17.12.2020).

U.S. Metro Economies, Global Insight, Current and Potential Green Jobs in The U.S. Economy, **The United States Conference Of Mayors**, Global Insight Inc. 2008.

Uğurlubay, Gülsün Ayhan Aygörmez. **Çevreye Karşı Suçlar-Türk ve ve Alman Çevre Ceza Hukukunda Güncel Sorunlar**, Yetkin Yayıncılık, Ankara, 2015.

Ulusay, İlhan. Çevre Kirlenmesinden Doğan Sorumlulukta Fedakârlığın Denkleştirilmesi İlkesi, **Yargıtay Dergisi**, Y.12, S.45-46, 1986, ss.56-76.

Ulusoy, Ali. **Kamu Hizmeti İncelemeleri**, Birinci Bası, Ülke Kitapları, İstanbul, 2004.

Ulusoy, Ali D. **İdari Yaptırımlar**, Birinci Baskı, Oniki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2013.

Ulusoy, Ali D. Çevre Kirlenmesinin Oluşmasından Sonraki Aşamada Medeni Hukuk, Ceza Hukuku ve İdare Hukuku Çözümlerine Genel Bir Bakış, **AÜHF Dergisi**, C.43, S.1, 1993, ss.125-142.

Ulusoy, Canan Karakaş. Çevresel Etki Değerlendirme Sürecinde Çevre-Ekonomi İikilemi, **Kent ve Çevre Araştırmaları Dergisi**, C.1, S.1, Aralık 2019, ss.58-82.

UN Sustainable Energy For All, Chapter 4, **Renewable Energy**, https://www.seforall.org/sites/default/files/l/2013/09/9-gtf_ch4.pdf (20.12.2020), s.194

Union of Concerned Scientists. Environmental Impacts of Natural Gas, **Reports & Multimedia / Explainer**, Published Jun 19, 2014, <https://ucsusa.org/resources/environmental-impacts-natural-gas> (05.01.2021).

Union of Concerned Scientists, <https://www.ucsusa.org/>. Erişim Tarihi:05.01.2021.

United Kingdom, <https://www.legislation.gov.uk/> (29.12.2020).

United Nations. Draft Articles On Responsibility of States For Internationally Wrongful Acts, With Commentaries, **Report of The International Law Commission on the Work of its Fifty-Third Session**, 2008.

Uslu, Orhan. **Çevresel Etki Değerlendirmesi**, Türkiye Çevre Vakfı Yayını, Ankara, 1996.

Uslu, Yeter Demir. Türkiye’de Yeşil Enerji, **Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Nisan 2016, S.12, ss.384-393.

Ülgen, Anıl. **Yenilenebilir Enerji Kullanımını Teşvik Yolları Üzerine Bir Değerlendirme**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 2018.

Ülkelere Göre Güneş Enerjisi. <https://www.enerjiatlası.com/ulkelere-gore-gunes-enerjisi.html>, (20.12.2020).

Ülkelere Göre Rüzgâr Enerjisi. <https://www.enerjiatlası.com/ulkelere-gore-ruzgar-enerjisi.html> (20.12.2020).

Ültanır, Mustafa Özcan. **21. Yüzyıla Girerken Türkiye’nin Enerji Stratejisinin Değerlendirilmesi**, TÜSİAD Yayını 1998.

Ünal, Burçin. Antroposen ve Yeni Dünya Tasarıları, **Fine Arts (NWSAFA)**, C.14, S.3, 2019, ss.186-199.

Ünan, Samim. **Gemilerden Sızan veya Bırakılan Hidrokarbonların Yol Açtığı Zararlardan Hukuki Sorumluluk**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1987.

Ürker, Okan ve Nesrin Çobanoğlu. Türkiye’de Hidroelektrik Santraller’in Durumu (HES’ler) ve Çevre Politikaları Bağlamında Değerlendirilmesi, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C.3, S.2, 2012, ss.65-88.

Varınca, Kâmil B. ve Gamze Varank. **Güneş Enerjisi Sistemleri Sempozyumu ve Sergisi**, 2005, ss.148-160.

Varınca, Kâmil B. ve Gamze Varank. Rüzgâr Kaynaklı Enerji Üretim Sistemlerinde Çevresel Etkilerin Değerlendirilmesi ve Çözüm Önerileri, **Yeni ve Yenilenebilir Enerji Kaynakları Enerji Yönetimi Sempozyumu**, Kayseri, 2005, ss.367-376.

Verheij, Albert. Shifts in Governance: Oil Pollution, **Shifts in Compensation for Environmental Damages**, Ed. Michael Faure ve Albert Verheij, Springer, Germany, 2007.

Schoenbaum, Thomas J. Liability for Damages in Oil Spill Accidents: Evaluating the USA and International Law Regimes in the Light of Deepwater Horizon, **Journal of Environmental Law**, C.24, S.3, 2012, ss.395-416.

Viel, Marie-Thérèse. İdari Başvuru ve İdari Yargı Birleşimi, çev. Lale Burcu Önüt, **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 14, S.1, 2012, ss.67-78.

Wang, Feng, Haitao Yin ve Shoude Li, China's Renewable Energy Policy: Commitments and Challenges, **Energy Policy**, C.38, S.4, 2010, ss.1872-1878.

Westra, Laura. The Faces of Environmental Racism: Titusville, Alabama and BFI, **Confronting Issues of Global Justice**, Second Edition, Edited by Laura Westra and Bill E. Lawson, 2001.

What's New In Germany's Renewable Energy Act 2021
<https://www.cleanenergywire.org/factsheets/whats-new-germanys-renewable-energy-act-2021> (29.12.2020).

Wibisana, Andri G. Three Principles of Environmental Law: The Polluter Pays Principle, The Principle of Prevention and The Precautionary Principle, Ed. Michael Faure and Nicole Niessen, **Environmental Law in Development: Lessons from the Indonesian Experience**, New Horizons in Environmental Law Series, Edward Elgar Publishing, Cheltenham, 2006.

Wilkinson, David. **Environment and Law**, Routledge, New York, 2002.

Williams, H.F.L, D.L. Havens, K.E. Banks ve D.J. Wachal. Field-based Monitoring of Sediment Runoff From Natural Gas Well Sites in Denton County, Texas, USA. **Environmental Geology**, C.55, 2008, ss.1463-1471.

Williams, Michael. **Deforesting the Earth: From Prehistory to Global Crisis, An Abridgment**, University of Chicago Press, Chicago, USA, 2006.

Williams, Linda D. **Environmental Science Demystified**, McGraw-Hill Professional Publishing, USA, 2005.

Wiseman, Hannah J. Clean Energy Incentives: Risk, Capture, And Federalism, **Florida Law Review Forum**, C.67, 2015, ss.161-168.

Wood, Christopher. **Environmental Impact Assessment A Comparative Review**, Second Edition, Prentice Hall, 2003.

Yalçinkaya, Elvan. İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerine Göre Çevre Sorunları: Nitel Bir Çalışma. **Marmara Coğrafya Dergisi**, S.27, 2013, ss.416-439.

Yarsuvat, Duygun. Yürütmenin Organının Koyduğu Kaidelerle Suç İhdası ve 1961 Anayasası, **İÜHF Mecmuası**, S.3, 1963, ss.540-559.

Yaşamış, Firuz Demir. **Çevresel Etki Değerlendirilmesi, Kuram, Teknik ve Yöntemler**, Ankara, 1997.

Yaşar, Hasan Nuri. **İdari Yargı Kararlarının Etkinleştirilmesi Arayışında İdari Yargı İdari Yargıç Yargısal Emir**, Birinci Baskı, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2013.

Yavuz, Fehmi. **Çevre Sorunları Genellikle ve Ülkemiz Açısından**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No:385, Ankara, 1975.

Yavuz, Hakan ve Yusuf Cengiz. Elektrikli Araçlara Yönelik Vergi Teşvikleri: Türkiye Özelinde Değerlendirmeler, **Uluslararası Marmara Fen ve Sosyal Bilimler Kongresi**, 2019, ss.1-9.

Yayla, Yıldızhan. **İdare Hukuku**, Beta Yayınları, İstanbul, 2010.

Yazman, İrfan. Suların Kirlenmeye Karşı Korunması, **Çevre Hukuku Araştırmaları**, Türkiye Çevre Sorunları Vakfı Yayını, Ankara, 1981.

Yeni, Onur. Sürdürülebilirlik Ve Sürdürülebilir Kalkınma: Bir Yazın Taraması, **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C.16, S.3, 2014, ss.181-208.

Yerlikaya, Kürşat. Karbon Vergisi, **Atatürk Üniversitesi Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi**, C.7, S.1-2, 2003, ss.685-700.

Yeşil Enerji. <https://www.enerjisa.com.tr/tr/isimin-enerjisi/yesil-enerji> (20.12.2020).

Yeşil Enerji (Yenilenebilir Enerji) Ne Demek? <https://www.sepas.com.tr/kampanyalar-ve-hizmetler/hizmetler/yesil-enerji/> (20.12.2020).

Yıldırım, Hasan Hüseyin. Yenilenebilir Enerji Yatırımlarındaki Teşviklerin Yatırım Performansları Üzerine Etkisi, **Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C.4, S.3, 2019, ss.330-345.

Yıldırım, Ramazan. **İdare Hukuku Dersleri II**, Mimoza Yayınları, Konya, 2010.

Yıldız, Ahmet, Önder Özgener ve Leyla Özgener. Türkiye’de Yenilenebilir Enerji Uygulamaları, Mevcut Durum ve Gelecek Öngörüler, **EMO Bilimsel Dergi**, C.10, S.1, Haziran 2020, ss.7-18

Yılmaz, Bülent. Enerji Sektörünün Geleceği: Karbon Ticareti, **Kara Harp Okulu Bilim Dergisi**, C.29, S.1, 2019, ss.65-91.

Yılmaz, Dilşat. “Yetki Genişliği” İlkesi Üzerine Bir İnceleme, **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C.11, S.1-2, 2007, ss.1245-1254.

Yılmaz, Gonca. Are Hydroelectric Power Plants Really Renewable? A Comparative Study In Turkey, Unfccc And European Law, **Alternatif Politika**, C.8, S.1, 2016, ss.109-127.

Yılmaz, Güneş ve Özgür Biyan. Vergi Hukukunda Bir Belirsizlik: “Benzeri Mali Yükümlülük” Kavramı ve Bu Kavram Açısından Bakanlar Kuruluna Verilen Yetkilerin Değerlendirilmesi, **Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, C. 38, S. 2, Aralık 2016, ss.335-360.

Yılmaz, Selen Arlı. **Yeşil İşler ve Türkiye’de Yenilenebilir Enerji Alanındaki Potansiyeli**, Uzmanlık Tezi, Kalkınma Bakanlığı Yayınları, Yayın No:2887, 2014.

Yılmaz, Zerrin. Akıllı Binalar ve Yenilenebilir Enerji, **Tesisat Mühendisliği Dergisi**, S.91, 2006, ss.7-15.

Yonar, Gökhan. **Jeotermal Enerji ile Isıtılan Kütahya İli Simav İlçesindeki Isıtma Sisteminin Çevresel Etkilerinin Değerlendirilmesi ve Uygulanması Gereken Yenilikler**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü), Ankara, 2007.

Yumurtacı, Zehra ve Aydın Hacı Dönmez. Konutlarda Enerji Verimliliği, **Mühendis ve Makina**, C. 54, S.637, ss.38-43.

Yurtcan, Erdener. **Kabahatler Kanunu ve Yorumu**, Beta Yayınları, İstanbul, 2005.

Yüce, Melek Bilgin. Çevrenin Kirlenmesinden Doğan Hukuki Sorumluluk, **Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C.7, S.2, 2010, ss.138-166.

Yücel, Özge. **Türk Borçlar Kanunu'na Göre Tehlike Sorumluluğu**, Birinci Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2014.

Zammerilli, Anthony, Robert C. Murray, Thomas Davis ve James Littlefield. Environmental Impacts of Unconventional Natural Gas Development and Production, **Unconventional Natural Gas Development, Environmental Impacts**, Editor: Jeremy P. Collins, Nova Science Publisher Inc., 2015.

Mahkeme Kararları

Anayasa Mahkemesinin 2011/110 E., ve 2012/79 K. Sayılı 24.05.2012 tarihli kararı, 21.07.2012 tarih ve 28360 sayılı R.G. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/07/20120721-33..htm>, (27.12.2020).

Anayasa Mahkemesinin 2006/99 E., 2009/9 K. Sayılı ve 15.01.2009 tarihli kararı, 08.07.2009 tarih ve 27282 sayılı R.G. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2009/07/20090708-9.htm> (27.12.2020).

Anayasa Mahkemesinin 2011/27 E., 2012/101 K. Sayılı ve 05.07.2012 tarihli kararı, 06.10.2012 tarih ve 28433 sayılı R.G. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/10/20121006-18.htm> (27.12.2020).

AİHM'nin 12.07.2005 tarih ve 36220/97 Başvuru numaralı Okyay ve diğerleri v. Türkiye kararı. [https://hudoc.echr.coe.int/tur#{%22fulltext%22:\[%22\%22CASE%20OF%20OKYAY%20AND%20OTHERS%20%20v.%20TURKEY\%22%22\],%22documentcollectionid%22:\[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22\],%22itemid%22:\[%22001-69672%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/tur#{%22fulltext%22:[%22\%22CASE%20OF%20OKYAY%20AND%20OTHERS%20%20v.%20TURKEY\%22%22],%22documentcollectionid%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-69672%22]}) (21.12.2020).

Demirdöven Köyü Tüzel Kişiliği ve Diğerleri, Anayasa Mahkemesi Birinci Bölümü 25.12.2018 tarih ve 2014/14359 Başvuru Numaralı kararı. <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2014/14359?BasvuruNoYil=2014&BasvuruNoSayi=14359> (07.02.2021).

Danıştay 10. D. 28.04.1992 tarih ve 1990/2278 E., 1992/1672 K. Sayılı kararı, <http://emsal.danistay.uyap.gov.tr/BilgiBankasiIstemciWeb/GelismisDokumanAraSivlet> (27.12.2020).

Danıştay 6. D. 28.05.1996 tarih ve 1995/5023 E., 1996/2558 K. Sayılı kararı, <http://emsal.danistay.uyap.gov.tr/BilgiBankasiIstemciWeb/GelismisDokumanAraSivlet> (27.12.2020).

Anayasa Mahkemesinin 2011/110 E., ve 2012/79 K. Sayılı 24.05.2012 tarihli kararı, 21.07.2012 tarih ve 28360 sayılı R.G. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/07/20120721-33..htm>, (27.12.2020).

Anayasa Mahkemesinin 2006/99 E., 2009/9 K. Sayılı ve 15.01.2009 tarihli kararı, 08.07.2009 tarih ve 27282 sayılı R.G. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2009/07/20090708-9.htm> (27.12.2020).

Anayasa Mahkemesinin 2011/27 E., 2012/101 K. Sayılı ve 05.07.2012 tarihli kararı, 06.10.2012 tarih ve 28433 sayılı R.G. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/10/20121006-18.htm> (27.12.2020).

Demirdöven Köyü Tüzel Kişiliği ve Diğerleri, Anayasa Mahkemesi Birinci Bölümü 25.12.2018 tarih ve 2014/14359 Başvuru Numaralı kararı. <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2014/14359?BasvuruNoYil=2014&BasvuruNoSayi=14359> (07.02.2021).

Danıştay 10. D. 28.04.1992 tarih ve 1990/2278 E., 1992/1672 K. Sayılı kararı,
<http://emsal.danistay.uyap.gov.tr/BilgiBankasiIstemciWeb/GelismisDokumanAraSer>
vlet (27.12.2020).

Danıştay 6. D. 28.05.1996 tarih ve 1995/5023 E., 1996/2558 K. Sayılı kararı,
<http://emsal.danistay.uyap.gov.tr/BilgiBankasiIstemciWeb/GelismisDokumanAraSer>
vlet (27.12.2020).

Danıştay 8. D. 17.02.2009 tarih ve 2007/4540 E., 2009/1191 K. Sayılı kararı.

Danıştay 10. D. 15.01.2001 tarih ve 2000/5396 tarihli kararı.

Danıştay Mürettep Daire 18.12.1978 tarih ve 1978/5828 E. ve 1978/4687 K. sayılı
kararı.

Danıştay 14. D. 20.03.2018 tarih ve 2015/8238 E. 2018/1677 K. Sayılı karar.
[https://www.lexpera.com.tr/ictihat/danistay/14-d-e-2015-8238-k-2018-1677-t-20-3-](https://www.lexpera.com.tr/ictihat/danistay/14-d-e-2015-8238-k-2018-1677-t-20-3-2018)
2018 (05.02.2021).

Anayasa Mahkemesinin 28.01.1964 tarihli ve 1963/128 E., 1964/8 K. Sayılı kararı.
[https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/ND/1964/8?Donemler_id=1&EsasNo](https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/ND/1964/8?Donemler_id=1&EsasNo=1963%2F128)
=1963%2F128 (05.02.2021).

Anayasa Mahkemesinin 30.12.2020 tarih ve 2018/115 E. Ve 2020/81 K. Sayılı kararı,
09.03.2021 tarih ve 31418 sayılı R.G.
[https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/ND/2020/81?Donemler_id=2&EsasN](https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/ND/2020/81?Donemler_id=2&EsasNo=%202018%2F115)
o=%202018%2F115 (05.02.2021).

Anayasa Mahkemesinin 15.01.2009 tarih ve 2006/99 E. 2009/9 K. Sayılı kararı
<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2009/07/20090708-9.htm> (09.01.2021).

Danıştay 10. D. 18.04.2006 tarih ve 2004/8703 E. 2006/2507 K. Sayılı kararı.
<https://www.lexpera.com.tr/ictihat/danistay/10-daire-e-2004-8703-k-2006-2507-t-18-4-2006> (05.01.2021).

Anayasa Mahkemesi Birinci Bölümünün 15.12.2020 tarih ve 2017/17652 sayılı kararı
<https://www.anayasa.gov.tr/tr/haberler/bireysel-basvuru-basin-duyurulari/kamu-makamlarinin-denetim-ve-kontrol-gorevini-yerine-getirmemesi-nedeniyle-yasam-hakkinin-ihlal-edilmesi/> (09.01.2021).

Case of Lopez Ostra v. Spain, 09 December 1994, Application No:16798/90.
[https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:\[%22001-57905%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-57905%22]}) (09.01.2021).

Case of Fedeyeva v. Russia 09.06.2005 Application No:55723/00
[https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:\[%22\%22CASE%20OF%20FADEYEVA%20v.%20RUSSIA%22%22\],%22documentcollectionid%22:\[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22\],%22itemid%22:\[%22001-69315%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:[%22\%22CASE%20OF%20FADEYEVA%20v.%20RUSSIA%22%22],%22documentcollectionid%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-69315%22]})
(09.01.2021).

Anayasa Mahkemesinin 25.02.2016 tarih ve 2013/2522 başvuru numaralı kararı.
<https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2013/2552?KararTarihiBaslangic=25%2F02%2F2016&KararTarihiBitis=25%2F02%2F2016> (10.01.2021).

Anayasa Mahkemesinin 15.01.2009 tarih ve 2006/99 E. 2009/9 K. Sayılı kararı
<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2009/07/20090708-9.htm> (09.01.2021).

Danıştay 14. D. 24.10.2013 tarih ve 2012/9834 E. ve 2013/7132 K. Sayılı kararı
<https://legalbank.net/belge/aym-bireysel-basvuru-2014-14359-t-25-12-2018-hidroelektrik-santrali-projesiyle-ilgili-idarece-verile/3357006/> (22.01.2021).

Anayasa Mahkemesinin 05.03.2020 tarih ve 2016/13846 Başvuru numaralı kararı
<https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2016/13846?BasvuruTarihiBaslangic=>

+&BasvuruTarihiBitis=+&KararTarihiBaslangic=05%2F03%2F2020&KararTarihiBitis=05%2F03%2F2020 (22.01.2021).

Danıştay 6. D. 19.11.2020 tarih ve 2020/9865 E. Ve 2020/11262 K. Sayılı kararı
<https://legalbank.net/belge/d-6-dsi-e-2020-9865-k-2020-11262-t-19-11-2020-cevresel-etki-degerlendirmesi-olumlu-kararinin-iptali-/4010162#> (22.01.2021).

Danıştay 14. Dairesinin 30.04.2015 tarih ve 2013/2257 E. Ve 2015/3474 sayılı kararı,
<https://legalbank.net/belge/aym-bireysel-basvuru-2014-14359-t-25-12-2018-hidroelektrik-santrali-projesiyle-ilgili-idarece-verile/3357006/> (22.01.2021).

Danıştay 14. Dairesinin 01.12.2016 tarih ve 2016/3301 E. Ve 2016/6980 sayılı kararı
<https://legalbank.net/belge/aym-bireysel-basvuru-2014-14359-t-25-12-2018-hidroelektrik-santrali-projesiyle-ilgili-idarece-verile/3357006/> (22.01.2021).

Danıştay 6. D. 26.02.2002 tarih ve 2000/7274 E. ve 2002/3682 K. sayılı kararı.

Case of Giacomelli v. Italy 02.11.2006, Application No: 59909/00
<https://elaw.org/content/european-court-human-rights-giacomelli-v-italy-application-no-5990900-2006112-european-court> (22.01.2021).

30.11.2004 tarih ve 99/48939 başvuru nolu Öneriyıldız/Türkiye kararı.

19.02.1998 tarih ve 89/149667 başvuru nolu Guerra vd./İtalya kararı.

Danıştay 6. D. 12.11.2020 tarih ve 2020/9545 E. Ve 2020/10807 K. sayılı kararı
<https://legalbank.net/belge/d-6-d-e-2020-9545-k-2020-10807-t-12-11-2020-ced-gerekli-degildir-kararinin-iptali-isleminde-iptali-i/3976721/%c3%a7evresel+etki+de%c4%9ferlendirmesi> (21.01.2021).

Danıştay 6. D. 10.09.2020 tarih ve 2019/12701 E. Ve 2020/7537 K. sayılı kararı
<https://legalbank.net/belge/d-6-dsi-e-2019-12701-k-2020-7537-t-10-09-2020-hes->

projesinin iptali isteminde can suyu miktarlarının/3976722/%c3%a7evresel+etki+de%c4%9ferlendirmesi (21.01.2021).

Anayasa Mahkemesinin 09.12.1994 tarih ve 1994/43 E. 1994/42-2 sayılı kararı
<https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/22181.pdf> (25.01.2021).

Anayasa Mahkemesinin 27.12.2012 tarih ve 2012/102 E. ve 2012/207 K. sayılı kararı.
<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/04/20130402M1-4.htm> (05.07.2021).

Danıştay 13. D. 07.06.2010 tarih ve 2008/6261 E. ve 2010/4767 K. sayılı kararı
<https://legalbank.net/belge/d-13-dsi-e-2008-6261-k-2010-4767-t-07-06-2010-uretim-lisans-verilmesinde-ced-olumlu-karari/1380945/%c3%bcretim+lisans%c4%b1>
(25.01.2021).

Anayasa Mahkemesinin 14.02.1989 tarih ve 1988/15 E, 1989/9 K. Sayılı kararı,
14.02.1991 tarih ve 20776 sayılı R. G.

Anayasa Mahkemesinin 16.06.1964 tarih ve 1963/101 E. 1964/49 K. Sayılı kararı,
26.09.1964 tarih ve 11817 sayılı R. G.

Yargıtay 3. C.D. 05.10.2020 tarih ve 2020/3811 E. Ve 2020/12593 sayılı kararı.
<https://www.lexpera.com.tr/ictihat/yargitay/3-ceza-dairesi-e-2020-3811-k-2020-12593-t-5-10-2020> (02.02.2021).

Yargıtay 18. C. D. 10.02.2020 tarih, 2019/13197 E. ve 2020/4064 K. sayılı kararı
<https://legalbank.net/belge/y-18-cd-e-2019-13197-k-2020-4064-t-10-02-2020-cevrenin-kasten-kirletilmesi-sucuna-iliskin-yargilamad/3673884/> (02.02.2021).

Yargıtay 4. C.D. 10.12.2014 tarih ve 2012/33680 E. Ve 2014/35727 K. sayılı kararı.
<https://www.lexpera.com.tr/ictihat/yargitay/4-ceza-dairesi-e-2012-33680-k-2014-35727-t-10-12-2014> (03.02.2021).

Yargıtay 4. C.D. 21.05.2008 tarih ve 2008/6206 E. ve 2008/10019 K. sayılı kararı.
<https://legalbank.net/belge/y-4-cd-e-2008-6206-k-2008-10019-t-21-05-2008-cevre-kanununda-yer-alan-tanimlar/767484/> (10.01.2021).

Yargıtay 4. C.D. 01.12.2014 tarih ve 2013/25364 E. ve 2014/34675 K. sayılı kararı.
<https://legalbank.net/belge/y-4-cd-e-2013-25364-k-2014-34675-t-01-12-2014-cevreyi-kasten-kirletme-sucu/1450884/> (11.02.2021).

Yargıtay 4. C.D. 21.12.2020 tarih ve 2020/25010 E. Ve 2020/20491 K. sayılı kararı
<https://www.lexpera.com.tr/ictihat/yargitay/4-ceza-dairesi-e-2020-25010-k-2020-20491-t-21-12-2020> (03.02.2021).

AİHM'nin 21.02.1990 tarih ve 81/9310 başvuru numaralı Powell and Rayner v. İngiltere kararı

Yargıtay 18. C.D. 21.02.2017 tarih ve 2015/40017 E. Ve 2017/1902 K. sayılı kararı
<https://www.lexpera.com.tr/ictihat/yargitay/18-ceza-dairesi-e-2015-40017-k-2017-1902-t-21-2-2017> (04.02.2021).

Yargıtay 18. C.D. 05.12.2017 tarih ve 2015/39835 E. ve 2017/14320 K. sayılı kararı.
<https://www.lexpera.com.tr/ictihat/yargitay/18-ceza-dairesi-e-2015-39835-k-2017-14320-t-5-12-2017> (04.02.2021).

Yargıtay 4. C.D. 09.01.2015 tarih ve 2013/24365 E. ve 2015/1452 K. sayılı kararı
<https://legalbank.net/belge/y-4-cd-e-2013-24365-k-2015-1452-t-19-01-2015-gurultuye-neden-olma-sucu/1456274/> (04.02.2021).

Yargıtay 18. C.D. 07.01.2019 tarih ve 2016/14794 E. ve 2019/31 K. sayılı kararı
<https://legalbank.net/belge/y-18-cd-e-2016-14794-k-2019-31-t-07-01-2019-gurultuye-neden-olma-sucunda-gurultunun-sagliga-etkisini/3376006/> (04.02.2021).

Yargıtay 18. C.D. 13.03.2018 tarih ve 2016/2819 E. 2018/3517 K. sayılı kararı
<https://legalbank.net/belge/y-18-cd-e-2016-2819-k-2018-3517-t-13-03-2018/3129508/> (04.02.2021).

Yargıtay 18. C.D. 16.02.2016 tarih ve 2015/7912 E. ve 2016/2813 sayılı kararı,
<https://www.lexpera.com.tr/ictihat/yargitay/18-ceza-dairesi-e-2015-7912-k-2016-2813-t-16-2-2016> (04.02.2021).

İzmir Bölge Adliye Mahkemesi 6. C.D. 20.02.2020 tarih ve 2018/1697 E. ve 2020/431 K. sayılı kararı <https://www.lexpera.com.tr/ictihat/bolge-adliye-mahkemesi/izmir-bam6-cd-e-2018-1697-k-2020-431-t-20-2-2020> (04.02.2021).

Yargıtay 4. C.D. 19.01.2015 tarih ve 2013/24365 E. ve 2015/1452 sayılı kararı
<https://legalbank.net/belge/y-4-cd-e-2013-24365-k-2015-1452-t-19-01-2015-gurultuye-neden-olma-sucu/1456274/g%c3%bcr%c3%bclt%c3%bcye+neden+olma+su%c3%a7u>
(04.02.2021).

Yargıtay 11. C.D. 16.02.2016 tarih ve 2016/710 E. ve 2016/1119 K. sayılı kararı
<https://legalbank.net/belge/y-11-cd-e-2016-710-k-2016-1119-t-16-02-2016/1545588/%c3%87evre+Kanunu+yanl%c4%b1%c5%9f+ve+yan%c4%b1lt%c4%b1c%c4%b1+bilgi+verme+su%c3%a7u> (04.02.2021).

Anayasa Mahkemesinin 08.12.2004 tarih ve 2004/84 E., 2004/124 K. Sayılı kararı,
02.12.2005 tarih ve 26011 sayılı R.G.
https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/ND/2004/124?Donemler_id=2&EsasNo=2004%2F84&KararTarihiSon=%20&KelimeAra%5B%5D=%20 (05.02.2021).

Anayasa Mahkemesinin 15.03.2012 tarih ve 2011/105 E. Ve 2012/38 K. Sayılı kararı
26.06.2012 tarih ve 28335 sayılı R.G.
<https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/ND/2012/38?EsasNo=2011%2F105>
(05.02.2021).

Anayasa Mahkemesinin 30.12.2020 tarih ve 2018/115 E. ve 2020/81 K. sayılı kararı
<https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/ND/2020/81?KararNo=2020%2F81>
(12.03.2021).

Danıştay 2. Dairesinin 2010/4602 E. ve 2011/1679 K. sayılı kararı.
<https://legalbank.net/belge/d-2-d-e-2010-4602-k-2011-1679-t-25-04-2011-mudur-olarak-atanma-isleminin-iptali-talebi/921886/%22yetki+devri%22> (07.02.2021).

Danıştay 13. Dairesinin 07.05.2007 tarih ve 2006/891 E. ve 2007/2812 K. sayılı kararı,
<https://www.lexpera.com.tr/ictihat/danistay/13-daire-e-2006-891-k-2007-2812-t-7-5-2007> (07.02.2021).

Danıştay 8. D. 11.07.1962 tarih ve 1961/2514 E. ve 1962/3378 K. sayılı kararı

AİHM'nin 21.02.1984 tarih ve 79/8544 başvuru numaralı Öztürk v. Almanya Kararı.

AİHM'nin 16.11.2004 tarih ve 99/53371 Başvuru numaralı Canady v. Slovakya kararı

Yargıtay 4. H.D. 04.12.2008 tarih ve 2008/2143 E. ve 2008/15114 K. sayılı kararı.
<https://www.lexpera.com.tr/ictihat/yargitay/4-hukuk-dairesi-e-2008-2143-k-2008-15114-t-4-12-2008> (10.02.2021).

Yargıtay 11. H.D. 03.07.2017 tarih ve 2015/12965 E. ve 2017/4048 K. sayılı kararı,
<https://www.lexpera.com.tr/ictihat/yargitay/11-hukuk-dairesi-e-2015-12965-k-2017-4048-t-3-7-2017> (10.02.2021).

Yargıtay HGK 12.03.2003 tarih ve 2003/4-144 E. ve 2003/161 K. sayılı kararı,
<https://legalbank.net/belge/y-hgk-e-2003-4-144-k-2003-161-t-12-03-2003-yapi-malikinin-giderim-yukumlulugu/611670/> (11.02.2021).

Yargıtay 4. H.D. 09.02.2010 tarih ve 2009/7021 E. ve 2010/1034 E. sayılı kararı
<https://legalbank.net/belge/y-4-hd-e-2009-7021-k-2010-1034-t-09-02-2010-haksiz-fiilden-dogan-tazminatin-indirilmesi/825831/> (11.02.2021).

Yargıtay 3. H.D. 06.02.1997 tarih ve 1997/458 E. ve 1997/1307 K. sayılı kararı.
<https://www.lexpera.com.tr/ictihat/yargitay/3-hukuk-dairesi-e-1997-458-k-1997-1307-t-06-02-1997> (11.02.2021).

Yargıtay 11. H.D. 14.01.2019 tarih ve 2017/3044 E. ve 2019/306 K. sayılı kararı
<https://www.lexpera.com.tr/ictihat/yargitay/11-hukuk-dairesi-e-2017-3044-k-2019-306-t-14-1-2019> (11.02.2021).

Yargıtay 4. H.D. 29.03.2018 tarih ve 2018/250 E. ve 2018/2402 K. sayılı kararı.
<https://www.lexpera.com.tr/ictihat/yargitay/4-hukuk-dairesi-e-2018-250-k-2018-2402-t-29-3-2018> (11.02.2021).

Yargıtay 4. H.D. 11.07.2002 tarih ve 2001/12708 E. ve 2002/8915 K. sayılı kararı,
<https://www.lexpera.com.tr/ictihat/yargitay/4-hukuk-dairesi-e-2001-12708-k-2002-8915-t-11-07-2002> (11.02.2021).

Yargıtay İçtihadı Birleştirme Genel Kurulunun 11.02.1959 tarih 1958/17 E. 1959/15 K. sayılı kararı <https://www.turkhukuksitesi.com/serh.php?did=16224> (13.02.2021).

Danıştay 6. Dairesinin 31.03.2004 tarih ve 2002/6748 E. 2004/1834 K. sayılı kararı.

AYİM 2.D. 12.10.1993 tarih ve 1993/555 E. ve 1993/519 K. sayılı kararı.

AYİM 2. D. 29.12.1992 tarih ve 1991/74 E. ve 1992/913 K. sayılı kararı

Yargıtay 4. H.D. 11.07.2002 tarih ve 2001/12708 E. ve 2002/8915 K. sayılı kararı.
<https://legalbank.net/belge/y-4-hd-e-2001-12708-k-2002-8915-t-11-07-2002-haksiz-eylem-nedeniyle-manevi-tazminat/243924/> (13.02.2021).

Yargıtay 1. H.D. 04.10.2012 tarih ve 2012/9944 E. ve 2012/10688 K. sayılı kararı.
<https://www.lexpera.com.tr/ictihat/yargitay/1-hukuk-dairesi-e-2012-9944-k-2012-10688-t-4-10-2012> (13.02.2021).

Yargıtay 1. H.D. 25.12.1981 tarih ve 1981/14350 E. ve 1981/14955 K. sayılı kararı.
<https://www.lexpera.com.tr/ictihat/yargitay/1-hd-e-1981-14350-k-1981-14955-t-25-12-1981> (13.02.2021).

Danıştay 10. Dairesinin 03.04.1985 tarih ve 1982/4465 E. ve 1985/672 sayılı kararı.

Danıştay 10. D. 11.10.2000 tarih ve 1999/2162 E. ve 2000/5120 K. sayılı kararı.
<https://www.lexpera.com.tr/ictihat/danistay/10-daire-e-1999-2162-k-2000-5120-t-11-10-2000> (15.02.2021).

Danıştay 10. D. 10.04.1996 tarih ve 1995/53 E. ve 1996/1913 K. sayılı kararı.
<https://legalbank.net/belge/d-10-d-e-1995-53-k-1996-1913-t-10-04-1996-danistay-10-daire-karari/530707/> (13.02.2021).

Danıştay Dava Daireleri Genel Kurulu, 16.02.1962 tarih ve 196/177 E. ve 1962/108 K. sayılı kararı.

Danıştay 12. Dairesi 28.2.1973 gün ve 1969/1430 E. ve 1973/609 K. sayılı kararı.

Danıştay 15. D. 09.05.2016 tarih ve 2013/4524 E. ve 2016/3302 K. sayılı kararı.
<https://www.lexpera.com.tr/ictihat/danistay/e-2013-4524-k-2016-3302-t-9-5-2016> (15.02.2021).

Danıştay 15. D. 28.02.2013 tarih ve 2012/5169 E. ve 2013/1599 K. sayılı kararı.
<https://www.lexpera.com.tr/ictihat/danistay/15-d-e-2012-5169-k-2013-1599-t-28-2-2013> (15.02.2021).

Danıştay 10.D. 05.10.2020 tarih ve 2015/4385 E. ve 2020/3461 K. sayılı kararı.
<https://www.lexpera.com.tr/ictihat/danistay/10-d-e-2015-4385-k-2020-3461-t-5-10-2020> (15.02.2021).

Danıştay 15. D. 03.10.2017 tarih ve 2016/261 E. ve 2017/5035 K. sayılı kararı.
<https://www.lexpera.com.tr/ictihat/danistay/15-d-e-2016-261-k-2017-5035-t-3-10-2017> (15.02.2021).

Danıştay 6. D. 16.06.2020 tarih ve 2020/4241 E. ve 2020/5492 K. sayılı kararı.
<https://www.lexpera.com.tr/ictihat/danistay/6-d-e-2020-4241-k-2020-5492-t-16-6-2020> (15.02.2021).

Yargıtay 4. H.D. 15.03.2007 tarih ve 2007/1356 E. ve 2007/3396 K. sayılı kararı.
<https://www.lexpera.com.tr/ictihat/yargitay/4-hukuk-dairesi-e-2007-1356-k-2007-3396-t-15-03-2007> (15.02.2021).

Yargıtay 4. H.D. 09.02.1989 tarih ve 1988/7660 E. ve 1989/1046 K. sayılı kararı.
<https://www.lexpera.com.tr/ictihat/yargitay/4-hukuk-dairesi-e-1988-7660-k-1989-1046-t-09-02-1989> (15.02.2021).

Yargıtay 4. H.D. 26.02.2015 tarih ve 2014/10979 E. ve 2015/2214 K. sayılı kararı.
<https://www.lexpera.com.tr/ictihat/yargitay/4-hukuk-dairesi-e-2014-10979-k-2015-2214-t-26-02-2015> (15.02.2021).

Yargıtay 4. H.D. 29.03.2018 tarih ve 2018/250 E. ve 2018/2402 K. sayılı kararı.
<https://www.lexpera.com.tr/ictihat/yargitay/4-hukuk-dairesi-e-2018-250-k-2018-2402-t-29-3-2018> (15.02.2021).

Yargıtay 4. C.D. 27.12.2012 tarih ve 2010/31681 E. ve 2012/32675 K. sayılı kararı.

Yargıtay 4. C.D. 10.06.2013 tarih ve 2011/15197 E. ve 2013/18013 K. sayılı kararı.

Clyde River (Hamlet) v. Petroleum Geo-Services Inc. Case Number 36692, Date 26.07.2017. https://scc-csc.lexum.com/scc-csc/scc-csc/en/item/16743/index.do#_ftnref2 (23.03.2021).

Chippewas of the Thames First Nation v. Enbridge Pipelines Inc. Case Number 36776, Date 26.07.2017. <https://scc-csc.lexum.com/scc-csc/scc-csc/en/item/16744/index.do> (23.03.2021).

Uyuşmazlık Mahkemesi Hukuk Bölümü 10.07.2017 tarih ve 2016/79 E. ve 2017/415 K. sayılı kararı. <https://www.lexpera.com.tr/ictihat/uyusmazlik-mahkemesi/hukuk-bolumu-e-2016-79-k-2017-415-t-10-7-2017>, (05.07.2021).

Uyuşmazlık Mahkemesi Hukuk Bölümü 06.04.2015 tarih ve 2015/200 E. ve 2015/216 K. sayılı kararı. <https://www.lexpera.com.tr/ictihat/uyusmazlik-mahkemesi/e-2015-200-k-2015-216-t-6-4-2015>, (05.07.2021).

Uyuşmazlık Mahkemesi Hukuk Bölümünün 25.02.2019 tarih ve 2019/97 E. ve 2019/110 K. sayılı kararı. <https://www.lexpera.com.tr/ictihat/uyusmazlik-mahkemesi/hukuk-bolumu-e-2019-97-k-2019-110-t-25-2-2019>, (05.07.2021).